

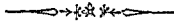
जेनरल ध्या या षडिकुलविटीट सूरिसार्धभीम जेनाचाय
श्रीमद्विजयविघ्नसूरीश्वरजी महाराज

श्रीलब्धिसूरीश्वरजैनप्रथमालावाः पौदसो मणिः [१६]

अनुयोगद्वाराचारसूत्रकृतस्थानसमवायाङ्गसारसङ्कलनात्मिका

सूत्रार्थमुक्तावलिः ।

[सटीका]

सङ्कलयिता—

जैनरत्न—ध्याव्यानराचस्पति—कविपुलकिरीट—सूरिसार्वभौम—जैनाचार्य

श्रीमद्विजयलब्धिसूरीश्वरजीमहाराजः

प्रकाशन —

चन्द्रलाल जमनादास शाह

कार्याधिकारी, श्रीलब्धिसूरीश्वरजैनप्रथमाला छाणी [वडोदरा राज्य]

धीरस २४०३

विक्रमस २००३

भात्मस ५१

सन १९४६

प्रतीना पञ्चशतम्]

[भूत्य पञ्चरूप्यकम्]

प्रकाशक - च दुलाल जमनादास शाह
मन्त्री, श्रीलधमूरीधरजैनप्रथमाला
छाणी (वडोदरा राज्य)

शेठ मोतिदा लालबाग जैन चेरीटीज सीरीज
ग्रन्थाङ्क - १

मुद्रक - रामचद्र येसू शेडगे, निर्णयसागर प्रेस,
२६-२८ फोल्माट स्ट्रीट,
मुम्बई न २

નિવેદન

અમારી અન્યમાલાના સોળમા મહિષ તરીકે પ્રસ્તુત શ્રી સૂત્રાર્યમુક્તાવલિને પ્રકાશિત કરતાં અત્યંત આનન્દ થાય છે

જમના પુનીત નામે અમે અમારી અન્યમાલાનાં પ્રકાશનો કરી રહ્યા છીએ તે જ પૂં આચાર્યદેવની કૃતિઓના પ્રકાશનનું સૌભાગ્ય અમને સાંપડે છે તે અમારા મટે ગર્વનો વિષય છે

આ પહેલાં આજ પૂં આચાર્યદેવની કૃતિઓ શ્રીતત્ત્વન્યાયવિભાકર (મૂલ અને સટીક), સમ્મતિતત્ત્વસોપાન, વૈરાગ્યરસમંજરી, ચૈત્યવન્દનચતુર્વિંશતિ આદિનું પ્રકાશન વાચકોની સેવામા રંતું કર્યું હતું

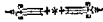
આ અન્યમા પૂં આગમો પૈકી શ્રી અનુયોગદ્વારસૂત્ર, આચારંગસૂત્ર, સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર, સ્થાનાંગસૂત્ર અને સમવાયાગસૂત્ર આમ પાચ આગમોના સારનું સકલન થયું છે યોગોદ્ધન આદિ શાસ્ત્ર નિર્દિષ્ટ યોગ્યતાના અભાવવાવા લોકો પણ શ્રી જિનાગમના ઉપદેશાશ્રુતનું પાન કરી શકે એ એકમાત્ર હેતુએ આ અન્યનું આ મુજળનું સંકલન કરાયું છે

આ પુસ્તકના પ્રકાશનમા, મુંબઈની શેઠ મોતિશા લાલબાગ જૈન ચેરીટીઝ વતી જ્ઞાનદ્રવ્યની આવકમાંથી તેના માનવતા ટ્રસ્ટી સાહેબોએ ચાર હજાર રૂપિયાની ધણી જ ઉદાર મદદ કરી છે અને તેથી જ પ્રકાશનના સાધનોની કારમી મોંઘવારીમા પણ આણું સુંદર પ્રકાશન કરી શક્યા છીએ ઉદાર સાહાય્ય આપવા બદલ ટ્રસ્ટી સાહેબોના અમે આભારી છીએ

સાથે સાથે એ પણ જણાવી દઈએ કે, પૂં મહિવાદિચરિણ કૃત અને સિંહવાદિ ક્ષમાશ્ર-મણુની ન્યાયાગમાનુસારિણી વ્યાખ્યાથી અવકૃત શ્રી દ્વાદશારનયચક્રનું સંપાદન, ટીકામાં અસ્ત વ્યસ્ત થયેલા મૂલપાઠના પરિશોધનપૂર્વક અને વિષમપદવિવેચન કરવા પૂર્વક પૂં આચાર્યદેવ કરી રહ્યા છે આ અન્યનું ત્રણથી ચાર ભાગોમા અમે પ્રકાશન કરવાના છીએ તેના પહેલા ભાગનું મુદ્રણ મુંબઈના મુપ્રસિદ્ધ નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં, સુંદર કોક્ષલી લાયન લેઝર પેપરમાં થઈ રહ્યું છે આગામી વર્ષમા પ્રથમ ભાગ વાચકોની સેવામાં રંતું કરવાની અમે આશા રાખીએ છીએ

અમને વિશ્વાસ છે કે, અમારા અન્ય પ્રકાશનોની જમ આ પ્રકાશનનું પણ વિદ્વાનો સ્વાગત કરશે જ

प्रास्ताविकम् ।

अथि धीरधिपगानधारितभगवद्गीतरागभारतीसुधासारार्था धीरा ।

भगवता चरन्मलयोर्निनिवेद्यमानेय गीर्वाणराणीमूर्तिमयी त्रिचगद्वन्धाहृदागमापारपाराचारसमुद्भूता-
मलमुक्ताजालनदिला सूत्रयारयारूपा सूत्राथमुक्तावली नि शङ्कममदानन्दसन्दोहमुपजनयिष्यतीत्यत्र नास्ति
शङ्कालेशोऽपि मे ।

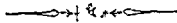
सेयमनुयोगसहिताङ्गचतुष्टयसारार्था न साकल्येन भगवदहृद्वचनामृतानुकारिणी नना निजमतिवैभवम-
सरोदञ्चत्पद्मनिकरकरमिता कलिमलमलीमसेऽतिकराले साम्प्रतिके काले निरुद्धसञ्चारमाये मागधवाकप्र-
सरे केचल जगतीतल गीर्वाणराणीपरिकर्मितनहुलविचक्षणविस्तीर्णमपि परमपुरुषार्थानन्यसाधारणसाधनचारि-
त्रसैकागारतीर्थपतिमवचनमुधास्रोतस्विनीसमुच्छलचरङ्गशीतलक्षणिकरप्रसारणात् पावयितुकामेन प्रायोवैरा-
भ्योजीवयिन्मणिगण श्रीप्रवचनतद्याख्याऽऽन्तरमध्यविशोभमानमुच्चित्य शब्दतस्तत्तर्थासूत्रमाप्यवदतिसंक्षिप्ता
दशानान्तरीयपुराणादित्रयविस्तृतान् शैलीं परिहाय नमोऽर्हतिद्विधाचार्यापाध्यायसर्वसाधुभ्य इतिचत् सूत्रानु-
वदनसम्भ्रियुदोषाध्वपतन साधु परिहरता मया सूत्रतद्याख्यारूपेणामरवच संस्तुनजनतासुगमानगाहनक्षमेण
पथा सङ्कलिता । चेदेतावतापि दोषभाजन दोषगृह्णोऽभिमयेमुर्न तर्हि प्रवचनपदान्युपादाय विधाय च
संस्तुतच्छाया तद्याग्यातारोऽपि ततो मुक्ता भवेयुरिति यत्किञ्चिदेतत् । असाभ्यर्थादविहितविषय सुधिय
साधयोऽप्यनेन भ्रमेन नि शङ्कमञ्जोक्तवस्तुनातान् विज्ञाय तावदर्थसूत्रकैतत्सुत्रराशीन् सुलभतया कण्ठगतान्
विधातुं शुश्रूषा भगवन्वित्याग्येनानतिसंज्ञेपविस्तर सूत्रनिष्ठरुम्भमरीरचम् । एतेन च भगवद्वचनामृतम-
धुरसत्त्वादाने पुन पुनश्चेतस स्वाहाददाव्यमपि प्रतिष्ठापितमित्ययमपि मे महान् लामोऽर्हतिदग्ध एव ।

तदेवमय अथ स्वाहादामृतपिपित्स्ना सुसूक्ष्मां धादभिज्ञानबुधसूना परीक्षकाणा चिद्वदभेसरा
णाद्य मनोविनोदाय मोमवीत्विति रत्नत्रयीरभण निरित्लप्रेद्यधिपण जगदम्यर्हितचरण दर्शनैरुशरण परमसुखा-
भरण भगवन्तमभ्यर्थयन्नुपरमामि ।

छान्दास जैन उपाधय, }
शुद्धेया, सुयई ४ }
कारिकपापंसा, २००३ }

विजयलक्ष्मिसूत्रः

सूत्रार्थमुक्तावल्या विषयानुक्रमणिका ।

विषय	पृ	प	विषय	पृ	प
अनुयोगडारमुक्तासरिकापाम् ।			तस्य भेदद्वयप्रदर्शनम्	७	२४
महलाचरणम्	१	१	द्वयोपक्रमभेदा	७	२७
पृथङ्गन्धावतरणम्	३	१४	तद्विदर्शनम्	७	२८
पञ्चज्ञानवर्णनम्	३	१९	भावद्वये नामावश्यकसमन्वयविधानम्	८	१
तद्व्याख्यानम्	३	२०	स्यापनोपक्रमप्रधानम्	८	९
सूत्रेणानुपपन्नपृथक्सूचनवर्णनम्	४	१५	द्रव्योपक्रमभेदा	८	११
उद्देशाद्यं भ्रुवस्यैवैल्लिभिधानम्	४	२१	आगतो द्रव्योपक्रमसमर्पणम्	८	१४
मत्यादीनामुद्देशाद्यभावे हेरवभिधानम्	४	२५	नोआगतो द्रव्योपक्रमभेदाः	८	१७
मत्यादेर्लोकोपकारित्वमुपचारत इति ध्यावर्णनम्	४	२८	भतीवचेतनशरीरस्य सप्तमर्थेनम्	८	२१
ध्याव्यालक्षणानुयोगस्य मतिज्ञानादौ सम्भवशङ्कानिराकरणम्	४	३०	आगामिचेतनाशरीरस्य तदुपप्रधानम्	८	२४
मतिज्ञानादीनामुद्देशानपेक्षत्ववर्णनम्	५	३	उभयव्यतिरिक्तद्रव्योपक्रमभेदाः	८	२९
उद्देशाद्यो वाचस्पृत्वत्वेति कथनम्	५	८	क्षेत्रोपक्रमस्वरूपम्	९	८
शाक्यप्रकटनम्	५	१०	कालोपक्रमस्वरूपम्	९	१३
हादवाद्धारभांनुयोगस्वरूपवर्णनम्	५	१६	सभेद भावोपक्रमवर्णनम्	९	१६
अनुयोगशाब्दव्याख्या	५	१८	शास्त्रीयोपक्रमभेदवर्णनम्	९	२३
सूत्रस्यानुभवसमर्थनम्	५	२१	भेदानां स्वरूपवर्णनम्	९	२५
सूत्रस्य पश्चात्तावित्त्ववर्णनम्	५	२३	आनुपूर्वादिशभेदप्रदर्शनम्	१०	२
अनुद्धारधर्तानुयोगालक्षणसूत्राभिधाने निमित्तप्रदर्शनम्	५	२७	दशविधनामभेदा	१०	८
अप्राप्यतः क्रीडनद्वारमद्भ्रुप्रकटनम्	६	१	एकादिनामप्रकारवर्णनम्	१०	११
विधिद्वारघटित सूत्रम्	६	४	एकनामस्वरूपम्	१०	१६
अनुयोगविधानवर्णनम्	६	५	द्विनामस्वरूपम्	१०	१९
समवधिनेयस्य त्रिवारं भन्दमतेदत्तं सप्तवार मनुयोगोऽपि न शुरो रागद्वेषाविति ध्यावर्णनम्	६	६	त्रिनामस्वरूपम्	१०	२३
प्रवृत्तिद्वारसूचनं तत्र ब्रह्मचतुष्टयाऽभिधानम्	६	१४	नाल्लक्ष्यातुर्विषयवर्णनम्	१०	२७
अनुयोगयोग्यपरिपहणनम्	६	१९	नामः पञ्च भेदा	११	३
परिपहैविषयवर्णनम्	६	२०	नाल्ल पञ्च भेदाः	११	७
दुर्विदग्धपरिपदाऽयोग्यत्ववर्णनम्	६	२६	साक्षिपातिकोपक्रमभेदा	११	२०
द्वयवयोर्गोप्यताप्रकाशनम्	६	२९	नाल्ल सप्तविधत्वप्रदर्शनम्	११	२८
अनुयोगकतृगुणाभिधानम्	७	२	एतस्यैवादिधत्तत्वरूपवर्णनम्	१२	२
अनुयोगस्य निक्षेपविधानम्	७	५	तस्यैव नवविधत्वव्यवधानम्	१२	९
सप्तविधानुयोगनिक्षेपस्वरूपप्रकाशनम्	७	६	तस्यैव च द्वादशविधत्वाभिधानम्	१२	१९
उपक्रमलक्षणम्	७	१८	दशान्तगतसमयोगनामभेदाः	१२	४
तस्यावश्यके समन्वयनम्	७	२१	प्रमाणनामभेदाः	१२	१०
			भावप्रमाणनामभेदवर्णनम्	१२	१५
			शास्त्रीयोपक्रमान्तर्गतप्रमाणभेदा	१२	२१
			द्रव्यक्षेत्रकालप्रमाणानां भेदप्रदर्शनम्	१२	२६

विषय	पृ	प	विषय	पृ	प
फालेन द्रव्यादीनां परिच्छेदाभिधानम्	१४	२	षष्ठ्यद्वयताद्वारवर्णनम्	२०	१४
प्रमेयमूलद्रव्यादेः प्रमाणता समर्थनम्	१४	५	स्वसमयवक्तव्यतास्वरूपम्	२०	१५
धान्यमानादेः स्वरूपप्रदर्शनम्	१४	९	परसमयवक्तव्यतास्वरूपम्	२०	१९
रसमानप्रमाणकथनम्	१४	१२	उभयसमयवक्तव्यतास्वरूपम्	२०	२३
उन्मानादेः स्वरूपम्	१४	१६	नैगमसङ्ग्रहव्यवहारीयैकव्यताविचारः	२०	२८
क्षेत्रस्य विभागावर्णनम्	१४	२५	अनुसूत्रशब्दान्दनयाम्यां तद्विचार	२१	२
अणुलक्ष्णैविषयनिरूपणम्	१४	२८	परसमयवक्तव्यतायाः नास्तिव्यसमर्थनम्	२१	५
धात्माणुलक्षरूपम्	१४	३०	आवृत्त्यकाश्रयेणाधाधिकारभेदप्रदर्शनम्	२१	११
उत्सेषाणुलक्षरूपम्	१५	५	प्रथमाद्यप्ययनेष्वधाधिकारसूचनम्	२१	१४
परमाणुद्वैविष्यम्	१५	६	दाक्षीणा तगतसमयतारभेदाः	२१	२४
प्रमाणाणुलक्षरूपम्	१५	१२	उभयव्यतिरिक्तमयवतारे भागसम-		
फालस्य विभागाभिधानम्	१५	१७	घटारादिभेदनिरूपणम्	२२	१
समयावच्छिन्नभेद	१५	२०	क्षेत्रकालसमयतारभेदनिरूपणम्	२२	७
औपनिषत्प्रमाणनिरूपणम्	१५	२८	भारसमयतारभेददर्शनम्	२२	१०
पक्षयोपमस्वरूपम्	१५	२९	आनुपूर्व्यतर्गतद्रव्याणुपूर्व्यभिधानम्	२२	१८
सागरोपमस्वरूपम्	१६	२	आनुपूर्व्या नामादिभेदा	२२	१९
भावप्रमाणवर्णनम्	१६	६	औपनिषिचीस्वरूपम्	२२	२५
भारप्रमाणभेदा	१६	१	अनौपनिषिचीस्वरूपम्	२२	२८
गुणप्रमाणभेदाः	१६	१०	अनौपनिषिचया आनुपूर्व्यत्वसमर्थनम्	२२	३०
गुणप्रमाणान्तरगतानुमानभेदाः	१६	१२	द्रव्यार्थिकनयमतेनानौपनिषिचीनिरूपणम्	२३	३
उपमानभेदा	१६	२९	नैगमव्यवहारासम्मतानौपनिषिचीभेदा	२३	५
आगमभेदा	१७	१०	सत्प्राथम्यप्रकरणतास्वरूपम्	२३	१५
दृशनगुणप्रमाणभेदा	१७	१७	आनुपूर्व्यनानुपूर्व्यवक्तव्यताभिधानम्	२३	१६
चारित्रगुणप्रमाणभेदा	१७	१९	द्रव्यगुणकृत्त्वस्यवक्तव्यतासमर्थनम्	२३	२४
नवप्रमाणस्वरूपम्	१७	२०	आनुपूर्व्यादिद्रव्याणामव्यवहाराभिधानम्	२३	३१
प्रत्यक्षदृष्ट्याभिधानम्	१७	२३	अहसमुत्कीर्तनतास्वरूपम्	२४	५
नैगमादिमतेन प्रत्यक्षभिधानम्	१८	१	अहोपदर्शनतास्वरूपम्	२४	१०
धननिर्दष्टान्वर्णनम्	१८	१५	अहसमुत्कीर्तनतायामेकादिपदमाश्रित्य अहो		
नैगमादिमतेन वस्तुभिधानम्	१८	२०	पदशानतायाश्च तद्वाच्यार्थयेण प्रत्येकं		
प्रदेशदृष्टान्वर्णनम्, नैगमादिमतेन			अहोपदर्शाभिधानम्	२४	१२
प्रदेशकथनञ्च	१८	३१	आनुपूर्व्यादिद्रव्याणां समवतारकथनम्	२४	२२
संख्याप्रमाणवर्णनम्	१९	१८	अनुगमस्वरूपम्	२४	२८
सत्य आमश्यापनादृश्यभेदाः	१९	२०	तेषां सत्यप्रकरणयाऽनुगमप्रदर्शनम्	२४	३०
औपनिषत्संख्यास्वरूपम्	१९	२६	द्रव्यप्रमाणाश्रयेण तद्गणनम्	२५	२
परिमाणसंख्यानिरूपणम्	२०	१	क्षेत्राश्रयेण तद्गणनम्	२५	६
ज्ञानसंख्यानिरूपणम्	२०	२	रपर्शनाद्वारेण तद्भिधानम्	२५	१२
गणनसंख्याभिधानम्	२०	४	फालद्वारेण तद्भिधानम्	२५	१४
भाषासंख्याप्रकरणम्	२०	१०	अन्तरद्वारेण तद्व्यकरणम्	२५	२५

विषया	पृ	प	विषया	पृ	प
भागद्वारेण चक्ररूपनम्	२५	३२	ओषादितन्त्रेदा	३१	२६
भाषद्वारेण चद्रणनम्	२६	२	दृष्टाकारादित्स्वरूपम्	३१	२७
अक्षरबहुत्वद्वारेण चन्द्रदर्शनम्	२६	५	भावानुपूर्वीत्स्वरूपम्	३२	६
सङ्ग्रहसमवायौपनिधिबीभेदाः	२६	१८	अनुयोगलक्षणा-तर्गननित्सेपद्वारभेदाः	३२	१३
पूर्वस्मादप्यपदप्र-पणादेर्भेदकथनम्	२६	२०	ओषनिष्पन्ननित्सेपनिरूपणम्	३२	१४
अत्रो-रवहुत्वभाष्यकथनम्	२६	२९	नामनिरूपणप्रदर्शनम्	३२	२४
नैगमव्यपहारसङ्ग-हर्षसंगतभङ्गप्रदर्शनम्	२६	३२	सामायिकस्य नित्सेपकरणम्	३२	२५
ओषनिधित्रीन्द्रव्यानुपूर्वीत्स्वरूपम्	२७	७	सूत्रालापकनित्पद्यस्य रूपम्	३३	७
पूर्वानुपूर्वार्थद्वित्स्वरूपाणि	२७	८	अनुयोगान्तर्गतानुगमस्वरूपम्	३३	११
अनानुपूर्वीसमन्वयो धर्माक्षिकायादिमनुदाये	२७	१६	निर्गुण्यनुगमस्वरूपम्	३३	१६
भङ्गस्वरूपानयनप्रकारः	२७	२१	सूत्रस्य व्याख्यानिधिसमीपीकरणप्रकारः	३३	१९
पदत्रयाभ्येण भङ्गप्रदर्शनम्	२७	२७	सूत्रदर्शिकनिर्गुण्यनुगमस्वरूपम्	३४	५
द्रव्यानुपूर्वीसारादय-क्षेत्रकालानुपूर्वो			अस्त्रादिवादिस्वरूपवर्णनम्	३४	७
रित्याख्यानम्	२७	९	सूत्रस्य द्वाप्रतिशयोपप्रदर्शनम्	३४	१०
सत्कार्यवर्णनपूर्वकं क्षेत्रस्थानौपनिधिबीभेदा			अष्टगुणाभिधानम्	३४	२१
न्वगणानुगमप्रदर्शनम्	२७	१०	तथाविधसूत्रोच्चारणफलप्रदर्शनम्	३४	२४
द्रव्यप्रमाणद्वारप्रदर्शनम्	२८	१५	फलान्तरप्रदर्शनम्	३५	२
क्षेत्रद्वारम्	२८	१८	व्याख्यालक्षणम्	३५	५
रूपधानाङ्कारकालद्वारे	२८	२६	अनुगमा-तर्गवन्द्वावरणनम्	३५	१६
अ-तरद्वारम्	२८	२९	नयाती-प्रयोजनप्रदर्शनम्	३५	२४
भागद्वारम्	२९	४	अप्यपन कथं विचार्यमिति शक्यम्	३५	२८
भावद्वारम्	२९	६	मुपेक्षमयनयसाध्यतावर्णनम्	३६	६
अक्षरबहुत्वद्वारम्	२९	७	अनुयोगसारस्य च-लप्रदर्शनम्	३६	१५
ओषनिधित्रीक्षेत्रानुपूर्वीवर्णनम्	२९	१८	प्रथममुक्तासरिकोपसंहारः	३६	१७
कालानुपूर्वी वर्णनम्	२९	२४			
तत्र द्वारवर्णनम्	२९	२९	अथाचारमुक्तासरिकायाम्		
आनुपूर्वीद्रव्यस्य नैकसमयस्थितिकत्वमिति			आधारस्यानुयोगकरणे कारणरूपनम्	३५	४
वर्णनम्	३०	२	भाषाचारस्य विदोषाभिधानम्	३७	१२
अद्यन्योक्तदृष्टविन्वा कल्पेति वर्णनम्	३०	९	आधारस्य नित्सेपविधानम्	३७	१५
अन्तरद्वारवर्णनम्	३०	१५	आचालनित्सेपः	३८	१
उक्तयेण समपद्रव्यमितिकत्व अद्यन्येनैक समय			आगालनादीनां नित्सेपाः	३८	२
आनुपूर्वी द्रव्यत्वेति समर्थनम्	३०	१६	आधारस्य प्रवर्तनाभिधानम्	३८	१३
अक्षरबहुत्वद्वारनिरूपणम्	३०	२१	प्रथमाह्वाणसमर्थनम्	३८	१६
उक्तीवेनानुपूर्वीत्स्वरूपम्	३१	४	गणित्वकथनम्	३८	१७
नामोच्चारणप्रयोजनम्	३१	९	परिमाणाभिधानम्	३८	१९
गणनानुपूर्वीवर्णनम्	३१	१२	समवधारणनम्	३८	२२
संस्थानानुपूर्वीवर्णनम्	३१	१७	सारवर्णनम्	३८	२७
सामाचार्यो-नुपूर्वीवर्णनम्	३१	२४	आचारप्र-यस्य विभागप्रदर्शनम्	३८	३०
			श्रुतस्य नित्सेपः	३९	३

विषया	पृ	पं	विषया	पृ	पं
कालेन द्रव्यादीनां परिच्छेदाभिधानम्	१४	२	घटस्यताद्वारवपानम्	२०	१४
प्रमेयमूलद्रव्यादेः प्रमाणता समयनम्	१४	५	स्वतमयवत्स्यतास्वरूपम्	२०	१५
धान्यमागदेः स्वरूपप्रदर्शनम्	१४	९	परतमयवत्स्यतास्वरूपम्	२०	१९
रसमानप्रमाणकथनम्	१४	१२	उभयसमयवत्स्यतास्वरूपम्	२०	२३
उमानादेः स्वरूपम्	१४	१६	नैगमसङ्घट्टस्यवहारीयस्यताविचारः	२०	२८
क्षेत्रस्य विभागवर्णनम्	१४	२५	अनुसूत्रान्दनवाप्यां तद्विचारः	२१	२
आहुल्यैविध्यनिरूपणम्	१४	२८	परतमयवत्स्यतायाः प्राद्विषयसमर्पणम्	२१	५
शास्त्राहुल्यस्वरूपम्	१४	३०	आवश्यकप्रयोगाधिकारभेदप्रदर्शनम्	२१	११
उत्तेजाहुल्यस्वरूपम्	१५	५	प्रथमाद्यस्यनेत्वर्थाधिकारसूचनम्	२१	१४
परमाणुद्वैविध्यम्	१५	६	शास्त्रीयान्तगतसमवतारभेदा	२१	२७
प्रमाणाहुल्यस्वरूपम्	१५	१२	उभयव्यतिरिक्तसमवतारे भागसम-		
कालस्य विभागाभिधानम्	१५	१७	घटारागिभेदनिरूपणम्	२२	१
समयावलिङ्गाभेद	१५	२०	क्षेत्रकालसमवतारभेदनिरूपणम्	२२	७
औपमिकमाननिरूपणम्	१५	२८	भावसमवतारभेददर्शनम्	२२	१०
पक्षीपमत्वरूपम्	१५	२९	आनुपूर्व्यन्तगतद्रव्यानुपूर्व्यभिधानम्	२२	१८
सागरीपमत्वरूपम्	१६	२	आनुपूर्व्यां नामादिभेदा	२२	१५
भावप्रमाणवर्णनम्	१६	६	औपनिधिषीस्वरूपम्	२२	२५
भावप्रमाणभेदा	१६	८	अनौपनिधिषीस्वरूपम्	२२	२८
गुणप्रमाणभेदाः	१६	१०	अनौपनिधिषया आनुपूर्वीत्वसमयनम्	२२	३०
गुणप्रमाणात्पगतानुमानभेदा	१६	१२	द्रव्याधिकारयमतेनानौपनिधिषीनिरूपणम्	२३	४
उपमानभेदाः	१६	२९	नैगमस्यवहारात्मदानौपनिधिषीभेदा	२३	९
आयमभेदा	१७	१०	सन्नायपदभरूपणतात्पर्यम्	२३	१५
दशागुणप्रमाणभेदा	१७	१०	आनुपूर्व्यनानुपूर्व्यवत्स्यताभिधानम्	२३	१६
चारित्रगुणप्रमाणभेदाः	१७	१९	द्वयगुणकल्पस्थयावत्स्यतासमयनम्	२३	२४
नवप्रमाणस्वरूपम्	१७	२०	आनुपूर्व्यादिद्रव्यागमकबहुवाभिधानम्	२३	३१
प्रत्यकदृष्टान्ताभिधानम्	१७	२३	भङ्गसमुत्पीर्शनतास्वरूपम्	२४	५
नैगमादिमतेन प्रत्यकाभिधानम्	१८	१	भङ्गोपदर्शनतास्वरूपम्	२४	१०
घटतिदृष्टान्तवर्णनम्	१८	१५	भङ्गसमुत्पीर्शनतायामेकाभिपदमाभिलक्ष्य भङ्गो		
नैगमादिमतेन घटकाभिधानम्	१८	२०	पदज्ञानतायाश्च तद्वाच्याभयेन प्रत्येकं		
प्रदेशदृष्टावर्णनम्, नैगमादिमतेन			भङ्गपङ्काभिधानम्	२४	१२
प्रदेशकथनञ्च	१८	३१	आनुपूर्व्यादिद्रव्याणां समवतारकथनम्	२४	२२
सङ्घाप्रमाणवर्णनम्	१९	१८	अनुगमस्वरूपम्	२४	२८
तस्य नामस्थापनाद्वयभेदाः	१९	२०	तेषां स्वपदभरूपणयाऽनुगमप्रदर्शनम्	२४	३०
औपम्यसङ्घातस्वरूपम्	१९	२६	द्रव्यप्रमाणाभयेन तद्गणनम्	२५	२
परिमाणस्यथानिरूपणम्	२०	१	क्षेत्राभयेन तद्गणनम्	२५	४
ज्ञानसंख्यानिरूपणम्	२०	२	स्पर्शनाद्वारेण तद्भिधानम्	२५	१५
गणनसङ्घाभिधानम्	२०	४	कालद्वारेण तद्विरूपणम्	२५	१६
भावसङ्घाप्ररूपणम्	२०	१०	अन्तरद्वारेण तद्विरूपणम्	२५	२५

विषय	पृ	प	विषय	पृ	प
स्कन्धनिक्षेप	३९	१०	वेदान्तवर्णनम्	४५	१७
प्रथममुक्तस्कन्धाध्ययनानि	३९	२१	वधवर्णनम्	४५	१८
शास्त्रनिक्षेप	४०	१	निवृत्तिवर्णनम्	४५	२२
परिज्ञाभङ्ग	४०	२	पृथिवीकायसमारम्भविरत्यभिधानं	४१	२६
लोकविनयाद्यध्ययनानां स्वरूपाणि	४०	८	पृथिवीकायिकाणां वेदान्तानुभवतमर्धनं	४५	३०
प्रथमाध्ययनोद्देशविषयवर्णनम्	४०	२०	अध्यायनिरूपणम्	४६	७
नोसंज्ञिसद्भावव्यवस्थापनम्	४०	२४	अस्य प्ररूपणालक्षणादिवर्णनम्	४६	९
नोसंज्ञिसद्भावार्थः	४०	२६	अध्यायस्य जीवव्यवस्थापनम्	४६	२०
संज्ञानिक्षेप	४०	२९	परिभोगयोग्यापो वर्णनम्	४६	३२
विवर्णितप्रज्ञाप्रकभायदिगोः प्रदर्शनम्	४१	२	सचित्ताद्यध्यायभेदाः	४७	१
संज्ञासद्वर्षेव नास्तीत्यासङ्गनम्	४१	१३	नयेनाध्यायस्य सचित्तादिभेदा	४७	२
सङ्क्षिप्तसममधनम्	४१	१८	साधुयोग्याध्यायवर्णनम्	४७	७
भाग्यनः प्रत्यक्षविषयव्यवस्थापनम्	४१	२१	शावयादीनामज्ञाऽऽविष्कारः	४७	१२
अहमव्ययविषयो न शरीरादिरिति वर्णनम्	४१	२७	तेज कायिकादिरूपणम्	४७	१७
अहकारप्रतिषेधानस्याप्राप्ततासाधनम्	४१	३०	तेजस्कायप्ररूपणनिरूपणम्	४७	१९
ज्ञानस्य देहधर्मेषुऽनुपपत्तिप्रकारानम्	४२	१	तेजस्काययोनिसंख्या	४७	२५
भूतचैतन्यवादिनं प्रत्याक्षेप	४२	३	वायुकायप्ररूपणा योनिसंख्या च	४७	२६
व्यतिरेकशुद्धादि देहमित्यवस्थापनम्	४२	७	वनस्पतिकायप्ररूपणा	४७	२७
शरीरान्मोर्भेदाभेदवर्णनम्	४२	११	तस्य योनिसंख्या	४८	६
अहंदायमेनेवाऽऽत्मसिद्धिरिति निरूपणम्	४२	१४	तेजस्कायलक्षणम्	४८	८
केवाभिद्विष्टिष्टंशुद्धोत्थमिधानम्	४२	२०	वायुकायलक्षणम्	४८	१२
कथं दिगागमनं जानातीत्यत्र हेत्वभिधानम्	४२	२५	वनस्पतिलक्षणम्	४८	१७
स्वभावपदविषयितमतिभेदा	४२	२८	तस्य ज्ञानवत्त्वसममधनम्	४८	२०
तत्र हेत्वतराभिधानम्	४३	१	साधारणजीवानामाहारविशेषवर्णनम्	४८	२५
ईदृशासंज्ञायानेय विधेयौत्थमिधानम्	४३	६	तेजस्कायपरिमाणवर्णनम्	४८	२७
पृथक्शब्दव्यावर्षकधर्मम्	४३	९	वायुकायपरिमाणवर्णनम्	४८	३१
परिचयत्रिधाप्रदर्शनम्	४३	१७	वनस्पतिकायपरिमाणवर्णनम्	४९	३
क्रियाभेदाभिधानम्	४३	२२	तेजसादीनामुपभोगादिवर्णनम्	४९	९
क्रियाणां परित्यागमादर्शयति	४४	३	परिज्ञातविपाको जीवविमर्दानाश्रित्येति		
सद्भावोपवर्णनम्	४४	४	वर्णनम्	४९	२२
पृथिवीनिरूपणम्	४४	१२	क्रियैव न हेतुरपि तु ज्ञानमपीति विशेषण		
पृथिव्या निक्षेपकरणम्	४४	१९	यदाह सूचनम्	४९	२४
तस्या प्ररूपणा	४४	२३	सूचना तरप्रदर्शनम्	५०	२
लक्षणप्रदर्शनम्	४५	१	दाह्वादेविष्यवर्णनम्	५०	५
पृथ्वीकाये उपयोगादीनामसिद्धत्वाङ्गानिरासः	४५	५	प्रसक्तायस्वरूपकथनम्	५०	१४
तत्परिमाणनिरूपणम्	४५	७	प्रसक्तायप्ररूपणा	५०	१८
सधुपभोगविचारः	४५	११	प्रसक्तायलक्षणम्	५०	२२
तच्छब्दप्रतिपादनम्	४५	१४	प्रसक्तायपरिमाणम्	५०	२४

विषय	पृ	प	विषय	पृ	प
प्रसक्तयोपभोग	५०	३१	कालज्ञताऽभिधानम्	५७	२
भट्टविषयोनिमात्रवकथनम्	५१	२	सयमोपकरणेष्वपि मूच्छामावर्षणनम्	५७	१०
पृतेषां हिंसाकारणवर्णनम्	५१	६	ममताऽभाववर्णनम्	५७	१९
कपायविषयलोकस्य जेयव्यवहारनम्	५१	१६	एकप्रसमारम्भोऽष्टादशपापकमनिदानमिति		
छोक्तिनिक्षेप	५१	१७	वर्णनम्	५७	२६
औद्ययिकभावलोकग्रहणे वारणवर्णनम्	५१	२१	माज्ञानुवर्तिन कथनम्	५८	२
विजयतीक्ष्णः	५१	२२	उपदेशकताऽभिधानम्	५८	६
औद्ययिकभावपदविश्लेषितायवर्णनम्	५१	२६	सत्यकर्मप्रदानम्	५८	७
संसारवत्कारणकथनम्	५१	३२	त्रिभित्तिकोकस्य परीपहसहनवर्णनम्	५८	२०
संसाररुपायकामानामिति क्रमोपन्यासे			साधोस्सदाज्ञागृह्यवर्णनम्	५८	२१
कारणवर्णनम्	५२	२	सुखवाभेदनिर्माणम्	५८	२२
मोहनीयस्य भेदा तद्व्यवहृतवश	५२	९	सुखस्य धर्मसम्भवव्यवस्थापनम्	५८	२५
चारित्रमोहनीयभेदा कामराश्याभिप्रेत			द्रव्यसुखस्य धर्माभावसमथनम्	५८	२७
चारित्रमोहवर्णनम्	५२	१२	मोहनीयनिदानसुखस्य दोषप्रदानम्	५९	१
संसारस्य निक्षेपविधानम्	५२	१७	धर्मजागरणजागृतस्य कथनम्	५९	५
कपायस्य निक्षेपः	५२	१९	शीतोष्णयोर्निक्षेपविधानम्	५९	१०
मूलस्य निक्षेपारवर्णनम्	५२	२७	जीवस्थानेकत्रिषुशीतोष्णरूपगुणवर्णनम्	५९	१३
संसारमूलकपायो मूलनाकरणे दोषः	५३	७	विशिष्टमुनेमत्यादिपर्यायवत्ताभ्यपदेशानां		
कपायिणो दतनवर्णनम्	५३	८	कथनम्	५९	२०
प्रगल्भ्यानमाह	५३	२४	भावनिद्रासुखस्य दोषाभिधानम्	५९	२८
दुर्लभावसरप्रदर्शनम्	५३	२६	अप्रमूलकव्याख्या	६०	१
भवसरनिक्षेप	५३	२९	परीपहसहस्येऽपि सयमस्यापश्यकारवर्णनम्	६०	७
धर्मभावावसरकालमानम्	५४	६	नैशयिकमुनिनिरूपणम्	६०	८
नोर्कर्मभावावसरप्रदर्शनम्	५४	११	केवलपापकर्माण्याचरतो मुनिस्वाभाववर्णनम्	६०	१३
सपत्निस्य संयमतीक्ष्णस्य सपत्न्यदर्शनवर्णनम्	५४	१७	व्यवहारनयेन तदभिधानम्	६०	१६
भरतिनिवर्तनकथनम्	५४	१८	तियगाध्याश्रयेणाऽऽगतेर्षणनम्	६०	२२
साधो रतिसम्भवकथनम्	५४	२१	आत्मनो योश्चमिप्रवर्णनम्	६०	२७
अज्ञानस्य ज्ञानेन परिहाराभिधानम्	५४	२७	मित्राभासकथनम्	६१	१
छोभस्यालोभेन परिहारवर्णनम्	५५	५	कपायवसानावश्यकत्वानभिधानम्	६१	९
आत्मादिमद्रपरिहारवर्णनम्	५५	१७	अनुक्षण प्रसादिनः कर्मकथनवर्णनम्	६१	१६
समितेर्षणनम्	५५	२६	पद्वैमानशुभाध्यवसायिनो दोषाभाववर्णनम्	६१	२०
सापूर्नामन्यवानमन्यवकथनम्	५५	२९	क्षयकश्रेणियोरव्यवर्णनम्	६१	२१
भोगासक्तिपरिहाराभिधानम्	५६	५	एककमाभावे बहुभाववर्णनम्	६१	२३
विषयविनाशकज्ञानस्य यानां दशावर्णनम्	५६	७	बहुस्थितिविशेषवर्णने मोहनीयविशेष		
विशेषिकिनो भोगाशुद्धयेन जानन्तीति कथनम्	५६	१०	वर्णनम्	६१	२६
शरीरपाशकथाः	५६	१८	उपसमाश्रयेण तद्वर्णनम्	६१	३०
प्रतिनां शरीरपोषणविधाहारग्रहणमित्याभिधानम्	५६	२७	तीर्थकरवचनश्रद्धालुतावर्णनम्	६२	६
संस्मृतसारसंस्मृतवर्णनम्	५६	३१	सतीतानागतकारुण्योत्पीडकरानन्त्यवर्णनम्	६२	९

विषया	पृ	प	विषया	पृ	प
वचनान्वयीयकृतः प्रज्ञापकापेक्षया समपक्षेय			कश्चिद्वर्षादिना प्रथितस्य नियमवर्णनम्	६०	१४
भाविन उक्तवर्षेण सप्तयुत्तररात चय-येन			कर्मव-धैविश्रम्यप्रदर्शनम्	६०	१५
।वरातिरिह्यभिधानम्	६२	१०	आचार्या-तेवास्तिनो स्वरूपम्	६०	१६
सम्यक्तवस्य चतुर्वधनिक्षेपः	६२	२१	आचार्यस्य हृदयकारणेन हृदभेदप्रदर्शनम्	६८	१
दर्शनज्ञानचारित्र्यभेदाः	६२	२५	पश्चिमधेवाचार्यं हृदभेदसंपटनं विधाय		
कर्मव-धनिजरास्थानज्ञानवर्णनम्	६३	३	अनेकेषु तासाघटां प्रदर्शयति	६८	७
एकस्यैव विषयस्य व-धनिजरास्थानवर्णनम्	६३	४	शिव्येण विचित्रि-स्तात्रिपुरेण भाव्यमिति विधि		
स्यसाप्तम्यमस्थानयो समवर्णनम्	६३	९	क्रिष्णार्वा दोषप्रदर्शनद्वारा वर्णनम्	६८	१२
ज्ञानावरणीयव-धनिमित्तप्रदर्शनम्	६३	११	शिव्यस्य श्रद्धालुत्वा भवेदिति वर्णनम्	६८	२१
दर्शनावरणीयव-धनिमित्तप्रदर्शनम्	६३	१२	आचार्यसंसेवनच-उत्प्रदर्शनम्	६९	१
वेद-रीयव-धैवैतुरुधनम्	६३	१३	परतीर्थिकोपदेशस्याभारतावर्णनम्	६९	६
मोहनीयव-धैवैतुरुधनम्	६३	१४	कर्मभूतवर्णनम्	६९	२१
आयुषो व-धैवैतुः	६३	१५	उरियतस्य भङ्गवर्णनम्	६९	२५
नामकर्मव-धका	६३	१७	कर्मगुरुणा वेदनाभिधानम्	६९	२७
गोत्रव-धका	६३	१८	गनिषु वेदनातिरूपण सक्षेपेण	७०	१
अन्तरायव-धवैतवः	६३	१९	तत कर्तव्यवर्णनम्	७०	१
यापण्डिकाना विद्वद्वादिष्ववर्णनम्	६३	२१	कर्मभूतनोपयोषुपकरणशरीरभूतनाभिधानम्	७०	२
तपोविधानाभिधानम्	६३	२१	हृतकर्मभूतनञ्जावा मयतीत्यभिधानम्	७०	३
मूलप्रकृत्युपस्थानप्रयागभिधानम्	६४	४	शुद्धकृतिष्वाचार्यैतुवर्णनम्	७१	
उत्तरप्रवृत्तीनामुपस्थाननिरूपणम्	६४	७	धर्मोदियतमेवप्रदर्शनम्	७१	२
उदयस्थानविज्ञानपूर्वकमेकत्वभावनया भा			प्रावाहुकयोःगपरिहरिणाहारनियम दर्शयति	७१	२
विवलपो विद्वद्वादिषु वर्णनम्	६४	१२	प्रावाहुकानां विविधनिरूपणाभिधानम्	७१	३
अत्रिकल तपः सप्तमयमिन मूषेस्यभिधानम्	६४	१९	तद्वादानां छेदेन निरसनम्	७२	
तनुकर्मणो धननाभिधानम्	६४	२०	धर्मस्य स्वाह्यकारत्व भागवत्तोन मूषेति कथनम्	७२	१
सुनिष्वाभावनिमित्ताभिधानम्	६४	२२	दुष्टाहारविपरिहारावर्णनम्	७२	१
सारवर्णनम्	६५	१	वेदास्ताद्याधरणमाह	७२	१
नानामोहयोरुपचायन्दोष्याध्रय			उपधिपरिहारागस्य तपोविरोधत्वव्यापनम्	७२	१
प्रदुर्गं निवारणम्	६५	८	अल्पसखस्य काकलेपासद्विष्णोरुपसार्मित्तस्यापवा		
एकधर्माभेदा	६५	१७	दिकमरणाभिधानम्	७३	
सुनिभापदेतुप्रदर्शनम्	६५	२६	वेदान्तादिमरणमपि नैकान्तेन प्रतिविद्धमिति		
सधिप्रदर्शनम्	६५	२९	वर्णनम्	७३	
सुने सत्सारागारभावनादिवर्णनम्	६५	३९	भक्तप्रत्याख्यानार्थि मरणविशेषप्रकाशनम्	७३	
अष्टविधकर्मक्षपमित्यवर्णनम्	६६	११	पञ्चमयद्वयवतामभिधानम्	७३	
उरियथानिपातिव-धभङ्गचमुष्टयम्	६६	१३	भक्तप्रत्याख्यानयिनी निरूपणम्	७३	
अण्डप्रकृत्याये भङ्गव-धवस्था	६६	२२	हृत्वरमरणविधायिनी नियमप्रदर्शनम्	७३	
एकधर्माऽयोग्यवर्णनम्	६६	२७	पादुपोपगमनाभिधायुक्तस्य नियमवर्णनम्	७३	
सुतपयोभ्यामष्टकतानिगय	६६	२८	श्रीमहावीरचर्मादिधरारणपकटनम्	७४	
पञ्चमिन्विहारे घोषा	६७	४	सङ्गपेण टाघरितवर्णनम्	७४	

विषय	पृ	प	विषय	पृ	प
तस्य वसत्यादिबिधानवचनम्	७४	२७	अयोऽयोपाश्रयनिरूपणम्	८२	२४
यन्मात्रं छात्रदेशविहरणविधानम्	७५	१०	हुष्टमनिश्रयनितसे दोषा	८३	१
तस्याहारादिकरणनियमस्य प्रकाशनम्	७५	१२	अधिकरणविदोषार्होपाश्रयत्वात्	८३	११
पूर्वोक्तयावदोषाभिधान्यप्रद्युत्तरक-धारम्भ	७५	२४	अदृश्यनवविधवसत्याभिधानम्	८३	२३
भ्रमनिक्षेपनिरूपणम्	७५	२६	नवविधा वसतयः	८३	२४
पद्मपूजातर्गतपिण्डपणाया अभिधानम्	७६	१२	परकादिभिर्वासे विधि	८४	११
आहारग्रहणनिमित्ताभिधानम्	७६	१३	गृहाभिधानुज्ञसकाल यावद्वासनियमः	८४	१७
उत्सर्गतो ग्रहणयोग्याहारवचनम्	७६	१५	गृहस्थवयोसम्बद्धवसतिपरित्याग	८४	२५
अपवादे तद्विषयमदर्शनम्	७६	१७	परकादिसत्कारकनियमाः	८५	२
अगारिगृहमदेदो नियमविदोषवचनम्	७६	२२	उद्दिष्टादिघटुर्विधाभिभ्रमप्रकरणम्	८५	६
अन्यतीर्थिकादिभिः प्रयेशो दोषमदर्शनम्	७६	२५	भलाकुलप्राप्तवासकथनम्	८५	१६
विचारभूत्यादावपि नियमविदोषानिदेशनम्	७६	३१	भावविषयेयोभेदौ	८५	१७
अविशुद्धकोट्यभिधानम्	७७	२	आलम्बनकालमागवचनाभेदेन गमनवर्णनम्	८५	१९
प्राणाहारप्रकाशनम्	७७	९	यथाकालविधा तयोऽयमावचनम्	८५	२४
आहारग्रहणयोग्यदोषप्राप्त्यभिधानम्	७७	२२	कार्तिकचातुर्मासिकेऽतिक्रान्ते स्थितिनियम	८५	३०
पुर पश्चात्पश्चिद्विदोषाभिधानम्	७७	२९	नौस-तरणनियमः	८६	६
सम्पत्तिगतस्य दोषादिप्रकरणम्	७८	५	नौस्यपारक्रमणनियमः	८६	११
गच्छनिगत्रानो गमननियमाभिधानम्	७८	१२	उदके ह्रवमानस्य विधि	८६	१६
जिनकक्षिकद्वैविध्यम्	७८	१४	उदकादुच्छीणस्य नियमः	८६	१८
अच्छिद्रपाणोरेषकरणनियमकथनम्	७८	१५	गमननियमाभिधानम्	८६	२४
छिद्रपाणेच्छिविषयमकथनम्	७८	१७	अपरहृतगादिप्रसविद्योपे नियमकथनम्	८६	३१
तत्र सामाचारीविदोषान्पयनम्	७८	२०	अन्तराले क्षिपितव्युपमाधागमने गच्छनिगत्रस्य		
मिश्राविषये नियमनिरूपणम्	७८	२५	विधि	८७	२
गृहिणि गोदोहादौ क्रियमाणे सति निक्षोर्णिय			भाषानियमनिरूपणम्	८७	१०
मवचनम्	७८	३१	सोदाहरण योऽस्याविषयघननिरूपणम्	८७	१२
मातृस्थानप्राप्तिकारणमदर्शनम्	७९	४	यज्ञपणाधिकारः	८८	५
पिहितद्वारे नियमविदोष	७९	११	यज्ञनिक्षेपः	८८	६
स्थानविदोषेषु स्थितिनियमधनम्	७९	२२	द्रव्यवस्त्रेणात्र विचार इत्यभिधानम्	८८	८
उदकादिसत्प्राणाहारग्रहणनियमधनम्	७९	३०	नियेष्यवस्त्रकथनम्	८८	१८
मातृऽऽहारादिनियमधनम्	८०	५	तद्ग्रहणनियमाभिधानम्	८८	२६
पानकविषये नियमविधानम्	८०	१६	धावननियमग्रहणम्	८९	५
कम्पदमर्षपादेरग्रहणनियमधनम्	८०	३१	पार्श्वपणावचनम्	८९	१३
पुनःप्राक्तानिस्त्रायावप्राप्त्याऽभिधानम्	८१	५	सत्रावग्रहकथनम्	८९	२८
संस्तुतावासपरित्यागाभिधानम्	८१	१३	अवग्रहनिक्षेपः	८९	२९
परिधानाऽऽवृष्ट्य कार्यस्यभिधानम्	८१	२५	ग्रहणभाववाग्रहस्यसाधोद्युत्सिधणनम्	९०	३
संस्तुतविषये नियमः	८२	२	प्रतिभाभिरवग्रहं गृहीत्वादिष्यभिधानम्	९०	१६
स्थानार्थं दूचाहारविषये नियम	८२	११	कायोत्सगादिबिधानयोग्यस्थानप्रकथनम्	९०	२९
योग्यप्रतिभ्रपाभिधानम्	८२	२३	तत्र चतुर्विधप्रतिमाननिरूपणम्	९०	३१

सूत्रार्थमुक्तावल्याः

विषय	पृ	प	विषय	पृ	प
रुद्धिमानिषेधकथनम्	११	१८	अद्वैतमतप्रदर्शनम्	१७	१५
रनिक्षेप	११	१९	अधमेदास्तम्भवप्रदर्शनम्	१७	१८
इन्द्रवतानां भावनावर्णनम्	१२	५	अविद्यायां अवास्तविकतानिरूपणम्	१७	२१
भावनानिक्षेप	०२	६	अद्वैतमतप्रतिक्षेपारम्भणम्	१७	२८
गङ्गाप्रशास्त्रभावनाभिधानम्	१२	७	अयवस्थाप्रदर्शनम्	१७	२९
द्वैतभावनाभिधानम्	१२	१०	आत्मनः साराख्ये स्वयवस्थायां असम्भव इति		
भावनाभिधानम्	१२	१४	घणनम्	१८	४
घरणभावनाभिधानम्	१२	२२	अविधानिराकरणम्	१८	६
सोपेक्षाव्यभावनानिरूपणम्	१२	२४	साध्यमनप्रतिक्षेप	१८	१५
द्वितीयमतभावना	१२	२९	साध्यमते आत्मस्वरूपघणनम्	१८	१६
तृतीयमतभावना	१२	३०	तत्र दोषोद्भावनम्	१८	१९
चतुर्थमतसारना	१३	१	बौद्धमतनिराकरणम्	०८	३१
सन्निव्यभावनाभिधानम्	१३	५	रूपधर्मरूपप्रदर्शनम्	१८	३२
मूलोत्तरगुणप्रवेण घणनम्	१३	१३	क्षणिकतासाधनम्	१९	३
आचारसरोपसहरणम्	१३	२०	अक्षगिनिरवैश्याक्रियाऽसम्भवसाधनम्	१९	६
अथ सूत्ररुतमुक्तावलिप्रमाणम् ।			सहकायपेक्षाऽसम्भवप्रदर्शनम्	१९	११
सूत्ररुतव्यारोहणविधानम्	१४	२	विनाशहेतुरसम्भवप्रकारानम्	१९	१३
प्रतिज्ञासूत्रम्	१४	६	तत्सवखण्डनमतिरिचारात्साधनम्	१९	२७
चतुर्थो सूत्रसिद्धय	१४	९	मदया क्षणिकरासिद्धि	१००	४
चतुर्थो शुद्धज्ञानसूत्रमेदप्रदर्शनम्	१४	१०	क्षणिकक्षेपेऽप्यथाक्रियाऽसम्भवघणनम्	१००	५
सूत्ररुतविधानुः सखरणम्	१४	१९	विनाशस्य सहेतुकत्वघणनम्	१००	१४
तद्व्याज कृत्योपयोगि	१४	२०	नियतिवादिनिराकरणम्	१००	२२
कथरणपरा सूत्ररुतः कृत्वत्तद्व्याजविधानम्	१४	२२	पूर्वपक्षे नियतिकृतत्वसमर्थनम्	१००	२३
सामयवातिघणनम्	१५	२	तत्र दोषोद्भावनम्	१००	३०
सूत्रसिद्धय परिग्रहस्यैवोपादाने फलघणनम्	१५	५	प्राक्पादात्तामज्ञानवाद्त्वकथनम्	१०१	७
विज्ञाप समयेनेत्युक्त्या ज्ञानक्रिययोर्मोक्षसाधन			तैर्था वादिनां ससारानुवृत्तिसाधनम्	१०१	८
गालाम इति घणनम्	१५	१०	क्रियावादिमतनिराकरणम्	१०१	१८
ज्ञानक्रियावैश्वयोप्याख्या	१५	१२	चतुर्विधकर्म नोपचीयते इति समर्थनम्	१०१	१९
ज्ञानक्रिययोर्द्विविध्यप्रदर्शनम्	१५	१६	तद्विराकरणम्	१०१	२०
बन्धनमरणवैद्विगुक्तिफलप्रदर्शनम्	१५	२३	मङ्गलवजगदिति पूर्वपक्षविधानम्	१०२	८
पार्विकमतोपप्राप्त	१५	३१	प्रकृतितृप्तमिति पूर्वपक्षारचनम्	१०२	११
तत्त्ववर्णनम्	०६	१	एषां मतानां निराकरणाय जगद्विद्यवास्थापनम्	१०२	१३
भूतेष्वेवै चैतन्यमिति तन्मतप्रदर्शनम्	०६	५	प्रकाशिनिराकरणम्	१०२	१५
सम्भवद्विविधनम्	०६	१२	ईश्वरकृत्यवानुमाननिरास	१०२	२१
सूत्रपरिणामविधाने चैतन्याविषयस्य			प्रधानकृत्यानिरासः	१०२	३०
सामभवद्विरूपणम्	१६	१४	वादिनामेषां दुःखरारगामिस्वभाववर्णनम्	१०३	१४
तत्त्ववैतन्योपपत्तेरसम्भवप्रकारानम्	०६	२०	गोपालकमतवृणम्	१०३	२१
भूतवैतन्यगुणवद्विरामः	१०	१	एतेषां सङ्घपरित्यागवर्णनम्	१०३	३१
अनुनां प्राप्तावयवव्यवधारणम्	१०	५			

विषयः	पृ	पं	विषयः	पृ	पं
मन्वावतारार्थं सङ्गदेण निरसतम्	१०४	११	धतस्युषु वृषिषीषु परमाधार्मिककृष्णदुःखवर्णनम्	११२	१७
सुदयत्रीयाः सदा सुदया ष्वेति वष्वद्वयम्	१०४	१९	धतस्युषु च स्वत एव दुःखमिति वर्णनम्	११२	१९
मन्वावतारार्थं निराकरणम्	१०४	२४	नानाविधनरकटु उपदर्शनम्	११२	२१
योषयोपठामाह	१०५	३	नारकवेदना धमाश्च भगवतोऽकमिति कथनम्	११३	२०
मन्वृत्तधर्माचरणार्थं पञ्चमभिधत्ते	१०५	६	दीघकालं कापदपठने तत्रैषोत्पाद् इति निरूपणम्	११४	५
तीर्थांस्त्रीयाणांमन्त्रेदीदृयकथनम्	१०५	१५	कुर्वीर्यकगतियजनम्	११४	९
अन्तरमानस्यागामिध्यानम्	१०५	२५	अज्ञारक्षानादिना मोक्ष इति मन्त्रप्रतिशेषः	११४	३०
परनिम्नार्थां दोषप्रकटात्	१०५	२७	सन्मन्त्रप्रदर्शनम्	११४	३१
समवाचलम्बनाभिधानम्	१०६	३	सन्त्र दोषप्रकाशनम्	११५	५
परीपहसहना-ऽऽख्यानम्	१०६	८	मृश्यभावाश्रयेण खवणस्यागस्य विकल्प्य निराकरणम्	११५	७
वस्थाज्ञानोपपिच्छकर्मगाशकखवणनम्	१०६	१६	अलुब्धानाङ्कविरतस्य सुनीलताकथनम्	११५	१८
समुद्रतृवेरवस्थाप्रदर्शनम्	१०६	२२	धीर्यनिरूपणम्	११५	२७
आत्मनोऽनुशासनप्रकारः	१०६	२६	धीयनिक्षेपप्रदर्शनम्	११५	२८
कामिनो न ऋश्विष्टरगमित्वाभिधानम्	१०७	११	धीर्यस्य शारीरादिभेदा	११६	५
अवसरभेदवर्णनम्	१०७	१७	सम्भवसम्भारूपभेदा	११६	७
उदीर्णोपसर्गमह्नोपदेशः	१०७	२४	आभ्यासिकधीर्यभेदाः	११६	२३
उपसर्गद्विविध्यप्रदर्शनम्	१०७	२५	बालपण्डितमिच्छधीर्यभेदाः	११६	३१
धौवकमिकोपसर्गभेदा	१०७	२८	बालपण्डितवर्षीययोर्बहुधा घणनम्	११७	४
अनुकूलोपसर्गाश्रयोपदेशः	१०८	१६	तयोः फलवणनम्	११७	१९
सन्धादिद्वयोपसर्गाणामन्तरखवणनम्	१०८	१७	सन्त्र कतव्यघणनम्	११७	२७
मात्रविश्रादीनीं प्रकाशप्रकाशनम्	१०८	२१	समाधिनिरूपणम्	११८	११
प्रागाप ध्याकरणाद्यव्ययननिषेधनम्	१०९	२	दशवसन्तमाधिवणनम्	११८	१७
साधोसाधारे पराक्षेपप्रदर्शनम्	१०९	१३	ज्ञानयमाधिवणनम्	११८	१५
साधुद्वीकरणम्	१०९	१५	धारिप्रममाधिवणनम्	११८	१६
साधुवचनम्	१०९	१९	तपः समाधिवणनम्	११८	१७
पक्षरूपप्रसन्नसमर्पणम्	१०९	२०	अनिदानन्यकथनम्	११८	२०
स्वच्छिद्यतीकस्य साधोः प्रशापनम्	११०	५	साधुपदेशः	११८	२२
सुप्तेनेष मुखं भवतीति मन्त्रप्रदर्शनम्	११०	१४	कश्चिन्नानसमाधिनाध्याप पवतीत्यभिधानम्	११८	३१
निरुपाद्यपि कार्यसिद्धेस्तन्मन्त्रनिराकरणम्	११०	२०	मागनिरूपणम्	११९	१२
धैर्यविक्रयानुसारवचनम्	११०	२३	मायमागभेदप्रकाशनम्	११९	१३
धीसाम्बन्धो न दोषायेति मन्त्रप्रकटात्	१११	२	वर्षाज्ञानधारिप्राणां भावमार्गावबोधिः	११९	१६
सन्त्रैपक्षप्रदर्शनम्	१११	३	अप मार्गो निनोक्त एव निर्मल इति घणनम्	११९	२३
सञ्चिन्तनप्रकारः	१११	७	कूपन्यननादानामुपतिप्रकटनम्	१२०	१
धीसंज्ञवादिपरिहाराभिधानम्	१११	१७	समवसरणघनुदपवर्णनम्	१२०	१७
धीर्णो योष्टावर्णनम्	१११	१८	अज्ञानवादिनिराकरणम्	१२०	२८
सन्त्रातकदेन न भावमिच्छाद्वयानम्	१११	२५	अज्ञानमत्तानुवादः	१२०	२९
सन्त्रातकित्तस्य दुरवस्थामदर्शनम्	१११	३०	तश्चिरात्प्रकारम्भः	१२१	११
धीवदित्तो नरक भवेति वर्णनम्	११२	१५			

विषया	पृ	प	विषया	पृ	प
सर्वशाभावसाधकप्रमाणाभावसमयनम्	१२१	१९	अनवस्थाप्रदर्शनेनेश्वरकृता निरासा	१३२	८
चैनयिद्धमतमयनम्	१२२	२	भारमाद्वैतपक्षप्रतिशेषणम्	१३२	१५
कामवनिष्यसनम्	१२२	५	नियतिवादात्प्रमाणम्	१३२	२२
भक्षियावादिमतानुयाय	१२२	११	तद्भाववच्छिन्नाकरणम्	१३२	३०
तन्मतवृत्तीकरणम्	१२२	२०	कामभोगेष्यसक्तताफलसम्बन्धनम्	१३३	७
सर्वदूयतायां प्रमाणाभावयणनम्	१२२	२८	विदितवेद्यस्य षष्ठ्यवतानिरूपणम्	१३३	२५
धुन इयभिरतीति पूर्वपक्ष	१२३	१३	मिताहारभोक्तृत्वविधानम्	१३४	५
तद्विचारणम्	१२३	२०	प्रयोदशकर्मस्थानवर्णनम्	१३४	१८
ज्ञात्रियाभ्यां भोष इति वर्णनम्	१२३	२९	धर्माधर्मस्थानद्वयप्रदर्शनम्	१३४	२०
भवमेव स्वशोषदेश इति वर्णनम्	१२४	११	अधर्मस्थानगतानां षयोदशकर्मस्थानवर्णनम्	१३४	२२
धुतचारित्रिणो पि वेन्द्रिपरीत प्ररूपयन्तीति वर्णनम्	१२४	१९	आद्यपञ्चकस्य दण्डसमादानसंज्ञाकरणम्	१३५	४
मदस्थानानि धर्म्यानीत्याभिधानम्	१२५	१	मृषावादादिकर्मस्थानस्वरूपाभिधानम्	१३५	६
षयाहं धर्मदेशना कार्येतिभिधानम्	१२५	१९	आद्यद्वादशक्रियास्थानानि ससारकारणातीति कथनम्	१३६	२
गुरुकुलवास्तकथनम्	१२५	२८	ईवाधिकक्रियावर्णनम्	१३६	४
स्वप्नद्वारे षडुदोपवर्णनम्	१२६	२	उत्कृतकर्मवधस्थित्यादिकथनम्	१३६	९
गुरुकुलधामस्य फलान्तरवर्णनम्	१२६	१९	चतुदशासदनुष्ठाननिरूपणम्	१३६	२०
प्रमादस्फुटितो दास्याप्युक्तो न क्रोधाभासिति वर्णनम्	१२६	२०	अनुष्ठानात्कादिवज्ज्ञेद्विनिरूपणम्	१३६	२३
गुरुकुलदासिन शास्त्रवेत्तव फलमिति वर्णन	१२७	९	उत्प्रतिहारिताकथनम्	१३७	१३
विमयवादिवाक्यवर्णनम्	१२७	२१	पृक्चर्वाभ्यावर्णनम्	१३७	१९
भाषाविशिष्टाभिधानम्	१२७	२४	स्थूलपरिग्रहनिवृत्तानां मिथतावर्णनम्	१३७	२५
धातिकर्मक्षपकारित्वाभिधानम्	१२८	७	धर्मशोपासकताकथनम्	१३७	२७
सत्यधर्मप्रणेनृपस्यावर्णनम्	१२८	१५	प्रावादुक्तानां हिंसकरवर्णनम्	१३८	७
परिमिष्टिवाप्येताप्रकाशनम्	१२८	२९	प्रावादुक्ता नानामतय इति कथनम्	१३८	११
धीमद्वपरित्यागफलप्रकटनम्	१२९	३	यत्र हिंसापूर्णता तत्रैव धर्म इति निरूपणम्	१३८	१४
दीर्घहृत्कोऽभ्येऽपि धर्मिणो निष्ठिग्रायो भवन्तीत्याख्यानम्	१२९	१०	चतुर्विधयनस्पतेराहारवर्णनम्	१३८	२४
स एव प्राज्ञग इत्याभिधानम्	१२९	२१	पृथ्वीकायादय स्वाधारानां शरीरमिति जटपन	१३९	७
स एव धर्मग इत्याख्यानम्	१२९	२८	गमव्युक्ता वमतजानामाहार	१३९	१६
स एव भिन्नुरिति वर्णनम्	१२९	२९	कर्मवचकोऽप्रत्याख्यानपापकर्मैति कथनम्	१३९	३१
स एव निर्मय इत्याभिधानम्	१३०	६	अव्ययविज्ञानस्यापि कर्मवचधर्मकाशनम्	१४०	५
शरीरमेवेन धीयामावपूर्वशः	१३०	१४	संज्ञिरवासंज्ञिरवे न नियते इति समर्थनम्	१४०	२८
आत्माभाववादप्रत्याख्यानम्	१३०	२६	अनाचारस्वरूपम्	१४१	१२
मृदागमक एव लोक इति पूषपक्षारथाम्	१३१	६	दृश्यस्थानापन वतानिरूपणम्	१४१	२०
तद्विचारणम्	१३१	१७	अप्यवसायात् कर्मवच इत्याख्यानम्	१४२	११
ईश्वरकर्तृत्वावदनिरूपणम्	१३१	२७	आहारविषयाचारानाचारौ	१४२	२३
आत्माद्वैतवादेन विवर्तवर्णनम्	१३१	३१	सर्वप्रत्याद्वाद पृषाचार इत्याख्यानम्	१४३	४
			लोकजीवधर्माधर्मादीनामनेकावतास्थापनम्	१४३	५
			तीव्रहृत्को देशना दम्भप्रधानेति गोपालकप्रस	१४४	१४

विषय	पृ	प	विषय	पृ	पं
आर्द्रकृत्यं च प्रायुत्तरप्रदानम्	१४४	२७	कर्मसाधनम्	१५५	२
शीतोद्भूतपरिमोगो न दोषावेतिप्रसन्निराकरणम्	१४५	१२	पापपुण्ययोर्द्वयोर्भयवस्थापनम्	१५५	१३
परमि दाभोत्कृष्टयोः परिहरणम्	१४५	२४	आश्रयसंवरयोरेकानेकपक्षयनम्	१५५	२२
तत्रैव हेतवन्तरप्रदानम्	१४६	७	निजराया एकानेकता	१५५	१०
भगवतः प्रेक्षापूर्वकारित्ववर्णनम्	१४६	१०	भवचारणशरीरादीनामेकानेकता	१५६	२
अकृष्टादिषिदादेवकर्मचयइतिपक्षनिराकरणम्	१४६	२९	वैक्रियशरीरद्वैविध्यप्रदर्शनम्	१५६	४
तत्र शास्त्रपूर्वपक्षः	१४६	३१	एकदा काययोगद्वयाभाववर्णनम्	१५६	२०
तन्मतवृत्तपणम्	१४७	७	ज्ञानादीनामेवनेकता	१५६	३०
याज्ञिकादिमतनिराकरणम्	१४७	२८	दशनस्य ज्ञानत्वव्यपदेशकरुणनम्	१५७	४
अणुवदनेऽन्यप्रायुपपातजः कर्मबन्धः			रूपादीनामेकानेकता	१५७	२१
न्यादिश्यावाङ्मनमुद्कृत्य	१४८	१३	अमलकपायादीनां भेदा	१५७	२४
अमलकत्वोपेक्षावनमोत्तदिति गौतमस्योत्तरम्	१४८	३०	पट्टकरुणरूपणम्	१५८	११
भूतनाशस्थानेकार्यप्रदर्शनम्	१४९	१०	नैरयिकादिवर्णनाः	१५८	२२
साधोरन्धेषां न वधानुमतिर्व्यवभक्तौ			जीवाजीवयोः मत्वेकं स्थानद्वयाभिधानम्	१५९	१५
चेति समर्थनम्	१४९	१२	क्रियार्द्रविष्यम्	१५९	९८
नगरदृष्टांशानुपपत्तिप्रकाशनम्	१५०	१	काविययादिक्रियाणां भेदाः	१६०	७
उपसंहारः	१५०	१४	गर्हाद्वैविध्यप्रकाशनम्	१६१	६
सूत्रहृतसारोपसंहारः स्थानाङ्गसारे	१५०	१९	गर्हां कस्य ? किञ्चिन् कर्मणीति व्यावर्णनम्	१६१	७
स्थानाङ्गसारारम्भप्रतिज्ञानम्	१५१	३	प्रकारान्तरेण गर्हाभेदाः	१६१	१६
उपयोगलक्षणत्वादान्मन एकत्ववर्णनम्	१५१	१५	प्रत्याख्येयभेदाः	१६१	१८
द्रव्यार्थत्वाद्वा तदेकत्ववर्णनम्	१५१	२४	आरम्भपरिमहज्ञानाभावे धर्माधर्ममाक्षिषणनम्	१६१	२६
अन्यविद्वध्य मास्तीति पूर्वपक्षः	१५१	२५	तज्ज्ञाने कथं कदा वैचल्यं भवतीत्यत्र समाधानम्	१६२	६
भेदाभेदात्मकावयवितिसमयनम्	१ २	१	दुर्दानज्ञानभेदाः	१६२	१५
मास्थारमाऽनुपलम्भादिनि पूर्वपक्षः	१५२	९	ज्ञानाश्रयेण भेदाः	१६२	२६
अनुपलम्भमानत्वहेतौर्विकल्पतो वृत्तणम्	१५२	११	व्यञ्जनावग्रहस्य ज्ञानत्वसमर्थनम्	१६३	६
तद्विशिष्टसाधनम्	१५२	१५	श्रुतज्ञानभेदाः	१६३	१३
आगतमोऽपि तद्विशिष्टप्रकाशनम्	१५२	२०	चारित्र्यप्रेक्षया द्वैविध्यप्रकटनम्	१६३	२४
आत्मनो निरवयवध्वे दोषदानम्	१५२	२२	पुकेन्द्रियमेवद्वयाभिधानम्	१६४	६
एकानेकतावर्णनम्	१५२	२३	पर्याप्तिसिद्धिः	१६४	१२
दृष्टक्रिययोरेकत्ववर्णनम्	१५३	३	शरीरद्वैविध्यं चतुर्विंशतिवृष्टकाश्रयेण	१६४	२५
दृष्टक्रिययोर्भेदाः	१५३	६	प्रमात्रनादिक्रियायोर्ग्यद्विवर्णनम्	१६५	६
लोकालोकादीनामव्येकताप्रकाशनम्	१५३	१५	देवद्वैविष्याभिधानम्	१६५	१८
लोकलोकानेकताप्रकटनम्	१५३	१७	नारकादीनां गत्यामती	१६५	२७
लोकालोकोयोः साधनम्	१५३	२४	तेषां भवसिद्धिकादिभेदाः	१६६	५
धर्माधर्मयोरेकानेकताप्रकटनम्	१५४	२	आत्मनो लोकशब्दाद्विज्ञानप्रकारः	१६६	१५
धर्मनोक्षयोरेकानेकतासाधनम्	१५४	८	जीवोपग्राहकपुत्रलधर्मवर्णनम्	१६६	२४
बचस्य साद्विज्ञानादित्वाविचारः	१५४	१०	आचारद्वैविध्यम्	१६७	४
पुण्यपापयोरेकानेकता	१५४	३०	दोत्राश्रयेण स्थानद्वयवर्णनम्	१६७	१५

विषय	पृ	प	विषय	पृ	प
गम्भीरपणनम्	१६७	१८	लोकत्रैविध्यप्रकारः	१७९	२५
भरवादी कालपयायामिधानम्	१६८	९	धमादिहाभसमयसूचनम्	१८०	८
कुहरपादी मनुजद्विप्रदर्शनम्	१६८	२०	प्रमयाभेदप्रकटनम्	१८०	१४
जम्भीरेष चन्द्रसूयादिद्वित्ववर्णनम्	१६८	२६	निर्मायत्रैविध्यप्रकारा	१८०	२९
समयावलिङ्गानीना वीषाजीवपर्यायवर्णनम्	१६९	२	पृथिव्याध्रपकणनम्	१८१	१४
रागद्वैपनिमित्तः पापबन्ध इत्याख्यानम्	१६९	२२	लोके गत्यागतिव्युत्क्रांत्यादिवर्णनम्	१८१	१८
निष्ठ्याशानीनामपि सवेतुत्वात् कथं कथाय			अच्छेद्याभेदाद्वाद्यवस्तुवर्णनम्	१८२	१
मात्र हेतुरित्यत्र समाधानविधानम्	१६९	२५	क्रियाविषये मतभेदप्रदर्शनम्	१८२	११
वीवस्य शरीराधिगमनाप्रकारवर्णनम्	१७०	२	पूर्वपक्षविधानम्	१८२	१४
इलिकाण्डुकुगणाध्रयेण लक्षिरूपम्	१७०	४	तद्दीकरणम्	१८२	२१
केत्रटिप्रज्ञसप्तमैश्रवादिहाभसमयवर्णनम्	१७०	२२	आलोचनायप्रतिपक्षिकारणवर्णनम्	१८२	२६
अज्ञौपनिमित्तभेदकणनम्	१७०	२०	निर्मायानां योग्यवक्ष्यायप्रप्रकाशनम्	१८३	१४
औपनिमित्तभेदप्रयाभिधानम्	१७१	२	निर्मायस्याऽऽनालुङ्घनस्यानत्रैविध्यम्	१८३	२०
प्रशास्त्राप्रशास्त्रमरणनिरूपणम्	१७१	१६	धाम्यनसो त्रैविध्यादधानम्	१८३	११
धर्मगण्यमरणविधानम्	१७०	१९	देवानां मनुष्यलोकागमने शास्त्रयथापि प्रदर्शनम्	१८४	२४
प्रशास्त्रमरणप्ररूपणम्	१७१	२८	देवानामभिलष्यपक्ष्मात्तापविशेषप्रकाशनम्	१८५	१६
सोधिभोहाध्रयेण देवसर्वभेदप्रकटनम्	१७२	४	निजच्यवननिमित्तजटाससूचनम्	१८५	२०
शाठाघाध्रयेण भेदद्वयाख्यानम्	१७२	१८	मातृकायाध्रयेण सम्पद्यद्वयादिवर्णनम्	१८६	११
श्रित्याकलसाध्रिये द्वभेदप्रकाशनम्	१७३	२	नयविशेषेण नरकाध्रयवर्णनम्	१८६	१७
नामस्वापनाद्भयभेदेन द्ववर्णनम्	१७३	४	मिथ्यात्वस्वाक्रियादिभेदाः	१८६	२८
धृक्भविक्वादिभयगरीरभ्ये द्वभेदा	१७३	१९	धर्मभेदनिरूपणम्	१८७	२०
भावेन्द्रवर्णनम्	१७३	२५	उपक्रमभेदाख्यानम्	१८७	२४
देवासुरमनुष्ये द्वप्रदर्शनम्	१७४	११	उपक्रमनिर्घोषः	१८७	२६
मिर्कुर्यादधिभेदा	१७४	१५	वैयाहृत्यत्रैविध्यम्	१८८	९
विदुर्बर्णाधिकारिमकटनम्	१७४	२६	कथाभेदप्रकाशनम्	१८८	२२
योगमयोगादीनां निमित्तप्रयाख्यानम्	१७५	२	अमण्यसुंपासनकलप्रकाशनम्	१८९	५
अशरीरार्थासुर्निवधनप्रदर्शनम्	१७५	२२	गानादीनां प्रज्ञापनादिवर्णनम्	१८९	१३
गुह्यगुह्यद्वयवर्णनम्	१७६	२	प्रमाजनायोग्याभिधानम्	१८९	२४
पुरुषभेदप्रदर्शनम्	१७६	९	अवाचनीयानां प्रदर्शनम्	१९०	६
ऐश्यासक्रेनादित्रैरूप्यम्	१७६	२१	सम्पत्तवायोग्यानां प्रकटनम्	१९०	१२
देवगयोत्पत्तानां अलनहेतुवर्णनम्	१७७	२	सामायिकामिकल्पस्थितिभेदप्रवर्णनम्	१९०	१७
होकाधकारोद्गोवादिकारणवर्णनम्	१७७	११	निर्विद्याभेदेन कल्पस्थितिकथनम्	१९०	३०
दुष्पतिकरगुप्रतिकारवर्णनम्	१७७	२४	आवाचीयानां प्रदर्शनम्	१९१	१०
ससारातिकर्महेतुमहागणम्	१७८	१३	मनुकम्पनीयभेदप्रवर्णनम्	१९१	१९
अनुर्विनिवृत्तकावेक्षयोपविप्रदर्शनम्	१७८	१७	स्वाविरकल्पस्वस्य विशिष्टनिर्गतकारणम्	१९१	२६
अप्रतिघानगुमभिधानकथनम्	१७८	२७	पुत्रलभप्रतिहननप्रकटनम्	१९२	२
धोनिभेदाद्वर्णनम्	१७९	२	अनुप्रायैविध्याभिधानम्	१९२	६
अप्रतिघाननररसर्वापस्तिद्विभाजां वर्णनम्	१७९	१५	त्रिधा वस्तुपरिच्छेदाभिधानम्	१९२	१२

विषय	पृ	प	विषय	पृ	प
कश्चिन्नेदाप्यानम्	१९२	१७	दीनवाऽदीनवाभ्यां भङ्गचतुष्टयप्रकटनम्	२०२	१५
रेदयामेदाः	१९२	१७	विक्रयाधर्मकथामेदा	२०२	२३
पालमरगत्रैविष्यम्	१९३	७	स्त्रीकथावर्णनम्	२०२	२६
निर्मन्थस्य पुरीषहासिभवस्थानम्	१९३	१७	मच्छक्या-भिधानम्	२०३	६
पृथिवीवेष्टनप्रदर्शनम्	१९३	२८	देशकथाकथनम्	२०३	१०
अ-तक्रियावातुर्विष्यम्	१९४	१०	राजकथाप्रकाशनम्	२०३	१५
द्रव्यभावाभ्यामुन्नतमणवापेक्षया पुरुषभेदा	१९४	२४	बाह्यैप-कथा	२०३	२३
परिणाममाक्षिप्य पुरुषभेदा	१९४	३०	विशेषणकथा	२०३	२९
कृत्ववक्रादिभेदापेक्षया पुरुषभेदाः	१९५	८	सवेदनीकथा	२०४	१
अतिजावादिपुत्रभेदाः	१९५	१८	निर्वदनीकथा	२०४	६
स्वहस्तादादित्तमानां भिक्षुणां सारखादादित्त			शरीरस्य कृ-ददवाभ्यां ज्ञानवृत्तानवर्णनम्	२०४	१०
मठपीभेदवर्णनम्	१९५	२८	ज्ञानदर्शनभ्यायातमकाशनम्	२०४	२१
मारकस्य सख्यमपीच्छायां नरलोकागमनामा			स्त्राभ्यायायोग्यकाश्चवर्णनम्	२०५	३
मर्त्यकारणभेदप्रकरणम्	१९६	१४	पुरुषचातुर्विष्यम्	२०५	१३
भारतंप्यानगतकण्ठपुष्टयमकाशनम्	१९६	५५	गदाभेदादर्शनम्	२०५	२२
चतुर्षां भारतभेदाः	१९६	२७	कथायभेदप्रकरणम्	२०६	२
शौद्रभ्यानव्यञ्जकसूचनम्	१९७	४	मायाभेदाः	२०६	५
धर्मभ्यानस्य स्वरूपादिवर्णनम्	१९७	१२	मानभेदा	२०६	११
पाशादभ्यादि चन्द्रञ्जकप्रकरणम्	१९७	१९	छोमभेदाः	२०६	१४
पाचनान्वितदाहम्बनाकथानम्	१९७	२१	धर्मोपक्रमभेदाः	२०६	२३
पृकायमुमेक्षावर्णनम्	१९७	२४	द-धभेदाः	२०६	२६
शुक्रभ्यां कथनम्	१९८	३	उपक्रमभेदाः	२०७	३
शुक्रभ्यानस्वरूपभेदाः	१९८	५	अक्षरबहुत्वचिचारः	२०७	२३
शुक्रभ्यानलक्षणम्	१९८	१२	लङ्कमभेदाः	२०७	३०
आलम्बनानुप्रेक्षाभिधानम्	१९८	१५	नामादिभेदेन सत्यवर्णनम्	२०८	७
कथायस्थानप्रकाशनम्	१९८	१९	तपोविशेषप्रकाशनम्	२०८	११
श्लेषादिभिः कर्मचयनादिकथनम्	१९९	११	मावचातुर्विष्यष्टोत्तरणम्	२०८	१९
आशासंवासाभङ्गकापेक्षया पुरुषभेदाः	१९९	१८	द्वयभ्याभ्यां प्रीत्यप्रीतिभ्यां पुरुषाणां चतुर्भङ्गः	२०८	२७
वर्गस्य स्वरुपान्नयेण दर्शनादिभेदाः	१९९	२४	आद्यासमकाशनम्	२०९	११
चतुर्विधसंसारवर्णनम्	२००	२	उदितोदिवर्णनम्	२१०	२
इष्टिरादृचतु स्थानम्	२००	११	उदितालम्बितवर्णनम्	२१०	४
ज्ञानादिभेदेन प्रायश्चित्तचातुर्विष्यम्	२००	२१	अस्मिन्नोदिवर्णनम्	२१०	७
प्रतिषेधनादिभेदतः प्रायश्चित्तभेदाः	२००	२८	अस्मिन्नास्मिन्नवर्णनम्	२१०	११
प्रमाणकाहादिभेदाः	२०१	१०	जातिकुलाद्याभ्रयो भङ्गचतुष्टयस्तुटीकरणम्	२१०	१७
मरणदौ धर्ममहापनाविचारः	२०१	१९	आत्मपरापेक्षया विद्याव्याकर्तृवैच्छाभ्यां		
अभिप्रायस्तुटीकरणम्	२०१	२५	भङ्गाः	२१०	२३
दुर्गतिस्तुपिभेदाः	२०२	२	गणस्वार्थकारित्वादिभेदाः	२१०	२९
प्रतिर्लङ्घनीनामतिर्लङ्घनीभेदाः	२०२	८	रूपधर्मयोहानादानाभ्यां भेदाः	२११	१०

विषय	पृ	पं	विषय	पृ	पं
धर्ममार्गद्वयोर्हानादानाम्यो भेदा	२११	१३	निसाम्भोगिक कुर्वतो निमग्न्यस्याशावाद्या		
श्रमणोपासकानां मायादिसमतावणनम्	२११	२०	स्वाभावभावप्रकाशनम्	२२३	१०
आश्वकारभेदा	२१२	४	पञ्चविप्रहृष्यानप्रस्फोटाम्	२२३	२४
दुःखस्यैवावर्णनम्	२१२	११	प्रतिवातपञ्चकस्वरूपानि	२२४	११
आत्मभरिपरम्भरिवणनम्	२१२	२७	आक्रोशाद्यकर्तृगणकथनम्	२२४	२३
दुःखस्यैवावर्णनम्	२१३	४	केवलिनोऽनुत्तरज्ञानादिप्रकाशनम्	२२५	५
दुर्गंतसुखमतिरूपणम्	२१३	७	निमग्नानां निमग्न्यानामवस्त्ववर्णनम्	२२५	१०
दुर्गंतदुःखतिरामिकथनम्	२१३	१०	प्रावृद्धि कल्प्याकल्पप्रकाशनम्	२२५	१८
परिज्ञातकर्मसंज्ञादिभङ्गा	२१३	१३	प्रथमप्रावृद्धिदशादय	२२५	२१
ध्वजेन ह्यर्थां ह्यमितृद्विवणनम्	२१३	२६	धर्मासासत्य जप-योऽष्टप्रमाणकथनम्	२२५	२९
हास्यादिविषये चतुर्विधा प्रतिमाः	२१४	५	पयुपणाकल्पकथनम्	२२६	१
श्रीवस्तुदशरीरप्रकाशनम्	२१४	२२	प्राणा-तरगमन ज्ञानार्थं कथयत इत्याद्ययानम्	२२६	४
भार्गवनिष्कारिप्रकथनम्	२१४	२६	कर्मद्वारतद्विरोधद्वारकथनम्	२२६	१२
श्लोकपासवस्तुवर्णनम्	२१४	२७	परिज्ञाभेदा	२२६	१७
सुखापेक्षसारीवणनम्	२१५	५	ध्यवहारभेदाः	२२६	२१
श्रीवस्तुदशस्वभावप्रकाशनम्	२१५	१२	आगमधुत्वयोर्भेदकथनम्	२२६	२२
दशान्तभेदा	२१५	१९	उपधातभेदा	२२७	२
आहरणरहान्त	२१५	२८	अवणवर्दभेदा	२२७	१२
तरेणरहान्तः	२१५	२९	वणवात्कथनम्	२२७	२६
सहोपदशा-त	२१६	१	अति-रपे षतमानस्याचार्यस्य धर्मानतिक्रमण		
उप-यावरहान्त	२१६	९	कथनम्	२२८	४
लोकप्रयेणोपकारोत्सोतकारिवणनम्	२१६	१८	प्रस्फोटने सप्तमङ्गप्रदर्शनम्	२२८	१३
भोगसुखाभयेण प्रसर्पकवणनम्	२१६	२६	आचार्यस्य गणाधिपन्नकारणवणनम्	२२९	८
नारकादीनामाहाप्ररूपणम्	२१७	५	पञ्चास्तिकापानां द्वय्यादिविषयभेदा	२२९	२४
चिन्तितकानां चतुर्भङ्गाः	२१७	१०	निर्ग्रन्थभेदा	२३०	६
अन्तर्दिष्ट्यां शरूपदुष्टत्वतश्च पुरुदभेदा	२१८	२	जात्रमिकादिविषयभेदा	२३०	२३
प्रमस्याया इहलोकप्रतिषेधादिभेदाः	२१८	११	और्णिकादिरोहणभेदा	२३०	२८
अवधातप्र-यादिभेदा	२१८	२१	निष्ठास्थानवणनम्	२३१	२
अपनवतीप्रमथ्यादिभेदाः	२१९	२	शौचभेदा	२३१	८
उपसगप्रभेदा	२१९	११	ईसत्त्वादिपुरवभेदा	२३१	१७
जोषतिप्रमादिपुद्भिभेदाः	२१९	२१	भिक्षाकभेदा	२३१	२३
नारकवादिसाधककर्मरूपणम्	२२०	४	वनीयकभेदा	२३१	२५
रूपमदाप्रतपञ्चकप्रकाशनम्	२२०	२०	सप्तप्रसवत्सरभेदा	२३१	३०
प्रतस्यायुवमहेश्वरप्रयोजकाभिधानम्	२२१	६	सप्तमाग नक्षत्रसवत्सरभेदवणनम्	२३२	१
दुर्गन्तिसुगन्तिसाधनपञ्चकम्	२२१	१५	श्रीवस्व शरीरनिगमप्रकारकथनम्	२३२	२०
भारकादीनां शरीरवर्णादिप्रकाशनम्	२२१	२३	पानावरणभ्रूपणोपायनिरूपणम्	२३२	२५
प्रथमपश्चिमदिशानां वृत्तवृत्तिकथनम्	२२२	२	गणधारकाणां पदस्थानम्	२३३	५
श्रमणानां शनाकर्षणानां शीतैरुम्	२२२	११	जीवानां कुर्त्तव्यपर्यायप्रकथनम्	२३३	१४

विषय	पृ	पं	विषय	पृ	पं
सम्पूर्णजगदिभेदाः	२३३	२९	वेदान्तिसमुदात्तस्वरूपवर्णनम्	२४२	३०
द्विभेदाः	२३४	१	प्रवचानिद्धवभेदा	२४३	१०
साहनभेदाः	२३४	४	भट्टस्यानेनेकाभि विहारमतिमायोग्यकथनम्	२४३	२१
संस्थानभेदवर्णनम्	२३४	११	अनाद्योचनाकारणवर्णनम्	२४४	२
वीचाप्रयोगे शुभाशुभानुषङ्गप्रकाशनम्	२३४	२२	तद्वाचार्थस्फुरीकरणम्	२४४	४
वीचानां गद्यादिविवर्णनम्	२३५	२	गणितसप्तभेदा	२४४	१७
शुक्लान्ध्यादयोऽपि तथेति वर्णनम्	२३५	६	सप्तभेदनाचारसम्प्रदादिनिरूपणम्	२४४	१९
सप्तमानामाहारमहणकारणकथनम्	२३५	२०	आद्योचनादानचौरकथनम्	२४५	६
प्रमादप्रत्युपेक्षाऽभिधानम्	२३५	२७	दोषाद्योचनाईवर्णनम्	२४५	१५
भारमव्याप्तीनां स्वरूपवर्णनम्	२३६	७	अक्रियावादिभेदाः	२४५	२२
भ्रमप्रमादप्रत्युपेक्षाऽऽभ्यातम्	२३६	११	सूत्रववादिस्वरूपाभिधानम्	२४५	२७
बाह्यतपसो भेदाः	२३६	२५	अनेकत्ववादिमतम्	२४६	३
अनशानादिस्वरूपाणि	२३६	२८	मित्त्ववादिमतम्	२४६	११
आत्मन्तरतपोभेदाः	२३७	५	निर्मितत्ववादिमतम्	२४६	१५
योदा भिक्षाधवावर्णनम्	२३७	११	सुखवादिमतम्	२४६	२०
पेटार्थपेदादीनां स्वरूपाणि	२३७	१५	समुच्छेदवादिमतम्	२४६	२४
अकल्पवचनप्रकाशनम्	२३७	२५	नित्यत्ववादिमतम्	२४६	२८
प्रायश्चित्तस्य प्रत्या	२३८	२	परलोकाभाववादिमतम्	२४६	३२
प्राणातिप्रायश्चित्तसम्बन्धनम्	२३८	४	वचनविभक्तिभेदा	२४७	८
शृणावादे तत्समत्ववचनम्	२३८	११	सोदाहरणं तद्व्याख्यानम्	२४७	९
धन्दादाने सङ्गमनम्	२३८	१६	आयुर्वेदभेदवर्णनम्	२४७	२४
अविरतिवादे सङ्गतिकरणम्	२३८	१८	प्रथमतःप्रवर्तयिकादिभेदाः	२४८	१०
अपठनवादे दासवादे च तत्समत्ववचनम्	२३८	२२	सयमिभेदाः	२४८	१८
आयुर्वेदप्रकाराः	२३८	३१	अप्रमादस्थानभेदा	२४८	२८
षड्विधायुर्वेदाधिकारिकथनम्	२३९	१६	केयलिस्समुदात्तविचार	२४९	८
गणापक्रमकारणसप्तकम्	२३९	२२	तत्र शरीरयोगवर्णनम्	२४९	१९
तत्सङ्कीर्णम्	२३९	२४	अथ महाशयानि	२४९	२५
पोम्पाश्रयेण वीचभेदाः	२४०	४	तद्व्याख्यानम्	२४९	२७
अवस्थाननिरूपणम्	२४०	१०	मैथुनमतस्य गुणवर्णनम्	२५०	८
छन्दस्यगमकहेतव्यभिधानम्	२४०	१८	सत्यदार्पणव्यख्यानम्	२५०	२६
मूळगोत्रविभागकरणम्	२४०	२०	तच्छब्दाद्यर्थप्रकटीकरणम्	२५०	२७
मयसप्तकम्बटपाणि	२४१	७	रोगोत्पत्तिकारणप्रकाशनम्	२५१	१२
आयुद्वयसप्तककथनम्	२४१	१८	द्वानावरणकर्मभेदा	२५१	१८
अथ भेदाः सोपक्रमायुषामेवेति कथनम्	२४१	२३	विद्वृत्तिभेदप्रकरणम्	२५२	६
दुर्गभेदाः	२४१	२९	पुरुषभेदनिरूपणम्	२५२	११
विनयभेदकथनम्	२४२	६	उपायाद्विपारमुत्पादानम्	२५२	१६
ज्ञानविनयादिस्वरूपाणि	२४२	७	निपुणपुद्गाभिधानम्	२५२	२६
समुदात्तभेदाः	२४२	२४	आयुष परिणामसूचनम्	२५३	३

विषया	पृ	प	विषया	पृ	प
नवनोक्तायस्फुटीकरणम्	२५३	१८	हृष्टाकाराद्भेदव्याख्यानम्	२६५	६
सदा षोडशितिनिवेदनम्	२५३	२९	सरागसम्बन्धदर्शनभेदाः	२६५	२०
शब्दादीन्द्रियायानां दशारवर्णनम्	२५४	१४	निसगसम्बन्धदर्शनादिभेदव्याख्यानम्	२६५	२२
पुत्रलस्यटपविशेषविशदीकरणम्	२५४	२०	सन्नाभेदा	२६६	८
सयमासयमविषयादर्शनम्	२५५	१	आहारादिसञ्ज्ञाभेदवर्णनम्	२६६	९
प्रमयाभेदप्रतीकरणम्	२५५	७	धर्मभेदाः	२६६	२२
गतीन्द्रियादिजीवपरिणामपरिष्करणम्	२५५	१६	ग्रामधर्मादिभेदनिरूपणम्	२६६	२३
द्रव्याधर्षयांवाधनयभेदेन परिणामपट्टनम्	२५५	१९	स्थविरभेदाः	२६७	२
अजीवपरिणामप्रपञ्चनम्	२५६	४	ग्रामस्थविरादिभेदवर्णनम्	२६७	४
गुल्लुपुपयावविशेषे नयभेदकथनम्	२५६	१७	दद्याभेदाः	२६७	१०
भावरिक्षकास्वाभ्यापप्रथयापनम्	२५६	२५	बाळादिदशापर्वणम्	२६७	१७
औद्गारिकसम्बन्धस्वाभ्याया	२५७	८	आक्षयभेदा	२६७	२८
अस्थ्यादिनिमित्तास्वाभ्याये क्षीप्रकालमार			उपसर्गकरणम्	२६८	१
प्रमाणप्रकाशनम्	२५७	११	शमहरणप्रकाशनम्	२६८	५
सूक्ष्मजीवभेदा	२५८	४	शीतीधवर्णनम्	२६८	७
गह्नसूक्ष्मजीवकथनम्	२५८	८	धमरुपपर्वणनम्	२६८	११
द्रव्यानुयोगमकारप्रकाशनम्	२५८	१४	हृष्णावरककावणनम्	२६८	१५
अनुयोगभेदवृत्तपट्टनम्	२५८	१७	चन्द्रसूखावतरणकथनम्	२६८	२१
धर्मादीं विपर्ययमतिक्रमणमिष्यात्वभेदाः	२५९	२४	हृदिवशकुकोपत्तिकथनम्	२६८	२३
आरोग्यादिशुक्लभेदवर्णनम्	२६०	११	धमरोत्पातवर्णनम्	२६८	२६
उद्गमविषयपवाचभेदानुदानम्	२६०	२४	अष्टशततिद्धवर्णनम्	२६९	४
वृत्तिशुद्धिभेदाः	२६०	१	असयत्तपूवाकथनम्	२६९	५
जनपदादिसत्यभेदप्रकाशनम्	२६१	७	स्थानमुकोपसहाराः	२६९	७
क्रोधादिविषयमूपाभेदाः	२६१	२५	सरिकोपसहाराः	२६९	९
उत्पन्नादिविषयमिध्रमापाभेदाः	२६२	३			
शब्दभेदनिरूपणम्	२६२	१८	समवयामुक्तासरियायान्		
वज्रसादिदोषप्रकारा	२६२	२५	उच्चातिदेवाभिधानम्	२७०	३
मतिगह्नदोषप्रकाशनम्	२६२	३०	तम्याख्यानम्	२७०	४
प्रसाक्षादिदोषवर्णनम्	२६३	१	वीयाधाध्रपक्षेत्रमानवर्णनम्	२७०	१०
स्वप्नदोषप्रकाशनम्	२६३	१०	चम्बुद्रीपमानाभिधानम्	२७०	१२
कारणदोषाभिधानम्	२६३	१२	अप्रतिष्ठाननरकाभिधानम्	२७०	१५
प्रकारान्तरेण स्वल्पान्नादिदोषप्रवर्णनम्	२६३	१५	पाककविमानसहाविमानमानवर्णनम्	२७०	१७
सूक्ष्मणादिदोषाः	२६३	२६	वक्तारक १ शत्रुकथनम्	२७०	२१
धानभेदाख्यानम्	२६४	१	युगादावमिलिति प्रथमं चन्द्रयोग इति वर्णनम्	२७०	२२
अनुकम्पादिदानभेदव्याख्यानम्	२६४	३	देवानां स्थिति विरोपकथनम्	२७१	४
मर्याद्वानभेदा	२६४	२१	आदिपक्षयोपमस्थितिकानामभिधानम्	२७१	१७
धनागवादिमर्याद्वानभेदव्याख्यानम्	२६४	२३	नियत्यनुसारेण देवानामुच्छ्वासादिकथनम्	२७१	२३
सामाधारित्तिभेदाः	२६५	४	एकादिमागरोपमस्थित्याध्रयोपेच्छ्वा		
			साधभिधानं	२७१	२५

विषयाः	पृ	प	विषया	पृ	प
त्रिसप्तमाधिम्यान्नेदात्पानम्	२७२	१४	भावनामाने मोहनीयसङ्गावनैयत्कथनम्	२८३	३०
धर्मविज्ञादिदशसमाधिभेदप्रकटनम्	२७२	१९	धमवसिद्धिकानामेवानि सदैवेति कथनम्	२८४	१०
उपानकत्रतिमासेदाः	२७३	११	अनगारगुणवर्णनम्	२८४	१३
दशमश्रावकादिभेदात्प्रायानम्	२७३	१४	प्रतपञ्चकादिगुणभ्यावर्णनम्	२८४	१६
सम्भोगभेदा	२७४	१७	देवरातिपौरयदकर्मव्यवृत्तकथनम्	२८४	२५
आरप्रयोपरि अगुद्वोपधिप्रहङ्गकतुः			परिचययोग्यकर्मव्यवृत्तकथनम्	२८५	२
प्रायश्चित्ताभिधानम्	२७४	२१	पापशुच्यत्वाभ्यावर्णनम्	२८५	५
श्रुतविषये सम्भोग्यासम्भोग्यप्रकाशनम्	२७४	२४	भौमादित्युत्ताभिधानम्	२८५	८
भक्त्याना प्रतिप्रसङ्गनिष्ठाघनेषु चरकथनम्	२७४	२६	महामोहनीयस्यावर्णनम्	२८५	२१
अश्रुत्यानादिविषये चतुर्णनम्	२७५	२	त्रिदत्तां तेषां सद्देवतो घणनम्	२८५	२२
द्विग्यान्भेदा	२७५	३०	सिद्धादिगुणवर्णनम्	२८६	२८
षट्पदापूर्वभेदा	२७६	१२	प्रदास्ययोगसङ्गटवर्णनम्	२८७	६
पूर्वस्वरूपकथनम्	२७६	१५	तेषां द्वाविंशतद्भेदकथनम्	२८७	८
दत्त्वात्पूर्वादिघणनम्	२७६	१७	आसातगामेदवर्णनम्	२८७	२७
परमाचारिभेदाः	२७७	८	तीव्रदृष्टिदासवर्णनम्	२८८	१४
अम्हादियभेदवर्णनम्	२७७	११	अधमागभ्या धमाप्यानकथनम्	२८८	२७
पोरुगकपायकथनम्	२७७	२६	अधमागधीम्वरूपम्	२८८	२८
साक्षुदीकरणम्	२७७	२८	घघनातिशयनिरूपणम्	२८९	५
सद्यस्मान्धमविषयवर्णनम्	२७८	६	शब्दापेक्षयाऽतिशयसङ्करवर्णनम्	२८९	६
सयमिनासष्टादशशालकथनम्	२७८	१५	अथापेभया महायाद्यतिसयप्रकाशनम्	२८९	९
सञ्चुदकस्यकारदसायकथमकाशनम्	२७८	१७	स्तीथ्युतां सस्यसिधवर्णनम्	२८९	२७
ज्ञाताध्ययनभेदा	२७८	२३	महाश्रीरश्ममङ्गलाभिधानम्	२९०	१२
अशिक्षणाध्ययनादिवर्णनम्	२७८	२६	नरकानासकस्यानिरूपणम्	२९०	१६
असमाधिस्यानवर्णनम्	२७९	१०	प्रथमपृथिव्यां उदावासकथनम्	२९०	१९
हुतधारिः(आदित्येद्वेदप्रकाशनम्	२७९	१६	चतुर्थपृथिव्यां उदावासवर्णनम्	२९०	२६
आबलभेदाः	२८०	२२	पञ्चमपृथिव्यां उदावासवर्णनम्	२९०	३०
हृत्कमादित्येद्ववर्णनम्	२८०	२७	ऋषिभाषिताध्ययनसक्याकथनम्	२९१	६
परीप्रहभेदा	२८१	१७	समयक्षेत्रप्रमाणादिवर्णनम्	२९१	१२
शुशुष्मादित्येद्ववर्णनम्	२८१	२०	सीमा-तकाक्षीनां प्रमाणवर्णनम्	२९१	१७
सूर्यवाह्वा-ययनभेदाः	२८२	२	दृष्टिवादस्य मातृकापदसक्या	२९१	२६
पतुर्विशतित्तीथकराः	२८२	१४	माद्रीलिप्या मातृकाक्षरसक्या	२९१	३१
भावनभेदा	२८२	२५	अभिमुखेरा-वासाकालसक्यावर्णनम्	२९२	५
प्रथममहायतभावनः	२८३	३	धर्मजिनस्य गणादिसिरूपणम्	२९२	१२
द्वितीयमहायतभावनः	२८३	११	भिष्णुप्रतिमाविशेषस्य कालप्रकाशनम्	२९२	१८
तृतीयमहायतभावनः	२८३	१६	भिष्णुनिसेवा	२९२	२०
चतुर्थमहायतभावनः	२८३	१९	आबभिष्णुभेदाः	२९२	२८
पञ्चममहायतभावनः	२८३	२५	सप्तसप्तिका प्रतिमा	२९३	४

विषया	पृ	प	विषया	पृ	प
मुनिमुद्रतयाऽऽधिकामानम्	२९३	१०	पातकीसङ्घेऽष्टपक्षिकवरादीनामभिधानम्	२९९	५
मुनिनिक्षेपा	२९३	१४	अत्रर्वातिबाहुदेवयोरेकदा तावत्मानस्यानम्-		
अनन्तजिनपुरयोसमपोदेहमानम्	२९१	२३	धमाशाक्य समाधानविधानम्	२९९	६
पुरुषज्ञानात्मवृत्तिकर्मवचनम्	२९३	२९	समयक्षेत्रे पवादीनां सवपाक्यम्	२९९	१३
द्विपञ्चानात्मवृत्तिकर्मवचनम्	२९४	२	सामा-येन क्षेत्रवधवपभरागामभिधानम्	२९९	१४
सम्पूर्णाखोर परिसर्पार्थो स्थित्यभिधानम्	२९४	८	मोहणीयस स्थितिकथनम्	२९९	२१
पर्याप्तज्ञापयासकविवेक	२९४	१४	स्थिति-धाभिधानम्	२९९	२३
भरतेरवतयो हस्तर्षिण्यामुत्तमपुरसक्या	२९४	१७	स्थितिद्वैविध्यम्	२९९	३१
पुराणिक्षेपाः	२९४	२४	उभयोः स्थितिमानकथाम्	३००	१
उत्तममभ्यमानान्यपुराभिधानम्	२९४	२८	कथापान्नालप्रकाशनम्	३००	२
प्रथमद्वितीयपृथिव्योनरकावाससक्या	२९५	५	कर्मनिपेककथनम्	३००	५
सख्येव स्फुटीकरणम्	२९५	६	सूर्यस्तावृत्तिकथनम्	३००	११
गन्धुद्रीपे नक्षत्रचन्द्रसंख्या	२९५	१५	रस्याससपटनम्	३००	१३
तद्याख्यानम्	२९५	१६	द्वास्तसतिकलाभिधानम्	३००	२३
गणिपिटकानामभ्यपनसक्या	२९५	२३	छेदद्वैविध्यनिरूपणम्	३००	२५
तद्विशदीकरणम्	२९५	२५	अक्षरदोषाभिधानम्	३००	२९
प्रथमद्वितीयपञ्चमपृथिवीषु निरवाधाससक्या	२९६	२	गणिताविकलावणनम्	३००	३०
अत्रययस्य अतुदिनप्रमाणम्	२९६	८	विजयवलयदेयस्य सिद्धताकथनम्	३०१	२७
कवित्तथाने सूर्यस्य पुनरुदयकालमानम्	२९६	१५	अग्निभूते सिद्धताकथापनम्	३०१	२४
अण्डकसक्या	२९६	१६	दीवलयस्य गृहावासमानम्	३०१	२८
पुरुमुहूर्ते सूर्यस्य गतिवचनम्	२९६	२१	जाते गृहावासकाल	३०१	३
अनुमासपरिमाणं पुगल	२९६	३०	त्रिष्टुब्धमाणां भवनावाससक्या	३०२	८
अत्रयस्य प्रतिदिनावस्थावर्णनम्	२९७	६	भवनाग्रसक्याभिधानम्	३०२	९
अत्रयस्य वृक्षावृद्धिमागवचनम्	२९७	७	असुरकुमारादीनां भवनसक्या	३०२	१३
अत्रयमासपरिमाणम्	२९७	९	गर्दोयतुपितानां परिचारसक्या	३०२	१९
निपथे सूर्यमण्डलाकथनम्	२९७	२१	एगमवचनम्	३०२	२७
भीष्मवति सूर्यमण्डलप्रकाशनम्	२९७	२६	वैश्वयणस्याधिपत्यम्	३०२	२६
अहाहमिकाप्रतिमाकथनम्	२९७	३१	तद्याण्या	३०२	२७
तद्याख्यानम्	२९८	१	विजयादिद्वारान्तरनिरूपणम्	३०३	२
सौभार्गवसक्यस्य प्रतिदिश सौमसंख्या	२९८	६	तद्यावस्थापनम्	३०३	४
तन्निमासप्रकाशनम्	२९८	७	श्रेयासादीनां देहमानवचनम्	३०३	१०
सूर्यचन्द्रमकादयक्षेत्रकथनम्	२९८	११	तद्विमानम्	३०३	११
मानुषक्षेत्ररूपनिरूपणम्	२९८	१३	नवनवमिकाप्रतिमा	३०३	१८
तत्र अत्रसूर्यसक्याप्रतिपादनम्	२९८	१७	सच्चिरूपणम्	३०३	१९
अत्रसूर्ययोमानुषे पक्षिनिरूपणम्	२९८	१८	सदादीरगमांतरगमानम्	३०३	२४
पुगल नक्षत्रमाससंख्यावचनम्	२९८	२८	तद्विशदीकरणम्	३०३	२६
नक्षत्रमासमानवर्णनम्	२९८	२९	नरकयो-योः संख्या	३०४	२

विषय	पृ	प	विषय	पृ	प
मरकावाससंस्कारविभागः	३०४	३	मन्दनवनस्योपरिच्छात् चरमात्ततः पाण्डु		
पोनिस्संख्याविभागः	३०४	५	करनस्याध्वान्तचरमान्त यात्रद्वन्द्वरूपनम्	३०७	२२
कारिकाध्यायणनम्	३०४	७	मन्दनवनस्य पूर्वचरमान्तोत्पत्तिमन्त चरमात्त		
उत्तरविषयानानन्वयसंज्ञानिरामः	३०४	१४	यावद्द्वन्द्वरूपनम्	३०७	२८
आचाराहस्योद्देशानकाङ्कनम्	३०४	२०	द्वन्द्वसामिकाभिमुखप्रतिमा	३०८	२
तद्व्याख्यानम्	३०४	२१	तद्व्याख्यानम्	३०८	३
सुविधेर्गणादिकथनम्	३०४	२७	आचाराहस्यप्रतिपाद्यविषया	३०८	८
तद्व्याख्यानम्	३०४	२८	सूत्रद्वयाहस्यप्रतिपाद्यविषया	३०८	११
भेरूपवाच्योत्सृम्भचरमात्तयोरुत्तरान्			स्थानाहस्यस्थानीयविषया	३०८	२९
नियानम्	३०५	२	समवायाहस्यसमयनविषया	३०९	८
वत्समयनम्	३०५	४	व्याख्याप्रसङ्गसिद्धिमज्ञाप्यविषया	३०९	१४
शुद्धमजिनस्य संसारादुपरमकाळ	३०५	१०	ज्ञाताधमकथाकथनीयविषयाः	३०९	२८
सद्भिन्नादीकरणम्	३०५	१२	उपासकदूतयोपास्यविषयाः	३१०	०
अत्रित्वाविठनाययोगशादिवणनम्	३०५	१८	अन्वृत्तद्वन्द्वशाप्यन्वृत्तविषयाद्यः	३१०	२०
पदैवावृत्तवर्त्मप्रतिमाकथनम्	३०५	२३	अनुष्ठोपपातिकद्वन्द्वायकथनम्	३१०	२९
सन्निरूपणम्	३०५	२४	तद्व्याख्यानम्	३१०	३१
प्रतिमामेदा	३०६	७	प्रसङ्गयाकरणविधेया	३११	१०
सद्भिन्नापूर्वकथाख्या	३०६	८	तद्व्याख्यानम्	३११	१२
विषयमाहोरात्रद्वन्द्वसुर्वेदमण्डल्यणनम्	३०६	१८	विषयानुष्ठोपविषयाः	३११	१८
सद्भिन्नादीकरणम्	३०६	१९	दृष्टियादवच्छेदयण	३११	२६
अत्रित्वाविधिशानिसख्या	३०६	२८	द्वादशाहस्यस्थानित्यवादि	३१२	६
कुम्भनायस्य परमायुषणनम्	३०६	३१	सद्भिन्नाधकथ्य फलम्	३१२	१३
वायुकुमारानो भवनसंख्या	३०७	४	तद्व्याख्यानम्	३१२	१८
तद्व्याख्यानम्	३०७	५	समवायोपसंहरणम्	३१२	२०
कर्मादिभेदोत्तरप्रवृत्तयः	३०७	१०	सुखासक्तिरूपसहात	३१२	२२
सन्निरूपणम्	३०७	११			

इति शुभ भूयात्

सशोधनीयम्

अस्याः सूत्रार्थमुक्तावल्याः पद्यमसुखासक्तिरान्तगत खोळ (पृ० ३१२ गतः) विपत्तिभिरैव संतोष्य पत्नीयाः, यथा—

समवायाहस्ययोधेरहमहमिकया समुत्थिता मुक्ता ।
 यस्य मनस्युत्कण्ठा नोद्दीपयति स्वसाकर्णम् ॥

श्रीलघ्विसूरीश्वरजेनग्रन्थमाला

प्रकाशितग्रन्थसूची

१ जैनप्रवचिसंग्रह	०-८-०	१० मूर्तिमडन (गुजराती)	०-४-०
*२ हीरप्रश्नोत्तराणि	०-१२०	*११ मूर्तिमडन (हिन्दी)	मेट
*३ श्रीपालचरित्रम्	मेट	१२ जारम्भमिद्धिः (सटीका)	२-८-०
४ तत्त्वन्यायविभाकरः (मूलः)	०-८-०	१३ तत्त्वन्यायविभाकरः (सटीकः)	५-०-०
*५ पञ्चसूत्रम् (सटीकम्)	मेट	१४ दीपालिकाकल्पः	मेट
*६ हरिश्चन्द्रकथानकम्	मेट	१५ सम्मतितत्त्वमोषानम्	५-०-०
७ वैराग्यरसमञ्जरी	मेट	१६ छत्रार्थमुक्तावलिः	५-०-०
८ चैत्यवन्दनचतुर्विंशति.	०-२-०	१७ सकलार्हस्तोत्रम् (सटीकम्)	मेट
९ कविकुलकिरीट	०-८-०		

प्रकाश्यमानग्रन्थसूची

१ द्वादशारण्यचक्रम्, मल्लनादिद्विरिकृतम्,	३ श्राद्धविधिप्रकरण
सिंहनादिक्रमाश्रमणकृतन्यायागमालुसा-	मूल अने टीकाना गुर्जरानुवादसहित
रिणीन्पारयाप्तम्	४ आत्मानन्दस्तवनावली
२ शेषासनाथचरित्रम्, मानतुल्लहरिकृतम्	५ धन्य नारी

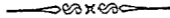

॥ ॐ अर्हम् ॥

जैनाचार्यश्रीमद्विजयलब्धिसरिसङ्कलिता

सटीका

सूत्रार्थमुक्तावलिः ।

ॐ अहम् ।

श्री आत्मकमललब्धिद्वारीश्वरेभ्यो नमः ।

जैनाचार्यश्रीमद्विजयलब्धिसूरिसङ्कलिता

सटीका

सूत्रार्थमुक्तावलिः ।

वाचा निर्मलया सुधामधुरया यो मोक्षशिक्षामदात्,
यस्याभूत् पदपङ्कज तरिनिभ ससारवारांनिधौ ।

ध्वस्ताशेषदुरन्तकर्मपटल लोकैरुपूज्यं प्रभुम्,

श्रीनाभेयजिन दयैकनिलय भक्त्या सदा नौमि तम् ॥ १ ॥

न्यायव्याकरणार्हदागमलसद्वैदग्ध्यदीक्षागुरुम्,

भूमीकल्पतरु समस्तजनतासङ्गीतकीर्त्तिं यतिम् ।

ध्यात्वा श्रीकमलाख्यसूरिमनघ सञ्चिन्त्य सूत्राम्बुधिम्,

कुर्वं बालहिताय सद्ब्रह्मर्यां सूत्रार्थमुक्तावलिम् ॥ २ ॥

10

अथ न्यायप्रकाशसमलङ्कृततत्त्वन्यायविभाकरादिप्रथेभ्यो विदितस्वपरसमयसाराणां सुनिर्मल-
चरणधर्मविभूषितानामनूढयोगाणां भगवद्द्वन्द्वचनस्थानुयोगररणाभिलापुकाणां विनेयानामनायासेन तत्र 15
प्रवृत्तिसम्पादनार्थं पूर्वमहर्षिभिरतिगम्भीरतयोपक्रमादिद्वारैर्विचारितत्वेऽपि तेषां अल्पप्रज्ञानामसुज्ञा
नत्वेन सौलभ्यतया तद्बुधोपधिपयोपक्रमादिद्वारवर्णनपुरस्सर मूलकृताऽनुपमागमभक्तिजनितात्सुक्ये-
नानुयोगं कर्तुमारभमाणेन परमनिःश्रेयसनिदानं प्रत्यह्व्यूहविष्वसकं ज्ञानमात्मानुपनिबन्धते—

मतिश्रुतावधिमनःपर्यवकेवलानि पञ्च ज्ञानानि ॥ १ ॥

मतीति, मनन मतिः, मन्वते इन्द्रियमनोद्वारेण नियत वस्तु परिच्छिद्यतेऽप्येति वा मतिः, 20
योग्यदेशावस्थितवस्तुविषय इन्द्रियमतेनिमित्तावगमविशेषः । श्रवणं श्रुतमभिलापप्राप्तार्थप्रद्वेणस्वरूप
उपलब्धिविशेष, श्रूयते तदिति श्रुतं प्रतिविशिष्टार्थप्रतिपादनफलं वाययोगमात्रं भगवन्मुखाभिसृष्टं

आत्मीयधरणकोटरप्रतिष्ठ धायोपशमिषभावपरिणामाविर्भावकारण श्रुतमित्युच्यते कारणे कार्योपचाराय
 ५ सुज्ञानम् । शृणोतीति या श्रुतमात्मनि तदनन्यत्वात् । अवधानमवधिरात्मनस्साक्षादर्थग्रहणमिन्द्रिया
 रिनिरपेक्षम्, अवयवत्वेनोकार्पटनादव-अवोऽधो विस्तृत धीयते परिच्छिद्यते रूपवद्वस्तु येन ज्ञानवि-
 शेपेवेत्यधि, रूपवद्वस्तु ये ज्ञानेन अव मर्यादया एतावत्क्षेत्र एतान्ति द्रव्याप्येतावन्त फल
 ६ पदयनीटादिपरस्परतीयमितक्षेत्रादिरूपया धीयते परिच्छिद्यत इत्यवधि, अवधिज्ञानावरणविलयविशेष-
 ममुद्भवो भवगुणप्रत्यय रूपिद्रव्यविप्रयो ज्ञानविशेष । काययोगसहकारेण सङ्घिजीवैर्मनोवर्गणाभ्यो
 शृतीत्या मनस्वेन परिणमितानि द्रव्याणि मनासि, तेपा चित्तनानुगुणा ये पर्याया परिणामालेषु ज्ञान
 मा पयवज्ञानमिति ज्ञानसादेन सह वैयधिकरण्यमङ्गीकृत्य व्युत्पत्ति, मनसा मन्यमानमनोद्रव्याणा वा
 पर्यय परिच्छेदो मन पयव इति ज्ञानेन सामानाधिकरण्यमङ्गीकृत्य, मन पर्यवावरणविलयविलसित-
 १० आरिप्रयतो मानुषक्षेत्रवर्तिप्रणिमता परिचिन्तितार्थप्रन्टरूपो ज्ञाविशेष । इन्द्रियादिसाहाय्यान-
 पत्रिदवाच्छेषटाश्लिफशागनिवृत्तेर्ना केवलमेकमसहायमनितरसाधारणमप्रतिपाति निरित्लक्ष्यमाहिज्ञान-
 नविशेषः केवलमिति, पञ्चेति, न यूनानि नाप्यधिकानि, ज्ञानानीति, ज्ञायते वस्तु परिच्छिद्यत एभिरिति
 ज्ञानानि, आवरणद्वयश्रयक्षयोपशमाविर्भूता आत्मपर्यायविशेषास्तमान्यविशेषात्मके वस्तुनि विशेषा-
 शमादवा सामानायाशमादवाश्चेत्यर्थ । अनेन सूत्रेण प्रकृततरायनिकरनिराकरणनिबन्धन मङ्गल-
 १३ मनुष्ठित, ज्ञानम्यादोपष्टेक्षविनाशनहेतुत्वे । परममङ्गलरूपत्वात् । अनुयोगविषयीभूतस्त्रोक्षेत्तान्
 द्वितीयसूत्रे च ध्रुतस्यैवोद्देशसमुद्देशानुज्ञानुयोगाना वक्ष्यमाणतया ध्रुतस्नानुयोगकरणमेव विषयसत्प्र-
 कारपरिज्ञाना श्रोतु प्रयोजनमव्यवहित, परम्पर तु मोक्षावाप्ति कर्तुंश्च साध्यात्फल सत्त्वानुग्रहः
 व्यवहित्तु मोक्ष एव, प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावश्च सम्बन्ध इति ॥ १ ॥

ननु किं पञ्चानामेव ज्ञानानामनुयोगः त्रियते किं याऽन्यतमस्य कस्यापि, तत्रापि किं मते-

२० ध्रुतस्याप्येतेन पर्यवस्य केवलस्य वेलाशङ्कयामाह—

श्रुतस्यैवोद्देशसमुद्देशानुज्ञानुयोगा ॥ २ ॥

श्रुतस्यैवेति, भवतीति शेष । एतज्ज्ञेन मत्सादिज्ञानचतुष्टयस्यावशिष्टस्य व्युदासः ।

इदमप्ययादि त्वया पठित्वायमिति गुरुवचनविशेष उद्देश, तस्मिन्नेव शिष्येणाहीनादिलक्षणोपेतेऽधीते

गुरोर्निवेदिते स्थिरपरिचित्तं कुर्विदमिति गुरुवचनविशेष एव समुद्देशः, तथाकृत्वा गुरोर्निवेदिते

२३ सम्प्रति धारयान्याद्याप्यापदेति उद्देश्याविशेष एतानुज्ञा, अनुयोगश्च व्याख्यानमिति । ननु तद्वि-

शरज्ञानादिचतुष्टयस्य व्यावृत्तिहरणात्तत्र नानुयोग प्रयत्न इत्युच्य भवति, तत्र किं कारणम्, उच्यते

असंख्यवहार्यं गरिति, यद्वि लोदस्योपकारण तदेव व्यवहारनयेन संख्यवहार्यम्, ध्रुतमेव च भवति

वस्तु हेतुसादनेषु प्रवृत्तिनिवृत्तिमोघनद्वारेण लोकसा साक्षाद्गुणानि । त च केवलादिज्ञानचतुष्टय-

२४ एताप्येव ध्रुतेनोपदेशात्स्य रूपप्रत्युपकारित्वमिति पाच्यम्, तथापि तस्य गौणवृत्त्योपकारित्वान्, न

२५ किं रूपेण विना तद् म्यस्यरूपमपि बोधयितु समर्थममुग्ररत्वात् । अथानुयोगो व्याख्यान तच्च ज्ञानादि-

चतुष्टयेऽपि प्रवृत्तेन पर्येति क्षेत्र, व्याख्यानस्यापि तत्तज्ज्ञानप्रतिपादकसूत्रसदर्थमेव प्रवृत्तेः । नन्वनु-

योगस्यैवोपक्रा-तत्त्वाद्दोहादिकं किमर्थमुपाचमिति चेदुच्यते, यत्रैवोद्देशादय क्रियते तत्रैवानुयोगस्त-
 हाराण्युपक्रमादीनि च प्रवर्तन्ते नान्यत्र, त्रियते चोद्देशादय श्रुतज्ञाने न तु ज्ञानचतुष्टये, तस्य
 गुर्वनधीनत्वेनोद्देशाद्यविषयत्वात् । नानार्थत्वाद्दुरहृत्वाद्द्विविधमत्राद्यतिसयसम्पन्नत्वाद्धि प्राय श्रुतज्ञान
 गुरूपदेशमपेक्षते, ज्ञानचतुष्टय-तु तत्तदावरणक्षयक्षयोपशमाभ्या विना गुरूपदेशापेक्ष जायमात्वेन
 नोद्देशादिक्रममपेक्षत इति ॥ २ ॥

७

ननु श्रुतज्ञान द्विविधमज्ञान्तर्गतमज्ञानग्रहिर्भूतश्चेति, अज्ञान्तर्गतमाचारादि, अज्ञानग्रहिर्भूतश्चोत्त-
 राध्ययनादि, तदत्र कस्योद्देशादय प्रवर्तन्त इत्यत्राह—

ते सकलस्यापि श्रुतस्य ॥ ३ ॥

त इति, उद्देशसमुद्देशानुज्ञानयोगा इत्यर्थं प्रवर्तन्त इति शेष । तथा च न पेवलमज्ञान-
 त्तर्गतस्य न वाऽऽज्ञानग्रहिर्भूतस्योद्देशादय प्रवर्तन्ते, अपि तु सकलस्यापि श्रुतस्येति भाव । सकल- 10
 स्यापीत्यनेन प्रतिशास्त्र प्रलभ्ययन प्रत्युद्देशक प्रतिपदश्च ते प्रवर्तन्ते । पुन समुदायरूपश्रुतस्यैवेति
 सूच्यते ॥ ३ ॥

नूपक्रमातोऽनुयोगो हि द्वादशद्वारसमिभ्रः, द्वागणि च निक्षेपकार्थीरुक्तिविधिप्रवृत्तिर्चतुर्विषय-
 द्वारभेदलक्षणपरिवत्सुत्रार्थरूपाणि, तत्र प्रथम द्वारप्रदर्शनसुत्रेनानुयोगस्वरूप पर्णयत्रर्थतोऽपि कतिचन
 द्वाराणि सङ्गृह्णाति—

15

उपक्रमनिक्षेपानुगमनयैरनुयोगः ॥ ४ ॥

उपक्रमेति, उपक्रमादयो वक्ष्यमाणस्वरूपा द्वादशविधद्वारान्तर्गतद्वाररूपास्तैरनुयोगः, सूत्रस्य
 स्वकीयेनाभिधेयेनानुयोजन सूत्रस्य निजार्थविषये सवोज्य प्रतिपादालक्षणव्यापारो वा । अर्थापेक्षया
 सूत्रमणु लघु सूत्रस्य बह्वर्थत्वात् । अणुना सूत्रेण सहार्थस्य योगोऽनुयोगोऽथवा प्रथममर्थं चेतसि
 व्यवस्थाप्य पश्चात्सूत्रस्य भाषादनु पश्चाद्भाषिना सूत्रेणार्थस्य योगोऽनुयोग इति निरुक्तिरनुयोगस्य । 20
 ननु सूत्रस्य कथमणुत्व पश्चाद्भावित्वञ्च तथार्थस्य महत्तम्, । हि षट्पञ्चाधाधारभूता पेटिका तद-
 पेक्षयाऽणुभूता भरितुमर्हति, । वा सूत्राभावेऽर्थस्य प्रकाश, लोकेऽपि प्रथम सूत्र ततो वृत्तिस्ततो
 वार्तिक वा भाष्य वेति क्रमो दृश्यते, न चार्थो महार् एवस्यैवाऽर्थस्य षचिद्बहुभिस्तत्रैर्वर्णनादिति
 चेन्न, पेटिकान्तर्गतैकवस्त्रादेवानेकासा पेटिकाना बन्धदर्शनेन पेटिकास्थानीयस्य सूत्रस्य चक्ष्मस्थानीया-
 षर्धादणुत्वात्, अर्द्धाङ्गापितस्यैवार्थस्य गणधरैस्तुत्रणाःसूत्रस्य पश्चाद्भावित्वम्, लौकिका अपि हि शास्त्रात् 25
 प्रथमतोऽर्थं दृष्ट्वा सूत्रं कुर्वन्ति, अर्थं विना सूत्रस्यानिष्पत्ते । सकलस्यापि श्रुतस्यैत्यनेन विषयद्वारोऽप्युक्त
 एव । व्याख्यानार्थकेनानुयोगशब्देनार्थभाषणरूपस्य पर्यायशब्दस्य लाभोऽनुस्येयः । व्याख्यानमत्यन्तो-
 पयोगित्वेन च द्वारस्य तद्वदितमेव सूत्रमाहृतम् । तथापि यथा एकद्वारं कृतैर्नादिद्वारं वा । गण-
 भनधिगमनीय दुरधिगमश्च भवति निर्गमप्रवेशादावसुत्तरत्वात्, चतुर्द्वारं तु सुराधिगम कार्याविनाशकञ्च
 सम्पद्यते तथैवार्थाधिगमोपायद्वारश्च यमशक्यथाधिगम प्रवृत्तविषय स्यात्, एकादिद्वारानुगतमपि दुरधि- 30
 गम भवेत् संपरिहरचतुर्द्वारानुगतन्तु सुराधिगम भवतीति द्वारचतुष्टयघटितमेव लक्षण स्वीकृतम् ।

तथाऽऽपञ्चार् संहितापदपदार्थपदविग्रहपूर्वक प्रभाणा योग समाधानमनुयोग इति व्युत्पत्त्याश्रयेण
लक्षणमपि प्रकटीकृतं तथा च पूर्वसूत्रे विषयोऽत्र चैकार्थनिरुक्तिद्वारलक्षणानि प्रदर्शितानि ॥ ४ ॥

अथ विधिद्वारमादर्शयति—

सूत्रार्थनिर्युक्तिमिश्रनिरवग्रेपकथनं तद्विधिः ॥ ५ ॥

5 सूत्रार्थेति, प्रथम सूत्रार्थस्य ततो निर्युक्तिमिश्रस्य ततो निरवग्रेपस्य कथनमनुयोगस्य विधिरि-
त्यर्थः । तत्र ग्रहणधारणसमर्थान् शिष्यान् प्रति प्रथम सूत्रस्य सामान्येनार्थः यावदध्ययनपरिसमाप्ति
कथनीय, ततो द्वितीयस्या परिपाट्या नियुक्तिमिश्रितः पीठिकया सूत्रस्पर्शनिर्युक्त्या च समन्वितो
यावदध्ययनपरिसमाप्ति कथनीयः । तृतीयया च पदपदार्थपालनाप्रत्यवस्थानातिभिर्निरवग्रेपोऽनुयोगो
व्यक्त्य इति भावः । मन्दमतीन् प्रति तु यथाप्रतिपत्ति सप्तवाराननुयोगः कर्तव्यः, न चैतावता
10 तिसृभिः परिपाटीभिरेकान् ग्राह्यतो रागस्मत्प्रभिरपरान् ग्राह्यतो द्वेषश्च प्रसज्यते, एकविधपरिपाट्या
सर्वेभ्य सूत्रार्थस्य निरवग्रेवेन सम्प्रदर्शयितुमशक्यत्वात्, न चाऽतिपरिणामकानपरिणामनाश्च परिहरतो
द्वेषः, परोऽहानां शाचार्यस्मृत्प्राथो वदन् विनेयानां विनयाविनयपरिणादि ताऽभिप्रायमुपलभ्यापात्रभूतेभ्यः
शिष्येभ्य श्रुताश्रावनादिना मा विनश्येयुरित्यनुस्मया ऽ सूत्रार्थो कथयति न तु द्वेषेणेति, एवमन्येऽपि
विषयोऽनुयोगद्वारादितोऽवसेया । एतेनानुयोगे प्रवृत्तिरपि सूचिता, आचार्यस्य शिष्यस्य चोद्यमित्त्वभावे
15 ईदृशाविधेरप्रवृत्ते, अत्र चत्वारो भङ्गा, उद्यमी आचार्य उद्यमिनः शिष्या, आचार्योऽनुद्यमी
उद्यमिनश्शिष्या, उद्यमी आचार्य अनुद्यमिनाश्शिष्या, आचार्योऽनुद्यमी अनुद्यमिनश्च शिष्या इति,
तत्र प्रथमे भङ्गेऽनुयोगस्य प्रवृत्तिः, चरमे तु तैव भवति, मध्यमयोस्तु कस्यचित्कथञ्चिद्व्यवस्यपीति ॥५॥
सम्प्रति परिपट्टारमाचष्टे—

ज्ञायकाज्ञायकपरिपट्टौ तद्योगे ॥ ६ ॥

20 ज्ञापकेति, संक्षेपेण त्रिप्रकारा हि परिपत् ज्ञायकाज्ञायकदुर्विदग्धभेदात् । या परिपत्
मुपपन्नप्रवृत्तपाठण्डमतेन न दग्धान्त करणा गुणदोषविशेषपरिज्ञानकुशला सतामपि दोषाणामपरिप्राप्तिका
वेदल गुणग्रहणपरायणा सा ज्ञायकपरिपत् । या ताम्रपूहकठीरवकुल्लपोडयत् प्रकृता मुग्धस्यभावा
असत्थापितनालरामिवान्तर्विशिष्टगुणसमृद्धा सुखप्रज्ञापनीया च साऽज्ञायकपरिपत् । या तु तत्सद्गुणह-
पार्श्वोपगमनेन पतिपयपक्ष सुपजीव्य पाण्डित्याभिमानिनी किञ्चिन्मात्रमर्थपद सारपहवमात्र वा श्रुत्वा
25 तत उच्ये निजपाण्डित्यक्यापनायाभिमानतोऽवगणयति पाठकम्, अर्थं कथ्यमानश्चात्मनो बहुज्ञता-
सूचनायापे त्वरित पठति सा दुर्विदग्धपरिपत् । निष्ठाणाममूपा परिपदा मध्ये ज्ञायकाज्ञायकपरिपदा-
पनुयोगयोन्वे, तृतीया तद्योग्या तत्राचार्यपरिश्रमस्य निष्कटीभवनात्, दुरत्ससारोपनिपातसम्भवाच्च,
सा हि पदमर्थं चाऽवहाया शृणोति पाण्डित्याभिमानेन च महीयसोऽवगम्यते, अचक्षया च ससारेऽ-
भिष्वक्का जायत इति । या तु प्रथमा सा अवितथादिरगुणसमृद्धा राजहसः धीरमिव गुणानास्वाद-
*० यति, ष्विदनुपयोगोत्प्रभवान् दोषान् परित्यजति तस्मात्तस्या योग्यत्वम् । द्वितीया तु प्रकृत्या मुग्धा
यथाऽरण्यादानीय शृगाविशाषा यथाहचि भद्रनाः दूरा या त्रियन्ते तथा या परतीर्थिकैरभाविता

प्रकृत्या मुग्धा यथा भण्यते तथा करोति, यथा वा रत्नमसरक्तं यादृशोऽभिप्रायस्तादृशं घटित्वा
 न्रियते, एवमेवापि यथा रोचते तथा क्रियत इति सापि योग्येति भावः । उपलक्षणतया तु अनुयोग-
 कर्त्ता मूलोत्तरगुणशतकलितः, यो हि मूलगुणादिषु सुस्थितस्तस्य वचनं घृतपरिपिचत्पावक इव क्षीयते,
 गुणहीनस्य तु स्नेहेन विहीनं प्रदीप इव न शोभते वचनम् । आनुपूर्वीनामप्रमाणादिको भेदोऽपे
 वक्ष्यते । नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालवचनभावभेदेन सप्तविधोऽनुयोगस्य निक्षेपः, इन्द्रादिनाम्नो व्याख्यान 5
 नामानुयोगः यस्य वा यस्तुनोऽनुयोग इति नाम क्रियते तन्नाममात्रेणानुयोगो नामानुयोगः, स्थापनाया
 व्याख्यानं यत्रैवातुयोगं कुर्वन्नाचार्यादि काष्ठादौ स्थाप्यते तत्स्थापनानुयोगः । द्रव्यस्य व्याख्यान
 द्रव्ये वा निपचादौ स्थितस्यानुयोगो द्रव्यानुयोगः, द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्जावद्रव्यस्याजीवद्रव्यस्य वाऽनु-
 योगं द्रव्यानुयोगः । जम्बूद्विपादिदक्षिणक्षेत्रव्याख्यानं क्षेत्रानुयोगः । उत्पलपत्रशतभेदादिदृष्टान्तैः
 समयैर्व्याख्यानं कालानुयोगः । कदा कश्चिदाचार्यादिस्ताव्यादिना सद्ब्रह्मचनेन बहुभिर्वा वचनैरभ्य- 10
 र्थितोऽनुयोगं करोति तदा स वचनानुयोगः । कथं नामैते शिष्या सूत्रार्थसमाह्वयाः सम्पत्सन्ते,
 तथा कथं तु नाम गीतार्थीभूत्वाऽमी यस्मान्मुत्पादनेन गच्छस्योपग्रहकारका भविष्यन्ति ममाप्येतान्
 वाचयतः कर्मिणीरं भविष्यन्ति, तथा धृतपर्यवजातं ममापि वृद्धिं याम्यति, धृतस्य वा अव्यवच्छित्ति-
 र्भविष्यतीत्येव सद्ब्रह्मादिभिः पद्मभिरभिप्रायैर्हिंश्यादिभिर्थां धृतं सूत्रार्थतो वाचयतो भावानुयोग
 इत्येव भाव्यम् ॥ ६ ॥

16

तदेव सपरिकरमनुयोगं निरूप्याप्रेऽर्थाधिकारभेदस्यावश्यकमधिकृत्य प्रदर्शितत्वेनावश्यकस्या-
 नुयोगं कर्तुं कामस्तस्य तावदन्तरेणोपक्रमसम्भवाद्दुपक्रमस्वरूपमेवादावाह—

व्याकरिष्यमाणपदार्थनामनिर्देश उपक्रमः ॥ ७ ॥

व्याकरिष्यमाणेति, उपक्रम्यतेऽस्माद्दिनीतविनेयविनयादित्युपक्रमः, विनेयेनाराधितो हि
 गुरुरपे यदा कदाचिद्वाकरिष्यमाणं शास्त्रादिपदार्थमत एव दूरस्थ इदानीमिदं शास्त्रादि व्याकरोमीति 20
 समीपमुपनीय निक्षेपयोग्यं करोति स उपक्रम इति भावः । यथा सम्प्रति आवश्यकस्यानुयोगः क्रियत
 इति निर्देशः, निर्देशे कृत्रे च सति तन्निक्षेपयोग्यं भवति नेतरथेति ॥ ७ ॥

तस्य प्रकारमाह—

शास्त्रीयेतरभेदाभ्यां द्विविधस्तः ॥ ८ ॥

शास्त्रीयेति, शास्त्रीयः शास्त्रात्प्राप्तः, इतरो लोकप्रसिद्धः, स उपक्रमः ॥ ८ ॥

25

इतरोपक्रमस्य भेदानाह—

इतरो नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावैर्योऽप्योऽह ॥ ९ ॥

इतरो इति, लोकप्रसिद्धोपक्रम इत्यर्थः, नामरूप उपक्रमो नामोपक्रम यस्य कस्यचिज्जीवस्या-
 जीवस्य वा तद्बुभयस्य वा जीवानां वाऽजीवानां बोभयेषां वा उपक्रम इति यन्नाम क्रियते स नामोप-
 क्रमः, नाम्ना य उपक्रमः सोऽपि नामोपक्रमः, यस्य जीवात्त्रिभूतान् उपक्रम इति नाम क्रियते तद्वस्तु 30

नामगोणोपत्रगरूपत्वात्तन्मोपत्रम् उच्यते, षड्भेद तागावश्यमपि भाव्यम् । ता लोके यथा जीवस्य
 स्वपुत्राद्वैद्यवदत्तयत्तत्तादि नाम करोति तथा पश्चिन्नावश्यमिति नाम करोति ग्राभिप्राययशात् ।
 जीवस्यावासभूताचित्तवहुकोटरानीणवृक्षादिस्मपादेशवासभूतत्वेन व्यपदेशादजीवस्यावश्यमनाम भवति,
 आवासकावश्यकशब्दोरेकाधत्वात्, इष्टकापाकारादिर्मूषिकायाए इत्युच्यते, अत्रो मूषकाणा समूर्च्छ-
 5 तात्तोऽसत्तयानामग्निजीवातामावासकनाम भवति, पद्यावासभूतनीडस्य बहुभिस्तृणैर्निष्पन्नत्वाद्ब्रह्म-
 तामजीवानामावासकनाम भवति, गृहदीर्घिवाऽशोषविद्रागुपशोभितः प्रामादारिप्रदेशो राजादेरावास
 उच्यते ता जट्टवृक्षादयस्तेतना इष्टकावाष्णान्यश्राजीवात्मन्निष्पन्नगुणयमिति तस्यावासकागम भवति,
 सम्पूर्णतरारिष्य रातादीनामासरा इति पृत्तरा ता बहूना जीवाजीवोभयेपात्रावासनाम भवतीति ।
 त्रिधानियावतोरभेदोपचारादुपक्रमतत्तर्तुलौनिस्साध्यादेरभेदेन पाठवर्गचित्रवर्गाश्वराटकादावेको
 10 याऽभेदे दोपत्रमक्रिया वा लौकिकसाध्यादय सद्भावस्थापनयाऽसद्भावस्थापाया वा स्थाप्यन्ते म स्थाप-
 नोपत्रमा, एव स्थापनावश्यमपि भाव्यम् । सम्पत्तुपत्रमोपयोगशून्या साध्यादिदेहादयो द्रव्योपत्रम्,
 द्विविधस्य, आगममागित्वा गोआगममागित्य च । यस्य कस्यचिदुपक्रमस्वरूप शिशितं गुरुभिः, अवि-
 स्मरणेन चेतसि स्थितं परावर्त्तनया शीघ्रोपस्थितिरन्व्याजित अहीनाक्षरात्क्षरादिरूपतया स्थितं रा
 जीवस्तुपयोगे यदा न चर्त्तते तदा आगममागित्य द्रव्योपत्रम् उच्यते, न वागमतोऽस्य यद्य द्रव्योप-
 15 त्रमत्वम्, आगमस्य ज्ञानरूपत्वेन भावत्व्यादिति चेन्न, आगमकारणभूतस्यात्मालादधिष्ठितस्य देहस्यो
 पयोगशून्यत्वाकारणरूपशब्दस्यैव चात्र सत्त्वेनागमस्य साक्षात्सत्त्वान्, कारणे कार्योपचाराद्धि तेषा-
 मागमरूपत्वं, द्रव्यत्र विवक्षितभावात्स कारण भवतीत्यागममागित्य द्रव्योपत्रम् उक्तं इति । नोआ-
 गमतो द्रव्योपत्रमस्त्रिविधं क्षशरीरभव्यशरीरतदुभय-यतिरिच्छेदेनात्, क्षशरीरभव्यशरीरतदुभयव्यति-
 रिच्छेत्सत्त्वेवाऽऽगमभावात्साध्यात् द्रव्योपत्रम्, तत्रोपत्रमपशान्निधेय जानानस्य यच्छरीरं जीवेन
 20 परित्यज्य तदतीतोपक्रममात्रस्य कारणत्वात्तदानीं सवथाऽऽगमरहितत्वाच्चोआगमतो क्षशरीरद्रव्योप-
 त्रमः । यद्यपि व्यपगतचेतनस्य शरीरस्य त द्रव्योपत्रमत्रम्, उपक्रमकारणस्यैव द्रव्योपत्रमत्वात् कारणाच्च
 चेतनाधिष्ठितमेव भवति, अथवाऽतिप्रमद्गात्तथापि प्रशिक्षात्पमारितघृतस्य घटस्य घृतघट इति व्यपदेश
 इत्यातीतपर्यायात्तुद्रव्यभ्युपगमपरत्यात्तुद्रव्याऽतीतोपत्रमकारणत्वपर्यायमपेक्ष्य द्रव्योपत्रमत्वमस्योच्यते
 शब्दोप । विवक्षितपर्याययोग्यो भव्य, आगामिकाले हि जिज्ञोपदिष्टेन भावेनोपत्रम् इत्येतत्पदमसौ
 25 शिक्षिष्यते तज्जीवाधिष्ठितं क्षरीरं तदानीं तत्र यपुष्यागमाभावेन नोआगमतो भव्यशरीरद्रव्योप-
 त्रमः । यद्यप्यत्र क्षरीरे आगमभावेन तत्कारणत्वमपि नास्ति, अतिप्रसङ्गेन कार्यभावे घटतुन कारण-
 त्वासम्भवसाथापि भविष्यत्यपि घृताधारत्वपर्याये घटं घृतघटोऽयमिति व्यपदेशादिदानीमपि भविष्य-
 त्पर्यायात्तुद्रव्यभ्युपगमपरत्यात्तुद्रव्या तथोच्यते इति, एव द्रव्यावश्यमपि भाव्यम् । क्षशरीरभव्य-
 शरीर-यतिरिच्छब्दावश्यमस्तु लौकिकदुप्रावचनिकलोकोत्तरिकरूपभेदत्रयवत्, अनुयोगद्वारादिभ्यस्त-
 त्वमप्यभवत्येवम् । तदुभयव्यतिरिच्छद्रव्योपत्रमः सच्चित्वाचित्मिन्नद्रव्यविषयभेदात् त्रिविधः, द्विपद-
 30 चतुष्पदभेदवत् आद्योऽपि भेदस्त्रिविधः, नटात्तौकादीनां द्विपदाना घृताशुपयोगेन यद्बलवर्णादिवरण
 तोऽनक्षितस्यैव यस्तुनो शुण्विशेषाभावरूपत्वात् परिकर्मविषयसच्चित्तद्रव्योपत्रमः । यत्त्वेन सद्गा-

दिभिर्नाश एव सम्पाद्यते तदा वस्तुनाशविषयसचित्तद्रव्योपक्रमः । अश्वादिचतुष्पत्नानां शिक्षागुण-
विशेषकरणं परिकर्मविषयः, गङ्गादिभिरिवेपा नाशोपक्रमेण वस्तुनाशविषयः सचित्तद्रव्योपक्रमः ।
वृक्षादीनामपदानां वृक्षायुर्वेदोपदेशाद्बार्धक्यादिगुणापादनं तत्फलानाञ्च गर्त्तप्रक्षेपकोद्रवपलालस्वगना-
दिनाऽऽश्वेन पावादिकरणं परिकर्मविषयः शस्त्रादिभिश्च मूलत एव विनाशनं वस्तुनाशविषयसचित्त-
द्रव्योपक्रमः । सण्हाद्यचित्तद्रव्याणामुपायविशेषतो माधुर्यादिगुणविशेषकरणं सर्वथा विनाशकरणञ्चा-
चित्तद्रव्योपक्रमः । अश्वादीनां वृक्षमादिभिर्मण्डितानां स्थासनादिभिर्विभूषितानां यच्छिन्नादिगुण-
विशेषकरणं रक्षादिभिर्विनाशकरणं वा स मिश्रद्रव्योपक्रमः, अश्वादीनां सचेतनत्वात्स्थासकादीनाम-
चेतनत्वाच्च । हल्लङ्घिशादिभिः क्षेत्राणि यद्गीजवपनादियोग्यतामानीयन्ते स परिकर्मविषयः क्षेत्रोपक्रमः
सायेव यदा विनाश्यन्ते स वस्तुनाशविषयः क्षेत्रोपक्रमः, गजेन्द्रमूरुपुरीपादिदग्धेषु हि क्षेत्रेषु धीनानाम-
प्ररोहणाद्विनष्टानि क्षेत्राणीति व्यवदिश्यन्ते, न चायं द्रव्योपक्रमः एव क्षेत्रादिगतप्रवृत्तियव्यादिद्रव्याणामेव 10
परिकर्मविनाशकरणादिनि वान्यम्, क्षेत्रस्याकाशरूपत्वेनामूर्त्तत्वात्तस्य मुख्यत्वोपक्रमासम्भवेन तदा-
धेयद्रव्योपक्रमस्यैव तत्रोपचारात्, मन्त्रां क्रोशतीत्यात्मनापेयचर्मोपचारस्य मन्त्राद्याधारे दर्शनात् ।
ताम्रादिमयघटिकया शङ्कुच्छायादिना ऋक्षत्रचारादिना वा एतावत्कारुण्यादिकालोऽतिव्रत इति यत्परि-
ज्ञानं स परिकर्मविषयः कालोपक्रमः, यथान्तत्परिज्ञानस्यैवात्र परिकर्मरूपत्वात् । यच्च नक्षत्रादिचारै-
कालस्य विनाशनं स वस्तुनाशविषयः कालोपक्रमः, अनेन ग्रहनक्षत्रादिचारेण कालो विनाशितो 15
न भविष्यन्त्यधुना धान्यादिसम्पत्तय इति व्यवहारान् । आगमतो नोआगमतश्च भावोपक्रमो द्विविधः,
उपक्रमशब्दार्थमस्त्रोपयुक्तत्रागमतो भावोपक्रमः । प्रशस्त्राप्रशस्त्रभेदेन नोआगमतो भावोपक्रमः, अत्र
परकीयाभिप्रायस्य यथावत् परिज्ञानं भावोपक्रमः । प्राक्षण्या वेद्ययाऽमात्येन च यत्परकीयभावस्य
यथायत् परिज्ञानलक्षणमुपक्रमेण कृतं सोऽप्रशस्त्रभाजोपक्रमसमारभतत्वात् । ध्रुवादिनिमित्तं गुर्वादीनां
पद्माद्योपक्रमेण स प्रशस्त्रभावोपक्रमः, गुरुभावोपक्रमस्यैव मुख्यत्वात्काल्यात्, तेन व्याख्यानं यदेवो- 20
पकारि तदेव यत्तद्व्यम्, गुरुभावोपक्रमस्यप्रस्तुतो व्याख्यानापुनरिदानीदिति शब्दा व्युदस्ता ॥ ९ ॥

अथ शास्त्रीयोपक्रमभेदानाह—

आनुपूर्वीनामप्रमाणवक्तव्यताऽर्थाधिकारसमवतारभेदतत्पद्मत्रिध-

शास्त्रीयः ॥ १० ॥

आनुपूर्वीति, पूर्वम्यानु पश्चादनुपूर्वं तस्य भावेऽर्थं प्यञ्जन्ते तानुपूर्व्यशब्देन पित्वास्त्रीत्वे ङीपि 25
कृते आनुपूर्वीति निष्पत्तिः ऽयादियत्तुसमूहः, आनुपूर्वी अनुक्रमः अनुपरिपाटीति पर्याया । जीवगत-
नामादिपर्यायाजीवगतरूपादिपर्यायानुसारेण प्रतिषस्तु भेदेन नमति तदभिधायकतया प्रयत्नत इति
नाम वस्त्वभिधानमित्यर्थः । धान्यद्रव्यादि प्रमीयते परिच्छिद्यतेऽनेनेति प्रमाणं, अमृतिप्रसत्यादि,
अथवा इन्द्रोद्भव स्वरूपमस्य भवतीत्येव प्रतियोग्यस्वरूपतया प्रत्येन प्रमीयते परिच्छिद्यते यत्तत्प्रमाणं
अप्यवगादिपु प्रत्यययत् यथासम्भव प्रतिनियतार्थक्येन वक्तव्यता, यो यस्य सामायिकाद्यप्ययनसा- 30
स्तीयोऽर्थस्तदुत्कीर्णनमर्थाधिकारः । वस्तुना स्वपरोमयेष्वन्वर्भावचित्तन समवतार इत्येव शास्त्रीयो-
पक्रमः पद्मकार इत्यर्थः ॥ १० ॥

इदानीमानुपूर्व्यां दशविधपरमाविष्करोति—

नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालोत्कीर्तनागणनासंस्थानसामाचारीभावैरा-
नुपूर्वी दशधा ॥ ११ ॥

नामेति, नामानुपूर्वीं स्थापनानुपूर्वा च पूनादितनामस्थापनावश्यकसदृशी द्रव्यानुपूर्व्येपि याव-
सदुभयव्यतिरिक्तद्रव्यानुपूर्वी तद्वदेव ज्ञाशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यानुपूर्वी तु औपनिधिक्यनौपनि-
धिकीभेदतो द्विविधा, तस्या क्षेत्रादीनाञ्च व्याख्याऽपे करिष्यते ॥ ११ ॥

सम्प्रति नामादिशास्त्रीयभेदानेयाद्—

एकद्वित्रिचतुःपञ्चपट्सप्ताष्टनवदशभेदैर्दशविध नाम ॥ १२ ॥

एकेति, एवनाम द्विनाम त्रिनाम चतुर्नाम पञ्चनामेत्यादिभेदेन दशविध नामेत्यर्थ ॥ १२ ॥
पद्यमेवादिनाम विज्ञेयमित्यत्राह—

नाम्ना जीवाजीवाभ्यां द्रव्यगुणपर्यायैरागमलोपप्रकृतिविकारैर्नामिक-
नैपातिकारव्यातिकौपसर्गिकमिश्रैरौदयिकौपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकपा-
रिणामिकसान्निपातिकैप्पङ्जर्पभगान्धारमध्यमपञ्चमधैवतनिपादैर्विभक्तिभि-
र्धारशृङ्गाराद्भुतरौद्रघ्नीडनकवीभत्सहास्यकरुणशान्तैर्गौणनोगौणाऽऽदानपदप्र-
1. तिपक्षपदप्रधानतानादिसिद्धान्तनामात्रयवसयोगप्रमाणैर्नामभेदाः ॥ १३ ॥

नाम्नेति, येन केनचिदेवेनापि सत्ता नाम्ना सद्यऽपि विवक्षितपदार्था अभिधातु शक्यन्ते तदेक-
नाम, यथा जीवाजीवभेदाना द्रव्याणा ज्ञानादिरूपादिगुणाना नारकत्वादीनामेकगुणकृष्णत्वादीनाञ्च
पर्यायाणामभिधानानि यानि फानिचिल्लोके ऋदाणि ताणि सर्वाणि नामत्वसामान्याव्यभिचारादेषेन नाम-
शब्देनोच्यते इत्येवमेकनाम, जीवाजीवाभ्यामिति, विद्यमान सर्वमपि वस्तु एकाक्षरेण नाम्ना हीः
30 भीरित्यादिरूपेणाभिधीयते तत्राहुर्द्विद्वेषतेत्याद्यनेकाक्षरेण वा, अतो नामद्वयेनानेन विवक्षितगिहित-
पदार्थस्याभिधानाद्विनामोच्यते, यद्वा जीवाजीवाभ्यामिति, यदस्ति वस्तु जाति तेन जीवनाम्नाऽजी-
वनाम्ना वा भविष्यमिति जीवाजीवनामभ्या विवक्षितसर्ववस्तुसमहात् द्विनाम भवति, एव सामान्य-
नाम्ना विशेषनाम्ना च सर्वेषा समूहे भाव्य । द्रव्यगुणपर्यायैरिति, द्रव्यगुणपर्यायभेदान् त्रिविध द्वि
वस्तु, द्रव्य धर्मान्तिकाकादय, गुणाः धर्मेणघादय, पर्याया एकगुणकालत्वादय, तथा च यत्किमपि
25 नाम तेन सर्वेषापि द्रव्यनाम्ना गुणनाम्ना पर्यायनाम्ना वा भवितव्य नातः परं किमपि नामास्ति ततस्सर्व-
स्याप्यनेन समहात् त्रिनामैतदुच्यते । एव द्रव्यादिनाम्ना सामान्यतरस्त्रीपुनपुसकलिङ्गेषु त्रिप्रकारेषु वर्त्त-
मानत्वात्त्रिविध नाम भाव्यम् । आगमलोपप्रकृतिविकारैरिति, आगमो लुम् मुहादिः, तेन निष्पन्न
नाम यथा पद्यानीत्यत्र 'नपुंसकस्य श्लव' इत्यनेन पुत्रागमविधानात्तेन निष्पन्न पद्यानीति नाम, सरकार
परकार इत्यादीनि नामानि तु शुभागमेन । मनोपेत्यादिनामानि सकारादिलोपनिष्पन्नानि, सरसिज कण्ठे-

फल इत्यादीनि प्रकृतिभावनिष्पन्नानि, एवमग्नी एतावित्यादीन्यपि । वर्णस्यान्यधाभरण विकारस्तेन निष्पन्न
 दण्डाप्र वस्कर पोष्टश्रेत्यादिनामानि दीर्घादिना वर्णविकारात् । तथा च यस्तुमात्रमागमनिष्पन्नेन लोपनि-
 ष्पन्नेन प्रकृतिभावसिद्धेन विकारजेन वा नाम्ना भवतीति चतुर्नामोच्यते । नामिकनैपातिकाऽऽख्या-
 तिकौपसर्गिकमिश्रैरिति, यथा अश्व इत्यादि नामनिष्पन्न, वस्तुनाचकत्वात्, खल्वित्यादि नैपातिक
 निपातगणात्सर्वतत्वात्, घायतीत्यादि आख्यातिक त्रियाप्रधानत्वात्, परीत्यादि औपसर्गिक, उपसर्गोपु पठि- 5
 तत्वात्, सयत् इत्यादि मिश्र, उपसर्गनामसमुदायनिष्पन्नत्वात्, एतैरपि सर्वस्य पदार्थस्य क्रोडीकरणात् प-
 ञ्चामत्वम् । औदयिकौपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामि रुसान्निपातिकैरिति,
 अत्र नाम्न उपक्रमे तदभिधेयभावलक्षणार्थोमिधान नामनामवत्तोरभेदोपचारादिति ज्ञेयम् । तनोदय एवौद-
 यिकः ज्ञानावरणाद्यप्रविधकर्मप्रकृतीना स्वस्वरूपेण विपाकतोऽनुभवनम्, उदयेन निष्पन्न औदयिक इति
 वा, उदयनिष्पन्नोऽय नामपदार्थो जीवे उदयनिष्पन्नोऽजीवे उदयनिष्पन्नश्चेति द्विविधः, आद्यो नारकतिर्य- 10
 ङ्गुपदेयवृथियीकायादयः, द्वितीय औदारिकादिशरीराणि तद्व्यापारपरिणमितवर्णगन्धादयश्च । उपशम
 एवोपशमिकः, उपशमेन निष्पन्नो वौपशमिकः, अष्टाविंशतिभेदमिन्नस्य मोहनीयस्योपशमश्रेण्यामुपशमः
 प्रथमः, अपरश्च क्रोधादीनामुपशान्तताया ये व्यपदेशास्ते सर्वे । क्षय एव क्षायिक क्षयेण निर्वृत्तो
 वा क्षायिकः, ज्ञानावरणादिकर्मप्रकृतीनामपाना सोत्तरभेदाना सर्वथापगम. प्रथमः, अपरस्तु क्षय-
 निष्पन्नस्तरुलरूपः । क्षयोपशमावेव क्षायोपशमिकः क्षयोपशमान्या वा निर्वृत्तः क्षायोपशमिक, केवल- 15
 ज्ञानप्रतिबन्धनाना चतुर्णां घातिकर्मणा उदयप्राप्ताना क्षयः, अनुदीर्णानामुपशमरूपश्च क्षायोपशमिक
 आद्य, द्वितीयस्तु मतिज्ञानलब्धिध्रुतज्ञानलब्ध्यवधिज्ञानलब्धिधमनःपर्यवज्ञानलब्धिधमलज्ञानलब्ध्यादयः ।
 तेन तेन रूपेण यस्तूना भवन परिणामस्त एव पारिणामिकस्तेन निर्वृत्तो वा, साधनादिरूपेण
 पारिणामिको भावो द्विविधः, आद्यो जीर्णत्वज्ञानाद्दृष्टसध्यागधर्षनगरादय, धर्माधर्माकाशादयो
 द्वितीय । औदयिकादिभाषाना द्वयादीनां मिलन सन्निपात स एव तेन वा निर्वृत्तसान्निपातिक, यथा 20
 द्विकसयोगे दश, औदयिकौपशमिकनिष्पन्न, औदयिकक्षायिकनिष्पन्नः, औदयिकक्षायोपशमिकनि-
 ष्पन्नः, औदयिकपारिणामिकनिष्पन्नः, औपशमिकक्षायिकनिष्पन्नः, औपशमिकक्षायोपशमिकनिष्पन्नः,
 औपशमिकपारिणामिकनिष्पन्नः, क्षायिकक्षायोपशमिकनिष्पन्नः, क्षायिकपारिणामिकनिष्पन्न, क्षायोपश-
 मिकपारिणामिकनिष्पन्नश्चेति, एव त्रिकसयोगे दश, पञ्च चतुस्सयोगे, एकस्तु पञ्चकसंयोग इति षड्विं-
 शतिरुपयोगद्वारे द्रष्टव्यास्सर्वे । द्विकसंयोगे नममभङ्गस्तिद्वस्व, परे नच द्विकयोगा न कचिञ्जीवे 25
 सन्मवत्ति ससारिणो जघन्यतोऽपि गतिरौदयिकी क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि पारिणामिक जीवत्वमि-
 त्येतत् त्रयस्य लाभात् किन्तु ते प्ररूपणामात्रमिति, एतैः पङ्क्तिर्वावैर्धर्मास्तिकायादेः समस्तस्यापि वस्तुनस्सह-
 दात् भावपदुवाचकतामानि पठिति भावः ॥ पङ्कज्यर्भगान्धारमध्यमपञ्चमधैवतनिपादैरिति,
 नासापण्ठोरखाडुनिहाइन्तैवह्मिर्जातस्वरः पङ्कजः, नाभिसमुत्थः कण्ठशीर्षसमाहृतो वृषमवन्नर्दतीति
 ऋषभः, इक्षण्ठसमाहृतनाभिसमुत्थनानागन्धवह्वायुजन्यो गान्धारः, उरोह्रसमाहृतनाभिसमुत्थ- 30
 नाभिप्राप्तवायुजयो मध्यम, नाभिसमुत्थो हृत्पण्ठशिरोहृतवायुजनितः पञ्चम, पूर्वोरितस्वराननुस-
 न्धयन् स्वरो धैवत, यस्मिन् स्वरा निपीदन्ति सर्वाध्याभिभवति स निपादः, जीवातीयनिमित्तस्वर-

- विशेषा एते, मृदगाद्यजीवेषु पट्टजादिव्युत्पत्त्यर्थोभावेऽपि तत्सादृश्यात्तत्त्वमवगन्तव्यम्, एदेवमेतैः पट्टजादिभिः सप्तभिर्नामभिसम्बन्धापि स्वरमण्डलस्याभिधानात्सप्त नामोच्यते । विभक्तिभिरिति, विभज्यते प्रकटीक्रियतेऽर्थ आगिरिति निभक्तयस्ताभिरिति विभक्त नामविभक्तयोः प्राहा नारायणविभक्तयः, ते चाष्टत्रिधाः लिङ्गार्थमात्रप्रतिपादनरूपे निर्देशे प्रथमा विभक्तिर्भवति, अथतरत्रियाया प्रपञ्चनेच्छो-
 5 त्पादा रूपे उपदेशे द्वितीया, उपलक्षणमिदं करोतीत्यादावुपदेशमन्तरेणापि द्वितीयाया दर्शनात्, एवम-
 10 त्रेऽपि, निवक्षितत्रियायासाधकतमे करणे तृतीया, यसौ सम्प्रदीयते तस्मिन् गवादिदानपात्रभूते सम्प्रदात्रो-
 चतुर्थी, वियुज्यमानायविभूतेऽपादाने पञ्चमी, सस्यामिभावादिसम्बन्धे षष्ठी, आधारार्थे सप्तमी, आम-
 ष्रणार्थे सप्तमिभक्तिभिरिति, एतद्विभक्तयत् नामाप्यष्टविधम्, १ च निभक्तिमन्तरेणान्यप्राप्तानि,
 अतोऽनेन नामाष्टेन सर्वस्य वस्तुनोऽभिधानद्वारा सङ्ग्रहणादष्टनाम । वीरशृङ्गाराद्भुतरौद्रवीडन
 10 कवीभत्सहास्यकरुणशान्तैरिति, एते काव्येषूपनिबद्धा रसा तत्तत्सङ्घारिकारणसन्निपातोद्भूताश्रे-
 तोविभक्तयश्चेति, उत्तमप्रकृतिपुरुषचरितश्रवणादिहेतुसमुद्भूतो दानागुत्साहप्रकर्षात्मको वीर, कमनीय-
 कामिनीविलोचनादिसम्भवो रतिप्रकर्षात्मकः शृङ्गार, धृत शिरप त्यागतप शौर्यकर्मादि वा सकलमुय-
 15 ताशिवायि निमग्नपूर्वं तस्यद्भुतमुच्यते तद्दर्शनश्रवणादिभ्यो जातो रसोऽप्युपचाराद्विस्मयरूपोऽद्भुत,
 रिपुजन्तसंहारण्यादिदर्शनागुद्भूतो विहृताध्यवसायरूपो रसो रौद्र, लानीयवस्तुदर्शनादिप्रभवो मा-
 20 स्रकोचनादिस्वरूपो व्रीहणक, शुभशोणितोद्यारप्रसन्नश्रवणादिदर्शनश्रवणादिप्रभवो जुगुप्साप्रकर्षस्वरूपो
 भीमस्त, विहृतासम्पन्नपरवचनवेपथुकारादिहास्याहर्षपदार्थप्रभवो मा प्रकवादिचेष्टात्मको हास्यः,
 प्रियविप्रयोगादिदुःखहेतुसमुत्थः शोकप्रर्षस्वरूपः वरुणो रस, परमगुरुवचनश्रवणादिहेतुसमुत्पन्नसित
 उपशमप्रकर्षात्मा शान्तो रस । तथा चैतैर्नवभिर्नामनिर्विचक्षितस्य रसस्य सर्वस्याप्यभिधानाश्रव नामे-
 25 दमुच्यते । गौणनोगौणाऽऽदानपदप्रतिपक्षपदप्रधानतानादिसिद्धान्तनामावयवस्यो-
 30 गप्रमापौरिति, गुणैर्निष्पन्न गौण यथा क्षमणतपनादिपदानि, क्षमालक्षणतपनलक्षणविगुणनिष्पन्नत्वात्
 सावधं पदमिति यावत्, यत्तु न गुणनिष्पन्न तत्रोगौण, अवर्थाऽनुयायीति यावत्, यथा समुद्रसमु-
 द्रादय, समुद्रशब्दो हि कर्पूरघाघारविशेषे वर्तते, स चानिघमानुद्र, समुद्रो जलराशौ वर्तते स
 पाङ्कल्याभरणविशेषभूतमुद्रारहित इति । आदीयते तत्प्रथमतयोद्यारयितुमारभ्यते शास्त्राद्यनेनेत्यादान
 यद्यत्तद्भवादानपद, शास्त्राध्ययनोद्देशकादिपदमित्यर्थेनेन हेतुभूतेन किमपि नाम भवति, यथा
 2. आवन्तीत्याचारस्य पञ्चमाध्ययात् तत्र ह्यादावेव 'आवन्ती वेयावन्ती'त्यालापको विद्यत इत्यादा-
 पदेनेतन्नाम, एवमन्यदपि भावनीयम् । विवक्षितधर्मस्य विपरीत प्रतिपक्षसङ्घातक पद प्रतिपक्षपद यथा
 शृङ्गाली अशिवाऽपि अमाङ्गलिकशब्दपरिहारार्थं शिवा भण्यते, नोगौण प्रवृत्तिनिमित्ताभावमात्रेणोक्त,
 प्रतिपक्षपद तु प्रतिपक्षधर्मवाचकत्वसापेक्षमिति विशेषः । प्रधानस्य भावः प्रधानता तथा नाम किमपि
 भवति, यथा अशोकवृक्षबहुलमल्पाभ्रादिवृक्षयुत यनमशोकजनमिति, गुणव्याप्तपदार्थवाचक गौणपद,
 30 अनेकतद्दृष्टिवपदार्थवाचकमिदमिति विशेषः । अनादिकालादारभ्येदं वाच्यमिदं वाचकमिति वाच्य-
 वानुक्रमत्वेन सिद्धो यः परिच्छेद सोऽनादिसिद्धावः तेन निष्पन्न नाम, यथा धर्मालिपायारिपद
 एतत्पदवाच्योऽर्थं कदाऽप्ययथात्वं न भजते. गौणपदप्रतिपक्षपदार्थवाचकः

परित्यजन्नपि प्रदीपादिपदवाच्यो भवतीति विशेषः । नाम पितृपितामहादेर्वाचकप्रमिधान तेन हेतु-
 तेन पुत्रपौत्रादिनाम भवति, पित्रादेर्यद्बन्धुदत्तादि नामासीत् पुत्रादेरपि तदेव विधीयमान नाम्ना
 नामोच्यते । अवयविन एकदेशोऽवयवत्वेन नाम, शृङ्गी द्विपद चतुष्पदमित्यादि, इदमवयवप्राधान-
 न्यतया प्रवर्तते गौणनाम तु सामान्यरूपतया प्रवर्तते इति भेदः । संयोगसम्बन्ध, स चतुर्विधो
 द्रव्यसंयोगः क्षेत्रसंयोग कालसंयोग भावसंयोगश्चेति, आद्यः सचित्ताचित्तमिश्रद्रव्यभेदान्निविधः ४
 गोमानित्यादि सचित्त्रद्रव्यसंयोगेन, छत्रीत्यादि अचित्त्रद्रव्यसंयोगेन, हालिक इत्यादि मिश्रद्रव्यसंयोगेन,
 हलसाचेतनत्वाद्गोलीवर्दाना सचेतनत्वात् । क्षेत्रसंयोगो यथा भारतो भरते जातत्वाग्निवासाद्वा,
 पेरवतो हेमवत् इत्यादि, सुपमसुपमज, सुपमज इत्यादि कालसंयोग, भाय पर्यायः, स च द्विधा
 प्रज्ञासो ज्ञानादिस्तेन ज्ञानी दर्शनीत्यादि, अप्रशस्तः श्लोधादिन्नेन श्लोधी मानीत्यादिरिति भावसंयोगः
 संयोगप्रधानतया भृत्तत्त्वाद्दस्य गौणाद्देव । नामस्थापनाद्रव्यभावभेदेन प्रमाण चतुर्विधम्, जीवादीनां 10
 प्रमाणमिति यत्राम तन्नामप्रमाण, नश्रद्रव्येताकुलपापण्डगणादीनि वस्तुन्याश्रित्य यस्य वस्तुचिन्नाम-
 स्थापन त्रियते सेह स्थापना, सैव प्रमाण स्थापनाप्रमाण तेन नाम भवति, यथा कार्तिकः कृत्तिकादृत्त
 द्नादि, कृत्तिकाया जातत्वात् कृत्तिकाभिर्न चत्वात्, एव देवतादिप्रयुक्तान्यपि भाव्यानि । द्रव्यप्रमाणं
 धर्मास्त्रिकायादिनामानि पद, तद्यद्द्रव्यरूपप्रमाणनिष्पन्नत्वात् । युक्तार्थत्वादिको गुणो भाव. तेन
 वस्तुन परिच्छिद्यमानत्वात्प्रमाण तेन निष्पन्न नाम भावप्रमाणम्, समासजतद्वितजधातुजनैरुक्तभेदा- 16
 चचतुर्विधम्, समासस्य सप्तविधत्वेन समासन सप्तविध दन्तोऽप्युप्यितकुलजकदम्यादिरूपम् । द्वोपि-
 वस्तौत्रिक इत्यादि तद्वितजम् । भूर्य परमैपदी धातु सप्तलक्षणार्थस्य वाचकत्वेन धातुज नामेति,
 अभिधानाश्रयानुसारतो निश्चितार्थस्य वचन निरुक्त तत्र भव निरुक्तम्, तद्य मद्वा चेते न्हिप
 इत्यादिरूपम् । एतेर्देशभिर्नामभिस्त्वर्थापि वस्तुनोऽभिधानद्वारेण सद्वाद्वाद्देशानामेति दिष्ट ॥ १३ ॥

अथ शास्त्रीयोपक्रमान्तर्गत तृतीय प्रमाणमाह—

20

द्रव्यक्षेत्रकालभावैश्चतुर्विधं प्रमाणम् ॥ १४ ॥

द्रव्येति, अस्तुतिप्रसृत्यादि प्रमाण यद्वा धान्यद्रव्यादेः परिच्छेदः प्रमाण, अस्तुत्यादिकञ्च
 तद्हेतुत्वात् प्रमाणम्, तद्य द्रव्यविषयकत्वात्क्षेत्रविषयकत्वात्कालविषयकत्वाद्भावविषयकत्वाच्च चतुः-
 प्रकारमित्यर्थः ॥ १४ ॥

द्रव्यादिप्रमाणानां प्रदेशसम्बन्धित्वेन विभागसम्बन्धित्वेन द्वैविध्यमित्याह—

26

प्रदेशविभागाभ्यां द्रव्यक्षेत्रकालानां परिच्छेदा द्रव्यादिप्रमाणानि ॥ १५ ॥

प्रदेशेति, सर्वसूक्ष्मो भाग प्रदेशः, स्वातन्त्र्यप्रदेशान् विहायापरो विनिष्ठः प्रकारो विभागः
 वाच्या द्रव्यादेर्यैः परिच्छेद- स्वरूपावगातः स द्रव्यादिप्रमाणरूपः, भावप्रमाणस्यान्यादृशात्त्वाद्द्रव्यक्षेत्र-
 पाठानामिति, द्रव्यादीत्यादिना क्षेत्रकालयोर्भेदणम् ॥ १५ ॥

कथं द्रव्यादीनां ताभ्यां परिच्छेद इत्यत्राह—

एकद्वित्रयाद्यणवः प्रदेशा मानोन्मानावमानगणिमप्रतिमानानि च

विभागा द्रव्यस्य ॥ १६ ॥

एकेति, एतद्देशनिष्पन्न परमाणु, द्विप्रदेशीयुक्तो द्विप्रदेशिकः प्रदेशत्रयपटितः त्रिप्रदेशिक

इत्येष यावदनन्तैः प्रदेशैस्सम्पन्नोऽज्ञतप्रदेशिक, ननु सर्वेषामेषां द्रव्यत्वेन प्रमेयत्वात्कथं प्रमाणत्वमिति चेन्मैवम्, प्रखकादिप्रमाणेन मितम्य पुञ्जीकृतस्य द्रव्यादेर्लोकं प्रखकादिरस्य पुञ्जीकृतस्तिष्ठतीत्यादिव्यवहारेण द्रव्यस्यापि धर्मसाधनप्रमाणशब्दवाच्यत्वात्, तत्तत्प्रदेशीयपञ्चत्वलक्षण स्वरूपकरणव्युत्पत्त्या मुख्य प्रमाण द्रव्यं तु तत्स्वरूपयोगादुपचारेण, भायव्युत्पत्तौ तु प्रमितिर्गुरय प्रमाण, प्रमाणप्रमेये चोपचारत इति । धायमानादेस्वरूपन्तु त स्वगतप्रदेशाश्रयेण, किंतु मानोमानादिपञ्चविध

विभागेन, तत्र मान धायविषय रसविषयश्च, धाये असृतिप्रसृत्यादिः, अथाङ्गुलहस्ततलरूपाऽसृतिः, तत्परिच्छिन्न धान्यमपि तथा, असृतिद्वयनिष्पन्ना नायाकारताव्यवस्थापितप्राञ्जलकरतलरूपा प्रसृति, एव सेविकाकुण्डपस्थकादयो विद्येया । रसो मयादिस्ताद्विषय मान रसमानप्रमाण, धान्यस्याद्रवत्वाच्छिद्रा भवति, रसस्य द्रवरूपत्वात् शिष्यासम्भव, अतो बहिःशिष्याभावाद्धान्यमानाश्चतुर्भांगष्टद्वियुक्त सेतिः कार्दमंस्त्रियते तद्रसमानप्रमाणमुच्यते, पट्टपञ्चाशदधिकशतद्रव्यपलमाना मणिकानाम रसमान तस्या

एव द्वात्रिंशत्तमभागवर्षित्वाद्दष्टपलप्रमाणा द्वात्रिंशिका, मणिकाया एव षोडशभागवर्षित्वात् षोडशपलप्रमाणा षोडशिका इत्यादिमानभयुयोगद्वारेण भाव्यम् । शतुन्मीयते प्रतिनियतस्वरूपतया व्यवस्थाप्यते तदुमानम्, यथा पलस्याष्टमाशोऽर्धेनर्प, पलस्य चतुर्भांग कर्प पलस्यार्धेमर्धेपलमित्यादि । अवमीयते परिच्छिद्यते हस्तादिना यत्तदनमान सातादि, चतुर्विंशत्यङ्गुलमानो हस्तस्तश्चतुर्भिर्दण्डधनुर्गुणनालिकाश्रमुञ्जलरूपा पद सहा लभ्यते, वास्तु हस्तेन मीयते वृषिकर्मादिविषयभूत क्षेत्र दण्डेन

मीयते, मार्गविषये धनुरेण मान, वृषादि नालिका मीयते, एव युगादिरपि यस्य यत्र व्यापारो हस्तस्य तत्र वाच्य इति नैवेन परितार्थत्वाद् यतरोपादान व्यर्थमिति भाव्यम् । गण्यते तद्गणिम यथा एक दश शत महस्र दशसहस्र शतसहस्र दशशतसहस्र कोट्यादि । मेयस्य सुवर्णादेः प्रतिरूप सदृशमा प्रतिमान यथा गुञ्जा, सपादा गुञ्जा पाकिणी, त्रिभागोनगुञ्जाद्वयेन निष्पाव इत्यादि ॥ १६ ॥

अथ क्षेत्रस्य परिच्छेदक दर्शयति—

क्षेत्रान्तिमभाग प्रदेश, अङ्गुलवितस्तिरलिकुक्षिधनुर्गव्यूतयोजनश्रेणि-प्रतरलोकालोका विभागा. क्षेत्रस्य ॥ १७ ॥

क्षेत्रेति, क्षेत्रस्य निर्विमगात्त ये भागास्तैरेकादिव्रमेण निष्पन्न प्रदेशनिष्पन्न, एकप्रदेशावगाढा-

यस्यत्येयप्रदेशावगाढपर्यन्त भावनीयम्, विभागे अङ्गुल त्रिविध, आत्माङ्गुलमुत्सेधाङ्गुल प्रमाणाङ्गुल-

क्षेत्रे, तत्र ये यस्मिन् काले भरवसगरादयो सन्त्युः प्रमाणयुक्ता भवन्ति तेषां सम्बन्धयत्रात्मा गृह्यते,

आत्मनोऽङ्गुलमात्माङ्गुल इदञ्चानियतप्रमाण, पुरुषाणां कालादिभेदेनानवस्थितमानत्वात्, एतदङ्गुल-

प्रमाणेन पदङ्गुलानि पादमध्यप्रदेश इमौ सुम्भीकृतौ विवक्षित, द्वे वितस्ती रत्निः रत्निद्वय कुक्षिः,

कुक्षिद्वयनिष्पन्न धनुरिति, पट् प्रमाणविशेषा दण्डधनुयुगनालिकाऽश्रमुशला , द्वे धनु सहस्रे गन्धूत
 पत्वारि गन्धूताणि योजन, वक्ष्यमाणप्रमाणाङ्गुलेन यद्योजन तेनासख्येया योजनरोटीकोट्य सर्वास्ति-
 समचतुरशीकृतलोकस्यैका श्रेणिर्भवति, इयमेव श्रेणिस्यैत्र गुणिता प्रतर सोऽपि श्रेण्या गुणितो लोकः,
 अयमपि सरयेयेन राशिना गुणितस्सख्येया लोका , अनतैश्च लोकेरलोक इति, सयस्यैलोकस्य धनी-
 करणमनुयोगद्वारादिभ्योऽनसेयम् । नारकादिशरीराणामुच्चैस्त्वनिर्णयार्थमङ्गुलमुत्सेषाङ्गुलम्, तद्यानेकविध 5
 तत्कारणस्य उत्तरोत्तरमष्टमिर्गुणितस्य परमाणुत्रसरेणुरधरेणुशालाप्रलिङ्गायुकायवानामनेकप्रिघत्वात् । पर-
 माणुर्द्वि विधः, सूक्ष्मो व्यावहारिकश्च । सूक्ष्मश्च 'धारणमेव तदन्त्य सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणु ।
 एकरसवर्णगणो द्विसर्गं कार्यलिङ्गश्चे'ति लक्षित परमाणुर्निश्चयनयाभिमतो निर्विभागः परमाणुः,
 यस्त्वेनैरनेकैर्जायते त साशत्यात् रकन्धमेवाय नयो व्यपदिशति, नैश्चयिकोऽत्र परमाणुर्न विवक्षितः
 विन्तु व्यावहारिक एव । व्यवहारनयो हि तादृशानेकपरमाणुनिष्पन्नोऽपि यदशस्त्रच्छेदाभिदाहादिविषयो 10
 न भवति तमद्यापि तयानिघस्यूलताऽप्रतिपत्तेः परमाणुत्वेन व्यवहरति, एभिरष्टभिः श्रद्धणश्रद्धिका,
 आभिरष्टाभिरुर्वरेणुः, अष्टमिरेमिस्त्रसरेणु, अष्टाभिश्चैभि रथरेणुरित्येन' द्रष्टव्यम् । प्रमाणाङ्गुलन्तु
 सहस्रगुणितानुत्सेषाङ्गुलप्रमाणाज्ञात, परमप्रनर्परूप प्रमाण प्राप्तमङ्गुल वा प्रमाणाङ्गुल नात्पर वृहत्त-
 रमङ्गुलमस्तीति, यद्वा समस्तलोचनयवहारराज्यादिस्थितिप्रथमप्रणेष्टत्वेन प्रमाणभूतोऽस्मिन्नवसर्पिणीकाले
 तानुगुणादिदेवो भरतो वा तस्याङ्गुल प्रमाणाङ्गुलम्, विशेषोऽत्रानुयोगद्वारादितो विधेय ॥ १७ ॥ 15

अथ फालस्य परिच्छेदक दर्शयति—

**निर्विभाज्यकालभागः प्रदेशः समयात्रलिकोच्छ्वासनिःश्वासप्राणस्तोक-
 लवमुहूर्त्ताहोरात्रपक्षमासत्वयनसंवत्सरयुगपूर्वाङ्गादयो विभाग कालस्य ॥१८॥**

निर्विभाज्येति, कालस्य निर्विभागा ये भागास्तैरेकादिव्रमेण निष्पन्न परमाणुः रश्चो वा,
 एकसमयस्थितिकमारभ्य यावदसरेयेयसमयस्थितिकः प्रदेशनिष्पन्नो भाव्यः, समयेति, समयः परम- 20
 सूक्ष्म कालः, समयाना समुदायादावलिङ्गैका, सख्येयात्रलिकाभिरुच्छ्वास, सख्येयावलिङ्गाभिश्च
 निश्वास तुष्टस्य जराऽपीडितस्य व्याघ्ननमिमूतस्य च जतोरैक उच्छ्वासयुक्तो निश्वास एक प्राणः,
 सप्त प्राणा एकस्तोक सप्त स्तोत्रा एको लवः, सप्तसप्तनिलवा मुहूर्त्तं, त्रिंशत्वा मुहूर्त्तरहोरात्र, पञ्चदश-
 भिसै पक्षः षाड्यां षाड्या मास , मासद्वयेन ऋतुः, ऋतुत्रयमाननयन, अयनद्वयेन सवत्सरः पञ्च-
 भिसैयुगं, चतुरशीत्या लक्षैः पूर्वाङ्गं तदपि चतुरशीत्या लक्षैर्गुणितं पूर्वं, ण्य पूर्वपूर्वराशिः चतुरशीति- 25
 लक्षैर्गुणित उत्तरोत्तरं घुटिताङ्गुटिताटटाङ्गाटटायवाद्वावदुहुभाङ्गुहुकोत्पलाङ्गोत्पलपद्माङ्गपद्मनलिनाङ्ग-
 नलिनार्थीपूराङ्गार्थनिपूरायुवाङ्गायुवायुवाङ्गनयुनप्रयुवाङ्गप्रयुतपूलिकाङ्गूलिकाशीर्षप्रहेलिकाङ्गशीर्षप्रहे-
 लिकारूपो भवति, एतावत्पर्यन्तं गणितस्य विषयः, अतः परं सप्तमौपमिन्म्, उपमानमन्तरेण यत्काल-
 प्रमाणमनतिगायित्वा गृहीतुं न शक्यते तदौपमिकम् । तथ द्विधा पन्थोपम सागरोपमश्च, तत्र पन्थो
 धान्यपन्थ इव स्यात्, तत्र घृत्तत्वादैर्घ्यवित्काराभ्यां प्रत्येकमुत्सेषाङ्गुलत्रसोपपन्नं योजन, उषत्वेनापि 30
 यद्योजन किञ्चिन्मूयोजनपद्मभागाधिकयोजनप्रथ परिधिः त पन्थः, तेनोपमा यन्मिन् घृत्तत्त्वोपमं,

एतच्च त्रिविधं द्वापरपल्योपममहापल्योपम क्षेत्रपल्योपमश्चेति, एतेषां स्वरूपाणि अनुयोगद्वारादव-
सेयानि । पल्योपमाना दशभिः कोटावोटीगिरेकं सागरोपमं भवति । दशसागरोपमफोटाकोटिमाना
स्ववसर्पिणी, तावन्मानेवोत्सर्पिणी, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यं पुद्गलपरावर्त्तं, अन्तास्तेऽतीताद्या,
तावन्मानेवागताद्या अतीतानागतवर्त्तमानकालस्वरूपा सर्वाद्वैति ॥ १८ ॥

अथ भावप्रमाणमाचष्टे—

गुणनयसरूपं भावप्रमाणम् ॥ १९ ॥

गुणैति, भावो वस्तुपरिणामः यथा ज्ञानादिवर्णोद्विध्, प्रतीयते यत्तत्रमाणं भाव एव प्रमाणं
भावप्रमाणम् । तच्च त्रिविधं गुणप्रमाणं नयप्रमाणं सत्याप्रमाणश्चेति, प्रतीयते हि गुणैर्द्रव्यं, गुणाश्च
गुणरूपतया, अतः प्रमाणता गुणानाम्, गुणप्रमाणञ्च जीवगुणप्रमाणमजीवगुणप्रमाणमिति द्विविधम् ।
10 जीवस्य गुणा ज्ञानदर्शनं चरित्राणि तद्रूपं प्रमाणमाद्यम्, तत्र ज्ञानरूपो गुणः प्रत्यक्षानुमानोपमानागम-
भेदतश्चतुर्विधः प्रत्यक्षमपि इन्द्रियनो इन्द्रियभेदेन द्विविधम्, ऐन्द्रियमपि पञ्चन्द्रियापेक्षया पञ्चविधम् ।
नो इन्द्रियजश्चाद्यधिमनः पर्यववेचलरूपम्, इन्द्रियजस्य प्रत्यक्षत्वं व्यवहारापेक्षया विज्ञेयम् । अनुमानश्च
पूर्ववत् शेषवत् दृष्टसाधर्म्यवच्चेति त्रिविधम् । पूर्वदृष्टलिङ्गद्वारा गमयमनुमानं पूर्ववत्, यथा मत्पुत्रोऽ-
यमनन्यसाधारणक्षतादिलक्षणविशिष्टलिङ्गोपलब्ध्वेरिति, अत्र हि घाल्यावस्थायां कोऽपि न्यवेज्ञात्तु त्रापि
15 पलायितः, पुनः कालात्तरे शुवा सन् कथमपि प्रत्यागतः, त तमाता पूर्वदृष्टेन क्षतादिविशिष्टलिङ्गे-
नानुमिनोति पूर्ववद्विदम् । १ चायं हेतुरसाधर्म्यैषधर्म्येदृष्टान्ताभावाद्गमक इति वाच्यम्, अथयाऽनुप-
मत्तिभात्रस्यैव गमकत्वेन तस्या अत्र सत्त्वात् । जिज्ञासितायां दयोऽर्थश्लेषः, सो यस्य गमयस्तच्छेष-
वत्, तद्य पञ्चविधः, यथा हेपाशब्देन कार्येण तत्कारणमन्वमनुमिते, विशिष्टमेघोन्नत्या कारणे
तत्कार्यस्य घृष्टेरनुमानम्, गंधादिना प्रतिनियतेऽ गुणेन तच्छेत्तु पुष्पादेरनुमानम्, विशिष्टशृङ्गाद्यव-
20 यवोपलम्भेतावयविनो महिषादेरनुमानम्, धूमधलाकाद्याश्रयेणाश्रयिणो बह्विजलादेरनुमानमिति । पूर्वोप-
लब्ध्यायेन सह साधर्म्यं गमनतया यस्य तदनुमानं दृष्टसाधर्म्यवत्, पूर्वमर्षस्य सामान्यतो विशेषतो
वा दृष्टत्वारिदं सामान्यदृष्ट विशेषदृष्ट चेति द्विविधम्, आद्यं यथा नालिषेरद्वीपादायात् कश्चित्
कञ्चनैकं पुरुषं दृष्ट्वाऽनुमिनोति यथाऽयमेकं पुरुषः परिदृश्यमानं एतदाकारविशिष्टस्यथाऽत्र घटवोऽ-
परिदृश्यमाना अपि पुरुषा एतदाकारसम्पन्ना एव, एतत्स्थानीयपुरुषत्वाविशेषात्, अन्याकारत्वे
25 तादृशं पुरुषवत्त्वहानिप्रसङ्गात्, गवादिवत्, एव यदि प्रथमं यद्वयं पुरुषां वीक्षितान्ना यथाऽमी परि-
दृश्यमाना पुरुषा एतदाकारवतः तथाऽपरोऽप्येकं पुरुषं एतदाकारवानेव, एतत्स्थानीयपुरुषत्वात्,
अपराकारत्वे तद्वानिप्रसङ्गात्प्रादिवदिति । द्वितीयं यथा कोऽपि कञ्चन पुरुषं क्वचिद्दृष्ट्वा तद्दर्शनाद्वि-
घत्कारोऽसंजाततत्त्वमोपसमयान्तरे यदुपुरुषसमाजमध्ये तमेव पुरुषविशेषमुपलभ्य मानयति यं पूर्वं
मयोपलम्भस्त एवायं पुरुषः, तथैव प्रत्यभिज्ञायमानत्वात्, उभयाभिमतपुरुषवदिति । सहस्रावस्तुमाहव-
30 मुपमानं साधर्म्योपनीतवैधर्म्योपनीतभेदतो द्विविधम्, उभयमपि किञ्चित्साधर्म्येण वैधर्म्येण घोपनीत,
- प्रायः साधर्म्येण तद्वैधर्म्येण घोपनीत, सर्वसाधर्म्येण तथाविधवैधर्म्येण घोपनीतमिति त्रिविधम्,
किञ्चित्साधर्म्येणोपमानतोपमेयभावः मूर्त्तरत्वेन मन्दरसर्पपयोः सोदकत्वमात्रेण समुद्रगोष्पदयोदित्वादि,

प्रायःसाधर्म्येण गोगरययो मुरकतुदनिषाणलाङ्गलादिभ्य , एषामुभयोम्ममानत्वात्, मन्मन्त्वाट्टी
 वृत्तच्छन्द्याद्भवस्य प्रायः साधर्म्यं बोध्यम्, मयैसाधर्म्येण अर्हता अर्हन्मदश कृतमित्यादि । किञ्चि-
 द्वैषम्यात् घाटन. ज्ञानलेयो न तादृशो घाटुलेयो यथा चाय न तथेतर इत्यादि, अत्र च शेषधर्म-
 स्तुन्वत्वाद्भिन्ननित्तनन्मादिमात्रतरतु वैलक्षण्यात् निश्चिद्वैषम्यम् । प्रायैवैषम्याद्यथा वायमो न तथा
 पायस, यथा च पायसो न तथा वायस इति, अत्र सचेन्नत्वाचेनत्वादिभिर्बहुभिर्धर्मैर्विषयाणां 5
 ज्ञानगतवर्णद्वयेन सत्त्वादिमात्रतश्च साम्यात्प्रायो वैषम्यम् । मयैवैषम्यन्तु न कस्यचित्केनापि सम्भ-
 वति, सत्त्वप्रभेदत्वादिभिस्सर्वभावाना समानत्वात्, तस्य्यममानत्वेऽमत्त्वप्रमद्धान्, किन्तु नीचेन
 मीषसदृश गुरुवातादिदृत्वमित्युत्पादरणम्, न च सादृश्यस्यैवेद निदर्शन न वैषम्येति वाच्यम्,
 मीचोऽपि प्रायो नैवविध महापापमानरति कि पुनरनीचमत्तस्मन्मत्तगद्विद्वान्प्रवृत्तत्वविवक्षया वैष-
 म्योक्तैः । लौकिकोकोत्तरभेदेनागमो द्विविध सूत्रार्थतदुभयागमभेदेन, आत्मागमानन्तरागमपरम्परा- 10
 गमभेदेन वा त्रिभिस्त । मिथ्यादृष्टिसदृशो भारतादिर्लोकि, अर्हन्तादिभिः प्रोक्तो लोकोत्तर ।
 सूत्रमेव सूत्रागम, तस्यैवार्थागम सूत्रार्थोभयरूपतरु तदुभयागम । किन्तु गुरूपदेशेनात्मा एवाऽऽ-
 गम आत्मागमो यथा तीर्थंनराणामर्थस्यागम, स्वयमेव केनलेनोपलभ्येः । गणधराणा सूत्रस्यात्मा-
 गम, स्वयमेव प्रथितत्वात्, अर्थस्य त्वनन्तरागमोऽनन्तरमेव तीर्थंकरादागतत्वात् । गणधराशिष्याणा
 जन्मभूमिप्रभृतीना सूत्रस्यानन्तरागम, अव्यवधानेन गणधरादेव धृते, अर्थस्य गणधरेण व्यवहित- 15
 त्वात् परम्परागम । तत् ऊर्द्धकालीनाना मयैषा सूत्रम्यार्थस्य नात्मागमो नानन्तरागमो वा किन्तु
 परम्परागम एवेति ॥ दर्शनानरणक्षयोपशमादिज सामान्यमात्रप्रवृत्त दर्शन तदेवात्मनो गुणस्तद्रूप
 प्रमाण दर्शनगुणप्रमाण चक्षुरचक्षुरवधिकेऽलदर्शनरूपचतुष्टयभेदवत् । तत्तत्प्रवणक्षयोपशमादिममु-
 द्भूतानि तत्तद्विधिमतो जीवस्य तत्तदर्शनरूपाण्येतानि । सायन्निरतिरूप चारित्र तदेवात्मनो गुणस्तद्रूप
 प्रमाण सामायािकादिभेदात्प्रविधम् । प्रपञ्चितमेतत्सर्वं तत्तत्तन्वयायविभाकरे सटीवे । अनन्तधर्मात्मकं 20
 वस्तुन पराशौन नयन नयः स एव प्रमाण नयप्रमाण प्रत्यक्षदृष्टान्तेन घसतिदृष्टान्तेन प्रदेगदृष्टान्तेन
 च हेतुभूतेन त्रिविधम्, नैगमादयश्च विश्वरतस्तत्त्वपायविभाकरे प्रपञ्चिता, सामान्येन चात्रामे
 निरूपयिष्यन्ते । प्रत्यक्षदृष्टान्तश्च प्रत्यक्षे धान्यमानहेतुत्रयविशेषः, य कश्चित् पुन्यः प्रत्यक्षहेतुभूत-
 काष्ठच्छेदाय कुडारकरो वन गच्छन् पथि केनचित्पृष्ठो क भवान् व्रजतीति प्रत्यक्षार्थं यामीति यद्ब्रवीति
 असौ नैगमयवहाराम्भ्यामविशुद्धाभ्या प्रथमो वने उपनारः, न च प्ररकार्थं वने गच्छत प्ररके- 25
 च्छाया सुदरार्थस्यावाधितत्वात्कथ प्रत्यक्षपन्थ्योपचार इति वाच्यम्, प्रत्यक्षयोग्यरूपक्षमाप्तिरूपक्रियावि-
 शिष्टवनस्यैव घोघात्, अधिकरणात्कालोत्पापकश दसामर्थ्यात् । न च तर्हि सप्तम्यन्तप्रभे सप्तम्यन्त-
 मेवोत्तरमुचिनमिति वाच्य, तथापि प्रत्यक्षेऽह प्रनामीत्यत्र प्रत्यक्षपन्थस्य वने उपचारस्वाप्त्यक्तत्वात् ।
 वृक्ष तिन्यन्तं दृष्टा कि भवान् तिनतीति प्रभे प्रत्यक्ष तिनतीत्युत्तरे प्रत्यक्षपदस्य छेदनयोग्ये काष्ठ
 उपचारः काष्ठस्य प्रत्यक्ष प्रति वारणत्वात्, अयमुपचार पूर्वस्माच्छुद्धः नैगमव्यवहाग्यो, पूर्वस्मात् 30
 निश्चिद्व्यामन्न रादिषुद्धत्वम् । ण्यमेवमेवैषि पूर्वपूर्वापेक्षया यथोत्तरस्य विगुहता भाव्या । एव क्रमेण
 किं भवान् तक्षणेति, उत्किरति, वदित्यति, करोतीति प्रभेऽपि प्रत्यक्ष तद्व्योमि वतिकरामि उद्विजामि

रोमीत्युत्तरेषु प्रस्थानपरस्य तक्षणादिक्रियायोग्यकामेषूपचारा भवति, तथा च नैगमव्यवहारवति-
 ङ्गो ङ्गीर्णनामान प्रस्थकपर्यायान्त प्रसङ्गाद्भवति । सङ्घनयस्तु आसादितप्रस्थकपर्याय धान्येन
 रित प्रस्थकमाह, धान्यापूर्णमितरद्रव्यावशिष्ट विहाय नैगमोपदर्शितार्थसकोचकत्वेन स्वनामोऽन्वर्थत्व-
 वेदे । अयं हि विशुद्धतात्कारणे कार्योपचारं पर्यायनरणकारे च प्रस्थकञ्च नाङ्गीकुरुते, न चार्थ-
 क्रयाभावाभावाभ्यां द्वयभेदाभ्युपगमे ऋजुसूत्रमतामुपदेश इति वाच्यम्, नैगममतार्थसकोचनाय
 क्वचित्तथोपगमेऽपि सर्वत्र तथाभ्युपगमाभावेन तदनुप्रवेशाभावात् । इत्यञ्चार्यक्रियाकारितद्वारि
 प्रस्थकव्यक्तिभेदायं क्रियाऽजनकप्रस्थकव्यक्तौ प्रस्थकत्वसामान्यमपि नास्तीत्यभ्युपगमेऽपि न कश्चि-
 दोपः । ऋजुसूत्रस्य मान मेयश्च द्वयमेव प्रस्थकस्वरूपम्, तन्मेयधान्ये च समपहिते एव प्रस्थ-
 कव्यवहारदेवतरविनाभावे तत्परिच्छेदासम्भवात् । किञ्च मेयारूढ प्रस्थकत्वेन व्यपदेश्य इति
 समहनयमते मेयारूढ प्रस्थकारूढ मेय वा तथेत्यत्र विनिगमकाभावादुभयत्रैव प्रस्थकपदश्लेष-
 र्वाऽसंयष्टित्वेन युक्तं, कथं तर्हि प्रस्थकेन धान्यं मीयत इति प्रयोगः, एतन्नोभयथाचकपदेनैक-
 स्थानुपस्थापनादिति चेत्, एतन्नयेन पथञ्चित् प्रस्थकपदशक्यतावच्छेदकस्य व्यासङ्गवृत्तित्वेन
 निवृत्ताभेदात्करणरूपानुप्रवेशस्यापि सम्भवात् । शब्दसमभिरूढैवभूतानां नयानां भवेत् प्रस्थकस्वरू-
 पपरिहाणगतप्रस्थककृताद्वा प्रस्थकोपयोगाद्भिन्न प्रस्थकं नास्ति, निश्चयमात्रात्मकप्रस्थकस्य जव-
 वृत्तित्वायोगात्, बाह्यप्रस्थकस्याप्यनुपलम्भकारोऽसत्त्वेन उपयोगानतिरेकाश्रयणादिति । यस्तद्विद्वान्-
 तश्च—कुत्र भवान् वसतीति पृष्टेऽगुद्धनैगमव्यवहारयादीं लोके वसामीति मृते स्थितिपर्यायात्मक-
 वसतेरधर्मास्तिकायव्याप्तानांश्वरूपलोभनस्यैव निरूपकतावच्छेदकत्वात् । ततः शुद्धशुद्धतरशुद्ध-
 तमरूपा नैगमव्यवहारवादिनस्तु क्रमेण ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्लोभभेदभिन्ने सर्वत्रापि किं भवान् वसती-
 त्यादिप्रश्ने तिर्यग्लोके जम्बूद्वीपे भारतक्षेत्रे तद्वक्षिणार्धे पाटलिपुररूपत्वेन गृहे वा वसामीति क्रमेणो-
 १० त्तरयति तथा गर्भगृहपर्वतवसतिनिषया नैगमव्यवहारभेदाः, विशुद्धतरनैगमव्यवहारयोस्तु वसन्नेव
 वसति तांथया, यत्र हि गृहादौ सर्वदा निवासित्वेनाऽसौ विनश्चितस्वत्र तिष्ठन्नेवैष्वत्र वसतीति
 व्यपदिश्यते, यदि पुनः कारणवशातोऽन्यत्र रव्यादौ वसन्ते तदा तत्र विचक्षिते गृहादौ वसतीति न
 श्लोच्यतेऽतिप्रसङ्गादिति । तथा प्रयोगे कैत्याद्याकाङ्क्षाबाहुल्याबाहुल्यकृतमत्र विशुद्धविशुद्धिवैचित्र्यम्
 विशुद्धतरत्यञ्च व्युपरताकाक्षाप्रयोगकसूत्रत्वात् । सङ्घहस्तु सस्वारकारूढ एव वसतीत्यभ्युपैति, अन्यत्र
 २० यामार्थसैवाघटमात्वात्, चलनादित्रियावत्त्वात्, मार्गादिप्रवृत्तवत्, ऋजुसूत्रनयश्च वेङ्गकाशप्रदेशेषु
 देवदत्तोऽवगाढलोभेयाव तद्वान् समभ्युपैति, सस्वारके तद्वसत्यभ्युपगमे तु गृहकोणादात्रि तदुपगम-
 प्रसङ्गं, सस्वारकारच्छिन्नत्वोपप्रदेशेषु च सस्वारक एवाघगाढो न तु देवदत्तोऽपीति । तेष्वपि तद्वस-
 तिमणनमुपपगते, सस्वारकगृहकोणादौ तद्वसतिव्यवहारस्तु प्रत्यासत्तिदोषाद् धात्तिसूत्रक एवेति ।
 तेष्वपि विरश्चित्तमानकाल एव वसति नातीतानागतयो, विनष्टानुत्पन्नत्रैतैतन्मतेऽसत्त्वात् ।
 ३० शब्दत्रयाश्रयं भवितुं वसतिं प्राहुः, मुन्याया वसते स्वप्रदेशेष्वेव सम्भवात्, आकाशप्रदेशानामपि
 परद्रव्यात्वेन तत्र स्वसम्बन्धस्य विचार्यमाणस्याघटनात् । प्रवेशदृष्टात्तश्च—तत्र नैगमो धर्माधर्माकाश-
 जीवस्तपदेशानां पञ्च प्रवेशमाह—समग्रहो धर्माधीनां पञ्चानां न तु तद्वेशानां, रादेशे स्वभेदात्,

यथा दासक्रीत एतरो मदीय एव, दासस्य मदीयत्वादिति, व्यवहारश्च यथा पञ्चाना वित्ते स्वामित्व साधारण न तथा प्रदेशे पञ्चवृत्तितमिति पञ्चाना न प्रदेशे किन्तु पञ्चविध प्रदेश इति वाच्यमिति गन्वते । ऋजुस्तुत्रो ऋते पञ्चविध प्रदेश इति न सम्भवति, प्रत्येक धर्मादिप्रदेशाना पञ्चविधत्वात्, शश्वदि प्रकृते वस्तु यत्रस्या, शश्वच्चैवमेव प्रतीतिर्भवति, एतच्च सति पञ्चविंशतिविध प्रदेश प्राप्नोति तस्मात्प्रदेशो भजनीय, स्वाद्धर्मास्त्रिनायस्य प्रदेश स्वाद्धर्मान्त्रिनायस्येत्यादि । शब्दनयश्च प्राह ५ भजनाया विरुद्धरूपत्वेनैतत्तरमादाय विनिगन्तुमशक्यत्वाद्यो यदीय प्रदेश स तदीय एवेति व्यवस्थाया विलोपप्रसङ्ग, धर्मास्तिकायादिप्रदेशस्याधर्मास्तिकायादित्वेनापि भजनीयत्वरप्रसङ्गात् किन्तु धर्मास्तिकायै य प्रदेश स धर्मास्तिकायात्मक, धर्मान्त्रिनायत्मात्मको य प्रदेशस्य धर्मास्तिकाय इत्येवमधर्मान्नाशास्तिकाययोरपि, सोऽपि प्रदेश सकलधर्मास्तिकायादव्यतिरिक्तो धर्मास्तिकायस्यैवद्रव्यत्वात् । जीवे य प्रदेशो जीवात्मको वा य प्रदेशस्य तु नोजीव सकलजीवास्ति ऋष्यैकदेशवृत्ति, 10 तथा स्वन्ये यः प्रदेश स्कन्वात्मको वा य प्रदेशस्य नोऽस्त्वय, एकजीवाद्यात्मकस्य समस्तजीवाद्यास्तिकायै वृत्त्यसम्भवात्, जीवाना स्कन्वानाञ्चानन्तत्वादिति । समभिरूढस्तु धर्मं प्रदेश इति वृण्ढे षडरमित्यादेरिव भेदबुद्धिप्रसङ्गात् सप्तमीसमासाभिहापक वचन न ऋते । यद्यपि षटे रूपमित्यादावभेदेऽपि सप्तमी दृष्टा तथापि भेदेऽभेदे च सप्तमीदर्शनेनात्र सशयलक्षणो दोषो हुर्वार एव, एतच्चाभेदप्रकाररजोघार्थं धर्मश्चासौ प्रदेशश्चेति समानाधिकरणः कर्मधारय एवावश्यमाश्रयणीय । तत्पुरु- 15 पेऽभेदद्वेषाय पदलक्षणाया आनश्यकत्वात् कर्मधारये चाभेदस्य ससर्गत्रिव्यैव लाभाहङ्गणामावेन लाघवादिति । एवम्भूतनयस्य सते तु देशप्रदेशकल्पनारहितमण्डमेव वस्तु सत्, देशप्रदेशकल्पना तु भ्रममात्रमिति । एते नया परस्परं निरपेक्षा दुर्नया, परस्परसापेक्षास्तु सुनया इति । सत्यान सत्या मैव प्रमाण सत्याप्रमाणम्, सत्याशब्देन सत्याशरयोर्द्वयोरपि ग्रहण प्राकृतमधिकृत्य समान- 20 शशभिधेयत्वात्, एतच्च तत्रामस्थापनाद्रव्योपम्यपरिमाणज्ञानगणनाभावसत्याभेदादृष्टविधम्, अत्र सत्याशरशा वा यत्र घटन्ते ते तत्र योजनीया । शशरीरभ्रव्यशरीरद्रव्यशरपर्यन्त पूर्ववत्, व्यतिरिक्तं तु एकभविकषयद्युष्काभिमुखनामगोत्रभेदतस्त्रिविधम्, इह यो जीवो मृत्वाऽनन्तरमये शरते उत्पत्स्यते स तत्रानद्यायुष्कोऽपि जन्मदिनादारभ्य एकभविक स शरत् उच्यते, यत्र भवे वर्त्तते स एवैवो भव शस्तेपुत्पत्तेऽन्तरेऽस्तीति कृत्वा । शरप्रयोग्यपदार्थपुरन्दारपुष्प, शरप्रभवप्राप्तस्य जन्तो. येऽवद्रयमुद्रयमागच्छतस्मिन् द्वीट्टियनात्यादिनीचैर्गोत्राप्ये अभिमुखे जघयतस्ममयेतोऽकृष्टतोऽतर्हू- 25 र्चमात्रेणैव व्यवधानाद्दुदयामिमुखप्राप्ते नामगोत्रे कर्मणी यस्य सोऽभिमुखनामगोत्र । उपमया वस्तुपरिच्छेदे औपम्यसत्या, इयमुपमानोपमेययोस्तत्त्वासत्त्वाभ्या चतुर्धा, सत् सतोपमीयते, सदमतोपमीयते, असत्सतोपमीयते, असदमतोपमीयत इति, तीर्थकरवज्रआदेरुपमेयस्य कषाटादिनोपमानेन सत्यानमाद्य, नैरधिकतियैग्योनिजमनुष्यदेवानामायुषि पत्योपमसागरोपमैरुपमीयन्ते, पत्योपमादीना कल्पनामात्रेण प्ररूपिततयाऽसत्त्वादिति द्वितीयम्, किमलयपत्रायस्यया वसन्तसमये पाण्डुपत्रावस्था 30 उपमीयते तत्रोपमान सत्काळभावित्रात्सत्, उपमेयश्च भूतपूर्वत्वादसत्, सत्या पाण्डुपत्रावस्थया भविष्यत्पत्रावस्था विसल्यपत्रावस्था यदोपमीयते तदा कृतीयो भेद । अमता एरविपाणेनासत्तशश-

विषाणस्योपमानं चतुर्थमिति । फलितशुभपरिमाणसंख्यादृष्टिवाद्शुभपरिमाणसंख्यारूपेण द्विविधा परिमाणसंख्या प्रत्येक पर्यवाक्षरारिसंख्याभेदेनोक्तविधाऽनुबोगद्वारादितो विज्ञेया । ज्ञानरूपा संख्या ज्ञानसंख्या, यो देवसत्तादियावन्ष्ट-द्वारिक जानाति स तावज्जानाति तज्ज्ञानसत्तावभेदोपचाराज्ञान-सत्त्या । एतावत् एते इति सख्या गणनसंख्या द्वयारिसंख्या, एकस्तु न गणनसंख्यामयनरति, 5 एकस्मिन् घटादौ दृष्टे घटादिबन्धित्वद तिष्ठतीति प्राय प्रतीते, न तु एकसंख्याविषयत्वेन, अल्पतयाद्वा, ज्ञानसमर्पणादिव्यवहाराकाले हि एक वस्तु प्रायो न कश्चिद्गणयतीति । सा च सन्धेयस्यसंश्लेष-कान-तकभेदयती, सन्धेयक जप-यादिभेदात् त्रिविधम् । असंश्लेष परीतासंश्लेषक युक्तसंश्लेषक असंश्लेषासंश्लेषकमिति त्रिविधमपि प्रत्येक जप-यादिभेदात्तत्रयविधम्, अन्तक तु परीतान्तक युक्तान्तकसमन्वान-तकश्चेति त्रिविधमपि प्रथमयोर्द्वयोर्नप-यादिभिर्भवतोऽत्यस जपन्यानुत्कृष्टभेद- 10 द्वयतश्चाष्टविधम् । विश्वरस एव स्वरूपमनुयोगद्वारादितोऽवसेयम् । भावशसाश्च शशप्रायोग्य तिर्य-ग्त्यादिनामपरम नीचैर्नोत्रकर्म च ये विपाकतो जीना वेद्यन्ति ते भावसत्या, सत्याश-देन शपस्यापि गहणाद्गुणप्रमाणादस्य भेदेन ऋथनमिति दिक् ॥ १९ ॥

अथ त्रमायात् वक्तव्यताद्वारमाचष्टे—

स्वपरोभयसमयभेदतस्त्रिविधा वक्तव्यता ॥ २० ॥

15 ख्येति, अध्ययनारिपु प्रतिनियतार्थकथन वक्तव्यता, स्वसमयः स्वसिद्धान्तः, तस्याऽऽख्यान यथा पञ्चास्त्रियायाः धर्मादिरूपा इति, तथा प्रज्ञापन यथा गणपेशाकारण धर्मास्त्रिकाय इत्यादि, शस्त्ररूपण यथा सोऽसंख्यातप्रदेशात्मनादिसरूप इत्यादि, तथा दृष्टातद्वारेण दर्शनं यथा गतिमता मन्त्यादीना गत्युपष्टम्भक जलमित्यादि, एवमुपनयद्वारेण निदर्शनम्—यथा तर्धवैपोऽपि गतिमता जीन- 20 युद्गलाना गत्युपष्टम्भन इत्यादि, इत्येवरूपतो यथासन्भवसार्थकथन स्वसमयवक्तव्यता, परसमयव-क्तव्यता तु यस्या परसमय आख्यायते प्रशाप्यते प्ररुप्यते ददयते निदर्श्यते सा । यथा नास्तिकाना-गात्रेण पृथिव्यारिपञ्चमहाभूता लोके विद्यन्ते नान्ये, त एव कामानारपरिणताश्चिद्रूपजीनव्यपदेशम-भुवते नातिरिक्त कश्चित्परखोरुगामी जीव भूतानामेया विनाश एव जीवस्य विनाश इत्यादिरूपेण ऋथन परसमयवक्तव्यता । स्वसमयः परसमयश्च यत्राप्यायते यथा गृहभावसन्तो गृहस्थाः, चन- 30 शालस्य तस्यापसा धारण्याः प्रव्रजिताश्च शाक्यावयः, मतमिदमस्मदीयमाश्रितास्सर्पदुःखेभ्यो विसु- ०४ द्यत इति सात्यादयो यदा प्रतिपादयन्ति तदेव परसमयवक्तव्यता भवति, यदा तु जैनस्तादा स्वसमयवक्तव्यता, एतश्चासी स्वसमयपरसमयवक्तव्यतोच्यत इति भाव ॥ २० ॥

अथ नयेनैकव्यतां विचारयति—

नैगमसङ्ग्रहव्यवहाराणां त्रिविधा वक्तव्यता ॥ २१ ॥

नैगमेति, नैगमसानैगमत्वाद् व्यवहारस्य लोकाव्यवहारपरत्वात् सङ्ग्रहस्य सामान्यवादि- 30 नैगमसङ्गोत्पत्ताश्च वक्तव्यतायाश्चेतिव्यवस्थेन स्वीकुर्वतीति भावः ॥ २१ ॥

ऋजुसूत्रादिकमाश्रित्याह—

ऋजुसूत्रस्य द्विविधा शब्दनयस्य त्वेका ॥ २२ ॥

ऋजुसूत्रस्येति, विशुद्धतरो हि ऋजुसूत्रः स्वसमयपरसमयनक्तव्यनारूपा द्विविधामेव वक्तव्यतामिच्छति, तृतीयभेदस्य द्विविधेऽप्येवान्तर्भावसम्भवेनासत्त्वान्न प्रैविष्य वक्तव्यताया इति, सादृत्यस्य तु सादृत्यसमभिरुद्धैवभूतरूपस्य शुद्धतमत्वेनैकविधत्वमेव वक्तव्यतायात्सम्मतत्वम् । नास्त्येवात्तो-
त्याद्यनर्थप्रतिपादकत्वेन परसमयस्यानर्थकत्वेन नास्त्येव परसमयवक्तव्यता, आत्मन एव ह्यभावे कस्य
नास्तीति प्रतिषेधः क्रियेत, अत्यन्तानुपलब्ध्या नास्त्येवाऽऽस्त्येव न सम्यक्, तद्गुणस्य ज्ञानादेरुप-
लब्धेः युक्तिविरोधाच्चैकान्तक्षणभङ्गादेरसद्भावत्वमेव, इत्येवमेतेषां मिथ्यादर्शनत्वेन नास्ति परसमय-
वक्तव्यता, स्वात्पदलाञ्छनसापेक्षते चैषा स्वसमयनक्तव्यतान्तर्भाव एवेति ॥ २२ ॥

अथावश्यकमाश्रित्यार्थाधिकारं निरूपयति—

10

**सावद्यविरत्युक्तीर्त्तनगुणवत्प्रतिपत्तिस्खलितनिन्दाव्रणचिकित्सागुण-
धारणाभिरावश्यकस्यार्थाधिकाराप्यद् ॥ २३ ॥**

सावद्यविरतीति, यो यस्य सामायिवाध्ययनस्यात्मीयोऽर्थस्तदुक्तीर्त्तनविषयोऽर्थाधिकारः, आवश्यकस्य पङ्क्तिधार्थाधिकारयोगात् पठध्ययनानि, तत्र सामायिकलक्षण प्रथममध्ययन, तत्र प्राणा-
तिपातादिसर्वसावद्ययोगविरतिरर्थाधिकार, प्रोधादयश्चत्वारोऽवद्य, तेषां सर्वावद्यहेतुतया कारणे
कार्योपचारात्, तेनावद्येन सद् यो योगो व्यापारस्वस्माद्विरतिरित्यर्थः । चतुर्धिश्रुतिसवरूप द्वितीय-
मध्ययन, उत्र तीर्थंकराणां शुणोक्तीर्त्तनमर्थाधिकारः, प्रधानकर्मक्षयकारणत्वात् लघवोधिद्विशुद्धि-
हेतुत्वात् पुनर्गोधिलाभफलत्वात् सावद्ययोगविरत्युपदेशकत्वेनोपकारित्वाच्च । तृतीय वदनाध्ययन तत्र
गुणवत्प्रतिपत्तिरर्थाधिकारः, अतपिण्डविशुद्ध्यादिरूपमूलोत्तरगुणवतो वदनादिकरण पुष्टालम्बनेऽगुण-
वतोऽपि वन्दनादिकरणञ्चेति । चतुर्थे प्रतिभ्रमणे स्खलितनिन्दाऽर्थाधिकारः, मूलोत्तरगुणेषु प्रमादा-
धीर्णस्य प्रत्यागतसर्वेगस्य जन्तोर्विशुद्धयमानाध्यवसायस्याकार्यमिदमिति भावयतो निवेद्यर्थः । कायो-
त्सर्गारूपे पद्भ्रमेऽध्ययने व्रणचिकित्साऽर्थाधिकारः, चारित्र्यपुरुषस्य योऽयमतिचाररूपो भावव्रणस्तस्य
दशविषयप्रायश्चित्तभेदभेदेन चिकित्साप्रतिपादनमित्यर्थ । पष्ठे तु प्रत्याह्यानाध्ययने गुणधारणाऽर्था-
धिकारः, निरतिचार मूलोत्तरगुणप्रतिपत्तिधारणारूपलक्षणमित्यर्थः । अर्थाधिकारः प्रतिपदमनुवर्त्तते,
वक्तव्यता तु देशानियतेति विशेष ॥ २३ ॥

25

अथान्तिम शास्त्रीयभेद समवगारमाह—

नामादिभिस्समवतारः पङ्क्था ॥ २४ ॥

नामादिभिरिति, आदिना स्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभाषाना महणम् । अविरोधेन वर्त्तन सम-
वतारः, वक्तव्यस्य स्वरूपेऽन्तर्भावचिन्तनमिति यावत् स पौढा नामाविभिः । भव्यशरीरद्रव्य-
समवतारं यान्त्याववृहणीय ।

30

द्विविध । अयं भावः, निखिलानि द्रव्याण्यात्मसमवतारेण निश्चयतश्चिन्त्यमानानि आत्मभावे स्वकीय-
वृत्तप एव वृत्तन्ते, तेषां ततोऽव्यतिरेकात्, व्यवहारतस्तु परसमवतारेण परभावे समवतरन्ति यथा
कुण्डे वदराणि, तद्दुभयसमवतारेण च स्वात्मभावे परसिद्धं वृत्तं, यथा ऋषुद्वन्द्वदेरलीपट्टादिसमु-
दायात्मके गृहे स्तम्भो वर्तते, आत्मभावे च तथैव दर्शनात् । कुण्डे वदराणीत्यत्र परभावे समवतार-
मणन स्वात्मभावे वर्त्तमानताया विवक्षामकृत्यैव, कुण्डादौ वर्त्तमानानां वदरादीनां स्वात्मन्यपि
वृत्ते । शुद्धस्तु परसमवतारो नास्त्येव तस्माद्भूतस्तदुभयव्यतिरिक्तद्रव्यसमवतारो द्विविध एव ।
क्षेत्रसमवतारोऽपि आत्मतद्दुभयभेदेन द्विविधः, भरतादीनां लोचपर्यन्तानां क्षेत्रविभागानां यथा-
पूर्वं लघुप्रमाणस्य यद्योत्तरो बृहत्क्षेत्रे समवतारो भाव्यः, अत्रापि सर्वेषां क्षेत्रविभागानां स्वस्वरूपेऽव-
स्थानमात्मसमवतारः, एव कालसमवतारोऽपि द्विविधो लघुभूतसमायदिकालविभागस्य वृहति काल-
विभागे आवल्लिकादौ समवतारः स्वपरसमवतारः स्वस्मिन्नेव समवतारस्तु आत्मसमवतारः । भाव-
समवतारोऽपि द्विविधः, क्रोधमयं माने समवतारो विनाऽहकारं क्रोधासभवात्, मायात्वेन किल
वृत्तवति, मायास्य मायायाः क्षणणराले मानदलिकस्य मायायाः प्रक्षिप्य क्षणणात्, मायायां लोभे, अस्या
अपि तथात्वात्, लोभस्य रागे, लोभात्मकत्वाद्भागस्य, रागस्य मोहे, तस्य मोहनिशेषत्वात्, मोह-
स्याष्टसु कर्मप्रकृतिषु, मोहस्य कर्मप्रकारत्वात्, तासांमपि औदयिकादिपञ्चाशेषु, तासां तद्भाववृत्ति-
त्वात्, भावाश्च जीवे, तदाश्रितत्वात्, जीवोऽपि जीवास्तिधायै, तद्भेदत्वात्, सोऽपि समस्तद्रव्य-
समुदाये समवतरति द्रव्यभेदत्वात् । एते सर्वेऽव्यात्मसमवतारेणात्मभावेषु समवतरतीति ॥२४॥

इत्थं शास्त्रीय पद्धिभ निरूप्यानुपूर्वीभेदात्तर्गता द्रव्यानुपूर्वीं निरूपयितुमुपपन्नते—

औपनिधिभ्यनौपनिधिकीभेदा व्यतिरिक्तद्रव्यानुपूर्वीं ॥ २५ ॥

औपनिधिकीति, प्रसिद्धे नामस्थापनानुपूर्वीं, द्रव्यानुपूर्व्येपि आगमतो नोआगमतश्च, यस्य
२० कस्यचिदानुपूर्वीतिपद शिक्षित स्थित जिज्ञादि च स च जीवोऽप्युक्तस्तदा स द्रव्यानुपूर्वीं आगमतः, नो-
आगमतो द्रव्यानुपूर्वीं च झशरीरभव्यशरीरतद्दुभयव्यतिरिक्तभेदतस्त्रिविधा, आनुपूर्वीपदामिहस्य जीव-
विशुच शरीरमतीतानुपूर्वीभावस्य कारणत्वात्सम्प्रति सर्वथाऽऽगमरहितत्वाच्च नोआगमतो झशरीर-
द्रव्यानुपूर्वीं, आगमिनि फाले जिनोपदिष्टे भावेनानुपूर्वीतिपद शिक्षिष्यते, इदानीन्तु तत्र यमुपि
आगमाभावेन नोआगमतो भयशरीरद्रव्याऽऽनुपूर्वीं । एतद्दुभयव्यतिरिक्ता च द्रव्यानुपूर्वीं औपनि-
२५ धिक्यनौपधिकी चेति द्विधा, निधान निधिनिक्षेपो यतो विरचना प्रस्तारः स्थापनेति पर्याया, एष
सामीप्येन निधिरुपनिधिः विवक्षित एकस्मिन्नर्थे पूर्वं व्यवस्थापिते तत्समीप एवापरपरस्य पूर्वांनु-
पूर्व्यादिप्रमेण यन्निक्षेपण स उपनिधि, स प्रयोक्तव्यया आनुपूर्व्यां सौपनिधिनी, सामायिका-
ध्ययनादिवस्तूना पूर्वांनुपूर्व्यादिप्रस्तारप्रयोजनाऽऽनुपूर्वीं अनौपनिधिकीत्युच्यते । पूर्वांनुपूर्व्यादिप्रमे-
पानिरजन प्रयोजन यस्या इत्यनौपनिधिनी, यस्या पूर्वांनुपूर्व्यादिप्रमेण विरचना न क्रियते सा इत्यादि-
३० परमाणुनिष्पत्तस्वरूपविषया आनुपूर्वीं अनौपनिधिनीत्युच्यते । ननु परिपाटिरानुपूर्वीं, अनौपनिधिनी
चानुपूर्वीं व्यणुद्वादिकोऽनन्ताणुवाकसान एवैवः स्वधोऽस्मिन्नेतः, नच स्वधगतव्यादिपरमाणूना
निघता काचित् परिपाटिरस्ति, तेषां विशिष्टैकपरिणामपरिणतत्वात्, तथाच कथमत्रानुपूर्वीत्वमिति

चेन्मन्यम्, तेयमादिमध्यान्सानभावेन नियतपरिपाट्या व्यत्रस्थापनयोग्यतासद्भावात्, तदाश्रयेणानु-
पूर्वात्वाविरोधात् ॥ २५ ॥

अथ बहुतरपक्षयत्नादानौपनिधिकीमाह—

अनौपनिधिकी द्वेषा नैगमव्यवहारयोः सङ्ग्रहस्य च ॥ २६ ॥

अनौपनिधिकीति, अस्या आनुपूर्व्यां नयत्रक्षयताश्रयणाद्भव्याम्निकनयमतेन नैगमव्यवहार- 8
समता मङ्ग्रहसमता चेति द्वैविध्यं भवतीति भावः, पर्यायविचारस्याप्रवान्तत्वेन पर्यायास्तिरामतेन तस्या
अनिरूपणादिति ॥ २६ ॥

एतन्नैगमव्यवहारसम्मततामाद्यामाह—

**प्रथमाऽर्थपदप्ररूपणताभङ्गसमुत्कीर्तनताभङ्गोपदर्शनतासमवतारानु-
गमभेदात् पञ्चधा ॥ २७ ॥**

प्रथमेति, नैगमव्यवहारसम्मतताऽनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वीत्यर्थः । पञ्चधेति, अर्थपदप्ररूपणता
भङ्गसमुत्कीर्तनता भङ्गोपदर्शनता समवतारोऽनुगमश्चेति पञ्चविध इत्यर्थः, उक्तद्रव्यानुपूर्व्या उक्तनयद्वय-
मतेन स्वरूपस्य निरूपणादिति भावः ॥ २७ ॥

अर्थपदप्ररूपणतामाह—

सज्ञासंज्ञिकथनमर्थपदप्ररूपणता ॥ २८ ॥

सज्ञेति, आनुपूर्व्यादिपद सज्ञा सज्ञी द्व्यणुरस्त्वन्वादिः, तयोः कथा यथा परमाणुत्रयघटित-
स्त्रिप्रदेशिकः स्तब्ध आनुपूर्वीत्युच्यते चतुःप्रदेशिकस्तब्ध आनुपूर्वीत्युच्यते, षष्ठमेव दशप्रदेशिक
स्तब्धः सख्येयप्रदेशिकोऽसरयेयप्रदेशिकोऽन्तप्रदेशिकश्च स्तब्ध आनुपूर्वीत्युच्यते, परमाण्वन्तरा-
सच्च परमाणुरेकोऽनानुपूर्वीत्युच्यते द्विप्रदेशिकश्चात्रक्तव्यकमित्युच्यते बह्वक्षिप्रदेशिकादयः स्तब्धा
आनुपूर्व्याः, बह्वक्षिप्रदेशिकादिना परमाणवोऽनानुपूर्व्याः, बहवो द्व्यणुरस्त्वन्वा अयत्तयवानीत्येवरूप 20
संज्ञासंज्ञिसन्धयथनमर्थपदप्ररूपणतेति भावः । आदिमध्यान्तरूपानुगमस्य यत्र मन्मवस्त
पयानुपूर्वीशब्दवाच्यः, स च त्रिप्रदेशिकादिस्त्वधरूप एव, नैकः परमाणुस्तत्रादिमध्यान्तव्यव-
हाराभावात्, नापि द्व्यणुरस्त्वन्वाः, तत्रापि मध्यव्यवहाराभावात्, आदिष्व हि यस्मात् परमन्ति न पूर्वं
उच्यन् । अतएव य यस्मात् पूर्वमस्ति न परं तत्त्वम् । मध्यत्रञ्चाद्यन्तयोरन्तरत्वम् । यद्यपि द्व्यणु-
कम्बन्धे सम्पूर्णगणनानुगमाभावेऽपि परमाणुद्वयस्य परस्पर पूर्णपश्चाद्भावस्य सत्त्वेनानुपूर्वीत्व- 25
प्रसङ्गशङ्का स्यात्तथापि मध्यस्य कम्यचिदभावेनासाकार्येण पूर्णपश्चाद्भावोऽसिद्ध एव, परस्परपक्ष्या
पूर्वपश्चाद्भावस्य सत्त्वादेव । द्व्यणुरस्त्वन्वस्यानानुपूर्वीत्वमपि, तस्मादानुपूर्वीत्वेनानानुपूर्वीत्वेन वा
यत्तुमक्षयत्वेतादक्षयत्वं एव द्व्यणुरस्त्वन्वा । यद्यपि च सज्ञासंज्ञिसन्धयथनरूपाया एवचनमा
भिन्य त्रिप्रदेशिकादिस्त्वच आनुपूर्वीत्वमभिवानादेवार्थपदप्ररूपणाया निष्पत्त्यान्निर्प्रादेशिका स्तब्धा
आनुपूर्व्या इत्यादियद्वयचननिर्देशो व्यर्थस्तथापि आनुपूर्व्यादिद्रव्याणां प्रतिभेदमनन्तव्यवहितरयापनार्थं 30
नैगमव्यवहारयोरेतत्प्रभूताभ्युपगमप्रदर्शनार्थंश्च तन्निर्देशः । अत्र द्व्यणुरचतुर्णुनादीन्यानुपूर्वीद्रव्याण्य-

नानुपूर्व्यवत् यद्व्येभ्यो बहूनि, तेभ्योऽनानुपूर्वीद्रव्याण्यल्पानि, तेभ्योऽन्यत्रव्यक्तद्रव्याण्यल्पतराणीति
 घोषम् । अर्थपदप्ररूपणतया भङ्गसमुत्कीर्तन प्रयोजन, अष्टते सहासक्षिररूपे संशामत्तरेण
 निर्विषयाणा भङ्गाना निरूपयितुमशक्यत्वादिति ॥ २८ ॥

केच भङ्गसमुत्कीर्तनतेसनाइ—

6 पदसम्बन्धिप्रत्येकसंयुक्तविकल्पवर्णन भङ्गसमुत्कीर्तनता ॥ २९ ॥

पदसम्बन्धीति, आनुपूर्व्येनानुपूर्व्यवक्तव्यपदगोप्यताना सम्भविता प्रत्येकभङ्गाना द्वयादि-
 सयोगजभङ्गानाश्च समुच्चारण भङ्गसमुत्कीर्तनतेत्यर्थ, तत्काले तु भङ्गोपदर्शनता, वाचकमन्तरेण वाच्यस्य
 कथयितुमशक्यत्वादिति ॥ २९ ॥

अथ भङ्गोपदर्शता प्रतिपादयति—

10 वर्णितभङ्गानामर्थेन प्रत्येक प्रदर्शन भङ्गोपदर्शनता ॥ ३० ॥

वर्णितेति, पूर्वं समुत्कीर्तिताना भङ्गाना स्ववाच्येन न्यगुक्तार्थेन सह गत्येनमुपदर्शनां भङ्गो-
 पदर्शनेता, भङ्गसमुत्कीर्तनताया हि पदमाश्रित्यैव केवल प्रत्येक वा द्वारिसयोगजा वा भङ्गा पश्यन्ते,
 यथाऽस्यानुपूर्वी, अस्त्यनानुपूर्वी अस्त्यवक्तव्यक, सत्यानुपूर्व्य, सत्यानुपूर्व्ये सत्यप्रत्ययकारिती
 प्रत्येक पङ्क्ताना । अत्यानुपूर्वी चानुपूर्वी च, अत्यानुपूर्वी चानानुपूर्व्यश्च, संत्यानुपूर्व्यश्चानानुपूर्वी
 15 च, सत्यानुपूर्व्यश्चानानुपूर्व्येभ्योत्यादि । भङ्गोपदर्शनतयाश्चेत् एव भङ्गा स्ववाच्यैरर्थैरुच्यन्ते यथा-
 त्रिप्रदेशिक रत्नवानुपूर्वी, परमाणुपुद्गलेऽनानुपूर्वी, द्विप्रदेशिकोऽवक्तव्यक, त्रिप्रदेशिका आनु-
 पूर्व्यः, परमाणुपुद्गला अनानुपूर्व्याः, द्विप्रदेशिका अवक्तव्यकाः, त्रिप्रदेशिकाश्च परमाणुपुद्गलाश्चानुपूर्वी
 चानानुपूर्वा च । त्रिप्रदेशिकाश्च परमाणुपुद्गलाश्चानुपूर्वा चानुपूर्व्यश्च, त्रिप्रदेशिकाश्च परमाणुपुद्गलाश्चानु-
 पूर्व्यश्चानानुपूर्वा च । त्रिप्रदेशिकाश्च परमाणुपुद्गलाश्चानुपूर्व्यश्चानानुपूर्व्येभ्योत्यादि । एवरूपेण भङ्गाना
 20 सामाना वर्णन भङ्गप्रदर्शनतेति भावः ॥ ३० ॥

अथ समवतारमादयाति—

तेषां स्वपरस्यानान्तर्भावचिन्तनप्रकारः समवतारः ॥ ३१ ॥

तेषामिति, आनुपूर्व्यादिद्रव्याणामित्यर्थ, आनुपूर्व्यादिद्रव्याणि सर्वाणि स्वस्वजावावेवावि-
 रोधेन वचन्ते न पुन स्वन्ततिमुल्लङ्घ्य, तथात्वे विरोधादेवञ्चानेकदेशवृत्तीत्यनानुपूर्वीद्रव्याणि निरति-
 15 तान्यानुपूर्वीद्रव्येभ्येव वर्तन्ते, अनानुपूर्वीद्रव्याण्यनानुपूर्वीद्रव्येभ्येन, अवक्तव्यकद्रव्याणि चावक्तव्यक-
 द्रव्येभ्येव वचन्त इति चिन्तन समवतार इति भावः ॥ ३१ ॥

अथ यत्किं सम्प्रलानुगमम्—

अनुयोगद्वारैस्तद्विचारणमनुगमः ॥ ३२ ॥

अनुयोगद्वारैरिति, तत्पदप्ररूपणाद्रव्यप्रमाणक्षेत्रप्रदर्शनाकालांतरभागभावात्सवहृत्प्ररूपे
 80 आनुपूर्वीद्रव्याणा प्ररूपणमनुगम इत्यर्थः । आनुपूर्व्येनानुपूर्व्यवक्तव्यकशब्दाभिधेयानि न्यगुक्तादि

सकधपरमाणुद्रव्यणुकानि नियमेन सन्ति, न तु पदान्येनानि शशःश्रद्धादिपदवदसार्धनिपयाणीति पर्यालो-
चना सत्यदपरूपणा । एतस्मिन्नप्याशशप्रदेशे आनुपूर्व्यादिद्रव्याणि प्रत्येकमनतानि प्राप्यते किं पुन-
सर्वलोके, तस्मात् सरयेयासरयेययोनिषेधात्रिप्रति स्थानेष्वनन्तत्वेनेवेति विचारो द्रव्यप्रमाणम् । पुद्गल-
परिणामस्वाचिन्त्यत्वादसंशयेयप्रदेशात्मके लोकेऽनन्तद्रव्यस्थितिर्न विकृता प्रदीपप्रभावत् । आनुपूर्वी-
द्रव्यमेकमाश्रित्य किञ्चिद्भोक्तव्यं सरयात्तम भाग किञ्चित्तदसरयेयभाग किञ्चिद्ब्रह्मन् तत्सख्येयभागान् 5
अन्यथ ब्रह्मन् तदसख्येयभागानवगाह्य तिष्ठति, अनन्तानन्तपरमाणुप्रचयनिष्पन्नमचित्तमहास्कन्धलक्ष-
प्रमाणानुपूर्वीद्रव्यन्तु समुद्रात्तत्रार्त्तिकेऽत्रल्लोकायगाहि । आनुपूर्वीद्रव्याणि नानाद्रव्यापेक्षया
नियमेन सर्वलोक एव भवन्ति न सरयेयादिभागेषु, सूक्ष्मपरिणामपरिणतानन्तानुपूर्वीद्रव्यरहित-
सैकस्यापि लोकाकाशप्रदेशस्याभावात् । अनानुपूर्वीद्रव्य एकद्रव्यापेक्षया लोकास्यासख्येयभाग एव
वचते, तस्य परमाणुरूपत्वेनैकाकाशप्रदेशानगाढत्वात्, एवमेकद्रव्यापेक्षयाऽव्यक्तद्रव्यमपि, द्रव्यणु- 10
कस्कन्धात्मकत्वेन तस्यैकप्रदेशावगाढत्वाद्द्विप्रदेशावगाढत्वाद्वा । नानाद्रव्याणि प्रतीत्य त्वेते नियमेन सर्व-
लोक एवेति विचिन्तन क्षेत्रद्वारम् । एकद्रव्यापेक्षयाऽऽनुपूर्वीद्रव्य सरयेयभागमसरयेयभाग सख्येयान्
भागानसख्येयार् भागान् सर्वलोक या शृणोति, अनेकद्रव्यापेक्षया तु नियमेन सर्वलोक शृणोति, एत-
द्रव्यापेक्षयाऽनानुपूर्वीद्रव्य न सख्येयादिभाग शृणोति किन्त्वसख्येयभागमेव, नानाद्रव्यापेक्षया
तु नियमेन सर्वलोकम्, एवमव्यक्तद्रव्यमपि । परतु स्पर्शना पद्धिदिकैः प्रदेशैस्तद्बहिरपि भवति तथा 15
च परमाणुद्रव्यमाश्रित्य परमाणुद्रव्यमेकस्मिन्नेवाकाशप्रदेशेऽवगाढ स्पर्शना तु तस्य मत्प्रदादेशिकी, एव-
मन्यत्रापि भाव्यमिति स्पर्शनाद्वारम् । एकद्रव्यापेक्षयाऽऽनुपूर्वीद्रव्यस्य जघन्यत एकस्ममयोऽव्यस्यिति-
काल, तदूर्द्धमेकस्य परमाणवादेस्सयोगे नियोगे वा परिणामान्तरप्राप्ते, यदा च तदेवानुपूर्वीद्रव्य तद्भा-
वेऽसप्यात् काल स्थित्वा तत परमाण्वादिभिर्वियुज्यते तन्नेष्टृष्टतोऽसख्येयोऽव्यस्यितिकाल, उर-
दाया अपि पुद्गलसयोग्मितेरसख्येयकालमानत्वेन नानन्त काल तस्यावस्थिति । अनेकद्रव्यापेक्षया 20
च सर्वाद्वा स्थितिरानुपूर्वीद्रव्यरहितकालस्याभावात् । अनानुपूर्वीवक्तव्यकद्रव्येऽप्येवमेव कालो विद्ध्येय
इति कालद्वारम् । आनुपूर्वीद्रव्यस्यैकद्रव्यापेक्षया समयोऽन्तर जघन्येन, उत्कर्षेण त्वान्त काल
प्राप्यते आनुपूर्वीपरित्यागपुनर्लाभयोरन्तरे । यदानुपूर्वीद्रव्य भिन्न भित्वा च तदीया परमाणवोऽप्ये-
परमाणुद्रव्यणुकद्रव्यणुकादिसकन्धेषु अनन्तानुकसकधपर्यन्तेषु अनतस्थानेषु कृष्टान्तराधिकारादसकृत् प्रति-
स्थानमुच्छ्रष्टा स्थितिमनुभवन्त पर्यटन्ति, कृत्वा चेत्थ पर्यटन कालस्थानतत्वात् विस्त्रसादिपरिणामतो 25
यदा तैरेव परमाणुमिस्तेवानुपूर्वीद्रव्य निष्पद्यते तदाऽनन्त उत्कृष्टान्तरकाल प्राप्यते कालस्थानन्तत्वा-
दिति, नानाद्रव्यापेक्षया नास्त्यन्तरम्, अनन्तानवानुपूर्वीद्रव्यैर्लोक्तस्य सर्वदाऽऽशून्यत्वात् । अनानु-
पूर्वीद्रव्यस्यैकद्रव्यापेक्षया जघन्येनेकस्ममयोऽन्तरम्, उत्कर्षेणासरयेय काल, तदेवानानुपूर्वीद्रव्य-
मयेन परमाणुद्रव्यणुकादिना वेनचिद्द्रव्येण सयुव्यासरयेय काल स्थित्वा यदा पुनस्तदेव म्यरूप भजति
तदाऽसख्यात् उच्छ्रष्टान्तरकालो लभ्यत इति, नानाद्रव्यापेक्षया नास्त्यन्तरम् । अवक्तव्यकद्रव्यस्यैकद्र- 30
व्यापेक्षया जघन्येनेकस्ममयः उत्कर्षेणानन्त कालोऽन्तर भवति, नानाद्रव्यापेक्षया तु नास्त्यन्तरं, लोके
सर्वदेव तद्भावावित्यन्तरद्वारम् । आनुपूर्वीद्रव्याणि सर्वाणि शेषद्रव्येभ्यो नियमेनासरयेयैर्गुणैरधिकानि,

- शेषद्रव्याणि तु तद्भेदभेदयोगे वर्तन्ते, अनातुपूर्वाद्रव्याण्यवक्तव्यकद्रव्याणि च शेषद्रव्याणामसरयात-
 तस एव भागे वर्तन्ते । सरयाततमारिभागेष्विति भागद्वारम् । आतुपूर्वाद्रव्याणि सादिपारिणामिके
 भाव एव भवन्ति न तु औदयिकादिभावेषु, नाप्यनारिपारिणामिकभावे वा, आतुपूर्वाद्रव्यपरिणतेर-
 नादित्वासम्भवात्, निश्चितैरुपरिणामे । पुत्रलानामसंख्येयकालमात्रमवस्थात्, एवमेवानातुपूर्व्य-
 5 वक्तव्यकद्रव्याण्यपीति भागद्वारम् । अवक्तव्यकद्रव्याणि द्रव्यार्थतोषण्याऽभ्यो निरित्येभ्यः शोकानि,
 अनातुपूर्वाद्रव्याणि विशेषाधिकानि, वस्तुस्थितिसमाचत् । आतुपूर्वाद्रव्याणि च तेभ्योऽप्यसंख्येय-
 गुणानि, आतुपूर्वाद्रव्येषु व्यञ्जनादिस्वधानामेकोत्तरपृच्छाऽनन्ताणुकस्य चपर्यतानामान्तस्थानावाप्तेः ।
 अनातुपूर्वाद्रव्येषु परमाणुलक्षणस्यैकस्यैव स्थानम्यावक्तव्यकद्रव्येषु द्व्यणुलक्षणस्य चैकस्यैव स्थानस्य प्राप्तेः ।
 प्रदेशार्थतया चाऽनातुपूर्वाद्रव्याणि सर्वेभ्यः शोकानि, परमाणो स्वव्यतिरिक्तप्रदेशांतरसूच्यत्वात्, ते
 10 पुत्रलासिकायस्य सर्वसूक्ष्मभागरूपस्य प्रदेशत्वेऽपि न क्षति, तेभ्योऽवक्तव्यकद्रव्याणि विशेषाधिकानि,
 द्विप्रदेशत्वात् । आतुपूर्वाद्रव्याणि त्रयवक्तव्यकद्रव्येभ्योऽनन्तगुणानि, सख्यातप्रदेशिकानामसरयात-
 प्रदेशिकानामनताणुकानां स्वधानां प्रदेशेषु विरक्षितेषु महाराशित्वेनानन्तगुणत्वात् । एवमर्थतान्मा-
 भित्त्वावक्तव्यकद्रव्याणि सर्वशोकानि, द्रव्यार्थतया अप्रदेशार्थतया च विशिष्टान्यनातुपूर्वाद्रव्याणि
 तेभ्यो विशेषाधिकानि, आतुपूर्वाद्रव्याणि द्रव्यार्थतयाऽसंख्येयगुणानि प्रदेशार्थतयाऽनतगुणानीति
 15 अल्पबहुत्वद्वारम् । तदेवमनुभोगद्वारैरानुपूर्व्यादिद्रव्याणां विचारोऽनुगम इति भावः । इत्येवमुक्त्वा
 नैगमव्यवहारसम्भवाऽनोपनिधिषी द्रव्यातुपूर्वा ॥ ३२ ॥

अथ सङ्ग्रहसम्भवा तामाह—

एवमेव सङ्ग्रहसम्भवापि ॥ ३३ ॥

एवमेवेति, पञ्चभिर्यपदरूपणवादिभिरिव द्रव्यातुपूर्व्येण विचार्यत इति पूर्वसदृशत्व भाव्यम् ।

- 20 परतु सङ्ग्रहस्य सामान्यवादित्वेन सर्वेऽपि त्रिप्रदेशिका एकैवाऽऽनुपूर्वा, सर्वेऽपि चतुःप्रदेशिका एकै-
 वानुपूर्वा, एव वाच्येन त्रिप्रदेशिकास्तान्वाच्यम्, इदञ्चाविशुद्धमङ्ग्रहमतेन । विदुःसङ्ग्रहमतेन तु
 सर्वेषां त्रिप्रदेशिकात्मानं तानुकपर्यताना स्वधानामानुपूर्वात्वसामान्याव्यतिरेकादखिलाऽप्येकैवानुपूर्-
 वीति, एवमेवानातुपूर्व्यवक्तव्यकयोर्भाव्यम्, एवञ्चैतन्मते सर्वत्र बहुवचनमात्र एव । भङ्गाश्च प्रलोकमेक-
 वचनान्ताख्य एव, द्विकसंयोगाख्य, त्रियसंयोग एक इति समेषातुपूर्व्यादिवदाना मङ्गा बोध्याः ।
 25 एत एवार्थकथनपुरस्सरसम्भवा भङ्गोपदर्शनवा । समवतारश्च स्वस्वाजातावेवेते वर्तन्ते न न्यजाति व्यभि-
 चरन्तीति । आतुपूर्व्यादिद्रव्याणि नियमेन सन्ति, तेषामेवैको राशि न सख्येयात्प्रमाणाणि, सर्वलोक-
 व्यापीति, न तु संख्येयभागादिवर्त्तानि । सख्यलोकमेव सृष्टन्ति, न संख्येयादिभागम्, सर्वथाऽवस्थि-
 तिकाल, नास्ति चांतरम्, त्रयाणां राशीनामेको राशिक्षिभाग एव वर्तते । सादिपारिणामिकभाव एव
 वर्तते त्रीण्यपि द्रव्याणि । अल्पबहुत्व तु न सङ्ग्रहमते सम्भवति, सामान्यस्य सर्वत्रैकत्वादित्येवमनु-
 30 गमो भाव्य ॥ ३३ ॥

कस्य तस्य क्रियन्तो भङ्गासंभवा इत्यग्राह—

पङ्क्तिशक्तिमङ्गा नैगमव्यवहारयोस्तत भङ्गास्तङ्ग्रहस्य ॥ ३४ ॥

पङ्क्तिं ज्ञातीति, एवञ्च चनातेनानुपूर्व्यादिपदत्रयेण त्रयो भङ्गा, बहुवचनान्तेनापि तेन पदत्रयेण त्रयो भङ्गा इति पङ्क्त्या असयोगजाः, सयोगपक्षे तु पदत्रयस्यास्य त्रयो द्विवचनयोगा, एकैकस्मिन् द्विकसयोगे एकवचनबहुवचनभ्यां चतुर्भङ्गीसङ्गावेन त्रिष्वपि द्विकयोगेषु द्वादशभङ्गा सम्पद्यन्ते, त्रिकयोगस्वत्रैक एव, तत्र चैकवचनबहुवचनभ्यामष्टौ भङ्गा सर्वेऽप्यग्री पङ्क्तिं ज्ञाति नेगमव्यवहारयोरिष्टा, समर्पणे बहुवचनान्तङ्गीकारेण तद्वद्विभङ्गपरिहारेण सप्तैव भङ्गा इष्यन्त इति भावः ॥ ३४ ॥

अथोपनिधिर्षीं द्रव्यानुपूर्वीमाह—

पूर्वानुपूर्वीपश्चानुपूर्व्यानानुपूर्वीरूपतस्त्रिधौषनिधिर्षी द्रव्यानुपूर्वी ॥ ३५ ॥

पूर्वानुपूर्वीति, विवक्षितधर्मास्तिकायादिव्यवसमुदाये पूर्वस्मात्प्रथमादारभ्यानुक्रमेण विरचन यस्यां सा पूर्वानुपूर्वी, यथा धर्मास्तिकायोऽवर्मास्तिकाय आकाशास्तिकायो जीवास्तिकाय पुद्गलास्तिकायोऽह्मासमय इति, आगमे इत्यमेव पठितत्वात्, भागलिकत्वाद्धर्मस्यादौ तत्प्रतिपक्षत्वात्ततोऽधर्मस्य 10 पतस्तदाधारत्वादाकाशास्यामूर्तत्वसामान्यात्ततो जीवस्य ततस्तदुपयोगित्वात्पुद्गलस्य जीवाजीवपर्यायाच्च ततोऽह्मासमयस्येति वाऽयमेव क्रमः पूर्वानुपूर्वी नान्यथा । पश्चात्पश्चात्परम्य व्युत्क्रमेणानुक्रमविरचना यस्या सा पश्चानुपूर्वी यथा प्रोक्तसमुदायस्यादाकाशः पुद्गलास्तिकायो जीवास्तिकाय आकाशास्तिकायोऽधर्मास्तिकायो धर्मास्तिकाय इति व्युत्क्रमः । विवक्षितपदानां प्रोक्तक्रमद्वयोद्घटनेन परस्परसदृशः सम्भय- 15 द्विर्भङ्गैर्विरचन यस्या साऽनानुपूर्वी, सा च विवक्षितसमुदायघटकक्रम-यस्तपदार्थसंख्यानामयोऽन्य 15 गुणनेन एवपरस्यासदृशभङ्गेष्वप्यतमङ्गपरित्यागेनावशिष्टैर्भङ्गैर्भवति यथा विवक्षितसमुदायो धर्माधर्माकाशाजीवपुद्गलाह्मासमयरूप सद्घटकप्रमविरच्यस्तपदार्थसंख्या एकद्वित्रिचतु पञ्चपट्टपा, तामा परस्पर गुणन एवेन द्विके गुणिते द्वौ, ताम्या त्रिके गुणिते पद् तैश्चतुष्के गुणिते चतुर्विंशति तथा पञ्चके गुणिते विंशोत्तरं शत तेन पट्टस्य गुणने विंशत्यधिकसप्तशतानि भवन्ति, इयत्तो भङ्गास्तत्र प्रथमभङ्गस्य पूर्वानुपूर्वीत्वेन परमभङ्गस्य पश्चानुपूर्वीत्वेन तयोस्त्यागेनावशिष्टैरष्टादशोत्तरसप्तशतरूपैर्भङ्गैरनानुपूर्वी 20 भवति, एवमेवायसमुदायेष्वपि भाव्यम् । भङ्गकस्वरूपानयन यथा—पूर्वानुपूर्वी अथ प्रस्तुतभङ्गपरचनव्यवस्थानतिरन्वेषैकादीनि पदानि यथाज्येष्ठ ज्येष्ठो यो हि यस्यादौ भवति स तस्य ज्येष्ठः यथा द्विवस्थानव्यवहितपूर्ववर्त्यैको ज्येष्ठो द्विकस्य, यो यदीयज्येष्ठान्वयवहितपूर्ववर्त्ती स तस्याज्येष्ठ, यथा त्रिवस्थैक, यश्च यदीयानुज्येष्ठान्वयवहितपूर्ववर्त्ती स तस्य ज्येष्ठानुज्येष्ठ इत्येवमन्यत्रापि भाव्यम् । व्यवस्थामेवञ्च न पार्थ, व्यवस्थाभेदो हि तदा भवति यदा तस्मिन्नेव भङ्गके निश्चिन्नाह्ममदयोऽपरोऽह्म 25 आपतेत् निश्चिन्नाह्मस्य पुरतो यथासम्भवमुपरितनाह्मसदृशानेयाह्मान् पूर्वक्रमेण स्थापयेत् पूर्वक्रमश्च पूर्वानुपूर्वी यथा दृष्टस्तथा यस्तस्यया लघुः स प्रथम स्थाप्यते षस्तुतया महाश्च पश्चादिति । अत्र श्रीणि पदायाश्चित्य भङ्गका दृश्यन्ते, तेषां हि परस्परभ्यासे पङ्क्त्या भवन्ति, तत्र पूर्वानुपूर्वी प्रथमो भङ्गो यथा १२३ इति, अस्यापस्तान् भङ्गपरचने क्रियमाणे ऽन्यस्य ज्येष्ठामावात् द्विकस्यैकस्वरूप- 30 ज्येष्ठस्य सत्त्वात्स एव तस्याऽयो निश्चिप्यते, तस्य पुरत उपरितनाह्मत्तुल्यत्वात्त्रिको दीयते तस्य घृष्टतस्तु 30 स्थापितत्रोपो द्विको दीयत इति २१३ भङ्गोऽय निष्पन्नः, अत्राद्यस्य द्विकस्यैको ज्येष्ठो वर्त्तते परन्तु स न निश्चिप्यते तस्याप्रत उपरितनाह्मत्तुल्याह्मस्य विन्यसनापत्त्या अत्र च सदृशाह्मपतेन व्यवस्थाभेदप्रस-

ज्ञात् । ततो द्वितीयाङ्गस्यैकस्य ज्येष्ठाभावात्तृतीयाङ्गस्य त्रिकस्य ज्येष्ठो द्विकस्य दधो निक्षिप्यते, अत्र चाम-
भागस्य नावदसम्भय एव पदायाश्चयेण भङ्गस्तरणात्, तस्मात्पृष्ठत स्वापितशेषावेत्त्रिको प्रगतो
निक्षिप्यते पूर्वत्रयेण, तथा च १३२ भङ्गोऽयं जातः, अत्रापि एकपक्षस्य ज्येष्ठो तालि, त्रिकस्यालि द्विकः
पर न स्याप्यते, अत्रे सद्गुहाङ्गापतेन व्यनस्थामेदप्रसद्गादतोऽस्यैवानुज्येष्ठ एकक स्याप्यते, एत उपरितना-
५ ङ्गुत्वो द्विर, पृष्ठतः स्वापितशेषत्रिको हीयत इति ३२१ चतुर्थो भङ्गो जातः, एवमेव २३१, ३२१
पञ्चमपञ्चमद्गावपि भाव्यौ, भङ्गेष्वेपु पट्मु प्रथमः पूर्वोत्पूर्वो चरम पञ्चानुपूर्वो शक्यभाङ्गत्वोरोऽना-
पूर्व्य इति भाव्यम्, इति द्रव्यानुपूर्वो ॥ ३५ ॥

द्रव्यानुपूर्वव्याख्या क्षेत्रकालानुपूर्वोरप्यतिरिक्ता—

एवमेव क्षेत्रकालानुपूर्वो ॥ ३६ ॥

- १० एवमेवेति, द्रव्यानुपूर्वोयारयावदेतेत्यर्थः, तथा च क्षेत्रानुपूर्वव्योपनिधिष्यनौपनिधिषी-
भेदाद्विधा, अनौपनिधिषी धार्यपदरूपणतादिभिः पञ्चधा भवति, इयादिक्षेत्रप्रदेशावगाहपर्यायविगिष्ट-
व्ययुगादिद्रव्यरसश्च क्षेत्रानुपूर्वा, असंख्यातप्रदेशावगाहाविशिष्टासंख्याताणुकस्त्वोऽनन्तानुक्तौ या
द्रव्यरसो भवति, एतप्रदेशावगाहः परमाणुसघात स्वघसघातश्च क्षेत्रतोऽनानुपूर्वो, प्रदेशावगाहावगाहो
द्विप्रदेशानादिसंघ क्षेत्रतोऽवचत्यन्म् । अत्रचननिर्देशभङ्गसंस्तीर्तनतादिविचारः पूर्ववत् । अनु-
१५ गमे च सत्पदरूपणाद्वारमपि पूर्ववत्, द्रव्यप्रमाणद्वारे—आनुपूर्वोद्रव्याण्यसंख्याताणि, इयादिप्रदेशाव-
गाहद्रव्यस्यैव क्षेत्रत आनुपूर्वोत्वेनासंख्यातप्रदेशात्मके लोके इयादिप्रदेशविभागानामसंख्यातत्वात्,
तुल्यप्रदेशावगाहाना बहूनामपि क्षेत्रावगाहापेक्षयैकत्रात् । एवमनानुपूर्वोद्रव्याण्यसंख्येयाणि, लोके
प्रदेशानामसंख्यातत्वात्, अवचत्यकद्रव्याण्यपि तथा, द्विप्रदेशात्मकविभागानामव्यसंख्यातत्वात् । क्षेत्र-
द्वारे स्वन्धद्रव्याणा विचित्रत्वादेकद्रव्यापेक्षया कश्चित्त्वधो लोकस्य संख्येय भागमवगाहं तिष्ठति
२० कश्चिदसंख्येयमन्य संख्येयानपरोऽसंख्येयान् कश्चित्तु देशोऽलोकव्यापी च, क्षेत्रत आनुपूर्वोरसकल-
लोकव्यापित्वेऽनानुपूर्ववत्कव्यकद्रव्याणा निरवकाशत्वप्रसङ्गः, १ चेष्टापत्ति, लोकस्य सदाऽऽनुपूर्व-
नानुपूर्ववत्कव्यकद्रव्यैश्च यत्स शास्त्राऽुमतत्वादतो देशोनेति । द्रव्यानुपूर्वो द्रव्याणामेवानुपूर्वोदि-
भाक्त्वेन द्रव्याणाश्च परस्पर भिन्नानामपि एवत्रापि क्षेत्रेऽवस्थानसम्भवात् सर्वलोकव्यापित्वं तस्य विरु-
२५ ध्यते, नानाद्रव्यापेक्षया सर्वलोकव्यापित्वमानुपूर्वोदिद्रव्याणा, इयादिप्रदेशावगाहद्रव्यभेदतोऽया-
नुपूर्वोणां ज्ञानात्वम् । एतद्रव्यापेक्षयाऽनानुपूर्वोद्रव्यं लोकस्यात्मन्येव भागवत्त्वेव, एकप्रदेशावगाह-
स्यैवानुपूर्वोत्वात् । नानाद्रव्यापेक्षया समस्तलोकव्यापित्वम्, एतमवचत्यकद्रव्यमपि । एतदीनाद्वार-
मन्येवमेव, कालद्वारे—इयादिप्रदेशावगाहद्रव्यरूपाऽऽनुपूर्वो एकद्रव्यापेक्षया जघन्येवैकसमम कल्पे-
णासंख्येयः काल तिष्ठति, नानाद्रव्यापेक्षया तु सर्वकालमेव भवति । इयादिप्रदेशावगाहद्रव्यभेदाना
सपदा सद्गावात्, एवमनानुपूर्ववत्कव्यकद्रव्येष्वपि भाव्यम् । अन्तरद्वारे—एकद्रव्यापेक्षयाऽऽनु-
३० पूर्वोद्रव्यं किमपि यदा समयनेक विवक्षितक्षेत्रावचनावगाह प्रतिपद्य पुनरपि केवलमन्यद्रव्यसंयुक्त
वा तेष्वेव विवक्षितस्याथाकाशप्रदेशेष्ववगाहते तदैकानुपूर्वोद्रव्यस्य समयो जघन्योऽंतरकालः प्राप्यते ।
एतेव यदाऽयेषु क्षेत्रेऽनसंख्येय काल परिभ्रम्य केवलमन्यद्रव्यसंयुक्त वा समागत्य पुनरपि तेष्वेव

विवक्षितस्यायाकाशप्रदेशेऽप्यवगाहते तदोत्कृष्टतोऽसरयेयोऽन्तरकालः प्राप्यते । न च द्रव्यानुपूर्व्या-
 मिव हुतो नान्तकाल प्राप्यत इति वाच्यम्, तत्र द्रव्यविशेषाणां विवक्षितद्रव्यातिरिचानामनन्तरात्
 वैश्व सह ऋतस्सयोगादनन्तरकालप्रसंगे, अत्र तु विवक्षितक्षेत्राद्यवगाहक्षेत्रान्द्रव्यक्षेत्रस्यासरयेयत्वात् । नाना-
 द्रव्यापेक्षया नास्त्यन्तरमेवमेवानानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्याणां भाव्यम् । भागद्वारे-आनुपूर्वीद्रव्याणि शेष-
 द्रव्येष्व्योऽसरयेयैर्भागरिधिकानि शेषद्रव्याणि तु तेषामसह्येयभागे वर्त्तन्ते, अयत्कव्यमनि स्रोकानि, द्विक-
 सयोगानां तत्र स्रोकत्वात्, अनानुपूर्व्येऽपि स्रोका एव लोकप्रदेशसरयामात्रत्वात् । भागद्वारे-आनु-
 पूर्वादीनि सर्वाणि द्रव्याणि सादिपारिणामिकभावं एव सन्ति । अल्पबहुत्वद्वारमिदं द्रव्यार्थतया
 प्रदेशार्थतया उभयार्थतया च विचार्यते, तत्रानुपूर्व्यां विशिष्टद्रव्यावगाहोपलक्षितारुयादिनभः-
 प्रवेशसमुदाया द्रव्याणि, समुदायारम्भकास्तु प्रदेशाः । अनानुपूर्व्यां त्वेकैकप्रदेशावगाहद्रव्योपलक्षिता-
 र्त्सकलनभःप्रदेशा प्रत्येक द्रव्याणि, प्रदेशास्तु न सम्भवन्ति, एकैकप्रदेशद्रव्ये प्रदेशान्तरायोगात् । अत्र-
 कव्यकेषु तु यावन्तो लोके द्विकसयोगारम्भवन्ति तावन्ति प्रत्येक द्रव्याणि तदारम्भकास्तु प्रदेशा इति ।
 अवक्तव्यकद्रव्याणि द्रव्यार्थतया सर्वस्रोकानि, अनानुपूर्वीद्रव्याणि विशेषाधिकानि, आनुपूर्वीद्रव्याणि
 चासत्येयगुणाणि । अत्रप्रदेशार्थतया सर्वस्रोकान्यनानुपूर्वीद्रव्याणि, प्रदेशार्थतयाऽवक्तव्यकद्रव्याणि
 विशेषाधिकानि, आनुपूर्वीद्रव्याणि चासत्येयगुणाणि । उभयार्थतया तु-अवक्तव्यकद्रव्याणि द्रव्यार्थ-
 तया सर्वस्रोकानि प्रदेशार्थतया च विशेषाधिकानि । अनानुपूर्वीद्रव्याणि द्रव्यार्थतयाऽप्रदेशार्थतया
 च विशेषाधिकानि, आनुपूर्वीद्रव्याणि द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया चासत्येयगुणानि इतीयमनौपनि-
 धिती क्षेत्रानुपूर्वी नैगमव्यवहारसम्भवा ॥ एवमेव सप्रहामिमत्तद्रव्यानुपूर्व्यनुसारेण सङ्गहाभिमत्-
 क्षेत्रानुपूर्व्यपि क्षेत्रमाधान्याद्भाष्या । औपनिधिती क्षेत्रानुपूर्व्यपि पूर्वानुपूर्व्यादिरूपेण त्रिविधा, पूर्वानुपूर्वी
 चाधोलोकस्तिर्यग्लोक ऊर्ध्वलोक इति क्षेत्रानुपूर्व्यधिकारात्, एतेषाञ्च क्षेत्रविशेषत्वात् । अधोलोकात्
 जघन्यपरिणामयद्रव्ययोगाजघन्यतया गुणस्थानेषु प्रथम मिथ्यादृष्टिगुणस्थानस्येवादाद्युपन्यास, ततो
 मध्यमपरिणामयद्रव्यत्वान्मध्यमतया तिर्यग्लोकस्य तदुपरिष्ठात् उत्कृष्टपरिणामिद्रव्यत्वादूर्ध्वलोकस्यो-
 पन्यास इति पूर्वानुपूर्वीत्वसिद्धिः । पश्चानुपूर्वी चोर्ध्वलोकस्तिर्यग्लोकोऽधोलोक इति, अनानुपूर्व्यान्तु
 पदत्रयस्य पूर्वोत्तरमेण पङ्क्त्या भवन्ति तत्र प्रथमपरमपरित्यागेन माध्यमिकाश्रित्वारो भङ्गा अनानु-
 पूर्व्यः । एवमप्यादिलोकेऽपि प्रत्येक रत्नप्रभादिपृथिवीमादाय पूर्वानुपूर्व्यादय उद्गतीयाः । काला-
 नुपूर्व्यनौपनिधिती नैगमव्यवहारसम्भवा अर्थमरूपणादिविषये द्रव्यानुपूर्वीवदेव, समयत्रयविरूप-
 षालपर्यायविशिष्टद्रव्याणि आनुपूर्व्यं, समयस्यादीनामेव मुख्यमिहातुपूर्वीं तत्र द्विशिष्टद्रव्यस्य त्वभेदो-
 पचारात् पर्यायपर्यायिणो षड्भेदात् । अत्रापि द्रव्यस्थानन्तसमयस्थितिर्नास्ति स्यात्भाष्यात्, तेन
 यावदसत्येयसमयविशिष्टद्रव्यमानुपूर्वी भवति । एकसमयस्थितिक परमाण्वाद्यनन्ताण्युक्तसन्धपर्यन्तं
 द्रव्यमनानुपूर्वी द्विसमयस्थितिक तादृश द्रव्यमवक्तव्यम् । द्रव्यद्वारे आनुपूर्वीद्रव्याण्यसत्येयान्येव
 नानन्तानि, समयक्रमादिविरूपस्थितेरैकैकरूपत्वात् द्रव्यस्यात्र गौणत्वाच्च त्रिसमयस्थितिकानामनन्ताना-
 मपि द्रव्याणामेवानुपूर्वीद्रव्यत्वात्, एव चतु समयलक्षणसित्वादीनामपि भाष्य यावदसत्येयसमय-
 लक्षणसिद्धिम् । एवमनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्याण्यपि प्रत्येकमसरयेयानि वाच्यानि । क्षेत्रद्वारे एकद्रव्या-

- पेक्षया लोकस्य सद्व्येयभागेऽसद्व्येयभागे सरयेषु भागेष्वसद्व्येयेषु भागेषु देशीने वा छीनेऽपगाहते ।
 अचित्तमहासम्बन्धस्तु सर्वलोकस्याप्यपि तद्व्यापितयैकमेकसमयमवतिष्ठते एत ऊर्ध्वमुपसदासत् । एत-
 समयस्थितिक्रान्तुपूर्वाद्रव्यं न सम्भवति, तस्य च्यादिसमयस्थितिकत्वात्, तस्याश्चादिसमयस्थितिक-
 मयद्रव्यं नियमादेकेनापि प्रदेशेन ऊर्ध्व लोकेऽपगाहते । अनातुपूर्वाद्रव्यन्तु क्षेत्रानुपूर्व्यां काष्ठ-
 तुपुर्वात् एव द्रव्यं लोकस्वासद्व्येयभाग एव वर्तते यत्रि फालव एकसमयस्थितिकं तद्व्येयभागेऽप्येक-
 प्रदेशायगाहमेवेहानानुपूर्वत्वेन विवक्ष्यते, तत्र लोकासद्व्येयभाग एव भवति, नानाद्रव्याणि तु सर्वत्र
 लोके, एकसमयस्थितिकद्रव्याणां सर्वत्र सद्व्यात् । अथत्तव्यपद्रव्यचिन्तायां क्षेत्रानुपूर्व्यामित्येकद्रव्य
 लोकस्वासद्व्येयभाग एव स्यात्, अथवा द्विसमयस्थितिकं द्रव्यं स्वभावादेव लोकस्वासद्व्येयभाग एव-
 यगाहते न परतः । स्पष्टनाद्वारे-एकद्रव्यापेक्षयाऽऽनुपूर्वाद्रव्यं जघन्ये शीणि समयाणि यावद्वर्तते जघन्य-
 10 तोऽपि त्रिसमयस्थितिकस्यैवानुपूर्वत्वेनोच्यते, उत्कर्षणासद्व्येयं फालं वर्तते, एत्कालान् परत एका
 परिणामेन द्रव्यस्यावस्थानाभावात् । नानाद्रव्याणि तु लोकस्य प्रतिप्रदेशं सद्यदा चैतद्व्येयवात्सर्पकाल
 भवन्ति । अनातुपूर्वाद्रव्याणि चैकद्रव्यापेक्षया जघन्योत्कृष्टचिन्तामुत्सृज्यैकं ममयं नानाद्रव्याणि
 प्रतीत्य सर्पदा भवन्ति । एतद्रव्यापेक्षया जघन्योत्कृष्टचिन्तामुत्सृज्यैकद्रव्याणि द्वौ समयोऽना-
 द्रव्यापेक्षया सर्पकालं भवन्ति, न हि एकसमयस्थितिकस्यैवानानुपूर्वत्वे द्विसमयस्थितिकस्यैव चावच्छ-
 15 व्यक्तत्वेऽभ्युपगम्यमाने जघन्योत्कृष्टचिन्ता मन्भवति । अतएवद्वारे-एतद्रव्यापेक्षयाऽऽनुपूर्वाद्रव्यस्य
 जघन्येनान्तरमेवः समयः, च्यादिसमयस्थितिकस्य द्रव्यस्य तत्परिणामपरित्यागेन परिणामान्तरेण समय-
 मेव स्थित्वा पुनस्तत्परिणामप्राप्ते च्यादिसमयस्थितिकत्वेन जघन्यतया समयस्यैवान्तरप्राप्तेः । उत्कर्षेण
 तु द्वौ समयो, मध्ये द्विसमय स्थित्वा पुनस्तस्यैव परिणामस्य प्राप्ते मध्ये च्यादिसमयं यावत्सर्वे तु
 तत्राप्यानुपूर्वत्वंमनुभवेदित्यन्तरमेव न भवेत् । नानाद्रव्याणान्तु नात्यन्तरम्, लोकस्य कदापि तच्छू-
 20 ष्टयाभावात् । अनातुपूर्वाद्रव्यस्य चान्तरं द्वौ समयावेकद्रव्यापेक्षया, एकसमयस्थितिकं हि द्रव्यं यदा
 परिणामान्तरेण समयद्वयमनुभूय पुनस्तमेवैकसमयस्थितिकं परिणाममाप्तादयति तदा समयद्वयं जघन्ये-
 नान्तरफालं, यदि तु परिणामान्तरेणैकसमयमेव तिष्ठेत्तदाऽन्तरमेव न स्यात्, तत्राप्यनानुपूर्वत्वात् ।
 अथ समयद्वयात् परतस्तिष्ठेत्तदा जघन्यत्वं न स्यात् । उत्कर्षेण त्वमन्त्येयं कालं, सापन्त कालं परि-
 णामान्तरेण मध्ये स्थित्वा पुनरेकसमयस्थितिकपरिणामप्राप्तेः, नानाद्रव्याणान्तु नात्यन्तरम् । अथ-
 25 चान्येकद्रव्यस्य तु द्विसमयस्थितिकं किञ्चिद्व्यक्तव्यकद्रव्यं परिणामान्तरेण समयमेव स्थित्वा पुनस्तमेव
 पूर्वपरिणामं यदाश्रुते तदा जघन्योऽन्तरफालः समयः, असद्व्येयं कालं स्थित्वा पुनस्तद्व्येयमेकद्रव्यान्तर-
 फालं असद्व्यात्, नानाद्रव्यान्तरं न स्यात् । भागद्वारे-आनुपूर्वाद्रव्याणि क्षेत्रद्रव्येष्वोऽसद्व्येये-
 मांगैरधिकानि द्रव्यक्षेत्रानुपूर्वोरिष, क्षेत्रद्रव्याणि त्वानुपूर्वाद्रव्याणामसद्व्येयभाग एव वर्तन्ते । भाग-
 द्वारे-त्रयाणामपि सादिपरिणामिकभाषवर्तित्वम् । अल्पवहुत्वद्वारे सर्पस्तोकान्यवकव्यकद्रव्याणि
 30 द्विसमयस्थितिकद्रव्याणां स्वभावत एव नोक्तत्वात्, अनातुपूर्वाद्रव्याणि तु तेष्वो विशेषाधिकानि,
 एकसमयस्थितिकद्रव्याणां निसर्गत एव पूर्वेष्वो विशेषाधिकत्वात् । आनुपूर्वाद्रव्याणान्तु पूर्वेष्वोऽसद्व्येय-
 त्वाणत्वमिति नैगमव्यवहारात्मैवानौपनिषिक्ते कालानुपूर्वौ । सङ्गदमतेन सा क्षेत्रानुपूर्व्यामित्यं याच्यते ।

कालानुपूर्वा औपनिधिकी पूर्वानुपूर्वा पश्चानुपूर्वा अनानुपूर्वा चेति त्रिधा, पूर्वानुपूर्वा समयवलिको-
च्छ्रंसिःश्रामादयः । सर्वाद्वाऽनागताद्वाऽगीताद्वादिरूपा पश्चानुपूर्वा । एवमनानुपूर्वैषि भान्या ॥ ३६ ॥

अथोत्कीर्त्तनानुपूर्वामाह—

ऋषभादीनां पूर्वपश्चाद्भ्युत्क्रमतो नामोच्चारणमुत्कीर्त्तनानुपूर्वा ॥ ३७ ॥

ऋषभादीनामिति, ऋषभ पूर्वमुत्पन्नत्वादादायुचार्यते ततोऽजितं ततस्तम्भवत्ततोऽभि- 5
नन्दनस्तत् सुमतिस्तत् पद्मप्रभ इत्येव क्रमेण नामोच्चारण पूर्वानुपूर्व्युत्कीर्त्तनानुपूर्वा । वर्द्धमान
पार्थ अरिष्टोमिः नमिः मुनिमुन्नतो मद्भिरित्यादिपश्चादारभ्य प्रतिलोममुच्चारण पश्चानुपूर्व्युत्कीर्त्तनानु-
पूर्वा । उच्यतेमद्वयमुद्भव्य परस्परसदृशसम्भनद्भ्यै ऋषभादीनामोच्चारणमनानुपूर्व्युत्कीर्त्तनानुपूर्वा ।
नामोच्चारणमित्युच्यते औपनिधिकीद्रव्यानुपूर्वातो भेदः सूचित, तत्र हि क्षेत्रल पूर्वानुपूर्व्याविभागेन
द्रव्याणा विन्यासमात्रं क्रियते, अत्र च तेपामेव तथैव नामोच्चारणमिति ॥ ३७ ॥ 10

अथ गणनानुपूर्वामाह—

तथैवैकादिसंख्याभिधानं गणनानुपूर्वा ॥ ३८ ॥

तथैवेति, पूर्वपश्चाद्भ्युत्क्रमत इत्यर्थः, एक द्वे त्रीणि चत्वारीत्येवक्रमेणाभिधानं पूर्वानुपूर्वा-
गणनानुपूर्वा, दशकोटिशतानि कोटीशत दशकोटयः कोटिरित्येव वर्णनं पश्चानुपूर्वागणनानुपूर्वा, उच्य- 15
तेमद्वयतिरेकेण सम्भवत्किर्त्तनैः सप्तयानमानानुपूर्वागणनानुपूर्वात्यर्थः ॥ ३८ ॥

सम्प्रति संस्थानानुपूर्वामाह—

एवमेव पञ्चेन्द्रियसंस्थानानुपूर्वा ॥ ३९ ॥

एवमेवेति, पूर्वपश्चाद्भ्युत्क्रमत इत्यर्थं, आकृतिविशेषा संस्थानानि, ममचतुरस्र-यमोघमण्डल-
सादिवुन्नबामनहुण्डरूपाणि पद, तत्र सर्वप्रधानत्वात्समचतुरस्रस्यादायुपन्यासः, शेषाणां तु यथा-
क्रम हीनत्वाद्द्वितीयादित्वमित्यनेषु पूर्वानुपूर्वा, शेषभावना पूषयत् । संस्थानानि जीवाजीवमन्वयि- 20
त्वेन द्विधा भवन्ति, इह च जीवसन्वन्धीनि तत्रापि पञ्चेन्द्रियसन्वन्धीनि विवक्षितानीति पञ्चेन्द्रियेति
विशेषितम् ॥ ३९ ॥

सामाचार्यानुपूर्वामाह—

ओषदशविधपदविभागसामाचार्यापि तथा ॥ ४० ॥

ओषेति, समाचरण समाचारमन्वय भावः सामाचारी, त्रिधा सा ओषदशविधपदविभाग- 25
भेदात् । ओषनिर्युक्त्यभिहितायरूपा ओषसामाचारी । इच्छाकारादिदशविधा सामाचारी दशविध-
सामाचारी । निरीधवन्पाषाणभित्तप्रायश्चित्तपदविभागविषया पदविभागसामाचारी । दशविधा सामा-
चारी च विवक्षितत्रियाण्यवृत्त्यभ्युपगमात्तरणमिच्छाकारः, अवृत्त्ये विषये यन्मयाऽऽचरितमसदेतदि-
लेखमसत्क्रियानिर्युक्त्यभ्युपगमो मिथ्याकारः, अविकल्पगुर्वाक्षाभ्युपगमस्तथाकार, ज्ञानाद्यालम्बनेनो-
पाभयाद्गृहिरवश्यं गमने समुपस्थितेऽथद्वयं कर्त्तव्यमिदमतो गच्छाम्यहमित्येव गुरु प्रति निषेदनमाव- 30
श्यकी, यद्दिःकर्त्तव्यव्यापारेऽवपसितेषु पुनस्तत्रैव प्रविशतः साधोः शेषसाधुनामुन्नासादिवोपपरि-

निहीर्षया बहिर्वापारनिषेधेनोपाश्रयप्रवेशसूचान्त्रेपेक्षी, भदन्त । करोमीदमित्येव गुरोः प्रचलनमा-
प्रच्छना, प्रामादौ प्रेषितस्य गमनशक्ते पुनः प्रच्छन प्रतिप्रच्छना, पूर्वानीताशनादिपरिभोगवियये साधू-
नामुत्साहना छन्दना, दास्यामीत्येवमद्याप्यगृहीतेनाशनादिना साधूनागामत्रण निमत्रणा, त्वदीयोऽह-
मित्येव श्रुताचार्यमन्यदीयसत्ताभ्युपगम उपसम्पत् ॥ ४० ॥

अथ भावानुपूर्वमाह—

औदयिकादिभावानुपूर्व्यप्येवम् ॥ ४१ ॥

औदयिकादीति, औदयिकादयो हि भावास्तेषामानुपूर्वा पूर्वपश्चाद्युत्क्रमतस्त्रिधा, नारकादि-
गतिरीदयिको भावस्तत्सत्त्वे श्लेषभावा यथासम्भव प्रादुर्भवतीति प्रधानत्वादादानुपन्यासः, ततः श्लेष-
पञ्चकमध्ये स्तोत्रविषयत्वादौपशमिकस्य ततो बहुविषयत्वात्सायिकस्य ततो बहुतरविषयत्वात् क्षायोप-
शमिनस्य ततो बहुतरविषयत्वात् पारिणामिनस्य ततोऽप्येषामेव भावाना द्विकादिसयोगसमुत्थत्वात्
साभिप्रातिकस्य पूर्वानुपूर्व्यामुपयाम इत्युपक्रमद्वारम् ॥ ४१ ॥

अथ निक्षेपद्वारमाह—

ओघनामसूत्रालापकनिष्पन्नभेदो निक्षेपः ॥ ४२ ॥

ओघेति, ओघ सामान्यमध्ययनादियं श्रुताभिधानेन निष्पन्नः, नामश्रुतस्यैव सामायि-
कादिविशेषाभिधानेन तेन निष्पन्नो नामनिष्पन्नः, सूत्रालापका 'करोमि भते' सामाज्य'मित्यादिकास्तौ-
निष्पन्नः सूत्रालापकनिष्पन्न इत्येव त्रिविधो निक्षेपः ॥ ४२ ॥

ओघनिष्पन्नाह—

अध्ययनाक्षीणायक्षपणालक्षणं प्रथमं ॥ ४३ ॥

अध्ययनेति, सामायिकचतुर्विंशतिस्तथादिश्रुतविशेषाणां सामान्यनामानि अध्ययनादीनि
श्रुतवारि, यदेव हि सामायिकमध्ययनमुच्यते तदेवाक्षीण निगद्यते, इदमेवाऽऽयः प्रतिपाद्यते, एतदेव
क्षपणाऽभिधीयते, एत चतुर्विंशतिसावादिष्वपि चितनीयम् । एषा नामादिनिक्षेपोऽनुयोगद्वारतो
विशेषः ॥ ४३ ॥

अथ नामनिष्पन्नाह—

सामायिकादिनाम ॥ ४४ ॥

सामायिकादिरिति, आदिना चतुर्विंशतिस्तत्रादीनां ग्रहणम्, सामायिकस्य नामस्थापना-
द्रव्यभारभेदाश्चतुर्विधो निक्षेपः, नामस्थापने स्पष्टे, द्रव्यमपि भव्यशरीरद्रव्यसामायिक यावत्पष्टमेव,
उभयज्यतिरिक्त्वा पत्रकपुस्तकलिखितम्, नोआगमन इदम् । भावसामायिकस्तु आगमतो ज्ञातोप-
सुक्तम् । नोआगमतस्य यस्य मूढगुण उत्तरगुणोऽनशनादौ च सर्वकाल व्यापारान् सन्निहित आत्मा
यस्य सामायिक भवति, यस्मिन्भूतेषु त्रसेषु स्वावरेषु च भेदीभावात्सम, यत्र स्वात्मनो हननादिज
दुःखं न दिय यथा सर्वजीवानामिति चेत्तसि भावयिद्या समन्तानपि जीवान् स्वयं हन्ति नान्यैर्धात-
यति प्रवृत्त्या यान् समनुनानीते सर्वजीवेषु च तुल्यं वर्तते तस्य सामायिक भवति, यस्य च न पश्चि-

हेष्य प्रियो वा सर्वत्र सममनस्त्वत्वात् तस्य सामायिक भवति । यदि इव्यमन आश्रित्य श्रमणः
मुक्ता भवेत् भावेन च पापमता न भवति स्वने परजने मानापमानयोश्च समो भवति तदा श्रमणो
भवेत् । अत्र च ज्ञानत्रियारूप सामायिकाध्ययन नोआगमतो भावसामायिकम्, ज्ञानत्रियाममुदाये
आगमसौकदेशवृत्तित्वात्, नोशब्दस्य च देशान्चनत्वात्, तथा च सामायिकत्व साधोरपि नोआग-
मतो भावसामायिकत्वम्, सामायिकतद्वतोरभेदोपचारात् ॥ ४४ ॥

5

अथ सूत्रालापकनिष्पन्नमाह—

सूत्रालापकानां नामादिभिर्निक्षेपस्सूत्रालापकनिक्षेपः ॥ ४५ ॥

सूत्रेति, 'करोति भदन्त' सामायिक'मित्यादीना सूत्रालापकानां नामस्थापनादिभेदभिन्नो यो
न्यासः स सूत्रालापकनिष्पन्नो निक्षेप इत्यर्थ इति निक्षेपद्वारम् ॥ ४५ ॥

अथ तृतीयमनुयोगद्वारमनुगममाख्याति—

10

सूत्रनिर्युक्त्यनुगमभेदोऽनुगमः ॥ ४६ ॥

सूत्रेति, सूत्रव्याख्यान सूत्रविभजना चेति द्विविधोऽनुगम, नितरा युक्ता सूत्रेण सह लोली-
भावेन सम्यग्ना निर्युक्ता अर्था, तेषां युक्ति श्रुटरूपतापादन एकस्य युक्तशब्दस्य लोपान्निर्युक्ति
नामस्थापनादिप्रकारैः सूत्रविभजनेत्यर्थ, तद्रूपोऽनुगमो निर्युक्त्यनुगम इत्यर्थ ॥ ४६ ॥

तत्र निर्युक्त्यनुगममाह—

15

निक्षेपोपोद्घातसूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगमलक्षणो द्वितीयः ॥ ४७ ॥

निक्षेपेति, पूर्वं नामस्थापनादिभेदेनाग्रशयकादिपदानां यद्व्याख्यानं कृतं तेन निक्षेपनिर्युक्त्यनु-
गमः प्रोक्त एव, उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमश्च व्याख्येयस्य सूत्रस्य व्याख्याविधिसमीपीकरणमुपोद्घातस्वरूप
निर्युक्तिद्रूपोऽनुगमः । तथाहि प्रथमं सामान्याभिधानरूप उद्देशो वक्तव्य, यथा अध्ययनमिति, तथा
विशेषाभिधानरूपो निर्देशः, यथा सामायिकमिति, तत इत सामायिक निर्गतमित्येव रूपो निर्गमो 20
वक्तव्यः, तथा तदुत्पत्तिक्षेत्रवालो, तत कुत पुरुषान्निर्गतमिति वक्तव्य तथा येन कारणेन गौतमा-
दयो भगवतः समीपे सामायिक शृण्वन्तीत्येव कारणं वाच्यम्, तथा येन प्रत्ययेन भगवतोपदिष्ट-
मिदम्, तेन वा प्रत्ययेन गणधरास्तुपदिष्टं तच्छृण्वन्तीत्येतद्वक्तव्यम्, ततो लक्षणं सम्यक्त्वसामा-
यिकस्य तत्त्वब्रह्मा लक्षणं श्रुतसामायिकस्य जीवादिपरिहानं पारित्रमायामयिकस्य सावद्यविरतिः 25
देश-
विरतिसामायिकस्य तु विरत्यविरतिस्वरूपं मिश्रमिति, एष नैगमादयो नया वाच्या, तेषां च समवतारो 25
एतं सम्भवति तत्र दर्शनीय, तथा वक्ष्ये ध्यवहारादेः किं सामायिकमनुमतमित्यादिभिर्वाच्यम्, तथा
किं सामायिकं कतिविधं वक्ष्ये तत, च वा येषु द्रव्येषु कथं कियदिर काउ तद्भवति कियन्तस्तस्य
युगपत् प्रतिपद्यमानना पूर्वप्रतिपत्ता या लभ्यत इति वक्तव्यम्, तत भान्तरं तथा कियन्तं भार
सामायिकप्रतिपत्तारो निरन्तरं लभ्यन्त इति वाच्यम्, कियतो भवानुत्प्रेतस्तदपाप्यत इति तथा
एकसिद्धातामयेषु वा पुन पुनः सामायिकस्य फत्याकर्षा इति, तथा कियत्क्षेत्रं ते श्रुतन्तीति, तथा 30

निश्चिता निरस्तिश्च चकन्व्या, तथा चोपोद्वातनिर्युक्तिः समर्थिता भवति, अस्याश्च प्रस्तुताभ्यप्यास्या-
शेषविशेषेषु विचारितेषु सत्सु सूत्र व्याख्यानयोग्यमानीत भवति, तत प्रत्यवयव सूत्रव्याख्यानरूपाया
सूत्रस्पर्शिनिर्युक्तेरवसर सम्पद्यते, सूत्रश्च सूत्रानुगमे सत्वेव भवति सोऽप्यवसरप्राप्त एवेति ॥ ४७ ॥

अथ सूत्रस्पर्शिनिर्युक्त्यनुगममाह—

5 अस्खलितामिलिताव्यत्याम्नेडितप्रतिपूर्णघोपादिशुद्धं सूत्रमुच्चारणी-
यम् ॥ ४८ ॥

अस्खलितेति, सूत्रानुगमे समस्तदोषविप्रसुक्त लक्षणयुक्तश्च सूत्रमस्खलितादि यथा भवेत्तयो-
च्चारणीयम्, तथाहि उपलशकलाद्याकुलभूभागे लाङ्गुलमिव स्पलति यत्तु स्पलित न तथाऽस्पलितम् ।
अनेकशास्त्रसम्बन्धीणि सूत्राप्येकत्र मीलयित्वा यत्र पठति तन्मीलितमसदृशान्यनेलक्ष्यत्, अथवा
10 परावर्त्तमानस्य यत्र पदविच्छेदो ऽप्रतीयते तन्मीलित न तथाऽमीलितम् । एकस्मिन्नेव शास्त्रेऽन्यान्य-
स्थाननिघट्टान्येकार्थानि सूत्राप्येकस्थाने समानीय पठतो व्यत्याम्नेडितम्, अथवा आचारादिसूत्रमध्ये
स्वमतिपरिचितानि तत्सदृशाणि सूत्राणि दृत्वा प्रक्षिपतो व्यत्याम्नेडितम्, अस्यानविरतिकं वा, न तथाऽ-
व्यत्याम्नेडितम् । सूत्रतो विदुमानादिभिरनूनम्, अर्थतश्चाध्याहाराकाशादिरहित प्रतिपूर्णम् । उदात्तादि-
घोषैरेविकल प्रतिपूर्णघोषम् । आदिना कण्ठोष्ठविप्रसुक्त बालमूकमापितपद्यद्व्यक्त न भवति तथा गुरु-
15 प्रदत्तानचनया प्रात न तु वर्णाघाटकेन शिक्षित न चा पुस्तकास्त्वयमेधाधीतमेव विशेषणयुत शुद्ध
द्वारिशदोषविरहितमष्टाभिर्गुणैरुपेतमल्पप्रथ महाार्थं लक्षणयुत सूत्रमुच्चारणीयम्, उक्तश्च 'अल्पप्रथ
महाार्थं द्वारिशदोषविरहित यच्च । लक्षणयुक्तं सूत्रमष्टभिश्च गुणैरुपेत'मिति, दोषाश्च 'अनृतमुपधात-
जनक निरर्थकमपार्थक्यं छल दृढिलम् । निःसारमधिकमूनं पुनरुक्तं व्याहृतमयुक्तम् । प्रमभिन्नवचन-
भिन्न विभक्तिभिन्नश्च लिङ्गभिन्नश्च । अनभिहितमपदमेव च स्वभावहीनं व्यवहितश्च । फालयतिच्छवि-
20 दोष समयविरुद्ध वचनमात्रश्च । अर्थपक्षिदोषो द्वेषोऽसमासदोषश्च । उपमारूपकदोषो निर्देशपदार्थ-
सन्निवेशदोषश्च । एते च सूत्रदोषा द्वारिशद्व्यन्ति ज्ञातव्या' इति, गुणाश्च 'निर्दोषं सारधन्तश्च हेतुयुक्त-
मलङ्कृतम् । उपनीतं सोपचारं मितं मधुरमेतं च' इति । एतेषां स्वरूपाण्यन्यत्रावलोकनीयानि ॥ ४८ ॥

अस्य फटमाह—

एतेन स्वपरसमयपदज्ञानं बन्धमोक्षसामायिकनोसामायिकपद-
25 ज्ञानञ्च ॥ ४९ ॥

एतेनेति, एवमिदमूत्रोच्चारणेनेत्यर्थं, एतेन हि पदमिदं स्वसमयगतजीवाद्यर्थप्रतिपादकमिदं
परसमयगतप्रधानेश्वराद्यर्थप्रतिपादकमिति विश्वास्थ्यते, तथा परसमयपद प्राणिनां कुवासाद्हेतुत्वेन
व्यपदमितरस्तु सद्दोषकारणत्वान्मोक्षपदमिति ज्ञानं जायते, अथवा प्रकृतिस्वित्यनुभाषप्रदेशलक्षण-
व्यपदम्य प्रतिपादकमिदं पदमिदं च कृत्स्नकर्मक्षयलक्षणमोक्षप्रतिपादकमिदं सामायिकप्रतिपादकमिदं
30 तद्व्यतिरिक्तानां नारकविर्यागाद्यर्थानां प्रतिपादकमिति विश्वास्थ्यते ॥ ४९ ॥

फलान्तरमाह—

अनधिगतस्य पदस्य व्याख्यानम् ॥ ५० ॥

अनधिगतस्येति, सूत्रे समुच्चारित एव केषाञ्चिद्भगवता साधूना यद्योक्तनीत्या केचिदर्थो-
धिकारा परिहृता भवन्ति, केचित्तु क्षयोपशमवैचित्र्यादनधिगता भवन्ति एतस्तेषामनधिगतानामर्थो-
धिकाराणामधिगमार्थं पदेन पदस्य व्याख्या भवति, तद्वक्ष्यमाणञ्च 'सहिता च पदञ्चैव पदार्थं पदविग्रह । ६
चालना च प्रमिद्धिश्च पद्धिषु विद्धि लक्षणम् ॥' इति, तत्रात्मलितपदोच्चारण सहिता, यथा 'करोमि
भयान्त' 'सानायिक'मित्यादि । पदन्तु करोमीत्येक पद भयान्त' इति द्वितीय सामायिकमिति तृतीय-
मित्यादि । पदार्थस्तु करोमीत्यभ्युपगमो भयान्त इति गुर्वाभरण समन्यायः सामायिकमित्यादिक ।
पदविग्रह समास, स चानेकपदानामेकत्वापादनविषयो यथा भयस्यातो भयान्त इत्यादि, सूत्रस्वार्थस्य
घाऽनुपपत्त्युद्भावन चालना, तस्त्वैवानेकोपपत्तिमित्येव स्थापन प्रसिद्धिः, एव पद्विध व्याख्याया 10
लक्षणम्, तत्र सपदच्छेदसूत्रवर्णने सूत्रानुगम, सूत्रालापकाना नामस्थापनादिनिक्षेपे कृते सूत्रालापक-
निक्षेपः, पदार्थपदविग्रहादिषु सर्वेषु कृतेषु सूत्रस्पर्शिकनिर्बुद्धिः कृताया भवति । नैगमादिनयानामपि
प्रायः स एव पदार्थादिविचारो विषय इति वस्तुतन्त्रे सूत्रस्पर्शिकनिर्बुद्धयन्तर्भावितः । तदेवविधिना
सूत्रे व्याख्यायमाने सूत्र सूत्रानुगमादयश्च युगपत्तमाप्यन्ते ॥ ५० ॥

अथ नयद्वारमाह—

15

नैगमसंग्रहव्यवहारसूत्रशब्दसमभिरूढैवम्भूता मूलनया ॥ ५१ ॥

नैगमेति, महासत्तासामान्यविशेषादिज्ञानैरनेकैर्यो वस्तुनि परिच्छिन्नत्ति स नैगम, श्रोतीकृत-
सामान्यविषयः सङ्ग्रहः, सर्वद्रव्यविषये सामान्याभावात् यो यतते स व्यवहारः, नासौ सामान्य-
मिच्छति लोकव्यवहारानङ्गत्वात्, तत्रधानत्वात्तस्य, वर्त्तमानकालभाविवस्तुग्रहणशील ऋजुसूत्र, अय-
मतीतानागतवस्तुतिरस्कारप्रवणः, लिङ्गवचनभेदेनैकशब्दवाच्यानामपि भेदाभ्युपगन्ता शब्द, लिङ्गा- 20
द्यभेदे तु गहूनामपि शब्दानामेकमेव धाच्यमसौ मन्वते, प्रयुक्तिनिमित्तभेदेन भिन्नाभिधेयाभ्युपगन्ता
समभिरूढः, यद्येन्द्रशाक्रादिपदवाच्यानाम्, शब्दप्रतिपाद्यत्रिया कुर्वद्भस्तुविषय एवम्भूतनयः, यदा
योपि मस्तवाद्यारूढतया जलाहरणत्रियावान् भवति तदैवाधो घटो नान्यदेति । तदेव मूलम्भूता सप्त
नया, एषां विरलतविचार उत्तरोत्तरभेदप्रभेदा अन्यत्रावलोकनीया । नयाना प्रयोजनश्रोतृपत्रभेदोप-
क्रान्तस्य निक्षेपेण च यथासम्भव निश्चितस्यानुगमेनानुगतस्य सामायिकाद्यभ्ययनादेर्विचारणम् । तथा 25
नयैः क्वचित्कश्चित् सूत्रविषय समस्ताध्ययनविषयश्च विचार्यते, न तु प्रतिसूत्र नयविचारनियम, येन
'न नया समोयरीति इहमि'त्यादिना विरोधो भवेत् ॥ ५१ ॥

ननु किं नयैर्विचार्यमाणमध्ययन सर्वैरेव नयैर्विचार्यं किंया कियद्भिरेव, नाद्यः, तेषामसत्ये-
यत्वेन तैर्विचारस्य कर्तुमशक्यत्वात्, यावन्तो हि यचनमार्गीस्तावन्त एव नयाः । न द्वितीय सख्या-
तीतत्वाशयना वृत्तिमिर्विचार्यमाणे एभिरपि कथं न विचार्यमिति पर्यनुयोगप्रसङ्गात् । न च तेषाम- 30

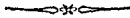
सत्त्वेयत्वेऽपि सकलनयसद्वाहिभिर्नैर्विचारे विधीयत इति वाच्यम्, सद्वाहिनयानामप्यनेकविधत्वात्, तथाहि पूर्वविद्धि सप्तनयशतानि सकलनयसद्वाहीष्युक्तानि यत्रतीपादक सप्तशतारं नयषत्राध्ययनमासीत्, तेषां सद्वाहकाः पुररपि द्वादशनयाः यत्परूपकमिदानीमपि द्वादशारं त्रयचक्रमस्ति, एतत्सद्वाहिणोऽपि सप्त नैगमादिनया, तत्सद्वाहिणौ द्रव्यपर्यायास्त्रिकौ नयो ज्ञानत्रियानयो वा निश्चयव्यवहारौ वा शब्दार्थनयो चेति समाह्वनया तामप्यनेकविधत्वात् परंपुरयोगात्परव्यमित्याशाङ्कयामाह—

ज्ञानक्रियोभयसाध्या मुक्तिरिति ॥ ५२ ॥

ज्ञानेति, ज्ञानक्रियोभयसाधयैव मुक्तिर्न पुनरेकेन केनचित्साध्या, साधकोऽपि ज्ञानक्रियाभ्यां द्वाभ्यामपि युक्त साधुरेवेति श्वितपक्ष, न हि ज्ञानमात्रात् पुरुषार्थसिद्धिर्नापि दृष्टा, पारार्थिनामपि दहनपरिज्ञानमात्रादेव न हि पाकसिद्धिर्नित्तु दहनानयनसंधुक्षणज्वालनादिक्रियाउत्पानादपि, न च तीर्थकरोऽपि केवलज्ञानमात्रा मुक्तिं साधयति नित्तु यथाभ्यातचारित्रक्रियातोऽपि, क्रियाकारेऽपि ज्ञानावश्यम्भाविताया तदनन्तरभावित्वलक्षणसाधकम्योभयत्र तुल्यतया न क्रियामात्रात् पुरुषार्थसिद्धिः प्रत्येक च तयोर्देशोपकारित्वेन समुदाये सपूर्णा हेतुताऽस्तीति न काचित् क्षतिः । प्रकरणान्ते मङ्गलसूत्रनाय मुक्तिशब्द, इतिशब्दश्चातुयोगद्वारशास्त्रसारस्य समाप्तिस्वचक, उपक्रमादिद्वारचतुष्टयस्य निरूपणादिति सक्षेप ॥ ५२ ॥

अनुयोगसार ण्यः प्रदर्शितो बालमतितुष्ट्यै ।
प्रौढधियामप्यसाह्याभश्चेत्यन्तु त तेऽपि ॥

इति श्रीतपोगच्छनमोमणिश्रीमद्विजयान दसूरीश्वरपद्मालङ्कारश्रीमद्विजय
कमलसूरीश्वररणनलिनविन्यस्तमक्तिमरेण तत्पट्टपरेण विजय-
लम्बिमूरिणा सङ्कलिताया सुनार्थमुक्ताध्यामनुयोग-
उक्षणा प्रथमा मुक्तासरिवा वृत्ता ।

वदेवमवसितेऽनुयोगनिरूपणे सम्प्रति चरणकरणानुयोग वक्तुं कामेनाऽऽचारातुयोगः प्रारभ्यते-

अथाऽऽचारसारानुयोगः ॥ १ ॥

अथेति, सामान्यतोऽनुयोगनिरूपणोत्तरफाल्गुनित्यर्थं । यद्यप्यनुयोगश्चतुर्विधो भवति धर्मव्या-
गणितद्रव्यचरणकरणानुयोगभेदान् तथापि चरणकरणानुयोगभूतस्याऽऽचारादेरनुयोगः क्रियते प्रधान-
त्वात्, इतरेषा तदर्थत्वात् । आचारेति, आ मर्यादया फाल्गुनियमादिलक्षणया चारश्चरणमाचारो
मोक्षार्थमनुष्ठानविशेषः, तत्प्रतिपादकग्रन्थोऽप्याचार, आचार इति ग्रन्थस्य विशेषनाम, तस्य सारतया
प्रभूतार्थसङ्ग्रहरूपतयाऽनुयोगो व्याख्यान क्रिया इति शेष, अज्ञेयविशेषाविरोधेन सामान्यरूपतया
व्यापणने कृते मुकोमलमतीना तत्रानायसत प्रवेज सम्पद्यत इति भाव । अनेन च सूत्रेण व्याधि-
र्यासितशस्त्रस्य समीपानयनरूपोपक्रम कृतो भवतीति ॥ १ ॥

10

अथ तस्य निक्षेप सूचयन्नाह—

एकार्थप्रवर्त्तनप्रथमाङ्गत्वगणिपरिमाणसमवतारसारैर्भावाचारस्य विशेषः ॥२॥

एकार्थेति, पर्यायशब्दा, यथाऽऽचाराऽऽगालाऽऽन्त्राऽऽधासाऽऽदर्शाङ्गाऽऽचीर्णाऽऽ-
जात्यामोक्षा भावाचारस्य । भावाचारस्येत्यनेन नामस्थापनाद्रव्याचाराणामेते न पर्याया इत्युक्तं भवति,
तथाहि आचारस्य नामस्थापनाद्रव्यभावभेदतश्चतुर्धा निक्षेपो भवति, नामाचारस्थापनाचारो प्रसिद्धौ
तथा ह्यशरीरभव्यशरीरलक्षणद्रव्याचारभेदोऽपि । उभययतिरिक्तस्तु द्रव्याचारो नामनघायनयासन-
शिक्षापणसुकरणाविरोधीनि यानि लोके द्रव्याणि सन्तः । नामन घटनतिकरण तत्प्रति च द्रव्य
द्विविधं भवति, आचारवदनाचारवत्, तिनिश्रुतादिकं छाचरितभाव तेन रूपेण परिणमति न त्वे-
ण्डादिद्रव्यम्, हरिद्वारक्त वस्त्र धायन प्रत्याचारवत्, सुखेन प्रक्षालनात्, वृमिरक्तरागमात्तत्तत्तत्, तद्भ्रसानोऽपि रागानपगमात् । घासा प्रति कवेडुकाद्याचारवत् सुखेन पादलङ्घुमादिभिर्घास्यमान-
त्वात्, वैदूर्याद्यनाचारवत् अशक्यत्वात् । शिक्षा प्रति शुक्रसारिकाद्याचारवत्, सुखेन मानुषमा-
पादिसम्पादनात्, शकुन्ताद्यत्तत्तत्तत् । सुकरण प्रति सुवर्णादिकमाचारवत् सुखेन तस्य कटकदि-
करणात्, अनाचारवद्वट्टोद्वादिभ्यः । अविरोध प्रत्याचारवन्ति गुडद्रव्यादीनि, रमोत्कर्षोदुपभोग-
गुणत्वाच्च, विपर्ययादनाचारवन्ति तैलक्षीरादीनि । पाण्डिकादिकर्षकपञ्चरात्राद्याचारो लौकिको
भावाचारः, अलौकिकस्तु स ज्ञानदर्शनचारिप्रतपोवीर्याचारभेदात् पञ्चविधः, तत्र ज्ञानाचारोऽपि
फाल्गुनिययद्गुमानोपधानातिष्ठव्यञ्जनार्थतदुभयभेदतोऽष्टविधः, निःशङ्कितत्व निष्काशितत्व निर्वि-
चिकित्सताऽमूढदृष्टित्वमुपभृष्ट स्थिरिकरण धात्सत्य प्रभावना चेत्यष्टविधोऽर्थनाचारः । तिस्रो गुणयः
पञ्च सन्तितयश्चेति चरणाचारोऽष्टधा, द्वादशधा तपआचारः, वीर्याधारस्त्वनेषधा, इत्येव पञ्चविधा-

20

- चारप्रतिपादकोऽय प्रन्धविशेषश्च भावाचारः । आधात्यतेऽनेनातिनिविड कर्मादीत्याचालः तदुभय-
व्यतिरिक्तद्रव्याचालस्तु वायु, भावाचालश्च ज्ञानादिपञ्चविधः । आगाहन समप्रदेशावस्थानमित्यागालः,
उभयव्यतिरिक्तद्रव्यागालोऽत्रोदकादेर्निम्नप्रदेशावस्थानम् । ज्ञानादिष्वस्तु भावागालो रागादिरहितान्-
न्यवस्थानात् । आगत्य तस्मिन् हर्षन्तीत्याकर, उभयव्यतिरिक्तद्रव्याकरो रजताकरादिः, ज्ञानादिरेव
5 भावाकरः, अत्र निर्जरादिरवाना लामात् । आधसन्त्यस्मिन्तियाश्वास, उभयव्यतिरिक्तश्च यानपात्र-
द्वीपादिः, ज्ञानादिरेव भावाश्वास । आट्टश्यतेऽस्मिन्नित्यादर्श, उभयव्यतिरिक्तद्रव्यादर्शश्च दर्पणादिः,
ज्ञानादिश्च भावादर्शः । अव्यते व्यक्तीक्रियतेऽस्मिन्नित्यङ्गम्, शिरोवाह्यादिकमुभयव्यतिरिक्तद्रव्याङ्ग
भावाङ्गं ज्ञानादि । आचीर्णमासेयितमिदन्तु षोढा निक्षेप्यम्, उभयव्यतिरिक्तद्रव्याचीर्णं सिद्धादित्पणादि-
परिहरिण पिशितभक्षणम्, क्षेत्राचीर्णं घाटीविषु सफ्य फोड्केषु पेया, कालाचीर्णं सरसश्चन्दनप-
10 क्वादि, शातादिकमेव भावाचीर्णम् । आ जाय तेऽस्यामित्याजाति, उभयव्यतिरिक्तद्रव्याजातिर्मनुष्यादि-
जातिः, भावाजातिश्च ज्ञानादिनिदानभूतोऽय प्रन्धः । आमुच्यन्तेऽस्मिन्नित्यामोक्षणम्, उभयव्यतिरिक्त-
द्रव्यात्मनश्च निगडादेर्मोक्षणम्, भावामोक्षस्तु कर्मादिकोद्वेष्टनमक्षेपम्, एतत्सापकश्चायमेवाचार इति ।
तदेव भावाचारस्य किञ्चिद्विद्वेषेणैकार्यप्रतिपादकत्वाच्छत्रपुरन्दरादिशब्दवत्पर्यायत्व विज्ञेयम् । आचा-
रोऽय पदा भगवता विनिर्मित इत्यस्य निर्णयाय प्रयत्नानाविशेषो यो वाच्य, स च तीर्थकरणा निखि-
15 लाना तीर्थप्रवर्त्ततादौ आचारार्थः प्रथमतया अभवत् भवन्ति भविष्यति च, तत् इतरेऽङ्गार्थोः, गण-
धरेरप्यनवेनाऽऽस्तुपूर्व्यो स सूत्रतया प्रच्यते । अत्र भोक्षोपायभूतचरणकरणप्रतिपादनेन प्रवचनसार-
भूतवादिताद्वाध्ययनयोग्यतापादकत्वाच्च द्वादशाङ्गेष्वस्य प्रथमाङ्गत्वमित्यपरो विशेषो बोध्यः । तथाऽ-
यमाचारो गणित्वपारणाना प्रधात गणित्वानम्, अध्ययनादस्य क्षात्यादिरूपाणां चरणकरणात्म-
फाना धा भ्रमणधर्माणां परिक्षानादिति गणित्व विशेष । अस्याध्ययनतः पदतश्च परिमाण क्रमेण
20 नवमहाचर्याभिधानाध्ययनात्मवत्तनगष्टादसहस्रपदात्मपदत्वम्, पदपरिमाणे च चतुश्चूलिकात्मकद्वि-
तीयश्रुतस्य भ्रमणधर्माणां तद्वद्वय निशीयारचपञ्चमचूलिकाप्रक्षेपाद्भ्रुतत्वमन्तगमपर्यायात्मकतया बहुतम-
त्वञ्च बोध्यम् । उपक्रमा तर्गतसमवतारश्चात्रेत्यम्—पञ्चचूलिकार्यो नवसु महाचर्याध्ययनेषु तेषां पिण्डि-
हार्थं शस्त्रपरिशाया तदथ पदस्वपि वायेषु पदजीवनिकाकार्यः पञ्चस्वपि प्रतेषु तानि च सर्वद्रव्येषु
पर्यायाणांश्चान्तभागे समयतारः, प्रथमप्रवत्स्य पदजीवनिकाकार्याश्रितत्वाद्द्वितीयचरणप्रतयोः सर्वद्रव्या-
25 श्रितत्वान् चोपमहाप्रतानाञ्च तदेव देशाश्रितत्वान्माहाप्रताना सर्वद्रव्येष्ववतार, सर्वस्याः समयस्थान-
भेदे ज्ञानदर्शनचारित्र्यपर्याये परिपूर्णत्वेन सर्वांशानन्तगुणप्रमाणत्वेन प्रतानाञ्च चारित्रमात्रोपर्यायि-
त्वान् पर्यायान्तभागवृत्तित्वमवसेयम् । यस्य च सार इति चेदित्यम्—अज्ञानामाचारस्तस्यानुयो-
गार्थन्तस्य यथाय विनियोगस्य चरण तस्य च निर्वाण तस्यापि चाख्यायाद्यस्थिति सार इति ॥ २ ॥
प्रत्याचारमन्धस्य प्रविभागमाह—

30

अस्य द्वौ श्रुतस्कन्धावाचारतदग्रभेदात् ॥ ३ ॥

अस्येति, आचारश्रुतस्वैत्यं, श्रुते तदिति श्रुत प्रतिविशिष्टार्थप्रतिपादनकालं चाग्योगमात्र
भगवता निरूप्यमात्मीयस्यणकोत्तरप्रविष्टं भायोपशमित्वायपरिणामाविर्भाववाराण श्रुतमित्युच्यते, तदग्र-

विषयप्रत्ययोऽपि धृतम्, धृतप्रत्ययसिद्धान्तप्रवचनाज्ञोपदेशागमादीनि धृतैकार्थिकामानि, रूढति
 दुष्यन्ति क्षीयते पुष्यते च पुद्गलसयोगवियोगाभ्यामिति स्वन्वोऽणुसमुदाय, धृतरूपी स्वन्वो धृत-
 रूढौ, तयाचाचाररूप एव धृतरूढः आचाराप्ररूपोऽपर धृतस्वन्व इति भासः । धृतस्व चतुर्धा
 निक्षेपः, तत्र नामस्थाने प्रसिद्धे, आगमतो द्रव्यधृत धृतोपयोगेऽवर्त्तमान धृतपन्थिभेदेयाऽऽचारादि-
 शिक्षावात् । नोआगमतो क्षशरीरभ्रव्यशरीरे स्फुटे, उभयव्यतिरिक्तं द्रव्यधृत पञ्चपुस्तकादिलिखि- 5
 तम्, अस्य भावधृतसाधनराद्रव्यत्वभागमकारणभूतात्माद्यभावान्नोआगमत्र घोष्यम् । भावधृतमपि
 आगमतो नोआगमतश्च द्विभेदम्, धृतपदार्थज्ञसत्र चोपयुक्त आगमतो भावधृत धृतोपयोगसद्भावात् ।
 नोआगमतस्तल्लौकिकलोकोत्तरभेदेन द्विविधम्, मिथ्यादृष्टिभिः स्वच्छन्दमतिबुद्धिविकरितं भारतादिक
 लौकिकम् । लोकप्रधानैरईन्द्रि प्रणीतं द्वादशाङ्ग लोकोत्तरम्, अनेनैव च भावधृतेनात्राधिकार ।
 स्वन्वनिक्षेपोऽपि यावद्द्रव्यशरीरं स्फुट एव, उभयव्यतिरिक्तद्रव्यस्वन्धस्तु सचित्ताचित्तमिश्रभेदेन 10
 त्रिविधः, तत्राद्यस्तुरगगजकिन्नरकिम्पुटपादिरूपोऽनेकविध, तुरगादीना मिश्रिष्टैकपरिणामपरिणतत्वा-
 त्कचता भाव्या । द्विप्रदेशादिरुन्धा अचित्तद्रव्यस्वन्धा । मिश्रश्च ह्रस्वश्रथपदातिसत्राहस्रङ्गकुन्ता-
 दिसमुदायात्मकसेनाया अग्रमध्यपश्चिमस्वन्धरूपोऽनेकविध, एषु ह्रस्वादीना सचित्तत्वात् यद्वादीनाम-
 चित्तत्वात् मिश्रता । यद्वा वृत्त्याकृत्तानेकद्रव्यस्वन्धभेदादुभयव्यतिरिक्तद्रव्यस्वन्धद्विविध, ह्य-
 स्वन्धगनस्वन्धाद्य कृत्स्नस्वन्धा, तदन्यवृहत्तरस्वन्धाभावात्, जीवतदधिष्ठितशरीरावयववलक्षण- 15
 समुदायोऽत्र कृत्स्नस्वन्धत्वेन विवक्षितः । न च ह्यादिरस्वन्धो न कृत्स्नस्वन्धरूपमन्तदपेक्षया गज-
 कृत्स्नस्य वृहत्तरत्वादिति वाच्यम्, शरीरानुगतजीवम्यासत्येयप्रदेशात्मकत्वेन समुदायस्यैत्र चात्र
 ह्यादिरस्वन्धत्वेन विवक्षणात् सर्वत्र जीवस्यासत्येयप्रदेशात्मकतया तुल्यत्वात्, यदि जीवप्रदेशपुद्गल-
 समुदायाना सामस्येन वृद्धिर्भवेद्रजादिरस्वन्धस्य तदा भवेद्बुद्धिः, तदेव नास्तीति । द्विप्रदेशिवाथावद-
 मन्तप्रदेशिकस्वन्ध सर्वे रूढ्या अकृत्स्नस्वन्धा, सर्वान्तिमानन्तप्रदेशात्मकस्वन्ध त्रिहाय सर्वपामकृत्स्न- 20
 रत्वात् । यस्य पञ्चचित्तकस्य नखदन्तपेशादिरूपो देशो जीवप्रदेशैर्विद्वितस्त्वस्यैव च यो देश प्रष्टोदर-
 चरणादिलक्षणो जीवप्रदेशैर्व्याप्तो देशयोलयोर्विशिष्टैकपरिणामपरिणतयोर्देहरूपो यस्समुदायः सोऽनेक-
 द्रव्यस्वन्धः, सचेतनाचेतमानेकद्रव्यात्मकत्वात्, जीवप्रदेशाभ्यामप्रदेशस्याप्यत्र विवक्षणात् कृत्स्नस्वन्धा-
 पेक्षया वैलक्षण्यम् । स्वन्धपदार्थाभिज्ञसत्र चोपयुक्तो भावस्वन्ध आगममाश्रित्य । नोआगममाश्रित्य तु
 प्रस्तुताचाराङ्गस्य नवानामध्ययनाना चूलिकानाञ्च समुदायस्य परस्परमन्वद्धतया यो विशिष्टैकपरिणा- 25
 मत्वेन निष्पन्नः धृतरूढो भावरूढ इति ॥ ३ ॥

अयाद्यधृतस्व भाष्ययनान्याह—

शास्त्रपरिज्ञालोकविजयशीतोष्णीयमन्मन्वस्वलोकसारधूतमहापरिज्ञा-
 विमोक्षोपधानश्रुतभेदाद्ब्रह्मवर्च्यश्रुतस्वन्धस्याद्यस्य नवाध्ययनानि ॥ ४ ॥

शास्त्रपरिज्ञेति, शस्यते हिंसन्तेऽनेन प्राणिन इति शास्त्र मन्नादि, तस्य जीवशासाहेतोः 30
 परिज्ञा, ज्ञानपूर्वकं प्रत्याख्यान यत्रोच्यते सा शास्त्रपरिज्ञा जीवमन्वत्तद्विमादिपरिहारप्रतिपादनपर ।

- शब्दनिक्षेपे व्यतिरिक्त द्रव्यशब्द पञ्चाशमिधियादियम् । भावशब्द दुष्प्रयुक्तमन्तःकरणं वाक्यौ विरल-
भावश्च, जीवोपधावधारितत्वात् । द्रव्यपरिक्षा च क्षपरिक्षा प्रत्याख्यात्परिक्षेति द्विविधा, उभयविधापि
आगमनोआगमभेदद्रव्यवती, आगमतो ज्ञाताऽनुपयुक्तः । नोआगमतो क्षरीरभक्ष्यक्षरीरोभयव्यतिरिक्त-
भेदतस्मिन्, उभयव्यतिरिक्ता क्षपरिक्षा च यो यत्सचित्तादि द्रव्यं जानीते सा परिच्छेदद्रव्यप्राचाया-
५ द्रव्यपरिक्षा । उभयव्यतिरिक्तप्रत्याख्यानपरिक्षापि द्वेषोपकरणपरिज्ञानम्, उपकरणं रजोहरणादि, स्थाप-
कतमत्वात् । भावपरिक्षा द्विविधा क्षपरिक्षा प्रत्याख्यानपरिक्षा चेति, आगमतस्तु पूर्ववत्, नोआगमतो
क्षपरिक्षा ज्ञानत्रियारूपमिदमेवाध्ययनम् । प्रत्याख्यात्परिक्षा च मनोवाक्ययकृतकारिणानुमितभेदात्मिका
प्राणातिपातनिवृत्ति । भावलोवस्य रागद्वेषलक्षणस्य विजयो निराकरणं यत्राभिधीयते स लोकाविजय,
शब्दादिविषयलोकस्य वा विजयस्य प्रतिपादात्परः । शीतोष्णोष्णश्च शीतोष्णे ते अधिकृत्य श्रुतमध्ययन
10 शीतोष्णीय शीतोष्णादिरुपशैजनिवदेदादिप्रतिपादकपरम् । तद्व्यर्थश्रद्धानरूपसम्बन्धनदाढ्यप्रतिपाद-
नपरमाध्ययनसम्बन्धत्वम् । चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य लोकस्य सारं परमाथत्वात्प्रतिपादकमध्ययनलोकसार ।
धूलं सङ्गानां लजनं तत्प्रतिपादकमध्ययनं श्रुतम् । महती प्रतिज्ञा अतःत्रियालक्षणां सम्यग्विधेया यत्र
प्रतिपाद्यते तदध्ययनं महापरिक्षा, अध्ययनमिदं सम्प्रति व्ययच्छिन्नमतो नोच्यते । विमोक्षः परित्या-
गोऽसमनोक्षावल्पिवादीनां तत्प्रतिपादकमध्ययनं विमोक्षः । उपमोक्षं प्रति सामीप्येन दधातीत्युपधान
15 महावीरसेवित्तम्योपधानस्य तपस्य प्रतिपादकं श्रुतं तत्र उपधानश्रुतमेतेषां द्वन्द्वः, तान्येव भेदो
विशेषसंज्ञादाद्यस्य प्रथमश्रुतरन्ध्रसाध्ययनानि नव भवन्ति, आद्यस्य पर्यायात्तरमाह—ब्रह्मचर्यश्रुत-
रन्ध्रस्येति, तत्रस्वप्यध्ययनेषु कुशलानुष्ठानरूपब्रह्मचर्यस्य प्रतिपादनवाचाराहप्रथमश्रुतरन्ध्रस्य ब्रह्म-
चर्यसंज्ञेति भावः । अध्ययनानीति, विशिष्टार्थध्वनिसन्दर्भरूपाणीत्यर्थः, अधिगम्यन्ते परिच्छिद्यन्तेऽर्था
जीवाद्य एमिरित्यध्ययनानीति व्युत्पत्तेरिति । सूत्रेणानेन अध्ययनानामन्यर्थाभिधानप्रतिपादकनोप-
20 क्रान्तर्यार्थाधिनाः सूचितः, तत्र प्रथमाध्यायस्य समोद्देशा, प्रथमोद्देशे सामान्यतो जीवास्तित्वमभि-
धीयते, शेषेषु पदेषु विशेषेण पृथिवीरायास्तित्वसंबन्धा चान्ते ब्रह्मस्य विरतेश्च प्रतिपादनमिति
ब्रह्मार्थाधिनाऽपि विशेषः ॥ ४ ॥

तत्र शक्षपरिक्षा स्फुटीरर्तुमाह—

केचिदिह नोसंज्ञिनः प्रज्ञापकभावदिगागमनावेदनात् ॥ ५ ॥

- 25 केचिदिति, प्रथमोद्देशार्थाधिकापुसारेण नोसंज्ञिन इति विधेयानुसारेण वा केचित्पदेन
प्राणिनां प्रदणम्, तथा च ज्ञानावरणीयावृत्ताः केचित्प्राणिन इत्यर्थः, इह—नसारे, नोसंज्ञिन इति,
नोसंज्ञा—प्रतिविशिष्टसंज्ञानियेषोऽख्येपामिति नोसंज्ञिनः प्रतिविशिष्टसंज्ञाविधुरा, एवञ्च नोसंज्ञेन
केवाञ्चिज्ज्ञानरूपा संज्ञा न जायत इति देशस्यैव नियेषो न संज्ञामानस्य, सर्वप्राणिनामाहारविदस-
संज्ञायां ज्ञाने प्रतिपादनादिति भावः । संज्ञानिक्षेपश्रुतिर्षिधः, उभयव्यतिरिक्तद्रव्यसंज्ञा सचित्ताचित्त-
30 मिश्रभेदतस्मिन्, सचित्तेऽहसादिनाऽचित्तेन ध्वजादिना मिश्रेण प्रदीपादिना पाभोजनादिसंज्ञाः
भाष्याः संज्ञा संज्ञाऽवगम इति कृतम् । मासंज्ञाऽनुभवनसंज्ञा इति भावसंज्ञा द्विविधा, मति
ज्ञानादिपञ्चनियं ज्ञानसंज्ञा, संकल्पक्रोधादिसंज्ञाऽनुभवसंज्ञा च आहारभयपरिग्रहभेद्युत्पत्तुः।

मोहविचित्रित्वाक्रोधमानमायालोभमोहलोभधर्मापसन्नाभेदेन पोहशघा भवति, प्रकृते च ज्ञानसङ्गया विचार । केपाश्चिन् सा सङ्केतश्च हेतुमाह प्रज्ञाकेति, प्रज्ञापिका भावस्पाश्च या दिशस्ताभ्य आगमनस्य स्वयम्भेदेनादित्यर्थः, प्रज्ञापको व्याख्याता तदाश्रयेण या दिक् सा प्रज्ञापकदिक् प्रज्ञापको यस्या दिशोऽ-
मिमुखस्त्रिप्रति सा पूर्वा, शेषास्त्वाप्रेष्यादिका दिशो नियमात्तस्यैव प्रज्ञापकस्य प्रदक्षिणातोऽनुगतव्या ,
वायु दिग्निदिक्दन्तरालरूपा ऊर्ध्वाधोरूपाश्चेत्यष्टादशविधाः । सम्भूर्जनकर्मभूम्यकर्मभूम्यन्तरद्वीपजा 5
मनुष्यः द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियास्तिर्यङ्घ्रः पृथिव्यभेजोवायुवायिका अप्रमूलस्वन्धपर्वपीजास्रथा देवनारका
इत्यष्टादशभावैर्भेदनात्तयाविधा जीवा भावदिशः, आभिरन प्रज्ञापकभाप्रदिग्भिरपिचारः । तथाचाह-
समुप्या दिशः पूर्वस्या दक्षिणाया पश्चिमाया उत्तराया वा समागतोऽस्मि पूर्वस्मिन् जन्मन्यह किं देव
आसं मनुष्यो वा तिर्यङ्घ्र वा नारको वा, मृत्वा चाम्नाज्जन्मान्तरे किं देवो वा मनुष्यो वा तिर्यङ्घ्र वा
नारको वा भविष्यासीत्यादिप्रज्ञापकभायदिगागमनादिपिज्ञान केपाश्चिन्न जायते शाानरणीयकर्म- 10
प्रभावात्, यथा कोऽपि मदिरातिपानमदधूर्णितलोउलोचनोऽव्यक्तमनोविज्ञातो रथ्यामार्गनिपतिन
केचिद्गृहमासीतो मदान्ये कुतोऽहमागत इति न जानाति तदायमपीति भावार्थः ॥ ५ ॥

ननु विशिष्टसंज्ञानिपेक्षदोषपत्सने सामान्यसंज्ञापदमो प्रमाणपथमारूढो यदा भवेत्, तथैव
मान न पश्यामः, न हि स प्रत्यक्षगम्य, स्वभाषतो विप्रकृष्टत्वेनातीन्द्रियत्वात्, अत एव तद्व्य-
भिचारिकार्यादिहेतुसम्बन्धप्रहणासम्भवात्तानुमानगम्यः, नाप्युपमानगम्य, तस्यातीन्द्रियत्वे सामा- 15
न्यप्रहणासम्भवात्, न चाऽऽगमवेद्यः, तेन सह पदसक्तिप्रहासम्भवात्, नाप्यर्थापत्त्या, तन्मध्येण
सकलार्थापत्तेः, पञ्चानुपलब्धिविषयत्वात्तदभाव एव सिद्धतीत्याशङ्क्यामाह—

अस्त्यात्माऽसाधारणाहम्प्रत्ययात् ॥ ६ ॥

अस्तीति, तथा चात्मनि प्रमाण नान्तीति न, त्रितु प्रत्यक्षेणाहम्प्रत्ययेन म विपयीक्रियत
इति भावः । न ह्ययमहम्प्रत्ययो लिङ्गजसन्देहो वा, तदनुसन्धान्मन्तरेणापि जायमानत्वात्, एव- 20
ञ्चात्मा प्रत्यक्षविषयः, तद्गुणस्य ज्ञानस्य स्वसत्तिसिद्धत्वात्, विषयव्यवस्था हि स्वसवेदनपिष्टा, घट
पटादीनामपि रूपादिगुणप्रत्यक्षदेवाप्यक्षविषयत्वमिति तत्सिद्धिरनुमानादपि । ननु शरीरादिविषय
एवाहम्प्रत्ययो भवत्वित्याशङ्क्यामुक्तमसाधारणेति, यदि ह्यहम्प्रत्यय पृथिव्यादौ भवेत् तर्ह्यह पृथिवी
अहमाप इत्याधाकार प्रत्ययो भवेत्, न चैवम्, न च सामान्यतो मा भूत्, विशेषतस्तु गौरोऽह
कृष्णोऽहमिति भवलोभेति वाच्यम्, अहङ्कारस्य प्रतिसंघाएविषयत्वात्, शरीरस्य च भेदेनाप्रतिस- 25
न्धाएत्वात्, भवति हि प्रतिसन्धान योऽह मुख्यसाधन स्वकृचन्दनादिकमुपलभ्य तदुपादित्सु प्रय-
त्तमानस्तदुपात्तवान् सोऽह सुरी, योऽह दुःखसाधनमहिकण्डकादिकमुपलभ्यापि न परिहृतवात् सोऽह
दुःखीत्यादिरूपम् । विरुद्धत्वे चैतदनेवाश्रितत्वे, चैत्रमैत्रमुपादिषु तददर्शनात्, शरीराणाञ्च प्रत्यह
परिणतिभेदेन भिन्नत्वात् । न च यथाऽह गौरः स्थूलो ह्यस्य आस सोऽहमिदानीं इयाम कृष्णो दीर्घ
इति शरीराणा अपि प्रतिसन्धीयन्त एवेति वाच्यम्, तस्य भ्रान्तत्वात् । प्रकृतमपि प्रतिसन्धान 30
भ्रान्तमिति चेन्न, स्मर्तुरभ्रान्ते, अन्त्येन दृष्टस्यान्त्येन स्मरणासम्भवात्. अथथाऽतिप्रसन्नत ।

- किञ्च ज्ञानस्य शरीरधर्मत्वे तत् परैरपि प्रत्यक्षेण गृभेत, ये हि प्रत्यक्षविषयाश्शरीरगुणान्ते खेनेव परैरपि गृह्यन्ते यथा रूपादयः, ज्ञानतु प्रत्यक्षमपि सप्त परमत्यक्षमाह तस्मान्न शरीरगुण, ततोऽन्यस्य गुणेनैते भाव्य स एवात्मा । किञ्चैव भूतचैतन्यादी प्रष्टव्यः पञ्चभूतात्मके शरीरे किं सर्वाणि चेतयन्ते किं धैकमिति, आद्ये सर्वेषां समत्वात् परस्परमसम्बन्धापत्तिः । द्वितीये त्वितरेण ६ विनापि लोष्टादिषु विध्यावेष्टैतन्य स्यात्, न हि तस्य चैतन्येऽन्यदपेक्षणीयमिति, तथा च येय शरीरगता प्रथिवी सा न चेतयते प्रथिवीत्याहोष्टवदित्यनुमानम्, पय जलादावपि, तत् कथं समुदायस्य चैतन्य भवेत् । तथा व्यतिरेकतुद्धिरपि दृश्यते ममेद शरीरं कृतामिति पष्ट्याऽस्यदर्थस्य शरीर व्यतिरेकान्, शरीरस्य च परविषयेदद्धारस्यदत्तात्, अभेदावगमस्य च ससर्गादोपबन्धो भ्रान्त्याप्युपपत्ते, पूर्वाभ्यस्तसृष्ट्युत्पत्तेन च विना ज्ञातस्य हर्षभयशोचसम्प्रतिपत्त्यनुपपत्ते । जातिछराश्च १० केचिदद्यत्वेऽपि देहान्तररहोष्टुत्पत्तौ तत् सम्बोधयत् उपलभ्यन्त इत्युपलब्धिपत्तिः शरीरात्मनोर्भेदः । यद्यपि चानेन प्रकारेण शरीरात्मनोर्विस्पष्टो भेदो न सिद्धोत्तथापि तापदभेदोऽपि न विस्पष्टः किंतु कथञ्चिद्भेदाभेद एवेति । एव योऽह रूपमद्राह सोऽह सृष्टागीति, योऽहमप्रदीप सोऽह स्मरामीतीन्द्रियाभावेऽपि प्रत्यभिज्ञानादेवो ज्ञाता इन्द्रियादिव्यतिरिक्तः सिद्धः । हेयोपादेयपरिहारोपादानप्रवृत्त्या च परात्मसिद्धिः । एव भगवत्प्रणीतागमैनेव विशिष्टसद्धानिषेधद्वारेणाहमित्यात्मोक्तेरिमप्रत्यये १५ च आत्मसिद्धिर्भाव्या, तावगमेन, तस्मानात्प्रणीतत्वेनाप्रामाण्यात् । एतमदीत्युत्तरशक्यभेदा त्रियायादा चतुरशीतिविकल्पा अत्रियावादा मत्तपष्टिभेदा अज्ञानिकवादा द्वार्त्रिशक्रेदा धैनयिकवादाश्च निराकर्त्तव्या इति ॥ ६ ॥

ननु पेयाश्चित्सज्ञानं न जायत इत्युक्तं तेन केयाश्चिद्विशिष्टसहा मन्तीत्युक्तं भवति सा च सहा कथं तेयामुत्पत्स्यत इत्यत्राह—

२०

कश्चित्जानाति स्वभावात् परोपदेशाद्वा ॥ ७ ॥

कश्चिदिति, कश्चिदनादिसत्तारे परिभ्रमन् विशिष्टक्षयोपशमादिमारं सत् प्रज्ञापकदिग्विदिगागमन भावदिगागमनश्च जानाति, तथा च कश्चिद्विशिष्टक्षयोपशमी प्राणी कस्या दिशोऽहमागतोऽस्मि पूर्वस्मिन् जमनि कोऽह देवो वा मनुष्यो वा तिर्यग्वा नारको वाऽभूचम्, जन्मतोऽस्माद्वा प्रेक्ष किं देवो वा मनुष्यो वा तिर्यग् वा नारको वा भविष्यामीत्येतदवगच्छतीति भावः । कथम- २५ वगच्छतीत्यत्राह—स्वभावादिति, स्वस्य योऽय भावो मति स्वभावः, आत्मानं यभूतेन ज्ञानेनेत्यर्थः, एतेन मतिरात्मस्वभावः, न तु वैशेषिकाणामिव व्यतिरिक्ता समवायेन तत्र समवैतीत्यावेदितम्, युक्तयोऽत्र सम्मतितत्त्वसोपानादौ विद्योक्त्या । यद्यपि स्वभावभूता मतिरात्माः सदा सन्नित्तिता तथापि प्रकृतरक्षणानावरणाद्युत्तरादनारत न विशिष्टावधोषः । अत्र मतिश्चतुर्विधा प्राज्ञा, अवधिमतः पयवकेवलज्ञानजातिछरणभेदान्, तत्रावधिज्ञानी मन पर्यवज्ञानी च संख्येयानसंख्येयान् ३० वा भवान् केवली नियमतोऽनन्तान् जातिस्मर्ता नियमतस्वरयेयान् जानाति, धदेय चतुर्विधया निजस्वभावभूतया मत्वा कश्चिदात्मनो विशिष्टविगत्यागती जानाति । ननु किं यो जानाति स्वभावे-

नैव जानाति उक्तान्येनापि येनचित्कारणेनेत्यत्राह परोपदेशाद्देति, स्वस्मादयं पर तीर्थकृत् तद्व्यतिरिक्ताशयज्ञानी वा तस्योपदेशाज्जीवान् पृथिव्यादीन् प्रतिविशिष्टदिगागमन शरीराधिष्ठातार कथञ्चिद्भिन्नमात्मान भवान्तरसकान्तिमन्तमसर्वग भोक्तारममूर्त्तमविनाशिन शरीरमात्रव्यापिनञ्च जानातीति भावः । ईदृक्षज्ञानसङ्गायन्तोऽरूपा एवेति सूचयितु कश्चिदित्येकवचनान्तपदमुपात्तम् ॥ ७ ॥

ईदृशसङ्गावत्त्वे जीवस्य किमायातमित्यत्राह—

स एव विवेकी ॥ ८ ॥

स एवेति, यो ह्यसाधारणाहमस्ययतोऽविच्छिन्नतरकतिर्येगादिस तानपातिन द्रव्यार्थतो नित्य पर्यायार्थतया चानित्यमात्मान जानाति स्वभावात् परोपदेशाद्वा स एव यस्तुतो विवेकी, विवेक आत्मतद्द्रुत्ववत्कर्मतत्क्रियापरिज्ञान तद्वानित्यर्थः, एवशब्देनानात्मैकविभुकालयदृच्छादिवादिव्यापृति, सर्वथा जडनित्यविध्यनित्यात्मनो भवान्तरसकालाद्यसम्भवात्, तथा च य एवात्मानात्मविवेकज्ञ स 10 एव परमार्थतः प्राणिगणान् जानाति य एव च दिगागमनादिपरिज्ञानेनात्मवेत्ता प्राणिगणज्ञश्च स एव कर्मज्ञः, मिथ्यात्यादिमिर्हि जीवा प्रथम गत्यादियोग्यानि कर्माण्यादाय पञ्चाद्विरूपास्तु तामु तामु योनिषु सञ्चरन्ति, एवमात्मन प्राणिसघातस्य कर्मणश्च य एव परमार्थतो वेत्ता स एव तत्तत्कर्मनिमित्तक्रिया जानाति, क्रियाया कर्मघटहेतुत्वादिति भाव ॥ ८ ॥

अथ कालत्रयसत्परिज्ञाना मतिज्ञानेनापि तद्भव एवात्मसङ्गाव प्रदर्शयत् परिज्ञातव्यक्रियाभेदान् 15 दर्शयति—

कालकरणयोगक्रियाः परिज्ञातव्याः ॥ ९ ॥

कालेति, अतीतानागतवर्त्तमानलक्षणकालेत्यर्थ, करणेति, कृतकारितानुमोदनरूपकरणेत्यर्थ, योगेति, मनोवाक्यरूपयोगेत्यर्थ, एतन्निमित्तकाः क्रियाविशेषा अवश्य परिज्ञातव्याः, यो हि प्राणी आत्मान क्रियाश्च न जानाति सोऽविज्ञातात्मक्रियात्वेन जीवोपमर्दनादिक्रियासु प्रवृत्तोऽप्रविधकर्म- 20 पघवत्सदुदयप्रभावेण नानादिष्विद्विभु सञ्चरन्नानाविधयोनीः सन्धावति, विरूपरूपाश्च स्पर्शानुभव-सीति भाव । अत्र क्रियाः सप्तविंशतिभेदाः, यथा भूतवर्त्तमानभविष्यत्कालापेक्षया कृतकारितानुम-तिमिर्नेव विकल्पा, अकार्यमहमर्चोकरमहम्, कुर्वन्तमहमनुजिज्ञासिपमिति भूतकालापेक्षया करणै प्रथो विवक्षाः परतोमि कारयामि कुर्वन्तमनुजानामीति वर्त्तमानकालापेक्षया करणैस्त्रय, करिष्यामि कारयिष्यामि कुर्वन्तमनुज्ञास्यामीति भविष्यत्कालापेक्षया च करणैस्त्रय, एत एव प्रत्येक मनोवाक्- 25 कायैश्चित्त्यमानाः सप्तविंशतिविकल्पा भवन्ति, एतावत्य एव क्रिया लोके कर्मापादानभूताः, नाया, एतावत्य एव च परिज्ञेयाः । एव यौवनावस्थायामिन्द्रियवशीभूतो विषयमदो मत्तमानस-सत्तद्वार्थानुष्ठानपरायणोऽस्य देहादेरानुभूत्यमकार्यमकार्यादौ वा प्रवर्त्तमानमन्य प्रवृत्तिमचीकरं कुर्वन्त याऽनुज्ञातवान् सोऽहमित्याद्युभवेन त्रिकालसर्वादिदेहादिव्यतिरिक्तात्मनो भूतवर्त्तमानभविष्यत्काल-परिणतिरूपस्यैकस्यालित्यभवगम्यते, त्रियापरिणामेनात्मन कथञ्चित् परिणामित्वस्वीकारात्, ईदृशा- 30 त्मालित्याद्यगमो नैकान्तक्षणिकनित्यत्ववादिना सम्भवति, प्रमाणैरेवमेव तदवगतैरेकान्तक्षणिकविरूप आत्मा स्वपुष्पसदृश एवेति ते नात्मवादिनो न कर्मवादिनो न वा क्रियावादिन इति भाव ॥ ९ ॥

ननु परिज्ञा हि द्विविधा ज्ञप्रत्याग्यानपरिज्ञाभेदात्, तत्रैतावता ग्रन्थेन ह्यपरिज्ञयाऽऽत्मनो
वन्धस्य चास्तित्वमेतावद्भिरेव क्रियाविशेषैर्ज्ञातं भवति, ज्ञात्वा च तत्र विषय किमित्यज्ञाह—

एतत्प्रत्याख्याता मुनिः ॥ १० ॥

एतदिति, ह्यपरिज्ञया विज्ञाताना क्रियाविशेषाणा सत्त्वरपरिभ्रमणनिदानाना कर्मवन्धवानां
८ प्रत्याख्यातपरिज्ञया य प्रत्याख्याता स मुनिः, मन्यते मनुते वा जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः, ज्ञाना-
परणीयादिकर्मोपादानहेतुक्रियाविशेषाणा परिज्ञानपूर्वं प्रत्याख्यानेन दिगादिभ्रमणान्नोक्ष, अपरिज्ञात्वा-
त्मादिसंस्कारा हि जीवा दिगादिषु नानाविधयोगेषु पुन पुनः परिघावंति सरूपविरूपस्पर्शादीन् विपाकेन
सवेद्ययति जीवोपमर्शादौ प्रवर्तन्ते येनाष्टविधकर्मवन्धो भवतीति भावः, अनेन प्रवृत्तेन ज्ञानत्रये
मोक्षाद्भूते उक्ते, ताभ्यां विना मोक्षानम्भवादिति ॥ १० ॥

10 नन्वपरिज्ञातकर्मणो मुनित्वाभावाद्दिविरतत्त्व पृथिव्यादिसक्षापरिवर्तनशीलत्वमुक्तं तत्र के पृथि-
व्यावयो जीवाः किं वा तत्र प्रमाणमित्यज्ञाह—

निक्षेपप्ररूपणालक्षणपरिमाणोपभोगशस्त्रवेदनावधनिवृत्तिभिर्विचार्या
पृथिवी ॥ ११ ॥

निक्षेपेति, निक्षिप्यते शास्त्रमध्ययनोदेशादिकञ्च नामस्थापनाद्रव्यादिभेदैर्बन्धवस्थाप्यतेऽनेना-

1. स्मिन्नस्माद्वेति निक्षेपः, प्रकर्षणं प्रमेदादिकथनवो रूपणा स्वरूपवर्णनां प्ररूपणा, लक्ष्यते तदन्यव्यापृ-
त्याऽऽरुपायते वस्त्वनेनेति लक्षणम्, परिमाणमित्यन्तापणनम्, उपेत्य—अधिकमुपयुज्यमानतया भुज्यत
इत्युपभोगः, शस्यते हिंस्यतेऽनेन प्राणि इति शब्द जीवोपपातनारि रक्षादिकम्, वेदन वेदना, स्थिति-
क्षयाद्दुःखप्राप्तस्य कर्मण उदीरणकारणेन चोदयभावमुपनीतस्यानुभयम् । वधो हनन शिरच्छेदादि-
समुद्भवा पीडा, निवृत्तिरारम्भनिवर्तनम्, एभिः पृथिवी विचार्यत इत्यर्थः, तथाहि निक्षेपस्ताव-
20 क्षामस्थापनयोः प्रसिद्धत्वाद्भव्यपृथिवी आगमनोआगमभेदतो विचार्या, आगमतो ज्ञाताऽनुपपुक्तः,
पृथिवीपदार्थज्ञस्य जीवापेव शरीरं नोआगमतो द्रव्यपृथिवी, तथा भाविपृथिवीपदार्थज्ञत्वेन भव्यो
पालादि, उभयप्यतिरिक्तञ्च द्रव्यपृथिवीजीव एकमविको यद्वायुष्कोऽस्मिन्सतनामगोत्रश्च, भाव-
पृथिवीजीवस्तु य उदीर्णं पृथिवीनामादिकर्मं वेद्यति सः । प्ररूपणा—सूक्ष्माद्यदररूपेण पृथिवीजीवा
द्विविधा सूक्ष्मपादरगमकर्मोदयासादितस्वत्त्वात् तत्त्वापेक्षिका यद्वरामलकयोरिव । समुद्रकर्मयोर्ज्ञ-
25 प्रक्षिप्तगथावयववत् सफललोक्रव्यापिन सूक्ष्माः, प्रतिनियतदेशचारिणो धादराः शृङ्खलरभेदेन
द्विभेदा चूर्णिलोष्टकल्पसृष्टुष्टिव्यात्मका जीवा उपचारात् शृङ्खलाः, तत्कायिका वा शृङ्खलपृथिवी-
कायिका, ते च कृष्णनीललोहितहारिद्रलुङ्गस्तिकारूपा पञ्चविधाः वर्णभेदाश्रयेण, देशविशेषे पाण्डु-
शुक्तिफेति प्रसिद्धा वा धूलीरूपा पृथिवी तदात्मका पद्मापरपर्योपपनकस्तिकात्मकाश्च जीवा इति
समविधा अपि, फाटि यविज्ञोपमापन्ना पृथिवी धरा तदात्मकास्तत्कायिका वा जीवाः खरवादर्पृथिवी-
30 कायिका, ते च शुद्धशर्करावाङ्कोपलशिलालवणादिभेदेन पद्मशृङ्खलाः, सप्तयोनिलक्षणप्रमाणा पृथिवी

भावनीया । लक्षणम्—उपयोगादीन्धेतेषां लक्षणानि, तत्रोपयोगो ज्ञानदर्शनरूपोऽव्यक्तोपयोगशक्तिरूपा, स्थानरूपद्वयान् । योगः औदारिकतन्मिश्रकर्मणात्मकः फायलक्षण एक एव न मनोवचोहृषो । अनमिलश्रयाप्यवसायः, अष्टविधकर्मोद्यभात्तव तद्व्यभवात्तव कृष्णगीलकापोततेजोलेश्यानुगतत्व दशविधसहावत्त्व सूक्ष्मोच्छ्वात्मनिःश्लासानुगतत्व सूक्ष्मरूपायवत्त्वञ्च, एवविधलक्षणैः पृथिव्याः सचिपत्वं मनुष्याविवत् । न चोपयोगादीनां पृथिवीकायेषु व्यक्तयाऽप्रतीतेरुक्तलक्षणान्यसिद्धानि न साध्यमाधन- 5 गमयानीति वाच्यम्, चेतनाचिह्नस्य समानजातीयाश्मलतोद्भेदादेरुपलम्भतन्त्राव्यक्तचेतनायाः सद्भावात्, मरिदातिपानमत्तस्य श्वासोच्छ्वासादिचेतनाचिह्नेनाप्यक्तचेतनासद्भावयत् । परिमाणम्—पृथिवीकायिका धादरपर्याप्ता धादरपर्याप्ताः, सूक्ष्मपर्याप्तासूक्ष्मापर्याप्ताश्चेति चतुर्विधाः, तत्र धादरपर्याप्तासत्त्ववर्तितलोकप्रतरासह्येयभागवर्तितप्रदेशराशिप्रमाणाः, ज्ञेयास्तयोऽपि प्रत्येकमसंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणा भवन्ति, ततो धादरपर्याप्ता असंख्येयगुणाः, सूक्ष्मपर्याप्तास्ततोऽसंख्येयगुणाः ततः सूक्ष्मा- 10 पर्याप्ता असंख्येयगुणाः । उपभोगः—चक्रमणोर्ध्वस्थाननिर्णीदन्तत्वावर्त्तनाकृतकपुत्रपरणोच्चारणप्रश्रवणोपकरणनिक्षेपालेपनप्रहरणमूपणकयविश्रयकृपीकरणमण्डकमट्टनादिपूपभोगविधिर्मनुष्यादीनां पृथिवीकायेऽभवति । कारणैरेभिर्विभूदचेतसो निजसुगमवेपयन्तः परदुःखान्यजानाता पृथिवीजीवान् हिंसन्ति । शस्त्रम्—तद्वि द्रव्यभावभेदतो द्विविधम्, द्रव्यशास्त्रमपि द्विविधम्, सगासविभागभेदात्, हल्लुल्लिक विषकुशालारिक समानतो द्रव्यशस्त्रम् । स्वपरकायोभयभेदेन विभागद्रव्यशस्त्र त्रिविधम्, पृथिव्याः 15 पृथिव्येव स्वकायशस्त्रम्, उदकादि परकायशस्त्रम्, भूदक मिलितद्रोमयशस्त्रम् । भावशस्त्रन्तु द्रुप्रयुक्तमनोयाश्वायाः, अङ्गप्रत्यङ्गेषु पादादिकेषु छेदनभेदनादिना यथा नरस्य वेदनाः भवन्ति तदुपस्थापयेदना पृथिवीकायिकानामपीति वेदना । यद्यत्र प्रकारान्तरेणापि निर्लेपनिर्गन्धत्वादिकरणसम्भवेन ये श्वात्मानमनगारवादिनः कृतीर्थिका यतिवेपधारिणो गुदापाणिपादप्रक्षालनार्थं पृथिवीजन्तुर्विपत्ति- 20 मर्द्दनिश क्षुर्पति न ते निरपचातुष्टानरूपेण्यनगारगुणेषु प्रयत्नन्ते ते गृहस्थतुल्या एव, फलुपिचट्ट- 20 दयत्वेन सद्योपत्वेऽपि निर्दोषतामिमाणात्, येषोऽयं कृत्कारितानुमतिभिर्भवति, तद्व्यापादने चान्यात- 20 प्यकायप्रभृतीन् व्यापादयति, उदुम्यरवट्टफलमक्षणप्रवृत्तस्य तदन्तर्गतसजन्तुमक्षयत् । निवृत्तिरतु- 20 पृथिवीजीवान् सद्भव घन्धश्च विशास ये यावज्जीव कृतकारितानुमतिभिः पृथिवीमगारमोत् व्युपर- 20 मतिं तेषामनगाराणां भवतीति ॥ ११ ॥

एतदेव परिक्षयोपसंहरति—

पृथिवीकायसमारम्भणं कर्मवन्धाय तद्विरतो मुनिः ॥ १२ ॥

पृथिवीकायेति, कृत्कारितानुमतिभिर्यं पूर्वव्यापणितदक्षत्वियेर्निजपरिपेक्ष्यजीवितान्दिरक्षणार्थं पृथिवीकायसमारम्भणमपरानेकप्राणिसगराम्भणावितागामिनो योगैर्विदधाति सोऽष्टविधकर्मघन्धको भवति, कर्मवन्धयेति मामायेतोने पृथिवीकायसमारम्भोऽष्टविधव्यापि कर्मणो यन्धम्य निमित्तमिति सूचितम् । ननु ये न पश्यन्ति शृण्वन्ति निम्नानि गच्छन्ति यत्ते यद्य वेदनामनुभवन्तीति ज्ञातव्यम्, 30 नैवम्, यथादि वमिज्जाय-धो वमिरो मूकः बुद्धी पशुर्नभितिवृत्तपाण्वाधनयवमिभागो मृगापुत्रवत् पूर्व-

श्रुताभुवर्गमोदयाद्विद्याद्विप्रतिप्रतिहारविद्युत्सोऽतिवरुणा दशानुपगतस्त्रमेवविषम-चारिगुणोपेत कश्चि-
 स्तुतामेण भिद्यात् छिन्त्यात् सा च भिग्माताद्यनसा ७ पश्यति न शृणोति भूक्त्वान्नोषे रास्तीति
 किमेतावता तस्य वेदाभावात् जीवाभावात् वा शक्यो विद्यातुमेव पृथिवी जीवा अपि, सत्माद्विद्ये तेषां
 वेदना । एषश्च पृथिवीकायसमारम्भण यन्धहेतुरेवेति ज्ञात्वा प्रत्यान्यानपरिज्ञया ततो निवृत्तो वा स
 १२ एव मुनि, उभयविधपरिज्ञादालित्यात्, निःशङ्कमनगारुणपालाद्य ॥ १२ ॥

अथ यथापसरमप्यायस्य निरूपणमारचयति—

प्ररूपणालक्षणपरिमाणोपभोगशब्दैरप्यायस्य विशेषः ॥ १३ ॥

प्ररूपणेति, विशेष इति, पृथिवीवायनीवस्यरूपाधिगमनिमित्तद्वारनवनाविशेषेऽपि वेधि-
 द्विशेषा णभिरस्य सतीति भावः, तथाहि प्ररूपणा तावत्—अप्यायनीयात्सूक्ष्मयादररूपेण द्विविधाः,
 10 सूक्ष्माः सर्वलोकाव्यापिन । वादराः पञ्चविधा शुद्धोदकायश्यायहिममहिकाहरत्तुभेदात्, तडाग-
 समुद्रनदीप्रभृतिगतमवश्यायरहित शुद्धोदकम्, रत्न्या यः श्लेहः पतति सोऽवश्याय, शिशिरसमये
 शीतपुद्गलसम्पर्कात् षडिनीभूत जल हिमम्, गर्भमासादिषु साय प्रातर्वा भूमिकापातो महिका, वर्षा
 शरत्कालयोहरिवाङ्गुरमस्त्रक्षस्थितो जलविन्दुर्भूमिश्लेहसपर्कोद्भूतो हरत्तुरिति । एते वादराप्याया पर्याप्ता-
 पर्याप्तभेदेन द्विविधाः, वणन-घादीनसम्प्राप्ता अपर्याप्ताः, पर्याप्तास्तु वर्णगन्धरपशादरैः सहस्रामशो
 15 भिद्यन्ते, ततश्च सरयेयानि योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि भेदाना भवन्ति, संवृत्तयोयश्चैते, सा च
 योनि सवित्ताचितमिश्रभेदाश्रिधा, पुनश्च शीतोष्णोभयभेदाश्रिधा, एव गण्यमाना योतीनां सप्त-
 लक्षा भवन्ति । परिमाणम्—पृथिवीवत्, परन्तु वादरपृथिवीकायपर्याप्तभेदो वादराप्यायपर्याप्तवा
 यसरयेयगुणाः, वादरपृथिवीनायापर्याप्तभेदो वादराप्यायापर्याप्तरा अरसंलयेयगुणाः, सूक्ष्मपृथिवी-
 कायापर्याप्तभेदो सूक्ष्माप्यायापर्याप्तना विशेषाधिवा, सूक्ष्मपृथिवीकायपर्याप्तभेदो सूक्ष्माप्यायपर्याप्तस्य
 20 विशेषाधिका इति विशेषः । लक्षणम्—ननु नाप्यायो जीयस्यलक्षणयोगात् प्रभवणादियत्, मेघम्,
 सचेतना आप, शस्त्रानुपहृतत्वे सति द्रवत्वात्, प्रभवणादौ व्यभिचारवारणाय सत्यतम्, हृदिशरीरो-
 यादानभूतकल्लवत्, अनुपहृतद्रवत्वात्षण्डकमध्यस्थितवलयवरिलुमानेन तल्लक्षणयोगादिति हेतोर-
 सिद्धेः, तथाऽऽपो जीवशरीराणि, छेद्यत्वेभ्यत्वाविभ्य, साक्षाद्विपाणादिसघातवरिलेखमपं शरीरत्वे
 सिद्धे सचेतना हिमादयः क्वचिदप्यायत्वात्, इतरोदकवत्, सचेतना आपः क्वचित् स्वातर्भूमिस्वामा-
 25 विषसम्भवात्, दूर्ध्वरपदिलेखविधिलक्षणयोगित्वात्प्राया भवति जीवाः । उपभोगः क्षात्पानधावन-
 मत्तरणसेवयानपात्रोद्भुपगमनागमनारिः, एतदुपभोगेच्छया जीवा अप्यायवधे प्रवर्तन्ते वरणत्रयैः ।
 शस्त्रमपि योशादिना उत्खेचनगालनधावादिषु समासतो द्रव्यशस्त्रम्, विभागतो द्रव्यशस्त्र स्वनाय-
 शस्त्रलक्षण नादैय जल तडागस्य, परप्यायशस्त्रं सृत्तिकाश्लेहकारादि, उभयशस्त्रं तु उद्वमिश्रितसृत्तिकाऽ-
 30 म्भम, भावशस्त्रश्चासयम प्रमत्तस्य दुष्पणिहितमनोवाक्पायलक्षण ॥ १३ ॥
 ननु यथाप एव जीवान्तनक्षत्रपरिभोगे सत्यवश्य साधूनामपि प्राणातिपातदोषप्रसङ्ग इत्या-
 शङ्कामाहा—

अचित्तोदकमेव परिभोग्यम् ॥ १४ ॥

अचित्तेति, अप्कायो हि त्रिविध सचित्ताचित्तमिश्रभेदात्, तत्र निश्चयव्यवहाराभ्यां सचित्तो द्विधा, घनोदधिघनवलयदयो निश्चयतरसचित्ता - एका तेन सचित्ता, अवटवपातीत्तागदिस्था व्यवहारायमतेन सचित्ताः, अनुद्धतेषु दण्डेपूत्कालेषु यदुष्णोदक तन्मिश्रम्, प्रथमे दण्डे जायमाने कश्चित्परिणमति कश्चिन्नेति मिश्रः, द्वितीये प्रभूतः परिणमति स्तोकोऽयश्चिष्ट इति मिश्र, तृतीये तु सर्वोऽप्यचित्तो भवति, तथा दृष्टो पतितमात्र यज्जल मामनगरादिषु प्रभूततिर्यङ्मनुष्यप्रचारसम्भविषु भूगौ ४
षर्त्तते तद्यायभाद्याप्यचित्तीभवति तावन्मिश्रम्, प्रामनगरादिव्योऽपि घट्टिर्येदि स्तोक मेघजल निपतति तदानीं तदपि पतितमात्र मिश्रम्, तण्डुलोदकमप्ययदुप्रसन्न मिश्रमिति । तत्राचित्तोऽप्यायः साधूना परिभोगयोग्यो न सचित्तादिरूपः, अचित्ता च स्वभावाच्छन्नसम्यन्धाश्च, तत्र यः स्वभावाद्चित्ती- ५
भवति सोऽपि साधूनां परिभोगाय न कल्पते, किन्तु घाहाशस्त्रसम्पर्काद्वर्णादिभिः परिणामान्तरमापन्नः, शस्त्र ह्युत्सेषागागलनोपकरणधावनादि स्वकायादि पूर्वार्थस्याविलक्षणवर्णाद्यापत्तयो वा, अग्निपुद्गलानु- १०
गतत्याद्वि जलमीपत्विङ्गल धूमगन्धि विरसमुष्णश्च जायते, तथोद्भूतत्रिदण्डम् । एवविधावस्थामादित-
जलोपभोग एव साधूना योग्य, ना यादृशः । शाक्यादयस्तु अप्कायभोगप्रवृत्ता नियमतोऽप्याय द्रव्य-
भावशस्त्रैर्विहिंसन्ति तदाधितानन्याश्च, ततस्तेषां प्राणतिपाताद्योऽयश्चयम्भाविनः, अत एवेते क्षपरिज्ञया न परिक्षातसमारम्भाः, येन तु क्षपरिज्ञया समारम्भाः परिक्षाताः प्रत्याख्यानपरिक्षया च परिज्ञताः स १५
एव परिज्ञातकर्मा भवतीति ॥ १४ ॥

15

अमुमेघ न्यायमयत्राप्यतिदिशति—

तेजोवायुवनस्पतिकायान् विजानीयात् ॥ १५ ॥

तेज इति, एतेऽपि अप्काय इव प्ररूपणालक्षणपरिमाणोपभोगशस्त्रैर्विदिष्टतया विज्ञेया इत्यर्थः, तथा हि तेजसः प्ररूपणा-तेजस्वायाः सूक्ष्मधातुरूपेण द्विविधाः, एव वायुधातुपतिकाया अपि, सूक्ष्मा सर्वलोक्यापिः, अहाराभ्यार्विज्जीलासुर्भेदतः पञ्चविधाः यादरतेजस्वाया, एते स्वभानाद्दीकर- २०
णामनुष्यक्षेत्रेऽर्धवृत्तीयेषु द्वीपसमुद्रेष्वव्याघातेन पञ्चदशसु कर्मभूमिषु व्यापाते सति पञ्चसु विदेहेषु चान्यत्र, उपपाताद्दीकरणे तु लोकासत्येयभागवर्तिनः, यत्र वादराः पर्याप्तकास्तत्रैव वादरा अपर्याप्तका अपि, क्षत्रियया तेषामुत्पद्यमात्वात्, तदेव सूक्ष्मा वादराश्च प्रलोक पर्याप्तनापर्याप्तकभेदेन द्विधा भवन्ति, एते च वर्णादिभिः सहस्राप्रशो भिद्यमानाः सत्येययोनिप्रसुरतश्चसहस्रभेदपरिमाणा भवन्ति, तत्रैषां संवृता योनिरुष्णा च सचित्ताचित्तमिश्रभेदाद्रिधा, सप्त चैषा योनिलक्षा भवन्ति । सूक्ष्मवायु- २५
जीवाश्च सर्वलोकन्यापितया दक्षकपाटसकलवातायनद्वाररोहान्तर्भूमवत्स्थिता । वादरा एते पञ्च-
विधाः, उत्कलिकामण्डलिकागुह्याधनशुद्धातभेदात्, सप्त च वायुकायाना योनिलक्षा भवन्ति । सूक्ष्म-
यनस्पतयश्च सर्वलोकापन्ना अचक्षुर्मांशा एकाकारा एव, प्रलोकसाधारणभेदतो वादरवनस्पतिकाया द्विविधाः, पत्रपुष्पफलमूलादीन् प्रति प्रति एको जीवो येषान्ते प्रलोकजीवाः, वृक्षगुल्मगुच्छलतावह्नीप- ३०
र्षगणवलयहरितौषधिजलरुहकुहणभेदेन द्वादशविधा । परस्परानुविद्वान् तजीवसंघातरूपशरीराव-
स्थानाः साधारणा अनेकभेदाः, समासेन तु सर्वेऽप्येते अममूलरश्मिपर्वशी तबीजरहसम्भूच्छनज-

- भेदात् योढा भवन्ति । प्रत्येकवह्नीना पर्याप्तका सवर्तितचतुरस्रीकृतलोकश्रेण्यसंख्येयभागवर्षा-
काशप्रदेशराशितुल्यप्रमाणा वादरतेजःकायपर्याप्तनराशेरसख्येयगुणाश्च । अपर्याप्तकास्तेऽसख्येयलोक-
प्रदेशप्रमाणा, एतेऽपि वादरतेजःकायनीवराशेरसख्येयगुणा । साधारणाः सूक्ष्मघादरपर्याप्तना-
पर्याप्तकभेदेन चतुर्विधा अपि पृथक् पृथगनन्तानां लोसना यावन्त प्रदेशास्तावत् इति, परंतु
- ६ साधारणवादरपर्याप्तकेभ्यो घादरापर्याप्तना असख्येयगुणा तेभ्यः सूक्ष्मा अपर्याप्तका असख्येयगुणा-
स्तेभ्योऽपि सूक्ष्मपर्याप्तना असख्येयगुणाः, योनिश्च वनस्पतीना सधृता, सा च सचित्ताचित्तिभिः प्रभेदेन
त्रिधा, शीतोष्णमिश्रलक्षणभेदात् भवती च, एव प्रत्येकतरुणा योनिभेदात् दशलक्षाः साधारणानाश्च
चतुर्दशलक्षा इति । लक्षण तेजस्कायस्य, यथाहि रात्री रश्योतकावेदेहपरिणामो जीवप्रयोगनिर्घृत्स-
क्किराविश्वकान्ति एवमन्नारादीनामपि प्रविशिष्टा प्रकाशादिवाक्किर्जीवप्रयोगविशेषाविर्भातिरेत्युमी
- १० यते यथा ज्वरोष्मा जीवप्रयोग नातिवर्त्तते जीवाधिष्ठितशरीरानुपात्येव भवति एषैवोपमा आप्रेयजत्-
नाम्, न हि मृता ज्वरिणः क्वचिदप्युपलभ्यते, एवमन्वयव्यतिरेकाभ्यामग्रे सचित्ता भाव्या,
एव छेयत्वादिहेतुभ्योऽपि । वायोर्लक्षणश्च, सचेतनो वायुः, अपरप्रेरिततिर्यगनियमितगतिसत्त्वाद्-
वात्वादिवदिति, निर्यगेव गमननियमाभावादनियमितेति विशेषणोपात्तनाथ न परमाणुषु व्यभिचारः,
तेषां नियमितगतिमुत्तमत्, जीवमुद्गलयोरनुश्रेणिगतिभ्रवणात्, एष वायू रूपरसाग्धस्पर्शात्सकोऽपि
- १५ सूक्ष्मपरिमाणात् परमाणोरिव चक्षुरविषयोऽपि न तस्याभावोऽचेतत्वं वा, अथवा चक्षुरविषयश-
रीराणां स्वशक्तिमहिम्ना तथाविधरूपकारिणा देवादीनामप्यभावोऽचेतत्वं च स्यात्, न चैतद्विष्टमिति ।
वनस्पतिलक्षणमपि—यथा हि मनुष्यशरीरं जातं बालकुमारादिपरिणामविशेषधत् प्रस्कृतचेतनारु-
पलभ्यते तथेदमपि वनस्पतिशरीरम्, यतो जातं केतकतरुर्बालको युवा वृद्धश्च सधृत् इति जालादि-
धर्मत्वमनुभूयते, समानेऽप्युत्पत्त्यादिधर्मकत्वे मनुष्यादिशरीरमेव सचेतनं न वनस्पतिशरीरमित्यभ्यु-
- २० परमो न युज्यते, तथा यथा मनुष्यादिशरीरं ज्ञानवत्तथा वनस्पतिशरीरमपि, धात्रीपुत्रागादीनां
हि स्वापविशेषसद्भावं अधोनिखातद्रविणराशे स्वप्ररोहेणावेष्टनं प्रावृद्धजलपरनिनादध्वणशिशिर-
वायुसस्पर्शनादङ्गुरोदय वामिनीचरणाडानदशोकतरोः पल्लवकुमुभोद्गम, एव सुरभिपुरागण्डूषसेकाद्-
जुलस्य, स्पष्टप्ररोहिपादीनाश्च हस्तसस्पर्शात् सङ्गोचिनादिका क्रियाविशेषा दृश्यते, न हेतुं ज्ञानमत्-
रेण षट् इति । तत्र सूक्ष्माश्चसुरप्राणा जीवा वेचलमरत्तद्विष्टमभवदाहाररूपागमादेव प्रत्येतव्याः ।
- २५ अनन्तकावना जीवानामाहारप्राणापानमहणमेऽमेव भवति, एकस्मिन् द्वाहारितवति उच्छृसिते निःश्र-
सिते वा सर्वेऽप्यागृहीताहाराच्छ्वासनि श्वासा भवति बहुभिर्वाऽऽहारादिप्रहणे कृते तदेव स्वापि भवति
एकलक्षणास्ताधारणजीवा भवन्ति, परिमाणं तेजस्कायस्य क्षेत्रपत्त्योपमासंख्येयभागमात्रवृत्तिप्रदेशरा-
शिपरिमाणा ये वादरपर्याप्तानलजीवास्ते वादरपृथिवीकायपर्याप्तकेभ्योऽसंख्येयगुणाहीना, वादरापयात्-
सूक्ष्मपर्याप्तसूक्ष्मपर्याप्तानलजीवा पृथिवीरुद्धाव्या किंतु वादरपृथिवीकायापर्याप्तकेभ्यो घादराप्य-
३० पर्याप्तका असख्येयगुणाहीनाः सूक्ष्मपृथिवीकायापर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मापेयापर्याप्तका विशेषहीना, सूक्ष्म-
पृथिवीकायापर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मापेयपर्याप्तना विशेषहीना इति । वादरपर्याप्तका वायवसवर्त्तितलोक-
प्रदेशासंख्येयभागवर्त्तिप्रदेशराशिपरिमाणाः, क्षेत्रास्यश्च प्रत्येकसंख्येयलोककाशप्रदेशपरिमाणा,

तथापि वादराप्तायपर्याप्तकेभ्यो वादरवायुपर्याप्तका असरयेयगुणाः, वादराप्तायापर्याप्तकेभ्यो वादर-
वायुकायापर्याप्तका असरयेयगुणाः सूक्ष्माप्तायापर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मवायुपर्याप्तका विशेषाधिकाः,
सूक्ष्माप्तायपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मवायुकायपर्याप्तका विशेषाधिका इति । चनस्पतिकायपरिमाणञ्च यथा
कश्चित्सर्वपायानि प्रश्नकुडवादिना मित्वाऽन्यत्र प्रक्षिपेत्तथा यदि कश्चित्साधारणजीवराशिं लोकदुः-
खेन मित्वाऽन्यत्र निक्षिपेत्तत एव मीयमाना अनन्तलोका भवति । पर्याप्तवादनगोदाश्च सर्वत्ति- 5
त्यतुरस्तीकृतसकललोकप्रतरासाः प्रेयभागवर्तिप्रदेशराशिपरिमाणा, प्रत्येकशरीरवादनचनस्पतिपर्याप्तक-
जीवेभ्योऽसत्येयगुणाश्च । अपर्याप्तवादनगोदा अपर्याप्तसूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदाश्च
प्रत्येकमसत्येयत्रोकाकाशप्रदेशपरिमाणाः क्रमशो घटतरालेभ्योऽनन्तगुणा साधारणजीवा इति ।
तेजस उपभोगः—दहनप्रतापनोद्योतकरणौदनादिरवनस्वेदाद्यनेकप्रयोजनेषु मनुष्याणां वादरतेज-
साय उपयुज्यते, षट्त्रिंशत्त गृह्णिष्यततमारम्भप्रवृत्ता जीवान् ज्वापादयति । व्यजनभस्माध्मा- 10
णभिधारणोत्सिञ्चनफूत्करणदिभिर्वायुकाय उपयुज्यते तदर्थञ्च मनुष्यास्तदारम्भप्रवृत्तासा र्हिंसति ।
परफलाग्राहव्यजानुपकरणरत्नादिशयनयानशिविकादिभिर्बनस्पतिनायस्योपभोगः, षट्प्रयोजनाय
सुसैपिणः प्रत्येकसाधारणचनस्पतिजीवा र्बहू र् विहिंसति धूल्युदफामिवायुवनस्पतिप्रसादयस्तेज-
सायस्य समासतो द्रव्यशस्त्रम्, स्वाकाररूप विभागशस्त्रमग्निकाय एवाग्निकायस्य, यथा सर्णाग्नि
पार्णामैः । परकायरूपन्तूदकादि, उभयरूपमपि तुपकारीपादिव्यतिमिश्रोऽमित्परामै । भावशस्त्र दुष्प- 15
णहितमनोवाक्कायलक्षणपासयम इति । वायुकायस्य व्यजनसूर्यचामरादयः परकायशस्त्रम्, प्रतिपक्षवातः
स्वकायशस्त्रम् । दुष्पणहितमनोवाक्कायलक्षण भावशस्त्रम् । चनस्पतेः कुहालवासीपरधादयः समासतो
द्रव्यशस्त्रम्, लशुहादि स्वाकायशस्त्रम्, पापाणयह्मपादि परकायशस्त्र दासकुठारादिरूपमुभयशस्त्रञ्च विभा-
गतो द्रव्यशस्त्र विशेष्यम्, दुष्पणहितमनोवाक्कायरूपासयमो भावशस्त्रमिति ॥ १५ ॥

अथ सुखाभिलाषिणो जीवाना दुःखसुखीर्यति तन्मूले च दुःखप्रगहने ससारसागरे परिभ्र- 20
मन्तीत्येय विदिततदुष्टविपाको गिरिलजीवविमर्दानादत्यन्तं नियतंतेत्याह—

प्राप्य प्रव्रज्यामवबुध्य जीवान् समारम्भान्निवर्त्तत ॥ १६ ॥

प्राप्येति, सर्वशोपदिष्टमार्गानुसारेण प्रव्रज्या परित्यक्ताग्निलसावचारम्भकलाप सन् तेज-
स्कायादिप्राणिदुःख हस्ममारम्भ वा न करिष्यामीत्येव सयमत्रियामवाप्येत्यर्थ, न केवल क्रियामात्रेण
शोभावातिरपि तु विशिष्टमोक्षकारणभूतज्ञानादपीत्याशये तोषमवबुध्य जीवानिति, यथायत् जीवगणान् 25
ज्ञातेत्यर्थः, पूर्वोदितहेतुभिरम्भस्कायदिजीवान् विज्ञायेति भावः, अथवा यथाऽनद्वेषपमौदयात्
स्वस प्राप्त स्वानुभवे तात्तिकादु दुःख सद्ब्रह्मकर्णौदयात् सुखरर सुख वेत्ति तथा प्तेऽपि जीवा सुखा-
भिलाषिणो दुःखोद्वेजिअथेति मुक्त्वु साभ्या जीवानवबुध्येत्यर्थ, यस्य हि स्वात्मयेषविध ज्ञान
ममस्ति स एव हि परत्रापि नानाविधोपक्रमजगति स्वपरसमुत्थ योगाश्रय सुख दुःख वाऽनुमिनोनि
यस्त्वैव म्यात्मानमेव न जानाति स कथ परत्र जानीयात्, यश्च परत्र जानाति स स्वात्मानमपि यथा- 30
वदयेति, परस्परान्यभिचारादिति भावः । शपरिहाया विशये जीवगणे यद्विधेय तदाह—समारम्भान्नि-
वृत् ३० ५

वर्त्तेति, सर्वसाधारणमात् परणत्रयैरुपरमेत्, स चोपरममात् य आहतप्रयत्ने निरतो नायत्र, तथा च शाक्यादयो यथामतिश्च निरवद्यानुष्ठायित्वाभावानोपरतव्यपदेशभाजः । प्रम्रज्याप्रतिपत्सुत्तरकालमपि क्षान्त्रियोत्तेर्निःशङ्कितत्वमुदहद्रावचत्वमपि भवेदिति सूचितम्, यादृशो ज्ञानेन धृदया च प्रम्रज्या प्रपन्नः ता तथैव सरक्षेत्, न तु शाक्यादिदर्शनयैभवादिना ज्ञेनेत्रे शासने शङ्कितो भवेत्, देशसर्वभेदेन हि द्विविधा शङ्का, किमस्त्वाहृतो मार्गो न वेति सर्वशङ्का, पृथिवीकायादयो जीवा विद्यन्ते न चेति देशशङ्का, उभयविधाऽपीय शङ्काऽनर्थकारिणी, तस्मान्मौनीन्श्रवचनेन पृथिवीकायादिजीवान् विशय सन्नद्धो यावज्जीव समारम्भनिवृत्तो भवेत्, यत् प्रम्रज्याप्रतिपत्तिकाले प्रायः प्रवृद्धपरिणामित्वेऽपि सयमश्रेणि प्राप्तो षड्र्मानपरिणामो हीयमानपरिणामोऽवस्थितपरिणामो वा भवेत्, तत्र वृद्धि-फालो हानिफालो वा समयो जघन्यत उत्कर्षेणान्तर्मोहसिंहः, अवस्थितकालश्च द्वयोर्वृद्धिहानिलक्षण-
 10 योर्वैचमध्यवज्रमध्यचोरष्टौ समया, तत् ऊर्ध्वमवश्य पातान्, तस्मात्प्रम्रज्याप्राप्त्युत्तरकाल धृतसागर-मवगाहमानः सवेगवैराग्यभावाभावावितातरात्मा षड्र्मानपरिणाम एव भवेत्, शङ्कामवधूय निलि-
 लानागारुणार् परिच्छेदिति भावः ॥ १६ ॥

अथ पृथिवीजलवह्निवायुवनस्पतिकायनिरूपणोत्तरं श्रमप्रसिद्धं ब्रह्मकायस्वरूपमाह—

एवं ब्रह्मानष्टविधयोनिभाजो विचिन्त्य परिपालयेत् ॥ १७ ॥

15 एवमिति, पूर्वमभिहितद्वारैरित्यर्थं, तत्र तावत्—ब्रह्मन्ति उष्णाद्यभित्ता सन्तोऽभिलषित-
 स्थानादुद्भिजन्ते गच्छन्ति च छायाद्यासेवनार्थं रानान्तरमिति ब्रह्मा, अनया च व्युत्पत्त्या ब्रह्म-
 नामकमौदयवर्त्तिन एव ब्रह्मा भवति, ब्रह्मन्त्वभिसिंधिपूर्वकमनभिसन्धिपूर्वकं वा ऊर्ध्वमधस्तिर्यङ्मु-
 चलन्तीति त्रया, तेजोवायु द्वीन्द्रियादयश्च । प्ररूपणा—उद्विघातिब्रह्मभेदेनासौ द्विविधः, तेजो-
 वायु लक्ष्या ब्रह्मासौ नेह विवक्षितौ, तयोः पूर्वं निरूपितत्वात्, गतिरसाश्च नारकतिर्यङ्मनुष्या-
 20 गरभेदेन चतुर्विधा, प्रत्येक पर्याप्तपर्याप्तभेदभाजो नामकर्मादयप्रभावेणासादितगतयः, सर्वे जीवा
 मिलित्वा चतुरशीतिलक्षयोनिना । सर्वेषा जीवानान्त्वेका फोटीकोटी सप्तनवतिश्च शतसहस्राणि
 पञ्चाशत्सहस्राणि फुलकोटीना परिमाणं भवतीति । लक्षण—दर्शनज्ञानचारित्राणि देशविरतिर्लब्धि-
 दक्षक साकारानाकारोपयोगो योगोऽभ्यवसायः पृथग्लब्ध्युदयः धर्माष्टपोदय इत्येवमादय ।
 परिमाणञ्च क्षेत्रतः सर्वसत्त्वलोकरप्रतरासत्त्वैयभागवर्त्तिप्रदेशराशिपरिमाणास्तत्रावयवपयातकाः एते च
 25 वादरेतेजस्कायपर्याप्तनेभ्योऽसंरयेयगुणा, ब्रह्मनायपर्याप्तकेभ्यस्तत्रावयविकापर्याप्ता असंरयेयगुणा,
 कालव प्रत्युत्पन्नप्रसक्तविका सागरोपमलक्षप्रयक्त्वसमयराशिपरिमाणा जघन्यपदे, उत्कृष्टपदेऽपि
 सागरोपमलक्षप्रयक्त्वपरिमाणा एव, उद्भूतनमुपपातश्च जघन्येवैको द्वौ त्रयो वा, उत्कृष्टतस्तु प्रतर-
 स्वास्त्येयभागप्रदेशपरिमाण एव । प्रसेपु सततमुत्पत्तिर्निष्कमो वा जीवानां जघन्येनैक समय द्वौ
 श्रीम वेत्यादि, उत्कर्षेणाबलिकासत्त्वैयभागमात्र काल क्षततमेव निष्कम प्रवेशो वा । एकजीवा-
 30 पेक्षया तु—एकजीवो हि ब्रह्मभावेन जघन्यतोऽन्तर्मुद्गूर्ध्वमासित्वा पुनः पृथिन्याद्येवेन्द्रियेषुत्पद्यते, प्रकर्ष-
 णाधिकं सागरोपमसहस्रद्वयं सततं ब्रह्मभावेनावतिष्ठत इति । उपभोगो मासचर्मकेशरोमनखपिच्छ-

द्वत्काम्यव्यविपाणाविभिन्नसजीवसम्बन्धिभिर्भवति । शान्तमप्यस्य स्वनायपरदायोभयद्रव्यभावभेद-
 भिन्नमनेकप्रकारम् । शेषद्वाराणि पृथिवीवत् । अष्टविधयोनिभाज इति, अण्डपोतजरायुरससखे-
 सम्मूर्च्छनोद्भिदुपपातजभेदेनाष्टनिध जन्म प्रसानाम्, तत्राण्डजा. पद्मदाय, पोतजा इत्यादय, जरा-
 युजा गोमनुष्यादयः, रसजास्रपादौ पायुदम्याकृतयोऽतिसूक्ष्मजीवा, सखेदजा मच्छाणादयः, सम्मू-
 र्च्छनजा शलमषिपीलिनादय, उद्भिज्जा पतङ्गखक्षरीटादय, उपपातजा देवा नारनाश, प्रसा. सर्व 8
 एतेष्वेनाष्टविधेषु जन्मसु निपतन्ति, एते प्रसा सर्वजाप्रत्यक्षसमग्रिगम्यान्मैकालिकाश्च । अर्चामध-
 साधनानिनमासशोणितपिचवसापिच्छापुच्छवालाद्यर्धमातुरा हिताहितप्राप्तिपरिहारश्च्यमनस एतान्
 हिंसति, अतस्त्रासपरिगतमनस एव इति विहाय प्रत्यान्यानपरिहृत्या संभृतो सत्त्वाऽनगारुणान् रक्षेत्
 ये तु परित्यक्तानगारुणा निपयप्रवृत्तास्ते न जीवानपेक्षते रागद्वेषकल्पितलोचनत्वात्, अतस्ते नार-
 कादिवचतुर्धिवगल्यतापातिनः । तदेव पद्मजीविकायशस्य करणैर्बोर्गेन समारभेत्, अथवा प्राणाति- 10
 पातभृपावादादत्तानाममैद्युनपरिग्रहत्रोडमानमायालोमप्रेमद्वेषकलहाभ्याव्यानपैद्युन्यपरपरिवादरत्नरतिमा-
 यामृपामिध्यादर्शनशल्यरूपाष्टादशविषपापभाक् स्यादिति भाव ॥ १७ ॥

तदेव सामान्यतो निरोधतश्च जीवास्तित्व प्रसाध्य यद्य विरतिश्च वर्णयित्वा तच्छुद्धधानस्य
 तद्रक्षापरिणामिनोऽधिगतमहाप्रतस्य मुनेश्चारित्राङ्ग रागादिस्पायलोऽस्य शब्दादिविषयलोकस्य वा
 विषय वक्तुमुपक्रमते—

औदयिकभावलोक औपशमिकादिभावलोकेन विजेयः ॥ १८ ॥

औदयिकेति, लोको हि पञ्चास्तिकायात्मका, स च नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालमवभाव-
 पर्यवभेदैरष्टभिर्निश्चिद्यते, तत्र नामस्थापने सुप्रसिद्धे, द्रव्यलोको जीवाजीवरूप, क्षेत्रलोक आकाश-
 मात्रम्, काललोक समयवलिकादि, भयलोको नारकादि, स्वस्मिन् स्वस्मिन् भवे वर्तमानो यथा
 मनुष्यलोको देवलोक इत्यादि । भायलोऽस्तु औदयिकोपशमिकादौदयिकश्चायोपशमिकपरिणामिकसात्रि- 20
 पातिररूप, पर्यायलोकौ द्रव्याणा पर्यायमात्ररूप, अत्र औदयिकभायलोकौ प्राज्ञ इत्येतत्सूचनायैव
 औदयिकभावलोक इत्युक्तम्, तमूलो हि ससारोऽतस्तद्विजय कर्त्तव्यः, विजयश्च नामस्थापनाद्रव्य-
 क्षेत्रकालभायभेदैरष्टभिर्निश्चिद्यः, तत्र नामस्थापने प्रसिद्धे, व्यतिरिक्तद्रव्यविजयो द्रव्येण द्रव्यात् द्रव्ये
 वा विषयो यथा कटुतिक्तरूपायादिना श्रेष्ठादेर्नृपतिमहादेवो, क्षेत्रविजयः पद्मभरतखण्डादे, स्वस्मिन्
 क्षेत्रे विजय, प्ररूप्यते स वा, कालविजयः कालेन विषयो यथा पट्टिमिर्वर्षसहस्रैर्भरते भारत जितम्, 25
 कालस्य आधान्यात्, स्वस्मिन् वा काले विषयो व्याख्यायते तः । भायविजय, औदयिकादिभावस्य
 भायान्तरेणौपशमिकादिना विजयः, अत्र यानेनैवाधिकारः, एवञ्चौदयिकभायपदेन यथाविषयपायो
 प्राज्ञ, औदयिकभावकपायलोकस्योपशमिकादिभायलोकेन विजय कर्त्तव्य, यथाविषयलोकस्य ससार-
 कारणत्वेन तज्जपे ह्यदिति तस्मान्मुच्यत इति भाव ॥ १८ ॥

नेनु विजितकपायलोकत्वात्तरया ससारा मुच्यत इत्युक्तं तत्र कोऽसौ समारः हि वा 30
 तकारणमित्यत्र—

संसारकपायकामानां मोहनीयं मूलम् ॥ १९ ॥

- ससारेति, परम्परया ससारस्य कपायाणां कपायानाम् मोहनीय प्रधात कारण तथा संसारस्य कपाया तेषां कामाः तेषाम् मोह कारणम्, एतत्सूचनार्थं तथा प्रमोपन्यास, भवति हि श्रेयस्-
 क्षान्तादिविषयरूपा कामा कपायाणां मूलम्, शब्दादीनामिष्टानिष्टानां प्राप्ते रोगद्वेषामिहतचेतनः
 कपायाणां प्रादुर्भावात्, ते च कपाया संसारस्य कारणम्, कपाया हि कर्मरिश्तेर्मूलम्, सत्याश्च तस्या
 ५ ससारोऽवश्यम्भावीति, तस्माच्छब्दादिविषयोद्भूता कपायाः परमंस्थितिद्वारेण संसारस्य मूलम् । कर्म
 णश्च कपाया मूलम्, मिथ्यात्वाविरतिप्रमादरूपाययोगात् कर्माधेहेतुत्वान्, अष्टविषयापि कर्मणो
 मोहनीयत्वगता कपाया कारणम्, कामानाम् मोहनीयम्, कामोऽनङ्गस्य, तदुष्णाः शब्दादयोऽपि
 कामपदवाच्या, चेदोत्पन्नप्रयुक्तो हि कामो वेदश्च मोहनीयान्तर्गत एवेति मोहनीय संसारस्याप्य कारणम् ।
 मोहनीयत्वं दर्शनचारित्रमोहनीयभेदेन द्विविधम्, अहस्तिद्वैतवप ध्रुवगुरुसायुसघप्रत्यनीकतया दर्श
 10 नमोहनीयस्य कर्मणो कर्मा, येन जीवोऽनन्तसंसारसमुद्रान्तःपाटोपयतिष्ठते । तीव्रकपायबहुत्वात्
 द्वेषमोहाभिभूतो देशसर्वपरित्युक्तकारिचारित्रमोहनीय कर्म भ्रष्टाति, दर्शनमोहनीयश्च मिथ्यात्वमिध्र-
 मन्वक्तव्यभेदतद्विधम्, चारित्रमोहनीयत्वं पोडशकपायनयनोपपायभेदात् पञ्चविंशतिविधम् । तत्र
 कामाः शब्दादयः पञ्च चारित्रमोह, त एषान् विवक्षिता, तेषां कपायस्थानत्वात्, संसारतरोर्हि
 शरीरमानसोपचिततीव्रतरुत्वं तत्रातिफलस्य प्रियविप्रयोगाप्रियसम्प्रयोगार्थंहीनानान्यापिबुसुमस्य दारि-
 15 श्यानेकव्यसनोपनिपातप्रगहनस्य गर्भनिपेकफललावुंद्दमासपेक्ष्यादिजन्मजरामरणशागस्य नारक-
 तिर्यङ्गरामरगतिस्वल्पस्याष्टप्रकारं कर्म कारणम्, तस्यापि च कर्मणो भ्रोधादिकपाया मूलमिति
 भावः । अथ संसारस्य निक्षेप व्यतिरिक्तद्रव्यसंसारो द्रव्यसत्त्वरूप, क्षेत्रसंसारो द्रव्यसंचाराधार-
 क्षेत्रम्, फलसंसारो द्रव्यससरणकाल, भवसंसारो नारकतिर्यङ्गरामरगतिचतुर्विधानुपूर्व्युदयाद्भवा-
 न्तरसंक्रमणम्, भावसंसारस्तु औदयिकादिभावपरिणति सत्त्वित्स्वभावा, नामस्थापनाद्रव्योत्पत्ति-
 20 प्रत्ययादेशरसभाषभेदेनाष्टधा कपायस्य निक्षेपः, तामस्थापने स्पष्टे, व्यतिरिक्तद्रव्यकपायाः कर्मद्रव्यनो-
 कर्मद्रव्यकपायभेदेन द्विधा, आदिरिस्तात्तानुदीर्घादीर्घा पुद्गला द्रव्यप्राधान्यात् कर्मद्रव्यकपाया ;
 तोकर्मद्रव्यकपायास्तु निमित्तकादयः, शरीरोपधिक्षेत्रनास्तुस्थाण्वाद्यो येषामाश्रयेण कपायाणामुदयस्यै
 उत्पत्तिकपायाः, कपायाणां कर्माकारणभूता मतोक्षेत्रशब्दादयः प्रत्ययकपायाः, कृत्रिमवृत्तध्रुवुटीभङ्गा-
 दथ आदेशकपाया, रसकपायस्तु मधुराम्लरुदुतिककपायपञ्चपान्तर्गत कपायाः, भावकपायाः
 25 शरीरोपधिक्षेत्रवास्तुम्यजनेप्यार्चोदिनिमित्ताविभूताः शब्दादिवामगुणकार्यभूतवपायकर्मोदयादात्मपरि-
 णामविशेषाः क्रोधाभयमायालोभाः प्रत्येकमन्वानुबन्धादिभेदेनः पोडशविधाः, विवेचिताश्चेते मत्क-
 ततत्त्वव्याप्यविभाकरे । नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रफलभावभेदान्मूलस्य पोडा निक्षेपः, उभयव्यतिरिक्त-
 द्रव्यमूलश्चोदयिनोपदेशादिमूलभेदेन त्रिविधम्, वृक्षादेर्मूलत्वेन परिणतद्रव्याणि औदयिकद्रव्यमूलानि,
 धातुराय चिन्तित्कोपदिष्ट रोगविनाशनसमर्थं मूल पिप्पलीमूलादिरूपमुपदेशद्रव्यमूलम्, वृक्षादिमू-
 30 लोत्पत्तिप्रथमकारणं स्थावरनामगोत्रप्रवृत्तिप्रत्यया मूलनिर्वर्त्तनोत्तरप्रवृत्तिप्रत्यया च मूलमुत्पद्यते तदा-
 दिमूलम्, औदारिकशरीरत्वेन मूलनिर्वर्त्तनानामुदयिष्यता पुद्गलानां कर्मणं शरीरमाद्य कारणमिति
 यान्तम् । मूलोत्पत्तेसाध्याख्यायां वाऽऽधारभूत क्षेत्र क्षेत्रमूलम्, तदुत्पत्तिव्याख्यानयोर्निमित्तभूत

यालं पाउमूलम् । भावमूलं तु त्रिविधम्—औदयिनभावमूलमुपदेष्टृमूलमाविमूलञ्चेति, नाममोत्रमो-
दयाद्वनस्पतिनायमूलमनुभवमूलजीव एषौनयिकभावमूलम्, ये कर्मणि प्राणिनो मूलत्वेनोत्पद्यन्ते
तेषामुपदेष्टा मोक्षसंसारयोरादिमूलस्योपदेष्टा मामान्येनोपदेष्टा वाऽऽचार्य उपदेष्टृभाजमूलम्, मोक्षस्य
ज्ञानदर्शनचारित्रतपऔपचारिकरूपेण पञ्चप्रसारो विनय आदिमूलम्, विषयनपाया संसारसा-
दिमूलम् ॥ १९ ॥

अथ संसारस्य नास्त्वादिगतिरूपस्य नपायमूलत्वात्तदुन्मूलनमवश्य विधेयमयथा दोषमाह—

स्वजनादिषु रागद्वेषाभ्यां जन्मादिप्राप्तिः ॥ २० ॥

स्वजनेति, यो ह्यात्मा शब्दादिविषये वर्त्तते स कपाये वर्त्तत इति तस्य गुणानुरागितया तद्व-
प्राप्तौ विनाशे वा काक्षाशोकाभ्यां कायिकमानमदु लेनात्यन्तमभिभूतस्तत्र तत्रोत्पन्नो रागाग्राहान्वो
मातापित्रादिलक्षणस्वजनादावनुरज्यते, स्वभावादुपकारवर्त्तत्वाद्वा, एतेषां ह्युत्पिपासादिवेदना मा भूदिति 10
कृषिवाणिज्यसेवादिना प्राण्युपधातमर्थी प्रिया विदधाति, तद्विद्वक्तृरि ज-तौ तेषां वाऽकार्यानुष्ठारत्वे
द्वेष आविर्भवति, तदेव मातापित्रारथं कपायेन्द्रियविषयप्रवृत्तोऽर्थोपार्जनरक्षणगिरतोऽर्निशमद्युभाष्य-
वसायपरिणतं समन्तात्स-तप्यमानं काले कर्त्तव्यमकाले करोति, अवसरेऽपि न विद्यते, अकर्त्तव्यं च
करोति, तथा च दुःस्वप्नेषु चेतनमनुभवति, विशिष्टमनस्त्वत्वात्, धनधान्यहिरण्यद्विपदचतुष्पदराज्य-
भार्योद्विन्द्येगार्थितराच । अर्थोत्पिच्छातिना-तार्थोपार्जनसमर्थवया अपि सम्भृतसमारोऽपि प्रबल- 15
जलधारावर्षनिरुद्धास्त्रिणिस्रानिसञ्चाराया प्रापृषि महानदीजलपूरानीतराष्ट्रानि जिघृक्षुः शुभपरिणामनि-
वृत्तो मम्मण इव तदुपार्जने प्रयत्नते, तथा निर्गतकर्त्तव्याकर्त्तव्यविवेचनोऽस्तिमात्रार्थोभेददृष्टत्वाद्विदि-
षामुत्पिच्छदुर्विपापकारिणीर्गैलकर्त्तनचौर्यादिक्रिया करोति, तदेव मातापित्रादिस्वजनेष्वनुरक्तो धनगृहः
स्वपरकायादिभेदभिन्नेदशखैर्नि शक प्रृष्ठीकायादिप्राणिसमारम्भप्रवृत्तो जन्मरणादीनि प्राप्नोति, अति- 20
शान्त्यौवनञ्च यदा जराप्रयाप्नोति देशतरसर्वतो वेन्द्रियैः परिहीयमाणशिशयिलीभूतनिचित्तावयवो 20
विपरीतबुद्धिः परार्थिनो भवति तदा त एव स्वजनादयस्त्वमवधीरयति न च तं शुश्रूषते, सर्वैश्चावनीतो
पचनमात्रेणापि केनाप्यननुवर्त्तमानोऽस्तिदुःखितो यावदायु शेषं पृथ्वरा दशामनुभवतीति ॥ २० ॥

तदेवमप्रशम्न स्थानमुचया प्रशस्तमाह—

तस्मात्प्राप्तावसर आत्मार्थं प्रयतेत ॥ २१ ॥

तस्मादिति, यतो जन्ममरणप्रवाहेण जरया धामिभूतो महादुःखमनुभवति जीवस्तस्मादि- 25
सार्थं, प्राप्तावसर इति, आर्यक्षेत्रमुदुल्लोत्तिसोपिठामसर्षविरत्यादिक समारे पुनरतीव दुर्लभमवसरं
लब्ध्वेत्यर्थः, त्रिवेदिभिः प्रोवावसरमथाप्य यावदित्थैः क्षीयमाणशक्तिर्यैःकुल जराजीर्णं न
म्यजनादयः परिवर्त्तित यावच्चानुक्मपया न पोषयति रोगाभिभूतश्च न परित्वजन्ति तावदात्मार्थं
यत्रो विधेयः, आत्मोऽयः, स च हातदर्शनचारित्रात्मय, अयस्त्वय एव, अवसरो द्रव्यक्षेत्र-
पालमावभेदभिन्नः, तत्र द्रव्यावसरो जङ्गमत्रपञ्चेन्द्रियत्वविशिष्टजातिबुद्धिरूपधरोग्यायुष्पादिको 30
मनुष्यमयः समारोचरणसमर्थं तद्विज्ञानविद्योग्य, देवतारकभवयोः सम्यक्प्रवृत्तसामायिके एव,

तिर्यग्नु च क्लृप्तिदेशविरतिरेय । क्षेत्रावसरो यस्मिन् क्षेत्रे चारित्रप्राप्तिः, तत्र सर्वविरतिसामा-
 यिकरूपाधोलौकिकप्रामसमन्वित तिर्यक्क्षेत्रमेव, तत्राप्यध्वृत्तीयद्वीपसमुद्राः, तत्रापि पञ्चदशसु कर्म-
 भूमिषु, तत्रापि भरतक्षेत्रमपेक्षयाध्वृत्तिशेषु जनपदेतित्यादिक क्षेत्ररूपोऽवसर, अयमिन्द्र क्षेत्रे
 आद्ये एव सामाधिके । फालावसर फाल्गुणः स चावसर्पिण्या सुपमदुरसमादुरस्तमसुपमादुस्तमाहु
 5 तिसृषु समासु, उत्सर्पिण्या तु वृत्तीयचतुर्थारकयो सर्वविरतिसामायिकस्य प्रतिपाद्यमानवपेक्षया, पूर्व-
 मतिपरामु सर्वत्र सर्वसु समासु । भावावसरश्च कर्मभावतोकर्मभावावसरभेदेन द्विविधः, कर्मभावा-
 वसरः कर्मणामुपशमक्षयोपशमान्यतरावाप्तावसर उच्यते, तत्रोपशमश्रेण्या चारित्रमोहनीय उपशमि-
 तेऽतर्मोहूर्तिक औपशमिकचारित्रक्षणो भवति, तस्यैव मोहनीयस्य क्षयेणान्तर्मोहूर्तिक एव छद्मक्ष-
 यधारुत्यातचारित्रक्षणो भवति, क्षयोपशमेन तु क्षायोपशमिकचारित्रावसरः, स चोत्कृष्टतो देशोन-
 10 पूर्ववर्ति यावत् । सम्यक्त्वक्षणस्त्वजपन्योत्कृष्टस्थितावायुषो वर्त्तमानस्य, ज्ञेयाणां तु कर्मणा पत्योप-
 मासत्प्रेयभागयूनां त सागरोपमकोटीकोटिस्थितिकस्य जन्तोर्भवति । नोकर्मभावक्षणस्तु आलस्यमो-
 हानर्णवादस्त्रमाद्यभावे सम्यक्त्वाद्यभावावसर, आलस्याद्युपहतस्य ससारसतरणयोग्यमनुष्यभवप्रा-
 षावपि बोध्यादेरप्राप्ते । तदेव विषयकपायमातापित्रादिकमात्मनेऽद्वितमुत्सृज्य ज्ञानदर्शनचारित्रात्मपे-
 क्षात्मानमधिष्ठापयेदिति भावः ॥ २१ ॥

15 अथावात्सयमस्य कदाचिन्मोहनीयोदयात् प्रसक्त्यामरतो अज्ञानकर्मलोभोदयाद्वा सयमस्य
 शैथिल्यप्रसङ्गेऽरत्यादिभ्युदासेन तदाद्वैतं सम्पादनीयमित्याशयेनाह—

सयमरत्याऽरतिमज्ञानं ज्ञानेन लोभमलोभेन परिहरेत् ॥ २२ ॥

सयमरत्येति, सम्प्राप्तचारित्रावसरो ारतिं विदध्यात्, स्वजनादिसमुद्भाविता मोहोदयात्
 फपायामिन्द्रजनिता पञ्चविधाचारविषयाऽरति ता सयमरत्या परिहरेत्, दशविधसामाचारीविषयक-
 20 रत्या निवर्त्तयेत्, न पेय राते किञ्चिद्वाचयै । सयमे चारितिरध्यात्वादपैरज्ञानलोभादिभिर्भवतीत्या-
 शयेनाहाज्ञान ज्ञानेनेत्यादि, ननु विदितससारस्वभानस्य साधोर्नारतिस्सम्भन, सम्भवे वा नासौ विदित-
 तर इति ज्ञानारलो शीतोष्णस्पर्शवत्सहानवस्थानलक्षणो विरोध, अज्ञानी हि मोहामिभूतमानसत्वा-
 द्विषयामिष्यद्भवतः सयमे रत्यभाव श्रुयोत्र तु ज्ञानीति चेन्न, सम्प्राप्तचारित्र प्रत्येवोपदेशात्, चारित्रा-
 याप्तिश्च यद्यपि न ज्ञान विना तथापि न ज्ञानारलोर्विरोधोऽपि तु रत्यरत्योरेव, अरत्या सयमरतेरेव
 25 माध्यमानत्वात्, तस्मान्ज्ञानिनोऽपि चारित्रमोहोदयात्सयमे स्वादेपारतिः, ज्ञानस्याज्ञान प्रत्येव वाधक-
 त्वात्, न तु सयमारतिं प्रति । संयमारतिनिवृत्तश्चाष्टप्रकारेभ्यः कर्मन्यत्ससारवन्धनेभ्यो विषया
 मिन्द्रज्ञेयोदिव्यो वा मुक्तो भवति । अज्ञान ज्ञानेनेति, न ज्ञानगज्ञान सम्यग्ज्ञानोदिवरज्ज्ञानमनय
 बोधो वा, सययविषयैवादिरूपमिध्याशा। या मिध्यात्वसबलितशास्त्रसंस्कारो वा, मोहनीयोदयात्तदा
 पन्नाः केचिदवाप्तचारित्रा अपि परीपडोपसर्गं शृष्टाः कर्त्तव्याकर्त्तव्यज्ञानविधुरा निखिलद्वन्द्वप्रतिद्वन्द्व
 30 सयमा परावर्त्तते मिध्यात्वमोहनीयाद्युत्तत्वात् कण्ठीकादय इव । परे तु निजधिपणापरिवर्त्तित
 घृत्तयोऽनेरेरुपायेर्लोकादयं सतिपृथग्वो भय ससारोद्विषा शुमुक्षयोऽपरिमहिणो यथार्थभाविण इत्येव

स्याप्यन्तश्चाक्याद्यो गैरिकचीयरदिक प्रतिपद्य ततो लब्धार् कामानासेवन्ते, ते विषयाभिपचा मोहेऽज्ञानमदे निमग्नाः केनापि कारणेन परिहृतनिकेतनकलत्रमुतसम्पद्विभवा अपरिग्रहत्वाहिसम्पत्त्वादि प्रतिज्ञायापि कामोपायाधारम्भेषु यत्तन्ते, ते न गृहिणो नापि प्रव्रजिता, निर्गतगृहवाससौख्यरत्नात् यथोक्तसयमाभावाच्च, किं तु भयभ्रष्टा भवन्ति, तदेतदज्ञान पद्भिर्जिवोपपातकारिणश्च विषयकपायाद्यप्रशस्तमूलश्च ह्यपरिज्ञया सम्यग्विज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् । सर्वकपायेषु लोभस्य प्राधा- ६
 यादाह—लोभमलोभेनेति, सर्वसङ्गानां हि लोभो दुस्वयजः क्षपकश्रेण्यन्तर्गतस्वापगताशोपकपायस्यापि रण्डशः क्षिप्यमाणस्यापि तस्यानुबध्यमात्वात्, अतः केनचिद्धोभादिना सहापि प्रव्रज्यामुपगतेन पुनर्लोभादिपरिग्रहो नैव कार्यः, अलोभेन लोभ निन्दन् स प्राप्तानपि कामात्र सेवेत । लोभजयेन हि जीवः सन्तोषमुत्पादयति, लोभमेदनीय कर्म न च प्राप्ति, पूर्वविघ्नश्च कर्म निर्जरयति, तस्मादलोभेन लोभ निन्दन् प्राप्तानपि कामादीन् सेवेत, यो हि शरीरादावपि निवृत्तलोभ स कामाभिष्वङ्गवान्न भवति, 10
 यस्तु लोभे प्रयत्ते स कार्याकार्यविचारयैधुर्येणाथैकदत्तदृष्टि पापोपादानमास्थाय सर्वा क्रिया ऐहिका-
 मुष्मिकोपघातकारिणीः करोति, अलोभ न पश्यति जुगुप्सते च, लोभविपाकापर्यलोचनया च लोभ-
 मभिलपति, ततश्चाहोरात्र परितप्यमानोऽर्थलोभी शस्त्रे प्रयत्ते, प्राप्नोति च जन्मजरामरणादिप्रपञ्च-
 मतं सख्यलनसङ्गकमपि लोभ विनीयाकर्मा भवेत्, लोभक्षये मोहनीयक्षये चावश्य चातिकर्मक्षया-
 शिरावरणज्ञानसम्भवेन भवोपमाह्विर्मापगमादकर्मताप्राप्तेरिति ॥ २२ ॥

15

अथ जाल्याशुपेतेन साधुना मदादयो न कार्या ह्येव वर्णयति—

सम्प्राप्योच्चावचादिकं तोपखेदौ न त्रिधेयौ ॥ २३ ॥

सम्प्राप्येति, उच्चनीचगोत्रजातिकुलरूपबलादिकमवाप्य कथञ्चित् हेयोपादेयतत्त्वज्ञो न हर्षं खेदं वा विदध्यात्, तद्भ्रान्नादौ ससारे परिभ्रमता प्राणिना तत्तत्कर्मायत्तानि उच्चावचान्निस्थानायनुभूतान्येव, यदि ता यननुभूतानि स्युस्तदा युज्येतापि कदाचित्त्र सन्तोपखेदौ, तानि चानेकश प्राप्तपूर्वा 20
 ण्यतस्तल्लभालाभयोर्नेत्कर्षकर्मणो कार्या, तदुच 'सर्वमुत्तान्यपि बहूश. प्राप्तान्यदता मयात्र ससारे ।
 उच्चै स्थानानि तथा तेन न मे विस्मयस्तेषु ॥ अबमानात्परिभ्रशान्द्रवणवन्धनक्षयात् । प्राप्ता रोगाश्च
 शोकाश्च जालन्तरशतेष्वपि ॥' इति, तदेवमुच्चनीचगोत्रादिषु समचेतसा सर्वे प्राणिन मुत्तमभिलपन्ति
 दु ए जुगुप्सन्ते, शुभप्रवृत्तिवात्, तस्मान्द्रुभनामगोत्रायुगणा कर्मप्रकृतीरभिलपन्ति अशुभाश्च
 नाकाश्चन्त इति शुभाशुभकर्माणि विचिन्त्यात्मौपम्यमाचरता परित्यक्तोच्चैर्गात्रोद्भावितमानेन भूतानामभि- 25
 यमनाचरताऽऽत्मा पञ्चमहाभ्रतेषु संस्थाप्यः, तत्पालनाय च समित्यादिभि समितेन भाव्यम्, तत्रैर्या-
 समितिः प्राणव्यपरोपणव्रतपरिपालनाय, भाषासमितिरसदभिधाननियमससिद्धये, षपणासमितिरस्तेय-
 व्रतपरिपालनाय, आशान्तिक्षेपोत्तर्गसमिती च समस्तव्रतप्रवृष्ट्याहिसाम्रतस्य ससिद्धये, तदेव भावत
 प्राणिना साक्षादिकमनुपश्येत्, एवमेषा षत्वकाणत्यादावपि भावनीयम्, तत्र द्रव्यान्धा एकद्वित्री-
 न्द्रियादयो मिथ्यादृष्टय, उपहृतनयनाश्च सम्यग्दृष्टयो द्रव्यान्धा, अनुपहृतनयनास्ते न द्रव्यतो न वा 30
 भावतोऽन्धाः, एवमन्यत्रापि, यस्तूरीर्गोत्राद्यभिमापी नीचैर्गोत्रकृतदीनभावो वा स न जानाति पक्षेन्य

नात्रबुध्यते कर्मविपाक ससारासारात् नावगच्छति हितहिते न गणयति, अतो मूढस्तत्रैवोषनीचमोत्र-
दिवे त्रिपासमनुभ्रमन् सत्त्वोपमर्शिका त्रिया विदधत् जन्मजराभरणप्रयाहपतितो दुरन्तदुःखभाग्म
वर्तते भाव ॥ २३ ॥

अथ भोगासक्तिर्न कार्येत्याह—

भोगा दुःखाय तत्र नीरपारयायी सज्जेत ॥ २४ ॥

भोगा इति, भोगाः कामादयन्मत्साधनभूता यन्निताहिरण्यपशुप्रीहादयश्च, ते दुःखाय
भवन्ति, तत्प्राप्तावपाती च दुःखमेव, शब्दादिविषयविपाकज्ञानरूप्या हि विषयानुदोचन्ति कथय-
स्यामप्यवस्थाया वच न भोगान् मुक्षमहे कीटशी या दशान्नाक यत प्राप्ता अपि विषया नोपभोगयैति,
यथा ब्रह्मदत्ताण्य, न वैव सर्वपामध्यवसायः, सनलुमारादिना व्यभिचारान्, किन्त्यनवगततत्त्वा
10 नामेव, विवेकिनस्तु तार दुःखसाधनभूतानेव मन्मन्ते, रुपादयोऽपि दुःखात्मका एव, तदासत्त्व
कर्मोपचयो रोगागुत्पत्तिभानो मरण ततोऽपि नरवभ्रससादपि निरंशय निपेकफललार्जुदपेदीच्युहगर्भ
प्रसवादयो महात क्लेश आविर्भवन्ति, तथा प्रियजीवितार्थमुपार्जनक्लेशमविगणप्य रक्षणपरिभ्रम
भनालोच्य तरडवाञ्चाननधार्थ धनसचय कुर्वते, तदप्यन्तरयोदयात्र तेषामुपभोगाय भवति, द्वायादा
विलुम्पन्ति चौरा अपहरति राजागरे वाऽवच्छिन्दन्ति गृहदाहेन वा दहते, एभिश्च महादुःखमनु
15 भवति, तथा वैरेवार्यागुपायैर्भोगोपभोगो भवति कर्मपरिणतिवैचिण्यात् कदाचित्तैरेव सन्न भवति, तथा
क्रीकृतभूविक्षेपारिविभ्रमेर्मुग्धा ध्रुवसोनुषावारो नरवकटुविपाकफलमप्यवगणय्य वशीभूता स्वयमपि
चिनष्टाः स्त्रिय छपभोगायतता एतामिर्विना शरीरस्थितिरेव न भवतीत्याद्युपदेशप्रदानेन परानपि विना-
शयन्ति, तदेवमेतान् मोहदेवन् विचि ल तीरपारयायी मुनिसत्र नाभिपरिकं कुर्यात्, तीरं मोहनीयश्च,
पार शेषपातिश्रयाः, यद्वा तीर घातिचतुष्टयापगमः पार भयोपग्राह्यभाव, तत्प्राप्त्यमिलापुको मुनिरि-
20 त्तर्थाः, भोगापेक्षाविधुरः पञ्चमहाव्रतारूढ आत्मस्वरूपिस्त्रिधावारकर्मप्रध्यससमुच्चलद्विखि-
वस्तुनालसमुद्गासिद्धानान तसुससाधनाय सयमानुष्ठानाय जुगुप्सा न कार्या, अलाभादौ न वा खेद-
पेयात्, लाभातरयोऽय मय, अनेन चालाभेन कर्मक्षणपाणोद्यतस्य मे तत्क्षपणसमर्थ तपो भावीति
प्रिचिन्तयेत्, न वाऽपर्याप्तमुपलभ्य दातार तिन्देत्, समुपलभ्यपरिपूर्णाभिश्चादिलामो नोबावचालापै-
स्तुनि निदध्यादिनि ॥ २४ ॥

अथ परिहृतभोगामिलापो प्रती दीर्घसयमवाचार्य शरीरपरिपोषणाय लोकनिश्रया विहरेत्
निराश्रयस्य देहसाधनलाभासम्भवात्, तदभावे च धर्मस्वाप्यसम्भवादतो वृत्तिनियममाह—

शस्त्रोपरत कालज्ञो भिक्षुश्शुद्धमाहारादि गृह्णीयात् ॥ २५ ॥

शस्त्रोपरत इति, पृथादितनानाशब्दकर्मसमारम्भरहित इत्यर्थ, पतेन पाकादि न स
करोति न कारयति न वाऽपमादिशतीति मुचितम्, परणश्रयै समारम्भनिवृत्तत्वात्, अनवगतव
30 यायाच्यै सुस्पदु खप्राप्तिपरिहाराय जीवोपमर्शकैर्त्रैव्याधिभेदभिन्ने शब्दै कायिकाधिकरणिकादिरू-
प्यविभाषिण्यादिरूपा वा क्रिया सरम्भसमारम्भारम्भभक्षणानुष्ठीयन्ते ॥ यत्र सरम्भ इष्टानिष्टानि

परिहाराय प्राणातिपातादिमङ्गलवादेश, वत्साधनसन्निपातवायवाग्भ्यापारजनितपरितापनादिलक्षण-
समारम्भ, दण्डत्रयव्यापारापादितचिकीर्षितप्राणातिपातादिक्रियानिर्घृत्तरारम्भ । फाल्गु इति, सर्वा-
प्रत्युपेक्षणादयः क्रिया कर्त्तव्ये काले परस्परवाधया करोति कर्त्तव्यावसर वेत्ति विधत्ते चैवविध
परमार्थदर्शी कालक्षो मिश्रुर्मोपकरणमपि करणत्रयै क्रयविश्रयादिनाऽगृहानशुद्धमुद्रमादिदोपरहित-
माहारादि गृहीयान्, शरीरपोषणार्थमभ्यवहरेत्, तथा फाल्गु -मिक्षार्थमुपसर्पणावसरवेदी काले 5
समुपस्थितप्रभानामुत्तरदानशुद्ध, यथा गोरमदेशादौ पृष्टो मिक्षादोषान् सुतेनैवाचष्टे, एव केनचित्
क्विमिति भवता सर्वजनाचीर्णं स्नान न सम्भवमिति श्रीधर्ममध्याह्नीतरतरणिकरससर्गाद्रलस्वेदवि-
न्दुक् साधु पृष्टो यतीनां सर्वेषां प्रायः कामाङ्गत्वाज्जलस्नान प्रतिपिद्धमित्याद्युत्तर ददाति, तदेव फाल-
गुशोऽवश्यं क्षपरिक्षया परिहाय प्रत्याख्यानपरिक्षया च परिहृत्य निर्दुष्टमाहार यावता गृहीतेन गृही
पुनरारम्भे न प्रवर्त्तत यात्रन्मात्रे स्वात्मनो विवक्षितकार्यैर्निष्पत्तिस्तान्मात्रमेव गृहीयान्, न तु 10
यावद्याम तावत्, छाभालाभयोश्च मदशोकौ न कुर्यात्, सयमोपकरणातिरिक्तं च यत्प्राणदिक न
गृहीयान्, सयमोपकरणाभ्यपि न मूर्च्छया धारयेत्, अपि तु सयमोपकारितया विभ्रूयात्तदृशस्या-
परिमहत्करणात्, परिमहत् दूरतः परिहर्त्तव्यस्तपरिहरणञ्च न विना निदानोच्छेदेन, निदानन्तु शब्दा-
दिपञ्चगुणानुगामिन कामा, यत्र प्रमादयता न भाव्यमिति ॥ २५ ॥

सयमदेह्यात्रार्थलोचनानुसरन् कामादिविपाकवेत्ता ज्ञातसत्तारस्वभायो ज्ञानाद्यपवर्गैरुकारण 15
सम्भ्रमनानागो भायतो महणयोग्यसम्भ्रमदर्शनज्ञानचारित्राण्यथादाय सर्वं सावध कर्म न मयाऽनुष्ठेयमित्येव
कृतप्रतिशोऽष्टादशपापकर्मसमारम्भात् करणत्रयैर्निवृत्त कर्मक्षयप्रत्यूहस्य प्राणिना शारीरमानसदु त्तो-
त्पादनस्य मूलभूतमात्मीयतामह परित्यजेदित्याह—

निर्ममत्व. प्राणिपीडारम्भे न यतेत ॥ २६ ॥

निर्ममत्व इति, ममेदमिति मतिरहित, परिमहफलक्षो हि परिमह दूरीकरोति, ममेदमि- 20
त्यभ्यवसायस्तु द्रव्यतो भावतश्च परिमहतिरचन, येन त्वेतत्परिमहाध्यवसायमन्विन ज्ञानमपनीन स
एव परमुतो बाह्याभ्यन्तरपरिमहपरिहाराणी, तस्य च जिनरहितिक्रम्येव नगरादिसम्बन्धिषट्श्वीसम्भवेऽपि
निष्परिमहत्तैव, चित्तस्य परिमहफालुष्याभावात्, अत एवात्मी विदितसप्तभय सयमानुष्ठानपरायणः
मदायि-मोहनीयोद्वयाद्यदि सयमेऽरतिरसयमे िपयेषु वा रतिराधिर्भवेत्तदा न विमनीभूतो विपयेषु
रव्यनि, न धाऽमनोशान् द्वेष्टि, एव एव परिमहा सुष्ठो भवौघ तरति, तस्माद्विषयशरीररूपपथलादौ न 25
ममत्वं विद्वेष्यात् । ममत्वं हि कर्मक्षयविघ्नभूतायाः प्राणिपीडया मूलम्, तदाविष्टश्च पृथिवीकायादि-
समारम्भ करोति, एकत्र च समारम्भे प्रवृत्तत्वापरकायसमारम्भोऽष्टादशपरकारपापकर्माणि धाऽवश्य
वर्त्तन्त एव, यथा कुम्भकारशालोदकप्लावनदृष्टा तैर्नैककायसमारम्भेणापरकायसमारम्भो भवति, प्रतिहा-
द्योपादानृताः, ध्यापाद्यमानप्राणिना स्वात्मनो व्यापादकायाप्रदानात्तीर्षकरेणानुशतवत्याद्यादत्ता-
दानम्, सापत्रोपादानाश्च परिमह, तस्मात् मैथुनरात्रिभोजने प्रसम्येते, तस्मात् परिमहात् साक्षात् 30
परम्परया वा मय सम्पनीपद्यत इति विचिन्त्य तत्रामह परिहृत्य संयमानुष्ठाने सम्भ्रम प्रपद्येतेति
भावः ॥ २६ ॥

अयमेव मुक्तिगमनयोग्य' परोपदेशकश्चेत्याह—

अयमेवाज्ञानुवर्त्युपदेशकश्च ॥ २७ ॥

अयमेवेति, धाधान्यादिमी रागद्वेषादिभिश्चातिश्रातः साधु कपायवृणपटलदावानलकल्पाया
 अस्मिधाराकल्पायाश्च भगवदाज्ञाया अनुवर्त्तनशील , आनाप्यते जन्तुगणो हितप्रवृत्तौ यया साऽऽज्ञा,
 ५ सा च द्रव्यार्थाविदेशानुवाचनिधना जीवानुपरोधिनी हितकारिण्यकुशलदुरवगमा च, एतज्ज्ञानवर्त्ती
 साधुद्वन्द्वधर्मा जितेन्द्रियकपायो भवति, अत एवोपदेशक , तीर्थकरावेदितप्राणिदुःखकारणवेदी धर्म-
 कथालिखिसम्पन्न स्वपरसमयविदुषुचविहारी यथावादी तथाकारी देशकालादिभ्रमज्ञो ह्यपरिहृयोपा-
 दानारणपरिज्ञान निरोधकारणपरिच्छेदश्च स्वीन्रोत्युदाहरति च, प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहरति
 परिहारयति च, तथा मानुषस्य यद्दुःख प्रवेदित यस्य च दुःखस्य परिज्ञा कुशल उदाहरति तद्दुःख
 10 कर्मकृत तत्कर्मोत्प्रकार तदाश्रयद्वाराणि च ह्यपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याख्याय तदाश्र-
 यद्वारेषु सर्वे प्रवार्योग्रिककरणक्रिकेर्न वर्त्तेतेति सर्वश परिज्ञाय कथयति, ईदृश सर्वशः परिज्ञान
 वेत्तिनो गणधरस्य चतुर्दशपूर्वविदो वा, एवविध उपदेशको न मोक्षमार्गादन्यत्र रमते, अरक्तद्विष्टत्वा-
 देवानुमहद्युद्धा द्रमकचनत्रयार्द्वरेकरूपतया सति ब्रह्मणसामर्थ्ये उपदेशो दीयते, अयमेव चाप्रकारेण
 कर्मणा धदाना जन्तूना प्रतिमोचक , पुण्यापुण्ययतोर्धर्मकथासमदृष्टित्वाद्धिद्विज्ञत्वाञ्छ्रोतृविषेचक-
 15 त्याच । एवविधो धर्मकथाविधिज्ञो घट्टप्रतिमोचक कर्मापनयनिपुणः सत्पथव्यवस्थित कुमार्ग निरा-
 चिकीर्षु सर्वसवरचारिप्रोपेतो मुनिः फेवलिभिर्बिंशिष्टमुनिभिर्वा यदनारब्ध तन्नारभते यच्च मोक्षाङ्ग-
 मार्चीर्णं तत्करोतीति ॥ २७ ॥

अथ प्रतिन सयमव्यवस्थितस्य विजितकपायादिलोकस्य मुमुक्षोरनुकूलप्रतिबुद्धपरीपहसम्भवे
 तेऽविष्टनचेतसा सोदरव्या इत्यात्याति—

20 सुप्तजाग्रद्वोपगुणज्ञः शीतोष्णसह. कर्ममोचकः ॥ २८ ॥

सुप्तेति, साधुर्हि निरन्तरं जाग्रत , सज्ज्ञानवच्चात्मोक्षमार्गाविचलत्वादनरत हिताहित-
 प्रातिपरिहारव्याप्तत्वाच्च, सुप्तश्च द्रव्यतो भावतश्चेति द्विविधः, निद्राप्रमादाद्यान् द्रव्यसुप्तः, मिथ्यात्वा-
 ज्ञानसयमदानिद्राव्याप्तोहितो भावसुप्त , मिथ्यादृष्टिस्तु सतत भावसुप्तः, सद्विज्ञानानुष्ठानविकलत्वात्,
 निद्रया तु भजनीय , द्रव्यगिद्वोपगतोऽपि क्वचिद्वितीयपौरुष्यादौ साधुः सतत जागरूक एव भावतः,
 25 जपगतमिथ्यात्वादिनिद्रयाऽवाप्तसन्वयवत्य त्रिवोचत्वादेवश्च धर्म प्रतीत्य सुप्तजाग्रदवस्थे उक्ते । द्रव्य-
 गिद्रासुप्तस्य तु धर्मः स्वाहा न वा, भावतो जाग्रणे निद्रासुप्तस्यापि धर्मः स्यादेव, भावतोऽजाग्रतो
 निद्राप्रमादावष्ट-घातःकरणस्य न स्यादपि, द्रव्यभावसुप्तस्य तु न स्यादेव । कथं द्रव्यसुप्तस्य धर्मो न
 भवतीति चेदुच्यते, द्रव्यसुप्तो हि निद्रया भवति, सा च दुरन्ता, स्त्यानर्द्धिप्रिकोदये भवसिद्धिकस्यापि
 सन्वयवत्वावाप्तेरभावात्, तद्दधश्च मिथ्यादृष्टिसास्वादनयोरन-तानुबन्धिषधसहचरित , क्षयस्त्वनि-
 30 ष्टिचिदादरगुणस्थानकालसन्वयेभागेषु कियत्स्वपि गतेषु सत्सु भवति, निद्राप्रचलयोरप्युदयो दुरत एव,
 च-धोपरमस्त्वपूषकरणकालसन्वयेभागान्ते भवति, क्षयश्च क्षीणकपायद्विचरसमये, उदयश्चपूषकपोप-

शान्तमोहयोरपि भयतीत्यतो दुरन्तो निद्राप्रमादः । योऽज्ञानोदयादर्शनमोहनीयमहानिद्रासुप्तं स महा-
 दुःखमनुभवति, अज्ञानं हि दुःखहेतुत्वाद्दुःखम्, अज्ञानञ्च मोहनीयं नरकादिभयव्यसनोपनिपातायेह
 च यथावद्यशरीररमानसपीडायै, अयञ्च भोगलिप्सुर्जीवोपमर्दादिकपायहेतुकं कर्मोपादाय नरकादिघातना-
 स्थानेषूपच्यते, ततः कथञ्चिद्दुःखाय निरिल्लक्षेशूलनदक्ष धर्मकारणमार्गक्षेत्रादीं मनुष्यजन्म प्राप्य
 पुनरपि तत्तदारभते येन येनाघोऽघो व्रजति न ससारा-मुच्यते, यस्त्वमु लोकाचार ज्ञाना शस्त्रोपरतो 5
 धर्मजागरणेन जागृतशब्दादीन् कामगुणान् दुःखैर्हेतून् हपरिक्षया विदित्वा प्रत्याख्यानपरिक्षया
 प्रत्याचष्टे सोऽथमात्मवेत्ता जन्मजरामरणशोकव्यसनोपनिपातात्मकससारलक्षणस्य भावावर्तस्य शब्दादि-
 कामगुणविषयाभिन्नापात्मकभावस्रोतसञ्च कारणं रागद्वेषसङ्गं ज्ञात्वा परिहरति, तदेव सुप्रनामदोष-
 गुणज्ञो ब्राह्मण्यन्तरप्रथरहितश्शीतोष्णरूपौ परीपहावत्यतः सहमानः, कर्मक्षपणायोद्यतस्य परीपहाणा-
 मुपसर्गणा वा कठोरता साहाय्यं मन्यमानस्तान् पीडाकारित्वेन न गृह्णाति । तत्र शीतोष्णयोर्नामस्या- 10
 पनाद्रव्यभावभेदेन प्रत्येकं चतुर्धा निक्षेपः, ज्वरशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यशीतं हिमगुणपरिष्कारादिकम्,
 द्रव्यप्राधान्याच्छीतकारणद्रव्यस्य शीतत्वोक्तिः । जीवाश्रितत्त्वं पुद्गलाश्रितत्वाभ्यां भावशीतं द्वेषा, पुद्ग-
 लस्य शीतं गुणो भावशीतं पुद्गलाश्रितम्, गुणप्राधायविवक्षणात्, एवमुष्णमपि भाव्यम् । जीवस्य
 तु शीतोष्णरूपोऽनेकविधो गुणः, तद्यथा औदयिकादयमप्लावा, तत्रौदयिक उष्ण, कर्मोदयावि- 15
 भूतनारकादिभवकपायजयत्वात्, औपशमिकश्शीतः, कर्मोपशमावाप्तसम्यक्त्वचिरतिरूपत्वात्, क्षायि-
 कोऽपि शीत एव, क्षायिकसम्यक्त्वचारित्रारिरूपत्वात् । अथवा स्त्रीसत्कारपरीपहौ शीतौ भाव-
 मनोऽनुकूलत्वात्, श्लेषास्तु विंशतिरुष्णा मनसः प्रतिकूलत्वात्, तथा धर्मोऽर्थे वाऽनुद्यमं शीतलं, तप-
 स्युद्यम उष्णमिति ह्युक्ते, उपशातरूपायः शीतो भवति, क्रोधादिपरितापोपशमात्, सप्तदशभेदं सयम-
 श्शीतं, जीवानामभयकरणशीलत्वात्, एतद्विपरीतोऽसयम उष्णः, निर्वाणसुरत शीतं समस्तकर्मोप-
 ताभाभावात्, एतद्विपरीतं दुःखमुष्णमिति । तथा च यो मुनिः प्रमादरहितश्शब्दरूपादिविषयेषु राग 20
 द्वेषरहितो गुणात्मा शस्त्राशस्त्रवेदी तत्प्राप्तिपरिहारविधायी ज्ञानावरणीयादिकर्मणश्शस्त्रभूतस्य तपसोऽनु-
 घानकुशलत्वाद्दशस्रभूतसयमानुघानकुशलत्वात्साश्रवणरोधादनादिभवोपात्तकर्मणा क्षयो भवति, तथा
 चायं मतिश्रुतावधिमन पर्यायवान् म-दमतिस्त्रीक्ष्णः, चक्षुर्दंशनी, अचक्षुर्दंशनी, निद्रालु सुखी दुःखी वा,
 निध्यादृष्टिः सन्यग्दृष्टिः, सन्यद्विग्ध्यादृष्टिः, स्त्रीपुमान्नपुंसकः, कपायी, सोपक्रमायुष्को निरुपक्रमा-
 युष्कोऽल्पायुः, नारकस्तिर्यग्योनिक एषेन्द्रियो द्वीन्द्रियः पर्याप्तकोऽपर्याप्तकः सुभगो दुर्भगः, उचैर्गोत्रो 25
 नीचैर्गोत्रः कृपणस्वामी निरुपभोगो निर्वायै इत्येव न कर्मनिमित्तव्यपदेशभागभवति । तस्माज्ज्ञाना-
 वरणादिकर्मं प्रत्युपेक्ष्य तद्व्यथं तत्सत्ताविपाकापन्ना प्राणिनो यथा भावनिद्रया क्षेपते तथाऽवगम्या-
 कर्मतोषाये भाजजागरणे यतितव्यम्, भावनिद्रासुप्तो हि कामभोगाभिलाषी महारम्भपरिग्रहपरिकल्पित-
 जीवनोपायः कामासत्सद्गुपादानजनितकर्मणा परिपूर्णं गर्भाद्गर्भान्तरमुपयाति ससारचक्रालेऽरचट्ट-
 घटीयन्नन्यायेन, स प्राणिन इत्याऽपि क्रीडेति मन्यते, एते पशवो मृगयायै सृष्टाः, मृगया च सुरिना 30
 श्रीहायै भवतीत्येव षड्भ्रातमनो वैरमेव वर्धयते, तस्माज्जागरुकस्तस्यगुर्दशनज्ञानचारिणाणि परम मोक्ष-
 पदमिति ज्ञात्वा पापानुद्धिकर्मं न करोति न कारयति न वाऽनुमन्यते, अत आत्मनोऽप्रमूले पृथ-

क्षुयात्, भवोपप्राद्विकर्मचतुष्टयमभम्, घातिकर्मचतुष्टय मूलम्, मोहतीय वा मूल शेषाणि स्वमम्, मोहनीयनशाच्छेषगृहनिग्रन्धात्, मिथ्यात्व वा मूल शेष एवम् । यद्वाऽसयम, कर्म वा मूल सयम-
तपसी मोक्षो वाऽमम्, एते अममूले दुःखमुत्पन्नरगतथाऽवधारयेत्, सोऽय तपससयमाभ्या
रागादीनि धन्धानि तत्कार्याणि वा कर्माणि छित्त्वा निष्कर्मा निर्गतावरण सर्वज्ञानि सर्वदर्शी च

5 भवति स ष्य ससारात् प्रमुच्यत इति भाव. ॥ २८ ॥

अथ सयमातुष्टाथेव मुनिर्न केवल परीपहोपसर्गादिदुःखतद् पापर्मोनुष्टायी वेत्याह—

सन्धिज्ञो मुनिर्विज्ञाय गत्यागती रागद्वेषाभ्यां न लिप्येत ॥ २९ ॥

सन्धिज्ञ इति, सन्धिर्विवरणमसरो वा, त जानातीति सन्धिज्ञ, स सम्यक्त्वावाप्तिलक्षण

सम्यग्ज्ञानावाप्तिरूप चारित्रमोहनीयक्षयोपशमात्मक वा कमविवर धर्मानुष्ठानस्यावसरं विज्ञाय जीव-
10 प्रातस्य दुःखोत्पादनानुष्ठानं विदध्यात्, सर्वत्रात्मौपम्य समाचरेत्, निरिच्छा हि प्राणिनो दुःख
द्विपन्ति सुखमभिलषन्ति चातलोपा न करणत्रयैर्व्यापादको भवेत्, एव समतान्यवस्थित आगम
पर्यालोचनयाऽऽत्मान विविधैरुपायैरिन्द्रियप्रणिधानाप्रमादादिभिः प्रसन्न विदध्यात्, आत्मप्रसन्नता च

सयमस्य भवति, अयमेव च मुनिर्नैश्वर्यिक, न तु पापकर्मावरणमात्रतया मुनि, तत्र मुनित्वस्या-
15 णिमित्तत्वात्, परस्परतो भयेन लज्जया वा हि पाप कर्म न करोत्यपर, न तु मुनित्वात्, अत्रोहाद्य
वसायो हि मुनिः, स च तत्र नास्ति, अपरोपाध्यावेशात्, शुभात् करणपरिणामव्यापारापादितक्रिय-

स्यैव मुनिभावो ना यथेति निश्चयनयाभिप्राय । व्यवहारनयापेक्षया तु यो हि सम्यग्दृष्टिर्लक्षितपञ्च
महात्रतभारस्तद्वहने प्रमाद्यत्रप्यपरसमानसाधुलज्जया गुर्वाचारार्थभयेन गौरवेण वा केनचिदाधा-
कर्मोदि परिहरन् प्रत्युपेक्षणादिका क्रिया करोति, यदि च तीर्थोद्गासनाय मासक्षपणातापनादिका
जनविज्ञाता क्रिया करोति तत्र तस्य मुनिभाव एव कारणम्, सद्भापारापादितपारम्पर्ये शुभाध्यय-

20 सायोपपत्तेरिति । तदेव शब्दादिविषयपञ्चकेषु विगतारागद्वेषोऽव एव शुभ आगतिततिपरिज्ञाता राग-
द्वेषाभ्यामापदिश्यमानो न कायस्यादिना छेद्यते कुतादिना मिद्यते पावकदिना वा दहते, किन्तु
रागद्वेषाभावात्सिद्धस्येव । आगतिर्हि तिर्यङ्गनुप्ययोश्चतुर्धा, चतुर्विधनरवादिगत्यागमनसद्भावात्,
देवनारकयोर्द्वेषा, तिर्यङ्गनुप्यगतिभ्यामेवागमनसद्भावात्, मनुष्येषु पञ्चधा, तत्र मोक्षगतिसद्भावात् ।
तदेवमागतिगतिपरिज्ञानाद्वागद्वेषपरित्यागः, तदभावाच्च छेदनादिससारदुःखाभावात् । यस्तु कुतो वय-

25 सागता क थास्वाम किं वा तत्र नः सम्पत्स्यत इति न विचारयति तस्य ससार एव रति स्यात् ॥ २९ ॥

य एव निष्पत्यहू मोक्षमार्गानुष्ठानात् स एवात्मनो मित्रमित्याह—

स एव समदृश्यात्मनो मित्र क्रोधादीन् वमितेति सर्वज्ञोपदेशः ॥ ३० ॥

स एवेति, यो रागद्वेषविप्रमुक्तो विषयसुखभोगादिक पूर्वमनुभूत न स्मरति न वाऽनागत-

मनिवाञ्छति भगवद्वधनाश्रुतपानादतिश्रान्तससारमिवानागतमपि ससारं मयते स पूर्वोपचितकर्म-
30 क्षपणाय प्रवृत्तो धर्मध्यायी शृङ्गध्यायी वेष्टाप्रतिविनाशजनितमानसविकारलक्षणाऽऽतिविशेषेऽभि-
रुपितार्थप्राप्तिजनितानन्दस्वरूपे रतिविशेषे चोपसर्जनप्राप्ते तद्वामहमतिरहितव्यावतुचरति, तस्य च

समुद्धोस्सयमानुष्ठानमात्ममाध्यात फलवद्भवति न परोपरोचेन, परो हि मित्रादि स्यात्, न च मित्रादिः सत्सारसाहाय्योपकारितया मित्राभास एव, वास्तविभेदपरामिग्रतु पारमार्थिकत्वमित्येकान्तिकमुत्पादिगुणोपेतं समागमपतित आत्मैव, तस्यैव तादृशसुरोत्पादनिमित्तत्वात्, यादृश मित्रामित्रविक्रमोऽष्टोदयनिमित्तत्वादीपचारिक । यो हि समागमोत्पात्त स कर्मणा तन्नाशयद्वाराणाञ्चापनेता, यादृशविषयामिष्वङ्गाय प्रयत्नमानमात्मानमेवाभिगृह्य धर्मध्यानादिना तु साद्विमोचनात् । तस्मादासेवनापरिहत्या सयममेत्वातुनिष्ठेत्, गुरुसमक्षपरिगृहीतप्रतिज्ञा परिपालयेत्, तदेव भगवदाक्षोपस्थितो मेघानी दु सेनोपसर्गनेन व्याधिजेत् या एष्टोऽपि न व्याकुलमतिस्फूर्तिपरणाय यतेत्, इष्टविषयानाप्तौ रागस्वानिष्टप्राप्तौ च द्वेषस्य सम्भ्रान्तौ, एवमिदं विवेकी चतुर्दशजीवस्थाना यतरन्व्यपदेशार्हास्तौकात् प्रमुच्यते, अत एवाचिरात् क्षपरापकारिशोधानी र घमिता भवति, तस्यैव च पारमार्थिकश्रमणभावः, तदुच्यते 'श्रमण्यमनु रत कपाया यस्योत्पन्न भवन्ति । मये इत्युत्पन्नत्पल तस्य श्रमण्यम् ॥ 10 यदर्जितं पारित देशोनयाऽपि पूर्वकोटया । तस्य कपायितमात्रो ह्यगमति तरो गुहूर्त्तन ॥ इति । तदेव कपाययमनमपश्य कार्यम्, तदौत्कट्ये श्रमण्यस्य नैत्पल्यादिति यथावस्थितस्तुचेदितो भगवत्त उपदेश, कपाययमनम-तरेण तीर्थकृतोऽपि न निरावरणास्तिष्यदार्थमात्कारकारपरमहानानाप्ति, तदभावे च मोक्षसुराभाव, ष्वमन्येनापि मुमुक्षुणा तदुपदेशवर्तिना तन्मागोत्पायिना कपाययमन विवेकमिति भावः ॥ ३० ॥

यस्तु प्रमादी स द्रव्यत सर्वात्मप्रदशै क्षेत्रग पद्दिरग्यवस्थित कालतोऽनुममय भावतो हिंसादिभिः कर्मोपचिनोति, अत एव तस्यैह परत्र च महाभयम्, आत्महितेषु जाप्रतोऽप्रमत्तस्य तु नास्त्यैहिवादासुम्भिकाद्वा भय, अप्रमत्तता च कपायाभावात्, तदभावाच्चाशेषमोहनीयाभावास्ततोऽशेष कर्मक्षय इत्याह—

वर्द्धमानशुभाध्यवसायस्यैकाभावे बह्वभावात्मोक्ष ॥ ३१ ॥

वर्द्धमानेति, प्रवर्द्धमानशुभाध्यवसायस्येत्यर्थ, अनेन मयादावस्थितस्त्रीयंकरप्रणीतागमानुसारेण यथोक्तानुष्ठानविधायी श्रद्धावानप्रमत्तयतिरवद्वायुक्त क्षपकमेणियोग्यो नापर इति सूचितम् । एकाभाव इति, एकस्यान्तानुबन्धिनः श्रेयस्वामाद्य इत्यथ, अभावाश्लेषशमेन क्षयेण वा भवति, अत्र तु क्षयेण विशेषो मोक्ष इत्युक्ते । बह्वभावारिति, बहूना मानादीना क्षयेणामायादित्यर्थः । तथा च य प्रवर्द्धमानशुभाध्यवसायोऽन-तानुबन्धामेक क्रोध क्षपयति स बहून्पि मानादीनप्रत्याख्यानादीन् 25 वा स्मेदान् क्षपयति, मोहनीय वैक यः क्षपयति स शेषा अपि प्रकृतीः क्षपयति । उपलक्षणेनात्राय-मर्थोऽपि भाव्य, यो बहून् स्थितिविशेषान् क्षपयति सोऽन-तानुबन्धिनमेक मोहनीय या क्षपयति, तथा हेकोनसप्ततिभिर्मोहनीयस्य स्थितिचोटीकोटीभि क्षयमुपगवाभिर्मानावरणीयदर्शनावरणीयवेदनीयान्तरायाणामेकोनत्रिंशद्भिर्नामगोश्रयोरेको विंशतिभिर्दशैककोटीकोट्यापि देशोनया मोहनीयस्य क्षपणादौ भवति नान्य इति । एवमेवोपशमश्रेण्याश्रयेण य एकोपशमकस्य बहूपशमको यो बहूपशम-30 कस्य एकोपशमको भाव्य । तदेवमात्मव्यतिरिक्तपुत्रघनाद सयोग समवाप्रयुक्त गारीरदु खादिहेतु वहेतुवर्णोपादानकारण या विहाय मुमुक्षुतोऽनेकमषकोटिदुर्लभ रत्नत्रयमुपलभ्याप्रमत्ता मोक्ष यान्ति,

तावाप्तवद्योगक्षेत्रपालस्य लघुवर्त्मणस्तौ च भवेत् मोक्षप्राप्तिः, यथाशक्तिप्रतिपालितसंयमास्त्यपरे
आयुषः क्षये सोधर्मादिदेवलोकमवाप्य ततः पुण्यशेषतया धर्मभूम्यार्यक्षेत्रमुद्वेलोत्पत्त्यारोग्यश्रद्धा-
सयमादिकमवाप्य विशिष्टतरं स्वगन्तुत्तरोपपातिकपर्यन्तमधिनिष्ठन्ति, ततश्च्युता अवाप्तमनुष्यादिसयम-
भाना अशेषकर्मक्षये मोक्षमुपयातीति भावः ॥ ३१ ॥

6 अथ सम्यग्दर्शनादीनाह—

तीर्थकरवचनश्रद्धालुर्धीरो न लोकैपणां कुर्यात् ॥ ३२ ॥

तीर्थकरेति, तीर्थं कुर्यातीति तीर्थकरा, तेषां वचने श्रद्धालुरप्रवृत्तिरुचिमान्—अवाप्त-
सम्यक्त्व इत्यर्थः, भगवान् यद्वस्तु यथैवाभिहितवान्, तद्वस्तु तथैवान्मे नापरप्रोक्तवचसानिव तद्वचो
वाधितमेव श्रद्धाया इति यावत् । तत्र तीर्थं धरा अतीता अनन्ता कालस्थानादित्यान्, अनागत
10 अप्यनन्ता, तत्कालस्थानन्तत्वात्, तेषाञ्च सप्तदेव भावात्, वर्त्तमानतीर्थकृत प्रज्ञापकापेक्षयाऽनव-
स्थिताः, तथाप्युत्पद्यन्तपद्विन इत्यम्, उल्ट्टेन समयक्षेत्रसम्भविनस्मत्तत्पुत्रं शतम्, यथा पञ्च
स्वपि विदहेषु प्रत्येकं द्वारिंशत्, प्रत्येकं द्वारिंशत्क्षेत्रात्मवत्त्वात्, पञ्चस्वपि भरतेषु पञ्च, एतैर्यथेत्पि,
एव सप्तत्यधिकं शतमिति । जघन्यतश्च पञ्चसु महाविदेहेषु प्रत्येकं चत्वारस्तीर्थकरा इति विंशतिः ।
भरतैरावतयोस्त्वेका तसुपुमादावभाव एवेति । एते सव एव परप्रभावसरे सामान्यतो वा सदेवमनु-
15 जाया सभायामर्धमागधया सर्वसत्त्वभाषानुगामिन्या भाषया जीवादिसप्तपदार्थान् सम्यग्दर्शनादीनि
मोक्षमार्गानि मिथ्यात्वादीन् यच्छेत्सु सदसदनेवान्तात्मक तत्त्व पृथिव्यादिप्राणिगणाश्च प्ररूपयति,
तत्सर्वं सत्यमेवेति विहितश्रद्धानो धीर—तथाविधससर्गादिनिमित्तोत्थापितमिथ्यात्वोऽपि श्रुतचारिजात्मक
धर्ममग्न्यापरित्यक्तसम्यक्त्वो लोकैपणाभिष्टेषु शब्दादिषु प्रवृत्तिनिष्ठेषु हेतुद्विभक्तं न कुर्यात्, लोकै-
पणायाः सावधानुष्ठानप्रवृत्तिमूलत्वात् । ये चाविदितपरमार्था इन्द्रियार्थेषु प्रलीनास्ते पुनः पुनर्जन्मादि-
20 ङ्गु रभाजो भवन्ति, तस्माद्वप्रसक्तः सन् निद्राविकथ्यादिप्रमादरहितोऽक्षिनिमेपोमेपाश्वपि सद्योपयुक्तः
कर्मरिपू मूलनाय यन्न प्रकुर्यादिति भावः । नामस्थापनाद्रव्यभावभेदेन सम्यक्त्व चतुर्धा निक्षेप्यम्,
गामस्थापने प्रसिद्धे, क्षारीरभ्रव्यक्षारीरभिन्न द्रव्यसम्यक्त्वञ्चापूर्वनिर्धारितं रथादि, भ्रमरथाविरचय-
सत्कार, गुणान्तराधानाय विहितो द्रव्यसयोगः, यत्प्रयुक्तं द्रव्यं लाभहेतुत्वादात्मनः समाधानाय
भवति तद्द्रव्यं, यथा परित्यक्तं भारादि तत्, भ्रमरद्व्यादिभाण्डशकलानि, छिन्नमासाविश्च यथाक्रमं कृत-
25 सत्कृतसयुक्तप्रयुक्तोपयुक्तपरित्यक्तभिन्नत्रिभ्रव्यसम्यगुच्यते तत्तमन समाधानहेतुत्वात् । दर्शनज्ञान-
चारित्रभेदाद्भावसम्यक् त्रिविधम्, दर्शनचरणे अपि प्रत्येकमौपशमिकक्षायोपशमिन्क्षायिकभेदेन त्रिविधं
भवति, उपशमश्रेण्यामौपशमिकं दर्शनं, सम्यक्त्वपुद्गलोपशमजनिताध्यवसायः क्षायोपशमिकदर्शनम्,
दर्शनमोहनीयक्षयात् क्षायिकदर्शनम् । तद्योपशमश्रेण्यामौपशमिकचारित्र कपायक्षयोपशमात् क्षायोप-
शमिक चारित्र चारिणमोहनीयक्षयात् क्षायिकचारित्रमिति, ज्ञानात् क्षायोपशमिक क्षायिकश्चेति द्विवि-
30 धम्, यत्तुर्विधज्ञानाचरणीयक्षयोपशमामत्यादिचतुर्विधं क्षायोपशमिकज्ञानम्, समस्तपातिक्षयात् क्षायिक
केचलज्ञानमिति । इदं सम्यग्दर्शनमन्वरेण यमनियमाद्याचरता स्वजनधनमोगान् परित्यजतामपि न
कर्मक्षयं, अतस्तस्मिन्निगुः सम्यग्दर्शने प्रयतेतेति ॥ ३२ ॥

अथ शक्यपरिहृतया परिहृतजीवाजीवपदार्थेन मुमुक्षुणा ससारमोक्षकारणे निर्णेतव्ये, सम्यक्त्वस्य सप्तपदार्थश्रद्धानरूपत्वात्, अतस्तत्रिर्णयायाह—

बन्धनिर्जरास्थानानि विज्ञाय निर्विकल्पो न प्रमायेत् ॥ ३३ ॥

बन्धेति, कर्मबन्धस्थानानि तत्रिजैरास्थानानि च ससारमोक्षकारणानि, स्रगादीनि हि सुग-
 वारणतया सामान्यतैः परिगृहीतानि कर्मबन्धहेतुत्वादास्तत्ररूपाणि भवन्ति, तान्येवायगतत्तत्तजाना ४
 सप्तपरिहृतविषयाणां वैराग्यजनकतया कर्मनिर्जरास्थानानि भवन्ति, तथा यान्येवाहंत्साधुतपश्चरण-
 दशविधचक्रालसामाचार्यनुष्ठानादीनि निर्जरास्थानानि, तायेव कर्मोदयात् प्रनिरद्वशुभाभ्यवसायस्य
 दुर्गतिमार्गप्रवृत्तस्य जन्मेर्महाशातनायत सातद्विरसगौरवप्रवणस्य पापोपादानकारणानि भवन्ति, सर्व-
 यस्तुनामनेकान्तात्मकत्वात् । एवञ्च यावन्ति कर्मनिर्जराय सयसस्थानानि तावन्त्येव कर्मबन्धनाया-
 सयसस्थानानि भवति । तदेवमाद्यद्वारायातेन कर्मणा बन्ध तपश्चरणादिना तत्प्रमोक्षश्च विशेषेणा- 10
 गतानुसारेण जानीयात्—तत्र तायश्चान्तस्य क्षातिनश्च प्रसनीकृतया निहवेरान्तरायेण प्रद्वेषेणात्यन्ता-
 ज्ञातनया मिसवादेन च ज्ञानात्रगणीय कर्म बध्यते, एव दर्शनादेषु प्रत्यक्षीकादिना दर्शनावरणीय कर्म
 जीवानुक्त्पन्नतया बहूना जीवानामहु सोत्पादनात्सातवेदनीय कर्म तद्वैपरीत्येनासातवेदनीयमनन्तानु-
 धयिन उत्पद्यत्वात् तीप्रदर्शनचारित्रमोहनीया मोहनीय कर्म, महापरिग्रहेण पञ्चेन्द्रियत्रयात् क्षुण्णिमा-
 हारेण नरकायुष्मत्, मायावित्त्वेनानृतभाषणात् बूटतुलाबूटमानव्यवहारार्त्तियैगायुष्मत्, प्रकृतिविनीत 15
 तथा सानुक्रोशतयाऽमात्तर्या मनुष्यायुष्मत्, सरागसयमेन देशविरत्या चालनपसाऽक्रामगीर्जया देवा
 युष्मत्, कायमनोमाथर्जुतयाऽविसवादान्छुभनाम, विपर्ययादशुभनाम, जातिदुःखदुःखरूपतप ध्रुत-
 लामैश्वर्यमदाभावाद्दुर्बैर्गोत्रम्, जाल्यादिमदात् परपरिवादाय नीचैर्गोत्रम्, दानलाभभोगोपभोगवीर्या-
 न्तरायविधानादातरादिक कर्म बध्यते, एत आश्रवा । बाह्याभ्यन्तरमेव तपो निर्जरा, इत्येवमादीनि
 भगवद्भागमानुसारेण विज्ञाय निर्निरूप्यो यस्यब्रह्मो ब्रवीति तदेव चतुदशपूर्वविदादयो वदन्ति न तु 20
 पापण्डिकादय इव विरुद्ध वदन्ति, पापण्डिनो हि स्वदर्शनानुरागितयाऽपरदर्शनसपवदन्त परस्पर
 विवदन्ते, तत्र साऽया आत्मान सर्वस्यापिन निष्क्रिय निर्गुण चैतञ्चलक्षण पञ्चविंशतितत्त्वज्ञानान्मोक्ष-
 भाज वदन्ति, वैशेषिकास्तु द्रव्यादिपदपदार्थपरिहानान्मोक्ष ज्ञानादिगुणसमवायिनमात्मान परस्पर-
 निरपेक्षसामान्यविशेषोपात्मकश्च तत्त्वमङ्गीकुर्वन्ति, शाक्यास्तु परलोकयायिनमात्मानमेक नाभ्युपयन्ति
 सामान्यविरहि क्षणिक वस्तु स्वीकुर्वन्ति, मीमांसकास्तु मोक्षसर्वज्ञाभावाभ्या व्ययस्थिताः । केचित्पृथि- 25
 ष्वाद्येकेन्द्रियजीवानपवदन्ति, अपरे वनस्पतीनामचेतनतामाहुः, एते सर्वे यादा परस्परविरुद्धा-
 प्रमाणज्ञानाश्च, एते सर्वे तीर्थिका सायद्योगारम्भिनो नरकादियातनास्थानेषु भूयो भूयो हु वमनु-
 भवन्ति, तस्माद्दुर्लभ सम्यक्त्व चारित्रपरिणाम वा प्राप्य दृढचेतास्वदनुष्ठाने प्रमाद न ह्यर्थादिति ॥ ३३ ॥

सम्यक्त्वज्ञानविरतीना सर्वेषु निरवयवतपोऽनुष्ठानमन्तरेण न पूर्वोपात्तकर्मणः क्षयो
 भवतीत्याह—

विदित्वा दुःखं कर्मज्ञो भावितचेतास्तपसा तनुं शोपयेत् ॥ ३४ ॥

विदित्वैति, कृपिवाणिज्यादिसान्द्रक्रियानुष्ठान याचामगोचरदु रानुभवहेतुरिति तथा क्रोध-

दिना दद्वहमास्य तन्नितकर्मविपाकात् सप्तमनरकपृथिनीसम्भवशीतोष्णवेदनाकुम्भीपाकादिया

तनास्थानेष्वागामिन दु राश्र परिहया विज्ञाय निष्प्रतिर्मर्शरीरः कर्मण उदयप्रकारैर्बद्धकर्मफल-

भूतैरागामिर्मर्भयकारणैश्चानेम्प्रचारता परिहाय, यथा मूलप्रकृतीनां श्रीण्युदयस्थानानि, अष्टविध

5 सप्तविध चतुर्विधमिति, अष्टौ कर्मप्रकृतीयांगपद्येन वेदयतोऽष्टविध तद्य कालतोऽभ्ययानामनाद्यपर्य-

चसितम्, भव्ययानात्वनादिपर्यवसित सादिसपर्यवसितश्चेति । मोहनीयोपशमे क्षये वा सप्तविधम्,

घातिक्षये चतुर्विधमिति । उत्तरप्रकृतीनाञ्च ज्ञानावरणीयात्तराययो पञ्चप्रकारमेकमुदयस्थानम्, दर्शना

वर्णीयस द्वे, दशनचतुष्प्रस्योदयाद्यत्पारि, अयतरनिद्रया सह पञ्च । वेदनीयस्य सामान्यैकमुदय-

स्थान सातमसान वा, न द्वयोयुगपदुदयो विरोधात् । मोहनीयस्य दश नवाष्ट सप्त पट् पञ्च चत्वारि द्वे

10 एकश्चेति सामा येन उदयस्थानानि । नाम्नो विशतिरेकविंशतिश्चतुर्विंशति पञ्चविंशति पञ्चविंशतिस्सप्त-

विंशतिरष्टाविंशतिरेकोत्त्रिंशत् त्रिंशदेकत्रिंशतवाष्टौ चेति द्वादशोदयस्थानानि । गोरखेकमेवोषनीच-

योर-यत्सामायेनोदयस्थानमिति ह्यपरिहया विज्ञाय प्रत्यारयानपरिहया परिहर्तुवाम, ससारस्वभावैक-

त्वभावनया 'ससार प्रवायगनधसार क कस्य कोऽन स्वजन परो वा । सर्वे ध्रमन्तः स्वजनाः परे

प भवन्ति भूत्वा न भवन्ति भूयः ॥ विचिन्त्यमेतद्भवताऽहमेको न मेऽस्ति कश्चित्पुरतो न पश्चात् ।

15 स्वरूपभिर्भ्रान्तिरिय ममेव अहं पुरस्तादहमेव पश्चात् ॥ सदैकोऽहं न मे कश्चिन्नाहमन्यस्य कस्यचित् ।

न त पश्यामि यस्याहं नासौ भावीति यो मम' ॥ इत्येव भावितमना कष्टतपश्चरणादिना शरीरं कृश-

येत्, ततोऽग्निना हि ज्ञानदर्शनचारित्र्योपयोगेन सदोपयुक्त कर्मकाष्ठं बृहतीति ॥ ३४ ॥

सत्सयमस्याविफल तपो नान्यस्वेत्यभिप्रायेणाह—

अप्रमत्तोऽविकृष्टादिना तनु कर्म वा धुन्वीत ॥ ३५ ॥

20 अप्रमत्त इति, पापोपादानभूत धनघात्यादिक हिंसाद्यास्ववद्वारं वा बाह्य रागद्वेषात्मक

रिपवधिपासारूप वाऽऽतर च कर्मस्रोतो दूरीकृत्य कर्मक्षपणायासयमपरित्याग्यत एव सयमी प्रथम-

प्रत्र-यावसरेऽविट्टेन तपसा तत अधीतागम परिणतार्थसङ्क्रान्तो विकृष्टतपसा ततश्चाध्यापितविनेय

प्रन सङ्क्रामिताधसारो मासार्धमासक्षपणादिभिरानु धुन्वीत, हर्षकारिमासशोणितमेद प्रभृतीनां

द्वास त्रिदध्यात्, अथवा कर्म धु वीत, अपुत्रकरणारिवेषु सम्यग्दृष्ट्यादिवेषु गुणस्थानकेषु, उपशम-

25 श्रेण्या क्षपकश्रेण्या शैलेश्यवस्थाया वा क्रमत कर्म कृतीकुर्यात् । न हीद मिथ्यात्वाविरतिप्रमादक-

पाययोगिनो रागद्वेषमोहाभिभूतात् करणस्य धनधान्यादिसयोगानुवृत्तस्थानवगतमोक्षोपायस्य कदापि

सम्यक्त्व सम्भवति, यस्य हि पुत्रं भविष्यति वा बोधिलाभस्तस्यैव वर्त्तमानकालेऽपि भयति,

आस्वादितसम्यक्त्वस्य कदाचिन्मिथ्यात्वोदयात् प्रच्युतो ततोऽपार्धपुद्गलपरायत्तेनापि कालेनावश्यं

सत्सद्भावात्, प्रच्युतसम्यक्त्वस्य पुनरसम्भावसम्भावदिति ॥ ३५ ॥

20 इत्य सम्यक्त्व ज्ञानञ्च प्रतिपाद्य तदुभयस्य चारित्रकलत्वाचारित्रस्य प्रधानमोक्षाङ्गत्वाच्च

लोके सारभूतत्वमिति प्रदर्शनाय प्रथमं मुनित्वाभावनिदानमाह—

असारज्ञोऽर्थादपि प्राणिघो निपत्येकचर्यो वा न धर्मज्ञः ॥ ३६ ॥

असारज्ञ इति, ससारोऽयममारो जीविनामपि कुशापे जलविन्दुरिव क्षणमम्भायितस्थितिक-
 मिति लोऽस्य सारो धर्मस्य च ज्ञानमारो ज्ञान मयमसार सयमम्यापि निषाण सारमृतमिति च यो न
 जानाति स वामादीनां दुस्त्वजत्वाद्धिपयाभिलाषुक्तया अर्थात्—धर्मार्थकामलक्षण प्रयोजनमु प्रेक्ष्य प्राणिषः
 पृथ्वीयनिजाया दण्डकशाताहनादिभिर्पातयति, धर्मबुद्ध्या हि शौचार्थं पृथ्वीकाय समारमते, अर्थात्
 पृथिव्याणिग्यादि करोति, कामार्थमाभरणादि, अपिशब्दादर्थान्—प्रयोजनानुद्दिश्यैव म्भायेन 5
 मृगयाया प्राणयुषधाकारिणी क्रिया करोति क्षये चायुषो मृत्वा पुनर्जायते पुनर्धियत इत्येव ससारो-
 द्ध्वनी मानो मानान्न मुच्यते । यस्तु मोहाभावाद्द्विशिष्टज्ञानोत्पत्त्या मिथ्यात्वकृपायविपयाभिलाष-
 रहितो भवति स च चतुर्गतिकु समार पुनः पुनर्भवति, न च मोहोऽज्ञान मोहनीय वा तस्य चाभापो
 विशिष्टज्ञानोपत्त्या, विशिष्टज्ञानोत्पत्तिरपि मोहाभावादितीतरेतराश्रयप्रमङ्गेन कथं विशिष्टज्ञानो
 त्यस्या धर्मशमार्थं प्रवृत्तिर्भवेदिति वाच्यम्, सगयो हि द्विविधोऽयसशयोऽनर्थसशयश्चेति, तत्रार्थो 10
 मोक्षो मोक्षोपायश्च, मोक्षे तु वाचन सशय , मोक्षोपाये च सशयेऽपि प्रवृत्तिर्भवत्येव, अर्थसशयस्य
 प्रवृत्त्यङ्गत्वात् । अर्थोऽपि ससारमत्वारणश्च तत्र सन्देहेऽपि निवृत्ति स्यादेव, अनर्थसशयस्य
 निवृत्त्यङ्गत्वात् । यश्च सन्देह जानाति तस्य च हेयोपादेयप्रवृत्ति समारपरिज्ञानश्च भवति, अथवा
 एव्य समारपरिज्ञानकार्यविरत्युपलम्भ खान्, योऽपि समाराणवतीर् प्राप्य मन्यन्त एवाऽपि
 मोक्षश्चेत् विरतिपरिणाम सफलताभीत्या विषयी स रमते प्रप्रग्यामभ्युपेत्याप्यप्रशस्तामेक- 15
 यामामेवते स द्वित्रयानुद्भवती तीर्थिको वा गृहस्थो वा कपाय्यास्त्रयमचो न क्षुतचारित्रा-
 प्यधर्मवेदी च रागद्वेषविरत माधुर्यच्यते, तत्रैव चर्या—एवाकिनश्चरणम्, प्रशस्तेतरभेदेन द्विविधा
 सा, प्रत्येक द्वयभावेदतो द्वेषा, तत्र द्रव्यतोऽपशस्ता गृहस्थपाण्डिकादेर्विषयकपायनिमित्तमेवास्ति
 विहरणम्, भाववत्त्वप्रशस्ता न विद्यते रागद्वेषविरहप्रयुक्ताया भावा एव चर्याया अप्रशस्ततासम्भ-
 वान् । प्रशस्ता तु द्रव्यत प्रतिमाप्रतिपन्नस्य गच्छतिर्गतस्य स्वविरहस्तिरस्य चैवाकिन सद्वादिचार्य- 20
 गित्तान्निर्गतस्य, भावतस्तु रागद्वेषविरहाद्भवति, द्रव्यतो भावतश्चैव चर्याऽनुत्पन्नज्ञानाना तीर्थिकता प्रति-
 पप्रसयमाताम्, अथे तु चतुर्भङ्गपतिता । सारस्य चतुर्विधनिक्षेपेषु भावसार प्रधानतया सिद्धि
 तत्साधनानि ज्ञानत्रैन्चारित्रतपासि, तस्मात् विमेत मद्वारधमनुष्ठान निष्पन्न सपन्न वेति सदेहनि-
 मित्तमर्हत्योष्णानिसुद्धमार्ती द्वयविषयसशय विद्याया यचेतसा परममारं ज्ञानादिव प्राप्तमिति ॥ ५ ॥

अथ सुतीमावहेतुमाह—

अनारम्भस्तन्धिज्ञस्तहिष्णुरपरिग्रहस्तपसा संयमं पालयेत् ॥ ३७ ॥

अनारम्भ इति, च विद्यते आरम्भो यस्य सोऽनारम्भ , यतयो हि निरित्कारम्भनिवृत्ता ,
 साधयानुष्ठानप्रदुषेषु गृहस्थेषु साधयो देहसाधनार्थमावयारम्भजीवितो तिर्त्तवा एव पट्टाधारपङ्कन-
 वत् । एवमृतो यतिरार्यक्षेत्रसुकुलोत्पत्ती द्वयनिवृत्तिश्चन्द्रामवेगलक्षण मिथ्यात्वक्षयातुदयलक्षण या
 मन्मथत्वापामिहेतुफर्नविकरलक्षण वा शुभाभ्यन्तसायमन्धातलक्षण वा सन्धि म्यात्मनि व्ययस्थापित- 30
 मभिसन्पाय धाममपि प्रमात्तमबुधन् पापाग्ग्माद्विरत परिहृतमृपावाद परम्यगृहन् यथा गृहीतप्रतिज्ञा-
 निर्वृत्तानयोद्यत परीपहोपसर्गच्छतदीभोष्णादिदु रस्वर्शरनाडुत् ससारसारभावनादिभिस्तथाऽसावते-

नीयविपाकज दुःख भयैव सोढव्य पश्चादप्येतन्मयैव सहनीय न हि ससारोदरे तादृशः कोऽपि विद्यते यस्मात्सातवेदीयविपाकापादितरोगात्तद्वाद्यो न भवेयुः, पैबलि तोऽपि मोहनीयादिधातिचतुष्टयक्षया-
 दुत्पन्नज्ञानस्य वेदनीयसद्भावेन तदुदयाद्रोगादिसम्भवात्, यतश्च तीर्थकरैरप्येतद्ब्रह्मसृष्टनिधत्तगिज्ञाना-
 वस्थायत कर्मावश्य वेद्यम्, अथवा त मोक्षासम्भवादित्यादिविचारणया तथा शरीरमिदमौदारिक
 5 सुचिरमप्यौषधाद्युपवृद्धित नि सारतरं सर्वथा सदा विशरारु भृन्मयपटादपि, सुपोषितमपि च वेदनोदये
 शिरउदरचक्षु मृत्त्वक्षयया स्वत एव विनश्यन्ति, अतोऽस्योपरि कोऽनुबन्ध का वा मूर्च्छा, नास्य
 कुशलानुष्ठानव्यतिरेकेण सार्थक्यमिति भावयत्रनाकुलमतिरसयतलोऽत्रित्तादिक धनधान्यादिरूप
 मूल्यत प्रमाणतोऽणु वा महद्वा परिमहो महते भयायेति परिहाया विज्ञाय परिहर्त्ता य स ण्य मुनि,
 तस्मिन्नेव परमार्थतो ब्रह्मचर्यं नवविधप्रश्नचर्यगुप्तिसद्भावात्, तस्माद्यावज्जीव परिमहाभायाद्यत् क्षुत्पि-
 10 पासादिकमागच्छति तन्मोक्षैकदृष्टरूपेक्ष्य विविधतपोऽनुष्ठानविधिना सयम परिपालयेदिति ॥ ३७ ॥

अथाष्टविधकर्मक्षपयितारमाह—

उत्थितानिपाती सुशीलो दुर्लभ शरीरादिमाप्य कर्म परिहरेत् ॥ ३८ ॥

उत्थितानिपातीति, पूर्वं सयमानुष्ठानेनोत्थित पश्चात् कर्मपरिणतिवैचिन्त्येण निपाती निप-
 तनशीलो नन्दिषेणवत्, गोष्ठामहिलवदिति उत्थितनिपाती, यश्च नैव—उत्थित सन् प्रवर्धमानपरिणामो
 15 न निपाती सिंहतया निष्क्रान्त सिंहतया विहारी च गणधरादिष्वस उत्थितानिपाती, अनुत्थित. सन् निप-
 तनशीलश्च न सम्भवति, निपतनस्योत्थानाभावेऽसम्भवात्, ये तु सम्यग्विरतिविरहिणो गृहस्थाशकाक्या-
 दयो वा ते न पूर्वोत्थायिनो न वा पश्चानिपातिनः, उत्थानस्यैवाभावादिति चतुर्विध भङ्ग भगवदुक्त
 विदित्या तदाज्ञानुसरणशील सदसद्विवेकी सदा गुर्वाज्ञापरिपालक सदाचारानुष्ठाय्याश्चसहस्र-
 सत्य शील सयम वा विज्ञाय तदनुवर्त्यक्षिनिमेषकालमात्रमपि प्रमादेन विरहितो गम्भीरससारार्णव-
 20 पतितस्य भयकोटिसहस्रेष्वपि दुष्प्राप भानयुद्धार्हमौदारिकशरीरं तत्रापि मनुजत्वादिक लच्छ्रा प्राप्य च
 मोक्षैकगमनहेतु भगवदुक्त धर्म पूर्वोदितहेतुभिर्बद्धं तदुपादानं च सर्वत परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया
 सर्वत परिहरेत्, भावयुद्धार्हं हि शरीरं लच्छ्रा कश्चित्तेष भवेनाशेषकर्मक्षय विषये मरुदेवीस्वामि-
 नीव, कश्चित्सप्तभिरष्टाभिर्वा भवैर्भरतवत्, कश्चिदपार्धपुद्गलपरायर्षेण घोराहंत्तच्छासनाशातनकृन्नरवत् ।
 यस्तु कर्मोदयवशात् तथाविध शरीरं धर्म प्राप्यापि च्युतो हिंसानृतस्त्रेयादौ प्रदृष्टो गर्भोदियातनास्थानेषु
 25 पुनः पुनर्गच्छति, तस्मात्पापोपादानप्रयुक्तमात्मान सयम्य निर्भ्रमत्वो निर्विण्णो भवेदिति ॥ ३८ ॥

अथैकचरस्य मुनित्वाभावे कारणमाह—

अव्यक्तस्य नैकचर्या संयमात्मविराधनाप्रसङ्गात् ॥ ३९ ॥

अव्यक्तस्येति, अव्यक्तता हि श्रुतेन वयसा च, श्रुताव्यक्तता गच्छगताना तन्निर्गतानाश्च,
 तत्र गच्छगत श्रुताव्यक्तोऽर्थतोऽनवगताचारप्रकल्प, तन्निर्गतश्च नवमपूर्ववृत्तीयवस्तु येना-
 30 नविगत स । वयसा चाव्यक्तो गच्छगतानामापोढशवर्षम्, तन्निर्गतानां तु त्रिंशत् प्राक्, एवञ्च
 यश्चतस्रथोभ्यामव्यक्तस्यैकचर्या न कल्पते, सयमात्मविराधनाप्रसङ्गात् । यश्च श्रुतेनाव्यक्तो वयसा च

अथस्तस्याप्येकचर्या न कल्पते, अगीतार्पणवेनोभयविराधनासद्भावात्, भुक्ते व्यक्तस्य प्रयसा चाव्यक्त-
स्यापि नैकचर्या, बालतया सर्वपरिभवारपदत्वात् । यस्मिन्मयव्यक्त स सति कारणे प्रतिभासेनाकिविहा-
रित्प्रमन्युत्तविहारं या प्रतिपद्यते, कारणभावेऽभ्याप्येकचर्या नानुमता, तस्मात्तुनीर्वादिपिययानेक-
दोषतन्मयान्, एकाकिं ईर्ष्यापथशोधप्रवृत्तस्य श्रावणुयोगाभावात्तत्र चोपयुक्तस्यैर्वापथशोधनप्रवृत्त्य-
नुपपत्तेः, एव समिन्यादावपि भाव्यम्, तथाऽजीर्णयातादिव्याध्युत्पत्तो सयमात्मविराधनायाः प्रथचन- 5
हीलनायाश्च प्रसङ्गः, तथा गृहस्थैः प्रतिजागरणे प्रियमाणेऽज्ञानतया पट्टायोपमर्द्दनसम्भवेन सयमवाधा,
अन्यथाऽऽत्मविराधना, अतिसारादौ मूर्खपुरीषवन्माला-तर्कसिंतात् प्रवचनहीलना स्यात्, गच्छान्त-
पत्तेर्न चोद्यतविहारी सीदन्तमपरं बालवृद्धादिकमप्युद्यगयति, यद्योक्ते तरुन् समर्था विलग्न फाहादि-
कमपि वारयति । तदेष गच्छान्तर्पत्तिर्नोऽयत्तस्य बहवो गुणा, अव्यक्तस्यैकचरस्य तु बहवो दोषा
इति विभाच्याऽऽगमानुमारितया सदा गच्छान्तवर्त्ती भवेत्, न तु गच्छान्तवर्त्ती ऋचित्प्रमादस्फुलिते 10
चोदितः सतुपदेशमवगणय्य मद्दर्शनमपर्यालोच्य कपायविपाकक्रुक्तामविचार्य परमार्थमनवधार्य कुल-
पुत्रता पृष्ठजः श्रुत्वा बाह्याप्रादपि कोपनिम्नः सुप्तैष्यगणितापत्तिर्गच्छान्निर्गच्छेदिति ॥ ३९ ॥

गुर्वादिना फार्यांश्च ऋचित्प्रेषितोऽपि सद्दर्शनं स्यादित्याह—

गुरुप्रेषितोऽपि क्रियासूपयुक्तोऽप्रमादी स्यात् ॥ ४० ॥

गुरुप्रेषित इति, सदा गुरुकुल्यासीं गुर्वाभिप्रायानुवर्त्तनशील ऋचित्कार्यादौ गुरुभिः 15
प्रेषितो गच्छन् हृन्पदादिमद्बोचनतो निम्निलाशुभव्यापारादिनिवर्त्तमानोऽययवास्तन्निक्षेपस्थानानि च
रपोहरणादिना परिमृजेत्, उपविशन्नपि भूम्यामेकमूरु व्यचस्याप्य द्वितीयमुत्क्षिप्य निष्ठेत्, निम्नल-
स्यात्सहिष्णुत्वे च भूमिं प्रत्युपेक्ष्य प्रमादार्थं च सद्बोचनप्रसारणे विद्वेष्यात्, स्वप्नपि मयूरवच्छर्यात्,
अपरप्राणिभयात् सत्पेवन एकपार्थशायी भवेत्, एव सर्वा क्रिया परियर्त्तनादिका सम्प्रेक्षणपरिमाज्ञ-
नपुरस्मरा कुर्वाचदेव सोपयोग क्रियामाचरतः कदाचित् सम्प्राप्तिमादय प्राणिन फायसस्पर्शमुप- 20
गता विमुक्तप्राणा यदि भवेयुस्तदाऽनाकुट्टिकया घृतत्वादौदिकमवशपणार्हं कर्म वप्नोति, कर्मबध प्रति
वेचिष्यात्, शैलेऽयपस्थाया हि मक्षकादीनां फायसस्पर्शेन प्राणन्यागेऽपि य घोपादानकारणयोगाभावा-
त्प्राप्ति बधः, उपशान्तक्षीणगोहसयोगिके बलिना स्थितिनिमित्तकपायाभावात्प्रामादिक, अप्रमत्तयतेर्जय-
न्यवोऽतर्गुर्दृष्टमुत्कृष्टतथा वाःकोदीदोदितिस्तिरिति, प्रमत्तस्य त्वनाकुट्टिकयाऽनुपेक्ष प्रवृत्तस्य ऋचित्वा-
प्याद्यवयवसस्पर्शात् प्राण्युपतापनादौ जपन्यत कर्मबध स च तैरेव भवेन क्षिप्यते, उत्कृष्टतश्च 25
प्राप्तन एव विशेषिततरः, आगमोत्पचारणमन्वरेणोपेत प्राण्युपमर्देन विहित परित्याया परित्याय दशविध-
प्रायश्चित्तान्यतरेण तत्कर्म परिहरेन्न तु प्रमादत, स एव प्राप्रमत्त प्रमादविचारस्यातीतानागतव-
र्त्तमाकर्मविपाकस्य वा दृष्टत्वात्, उपशान्तकपायत्वात् समित्त्वाच्च, अयमेवभूमतोऽप्रमत्तो गुरुन-
मीपयासी प्रमादजन्मोऽन्त विधत्ते क्यादिपरीपहप्रसङ्गेऽपि मय्यदृष्टित्वाकार्याकरणप्रवृत्तत्वादिपर्या-
लोचनया निम्नकृष्णो भवति, आहारदान्या फायोत्सर्गादिना निषेच्छानिर्गृत्तं करोतीति ॥ ४० ॥ 30

अथाव्यक्तस्यैकचर्यामपायादाचार्येसेवित्प्रम्याद्वयकतयाऽऽचार्यान्तेवासिनो स्वरूपमाह—

निर्विचिकित्सः श्रद्धालुर्हृदकल्पमाचार्यमनुगच्छेत् ॥ ४१ ॥

- निर्विचिकित्स इति, हृदकल्पमिति, हृदो हि चतुर्विधः, तत्र प्रथमः परिगलत्पर्यागल-
 त्कोता, यथा सीतासीतोदाप्रवाहहृदः, अपर परिगलत्पर्यागलत्कोता यथा पद्महृदः, इतरत्र
 परिगलत्कोता पर्यागलत्कोताश्च, यथा लग्नोदधि, अन्यस्तु न परिगलत्कोता न वा पर्यागलत्कोता,
 यथा मनुष्यलोराद्बहिस्समुद्रः, एवमाचार्योऽपि श्रुतमधिकृत्य प्रथमभङ्गपतित श्रुतस्य दानाद्ब्रह्मणाच,
 १० साम्प्रयायिकरमापेक्षया द्वितीयभङ्गपतित, कपायोदयाभावेन ग्रहणाभावान्, कायोत्सर्गादिना क्षणो-
 पपत्तेश्च । आलोचनामङ्गीकृत्य तृतीयभङ्गपतित, आलोचनाया अप्रतिभावित्वात् । कुमार्गं प्रति
 चतुर्थभङ्ग पतित, कुमार्गस्य प्रवेशनिर्गमाभावात् । एकाचार्यमङ्गीकृत्यैतद्ब्रह्मयोजना योष्या । धर्मि-
 भेदाङ्गीकारेण तु स्वविरकल्पिकाचार्या प्रथमभङ्गपतिता, द्वितीयभङ्गपतितस्तीर्थकृत्, तृतीयभङ्गस्यस्तु
 ययासन्दिग्ध, तस्य च क्वचिदर्थपरिसमाप्तावाचार्यादेतिर्णयार्थं गमनात्, प्रत्येकमुद्धास्तुभयाभावाच्चतु-
 १० र्थभङ्गस्या, अत्र प्रथमभङ्गपतितो ब्राह्म, एवमिध पञ्चविधाचारसमन्वितमष्टविधाचार्यसम्पदुपेत
 हृदकल्प निर्मलज्ञानपरिपूर्ण प्राणिगणाणां स्वत परतश्च रश्मकाचार्यमसुरेत्, कथम्भूतो विनेय
 इत्यत्राह निर्विचिकित्स इति, युक्त्युपपत्तेऽप्यर्थे मोहोदयान्मतिविधर्मो विचिकित्सा, यथा कृषीवल-
 क्रिया सफला निष्फला च दृष्टा तथैव महानय तप क्लेश सफलौ निष्फलो चेति सशयो मिथ्यात्वा-
 नानुवेधाङ्गयोगहनत्राश्च भवति, विदितससारस्वभावाना परित्यक्तसमस्तमङ्गाना साधूना विषयेऽ-
 १५ ज्ञानादिप्रयुक्ता निदाऽपि विचिकित्सा, चित्तविक्षेपहेतुत्वात्, एवमादिविचिकित्सा यस्य भवेनासा-
 दाचार्यैरुच्यमाना बोधिं सम्यक्त्वारूपा लभते, तस्माद्विचिकित्सारहित स्यात्, तद्रहितो गृहस्थो यति-
 र्योऽऽचार्योक्त सम्यक्तत्वमवधारयति, अज्ञानोदयादप्रतिपद्यमानोऽपि निर्विण्ण एव भावयति, ताह
 भव्यो ऽ मे सयतभावोऽस्ति, व्यक्तार्थस्याप्याचार्योक्तेरनवगमादिति, तच्चाचार्यैस्तमाधत्ते अयि साधो
 मा विपाद कार्याः, भव्य एव भवान्, भव्यवाविनाभाविप्रन्धिभेदप्रयुक्तसम्यक्त्वस्य त्वयाऽभ्यु-
 २० पगमान्, अभव्यस्य भव्यत्वाभव्यत्वरशङ्काया असम्भवात्, द्वादशानपायक्षयोपशमाद्यन्यतमसात्प्रयु-
 क्तविरतिपरिणते प्राप्तत्वाच्च, कथ्यमानपठार्थानवगतित्तु तज्ज्ञानावरणीयधर्मप्रयुक्ता, तस्मात्तत्र श्रद्धा-
 नलक्षणसम्यक्त्वमवलम्ब्येति । स्वपरसमयवेदाचार्याभावे सूक्ष्मव्यवहिततीन्द्रियपदार्थेषूपभयसिद्ध-
 दृष्टातसम्यग्धेत्यभावे ज्ञानावरणीयसद्भावेन सम्यग्ज्ञानाभावेऽपि 'तदेव सत्यं नि शङ्कं यज्जित्ने,
 प्रवेदित'मिति विचिकित्साविरहितः श्रद्धान विदध्यादा उक्त निर्विचिकित्सः श्रद्धालुरिति, तत्र कस्य-
 २५ चित्प्रज्ज्याचसरे सदेव सत्यमिति यथोपदेश प्रवर्त्तमानस्यानन्तरमपि प्रवर्धमानकण्डकस्य शङ्काविराहित्य
 भवति, कस्यचित्तु पूर्वं श्रद्धानुसारित्वेऽपि प्रज्ज्याप्रतिपत्त्यनन्तरमानीक्षिकाध्ययनत एकनयावलम्ब-
 नतोऽनन्तचर्मात्मके भगवदुक्ते पदार्थजाते यद्यपि नित्यं कथमसावनित्योऽनित्यश्चेत्कथं नित्यं, अप्रच्युता-
 नुत्पन्नस्मिन्कस्यभावनित्यत्वस्य प्रतिक्षणविशरारुतालक्षणा नित्यत्वेन परस्परपरिहारस्थितिलक्षणविरोधादि-
 त्यादिरूपोऽसम्यग्भावो मिथ्यात्वाशोदयात्समुपिपति, स च नैव विचिन्तयति सर्वं वस्तुनन्तधर्मा-
 ३० त्मकम्, सर्वनयसमूहात्मकश्च भगवदर्शनमतिगहनमल्पविधया श्रद्धागम्यमेव, न तु हेतुगम्यम्, एकनया-
 भिप्रायेणैव हेतोः प्रवृत्तेस्तस्यैकधर्मसाधकत्वात्, सधर्मप्रसाधनस्य च हेतोरसम्भवादिति । तस्मादेव-
 विधा शङ्कां विधूय जिनोपदेश श्रद्धान सदाऽऽचार्यमार्गमहत्तुच्छेदिति ॥ ४१ ॥

अथ तथाविधाऽऽचार्यभसेयनात् शुभार्गपरिवागो रागद्वेषाभावाद्भावद्वयम्भावीत्याह—

तद्युक्तोऽनभिभूतो विवेकी निराश्रयोऽकर्म भवति ॥ ४२ ॥

तद्युक्त इति, दृग्गतिप्रतिहेतुमावगन्स्वर्गापिकापरिकरिपतापुष्टानविकल नयकासंपु तद्युक्त —
 आचार्यानुमन्नुपवर्षनशीलोऽनुदूत्रनिवृत्तपसर्गै परतीर्थिकैराऽनभिभूतोऽन एव विवेकी सधक्षोपदेश
 प्य प्राणिभूताग्निह् लोषे परममुग्गमाद्यनममधत्वात्मारभूतो मान्यः कश्चिन्मातापितृवन्प्रमित्रपुत्रादि, ७
 तस्य दृग्गतिमाधनत्वेनामारत्यात्, १ वा परतीर्थिकोपदेशा सारभूता, परपरविरुद्धप्रवादत्वेऽपि पितृव्या-
 त्पुत्रत्वात्, १ हि तनुमुपनादिकमीश्वरकृतमिति धैरोपिप्रजात्रो युक्तियुक्त, अभेन्द्रधुरादीना त्रिष-
 शापरिणामत्रितानां तद्व्यतिरेकीश्वरकारणकल्पनायामतिप्रसङ्गात्, घटादीनां दृष्टकारणवापारापादित-
 जन्मात्तददृष्ट्यापारेखारवपने रामभादेरपि कारणत्व म्यादिति, तथा प्रकृति करोति पुरुषोऽकर्तोप-
 सुक्त इति मात्प्रयादोऽपि युक्तिशून्य, अचेतनाया प्रकृतेराभोपकाराय त्रियाप्रकृत्यसम्भवात्, 10
 नित्यायाः प्रकृत्यसम्भवाच्च, पुरुषस्याप्यव्यक्तृत्वे ससार लडेगो मोक्ष उसाहो भोभूता च न म्यादिति,
 मर्षं श्पिक सत्त्वादिनि शौद्धयादोऽपि १ युक्तः, निरन्वयविनाशिताया हेतुफलभाषानुपपत्ते, मन्तानि-
 द्यतिरेकेण मन्तानस्मागायादकमन्तानातर्भावेण तदुपपत्तिरिति कल्पनाना अप्यसम्भवारिति ।
 यार्हन्प्रत्ययादस्तु भूतमात्रान्पुपगमेताम्पुण्यपापपरलोकादीनामभावात्प्रत्यन्तगर्शं धवेत्येव सारासार-
 विवेकी मन्म वा तथाविधविवेचनाशक्यभावात् आचार्यानुपदेशागत्यावस्थितयस्तुविवेक्यमिमांशुप्रतिधि- 15
 श्रवणैर्नादपि परतीर्थिकानिद्रजालरूपावधारयत् लयुक्तमात्रमप्यनुत्पद्यिततीर्थकराणुपदेशो
 निराश्रय —आगधकारोपे निष्पाप सदा परविरुद्धमूले परत्रमेव, येनाकर्मा भवति, घातिरुर्म-
 रदितो भवति, तदभावाच्च केवलज्ञानी केवलज्ञानी च भवति, स एव ससारार्णवपारवर्षा विदित-
 वेद्यमेति ॥ ४० ॥

तदेव लोके सारभूतो सयगमोक्षावभिषाय कर्मभूतनोपाय सर्वज्ञप्रतिपादितमाह—

स कर्मगुरूणां वेदना प्रोच्योत्थितानां कर्मभूतनमाचष्टे ॥ ४३ ॥

स इति, यो ह्यर्मा विदितनिरितिवेद्यो भवोपमाहिकर्मसङ्गादेन मनुष्यभावव्ययमितोऽष्ट-
 विधकर्मभूतनामावेदयति, १ तु तथा यथा शाक्याना ह्युच्चारिभ्यो वैशेषिकाणाञ्चोत्थनभावेऽप्योपदेश । स
 परेन्द्रपुच्छ्यादतीन्द्रियज्ञानिनो निरितिलप्रकारेर्विज्ञातजीवादिपदार्थां सुतवेचकिनो वा धर्ममाचक्षत इत्यपि
 सुविशम् । वातुदिश्वेत्येन्द्रोपसुविधानामिति, धर्मावरणार्थं सुसुविधानामित्यर्थ, यद्वा द्रव्यतां भावत- 20
 श्चोरियता भवन्ति, द्रव्यगदशरीरेण भावतो ज्ञानादिभि, तत्र समधरणसा स्त्रिय दमयथा उरिधवाः
 शृण्वन्ति, पुष्पात्तु द्रव्यतो भाग्याः, भायोदियतानास्तु धर्ममावेदयति, उचितिष्णाम्नाञ्च देवानां तिर-
 क्षाञ्च, येऽपि वेत्तुकारिना शृण्वन्ति तेभ्योऽप्याचष्टे । किं कृत्वा, कर्मगुरूणां वेदनाः मोक्ष्य, नाश्रा-
 न्नागम्यी सखलसक्षयापहर्षी धर्ममावेदयति सति ये प्रबलमाहर्णयोदयात् सयमादयमीदन्ति ते कर्म-
 गुरुषः, लसुङ्गानांस्तु तीपदृष्टुक्त धर्मं प्रतिपद्य तदनुष्ठानापोचन्ते नापरे, कर्मगुरवो हि धर्मानुष्ठा- 30
 सागंमनुष्णार्थंश्रमुङ्गोत्पात्तमन्वदयासुपलब्ध्यापि सोढोदयाच्छब्दावितिपयेत्वासत्वा निरितिलः।

- निकेतनमगारवास शरीरमानसदु खसन्तता अपि राजकृतोपद्रवसहा अपि हुताशनदग्धसर्वस्या अपि न परित्यजति तत्रैवावस्थिता* प्राप्ते दु खे हा तात, हा मातः हा दैव इत्येव परुण रुद्रतोऽपि दु ख विघ्ननदक्ष मोक्षसाधन वा सयमानुष्ठान ७ गृह्णति, तथा नानाव्याप्याशुपसृष्टा परत्रापि नरकाविषु गृहीतवैदना अनुभवन्ति, गतयो हि नारकतिर्यङ्मरामरलक्षणाश्चतस्रः, तत्र नरकगतौ चतस्रो योनि-
 5 लक्षा पञ्चविंशतिकुलकोटिलक्षा प्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्युत्कृष्टा स्थिति, वेदना परमाधार्मिकपरस्परौदी रितश्रोत्र-हेदननेत्रनिष्कासनहृत्पादोत्पादनहृदयदहनाद्यनुक्षणद्वारुणदु खाना वाचामगोचरा नारकाणा भवन्ति, त्रिभैगतौ पृथिवीकायादिज तूना स्वपरशस्त्रप्रयुक्ता महत्त्व शीतोष्णादिवा वेदना भवन्ति । मनुष्यगतौ वेदना ईदृशा यथा 'दु खं क्षीयुस्मिमध्ये प्रथममिहभवे गर्भवासे नराणा वाळत्वे चापि दु ख मल्लुलिततनुस्रोपयःपानमिश्रम् । तारुण्ये चापि दु ख भवति विरहज वृद्धभाषोऽप्यसार ससारे
 10 रे मनुष्या घदत यदि सुरा स्वल्पमप्यस्ति किञ्चित् ॥ बाल्यात्प्रभृति च रोगैर्दष्टोऽभिभवश्च यायदिह मृत्युः । शोकप्रियोगायोगैर्दुर्गतदोषैश्च नैरुविधे ॥ क्षुत्तृङ्गिमोष्णानिलशीतदाहवारिद्रयशोकप्रियविप्र- योगै । दौर्भाग्यसौन्दर्यानिभजात्यदास्यवैरूप्यरोगादिभिरस्वतत्रः ॥' इत्यादि । देवगतावपि च्यवनवियोग- कोषेर्ष्यादिप्रयुक्ता नानाविधा वेदना भवन्ति । तदेव चतुर्गतिपतिताः ससारिणः कर्मविपाकफलेनैकविध- मनुभवाति तत्सावधानुष्ठानानां महाभय विहाय तदुन्मूलनाय यत्नो विधेय । ये तु धर्मश्रवणयोग्या-
 15 वसा धर्मकथारिकमासाद्य सदसद्विवेक जानाना अधीताचारादिशास्त्रसदर्थभावयया परिवृद्धचरण- परिणामास्ते मुनयो यथाक्रम शैशवगीतार्थक्षपकपरिहारविशुद्धिवैकाकिविहारिजिनकल्पिका भवति । तस्माद्विदितवैद्यः ससारपराद्भुजो महापुरुषमार्गानुयायी नानाविध करुणाजनक मातापितादिस्वजन- विहितमात्र-दन निशम्यापि महादु खगारे गृहावासे रति नैव विदध्यात् । न वा दुर्लभ चरणश्चावाप्य यौगपद्येन त्रमेण बोदीर्णान् दु सोढान् परीषहानाधिसहमानो भोगार्थं वा धर्मोपकरणपरित्यागेन देश-
 20 विरत्यादिभाषणलम्बन कुर्यात्, भोगार्थं त्यागेऽप्यन्तरायोदयात्तत्क्षणेवा तर्मुहूर्त्तादिना कालेन वा शरीरवियोगसम्भवात्, तत्रश्च पुनरनन्तेनापि कालेन पञ्चन्द्रियत्वप्राप्तिर्दुर्लभा भवति, अतोऽनुद्ध- परिणानो भूत्वा धर्मोपकरणसमन्वितोऽनुद्धलप्रतिदुलपरीषदाद्दुदीर्णान् विहाय भावनाभावितस्सम्यङ्- दितिश्चमाणः परिभ्रजेत्, कर्म च मूलेत्तरपकृतिभेदेन विहाय तद्दूदनसमर्थतपोविशेषेण क्षपयेत्, तदपि कर्मधूनन नोपकरणशरीरधूननम तरेण भवति, उपकरणश्च धर्मोपकरणातिरिक्त प्राहाम्, धर्मोप-
 25 परणभूतवस्त्रादेर्जीवाधिसम्भवे तत्संधानादावाचैध्यानरहितो भविष्यत्ताभ्यवसायी कदाचित्परुषण- चितोष्णादिरपशंप्राप्तारपि द्रव्यत च्यपरुषणाय भवत कर्मलभय बुध्यमान संप्रपद्यिसहेत, तदेव- नधिसहमान कर्मक्षपणायोत्थितः ससारकारणरागद्वेषकयासजतेः क्षान्त्यादिना क्षय कृत्वा समता मापयेत्, यथा जिनकल्पिकः कश्चिदेक रूप द्वौ वा धीन् विभर्ति, स्वविरकल्पिको वा मासार्ध- गासक्षपकस्तथा विकृष्टाविकृष्टतपश्चात् प्रत्यह भोजी पूरणुको वा, एते सर्वेऽपि तीर्थंद्बचनानुसारतः
 30 परस्परानि दया समत्वदर्शन इति, तदेवविधो मुनिः सर्वसङ्गेभ्यो मुक्तः सर्वसावधानुष्ठानेभ्यो विरतोऽ- नुक्षण विपुलचरणपरिणामितया विष्कभितसोहनीयोदयत्वाहृद्युक्ता प्रतिक्षणमुचरोत्तरं सयमस्थान- कृष्यक सन्ध्यातो यथास्त्यात्परिब्राह्मिमुतोऽस्त्यभिभवानारुष्य स्वस परस्य च प्राता भवति, यथा

हि मायात्रिका उद्देशरुत्तितीर्षय आसन्दी । सिंहलादिरूपमवाप्याधसन्ति, तथा भावसन्धानाद्योत्थित
साधुमवाप्यापरे प्राणिनः समाधसन्ति, यथा या आदित्यादयः क्षपुटाद्यावेदनतो हेयोपादेयहानोपा-
दान्यर्ता महकारिणो भवति तथा ज्ञानसन्धानाद्योत्थितः परीपक्षोपसर्गाक्षोभ्यतयाऽऽसन्दीन साधु-
विशिष्टोपदेशदानतोऽपरेपासुपफरोति । तथा च भगवदुपदिष्ट धर्मं कृतार्थप्रभृष्य प्रति भावसन्धानो-
द्यता स्वयमारते प्रणोदका मोक्षनेरिष्टा भोगाननवषाक्षन्त सम्यगुत्थिता भवन्ति । ये च तथा 5
विज्ञानाभावाद्वाप्यापि सम्यगुत्थितास्ते यावद्विद्वेकिनो भवन्ति तावदाचार्यादिभिस्तत्परिपालनया सधुप-
देशदानेन परिकर्मितमवयो विधेयाः, यथाविध्याचारादिक तानध्यापयेद्येचारित्र्यं प्राहयेत्, तत्र केचित्
क्षुद्रकाः शिष्या आचार्यादिभि श्रुतज्ञान लब्ध्या बहुश्रुतीभूता प्रबलमोहोदयादपनीतसधुपदेशा
उक्तमदत्त्वाप्यानादित्रयोपक्षं लब्ध्वा ज्ञानलवगर्विता प्रसङ्गे मारुश एव कश्चिच्छब्दार्थनिर्णयाय
समर्थो न सर्व इति, आचार्याऽपि बुद्धिविकलः विज्ञानातीति च स्वौद्धयमाविष्टुर्भूति, अपरे तु 10
ब्रह्मपर्ये उपित्या आचारार्थानुष्ठायिनोऽपि तामेव भगवदाज्ञा न बहुमन्यमानाः सातगौरवपाहुल्या-
च्छरीरयाकुशिकतामालम्बन्ते ते गौरवत्रिकान्यतमदोपाज्ञानादिके मोक्षमार्गे सम्यगवत्तमात्ता कामै-
र्धवाः सदसद्विद्वेकभ्रष्टा सम्यग्दर्शनविष्वसिन स्वतो विनष्टा अपरानपि शङ्काशुत्पादनेन सन्मार्गा-
द्भ्रशयन्ति, एते च प्राकृतपुरुषाणामपि गर्शा भवन्ति, तस्मादेतान् विज्ञाय मर्यादाचक्षितो तिष्यसुर-
निष्पिपासः कर्मविदारणसहिष्युर्भूत्वा सर्वप्रणीतोपदेशानुसारेण सर्वकाल परिजामयेत्, स पण्डितो 15
गौरवत्रिकाप्रतिबद्धो निर्ममो निरिच्छन्तो निराश एकाकिविहारितया साधुविहरणयोग्येष्वर्धपङ्क्ति-
शक्तिदेशेषु विहरन् तिर्यङ्गनरामरविहितभयाविहास्यादिचतुष्टयप्रयुक्ताजुकूलप्रतिकूलान्यतरोभयोपसर्गान-
क्षोभ्यो नरकाविदुःखभावनयाऽयध्यकर्मोदयापादित पुनरपि मयैव सोढव्यमित्याकलष्य सम्यग्-
तितिक्षेत् । प्राणिगणेषु दयां कुर्वन्नरकद्विष्टो यायजीव द्रव्यादिभेदैराक्षेपण्यादिकथाविशेषे प्राणाति-
पातमृदायादादत्तादानमैधुनपरिग्रहात्रिभोजनविरतिविशेषैर्यथायोग्य विभज्य धर्ममुत्थितेषु-चतुर्था 20
मोत्थितेषु-पार्थनाथशिष्येषु स्वशिष्येषु सद्मोत्थितेषु वाऽनुत्थितेषु श्रावकादिषु धर्मं श्रोतुमिच्छन्सु
पर्युपारि कुर्वन्सु वा यथाऽऽत्मनो माथा न भवेत्तथा प्रवदेत् । यद्य मरणवाले समुपस्थिते ससारस्य
कर्मण उचिततभारस्य वा पर्यन्तगामी मुगिरनुद्धिमो द्वादशषर्पसलेखनयाऽऽत्मान सलिरथ गिरिगह्वरा-
दिव्धिगडलापदपोपगमनेङ्गितमरणभक्तपरिहायतरायस्योपगतशरीरस्य जीवेन सार्धं यावद्देवो भवति
वायदाकाक्षेत् समताम् । इत्थमेव धर्मधूतन भगवानुपदिदेशेति ॥ ४३ ॥ 25

वदेय कर्मधूतनमभिधाय तत्सफलतासम्पादकमन्तकालेऽपि सम्यङ्निर्माणमभिधातुकामः कुशी-
लाना प्रायादुकशताना सङ्ग दर्शोविशुद्ध्यै विद्यायाधाकर्मोदेश्च परित्याग कुर्यादित्याह—

प्रावादुकयोगमुज्झित्वा सदोपमाहारादि नादद्यात् ॥ ४४ ॥

प्राचायुकेति, प्रकृष्टो पादो येपान्ते प्रावादुकाः शाक्यादय, तेषां योगः सम्वधस्तम्, अज्ञ-
नपानत्यादिमहादिमवक्षपात्रादिप्रदानादानादिमित्येवा योग सम्यग्विजहात्, ते हि सावद्यारम्भाणि 30
विहारारामवहागमूपफरणौदेशिकभोजनादिभिर्धर्मं यदन्त धरणे प्राणिसमारम्भिनोऽन्यदीयमदत्त
द्रव्य तद्विप्राकमविगणण्याददाना केचित्परलोकमपवदन्त, केचित्सोक नवस्वण्डपृथिवीलक्षण सप्तद्वीपा-

त्यक्त ता प्रमाशयन्तः, अथे उत्पादविनाशयोराविर्भावतिरोभावात्मकतया लोकास्य गित्यां सतिस्सु-
 द्रादेर्निश्चलनामाविष्कृष्यन्त, इतरे च लोकास्य सादिसपर्यसितत्वमीश्वरकर्तृश्रतश्चाभिधाना परे
 यादृच्छित्तत्वमन्ये भूतविकारजत्वमपरे चाव्यक्तप्रभवत्थ लोकस्य जल्पन्तः स्वतो नष्टा अथानपि
 विनाशयन्ति, एते होकान्तमहप्रसिता न स्वाभिमत साधयितु पारयन्ति, अस्तित्वस्य नास्तित्वस्य वा
 साधनसंशान्तिक्रमतेऽसम्भवात्, यदि होकान्तेनैव लोकोऽस्ति तर्ह्यस्तिना रह नियतसामानाधि-
 करण्याद्यदस्ति तद्वोक्तं स्यात्, तथा च तत्प्रतिपक्षोऽप्यलोकोऽस्तीत्यतो लोक एवालोकं स्यात्,
 व्याप्यसद्भावे व्यापकसद्भावस्यावश्यभावेति च तत्प्रतिपक्षस्य लोकस्यापि सुत-
 रामभाव स्यात् । लोकत्वस्यास्तित्वव्यापकत्वे च घटपटादेरपि लोकत्व स्यात्, व्याप्यस्य व्यापक-
 सद्भावता तरीयकत्वात् । एव नास्ति लोक इति श्रुयन् भवान् विमस्ति नास्ति वैति पर्यनुयुक्तो यथ-
 स्तीति पक्षमङ्गीकरोति तर्हि स च यदि लोकात्तर्गतस्तर्हि नास्ति लोक इति नैव बहु शक्येत यदि तु
 बहिर्भूतस्तर्हि स्वरविपाणषदसद्भूतत्वात् कस्योत्तर दातव्य भवेदित्येवमेकान्तवादा मर्धे श्वयमभ्यूह
 निराकार्या, निराकृताश्च गदीयतत्त्वन्यायविभाकरसम्मतिरत्त्वसोपानयोर्विशदतया । एवञ्च घटूना
 स्वपरद्रव्यक्षेत्रकालभावात् सदसदात्मकत्वे भगवदुक्तेऽभ्युपगम्यमाने न कश्चिदोपससर्गः समुत्पि-
 पति । इत्थमेव च धर्म न्याय्यातो भवति, न त्वेकान्तवादिना धर्मं स्याद्यातः, ते ऽपि न समनोहाः,
 जीवाजीवतत्त्वपरिहानपूर्वकानुष्ठानवतामेव समनोस्तत्वात्, न हि वनधासादिना तैस्समतेर कश्चि
 दुर्म, अरण्यमामादीना धर्मेऽनिमित्तत्वात्, किन्तु तत्त्व परिहाय प्रतविशेषाणामनुष्ठानादेव, तदेव
 प्रावादुक्तससर्गं त्यक्त्वा विशुद्धसम्यक्त्व सर्वसावधाकरणाय कृतप्रतिज्ञो भिक्षुर्भिक्षायायपरकारणाय
 वा विहरेत्, तथाविध प्रामादेर्बहिर्वा यत्र कुत्रचिद्वसन्त विहरन्त वा यतिमुपगम्य कश्चिद्ब्रह्मपति
 साध्याचारानभिह एषु सपरित्यक्तगिरिलारम्भेषु निश्चितमभयमतोऽहमेतेभ्यो दास्यामीत्यभिसन्धाय भो
 श्रमण अहं ससारार्णयं समुत्तितीर्षुं, युष्मन्नित्तमशनपानादिकं भूतोपमर्दनक्रयणादिना सहृद्दीत
 स्वगृहान्मह्यं तुभ्य ददामि, गृहादिकमपि युष्मदर्थं रचयामि सस्करोमि वेत्येव यदि निमग्नयेत्तदा
 सूत्रार्थविशारद साधुर्मदर्थं प्राण्युपमर्दादिना विहितं न मे कल्पते, एवम्भूतानुष्ठानाद्विरतत्वादतो भव-
 दीयमेवम्भूतं वचनं नाद्रिय इति निराकुर्यात्, तथा प्रच्छन्नोपमाहारदिकं साध्वर्धमारचित स्वमत्या
 परव्यावर्णाय तीर्थंश्रुपदिष्टोपायेनान्येन वा हेनचित्प्रकारेण विदित्वा नाहरेत् । एव नरकादिगति-
 यातनाभिह सयमविधिभेदिनमुचितानुचितायसरहमान्तप्रान्ताहारतया निस्तेजस्कमतिक्रावसोत्पमयौष
 नावस्य सम्यक् त्यक्त्वाणाभावाच्छीतत्पर्दापरिवेषमानगार कश्चिद्ब्रह्मपतिः शीतस्पर्शासहिष्णु मत्ता
 भक्तिकरुणालिङ्गितचेता यदि भूयात्, मुने किमिति मुप्रज्जालितमाशुशुक्षणं न सेयस इति, तदा महा-
 मुनिरन्मिकायज्जालनं स्वतो ज्जलितादिसेवनं च कल्पत इति प्रतिबोधयेदिति ॥ ४४ ॥

सति कारणे मरणविशेषावलम्बनं कार्यमित्याह—

अल्पसत्त्वः कारणे वैहानसादिकमाश्रयेत् ॥ ४५ ॥

अल्पसत्त्व इति, मुनेर्हि द्वादशधोपधिर्भवति, सापि प्रमाणत परिमाणतो मूल्यतश्चाल्पा,
 शीतापगमे शरीरोपकरणकर्मणि लाघवमापादयन्नेककल्पपरित्यागी द्विकल्पपरित्यागी कल्पत्रयपरित्यागी

वा मुखवस्त्रजोहरणमात्रोपधिर्मवति, कायश्लेशस्य तपोविनोपत्वात्, यस्त्विद भगवदुपदिष्ट न सम्यग्-
 जानान्यल्पसञ्चतया स रोगात्तद्वैश्रीतत्पशादिभिर्यां कृयागुणैर्वाऽऽक्रातोऽमहिष्युर्मत्परिहोङ्कित-
 मरणपादपोषगमनानामुत्सर्गत, कार्यत्वेऽपि फालक्षेपासहिष्युतया तन्ननकाशात्पाद्यादिक वैहानस
 गार्हपृष्ट वा मरणमाश्रयति । ननु वैहानसादिमरण फालमरणतयाऽनन्तनैरयिन्भवप्रहणनिदानमुक्तमागमे
 तत्कथमत्र तस्याभ्युपगम इति चेदुच्यते, स्याद्वादिना हि न किञ्चिदेकातेन प्रतिपिद्धमभ्युपगत वा ९
 मैथुनमेक परिहृत्य, किन्तु द्रव्यक्षेत्रमालादिविनोपाश्रयेण यत्प्रतिपिध्यते तदेवाभ्युपगम्यते, फालहास्य
 सुनेरुत्सर्गोऽप्यगुणाय, अपवादोऽपि गुणाय भवति, दीर्घकाल समय परिपाल्य सलेत्तनाविधिना
 फालपर्यायेण भक्तपरिहादिमरण गुणभूतमपीदगनसरे वैहानमादिमरण गुणाय, अस्यापि फाल-
 पर्यायत्वान्, बहुकालपर्यायेण याधन्माश्रमणः क्षयस्तायतामश्राल्पेनापि कालेन क्षयात्, अनेनापि
 वैहानसादिमरणेनानां सिद्धा सेत्स्यन्ति चात इत् रिगतमोहाना कर्तव्यतयाऽऽश्रयोऽपायपरि- 10
 हारितया हितश्चेति ॥ ४५ ॥

अथ भक्तप्रत्याख्यानानादिमरणविशेषानाह—

कृताभिग्रहविशेषोऽशक्तौ भक्तप्रत्याख्यानादिकं कुर्यात् ॥ ४६ ॥

कृतेति, यत्रत्रयेण व्यवस्थित स्वविरल्लिपिको जिनरल्लिपिको वा भवेत्, पात्रवृत्तीयेन
 कल्पद्रव्येन समये व्यवस्थितस्तु नियमेन जिनरल्लिपिकपरिहारविशुद्धिक्रयथालदिक्प्रतिमाप्रतिपन्नानाम- 15
 न्यतमो भवेत्, तत्र यस्य भिक्षोरेवविध प्ररूपो भवति यथा विकृष्टतपसा कर्तव्याशक्तो यातादि-
 क्षोभेण वा यदा ग्लानसादाऽनुचैरुचितवर्त्तव्यसमर्थस्य वय वैयावृत्त्य यथोचित कुर्म इति समुपस्थितै-
 रनुपारिहारिककल्पस्थितादिभिः प्रियमाण वैयावृत्त्यमभिक्षाह्वयिष्यामीति स तमाचारमनुपालयन् कृत-
 शिद्दग्लायमानोऽपि प्रतिहालोपमकृत्वा समाहितान्त करणवृत्ति शरीरपरित्यागाय भक्तप्रत्याख्यान
 कुर्यात् । यत्र धृतिसहननादिघलोपेतो लघुर्कर्म सपार्त्रैर्यक्षधारी न मे ससारे कश्चिद्वस्तुत उपनारक- 20
 र्त्वेनास्ति नाहमप्यन्यस्य दुःखापनयनसमर्थं, प्राणिना स्वकृतकर्मफलेश्वरत्वात्, न वा नरकादिदुःस्राण-
 तयाऽऽत्मनश्शरण्यो द्वितीयोऽस्तीन्यतो यत्रोगादिकमुपवापकारणमापद्यते तमथैव कृतमपरशरणनिरपेक्षो
 मयैव सोढव्यमित्येकत्वभावनाध्यवसायाहारेोपकरणलाघव गतोऽपचितमासशोगितो ग्लानो भवति
 स हृत्क्षयपस्त-वत् शरीर शयेष्टनालावश्यकप्रियाव्यापारासमर्थं मयमानश्रुतुर्थपट्टाचाम्लादिकयाऽऽनु-
 पूर्वाऽऽहार सक्षिपेत्, नात्र द्वादशासवत्सरसलेत्तनानुपूर्वी प्राणा, ग्लानस्य तावत्मात्रकालस्थितेर- 25
 भावात्, अतस्तत्कालयोग्ययाऽऽनुपूर्वा द्रव्यसलेत्तनार्थमाहार निरुध्यात् । पञ्चाष्टमदशमद्वादशादिकया-
 ऽऽनुपूर्वाऽऽहारं सवर्त्त्य कपायान् प्रतनून् कृत्वा नियमितकायव्यापार प्रतिदिन साकारभक्तप्रत्या-
 ख्यायी षडयति रोगानेोऽभ्युद्यतमरणोद्यम विधाय शरीरसत्तापरहित स्थण्डिलविशेषे कृणान्यास्तीर्य
 पूर्वोभिसुखसस्कारकगत करतलन्लाटपरिधृततरजोहरण कृतसिद्धनमस्कार स्वकृतत्यगवर्तनादिक्रियो
 यावज्जीव षट्पृथिव्याहारनियममित्तरमरण कुर्यात् । यस्तु प्रतिमाप्रतिपन्नोऽह्नन्येया प्रतिमाप्रतिपन्ना- 30
 नामेव किञ्चिदास्यामि तेभ्यो वा प्रहीष्यामीत्येवमानानरममिग्रह गृहीयात् स सचेलोऽचेलो वा भिक्षु-
 शरीरपीडाया सत्याममला वाऽऽयुःशेषतमवगम्योद्यतो मरणाय ग्लायानि स्वत्यहमिदानीं न शक्नोमि

रुक्षतपोभिदशरीरमानुपूर्व्यां बोद्धुं तस्मादाहारं सर्वतयं इत्याद्यभिप्रायविशेषः. स्थण्डिलविशेषे तृणानि परिस्तीर्य तत्राहारं सिद्धसमस्तं स्वतः एव पञ्चमहाभ्रनारोपणं करोति, ततश्चतुर्विधमप्याहारं प्रत्याख्याय पादपोषगमनाय शरीरं प्रत्याचष्टे, उत्तप्यमानफायोऽपि मूलेनैव मरणसमुद्भावगो या भक्ष्यमाणमास-
शोणितोऽपि भ्रोग्यादिभिर्महासत्त्वतयाऽऽशसितमहाफलविशेषस्ततो द्रव्यतो भावतोऽपि शुभाध्ययसा-
७ यस्थानान्नं स्थानान्तरं यायादिति दिक् ॥ ४६ ॥

अथ सर्वतीर्थकृत् कल्पानुसारेण तीर्थकृत्तपःकर्म-यावर्णनात्मकोपधानश्रुताभिधानायाभ्यु-
चनमरणावस्थितो भगवत्सर्वीर्यकृतं समवसरणस्थस्य प्राणिहिताय धर्मवैशना विदधतो ध्यानं कुर्या-
दित्येतत्प्रतिपादनार्थं च श्रीवीरवर्धमानस्वामिनश्चर्यादिकमाचष्टे—

श्रीमहावीरचर्याविधिमनुसरेत् ॥ ४७ ॥

10 श्रीमहावीरेति, भगवान् श्रीवर्धमानस्वामी उद्यतविहारं प्रतिपद्य सर्वाङ्गद्वारं परित्यज्य
पञ्चमुष्टिकं लोचं विधाय हेमन्ते मार्गशीर्षकृष्णदशम्यां प्राचीनगामि-यां छायायां प्रवक्ष्यां गृही-
त्वेन्द्रशितैकदेवदूप्ययुतं कृतसामायिकप्रतिज्ञां आविर्भूतमनः पर्यायज्ञानोऽष्टविधकर्मद्वयार्थं तीर्थप्रवर्त्त-
नार्थञ्चोत्थायानन्तरमेव विहरन् मुहूर्त्तदोषे दिवसे कुण्डप्रामात्कारं प्राममवाप्य नानाविधाभि-
ग्रहोपेतो घोरात् परीपदोपसर्गान्धिसहमानो महासत्त्वतया श्लेच्छानप्युपशमं नयन् द्वादशय-
15 षोऽपि साधिकानि द्वादशो मौनव्रती तपश्चकार, देवदूप्यं मध्यस्थदृश्यैवावधारितं न तु भोगल-
ज्जादीच्छया, साधिकसवत्सरकालं तद्वस्त्रमासीत्, ततस्तद्गुणसृज्याचेलोऽभूत्, ईर्ष्यासमित्या गच्छन्
चसतिषु वा व्यवस्थितो बालकवर्णितदिभिः क्रियमाणोपसर्गोऽपि वैराग्यमार्गव्यवस्थितो धर्मध्यान
शुद्धध्यान-या ध्यायति, कुतश्चिन्निमित्ताद्गृहस्थैः पृष्टोऽपृष्टो वा न वक्ति न वा मोक्षपथमतिवर्त्तते ध्यान
वा, अभिवाद्यतो नाभिभाषते नाप्यनभिवादयत्यथ क्लृप्यति, अनार्थदेहादी पर्यटन्नार्थं कृतप्रति-
20 षूलोपसर्गोऽपि नान्यथाभावः याति तथा पृथिव्यादीनि वित्तवन्तीत्यभिज्ञाय तदारम्भं परिवर्ज्य विहरति
स्म, नापि मृपावादादिकमङ्गीचकार, तदेव हिंसादिपरिहारेण स परमार्थदर्श्यमूत्, आधाकर्मादिसेव-
नयाऽष्टविधकर्मणो बन्धं दृष्ट्वा नासौ तत्सेवते परवक्ष्यापरादीन् वाऽऽसेवते नास्ति रसेषु गार्हस्थ्यं, नापि
काष्ठादिनां गारस्य कण्डूव्यपनोदं विधत्ते मार्गदौ केनचित्पृष्टो न म्रूते मौनेन गच्छत्येष पेशलम्,
अथ्वनि शिशिरे सति बाहू प्रसार्यैव पराक्रमते न तु शीतार्दितं सङ्कोचयति नापि स्कन्धेऽवलम्ब्य
25 तिष्ठतीत्येव च या भगवतो विज्ञायायेऽपि सुमुखः सापयोऽशेषकर्मजयाय गच्छेयुरिति ॥ ४७ ॥

तस्य वसत्यादिविधानमाह—

चरमपौरुषीप्राप्तिस्थानं एवाप्रमादी समो ध्याता ॥ ४८ ॥

चरमेति, अभिग्रहविशेषाभावाद्यत्रैव शून्यगृहे वा समार्थां या प्रयाया याऽऽपणेषु वा श्मशाने
रुक्षमूले वा चरमपौरुषी भवति तत्रैवाऽनुज्ञाप्य स्थितो जगत्सर्वेषां स मुनिर्निश्चितमना प्रत्येक
30 प्रयोदशवर्षं यावत्समस्ता रात्रिं दिनमपि यतमानो निद्रादिप्रमादरहितो यथा भगवतो द्वादशसवत्सरेषु
मन्वेऽक्षिक्रमणे व्यन्तरोपसर्गान्ते कायोत्सर्गव्यवस्थितसौवान्तर्मुहूर्त्तं यावत् स्वप्रवृत्तान्ध्यासिनः सद्य-

निद्राप्रमाद आसीत् ततोऽपि शोऽथायात्मानं कुशलानुष्ठाने प्रवर्त्तयति, यत्रापीपच्छय्याऽऽसीत्तत्रापि
 १ खापान्मुपगमपूर्वकं शयितं, तथा निद्राप्रमादाद्भ्रुविरहितचित्तं समारपातायाय प्रमाद इत्येवमव-
 गच्छन्नप्रमत्तः सयमोत्थानेनोत्थाय यदि तत्रात्पूर्ववस्थितस्य शुनश्चिन्निद्राप्रमादं स्यात्तन्मत्स्यान्निष्क-
 म्येकदा शीतकालराश्यादौ बहिष्प्रम्य मुहूर्त्तमात्रं निद्राप्रमादापनयनार्थं ध्याने स्थितवान्, तदैव प्रसति-
 स्थानेषु सोऽहिनकुलादिकृतान् गृध्रादिकृतान् पौरादिकृतान् धामरक्षकादिकृतान् युक्त्वप्रतिशूलरपान्
 भीमानुपसर्गान् समितस्सदाऽधिसहृते, दुष्प्रणिहितमानसैः को भवानिति वृष्टं उत्तरप्रदानेन कपा-
 यितैर्यदि दण्डमुष्ट्यादिताडनतोऽनार्यत्प्रमाद्रियते तन् ध्यानोपगतचित्तः सन् सम्यक्तितिक्षते, कदाचि-
 त्शूलरस्मीत्येवावमात्रं भगवतोत्तरितं निश्चम्य मोहात्तथा यदि तूर्णमस्मात्स्थानाभ्रिगच्छेति ब्रह्मसूक्ततो भग-
 यानचियत्तावमह इति कृत्वा निर्गच्छति, यदि वा न निर्गच्छति किन्तु सोऽयमुत्तमो धर्म इति कृत्वा
 कपायितेऽपि घस्मिन् गृहस्थे स तूष्णीम्भावव्यवस्थितो न ध्यानात् प्रच्यवते । तथा शब्देषु वन्नभूमि-
 १० शुभ्रभूमिस्वरूपेण द्विरूपेषु विहरत्स्वप्नपदाचरितारं बहून् प्रतिशूलानुपसर्गान् समतया सहमान
 पणमासावधि कालं स्थितवान् । एव कासश्वासादिद्रव्यरोगाणां देहजानां भगवतोऽभावेऽप्यसद्वेदनी-
 यादिभिर्भावरोगीः सृष्टोऽसृष्टोऽयवमौदर्यं विधत्ते, न वा श्वभक्षणादिभिरागन्तुवद्रव्यरोगे सृष्टोऽपि
 द्रव्योपघानुपयोगतः पीडोपशमं प्रार्थयति, आहारादिकमपि पष्टेनाष्टमेन दशमेन द्वादशेन वा कदाचि-
 च्छरीरसमार्थं प्रेक्षमाणो भुक्ते प्रासेपणादोपपरिहारेण बुभुक्षार्थिना केषामपि पथि घृत्तिव्यवच्छेद-
 १५ शुर्वन्नवेषितं प्राप्तं सन्ध्यायोगप्रणिधानेनासेवते, न त्वलक्ष्येऽप्यप्योऽशोभने प्राप्तं आत्मानमाहार-
 दातारं वा जुगुप्सते, लाभेऽलाभे वा स उक्तदुःखायासनस्योऽवःकरणविशुद्धिं प्रेक्षमाणो लोन्त्रयवर्त्ति-
 भावपदार्यान् द्रव्यपर्यायिनित्यादिरूपतया धर्मेण शुद्धेन वा ध्यायति, न वा मनोऽनुदूलेषु राग
 प्रतिदूलेषु द्वेष करोति, छद्मस्योऽपि सकृदपि न कपायादिकं विधत्ते, स्वयमेव तत्त्वमभिसमागम्य विदित-
 ससारस्वभावं स्वयन्बुद्ध आत्मकर्मक्षयोपशमोपशमक्षयलक्षणया शुद्धता मनोवाक्पायात्मकं योगं मुप्रणि-
 २० हितं विधाय शान्तो मायादिरहितः समितो गुप्तश्च शुद्धध्यानात्कृतघातितिक्षयं येषुली सन् तीर्थप्रवक्तानयो-
 दतवानिति, भगवदाचीर्णं नवप्रद्वयं सखिन्त्यापरेणापि मुमुक्षुणात्सहितार्थं पराक्रम्येतेति ॥ ४८ ॥

अथाप्रश्रुतस्कन्धं पूर्वोक्तार्थावशेषाभिधायिनमारभते—

अथाप्रश्रुतस्कन्धः ॥ ४९ ॥

अथेति, नवप्रद्वयार्थाव्ययनात्मकप्रथममध्वरकन्धसारार्थवर्णनान्तरमित्यर्थः, अथप्रश्रुतस्कन्ध इति, २५
 अथस्य नामादिभिर्निक्षेपे कर्त्तव्ये नामस्थापनयोः प्रसिद्धत्वाद्ब्रह्मनिक्षेपेऽपि शरीरमव्यशरीरद्रव्यनिक्षे-
 पस्य स्फुटत्वाच्च ध्यतिरिक्तं द्रव्याम सचित्ताचित्तमिभ्रभेदेन त्रिविधं भाव्यम्, एतेषां यदम तद्रव्यामम् ।
 अवगाहनात् यत्स्य द्रव्यस्थापनादयगात् तदयगाहनात् यथा मनुष्यक्षेत्रे मन्दरवर्त्तनात् पर्यतानामुच्छ्रय-
 ष्चतुर्भोगो भूमावषगात् इति, मन्दराणांस्तु योजनसहस्रमिति । आदेशामश्च यत्र परिमितानामावेशो क्षीयते
 यथा त्रिभिः पुरुषैः कर्म कारयति तान् वा भोजयतीति । कालामभधिकमासकः । क्रमाम परिपाट्या ३०
 यदम तत्, एतद्रव्यक्षेत्रकालभावतो भवति, पञ्चानुकाहपणुकं तत्तत्पणुकमित्यादि द्रव्यामम् । एकप्रदेशा-
 यगाडादिप्रदेशावगात् तत्तत्प्रदेशावगादमित्यादि क्षेत्रामम् । एकममयस्थितिर्काहिसमयस्थितिकं तत्तत्त-
 ३५

समयस्थितिकमित्यादि कालाग्रम्, एकगुणकृष्णाद्विगुणकृष्ण ततस्त्रिगुणकृष्णमित्यादि भावामप्रमिति । गणनाग्रमेको दश शत सहस्रमित्यादि । सञ्चयाम सञ्चितस्य द्रव्यस्य यदुपरि तत्सञ्चयाम यथा तान्नोप-
स्करस्योपरि शङ्खः । भावाम्प्रतु प्रधानप्रभूतोपकारामभेदेन त्रिविधम्, आद्य सचित्तादिभेदेन त्रिविध
सचित्तमपि द्विपदादिभेदादिधा, तत्र द्विपदेषु तीर्थकरश्चतुष्पदेषु सिंहः, अपदेषु कल्पवृक्ष, अचित्त
वैद्व्यादि, मिश्र तीर्थकर एवाल्लङ्कृतः । प्रभूताग्रन्त्वापेक्षिकम्, यथा जीवपुद्गलसमयद्रव्यप्रवेशपर्यवेषु
यथोत्तरमग्रम्, पर्यायाम्प्रतु सर्वाग्रम् । उपकारामग्र पूर्वोक्तस्य विस्तरतोऽनुक्तस्य च प्रतिपादानुपकारे
यद्वर्तते तत्, यथा दशवैकालिकस्य चूडे, द्वितीयो वा श्रुतरन्ध्र आचारस्य, स एवात्र च सारतया
व्याख्यायत इति ॥ ४९ ॥

तस्य पञ्च चूडा भवन्ति पिण्डेपणाया आरभ्यावग्रहप्रतिमापर्यन्त प्रथमचूडा सप्तसप्तवैका
15 द्वितीया, भावना तृतीया, चिमुक्तिश्चतुर्थी, आचारप्रकल्पो निशीथः पञ्चमीति तत्र प्रथमां बह
पिण्डेपणामाह—

कारणैराहारार्थं प्राण्यादिसंसक्तं रजोऽव्यगुपिठतमार्द्रं नाहरेत् ॥ ५० ॥

कारणैरिति, वेदनावैयावृत्त्येयांसयमप्राणप्रत्ययधर्मचिन्तनान्यतमैः कारणैरित्यर्थं, कारणैरेभि-
र्मूलोत्तरगुणधारी नानाविधाभिग्रहर्तो भावभिक्षुराहारग्रहण करोति, अहमत्र भिक्षा लस्य इति भिक्षा-
15 लाभप्रतिक्षया गृहस्यगृहानुप्रविष्टस्तत्र चतुर्विधमप्यशनाद्याहारं प्राणिपनकजीवससृष्ट गोधूमादिवीजै-
र्दूर्वाङ्कुरादिहरितैः संसक्त सचित्तेन रजसा परिवेष्टित शीतजलकृन्ममीदृशश्चायदप्यनेपणीय लघ
सदपि नोत्सर्गतो गृहीयात्, अपयादतरु दुर्लभद्रव्य साधारणद्रव्यलाभरहित सरजरमादिभावित
था क्षेत्र दुर्भिक्षादिकाल ग्लानादिभाव ज्ञात्वाऽल्पबहुत्व पर्यालोच्य गीतार्थो गृहीयात्, कदा-
चिदनाभोगात्ससक्तादिक गृहीतश्चेत्तदा तदादायाण्डाविदोपरहिते आरामादिके स्थण्डिले गत्या
20 प्रत्युपेक्षणप्रमार्जनादिविधिना तत्परिष्ठापयेदिति ॥ ५० ॥

अगारिगृहप्रवेशे किं कश्चिन्नियमोऽस्ति न वा, अस्तीत्याह—

तीर्थिकगृहस्यापरिहारिकैर्न प्रविशेत् ॥ ५१ ॥

तीर्थिकेति, अन्यतीर्थिकैः सरजरकादिभिः गृहस्यैः पिण्डोपजीविभिर्धिग्जातिप्रवृत्तिभिः पार्थ-

स्वावसन्नकुशीलयथाच्छदरूपैरपरिहारिकैः सहागारिगृह न प्रविशेत्, उपलक्षणेन पूर्वं प्रविष्टो वा
25 न निष्प्रामेदित्यपि विवक्षितम् । अन्यतीर्थिकैर्गृहस्यैर्वा सह प्रवेशे ते पृष्ठतो वा गच्छेद्युप्रतो वा,
अप्रतो यदि साध्यनुप्रत्या गच्छेद्युस्तर्हि तत्कृतेर्याप्रत्ययः कर्मबन्धः प्रवचनलाघवश्च स्यात्, तेषां वा
स्वजात्युत्कर्षो भवेत् । अथ पृष्ठतो गच्छेद्युस्तर्हि तत्पद्वेषः, दातुर्वाऽमन्नकस्य स्यात्, लाभ संविमप्य
दाना प्रदानाद्वमोदर्यादौ दुर्भिक्षादौ प्राणवृत्तिर्न स्यादित्यादयो दोषा भवेयुः, अपरिहारिकेण सह प्रवे-
शेऽनेपणीयभिक्षाग्रहणामहणहृता दोषाः स्युः, अनेपणीयग्रहणे हि तत्प्रवृत्तिरनुज्ञाता भवेत्, अग्रहणे
30 तु तैः सह छेदादयो दोषाः स्युरतो दोषानेतान् विज्ञाय साधुर्गृहपतिकुल न तैः सह प्रविशेत्प्रापि

अग्निशुद्धिकोटिमाह—

श्रमणब्राह्मणातिथिकृपणवन्दिप्रायानुद्दिश्य समारम्भेण वा कृतम-
ग्राह्यम् ॥ ५२ ॥

श्रमणेति, पञ्चविधास्ते निर्भ्रंशशाक्यतापसगैरिकाजीविका इति, ब्राह्मणा. प्रसिद्धाः, अतिथयो
भोजाकालोपस्थायिनोऽपूर्वा वा, दरिद्रा कृपणा वन्दिप्राया एतान् षड्न् द्वित्रा श्रमणाः पञ्चपा ६
ब्राह्मणा इत्यादिरूपेण प्रथिमण्य यत्त्वतामाहारादि तथा प्राणिसमारम्भेण वा विहितमप्रासुकमने-
पणीय मन्यमानो लाभे सत्यपि न गृहीयात् ॥ ५२ ॥

प्राह्यमाहारमाह—

अन्यकृत वह्निर्निर्गतमात्मीकृत परिभुक्तमासेवितमनिन्ध्यकुलेषु प्रासु-
कमेपणीयं ग्राह्यम् ॥ ५३ ॥

अन्येति, यतो ह्यन्येन कृतमन्यार्थं वा कृत तेनेव कृत तद्गृहामिर्गतमनिर्गतं वा दाश
स्वीकृतमस्वीकृतं वा दात्रेण परिभुक्तमपरिभुक्तं वाऽऽस्वादानेन तेनेव सेवितमसेवितं वा यद्यप्रासुकम-
नेपणीयञ्च भवति तर्ह्यनिन्ध्यकुलजातमपि तत् साधूनामप्राह्यमत प्रासुकमेपणीयमेवा-पार्थकृतवह्निर्निर्ग-
तात्मीकृतपरिभुक्तसेवितलक्षणमाहारादि लाभे सति ग्राह्यं भवति, यत्र कुलेषु प्रतिदिनं स्वपरपक्षेभ्यो
दीयते भक्तादि नित्यलाभाश्च सर्वो यत्र मिश्रार्थं प्रविशति तत्र साधुर्न भक्ताद्यर्थं प्रविशेत् षड्भ्यो दात- 15
व्यमिति हि ते पाकं कुर्युस्तथा च पट्नायवध, अल्पे च पाके तदन्तराय कृतः स्यादिति । तथा
चोद्गमोत्पादनमहपौषणासयोजनाप्रमाणेङ्गालधूध्रकारणैः सुपरिशुद्धपिण्डप्रहणात्साधोर्ज्ञानाचारसमप्रवा,
दर्शनचारिभ्रतपोवीर्याचारसम्प्रदा च स्यात् । तत्र चर्मकारदास्यादि जुगुप्सितकुलानि निन्दकुलानि,
तद्विपर्ययभूतेषु राजराज पारक्षिकेक्ष्याकुशत्रियवैश्यादिदुलेषु प्रासुकमेपणीयं लभ्यमानमाहारादि
प्राह्यमिति ॥ ५३ ॥

10

20

पुनराहारमहणयोग्यक्षेत्रादीन्याह—

यत्र सङ्घडिस्तत्र न गच्छेत् ॥ ५४ ॥

यत्रेति, पिण्डपिण्डेन्द्रस्फन्धरुद्रमुकुन्दयक्षनागभूतस्तूपर्चैत्यादिनानाविधोत्सवस्थानेषु न गच्छे-
दाहाराद्यर्थं सर्वेभ्यः श्रमणब्राह्मणादिभ्यो दीयत इति मन्यमानः, यत्र वा सर्वेभ्यो न दीयते
तत्रापि जनाकीर्णमिति मन्यमान । एषभूते सङ्घडिविशेषे न प्रविशेत्, तथा सङ्घण्ड्यते विराभ्यन्ते 25
प्राणिनो यत्र सा सङ्घडिः, प्रामनगररेट्टककुनगरपत्तनादिक्षेत्रेषु यत्र प्राणिविराधना भवेत् प्रकर्षणार्थ-
योजनमात्रे क्षेत्रे, वा सङ्घडिमवेत्य सङ्घडिप्रतिक्षया न तत्र गमनमालोचयेत्, तत्र गच्छतो ह्यन्य-
माधाकर्मोद्देशिकमिश्रजातनीतकृतोद्यतमाच्छेद्यानि सृष्टाभ्याहृतान्यतमदुष्टाहारादि लाभो भवेत्, स
च कर्मोपादानात्मक एव । एव जातनामकरणविवाहादिका पुरस्सङ्घडिः, मृतसङ्घडिः पश्चात्सङ्घडिः,
तथाविध भक्त वदाचिवेकचरो भिष्करतिलोलुपतयाऽऽस्वाद्येत् शिखरिणीदुग्धादि पित्रेत्तदा तद्वान- 30

पानादिकं छार्दि विदध्यात् कदाचिन्नापरिणततया विशुचिनाशुलादीनाशुजीवितापहारिणो रोगारं समु-
 त्पाद्येदिलैहिको दोष, दुर्गतिगमनाद्य आमुष्मिका दोषा भवेयु । तथा कश्चिच्छूयकं प्रवृत्ति-
 भद्रको वा साधुप्रतिशया वसती सङ्घटद्वारा महाद्वारा विपरीता वा, प्रवाता शय्याः शीतभयाग्नि-
 र्वाताः, ग्रीष्मकाले च विपरीता वा, उपाश्रयस्य च सत्कार वहिर्मध्ये वा हरितादीनि छिन्त्या विदध्यात्
 १० तत्रानेकदोषा सङ्घटिं विदित्वा साधुर्न प्रविशेत् । सङ्घटिगतस्य ग्रहयो दोषा सम्भवन्ति, यथा
 सङ्घटिभूत मत्तान्मयवहारी साधुर्विषक्षितोपाश्रयालाभे सङ्घटिभूतमुपाश्रयमन्यद्वा गृहस्यपरिप्राजि-
 कादिभिर्भिर्भीमूतं स्थानमासाद्य निशीभायमापन्नोऽयमना मत्त आत्मस्मृतिविधुर आत्मा गृहस्यमिष
 मन्यते, ततः कदाचिद्विद्वत्समोभि रुपादिभी रहोवासाय प्रार्थितो मिथुनभावमभ्युपगच्छेत् । एष-
 मयान्पि कर्मोपादानकारणाणि भवेयुस्तस्मात्त्रिर्मन्थ सङ्घटिं विदित्वा सङ्घटिप्रतिशया तत्र गन्तु
 १० न पर्यालोचयेत्, विस्तरोऽन्यत्र द्रष्टव्यः ॥ ५४ ॥

अथ गच्छनिर्गतानाश्रित्य गमननियममाह—

गच्छनिर्गतो धर्मोपकरणमादाय प्रविशेत् ॥ ५५ ॥

गच्छनिर्गत इति, गृहपतिकुलाद्यै प्रवेद्युक्तो जिनकल्पिकादिधर्मोपकरण सर्वमादाय
 पिण्डपातप्रतिशया प्रविशेत्, तत्रोपकरणमनेकधा ह्यादिरूपेण जिनकल्पिको हि द्विविधः छिद्रपाणि-
 १५ छिद्रपाणिश्च, तत्राच्छिद्रपाणेः शक्यनुरूपामिप्रहविशेषाद्विविध रजोहरणमुत्पन्निकारूपमुपकरण कस्य-
 चित्त्राणार्थं क्षौमपटपरिमहाश्रिविधमपरस्वोदकविन्दुपरितापादिरक्षणार्थमौर्णिकपटपरिमहाश्रुर्विध-
 मसहिष्णुतरस्य द्वितीयक्षौमपटपरिमहात् पञ्चविधमिति, छिद्रपाणेस्तु जिनकल्पिकस्य सप्तविधपात्र-
 नियोगसमन्वितस्य रजोहरणमुखवस्त्रिकादिप्रहणक्रमेण यथायोग नवविधो दशविध एकादशविधो
 द्वादशविधश्चोपधिर्भवति । एष प्रामादेवैहिविहारभूमिं विचारभूमिं वा गच्छन् सर्वमुपकरणमादाय
 २० गच्छेत्, तत्रैषा सामाचारि गच्छनिर्गतेन तद्वर्गतेन वा गच्छता साधुनोपयोगो दातव्यः, तत्र यदि
 गहति क्षेत्रे घृष्टिच्छकारोपेत धूमिकोपेत महापातसमुद्भूतरजोपेत वा क्षेत्र स्यात्ततो जिनकल्पिको
 न गच्छयेत्, तस्य यात्रत् पण्मासं पुरीपोत्सर्गतिरोधसामर्थ्यात्, इतरस्तु सति कारणे यदि गच्छेन्न
 सर्वमुपकरण गृहीत्वा गच्छेदिति ॥ ५५ ॥

भिक्षाविषये नियममाह—

२५ उपयुक्तं कृतगोदाहादि विदित्वाऽप्राप्तमातृस्थानोऽपिहितद्वारं निर्ग-
 तश्रमणं गृहञ्च प्रविशेत् ॥ ५६ ॥

उपयुक्त इति, भिक्षार्थं गृहपतिकुल रथ्यां प्रामादिकं प्रविविधुर्नागैः सोपयोगः स्यात्,
 गच्छतस्तस्य हि मार्गं वप्रभाकारहोरणागौडादीनि स्युः, असंयतो भूत्वा च गमने मार्गस्य विषमतया
 प्रसलनपवनादिप्रसङ्गेन जीवविराधनायाः कायस्य चोच्चरप्रसङ्गवशेऽपि पाणकानुपलिततायाश्च प्रसङ्गः,
 ३० तथा च सयमात्मविराधना भवेत्, कदाचित्कर्ममागुल्लिप्तोऽपि चित्तवद्वि प्रवृत्तिशकलादिभिर्न शोध-
 मेत्, याचनयाऽत्परजस्तु कृणाविकमयाप्य एकान्तस्वण्डिले शोधयेत् । कृनेति, अत्र क्षीरिण्यो गावो

दुष्कन्ते तत्र तदा न प्रविशेत्, अन्यथा श्रद्धया तदानीमागतं यतिं विलोक्य गृहपतिरस्मै प्रभूतं ददा-
मीति घस्सकपीडा विदध्यात्, त्रसेयुर्यां गाथो विलोक्य तम्, आदिना च यत्राहार उपस्त्रियमाणो भवति
तदा तत्र नो चायात्, त्वरया पात्राय ते कृतप्रयत्ना भवेयुस्ततः सयमविराचनाप्रसङ्गः स्यादित्यपि
प्राह्यम्, एतान्ते चावस्थितो वृत्तगोदोहनादि विदित्वा ततस्त्रय यायात् । अत्राप्तमावृत्त्यन इति, य वक्षि-
त्स्याजुर्गृहपरिशीणतया मासकर्म्यविहारितया घनत्रय क्षेत्रे तिष्ठन्ननुग्राम गच्छतः प्राचूर्णिकान् यथोच्यते
यदेत्, शुद्धोऽयं प्राप्तं सूतकादिना सन्निरुद्धोऽल्पगृहमिधावो वा, भवतो मिक्षाधर्याथं धहिर्ग्राम
प्रजतेति, तथा यो मिक्षुरत् मिक्षानालादर्धांगेषु भ्राष्ट्र्यश्वपुरादिसन्मन्धिघृह मिक्षार्थं प्रवेक्ष्यामि तत्र
सरसं मच्च पेयञ्च गृहीत्वा मुक्त्या पीत्वा पतद्ग्रह सन्निव्य प्रमुञ्च्य च प्राप्ते मिक्षावसरेऽविशृतवदन
प्राचूर्णिकमिक्षुभिः सान् पिष्टप्रतिज्ञया गृहपतिकुल प्रवेक्ष्यामीत्येवमभिसन्धते स मावृत्त्यन प्रतिपिद्ध
सस्पृशति, एव यत्रापिण्डाद्यर्थं श्रमणप्राज्ञणाद्यो ययमत्र लप्स्यामह इति त्वरित त्वरितमुपसकामन्ति 10
तत्राहमपि त्वरितमुपसकामामीति विचिन्तयन् मिक्षुर्मावृत्त्यन स्पृशति, अतो नैव कुर्यात् । अपिहि-
त्तद्वारमिति, यस्य गृहपतेर्द्वारं क्पाटादिना पिहितं तद्ग्रह द्वारमनुग्रहयोर्द्वाराद्यं न प्रविशेन्न वा प्रत्युपे-
क्षणप्रमार्जनव्यतिरेकेणोद्घाटयेत्, अन्यथा गृहपते प्रहेपन्म्य वस्तुनो नाथो साधो शङ्कायाः पश्चादिप्रवे-
शस्य च प्रसङ्गेन सयमात्मविराधात् स्यात् । म्लानादिभारणे मति तु स्थगितद्वागिस्य शब्द कुर्यात्,
स्य वा यथाविधि उद्घाट्य प्रविशेत् । तथा निर्गतश्रमणमिति, म्यतः पूर्वं प्रविष्टान् श्रमणादीन् 15
विक्षाय दातृप्रतिप्राह्णसमाधानान्तरायभयादेवान्ते व्ययस्थितो भवेत्, तत्र च यदि दाता चतुर्वि-
धमाहारमादाय दत्त्वा च बहवो यूय मिक्षार्थमुपस्थिता, व्याकुलतया नाहमिदं विभज्य दातुं सम-
र्थोऽतो निविलिख्य युष्मभ्य मया दत्तमिदं स्वच्छैकत्र भुङ्क्ष्व विभज्य वा गृहीष्यमिति श्रूयात्तदा
वदाहारादिवस्तुसर्गतो न प्राह्यम्, सति कारणे गृह्यमाणं श्रमणाद्यतिके गत्वा गृहपत्युक्तं निवेदयन्त
यदि वक्षिन् श्रमणस्त्वमेवास्माकं परिभाजयेति श्रूयात्तदाऽसति कारणे नैव कुर्यादिति ॥ ५६ ॥ 20

नियमान्तरमाचष्टे—

द्वारावलम्बनधावनोदकप्रक्षेपस्थानादिषु न तिष्ठेत् ॥ ५७ ॥

द्वारेति, दातृगृहद्वारशारावलयलम्बनेन न स्वेयात्, जीर्णत्वादिव पतनसम्भवात्सयमात्मविरा-
चनासम्भवात्तथोपकरणधावनोदकप्रक्षेपस्थाना आचमनप्रवाहभूमौ वा न तिष्ठेत्, प्रवचनञ्जुगुप्ता-
सम्भवात्, परिदृश्यमानस्नानादित्रिये स्थाने वा न तिष्ठेत्, दर्शनशङ्कया निःशङ्कं गृहस्थत्रियाऽनिवृत्त्या 25
निरोधप्रद्वेषसम्भवात् । नापि गवाक्षभित्तिसन्धिचौरगताविद्वारेणाङ्गुलीनिर्देशेन कायनमनोभ्रमनाभ्या-
ञ्चालोक्येदन्यसौ वा दर्शयेत्, हतनष्टादौ वस्तुनि स्वस्मिन् शङ्कोत्पादप्रसङ्गात् । न वा गृहपतिमह-
लीचालनादिना भयमुपदर्श्य वाग्भिः स्तुत्या वा धाचेत्, अलाभे वा पुरुष बदेदिति ॥ ५७ ॥

नियमांतरमाह—

उदकादिसस्पृष्टं मालाहृतं मृत्तिकोपलितं वीजनेन शीतमप्राह्यम् ॥ ५८ ॥ 30

उदकादीति, यथाहारादि साऽगदुदकादिना मचित्तेन स्पृष्टं यच्च साधुमिक्षादानार्थं शीतो-

द्वेनोष्णोदकेन वाऽत्रिदण्डोद्धृतेन पञ्चाद्वा सचितीभूतेन तदैव हलौ प्रक्षाल्य दाता यदि देयात् तद्विहाय साधुस्तदप्रासुकमिति न गृहीयात्, आदिना रज क्षारमृत्तिकाहरितालहिङ्गलकमगशिलाज्जनलवणगेरुकादयः सचित्ता प्राहाः, एतै ससृष्टहस्तादिना दीयमानमप्राह भवति, अससृष्टतु प्राहम् । यथा साध्वर्थं सचित्तमचित्त वा चित्तवत्या शिलाया कुट्टयित्वा दीयमान पृथुनादिक लवण वाऽप्राहम् ।

5 तथाऽन्युपरि व्यवस्थितमाहाराद्यपि । मालाहृतमिति, मञ्जकप्रस्तादहर्भ्यतलाचूर्ध्वप्रवेशव्यवस्थितमधःसूलसस्थानकोष्ठिकादिव्यवस्थित वाऽऽहारादि मालाहृतमिति कृत्वा न गृहीयात्, साधुदानार्थं पीठमञ्जनि श्रेण्यादीनामाहरणायारोहेऽधोऽघनमने पतनादिप्रसङ्गेन सस्वहननपरितापनादिसम्भवात् । मृत्तिकोपलिप्तमिति, पिठरुकादौ मृत्तिकयाऽवलिप्तमाहारं लाभे सत्यपि न गृहीयात्, अशनादिभाजनोद्रेदनेन पृथ्वीकायादिसमारम्भात्, दृक्त्वा च पुनरपि शेषरक्षायै तद्भाजनस्यावलिम्पनेन तस्यैव दोषस्य

10 सम्भवात् । एव पृथिवीकायादौ सचित्ते प्रतिष्ठितमपि तत्सद्वृत्तादिभयान्न स्वीकुर्यात् । वीजनेन शीतमिति, अत्युष्णमोदनादिक भिक्षुप्रतिहाया दाता यदि शूर्पव्यजनपद्मवत्सादिबीजनेन शीतीकुर्यात्तदिद विहाय यद्यभिकाक्षति मे दातु तत एवस्थितमेव ददस्व, मैव कृया इति वदेत्, तथापि तथा कृत्वा यदि दास्यति तदाऽनेपणीयमिति कृत्वा न परिगृहीयात् । तथा शङ्कितप्रक्षितनिक्षिप्तपिहितसङ्गतदायकदोषदुष्टोन्मिशापरिणतलिप्तछर्दितलक्षणदशैपणादोषदुष्टमाहारादि वर्जयेत् ॥ ५८ ॥

15 अथ पानकविषये नियममाह—

पानकमपि तथाविधमप्राहम् ॥ ५९ ॥

पानकमिति, पिष्टोत्सेदनार्थमुदक तिलघावनोदक यद्वाऽरणिवादिसखिन्नघावनोदक तण्डुलोदकमयतरदा तथाविध निजस्यादयुतमपरिणतमविश्वस्वमप्रासुकमप्राह भवति, तत्रापि तण्डुलोदके त्रयोऽनादेशाः, घुद्ददविगमः, भाजनलप्रथिन्दुशोष, तण्डुलपाको वेति यावदेव तावत्तदप्राहामिति न

20 मन्तव्यमपि तु यावदुदक स्वच्छीभाव न गत तावन्न प्राहम्, एवगुणविपरीत तु प्राहम्, तथा तिलतुपयधोदका यवश्यानारनालप्रासुकोदकानि तथाविधमन्यद्वा ब्राक्षापानकादीनि पूर्वमेव दृष्टा किञ्चित्पानकजात मे दास्यसीति गृह्यस्यापृष्टेन त्वमेवेद पानकजात स्वकीयेन पतद्गृहेणोत्सिञ्च्यापश्यथा पा पानकमाण्डक गृहाणेत्युक्तो गृहीयात्, परो वा तस्मै दद्यात्, तदेव लब्ध प्राहम्, एव यदि सचित्तपृथिवीकायादिषु साण्डेषु वा व्यवस्थापित भिक्षुरेशेन गलद्भिन्नादिभाजनेन शीतोदकेन मिश्रयित्वाऽऽ-

25 ह्य दाता देयात्तदा न प्रतिगृहीयात् । तत्र ब्राक्षायदरान्त्रिलिकादिपानकजात तत्क्षणमेव समर्थं क्रियन्ते, आन्नाम्नाहवकपित्थादिपानकापि द्विधादिदिनसम्यन्वेन, तदेवभूत पानकजात फुलकात्मिकास्थिना त्वगाद्यवयवेन वीजेन वा युत भिक्षुरेशनिष्पादित यन्नादिभि सकृदसकृदा परिपीड्य निर्गाल्य चाहृतमुद्गमादिदोषदुष्टमप्राह भवति । आयाकर्मौदेशिकपूतिकर्ममिश्रस्थापनाप्राभृतिकप्रादुर्करणक्रीतप्रामित्यपरिपरित्वाहृतोद्भिन्नमालाहृताच्छेथानिस्त्रष्टाप्यवपूरकदोषान्विज्ञाय परिहरेत् ॥ ५९ ॥

30 आहाराश्रयेण पुनराह—

कन्दसर्षपकन्दलीपिप्पलीमरिचाऽऽर्द्रकाऽऽमपत्रकादिकमपि ॥ ६० ॥

कन्देति, जलज स्थलजो वा कन्द, सर्पपत्रद्वय, विष्पलीमरिचार्द्रकाणि तच्चूर्णाणि च, आदिना फलसामान्यमपकमर्धपक वाऽरणिकतदुलीयकादि तदेतत्सर्वमप्यद्या शक्यानुपहत न गृहीयात्, एवमेव वनस्पतिविशेषा उत्पलतन्नालादयोऽप्रस्कन्धमूलबीजादीनि चात्यतो द्रष्टव्यानि ॥ ६० ॥

आहारादौ श्राद्धभायनामाह—

दत्त्वा पुनः पात्राभिसन्धौ न ग्राह्यम् ॥ ६१ ॥

5

दत्त्वेति, कश्चित् श्राद्धं प्रकृतिभद्रको वा साधव एतेऽप्रादशशीलाङ्गसहस्रधारिणो रात्रिभोजन-विरमणपण्यपञ्चमहाव्रतधारिण पिण्डविशुद्ध्याद्युत्तरगुणोपेता इन्द्रियनोइन्द्रियसयमिण पिहिताश्रवद्वारा नवविधत्रयगुप्तिगुमा अष्टादशविकल्पश्लोपेता, एतेपाञ्च न कल्पते भोक्तु पातु वाऽऽधार्मिकमश-नादि, अत आत्मार्यं विहितमज्ञानादि सर्वमेतेभ्यो वितीर्थं पुनर्धयमात्मार्यमन्यदशनादि निर्वर्तयिष्याम इति यद्यभिसन्दधाति वदेतत्कथमपि विदित्वा साधु पश्चात्कर्मभयतोऽनेपणीय मन्यमानो न प्रति-10 गृहीयात् ॥ ६१ ॥

नियमान्तरमाह—

सरतुतावासपरिहारेणान्यत्र शुद्धं ग्राह्यम् ॥ ६२ ॥

सस्तुतेति, सस्तुता—सम्बन्धिनस्ते द्विविधा पूर्वसस्तुता पितृव्यादय, पश्चात्सस्तुता श्वशुरादय, एतद्विधाणि गृहाणि भक्ताद्यर्थं न प्रविशेत्, यतो गृहशो तेभ्य पूर्वमेवाशनादि 16 भिक्षवे दानार्थं कुर्यात्, अत कर्मोपदानमेतत्, किन्तु तथाविध मामादिक प्रविष्टो भिक्षु स्वजनकुल विदित्वा केनचित्स्वजनेनाज्ञात एवैकात्मपत्रम्यानालोके तिष्ठेत्, प्राप्ते भिक्षासरे तथाविधमामा-द्यनुप्रविश्येतरकुलेभ्य उद्गमादिदोपरहिता वेपमात्रादवाप्तामुत्पादनादिदोपरहिता भिक्षामन्विष्य प्राप्तौ पणादोपरहिता वामाहारयेत् । तत्रोत्पादनादोपा धात्रीदूतीनिमित्ताजीविकायनीपक्वचित्तात्रोधादि-सस्तुतविद्यामत्रचूर्णयोगमूलपिण्डा षोडश साधुसमुत्वा, मानैपणादोपाश्च सयोजनाप्रमाणाङ्गारधूम-20 पारणदोपा, कालेनानुप्रविष्टोऽपि भिक्षु क्रियमाणमाधाकार्मिकमशनाद्याहृतमेव प्रत्यारत्वास्वामीति मन्वानो न तूष्णीम्भावेनोपेक्षेत, मातृस्थानप्राप्तिप्रसङ्गात्, किन्तु सरिक्त्यमाण दस्तार नाषाकार्मिक आहारा मे कल्पत इति वदन् प्रतिपेधयेत्, तथापि यदि कुर्यादौ गृहीयादिति ॥ ६२ ॥

नियमान्तरमाह—

सरसं विरसं वाऽधिकमनापृच्छय न परिष्ठापयेत् ॥ ६३ ॥

25

सरसमिति, भिक्षु सरस विरस वाऽऽहतमाहारादि सर्वमभ्यवहरेत्, न तु सरस भुक्त्या विरस त्यजेत्, मातृस्थानप्राप्तिप्रसङ्गात्, एवं पानकमपि, तथा लब्ध बह्वशनादि भोक्तुमसमर्थस्तत्परिगृह्य तत्रादूरे वा गताना साधार्मिकादीना समीप गत्वा अथि श्रमणा समेतदज्ञानादि बहु पर्यापन्न नाह भोक्तु समर्थोऽनो यूय किञ्चिद्दुग्धमिति वदेत्, याव मान भोक्तु शक्नुमस्तावन्मात्र भोक्तव्यामहे पास्यामह इति के यदि वदेयुमदा तथा कार्यम् । न तु ताननापृच्छय प्रमादितया परिष्ठापयेत्, मातृस्थानसत्परी-30 प्रसङ्गात् ॥ ६३ ॥

नियमान्तरमाह—

अनुज्ञातमात्रमेव संस्तुतेभ्यो दद्यात् ॥ ६४ ॥

अनुज्ञातमात्रमेवेति, भिक्षु पिण्डमादायाऽऽचार्याद्यत्तिकमुपसृत्य अथ पूज्या मम पुरः

सस्तुता यदन्तिके प्रव्रजितस्तरसम्बन्धिन पश्चात्सस्तुता यदातिकेऽधीत श्रुत वा तत्सम्बन्धिनोऽन्यत्रा
 5 यासिता आचार्योपाध्यायप्रवर्त्तकस्थविरगणिगणधरगणावच्छेदका युष्मदनुज्ञयाऽहमेतेभ्यः प्रभूत दास्या-
 मीति विज्ञाप्य तैर्यावन्मानमनुज्ञात तावन्मात्रमेव प्रयच्छेत्, न त्वनापृच्छ्य यसौ रोचते तसौ स्वमनी-
 पिकया प्रभूतमल्प वा प्रयच्छेत्, मावस्थानसस्पर्शप्रसङ्गात्, तथा गोचर्या पिण्डमादायाचार्याद्यन्तिके
 सर्वं यथावस्थितमेव दर्शयेत्, न तु पर्यटनेव रसगृह्यतया सरस सरसमभ्यषहत्यान्तप्रतातादिक प्रति-
 श्रयमानयेत् ॥ ६४ ॥

10 नियमांतरमाह—

ग्लानार्थं दत्तं नान्यथा कार्यम् ॥ ६५ ॥

ग्लानार्थमिति, एक कश्चिद्भिक्षुस्तत्रैव वास्तव्येषु सनागतेषु वा साम्भोगिवेत्साम्भोगिनेषु

या कस्यचिद्ग्लानताया मनोहमाहारजातमादाय ग्लानाय प्रयच्छतेत्युक्त्वा यदि तेषु कसैचिद् ददाति
 तदा स तद्गृहीत्वा तत्राध्युपपन्नोऽहमेक एव भोक्ष्य इति मनसि विधाय ग्लानस्यापथ्योऽय पिण्ड इति
 15 बुद्ध्युत्पादनार्थं मनोह गोपित्वा घातादिरोगमुद्दिश्याय पिण्डो भवदर्थं साधुना दत्त किन्त्वय रूक्ष-
 स्तिक्त कट्टु कपायोऽम्बो मधुरो वेत्यादिदोषदुष्टो न भवत उपकाराय वर्त्तत इति यदि श्रूयसदा माव-
 स्थान स रगृहति, तदेतन्न कार्यम् । तथा यदि भिक्षुणा ग्लानाय प्रयच्छता न चेद्भुक्ते स तदाऽस्मद-
 न्तिक एव तदाहरत्वित्युक्तोऽतरेणा तरायमाहरिष्यामीति कृतप्रतिज्ञो ग्लानायादत्त्वा स्वयमेवोपमुन्य
 भिक्षोर्ग्लानभक्त गृहीत्याऽनागमननिमित्ततया श्लाघन्तराय निषेदयेत्तर्हि मावस्थानसंस्पर्शः स्यात्, तन्न
 20 कार्यमपि तु ग्लानाय दद्याद्वावृत्समीप वाऽऽहरेदित्ययशिष्टनियमांतराण्यन्यतो द्रष्टव्यानि ॥ ६५ ॥

धर्माधारशरीरपरिपालनफलपिण्डमहणविधिमभिधायाल्पसागारिके प्रतिश्रये तस्योपभोक्तव्यतया
 प्रतिश्रयगुणदोषौ निरूपयति—

योग्य. प्रतिश्रयः स्थानशय्यादियोग्यः ॥ ६६ ॥

योग्य इति, षट्प्रमादिदोषविकल इत्यर्थं, साधुप्रतिज्ञया जीवानुपमर्शं रचित मूल्यतो गृहीत-

25 मयस्मादुच्छिन्न श्रूयादेधेलाद्गृहीतमनिच्छमभ्याहृत पुरुषांतरकृतादिरूपमुपाश्रय गृह्णो यदि साधवे
 दद्याति तर्हि न तत्र स्थानादि कुर्यात्, तथा कपादादिभि कृड्यादौ संस्कृतो बशादिकम्बाभिरवषट्को
 धर्मादिभिश्छादितो गोमयादिना लिप्तः सुधादिरसरपिण्डेन गृष्टो भूमिकर्मादिना सरकृतो दुर्गन्धापनयनार्थं
 धूपादिना धूपितोऽन्यार्थं कृतादिरूप उपाश्रय स्थानादियोग्यो न भवति, तथा साधुप्रतिज्ञया पूर्वं यद्गु-
 30 ष्टानं तमहाद्वारं कृतञ्चेत् तथा मूलगुणदुष्टञ्चेत्तदपि गृह न योग्यम्, पृष्टवशादिभिः साधुप्रतिज्ञया
 षट्पाना वसतिमूलगुणदुष्टा, साधुप्रतिज्ञयोदकप्रसूतकन्दादीना स्थानान्तरनयने निःसारणे वा तथाभूत
 उपाश्रयोऽयोग्य, एव कृताद्युचिनिःसारण स्थानमपि, मूलगुणदुष्टमुपाश्रय विहायान्ये पूर्वोक्ता वदि

पुरुषात्तरकृताऽऽसेवितादिलक्षणाः श्युस्तदा तत्र प्रत्युपेक्ष्य स्थानादि कुर्यात् । तथा तथाविधप्रयोजनमन्त-
रेण रन्ध्रमञ्जमालाप्रासादहर्म्यतलादिरूपे प्रतिश्रये स्थानादि न विदध्यात्, सति प्रयोजने न तत्र शीतो
एकादिना हस्तादिधावनमुष्णारादित्यागञ्ज कुर्यात्, पतनादिसम्भवेन सयमात्मविराधाप्रसङ्गात्, तथा
स्त्रीपालपञ्चादिष्वेष्टाविलोकयोग्ये गृहस्याकुलप्रतिश्रये स्थानादि न कुर्यात्, तेषां निश्चिद्ध मोजनारित्रिया-
प्रवृत्त्यसम्भवात्, स्वयं वा रोगात्तद्गुपीडितो यदि न्यात्तदा गृहस्य कठणया भक्त्या वा साधुशरीर 5
वैलादिनाऽभ्युज्यात् सुगन्धिद्रव्यादिभिर्घृष्टा तदपायनायोद्धर्त्तयेत् प्रक्षालयेदग्निं प्रज्वालयाऽऽतापयेद्वा,
तदेतन् कर्मोपादानम्, तथा गृहपत्यादीना परस्परमात्रोशादि धृत्वा मैत्र कुर्यात् कुर्यात् तु वेत्येव मन
एवावच कुर्यात् । एवमलङ्कृता वन्यका दृष्टा ईदृशी तादृशी शोभनाऽशोभना मन्त्रार्थोत्पत्तीत्यादिका
वाच म्र्यात् । तस्माद्गृहदोषसम्भवात्तथाभूते प्रतिश्रये स्थानादि न कार्यम् ॥ ६६ ॥

सागारिकप्रतिबद्धवसतिशेषमाह—

10

तत्राधिकरणान्तरायमन-पीडाव्यापत्तिशङ्कादिदोषाः ॥ ६७ ॥

तत्रेति, अयोग्ये गृहस्यावयवे वसतो वसतः साधोरित्यर्थ, केचन गृहस्याशुचिम्रिया,
भिक्षवश्चास्नानतया दुर्गन्धाः, एवम्भूताश्च तथाविधगृहस्थानामतिशये तानभिमताः, तथा च यत्र पूर्वं
स्नानादिकं कृतपन्तस्तत्र साधूनामुपरोधात् पश्चात्कुर्यात् यद्वा पश्चात्कृतवत्सत्पूर्वं कुर्यात्, एवमव-
सर्पणोत्सर्पणक्रियया साधूनामधिकरणदोषसम्भवः, यद्वा साधूपरोधात् गृहस्या प्राप्तवालमपि भोजना- 15
दिकं न कुर्यात्तरायमनःपीडादिदोषसम्भव, अथवा स एव साधवो गृहस्योपरोधात् प्रत्युपेक्ष
णादिकं फालातिश्रमेण कुर्यात् कुर्यात् । तथा तत्र वसन् कदाचिदुष्णारादिना वाप्यमानोऽफालादौ समु-
द्घाटितप्रतिश्रयदिछद्मावेपिणमन्तःप्रविशन्त चौर दृष्टा चौरोऽयं प्रविशति न वेति, अपलीयते न वेति
वा, अतिपतति न वेति वा, वदति न वदतीति वा, अनुकेनापहतमयेन वेति वा साधोर्वक्तृमयोग्य यदि
वदति तदा चौरस्य व्यापत्तिः स्यात्, चौरो वा प्रद्विष्टः साधु व्यापाद्येत्, अनुक्तौ तु तमेव भिक्षुम- 20
स्तेन स्तेन इत्याशङ्क्युरिति दोषसम्भवान्न तादृश्या वसतो स्थानादि विधेयमिति ॥ ६७ ॥

अकल्प्यवसतीराह—

कालातिक्रान्तादिनवविधवसतयोऽकल्प्याः ॥ ६८ ॥

कालातिक्रान्तादीति, फालातिक्रान्तोपस्थानाभिक्रा ताभिमता तदवर्ज्यमहावर्ज्यसात्रघमहा-
साधयाल्पत्रियाभिधाना नव वसतय, प्रामादेर्घेद्विद्यत्र पाथा आगल्य तिष्ठति तत्र, आराममध्यगृहेषु 25
मठादिषु वा शीतोष्णकालयोर्मासकरूपमतिवाह्य वर्षासु वा चतुरो मासानतिवाह्य कारणं विना पुनस्तत्रैव
घासे कालातिक्रमदोषः स्यात् तथा च ऊयादिप्रतिबन्ध स्नेहादुद्गमादिदोषसम्भवो वा स्यात् । आग-
न्तुवागारादिषु ऋतुवद्ध वर्षा वाऽतिवाह्या यत्र मासमेकं स्थित्वा द्वित्रैर्मासैर्व्यवधानमहृत्वा पुनस्तत्रैव घासे
उपस्थानक्रियादोषः । साधूनां फल्ग्वोपाश्रयज्ञानविधुरै प्रतिश्रयदानस्य स्वर्गादिकलं कृतश्चिद्वगतै,
श्रद्धानैर्गृहस्यैनेकधर्मणोद्देशेन स्वार्थमपि यानशालासभाप्रपादियुक्तानि गृहाणि क्रियन्ते तानि पूर्वं चरक- 30
प्राज्ञणादिभिरभिभवातानि पश्चात्तत्र यदि साधयोऽवतरन्ति, एवविधाणि गृहाण्यभिक्रान्तक्रियारूपाणि,

इमान्त्वोपाणि । या-न्व तथाविधा वसतिश्चरकादिभिरनवसेवितपूर्वा -साऽनभिक्रान्तत्वादकल्प्या ।
 निजार्थं प्रकल्पितानि गृह्णानि साधुभ्यो दत्त्वा स्वार्थमप्यानि क्रियते तानि सङ्घर्षक्रियाभिधानान्यक-
 ल्प्यानि च । श्रमणार्थं निष्पादिताया वसतौ स्थागादि कुर्वतो महावज्याभिधाता वसतिर्भवति
 साऽकल्प्या विशुद्धकोटिश्च । या च निर्मन्यशाक्यतापसगेरुकाजीविकेभ्य एव-कृता सा सावद्यत्रियाभि-
 5 धाता वसतिर्भवत्यन्तपनीया विशुद्धकोटिश्च । साधर्मिकोद्देशेन पृथिवीकायादिसरम्भादिभिर्नहापाप
 कृत्यैः सस्तरफद्दारद्वकनादिभयोजना युद्दिभ्य निर्मापित यत्र च शीतोदक त्यक्तपूर्वमग्निर्वा प्रज्यादितपूर्व-
 स्तथाविधवसतौ घासे चाधाकर्मिन्वसत्यासेवनात्रागद्वेषेर्वापथसाम्परयिकादिदोषा महात्रियाभिधाना
 धमतिर्भवति । निजार्थं गृहस्थैरुन्नालितान्निपूर्वा शीतोदकसित्तपूर्वा वा वसतिरल्पत्रिया भवति तत्रा-
 भिनान्तात्पत्रिये योग्ये, शेषा वसतयोऽयोग्या ॥ ६८ ॥

10 कारणतरेण चरकादिभिर्वासे विधिमाह—

चरकादिभिर्वासे सूपयुक्तः स्यात् ॥ ६९ ॥

चरकादिभिरिति, यदि साधुवसतौ शय्यातरेणान्येषामपि चरकरार्पटिकादीना वसतिपय-
 दिवसस्थापिनामथकाशो दत्तो भवेत्, तेषा वा पूर्वस्थिताना पश्चात्साधूनामुपाश्रयो दत्तो भवेत्तत्र
 कार्यपदाद्वसता राश्याश्च निर्गच्छता प्रविशता वा यथा चरकानुपकरणोपपातो न भवेत्तदवयवोप-
 10 पातो वा तथा पुरो हन्वकरणादिवया गमनागमनादित्रियया वसितव्यमिति ॥ ६९ ॥

वसतियाचनाविषये आह—

गृहाधिपानुज्ञसकाल यावद्वसेत् ॥ ७० ॥

गृहाधिपेति, प्रतिशय तदधिपश्चात्वेत्य विचार्य च साधुना पृष्ठो गृहाधिपस्त्रियुक्तो वा
 षड्वाचिदेव श्रूयात् क्रियन्त काल भवतामत्रावस्थानमिति, वसतिप्रत्युपेक्ष्य साधुर्यदि कारणसन्तरेण
 20 ऋतुयुद्धे मासमेक वर्षासु चतुरो मासावस्थानमिति श्रूयत्तदा नैतावन्त-काल गमनावस्थान वसतिर्वेति
 गृहपतिर्वेदेत्तदा तथाविधकारणसङ्कावे साधुर्योक्तकालमिहायुष्मानाले यावद्वा भवत इपाश्रयस्तावत्काल-
 मेवोपाश्रय महीष्यामस्ततो विहरिष्याम इति वदेत् साधुप्रमाण पृष्ठो वदेत् समुद्रसंस्थानीयाः सूर्य,
 नास्ति परिमाणम्, कार्यार्थिना पेपाश्चिदगमनसम्भवात् कृतकार्योणाञ्च गमनसम्भवदिति ॥ ७० ॥

लाग्यवमतिमाह—

25 **गृहस्यचर्यासम्बद्धवसतिस्त्याज्या ॥ ७१ ॥**

गृहस्येति, यत्र प्रतिशयस्य चर्या मार्गो गृहपतिगृहे वर्तते तथाविधे महपायसम्भवात् श्वेयम्,
 यत्र गृहपत्यादयोऽयोऽय वैष्णवल्हदिभिर्देहमभ्यस्येयुस्ताथाविधचर्यासम्बद्धवसतिरयोग्या, यत्र वा
 क्रियो मुक्तपरिधाना आसते किञ्चिद्गृहस्य रागिसम्भोताविषय परस्पर कथयन्त्याकार्यसम्बद्ध वा मद्रयन्तो
 सत्सम्बद्धे प्रतिशये स्थाभ्यायव्यतिचित्तविद्वयादिभ्योपमममगात् स्थानादि विषेप्रम्, तथा विद्वत्त्रिप्रव-
 30 भिरिनद्रसतिरपि त्याग्या ॥ ७१ ॥

अथ फलनादिसंस्कारकमाश्रित्याह—

अल्पाण्डसन्तानकलधुप्रातिहारिकावचद्वसंस्तारको यथाप्रतिम आहः ॥ ७२ ॥

अत्पेति, संस्कारे हि साण्डे ससन्तानके गृहीते सयमपराधना चोप, गुरो सति तदु-
 ल्लेपणादावात्मविरावनादिदोष, अप्रतिशुक्के तत्परित्यागादिदोषः, अनवबद्धे तद्वन्धनादिपलिनमन्धदोष
 इत्यल्पाण्डाल्पम तानकलधुप्रतिहारिकावचद्वत्वात्सधोपविप्रमुक्तत्वात् संस्कारकमभिप्रहृषिदोषैरन्विष्य
 गृहीयात्, तत्राभिप्रहृष्यतुर्धा फलहकादीनामन्यतमद्वरीष्याणि नेतरदित्युद्दिष्टान्य प्रथमः, यदेव
 प्रागुद्दिष्ट तदेव द्रक्ष्यामि ततो गृहीष्यामि नान्यदिति प्रेक्ष्यारथो द्वितीय, तदपि यदि तस्यैव
 शक्यातरस्य गृहे भवति ततो गृहीष्यामि नान्यत आनीय शयिष्य इति तस्यैवाप्यस्तृतीयः, तदपि
 फलहकादिक यदि यथासत्त्वमेयास्ते ततो गृहीष्यामि नान्यथेति यथासत्त्वतामाचतुर्थः, आहमसौ
 प्रतिमयोर्गच्छनिर्गतानामप्रहृ, उत्तरयोरेन्यतरस्याभिप्रहृ, गच्छान्तर्गतानान्तु चत्वारोऽपि कल्पन्ते, 10
 आमिरन्यतरप्रतिमाभि प्रतिपन्नस्तथाविधाभागे उःकटुको वा जितपण्णो वा पद्मासनादिना मासुर्म-
 रात्रमासे । अन्यतरप्रतिमा प्रतिपन्नोऽपरप्रतिमाप्रतिपन्न साधु १ हीलयेत्, जितपद्माश्रित्य सर्वेषा
 समाधिना वर्त्तमानत्वात् । प्रतिहारकसंस्कारकप्रत्यर्पणेऽपि गृहकोकिलकाद्यण्डकसंस्कारत्वेऽप्रत्युपेक्षण-
 योग्यत्वात्तत्र प्रत्यर्पयेत् ॥ ७२ ॥

यस्य वेपणार्थं यथाविधीयानियममाह—

15

वर्षासु ग्रामान्तरेयां विहायानाकुले ग्रामे त्रसेत् ॥ ७३ ॥

वर्षास्विति, मानसिपथेयां चरणेयांसत्रमेयो रूपतो द्विधा, सप्तदशविधसप्तमासुघातम-
 सत्येयसयमस्थानेऽप्येन्मात्सयमस्थानादपरसयमस्थान गच्छतो सा सयमेयां, क्षमणस्य येन प्रकारेण
 भावगमन निर्दाप भवति तथाविधगमन चरणेयां, तद्य गमनमालम्बनकाङ्क्षमार्गगतनापदैरेकैवपद-
 व्यभिचाराद्ये भद्रास्ते षोडशविध भवति, प्रवचनसमाच्छाचार्यादिप्रयोजनमाह्वयज्ञानम्, साधूना 20
 विहरणयोग्योऽप्रसर फल, जने पद्मा धुण्णः पन्था मार्गं, उपयुक्तस्य सुगमात्रदृष्टित्वं सवता ।
 चतुर्भिरेभि कारणैर्गच्छत साधोर्गमन परिशुद्ध भवति, यथाऽऽस्त्रमेने दिना मार्गेण गतनया
 गच्छताः, अकारेऽपि ग्लानाद्यालम्बनेन यतया गच्छत शुद्धमेय गमनम् । निर्व्याघातेनाप्राप्त एवा-
 पादचतुर्भासये कृणफलकडगलकभस्ममात्रवादिपरिग्रह साधूना मामाचारी, वर्षासूत्रगतासु पयो-
 मुच्यभिप्रष्टिष्टे च ग्रहय इद्रगोपकादयो जीवा बहूनि धीजानि चाभिनराङ्कुरितानि भवन्ति, मार्गश्च 25
 कृणाकुलत्वादिविहाता धनुषाणि नो भवन्ति, विशायेव साधुर्न ग्रामात्तर यायान्, अभ्राजस्र प्राप्ते ग्रामे
 वर्षांकाळ वसेत् । अत्र ग्रामादो च स्वाध्यायभूमिर्बहिर्गमनभूमिर्वा महती न विद्यते न सुलभानि
 च पीठफलकशय्यासंस्कारकादीन्येषणीय प्रासुक पिण्डपातश्च चरकब्राह्मणाद्याकुलत्वात् तथाविधे
 ग्रामादो भिक्षाटनस्वाध्यायध्यानवह्निगमनादिकार्याणा निरुपद्रवसम्भवात् प्राज्ञो भिक्षुर्न तत्र वर्षांकाळ
 विद्व्यात् । अतिश्रान्ते च कार्तिकचातुर्मासिके यतुत्सर्गतो न वृष्टिलादाऽन्यत्र प्रतिपद्येव गत्वाभारणक 30
 कुर्यात्, यदि तु वृष्टिरस्ति तदा पञ्चदशसु दिनेषु गतेषु, एवमपि मार्गस्य साण्डादित्ये नामनागमनादि-
 नाऽधुणत्वे च सप्तमस्तमेय मार्गशीर्षं धवैव वसेत्, प्रत कर्त्तं यथा तथाऽस्तु तत्र स्थित्वाः गच्छन्पुरतो

भूभाग चतुर्दशप्रमाण पश्यन् यतनया सयतो ग्रामान्तरं यायात् । प्रजश्चानियतकालसञ्चाराणां धर्म-
समोपदेशेनानार्थसकल्पाहुर्निवर्चयानामनार्थाणां चौरशथरपुलिन्दादिस्तेच्छप्रधानानां स्थानानि सत्यन्य-
स्मिन् ग्रामादिके विहारे पविहृत्य व्रजेत्, अन्यथा चौरोऽयं चारोऽयमसच्छुभ्रुप्रामादागत इत्याक्रोश-
न्तस्ते त ताडयेयुरपहरेयुर्व्यपरोपयेयुस्ततश्च समयमात्मविराधना स्यादिति ॥ ७३ ॥

5 नोसन्तरणनियममाह—

कारणे नावारूढः प्रोक्ताकरणतो जले प्रक्षिप्तः संयतः लुभेत ॥ ७४ ॥

कारण इति, गतव्यग्रामादराले नावा वार्यमुदकं यदि भवेन्न तु जानुदमादिकमुदकं
स्यात्तदाऽकारणे तत्कर्तुं कामो गृहस्यैर्भिक्षुप्रतिज्ञया क्रीतामुच्छिन्ना वा स्थलाजलेऽवतारिता नाव नारोहेत्,
कारणे त्वेतद्विपरीता नावमुपलभ्यैकान्तमुपग्रम्य प्रतिलेपनादि विधायैक पाद जलेऽपरं स्थले विधाय
10 रोहेत्, तत्रापि नाप्रभागम्, निर्यामकोपद्रवसम्भवात्, न चा नावारोहिणा पुरतः, प्रवर्त्तनाधिकरण-
सम्भवात् । तथा तत्रस्थो न नौव्यापारं परेण चोदितं कुर्यात् फारयेद्वा, अपि तु विशिष्टाप्यवसायो
भवेत् । एष फदाचिन्नाविकादिना दारकागुदकं पाययेत्युक्तसथा न कुर्यात्, तदकरणे च प्रदिष्टेन
तेनोपकरणेन गुरुयश्चमणस्तदेन बाहु गृहीत्वा नाव उदये यूयं प्रक्षिपतेति पृथ्यमान वचन
विदित्वा क्षिप्रमेधासाराणि भीषराणि गुरुत्वान्निर्वाहितुमशक्यानि च पृथक्कृत्य तद्विपरीतानि निवेष्ट-
15 वेत्, शिरोवेष्टनं वा कुर्यात्, येन सद्युतोपकरणो निर्वाकुलत्वात्सुगैनेव जल तरति, तदेव सन्नद्धस्तान्
धर्मदेशनयाऽनुकूलयेत्, तथाप्यधुनेन तेन जले प्रक्षिप्तो मनोमालिन्यं नावलम्बेत् । उदके तु प्रवमानो
हस्तादिकं हस्तादिना न सद्युशेत्, मज्जनोन्मज्जने न कुर्यात्, यदि श्रम यायात्तदा क्षिप्रमेधोपधिं तद्गुण
चा लजेत् । एषमुदकादुत्तीर्णः संयत एवोदकार्त्रेण गलद्विदुना कायेन सक्तिगधेन योदकतीरे तिष्ठेत्
20 उदकेऽपि मुखवक्षिकयोर्ध्वकायमघ कायश्च रपोहरणेन प्रमूय्य पादमेक जले कृत्वाऽपरमुत्क्षिपन् जलमना-
लोडयन् गच्छेत्, उत्तीर्णोदकात् पदमाविलपाद एव तदपनयनायाकृतप्रयत्नो यतनया गच्छेन्न तु
पदमपनयनाय हरितादीनि छिद्यात्, मारुत्सानसस्पर्शप्रसङ्गादिति ॥ ७४ ॥

गमननियममाह—

पक्ष्यादित्रासादिकमनुरपादयन्नाचार्यादिभिर्विनयेन गच्छेत् ॥ ७५ ॥

25 पक्ष्यादीति, ग्रामान्तरं प्रजन् मध्ये प्राकारफन्दरागिरिगृहस्तूपादीनि सत्तडागादीनि च
विलोक्य भृश बाहुमुत्क्षिप्य प्रसार्योङ्गुली कायमयनम्योन्नम्य वा न दर्शयेत्, दग्धमुपिताद्यै साधावा
शङ्कायास्तत्रापक्षिसरीसृपमृगादीना संश्रासस्य च प्रसङ्गात्, न त्वेको विहरेत् किन्वाचार्योपाध्याया-
दिभिर्गीतार्थै सह हस्तादिसस्पर्शो यथा न भवेत्तावन्मात्रायां भूमौ स्थितो व्रजेत्, व्रजश्च तै सह
30 प्रातिपद्येन किञ्चित् पृष्ट आचार्यादीनतिमम्य नोत्तरं वद्यात्, मध्ये वा वदेत् ॥ ७५ ॥

80 नियमान्तरमाह—

1- गवादिप्रशमुपेक्षमाणो दर्पितवृषभादिदर्शनेऽविमनस्कः स्यात् ॥ ७६ ॥

गवादीति, पथ्यागच्छता केनचित् किं भवता मार्गे कश्चिद्रोपशुमनुष्यकेन्दमूलादिरुपलब्ध इति पृष्ठो जानन्नपि नैव वदेत्, तूष्णीम्भावेनोपेक्षेत यदि वा नाह जानामीति वदेत्, तथाऽन्तराले वर्षित वृषभ सिंह व्याघ्रादिक पश्येन्न तद्गयादु-मार्गेण गच्छेत्, न च गहनादिकमनुपविशेत्, नापि वृक्षादिकमारोहेत्, न बोदक प्रविशेत्, नापि च शरणमभिकाक्षेत्, अपि त्रल्लोत्सुकौऽविमनस्कः सयत एव गच्छेत्, एतच्च गच्छनिर्गतेर्विधेयम्, गच्छा-तर्गतास्तु व्याघ्रादिक परिहरन्त्यपि । तथाऽऽत्वीप्राये ५ मार्गे गच्छन् सैनाद्य उपकरणपरिमहणेच्छया समागताश्चेत्तदा तद्गयादुन्मार्गगमन न श्रूयान्, नोप-णादिक वा प्रयच्छेत्, यलाद्गहणे भूमौ निक्षिपेत्, घर्मोपदेशकथनेन याचेत् तूष्णीम्भावेन बोपेक्षेतेति, अधिकमाचाराद्वादौ ॥ ७६ ॥

अथ भाषणनियममाह—

विदितवचनविधानो भाषासमितो गर्हसावधारणादिभाषां त्यजेत् ॥ ७७ ॥ 10-

विदितेति, विज्ञातेक्यचनानिपोढशविषयवचनविभाग पूर्वसाधुभिर्नावीर्णपूर्वानभाषण-योग्यान् भाषाचारान् विदित्वेति वेत्यर्थं, तत्र पोढशविषयचनानि, यथा एरुषयन वृक्ष इति, द्विवचन वृक्षाविति, बहुवचन वृक्षा इति, स्त्रीवचन वीणा क-येत्यादि, पुत्रवचन पट- पट इत्यादि, नपुंसकवचन पीठ कुलनित्यादि, अध्यात्मवचन हृदयगतपरिहारेणान्यद्गुणिव्यतलदेव सहसा यदापतितम्, प्रशसावचन यथा रूपवती स्त्रीत्यादि, अप्रशसावचन यथेय रूपहीनेत्यादि, प्रशसाप्रशसावचन यथा कश्चिद्गुण प्रशस्तः 15' कश्चिन्निन्दो रूपवतीयमसद्गुत्तेत्यादि, अप्रशसाप्रशसावचन यथाऽरूपवती स्त्री किन्तु सद्गुत्तेत्यादि, अतीत-वचन वृत्तवानित्यादि, वर्तमानवचन करोतीत्यादि, अनागतवचन करिष्यतीत्यादि, प्रत्यक्षवचनमेव देव-दत्त इत्यादि, परोक्षवचन स देवदत्त इत्यादि, अमीषा वचनाना मध्य एकार्थविवक्षायामेकवचनमेवार्थद्वय-विवक्षाया द्विवचनमेवैवेत्येव यथात्रिरक्ष श्रूयान् । एव भाषाश्चतस्रः, सत्या, यथा गौर्गौरिवाश्वोऽश्व एवेति यथार्थरूपा, मृषा अयथार्था, यथा गौरश्वोऽश्वो गौरित्यादिरूपा, सत्यामृषा यत्र किञ्चित्सत्य किञ्चिच्च 20 मृषा भवति, यथाऽश्वेन यान्त देवदत्तमुष्ट्रेण यातीत्यभिधानम् । असत्यामृषा योच्यमाना न सत्या न मृषा नापि सत्यामृषा आमत्रणाऽऽज्ञापनादिका साऽसत्यामृषेति, तत्र मृषा सत्यामृषा च तावत्साधुभिर्न-यान्या, सत्यामपि सावदा न भाषेत साधु, तथाऽनर्थदण्डप्रवृत्तिलक्षणत्रियोपेता चर्चिताक्षरा चित्तोद्देग-कारिककुका निष्ठुरा भर्मोद्गादिनी कर्मोश्रवकीरं छेदनभेदनादिकारिणीञ्च सत्यामपि न श्रूयात् किन्तु या भाषा सत्या या च मृषाऽपि हुशामनुकृशा विचार्यमाणा सत्या भवति, यथा मृगदर्शने सत्यापि लुब्धकादेरप- 25 हाप, या चासत्यामृषा तामसावर्था विचार्य भाषेत । क्रोधेन मानेन मायया लोभेन प्रयुक्तो न वदेत्, न वा सावधारण वचो वदेत्, तथा नमोदेवो गर्जति देव प्रयुष्टो देवो वर्षा पततु मा वा, शस्य निष्पत्ता मा वा, जयत्वसौ राजा मा वा, विभातु रजनी मा वा, उदेतु सूर्यो मा वेत्यादिरुर्वचन न वदेत्, किन्त्वन्तरिक्ष मेघ इत्यादिवया कारणे सति भाषेत देशान्तरेऽत्रह्यासूचकमपि वचो न वदेत्, आमत्रयन्नगृष्वन्त पुमांस अमुक! आयुष्मन्! श्रावक! धमप्रिय! इत्येव वदेत्, तथा 30 कुष्ठप्रदिरोगिण कुप्री मधुमेहीत्येव नाममाह न वदेत्, न वा विक्लानयव काणः सख इत्येवमामप्रयेत्, प्राकारादीनि भवता सुमु कृतानि कर्त्तव्यमेवैतद्भवत्रिधानामित्यादिरूपा भाषामधिकरणानुमोदनात्

भाषेत । त्रिंशु सति प्रयोजने महोरम्भकृतमेतत् सावदाकृतमेतत् प्रगन्नकृतमेतदित्येवमसात्राभाषयेत् ।
तथा च क्रोधादिरहितोऽनुपिचिर्त्स निष्ठाभाष्यत्वरितमापी विवेकभाषी भाषासमित्युपेतो भाषा
यैवेत् ॥ ७७ ॥

अथ चरैपणीमधिकृत्याह—

५ कार्पासार्कतूलोर्णादिनिष्पन्नमदुष्टं वस्त्रं यथासामर्थ्यं धारयेत् ॥ ७८ ॥

कार्पासैति, यस्मिन् तामादिश्रुतिर्बोधो निक्षेप स्फुटे नामस्थापने, द्रव्य त्रिधा, एवेन्द्रिय-
निष्पन्न कार्पासिकादि, विकलेन्द्रियनिष्पन्न चीनाशुनादि, पञ्चेन्द्रियनिष्पन्न कर्म्यलरन्नादि, भावयन्न
न्वष्टावशशीलाङ्गसहस्राणि, अत्र द्रव्यवशेणाधिकार, तत्र कार्पासादिनिष्पन्नमाधाकर्मादिदोषरहित
सापूर्वशेन नीतधोतादिदोषरहितश्च वस्त्रं धारयेत्, तद्वेषणाय नार्थयोजनात्परतो गमनाय मतिं कुर्यात् ।

१० यो निर्भ्रंशो बलवन्तरोर्मा दृक्कार्पो दृष्टश्रुतिश्च स एफ प्रावरणं त्वक् प्राणाय धारयेत् द्वितीयम्, यद-
परमार्थादिदिकृते विभक्तिं न तस्य स्वयं परिभोगं कुर्यात् । य पुनर्नालो दुर्बलो दृष्टो वाऽसमर्थो रोगी
वाऽल्पसहनो स यथासमाधि ह्यार्थिकमपि धारयेत् । जिनकल्पिकस्तु यथाप्रतिज्ञमेव धारयेत्,
नीत्सिं वज्रापवादः । निर्भ्रंशो तु चतस्रः सघाटिना धारयेत्, एना द्विद्विस्तपरिमाणा या प्रतिश्रये
तिष्ठतीं प्रोद्युतेति, द्वे त्रिहस्तपरिमाणे, तत्रैकामुज्ज्वला मिध्याफाले, अपराश्च बहिर्भूमिगमनायसरे, चतु-
१५ हस्तवितरामपर्यं मभयसंरणायौ संवैशरीरप्रच्छादिका प्राट्टणेति, तस्याश्च यथावृताया सघाटिकाया
अलाभेऽथ पञ्चादेकमेकैर् सार्धं सीव्येदिति ॥ ७८ ॥

विषेधयन्नमाह—

वैहुंमूल्यान्यजिनप्रावरणानि चायोग्यानि ॥ ७९ ॥

वैहुंमूल्यानीति, वेपा मूल्य महत्—यथा मूपकादिचर्मनिष्पन्नाणि, सूक्ष्माणि वर्णच्छब्दा-
२० दिभिर्भ्रंशं कल्याणानि, इन्द्रनीलवर्णकार्पासनिष्पन्नाणि, क्वचिदेशविशेषेऽजा सूक्ष्मरोमवत्यो भवन्ति
तस्यैवनिष्पन्नाणि गौडविषयविशिष्टकार्पासिकपट्टानि मलयजसूत्रोत्पन्नायेवविधानि महार्थमूल्यतया
येदिर्द्विद्विस्तिकापायभयाङ्गभे सति न प्रतिगृह्णीयात् । तथा सि ध्रुविषय एष सूक्ष्मचर्मोण पशवस्त-
चर्मनिष्पन्नाणि कृष्णनीलगौरमृगाजिनाणि कर्नकनिभकान्तीनि कृतकप्रावरणपट्टानि कनकरमस्तबकाश्चि-
तानि व्योमचर्मोण्ययानि वा तथा प्रनाराण्यजिनप्रावरणानि लाभे सति न प्रतिगृह्णीयात् ॥ ७९ ॥

२५ मृदणलियसमाह—

अभिग्रही विलोक्यानलास्थिराध्रुवाधारणीयानि शुद्धमादद्यात् ॥ ८० ॥

अभिग्रहीति, सङ्कल्पित याचिष्ये, दृष्ट सयाचिष्ये, अन्तरपरिभोगेनोत्तरीयपरिभोगेन वा
शय्यावरेण परिसुक्तप्राय वस्त्रं ग्रहीष्ये, तदेवोत्सृष्टधार्मिकं ग्रहीष्यामीत्येवमभिग्रहविशेषैश्चतुर्भिर्द्विस्त-
३० न्नेपी साधु-पद्मादिकर्मानापादेक धीजकन्दहरिताद्यसत्सक्तमत्पण्डालसन्तानकादिगुणविशिष्टं दाना
तदेव हीयमानं वस्त्रमात्रपान्तेन प्रत्युपेक्ष्य गृह्णीयात्, अप्रत्युपेक्षितं न गृह्णीयात्, कर्मोपादानमेतद्ग्रह-
णम्, पतस्त्रं किञ्चित्कुण्डलाद्याभरणंजातं वस्त्रं भवेत्, सचित्तं वा किञ्चिद्भवेत् । तथा हीनादित्वा-

दमीप्रकार्योसमर्थमात्मम्, जीर्णमस्त्रि, स्वरपत्रालमुत्तापनाभ्युयम्, अप्रशस्तप्रदेशजानादिकलङ्का-
ङ्कितत्वावधारणीयम्, एभिश्चतुर्भिः पत्रैः षोडशमन्ना भवन्ति तत्रैक एव भङ्गः शुद्ध, अपरे पञ्चदशा-
शुद्धास्तवाविध धव्य दात्रा दीयमानमपि साधये न कल्पते ॥ ८० ॥

धावननियममाह—

गच्छान्तर्गतो यतनया प्रक्षाल्य प्रत्युपेक्षितस्य पिण्डलादावातापयेत् ॥ ८१ ॥ ५

गच्छान्तर्गत इति, मलिनमपि दुर्गन्धयि चम्ब गच्छनिर्गतो ऽत्र प्रक्षालयेत्, गच्छान्तर्गत-
तत्तु लोकोपयातसमस्तिभया मलापनयार्थमेव प्राप्नुरोदकादिना यतनया धावनादि कुर्यात्, ऽत्र त्रभि-
नवधस्य नास्तीति कृत्वा सुगन्धिवद्रयेणाष्टय प्रष्टय वा शोभनतामापानयेत्, आतापनामपि भूमा-
वव्यवहितया चलाचले स्थूणादौ वा तत्पत्ताभयतो न कुर्यात्, किन्तु स्पण्डिलादि चमुपा प्रत्युपेक्ष्य
रजोहरणादिना प्रमृज्य चातापनादिक कुर्यात् ॥ ८१ ॥ 10

अथ पटलकैर्विना पिण्डो न ग्राह्य इति यथा वक्ष्येपणा वर्णिता तथैव पात्रेण विना न ग्राह्य
इत्यधुना पात्रपणा वर्णयते—

तद्गृहीतपात्रो यतनया गृहपतिकुले शुद्धाहारादि याचेत् ॥ ८२ ॥

तद्गृहिति, वस्त्रदिलयः, अर्धयोजनान्तर एव पात्रान्तेषु तारुण्यमलस्थिरसहनानागुपेत
शुद्धमलादुद्धारमृत्तिवादिपात्रमेतमेव विभृयात्, न च द्वितीयम्, स च जिनस्त्विनादि, इतरस्तु 16
मात्रमद्वितीय पात्र धारयेत्, तत्र सद्वाटके सत्येस्त्रिभक्त द्वितीये पानक, मात्रवन्त्याचार्यादि
प्रायोग्यरतेऽशुद्धस्य वा भोजनस्य शुद्धवर्धम् । तानि च महार्धमूल्यानि लोहताम्रसीसकहिरण्यादि-
रूपाणि च न गृहीयात्, तथा रिक्त पात्र न दातव्यमतो मुहूर्त्तमात्र स्त्रीयतामशनादिक कृत्वा पात्रक
भृत्वा दद्यामीति दात्रोक्तो निषेधेत्तथापि तथाकरणे पात्र न गृहीयात्, दीयमानमपि पात्रमन्तो-
पा तत्र प्रत्युपेक्ष्य गृहीयात्, तथा पिण्डपातप्रतिज्ञया गृहपतिकुळ प्रविशिशु पूयमेव पतद्गृह भृश 20
प्रत्युपेक्ष्य प्रमृज्य च गृहपतिकुळ प्रविशेत्, अकृतप्रत्युपेक्षणप्रमार्जने पतद्गृहे द्वीन्द्रियादिप्राणिनीजरज -
प्रमृतीना पर्यापवनप्रसङ्गे ऽर्धोपादानतासम्भयः । तत्र गत्वा पानकादिषु याचिते शीतोदकादि यदि
दद्यात्तादाप्रामुक्ति न गृहीयात्, कथञ्चिद्विमनस्फतादिना यदि प्रतिगृहीत तत क्षिप्रमेव तस्यैव
पात्रुरदकभाचने प्रक्षिपेत्, अनिच्छत कृपातौ समात्तातीयोदकेऽथत्र छायागर्तो वा प्रतिष्ठापन-
विधिना प्रतिष्ठापन कुर्यात्, आर्द्रस्य पतद्गृहस्य तदा मार्गतादि न कुर्यात्, ईपच्छुक्रस्य तु कुर्या- 25
देयमयदपि भाव्यमधिकमन्यत्र ॥ ८२ ॥

अथ पिण्डशय्यावस्त्रपात्रादीनामवग्रहमाश्रित्य भावात् निरूपयति—

स्वीकृतादानादानप्रतिज्ञो यथावग्रहस्तथैव कुर्यात् ॥ ८३ ॥

स्वीकृतेति, नामस्थापनेऽवग्रहस्य प्रसिद्धे, द्रव्यक्षेत्रमालभावभेदेन चतुर्विधो देवेन्द्ररात्रगृह-
पतिमागारिकमाधर्मिकभेदेन वा पञ्चविधोऽवग्रह, तत्र द्रव्यावग्रह सच्चित्तादिभेदतस्त्रिविध, शिष्यादे 30
सचित्त, रजोहरणादेरचित्तः, उभयस्य च मिश्रः । क्षेत्रावग्रहोऽपि तथैव त्रिविध, यदि वा माम-

भाषेत । किन्तु सति प्रयोजने महारूपकृतमेतत् सायद्यत्नमेतत् प्रयत्नकृतमेतदित्येवमप्यर्था भाषेत ।
तथा च शोषादिरहितोऽनुचिचितं निद्राभाष्यत्परितभापी विवेकभाषी भाषासमित्युपेतो भाषां
वर्तेत् ॥ ७७ ॥

अथ वस्त्रैषणिसिद्धिर्माह—

5 कर्पासार्कतूलोर्णादिनिष्पन्नमदुष्टं वस्त्र यथासामर्थ्यं धारयेत् ॥ ७८ ॥

कार्पासैति, यस्मिन् नामादिभ्रतुर्बिधो निक्षेपः स्फुटे नामस्थापने, द्रव्य त्रिधा, एकेन्द्रिय-
निष्पन्न कार्पासिकादि, विकलेन्द्रियनिष्पन्न चीनाद्युक्तदि, पञ्चेन्द्रियनिष्पन्न कम्बलरत्नादि, भाग्यस्य
न्वष्टादशशीलाङ्गसहस्राणि, अत्र द्रव्ययत्नेणाधिकार, तत्र कार्पासादिनिष्पन्नमाधार्कमदिदोपरहित
माधूरोशेन श्रीतधोतादिनोरहितवस्त्र वस्त्र धारयेत्, तदन्वेषणाय नार्थयोजनात्परतो गमनाय मतिं पुर्यात् ।
10 यो निर्मोघो बलवान् रोगी दृढकार्यो दृढश्रुतिश्च स एक प्रावरणं त्यक्त्वाणाय धारयेन्न द्वितीयम्, यद्-
परमोर्ध्वोर्दिक्षुते विभक्तिं न तस्य स्वयं परिभोगं कुर्यात् । य पुनर्नालो दुर्बलो वृद्धो वाऽसमर्था रोगी
वाऽल्पसहनर्त्तं स यथासमाधि द्व्यादिकमपि धारयेत् । जितकल्पिकस्तु यथाप्रतिज्ञमेव धारयेत्,
नाहं तत्रापूर्वाद् । निर्मन्थी तु चतस्रः सघाटिका धारयेत्, एता द्विहस्तपरिमाणं या प्रतिश्रये
निष्पत्ती प्राप्नुवति, द्वे त्रिहस्तपरिमाणे, तत्रैकांशुज्ज्वला मिश्रणाले, अपराश्च बहिर्भूमिगमनावसरे, पतु-
15 हस्तपरितरामपरं समभसरणादौः सर्वशरीरप्रच्छादिका प्रावृणोति, तस्याश्च यथाकृताया सघाटिकाया
अलाभेऽथ पञ्चादिकमेवेन सार्धं सीव्येदिति ॥ ७८ ॥

निषेधवत्तमाह—

वहुंमूल्यान्यजिनप्रावरणानि चायोग्यानि ॥ ७९ ॥

वहुंमूल्यानीति, येषां मूल्यं महत्—यथा सूर्यकादिचर्मनिष्पन्नानि, सूक्ष्माणि वर्णच्छब्दा-
20 विभिन्नं चल्याणीति, इन्द्रनीलवर्णकार्पासनिष्पन्नानि, षविदेशविशेषेऽजा सूक्ष्मरोमवत्यो भवति
तत्पदमनिष्पन्नानि गौडविषयविशिष्टकार्पासिकपट्टानि मलयजसूत्रोत्पन्नायेवविधानि महार्धमूल्यतया
पेहिर्बन्धुभिर्नापायभंयाहाभे सति न प्रतिगृह्णीयात् । तथा सिन्धुविषय एव सूक्ष्मचर्मणः पञ्चवस्त
चर्मनिष्पन्नानि कृष्णनीलगौरमृगाजितानि कनकनिभकान्तीनि वृत्तकनकरसपट्टानि कनकरसस्यकाञ्चि-
नानि क्वोद्गर्भोप्ययाति वा तथा प्रकाराप्यजिनप्रावरणानि हाभे सति न प्रतिगृह्णीयात् ॥ ७९ ॥

25 ग्रहणनियममाह—

अभिग्रही विलोक्यानलास्तिराधुवाधारणीयानि शुद्धमादद्यात् ॥ ८० ॥

अभिग्रहीति, सङ्कल्पित याचिष्ये, दृष्ट स्याचिष्ये, अन्तरपरिभोगेनोत्तरीयपरिभोगेन वा
शय्यातरेण परिसुक्तमाय वस्त्र ग्रहीष्ये, तद्देवोत्सृष्टधार्मिकं ग्रहीष्यामीत्येवमभिग्रहविशेषेऽनुभवंत्वा-
न्वेधी साधुः पश्चात्कर्मनापादेक मीजकन्दहरिताद्यसंमत्कल्पणात्पलसप्तानाकारिगुणविशिष्टं दात्रा
30 तद्देयं दीयमानं वस्त्रमात्रत्वात्नेन प्रत्युपेक्ष्य गृह्णीयात्, अप्रत्युपेक्षितं न गृह्णीयात्, कर्मोपादानमेतद्दृष्ट-
वम्, यत्तस्मिन् किञ्चित्कृष्णलायाभरणं जातं क्व भवेत्, सचित्तं वा किञ्चिद्भवेत् । तथा हीनादित्वा-

दमीप्रकार्यासमर्थमालम्, जीर्णमस्त्रि, चल्पकालानुज्ञापनावप्रुवम्, अमशस्तप्रदेशजानादिकलडा-
ङ्कितत्वावधारणीयम्, एभिश्चतुर्भि पदै पोडशभङ्गा भवन्ति तैक एव भङ्ग शुद्ध, अपरे पद्मदशा-
नुद्धासत्वाविध वक्ष दात्रा दीयमानमपि साधवे न कल्पते ॥ ८० ॥

धावननियममाह—

गच्छान्तर्गतो यतनया प्रक्षाल्य प्रत्युपेक्षितस्थण्डिलादावातापयेत् ॥ ८१ ॥ 5

गच्छान्तर्गत इति, मलिनमपि दुर्गन्ध्यपि वस्त्र गच्छन्तिर्गतो न प्रक्षालयेत्, गच्छान्तर्ग-
तस्तु लोकोपधातससञ्चिभया मलापनयार्थमेव प्रासुकोदकादिना यतनया धावादि कुर्यात्, न त्वभि-
नववस्त्र नामीति वृत्त्या सुगन्धिद्रव्येणाघृष्य प्रघृष्य वा शोभनतामापादयेत्, आतापनमपि भूमा-
वव्यवहिताया चलाचले स्थूणादौ वा तत्पताभयतो न कुर्यात्, किन्तु स्थण्डिलादि चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्य
रजोहरणादिना प्रमृज्य चातापनादिक कुर्यात् ॥ ८१ ॥ 10

अथ पटलकैर्विना पिण्डो न प्राह इति यथा वस्त्रेपणा वर्णिता तथैव पात्रेण विना न प्राह
इत्यधुना पात्रेपणा वर्णयते—

तद्गृहीतपात्रो यतनया गृहपतिकुले शुद्धाहारादि याचेत् ॥ ८२ ॥

तद्गृहीति, वस्त्रदित्यथ, अर्धयोजनात्तर एव पात्रान्वेषी तारुण्यत्रलस्त्रिसहजनाद्युपेत
शुद्धमलानूदारुमृत्तिनादिपात्रमेकमेव विभूयात्, न च द्वितीयम्, स च निन्दस्त्रिणादि, इतरस्तु 15
मात्रकसद्वितीय पात्र धारयेत्, तत्र सद्वाटके सत्येकस्मिन् भक्त द्वितीये पानक, मात्रन्त्वाचार्यादि
प्रायोग्यकृतेऽशुद्धस्य वा भोजनस्य शुद्धार्थम् । तानि च महार्घमूल्यानि लोहताम्रसीसकद्विरण्यादि-
रूपाणि च न गृहीयात्, तथा रिक्त पात्र न दातव्यमतो मुहूर्त्तमात्र स्थीयतामशनादिक कृत्वा पात्रक
भृत्वा ददामीति दात्रोक्तो निषेधयेत्तथापि तथाकरणे पात्र न गृहीयात्, दीयमानमपि पात्रकमन्तो-
पातन प्रत्युपेक्ष्य गृहीयात्, तथा पिण्डपातप्रतिज्ञया गृहपतिकुल प्रविशित्वा पूर्वमेव पतद्गृह भृश 20
प्रत्युपेक्ष्य प्रमृज्य च गृहपतिकुल प्रविशेत्, अष्टतप्रत्युपेक्षणप्रमार्जने पतद्गृहे द्वीन्द्रियादिप्राणिनीजरज-
प्रभृतीनां पर्यापताप्रसङ्गे न शर्मोपादानतासम्भव । तत्र गत्या पात्रकादिके याचिते शीतोदकादि यदि
दद्यात्तादाऽप्राप्तमिति न गृहीयात्, कथञ्चिद्विमनस्त्वादिना यदि प्रतिगृहीत तव क्षिप्रमेव तस्यैव
दातुरुदकभाजने प्रक्षिपेत्, अनिच्छत कूपानौ समानचातीयोदकेऽन्यत्र उयागतादौ वा प्रतिष्ठापन-
विधिना प्रतिष्ठापन कुर्यात्, आर्द्रस्य पतद्गृहस्य तदा मार्जनादि न कुर्यात्, ईपच्छुष्कस्य तु कुर्या- 25
देवमन्यदपि भाव्यमपि वमन्यत्र ॥ ८२ ॥

अथ पिण्डशय्यावस्त्रपात्रादीनामवमहमाश्रित्य भात्रात्त निरूपयति—

स्त्रीकृतादत्तानादानप्रतिज्ञो यथावग्रहस्तथैव कुर्यात् ॥ ८३ ॥

स्त्रीकृतेति, नामस्वापनेऽवग्रहस्य प्रतिज्ञे, द्रव्यक्षेत्रकालभाषभेदेन चतुर्विधो देवेन्द्रराजगृह-
पतिसागारिकनार्थिकभेदेन वा पञ्चविधोऽवग्रह, तत्र द्रव्यावग्रह सचित्तादिभेदतद्विधिव, शिष्यादे 30
सचित्तः, रजोहरणादेरचित्त, उभयस्य च मिश्र. । क्षेत्रावग्रहोऽपि तथैव त्रिविध, यदि वा माम-

- नगरारण्यभेदात् । कालावप्रहस्तु ऋतुनक्षत्रर्षिकालभेदाद्भिषा । भावाद्यमहो द्विषा भूतिमहणावप्रह-
 भेदान्, मलयप्रहोऽप्यर्थव्यञ्जनावप्रहभेदतो द्विषा, अर्थावप्रह इन्द्रियनोद्दिश्यभेदात् पोटा व्यञ्जनाव-
 प्रहश्च चक्षुरिन्द्रियमर्षोर्षजस्तुर्धा । अपरिमहस्तु साधोर्षदा पिण्डवसतियत्पत्रमहणपरिणागो भवति तदा
 स महणभावावप्रहो भवति, तस्मिन् सति येन प्रकारेण गम शुद्ध वसत्यादिक प्रतिहारिकमप्रति-
 ४ हारिक वा भवेदित्येव यनितव्यम्, देवे द्वाधवप्रह पञ्चविधोऽपि महणावप्रहोऽस्मिन् द्रष्टव्यः । तत्र
 परित्वात्प्रहणासोऽकिञ्चनो गमताविधुर साधु परदत्तभोजी सन् पाप घम १ करिष्यामीति समु-
 त्पन्नोऽन्तदान प्रत्याख्यामीति कृतप्रतिज्ञो भवति, स इतशोपनमात्रमपि परवीर्यमदत्त १ गृह्णाति
 न वा परेण ग्राहयति नापि गृह्णन्तपर समनुपानाति दत्तप्रदग्ग्याना साधुतामप्युपकरणजात नाननु-
 १० विहरिष्यति च । आह्वानेन स्वयमेव वा समागतान् साधर्मिकसाम्भोगिकादीन् प्राघूणकान् स्वयमाहूते-
 नाशनादिना निमत्रयेत्, १ पगनीतमशनाद्याभिर । कार्यार्थं द्योदेशेनैव गृहपतिगृहगृहीत सूच्यादिक-
 मपरेषा साधूना न समर्पयेत्, कार्यान्तरश्च तद्गृहपत्ये यथाविधि प्रत्यर्पयेत् । कारणपरोनापरग्राहणा-
 नुपभोगसामायेऽगारादौ तदीशे १ याचनयाऽवगृहीतेऽवप्रह ग्राहणादीना छत्रानुपकरणजात न बहि-
 निष्क्रामयेत्, नापि ततोऽन्यतर प्रवेशयेत्, १ वा सुमान् तान् प्रतिबोधयेत्, न वा तेषा मनस
 १५ पीडा विद्वेष्यात् । कदाचिदात्मवने याचितावप्रहस्तत्रस्य सति कारण आज्ञं बुभुक्षु साण्डमसन्तान-
 वाद्यप्रसुक न गृहीयात्, किन्त्यण्डराहिलादिगुणोपेत पादित सण्डित प्रासुक गृहीयात् । तथा सप्तभिः
 प्रतिमाभिरवप्रह गृहीयात्तद्यथा आगन्तागारादौ पूर्वमेव विचिन्तयिष्यन्त प्रतिभयो ग्राहो नाचथाभूत
 इति प्रथमा प्रतिमा । अहमन्येषा साधूना वृत्तेऽवप्रह याचिष्ये, अन्येषा वाऽवप्रह गृहीते वत्सानीति
 द्वितीया, तत्राद्या सामान्येन, द्वितीया तु गच्छान्तर्गता साम्भोगिकानामसाम्भोगिकानाञ्चोपुक्त-
 २० विहारिणाम्, यतस्तेऽन्योऽयार्थं याचते । अन्यार्थमवप्रह याचिष्येऽन्यावगृहीते तु न स्यात्सानीति
 तृतीया, एषा त्वाहालन्दिषानाम्, आचार्यात्तेषा सूत्रार्थविशेषस्य काक्षणादाचार्यार्थं याचनासद्भावात् ।
 अहमन्येषा वृत्तेऽवप्रह न याचिष्ये, अयावगृहीते च धत्स्यामीति चतुर्थी, इय गच्छ एवाभ्युद्यतविहा-
 रिणा जितकल्पाद्यर्थं परिकर्म कुर्वताम् । अहमात्मकृतेऽवप्रहमवप्रहप्राप्त्यामि न चापरेषा द्विचिन्तःपञ्चा-
 २५ ध्यामि, अन्यद्योत्पटुको वा पिपण्णो चोपविष्टो वा रजनी गमयिष्यामीति पथी, एषा जितकल्पिनादे ।
 पूर्वोक्तैश्च यथासकृत्वमेव शिल्पादिक महीप्यामीति नेवरदिनि विशिष्टा सप्तमी । एवविधाभिः प्रतिमा-
 भिरवप्रह गृहीयादिति ॥ ८३ ॥

अयं ऋषोत्सर्गस्वाध्यायोच्चारप्रसन्नणादिकर्तव्ययोग्यस्थानवर्णनायाह—

अभिप्रही योग्यवसतिस्थः साण्डादिभूसौ स्वाध्यायादि न कुर्यात् ॥ ८४ ॥

- ३० अभिप्रहीति, कर्मोपादानभूतानि स्थानानि परित्यज्योर्ध्वस्थानार्थं स्थानमवेपयेत्, तत्र
 साण्डारिवोपरहितं भवत्, तत्र च चतसृभिः प्रतिमाभिः स्नातुमिच्छेत्, तत्र प्रथमा प्रतिमा, यथा

अचित्त स्थान उपाश्रयिष्यामि, अचित्तं कुड्यादिकमवलम्बयिष्ये कायेन, हस्तापादाद्यकुञ्चनादिक्रियाव-
लम्बन करिष्ये तथा तत्रैव सविचारं स्तोत्रपादादिविहरणरूप स्थान समाश्रयिष्यामीति । द्वितीया
पाऽऽलम्बनाकुञ्चनप्रसारणाविक्रियामवलम्बनञ्च करिष्ये न पादविहरणमिति । तृतीया चाकुञ्चनप्रसा-
रणमेव नावलम्बनापादविहरण इति । चतुर्थी तु त्रयमपि न करिष्य इति । एवम्भूतस्युत्परिमितकाल-
फायो व्युत्सष्टकेशश्मश्रुलोननस सम्यक्किरुद्ध स्थान स्यास्यामीति प्रतिज्ञाय कायोत्सर्गव्यवस्थितो मेरु
वन्निप्रकम्पस्तिष्ठेत् । तथा यदि स्वाध्यायभूमिं गतुमभिकाक्षेत्तदा साण्डाद्यप्रासुका भूमिं न परि-
गृहीयात्, स्वाध्यायभूमिं द्विप्राद्या यदि गच्छेयुस्तदा न परस्पर गात्रमस्पर्शवक्रसयोगाद्यनेकविधा
बन्धर्पप्रधाना क्रिया विद्ध्यु । तथोच्चारप्रसन्नवणादिना कदाचिद्वाच्यमान स्वकीये तन्भावे साधर्मिके
वा याचिते पूर्वप्रत्युपेक्षिते पादपुठनफसमाध्यादाबुधारादिक कुर्यात्, तथोच्चारप्रसन्नवणकाया साधुः
पूर्वमेव स्थण्डिल गत्वा साण्डादिकेऽप्रासुके तत्र कुर्यात्, एक बहून् वा साधर्मिकानुद्दिश्य तत्प्रतिज्ञया 10
कदाचित् कश्चित्स्थण्डिलादि कुर्यात्तत् पुरुषान्तरस्वीकृतमन्वीकृत वा मूलगुणदुष्टमुद्देशिकमिति तत् परि-
हरेत् । एव श्रीतादिक स्थण्डिल शाल्यादिवपनयोग्य घासादियुत गर्त्तदरीदुर्गादिरूप मानुपरन्धनादि-
स्थान वेहानसगार्धपृष्ठादिरूपमारामदेवकुलप्राकाराट्टालचत्वरश्मशानतीधस्थानपङ्किलप्रदेशादिरूप च
स्थण्डिल परिहरेत् । कल्प्यस्थण्डिले वर्त्तमानोऽनुकूलप्रतिशूलज्ञानादिश्रवणेऽरक्तद्विष्टसच्छ्रवणादिप्रतिज्ञया
न तत्र गच्छेत्, अन्यथाऽजितेन्द्रियत्वस्वाध्यायादिदानिरागद्वेषसम्भवात्, किन्तु साधु स्वकीय परकीय 15
वा पात्रक गृहीत्वा स्थण्डिल वाऽनापातमसलोक गत्वोच्चारं प्रसन्नवण वा परिष्ठापयेदिति ॥ ८४ ॥

अथ परत्रियातिपेधमाह—

परक्रियां कर्मनिमित्तां नाभिलषेत् ॥ ८५ ॥

परेति, षोढास्य निक्षेपः, नामस्थाने प्रसिद्धे, द्रव्यक्षेत्रकालभावपराणि प्रत्येक तद्व्यादेशकम-
बहुप्रधानपरभेदेन पक्षिधानि भवन्ति, तत्र द्रव्ये तावत्तत्परं तद्रूपतयैव वर्त्तमान परं तत्परम्, यथा 20
परमाणोः पर परमाणु, अन्यरूपतया परमन्यपर यथैकाणुकाह्यणुकत्र्यणुनादि, यस्या कस्याश्चित्कि-
याया यो नियुज्यते स आदेशपरः कर्मररादि, क्रमपरं तु द्रव्यादि चतुर्थां, तत्र द्रव्यतः प्रमपरमेक-
प्रदेशिकद्रव्याद्विप्रदेशिकद्रव्यमेव ह्यणुनात्र्यणुकमित्यादि, क्षेत्रत एकप्रदेशावगाढाद्विप्रदेशावगाढ-
मित्यादि, कालत एकसमयस्थितिकाद्विसमयस्थितिकमित्यादि । भावत एकगुणवृष्णाद्विगुणवृष्णमित्यादि ।
यसस्माद्बहु तद्बहुपरम, जीवेभ्य पुत्रला अन तरुणा इत्यादि, प्रधानत्वेन परः प्रधानपरो यथा द्विप- 25
दाना तीर्थंकरश्चतुष्पदाना सिंहः, अपदानामर्जुनसुवर्णादि । एव सामान्येन जन्मृहीपक्षेत्रात् पुष्करा-
दिक क्षेत्र क्षेत्रपरम्, प्रायुष्कालाच्छरत्काल कालपर, औदयिकादौपशमादिर्भाषपर, । विशेषेण
प्रत्येक पञ्चेवा स्वयमूला । साधुरात्मन क्रियमाणा कर्मसत्प्रेषजननी धर्मश्रद्धया परेणारचिता रजोव-
गुणितवपादमार्जनतैलादिप्रक्षणेद्वर्त्तनशीतोदकादिधावनसुगन्धिद्रव्याकिष्पनविशिष्टधूपसन्धूपनदण्डका- 30
शुद्धरणादिलक्षणा क्रिया मनसा नाभिलषेन्न वाचा कायेत् कायेन वा । तथा ग्लानस्य साधोर-
शुद्धेन शुद्धेन वा भद्रादिसामर्थ्येन कश्चिद्वाध्युपशम यदि कर्तुमभिलषेत्तथा सचित्तदमूलादिना वा

तथाभिलषेत्, पूर्वदृष्टतन्मफलाधीना जीवा, फर्मविपाकजा कटुकवेदनानुभवतीति भावयत् समतया
 तामनुभवेत् । तथा परस्परत माधुना पूर्वोक्ता रज प्रमार्जनादिकाः क्रिया कृतप्रतिश्रियया न विधेया ।
 परक्रियायाम् योन्वक्रियायाञ्च गच्छन्तर्गतैर्यतना कर्त्तव्या, गच्छनिर्गतानान्वेतया न प्रयोजनम् ॥८५॥
 अथ महाव्रतपालनोपयोगिनीर्भावना प्राह—

पञ्च पञ्चमहाव्रतानां भावना भाव्याः ॥ ८६ ॥

पञ्चेति, चतुर्धाऽस्या निक्षेप, नामस्थापने प्रसिद्धे, नोआगततो व्यतिरिक्ता द्रव्यभायना
 जातिकुमुमादिद्रव्यैस्त्रिणादिद्रव्येषु या वासना सा, द्रव्येण द्रव्यस्य भावता सर्वापि प्राह्या । प्रशस्ता-
 प्रशम्भेदतो भावभावना द्वेषा, प्राणिपशुपवादादत्तादानमैधुनपरिग्रहक्रोधमात्मायालोभेष्वकर्त्तव्येषु
 पोतःपुयकरणनया प्रत्रचित्तिविषयाऽप्रशस्ता भावना । दर्शोद्धानचारित्रतपोवैराग्यादिषु प्रशस्ता भावना
 10 भवति, तत्र भावता पञ्चनस्याचार्यादीना युगप्रधानानामृद्धिमता चतुर्दशपूर्वविद्यामामर्षोपध्यादि
 प्राप्रद्विनाद्याभिगमन्तर्गनगुणोत्तीर्त्तनपूजनस्त्वचनादिर्त्तनभावना, तथाऽनवरत भाव्यमानया दर्शन-
 शुद्धिर्भवति तथा तीक्ष्णजन्मभूमिषु निष्कमणचरणज्ञातोत्पत्तिनिर्वाणभूमिषु देवलोक्रभयनेषु मन्दरेषु
 नन्दीश्वरद्वीपादां भौमेषु पातालभवनेषु च यानि शाश्वतचैत्यानि तेषु तथाऽष्टापदे श्रीमदुज्जयन्तगिरौ
 गन्तमपदे दशार्णकृत्वत्तिनि तक्षशिलाया धर्मचक्रेऽद्विच्छाया पार्थेनाभस्य धरणेद्रमहिमास्थाने रथा-
 15 वरौ पयते घस्त्रसामिहृतपापोपगमनस्थाने श्रीमद्वर्धमानमाश्रित्य चमरे त्रेण कृतोत्पतनस्थाने च यथा-
 सम्भवमभिगमनन्दनादितो दर्शनशुद्धिः । ज्ञानभावना च तत्त्वार्थश्रद्धानि सम्यग्दर्शन तत्त्वञ्च जीवा-
 जीवाद्यो ऽव पदाथाले च तत्त्वज्ञानार्थिना सम्यग्ज्ञातव्या, तत्परिज्ञान यथावस्थिताशेषपदाधार्-
 विभावने आर्हते प्रवचन एवोपलक्षम्, मोक्षारथेनाय सम्यग्दर्शनचारित्रलक्षण करण सम्यग्द-
 शनायनुष्ठान साधु फारको मोक्षावासिलक्षण त्रियासिद्धिश्चैहैव प्रवचन इत्येव ज्ञान तथाऽष्ट
 20 प्रकारकर्मपुत्रले प्रीप्रदेशमनष्टव्यो जीवः, मिथ्यात्वान्यो बध्नेतव, अष्टप्रकारकर्मत्राणारूप बध्न
 तत्फल चतुर्गैतिससारपर्यटनसातासाताद्यनुभवनरूपमन्यद्वा यद्विश्चित्तुभाषित तत्सर्वमिहैव प्रवचनेऽ-
 भिहितमिति ज्ञानविषया भावना सर्वा ज्ञानभावना । अहिंसालक्षणे धर्मः सत्यमदत्तादान प्रह्वचर्य
 नवगुणः परिग्रहविरतिश्चैहैव शोभन नान्यत्रेति पञ्च महाव्रतभावनाः, वैराग्यभावनाऽप्रमादभायनै-
 वाप्रभावनाप्रसृतयश्चरणमाश्रिताश्चरणभावना । निर्वृत्त्यादिना येन तपसा मम दिवसोऽवन्ध्यो भवेत्,
 25 कतरदा तपोऽह विषाद्यु ममर्षः, कतरद्य तप कश्मिन् मम द्रव्यादौ निर्वहति, कश्मिन् द्रव्ये क्षेत्रे पाले
 भावे पाऽहमेवमभूत तप कर्तुं समर्थ इत्येव पर्यौलोचना तपोभावना । अनित्यत्वादिद्वादशविधा भावना
 भैरान्प्रभावना । इह तु चारित्रभावना सूत्रे शोक्षा, तत्र प्रथमव्रतसेवीया समितेन भाव्यम्, मनसा
 सुप्रसिद्धितेन माव्यम्, प्राण्यपकारिणी बाहू नाभिधातव्या, आदागनिक्षेपणाया समितेन भाव्यम्, प्रत्यु-
 पक्षिसमशनादि भोक्ष्यमिति पञ्च भावना । द्वितीयव्रतस्यानुविचित्य भाषिणा भवितव्यम्, श्रोत्र सदा
 30 परित्वाव्य, लोभजय कच्छय, भय लाग्यम्, हास्यमपीनि पञ्च भावना । तृतीयव्रतस्यानुविचित्य
 गुह्योऽयमहो वाचनीयः, आचार्यादीननुशास्य भोत्र विधेयम्, अवग्रह गृह्णा निर्मथेन परिसित
 पचावग्रहो भाह्यः, अनवरतमपग्रपरिमाण विधेयम्, अनुविचित्य मितमग्रह साधर्मिकसम्पन्धिषु

गृहीतारिति पत्र भावना । चतुर्थप्राम्य स्त्रीसम्बन्धिकाम्यायाः, मनोहृत्विद्विधानवलोकेनम्, पूर्व-
 श्रीशिवाम्बलम्, धनिमाश्रमोचनाश्रमसेवा स्त्रीपुण्ड्रकविरहिण्ययावम्यानिति पत्र भावना ।
 पत्रमश्रम्य सौहार्दपरस्परसंग्रहसंगुणं सार्द्धपरिहार इति पत्र भावना विनोया ॥ ८६ ॥

अथातित्वभावनाश्रयेणाह—

प्रवचनावगतानित्यत्रस्वकारम्भो दुःप्ररूप्य ॥ ८७ ॥

८

प्रवचनेति, एतद्युपि गणितु प्राणिनो यत्र यत्रोपचते तत्र तत्रानित्यभापमुपगच्छन्तीता-
 दिव मौनी-द्रमुत्तर प्रवचन निशम्य यथैव प्रवचनेऽनित्यत्वादिकमभिहित तत्तथैव इत्यत इति
 विचिन्य परित्यक्तृलपाशमारम्भादिमावधानुष्ठायाथाभ्यन्तर च परिभ्रष्टं त्यक्त्वा सम्यग्यनमान
 जिनामगृहीतमारं परिशुद्धादारादिना यत्तमान मायु न निष्प्राप्तयोऽमभ्यासै लोष्टप्रहारादिभिर्वा
 पीडासुखादयानि, १ वा सैः सात्रोत्तमोत्तमप्रारिस्पर्षं पीडितोऽपि क्षानित्यात्पूर्वकृत्तकमविषाकानुभव 10
 मयमागो निष्कलभना ग्लायति ॥ ८७ ॥

गुलोत्तरगुणाश्रयेणाह—

गीतार्थमहवासी ध्याता महावती सितकामगुणास्पृष्टो निर्मलो भव-
 तीति ॥ ८८ ॥

गीतार्थेति, परीपदोपरसर्गमह इष्टानिष्टविषयसु साध्यस्त्वमप्यन्वमानो गीतार्थे, सह 15
 धास्य विदिताश्रयद्वारे विगतकृष्ण क्षान्त्यारिप्रयागे धर्मस्थानक्यपभित्तः प्रवृद्धवपःप्रमायद्याः
 कर्मापकारपनयनदक्षजगत्प्रफाशिमेष्टामानित्यमम्यद्धः मित्तैर्गुणैस्त्रीया-वरीयैर्वा वामगुणैर्मोक्ष-
 दादिभिश्चास्पृष्टः मत्कारानभिद्रापी शास्त्रियाममलहृतो निशुयंथा सपैः कृद्भुव मुक्त्वा निर्मली-
 भयति तथाऽयमपि त्रकारिभवाद्रिसुष्यते । इतिशब्द आधाराहसमाप्तिद्योवन, ॥ ८८ ॥

सरिकैषा सायुनामाचाराद्वाग्भिन्नमन्यनोद्भूता ।
 पायूपनिभा मृपात् विघृता मृतिशून्यनाजननी ॥

20

इति धीनयोगच्छन्भोनिधीनद्रिजयान दसूरीधरपहाद्धारधीनद्रिजय
 वमाम्प्रीकन्धरजननिनि यदासक्तिपरेण तद्व्यथेन विपय-
 छिपित्तिना सङ्घट्टितार्थं सृष्टार्थं उजाहत्यामाचार-
 लक्षणा दितीया मुक्ताश्रिया इति ॥

25

अथ सूत्रकृतमुक्तासरिका

अथ निरुक्तिर्योच्छेदप्रयोजकार्हेदुपदेशलक्षणद्वादशाहादिरूपागमस्य पूज्यार्धरक्षितमिश्रैरनुप्रद-
 सुद्धा चरणकरणद्रव्यधर्मकथागणितानुयोगभेदेन चतुर्धा व्यवस्थापिततया चरणकरणप्राधान्येन
 व्यावर्णितस्वाचाराङ्गस्य सारं पूर्वं वर्णयित्वा द्रव्यप्राधान्येन व्याख्यातस्य सूत्रकृताङ्गस्य समासेनैव
 ० सारमभिधातुमाह—

अथ सूत्रकृताङ्गस्य सारः ॥ १ ॥

अथेति, आचारसारव्यावर्णनानन्तरमित्यर्थः, उच्यते इति शेषः, सूत्रकृताङ्गस्य सारमभि-
 धातु प्रकृत इति भावः, सूत्रानुसारेण तत्त्वावबोधः भ्रियतेऽस्मिन्निति सूत्रकृत तच्च तदङ्गञ्चेति
 शब्दव्युत्पत्तिः, गुणनिष्पन्नमिदं नाम । सूत्रनिक्षेपश्चतुर्धा नामस्थापनाद्रव्यभाषमेवात्, नामस्थापने
 10 स्पष्टे, द्रव्यसूत्रञ्च वनीफडजकार्पासिकमण्डजवालजादिकं सूत्रम्, भावसूत्रं ध्रुवज्ञान स्वपार्य-
 सूत्रमत्वान्, इदं ध्रुवज्ञानसूत्रं सहासूत्रं सहस्रसूत्रं वृत्तविद्यं जानिनिबद्धं चेति चतुर्धिमम्,
 स्वसकेतपूर्वकं नियतं सहासूत्रं यथा यश्छेकं स सागारिकं न सेवेतेत्याद्यलौकिकं, लोकेऽपि पुत्रल
 सस्कारः क्षेत्रज्ञ इत्यादि । प्रमृतार्थसङ्गाहकं सङ्गहसूत्रम्, यथा द्रव्यमित्युच्यमाने समस्तधर्माधर्मादि-
 सहस्रं तथोत्पादव्ययध्रौव्यं सदित्यादि । नानाविधवृत्तजातिनिबद्धं वृत्तनियतं यथा बुद्धिज्जित्ति तिउद्दि-
 15 धेत्वादि, जातिनिबद्धन्तु चतुर्धा, उत्तराप्ययनज्ञाताधर्मकथादिकं पथनीयमेकम्, पूर्वर्षिचरितव्ययानक-
 प्रायत्वात्तस्य । गद्य मद्राचर्याध्ययनादि, पद्य छन्दोनिबद्धम्, गेय स्वरसञ्चारेण गीतिकाप्रायणियद्धम्,
 यथा कापालीयमध्ययनम् ॥ १ ॥

सक्षिप्यमाणमन्यस्य रचयितारं स्मरति—

विशिष्टावस्थावन्तो निशम्यास्य कर्तारो गणधरा ॥ २ ॥

20 विशिष्टेति, लौकिकमन्यकर्त्रेभ्यः कथा विलक्षणावस्थावन्त इत्यर्थः । तथाहि प्रथमरचना मनो-
 वाकावस्थापारे शुभेऽशुभे वा ध्याने धर्त्तमानेः क्रियते, लौकिकमन्यानां धर्मबन्धहेतुत्वात्तत्त्वर्तुणामशुभा-
 ध्वससायित्वम्, प्रकृत स्वसमयधुतञ्च शुभमध्यानावस्थितैगणधरैः कृतम्, ते हीदमजघन्योत्कृष्टकर्म-
 स्थितिभूतो विपाक्तो मन्दात्तुभाया ज्ञानावरणीयादिप्रकृतीर्विप्रन्तोऽनिकाचयन्तोनिधत्तावस्थानकर्त्तवन्तो
 धीर्षिस्थितिका कर्मप्रकृतीर्हंस्तीयसीर्षिर्षिदधाना उत्तरप्रकृतीर्विष्यमातासु सनामयन्त उदयवता धर्मणा-
 25 सुदीरणामारचयन्तोऽप्रमत्तगुणस्थाः सातासातायूप्यन्तुदीरयन्तो मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजासौदारिकशरीर-
 वदङ्गोपाङ्गादिकर्मणामुदये धर्त्तमानाः पुत्रेदिनः क्षायोपसमिधे भावे धर्त्तमाना क्षायिकज्ञानवर्ति-
 मिर्जिनवरेवांग्योगेन यदुद्देशेनैव प्रभाषितमर्थं निशम्य वाग्योगेनैव स्वाभाविकया प्राकृतलक्षणया
 माषया सूत्रकृताङ्गं वृत्तवन्तः, न तु रद्दुक्तिदृशपूप्रकृतिप्रत्ययविहारादिविशिष्टविकल्पनानिष्पन्नया, सरकृत-
 भाषया । ते च न प्राकृतपुरुषवत्प्राः, अनेकयोगधरत्वात् । सूत्रकृताङ्गसाक्षापि द्वौ ध्रुवस्वन्धौ,
 30 षोडशोप्ययात्मक प्रथमध्रुवस्कन्धः, सप्ताध्ययनात्मको द्वितीयध्रुवस्कन्ध इति ॥ २ ॥

प्रथमाध्ययनस्य स्वपरसमयतीरूपणात्मकत्वात्समयमादौ निरूपयति—

विज्ञाय परिग्रहवन्धनं संयमेनापनयेत् ॥ ३ ॥

विज्ञापेति, जीवमदौ त्रयोऽन्यानुबेधरूपतया पद्धते व्यवस्थाप्यते यच्च ध्यान ज्ञानावरणी-
 चाद्यष्टविध कर्म तद्वेगवो मिथ्यात्वाविरत्यादयः परिग्रहारम्भादवो या, परिग्रहरूप बन्धन परिग्रहवन्ध-
 नम्, परिग्रहाप्रहर्ष्यय परमार्यतोऽनर्थमूलत्वात्तन्वैधोपादानां हृतम्, स्वोकमपि कृणुतुपकाकद्विपदारि 5
 परिग्रह परिग्रहज्ञानान्वा माहयित्वा गृह्यते वाऽनानुज्ञायाद्यष्टविधकर्मणस्तत्फलादसातोदयारितो न
 मुच्यते, अप्राप्तनष्टेषु परिग्रहेषु काक्षाशोकौ प्राप्तेषु रक्षणमुपभोगं चावृत्तिरपि स्यात्, एवमसन्तुष्ट
 परिग्रही तदूर्जनतत्परोऽर्जितोपद्रवकारिषु द्विष्टो मनोवाक्याभेदो जीवान् व्यापादयति, अन्यैरपि
 घातयति प्राश्नात्प्रोदते, एव भूवावादाद्यपि विदधाति तस्मात्स्वनादावो वित्तादयश्च सर्वं ससारा-
 न्तर्गतं यत्किञ्चिदपि शारीरमानसवेदनाक्रान्तस्य जीवस्य परिरक्षणाय समयमिति हपरिग्रहा विज्ञाय 10
 प्रत्यात्मानपरिग्रहा च प्रत्याख्याय संयमानुष्ठानलक्षणक्रियया तद्वन्धनमपनयेत् । विज्ञाय संयमेना-
 पायेदित्युक्त्या ज्ञानत्रियाभ्यामेव त्रिःश्रेयसाधिगमो न ज्ञानमात्रात्रियामात्राद्भेदे सूचितम्, तत्र ज्ञान
 स्वपरावभासरूपम्, त्रिया स्वरूपरमणरूपा, तत्र चारित्रवीर्यगुणैकत्वपरिणति त्रिया सा साधिका,
 तत्र जीवोऽनादिससारेऽगुद्वयाधिक्यादिति त्रियाव्यापारनिष्पन्नः परिभ्रमति, स एव विशुद्धसमिति
 गुण्यादिविद्यैवापृच्छ्यादिसत्त्रियापरणेन निवर्त्तते, अतः ससारक्षणाय सवरनिर्जरात्मिका क्रिया 15
 कर्त्तव्या, तथा द्रव्यभावभेदेन ज्ञान द्विविधम्, एव क्रियापि, भायनारहित वपनव्यापारमनो-
 विस्तररूप सवेदनज्ञा द्रव्यज्ञानम्, तत्र भावज्ञानतत्त्वानुभवलक्षणोपयोगस्य कारणम्, योग-
 प्यापारात्मिका द्रव्यत्रिया सापि स्वगुणातुयाविस्रगुणप्रवृत्तिरूपाया भावत्रियायाः कारणम् । ज्ञानस्य
 फल विरतित्वेन ज्ञान विरतिकारणमतो ज्ञानपूर्विका त्रिया फलवतीत्येतत्सूचय विज्ञाय संयमेनेति
 पूर्वोत्तरफालिर्हेदाः हृतः, न हि साधनप्रवृत्तिलक्षणत्रियारहित ज्ञान मोक्षलक्षणार्थसाधकम्, गति- 20
 रहितपथप्रवृत्तौ, आश्रयत्वेन हि तत्त्वज्ञानी प्रथमसंवरकार्यरुचिर्देशसर्वविरमणलक्षणा त्रियाम्, चारि-
 त्रयुतोऽपि तत्त्वज्ञानी चैवलज्ञानवर्गैरुचि शुभ्रभ्यागारोहणरूपा त्रियाम्, केवलज्ञान्यपि सर्वसवर-
 पूर्णानन्दकार्यसरे योगनिरोधरूपां त्रियाम् । बन्धनमपनयेदित्यनेन च दु मसाधनकर्मभ्यम् पुरुषा-
 र्थत्वान्मोक्ष इति सूचितम्, न तु दुःखरत्नस्य, उपपन्नस्य दुःखस्य क्षणिकत्वेन स्वयमेव ध्वसाद्गुणत्व-
 म्मानुत्तमत्वादेव तद्वसस्य चासाध्यत्वात्, सन्तानोच्छेदो मोक्ष इत्यपि विरस्तम्, तैः विनाशस्य 25
 निर्दुष्टत्वस्वीकारेण तदुपायोपदेशवैयर्थ्यात् । चैतन्यमात्रेऽवस्थानलक्षणा मुक्तिरपि न मुक्ता, प्रहृत्याद्य-
 सिद्धे, तस्माद्यतयाऽभीष्टप्रकृतिरुपविषेपासम्भवात् । आत्मविशेषगुणात्मत्वन्तोच्छेदो मुक्तिरित्यपि
 न मुक्तम्, कन्याप्यत्वन्तोच्छेदासम्भवात्, यथाशिवोच्छेदादिति ॥ ३ ॥

अथ भगवदुच्यते जीवकर्मतद्वेगुजप्रोटनमोक्षप्रतिश्रमेण निजमतीविकोद्भावितसमयाभिनिविष्टात्
 तानपातां न संमारगर्भजन्मुद रमारादिपारगत्वमिति सूचयितुं प्रथमतश्चार्वाकमतमुपन्यस्तति— 30

विशिष्टपञ्चभूतपरिणाम एवात्मा तद्विनाशोऽन्यतमापायादित्येके ॥ ४ ॥

विशिष्टेति, ण्ये चार्थाणां सर्वलोकव्यापीनि पञ्चमहाभूतानि पृथिव्यग्नेश्वरात्राकाशलक्षणानि पदार्थत्वेनाभ्युपयन्ति न सतो व्यतिरिक्त किञ्चिदपि, कठिनलक्षणा पृथिवी द्रव्यलक्षणा आप, उष्ण- रूप तेज, चलनलक्षणो वायुः, शुषिरलक्षण आकाश, एतां प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धानि, नैतेभ्यो व्यतिरिक्त किञ्चिद्वात्मादिरस्ति, तद्वाह्यप्रमाणाभावात्, न वा प्रत्यक्षव्यतिरिक्तमनुमातानि प्रमाण भवितु- ६ मर्हति, तत्रेन्द्रियेण साक्षादर्थसम्पन्नाभावात्, यद्य चैतयमुपलभ्यते तत्रायात्परपरिणतेषु भूतेष्वेव, पञ्चभूतानां समुदये शरीरेन्द्रियरिपयसङ्गा भवन्ति, सेभ्यश्च चैतयम्, तथा च भूतकार्यत्वात्पदा- पदादयो न भूतव्यतिरिक्तस्य चैतयमपीति कायलक्षणविशिष्टपञ्चभूतपरिणाम एवात्मा, मृतादिव्यप- देशस्तु उत्परिणामे चैतयामिव्यक्तौ सत्या तदूर्ध्वं तेषामन्यतमस्य विरागे उत्परिणामविनाशचैतन्य- स्थाप्यभावेन भवति, न तु व्यतिरिक्तजीवविनिर्गमनात् । केवास्त्रिलोक्यायनिकानामाकाशस्यापि भूतत्वे-

१० नाभ्युपगमात् पञ्चेत्युक्तम् ॥ ४ ॥

तदेतन्मत्तिराकरोति—

तत्र, अभिव्यक्त्युत्पत्तिभ्यां ततश्चैतन्यासम्भवात् ॥ ५ ॥

तत्रेति, विशिष्टपञ्चभूतपरिणाम आत्मा नेत्यर्थं, तत्र हेतुमाहाभिव्यक्त्येति, तथाहि त- १ ङि सतश्चैतन्यस्य अभिव्यक्ति, असतो वा, सदसद्रूपस्य वा, न प्रथम, तस्यानाद्यनन्तत्वसिद्धिप्रसङ्गात् १० तत्सिद्धिव्यतिरेकेण सर्वदा चैतन्यस्य सत्त्वासम्भवात्, पृथिव्यादिसामान्यतः, तथा च परलोकितोऽ- भावात् परलोकभाव इत्यभ्युपगमो वाचितः स्यात् । न द्वितीयः, प्रतीतिविरोधात्, सर्वथाप्यसत्- पत्यन्विदभिव्यक्त्यप्रतीते । १ शृतीयः, परमतप्रवेशप्रसङ्गात्, कथञ्चिद्भव्यत सतश्चैतन्यस्य पर्यायतोऽ- सतश्च कायाकारपरिणतपृथिव्यादिपुद्गलैरभिव्यक्ते परैरपि स्वीकारात्, ननु तत्र चैतन्यस्योत्पत्तिरभ्यु- २ पगम्यते १ त्वभिव्यक्ति, नातः पूर्वोक्तो दोष, विशिष्टपरिणामः शरीरेन्द्रियादिलक्षण कारकः, कार- १० कत्वव्यासत स्वरूपनिर्वर्तकत्वमित्याशङ्क्या तत्रापि दोषमाविष्टर्तुमुक्तमुत्पत्तीति, तथा हि किं भूता- चैतन्य प्रत्युपादानकारणानि, सद्व्यतिरिक्तानि वा, नाद्यः, यथा हि सुवर्णोपादाने मिट्टादौ सुवर्ण- स्थानवदमथा चैतन्ये भूताययः स्यात्, न चैवम्, १ हि भूतमाम पूर्वतनमेतन्स्वरूप परिवर्त- चेतनाकारसाधानो धारणद्रव्योष्णतेरणलक्षणेन रूपादिमत्तया वा भूतत्वभावेनान्वितः प्रमाणसिद्ध- १ ष्ये तु तथाविधस्यभावरहितमेव चैतन्यमन्तःसवेदनेनाभ्युपयते, न च प्रदीपाद्युपादानेन कज्जलादि- १२ प्रदीपाद्यनन्वयविना व्यभिचारः, रूपादिमत्त्वेन तस्यावयवत्वदर्शनात् । पुद्गलविकाराणां रूपादिमत्त्वमा- ब्राह्मणमिचारात् । न च सत्त्वक्रियाकारित्वादिधर्मभूतचैतयोरवयवत्वमस्तीति वाच्यम्, तथा सति- जलानलादीनामपि तथाविधधर्मान्वयितनयोपादानोपादेयभारप्रसङ्गात् । १ द्वितीय, उपादानकारण- १ त्वाऽन्यस्य कल्पनाप्रसङ्गात्, भूतानां सहकारित्वात्, अनुपादानस्य कस्यचिदपि कार्यस्यानुपलब्धेः- न च भूतेष्वेव कस्यचिदेकस्योपादानत्वमन्वेपा सहकारित्वमिति वाच्यम्, विगमनाविरहेण सर्वेषां- १० मेषोपादानत्वेत्यानुपादानत्वस्य वा प्रसङ्गात् । न च शब्दविधुदादेरनुपादानस्याप्युपलम्भोऽस्ती- १ पाच्यम्, यदादिवत्तस्यापि कार्यत्वेन सोपादानत्वादानुमानात्, तस्मादुत्पत्त्याश्रयेणापि भूतेभ्यो न चैत- न्यस्य सम्भवंतः । सतश्चैतन्यासम्भवादित्युक्त्वा चैतन्यस्यायगुणत्वमाशेदितम्, तथा च चैतन्य भूतान-

न गुण , प्रत्येकागुणवे सति तत्समुदायगुणरसासम्भवात् हि प्रत्येक सिद्धताया द्विग्वतागुणरहि-
ताया द्विग्वतागुणवत् उत्पत्तिर्दृश्यते, अथवा चैतन्यापेक्षया पृथिव्यादीनामन्यगुणत्वान्न चैतन्य
तत्समुदायगुण , न ह्यन्यगुणानां समुदायेऽपूजगुणोत्पत्ति कापि दृष्टा, अनुभूयते चैतन्यगुण कायेऽतोऽ-
न्यस्य द्रव्यस्य चैतन्य गुण स एव चात्मा । एतेनैव हेतुनेन्द्रियादीनामपि चैतन्यगुणत्वं प्रतिक्षिप्तम्,
भूतात्मपेक्ष्य इन्द्रियेभ्योऽभिध्यक्त्वात्पत्तिभ्या चैतन्यासम्भवात्, यत्पि प्रत्यक्षव्यतिरिक्त प्रमाण न
सम्भवतीत्युक्तं तदपि न युक्तम्, अनुमानादपि प्रतिनियतस्वविषयव्यवस्थाया प्रत्यक्षवदविसर्वादकृतेन
प्रामाण्यसिद्धेः । अविस्मरान्कत्वादेव हि प्रत्यक्षस्यापि प्रामाण्यम्, तद्येतरापि तुल्यम्, अनुमानादितो
निर्णयितेऽर्थे विद्यादाभावात्, निश्चानुमानस्याप्रामाण्ये प्रतीतिसिद्धसकलजन्यवहारोच्छेदः स्यात्, अविना-
भूतात्प्रतिनियतादेवार्थान् प्रतिनियतमर्थमेव प्रतिपत्तार प्रतियन्ति न त्वेकस्मादस्मिन् । अतीन्द्रियार्था-
नुमानस्यैव प्रतिक्षेपे प्रत्यक्षतद्विज्ञानामतीन्द्रियाणां प्रामाण्येतरव्यवस्थाया असम्भवं स्यात्, परचेतो-
पृथीनाश्च सद्वापारजन्यवहारोदिकार्यविशेषात् प्रतिपत्तिरपि न स्यात्, तस्मात्प्रत्यक्षव्यतिरिक्तप्रमाण-
नामपि सिद्धत्वादस्यात्मा, असाधारणतद्गुणोपलब्धे , चक्षुरिन्द्रियवदित्याद्यनुमानतो भूतभित्तस्य चैत-
न्यगुणाधारम्यात्मनः सिद्धिरिति भाव ॥ ५ ॥

अथाद्वैतवादनिराकरणाय तन्मतमाह—

एक एवात्मा जलचन्द्रवन्नाना भासते इत्यपरे ॥ ६ ॥

15

एक एवेति, यथाऽप्यु प्रतिविम्बितश्चन्द्र एकोऽपि बहुधा भासते न त्वनेने चन्द्रा , तथैक
एवात्मा पृथिव्यादिभूताद्यानारतया नाना दृश्यते, न च प्रत्यक्षवाद्या, तस्याभेदप्राहकतथैव प्रपृच्छे ,
न हि भेदोऽर्थानां सम्भवति, तद्भेदस्य देशकालानारभेदैरसम्भवात्, न च स्वतोऽभिन्नस्यान्यभेदेन
भेद उपपद्यते, न वाऽन्यभेदोऽयत्न सङ्गमति, देशादीना भेदस्याप्यन्यदेशादिभेदाद्भेदेऽन्यस्या भवेत्,
तेषां भेदस्य स्वतस्त्वे भावभेदस्यापि स्वतः सम्भवेन देशादिभेदाद्भेदाभ्युपगमो निरर्थकः स्यात्, तस्मा-
देकरूप एवात्मा विद्यास्वभावोऽविद्याया च नाना प्रतिभासते, तत्रिचक्षणानि शास्त्राणि । अविद्यापि
प्रक्षयतिरिक्ता तत्त्वतो नास्ति, रज्यादौ सर्पवत्, अत एवासौ निवर्तते, तत्त्वतः सत्त्वे निवृत्त्यसम्भ-
वात्, अविद्या च तत्त्वज्ञानलक्षणप्रागभावरूपा, सा चानादित्वेऽपि तत्त्वज्ञानलक्षणविद्योत्पत्तौ घटादि-
प्रागभावननिवर्तते, अविद्या ब्रह्मणो भिन्नाऽभिन्ना वेत्यादिविकल्पस्य वस्तुविषयत्वादवस्तुभूतायाम-
विद्याया तावत्परः, तथा च 'एव एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थित । एरुधा बहुधा चैव दृश्यते
जलचन्द्रवत् ॥' 'पुरुष एवेद सर्वमि'त्याद्यागमवचनान्यप्युपपद्यत इति वेदान्तिन ॥ ६ ॥

तदेतन्मतप्रतिशेषायाह—

न, व्यवस्थाविलोपादविद्याया अनुपपत्तेश्च ॥ ७ ॥

नेति, आत्माद्वैतो न युक्तियुक्त इत्यर्थ , तत्र हेतुमाचष्टे व्यवस्थाविलोपादिति आत्मन
एकत्वे पश्चिदेव वदन् कश्चिदेव मुक्तो न सर्वे, य एव च करोति स एव तत्कालमनुभवति न सर्वे, एव-
मादिष्यवस्थायाः परिदृश्यमानाया विलोपो भवेत्, एकस्य बन्धे मोक्षे वा सर्वे वदन् मुक्ता वा भवेयुर्न

वैजम्, तस्मान्नैक आत्मा, तथा प्रमाणमिदमेतथाप्रमाणमिति प्रमाणेतरव्यवस्थाऽपि न म्याद्यरि भेद प्रमाणवाधितो भवेत् । न च समारोपितभेदात्तद्देव्यस्या सङ्गच्छते यथा पादे भे वेदना शिरसि मे सुप्तमित्यात्मन समारोपितभेदनिमित्ता वेदादिव्यवस्था, पादादीनां वेदनागधिकरणानां भेदादात्मनि तथा व्यवस्थापनादिति वाच्यम्, आत्मन साशतायामेव तद्व्यवस्थोपपत्ते, सयथा निरदास्य च वस्तुनः

० वाप्यप्रसिद्धेऽथ । तथा पदार्थानां भेद आकारभेदादेव, स आकारभेद स्वमात्रमीत उपजायमानोऽह-
महमिक्या प्रतीयमानेनात्मन प्रतीयत इति । तत्रानवस्थाया अवसरः । अथाविद्या निरसितुमाहा-
विद्याया इति, अविद्या चवस्तुसती तर्हि नासौ प्रयन्ननिवर्त्तनीया, । ह्यवस्तुसन्त कूर्मरोगादय
केनचिन्ननिवर्त्तनीया दृष्टाः । । चास्या वास्तविक्ये सा निवर्त्तनीया न भवेदिति वाच्यम्, यस्तुभूतस्यैव
घटादेर्निवृत्तिदर्शनात्, प्रागभावरष्टा तेनास्या विच्छेदोऽपि न युक्त, तुच्छत्वभावस्य प्रागभावरष्टासिद्धेः,
१० अत एव तत्त्वज्ञानप्रागभावरूपाऽविद्येत्यपि न सङ्गच्छते, तस्य भेदज्ञानलक्षणकार्यत्वत्तौ सामर्थ्या-
सम्भवात्, न हि घटप्रागभाव कार्यमुत्पादयन् दृष्ट, येषल घटवत् प्रागभावविति तदन्तरेण तत्त्व-
ज्ञानलक्षण कार्यमेव नोत्पद्येत, एव च भेदज्ञान ततो न भवेदिति भेदप्रतिभासो न स्यात्, तस्मान्नै-
कात्मवादो युक्त इति भाव ॥ ७ ॥

साध्यादिमतप्रक्षेपायाह—

११ विभुरकर्त्ता स इति चेन्न, गत्यागत्यसम्भवात् ॥ ८ ॥

११ विभुरिति, स आत्मा यतो विभुरमूर्त्तौ नित्यत्वात् एव न कर्त्ता, कुर्यन् हि कर्त्ता, आत्मा च
विभुरादमूर्त्तत्वाच्चाकाशस्येव । परिस्य दलक्षणा क्रिया कर्त्तुमीष्टे, परिस्यन्देन क्षप्राप्तदेशसम्बन्धो भवति,
यदा च स सर्व-यापी तदा कथ तस्य परिस्यन्दसम्भव, तस्मात् प्रकृति करोति पुरुषस्तु जपारकटिक-
न्यायेनोपभुङ्क्ते इति साध्या, तदेत मत प्रतिक्षिपति नेति, यथात्माऽमूर्त्तौ नित्यः सर्वव्यापी चात एव
२० निष्क्रिय इत्यभ्युपगम्यते तर्हि तस्य नरकादिगतिः कथ भवेत्, तेन विश्विदप्यदृत्तत्वादकृतस्य तेन
वेदनासम्भवात्, वेदनाया अपि निरारूपत्वेनाश्रियेऽसम्भवाच्च । अन्यकृतस्याप्यनुभवेऽकृतागम-
स्यात्, एकेन दृताः पातकान् पुण्यान् सर्व प्राणिगणो दु खित सुखितो वा स्यात् । गमनाभावस्यम-
नियमाद्यनुष्ठान निरर्थक भवेत्, एव गत्य तरादागतिरपि नोपपद्यते । अक्रियत्वादेव भुक्तिक्रियाऽप्य-
सम्भविनी । न च भुक्तिक्रियामात्रेण तस्य सक्रियत्वेऽपि स्वल्पक्रियत्वाश्रिक्त्य एव यथैककार्यपण-
२५ धनो न धनित्वव्यपदेशभागिति वाच्यम्, यतो दृष्टातोऽय प्रतिनियतपुरुषापेक्षया वा समस्तपुरुषा-
पेक्षया वा, नाय सिद्धसाधनात्, सहस्रादिधनवदपेक्षयाऽप्य निर्धनत्वस्य सिद्धत्वात्, । द्वितीयोऽ-
सिद्धेः, जरणीवरधार्यपेक्षया तस्य धनित्वान्, तथैव यथात्मापि विशिष्टसामर्थ्यवस्तुपुष्पक्रियापेक्षया
निष्क्रियोऽभ्युपगम्यते तर्हि न काचित् क्षतिः, सामान्यापेक्षया तु क्रियावानेव, तस्मान्न सर्वथा निष्क्रि-
यात्मवादो युक्त इति ॥ ८ ॥

३० अथ पौद्धमत निराकरोति—

पञ्चैव स्कन्धा नास्मेति चेन्न, कृतहानात्सर्वथाऽनित्यत्वासिद्धेश्च ॥ ९ ॥

पञ्चैवेति, रूपवेदनाविज्ञानसंज्ञासंस्कारस्कन्धभेदेन पञ्चैव स्कन्धास्तत्र नान्यः कश्चिदात्मा

विद्यते, तत्र पृथिवीघात्वादयो रूपादयश्च रूपेस्त्वय, सुरा दु रा अदु रमुसा चेति वेदनास्त्वय, रूपविज्ञान रसविज्ञानमित्यादिविज्ञान विज्ञानरस्त्वय, सद्धानिमिच्छोद्गाहणात्मक प्रत्यय सशास्त्वय, पुण्यापुण्यादिधर्मसमुदाय सत्कारस्त्वय, एते च स्त्वया क्षणमात्रस्थायिन, यत्सत् तत्त्वणिकमिति व्याप्ते, स्वकारणेभ्य पदार्थाना विनाशिस्त्वभावरतयैथोत्पत्तेश्च, यदि चाविनाशिस्त्वभावो भावो भवेत्तदा सत्त्वव्यापिकाया क्रमयोगपदाभ्यामर्थत्रियाया असम्भवात्सत्त्वस्याप्यभाव स्यात्, व्यापकभावे व्याप्य- 5 सत्त्वासम्भवात्, तथा हि यदधक्रियाकारि तत्परमार्थत सत्, यदि च भावोऽश्रणिको भवेत्तर्हि न हि क्रमेणार्थत्रिया करोति, युगपद्वा, प्रथमपक्षेऽपि नि यदैकार्यत्रियाकारित्व तदाऽपरार्थक्रियावारिस्त्वभाव- त्वमस्ति न वा, आद्ये क्रमकारित्व न स्यात्, सदैव कर्तृत्वप्रमङ्गात्, यदि तथाविधस्त्वभावमत्त्रेऽपि तत्सद्व्याप्येभ्य कार्याकारित्वात् क्रमकारित्वमित्युच्यते तर्हि नि सहकारिणा तस्य कश्चिदतिशय क्रियते न वा, प्रथमपक्षेऽपि पूर्वस्त्वभावपरित्यागेन, अपरित्यागेन वा, आगे स्वभावपरित्यागात्क्षणिकत्व स्यात्, 10 द्वितीये च सद्व्याप्येभ्योत्पत्त्यर्थम्, तत्त्वन्नातिशयाभावात् । अनिश्चितकार्यपि सहकार्येऽयत् इति चेन्न, सफलजगतोऽपेक्ष्यत्वप्रसङ्गाद्विज्ञेयात् । एकार्थत्रियाकारेऽपरार्थत्रियाकारिस्त्वभावत्त्रानभ्युपगमेऽपि तस्या- क्षणिकत्व वथ स्यात् । यदि च युगपदर्थत्रियाकारित्व तस्य स्वभाव इति पक्षोऽङ्गीक्रियते तदा प्रथम- क्षण एव सर्वार्थसामर्थ्यत्रियाणा भावाद्द्वितीयक्षणादायकर्तृत्वया क्षणिकत्व तथापि स्यात्, कृतम्य च फरणा- सम्भवात् पुनर्द्वितीयादिक्षणेपु ता एवाशेषा क्रिया करोतीति वक्तुमशक्यत्वात्, द्वितीयादिक्षण- 15 भाविकार्याणा प्रथमक्षण एव प्राप्तेश्च, तस्य तत्त्वभावात्त्वादत्त्वमभावत्ये चागित्यत्यापत्ते, तस्मान्न स्वकारणेभ्योऽक्षणिकम्योत्पत्ति किन्तु क्षणमात्रस्थायिन एव । ननु स्वकारणेभ्योऽनित्यमैथोत्पत्तिर्न तु द्वितीयक्षणविनाशिस्त्वभावस्य, तस्य च विनाशो यदा विनाशहेतुसमवधान तदा, न तु द्वितीयक्षण एवेति चेन्न, विनाशहेत्वसम्भवात्, विनाशहेतुना हि घटादे किं क्रियते, अभाव इति चेत्स नि पशु- दासरूपः प्रसज्यरूपो वा, आद्ये च भावाद्भावात्तरं घटाभाव स्यात्, तथा च मुद्रादिना भावात्तरे 20 क्रियमाणेऽपि घटस्तदवस्थ एव स्यात्, तेन तस्य किमप्यनरणात् । द्वितीये च विनाशहेतुरभावात् करोतीत्युक्तेर्भाव न करोतीति त्रियाप्रतिषेध एव प्राप्त, न तु घटस्य निवृत्ति, तामपि करोतीति चेन्न निवृत्तेर्निरूपनेन तुच्छत्वाच्चर वारकव्यापारासम्भवात्, अन्यथा शशशृङ्गादावपि कारक्यापार स्यादिति विनाशहेतोरकिञ्चित्करत्वात् स्वहेतुत एव विनाशस्त्वभावात् भावानामुदय इति क्षणिकत्व भावानामिति । एतेभ्य पञ्चस्य चेत्येभ्यो न व्यतिरिक्त कश्चिदात्मा प्रमाणसिद्धः प्रत्यक्षस्य नीरूपेऽप्रवृत्ते, 25 अव्यभिचारिलिङ्गग्रहणाभावेनानुमानस्याप्यप्रवृत्तेश्च, नच प्रत्यक्षानुमानाभ्या व्यतिरिक्तमर्थाविसत्रादि- प्रमाणान्तरमस्तीति दौष्ट्याः । सन्मत निरसितुमाह नेति, पञ्चस्त्वयव्यतिरिक्तम्यात्मनोऽभावे स्वसवि- दितस्य सुखदुःखानुभवस्यानुभविता वाच्य, न तावज्ज्ञानस्त्वयवस्थायमनुभव, तस्य क्षणिकत्वेनाति- सूक्ष्मतया मुद्राद्यनुभवसम्भवात्, त्रियाफलवतो क्षणयो परस्परमत्त्वान्तासम्बन्धात्कृतनाशा कृताभ्यागमप्रसङ्गाच्च, न च सत्त्वानापेक्षया नाय दोष इति वाच्यम्, सत्त्वानिभिन्नस्याक्षणिकस्य 30 तस्याप्यसम्भवात् । न च पूर्वो क्षण उत्तरक्षणे वासनामाधाय विनङ्क्यतीति वाच्यम्, यतः क्षणेभ्यस्मा यपि व्यतिरिक्ता न तर्हि तेषा वासकृत्वम्, यद्यव्यतिरिक्ता तदा च क्षणिकत्वमेवेत्यात्माभावे

सुखदुःखानुभवाभावप्रसङ्ग इति तदनुभवान्यथानुपपत्त्याऽस्त्यात्मा, एव रूपादिपञ्चविषयानुभवोत्तरं
 सकलनाप्रत्ययोऽनुभूयमात्रो न स्यात्, स्वविषयादन्येन्द्रियाणांमप्रवृत्तेराख्यविज्ञानेन तदभ्युपगमे
 तस्य चाक्षणिकत्वे आत्मैव सहात्तरेणाभ्युपगत स्यात्, क्षणिकत्वे च तदोपतादवस्थयम् । अथ क्षणि-
 कत्वसाधननिराकरणायाह सर्वधानित्यत्वासिद्धेश्चेति, प्रमथौगपद्याभ्या तित्यास्यार्थक्रियाकारित्वेन न
 घटत इति यदुक्त तत्क्षणिकपक्षेऽपि समानमेव, क्रमेण योगपद्ये वाऽर्थक्रियाया प्रवर्त्तमानस्य तस्याप्य-
 वश्य सहकारिकारणसव्यपेक्षस्यैव प्रवृत्तेः, अथवा साम्या एव जनकत्वाभिधानमपार्थक्य भवेत्,
 पञ्च सहकारिणा न क्षणिके कश्चिदतिशय कर्तुं पार्यते, क्षणस्याविवेकित्वेनाप्राधेयातिशयत्वात्, क्षणानां
 परस्परौपकार्यौपकारकत्वानुपपत्त्या सहकारित्वाभावात् प्रतिविशिष्टार्थोपपत्ति । अतिस्य वार-
 णेभ्य उत्पत्त्यङ्गीकारेऽपि तत्किमनित्यत्व क्षणक्षयित्वे परिणामानित्यतया वा, आगे क्षणिकत्वे कार्य-
 10 कारणभावासम्भव, 7 च पूर्वक्षणादुत्तरक्षणोत्पादे सति न भवतीति वान्यम्, कार्यकालेऽस्ततो जनक-
 त्वानुपपत्ते, सत्त्वे च क्षणिकानुपपत्ते, किञ्च प्रथमक्षण एव यदि निनाशम्भावत्व तर्हि तदैव तस्य
 विनाशाद्वितीयक्षण इव प्रथमक्षणेऽपि स न स्यादिति किं कस्य कारण कार्यं वा, द्वितीयक्षण एव विना-
 शाङ्गीकार उत्पत्तिकालेऽभवत् पश्चात् भवतोऽन्तरक्षण एव तद्भावे किञ्चिन्नियामक वाच्यम्, विना-
 शहेत्वभाव एव नियामक इति चेन्न, मुद्गरादिव्यापारानन्तरमेव घटादिविनाशदर्शनात् । न च तत्रोक्तो
 15 दोष इति वक्ष्यम्, पशुंदासपक्षे कपालारण्यभावात्तरकरणे घटादे परिणामानित्यतया तद्वत्त्वात्तत्र
 मुद्गरादेर्व्यापारतया घटादीन् प्रति तस्याकिञ्चित्करत्वासिद्धे । प्रसज्यप्रतिषेधपक्षेऽपि भाव न करो-
 तीति प्रश्नसाभावप्राल्या तत्र च कारकव्यापारप्रवृत्ते, न हि सोऽभावमात्रं किन्तु वस्तुतोऽन्यथाविशेष-
 पर्यायः, तस्य च भावरूपत्वात् पूर्वोपसर्गेऽप्रवृत्तत्वाच्च य एव कपालादेरुत्पाद स एव घटादेर्विनाश
 इति कथं विनाशस्याप्येतत्त्वम्, तदव क्षणिकस्यासम्भवात् परिणामानित्यपक्ष एव ज्यायान्, एवञ्च
 20 परिणामी ज्ञानाधारो भवान्तरवाची भूतेभ्य कथञ्चिदय आत्मा स्वीकार्य इति ॥ ९ ॥

तदेव भूतवाद् निराहृत नियतिवाद्बुदासायाह—

सुखाद्यनुभवे नियतिरेव कारणमिति चेन्न क्रियाप्रवृत्तिवैयर्थ्यात् ॥ १० ॥

सुरादीति, योऽयं सुखदुःखाद्यनुभव स नियतिकृत एव न तु पुरुषकारकृतो न वा कालादि-
 कृत, पुरुषवारस्य सर्वजीवसाधारणतया फलवैलक्षण्य कस्यचित्कलापसिद्धि न भवेत्, तथा फालोऽपि
 25 सत् एव । सुरादिकर्त्ता, कारणभेदात्मावे कार्यभेदानुपपत्तेः, नापीश्वर कर्त्ता, तस्य मूर्त्तत्वे प्राकृतपुरुष-
 वत्सर्वकर्त्तृत्वानुपपत्तिः, अमूर्त्तत्वे निमित्ततयादावाशादिवद्वर्त्तव्य भवेत्, तथा तस्य रागादिमहत्त्वेऽप्य-
 दादिवन्न विश्वस्य कर्त्ता स्यात् विगवरामने इरिद्वेश्वरादिविचित्रजगत्कर्तृत्व न भवेत्, नापि स्वभावः
 कर्त्ता, तस्य पुरुषाद्भेदे पुरुषाभितसुरादिकर्त्तृत्वासम्भवात्, तस्माद्भिन्नत्वात्, अभेदे च पुरुषस्यैव
 कर्त्तृत्वप्रान्या तस्यासम्भवात् । नापि वस, यदि तत्सचेतन तदैकदेहे वैतन्यद्वयापत्ति, अचेतनश्चेद-
 30 स्तत्रमस्य कर्त्तृत्वानुपपत्तिर्देवतलण्डस्यैव तस्मान्नियतिवृत्तमेवेति नियतिवादिनः, तन्निरस्यति नेति,
 परलोकाभिधासु त्रिधासु प्रवृत्तिं स्यात्, नियतिवादाध्वनादिनि भाव, तस्मात्सुरादय केचिन्नि-
 वसितृत्वाः केचिन्नात्मपुरुषकारेश्वरादिमापिता, अत एव पुरुषकारकृतत्वेऽपि तद्वैनिश्चयात्कलवैचिश्य

भवत्येव, कार्यवैचित्र्ये कारणवैचित्र्यस्य निमित्तत्वात्, यस्य कस्यचित् फलाभावस्त्वदृष्टकृतसत्त्वापि कारणत्वात्, कालकृतत्वेऽपि न दोष, विशिष्टकाले विशिष्टकार्योत्पाददशैनात्, कर्मणोऽपि निमित्त-
तया कालस्यैकत्वेऽपि विचित्रजगदुत्पत्तिसम्भवात् । तथा तत्र तत्रोत्पत्तिद्वारेण सकलजगद्व्यापना-
दात्मा ईश्वरस्य सुपटु स्रोत्पत्तिकर्तृत्व निर्विबादमेवेतीश्वरस्य कर्तृत्वेऽपि क्षत्यभाव, तस्मात्केवल-
नियत्यादिवादा असम्बन्धप्रवृत्तत्वात्तदमु खविमोचकाः ॥ १० ॥

एवम्भूता सर्व एव वादा अज्ञानवादा नात्मशान्तिप्रदा इत्याशयेताह—

स्वदर्शनानुरागिण एते संसारानुवर्तिनः ॥ ११ ॥

स्येति, एते नियत्यादिवादिन वदाच्चिदपि ससारं नातिपर्तन्ते, स्वोत्प्रेक्षितासत्कल्पनापूर्णदर्श-
नानुरागित्वात्, आत्मपरित्राणसमर्थेऽनेकान्तवादे युक्त्युपपन्ने शङ्कितवाद्य, ते हि शृङ्खदोष नियत्याये-
फान्तवादमेव नि शङ्कभावेनावलम्बमाना अत्राणे त्राणबुद्धि विदधाना अज्ञानिन कर्मबन्धस्थानेषु 10
सपरिवर्तन्ते, अत एव तेऽनार्या मिथ्याज्ञाः क्षात्यादिमद्धर्मप्ररूपणायामसद्धर्मप्ररूपणामति पापोपादा-
नभूतप्ररूपणायाम् सद्धर्मप्ररूपणामतिं वृत्ति, परिप्राजका अपि सतो हेयोपादेयार्थानाविर्भावक
परम्परविरोधपरिपूर्ण छिन्नमूलमच्छिन्नमूल वा गुरुपरम्परायात् ज्ञान परनार्यावेदिनोऽनुसरति, न तु
सद्धकार सर्वज्ञोऽय न वेति विमर्शयन्ति, वदन्ति च 'सर्वज्ञोऽसाविति श्वेततत्कालेऽपि वसुस्तुभिः ।
तज्ज्ञानहेयविज्ञानरहितैर्गम्यते कथमिति । एते चाज्ञानिनो निज मार्गं शोभनत्वेन परकीयश्चाशोभ- 15
नत्वेन मन्यमानाः स्वय मूढा परानपि मोहयन्ति तीव्रञ्च पापमनुभवन्ति ॥ ११ ॥

अथ ज्ञानावरणादिकर्मचित्तनविधुराणा क्रियावादिना मत निराकरोति—

चतुर्विध कर्म नोपचीयत इति केचित्तन्न, तत्रापि कर्मबन्धात् ॥ १२ ॥

चतुर्विधमिति, परिहोपचितमविद्योपचितमीर्यापथ स्वप्नान्तिकश्चेति चतुःप्रकार कर्मबन्ध
नेच्छन्ति केचित्, तत्र प्रथम यथा य कश्चित् क्रोधादिनिमित्ता मनोव्यापारमात्रेण प्राणिनो व्यापाद- 20
यति, न तु कालेन तद्व्यापारे वर्तते न तस्य कर्मोपचयो भवतीति । द्वितीय यथाऽज्ञानान कायव्या-
पारमात्रेण प्राणिन यो हिनस्ति तत्रापि मनोव्यापाराभावात् कर्मोपचय इति । तृतीयञ्च गमनविषय
यथा व्रजतोऽथ्वनि यथाकथञ्चिदनभिसन्वेर्यत्प्राणिव्यापादन भवति न तत्र कर्मबन्ध इति । चतुर्थञ्च
स्वप्न एव लोकोक्त्या स्वप्नान्त तत्र भव तदपि न कर्मबन्धाय, यथा स्वप्ने मुजिक्रियाया चर्यभावः
तथा कर्मणोऽपीति । कर्मबन्धस्तु हन्यमानो यदि प्राणी स्यात्, हन्तुञ्च यद्यपि प्राणीत्येव ज्ञानमुत्पद्येत, 25
तथैव हन्मीत्येवमपि यदि बुद्धिः स्यात्, एतेषु सत्सु यदि कायचेष्टा प्रवर्तते, तस्यामपि यद्यसौ प्राणी
व्यापाद्यते ततो हिंसा ततश्च कर्मोपचयो भवतीति, एवामन्यतमाभावेऽपि न हिंसा न वा कर्मचयः ।
चित्तूचेन चतुर्विधेनापि कर्मणा स्पर्शमात्रानुभययोग्य कर्म भवति न तु तस्याधिको विपाकोऽस्ति, कृत्वा-
पतितसिकतामुष्टिबल्लपशान्तरमेव परिशाटनात्, अत एवोपचयाभाव उक्ते न स्वत्यन्ताभाव इति
केयाश्चिमत तन्निराशरोति तज्ज्ञेति, तत्रापीति, केवलमनःप्रद्वेषादिस्वलेऽपीत्यर्थः, मन एव हि कर्मोप- 30
चये प्रधान कारणम्, मनोरहितकेवलकायव्यापारसदृशे कर्मोपचयाभावस्त तैरप्यङ्गीकृतत्वान्,

तथा पाचयव्यतिरेकाभ्या मनः प्रधान कारणम्, न च पाचयेष्टारहितमकारणम्, भावशुद्धा निर्वाण-
मधिगच्छतीति भणता भवता मनस एवैकस्य प्राधायस्वीकारात्, तथा छिष्टमनोव्यापार कर्मव-या-
येति च स्वीक्रियते तथा च कथं न तत्र कर्मबन्धः । ईर्ष्यापथेऽप्यनुपयुक्तगमने छिष्टचित्तत्वात्कर्म-
वयो भवत्येव, उपयुक्तगमने त्वप्रमत्तत्वात्प्रबन्धक एव, स्वप्रान्तिवेऽप्यनुद्धचित्तसद्भावादीपद्म-यो
भवत्येव, तस्माच्चतुष्टये कर्मोपवयाभाववादिनो विपरीतानुष्ठानतया प्राकृतपुरुषसदृशा एव न मोक्ष-
सुखसङ्गिनोऽनन्तमपि काल जन्मजरामरणादिद्वैशमनुभवन्त एवासत् इति ॥ १२ ॥

पुनः केयाद्विदशानिनां मतमादर्शयति—

ब्रह्मेश्वरादिकृतो लोक इति प्रमाणविरुद्धं केचिदाहुः ॥ १३ ॥

ब्रह्मेति, केचिदेवमाहु, ब्रह्मा जगत्पितामह, स चैक एव जगदादावासीत्, तेन च प्रजा-

10 पत्यादिक्रमेण सकल जगत्सृष्टमिति, अये तु तनुभुवनादिक बुद्धिमत्कारणपूर्वक कार्यत्वात्, सस्थान-
विशेषयत्त्वाद्वा, घटादिवदिति मानमुपयसन्त ईश्वरकृत जगदाहुः । अपरे च सत्त्वरजस्तमसा साम्या-
धस्यालक्षणा प्रकृत्या महदङ्कारादिश्रमेण जगदुत्पत्तिमभिदधति, एवस्थाः सर्वे वादा मृषा वादा एव,
प्रमाणैर्विरुद्धत्वात् । अथ हि लोको ब्रह्मार्थतया न निर्मूलतः कदापि विनश्यति, अतो नादितः केन-
चित् क्रियते, अपि तु लोकौऽयमभूद्वयति भविष्यति च । न हि स ब्रह्मादिभिः कृत इत्यत्र किञ्चित्

15 प्रमाणमस्ति, किञ्चासौ ब्रह्माऽनुत्पन्नो न त सृजति, सरविपाणम्येवासत्त्वेन कारणत्वासम्भवात्, स्वत-
उत्पन्नो यदि सृजेत् तदा लोकोऽपि स्वत कुतो नोत्पद्यते, यदि त्वन्यत् उत्पन्नः सृजति तर्ह्येवस्था,
यदि सोऽनादिस्ताई लोकोऽपि तथा भवतु को दोषः । किञ्चासावनादि सन्नित्यस्ताईं प्रमयौगपद्या-

भ्यामथत्रियाऽसम्भयान्न कर्त्ता भवेत्, यदि चागित्यस्तदोत्पत्त्यनन्तर विनाशित्वात्म्यस्यैव प्राणायामसमर्थ-
तया इतोऽयत्करण प्रति तस्य व्याप्तिर्भवेत् । अपि चासौ यद्यमूर्त्तस्तादाऽऽकाशस्येवाकर्त्ता भवेत् ।

20 मूर्त्तेश्चेत् प्राकृतपुरुषस्येवोपकरणसव्यपेक्षस्य सकलचगत्कर्तृत्व कथं स्यादिति न ब्रह्मकर्तृत्ववाद्दः प्रमाण-
सिद्ध । ईश्वरकर्तृत्वानुमानमपि न प्रमाणम्, व्याप्त्यसिद्धे, कार्यस्य कारणपूर्वकत्वमात्रेणैव व्याप्तेः,
न तु तथाविधविशिष्टकारणपूर्वकत्वेन, कार्यविशेषोपलब्धौ कारणविशेषप्रतिपत्तिस्तु गृहीतप्रतिव-धस्यैव
भवति, न त्वसात्तदृष्टे तथा प्रतीतिः, न हि सरित्समुद्रपर्वतादौ बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वेन हेतौ सम्ब-धो
गृहीत । एव घटादिसस्यादर्शनवत् पर्वतादावपि सस्थानदर्शनात् बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वस्य सिद्धिः,

25 सस्थानमात्रस्य बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वसिद्धेः, अन्यथा मृद्विकारत्वाद्दृढत्वद्वल्मीकस्यापि कुम्भकारकृतिः
सिद्धेत्, तस्मादघवत् सस्थान बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वेन गृहीत तदेव तथाविधकारणानुमापक न सस्थान-
मानम्, किञ्च घटादिसस्थानानि कुम्भकारकर्तृतया लक्षितानि, नैश्वरकर्तृत्वया, तत्रापि तस्य निसिक्तत्वे
दृढहानिरदृष्टकल्पना च स्यात् । अपि च घटादेः कर्त्ताऽनित्याव्यापित्वेनोपलब्धस्तद्गृष्टा तेन साध्य-
मात्रस्यप्राविष्य एव कर्त्ता सिद्धेत्, अन्यथा मूर्त्तस्य च दृष्टान्ताभावतो व्याप्तिसिद्धिर्न भवेत्, तस्मात्त्रे-

30 श्वरकर्तृत्व लोकस्येति तद्वादो मिथ्यावाद एव । तथा प्रधानादिकृतो लोक इत्यपि प्रमाणविरुद्धम्,
एवामूर्त्तत्वे मूर्त्तस्य न सत् उत्पत्तिः स्यात् हि गगनादितो मूर्त्तस्य कस्यचिदुत्पत्तिर्दृश्यते, मूर्त्तत्वे तु

तस्य स्यत उत्पद्यते लोभस्यापि तथोत्पत्तिप्रसङ्ग, न च तस्यान्यत उत्पत्तिरायस्याप्रसङ्गे, अनुत्पन्नस्य
 तस्य कारणत्वे तु लोभस्यापि हुतो गानुत्पादः, किञ्च मत्वरजसमसां साम्यावस्था प्रधानमित्युच्यते,
 ताप्यदिवृत्तात्तस्मात्सहदागुपत्तिरिव्यते, विकारे तु न तस्य प्रधानतेति कथं प्रधानात्सहदागुत्पादो
 भवेत् । किञ्च प्रकृतेरचेतनतया न पुरुषार्थं प्रति तस्याः प्रवृत्तिरिति कथंमात्त्वोपभोगाय सृष्टिं स्यात् ।
 न च तस्मात्तथाविधस्यभावत्वमिति वाच्यम्, ततो धर्मीयत्वेन स्वभावादेव लोकोत्पत्तिप्रसङ्गात् । यदि
 तस्यैव कारणता स्वीक्रियते तदा न वाचित् क्षतिः, स्यो हि भाव स्यमात्र स्वकीयोत्पत्ति, सा च
 पदार्थात्तमित्यत एव, उत्पादयथप्रौढ्यात्मकत्वाद्भक्तानामिति न प्रवृत्तिवर्त्ततावान्ने युज्यत इति, तदेव-
 वादिनो लोभस्यानाद्यपर्ययसितस्योर्ध्वापश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणस्य यैगारिसिखानस्यरुटि-यस्यवरयुग्मपुत्रपाटने
 रधोगुग्मलुपाकारसप्तद्विध्यामवाधोलोकस्य स्थालाकारासंख्येयद्वीपसमुद्राधारमप्यलोभस्य महत्तममु-
 द्भ्रान्तारोर्ध्वलोभस्य धर्मापमांकाशपुद्गलजीवात्मकस्य द्रव्यार्थतया तिलस्य पर्यायापेक्षया क्षणक्षयिण उत्पा- 10
 दव्ययप्रौढ्यापादितद्रव्यसत्त्वस्यात्तद्विजयीकर्मसम्बन्धापादितानैकभयप्रपञ्चास्थाष्टविधकर्मविप्रमुक्ताऽऽम-
 लोकांतोपलक्षितस्य तत्त्वमजानानाः सन्तो मृषा वदतीति ॥ १३ ॥

एते न दुःस्वपारगामिन इत्याह—

नेते दुःखविच्छेदोपायज्ञाः, अन्यकृतदुःखाभिमानित्वात् ॥ १४ ॥

नैत इति, पूर्वोक्तिव अज्ञातिनो न दुःखोच्छेदाय समर्था, दुःखं हि निजागोभनागुष्ठान- 18
 प्रभव तावत्साद्भवति, एते च तदज्ञानाना ईश्वरादिकृत दुःखमिति विदन्ति, ण्यविधवेदिनां कथं
 दुःखविपातोपायपरिज्ञान भवेत्, कारणविच्छेदे हि पार्थस्य विच्छेदो भवेत्, ते च कारणमन्यया
 जानन्ति, तस्मात्तदुपायापरिज्ञानात्सैम्बुदुद्रेणो विधीयमानस्य च यद्रस्यानुपायत्वात्तु दुःखविच्छेद-
 गाप्रवृत्ति, त्रि-तु जन्मजरामरणादिमहादुःखमये संसार एयानन्त काल परिवर्त्तत इति ॥ १४ ॥

गोपालकर्मवतागुमारिण दूषयितुमाह—

पुनः पुनर्मुच्यते रज्यते चेति केचित्तन्न, पुनः कर्मबन्धासम्भवात् ॥ १५ ॥

पुनः पुनरिति, यो ह्यात्मा भुज्जभवे शुद्धाचारो भूत्वा अ्यपगतनिद्रोयकलद्वेऽपापत्या मोक्ष-
 मयाप्य मोक्षस्य एव स्वप्नानपृजासुपलभ्य पुना राग स्वशासनविररधारदोतान् श्रोषन्न प्राप्नोति,
 ततश्च क्रमेण महीमसः कर्मगुरुत्वात्पुन संसारेऽवतरति तत्र पुन प्रप्रन्यया सपुत्रो निर्गेतस्त्वपो
 मुच्यते पुनरपि तथैव शासननिमित्तरागद्वेषाभ्यां संसारः पुनश्च शुद्धाचारादकर्म भवतीति केपाश्चि 25
 म्मतम्, तस्मिन्सति नेति, हेमुमाह पुनरिति, मुष्ठा अ्यपगतावेपकर्मफलद्व्याः कृतकृत्या अ्यपगता-
 शेषवयावसितवस्तुवदया स्तुतिनि-दासु च समाः अ्यपगतात्मात्मीयपरिमहाः, तेषां कथं रागद्वेषा-
 उपहङ्गः, तदभावाद्य कथं कर्मफलः स्यात् । अत एते नम्याज्ञानविपुलाः कथंश्चिद्रव्यप्रद्वेषार्थादौ व्यय-
 मित्या अवि न मनीचीनानुष्ठानभाज इति न संसारपापविप्रमुक्ता इति ॥ १५ ॥

एतेषां सङ्गपरिन्त्यागो विवेकिना कार्यं इत्याह—

वालानेतान् परिज्ञाय मध्यस्थ संयमं चरेत् ॥ १६ ॥

यालानिति, एते पूर्वव्यावर्णितास्तीर्थिका चाला, सदसद्विवेकवैकल्याद्यत्किञ्चन कारिणो भाषिणश्च, तथा परीपहोपसर्गैः कासक्रोधादिभिश्च जिना अत्र एष च न कश्चिन्नातु समर्थाः, धालत्वा-
 देव च धनधायादिभिः सयोग विहाय वय प्रव्रजिता नि सन्ना इत्युथायापि परिमहारम्भेऽनासत्ता
 गृहस्थयोग्यव्यापारोपदेशादिषु प्रवर्तन्ते तानेतान् पापण्डित्वात्तानेति मिथ्यात्वोपहृतातरात्मान सद-
 5 सद्विवेकशून्या नात्मेनेऽयस्यै वा हितायेति सम्यगयगम्य विदितवेद्यो भिक्षुर्न तैः सम्पर्कं विदध्यात्,
 तीर्थिकेषु गृहस्थेषु पार्श्वस्थेषु वा परिहृतसम्बन्धो मध्यस्था रागद्वेषयोरन्तरालेन सञ्चरन् कश्चिन्न
 तीर्थिकादिभिः सह सत्यपि सम्बन्धे त्यक्त्वाद्द्वारो भावतस्तेष्वप्रलीयमानस्तेषां निन्दात्मात्मनश्च प्रशसा
 परिहरन् धर्मोपकरणव्यतिरेकेण शरीरोपभोगार्थमीषदपि परिग्रहं परिहरन् तपोज्ञानमदमप्यकुर्वन्
 सयस परेत ॥ १६ ॥

10 मताग्नराण्यपि सद्गृह्य निराचष्टे—

अत्रेवान्यत्र लोको नित्योऽनित्यो वा बहुज्ञ ईश्वरो नापुत्रस्य गति-
 रित्यादयो वादा निष्प्रमाणाः क्रियावैफल्यात् ॥ १७ ॥

अत्रेवेति, तत्र्यविपर्यस्तमत्तीना केषाञ्चिदभ्युपगम इत्य—अस्मिन् जन्मनि जीवा यदि पुरुषा-
 र्थाई परमयेऽपि ते पुदया एव न स्त्रियो न वा प्रसा स्थावरा वा, इह भवे स्त्रियञ्चेत् परनापि स्त्रिय
 15 एवेति, तथा लोकोऽपि सप्तद्वीपात्मकोऽप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्थभावः, अथवा निरन्वय विनाशी, यद्वा
 द्व्यणुफादिरूपेण भवन्नपि परमाणुर्न परमाणुत्व जहातीति नित्यः, दिगारमाकाशाद्यपेक्षया वा न विनाशी,
 एव ईश्वरोऽपि बहुज्ञ एव न तु सर्वज्ञ कीटसख्यादिपरिज्ञानवैयर्थ्यात् । तथा नापुत्रस्य सन्ति लोका,
 प्राज्ञाणा देवाः श्वानो यक्षाः, गोभिर्दृत्वस्व गोप्रस्य वा न सन्ति लोका इत्येव नैतुक्तिका वादाः केचिज्जगुः,
 वदेते वादाः प्रमाणरहिता इत्याह निष्प्रमाणा इति, अत्रेव परत्रापि जीवो यदि भवेत्तदा दानाभ्य-
 20 यनपनियमतपोऽनुष्ठातादिकाः सर्वा क्रिया आर्थिका भवेयुरित्याह क्रियावैफल्यादिति, तस्मात्स्था-
 चरजगमा जीमाः निजनिजकर्मांगुण्येन परस्पर सङ्गमन्तीति भाव, लोकोऽपि नाप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरै-
 कस्थभावः, प्रत्यक्षमाधितत्वात्, क्षणभावविपर्यायानात्कन्दित्वस्य कस्यापि वस्तुनः प्रत्यक्षतोऽनिश्चयात्,
 निष्पर्यायत्वं यत्तु उपपन्नसदृशमेव । यदि तु स्वजात्यनुच्छेदाभिन्नतेत्युच्यते तर्हि सा परिणामानित्यतैवेत्या-
 स्ममतप्रवेशः । आनाशादेरप्यविशिष्टत्व न युक्तमुत्पादव्ययध्रौव्यात्मकत्वव्याप्यत्वाद्बस्तुत्वस्य,
 25 अन्वया वस्तुत्वमेव तस्य न भवेत् । ईश्वरो बहुज्ञ एव न तु सर्वज्ञ इत्यप्ययुक्तम्, बहुज्ञत्वेऽपि तस्य
 सर्वज्ञत्वाभावे न प्रेक्षापूर्वकारिभिर्माहाता भवेत्, हेयोपादेयोपदेशप्रदानवैकल्यात्, तथा तस्य कीट-
 संख्यापरिज्ञानाप्युपयोग्येव, एतद्विषयपरिज्ञानाभावेऽपरत्रापि हेयोपादेयेष्वपरिज्ञानत्वसाङ्ख्या तत्र
 प्रेक्षापूर्वकारिणा प्रवृत्तिर्न स्यात्, तत्परिपालनमपि सम्यक् भवेत् तस्मात्तस्य सर्वज्ञत्वमेष्टव्यमेव । उप-
 प्रत्य न सति त लोका इत्याद्यभिप्रायमपि युक्तिरहितमेव, पुत्रसत्तामात्रेण यदि विशिष्टलोकावाप्तिसाईन्द्र-
 30 म्बहृष्टानुष्ठातावराहादिभिर्लोका व्याप्ता भवेयुः, तेषां बहुपुत्रत्वसम्भवात्, यदि पुत्रवृत्तानुष्ठानविरो-
 पायर्हि पुत्रमेकेन शुभेऽप्युचितेऽपरेण चाशुभे तत्र का वासा, निजकृतानुष्ठानवैयर्थ्यमपि भवेत्, तस्मा-
 केते वादाः प्रमाणोपमा इति ॥ १७ ॥

इत्य समयनिरूपणमभिधाय कर्मविदारणोपाय हिताहितप्राप्तिपरिहारलक्षण बोधो यच्चमुप-
क्रमते—

योग्यस्सद्धर्ममवेत्योत्थाय च सफलं स्यात् ॥ १८ ॥

योग्य इति, बोधयोग्यतामवाप्त इत्यर्थ, सा च मनुष्यजन्म तत्रापि कर्मभूमि पुनरायदेश
तत्रापि मुकुलोत्पत्तिस्रयेन्द्रियपाठव श्रवणश्रद्धादिप्राप्तिश्च, एवविधसामग्रीप्राप्तौ सत्या तुञ्जान् भोगान् 5
परिहृत्यावश्य सद्धर्मे बोधो विधेय, अकृतधर्माचरणाना हि प्राणिना सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रप्राप्ति-
दुर्लभैव, प्रमादाद्धर्मध्रष्टानामन तमपि काल ससारपरिभ्रमणस्य दुर्घारत्तान्, आयुरायनेनापाय-
पूर्णम्, त्रिपत्योपमायुष्स्वापि पर्याप्त्यनन्तरम तर्मुहुर्त्तेनैव कस्यचित् मृत्यूपस्थितिसम्भवात्, आयुषः
सोपक्रमत्वात् । तथा स्वजनादिहोद्वाकुलितमानसस्य सदसद्विवेकविधुरस्य स्वनादिपरिपाडनाय
यत्किञ्चित्सारिणो निजकृतकर्मबलादेव नरकादियातनास्थानेषु परिभ्रमणस्य दुर्निवारतया न जमा- 10
न्तरेऽपि तस्य सुगतिः सुलभा, कर्मणामुदयमननुभूय तपोनिशेषमन्तरेण तदपगमासम्भवात् ।
भोगेच्छुर्विषयासेवनेन तदुपशममपेक्षते, तस्य चेह परत्र केवल ह्येश एव भवति न तूपशमायाप्तिः,
प्राप्तमपि सौधर्मादिस्थानमायुष क्षये न त्राणाय समर्थमतस्तस्मादपि प्राण्यवश्य च्यवत एव । येऽपि
तीर्थान्तरिीया शास्त्रार्थपारगा धर्माचरणशीला ब्राह्मणा भिक्षवो वा मायावृत्तासदनुष्ठानमूर्च्छिता
सन्तस्तेऽप्यत्यर्थमसद्वेद्यादिभि पीडयन्त एव । तीर्थान्तरीयोपदिष्टैस्त्वप्राविभिरपि न दुर्गतिमार्ग- 16
निरोध, आन्तरकपायापरित्यागात्, तस्मान्न मुनिर्हिताहितप्राप्तिपरिहारे भोगासक्तो मुह्येत्, किन्तु
मनुष्याणा स्त्रोक जीवितमवगम्य यावन्न पर्येति तावद्ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणधर्मानुष्ठानेन जीवित
सफल कर्तव्यम्, ह्येशबहुलान् विषयानवगम्य गृहपाशयघन छिन्त्यात्, यतमान प्राणिनामनुपरोधे-
नोद्युक्तविहारी भवेत्, तदेव हिंसानृतादिपापेभ्यो यस्सर्वथा विरतो भवति स एव सम्यगुत्थित
त्रोधाद्यपनेता मनोवाकायकर्मभि सर्पत सावद्यानुष्ठानेन विरत, स चानुकूल प्रतिफूलैर्वा परीपदैः 20
स्पृष्टोऽपि मनःपीडा न विदध्यात्, अनिगूहितबलवीर्योऽधिसहेतु न धा मात्रादिभि कृतैर्विधेयैः
ससारगमनैकहेतुभूतैरात्तौलापैः कातरो भवेत्, एव कर्मणा विदारणमार्गमागतो मनोवाकायसघृतः
सावधारम्भ परित्यज्येन्द्रियै मुसधृत सयमानुष्ठान विदध्यादिति ॥ १८ ॥

याह्यत्रव्यस्वजनारम्भपरित्यागमुक्त्वाऽथात्तरमानपरित्यागमाह—

परिहृतमदो विदितस्वभावस्सम सयमं चरेत् ॥ १९ ॥

25

परिहृतेति, कर्माभावस्य कपायाभावः कारणमिति विदित्वा मुनिर्गोत्रादिमद न यायात्,
तथान्येषा निन्दामपि न कुर्यात्, तपःसयमहानेष्वपि यैर्मानो मुनिभिस्त्वत्क ते कथ परनिन्दा
कुर्युः तथापि य कश्चिद्विवेकी पर निन्दति स तत्कृतेन कर्मणा ससारेऽरघट्टघटीन्यायेन परिषर्त्त
एव, तस्मान् परनिन्दा योपवती विश्वाय विशिष्टदुलोद्भवोऽह ध्रुववान् तपस्वी भयान्तु मत्तो हीन इति
न प्रमाद कुर्यात्, किन्तु चक्रवर्तिनाऽपि सयमपदमुपस्थितेन पूर्वमात्मप्रेष्यप्रेष्यमपि षदमानेन लज्जा 30
न विधेया, इतरेण चोत्कर्ष इत्यलज्जमान उत्कर्षमकुर्वन् परस्परतो घन्दनप्रतिवन्दनाविक्रान्तिया-

कुर्यात्, विमालम्य तत्कार्यमित्यत्राह विदितस्वभाव इति, जीवानामुच्चापस्थानगतिलक्षणमतीतम-
नागत च स्वभाव सुष्ठु विदित्वा परिहृतलज्जामदो बहुप्रज्ञोऽपि सदा कपायजयकृतप्रयत्नः, कीदृशः कः
व्यवस्थितो लज्जामयी न कुर्यादित्यत्राह स्म इति, सामायिकादौ सयमे सयमस्थाने वा पटस्थानपतितत्वान्
सयमस्थानानामन्यतरस्मिन् सयमस्थाने छेत्रोपस्थापनीयादौ धर्त्तमानः समभावेन यावत्सृत्युकाल ताव-
५ छज्जामदपरित्यागोपेतः सयम धरेत्, सयमानुष्ठाने प्रधर्त्तत, हन्यमानो वा पूज्यमानो वा श्रेय मानञ्च
परिहरन् सयमस्याविराधको भवेदिति भाव ॥ १९ ॥

परीपद्दोपसर्गादीना सम्यगधिसहृत् कार्यमित्याह—

सहनोऽस्मृतशब्दादिर्निर्ममो विहरेत् ॥ २० ॥

सहन इति, भमीचीनभावयुतशरीतोष्णादिरूपाननुकूलप्रतिवृत्तोपसर्गात् मनोवाकायेन सम्य-
10 गधिसहृत्मात्रो लोके सर्वज्ञोच छान्त्यादिरूपः धृतचारित्ररूपो वा धर्म एकान्तहितत्वाद्दुत्तर इति दृढ
भाव्यमानो गृहस्थकुप्राद्यचनिकपार्श्वस्थादिभावमपहाय पूर्वमनुभूताननागतात् वा शब्दादिविषयान् स्मरण-
मात्रेणापि महदनर्थकरणनभिलषन्नद्विधधर्मापनयाभिलाषुक इदं भग, अथ स्वाम्यहमित्येव ऋषि
परिग्रहप्रहरहित इन्द्रियोइन्द्रियैर्विद्योतसिपारहितस्तपोवीर्य कदाचिदप्यनघातपूर्वमात्महित दु खेना-
याप्यत इति मयमानो नेपदपि सयमानुष्ठानान् प्रमाद्येत ॥ २० ॥

15 परीपद्दसहनादेवाज्ञानोपचितस्य कर्मणो विनाश इत्याह—

ससृताश्रवद्वारोऽकामी सर्वसंवरमाश्रयेत् ॥ २१ ॥

ससृतेति, अज्ञानेनोपचित हि कर्म घट्टसृष्टीघत्तनिकाचित सप्तदशविधसयमानुष्ठानान् प्रतिक्षण
क्षयमुपयाति, यथा हि तदाकोदरसस्थितमुदक निरुद्धापरप्रवेशद्वारं सदा रविकरसम्पर्कादनुक्षणमपचीयते
तथा ससृताश्रवद्वारस्य साधोरिन्द्रिययोगकपाय प्रति सलीनतया ससृतात्मन सयमानुष्ठानेन चानेक-
20 भवाज्ञानोपचित कर्म क्षीयते मोक्षञ्च स प्रजति, यच्च कामान् कथादीन् कयमपि न कामयति तान्
व्याधिरूपतया द्रष्टृत्वान् सोऽपि सतीर्णसम, निर्दिचनतया शब्दादिविषयेष्वप्रतिबद्धत्वेन ससारो-
दन्यतस्तदोपान्तवर्त्तित्वान् । यस्तु लघुप्रकृति समृद्धिरससातगौरवेषु गृह्यः कामासेवने घृष्टतां गत
कर्त्तव्येष्ववसीदन् समस्तमपि सयम मलिनीकरोति, धर्मध्यानादिक कथ्यमानमपि नावगुध्यते, अति-
भारादिभिरत्य तदभ्रमितवलीवर्षस्य विषमपयादौ प्रचोदितस्यापि गमनसामर्थ्योनुदयादिव कामादिविषयै-
25 र्जितस्य तत्पङ्कनिमप्रस्य तत्सम्भ-वपरित्यागेना यत्र सयमादौ गमने सामर्थ्यानुदयात् । तदनुपङ्गाच्च भवान्तरे
कुनातिप्राप्तिरविनाभाविनीति विषयासङ्गादात्मान सर्वथा पृथक् कर्त्तव्यम्, तथैवमात्मानमनुशासितव्य
अपि जीवोऽनुभक्तमंकारी हिंसानृत्तसोयादौ प्रवृत्तो दुःगती पतति परमाधार्मिकैश्च स कदुर्ध्वमानः
शुधादिवेदान्प्रसोऽत्यर्थं रटति हा मातर्त्रियत इत्येवमाक्रन्दति, न हि तत्रास्ति कश्चित् प्राता, तदेव
दु सहायि दुःस्थानि सम्भवन्ति तस्मान्न त्वया विषयानुपङ्गः कर्त्तव्य इति, तथा कश्चिदज्ञलोकोऽसद-
30 नुष्ठारे प्रवृत्त पापकर्मकारी परेण धर्मायाधर्मनिवृत्तये वा चोदितो घृष्टतया पण्डितमाचतीताना-
गतौ विनष्टानुत्पन्नत्वेनाविद्यमानो न ताभ्या किञ्चित्प्रयोजनमस्ति प्रेक्षापूर्वकारिभिश्च तदैव परमार्थ-

साधकचेनाद्रियते यद्दर्शमानकालभारित्वात् परमार्थतया सद्भूत, तथा चेह लोक एष विद्यते परमार्थतो न परलोकः न हि कोऽपि परलोकं दृष्टेहायात इति परलोकं निह्रुते, स च कार्योपार्थविवेचनाविशुद्ध प्रत्यक्षस्वीयाभ्युपगमात्, मिथ्यादर्शनज्ञानावरणादिकर्मणाऽतीव निरुद्धदर्शनत्वाद्यथावस्थितवस्तुवेदि-
 क्षर्षमोदिवमार्गं न तस्य श्रद्धा समुदेति, अत एव स सदसद्विवेकविफल पौनःपुन्येन मोहमुपगच्छन्न-
 गतससारमागरभवेति, तस्मान्निपुणोऽपिपुणो वा मोहमुत्सज्य सम्यग्मुत्थानेनेत्थाय सर्वानपि प्राणिनो ६
 दुःखप्रियत्यसुगमप्रियत्वाभ्यामात्मतुल्य पदयन् पालयेत्, यदा च गृहयास्वपि मनुज श्रमणवर्मप्रति-
 पत्त्याद्यानुपूर्व्यां प्राणिषु यथाशक्त्या समतया वर्त्तमान मुषतो देवलोके प्राप्नोति तदा महासत्त्वतया
 यः पञ्चमहाप्रतपारी यतिस्तस्य किमु वचन्यम्, तस्माद्वेयमुपादेयन्न भगवदात्मनुरूपं ज्ञात्वा धर्मक-
 प्रयोजनोऽनिगृह्यितनलवीर्यः सुप्रणिहितयोगसर्वसवरलक्षण मार्गमाश्रयेत् ॥ २१ ॥

प्राणिनो न कश्चिच्छरणमित्याह—

10

स्वजनादिर्न प्राणायातोऽवसरो न त्याज्य ॥ २२ ॥

स्वजनादिरिति, मातापित्रादयो धनधान्यादय करितुरगादयो वा पूर्वोपात्तासातादिकर्मो-
 दयेन प्राप्ते दुःखे न तव आत्मानं प्रातु समर्था, अपि तु तदेकैनेनातुभूयते, उपत्रमकारणैरुपक्रान्ते
 स्वायुषि स्थितिक्षेपेण वा भयान्तरे मरणे वा समुपस्थिते न स्वजनादयस्त्रावार, एतद्व्येय गत्यागती
 करोति, एवमेव ससारे सर्वेऽपि प्राणिनः स्वकृतकर्मणैव सूक्ष्मवाद्पर्याप्तापर्याप्तादिभेदेन व्यवस्थिताः, 15
 तेनैव च कर्मणा नानाविधानि दुःखान्यनुभवन्तो नानायोगेषु गर्भाधानादिषु लपीडिताः परिभ्रमन्ति
 एव विदन् विवेकी द्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणमयसरं विश्राय तदुचितमाचरेत्, जह्मत्वपञ्चेन्द्रियत्व-
 मुकुलोत्पत्तिमानुष्यलक्षणो द्रव्यावसर, आर्यदेशार्थपङ्क्तिशक्तिनापदलक्षण क्षेत्रावसर, धर्मप्रतिपत्ति-
 योग्यायसर्षिणीचतुर्थारकादि काठ्यावसर, धर्मश्रवणतच्छ्रद्धानचारित्रावरणरर्मक्षयोपशमाहितविरति-
 प्रतिपत्त्युत्साहलक्षणो भावावसर, तदेवविषमवसर परिहायादृत्तधर्माणा दुर्लभा कृतधर्माणामपि तद- 20
 तिविराघने वल्कृष्टतोऽपार्थपुद्गलपरावर्त्तप्रमाणकालेन तु सुलभा धोधिमवाप्नुयात्, तदधातो च तदनु-
 रूपमेव कुर्यात् ॥ २२ ॥

अथोदीर्णाः प्रतिभोमोपसर्गाः सम्यक् सोढव्या इत्याह—

प्रत्युपसर्गासहिष्णु कश्चिद्भ्रज्यति निन्दति च ॥ २३ ॥

प्रत्युपसर्गति, उपसर्गो हि द्विविधः, औधिकोपसर्गिकभेदात्, अशुभकर्मप्रकृतिजनितः 25
 औधिको भायोपसर्गः, अनुदयमाप्तानां कर्मणामुदयप्रापणमुपक्रमः, यद्द्रव्योपयोगाद्येन वा द्रव्येणा-
 साधवेदनीयाद्युभय कर्मोदीर्यते यदुदयात्कालपमत्त्वस्य समयविधातो भवति न औपसर्गिक उपसर्गः,
 यतीना मोक्षात्सयमस्याना समयस्य प्रतिबन्धरत्वादसावेवाप्राधिप्रियते, स च चतुर्विधः, दैविको -
 मानुषसूत्रश्च आत्मसवेदनश्चेति, दैविको हास्यप्रद्वेषविमर्शपृथग्विमात्रावतश्चतुर्धा, मानुषोऽपि हास्यप्रद्वेष-
 विमर्शपृथग्विमात्रावतश्चतुर्धा, वैरश्च भयप्रद्वेषाहारापत्संरक्षणतश्चतुर्धा, आत्मसवेदनोऽपि पट्टनातो 30
 देशनातः सम्मनातः प्रपातायेति चतुर्धा, वातपितृश्रेष्मसनिपातजनितत्वाच्चेति वा, तथा दिव्यादिश्चतु-

विधोऽप्यनुकूलप्रतिकूलभेदादष्टधा । तत्र यथा कश्चिद्व्युत्पत्तिः सङ्गामे समुपस्थिते दार्शन्य आत्म-
 श्वाप्राप्तवधो चाग्निर्विस्फूर्जन् न मत्कल्प परानीके पश्चित्सुभटो चरति इति तावद्भ्रजेति यावत्पुरोवस्थितं
 श्रोत्रवासिं जेतार न पश्यति यथा च परानीकसुभटः चक्रुःतादिना विश्रुतो भवति तदा दीनो भङ्ग-
 मुपयाति तथाऽभिनयप्रप्रजित परीपहेररष्ट पत्रयाया किं दुष्करमित्येव गर्नप्रभिनयप्रप्रजितत्यदेव
 5 साध्याचारेऽगवीण दार्शन्यो भवति यावत्सयम रूध्र न भजते तत्राप्ये तु यद्व्यो गुरुकर्माणोऽल्पस-
 स्वा भङ्गमुपयान्ति, यथा हेमन्तमासे सहिमणो यायुर्लंगति ग्रीष्मे च महताभिमापेन व्याप्तौ
 विमास्व पिपासुर्दैन्यमुपयाति तत्रश्च सत्प्रतीनारहेत्ननुस्मरति व्याकुलचेताश्च सयमानुष्ठान प्रति
 विपीदति, एव यतीना परदत्तेनैवैषणीयेनाहारदिनोपभोगो भवति, क्षुधादिवेदनार्त्ताना यावज्जीव
 परदत्तैवणा दुःख भवति, अल्पसत्त्वस्य चाग्नापरीपते दुःखेन सोढव्य, अनार्थपरैरुक्तमेते यतय
 10 आग्निलदेहा लुञ्जितशिरसं क्षुधादिवेदाप्रस्ता पूर्वाचरितफर्मदुःखिनस्तत्कलमनुभवन्तीति तथैते कृप्या-
 विवर्मं कृतमसमर्था यतयः सहृताः पुत्रदारादिभिः परित्यक्ता निर्गतेकाः प्रप्रयामभ्युपगता इति च
 निशम्य लघुप्रकृतयो विमनस्का भवन्ति सयमाद्वा भ्रश्यन्ति, एव यद्यदशमशनादिव्यपि भाव्यम्,
 महासत्त्वास्तु गताभिमाना ज्ञानाद्यभिदुष्टये महापुरुषसेवितं पन्थानमुप्रजन्ति, मिथ्यात्वोपहत-
 दृष्टयस्तु रागद्वेषाम्नातत्वात् साधुविद्वेषिणो नानाविधैरसदालापै साधु कर्दयन्ति ॥ २३ ॥

15 अधानुकूलोपसर्गांश्चयेणाह—

दुर्लङ्घ्यान्तरोपसर्गमोहितो निर्विवेको विपीदति ॥ २४ ॥

दुर्लङ्घयेति, उदीर्णां प्रतिकूलोपसर्गाः प्रायो जीवितविप्रकरा अपि महासत्त्वैर्मुनिभिर्मार्थ्य
 स्थयमवलम्ब्य सोढुं शक्याः, एते त्वेनुकूलोपसर्गास्त्वानुप्युपायेन धर्माख्यापयतीत्येते दुर्लङ्घ्याः, आन्त-
 रेति, प्रतिकूलोपसर्गा बाहुल्येन शरीरविकारकारित्वेन चादराः, एते च चेतोविकारकारित्वेनान्तरा,
 20 एवम्भूतान् क्वादिकृतानुपसर्गान् प्राप्याल्पसत्त्वो नैव ह्यात्मान सयमानुष्ठानेन धर्मेयितु समर्थो भवति,
 किन्तु सयम लजति, ते हि मातापित्रादय प्रजन्त प्रप्रजित वा वेषयित्वा रुदन्तो यदन्ति त्यम-
 स्माभिर्यात्याद्ब्रह्मनामस्माक पाळको भविष्यतीति पोषितः पेन हेतुना कस्य बलेनास्मान् लजसि, न
 ह्यस्माक एतदन्य कश्चिद्रक्षको विशते, अयं तव दृढः पिता, इयमप्राप्तयौयता ते लब्धी भगिनी, एते
 च तव सहोदरा, निराधारानस्मान् विमिनि परिलजसि, दृढमातापित्रपाळनेन च तवेष्टलोकः पर-
 25 लोकश्च भविष्यति, इयं तथाभिनयोदा प्रलययौयना भार्या त्वया परित्यक्तोन्मार्गयायिनी यदि भवे-
 महान् जनापवाद स्यात्, जानीमी धय त्वं फर्मभीरुरिति तथापि आगच्छ गृहं गच्छामः सम्प्रति
 किमपि धर्मं मा कृथा, उपस्थिते तु धर्मणि धयमपि सहायका भविष्याम इत्येवमादि व्युद्धाहयन्ति,
 अल्पसत्त्वश्च म् गुरुधर्मा तैर्नोदितो गृहं प्रति धावति, आगतश्च त सर्वमनुकूलमनुतिष्ठतो धैर्यमुत्पा-
 दयति सर्वानुकूलैरुपचरति, एवमेते सङ्गा दुःखेनातिलक्ष्यन्ते तस्माद्भिर्गुणैरिति संसारेव हेतु परिहाय
 30 प्रत्याख्यानपरिहाया परिहरेन्, उपस्थितैरनुकूलोपसर्गैर्गृहायासपाशा गमित्येत्, प्रतिकूलैरुपसर्गाः श्रुत-
 धारित्राख्य धर्ममवगम्यासमञ्जसकारित्वेन जीविन नाभिकाहेदिति ॥ २४ ॥

अयोपसर्गैरध्यात्मरिपीदन भवतीत्याह—

न विचिकित्स्या त्राणाय व्याकरणादौ यतते ॥ २५ ॥

नेति, अल्पसत्त्वाः प्राणिनाः, विचित्रा च कर्मणा गति प्रमादस्थानानि च गृह्णी विद्यन्ते, केन पराजितोऽहं सयमाद्गृहो भवेयमिति को वेतु शक्तुयात्, नास्माक निश्चन पूर्वोपाजितद्रव्यजाद-
गस्ति यत्तथाविधे समये वृद्धावस्थाया ग्लानावस्थाया दुर्भिक्षे घोषयोगाय भवेदतो व्याकरण गणित
य्योतिष हस्तिशिक्षा धनुर्वेद वैद्यक होराशास्त्र मन्त्रादिक वाऽधीतश्चेत्तदा परेण पृच्छ्यमानो हस्तिशिक्षा-
धनुर्वेदायुर्वेदादिकं कथयिष्यामीति सयमभारजहन प्रति विचिकित्सा समापन्नो हीनसत्त्वो व्याकरणादौ
प्रयतते, न च तथापि मन्दभाग्यस्त्रादभिप्रेतार्थसिद्धिर्भवति । महासत्त्वश्च साधु सुमदवत् परलोक-
प्रतिस्पर्धिनायायारिवर्गं जेतु सयमोत्थानेनोत्थितो गृहपाशमवधूय न्यकृत्य च सायद्यानुष्ठानमात्मनोऽशेष-
फलद्वारादित्याय संयमानुष्ठानक्रियाया दत्तावधानो भवति, न च स्वरेऽपि गृहवासमनुशोचति ॥ २५ ॥ 10

अथाऽऽजीविराना दिगम्बराणा वा परोपकारपूर्वकजीवनम्भावस्य साधोराचारे आक्षेप
दूषयितुमाह—

अन्योऽन्योपकारेण गृहीवैते मूर्च्छिता इत्युक्तिरयुक्ता, तेषां पक्षद्वय-
प्रसङ्गात् ॥ २६ ॥

अन्योऽन्येति, पुत्रकलत्रादिद्वेषाशैरनुत्ता गृहस्था यथा परस्परोपकारेण मात्रादिः पुत्रे पुत्रश्च 15
मात्रादौ मूर्च्छितस्तथैते परस्परतो रोगिणः सायुर्भिक्षमन्वेपयत, ग्लानयोग्यमाहारमन्विष्य तदुपकारार्थं
दृग्ध्वमाचार्यादर्वेयाशुच्यकरणानुपकारेण वर्तन्वमिलोवविषया मूर्च्छिता, परस्मै दानादिनोपकारो हि
गृहिणा धर्मा न तु शतीनाम्, तस्मादेते गृहस्था इव सरागिण परस्परारत्तत्वात्, यतयो हि नि सङ्ग-
तया न भस्विदायत्ता भवन्तीत्याजीविकादयो दिगम्बरा वा वदन्ति, तन्निषेधायाह तेषामिति,
पथवदतामात्मीयपक्षस्य सदोपस्य समर्थनात्रागस्य निष्कलङ्कस्वामदभ्युपगमस्य दूषणाहेपस्य च प्रसङ्गः 20
स्यात्, स्वतोऽसदनुष्ठान सदनुष्ठायिना निन्दनमिति या पक्षद्वयस्य प्रसङ्गः, यद्वा धीजोवकोद्विष्टकृत-
भोजित्वाद्गृहस्थाः, यतिलिङ्गाभ्युपगमात् प्रमज्जिताश्चेत्येव पक्षद्वयस्य प्रसङ्गः, तथा हि धयमपरिप्रदतया
निष्किञ्चना इत्यभ्युपगमस्य गृहस्थभाजनेषु युष्माभिर्मुन्यते तत्परिभोगश्च तत्परिग्रहोऽवश्यम्भावी,
आहारादिषु मूर्च्छेनाश्च कथ निष्परिग्रहाभ्युपगमो निष्कलङ्को भवेत्, भिक्षादनं कर्तुमसमर्थस्यापरैर्गृह-
स्थैरभ्याहृतं कार्यते भवद्भिः, यतेरानयनाधिकारामावात्, तथाच गृहस्थानयने यो दोषः स भवता- 25
मयश्यम्भावी, गृहिभिर्हि धीजोवकाशुपमर्देनापादितमाहार मुक्त्वा ग्लानमुद्दिश्य यन्निष्पादितं तदवश्यं
युष्मदुपभोगायावतिष्ठते, एवञ्चैते पञ्जीवनिकायविराघनयोद्विष्टभोजित्वेनाभिगृहीतमिध्यादृष्टितया च
साधुपरिभाषणेन च तीव्रेण कर्मयन्धेनोपलिता, नैते सद्युक्तिभिर्वा द कर्तुं समर्थाः, विपर्यस्ता-
वयोधेन व्याप्तत्वात्, केवलं क्रोधातुगा असभ्यवचनानीन्धेयाश्रयन्ते, अर्थातुगत्युक्तिभिः प्रमाणभूतै-
र्हेतुदृष्टातैः स्वपक्षसंस्थापनाया सामर्थ्यामावात् । तस्मात्तदेव वक्तव्यं वादकालेऽन्यदा वा येन येनोप- 30
न्यलेन हेतुदृष्टान्तादिना स्वपक्षसिद्धिलक्षणे माभ्यस्यवचनानिना वा परानुपपावलक्षणं आत्मसमाधिः

समुत्पद्यते येनाऽनुष्ठितेन भाषितेन याऽऽयनीर्थिको धर्मश्रवणादौ याऽऽन्यः प्रवृत्तो विरोध न यायात् । तस्माद्विषु सर्वज्ञप्रणीत धर्ममवेत्य यथा स्वस्य समाधिर्लोनस्य चोत्पद्यते तथा पिण्डदानादिकं कुर्यात्, न दोषसंगेरुपसर्गितोऽसमञ्जस विदध्यादिति ॥ २६ ॥

अथ स्पलितशीलस्य साधोः प्रज्ञापनामाह—

६ तु श्रवणोपसर्गोऽज्ञाः संयमे विपीदन्ति ॥ २७ ॥

तुःश्रवणेति, केचित् पञ्चाग्न्यादितपसा सततशरीरा सिद्धिं शीतोदकन्दमूलाद्युपभोगि-
नोऽपि प्रापु, यथा बाहुकनारायणासितदेवलपाराशरदयः केचिद्वाशनादिकममुक्त्वा यथा नम्यादयः,
केचिदाहारादिकं मुक्त्यैव यथा रामसुसादय इत्येव केनचिदुक्तं निशम्याज्ञाः सिद्धिं नानाविधोपाय
साध्यमिति निश्चित्य सयमानुष्ठाने विपीदन्ति यदि वा तत्रैव शीतोदकादिपरिभोगे लगन्ति, किन्त्वे-
१० तानावधारयन्ति येषां सिद्धिर्गमनमभूत् तेषां पुत्रश्चिन्मिन्ताज्ञातजातिस्मरणादिप्रत्ययानामवाप्तसम्य-
ग्ज्ञानचारिणाणामेव वल्कलचीरिप्रभृतीनामिव सिद्धिर्गमनमभूत्, न तु कदाचिदपि सर्वविरतिपरिणाम-
भावलिङ्गं विना शीतोदकाद्युपभोगेन जीवोपमर्दप्रायेण कर्मक्षयोऽवाप्यत इति ॥ २७ ॥

मतान्तर निरखति—

कारणसमत्वात्कार्यस्य सुखान्मुक्तिरित्येके, न विरूपादपि कार्यदर्शना-

१० द्वैपयिकस्यासुखत्वाच्च ॥ २८ ॥

कारणेति, केचित् शाक्यादयः स्वयूच्या येषं सुखते, मुलेनैव सुखं भवति न तु लोचादि-
श्लेणेन कार्यस्य कारणसादृश्यात्, शालिपीजादि शाल्यङ्कुरोत्पत्तिर्न यथाङ्कुरोत्पत्ति, तस्मान्नोद्गाहार-
विद्यारादैश्चित्तस्वारथ्यं ततस्समाधिस्तस्माच्च मुक्तयवाप्तिरतः मुलेनैव सुखावाप्तिर्न कदापि लोचादिकाय-
८ श्लेणादिनेति, यत्ने च सदा ससारान्तर्बर्त्तिनोऽज्ञा, ज्ञानदर्शनचारित्र्यात्मफलं जने द्रशासनप्रतिपादितमा-
२० नैव परिहरणात् । कारणसमत्वात्कार्यस्येति नियमं दूषयति विरूपादपि कार्यदर्शनादिति, शुद्धादि
शरो जायते गोमयाद्दुग्धो गोलोमानिलोमादिभ्यो दूर्वेति विसदृशादपि कारणात्कार्यस्योत्पत्तिदर्शनेन
न कारणसादृश्यनियमं कार्यस्य, मनोद्गाहारादिवमपि सुखं प्रति व्यभिचारि, विसृचिकादेरपि संभ-
वात्, दोषात्तरमाह वैपयिकस्यासुखत्वाच्चेति, विषयजं हि सुखं दुःखप्रतीकारहेतुत्वात्सुखा-
८ भासतया सुखमेव न भवति, अतः परमानन्दरूपस्यात्यन्तिकैफात्तिकस्य मोक्षसुखस्य कृतः कारण
२५ मवेत्, भवद्रीत्या साम्यताया अप्यभावादिति भावः । चशब्देन विचित्रसंसारानुपपत्तिलक्षणदोषस्य
समुत्पत्तयः, यदि हि मुलेनैव सुखं तर्हि नित्यमुविना स्वर्गस्थाना पुनरपि सुखानुभूतेस्तत्रैवोत्पत्ति-
स्थान्, तारकाणाञ्च पुनर्दुःखानुभवात्तत्रैवोत्पत्तिरिति नानागत्या संसारस्य वैचित्र्यं न भवेत्, न चैत-
दृष्टमिष्टश्चेति भावः । लोचादिकमप्यल्पसत्त्वानामपरमार्थदृशामेव तु तत्कारणरूपत्वं परमार्थदृशा
८ महान्मर्यादान्नु सर्वमेतत्सुखायैव । मनोद्गाहारादिना च न समाधिर्भवेति, ततः कामोद्रेकात्तस्मात्-
३० तसोऽभिरत्वात्, तस्मादेते सायदानुष्ठायिनः परमसुखविलोपिनोऽन्तसंसार इति ॥ २८ ॥

मतान्तरं दूषयति—

स्त्रीसम्बन्धो न दोषायेत्येके तन्न सर्वदोषास्पदत्वात् ॥ २९ ॥

स्त्रीति, केचित्स्त्रीवशात् रागद्वेषोपहृतचेतसो जैनमार्गविद्वेषिणो युवतिप्रार्थनाया रमणी-
सम्बन्धे दोषाभावमङ्गीकुर्वन्ति यथा पिट्टादिकस्य तदाद्रूपोपशमनार्थं पूर्ववधिरादिषु निर्गत्य सुदू-
र्मात्रं मुक्तिनो भवन्ति न च दोषेणानुपगम्यते तथा स्त्रीप्रार्थनाया तत्सम्बन्धेऽपि न दोषो भवति न वा 5
स्त्रीसम्बन्धेऽन्यस्य काचित् पीडा, आत्मनश्च प्रीणनं भवति, तथाऽऽरुक्छिद्रितया पुत्रार्थमेव ऋतुशाला-
भिगामित्वे वा न वञ्चिदोष इत्यपरे वदन्ति, तत्र दोषमाह सर्वेति, मैथुनं हि सर्वदोषास्पदं ससार-
वर्धनञ्च, तत्र माध्यस्थ्यवल्ग्वनमात्रेण विना तन्निवृत्तिं निर्दोषता कथं भवेत्, न हि कस्यचिच्छि-
रद्विहृतवोदासीनभावावलम्बनेन नापराधी भवति, किंवा धिप पीत्वा तूष्णीम्भावात्सम्बन्धेन न क्रियते,
तस्माद्रूपद्वेषीदनादिदृष्टान्तेन मैथुनं निर्दोषं गम्यमाना स्त्रीपरीपहजिता विपरीततत्त्वप्राहिणो नरनादि-10
यातनास्थानेषु महादुःखमनुभवन्ति, येस्तु महासत्त्वै स्त्रीसङ्गनिपाकवेदिभिर्नारीसयोगा परित्यक्ता-
स्तासङ्गफलवत्खालङ्कारमात्यादिभिः कामविभूषा परित्यक्तास्ते स्त्रीप्रसङ्गादिव क्षुत्पिपासादि प्रतिबुद्धोप-
सर्गकदम्बकश्च निराकृत्य महापुरुषसेवितपन्थानं प्रति प्रवृत्ताः सुसमाधिना व्यवस्थिता नोपसर्गैरनु-
बुद्धैः प्रतिबुद्धैर्वा प्रक्षोभ्यन्ते नान्य इति परिहाय भिक्षुर्होषोपादेययुक्ता शोभनानि प्रतिगृह्णन् सयमा-
नुष्ठानं श्रेयं, मृपावादादिकञ्च परिहरेदिति ॥ २९ ॥ 15

अथ स्त्रीकृतोपसर्गस्य दुःसहत्वात्तत्रप्रार्थं तत्सत्त्वादिपरित्यागमाह—

कृतमिविकचर्याप्रतिज्ञो वनिताविलासविप्रलुब्धो न स्यात् ॥ ३० ॥

कृतेति, पित्रादिपूर्वसयोग श्रद्धायुत्तरसयोगश्च विहाय स्त्रीपशुपण्डकविवर्जितस्थाने सयम
करिष्यामीति कृतप्रतिज्ञः सत्यं स्त्रीसङ्गं विचर्जेत्, नापि तथा सह विहरेत् वा विनिष्ठासन्नो भवेत्,
यतो महापापस्थानमेतद्यतीना स्त्रीभिरासङ्गत्वम्, तद्वर्जनेन चात्मा समस्तापायस्थानेभ्यो रक्षितो भवति, 20
स्त्रियो हि मायाप्रधानाः, सम्बद्धं प्रतारणोपायं जानन्ति, इतरकार्यव्यपदेशेन समीपमेव शीलाक्या-
वयन्ति, अतिश्लेहमाविष्कुर्यन्त्य समीपमागच्छन्ति नानाविधवचोभिर्मुग्धयन्ति, काममुत्पादयन्ति,
प्रतारणाय सम्मुक्तं च शिथिलादिव्याजेन साभिलाषं शिथिलीकृत्य पुनर्निषन्नन्ति उर्ध्वादिफाय
प्रकटयन्ति, कक्षामादर्यं प्रजन्ति उपभोगं प्रति प्रार्थयन्ति, उत्पाद्य विश्वासमकार्यकरणाय निमग्न-
यन्ति, ईदृशान् वनिताविलासानवेत्य विदितवेद्यं परमार्थदर्शं साधुर्न तद्गृह्ये स्वदृष्टिं निवेशयेत्, सति 25
प्रयोजने ईदृशव्ययं निरीक्षेत्, न या तथेष्टासु प्रलोभमुपगच्छेत्, स्त्रीससर्गोपादिता शब्दादयो हि
विषया दुर्गतिगमनैवहेतवः सन्मार्गगोलारूपा इत्येव विनातीयात् । विज्ञानेकविधप्रपञ्चैः कथनाविनय-
पूर्वकं स्त्रियः समीपमुपागत्य विश्रम्भजनकानि वचांसि भाषमाणा रहस्यालपैर्मैथुनसम्बद्धवचोभि-
साधोश्चित्तमादाय तत्रकार्यकरणं प्रति कर्मकरघदाहापयति, सोऽपि साधु स्त्रीपाशवद्वो मृगयन् वृट्के
पतितः सन् वृट्मुग्धकृतेऽहर्निशं श्लिश्यते, तथा हि रगलितचरित्रं कामाभिलाषुकं महदशय इति परि-30
शयं लिङ्गसोपकरणान्यधिकृत्यालुब्धेद्यं शयं लभस्य, येन पात्रावेमुत्ताविः क्रियते, शोभान्य

- लाभुवान्यानय, धर्मकथाविकलानि पञ्चादिभारुपाण्याहर, पतद्गृहाणि लेपय येन सुतेनेष भिक्षादन भवेत्, अरुचकादिना पादौ रञ्जयेत्येवल्पेषु कर्मसु, गृहस्योपकरणान्यधिकृत्य च पञ्जलाधारभूता गीलिका कटककेयूरादिमलद्वार प्रयच्छ येनाह रापालङ्कारभूयिता वीणादिविनोदेन भवत् विनोदयामि, सुत्वाभ्यङ्गाथं संस्कृत सुगन्धितैलमाहर, आतपट्टिभ्यां शरशणाय उग्रमुपाहृद्य मामनुत्तरीहि, केश-
- 8 सयमनार्थं कङ्कतक दन्तप्रक्षालनार्थं दतकाष्ठ मन्दन्तिक प्रवेशय, राजौ भयाद्दुर्दिगमनसमर्था कर्तु-
मती मम यथा राजौ बहिर्गमन न भयति तथा कुरु, मत्पुत्राय श्रीडाभाजनानुपास्य, त श्रीहय,
प्राष्टसमयनिवासार्हमालय तण्डुलादिभक्षश्च पिप्पादय येन सुतेनेष स्रोऽतिवाग्नेतेत्येव कर्मसु च
तन्निर्देशवर्ती महामोहोदये वर्त्तमानोऽपहसितैद्विकामुष्मिकापाय उष्ट्र इव परवशागो भवति, तस्माद्विपो-
पलितरुण्टकादपि महदनर्थाकारिणीं स्त्रियमवेत्य सुपादुद्विहसुताधात्र्यादिकमप्यविविच्य योपि मात्रेण
10 सह विवेकिना सम्पर्को न कर्तव्य, विविक्ते दुहित्रादिना सार्धं हि साधु दृष्ट्वा योपिजातीनामन्येषां
चैव शङ्का भवेत्, प्राणिमात्र हीच्छामदनकर्मिर्द्वे, यत् एयम्भूतोऽपि क्षमणः स्त्रीयदनालोकनासक-
चेताः परित्यक्तजन्वापारोऽनया सार्धं निर्ह्वंकस्तिप्रतीति । यतोऽनर्थाय स्त्रीसम्बन्धसमादात्मदिव-
कस्मिन् स्त्रीवस्तव्य परित्याज्या इति ॥ ३० ॥

अथ स्त्रीवशागोऽग्रश्य नरकं यातीति नरकवेदना प्राह—

15 नरकेषु तीव्रतरदुःखभाजो रौद्रा ॥ ३१ ॥

- नरकेष्विति, नारका देवादिनाप्युपशमयितुमशक्य शीतोष्णरूपपृथिव्यास्त्रीप्रवेदुनोत्पादक
स्पर्शं समनुभवन्ति, तथैवान्ते रागुमान् रूपरसगन्धशब्दादि, तन्नाद्यासु रत्नशर्करापालकाख्यासु
तिष्ठु पृथिवीषु पञ्चदशप्रकारैः परमाधार्मिकैः एत सुहृत्सिद्धन्तकश्चकुम्भीपाकादिक प्रभूतकाल
यावदशरणा नारका यधमनुभवन्ति, पद्भूमतमोमहातमाःप्रभाख्यासु चतसृषु पृथिवीषु परमधार्मिका-
20 भावेऽपि स्वत एव तत्कृतवेदनायास्तीमत्तरं वेदनासमुद्भातमनुभवन्ति परस्परोपीरितदुःखाश्च भवन्ति,
तत्र ये महारम्भपरिमहपञ्चोद्विषयषपिशितभक्षणादिवे सावद्यानुष्ठाने प्रवृत्ता असंयमजीवितार्थिनः
प्राणिनामसदनुष्ठानैर्भयोत्पादकत्वेन रौद्रा —भयानकान्ते तीव्रपापोदयवर्त्तिनोऽस्त्यतभयानके बहुल-
मोऽचकारे यत्रात्मापि नोपलभ्यते क्षुपा, केवलमवधिनापि मद्दमदमुल्लेनेवाहिं दृश्यते तथाविधे
दुःसहस्रदिराङ्गारराशयन तरुणतापस तप्ते बहुवेदने नरके पतति नानारूपा वेदनाः समनुभवन्ति च ।
25 तत्र तिर्यङ्मनुष्यमवात्सल्या उत्पन्ना अतर्मुहूर्त्तेन निर्द्वानाण्डजसन्निभानि शरीराण्युत्पादयन्ति, पर्याति-
भाषमागताश्चातिभयानरान् शब्दान् परमाधार्मिकजितान् शृण्वन्ति हत सुहृत्वादिना, छित रज्ज्वादिना,
भिन्त शूलादिना, दहत सुहृत्वादिनेत्येवविधान् । निश्चय च ते भयोद्भ्रान्तलोचना भीत्या नदृष्टेयताः क
गतानामस्माकमेवविधमहाघोरारण्यदृश्यत्वं दुःखस्य प्राण स्वावित्याशङ्कमाना इतस्ततो धायन्त ज्वाल-
कुल भूमिमाकमतो दम्बह्यमाना आश्रयन्ति, एव तेषां तत्र क्षितिरुत्कृष्टतक्षयस्त्रिशरसागरोपमाणि
30 जपन्तौ दशवर्षसहस्राणि । तदेव तदा नारकास्तापापनोदनायोदकपिपासायाऽभिविधिक्षया या तां
भूमिं बिलय क्षारोष्णरुधिरास्तरजलवाहिनीं शरीरावयवकर्त्तन्तीक्षणस्रोतस्त्रिनीं दुःखदां वेनरणीं नदीं
प्रासास्त्राति क्षरभसोदेनेष त्रेरिताः शक्तिभिश्च इत्यमानास्तरन्ति, दुर्गन्धेनात्य तक्षारोष्णेन वैतरणी-

जलेन सत्तमानायसवी अड्डा नायमधिरौडुमुपागच्छत पूर्वाह्नात् परमाधार्मिका कण्ठेषु विध्यन्ति ततश्च येतरणीजलेन नष्टसहा अप्यपगतवर्षज्यविवेका भवति । अन्ये च नरकपाला नारकै श्रीहमाना श्लाभिर्नष्टसमान् वान् विद्धाऽधो भूमौ क्षुर्वन्ति, केपाञ्चिन्नारकाणा परमाधार्मिना महतीं शिला गले बद्ध्वा वान् महत्युदके निमज्जयन्ति समाप्त्य च तस्या बलमुक्तावाहुकाया मुमुंरामा च समन्ततो घोलयन्ति, अन्ये च तत्र स्वर्गपाशानपाशिताभारतान् शूलके प्रोतवमानपेरीनङ्कजयन्ति, 8 केचि महपापोन्या नारका परितोऽभिज्जालामय उष्ट्रिनाष्टतौ नरके प्रवेणिता सन्तप्ता म्वकृत दुश्चरित्तमजानन्तोऽपगतावधिविवेका मदा इन्दुहते, न ह्यक्षिनिमेपमात्रमपि काल तत्र दु सस्य विराम, केचिच नरकपाले निरनुम्पै परशुपाणिभिर्नारका हस्ते पादैश्च बद्धा काष्ठशस्त्रमिथ तक्ष्यते सेवाश्च शरीरायया विश्रेयते, नरकपाला स्मारयति चाग्रन्दमानान् पूर्वकृतानि, त्वया तदा हष्टेऽ प्राणिनां मासः समुत्कृत्योत्कृत्य मक्षित, तदुधिर मद्यश्च पीत परदार भुक्षा, साम्प्रत तद्विपाकापादितेन कर्म- 10 पाऽमितप्यमान क्रिमेय शरटीपीलेय ग्मारयत पुनः पुाहुं यमुत्पादयन्तः पीडयति, तदेव पूर्व- जममु जपन्येतरादिना याद्यभूताध्यवसायेन कर्माण्याचरितानि तथैव नरके तस्य वेत्ना स्वतः परत उभयतो वा भवन्ति, अनुत्तमापिणाश्च तस्मारयित्वा निहाश्चेच्छिद्यते परद्रव्यापहारिणामङ्गोपाङ्गा यप- ह्वियन्ते पारदारिकाणा वृषणच्छेद शालमह्युपगृह्णादि कार्यते, महापरिमहारम्भवता श्रेयमानमाया- लोभिनाश्च जन्मातरम्वकृतत्रोषादिदुष्टतस्मारणेन तादृग्विधमेव दु यमुत्पाद्यते, इत्थ नरकदु खविशे- 15 पान् भगवत्पागमेन विदित्वा धीरस्मर्वस्मिन् प्राणिगणे क्वमपि न हिंस्यान्, जीवादितत्त्वेपु च निश्चल- दृष्टिर्निष्परिमहृषपावादादिर्न लोभशयो भवेत्, ध्रुव सयम विदित्वा तदनुष्ठानरतो यान्जीव मृत्यु- फाल प्रतीक्षेत ॥ ३१ ॥

तदेव नरकयातना धर्मश्च महावीरस्वामिनाऽऽचेदित इत्याह—

परिज्ञाय धीरो धीरोऽनुत्तरमाचरयौ धर्मम् ॥ ३२ ॥

१०

परिज्ञाप्येति, समारातवर्चिनां सकलप्राणिना कर्मविपाकज दु न्य परिज्ञाय यथास्थितात्मा- दिस्वरूपवेत्ता उपदेशदाता प्राणिनामष्टविधकर्मोच्छेदननिपुण सर्वत्र सन्तोपयोगी नानाविधोपसर्गैरुप- सर्गितोऽपि निष्कम्पसयमरतित्वाद्धीरधिया राचमानत्वाद्वा धीर समस्तमयरहित औरसबलेन धृतिसनहनादिभिश्च धीर्यान्तरायस्य निःशेष क्षयात् परिपूर्णैर्य, उत्पन्नदिव्यज्ञानो निःशेषान्तराय- क्षये सर्वलोफूप्यत्वेऽपि च भिक्षामात्रनीतिराद्धिषु प्रदत्तवर्णरसग वस्त्रशंभवादिगुणैर्विशानमानो 25 जातियसोदर्शनज्ञानागैले सर्वातिशाय्यनुत्तर धर्म प्रकाश्य योगनिरोधकाले सूक्ष्मक्रियस्य ततो व्युप- रतक्रियस्य शुक्लध्यानविशेषस्य ध्याता शैलेश्यनस्थापादितवद्वानान्तरश्च साद्यपर्ववसानां लोकप्रव्यय- स्थितां प्रधानां सिद्धिगतिं प्राप्त ऋषिश्रेष्ठो नाम्ना वर्धमानस्वामी परीपहोपमर्गान्कृत्प्रतिशूलैरपरजितोऽ- न्धुतकर्मकारित्वेन गुणनिष्पन्नमहावीरापरनामा क्रियावाद्यत्रियावादादियैनयिकावानिकादीनामभ्युपगम सम्यगवमुक्त यथास्थितवत्त्वोपदेशेनापरान् मन्त्रान् परिज्ञाप्य स्वयमपि सम्यगुत्थानेन संयमे 30 स्थितः सद्यत्रिमक्षपष्ठ प्राणान्तिपातादिक प्रतिपिद्य तपोनिष्टतद्देशोऽभवत्, न हि स्वतोऽस्थितः परान्

व्यापयितुमल्म । तदेव ध्रुतचारिप्राख्य सशुचिकर्मद्वैतपित सत्यधर्मप्रधानं धर्मं श्रद्धाणा अनुतिष्ठन्तो
लोका व्यवपगतानु कर्मण सत सिद्धिं प्राप्ता प्राप्नुवन्ति प्राप्सन्ति चेति ॥ ३२ ॥

अथ ये परतीर्थिका पार्थस्वार्थयो वा स्वयूया अशीलाश्च गृहस्थास्ते हुशीलाः, तान् तदुपान
सत्तद्विपाकदुर्गतिगमनतश्च निरूपयितुमाह—

कायातदण्डास्तेष्वेव ॥ ३३ ॥

कायेति, कायाः पृथिव्यादिजीवनिपाया प्रसाः स्वावराश्च, सर्वऽप्येते सुरैरपिणो दुःखद्विपश्च,
एभि कार्यै पीडयमानैरात्मा दण्डयते, एवञ्चैतान् कायान् ये दीर्घकाल दण्डयन्ति ते तेष्वेव पृथि-
व्यादिकार्येषु भूयो भूयः समुत्पद्यते, सुरार्थिभिर्गदि कायसमारम्भः क्रियते तदा दुःखमेवाप्यते न
सुरम, मोक्षार्थं हुतीर्थिकैरेते कार्येषां क्रिया हुयन्ति तथा ससार एव भवति, सोऽयमायतदण्डः
० एरेन्द्रियादिषु समुत्पन्नः सन् बहुनूरुवर्मा यस्मामेपेन्द्रियादिजातो यथाण्युपमर्दकारि कर्मं कुरुते, स
तेनैव कर्मणा परिच्छिद्यते, किञ्चित् कर्मोस्मिन्नेव जन्मनि विपाकं ददाति, किञ्चित् परसिद्धरकरी
निश्चिदेकस्मिन्नेव जन्मनि तीव्र विपाकं ददाति, किञ्चिष बहुषु जन्मसु, येनैव प्रकारेण तदशुभमा
चरति तथैवोदीर्यते । तदेव हुशीलाश्चतुर्गतेक ससारमावशा अरहृदृष्टीयत्रयायेन ससारं पर्यटन्तः
प्रकृष्ट दुःखमनुभवन्ति, जन्मांतरश्चन कर्मानुभवत आर्षध्यानोपहृता अपरं यज्जति वेदयन्ति च,
15 न च स्वष्टवस्य कर्मणो विनाशोऽस्ति, ये चानवगतपरमार्थो धर्मोऽसुखितान्यत्तमावापिश्रादयोऽप्या-
त्मान श्रामण्यजते यत्तमानतया गयमानाः पचापाचनादिना छतरारितातुमत्यौदिसिकादिपरिभो-
गाशामिकायसमारम्भं कुर्वन्ति, पश्चात्तपसा निष्टसदेहान्तयाऽस्मिन्नेवादिना च स्वर्गावाप्तिमिच्छन्ति,
लौकिका अपि पचनपाचनादिनाऽस्मिकाय समारम्भणा सुरमभिलषन्ति, तेऽस्मिकायनपराश्च पृथि-
व्याद्याश्रितान् स्वावरान् प्रसाश्च प्राणिनो निपातयन्त्येव, उक्तादिता ह्यस्मिकाय विधाययन्तस्तदाश्रिता-
20 नन्यप्राणिनो निपातयेयुः, तथा शलभादय फरीपद्मादिस्या चुणपिपीलिकाहृन्त्यादयो भलीभवन्त्येव,
ततोऽस्मिन्नायसमारम्भो महादोषाय, केचिन् वनस्पतिसमारम्भादनिवृत्ता वनस्पत्यादीनाहारार्थं देहोप-
चयार्थं देहक्षतसरोहणार्थं वाऽऽत्मसुखमाश्रित्य छिन्दन्ति ते बहूना प्राणिनामतपातिनो भयन्ति, न हि
वनस्पतौ मूलादिषु सर्वेष्वपि समुदितेष्वेक एव जीवः, किन्तु मूलस्व-चसारापत्रपुष्पादिषु प्रत्येक जीवा
व्यवस्थिता, तच्छेदे च सरथेयासख्येयान् तभेदभिन्नाना तदाश्रिताना जीवानामतिपातोऽवश्यभाव्येव,
25 तथा च वनस्पतिनायोपमर्दका बहुषु जन्मसु गर्भादिकास्वस्थानु शललावुंदमासपेशीरूपास्तु म्रियन्ते,
तथा व्यक्तयाचोऽव्यक्तयाचश्च परे च पञ्चश्रिगाः हुमारा, सतो क्रियते केचिन्बानः, अपरे च
स्वविरास्तवः, तदेवमनार्थकमकारि सुरार्थो हुशील प्राण्युपमर्दं कुर्वन् स्वकर्मणा दुःखमेव प्राप्नोति
न सुरा नापि सुचिम् ॥ ३३ ॥

अक्षारस्नानादिना मुक्तिरिति मतविज्ञेपाश्रितकरोति—

33 अक्षारस्नानादितो न मुक्तिर्व्यभिचाराद्भावस्यैव हेतुत्वाच्च ॥ ३४ ॥

अक्षारैति, केचिद्वदन्ति लघणेनाहारस्य रसपुष्टिः क्रियते तद्वर्जनेन च मोक्षः, तच्च लघण

सैष्यवर्चलविडरोममामुद्रभेदे पञ्चविधम्, तद्वर्जनेन रसपरित्याग एव कृतो भवति, तच्चागाध मोक्षान्तरितिरिति । अन्ये च सच्चित्ताप्तायपरिभोगेन मोक्ष वर्णिते तथा ह्युदक मलगोधक दृष्टम्, यथा वखादे, तथा पान्तरशुद्धिरप्युदकादेव, अन्ये हुतेन मोक्ष प्रतिपादयति, ये स्वर्गादिपान-
पेक्षया समिधा घृतादिभिर्हुताशन तर्पयन्ति ते मोक्षायामिहोत्र जुह्वति शेषास्त्रभ्युदयाय, अग्निर्हि सुव-
र्णादीना मल दहति तथाऽऽन्तरमपि पापमिति । मतानीमानि निराचष्टे, व्यभिचारादिति, पञ्चविध- 8
धारापरिभोगेन न मोक्षप्राप्तिः, लवणमेव रसपुष्टिजनकमित्यसिद्धेः, रसपुष्टिजनकं क्षीरशर्करादिभि-
र्च्यभिचारात्, किञ्च किं द्रव्यतो लवणवर्जनेन मोक्षायामिति, उत भावत, नाय, लज्जरहितदेशे
सर्वेषा मोक्षप्राप्तिप्रसङ्गात्, 1 द्वितीय, भावस्यैव मोक्षप्राप्तौ प्रधानत्वाल्लवणवर्जनवैयर्थ्यापातात्,
एव प्रत्युपजलवागाहनेन न मोक्षः, उदकपरिभोगेन तदाश्रितप्राण्युपमर्दनात्, न हि जीवोपमर्दान्मोक्ष,
न वैकान्ततो जल घातमलस्याप्यवनयने समथम्, आचरन्तु न शोधयत्येव, भावशुद्धता तच्छुद्धे, 10
भावरहितस्यापि यदि तच्छुद्धिः स्यात्तदा मत्स्यादीनामपि मुक्तयनाति स्यात्, किञ्च जल यथाऽनिष्ट
मलमपनयति तथेष्टमपि कुक्कुमादिकमङ्गरागम्, एवञ्च पापस्येव पुण्यन्यापीष्टस्यापनयनादिष्टविघातशु-
द्धयेत्, तथा नामिहुतादपीष्टसिद्धि प्राण्युपमर्दनात्, यद्यप्रिश्नार्थेन सिद्धि स्यात्तर्ह्यङ्गारादाहककुम्भ-
कारायस्कारादीनामग्नि सस्पृशतामपि सिद्धिः स्यात्, एवञ्चैते परमार्थावेदिन प्राण्युपघातेन पापमेव
धर्मबुद्ध्या कर्तव्यो नानाप्रकारैः प्राणिनो व्यापादयन्ति नरकादिगतिश्च गतास्तीव्रदुःखैः पीडयमाना 15
असह्येत्नयाऽशरणा करुणमाक्रन्दन्ति ॥ ३४ ॥

अथ तत्प्रतिपक्षभूतान् सुशीलान् प्ररूपयति—

विरतोऽलुब्धोऽनाकुलः सुशीलः ॥ ३५ ॥

विरत इति, एषेन्द्रियादिजीवसमारम्भेऽनश्य कर्मबन्धो भवतीति सम्यक् परिहाय यस्त
द्विरत प्रासुकोदकारिषेन यावज्जीव प्राणान् धारयति वीजकन्दादीनभुञ्जानः स्नानाभ्यङ्गोद्धर्तनादिक्रियासु 20
निष्प्रतिकर्मशरीरतयाऽयामु च चिन्तित्सादिक्रियासु न वर्तते ह्यादिविरत, अलुब्ध —आन्तप्रातेन
लब्धेनालब्धेन वाऽऽहारेण मददीनतारहितस्त्व फलपूनासत्कारानभिलाष्यनुकूलप्रतिकूलरसशब्दादाया-
सक्तिविद्वेषविधुर, अनाकुलः—विषयकपावैरनाविलः, परीपहोपसर्गैर्हन्यमानोऽप्यप्रकम्पमना क्षान-
दर्शनचारित्रैः परिपूर्ण स एव सुशीलः, स एव चाष्टप्रकार कर्मापनीय जातिजरामरणरोग-
शोकादिपूर्णं ससार नापैति ॥ ३५ ॥ 25

कुशीलत्वसुशीलत्वयोः समयवीर्यान्तरायोदयात्तत्क्षयोपशमाद्य भायाद्वीर्यं निरूपयति—

वालपण्डितवीर्या जीवास्संसारमोक्षभाजः ॥ ३६ ॥

वालपण्डितेति, नामस्यापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् पोढा वीर्यस्य निक्षेपः, नामस्यापने तु प्रसिद्धे ।
ज्ञाताऽनुपयुक्त आगमतो द्रव्यवीर्यम्, नोआगमतस्तु शरीरभवन्यशरीरव्यतिरिक्त सच्चित्ताचित्तमिश्र-
भेदाभिधा, सचित्त्रव्यवीर्यं त्रिविध द्विपदचतुष्पदापदभेदात्, अर्हश्चक्रवर्तिमलदेयादीना वीर्यं 30
द्विपदद्रव्यवीर्यम्, अश्वहस्तिरत्नादीना वीर्यं चतुष्पदद्रव्यवीर्यम्, गोशीर्षचन्दनप्रभृतीना शीतोष्ण-

- फालगुणशुक्लपक्षीतवीर्यपरिणामोऽपद्रव्यवीर्यम् । आहारावगणप्रहरणेणु यद्दीर्घं तदचित्तद्रव्यवीर्यम्, एषां मिश्रणेन मिश्रद्रव्यवीर्यम् । देवकुर्वादिक्षेत्रमाभित्याजितानि द्रव्याणि तद्वर्गान्पुल्टप्रवीर्य-
 चित्त, तथा यदुर्गादिक्षेत्राभ्याप्यस्य वीर्योत्पत्तस्तत्, यस्मिन् वा क्षेत्रे वीर्यं व्याप्यायते तन्मर्म क्षेत्र-
 चीर्यम्, फालवीर्यमप्येकान्तमुपुमाशौ द्रव्येषु यद्दीर्घं व्याप्यायत फालञ्च । वीर्यवतो जीवस्य
 ६ वीर्यविषयेऽनेकविधा छन्धि, तत्र वीर्यं शारीरसैन्द्रियभाष्याजितकद्र, आंतरव्यापारेण गृहीतना मनो
 योग्यात् पुद्गलात् भाषायोग्यात् काययोग्यानानपायोग्यान् वा वत्तद्भाष्येन यत्परिणामयति, तद्भाव-
 परिणतानाञ्च मनोवाषायदीना यद्दीर्घं तद्विधम्, सम्भवे सम्भाव्ये च, सम्भवे तात्रचीयवृत्ताम-
 नुत्तरोपपातिकानाञ्च सुराणामतीर पटुनि मनोद्रव्याणि भवन्ति, तीयवृत्तामनुत्तरोपपातिकसुरामन-
 पर्थायशातिप्रभञ्ज्याकरणस्य द्रव्यमासेष करणात्, अनुत्तरोपपातिकसुराणा सर्वव्यापारसौष मनसा
 10 निष्पादनात् । सम्भाव्ये तु यो यमर्थं पटुमतिता प्रोच्यमान न ज्ञातोति परिणमयितु साम्प्रत संभाव्यते
 त्वेष परिवर्त्यमाणशशयलसुमर्थं परिणमयितुमिति । याम्बीर्यमपि द्विविध सम्भवे सम्भाव्ये च, तत्र
 सम्भवे तीयवृत्ता योजनविहारिणी वाक् सर्वमन्व्यभाषातुगता च, तथाऽप्येवामपि क्षीरमध्यासवा
 दिलब्धिमत्ता वाचः सौभाग्यमिति हसकोमिलादीना सम्भवति स्वरमाधुर्यम् । सम्भाव्ये तु सम्भाव्यते
 श्यामायाः स्त्रिया गानमाधुर्यम्, तथा सम्भावयाम एन धावकदारवमट्टवसुरासंस्कारमप्यक्षरेषु पटु
 15 यथावद्भिलस्येथ्यति । तथा सम्भावयामश्नुकसारिकादीना याचो मानुषभाषापरिणाम, कायवीर्य-
 मपि द्विविध सम्भवे सम्भाव्ये च, सम्भवे यथा चक्रवर्तिबलदेववासुदेवादीना यद्वाहुवलादिकायबल
 तद्यथा कोटिशिला त्रिष्टुष्टेन वासुदेवेन वामकरतलेनोद्धृता, सम्भाव्ये तु सम्भाव्यते तीर्थपरो लोकम-
 लोके कङ्कुकवत् प्रक्षेपु मेरु दण्डवद्गृहीत्या वसुधा छत्रकवद्धर्तुमिति, सम्भाव्यते चायत्तरसुराधिपो
 जम्बूद्वीप वामहस्तेन छत्रकवद्धर्तुगपत्रेनैव च मन्दरमिलादि । इन्द्रियबलमपि धोत्रेन्द्रियादिसविय-
 20 प्रहणसमर्थं पद्मधा, एकैक द्विविध सम्भवे सम्भाव्ये च, सम्भवे यथा धोत्रस्य द्वादश योचनानि विषय,
 एव श्रेयाणामपि यो यस्य विषय इति । सम्भाव्ये तु यस्य कस्यचिदनुपहतेन्द्रियस्य भ्रान्तस्य भुद्धस्य
 विपासितस्य परिगलनस्य याऽथप्रहणासमर्थंमपीन्द्रिय सद्यथोत्तदोपोपशमे सति सम्भाव्यते विप-
 यप्रहणावेति । आंतरक्षकित्तनितव्याप्तिसमिक वीर्यमनेकधा, उद्यमवृत्तिधीरताशौर्दीर्घक्षमागाम्भीर्य-
 25 पयोगवपस्सयमादिभेदान्, उद्यमो ज्ञानतपोऽनुष्ठानादिपूसाहः, धृति सयमे स्वैर्यम्, धीरता
 परीपहोपसर्गाक्षोभ्यता, शौण्डीर्यं त्यागस्वप्नरता, अप्रसविषण्णता, विषमो कर्त्तव्ये समुपस्थितेऽविप-
 30 ण्यता वा, क्षमा परैराकुश्यमानस्यापि क्षोभानवाप्ति, गाम्भीर्यं परीपहोपसर्गैरधृष्टत्व, मनश्चमत्कार-
 कारिण्यपि स्वानुष्ठानेऽनोद्धस्यम्, उपयोगवीर्यञ्च साकारानकारभेदवत्, साकारोपयोगोऽष्टधा, अना-
 पारोपयोगश्चतुर्धा, योगवीर्यं मनोवाषायभेदतस्त्रिविधम्, अहुरालमनोनिरोपः कुशलमनस प्रवर्त्तन
 मनोनीर्यम्, अपुनरुक्तनिरवशभाषण वाग्वीर्यम्, समाहितपणिपादस्य धर्मवदवस्थान कायवीर्यम्,
 30 अज्जालतया सपोनिधान तपोवीर्यम्, एकत्वाद्यव्यवसायिनः सप्तदशविधसयमप्रकृति सयमवीर्यनि-
 सादिरूप भाववीर्यम् । सर्वमप्येवत्क्लाववीर्यं पण्डितवाळमिभभेदान् त्रिविधम्, अनगाराणा पण्डित-
 वीर्यम्, आन्पण्डितवीर्यन्त्वगाराणां, तत्र यतीना पण्डितवीर्यं सादिसपर्यवसितम्, सर्वविरतिप्रति-

पक्षिकाले सादित्यान्, सिद्धाद्ययस्याया तदभावात्मा तत्वात्, बालपण्डितवीर्यन्तु देशरितिसद्भावकाले सादि, सर्गविरतिसद्भावे तद्भवे वा सपर्यवसानम्, बालवीर्यन्तुविरतिलक्षणमभयानामनाद्यपर्यवसितम्, भव्यानान्त्वनादिसपर्यवमित सादिसपर्यवमितञ्चात्र विरतिधस्तात्मादिना, पुनर्नैष यतोऽतमुद्धर्तादुल्लङ्घ्यतोऽपार्थपुद्गलपरावर्ताद्विरतिसद्भावत्वात्तथा, साद्यपर्यवसितस्य चतुर्थमङ्गलाभाव एव । चालेति, द्वित्रिषु वीर्यं बालपण्डितभेदात्, क्रियातुष्टान वीर्यमित्ये, कारणे कार्योपचारादष्टप्रकार कम वीर्यमित्यन्ये, औदयिकभागीप्यत्र कर्म, औदयिकोऽपि च भाव फर्माद्यनिष्पन्नो बालवीर्यम्, जीवस्य वीर्यांतरायक्षयनित सहज वीर्यं चारित्रमोहनीयोपशमक्षयोपशमज्जीतञ्च पण्डितवीर्यम्, आभ्यामेव द्वाभ्या स्थानाभ्यां सक्र्मकाकर्मकापादित्वात्पण्डितवीर्याभ्या वीर्यं व्यनस्त्रितमिति सूत्राय, एताभ्यामेव वीर्याभ्या मर्तो नानाविधत्रियासु प्रवर्तमानो वीर्यवानयमिति व्यपदिश्यते, तदात्रणकरुर्भक्षयाद्यान तवलयुक्तोऽयमिति व्यपदिश्यते । प्रमादोपहतस्य कर्म बध्यते सर्वमणश्च यत्रियातुष्टान तद्बालवीर्यम्, 10 अत्रमत्तस्य फर्माभावे भवति, पञ्चमिधम्य च पण्डितवीर्यं भवति, अभयाना बालवीर्यमनाद्यपर्यवसित भव्यानामनादिसपर्यवसित सादिमपर्यवसित वा, पण्डितवीर्यन्तु सादिसपर्यवसितमेव । तत्र खद्गादिप्रहरणलक्षणशस्त्रस्य धनुर्देवायुर्वेदादिशास्त्रादेरभ्यसन बालवीर्यं पापोपादानात्, मातृगौरवगृह्यादि तच्छिक्षन्ते शिक्षित सन् प्राणिना निनाशाय भवति, तत्र जीवव्यापादनायाऽऽलीढप्रत्यालीढादिस्थानविधानात्, क्षयिणे लावकरसत्यामयारिष्टाख्यस्य मद्यविशेषस्य च दात यतयोक्ते, चौरादेः शूत्रा- 15 रोपणादिदण्डविधानात् पशुर्हिसनयागादिविधानाच्च, तदेव तदभ्यसनात्तत्कर्म मनमा वाचा कयेन कृतकारितानुमतिभिश्च कुर्वतो जन्मशतानुबन्धिर्वैरानुपङ्क्तिणोऽनन्तसमारमाजो भवन्ति, भव्यस्तु शल्पत्रयास्तस्म्यन्तर्ज्ञानचारित्रात्मक श्रुतचारित्रात्मक वा धर्म तीर्थत्रोपदिष्ट गृहीत्वा मोक्षाय ध्यानाभ्ययनाद्वाद्युद्यम विधत्ते, यदेतस्य वीर्यं तत्पण्डितवीर्यम्, बालवीर्येमतीतानागतानन्तभ्रमद्दण्डेषु दुःसमावासायति, यथा यथा च स नरकादिषु दुःसावासेषु पर्यटति तथा तथा चास्याशुभाप्यव- 20 सायित्वादशुभमेव प्रवर्धत इत्येव ससारस्वरूपमनुप्रेक्षमाणस्यैतद्वीर्यवतो धमध्यान प्रवर्तत इत्येव धर्मभाषणादिभिर्भावितो विशिष्टाभिनिबोधिकज्ञानेन श्रुतज्ञानेनाभिज्ञानेन वा धर्मसार विज्ञायान्येभ्यो वा कृत्वा चारित्र प्रतिपद्यते तत्प्रतिपत्तौ च पूर्वोपात्तकर्मक्षयार्थमुत्तरोत्तरगुणसम्पत्तये समुपगम्यितो वर्धमानपरिणामोऽनगारो निराकृतसावथातुष्टानोऽन्तर्मा भवति, तस्माद्बालपण्डितवीर्या जीवा ससारमोक्षभाज इति ॥ ३६ ॥

अथ धर्ममभिधत्ते—

त्यक्ताव्रतकपायादिरप्रमत्तचर्यः ॥ ३७ ॥

त्यक्तेति, ससारस्वभावपरिज्ञानपरिक्र्मितमतिधर्मरहिताना निजकृतकर्मविलुप्यमानानमैहिकामुष्मिकयोर्न कश्चिन्नाणयेति विचार्य जिनोक्त एव परमो धर्मोऽनन्तसुरसनिदानमिति प्रत्युपेक्ष्य द्रव्यजातं पुत्रान् स्वजनाश्च विहाय प्रमज्जित धर्मस्याचरैर्नारम्भी नापि परिप्रदी शृपावादादीना 30 ज्ञानपूर्वक परिहर्त्ता कपायसद्भावे महाव्रतधारणस्य निष्फलत्वेन श्रोषादीनपि जालादिमद्प्रयुक्तान् दुर्गतिमुल्लभार विहाय परिहरन् सयमोपवातक शरीरसंस्कार गधमात्यज्ञानदन्तप्रक्षालनादिरूप

कर्मापादान्तया समारधारणत्वेन परिक्षायौरेक्षिकाद्याहारमनोपणीय विदित्या निःस्पृहः शब्दादिविषय-
 गालङ्घरहितो जीवोपघातकारिशीतोद्द्रकादिपरिभोगरहित परित्यक्तासयमानुष्ठानोपदेशप्रशसोऽर्षशास्त्र-
 द्यतन्त्रीडाशुष्कनादाद्यगसेवी छत्रोपानहव्यननादिविधुर उच्चारप्रसवणादिक्रिया हरितवीजस्यण्डलेषु
 परिहरन् पुर पञ्चात्कर्मभयाद्भूतनष्टादिवोपसम्भवाद्य परपात्रभोजनादि परिवर्जयन् यश कीर्त्तनभि-
 5 लायुक्तो द्रव्यक्षेत्रकालभावपेक्षया शुद्धमन्यपानादि परिशुद्धन् सयमगनुतिष्ठेत्, सदा धर्मकथासम्बन्ध
 भाषमाण स्यात्, न मर्मग यचो ह्युचित, भिक्षार्थं गृहदां प्रविष्टो नोपविशेदुत्सर्गतः, जरसा
 रोगातद्वाभ्या वा शक्यभावे उपविशेत्, अतिवेद्य न ह्यसेत्, न वाऽऽहारादिषु मनोह्यशब्दादौ च
 गालङ्घनमुपेयात्, परीपद्दोपसर्गैर्नादीनमनस्को भवेत्, एव कुर्वतो भावविवेक आविर्भावितो भवति,
 सुनपस्विन गीतार्थं गुरु सदा सेवेत, इत्थं सयम प्रतिपालयन् कर्मभयमभिकाङ्क्षेत् ॥ ३७ ॥

10 धर्मस्य समाधिं विनाऽपूर्णत्वात्समाधिमाह—

समाहितोऽनिदानो भावभिधुः ॥ ३८ ॥

समाहित इति, दर्शनज्ञानतपश्चारिरूपेषु भावसमाधिषु व्यवस्थित समाहितः, य सम्यक्
 चरणे व्यवस्थितः स चतुर्विधभावसमाधिसमाहितात्मा भवति, यो वा भावसमाधिसमाहितात्मा
 भवति स सम्यक्चरणे व्यवस्थितो भवति, दर्शनसमाधौ हि व्यवस्थितो जिनवचनभावितान्तःकरणो
 15 नियातशरणप्रदीपवन्न कुमतिवायुभिर्भ्राम्यते, ज्ञानममाधिना तु यथा यथाऽपूर्वं धृतमधीते तथा तथाऽ-
 तीव भारसमाधानुबुक्तो भवति, चारित्रसमाधावपि विषयसुरगनिःस्पृहतया निष्किञ्चनोऽपि पर समा-
 धिमचामोति, तप समाधिनामपि विरुद्धतपसोऽपि न ग्लानिर्भवति तथा क्षुत्तृष्णादिपरीपद्देष्वो नो-
 द्विजते तथाऽभ्यस्ताभ्य तरतपोध्यानाश्रितमना स निर्वाणस्य इव न सुखदुःखाभ्या वाप्यत इत्येव
 चतुर्विधसमाधिस्य सम्यक्चरणव्यवस्थितो भवति, यद्वा धर्मसमाधिं प्राप्तः समाहितो भावसाधुः,
 20 तपोऽनुष्ठानं कुत गेहिषामुष्मिकाकाङ्क्षाभावात्, अनिदान -भृतसमारम्भो निदानं तन्न विद्यते यस्या-
 रायनिदानं सावधानुष्ठाररहितं, कर्मणो हि प्राणातिपातादीनि निदानानि, प्राणास्तिपातोऽपि इव
 क्षेत्रकालभावभेदाद्युत्थार्थं, प्रसान् स्वावरा वा उर्ध्वाधस्तिर्ष्यमूपेषु त्रिषु लोकेषु प्राच्यादि दिक्षु विदिष्टु
 द्वेषाच दिवा रात्रौ वा प्राणिनो हस्तपादाभ्या यध्वाऽयथा वा कर्दधयित्वा यत्तेषां दुःरोत्पादनं तन्न
 कुर्यात्, सयत्र मनोमाष्यकमसु सयतो भवन् भावसमाधिमतुपालयेत्, ज्ञानसमाधिमुक्तः स्वाख्यात-
 25 धमा भवेत्, चित्तविमुक्तिं विहाय तदेव च नि शङ्क यजिनैः प्रवेदितमित्येव नि शङ्कतया विद्वज्जुगुप्ता
 न ह्यर्यात्, येन वेनचित्प्राप्तुकाहारोपकरणादिना गतो विधिनाऽऽत्मानं सयमे स्थापयेत्, आत्मवत्सर्व-
 प्राणिनं पश्येत्, एवमभूत एव भावसाधुर्भवति, यथा च ममाऽऽसुत्रयमानस्याभ्यारवायमानस्य वा
 दु रसुत्पद्यते तथाऽन्येषामपीति गत्वा प्रजास्वात्मसमो भवति तथा इहासयमजीवितार्थं प्रभूत फल
 सुखेन जीविष्यामीत्येतदप्यनसायी सन् कर्माश्रवणक्षणमाहारोपकरणादुर्धनधान्यद्विपदचतुष्पदादेवौ
 30 परिमहत्त्रय सत्रयञ्च विरुद्धतपोनिष्ठप्रदेशो भिक्षुर्न कुर्यात्, प्राणिगणञ्च समतया प्रेक्षमाणस्य न कश्चि-
 द्वियो नापि द्वेषो भवति, तथा च निःसङ्गः सम्पूर्णभावसमाधिमुक्तो भवति, कश्चित्तु भावसमाधिना
 सम्यगुत्थानेनोत्थाय परीपद्दोपसर्गैस्सर्जितो दीनतामवाप्य विषण्णो भवति, विषयार्थी वा कश्चिद्गार्ह-

रथ्यमप्यबलम्भते रमसातगौरवगृह्यो वा पूनासत्काराभिलाषी स्यात्तदभावे दीन पार्श्वस्थादिभावेन विपण्णो भवति, श्लाघाभिमानो च व्याकरणगणितज्योतिषनिमित्तशास्त्राण्यधीते, अपरश्चाधार्कमाद्याहारो-
पकरणभिलाषी सयमोद्योगे विपण्णान्ता पार्श्वस्थानसन्नकुशीलान्ता रिपण्णभाजमेपते, तदेव सयम-
स्तलिता अल्पसत्त्वा* ससारपर्यङ्कावसन्ना असमाहिता रिपम नरकादियातास्थानमुपयन्ति, तस्मा-
द्विदेवी विदितमर्यादोऽसिद्धसमाधिगुणवेत्ता धर्ममालोच्य मथात्माभ्यतरसङ्गविप्रमुक्तो मुक्तिगमनैरु-
हेतु सयमानुष्ठानमनुविष्टेत्, शौदारिक शरीर पार्श्वस्थादिसङ्गविप्रमुक्तो विदुष्टतपसा कर्मनिर्जरागनु-
प्रेक्षमाण* कृशयेत्, एकत्वभावनभावावितमना शरीरादौ निरुह्यो मोक्षगमनैकप्रवण. सयमेऽरतिग-
सयमे च रतिमभिमूय भावसमाधिं प्राप्त* शीतोष्णादिपरीपहानक्षोभ्यतया निर्जरार्थमधिगहेत्, यागुमध्य
शुद्धलेदयामुपादायाशुद्धां परिहृत्य संयमानुष्ठाने व्रजेत्, य एव स समाहितोऽनिदानो भावभिष्णु-
र्मवतीति ॥ ३८ ॥

10

समाधिचन्द्रावमार्गोऽपीति मार्गमभिधत्ते—

प्रशस्तभावमार्गो भवसमुत्तारक. ॥ ३९ ॥

प्रशस्तभावमार्ग इति, भावमार्गो हि द्विविध, प्रशस्ताप्रशम्भेत्, तत्रप्रशस्तो मिथ्या-
त्वाविरत्यज्ञानानि दुर्गतिफलानि, प्रशस्तश्च सम्यग्दर्शनज्ञानधारिरूप सुगतिफलप्रद, दुर्गतिफलमार्ग-
यादिना त्रीणि त्रिपक्षधिकानि शतानि मार्गो भवति, मिथ्यात्रोपहृतदृष्टिभिर्निपरीततया जीवादि-
पदार्थनिरूपणात्, सम्यग्दर्शन ज्ञान धारिरश्चेति त्रिविधोऽपि भावमार्ग प्रशान्तफल, तीर्थकरणधरा-
दिभिर्विषयावस्थितवस्तुरूपेण समाचीर्णत्वात्, ये केचनस्वयूष्या पार्श्वस्थादयोऽपुष्टधर्माणश्चरीतल
विहारिण ऋद्धिरससातगौरवेण गुरुर्मण आधाकर्माद्युपभोगात् पट्टजीवनिकाव्यापानरता अप-
रेभ्यो मोक्षमार्गमात्मानुचीणमुपदिशति शरीरमिदमाद्य धर्मसाधनमिति मत्वा फलसहननादिहानेश्चा-
धाकर्माद्युपभोगोऽपि न नोपायेत्येव प्रतिपादयन्त हृतीर्थमार्गाश्रिता एव । तत्र प्रशान्तभावमार्गो 20
मोक्षगमन प्रति प्रगुणो यथावस्थितपदार्थस्वरूपनिरूपणात् मामान्यविशेषनित्यादित्याद्वादाश्रय-
णात्, त ज्ञानदर्शनतपश्चारिप्रात्मव मार्गमवाप्य जीव समप्रसाममीक* ससारममुद्र दुस्तर तरति,
अतः स मार्गो भवसमुत्तारक, स च मार्गो जितोच एवाशेषैदान्तकौटिल्यरहितो निर्मल पूर्यपर-
व्याहृतिदोषापगमात्, सावद्यानुष्ठानोपदेशाभावात्, त महापुरुषाचीर्णमयभिधारिणमाश्रित्य पूर्वमि-
धनादिकालेऽनन्तात्मन्वा भय तीर्णवत्, माप्रतमपि सत्येयास्तारन्ति, अपर्यवसानात्मनेऽनागते काले 25
पानन्वासारिष्यति । तत्र सूक्ष्मबादरपर्याप्तापर्याप्तभेदान् पृथिवीरायिकायेकेन्द्रियान पर्याप्तापर्याप्तभे-
दान् द्वित्रिचतुरिन्द्रियान् सत्यसङ्घिपयोत्परापर्याप्तभेदान् पञ्चेन्द्रियाश्च मनुक्तिभिरवगम्यानिष्टु रान्
सुरैषिणो न हिंस्यात्, एतदेव सारवं ज्ञान यत्प्राणातिपातनिवर्तनम्, एतान्तैर परिहानेन मुमुक्षो-
र्विषयित्वापरिसमाप्तेः, असावेव परमार्थतो ज्ञाता च प्राणातिपातनिवृत्तिं सम्यक् क्रियते, एतन्मू-
लाद्विरतिमतो नान्ये केचन विभ्यति, ताप्यसौ भवातरेऽपि कुतश्चिद्विभेति, प्राणातिपातनिवृत्ते परेपा-
मात्मनश्च शान्तिहेतुत्वात्, अत एवामाचार्यैरौट्टयानाभावाच्छान्तो निवृत्तश्च भवति, तस्मान्मनसा
याचा धारयेन वा यात्रजीव केनापि प्राणिना साक विरोध न कुर्यात्, आहारोपधिशय्यादिके एषणा-

समितः परीपहैरशुद्धः सयम चरेत् । कृपयननसन्नदातादिप्रवृत्तिः पुण्यमपुण्य वेति रात्रादिभिः
 पृष्टो मत्तोभयथापि महाभय नानुमयेत्, अन्नपानदानार्थमाहारसुदक च पचनपाचनादिक्रियया कृप
 यननादिकया चोपकल्पयेत्, तत्र प्रसाः स्यात्तत्र व्यापायन्तेऽतो भवदनुष्ठाने पुण्यमिति नो षदेत्,
 अपपानादिक धर्मशुद्ध्या प्राण्युपमर्ददोषदुष्ट निष्पाद्य-गतो तास्ति पुण्यमित्यपि न श्रूयात्, तस्मिन्ने हि
 ६ आहारपानार्थानामन्तरायो भवेत्, तन्भावेन तु ते पीडयेत्, किन्तु मान समाश्रयणीयम्, निर्वे
 त्यम्माक द्विचत्वारिंशदोषपरिणत आहार कल्पये, एवमिधमिषये मुमुक्षूणामधिकार एव नास्तीति
 श्रूयात्, अनवद्यमापिणा निर्माणप्रति । इयमेव च सर्वविरत्यारयो मोक्षगमोक्तेस्तुरकारणवस्मते
 परहितैकरतेन भगवता तीधकरणे परतीर्थैरनायातपूर्व प्रवेदितः, तस्मिन् शुद्ध परिपूर्ण धर्ममजा
 नाना अविवेकिनो धर्मज्ञमन्या परतार्थिकाः सम्यग्दर्शनादुरे वर्तन्ते, जीवाजीवपरिज्ञानामात्रेण दीवो
 10 दर्शदेशिकावाहाराभ्यनहरणात्, सयमभवादिप्रियया सातर्द्धिरसगोवावात्यर्थमात्तध्यानवस्वाच्च, न
 द्वैष्टिकसुत्पिणा वासदासीधनधान्यादिपरिमहवता धर्मध्यान भवति, ते च महाभय मसारं परि
 भ्रमन्ति, तस्मादकपायी साधु प्रतिक्षणमपूयज्ञानमहणेन ज्ञान शब्दादिदोषपरिहारेण सम्यग्जीवादि-
 पदार्थाधिगमे च सम्यग्दर्शनमस्खलितमूलोत्तरगुणसम्पूर्णपालनेन प्रलहमपूर्वाभिप्रहणेन चारित्र
 च वर्द्धयेत्, ततश्च प्रशस्तभावमार्गो भव ध्रुव समुत्तरति ॥ ३९ ॥

15 अथ प्रतिपन्नमात्रमार्गेण साधुना कुमार्गाभिता पर्यायिन सम्यक् परिज्ञाय परिहर्त्तव्या
 इति तत्स्वरूपमाचष्टे—

समवसरणानि चत्वारि, क्रियाऽक्रियावैनयिकाज्ञानवादिभेदात् ॥ ४० ॥

समवसरणानीति, जीवाद्यस्तत्त्वेति धारिणः क्रियावादिनः, तदभावादिनोऽक्रिया-
 वादिनः, ज्ञाननिह्ववादिनोऽज्ञावादिनः, विनयादेर वेत्त्यादिप्राप्तिरिति धारिणो वैनयिकवादिनः,
 20 एषा चतुर्णांमपि सप्रभेदानामाक्षेप कृत्वा यत्र विश्लेष नियते तत्समवसरण भावसमवसरणमिति
 भावार्थः । एते क्रियादिवादिनो निश्चयादृष्टय ग्व, एवान्तेन जीवास्तिव पररूपेण सन्वापत्तेरेकविधत्व-
 मसदान्गत, एवान्तेन जीवप्रतिपेधे प्रतिपेधकर्तुरभावेन प्रतिपेधास्तिद्वया सर्वास्तिताया दुर्घोऽर्यात्,
 ज्ञानव्यतिरेकेणाज्ञानमेव श्रेय इत्यप्यभिधानासम्भवात्तदभिधाने ज्ञानस्यावश्यकतया स्वाभ्युपगम-
 निरोधात्, ज्ञानक्रियाव्यतिरेकेण मोक्षासम्भवाद्दिनयमात्रस्याकिञ्चित्करत्वात्सद्भूतार्थप्रतिपादनात्,
 25 तत्र क्रियावादिना भेदा अशीलाधिक शतम्, अक्रियावादिना चतुरशीति, सप्तपट्टिरज्ञावादिनाम्,
 वैज्ञानिकानां द्वात्रिंशदिति सर्वमेलेन त्रिपक्षधिकत्रीणि शतानि मतानि भवति ॥ ४० ॥

अज्ञावादिमतमनूय निराचष्टे—

ज्ञाने परस्परविरोध इति चेन्न सर्ववेत्तुस्तद्भावात् ॥ ४१ ॥

ज्ञान इति, अज्ञानवादिनो हि वदन्ति, ज्ञानिन सर्वे परस्परविरुद्धादित्वेन न यथार्थवा-
 30 दिनाः, तथा हि केचिदज्ञान विभुमपरैऽसर्वगतम-येऽद्भुष्टपर्ममात्रमितरे च श्यामाकतन्दुलमात्रमाहुः
 तथा मूर्त्तममूर्त्तं हृदयश्च ललाटस्थमात्मानमूचुरित्येव तैकयाक्यता दृश्यते, न त्राऽनिक्षयज्ञान्ति, कश्चि-

द्विषते यस्य वाक्य प्रमाण भवेत्, विद्यमानोऽप्यसौ नार्वाग्दर्शिनोपलक्ष्यते, तथा चोक्तम् 'सर्व-
 श्लोऽसाविति होतत्तत्कालेऽपि युभुस्तुभि । तज्ज्ञानक्षेयविज्ञानशून्यैर्विज्ञायते कथमिति । न च सर्व-
 विषयविज्ञानसम्भवात्; तदुपायपरिहानाभावात्, अयोऽन्याभयात्, विशिष्टज्ञानव्यतिरेकेण न तत्रा-
 ष्टुपायज्ञानम्, न च तदन्तरेणोपेयस्य सर्वविषयविज्ञानसम्भव इति । न च ज्ञान क्षेयस्य स्वरूप
 परिच्छिन्नन्ति, उपलभ्यमानस्यावांलब्धपरभागत्रयवत्त्वेनार्वाग्भाग एव ज्ञानेन परिच्छिद्यते, नेतरौ, 5
 अर्वाग्भागेन व्यवधानात्, तथाऽर्वाग्भागस्यापि भागत्रयपरिकल्पनया तदेकभागस्यापि पुनस्तथाकल्प-
 नात् परमाणुपर्यवसानता भागस्य स्यात्, तथा च तस्य स्वभावविप्रकृतत्वादर्वाग्दर्शिनो नोपलम्बवि-
 षयतेति पदार्थपरिच्छेदासम्भवेन सर्वज्ञाभावादसर्वज्ञस्य यथावस्थितवस्तुस्वरूपापरिच्छेदात् सर्व-
 भादिना परस्परविरोधेन पदार्थस्वरूपस्याभ्युपगमाद्यथोत्तरपरिहानिना प्रमादवता बहुतरदोषसम्भ-
 वादज्ञानमेव श्रेय, अज्ञानवाञ्छ कथञ्चित् पावेऽ शिरसि यदि ह्यन्यात्तदापि चित्तगुर्धनेन तथाविधो- 10
 पानुपगमादि । मतमिदं दूषयति नेति, असर्वज्ञप्रणीतागमाभ्युपगमवादिनामेव परस्परविरोद्धार्थादि-
 त्वेनायथार्थादित्य भवेत्, सर्वज्ञप्रणीतागमाभ्युपगमवादिनान्तु नास्ति कोऽपि परस्परतो विरोधः,
 सर्वज्ञत्वायथानुपपत्ते । सर्वज्ञो ह्यनृतकारणरागद्वेषरहित प्रक्षीणाशेषमोहकर्मत्वात्, अतस्तद्वाक्य
 पथमथथार्थं भवेत् तत्प्रणीतागमवता च कथं विरोधवादित्वम् । न च सर्वज्ञ एव नास्तीति वक्तव्यम्,
 प्रत्यक्षतस्तस्यानुपलम्भेऽपि सम्भवात्मानस्य सद्भावात्तद्वाचकप्रमाणभावाच्च तस्मिन्नेऽ, प्रत्यक्षतोऽनुप- 15
 लम्भस्तु परचेतोऽवृत्तीनां पुरन्वयत्वात्, सरागाणां वीतरागवद्बीतरागाणामपि सरागवशेष्टमानत्वात् ।
 सम्भवानुमान तु क्षेयाद्यगम प्रति प्रज्ञाया व्याकरणादिशास्त्राभ्यासेन सरिक्रयमाणाया अतिशयो दृष्टः,
 सोऽयमतिशयस्तारतम्येनोपलभ्यमान क्वचिद्विश्रांत्तो वाच्यो महत्परिमाणतारतम्यस्य गगनादाविय,
 एवञ्च कश्चित्तथाभूताभ्यासवशात्प्रज्ञायाः प्रवृष्टतारतम्यवानपि स्यात्, स च सर्वज्ञ एवेति, नास्ति
 च सर्वज्ञाभावसाधकं किञ्चित् प्रमाणम्, न हि प्रत्यक्षतस्तत्सिद्धिः, अर्वाग्दर्शिनो तज्ज्ञानक्षेयविज्ञान- 20
 शून्यत्वात्, अक्षयत्वे च सर्वज्ञत्वापत्ते । नाप्यनुमानेन, तदव्यभिचारिहेत्वभावात्, न चोपमानेन,
 तादृग्विधसादृश्याभावात् । न वाऽर्थोपपत्त्या, तस्या प्रत्यक्षादिपूर्वकप्रवृत्तिमत्तया तदभावेऽप्रवृत्तेः ।
 नाप्यागमेन, तस्य सर्वज्ञसाधनत्वेनापि दर्शनात् । नापि प्रमाणपञ्चभावरूपाभावात्प्रमाणेन, सर्वत्र
 सर्वदा तद्भावात्प्रमाण न सम्भवतीत्यर्वाग्दर्शिनो निश्चयासम्भवात्, सम्भवे वा तस्यैव सर्वज्ञत्वापत्तेः,
 न वाऽर्वाग्दर्शिनो ज्ञान निरर्त्तमान तदभावसाधनक्षमम्, तस्याव्यापकत्वात्, व्यापकव्यावृत्त्यैव 25
 पदार्थव्यावृत्ते । ज्ञान क्षेयस्य स्वरूपं न परिच्छिन्नत्वात्तत्त्वभिधानमपि न सम्यक्, सर्वज्ञज्ञानेन देशकाल-
 लक्षभावन्यवहितानामपि ग्रहणात्, व्यवधानासम्भवात्, अर्वाग्दर्शिनो ज्ञानस्याप्यवयवद्वारेणावयविनि-
 प्रवृत्त्या व्यवधानाभावात्, न ह्यययवी स्वावयवैर्व्ययधीयते । अज्ञानमेव श्रेय इत्यपि न युक्तम्,
 तस्य पर्युदासरूपत्वे ज्ञानान्तररूपतया नाज्ञानबाधसिद्धिः । प्रसन्नरूपत्वे ज्ञानाभावस्य नीरूपतया
 तुच्छत्वात्सर्वसामर्प्यविकलतया श्रेयस्त्वासम्भवात्, तस्मान्नैते धर्मोपदेशनिपुणा सदा मृपावादिनोऽपा- 30
 रससारसमुद्रपर्यटनशीला इति ॥ ४१ ॥

यैथिकमत निराकरोति—

विनयादेव मोक्ष इति चेन्नासामर्थात् ॥ ४२ ॥

विनयादेवेति, एषादेवेन सम्यग्दर्शनज्ञानचारिभ्रव्युदास, यैथिका हि विनयादेव केबलात् परलोकमिच्छति, विनयश्च मुरनरपतितयिमातिस्वपिराधगमावृषिष्टु गासा वाचा वायेन दानेन च चतुर्थेऽथ इति वदन्ति, सर्वकस्याणमाजा विनय इति च, तमव निराकरोति असामर्थादिति, ज्ञानत्रियाभ्या हि मोक्षः स च केवल विनयादेव कथं भवेत्, सम्यग्दर्शनादिसम्भव एव तस्य मोक्षसामर्थात्, वदन्ति हि विनयोपेतः सर्वस्य प्रकृतया एकारमेवाप्नोति, तस्मादेते मृषावादिन एवासत्वे सत्याभिगात्, मोक्षजनकतया सत्वे सम्यग्दर्शनादौ सत्यत्वाभिगात्, तस्मात्कुक्तिविकलत्वान् सम्यग्दर्शनादस्वित्तर्पर्मस्यैतौ परीक्षका इति ॥ ४२ ॥

अत्रियावारिमत् निराकरोति—

आत्मक्रियानभ्युपगमो न युक्तो विपाकार्कर्मवत्त्वादिसिद्धेः ॥ ४३ ॥

आत्मेति, लोमायतिको हात्मा न प्रमाणविषयोऽत एव न तत्क्रिया न वा तज्जनित कर्मवत्त्वः, उपचारेण त्वस्ति बन्धः, तद्यथा 'बद्धा मुक्ताश्च कथ्यते मुष्टिप्रतिष्ठापितवान्' । न चान्ये द्रव्यतः सति मुष्टिप्रतिष्ठापितवान् ॥ इति वदन्ति, शाक्यानामपि गते सर्वसंस्काराणा क्षणिकत्वात्, अत एव चाक्रियत्वम्, पञ्चस्कथाभ्युपगमोऽपि सवृत्तिमात्रेणैव, न परमार्थतः, अवयविनामवयवेषु भिन्नत्वाभिन्नत्वाभ्यामनुपपत्ते, अवयवानामपि परमाणुपर्यवसायिनामतिस्त्वमवयवा ज्ञानविषयत्वासम्भवात्, तथा विज्ञानस्यापि न परमार्थतः सत्त्वम्, शोभाभावे निराकारत्वात्, आकाररहितस्यावरतुत्वात्, तस्य सत्त्वेऽपि क्षणिकत्वेनातीतानागतानामभावात्, वर्तमानस्यापि क्षणत्वेनाक्रियत्वात्तथा च कथं तज्जनित कर्मवत्त्वं स्यात्, साक्षादयोऽप्यात्मनो विमुक्त्वादक्रियावादिनः । अत्र दोषमाह विपाकादिति, नानाविधो हि कर्मविपाको दृश्यते सर्वशून्यत्वे हि जातिजरामरणरोगशोकोत्तममध्यमाधमत्वानि १ स्यु, अयमेव कर्मविपाको जीवास्तित्वं फलत्व कर्मवत्त्वद्वावेदयति, सर्वशून्यत्वे च लोकायतिका स्वशिष्येभ्यो न जीवाद्यभावप्रतिपादकं शास्त्रं प्रतिपादयेयुः, यदि प्रतिपादयेयुस्तर्हि नान्तरीयकतयाऽऽत्मानं प्रकृतं करणं शास्त्रं कर्मतापन्नाश्च शिष्यान्वश्यमभ्युपगच्छेयुः, योद्धा अपि पद्गतीः वर्णयति, असति चात्मनि वारके कथं गतयः स्यु, सतानस्यापि सन्तानिव्यतिरेकेण सवृत्तिमत्त्वेन क्षणस्य चास्तित्वेन क्रियाभावान्न नाम गतयः स्युः, तदेवमेते नास्तित्वं प्रतिपादयन्त आत्मनोऽस्तित्वमेव प्रतिपादयन्ति । साक्षात् अपि सर्वव्यापितयाऽक्रियमात्मानमभ्युपगम्य प्रकृतिवियोगात् मोक्षसद्भावं प्रतिपादयन्त आत्मनो बन्ध मोक्षश्च स्ववाचा प्रतिपादयन्ति, बन्धमोक्षसद्भावे सक्रियताया सिद्धेः, न हि क्रियामतरेण बन्धमोक्षौ घटते । किञ्च लोकायतिपाना सर्वशून्यत्वे न किञ्चित् प्रमाणमस्ति, प्रमाणसद्भावे च न सर्वशून्यत्व, प्रमाणस्य सत्त्वात् । न वा प्रत्यक्षमेव प्रमाणम्, अतीतानागतभावतया निरुनिबन्धनस्यापि व्यवहारस्यासिद्धेः, तत्रश्च सर्वव्यवहारोच्छेदः स्यात् । योद्धा नामप्यत्यन्तक्षणिकत्वेन वस्तुत्वाभावः स्यात्, यदेव एतन्क्रियाकारि तदेव परमार्थतः सत्, न च क्षणः क्रमेणार्थक्रियाकारि, क्षणिकत्वज्ञाने, न वा योग्येन, एकक्षण एव तत्कालोपामखिलाना भाव-

प्रसक्तेः, न चैतद् दृष्टमिदं वा । न च परिदृश्यमानानामादित्यत्र द्रसरिदादीनामभाषाचतुर्हमनास्तमय-
 हासदृष्ट्यादिक्रिया कुतः स्यु सर्वमिदञ्च जगति यदुपलभ्यते तत्तमयं भाषास्त्रोत्रजालकल्पमिति
 नाप्यम्, आगोपालाङ्गनाप्रतीतस्य समस्तान्वकारक्षयादिवारिण उद्भमनादेरुपलपितुमशक्यत्वात्, सर्वो-
 मावे सत्यस्वामाषात्तत्प्रतिपक्षभूतासत्यरूपाया मायाया अप्यभावेन मायास्त्रोत्रजालकल्पमिदं जगदि-
 त्यभ्युपगमस्यासम्भवाच्च, स्वप्नोऽपि हि जामदवस्थाया सद्भावे भवेत्, तस्याश्चाभावे सोऽपि कथं स्यात्, १५
 एवमिन्द्रजालव्यवस्थाप्यपरसत्यत्वे सति भवति, नायथा, किञ्च सर्वशून्यत्वमपि न यस्तु, अभासस्य
 तुच्छरूपत्वात्, द्वाशविषाणादीनामत्यन्ताभावतया प्रसिद्धानामपि सम्यन्धस्यैव निषेधो न तु यस्तु न
 आस्तन्तिकोऽभाष, तस्माद्विद्यमानायामप्यस्तीत्यादिकाया क्रियाया निरुद्धप्रज्ञास्तीर्थिका अक्रियावाद्-
 माश्रिताः ॥ ४३ ॥

अनिरुद्धप्रज्ञाश्च यथावस्थितार्यवेदिनो भवन्ति, त्रैलोक्यवर्तिनाश्च पदार्थानवस्थादिभिः पर 10
 तलामलकन्यायेन पश्यन्ति ध्रुवज्ञानिनोऽपि ध्रुवधनेनातीतानागतान् जानते, अष्टाङ्गनिमित्तपारणा निमि-
 तेनेति स्थिते तत्र व्यभिचारमाशङ्क्य निराकरोति—

श्रुतमपि व्यभिचारीति चेन्न, क्षयोपशमादिवैकल्यात् ॥ ४४ ॥

श्रुतमपीति, अपिशन्दो भिन्नराम, श्रुत व्यभिचार्यपि भवति, आगमे चतुर्दशपूर्वविदामपि
 पट्टस्थानपतितत्वश्रवणात्, यदा च चतुर्दशपूर्वविदा पट्टस्थानपतितत्वं तदाऽष्टाङ्गनिमित्तशास्त्रविदा विमु 15
 पक्षव्यम्, अत्रेदं बोध्यमङ्गवर्जिताना निमित्तशास्त्राणामातुष्टुभेन छद्दसाऽर्धत्रयोदशशतानि सूत्रम्,
 तावन्त्येव सहस्राणि वृत्ति, तावन्नक्षप्रमाणा परिभाषेति, अङ्गस्य त्वर्धत्रयोदशसहस्राणि सूत्रम्, ताव-
 त्परिमाणलक्षा वृत्तिः, अपरिमित वार्त्तिकमिति । एतद्वेदिनामपि पट्टस्थानपतितत्वेन व्यभिचारित्वम्, तत्र
 कैपाश्रिमिचित्तानामुत्पातशकुनादीना जीवितमरणादिफलजनकाना सददर्शनतो व्यभिचारात् । तत्रोत्तर-
 भाचष्टे क्षयोपशमादिवैकल्यादिति, निमित्ताना वेपाश्रिदन्यथात्वं मत्या श्रुतस्य व्यभिचारशङ्काया 20
 तत्परित्यागो भ्रान्तिमूल एव, निमित्तस्य हि कस्यचित् फलव्यभिचारित्वदर्शनं निमित्तवेदिना तथाविध-
 क्षयोपशमाभावेनायथापरिहानात्, तथाविधसामग्र्यत्वरवैकल्याद्वा । तथा ध्रुतमपि सम्यग्गृहीत नार्था-
 विसर्वादि, पट्टस्थानपतितत्वं च पुरुषाश्रितक्षयोपशममघशेन, १ हि प्रमाणाभासव्यभिचारैः प्रमाणस्य
 व्यभिचारशङ्का युक्ता, अन्यथा भरुमरीचिकाजलप्राहिप्रत्यक्षस्य व्यभिचारित्वेन सत्यजलप्राहिप्रत्यक्ष-
 स्यापि ध्वमिचारिता स्यात् । तथा च मुविधेचित्तकार्यस्य कारणव्यभिचारितया प्रमातुरेवायमपराधो 25
 न प्रमाणस्यातो निमित्तश्रुतमपि न व्यभिचारि । क्वचित्सुतादौ वार्यसिद्धिदर्शनन्तु मध्येऽन्वयश्रुमनिमित्त-
 षडत्वं, शोभननिमित्तदर्शनानन्तरमपि षडित्कार्यासिद्धिरपातरालेऽश्रुमनिमित्तान्तरत्वं यवेति ॥ ४४ ॥

अथ क्रियात् एष मोक्ष इति मतनिरासायाह—

ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष इति सर्वज्ञोपदेशः ॥ ४५ ॥

ज्ञानेति, न हि ज्ञानरहितायाः क्रियाया सिद्धिसुदुपायावेदनात्, न चोपाय विना प्राप्यत् 30
 उपेयम्, ज्ञानमर्वा क्रियाया एव फलवत्त्वात्, तस्मान्न ज्ञाननिरपेक्षा क्षीयादिलक्षणा क्रिया मोक्षफल-

- जनिका, यथा न ज्ञानमपि प्रधातव्या हेतु , न च क्रियारहिताज्ज्ञानादिप्रसिद्धिः, क्रियारहितस्य ज्ञानस्य पक्षोरिय कार्यसाधकत्वासम्भवात्, तस्माज्ज्ञानक्रियासाध्य मोक्षमिति लोकालोकात्तर्गतसूक्ष्मव्यवहितं-
विप्रकृष्टतीतानागतवर्त्तमानपदार्थत्रयप्रकाशकविशिष्टज्ञानवत्सतीर्थकरा उच्यन्ते , ते हि लोकस्य चक्षु-
स्तुल्या वर्त्तन्ते यथावस्थितपदार्थाविष्कारकरणात्, सद्रूपिप्रोक्तार्थनिवारकमार्गोपदेशाय नायथा , यथा
५ यथा रागद्वेषाभिभूद्विस्तथा तथा संसारोऽपि शाश्वतः, स च संसारसागरः स्वयम्भूरमणसलिलौघवद-
पारो न सम्यग्दर्शनमन्तरेण लङ्घितुं शक्यः, एत च मिथ्यात्वादिदोषैरभिभूताः सावधेतरविशेषान-
भिज्ञा कर्मक्षपणार्थमभ्युद्यता अपि निर्विकेतया सावधकर्मण एव कारिणोऽनुसन्धरन्ति, यथा यथा
चाश्रवरोधेनापरिमहा लोभातीता सातोषिणो वाऽसदनुष्ठानापरितर्जनास्पदास्तथा तथा प्राणिगणाना
भूतभविष्यद्वर्त्तमानसुसुखादीनां यथार्थतया वेत्तार संसारोत्तिरीकृणा भव्यानां सदुपदेशप्रदानेन
१० नेतारो भवति, तीर्थकरा स्वयमुद्धृत्यान्नायनेया भवात्कराश्च । एत एव हेयोपादेयवेदिन एवमेव
च यथा प्रमाणमिति सूचयितुं सर्वज्ञोपदेश इत्युक्तम्, तथा च सर्वार्थसिद्धादारतोऽप्यसप्तमनरक
यावदनुमन्तकर्मणां परिभ्रमन्ति, गुरुतरकर्मणस्त्वप्रतिष्ठाननरकयायिन इति, प्राणातिपातरूप
रागद्वेषरूप मिथ्यादर्शनेरूप वाऽऽश्रय सर्वं पुण्य पापमसातोदय तत्कारणं सुर तत्कारणं तपसा
निर्जराश्च य सम्यग् जानाति स एव परमार्थतो जीवाद्यस्सति, अस्ति च पूर्वपरितस्य कर्मणः
१५ फलमित्येष रूप क्रियावाद यक्षु समर्थ इति भाषः ॥ ४५ ॥

अथ येन प्रकारेण भगवत उपदेशलोनेय प्रकारेण तदर्थो व्याख्येयोऽनुष्ठेयश्च, तथैव तस्य
संसारोत्तारणकारणत्वात्, नान्यथेत्येव दर्शयितुमाह—

निर्गुणा धर्ममुपलभ्यापि मानादिनाऽऽत्मभ्रंशकाः ॥ ४६ ॥

- निर्गुणा इति, गुरुभूपादिना सम्यग्ज्ञानायगमस्वरतसम्यगनुष्ठानं ततस्सकलकर्मक्षयलक्षणो
२० मोक्ष इत्येवम्भूतैर्गुणैर्वियुता इत्यर्थे अथवा 'शुभ्रपते प्रतिशृण्वति शृणोति गृह्णातीहते चापि । ततोऽ-
पोहते वा धारयति करोति वा सम्यगि'त्येवम्भूतगुणरहिता इति । तथा हि केचित् संसारनिरम-
रणोपायं धृतचारित्रात्तय धर्ममवाप्स्यापि कर्मोदयान्मन्दमाग्यतयाऽऽत्मोत्कर्षात् तीर्थकराद्यभिहित
सम्यग्दर्शनतद्विक मोक्षमार्गं सम्यगप्रतिपालयन्तः सर्वज्ञमार्गं निजकृचिचिरचित्तव्यात्वाप्रकारेण विष्व-
सयन्ति ह्यपते चासौ सर्वज्ञ एव न भवति नियमाणस्य कृततया प्रत्यक्षविरुद्धस्य प्ररूपणात्, पात्रादि-
२५ परिमहा मोक्षमार्गप्ररूपणाश्चेति, तथा सर्वज्ञोत्तिभ्रद्वैधुय्येण सयमे विधीयते तत्सलतयाऽऽचा-
र्यादिना प्रेरिता अपि प्रेरक परुष वदन्ति, तदेवमेते उत्सूत्रप्ररूपका आचार्यपरम्परायातमप्यर्थमन्यया
कृषन्ति गूढाभिप्राय सूत्र कर्मोदयाद्यथावत्प्ररूपयितुमसामर्थात् । केचिन्नाभिमानिन कस्मादाचार्या-
न्ययदिः श्रुतगधीतमिति शृष्टा स्वकीयमाचार्यं ज्ञानावलेपाभिभूयते, अपरञ्च प्रसिद्ध निर्विद्वन्ति, तदेव
३० सदनुष्ठानप्रानिगो भाषान्विता बोधिलाभमपि निज श्रयन्तोऽसाधयोऽपि सतः साधुमानिनः पापद्वे-
३५ गुण्यादनन्तसंसारभाजो भवन्ति, तथाऽविदितकपायविषाको यः प्रकृत्यैव क्रोधनो येन केनापि प्रका-
४० रेणामर्षभाषणेनाप्यात्मनो जयमिच्छति यत्कृत्कारिभिर्मिथ्यादुष्कृतादिना परस्पर क्षामितेऽपि तथा-
विधर्मापणेन पुनस्तेषां क्रोधोदय कारयति सोऽय लिङ्गधार्थ्यनुपशान्तकोचः कर्कशभाषी चक्षुर्गोष्ठिके

संसारं यावन्नास्थानगतो भूदा पीड्यते । तस्मादक्रोधनेनाकर्कशमापिणा मध्यस्थेनाऽऽचार्यादीनां ययो-
पदेश क्रियासु प्रयुजेत मौनीं द्रमागं एकान्तेन श्रद्धालुना भाव्यम्, अयमेव च परमार्थतः पुन-
चार्यकरी सुकुलोत्पन्न सयमकरणशीलो यथोपदेशं प्रयुक्तोऽकपायी च नापरः । एवमहमेव
सयमवान् मूलोत्तरगुणानां सम्यक्पालको विद्वष्टवपोनिष्ठप्रवेदश्च नान्य इति मत्वाऽपरं साधुलोकमन्य
वा नादमन्येत, तथा लाभपूजासत्कारादिना न मद कुर्यात्, मदस्थानस्थो हि न सर्वैश्वर्यागामीऽ
भवति, तस्मात्सयममादाय ज्ञानादिना य परमार्थमनुच्यमानः प्रमाद्यति पठन्नपि ज्ञास्त्राणि तदर्थम-
पगच्छन्नपि नासौ सर्वज्ञमत परमार्थतो ज्ञानाति, अतः प्रव्रजितोऽपरिमही उच्चैर्गतिं समुत्पन्नोऽपि नैव
गर्वमुपेयात्, न हि ज्ञात्यादिमदस्थान संसारपरिराणक्षमम्, किन्तु ज्ञानचरणे, ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष
इति वचनात्, तथाऽहमेव भाषाविधिश्च साधुवादी न च मनुष्यः प्रतिभावानस्ति नापि मत्समानोऽ-
लौकिको लोकोत्तरशास्त्रार्थविशारदो गाढप्रज्ञः सुभावितात्मा चेलोच मन्यमानो धर्मकथावसरं सभायां 10
वा किमनेन वाक्कुण्ठेन दुर्दुरुन्धेन कुण्डिकाकार्पासकल्पेन खसूचिना कार्यमिति नान्य जनमवमन्येत,
एव लाभमिदोऽपि न कार्यं, परित्यक्तसर्वमदस्थाना महर्षयस्त्वपोविशेषोपितकल्मषाः सर्वोत्तमां
गतिं प्रजतिं तस्मान्मदस्थानानि संसारकारणत्वेन सम्यक् परिहाय धीर आत्मनः प्रयत्नं कुर्यात्,
मदस्थानरहितश्च ज्ञानविलेपनादिशरीरसत्काररहितः प्रशस्तलेद्योऽवगतभुवचारित्रो गवेषणप्रहर्षैष-
णादिवेतोद्गमादिदोषतत्परिहारतत्फलाभिहोऽन्नपानादावगृह्य' सम्यक् शुद्धभिक्षामहणेन विहरेत्, न 15
एवादिभवाभ्यासादुत्पन्नमरतिमाश्रयेत्, किन्तु संसारस्वभाव परिगणय्य त्रियंङ्गनारकादिदुःखत्रो-
धेक्षमाण स्वल्प च संसारिणामापुरित्येव विचिन्त्य तामभिभवत्, गच्छवासी जिनकल्पिकादिवा
केनचित् प्रष्टोऽष्टो वा धर्मकथावसरंऽन्यदा वा मौनी भवेदथवा सयमावाधया धर्मसम्बद्धं किञ्चि-
द्रूयन्, परदोषोद्धट्टनया मर्मवेधिनो वाचो न ब्रूयात् । ययार्हं धर्मदेशना विवेया, अथ जनोऽभि-
गृहीतोऽनभिगृहीतो वेति परिज्ञाय धर्मदेशना कुर्यात्, यथा सर्वथा तस्य श्रोतुर्जीवादिपदार्थावगमो 20
भवेत्, मनस्वान न दूयेत्, अपि तु प्रसन्नता यायात्, अन्यथा हि स्वधर्मस्थापनेच्छया तीर्थिकस्तिर-
स्कारप्राय वचो निशम्य स्वदर्शनापही तीर्थिकस्तद्वचनमप्रतिपद्यमानोऽतिकदुक भाषयन् क्षुद्रत्व गच्छे-
द्विरूपमपि कुर्यात्, पालकपुरोहितवत् स्कन्दकाचार्यस्य । तथा श्लाघापूजासत्कारानिरपेक्षो पर्येद-
नुगुण प्रसत्यापरेभ्यो हित धर्ममाविर्भावयेत्, न तु श्रोतृश्रिय राजकथाविक्रयादिक छलितकथादिक
तत्समाश्रितवेदवदाविशेषनि शक्तिश्च कथयेत् । तद्वेष याथातथ्यमुत्प्रेक्षमाण सर्वेषु प्राणिभूपरत- 25
दण्डो जीवितभरणानपेक्षी संयमानुष्ठानं पालयेत् ॥ ४६ ॥

अथ सम्यक् चारित्रस्य पूर्वोदितस्य बाह्याभ्यन्तरयथपरित्यागादवज्ञातत्वेत्याह—

सुकुलवासी सुसाधुक्रियः ॥ ४७ ॥

सुर्विति, धनधान्यदिरण्यादिप्रयुक्तस्य प्रव्रजितः शिक्षामाही साधुः महणलक्षणाभासे-
बनालक्षणाश्च शिक्षामासेवमान आचार्यान्तिके यावज्जीव असमानो त्राषदभ्युद्यतविहारं न प्रतिपद्यते 30
सर्वस्वदाऽऽज्ञाविधायी ग्रहणासेवनाभ्यां विनय सम्यक् परिपालयेत्, न तु संयमानुष्ठानं सदाचार्योप-
देशे च प्रसाद कुर्यात्, यथा ह्यारुरः सदैवोपदेश

सावद्यमप्यपरिहारी पापकर्मभेदज्ञानभूतान्याचार्यवचनानि विदधेदपरसाधुभ्यः साधुकारमक्षेप-
 कर्मक्षयश्चावाप्नोति । यस्त्वाचार्योपदेशमन्तरेण स्वच्छन्दतया गच्छान्निर्गलैकाकिविहारिता प्रतिपद्यते
 स च षडुद्दोषभाग् भवति, यतो ह्यसौ १ सूत्रार्थनिष्पन्नो न वा गीताधो नापि सम्यक् परिणतधर्म-
 परमार्थ, तयाभूतद्वानेके पापधर्माण पापण्डिका प्रवारयन्ति गच्छाद्बहिः कारयन्ति । विषयो-
 ५ न्मुखतापादिनमपगतपरलोकाभय स निस्सार मन्यमाना हृत्तीर्थिवा न्यजना राजादयो वा हरन्ति,
 तत्र पापण्डिका नास्ति युष्मद्दर्शनेऽग्निप्रञ्जालनविपापहारशिखाच्छेदादिका प्रत्यया अग्निमाद्यष्टगुणमे-
 श्रयम्, न वा युष्मद्दर्शनमनेराजाश्रितम्, अहिंसापि तु साध्या, लोकस्य जीवव्याप्तत्वात्, नापि भवता
 शानादिक शौचमस्तीत्येव त प्रवारयन्ति । स्वजनाश्च भवन्त विना नास्माक कश्चित् पोषक पोष्यो
 याऽस्ति, त्वमेवास्माक सर्वस्वम्, त्वया विना सर्वं शून्यमाभातीत्येव धर्माश्यावयन्ति, एव राजा-
 १० द्योऽपि । तसादेकाकित्वे षडुद्दोषसम्भवात् दृष्टप्रतिज्ञानिर्वाहाय गुरोरन्तिके तिष्ठेत्, तत्रस्यो भग-
 चदमुष्ठा सदुष्णानतोऽयभासयेत् तदन्तिके निवसन् विषयकपायाभ्यामात्मानं ह्यियमाणं ज्ञात्वा
 शिपमेवाचार्योपदेशात् स्वत एव वा नियत्स्यति, स्थानशयनासनगमनादौ तपश्चरणादौ ये समाचा-
 रास्तं समायुक्तो भवति, सुसाधुर्हि यत्र कायोत्सर्गादिक विधत्ते तत्र सम्यक् प्रत्युपेक्षणदिका क्रिया
 करोति कायोत्सगश्च मेरुरिष निष्प्रकम्पः शरीरनि स्थो विद्यते, शयनश्च कुर्वन् प्रत्युपेक्ष्य सत्कारकं
 १५ तदुच्य काय चोदितकाले गुरुभिरनुज्ञात स्वपेत् तत्रापि जाग्रदिव नात्यतम्, एवमासनदिष्वपि तिष्ठत्वा
 पूर्ववत्सङ्कचित्तगोण स्वाध्यायप्यानपरायणेन सुसाधुना भवितव्यम् । तदेवमादिसुसाधुक्रियायुक्तो
 गुरुकुलनिवासी सुसाधुर्भवतीति ॥ ४७ ॥

तस्यैव फलान्तरमाह—

स जलवाहिन्यापि चोदितो न क्रोधकृत् ॥ ४८ ॥

२० स इति, यो गुरुकुलवासात् स्थानशयनासनसमितिगुणिषु प्राप्तप्रज्ञ प्रतिपिद्धसर्वप्रमादो
 गुरुपदेशादेवातिश्रान्तचित्तविमुक्तिरन्येषामपि तदपनयनसमर्थः सै गुर्वन्तिके घसन् कंचित् प्रमाद-
 स्सलितो यदि भवेत्तदा जलवाहिन्या दास्याऽपि क्षुद्रगृहस्थानामप्येतन्न युज्यते कर्तुं यद्बलताऽऽरब्ध-
 मिति चोदितो भवेत्तच्छेद्य इत्येवमन्यमानो न शोषकारी भवति विमुक्त परंतीर्थिकेन स्वतीर्थिकेन
 वयसा लघुना साधुना वयोऽधिकेन क्षुताधिकेन वा, किन्तु भवतैर्विधिमसदाचरण न विधेयं पूर्वार्थि-
 २५ भिरनुष्ठितमेवविषमनुष्ठेयमिति प्रेरितस्तथा करिष्यामीत्येव मध्यस्थवृत्त्या प्रतिगृण्यन्त, मिथ्यादु-
 ष्टवादिना या नियत्तत, प्रेरणमिदं गमेव श्रेय, यत एतद्ग्यात् कंचित्पुनः प्रमाद न कुर्याम्, न वाऽस-
 दाचरणमनुष्ठेयमिति मन्येत, न तु बुध्येत, दुर्बुधो वा केनविदभिहिते न कुष्येत्, चिन्तयेत्
 'आनुष्ठेन मग्निमता तत्त्वार्थविचारणे मति काया । यदि सत्य क फोप स्त्रोदन्त किं नु कोपेने'ति ।
 पञ्चमं यथा सज्जलजलधराच्छादितवहला चकाराया रात्रौ नायकोऽटव्यादौ स्वयस्तप्रवेशोऽपि
 ३० पन्थानमन्कारापृतात्वात् स्वहस्तारिकमप्यपश्यन्न सम्यक् परिच्छात्ति, स एष च सूर्यस्थाभ्युद्गमे-
 नापनीते वनसि अकाशिते च दिक्चने सम्यगाविर्भूते पाषाणदरिणिमोक्षवादिने विवक्षितदेशप्रापक
 मार्गं न भिव्यक्त्यनुगुणदोषविपारणतः सम्यगवगच्छति तथैवाभिनवप्रजितोऽपि सम्यगपरिज्ञातवृत्त-

धारिप्रधर्मा सूत्रार्थानभिज्ञत्वात् प्रधर्मं सम्यक् परिठिनत्ति स एव तु पश्चाद्गुरुकुलवासादभ्यस्यत्सर्वेभ्यः
 प्रणीतागमत्वात्प्रिपुणो यथायस्वितान् जीवादिपदार्थान् पश्यति, शिक्षको हि गुरुकुलयामितया जिन-
 यचनाभिज्ञो भवति तत्कोविदश्च मूलोत्तरगुणान् जानाति, अतो दिक्षु विदिशु च ब्रह्मस्थानेषु सर्वदा
 यतमानसन् सयमानुष्ठापी भवेत्, तेषु प्राणिपूषकारिष्वपन्नरिषु वा मनसापि प्रद्वेष कदापि न
 गच्छेत्, न वाऽपनारिषु मनसाऽप्यमङ्गल चिन्तयेत् । योगत्रिककरणत्रिकेण द्रव्यक्षेत्रकालभाव-
 रूपा प्राणातिपातविरतिं सम्यगरचद्विष्टवयाऽनुपालयेत्, एव शेषमहात्रयान्युत्तरगुणाश्च समनुपा-
 लयेत् ॥ ४८ ॥

तस्यैव गुणांतरमाह—

शास्त्रवेत्ता विभज्यवादी भाषाविधिज्ञश्च ॥ ४९ ॥

शास्त्रेति, सविनय गुरुकुलवासी साधुराचार्योपदिष्ट मन्थदर्शनादिभोक्षमार्गं हृदये सुव्य-
 वस्थाप्य तत्र सुस्थितोऽप्रमादी हेयोपादेयं सम्यक् परिहायोत्पन्नप्रतिभः सिद्धान्तंस्व श्रोतॄणां यथावत्
 प्रनिपादको भवति, ग्रहणासेधनारूपया द्विविधयापि शिक्षया शिक्षितत्वात्, तथा स एव स्वंपरशक्तिं
 परंपद प्रतिपाद्यमर्थं च सम्यक् परिहाय धर्मं प्रतिपादयितु क्षम, बहुश्रुतत्वात् प्रतिभावरत्वादर्थ-
 विशारदत्वात् स्वतो धर्मे सुस्थितत्वाच्च, एवविधः कालत्रयवेत्ता जन्मान्तरसञ्चितानां फर्मणामन्तक-
 न्भवति, अयेवाश्च कर्मापनयनसमर्थो भवति, फोऽय पुरुष यस्य चार्थस्य ग्रहणसमर्थोऽहश्च किम्भू-
 चार्थप्रतिपादनशक्त इति सम्यक् परीक्ष्य व्याकरणात्, परेण पृष्टस्वार्थस्य सम्यगुत्तरप्रदानसामर्थ्याच्च,
 तथाऽह समस्तशास्त्रवेत्ता समस्तसशयापनेता न मत्तुल्यो हेतुयुक्तिभिरर्थप्रतिपादयितेत्येवमभिमान न
 सेवेत नापि बहुश्रुतत्वेन तपस्वित्वेन वा स्वात्मान प्रकाशयेत्, श्लाघार्थं नापसिद्धातेन व्याख्यातयेत्
 लाभपूजादि नेच्छेत् पूजासत्कारादिक षड्विधाव्याप्यनुमादी व्याख्यानावसरे धर्मकथावसरे वाऽना-
 विलोऽकपायी साधुरागदशित्वादर्थनिर्णय प्रत्यक्षकृतभावोऽप्यौद्धत्य परिहरन् विपममर्थं प्ररूपयन्-
 साशङ्कमेव कथयेत्, परिस्फुटमप्यज्ञकृतभाद्रमप्यर्थं न तथा कथयेद्येन पर शङ्केत, अपि तु
 विभज्यवादी पृथगर्थं निर्णयवाद व्यागृणीयात्, स्वाद्वाद सर्षत्रास्त्वलितं लोकव्यपहाराविस्रवादिवया
 सर्वव्यापिनं स्वानुभवसिद्ध धदेत्, नित्यवाद द्रव्यार्थतया पर्यायार्थया त्वनित्यवाद धदेत्, स्वद्रव्यक्षेत्र-
 कालभावैः सर्वेऽपि पदार्था सन्ति परद्रव्यादिभिस्तु न सन्तीत्येव विभज्यवाद धदेत्, तदपि वाहं
 सत्यासत्यामृषाभ्या भावाभ्या भाषेत, तेन कथितञ्चार्थं कश्चिन्मेधावितया तथैव सम्यगवगच्छति;
 अपरस्तु मद्मेधावितयाऽन्यथैव यद्यभिजानीयात् त यथाऽसावधनुद्धेते तथा हेतुदाहरणसमुक्ति-
 प्रकटनमुपेन कर्कशादिपचनमश्रुवन् सम्यगबोधयेत्, सौककालीन व्याख्यान व्याकरणतर्कादिप्रवेशन-
 द्वारेण प्रसप्तानुप्रसक्त्या न दीर्घकालिक इयात्, यच्चतिविपमत्वाद्वाप्यक्षरैर्न सम्यगवबुध्यते 'तत्'
 पर्यायशब्दोच्चारणतो भावार्थक्यनतश्च श्रोतारमपेक्ष्य सद्देतुयुक्त्यादिभिरस्मरितवामिस्त्रिवादीनाक्षरार्थ-
 यादी भाषेत न स्वल्पेरेवाक्षरैरुक्त्वा कृतार्थो भवेत् । एव परस्परविद्वद् निरवध यचनमभियुञ्जीत, ३०
 चत्सर्गविषये, सत्युत्सर्गमवादिष्येऽपवाद् स्वपरसमययोश्च यथास्व यचनमभियदेत्, तीर्थकरण-
 धरायुक्त महणशिक्षया सम्यग् गृहीयात्, आसेधनादिशिक्षया त्वनवरतमुपुक्तविहारितयाऽऽसेवेत्,

अन्वेषामपि तथैव प्रतिपादयेत्, सदा यतमानोऽपि यो यस्य कर्त्तव्यस्य कालस्य नोद्वेग्येत्, परस्पर-
बाधया च सर्वाः क्रिया कुर्यात्, एषगुणविशिष्टो यथाकालवादी यथाकालचारी च सर्वश्रेष्ठ
सन्मदर्शनज्ञानचारित्रार्य समाधिं सम्यगवगच्छति, स एव च माहायचनो निपुणः शुद्धतः सर्व-
शोचज्ञानादिप्रतिपादने योग्यश्चेति ॥ ४९ ॥

४ यत्कैवलिक वस्त्ववगच्छति स एव भाषितुमर्हति नाम्यः स एव च परिहृता त्रोटयित्वा
येत्याह—

घाल्यन्तकृदन्त्यसदृशज्ञः सत्यधर्मप्रणेता ॥ ५० ॥

घातीति, दर्शनज्ञानाद्यावरणकर्मणो निश्चेषेण विनाशको य स एव सर्वस्यापि वस्तुजातस्य
यथावस्थितस्वरूपनिरूपणतः प्रणेता नायको भवति, कालत्रयभाषिपर्यायतो द्रव्यादिचतुष्कस्वरूपतश्च
10 द्रव्यपर्यायपरिज्ञानात्, विशिष्टोपदेशदानेन सर्वप्राणिनां ससाराद्रक्षणशीलत्वाच्च, नास्य सशयविपर्ययादयो
वर्तन्ते तदावरणक्षयकारित्यात्, विनष्टघातिकर्मत्वादेवासावन्यसदृशज्ञः, न ह्यस्य विज्ञानेन तुन्यो
यस्तुगतसामान्यविशेषाशपरिच्छेदकः कश्चिद्विद्यते, अपरैर्द्रव्यपर्याययोरनभ्युपगमात्, यतश्चायं सत्य-
धर्मप्रणेताऽतो न केवलं हेयोपादेशमात्रपरिज्ञाता, किन्तु सर्वज्ञोऽन्यसदृशज्ञः, न हि सर्वज्ञत्वमत-
रैणावितथभाषित्वं सत्यधर्मप्रणेतृत्वं वा सम्भवति सर्वप्राण्यादिविज्ञानाभावात्, तथा च सर्वज्ञाना-
15 श्वासो भवेत् । सत्यधर्मप्रणेतेति, संयमधर्मप्रकाशक इत्यर्थं, सर्वप्राणिहितकारित्वात्तस्य, तस्मात्तपा-
प्रधानेन सर्वभूतहितकारिणा सयमेव सदा सम्पन्नो भूतेषु दयां कुर्यात्, तदपकारितमारम्भं दूरतः
परिवर्जयेत्, असौ धर्मस्वीर्यकृत इति सम्यक् परिज्ञाय तदङ्गतया पञ्चविंशतिरूपा द्वादशप्रकारा वा
भाषना जीवसमाधानकारिणीर्भावयेत्, भाषनायोगेन शुद्धान्तःकरणो हि परित्यक्तससारस्वभावः
संसारसमुद्रे न निमज्जति, किन्त्यायवचारित्री जीवपोतः सदागमलक्षणकर्णधारविहितस्वपोमाहत-
20 वशात्सर्वदुःखात्मकस्य संसारभ्रमोऽपि परं पारं मोक्षार्यमधिगच्छति, भाषनायोगशुद्धात्मा ससारे वर्त-
मानो मनोवाक्शब्देभ्योऽनुभेभ्यो मुच्यते, सावधानुष्ठानलक्षणं पापं तत्कार्यमष्टप्रकारं कर्म च ह्यपरिहृत्या
परिज्ञाप्य प्रत्याख्यानपरिहृत्या च तदुपादानं परिहरन् ततो मुच्यते, तस्य नूतनकर्माण्यकुर्वतो निकृष्ट-
श्रवणारस्य विद्वष्टवपञ्चरणवत् पूर्वसञ्चितानि कर्माणि निवर्त्तते नवव्याकुर्वतोऽज्ञेयकर्मक्षयो भवति, न
पुनरपि स्वतीर्थनिकारदर्शनात्ससाराभिगमनं भवति, योगप्रत्ययाभावेन नूतनकर्माभावात्, तस्य स्वदर्श-
25 ननिकारमिनिवेशासम्भवाच्च, उपरताशेषद्वद्भवात्प्रागद्वेषरहिततया स्वपरकल्पनाभावात् । असावेवाष्ट-
प्रकारं कर्म कारणवत्तद्विपाकवत् ज्ञानाति, वस्त्रिजेरणं तदुपायश्च जानीते ततश्चासौ तत्करोति येना-
सिम् संसारे न पुनर्जायते न वा पुनर्जियते ॥ ५० ॥

निरुद्धाश्रयद्वारस्य न जमजरामरणातीत्याह—

परित्यक्त्वासीदज्ञो धर्मी निष्ठितार्थः ॥ ५१ ॥

30 परित्यक्तेति, आश्रयानां प्रपानत्वात्, केषाञ्चिदर्शनेऽङ्गनोपभोगस्य निराश्रयत्वस्य स्वीकारेण
वमिपसाय च तदाऽस्य निरपयादत्वात्तैपुनरपिसागः कण्ठत उच्यते, उपलब्धत्वतयाऽपरमत्तानामपि

प्रहणम् । स्त्रीसङ्घो हि निखिलाविनयास्पदभूतः, सुकरादिपशूना यध्यस्थानप्रवेशनभूतो भक्ष्यविज्ञेयो नीवार
 लक्ष्यते तत्समानं मैथुनम्, यथा हि पशुर्नारीपारेण प्रलोभ्य बध्यस्थानमुपनीय नानाप्रकारा वेदना-
 प्राप्यत एवमसौ जीवो नीवारतुल्येनानेन स्त्रीसङ्घेन यदीदृशो बहुप्रकारा यातना प्राप्नोति, येन च
 स्त्रीप्रसङ्ग परित्यक्त स एव प्रगानभूतमोक्षलक्षणपुरुषार्थोद्यतो धर्मवानशेषकर्मबन्धनोन्मुक्तश्च, नासय-
 म्मजीवितमभिलषति परिग्रहादिष्वपि नेच्छति, असयमजीवितश्चानादृत्य सदनुष्ठानपरायणो ज्ञाना- 5
 वरणादिकर्मणा पर्यवसानाय यत्ते, यतमानं ससारावतरणद्वाराण्यपनीय रागद्वेषासम्पृक्ततया विषया-
 प्रवृत्तेः स्वल्पचेता सदेन्द्रियनोइन्द्रियाभ्या दान्त कर्मविपरलक्षण भावसन्धिमनन्यतुल्य प्राप्तो न
 येनचित्सह विरोध करोति, प्रशातमना हितमितभापी निरुद्धदुष्प्रणिहितसर्वकायचेष्टो दृष्टिपूतपादधारी
 सन् परमार्थयुष्मान् भवति, स एव च भव्यमनुष्याणा चक्षुः, सदसत्पदार्थाविर्भायनात्, एवविधा
 महासत्त्वा इहार्थक्षेत्रे ससारस्य तत्कारणस्य वा कर्मण क्षयकारिणः, न केवल तीर्थद्वारादयः, किंत्व- 10
 न्येऽपि सम्यग्दर्शनज्ञानचरित्रात्मक धर्ममाराध्य मनुष्याः कर्मभूमिगर्भव्युत्प्रान्तिजसरयेयवर्षायुषः
 सन्तः सदनुष्ठानसामग्रीमवाप्य निष्ठितार्था उपरतसर्वद्वन्द्वा भवन्ति, प्रचुरकर्मतया केचित्सत्त्वामपि
 सम्यक्त्वादिकाया सामर्थ्यां न तद्भव एव मोक्ष प्राप्नुवन्ति किन्तु सौधर्माद्याः पञ्चोत्तरविमानावसाना
 देवा भवन्तीति, सिद्धिस्तु मनुष्यभवादेव, एतेन देवा एयोत्तरोत्तर स्थानमारुन्दन्तोऽशेषेण
 प्रहाणं कुर्वन्तीति शाक्यवादी निरस्तः । तस्मात् सत्सयमवीर्यं तपोवीर्यं वा लभ्या तेन पूर्वानेक- 15
 भयोपात्ताष्टप्रकारं कर्म धुनीयात्, अभिनवश्रावणनिरोधात् कुर्यात्, यद्योक्तविहारिण सदनुष्ठान-
 माराध्य धृष्टः ससारकान्तारं तीर्णाः, अपरे तु सर्वकर्मक्षयाभावादेवा अभूयन्, एव कर्मविदा-
 रणसहिष्णवोऽनेके सदा भूता भवन्ति भविष्यन्ति च, सत्सयमानुष्ठानात्ससारं तीर्णास्तरन्ति त्रि-
 व्यन्ति च ॥ ५१ ॥

पूर्वोक्तार्थानुष्ठातेषु साधुरित्वाह—

20

स एव ब्राह्मणः श्रमणो भिक्षुर्निर्यन्थः ॥ ५२ ॥

स एवेति, यं स्वसमयपरसमयपरिज्ञानेन सम्यक्त्वगुणावस्थितो ज्ञानादिभिः कर्मविदारण-
 हेतुभिरष्टप्रकाराणां कर्मणा विदारकोऽनुकूलप्रतिबुद्धोपसर्गसहनं स्त्रीपरीपहजेता नरकवेदनाभ्यः समु-
 द्विजमानः श्रीवीरवर्धमानस्वामिवत्सयम प्रति कृतप्रयत्नं कुशीलदोपपरिज्ञानेन सुशीलतावस्थायी
 पण्डितवीर्योद्यत ध्यात्यादिधर्मानुष्ठाता सम्पूर्णसमाधियुक्तः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रलक्षणमार्गानुगम्यो 25
 र्थिकदर्शनेषु दोषज्ञानेन तेष्वश्रद्धयान् शिष्यगुणदोषवेत्ततया सद्गुणेषु वर्त्तमानः प्रशस्तभावमन्य-
 भावितात्मा यथावदधदातचारित्रश्च स एव ब्राह्मणो नवग्रहक्षर्यैर्गुणिसुप्तत्वात्, मद्रक्षर्यधारणाद्वा,
 स एव श्रमणः, सदा तपसा श्रान्तत्यात्, सर्वत्र यासीचन्दनकल्पत्वाच्च, स एव भिक्षुर्भिक्षण-
 शीलःवादृष्टकर्मभेदकत्वाच्च, स एव निर्यन्थः, सयाहाभ्यन्तरमथाभावात् । यः पूर्वोक्तार्थवृत्तिः
 प्रेमद्वेषकलहाभ्याख्यानपैगुन्यपरपरिवाद्तरतिमायासृपायादमिष्यादर्शनशाल्यविरतः, समित सदा 30
 ज्ञानाविमान् सत्सयमानुष्ठानपरायण आशुष्टो न क्रोष्युत्कृष्टतपोयुतोऽपि, न मानी स साधुर्माह्नो-
 वाच्यः । पूर्वोक्तगुणविरिष्टः, शरीरादावपि क्वचिदप्रतिप्रदो निराकाक्षः सम्यक् प्राणातिपातादीना
 ए० सं० १०

विज्ञानपूर्वं परित्यागी क्रोधादिभिर्धुरो यतो यत् इहामुय चायथैतुगात्मनोऽपार्यं पश्यति । ततः प्रागे
 यात्महितमिच्छन् विरतो दान्तः शुद्धो निष्प्रतिकर्मतया व्युत्सृष्टकायः श्रमणो वाच्यः, पूर्वोदितगुणगण-
 परिपूर्णा निरनिमागी सदा गुर्नोदौ विनीतो वैयायुच्योगतो दान्तः शुद्धो निष्प्रतिकर्मशरीरो द्वाविंशति-
 परीपद्धाना दिव्यानुपसर्गाणाञ्च सम्बन्धमिषोढा धर्मध्यानेनायदात्तचारित्रः ससारासारतायाः कर्मभू-
 ५ मेर्दुष्पापताया योषे सुदुर्लभतायाश्च परिहृता सकलससारोत्तरणसामग्रीसम्पन्नः परदत्तभोजी
 भिभुर्वाच्यः । पूषध्यामर्णितगुणालङ्घ्य एकस्यैव परलोक्यायितया सदा भायत एकक एकान्तेन
 मौनीन्द्रमेघ शासनं दध्य नान्यदिति सुदृढ विदितससारस्वभावतया वेत्ता परिच्छिन्नवर्माश्रवद्धारः
 क्षयुमिन्द्रादिषु सम उपयोगलक्षणजीवस्वासंख्येयप्रदेशात्मकस्य सकोचविकासभाजो निजकृतकर्मभोक्तुः
 प्रलेकसाधारणशरीरतया व्ययस्थितस्य द्रव्यपर्यायतया नित्यानित्याद्यनन्तधर्मात्मकस्याजीवदेवश्च सुष्ठु
 १० तत्त्ववेदी सुपरित्यजद्रव्यमावस्रोताः पूजादिनिरपेक्षतया निर्जरार्यमेव तपश्चरणादिक्रियाविधाता
 सातो दान्तो निष्प्रतिकर्मशरीरो निर्मेन्धो वाच्य सर्वेऽप्येते प्राङ्गणादिशब्दा भिन्नव्यञ्जना अपि
 कथमिदेषांकार्थाश्च ॥ ५२ ॥

अथ पूर्वोक्तार्थानेव दृढीकृतं सोपपत्तिकं परसमय निरस्यति—

नास्ति देहभिन्नो जीवः कोशादसिबत् पृथगनुपलब्धेरित्येके ॥ ५३ ॥

१५ नास्तीति, न विद्यते शरीराद्भिन्न आत्मा, यदि भवेत्तर्हि यथा कोशात् खड्ग समाकृत्य
 खड्गोऽय कोशोऽयमिति प्रदर्शयते तथा भेदवादिमिरय जीव इदं शरीरमित्युपदर्शयते, न चास्त्येव-
 मुपदर्शयिता कश्चिदप्ये न वायाद्भिन्नो जीवः, किन्तु यदेवैतच्छरीरं स एव जीवो ये च शरी-
 रस्वावस्थाविशेषास्त एव तस्यापि, यावन्तं कालं तद्विद्युत्तमास्ते जीवोऽपि तावत्तमेव कालं जीवती-
 ल्युच्यते यदा तु तद्विद्युत्तं भवत्येकस्यापि भूतस्यायथाभावात्तदा जीवोऽपि न जीवति तस्मिन् वि-
 २० नष्टे जीवो विनष्ट इति कृत्वा दहनायेदं श्मशानादौ गीयते ध्मापिते च तस्मिन्नस्तीत्येव येवमुपल-
 भ्यन्ते न तु तदतिरिक्तः कश्चिद्विकारः समुपलभ्यते येनात्मास्तित्वशक्ता भवेत्, न वा तत्र तद्वापवाः
 शरीरान्निर्गच्छन्तं कश्चिदात्मानं पश्यन्ति, तथा च शरीरमात्र एव जीवस्ततः परलोकिनोऽभावात्तस्मिन्
 परलोक्यो नापि पुण्यपापे, न वा सदसदनुष्ठानभेदः, तज्जन्नेष्टानिष्टफलभोक्तुरभावादिति लोकायतिका
 महासमारम्भिनः प्राहुः ॥ ५३ ॥

२५ तदेतन्मत्तं निरापद्ये—

तत्र, भिन्नतयाऽनुभूयमानामूर्त्तगुणाधारतया तस्मिन्नेरन्यथा मर-
 णानुपपत्तेः ॥ ५४ ॥

सन्नेति, आत्मा नेतिपादो न युक्तः, तथाहि कृतः समागतोऽर्धं कृत्र वेदं शरीरं परित्यजन्
 यास्यामि, इदं मे शरीरं पुराणं कृतं र्यूटमित्येव शरीरात् पृथग्भावेनात्मनि सम्प्रत्यया अनुभूयन्ते,
 ३० इदं ज्ञानं मूर्त्तमवशरीरादयत्, सत्त्वं चामूर्त्तैवेव गुणिना भाव्यम्, अतः शरीरात् पृथग्भूतोऽमूर्त्त
 आत्मा ज्ञानाधारभूतो ज्ञानमिवास्ति, अन्यथा ज्ञानमपि न भवेत्, न हामूर्त्तौ मूर्त्तैव गुणो युक्तः,

अतिप्रसङ्गात्, नाप्यात्माभ्युपगमप्रन्तरेण लोकायनिवन्म कथञ्चिद्विचार्यमाणं मरणमुपपद्यते, हृदयन्ते च सधामून एव शरीरे ध्रियमाणा सृताश्च, इत्येव युक्तियुक्तमप्यात्मानमेते स्वदर्शनानुरागिणस्तमसाऽऽवृत्तरूपो धार्ष्ट्यान्नाभ्युपगच्छन्ति, तस्मादेतेऽजितेन्द्रियतया कामभोगाऽऽसक्त्यं समासक्त्यं भीषण एव विपण्णास्तिष्ठन्ति, न कथञ्चिदपि ससाराद्भिमुच्यन्ते ॥ ५४ ॥

पाञ्चभौतिकमात्रयान् निराकर्तुमाह—

एतेन भूतात्मक एव लोक इति निरस्तं कर्तृत्वानुपपत्तेश्च ॥ ५५ ॥

एतेनेति, पूर्वोक्तदोषेणेत्यर्थः, भूतात्मक एवेति, पञ्चभूतमात्रादिनो लोकायनिवविशेषा, सांख्याश्च विवक्षिता, एवपदेनात्मनिरामाः, सांख्यानामपि मत आत्मनो निर्गुणत्वेनानर्च्यत्वेन चार्थिञ्चि-
त्कारितयाऽसत्त्वल्पत्वात् । तत्र पृथिव्येत्रेजोवाय्वाकाशानि भूतानि, एतानि जगद्व्यापीणि, तान्य-
कृतानि, किन्तु विद्यमानपरिणामेन निष्पन्नानि, अनागन्निधनानि, स्वकार्यकर्तृत्व प्रत्यपरनिरपेक्षानि
शाश्वतानि, साध्यम्यापि सत्कार्यवादाङ्गीकरणत्पञ्चभूतानीदृशान्येव, आत्मनोऽसत्त्वल्पत्वालोकायति-
कमते तदभानाद्य भूतमात्रमेव लोको नापर. कश्चित् पदार्थोऽस्तीति मतमपि निरस्तम्, स्वसचेदन-
सिद्धेन ज्ञानेन धर्मिण आत्मन आवश्यकत्वात्, न हि भूतान्येव धर्मित्वेन परिकल्पयितुं युज्यन्ते,
अचेतनत्वात्, न च वायाकारपरिणताना चैतन्य धर्म इति वाच्यम्, आत्माभावे कायाकारपरिणाम-
स्यैव निर्हेतुत्वेनात्ममत्वात्, सम्भवे तु नित्य मन्वचमसत्त्वं वा भवेत्, तस्माद्भूतव्यतिरिक्त आत्मा
स्वीकार्यं, तस्मिन् मति सदसदनुष्ठानत पुण्यपापे, ततश्च जगद्वैचित्र्यसिद्धिर्भवेत्तान्यथा । मात्स्य-
मतेऽपि प्रकृतेरचेतनत्वात् कार्यकर्तृत्व नोपपद्यते, प्रतिविम्बित प्रकृत्यायात्मैव करोतीति चेन्न, तस्या-
कर्तृत्वाभ्युपगमात्तिल्यतराद्य, न हेतुवतिल्य स्व कार्यकर्तृत्व सम्भवति स्वरूपापरित्यागात्, परित्यागे
चानित्यताभावेः प्रकृतेश्च नित्यत्वा महदादिविरारा न स्यु, तस्या एकराशिस्वत्वविद्योगे सति सर्वात्मना
वियोगो भवेत्, एवसम्बन्धे वा सर्वात्मना प्रकृतिसयोगो भवेन्न तु कस्यचित्, तथा चैकस्य मोक्षोऽ-
परस्य तु ससार इत्येव जगद्वैचित्र्यं न स्यात् । नापि सत्कार्यवादो युक्तो मृत्स्विण्डावस्थाया घटोत्पत्तेः
प्राग् घटसम्बन्धिक्रियागुणव्यपदेशभावात्, घटार्थिनाश्च क्रियासु तदुत्पादिकासु प्रकृतेर् कारणे
कार्यं सदिति । एतेऽपि नानाविधैर्जलज्जानाधेनादिवैः प्राण्युपमर्दकारिभिः कर्मसमारम्भैः कामा-
दिभिश्च समाकृताः स्वदर्शनानुरागिण स्वात्मानमनार्थमार्गं पातयन्तोऽन्याश्च पातयन्तो नित्य-
संसारिणः ॥ ५५ ॥

ईश्वरकर्तृत्वानादनिराकरणायाह—

सर्वमीश्वरसम्बन्धीति केचित्तद्ज्ञानवस्थानात्, प्रमाणादिभेदानुपपत्तेश्च ॥ ५६ ॥

सर्वमिति, चेतनाचेतनात्मकमलास्यापि जगत ईश्वर वारणम्, प्रमाणञ्च तनुमुवनादि-
कमीश्वरकर्तृकम्, सखानभिज्ञेपवक्त्रात्, कूपदेवकुलविषग्, तथा च सर्वमीश्वरकारणकम्, तत्र ये
जीवाना धर्मो जन्मजरामरणव्याधिरोगशोकमुसह्यु ह्यादयः, ये चाजीवधर्मो मूर्त्तिमतां द्रव्याणां वर्णग-
म्पादयोऽमूर्त्तिमतां धर्माधर्मादाशादीनां ततिलित्यादय सर्वेऽन्येन ईश्वरकृताः, आत्माहेतवादे वाऽऽत्म-

रिपत्तां, सर्वेऽप्येते पुरुषमेवाभिध्याप्य तिष्ठन्ति, यथा हि शरीरिणां संसारात्तर्गतानां कर्मवशगतानां यो गज्जारीर्भवति स शरीरापवयवभूत शरीराभिपृच्छौ तस्याभिपृच्छिः स च शरीरं व्याप्य व्यथयित्वा १ गु शरीरात् प्रथमभूतः, एतुपदमे च शरीरमेवाभिलस यच्छेते १ ततो बहिर्भवेत्येवमेवामी धर्माभे-
 १० गतापेतत्तत्प्राप्ते सर्वेऽपीश्वरकृष्टेन न त ईश्वरात् प्रथम कर्तुं पार्यन्ते तद्विकारापगमे चात्मानमे-
 वाभिध्यावतिष्ठते न तन्माद्बहिर्भवन्ति, उच्यते—'पुरुष एवेद सर्वं यज्जत यद्य भाव्यमिति, तथा 'एक एष हि भूतात्मा मूये भूते प्रतिष्ठित । एकया बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रपरि'ति । तथा यदिति च द्वारद्वारं निष्ठा, अनीश्वरमपीतत्त्वान्, एतद्विचित्रचित्तरथ्यापुरुषषापयवत्, नेतत्तयमिति तन्मत् तिष्ठत्तरोपी नेति, सर्वेऽपिथगकृष्टकमिन्वम्पुपगमे विमसौ परान् सव एव क्रियासु प्रवर्त्तयते, उतान्यप्रे-
 मित्त, प्राये परेऽपि सव एव प्रवर्त्तयत् विमीश्वरेण, द्वितीये त्वनवस्था, ईश्वरोऽप्येन भवेयते सोऽप्य-
 ११ न्नेनेत्तारि । द्विध्याग्नीश्वरो महापुरुषतया वीतरागोपेतस्सन्नेनाश्वरक्योग्यासु क्रियासु प्रवर्त्तयति, अवर्त्तानु नार्गावर्षयोग्यामिति कथं स्यात्, १ च ते पूर्वगुभाशुभचरितोदयादेव तयाविपक्रियासु प्रवर्त्तये, ईश्वरानु निरिषमाप्रमिति वाच्यम्, प्राक्तनापुमप्रवृत्तेरपि तदायत्तत्वात्, तत्रापि प्राक्तना-
 शुभाचरणान्तरम् हेतुभे तत् एव शुभापुमन्यातप्रान्तिसम्भवे किमीश्वरपरिकल्पनया, सत्याविशेषयस्य हेतुरप्यगिद्धाविनामावक इत्यमरुदाभेरितमेव सम्मति सोपाने, पगत ईश्वरकृष्टे तस्यैकरूपत्वे १
 १२ जगद्वैविध्यमासिद्धिश्च । आत्मानैतत्पक्षान्तरात् युषत्वमङ्गत एव, आत्मान एवत्वात् प्रमाणमिदं प्रनेपरिदं प्रतिपादोऽप्यम्, प्रतिपादोऽप्यम्, हेतुरप्यम्, दृष्टान्तोऽप्यम्, तदाभासोऽप्यमित्यादिभेदा-
 वगमो न स्यात् तद्वय कथं जगद्वैविध्यं पठेत, निर्हेतुकत्वे नित्य सत्त्वमसत्त्व वा भवेत् । तदेवमीश्वर-
 कृष्टकत्वान्नाद्वैतम् सुक्तिभिर्विषयगतानो न कथञ्चिदन्तं प्राद्यति, तथाप्येते स्वदशात्मोदित्वा दुःख-
 प्र-तिशुभमे, विप्रतिशुभाभारतमन्त्रसमापितया तमेव पक्षं ग्रहणात् कामोपभोगेषु मूर्च्छित्वा न कदापि
 १३ निरतिशयमुत्तान् रमापो भवति ॥ ५६ ॥

नव निरतिशय निरुक्तोति—

निदानिष्टान् सर्वमनिष्टस्यापि कर्तृत्वादिति चेत्, तस्या एवाभावात् ॥ ५७ ॥

नियतीति, सर्वं होति नियतिहृत्तमेव, १ तत्र कालो देशयो वा पुरुषकारो वा प्रकृतिर्वा
 १४ कालम्, जमानादिपणमपि कालविदेवादितिः, यदि हि नियतिप्रेरित जगत् स्यात्, कश्चिन्नियत
 १५ शरीर कश्चिन्नियतशरीर कश्चित्कियावादी कश्चिन्नियतावादी न शुल्क्या भवेत्, किन्तु नियतिबन्धनेनैव
 १६ तद्वत्त्वमन्त्रमन्त्रान्, पुरुषकारादिहृत्तये च दुःखोत्पादकक्रियासमारम्भमात्मा न कुर्वान्, न हि
 १७ कश्चिन्नियतमन्त्रान्, येन ह्यव्य वरिणापीतनक्रमजुष्टान विद्वेष्यात्, किन्तु नियतेवात्तावतिष्ठ-
 १८ की हृत्तवत् देव दुःखदत्तागभागमवति, तन्मात्सर्वे प्राप्तिनो नियतिव एव तत्र तत्र नानाविप-
 १९ शरीरसम्भवे तयो विरोगे चानुभवति, न तु कर्मातिपेति । नियतौ प्रमाणाभावा विविच्य तन्मत् दृग-
 २० ११, जगत् सदासादादिति, नियतेव शिषुन्दिहृत्तयाऽमावादिन्याः, तथा हि—किन्मगो नियति, सव
 २१ एव नियतिवत्तत्, जगदवा वा, सव एवेति शेषेणो न पदार्थानमेव तथा नमावत्त्वम्, येन सव-
 २२ दोत् नियतमन्त्रमन्त्रान् भवेत् । जगदव सव नियतव इति चेत् न चरति मयातनवस्यात् । विष

नियतिर्नियतित्वादेव नियतत्वभावा, न तु नानास्वभावा, तथा च तस्या एकत्वेन तत्कार्यमप्येकाकारं
 स्यात्, एकाकारकारणजन्यस्थानेवाकारत्वादर्शनात्, तस्मात् नियतिर्युक्तिभिर्विचार्यमाणा पटते, ताना-
 धादाभ्युपगत्तुणा समानत्वमपि यदुक्तं तदपि प्रतीतिबाधितमेव, भिन्नभिन्नवादाना हि कथमेकता
 स्यात्, एकनियतिप्रयुक्तत्वादिति चेन्न जगद्वैचित्र्यासम्भवान्, तस्मात् नियतिबाधः श्रेयान्, ताश्च श्रद्-
 धाना कामोपभोगेषु सत्ता एव दुष्पारससारपङ्कनिमग्ना न कदापि पारयायिन इति ॥ ५७ ॥ ६
 य कामभोगेष्वसक्तः ससारपारयायी भवति तथाविधमादर्शयति—

**क्षेत्रस्वजनादयो न त्राणायेति तत्त्यागाय कृताध्यवसायो विदित-
 वेद्यः ॥ ५८ ॥**

क्षेत्रेति, यो हि प्रव्रज्या प्रतिपन्न प्रविब्रजिपूर्वा जानीयादेवम्, यथा—जगत्सिन् क्षेत्रास्तु-
 हिरण्यधनधायादिकं धाह्वर यद्वस्तु जातं तन्मोपभोगाय भविष्यति, अहमप्येषा योगक्षेमार्थं प्रभ-10
 वेण्यामीत्येव सम्प्रधार्य तदासक्तो भवति, तत्रश्च कदाचित् निवृत्ता दुःखोपादानमनिष्ट शिरोवेदनादि-
 दुःखं जीवितविनाशकशुद्धादिर्वा यदि तस्य समुत्पद्यते तदा हे कामभोगाः! यूयं मया पालिताः परिगृ-
 हीताश्च ततो यूयमपीदं दुःखं रोग वा विभागश्च परिगृहीत, अहमनेनातीवोद्विग्नो दुःखित, अतोऽ-
 मुष्मामा प्रतिभोचयतेति शृङ्ग प्रार्थयमानोऽपि न ते क्षेत्राद्यस्तस्य त्राणाय शरणाय वा भवन्ति, तथा
 सुखालिता अपि राजानुपद्रवकारिभिर्हिंयमाणा नेपदपि विचारयत्येतावन्तं कालं यावत्सुखयितारमा-15
 त्मानम्, तस्माद्भिन्नाः रत्नमी क्षेत्राद्यन्नेभ्यश्चाहम्, एवस्थिते किमेतेष्वन्येषु परभूतेषु विनश्येषु
 मम मूर्च्छंति, एव मातापितृभगिनादयोऽपि सुखालिता अपि न दुःखान्मोचयितार, न वाऽहं तेषां
 दुःखस्य मोचनाय समर्थः, सर्वे हि ससारिणः स्वस्वकर्मोदयापादितदुःखादिमन्त, न ह्यन्यस्य दुःख-
 मन्व्य कोऽपि प्रतिग्रहीतु समर्थः, अन्यथा पुत्रादेर्दुःखेनासह्येनात्यन्तपीडिताः स्वजनास्तदुःखमात्मनि कुर्वन्तु,
 तथा च सत्सङ्गतागमकृतनाशो युक्त्यसङ्गतौ प्रसज्येयाताम्, अतो यथेन कृतं तत्सर्वं स एवानुभवति, 20
 तत्रश्च सर्वोऽप्यमुमानेकको जायते क्षीणे चायुष्येकक एव म्रियते, तस्मादये रत्नमी मत्तो ज्ञातय
 स्वराशश्च, एभ्यश्चान्योऽहमस्मि, किमेपु मम मूर्च्छंयेति च । तदेव क्षेत्रस्वजनादावुत्पन्नवैराग्यो यस्मात्
 यस्यामीत्येवमध्यवसाय करोति स एव विदितवेद्यो भवति ॥ ५८ ॥

अनन्तरकर्तव्यमाह—

स निष्किञ्चनो भिक्षुरारम्भनिवृत्तो निराशसः सत्संयमी ॥ ५९ ॥ 25

स इति, यो विदितवेद्य प्रतिक्षणं त्रियमाणे शरीरेऽपि ममतारहितं ससापसारतां विज्ञाय
 परित्यज्यसमस्तगृहपदप्रसक्तयमी कामभोगार्थिनो गृहस्थशाक्यब्राह्मणादयः, स्वत एव तदुपादानान्
 सत्चित्तानचित्ताश्चार्थान् परिगृह्णाति, अन्येन च परिग्राहयन्ति परिगृह्णन् समनुजानते, परिग्रहण
 एते पापापुपादयते प्रससावरोपमर्दकं व्यापार स्वतः कुर्वन्ति परेण कारयन्ति कुर्वन्तश्च समनुजा-
 नन्ति, तस्मादेते सावधानुष्ठानेभ्योऽनुपरता परिग्रहारम्भात् सयमानुष्ठानेनानुपस्थिता, येऽपि कथ- 30
 च्छिद्रमकरणायोस्त्रिवालेऽप्युद्दिष्टभोजित्वात्सावधानुष्ठानपरत्वाच्च गार्हस्थ्यं नातिवर्तन्त इत्येव परिज्ञाय

सम्बद्ध निष्कञ्जन आरम्भानिष्ठुत्तश्च परिहृतरागद्वेषोऽवगम्याहारस्य वेहदीर्घसंयमयात्राधर्मेबाध्यव-
हर्षां भिक्षुर्भमानेन विरुद्धतपसा जमान्तरे कामभोगायात्प्रिर्भविष्यतीत्येवमाद्याशसारहितोऽनुकूलप्रतिकू-
लोपसर्गोणा समभावेन सहिष्णुस्सत्सयनी भवति, सर्वपापेभ्यो विरतरत्याम् ॥ ५९ ॥

संयमव्यवस्थितस्य कर्त्तव्यमाह—

निर्दुष्टमिताहारभुङ्गिरुपधि शान्तिधर्मं प्रवक्ता ॥ ६० ॥

निर्दुष्टेति, परं निरिलाशसारहितो वेणुवीणाद्यनुकूलेषु रासभादिपर्वेषु शब्दादिप्वरकङ्किट्ट

आहारजावमपि परकृतपरनिष्ठितमुद्रमोत्पादनैपणागुद भिक्षार्चयविधिना प्राप्त केवलसाधुवेपावात्र
सामुदायिक मधुकरवृत्त्या सपत्र लोव स्तोके गृहीत यावन्मात्रेणाहारेण देहः क्रियासु प्रवर्त्तते यावत्ता
चाहारमात्रया संयमयात्रा प्रवर्त्तते तमित विलप्रवेशपन्नगभूतेनात्मना सत्स्यादमनास्वाद्ययता सुनार्थ
10 पौरुष्युत्तरपाठ प्राप्ते भिक्षाकालेऽवात्र परिभोगकाल उपभुज्येत, एव पात्राद्यपि, एवमाहारादिविधिशो
भिक्षु परहितायप्रवृत्त सम्यगुपस्थितेष्वनुपरितेषु वा श्रोतु प्रवृत्तेषु शिष्येषु स्वपरहिताय ७ त्वन्न-
पानादिहेतोर्न वा कामभोगनिमित्त शान्तिप्रधान धर्मं प्राणातिपातादिभ्यो विरमणरूप रागद्वेषाभाव-
जीवमिन्द्रियनोइन्द्रियोपशमरूपमशेषद्वन्द्वोपमरूप सर्वोपाधिविशुद्धतालक्षणभावशौचरूप कर्मगुरो-
रात्मन कर्मापनयनतो लघ्ववस्थासजननलक्षण धर्मं श्रावयेत्, एवविषगुणवतो भिक्षोः समीपे धर्मं
15 मुनिश्च सम्यगुत्स्थानेनोत्थाय कर्मविदारणसहिष्णवः सर्वपापस्थानेभ्य उपरताः सर्वोपशान्ता जितक-
पाया अशेषकर्मक्षय विधाय परिनिर्वृता, ॥ ६० ॥

अथ त्रयोदशमि श्रियास्थाने कर्मबन्धसङ्घावात्कर्मबन्ध प्रतिपादयितुमाह—

अर्थानर्थहिंसाऽकस्माद्दृष्टिविपर्यासमृपावादस्तेयाऽऽध्यात्मिकमानमि-
त्रदोषमायालोभेर्यादण्डभेदादधर्मस्थानानि कर्मबन्धकानि ॥ ६१ ॥

20 अर्थेति, द्वे स्थाने संक्षेपेण क्रियावता भवतः, धर्मस्थानमधर्मस्थानश्चेति, उपशान्त यत्तद्धर्म-
स्थानमनुपशातश्चाधर्मस्थानम्, उपशमप्रधाने धर्मस्थाने केचन महामत्त्वा समासस्रोत्तरोत्तरशुभोदया
वर्त्तन्ते, अल्पसत्त्वा विपर्येसमत्तय ससाराभिष्टङ्गिणोऽधोऽधोगतयो वर्त्तन्तेऽधर्मप्रधाने स्थाने । अधर्म
स्थाने च वर्त्तमानानां नारकदेवमनुष्यतिरश्वा मातासातवेदनानुभवितानां पापोपादानभूतातीमानि ब्रह्मो-
दन्न त्रियास्थानानि भवन्ति । तत्र कश्चिन् प्राण्यात्तमार्थं स्वजनगृहपरिवारमित्राद्यर्थं च प्रसत्सावरेषु
25 स्वपरोपघातलक्ष्यं वृष्टं पातयत्येनापि प्राण्युपमर्दनत्रियां कारयति कुर्वन्तमनुजानाति, शतत्र-
त्यधिक यत्कर्म वध्यते तदर्थं दण्डप्रत्ययिन्मुच्यते । यत्किञ्चित्कारणमन्तरेणैव प्रसाणां धनसपलादि-
स्वावराणां प्राणिनां सभाजनः श्रीहया व्यसनादिना वा प्राणव्यपरोपण योगत्रिकेण कृतकारितानुमति-
भिश्च विधत्ते तस्यान्तर्दण्डप्रत्ययिक कर्मबन्धः । यो मामय पातयिष्यति मदीयान् पिष्टुप्रादीन-
न्यान् वेत्येव मत्वा पौरुषेण परान्मनुजादीन् सर्पसिंहादीन् वा व्यापादयति कृतकारितानुमतिभिः, स
30 हिंसादण्डप्रत्ययिक कर्म वध्नाति । यो ह्यारण्यपशुभिर्वर्त्तताशील क मृगान् द्रक्ष्यामि हननायेति मृगा
व्यवसायी तदर्थं कञ्छादिषु धनम् तत्र मृगानल्लोक्याग्रतरस्य वधार्थं समाकृष्य, शरं तिस्रजति, तेन।

यद्यन्व एव पदवादिभिर्विद्येत् तदाऽन्योद्देशेन निश्चिन्नेनान्यस्य मरणादकस्माद्दण्डभाग् भवति । यो मातृ-
 पितृमार्याभगिनीपुत्रादिभिर्वसन् वत्पालाकृते मित्रमेव दृष्टिविपर्यामादमित्रोऽयमिति मन्यमानो प्राप्त-
 पातादिविधमे पौरुषमुद्दह्य ध्यानचेता अचौरमेव चौर इति मन्यमानश्च व्यापादयेत्स च हतो
 भवेत्तदा दृष्टिविपर्यासप्रत्ययिक कर्मात्राप्नोति । एषा पञ्चाना क्रियास्थानत्वेऽपि प्रायः परोपघातो भव-
 तीति कृत्या दण्डसमादानसहा विज्ञेया । पद्यादिषु बाहुरयेन न परव्यापादा भवतीत्यतः क्रियास्थान-
 संक्षेप्यते । य कश्चित् स्वपक्षामिनिवेशात् स्वस्य परस्य वा कृते सद्भार्यगिह्य चौरमपि नाह मदीयो
 वा कश्चिचोरे इति, तथाऽमद्भूतोद्भवन परमचौर चौर इति श्रुतावाद् वदन्त्येन वक्ष्यति वदतश्च
 समनुजानीते स श्रुतावाद्प्रत्ययिक कर्माजयति । यः कश्चित्स्वपरनिमित्तमदत्त परत्रय्य गृहीयाद्वा-
 ह्येत् समनुजानीयात्तदा तस्य स्वेयप्रत्ययिक कर्म सम्यद्भवेत् । यो हि चित्तोत्प्रेक्षाप्रधानः परेणा-
 तुद्भावितृत्वं नोऽपि दुष्टचित्ततया स्वयमेव चिन्ताशोकासागरप्रविष्टोऽर्निज क्रतुलविविन्यस्तमुत्त आर्त्त-
 म्यातोपगतोऽपगतसद्विवेको निर्निमित्तमेव द्वन्द्वोपहतवद्वगायति श्रोयमानभाषालोमप्रमुत्तन्वान् स
 आध्यात्मिकप्रत्ययकर्ममाह । यथा जात्यादिगुणोपेतो जातिदुलबलरूपवप सुखलाभैश्वर्यप्रशामदाप्नो-
 भिरभक्षानैरन्यतरेण वा मत्त परं जघन्योऽय जातिदुल्लादिभिस्त्रिवेव निन्दति, आत्मान एव समुत्कर्ष-
 यति च इहापि गर्होऽपरत्र गर्भाद्गर्भं गर्माद्गर्भंमगर्माद्गर्भंमगर्माद्गर्भं तीप्रवर नरकान्तर परिम्रजति,
 यथाविषय्य च मानप्रत्ययिक कर्म सम्यद्भवेत् । यः प्रमुक्तस्यो मातापितृसुहृदादिभिर्वसन् सेवामन्यतदे-
 नानामोगतया यथाकथञ्चिद्वाचिके फायिके वाऽपरत्र कृते महाश्रोधाप्यावस्त्रमे गुरुतरं दण्ड पात-
 यति, यथा प्रभूते शीते शिशिरादाबुदके व पातयति शीत्मे च प्रभूतोप्यनलादौ, घेरादिना वाहनेन
 चर्माणि छुम्पयति, वापयति सन्तप्तशलाकादिना, तदेवमस्येऽप्यपराधे महादण्डप्रदातेहपरत्र चाहितो
 मित्रशोपप्रत्ययिक कर्म समाचिनोति । यो गृहचारी मायाशीलः परेषा नाताविधैकपाथैर्विश्रम्भ-
 सुत्पाच पश्चाद्भक्तनप्रन्थिच्छेदादिभिरपकरोति, तथा छपीयानेप्यात्मान गुरु मन्यते, आर्यदेशो-
 त्पन्नोऽप्यात्मप्रच्छादनार्थमपरेषा भयोत्पादनार्थंज्ञानार्थंभाषाः प्रयुक्ते परव्यामोहनार्थमपराविदित्वादिभि,
 स्वयं क्लिप्तवाभिर्भावते, असाधुमात्मान साधु मन्यते, अन्यत पृष्टोऽन्यदाचष्टे, न च मायया यत्कृत-
 मकार्यं तदन्यस्मै कथयति, नाप्यत्मान निन्दति, न वाऽऽलोचनादीनामर्तानं निवेशं शदधार्वाकरण-
 वयाऽप्युचित्ते, न वा शुर्वादिमिरभिहित प्रायश्चित्तमभ्युपगच्छति स इह लोकेऽविश्रायो भवति
 जमान्तरवासांति च सर्वायमेषु चातनास्थानेषु नरकसिर्यंगादिषु भूयो भूयः प्रत्यागच्छति, तदेवमस्य
 मायाप्रत्ययिक कर्मानुपहयते । ये पापण्डिनो यथ प्रप्रजिता इति त्यक्तगृह्यासाः मन्दमूलपिच्छाहारं वृक्ष-
 मूलादौ निवसन्ति सर्वसाधयेभ्योऽनिवृत्ता द्रव्यत, कविपयभतवर्चिनोऽपि सम्यग्दर्शनाभाषादविरवा
 अह भाक्षणत्वात् दण्डादिभिर्हन्त्योऽन्ये तु शूद्रत्वाद्दन्तव्याः, शूद्र व्यापाद्य भाषायाव जपेत् किञ्चिद्वा
 दद्यात्, क्षुद्रसत्त्वानामनस्यिकाना क्षुद्रमरमपि व्यापाद्य प्राण्य भोजयेदित्यादीनि श्रुताभूतानि
 वाक्यानि प्रयुञ्जति, तद्वय तेषा परपीडोपदेशनोऽस्तिमूढवयाऽसम्यग्प्रलापितामज्ञानादृतातामारम्भ-
 कर्मणो विपमदृष्टीना न प्राणातिपादादिविरमणरूप प्रवृत्तं किं, परमायौतमिच्छत्वात्ते शीर्षिकाः
 स्त्रीप्रधानाः भ्रष्टजिता ऋषि न भोगेभ्यो विरहाः, निष्प्रादृष्टिवाद्दक्षानान्धैरवात्सम्यग्विरतिपरिभामा-

सम्यग् निरिच्छन्न आरम्भनिवृत्तश्च परिहृतरागद्वेषोऽनवद्यस्माहारस्य वेददीर्घसंयमयात्रार्थेनाभ्यव-
हृत्वा भिक्षुर्मेमानेन विकृतपसा जन्मा तरे कामभोगायाभिर्भविष्यतीत्येवमाद्याशसारहितोऽनुकूलप्रति-
लोपसर्गणा समभावेन सहिष्णुस्तत्सयमी भवति, सर्वपापेभ्यो विरतत्वात् ॥ ५९ ॥

संयमव्ययस्थितस्य कर्त्तव्यमाह—

6 निर्हुष्टमिताहारभुङ्क्तिरुपधि शान्तिधर्मं प्रवक्ता ॥ ६० ॥

निर्हुष्टेति, एव निरालाशसारहितो येषुवीणाद्यनुकूलेषु रासभाविकर्षणेषु शब्दादिद्वरकद्विष्ट
आहारजातनापि परकृतपरनिष्ठितमुद्रगोत्पादनैपणाशुद्ध भिक्षाचर्यविधिना प्राप्त केवलसाधुवेपावात
सासुदायिक मधुकरवृत्त्या सर्वत्र शोक श्लोक गृहीत यावन्मात्रेणाहारेण दहः क्रियासु प्रवर्त्तते यावत्सा
याहारमात्रया संयमयात्ता प्रवर्त्तते तन्मित विलप्रवेशपन्नगभूतेनात्मना तत्स्यादमनाम्वादयता सूत्रार्थ
10 पौरुष्युत्तरफाल भ्राते भिक्षाकालेऽवाप्त परिभोगकाल उपभुज्येत, एव पानाद्यपि, एवमाहारादिविधिज्ञो
भिक्षु परहितार्थप्रवृत्त सम्यगुपस्थितेष्वनुपस्थितेषु वा श्रोतु प्रवृत्तेषु शिष्येषु स्वपरहिताय त त्वन्न
पादादिहेतोर्न वा कामभोगनिमित्त शान्तिप्रधान धर्म प्राणातिपातादिभ्यो विरमणरूप रागद्वेषामाव
जनितमिन्द्रियतोइन्द्रियोपशमरूपमशेषद्वन्द्वोपमरूप सर्वोपाधिविशुद्धतालक्षणभावशौचरूप कर्मगुरो
गत्मनः कर्मापनयनतो लघ्ववस्थासजननलक्षण धर्म भावयेत्, एवंविधगुणवतो भिक्षोः समीपे धर्म
15 मुनिशस्य सम्यगुत्स्थानेनोत्थाय कर्मविदारणसहिष्णवः सर्वपापस्यान्तेभ्य उपरताः सर्वोपशान्ता जितक
पाया अशेषकर्मक्षय विषाय परिनिर्मुक्ताः ॥ ६० ॥

अथ प्रयोदशभिः क्रियास्थानैः कर्मबन्धसद्भावात्कर्मबन्ध प्रतिपादयितुमाह—

अर्थानर्धहिंसाऽकस्माद्दृष्टिविपर्यासमृपावादस्तेयाऽऽद्यात्मिकमानमि-
त्रदोषमायालोभेर्यादण्डभेदादधर्मन्यानानि कर्मबन्धकानि ॥ ६१ ॥

20 अर्थेति, द्वे स्थाने सक्षेपेण त्रियावतां भवत, धर्मस्थानमधर्मस्थानश्चेति, उपशान्तं यत्तद्धर्मं
स्थानमनुपशातश्चाधर्मस्थानम्, उपशमप्रधाने धर्मस्थाने केचन महासत्त्वाः समासन्नोत्तरोत्तरशुभोदया
वर्त्तन्ते, अल्पसत्त्वा विपर्येस्तमस्य ससाराभिचरन्निर्गोऽगोऽधोगतयो वर्त्तन्तेऽधर्मप्रधाने स्थाने । अधर्म
स्थाने च वत्तमानानां नारुद्वेयमनुप्यतिरथां सातासातवेदनानुभवित्वा पापोपादानभूतानीमानि प्रयो-
दश क्रियास्थानानि भजन्ति । नत्र कश्चित् प्राण्यात्माथं स्वजनगृहपरिवारमित्राचार्यश्च व्रतस्थावरेषु
25 स्वपरोपपातलक्षण दण्ड पातपलाभेणापि प्राण्युपमर्दात्रिया क्षारयति कुर्वन्तमनुजानाति, एतत्प्र-
त्ययिक यत्कर्म यन्त्यते तदधर्मदण्डप्रत्ययिवनुक्यते । अतिकश्चित्कारणमन्तरेणैव प्रसाणां वनस्पत्यादि-
स्थावरानाम प्राणिनां राभापतः शीघ्रया व्यसनादिना वा प्राणव्यपरोपण योगात्रिकेण वृत्तकारितानुमित्ति-
भिश्च विपर्ये तस्यानर्थदण्डप्रत्ययिक कर्मबन्धः । यो मास्य पातयिष्यति नदीयान् पिबेत्पुत्रादीन-
न्याय भेदेन स वा पौरुषेण परान्मनुजादीन् सर्वसिंहादीन् वा व्यापादयति हनकारितानुमितिभिः, स
30 दिंशादण्डमजयिक कर्मं वध्नाति । यो क्षारण्यपशुभिर्वसैतादीन् क मृगान् द्रक्ष्यामि हननामेति श्रगा-
व्यवसायो तदधर्मं कच्छादितु भ्रमन् एत मृगानवद्वेक्या व्रतरस्य वधार्थं समाहृत्य झटं निजुजति, तेन

यस्य एव पश्चाद्विनिर्भवेत् तदाऽन्योद्देशेन निश्चितेनान्यस्य मरणादकस्माद्दण्डभाग् भवति । यो मातृ-
 विहृत्कार्यामिनीनुप्रादिभिर्भिसन् तत्पालाकृते मित्रमेव दृष्टिविपर्यासादमित्रोऽयमिति मन्यमानो धाम-
 पातादिविधमे पौरुषमुद्धार भ्रान्तचेता जचौरमेव चौर इति मन्यमानश्च व्यापादयेत्स च ह्यतो
 भवेत्तदा दृष्टिविपर्यासप्रत्ययिक कर्मावाप्नोति । एषा पञ्चाना क्रियास्थानत्वेऽपि प्रायः परोपघातो भव-
 तीति कृत्या दण्डसमादानसहा विज्ञेया । पञ्चादिषु यादृशेन न परव्यापादनं भवतीत्यतः क्रियास्थान- 5
 सक्षोप्यते । य कश्चित् स्वपक्षामिनिवेशान् स्वस्य परस्य वा कृते सद्गुणार्थनिह्य चौरमपि नाह मदीयो
 वा कश्चिदोरे इति, तथाऽसद्गुणोद्गायन परमचौर चौर इति मृपावाद् वदत्यनेन कथयति यदस्य
 समनुजानीते स मृपावादप्रत्ययिक कर्माजयति । य कश्चिस्वपरनिमित्तमदत्त परद्रव्य गृहीयाद्वा-
 दयेत् समनुजानीयात्तदा तस्य स्वेयप्रत्ययिक कर्म सम्यङ्भवते । यो हि चिन्तोत्प्रेक्षाप्रधानः परेणा- 10
 दृक्कावितदुःखोऽपि दुष्टचित्ततया स्वयमेव चिन्ताशोकसागरप्रविष्टोऽहर्निश परतलविन्यस्यमुप आर्त्त-
 ध्यानोपगतोऽपगतसद्विवेको निर्निमित्तमेव द्वन्द्वोपहतवद्वयायति क्रोधमानमापालोभप्रयुक्तत्वात् स
 आत्मिकप्रत्ययकर्मभाक् । यश्च जात्यादिगुणोपेतो जातिहृत्पर्यवृत्तप सुखलाभैश्वर्यप्रज्ञानदाक्षैरु-
 भिर्मदस्थानैरन्यतरेण वा भक्त पर जघन्योऽय जातिकुलादिभिरित्येव निन्दति, आत्मानं च समुत्कर्ष-
 यति स इहापि गर्हिष्ठोऽपरत्र गर्भाद्गर्भं गर्भाद्गर्भमगर्भाद्गर्भमगर्भाद्गर्भं तीव्रतर नरकात्तरं परिप्रजति,
 यथाविषस्य च मानप्रत्ययिक कर्म सम्यङ्भवते । यः प्रभुक्त्यो मातापितृसुहृदादिभिर्भिसन् सेयामन्यतमे- 15
 नानामोगतया यथाकथञ्चिद्वाचिके कायिके वाऽपराधे कृते महाक्रोधाध्मातस्तस्मै गुरुतर दण्ड पात-
 यति, यथा भ्रभूते धीते शिशिरावाबुदके त पातयति धीभ्ये च भ्रभूतोपजजलादौ, वेज्जदिना ताडनेन
 चर्माणि छुम्पयति, धापयति सन्तप्तशलाकादिना, तदेवमत्सेऽप्यपराधे महादण्डप्रदातेहपरत्र धाहितो
 मित्रदोषप्रत्ययिक कर्म समाचिनोति । यो गूढचारी भायाशीलः परेषा नानाविधैरुपायैर्विश्रम्भ-
 सुत्पाय पक्षाङ्गकर्त्तनप्रनियच्छेदादिभिरपकरोति, तथा लघीयानेप्यात्मानं गुरु मन्यते, धार्यदेशो- 20
 त्समोऽप्यात्मप्रच्छादनार्थमपरेषा भयोत्पादनार्थञ्चानार्थभाषाः प्रयुञ्जे परव्यामोहनार्थमपराविदितारिभिः
 स्वयं कल्पितार्थभाषाते, असाधुमात्मानं साधु मन्यते, अन्यत् प्रष्टोऽन्यदाचष्टे, न च गायया यत्कृत-
 मकार्यं तदन्यस्मै कथयति, नाप्यात्मानं निन्दति, न वाऽऽलोचनार्हायामानं निवेद्य तदकार्योत्तरण-
 तयाऽभ्युत्तिष्ठते, न वा गुर्वादिभिरभिहितं प्रावञ्चितमभ्युपगच्छति स इह लोकेऽविद्यास्यो भवति 25
 येभ्योऽन्तर्दयासौ च सर्वाधमेषु यातनासंगानेषु नरकतिर्यगादिषु भूयो भूयः प्रत्यागच्छति, तदेवमस्य
 मायाप्रत्ययिक कर्मानुपपद्यते । ये पापगिहने यष प्रप्रजिता इति व्यक्तगृह्यासाः कन्दमूलपेलाहारो वृक्ष-
 मूलादौ निवसन्ति सर्वसावचेभ्योऽनिवृत्ता इत्यतः क्विपयप्रवर्त्तितोऽपि सम्यग्दर्शनाभाषोद्विरेषा
 अहं ब्राह्मणत्वात् दण्डादिभिर्हन्तव्योऽन्ये तु शूद्रत्वाद्दन्तव्याः, शूद्र दयापाद्य प्राणायाम जपेत् किञ्चिद्वा
 द्यात्, क्षुद्रसखानामनसिकाना क्षुद्रमरमपि व्यापाय ब्राह्मण भोजयेदित्यादीनि मृषामूपाति 30
 वाक्यानि प्रयुञ्जति, तथैव तेषा परपीदोपदेशनतोऽतिमूढतयाऽसन्धप्रमलापित्तमज्ञानादृगानानात्म-
 भर्माणं विषमदृष्टीना न प्राणातिपातादिविरमणरूपं प्रवमसि, परमार्थानभिहृतत्वात्ते तीर्थिकाः
 श्रीप्रधानाः प्रप्रजिता अपि न भोगेभ्यो विरताः, निध्यादृष्टित्वाद्दानार्थत्वात्सन्धगियरतिपरिलाना-

- भावात्, ते च स्वायुषः क्षये फाल कृत्वा विकृष्टवपसोऽपि सन्तोऽन्यतरेष्व्यासुरिषेषु किल्बिषिकेपूष-
 स्थन्ते पुनर्मूर्कभावेनोत्पद्यन्ते, जातिमूढा या भवन्ति, अत एते लोभप्रत्ययिककर्मभाजो भवन्ति । एतानि
 द्वादशक्रियास्थानानि मिथ्यादर्शनाश्रितानि सत्सारकारणानीति कृत्वा सम्यग्यथावस्थितवस्तुस्वरूपनिरूपण-
 तो शपदिहत्या पिज्ञाय सायुः प्रत्याख्यानपरिहत्या परिहरेत् । यस्य प्रवचने सयमे वा स्थितस्यात्म-
 ५ भावार्थं मनोयाणायै सदृष्टस्य पञ्चसमितिमि समितस्य त्रिगुप्तिभिर्गुप्तस्य नवम्रद्वन्द्वचर्येगुप्त्युपेतप्रद्व-
 धारिणः सोपयोग गतिस्थितिनिपीदनत्वग्वर्त्तनादिक कृवाणस्य सोपमोगमेव सर्वा क्रियाः पतद्रहप्रद-
 णादिका विदधानस्य सूक्ष्माक्षिपक्षमसंचलनरूपादिका येषांपथिका नाम क्रिया भवति या वेवलि-
 नापि क्रियते योगवतो जीवस्य क्षणमात्रमपि निश्चलत्वासम्भवात्, तथा च यत्कर्म तदीयांपथिकम्,
 अकपायिणस्तत्क्रियया हि यत्कर्म बद्धते तत्प्रथमसमय एव बद्ध स्पृष्टञ्च, कपायाभावेन साम्परायिक-
 १० स्वेव स्थित्यभावात्, द्वितीयसमयेऽनुभूयते तृतीयसमये च निर्जीर्यते, तच्च कर्म प्रकृतितः सातवेदनीय
 स्थितितो द्विसमयस्थितिकमनुभावात् शुभाशुभावमनुत्तरोपपातिकदेवयुक्तातिशयि प्रदेशतो बहुप्रदेशम-
 स्थिरवच बहुव्ययञ्च । आगामिनि तृतीयसमये तत्कर्मापेक्षयाऽकर्मतापि, एव तावद्दीवरागास्थेयोप्रत्य-
 यिक कर्म सम्यद्बद्धते । तदये प्राणिन साम्परायिपञ्चभाजो द्वादशक्रियास्थानेषु वर्त्तन्ते । एव
 विचित्रक्षयोपशमाभ्रानाप्रद्वाना निजानेकविधाभिप्रायात् पापश्रुताध्ययन परलोकनिष्पिपासवो विषयवृपिता
 १५ इहलोकमात्रप्रतिबद्धा कुर्वन्ति, ताञ्च विद्या इत्यातस्त्रान्तरिक्षाङ्गस्वरलक्षणमन्त्रेन्द्रजालपाकशासनधनु-
 र्वेदायुर्वेदज्योतिषादय, एवा अधीयाना क्षेत्रभाषायां अपि मिथ्यात्वोपहृतमुद्ययोऽनार्यकर्मकारिस्त्वाद-
 नार्यो स्वायुष क्षये फाल कृत्वाऽऽसुरीयेषु किल्बिषिकारिपूषणा कर्मशेषतया पुनरेहमूकत्वेना-
 ध्यस्तभापिणस्तमस्त्वेनाचतया मूकतया वा प्रत्यागच्छन्ति ॥ ६१ ॥

अपराणि चतुर्दशासदनुष्ठानानि प्रकाशयति—

- २० अनुगामुकोपचरकप्रातिपथिकसन्धिच्छेदकग्रन्थिच्छेदकौरश्रिकसौकरि-
 कवायुरिकशाकुनिकमात्स्यिकगोघातकगोपालकशौवनिकशौवनिकान्तिकानि
 पापस्थानानि ॥ ६२ ॥

- अनुगामुकेति, भोगाभिलाषी संसारस्वभावानुवर्त्ती साम्प्रतापेक्षी स्वजनगृहकुटुम्बाद्यर्थ
 चतुर्दशासदनुष्ठानानि विधत्ते— यथा कश्चित् परस्य धावतोऽनुगामुकभाव प्रतिपद्य त बहुभिरुपायै-
 २५ र्विधाये पातयित्वा भोगार्थी मोहाद्यो विवक्षितवञ्चनावसरापेक्षी लब्ध्वाऽप्यसं तस्यासौ हन्ता छेत्ता
 व्यापादयित्वा भूत्वाऽपहृत्य सर्वस्व भोगत्रिया विधत्ते तस्येद कर्माऽऽनुगामुकमुच्यते । यस्त्वपकर्त्तव्या-
 भिसन्धिना दिक्थयत उपचरकभाव प्रतिशाय पश्चात् विनयोपचाररूपचर्यं विश्रम्भे पातयित्वा तद्रव्यार्थी
 तस्य हननछेदनव्यापादनादीनि विधत्ते तस्येदमनुष्ठानमौपचारिकम् । अपर कश्चित्समुत्तभाव प्रतिपद्या-
 परस्यार्थयत् प्रतिपद्ये स्थित्वा तस्यार्थयतो विश्रम्भवो हननादि करोति, कर्मेद तस्य प्रातिपथिकम् ।
 ३० विरूपकर्माणां जीवितार्थी कश्चित् सन्धिच्छेदकभाव प्रपन्न प्राणिना हननादि करोति तस्येद कर्म सन्धि-
 च्छेदकम् । इत्ये मन्थिच्छेदकभावमथाप्य तमेवानुयाति करोति च तथा, तच्च कर्म मन्थिच्छेदकम् ।

अपरोऽधर्मकर्मवृत्तिर्मेपादीनामूर्णया तर्मासादिना वाऽऽत्मानं वर्त्तयामीति तद्भाष्यमापन्नो मेपमन्य वा
 प्रसं प्राणिन स्वमासपुष्टायं हननादि करोति तत्कर्मोरभ्रिकम् । योऽपि सौकरिकश्चपचण्डालादिः
 सूकरादीन् स्वपरप्रयोजनाय हननादि क्रुषात् तत्कर्म सौकरिकम् । अश्विस्तुद्रसत्त्वो हृद्यकल्प प्रतिपद्य
 वाशुरया हरिणादिव स्वजनाद्यर्थं ह्यापादयति तत्कर्म वाशुरिकम् । अधमोपायजीवी कश्चिच्छुक्रुन्यादि-
 मासाद्यर्थं तस्य हननादिप्रियामारयति तत्कर्म शाशुनिकम् । अधमाऽधमः कश्चिन्मात्स्यकभायमापन्नो ४
 मत्स्यमन्य वा जलचरं ह्यात्तत्कर्म मात्स्यिकम् । गोघातकभायमासादितः कोऽपि क्रुपितः सन् गोहन-
 नादि करोति कर्मदं गोघातकम् । यो गोपालकभाय प्रपन्नोऽन्या गां क्रुपितो ह्यन्यात्तत्कर्म गोपालकम् ।
 अश्विजघन्यजर्मकायि सारमेयपापद्विभावमवाप्य तमेव ध्यान तेन वा मृगादिप्रस ह्यापादयेत्तत्कर्म
 शौषणिकम् । अश्विश्च दुष्टसारमेयपरिमहं प्रतिपद्य मनुष्य वा कञ्चन पथिकमभ्यागतमन्य वा मृगसूत्र-
 दिप्रस हननादि विरचयेत्तदिदं कर्म शौषणिकान्तिकमिति । एभि क्रूरकर्मभिरात्मानं वर्त्तयन्नधर्मपक्ष- 10
 पायनन्तसंसारं दु सहान् क्लेशाननुभवतीत्यनार्यमिदमधर्मस्थानम् ॥ ६२ ॥

अथ द्वितीयं धर्मोपादानभूत पक्षमाह—

अनारम्भिणो यतय उप्रविहारिण एकचर्याश्च धर्मिणः ॥ ६३ ॥

अनारम्भिण इति, ये सर्वसाद्येभ्य सर्वया विरता धर्मेणैवात्मनो वृत्तिं परिकल्पयन्ति
 तथा सुशीलाः सुमता यतय समिता गुप्ताः सर्वगात्रपरिकर्मविप्रशुक्ता उप्रविहारिण प्रप्रग्यापर्याय- 15
 मनुपात्न्यात्राधारूपे रोगातङ्के समुत्पन्नेऽनुत्पन्ने वा भक्तप्रत्याख्यानं विदधति, किं बहुनोक्तेन चत्कृतेऽ-
 यमयोगोलकबभिरास्वादः कर्षालघाराभार्गवदुरप्यवसाय श्रमणभावोऽनुपात्यते सम्यग्दर्शनज्ञान-
 चारित्रान्य तमर्थमनुपात्याव्याहृतमेकमनन्त मोक्षकारण केवलज्ञानमामुपन्ति तदूर्ध्वं सर्वदुःखविमोक्ष-
 लक्षण मोक्षमवाप्नुवन्ति, एके चैकचर्या एकेऽ शरीरेणैकस्माद्वा भवान् सिद्धिर्गतिं गन्तारो भवन्ति,
 अपरे तथाविधपूर्वकर्मवशेपे सति तत्कर्मवशात् काल कृत्वाऽन्यतमेपु वैमानिकेषु देवेपूजयन्ते, तत्रा 20
 पीद्रसामानिकत्रापस्त्रिंशोऽकपालपार्यदात्सरक्षप्रकीर्णेषु नानाविधममृष्टिषु भवन्ति न त्वामियोगिक-
 क्लिप्तिकृदिषु । आगामिनि च काले शोभनमनुप्यभवसम्पदुपेता सद्धर्मप्रतिपत्तारश्च भवन्ति ।
 तदेतत्स्थानमेकान्ततस्सम्यग्भूतमार्यं मुनाभ्यति धर्मस्थानम् ॥ ६३ ॥

अथ धर्मभूयिष्ठ मिश्रपक्षमाचष्टे—

स्थूलपरिग्रहनिवृत्तास्तत्त्वज्ञाः श्रमणोपासका मिश्राः ॥ ६४ ॥

१६

स्थूलेति, एते धर्मोपाध्यायुपेता अपि गुणभूयिष्ठे पठितस्य दोषस्य गौणत्वाद्धारमिकपक्षेऽ-
 यतरति, एते हि शुभकर्माणो धार्मिकवृत्तय सूक्ष्मपरिग्रहान्मादितोऽनिवृत्ताः स्थूलाश्च सक्त्पकृता-
 मिष्टुता नरकादिगमनहेतुभ्यः सायद्येभ्यो यत्रपीडननिर्लोच्छनकृपीबलादेर्निवृत्ता श्रयविक्रयादेरनिवृत्ताः
 श्रमणोपासनतोऽधिगतजीवाजीवस्वभावा अवगतपुण्यपापाः परित्याग्य धर्मोद्भवस्वरूपा धर्मोद्व्युता मेह-
 रिय निष्पक्व्याः सुदृढमाहंते दशनेऽनुरक्षाः, मौनीद्रदर्शनाघातो सत्या परितुष्टमानसाः सदोद्वाटिन- 30
 गृहभार्य अनपरत श्रमणानुशुक्रविहारिणो निर्मैथान् प्राहुकेनैपणीयेनाशानादिना पीडयलक्याप्यासस्तर-
 ६० सु० १८

यादिना च प्रतिष्ठाभवत् शीलव्रतगुणव्रतप्रत्याप्यानपौषधोपवासेर्वह्नी यर्षाण्यात्मान भावयन्त-
 तिष्ठति, तदेवमेते प्रभूतफालमगुणव्रतगुणव्रतशिक्षाव्रतानुष्ठायिन साधूनामौषधवस्त्रप्रादानोपकारिणो
 यथाशक्ति सदनुष्ठायित्वा ब्रह्मणे कारणेऽनुत्पन्ने वा भक्त प्रत्याख्यायाऽऽलोचितप्रतिक्रान्ता समाधिप्राप्ताः
 सन्तः फलं कृत्वाऽन्यत्रैरेव देवैरुत्पद्यन्ते, ततोऽपि च्युताः सुमानुषभाव प्रतिपद्य तैरेव भवेन्नोत्कृष्टतः
 सप्तसाष्टसु वा भवेदु सिद्धन्तीति ॥ ६४ ॥

अधर्मपक्षम्यानन्तससारत्वात्माह—

विविधप्रज्ञादिनोऽतिदुःखिनः ससाराव्यभिचारिणः ॥ ६५ ॥

विविधेति, विपद्युत्तरत्रिशतपरिमाणाः प्रावादुका सर्वेऽपि न मोक्षाद्भूतमहिंसा प्रतिपद्यन्ते,
 तेषु सम्यग्दर्शनादिकस्वोभायम्याभावात् ससाराभावमिच्छन्तोऽपि न मुच्यते सिध्यावाहित्वाश्वास्वै-
 10 शागदेरेव शाश्वदैर्दक्षधर्मपथानामेव नैवापिदैरभियेचनोपवासादीनामेव वैदिवैर्हिंसाया एव मोक्षाद्भू-
 तयोः । एते हि तापप्रज्ञाः सर्वदक्षप्रणीतागमानाश्रयणात्, सर्वदक्षप्रणीतागमस्य हेतुपरम्परयाऽनादित्वेन
 वरभ्युपगन्तृगामेव प्रज्ञत्वात्, तेषां विविधप्रज्ञता च सात्त्विकान्तेन नित्यवादाश्रयणात्, मौद्धैरेकान्तेना-
 नित्यवादाश्रयणात्, नैवापिचैरेपिकैराकाशादीनामेकान्तेन नित्यत्वस्य घटपटादीनाश्चैकान्तेन नित्यत्व-
 म्याश्रयणात्सामान्यविशेषयोरेकान्तभेदाश्रयणाच्च स्फुटैव । तथा चाहिंसैव यत्र सम्पूर्णां चैत्रैव परमार्थतो
 15 धर्म इति निश्चिते ये केनानिश्चितपरमार्थां प्राज्ञणादय प्राण्युपतापकारिणा प्रकारेण धर्मं परेषां
 व्याचक्षते त आगामिनि काले स्वशरीररुच्छेदाय भेदाय च भाषते, यद्वाही जन्ममरणादीनि प्राप्नुवन्ति
 तेनोपायुषु शोचैर्गोत्रोद्धरणे फलकलीभावभाजो नानाविधदण्डभाजो भवति न च ते लोकाप्रस्थान-
 शास्त्रनिश्चयन्ति न तेऽप्रकारेण कर्मणा मोक्ष्यते । एवञ्च द्वादशक्रियास्थानेषु वर्धमाना जीया न
 कदापि सिद्धाः सिद्ध्यति सेत्सन्ति वा, न पुत्रुधिरे मुद्ध्यन्ते भोत्यन्ते वा, न मुमुषुर्मुद्ध्यन्ति
 20 मोक्ष्यते चेति ॥ ६५ ॥

अथ कर्मदक्षणाद्योपतेन साधुना द्वादशक्रियास्थानपरिहारेणान्यक्रियास्थानसेविना सदाऽऽहार-
 गुणेन भवितव्यम्, धर्मोपात्तमृतशरीरस्याहारपारत्यात्, स चाहार उद्देशकारिदोपरहितो प्राज्ञ, वेद
 च प्रायः प्रतिदिनं वाचयति शुद्धाशुद्धभेदे त निरूपयितुमाह—

चतुर्विधा यनस्पतिक्रिया. पृथिव्याव्याहारिणः ॥ ६६ ॥

चतुर्विधेति, अममूल्यवर्षरुच्यधीनलक्षणोत्पत्तिभेद्विशिष्टा हि यास्पतयः, शाक्यादीना हि
 धीजमे उदयते, इतच्छेऽप्रमीजाः, अथवाऽप्राण्येव येषामुत्पत्तौ कारणतामापद्यते तेऽप्रमीजाः,
 चोरपटादयः । आद्रेकादयो मूळमीजाः, इत्यादयः पयमीजाः, सहज्यादयः रक्तयमीजा, एतेषां
 सन्धीजान्तेषोत्पत्तिकारणम्, शाक्याकर्मोदययज्ञादेवृत्तिपित्तसो यनस्पताकुल्यमाना एषि पृथिवी-
 भोमिहा सन्ति, आभारमन्त्रैरेपोत्परेरमाणा, ते पृथिवीभिःशिक्षात्रैयोर्दुर्कमजलक्षणपृथिमन्तश्च,
 25 हि एषाश्चिकर्मब्रह्मणा यनस्पतिक्रियादाग्न्य सेष्वेव पुनरुत्पद्यन्ते, सन्निष्ठापित्तमिहादियद्-
 क्रमणानु मूनिषु वृष्टया विवर्तन्ते, ते च सज्जोत्पत्ताः पृथ्वीनां सेहमाददुते स एव च तेषामाहारः,

एवमप्यायतेजोनायुवनस्पतीनामपि भाव्यम् । नानाविधाना त्रसानामपि प्राणिना शरीरं स्वकायेनावष्टभ्य
प्राप्तुमीदृशन्ति, एवमाहार्यं स्वकायत्वेन परिणमय्य सरपतां नीतं तच्छरीरं तन्मयता प्रतिपद्यते,
एवं वायत्पृथिवीयोनिषा वृक्षा, वनस्पतियोनिकेध्वेवापरे वनस्पतयस्तथानिषकर्मोदयादुत्पद्यते, एव
वृक्षावयवेष्वपि परे वनस्पतिरूपा भवन्ति तेषामाहारं स्वयोनिभूतं वनस्पतिशरीरं पृथिव्यग्नेजोवाग्वा-
दीनां शरीरञ्च, एवमयवनस्पत्यादावपि द्रष्टव्यम् ॥ ६६ ॥

अमुनेत्र न्यायमन्यत्राप्यतिविशति—

एवं पृथिवीकायादयोऽपि स्वाधाराणां शरीरम् ॥ ६७ ॥

एवमिति, पूर्वोक्तप्रकारेण स्वतृत्कर्मवक्षणा नानानिघत्रसंस्थावराणां शरीरेषु सचित्तेष्वचित्तेषु
वा पृथिवीत्वेनोत्पद्यन्ते, तथाऽप्याय आगत्य नानाविधानां दर्दुरादित्रसानां हरितवृक्षाणादिस्यावराणां
सचित्ताचित्तभेदभित्तेषु शरीरेषु जीवा अप्यायत्वेनोत्पद्यन्ते, अप्यायशरीरस्य वातयोनिक्त्वाद्ध्वं 10
गतेष्वपि वायुपूर्वभागी भवत्यप्याय, अधस्ताद्वृतेषु च तद्वशादधोभागी भवति, यथावश्यावहिमादयः,
तथा तेजस्काया अपि सचित्ताचित्तमिश्रेषु त्रसंस्थावराणां शरीरेषु प्रादुर्भवन्ति, एव वायुकाया अपि,
ये यत्रोत्पद्यन्ते तेषां नानाविधानां त्रसंस्थावराणां श्रेहमाहारयन्ति, एव विस्फलेन्द्रिया अपि, एषां
स्वयोनिभूतमचित्तमचित्तगतानाञ्च मासचर्मरुधिरादिकमाहारं भवतीति ॥ ६७ ॥

गर्भेऽयुक्त्वान्तमनुजानामाहारमाह—

उभयोरेकस्याऽऽहारो नवनीतादयश्च मनुजानाम् ॥ ६८ ॥

उभयोरिति, शुक्राधिकं पुरुषस्य शोणित्वाधिकं स्त्रियास्तयो समता नपुंसस्य कारणता
प्रतिपद्यते, तदुभयमप्यविष्वस्तम्, स्त्रियो वामा कुक्षिः पुरुषस्य दक्षिणा पण्डस्य मिश्राऽऽश्रयः, योनौ
शीजे षानिष्वस्त एवोत्पत्तेरवकाशः, नारी यदा पञ्चपञ्चाशिका पुरुषश्च सप्तसप्तिकश्चदा तयोर्विष्वसः ।
तथा द्वादशमुहूर्त्तानि यावच्छुक्रशोणिते अविष्वस्तयोनिषे भवतः, तत ऊर्द्धं ध्वसमुपगच्छत इति । तत्र 20
वेदोदये पूर्वकर्मनिवर्त्तनाया योनौ रत्नाभिलाषनितेन संयोगेन तच्छुक्रशोणिते अवलम्ब्य जीवास्तैज
सकर्मणाम्या शरीराभ्यां कर्मरज्जुसन्दानितास्तत्रोत्पद्यते तत्र जीवा उभयोरपि श्रेहमाहार्यं स्वकर्मवि-
पाकेन यथास्त स्त्रीपुनपुसकमावेनोत्पद्यन्ते, तदुत्तरकालं स्त्रियाऽऽहारितस्याहारस्य श्रेहमाददति तस्त्रेहे-
न च क्रमोपचयात्, फललज्जुदादिरूपेण निष्पद्यन्ते तदेवमनेन क्रमेण तदेकदेशेन वा मातुराहारमो-
ज्जमा मिश्रेण वा लोभभिर्वाऽऽनुपूर्व्येणाहारयन्ति, क्रमेण पृथिसुपेता गर्भनिष्पत्तिमनुप्रपन्नास्ततो मातुः 25
कायात् पृथग्भवन्तस्त्रयोनेर्निर्गच्छन्ति, ततमे पूर्वाभ्यासादाहाराभिलाषिणो मातुः सन्मयाहारयन्ति
क्रमेण प्रथुदा नवनीतद्वयोदनादि मुञ्चते तथाऽऽहारत्वेनोपानतान् त्रसान् स्वावरांश्च प्राणिन आहा-
रयन्ति, एव स्तिर्यग्योनिषा अपि किञ्चिद्विशेषेण भान्या ॥ ६८ ॥

तदेवमेत आहारेष्वगुणा अत एवैषा कर्मवन्धोऽवश्यम्भावीति तत्प्रत्याख्यानमुत्तरगुणसम्पादनाय
सम्प्रति प्रदर्शयति—

अप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा कर्मवन्धकः ॥ ६९ ॥

- अप्रतिहतेति, आत्मा हानादिमिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगानुगतः स्वभावादेवाप्रत्या-
 रयनी भवति, स एव च कुवञ्चिन्निमित्तात् प्रत्याख्यान्यपि भवति, तथाऽक्रियाकुशलो मिथ्यात्वो-
 दयसंस्थितोऽपरप्राणिदण्डो रसाद्वेषकृतुपितो हिताहितप्राप्तिपरिहारविकलो भावसुतोऽप्रत्याख्यानक्रिय-
 स्वादेवाविचारितमनोवाकायश्च भवति, तदेवम्भूतो निर्बिद्येकतया पदुविज्ञानरहित स्वप्नमपि न पश्यति
 5 इत्य चान्यत्तविज्ञानस्य स्वप्नमप्यपश्यत पाप कर्म बध्यते । न बध्यत्तविज्ञानस्य कथं पाप कर्म
 यध्यते, पापकर्म हि कर्माश्रयद्वारभूतैर्मनोवाकायैर्बध्यते न त्वेकेन्द्रियविकलेन्द्रियादेः कर्मबन्धसम्भवः,
 प्राणिघातकस्य मनोवाकायव्यापारस्य तत्रामावात्, अन्यथा मुक्तानामपि कर्मबन्धो भवेत्, तस्मा-
 द्वाच्यकविज्ञानस्य कर्म बध्यते किन्तु प्रस्फुटविज्ञानस्येति चेन्न, अप्रतिहत्प्रत्याख्यातपापकर्मत्वात्,
 प्रतिहत्-विभ्रित प्रत्याख्यात-नियमित पाप कर्म येन स तथा, अतथाविधश्चाप्रतिहत्प्रत्याख्यात-
 10 पापकर्मा, तत्सद्भावाथैकेन्द्रियविकलेन्द्रियादीना मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगानुगतस्य तद्भावात्
 प्राणातिपाताद्विदोषवत्स्ये कथं न स्युः, तथाविधदोषवत्तया चाच्यकविज्ञाना अपि सन्तोऽस्वप्नाद्य-
 वस्यायामपि कर्मबन्धका एव यथा हि वधकोऽवसरापेक्षी वध्यस्य व्यापत्तिमङ्कुर्माणोऽप्यभिन्नभूतो
 भवत्यसावपि बालोऽपष्टविज्ञानो निवृत्तेरभावेन योग्यतया सर्वेषां प्राणिना व्यापादको भवत्येव,
 तत्प्रत्ययिकेन च कर्मणा बध्यत एव । एव मृपावादादृत्तादानमैधुनपरिग्रहेष्वपि चाच्यम् । तथा चाप्र-
 15 तिहत्प्रत्याख्यातक्रिय आत्मा पापानुमधी, सदा पञ्जीवतिफायेषु प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डत्वात्,
 स्वपरावसरापेक्षितया कदाचिद्व्यापाद्यन्नपि राजाविवधकयथाऽऽसौ घघपरिणामादनिवृत्तत्वाद्बध्य-
 स्वाभिन्नभूतस्त्वयाऽऽत्मापि विरतेरभावात्सर्वेष्वपि सत्त्वेषु नित्य प्रशठव्यतिपातचित्तदण्ड, यत् एव
 तस्मात् पापानुयधीति पञ्चावयवा । ननु सर्वे प्राणिनः सर्वेषामपि सत्त्वानां प्रत्येकमभिन्नभूता इत्य-
 सिद्धम्, चतुर्दशरज्ज्वात्मके लोके प्राणिनामनन्तत्वेन वैशकालस्वभावविप्रकृष्टत्वेन न दृष्टा न धृता न
 20 वा प्रातिभेन स्वयमेव विशाता इति कथं तद्विषयस्त्वस्याभिन्नभावः कथं वा प्रत्येकं कथं प्रति चित्तसमा-
 धानं भवेत्, न चासौ हान् प्रति नित्य प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डो भवतीति चेन्मैवम्, तथापि वैशकाल-
 स्त्वभावविप्रकृष्टेषु तेष्वमुक्तैरत्वात्, अन्याविरतिप्रत्ययत्वात्, एवञ्च य इमे पृथिवीकायादयोऽस-
 क्षिन प्राणिनः तेष्वप्यहर्निशमिन्नभूता मिथ्यासंस्थिता नित्य प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डा द्रुःस्रोत्पादन-
 यावत्परितापनपरिक्रिदादेरप्रतिविरता असक्षिनोऽपि सन्तोऽहर्निश सदा प्राणातिपाते कर्त्तव्ये तद्योग्य-
 25 तथा सदसम्प्राप्तावपि प्रामघातकवदुपाख्यायन्ते किमुत सक्षिनः ॥ ६९ ॥

ननु संश्लिप्तसहित्य च भव्यत्वाभन्यत्ववन्नियतरूपम्, न तु सक्षिनोऽसक्षिन, असक्षिनो
 वा सक्षिनो मबन्तीत्याशकायामाह—

सक्षित्वासक्षित्वे न नियते, तथाविधकर्मपरिणामात्, एकस्मिन्नेव
 भवे उभयदर्शनाच्च ॥ ७० ॥

30 सक्षित्वेति, पुरुषः पुरुष एव पशुरपि पशुरेव भवतीति वेदान्तिमतवन्न संश्लिप्तमसंश्लिप्तञ्च
 नियतम्, भव्यत्वाभन्यत्ववन्नियतयोर्न व्यवसानियमः, एते हि कर्मायत्ते, तथाभूतकर्मपरिणामात्

सक्षिनोऽप्यसक्षिनः, असंक्षिनोऽपि सक्षिनो भवति, एकयोनयोऽपि यच्छु जीवाः पर्याप्त्यपेक्षया यावन्मन पर्याप्तं निष्पद्यते तावदसंक्षिनः, कण्ठः सन्त पश्चात् सक्षिनो भवति, अन्यत्र मापेक्षया त्वेकेन्द्रियादयोऽपि सन्त पश्चान्मनुष्यादयो भवति, वेदान्तिमततन्तु प्रत्यक्षेणैव व्यभिचरितम्, सत्यपि कश्चि मूर्च्छाद्यवस्थायामसक्षित्व प्रतिपद्यते तदपगमे च पुनस्सक्षित्वमिति दर्शनात् । यथा प्रतियुद्धो निद्रोदयात् स्वपिति, सुप्रश्न प्रतिबुध्यत इत्येव स्थापप्रतिबोधयोरन्योऽयानुगमन तथा सत्यसक्षिनोः ५ कर्मपरतत्रत्वादन्योऽन्यानुगतिरविरुद्धा । एवञ्चापरित्यक्तमरणोऽसंक्षिकायात् सक्षिकाय सत्रामन्ति तथा सक्षिकायादसंक्षिकायम्, संक्षिकायात्संक्षिकायमसक्षिकायादसंक्षिकायम्, यथा नारदा सायज्ञेयकर्माण एव नरकादुद्धृत्य प्रतनुवेदनेषु तिर्यक्ष्णस्पद्यन्ते, देवा अपि प्रायग तत्कर्मज्ञेयतया शुभस्थानेषुत्पद्यन्ते, तदेवमप्रत्याख्यानिनः कर्मसम्भवाच्चातुर्गतिरु ससारमवगम्योत्पन्नवैराग्यः समतया सर्वान् प्राणिनो मावयन् धर्ममवगम्य सर्वाश्रवद्वारेभ्यः सवृत्तः समयं सम्यक् पाठयेत् ॥ ७० ॥ 10

परित्यक्तानाचारस्यैव प्रत्याख्यानमस्खलित भवतीत्यनाचारस्वरूप दर्शयति—

मौनीन्द्रप्रवचनमाचारस्तदपरोऽनाचारः ॥ ७१ ॥

मौनीन्द्रेति, मौनीन्द्रप्रवचन मोक्षमार्गहेतुतया सम्यग्दर्शनज्ञानाचारिघ्रात्मकम्, तथा च दर्शनाचारो ज्ञानाचारश्चारिघ्राचारश्चेत्याचारत्रैविध्य विधेयम्, सम्यग्दर्शनं तत्त्वार्थश्रद्धानम्, तत्त्व जीवाजीवपुण्यपापाश्रयधन्धसंघरनिर्जरासोक्षात्मकम्, तथा धर्माधर्माकाशपुद्गलजीवकालात्मकश्च, द्रव्य 15 नित्यानित्यस्वभावम्, सामान्यविशेषात्मकोऽनाद्यपर्यवसानश्चतुर्दशरज्ज्यात्मको वा लोक्स्वरूपम्, ज्ञानं तु मतिशुभावधिमत पर्यवशेषलक्षरूपम् । चारित्र सामायिकछेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातरूप पञ्चधैव मूलोत्तरगुणभेदतो षाऽनेषथा । एतत्प्रवचनादपरोऽनाचारः, त नाचरेत् ॥ ७१ ॥

दर्शनाचारप्रतिपक्षमनाचारसूचनायाह—

द्रव्यमनाद्यनन्तमन्यथा प्रवृत्तिनिवृत्त्यसम्भवात् ॥ ७२ ॥

द्रव्यमिति, धर्माधर्मादिक चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकस्वरूप वा न प्राथमिकोत्पत्तिमत्, न वा निरन्वयविनाशि, अपि त्वनाद्यनन्तमिति सर्वनयसमूहात्मकेन प्रमाणेन परिहातम्, तद्विभ्रमेकनया-लम्बनेन शाश्वतमेव, अशाश्वतमेव वेति परिज्ञान दर्शनाचारप्रतिपक्षभूतोऽनाचारः, एवञ्च सामान्यांश-मात्रावलम्बनेन सर्वं शाश्वतमित्यवधारण न कुर्यात्, तथा विशेषाशमात्रावलम्बनत सर्वमशाश्वतमि-त्यवधारण न कुर्यात्, तथाभ्युपगमे हेहिकासुप्तिककार्ययोर्लोकास्य प्रवृत्तिनिवृत्ती न सम्भवतः, 25 एकान्तनित्यत्वे नवपुराणादिभावेन प्रत्यक्षतो षस्तुनो दर्शनाश्रित्य इति व्यवहारो याधितः स्यात्, आत्मनो नित्यत्वेन धन्धमोक्षाभावाद्यमनियमाद्यनर्थकताप्रसङ्गः, अप्रच्युतास्तुपक्षस्तिरेकस्वभावत्वात् । तथा च लोकास्य कापि प्रवृत्तिनिवृत्ती न स्याताम् । एकान्तनित्यत्वेऽप्यनागतभोगार्थं लोकस्य धन-धान्यघटपटादिसहस्रो न घटेत, आसुप्तिकेऽपि प्रवृत्तिर्न स्यात्, आत्मन एकान्तेन क्षणिकत्वात् । कथञ्चिन्नित्यानित्ये च षस्तुनि सामान्याशावलम्बनतो नित्यत्वव्यवहारो विशेषांशवलम्बनेन चानित्यता- 30

व्यवहारस्तूपपद्यते, तस्मादेकान्तपरयोरनाचारं विजानीयात् । एवञ्चोत्पादव्ययप्रौढ्यात्मकान्यईदृशना-
भितानि वस्तूनि व्यवहाराङ्गम् नायदर्शनाश्रिताणि, तस्याभावात्, एतमईच्छासनप्रतिपक्षा सर्वे
भव्याः सिद्धिं यान्ति तत्रोच्छिन्नमव्ययं जगत्सत्तात्, जीवसद्भावेऽप्यपूर्वोत्पादाभावेनाभ्यवस्य सिद्धि-
गमनासम्भवेन कालस्थानन्यादनारतश्च सिद्धिगमनमम्भवेन तद्व्ययोपपत्तेरिति तथा सर्वेऽभव्या एव इति
५ च न चक्ष-मम्, भव्यराशेभिव्यक्तकालस्थेवानन्तत्वात्, न या सकलभव्यानां मुक्तिरपश्यन्भाविनी,
तत्सामग्रीप्राप्तव्यवस्यन्भावानियमान्, आगमेऽनन्तानन्तास्वप्युत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु भव्यागमनन्तभाग
एव सिद्धयतीत्युक्तेः । नापि सर्वेऽभव्या एव, अनपेया सिद्धिगमनश्रुतेः, सुफलभावे च संसारस्याप्य-
भावप्रसङ्गात्, सम्बन्धिष्वक्षौ ह्येतौ, न हि मुक्तिं संसारं विना संमारोऽपि मुक्तिं विना सम्भवतीति
दर्शनाचारः ॥ ७२ ॥

10 पारिव्राचारमाश्रित्याह—

अध्यवसायात् कर्मबन्धो न वध्यसाहृद्यवैसाहृद्यतः ॥ ७३ ॥

अध्यवसायादिति, एषेन्द्रियाद्यल्पकामानां हस्त्यादिमहाकामानाञ्च व्यापादो सदृश कर्म
वैरं या, सर्वजन्तूनां तुल्यप्रदेशत्वादिति नैकात्तेन वक्तव्यम्, प्रवेशतुल्यतायामपीन्द्रियविशाकायानां
विसदृशत्वात्सद्भावात् कर्म वैरं वा न समानमित्यप्येकान्तेन न वाच्यम्, भवेत्तदा तथा कर्मबन्धो वैरं
15 या यदा कर्मबन्धादिविध्यापेक्षः स्यात्, न तु वदन्नादेव बन्धः, किन्त्वध्यवसायवशादपि, तथा च
क्षीप्राध्यवसायिनोऽल्पकामसत्त्वव्यापादनेऽपि महद्वैरं कर्मबन्धो वा, एकामस्य तु महाकामव्यापादनेऽपि
स्वल्पमिति स्थिते तथावादोऽनाचारः, जीवसाभ्यात्कर्मबन्धसाहृद्यासम्भवात्, न हि जीवव्यापस्या
हिंसा, तस्य शाश्वतत्वेन व्यापादागममवात्, किन्त्यिन्द्रियादिव्यापस्या । किञ्च भावसव्यपेक्षस्यैव
कर्मबन्धोऽभ्युपेतुं युक्तं, आगमसव्यपेक्षस्य वैद्यस्य हि मन्यव् विद्या कुर्वतो यद्यप्यातुरविपत्तिर्भवति
20 तथापि न वैरानुपपन्नो भावदोषाभावात्, अपरस्य तु सर्पशुद्ध्या रज्जुमपि प्रतो भावदोषात् कर्मबन्धः ।
तथा च प्रथमपक्षभावापेक्षया स्यात्सदृशत्व स्यादसदृशत्वमित्याचारः, अथवाऽनाचारः । एवमाहार-
विपयाचारानाचारौ वक्तव्यौ, तथा हि—आभाकर्मोपमोगेनावश्यं कर्मबन्धो भवतीत्येव नो वदेत्,
श्रुतोपदेशेन श्रुद्धमिति श्रुत्वाऽऽधाकर्मापि भुञ्जानस्य कर्मोपलेपाभावात्, न कर्मबन्धो भवतीत्यपि नो
वदेत्, श्रुतोपदेशमन्तरेणाहारशुद्ध्या भुञ्जानस्य तन्निमित्तकर्मबन्धसङ्गात्, किन्त्वाधाकर्मोपमोगेन
25 स्यात्कर्मबन्धः स्यात्, अन्वयाऽनाचार इति । एव तैजसवर्माणे शरीरे औदारिकवैक्रियाहारकेभ्योऽ-
व्यतिरिक्ते एव ताभ्यां सह तेपा युगपदनुपलब्धेरिति न वदेत्, एवमेवात्तामेवे सङ्गाभेदः कार्य-
भेदश्च न स्यात्, तस्माद्देद एवेति न वदेत्, किन्त्वेकोपलब्धेः स्यादभेदः, संशादिभेदात्साद्देद इति
वक्तव्यम्, अन्वयाऽनाचार इति । तथा सर्वत्र सवस्य शक्तिरस्यैव सत एव कारणात् कार्यकारणयो-
भेदापेक्षेति न वक्तव्यम्, सर्वथा कारणे कार्यस्य सत्त्वं उत्पत्त्यसम्भवात्, निष्पन्नपदस्यैव, सृत्पिण्डावस्था-
30 थामेव घटसम्बन्धिप्रक्रियागुणव्यपदेशप्रसङ्गात्, न ज्ञानभिन्नवस्तुतयाऽस्तीति वक्तव्यम्, सर्वथा धर्त्तमानत्वा-
सम्भवात्, कार्यकारणयोः सर्वथैकत्वे चैव कारणमिदं कार्यमित्यादिव्यवहाराभाषप्रसङ्गः, नाप्येकान्तेन
कार्ये कारणेऽसद्भुत्सद्यत इति वक्तव्यम्, घटादेरिव सृत्पिण्डाकलशशृङ्गादेरप्युत्पत्तिप्रसङ्गात् । तस्यात्सर्व-

पदार्थानां सत्त्वादिभिर्धर्मैः कथञ्चिदेकत्वम्, प्रतिनियतार्थकार्यतया यदेवार्थभियाकारि तदेव परमार्थतः सन्निति कृत्वा कथञ्चिद्देद इति मामान्यविशेषात्मक यस्त्वित्याचार, अन्यथाऽऽत्ताचार ॥ ७३ ॥

किम्यद्गुना सर्वत्र स्याद्वाद आचार इतरत्रानाचार इत्याह—

लोकजीवधर्माधर्मवन्धमोक्षपुण्यपापाश्रवसंवरनिर्जरादयोऽनेकान्ता

आचार ॥ ७४ ॥

लोकेति, चतुर्दशरज्जात्मको धर्माधर्माकाशादिपञ्चात्मिकायात्मको वा लोको नास्ति, अवयवद्वारेणान्यत्रिद्वारेण वा वस्तुनः प्रतिभासमानत्वासम्भवात्, अप्रतिभासमानम्याभ्युपगन्तुमगन्तव्यत्वात्, अवयवो ह्यतिसूक्ष्म परमाण्वात्मरश्मिस्वस्वनिमानेन न द्रष्टुं शक्य, अवयवो च विचार्यमाणो नैव सद्भावमलङ्करोति, अतो न किमपि परमात्मलाभ लभत इति तद्विशेषो लोकोऽलोकश्च कथमभेदिति न वाच्यः, सर्वं यदि नास्ति तर्हि न कोऽपि प्रतिषेधकोऽस्तीति कथं सर्वभावाः सिद्धेति, 10 अतोऽस्ति लोच कथञ्चित्, तद्गततिरिक्तोऽलोचश्च, सम्बन्धिशब्दत्वात्, लोचयवत्त्वाऽन्यथाऽनुपपत्तेश्च, एकान्तेनैव अवयवया एव, अमी चावयवित एवेत्यनभ्युपगमेन तद्वाश्रितो दोषो नात्र सम्भवति । एव प्रत्यक्षेणानुपलम्भाजीवो धर्मास्तिकायाचजीवो वा नास्त्येयेति सद्भा न निवेशयेत्, सत्प्रमाणज्येष्ठेन प्रत्यक्षेणानुभूयमानत्वात्तद्गुणानाम् । किन्तु जीव स्याज्जीवः, स्वादजीवः, अजीवोऽपि स्यादजीवः स्याज्जीव इति स्याद्वाद आदरणीय । तथा ध्रुवचारित्रादयो जीवम्यात्मपरिणामः कर्मशय-15 कारण धर्मः, मिथ्यात्वादय कर्मवन्धकारणमात्मपरिणाम एवाधर्म, एतौ कान्तेश्वरस्वभावतीयत्वादिमतेन न विद्येते, धर्माधर्मव्यतिरेकेण जगद्वैचित्र्यस्य फालादय धर्मकान्तेन कारणमित्येव मतिं न कुर्यात्, धर्माधर्मावतरेण केवल कालादिना ससारवैचित्र्यस्यानुपपत्ते, ततोऽस्ति धर्मः सम्यग्दर्शनविक, असत्यधर्मो मिथ्यात्वाविक इत्येव संज्ञा निवेशयेत् । प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशात्मकतया कर्मपुद्गलाना जीवेन स्वव्यापारतः स्वीकरण वाच, स चामूर्त्तस्यात्मनो गमनस्येव न विद्यते तदभावाच्च मोक्ष-20 स्यात्प्रभाव इति न मतिं कुर्यात्, आकाशम्यापि भर्षव्यापित्वेन पुद्गलसम्यन्धस्य दुर्निवारत्वात्, अन्यथा तद्व्यापित्वमेव न स्यात्, तथा विज्ञानस्य ह्यतूरमदिरादिना विकारो दृश्यते न चासौ तत्सम्यन्धव्यतिरेकेण सम्भवति, किञ्च ससारिजीवा सदा वैजसन्मार्मणशरीरिणोऽत आत्यन्तिकामूर्त्तत्वश्च तेषां न सम्भवति, ततोऽस्ति धन्योऽस्ति च तत्प्रतिषेधभूतो मोक्ष इति संज्ञा निवेशयेत् । शुभप्रकृतिलक्षण पुण्य नास्ति तद्विपर्ययलक्षणश्च पापमपि नान्तीत्येव संज्ञा न विवेया, तत्र हि कारणमित्यं वाच्यम्, 25 पापमेवान्ति न पुण्य, उत्कर्षावस्थपापस्यैव सुगमनिषेधात्त्वात्, पुण्यमेवान्ति न तु पापम्, अपधीयमानपुण्यस्यैव दुःखनिवन्धनत्वात्, अथवोभयमपि नास्ति ससारवैचित्र्यस्य नियतस्वभावाविकृतत्वात्, तन्न युक्तम्, एकस्य सद्भावोऽपरसद्भावनान्तरीयकत्वात्, सम्बन्धिशब्दत्वाच्चयोः पुण्यपापानन्दयोः, न वा द्वयोर्भावः, जगद्वैचित्र्यानुपपत्ते, नियत्वादीनामवैचित्र्येण ततोऽपि तद्वैचित्र्यासम्भवाच्च, एव कर्मोपादात्लक्षण आश्रयत्वश्रितोयः सवरः, एतौ द्वयपि न स्तः, कायवाद्यनःकर्म हि योगः। स 30 आश्रय इति वच्यं तत्र, कायाविद्ययापारेण कर्मवन्धमाभावात्, आश्रयो यदि जीवात्किञ्चिदादा घटादि-

वशाश्रयः, अभेदेऽपि नाश्रय, सिद्धास्तनासपि तत्प्रसङ्गात्, एष तदभावेन तन्निरोधलक्षणसंवरस्या-
 व्यभाव इति मतिं न विदध्यात्, केवलकावय्यापारस्य कर्मबन्धकत्वानभ्युपगमात् किन्तु निरुपयुक्तस्य,
 तथैकावभेदाभेदपक्षाश्रयदोषोऽप्यनेकान्ते न भवति, तस्मादत्याश्रय संवरश्चेति विज्ञेयम् । कर्म
 पुत्रलपरीशादनालक्षणा निर्जरा, तथा कर्मानुभवलक्षणवेदना च न विद्यते, पत्तोपमसागरोपमशता-
 5 नुभवनीयस्य कर्मणोऽन्तमुद्धेतौ श्रयाभ्युपगमात्, क्षपणश्रेण्याश्च इदित्येव कर्मणो भस्मीकरणान्,
 यथाक्रमवद्धस्य चानुभवनाभावे वेदनाया अभावस्तदभावाच्च निर्जराया अपीति नो सहा निवेशयेत्,
 यतः कस्यचिदेव कर्मण उक्तनीत्या क्षपणात् तपसा प्रवेशानुभवेन चापरस्य तूदयोदीरणाभ्यामुभवन-
 मित्यतोऽस्ति वेदना, तत्सिद्धौ निर्जरापि सिद्धैवेत्यतोऽस्ति वेदना निर्जरा चेत्येव सहा निवेशयेत् । एष
 शोधमात्मायालीभादयोऽपि सन्तीत्येव विज्ञेयम्, तदेव भगवदुपदिष्टेषु स्थानेष्वामान वर्तयन्
 10 तत्सत्यमी मोक्ष चावत्सयमानुष्ठाने प्रजेत् ॥ ७४ ॥

यदेवमाचारानाचारी प्रतिपाद्य तदशक्यानुष्ठान न भवतीति सूचयितुं तदासेवक दृष्टान्तभूत-
 मार्द्रक भगवत्समीपमागच्छन्व प्रति गोशाळककृतप्रभमुपस्थापयति—

तीर्थकृतो धर्मदेशना दम्भप्रदाना, पूर्वचर्यापरित्यागेनापरकल्पसमा-
 श्रयादिति चेत् ॥ ७५ ॥

15 तीर्थकृतेति, गोशाळक आह—हे आर्द्रक ! भवतीर्षकत्वं पूर्वमेकान्तचारी, तपश्चरणोद्युक्त
 आसीत्, साम्प्रत तपश्चरणविशेषैर्भिर्भसितो मा विहाय प्रभूतशिष्यपरिकर कृत्वा देवादिमध्यगतो
 मंचाद्विधाना सुगंधजनाना धर्ममाचष्टे, बहुजनमध्यगतेन युष्मद्गुरुणा धर्मदेशना याऽऽरूपा, साऽऽजी-
 विका स्थापिता, एकाकी विहरन् लौकिकैः परिभूयत इति यत्वा, तदनेन दम्भप्रदानेनाश्रयेण जीविका-
 र्मनिदमारब्धम्, तदेव पूर्वचर्यापरित्यागेनापरकल्पसमाश्रयणात्पल, एतस्य चानुष्ठान न पूर्वोपरेण
 20 सांभवे, यदि हि साम्प्रतीय वृत्त प्राकाटनसिद्धासनाशोकवृक्षभामण्डलचामरादिक मोक्षाङ्गसमवि-
 द्यत् तदा प्राक्तनी यैकचर्या ह्येवमहुलाऽनेनाुष्ठिता साऽस्य केवल ह्येसाय भवेत्, यदि सा कर्मनिर्लेर-
 णहेतुका परमार्थभूता तर्हि साम्प्रतावस्था परप्रतारवत्त्वाद्दम्भकल्पा, अतो मौनव्रतिकर्मदेशनारूपयोः
 पूर्वोत्तरानुष्ठानयोः परस्परतो विरोधः, ययोफान्तचारित्वमेव शोभत पूर्वमाश्रितत्वात्, ततः सर्वदाऽ-
 न्यनिरपेक्षैस्तदेव कर्तव्यम्, अथ चेद साम्प्रत महापरिवाराश्रित साधु मन्यते ततस्तदेवादावप्यावर-
 25 णीयमासीत्, हे अप्ये ते छायातपवदत्यन्तविरोधिनी नैकत्र समवाय गच्छत इति ॥ ७५ ॥

उत्तरयत्प्राद्रक—

न, प्राणिहिताय धर्मोपदेष्टु संयतत्वात् ॥ ७६ ॥

नेति, पूर्वोत्तरावस्थयोरसाङ्गत्व नास्तीत्यर्थः, तथा हि पूर्वं यमौनव्रतमेकचर्या च कृत्वा
 सा छद्मस्थत्वाद्वातिकर्मचतुष्टयक्षयार्थम्, साम्प्रत यद्धर्मदेशनाविधान वत्प्राणवत्प्रभोपमाद्विकर्मचतु-
 30 ष्टयक्षपणोत्तस्य विशेषतस्तीर्थकरणान्नो वेदनाधमपरासाङ्गोर्ध्वोऽनुष्ठानानुर्तामादीनां शुभप्रकृतीनाम् ।
 एषवा पूर्वं साम्प्रत भवित्यति काले वा रागद्वेषादितत्वादेकस्यभावतानतिक्रमणाचैकावमेवाऽनुपचरित

भगवान्दोषजनहितं धर्मं कथयन् प्रतिसन्त्वाति, केचल्लोकेन हि यथावस्थितं लोकेभ्यश्चैव प्राणि-
हितद्वारे द्वन्द्वशक्तिवत्पेनिष्ठप्रदेशे लामपूजादिदिशिरेपेक्षेण प्राणिहितार्थं धर्ममात्रक्षणादपि छद्मस्थावस्था-
यामिव याक्सयत एव, उत्पन्नदिव्यज्ञानत्वाद्भाषागुणदोषविवेकज्ञतया भाषणेनैव गुणावाप्ते, अनुत्पन्न-
दिव्यज्ञानस्य तु मौनप्रतिष्ठत्वेन । देवासुरनरतिर्यक्सहस्रमध्येऽपि व्यवस्थितोऽमावेकात्मनेय साधयति,
पद्माधारपद्मजवत्तदोपव्यासङ्गाभावात्, ममताविरहादाशमादोषविरलत्वाच्च, न चैकाकिपरिकरोपेता-
वस्थयोरस्ति विशेष, प्रत्यक्षेणैवोपलभ्यमानत्वादिति चाच्यम्, माहाविशेषस्य परिदृश्यमानस्य सत्त्वेऽपि
प्रधानस्याऽऽन्तरङ्गपायजयित्प्रस्योभयोरस्वयोरविशेषात्, न ह्यसावष्टप्रातिहार्योपेतोऽप्युत्सेक इति, न
चा शरीरं सस्कारायत्तं विदधाति, निष्कलङ्क्य भगवतो जगद्भ्युद्धरणप्रवृत्तस्यैकान्तपरहितप्रवृत्तस्य
स्वार्थनिरपेक्षस्य धर्मं कथयतोऽपि दोषलेशाभावात्, छद्मस्य हि बाहुल्येन मौनप्रतमेव श्रेय, स-सु-
त्पन्नवैचल्यस्य तु भाषणमपि गुणायति ॥ ७६ ॥

10

पुनर्गोशालाशङ्कामनूयार्द्रवेण निराकृतमाचष्टे—

एकान्तचारिणस्तपस्विनस्तर्हि शीतोदकादिपरिभोगो न दोषायति
चेन्न, तथास्त्वे तस्याश्रमणत्वप्रसङ्गात् ॥ ७७ ॥

एकान्तेति, यदि परार्थं प्रवृत्तस्याशोकादिप्रातिहार्यपरिग्रहं शिष्यादिपरिकरो धर्मवेदाना च
न दोषाय तर्ह्यस्मदीये धर्मे प्रवृत्तस्यारामोद्यानादावेवामिद्विद्विद्वारोद्यतस्य तपस्विन शीतोदकनीजपत्रफला 15
शुभभोगो न दोषाय भवेत्, ईप्सुत्वसंभवेऽपि धर्माधारशरीरप्रतिपालनाधत्वादिति यदुच्यते भवता
तदपि न चारु, अप्राप्तोदकपरिभोगादीनां श्रमणायोग्यत्वात्, अप्रमजिता हि तां प्रायः प्रति-
सेवन्ते, श्रमणास्तु 'अर्हिंसा सत्यमस्तेय ब्रह्मचर्यमलुब्धते'त्यादिलक्षणलक्षिता । तत्र लक्षणं शीतोदका-
दिपरिभोगिना नास्तीति न ते परमार्थानुष्ठानतः श्रमणा, यदि शीतोदकादिपरिभोगिनोऽपि श्रमणान्मर्हिं
गृहस्था अपि श्रमणा भवन्तु, तेषामपि देशिकान्स्थाधामाशासवतामपि निष्पिञ्चनतयैनाकिविद्वारित्व 20
क्षुत्पिपासादिपीडनञ्च सम्भाव्यते, केवलं खोपरिभोग एव वैर्द्रव्यतः परित्यक्त, दोषेण तु धीजोदकाद्यु-
पभोगेन गृहस्थकल्पा एवेति ॥ ७७ ॥

पुनरप्याशङ्कामुद्भाव्य दूषितमादर्शयति—

परनिन्दाऽऽत्तोत्कर्षयोः प्रसङ्ग इति चेन्न, वस्तुस्वरूपप्रकाशने तद-
सम्भवात् ॥ ७८ ॥

25

परनिन्देति, ननु पूर्वोक्तप्रकारेण यद्वत् सर्वानपि प्रावादुकान् गर्हसि, आत्मन उत्कर्षं प्रकट-
यसि चेति ते परनिन्दाऽऽत्तोत्कर्षयोः प्रसङ्गं स्यादित्यपरमुत्तरं दातुमसमर्थेन गोशालकेनान्यतीर्थिक-
सहायेन प्रोक्तं निषेधति नेति, सर्वे हि प्रावादुका यथावस्थितं स्वदर्शनं प्रादुच्छुर्वन्ति, तत्रप्रामाण्याच्च
ययमपि स्वदर्शनाविर्भावात् कुर्म, अप्राप्तुकेन धीजोदकादिपरिभोगेन धर्मवच एव केवलं न ससारो-
च्छेद इत्यस्मदीय दर्शनम्, एव व्यवस्थिते काऽत्र परनिन्दा, की वाऽऽत्तोत्कर्षं, प्रावादुका अपि स्वद- 30
र्शनप्रतिष्ठाशया परदर्शनं गर्हमाणा स्वदर्शनगुणानाचक्षते, परस्परं व्याहृतं चानुष्ठानमुत्तिष्ठति,
६० सु० १९

पयन्तु युक्तिविकलत्वादेकादृष्टिं निरस्त यथावस्थिततत्त्वस्वरूप प्रतिपादयामो न कश्चिद्देशोऽसौ, केवलं स्वपरस्वरूपाविर्भावान् कूर्म, न हि वस्तुस्वरूपाविर्भावने परापवादः । एवञ्च लाज्यपरमदूरवर्तिनि-
सर्वज्ञैः पूर्वापरान्वाहत्त्वेन यथावस्थितजीवादिपदार्थम्यरूपनिरूपणेन च प्रतिपादितः सम्यग्दर्शादिक
एवात्तरो मोक्षमार्गः, यथार्थप्ररूपणाद्गान्धेपरहितस्य न च काचिद्दर्शो, अन्यथा शीतमुदपमुष्णोऽग्निः
६ विप स्मरणमित्येवमादि किञ्चिद्दस्तुस्वरूप येनाप्याविर्भावनीय न स्वादिति ॥ ७८ ॥

समाधानान्तरमाह—

प्रेक्षापूर्वकारित्वेनानिच्छाकारित्वाभावात् ॥ ७९ ॥

प्रेक्षेति, ननु तीर्थकरो रागद्वेषभययुक्त, आग-तागारादौ शयनादिक्रियाऽकरणात्, तत्र प्रभूत-
शास्त्रविशारदाना सम्भवेन पराजयशङ्कासद्भावात्, कदाचिन्त्वेच्छविषय गत्या धर्मदेशनाऽकरणात्,
10 धर्मदेशोऽपि क्वचिदेव करणाद्य रागद्वेषभययुक्तेति शङ्कानामाह प्रेक्षेति, भगवान् हि प्रेक्षापूर्वकारी,
अतो नानिच्छाकारी भवति, यो ह्यप्रेक्षापूर्वकारी सोऽपिष्टमपि स्वपरनिरर्थकमपि कृत्य कुर्यात्, सर्वज्ञः
सर्वदर्शी परहितैकरतो भगवांर कथं स्वपरात्मनोर्निरूपकारकं कुर्यात्, न चासौ षालवदनालोचित-
कारी, न परानुरोधान्नापि गौरवाद्धर्मदेशनादिक विधत्ते, अपि तु यदि कस्यचिद्भयसत्त्वस्वोपकाराय
वत्प्रभापित भवति ततः प्रवृत्तिर्भवति नायथा, तथा न राजाद्यभियोगेनासौ धर्मदेशनादौ कथञ्चित्-
15 वर्त्तते ततः द्रुतस्तस्य भयेन प्रवृत्तिः स्यात्, न चासौ धीतरागो धर्मकथां किमिति करोतीति शङ्कवम्,
तीर्थकृत्तामकर्मणः क्षपणाय सर्वहेयधर्मदूरवर्तिनामार्थानामुपकाराय च तत्करणात् । तत्रापि विनेयासन्न
गत्वाऽगत्वा वा यथा भव्यसद्व्योपकारो भवति तथैव धर्मदेशनाकरणात् तु रागद्वेषाभ्याम् ।
अनापौरुत्तु न सम्यग्दर्शिनः, असौ भगवाणित्येतावन्मात्रस्यापि ज्ञानस्याभावादीर्षदर्शनामायाध, ते
हि शाक्यपनादयो वर्त्तमानासुखमेवैवमङ्गीकृत्य प्रवर्त्तन्ते न पारलौकिकमतः सद्धर्मपराङ्मुखेषु तेषु भग-
20 वात्प्र याति न तु वेष्टेपादियुद्धा । समस्ताः प्रायदुकारस्तु भगवत्सुखमप्यवलोकितु न समर्था वादस्तु
दूरोत्सारित एव, एवञ्च यत्रैव स्वपरोपकारं केवललोकेन पश्यति तत्रैव धर्मदेशनां विधत्ते । न च
तस्य षण्णिविध लाभप्रेक्षया धर्मदेशना प्रसज्येति वाच्यम्, दृष्टान्तानुपपत्ते, किं स देशतो दृष्टान्तः,
सर्वसाधर्म्येण वा, ताद्यः क्षत्यभावात्, षण्णिवदुपचयप्रेक्षया प्रवृत्त्यङ्गीकारात् । न द्वितीयो भगवान्
हि विवित्तयेव सर्वपरित्राणशीलः सर्वथा सर्वसाधघानुष्ठानविधुरः, षण्णिश्च न तथाविध, चतु-
25 र्दशविधजन्तुसमूहोपमर्दनक्रियाकारित्वात्, वित्तेच्छयेतस्ततः परिभ्रमणात् सातगौरवादिषु मूर्च्छित
त्वात्, लाभार्थं प्रवृत्तस्यापि तदसिद्धेः सिद्धेऽपि लाभेऽचिरेणैव विनाशाद्य कथं निर्बिदिना षण्णिर्जा
सर्वसाधर्म्यं साधनन्तलामयता भगवसा सङ्गच्छत इत्येव गौणालको निरस्त आर्त्त्रयेण ॥ ७९ ॥

एव तस्य शाक्यादिनिरासमकारमाह—

अकुशलचित्तादेव कर्मचय इति चेन्न, अविवेकिनो भावशुद्धयसम्भ-

३० वात् ॥ ८० ॥

अकुशादिति, शाक्यः कश्चिदाह—यथा कश्चिदकुलसन्नेषु प्रवृत्तः पिण्याकपिण्डं वन्नप्राहृत

कश्चिद् दृष्ट्वा पुरुषोऽयमिति मत्वा जग्राह, ततश्च वस्त्रवेष्टित पिण्याकपिण्ड पुरुषबुद्ध्या शूले श्रोतं पापके पचति, तथा कश्चिद्दलायुक्त कुमारोऽयमिति मत्वा वधौ पचति स च प्राणियधजनितेन पातकेनाकुर्वन्नपि घस्तुनः प्राणातिपात लिप्यते चित्तस्य द्रष्टृत्वात्, चित्तमूलत्वाच्च शुभाशुभबन्धस्य, तथा सत्यपुरुषमपि सत्यबुद्ध्या कश्चिच्छूले श्रोतमग्नौ पचेत् कुमारवस्त्रालायुक्तबुद्ध्या, न चासौ प्राणिवधजनितेन पातकेन लिप्यतेऽस्माकम्, एव सर्वोत्पन्नस्वचित्त कर्मचय न गच्छति 'अविज्ञानो-
 पचित परिज्ञानोपचितमीर्यापथिक स्वप्नान्तिवश्च कर्मोपचयं न यातीत्युत्पेरिति, उदेतन्मत दूषयति नैति, पिण्याकपिण्डे पुरुषोऽयमित्येवमस्य तजहम्यापि न बुद्धिरुदेति, तस्माद्य एव यत्किं सोऽत्यन्त-
 मार्यं एव, अत एव यथाविध वचनमप्यसत्य सत्त्वोपधातफरान्, ततश्च नि शङ्कप्रहायनालोचको निर्विषेकतया भष्यते, तस्मात् पिण्याकपिण्डादायपि प्रवर्तमानेन जीवोपमर्दनभीरुणा साशङ्केन प्रवर्षि-
 तव्यम् । धागभियोगादपि पाप कर्म भवत्यतो विदेकी भापागुणहो न ताट्यो भापामुदाहरेत्, 10
 न हि प्रमज्जितो यथावस्थितार्थाभिधापीदृष्ट् नि सार निरुपपत्तिक वचना श्रूयात् पिण्याकोऽपि पुरुषः पुरुषोऽपि पिण्याकः, अलायुक्तमेव घालको घालक एयालायुक्त इत्यादि । केवलमेवम्भाषणमज्ञानाश्रुतमूढजनानाम्, तेषां च न भावगुद्ध्या शुद्धिः, अथवा ससारमोचकानामपि कर्मविमोक्ष स्यात्
 तथा भावशुद्धिमेव केवलमभ्युपगच्छता भवतां शिरस्तुण्डमुण्डनपिण्डपातादिक चैत्यकर्मादिकश्चा-
 शुद्धानमार्थकनापद्यते, तस्मान्नैवविधया भावगुद्ध्या शुद्धिरुपजायते । मौनीशशासनप्रतिपन्नाश्च तमा- 15
 गानुसारिणो जीवनामयस्याविज्ञेय तदुपमर्दनेन पीडा पर्यालोचयतोऽप्रविधौ द्विषत्वारिंशद्दोपरहि-
 तेनाहारेणाहारं कृतयन्तो न तु यथा भवता विज्ञितायपि पात्रपतित न दोषायेति । न चोदनपैरपि प्राण्यङ्गसमानतया मांसादिसादृश्यमिति याच्यम्, लोकतीर्थान्तरीयमतानभिज्ञतया चोदनाम् । तुल्येऽपि प्राण्यङ्गत्वे किञ्चिन्मांसं किञ्चिन्मांसमिति व्यपह्रियते गोशरीररुधिरादेर्भक्ष्याभक्ष्यव्यवस्था क्रियते,
 स्त्रीत्वे समानेऽपि भार्यास्त्रादी गन्यागम्यव्यवस्था विधीयते शुष्कतर्कदृष्ट्या, प्राण्यङ्गत्वादिति हेतुश्चा- 20
 नैकान्विकविरुद्धदोषदुष्टः, प्रयोगश्च मांसं भक्षणीय भवेत् प्राण्यङ्गत्वाद्दोदनादिवदिति, श्रमांसादेरभ-
 क्ष्यत्वारोपद्रव्यमेव, यथाऽय हेतुर्मांसस्य भक्ष्यत्व साधयति तथा बुद्धारभ्रामपूयत्वमपीति पूयत्वविरुद्धा-
 व्यभिचारित्व हेतोः, मांसीदनयोरसाम्पाद्य दृष्टान्तविरोधः लोकविरोधिनी च प्रतिज्ञा, तस्मा मांसमक्षणां
 रसगौरवगृहानामनार्थानामविवेकिनामसेवने न धर्मश्रद्धापताम्, सदुक्त 'धृत्वा दुःखपरम्परामति-
 घृणा मांसाग्निनां दुरीतिं यै दृष्टंन्ति शुभोदयेन विरतिं मासादनस्यादरात् । सर्दीर्षापुरदूषितं गतरुजः 25
 सम्भाव्य यास्त्वन्ति ते मर्त्यैर्लूकटमोगधर्ममतिषु खर्गापवर्गेषु च' ॥ तदेव सावद्यमारम्भं महानय दौषे
 इत्येव मत्वा दयया च परिवर्जयन्तः साधयो दानाय परिकल्पितगुरिष्ट भक्षपानादिकं परित्यजन्ति ।
 एतेन यागादिविधिना ब्राह्मणाणां सहस्रद्वय भोपयेदित्यादियादोऽपि परास्तः, तिन्याजीविकोपगताना
 नित्य पिण्डपातान्नेपिणामसत्पात्राणां वाने तेषां दातुश्चाऽऽमिषगृध्रभिरभिव्याप्तयद्दुषेदनरकगतिप्रार्थः,
 द्याप्रया धर्मं निन्दन्त प्राण्युपमर्दकारिधर्मं प्रशस्तन्तमेकमपि निःशील निर्मल 'यद्दीर्घनिकायो- 30
 पमर्दनेन यो भोजयेत् स धराको नरवभूर्मि यैति हृतस्त्वेषां धर्मैर्धैर्यपि प्रार्थिः संभ्राविनी ।
 अतो पाशिकमतवादोऽपि न श्रेयान्, वेदातथादोऽपि न यथार्थोभिधापी, अस्तर्कप्रमणीतार्थात्, तत्त्व-

ईकाक्षसमाश्रयणात्, एकाक्षश्च प्रवृत्तिनिवृत्त्यसम्पादकत्वात्, न होकान्तक्षणिके आत्मादौ
 एकाक्षक्षणिके वा प्रवृत्तिनिवृत्ति सम्भवत, तदेव तीर्थिका लोफमजानाना धर्मं कथयन्त स्वतो यथा
 अपरात्पि मित्राशयन्ति, ये तु केचललोकेन समाधिना युक्ता परमहितैषिणः श्रुतचारित्र धर्मं प्रति-
 पादयन्ति ते महापुरुषा स्वत ससारसागर तीर्णा पर सदुपदेशदानतत्सारयन्ति यथा वैशिकः सम्यग्
 ५ मार्गश्च ध्यात्मा परश्च तदुपदेशवर्चिन महाकान्तराद्विचक्षितवैशंप्रपणेन निस्तारयति । तस्मान्नासर्वं
 प्ररूपण भावशुद्धिप्रयोजकम्, विवेकवैद्युतात्, यस्तु सर्वज्ञागमेन सद्धर्ममवाप्स्ये तत्र सुस्थितो मनोवाक्-
 कायै सुप्रणिहितैत्रियो न परतीर्थिकतप सगृह्णादिवर्शनेन मौनीन्द्रदर्शनात् प्रच्ययते सम्यग्ज्ञानेन
 च यथावस्थितवस्तुप्ररूपणतः समस्तप्रावाडुक्त्वादनिराकरणेनापरेषा यथावस्थितमोक्षमार्गमाविर्भा-
 ययति सम्यक्चारित्रेण च समस्तभूतप्रामदितैपितया निरह्नाश्रवद्वारस्तपोविशेषायातेकमबोपार्जितं कर्म
 10 निर्जरयति स एव विवेकी भावशुद्ध स्वतोऽपेयाश्च समुद्धर्तते ॥ ८० ॥

अथ श्रावकगत विधिं सूचयितुमिन्द्रभूत्युदकयोः सवाद् नालन्दाया राजगृहनगरवादिरे
 कायाः समीपस्थ उद्याने मनोरथारये सम्भूत दर्शयति—

अणुव्रतदाने तदन्यप्राण्युपघातजं कर्मबन्ध इति चेत् ॥ ८१ ॥

अणुव्रतेति, गौतमस्यानिसमीपमेत्योदको भगवन्नस्ति मे प्रष्टव्य कश्चन सशयः, तस्योत्तरं यथा
 15 च भगवता सन्दर्शितं तथैव भवद्भिः प्रतिपाद्यतामिति श्रुष्ट प्रश्न निश्चय्य गुणदोषविचारणतोऽवधार्य
 च सम्यग्दृष्ट्यास्ते तदुच्यता भवता स्वाभिप्राय इत्युक्तोऽवादीत् यथा—गृहपतिं श्रमणोपासकं निय-
 मायोत्थितं निर्मया शुष्मदीयं प्रवचनं प्रवदत प्रत्याख्यानं कारयति श्यूलेषु प्राणिषु दण्डस्य, नान्यत्र
 राज्ञाद्यभियोगेन प्राण्युपघाते तस्य निवृत्तिर्भवति, तथा च श्यूलेति विशेषणतदन्वेषामनुमतिप्रत्यय-
 दोषो भवेदेषमेव त्रसप्राणिविशेषणत्वेनापरत्रसभूतविशेषणरहितत्वेन प्रत्याख्यानं गृह्णात ध्यानकार्णा
 20 दुष्प्रत्याख्यानं भवति, प्रत्याख्यानमङ्गसद्भावात्, दुष्टप्रत्याख्यानदानञ्च साधूना दोषः, उभाष्वपि च ह्य
 प्रतिज्ञामतिलहयति, प्रतिज्ञामङ्गश्च—ससारे स्थावराः सन्तोऽपि प्राणिनस्तथाविधकर्मोदयात् प्रसतयो-
 स्थयन्ते घसा अपि स्थावरतया, एष परस्परगमेन व्यवस्थितेऽनश्यन्भावी प्रतिज्ञाविलोपः, नागरिको
 द्वि कश्चिन्मया न हृत्य इत्येव येन प्रतिज्ञा गृहीता स यदा बहिरारामादौ व्यवस्थित नागरिक व्यापा-
 25 मुद्दीक्षयते येन स्थावरत्वेनाप्युत्पन्नास्त्रसाः परिहर्तुं शक्येयुः, यदि तु गृहपतिसमभूतेषु प्राणिषु दण्ड
 विहाय प्रत्याख्यानं करोति तदा न प्रतिज्ञाविलोप, भूतरविशेषणत्वाद्दर्शनानकाले त्रसत्वे तोष्यनेष्विति
 एवार्थः, एवमभ्युपगमे द्वि धीरविहृतिप्रत्याख्यायिनो यथा दधिभक्षणेऽपि न प्रतिज्ञाविलोपस्तथा न
 त्रसभूता सत्त्वा हन्तव्या इत्येव प्रतिज्ञावत् स्थावरहिंसायामपि ॥ ८१ ॥

अत्रोत्तरं गौतमोक्तमभिधत्ते—

30 न, असञ्जतदोषोद्भावनात्, भूतशब्दस्थानेकार्थत्वाच्च ॥ ८२ ॥

नेति, भूतशब्दविशेषणत्वेन प्रत्याख्यानमन्यथा दोषप्रदर्शना नाश्रम्य रोषत इत्यर्थः, तत्र हेतु-

भाद्रासूत्रेति, ये हि श्रमणा ब्राह्मणा वा भूतशब्दविशेषणत्वेन प्रत्याख्यानमाधक्षते परैः पृष्टास्तथैव प्रत्याख्यान भाषन्ते स्वतः कुर्वन्त कारयन्तश्च तथा, किन्तु मविशेषणप्रत्याख्यानप्ररूपणावसरे च सामान्येन प्ररूपयन्ति ब्राह्मणो न हन्तव्य इत्येवम्, तथापि स यदा वर्णावरे तिर्यक्षु वा व्यवस्थितो भवति तद्द्वेषे ब्राह्मणस्य आपद्यते भूतशब्दाविशेषणात्, तदेव प्ररूपयन्तो न खलु ते श्रमणा वा ब्राह्मणा वा यद्यथा भाषा भाषन्ते निन्त्रनुतापिषाम्, अन्यथा भाषणे तथानुष्ठातुरपरेण जानता बोधितस्य मतोऽनुतापो भवति, तथा यथावस्थितप्रत्याख्यानप्रदानानु साधूनभूतदोषोद्भाषनतोऽभ्याप्यान इदृति, यतः सखारिका खलु प्राणिन परस्परजातिसङ्गमभाजोऽवस्त्रसा स्थावरत्वेन स्थावरश्च असत्त्वेन प्रत्यायन्ति, वेपान्त्र असक्तये समुत्पन्नानां स्थानमेतन्नमकायाव्ययघाताई भवति, तीप्राच्यवसायो-
 ह्यादकत्वालोकगर्हितत्वाच्च, श्रावणेण च श्छूलप्राणातिपातविरमण कृत तन्निवृत्त्या तत्र स्थानमपालम्, स्थावरकायाघ्नानिष्ट च इति तद्योग्यतया तत्स्थानं पालम्, तथा वर्तमानकालाचिभूतशब्दोपादानमपि 10 केवल व्यामोहाय, भूतशब्दो ह्युपमानेऽपि वर्तते, देवलोभभूत नगरमिदं न देवलोक एवेत्यादौ, तथा-
 घापि असत्तदज्ञानान्नेय प्राणातिपातनिवृत्तिं कृता स्यात्, न तु प्रसामानम् । तादर्थ्येऽपि भूतशब्दो हृत्पते शीतीभूतमुदकमित्यादौ, तथाऽत्र प्रमभूता इत्यस्य प्रमत्वं प्राप्ता इत्यर्थः स्यात्, तथा च सति प्रसश-
 च्चेनैव गतार्थत्वात् पौनरुचय म्यात्तथापि भूतशब्दोपादाने षट्भूतो षट्भूत इत्यादि प्रयोगप्रसङ्गः स्यात्, नयेव षट्तरान् प्राणिनो मूय वदथ किं प्रसा एव ये प्राणिनस्ते प्रसा इति हि वाऽन्यथा, उच्यते 15 यान् प्राणिनो मूय असत्त्वेनेदानीमाविभूतान्नातीतान्नाप्येप्यान् यदयं प्रसा प्राणिन इति तानेय वयं प्रसान् प्रदाम केवल मूय प्रसभूता इति वदथ, शब्दभेद एव केवलमस्त्यत्र, न त्वर्थभेद वक्षित्, एव व्यव-
 स्थिते कोऽयं भवता व्यामोह, एकस्य पक्षस्वाभिनन्दनेऽपरस्य चात्रोशने, उभयोरपि पक्षयोः समान-
 त्वात्, केवल सविशेषणपक्षे भूतशब्दोपादानं मोहमावहतीति । न वा माधोस्तद्वेपा यधानुमति, स्थावरपर्यायापन्न व्यापादयतो वा प्रतमङ्ग -गुरुश्रमणा प्रस्रज्या वतुमसमर्थाना तद्भवतिरेयेण धर्म 20 चिकीर्षुणा धर्मोपदेशप्रणयस्य साधोरप्रतः प्रथम गृहस्थयोग्य देशविरतिलक्षण श्रावणधर्ममनिन्द्यमनु-
 पालयामस्ततः पश्चादनुक्रमेण श्रमणधर्ममित्यवसाय प्रकृतयता नान्यत्राभिव्योगेन व्यवस्था श्रावयन्ति ते । स चाभिव्योगो रात्राभिव्योगो गणाभिव्योगो बलाभिव्योगो देवताभिव्योगो गुरुनिग्रहश्चैवमादिनाऽभि-
 व्योगेन अस व्यापादयतोऽपि न प्रसमङ्ग । तदेव देशविरताना प्रसप्राणातिपातविरमणप्रत कुशलहेतुत्वात् कुशलमेव, गृहपतिचोरविमोक्षणदृष्टातोऽत्र भाष्य । स्थावरपर्यायापन्नप्रसव्यापादने षड्विःस्थनागरिक- 25 व्यापादन इव यो प्रतमङ्ग उक्तस्तदपि न युज्यते, असत्त्वेन यत्परिवर्द्धमायुष्क तद्यदोदयप्राप्त भवति तदा प्रससम्भारकृतेन धर्मणा जीवान्प्रसा इति व्यपदिश्यते न तदा कथञ्चित्स्थावरत्वव्यपदेश, समारो नामावश्यं तदा कर्मणो विपाकानुभवेन वेदनम् । प्रमकायस्थितिक कर्म यदा परिक्षीण भवति तदव्ययकायस्थितेरभावात्तदायुष्क ते परित्यजन्ति तच्च कर्म जपन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतस्सातिरेकसहस्र-
 द्वयसागरोपमपरिमाणम् । तथा चापराण्यपि तस्मिहचरितानि कर्माणि परित्यज्य स्थावरत्वेन प्रत्यायन्ति 30 स्थाना अपि स्थावरसम्भारकृतेन धर्मणा तत्रोत्पद्यन्ते स्थावरादिनाम च तत्राभ्युपगत भवति, अपरा-
 ण्यपि तत्सहचरिताणि कर्माणि सर्वौत्मना असत्य परित्यज्य स्थावरत्वेनोदय यान्ति, एवञ्च व्यवस्थिते

ऋषि स्थावरकाय व्यापादयतो गृहीतजसकायप्राणातिपातनिवृत्तेः श्रावकस्य व्रतभङ्गः, नगरदृष्टान्तोऽप्य-
 नुपपन्नः, सादृश्याभावात्, नगरधर्मैरुपेतो नागरिकः, स च गया न हन्तव्य इति प्रतिज्ञां गृहीत्वा
 यदा तमेव व्यापादयति घट्टिःसितपर्यायापन्न तदा तस्य व्रतभङ्ग इति भयतः पक्षः, स च न घट्टे
 घट्टि स्वस्यापि तस्य नगरधर्मैरुपेतत्वेन नागरिकत्वात्, अतः पर्यायापन्न इत्येतद्विज्ञेयं नोपपद्यते, अथ
 5 सामस्येन परित्यज्य नगरधर्मो नसौ वर्त्तते तदा तमेवेत्येतद्विज्ञेयं नोपपद्यते, अत्र तु जीवन्नसत्त्वं
 सत्त्वरमना परित्यज्य स्थावर समुत्पद्यते नासौ व्रत एव तदा भवति पूर्वपरित्यागादपरपर्यायापन्नत्वात्
 यथा नागरिकः पर्यायं प्रविष्टसद्गमोपेतत्वात् पूर्वधर्मपरित्यागाच्च नागरिक एवासौ न भवति । न च
 परत्परससरणशीलत्वात् प्राणिना व्रतकायात्तदायुषा विप्रमुच्यमानाः सर्वे स्थावरकाये स्थावरकायाच्च
 स्वायुषा विप्रमुच्यमानाश्चसक्तये यदि समुत्पद्यन्ते तदा सर्वेषां व्रतानां स्थावरकायसमुत्पन्नानां स्थान
 10 पात्य वर्त्तते तेन श्रावकेण स्थावरकायवधनिवृत्तेरकरणात्, तथा च निर्विषय तस्य व्रतवधनिवृत्तिरूप
 प्रत्याख्यानं भवति यथा नगरवासी न हन्तव्य इति गृहीतव्रतस्य नगरे उद्भूतित निर्विषयमिति वक्त-
 व्यम्, सर्वेऽपि व्रता निर्लेपतया स्थावरत्वमापन्ना इत्येतस्यासम्भवात्, यद्यपि विवक्षितकालवर्त्तितव्रताः
 कालपर्यायेण स्थावरकायत्वेन यास्यन्ति तथाप्यपरापरजसोत्पत्त्या व्रतजाल्यनुच्छेदाच्च कदाचिदपि व्रत-
 शून्यः ससारो भवति । अतो न निर्विषय श्रावकस्येदं व्रतमित्यधिकं सूत्रकृताङ्गे । तदेव ज्ञानदर्शन-
 15 चारित्र्याणि सम्यगवगम्य पापकर्मणामकरणाय समुत्थित श्रमण निन्दति य स सुगतिर्लक्षणस्य पर-
 लोफस्य वत्सयमस्य विपाताय तिष्ठति यस्तु महासत्त्वो रक्षाकरवद्गन्तीरो न श्रमणादीन् परिभाषते
 तेषु च परमा मैत्री मन्यते सम्यग्दर्शनज्ञानचारिश्राण्यनुगम्य तथा पापानां कर्मणामकरणाद्योद्विषतः
 स प्रलु परलोकपिशुङ्क्षाऽवतिष्ठत इति ॥ ८२ ॥

इत्य सरलपदैर्यैः सूत्रकृताब्धेस्समुद्धृता मुक्ताः ।
 कोमलहृदयैर्हृदये कलिताः कलयन्तु सत्सौख्यम् ॥

इति श्रीतपोगच्छनभोगि श्रीमद्विजयानन्दसूरीश्वरपद्मालङ्कारश्रीमद्विजय-
 कमलसूरीश्वरवरणनलिनविद्यस्तमक्तिभरेण तत्पदधरेण विजय-
 लब्धिसूरीणां सङ्गलितायां सूत्रार्थमुक्तावल्यां सूत्रकृत-
 लक्षणा तृतीया मुक्तावल्या इति ।

- विकल्पप्रसङ्गेन तदोपतादवस्थ्यात्, अत्रोच्यते, एकान्तेन भेदोऽभेदो वा तयोर्नाभ्युपगम्यते किन्त्वव-
यथा एव तथाविधैकपरिणामादवयवविद्रव्यतया व्यपदिश्यते, त एव च तथाविधविचित्रपरिणामापे-
क्षया अवयवा इति । अवयव्यभावे त्रेते घटावयवा एते पटाग्रयना इत्येवमसङ्कीर्णव्यवस्थाया
असम्भव प्रसज्येत । न च तयोर्भेदः स्याद्विकल्पमाभ्यासादिति वक्तव्यम्, एकस्यैव प्रत्यक्षसवेदनस्य
५ त्वया परमायीपेक्षया भ्रान्तत्वेन संव्यवहारपेक्षया त्वभ्रान्तत्वेनाभ्युपगमात्, अत्रापि यदि भ्रान्त
तत्तर्हि कथमभ्रान्तमिति पर्यनुयोगस्य सम्भवात्, तथा चास्त्यत्रयविद्रव्यम्, अव्यभिचारितया तथैव
प्रतिभासमानत्वात्, अत्रयववत्, नीलवद्वा, तथा प्रतिभासस्यानुभूयमानत्वादेव न हेतुरसिद्ध, ;
निखिलवस्तुता व्यवस्थाया प्रतिभासाधीनत्वात्तानैकान्तिकत्वविरुद्धत्वे, अन्यथा न किञ्चिद्वस्तु
सिद्धेत् । ननु नास्यात्माऽनुपलभ्यमानत्वात्, न ह्यसौ प्रत्यक्षेणोपलभ्यते, अतीन्द्रियत्वात्, नाप्य-
१० नुमानेन, लिङ्गलिङ्गिनोः साक्षात् सम्बन्धादर्शनात्, न चाऽऽगमवेद्यः, जागमानामत्रोऽन्व विसर्वा-
दादिति चेन्न, विकल्पानुपपत्ते, अनुपलभ्यमानत्व किमेकरुपापेक्षया, सकलपुरुपापेक्षया वा, नाद्यः,
सत्यपि वस्तुनि तस्य सम्भवात्, न ह्येकस्य कस्यचिद्विदादिमाहकप्रमाणाप्रवृत्तौ सर्वत्र सर्वदा
तदभावो निर्णेतुं युज्यते, नापि प्रमाणनिवृत्तौ प्रमेय ति वृत्तते, प्रमाणस्य प्रमेयकार्यत्वेन कार्याभावे
कारणाभावस्यादृष्टत्वात् । न द्वितीय पक्ष, असिद्धे, सरूपपुरुपाधितानुपलम्भस्यासर्वज्ञदुर्ज्ञेय-
१५ त्वात् । किञ्च विद्यते आत्मा, प्रत्यक्षाद्विरुपलभ्यमानत्वात्, घटादिदिविद्यनुमानेन तत्सिद्धि, अस्म-
दादिप्रत्यक्षेण ह्यात्मा गम्यते, ज्ञानाभिन्नत्वात्तस्य, तदभिन्नत्वञ्च ज्ञानस्य तद्धर्मत्वात्, ज्ञानतु स्वसं-
वित्तिरूपम्, नीलज्ञानमुत्पन्नमासीदिति श्यते न ह्यस्यस्यविविते स्मृतिरुदेति, अयथा पुरुषान्तर-
ज्ञानस्यापि स्मृतिविषयताप्रसङ्गात्, तस्मात्तदव्यतिरिक्तज्ञानगुणप्रत्यक्षत्वे गुण्यपि प्रत्यक्ष एव, रूपगुण-
प्रत्यक्षतया घटादिगुणप्रत्यक्षवत् । शरीरमिदं विद्यमानकृष्णम्, भोग्यत्वादोदनवदित्यनुमानगम्योऽ-
२० प्यात्मा, न चौदनकर्तृवन्मूर्च्छ आत्मा स्यादिति वाच्यम्, संसारिणो मूर्च्छत्वेनाभ्युपगमात् । 'एषो आया'
इत्यागमगम्योऽप्यात्मा, न चायमागम आगमान्तरैर्विसर्वादीति वक्तव्यम्, अस्य सुनिश्चिताऽऽप्त-
प्रणीतत्वात् । सोऽयमात्मा सप्रदेशः, निरवयवत्वे हस्ताद्यवयवानामेकत्वप्रसङ्गः । प्रत्यवयव स्पष्टोद्य-
नुपलब्धिप्रसङ्गश्च स्यात्, एवञ्च द्व्यर्थतया एक आत्मेति, एक आत्मा कथञ्चिदिति वा व्यवस्थि-
तम् । प्रतिक्षण सम्भवदुपपारप्राकालकृतज्ञानरुणनरनारकत्वाविपर्यायैरुत्पादविनाशयोगेऽपि द्रव्या-
२५ र्थतयास्यैकत्वात्, कालकृतपर्यायैरुत्पादविनाशेऽपि सवथा न ताद्यः स्वपरपर्यायरूपानन्तधर्मा-
त्मकत्वाद्वस्तुन । प्रतिक्षण सर्वथा विनाशे हि 'प्रतिक्षण क्षयिणो भावाः' इति षचनान्त् क्षणभङ्ग-
विज्ञान न स्यात्, असंख्यातसमयैरेव चान्यार्थग्रहणपरिणामात्, एकैकमप्यक्षरं हि पदसत्क संख्या-
तीवसमयसम्भूत सरघातानि चाक्षराणि पद, पदसघातञ्च वाच्यम्, तद्धमहणपरिणामाच्च सर्व
क्षणभङ्गरमिति विज्ञान भवेत्, तद्य न समयविनश्वरस्य सम्भवति, तस्मादात्मोत्पादव्ययप्रोढ्या-
३० त्मक, स्थिररुपापेक्षया नित्यो नित्यत्वाच्चैक, उत्पादव्ययपेक्षया त्वनित्यत्वाद्नेक इति । एक आत्मा
कथञ्चिदिति प्रथमव्याख्याने च सामान्यविशेषरूपत्वाद्बस्तुनः सामान्यपेक्षया एको विशेषपेक्षया-
त्वेनेक इति, सर्वोत्पत्ता तुल्य रूपमुपयोग, सर्वात्मसुपयोगाभावेऽनात्मत्वप्रसङ्गादिति ॥ २ ॥

अथ स्थानाङ्गसाराथं वर्णयितुमारभते—

अथ स्थानाङ्गसारः ॥ १ ॥

अथेति, मङ्गलार्थं आनन्तर्येणोक्तकश्च, सारतया सूत्रकृत्वाङ्गनिरूपणान्तरमित्यर्थः, क्रमप्राप्तत्वात्, त्रिवर्षपर्यायस्य शास्त्रप्रकल्पनामाभ्ययनं चतुर्वर्षस्य सूत्रकृतं नामाङ्गम्, वशाद्व्यवहारः 5
सर्वस्वरपञ्चरुदीक्षितस्यैव, स्थानाङ्गसमवायावपि चाङ्गे ऽष्टवर्षस्य वैये इति क्रमः । स्थानाङ्गमार इति, स्थानाङ्गसाराथं उच्यते इत्यर्थः । तिष्ठन्त्यासते—वसन्ति यथावदभिधेयतयैकत्वाविभिर्भिदोपिता आत्मा-
व्यः पदार्थां पस्मिन् तत्स्थानम्, अथवा स्थानशब्देनेहैकादिकं, संख्याभेदोऽभिधीयते, तत्तथात्मावि-
पदार्थगतानामेकादिवशान्तानां स्थानानामभिधायकत्वेन स्थानम्, स्थानञ्च तत् प्रवचनपुरुषस्य ध्यायोप-
शान्तिकभायरूपस्याङ्गमिवाङ्गञ्चेति स्थानाङ्ग इत्यं सारमिति ॥ १ ॥ 10

अथ समुत्पन्नकेवलज्ञानेन सकल्पपदार्थेष्वव्याहृतवचनतयाऽऽप्रतीतात्तेन तीर्थंकरनामकमौदि-
परमपुण्यप्रागभारेणाष्टमहाप्रातिहार्यनिसिद्धसम्पत्समन्वितेन श्रीमहावीरैरुपैकत्वादिप्रकारेण समस्तवस्तु-
विस्तारव्याप्त्याऽऽख्यातमात्मादिष्वस्तुजातं विशा प्रदर्शयितुकाम एकत्वेनात्मादिव्यापनप्रकारमाद्-
र्शयति—

स्यादेक आत्मा, उपयोगलक्षणत्वाद्ब्रह्मव्यर्थत्वाद्वा ॥ २ ॥

15

स्यादेक इति, जीवः कथञ्चिदेक इत्यर्थः, अतएव सततं गच्छति जानामीत्यात्मा, सिद्धाव-
स्थाया सप्तार्थवस्थायाश्चोपयोगभावेनानवरतमवधोयस्य सद्भावात्, सततमुपयोगलक्षणावधोधाभावे हि
जीवोऽजीव, स्यात्, यस्तु जीवः स न जीवभावमापद्यते, अन्यथाऽऽज्ञादीनामपि जीवित्यं प्रसज्येत,
एवञ्च जीवानाद्यन तत्त्वाभ्युपगमाभावप्रसङ्गः । अथयाऽऽति स्वर्गीयान् ज्ञानादिपर्यायाञ्छिन्तव्यमुप-
यातीत्यात्मा, न च स्वस्वपर्यायेषु गगनादीनामपि गमनादात्मत्वप्रसङ्ग इति वाच्यम्, उपयोगलक्षण-
त्वात्, उपयोगो लक्षणमसाधारणो धर्मः प्रवृत्तिनिमित्तं यस्मात्प्रवृत्त्यं स उपयोगलक्षणस्तस्य भाव-
स्वरूपम्, वस्वादित्यर्थः, सततं पर्यायगमनं हि व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रम्, न तु प्रवृत्तिनिमित्तं स उपयोग
एव सर्वोत्तमसाधारणोऽतस्त्वदेष्येक्षयाऽऽत्मा एक इति भावः, एकात्मद्रव्यापेक्षयाऽप्येकानेकत्वं प्रदर्शयति—
द्रव्यार्थत्वाद्देति, अवयविविद्रव्यत्वादित्यर्थः, प्रदेक्षार्थतां चावयवलक्षणार्थतां, तदपेक्षया त्वनेकत्व
तस्मात्संख्येयप्रदेक्षाऽङ्गकत्वात् । ननु नास्त्यवयविविद्रव्यं विवृत्तव्ययेन वस्वापटमात्रात्, खरविषाणवत्, 20
अवयविविद्रव्यं हि यद्यवयवेभ्योऽभिन्नं तदाऽवयविवदवयवयथानामप्येकत्वं स्यादवयववत्त्वाऽवयविविद्रव्यम-
नेकं भवेत्, अन्यथा भेद एव स्यात्, विरुद्धधर्माभ्यासस्य भेदनिवृत्तवत्त्वात् । यदि चावयवेभ्य-
स्त्रिभ्यः सर्वेषुवेपु किं प्रत्येकं सर्वोत्तमता वा समवेति, देक्षतो वा, यदि सर्वोत्तमता सर्वेषुवयी नाना
भवेत्, प्रत्येकं पर्यायत्वात्, यदि वैश्वे. समवेति तदा वैश्वैरवयवेषु सर्वत्रैवे सेषपि वैश्वेषु तथैव

विकल्पप्रसङ्गेन स्रोपतादवस्थान्, अत्रोच्यते, एकस्मिन् भेदोऽभेदो वा तयोर्नाभ्युपगम्यते । यथा एव तथाविधैकपरिणामादवयवविद्वन्व्यतया चमपदिदुष्यन्ते, त एव च तथाविधविविधतां क्षया अवयवा इति । अवयव्यभावे त्वेते पटावयवा एते पटात्रयया इत्येवमसङ्कीर्णोऽसम्भव प्रसज्येत । न च तयोर्भेदः स्वाद्विरुद्धमार्ध्यासादिति वक्ष्य्यम्, एतस्मै प्रत्यासत्तया परमावापेक्षया भ्रान्तत्वेन सन्वयवहारापेक्षया यथा तत्त्वे ताभ्युपगमात्, अत्रापि च तत्तर्हि कथमभ्रातमिति पथनुयोग्य सम्भयात्, तथा चास्त्यवयवविद्वन्वयम्, अन्यभिर्भाषां प्रतिभासमानत्वात्, अवयववत्, नीलवद्वा, तथा प्रतिभासमानानुभूयमानत्वादेव न निखिलवत्तत्वा व्यवस्थायाः प्रतिभासावीर्यात्तानैवान्तिवत्त्वविरुद्धत्वे, अन्यथा न सिद्धेत् । ननु तास्वाराभाऽनुपलभ्यमानत्वात्, न क्षतो प्रत्यक्षेणोपलभ्यते, असीन्द्रित्तत्वात् नुमानेन, लिङ्गलिङ्गितोः साक्षात् सम्यग्दर्शनात्, न चाऽऽगमवेद्यः, आगमात्तमयोऽदादिति चेन्न, विन्यानुपपत्ते, अनुपलभ्यमानत्वात् विनेकपुरुषापेक्षया, सकलपुरुषापेक्षया सत्यपि वस्तुनि तस्य सम्भवात्, न ह्येकस्य कस्यचिद्वादिमाहप्रमाणानुपपत्तौ न तदभायो निर्णेतुं शक्यते, नापि प्रमाणनिवृत्तौ प्रमेय निरर्त्तते, प्रमाणस्य प्रमेयकार्यत्वात् कारणभावस्यादृष्टत्वात् । न द्वितीयः पक्ष, असिद्धे, सकलपुरुषाधिवानुपलम्भस्येत् । किञ्च विद्यते आत्मा, प्रत्यक्षादिभिरुपलभ्यमानत्वात्, पटादिपदित्यनुमानेन तस्मिन् दाविप्रत्यक्षेण ह्यात्मा गम्यते, ज्ञानाभिन्नत्वात्तस्य, तदभिन्नत्वञ्च ज्ञानस्य तद्वर्त्तत्वात्, इति विदितरूपम्, नीलज्ञानमुत्पन्नमासीदिति स्मृते न ह्यस्वसविरिति स्मृतिरुदिति, अन्यथा ज्ञानस्यापि स्मृतिवियथाप्रसङ्गात्, तस्मात्तदव्यतिरिक्तज्ञानगुणप्रत्यक्षत्वं गुण्यपि प्रत्यक्षप्रत्यक्षतया पटादिगुणिप्रत्यक्षवत् । शरीरमिदं विद्यमानकर्तृकम्, भोग्यत्वाद्बोदनवदितः १० प्यात्मा, न चोदनकर्तृवन्मूर्धं आत्मा स्यादिति वाच्यम्, संसारिणो मूर्धत्वेनाभ्युपगमात् इत्यात्मगम्योऽप्यात्मा, न चायमात्म आगमान्तरेर्विसृपादीति पक्षत्रयम्, अस्य प्रणीतत्वात् । सोऽयमात्मा सप्रवेशः, निरवयवत्वं ह्युत्पाद्यवयवानामेकत्वप्रसङ्गं प्रत्यनुपलब्धिप्रसङ्गश्च स्यात्, एवञ्च द्रव्यार्थतया एक आत्मेति, एक आत्मा कथञ्चिदित्यम् । प्रतिक्षण सम्भवदपरपरालोक्यतदुमारतरुणनरनारकत्वाविपर्ययैरुत्पाद्यविनाश- १५ चत्पर्याः स्वरपर्याः स्वरदाइस्तुन । प्रतिक्षण सर्पधा विनाशे हि 'प्रतिक्षण क्षयिणो भावाः' इति वचना विज्ञानं न स्यात्, असद्वयावसमवैरेव वान्यार्थमहणपरिणामात्, एकैकमप्यक्षरं हि पदवीतसमयसम्भूत सख्यातापि चाक्षराणि पद, पदसपातश्च वाक्यम्, तदर्थमहणपरिक्षणभङ्गमिति विज्ञानं भवेत्, तद्य न समयविनश्वरस्य सम्भवति, तस्मादात्मोत्पा- १० एक, स्वररूपापेक्षया निलो नित्यत्वाधिक्ये, उत्पादव्ययापेक्षया त्वनित्यत्वावनेक इति कथञ्चिदिति प्रथमव्याख्याने च सामान्यविशेषरूपत्वाद्वास्तुनः सामान्यापेक्षया एको । त्वनेक इति, सर्वात्म्यता तुल्य रूपमुपयोग, सर्वात्मसूपयोगाभावेऽनात्मत्वप्रसङ्गाविति ।

वश्यकत्वात्, निषेध्यसदृशस्यैव पर्युदासनभावो धात् । यथाऽपण्डित इत्युक्ते विशिष्टज्ञानविकलक्षेतन
एव गम्यते न घटादि । धर्माधर्मैति, धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकायश्चेति भावः, जीवपुद्गलानां स्वभावत
एव गतिस्थितिपरिणवानामपेक्षाकारणं धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकायश्च, अलोकलक्षणकाशाभ्युपगमे च
धर्माधर्मौ लोकपरिमाणकारिणाववश्यं स्याताम्, अन्यथाऽऽकाशस्य निर्दिशिष्टतया लोकोऽलोको वेति
४ विशेषो न स्यात्, तथा चाविशिष्ट एवाकाशे गतिमतामारमना पुद्गलानाञ्च प्रतिघाताभावादनवस्थानेन
सन्बन्धाभावात्सुखदुःखबन्धादिसव्यवहारो न स्यात्, स चायं धर्मोऽधर्मश्च प्रत्येकं प्रवेशार्थतयाऽ-
सख्यातप्रवेशात्मकोऽपि द्रव्यार्थतयैकरूप इति भावः । अथात्मनो लोकवृत्ते सदृष्टस्य सक्रियस्य कर्म-
ध-धाद्रन्धमाश्रित्य सद्ब्रह्माह धन्धमोक्षेति, सकषायत्वाज्जीवः कर्मणो योग्यान् पुद्गलानादृते धर्मात्स
वधः, स च प्रकृतिस्थितिप्रवेशानुभावाभेदाधतुर्विधोऽपि व धसामान्यादेक इत्यर्थः, ननु धन्धो जीवस्य
१० कर्मणा सयोगः, स किं सादिरादिरहितो वा, प्रथमे किं पूर्वं जीवः पश्चात्कर्म प्रसूयते, किं वा पूर्वं
कर्म पश्चाज्जीवः, अथवा द्वावपि युगपत् । तत्र न प्रथमं जीवसम्भूतिः, निर्हेतुकत्वात्, सरविपाणवत्,
जीवस्य नित्यत्वेऽपि कर्मबन्धो न स्यादकारणत्वाद्गगनवत्, यदि तु निष्कारणमेव भवेत् स्यात्मुक्तस्यापि
पुनः सः, कर्मयोगाभावे च नित्यमुक्त एव स्यात्, अथवा वधाभावे मुक्तताव्यपदेशोऽपि न स्यात्,
न द्वितीयः, जीवस्य यत्सुखदानीमभावात् पूर्वं कर्म न भवेदक्रियमाणत्वात्, कर्मभावेऽपि तस्य भावे
१५ विनाशोऽपि तथैव भवेत् । नापि तृतीयः, युगपदुत्पन्नयोः कार्यकारणभावाभावेन जीवः कर्त्ता ज्ञाना
वरणादिकं तस्य कर्मैति व्यपदेशो न स्यात् । कर्मणश्चानादित्वे मोक्षो न स्यात्, अनादित्वस्यानन्तत्व-
व्याप्यत्वात्, तस्मान्नास्ति बन्धो मोक्षो वेति चेदुक्त्ये साविपक्षोऽनभ्युपगमान्निरस्तः, अनाविपक्षस्या-
श्रयणात्, अनादित्वस्यानन्तव्याप्यत्वे मानाभावात्, काश्चनोपलभ्योः संयुक्तयोः सान्त्वत्दर्शनात्,
२० योजोऽनादिसन्तानगतोऽपि तपःसयमाशुपायाद्भवच्छिद्यतेऽतो न मोक्षाभावः, एवमनादिजीव-
कर्मयोगः कथञ्चिदनन्तः यथाऽभव्यानाम्, कथञ्चित्तान्तो यथा भव्यानाम् । जीवत्वसाम्येऽपि हि
भव्याभाव्यत्वविशेषो नरकतिर्थगादिविशेष इव भविष्यतीति न वक्ष्यम्यः, द्रव्यत्वादिसामान्येऽपि
यथा चेतनाचेतनभेदः स्वभावतस्तथा भव्याभाव्यत्वभेदोऽपि, न चैव जीवत्ववद्द्रव्यत्वस्याविना-
शित्वं स्यात्तथा च सति न निर्वाणम्, सिद्धो न भव्यो नाप्यभव्य इति वचनादिति वाच्यम्,
२५ पटमागभावस्यानाविस्वभावत्वेऽपि घटोत्पत्तौ विनाश इव ज्ञानतपश्चरणक्रियोपायतो भव्यत्वस्यापि
विनाशसम्भवाविति । कर्मपाशवियोजनं मोक्षः, स च ज्ञानावरणादिकर्मापेक्षयाऽष्टविधोऽपि मोचन-
सामान्यादेकः, मुक्तस्य पुनर्मोक्षाभावात्, कारणस्य कर्मणोऽभावात्, द्रव्यत्वे सत्यमूर्त्तत्वाद्वा गगन-
वन्नित्यो मुक्तात्मा, न चामूर्त्तद्रव्यत्वादाकाशवन्निष्क्रियत्वं वक्ष्यम्यः, चेतनत्ववत्सक्रियत्वस्य तदा-
३० पापयोः सद्ब्रह्माह-पुण्यपापेति, पुणति शुभीकरोति पुनाति चा-पवित्रीकरोत्यात्मानमिति पुण्यम्,
सदृशादिशुभकर्म द्विषत्वारिश्चद्विधमपि पुण्यानुबन्धिपापानुबन्धिभेदेन द्विविधमपि प्रतिप्राणिविचित्रत्वा-
दनन्तभेदमपि वा पुण्यसायायादेवम्, पापयत्यात्मन आनन्दरसमिति पापमधःपतनकारित्वाद्वा

पापम्, तथाष्टादशविधमपि ह्यशीतिभेदमपि पुण्यानुबन्धिपापातुवन्धिभेदाद्विधिमप्यनन्तसंख्यात्रितत्वात् न तमपि वाऽऽभ्रसामान्यादेकम् । ननु कर्मैव न विद्यते प्रमाणाविषयत्वाद्गगनकुसुमवदिति चेन्न, यदि जगत्यात्मत्वेनाविशिष्टानामात्मना देवासुरनरतिर्येगारिषु नरपतिरङ्गमनीषिमन्दमहर्द्धिदरिद्रादिरूप या वैचित्र्य तत्र निर्हेतुकम्, नित्यभावाभावदोषप्रसङ्गात्, यदेव च निमित्त तत्र तत्परमत्युच्यते, न च दृष्ट एवेष्टानिष्टविषयप्राप्तिमयो हेतुर्भविष्यति, किमदृष्टकर्मकल्पनया, न हि दृष्टेऽदृष्टकल्पना न्याय्या, अतिप्रसङ्गादिति वाच्यम्, इष्टसाधनशब्दादिविषयसमेतयोर्द्वयोरेकस्य दुःखानुभूतेरपरस्य च सुखानुभूतेर्दर्शनान्, एव दुःखसाधनसमेतयोरेपि फलवैचित्र्यदर्शनान्न तद्वेतुक एवासौ फलविशेष, साधनाना विपर्ययात्, यद्य तत्र विशिष्टो हेतुस्तदेव कर्म । एव बालशरीर शरीरान्तरपूर्वकम्, इन्द्रियादिमत्त्वात्, युवशरीरवदित्यनुमानेन शरीरान्तरस्य कर्मणः सिद्धिः, न च जन्मांतरातीतशरीरपूर्वकमेवेति शक्यते वक्तुम्, तस्यापान्तरालगतावसरत्वेन तत्पूर्वकत्वानुपपत्तेः, न चाशरीरिणो नियतगर्भदेशस्थान- 10 प्राप्तिः, नियामकाभावात्, तथा च यच्छरीरपूर्वक बालशरीर तत्कर्ममयमिति, तद्य पौद्गलिकम्, आत्मनः पारतन्त्र्यनिमित्तत्वात्, निगढादिवत्, न च क्रोधादिना न्यभिचारस्तत्रिमित्तभूतस्य पौद्गलिकत्वात् । ननु भवतु कर्म, तद्य पापरूपमेव, न तु पुण्यरूपमपि, परमप्रकर्षायस्य पाप कर्मोत्कृष्टदुःखजनयति तस्यैव च तरतमयोगाद्धानिः क्रमेणपापकर्षेण सुखकारणम्, यथाऽप्यस्य क्रमेण दृष्टौ रोगवृद्धिः क्रमेण च तस्यापकर्षेण रोगशमनलक्षण सुख तथा प्रकृतेऽपि, एव पापानुपगमे पुण्यकर्मणोऽ- 15 पचयोपचयभावेन सुखदुःखे चिन्तनीये, मैवम्, सुखदुःखे स्वानुरूपकारणके कार्यत्वाद्वादादिवत्, घटस्य ह्यनुरूप कारण परमाणवः, तथेहापि सुखस्य पुण्य दुःखस्य पापमनुरूप कारणमित्यनुमानात्तयोः सिद्धे । न चानुरूपकारणत्वे साध्ये सुखदुःखयोरात्मपरिणामत्वात्पुण्ययापात्मक कर्मापि तथा स्यात् यदि च तद्रूपवत्तर्हि नानुरूप मूर्त्तत्वेन विलक्षणत्वादिति वाच्यम्, कार्यकारणयो सर्वथा सारूप्यताया सर्वथा विरूपताया वाऽनिष्टत्वात्, सर्वथाऽनुरूपत्वे कार्यकारणयोर्भेद एव न स्यात् सर्वथा भेदे च 20 घटस्य मूर्त्तिकैव कारण न पापाणाविरिति नियमो न भवेत्तस्मात्कार्यकारणयोस्तुत्यातुल्यरूपत्वेवेति । पुण्यपापकर्मणोर्बन्धकारणमाहात्म्येति, आस्रवन्ति प्रविशन्ति येन कर्माण्यात्मनीत्यास्रव, कर्मबन्धहेतुरिति भावः, स चेन्द्रियकपायाप्रवृत्तियायोगरूपः क्रमेण पञ्चचतुः पञ्चपञ्चविंशतिभिर्भेद, तदेव द्विचत्वारिंशद्विधोऽपि द्रव्यभाषभेदाद् द्विविधोऽप्यास्रवसामान्यादेकः । आस्रवप्रतिपक्षसवरमाह-सवरेति, सत्रियते कर्मकारण प्राणातिपातादि निरुद्धते येन परिणामेन स सवरः, आस्रवनिरोध इत्यर्थः, 25 स च समितिगुप्तिधर्मांजुप्रेक्षापरीपहचारिरूप क्रमेण पञ्चत्रिदशद्वादशद्विंशतिपञ्चभेदो द्रव्यदो भावतश्च द्विविधो वा तथापि सवरसामान्यादेकः । सवरविशेषे चायोग्यवस्थारूपे कर्मणा वेदनेव न बन्ध इति वेदनास्वरूपमाह वेदनेति, वेदन वेदना स्वभावेनोदीरणाकरणेन बोधयावलिङ्गप्रविष्टस्य कर्मणोऽनुभवनम्, सा च ज्ञानावरणीयादिकर्मापेक्षयाऽष्टविधापि विषाकोदयप्रदेशोदयापेक्षया द्विविधापि वेदनासामान्यादेवेति । अनुभूतरस कर्म प्रदेशोभ्यः परिशदतीति निर्जरास्वरूप सङ्ग्रहमाह-निर्जरेति, 30 निर्जरेण निर्जरा परिशदन्मित्यर्थः, सा चाष्टविधकर्मापेक्षयाऽष्टविधापि द्वादशविधवपोजन्तवया द्वादशविधापि निर्जरासामान्यादेकविधैव । देशदः कर्मक्षयो निर्जरा सर्वतस्तु मोक्ष इति तयोर्भवे इति ॥ ४ ॥

आत्मधर्माभयेणाह—

भवधारणशरीरविकुर्वणामनोवाक्कायव्यापारादयोऽपि तथा, सामान्यादेकदैकस्यैव भावाच्च ॥ ५ ॥

भवेति, वैक्रियशरीर द्विविध भयधारणीयमुत्तरवैक्रियश्चेति । तत्र बाह्यपुद्गलमहणमन्तरेण

- १ भवधारणीयवैक्रियशरीररचना स्वसोत्पत्तिस्थाने जीवैः क्रियते, तत्र विरचन सर्वं तत्सामान्यात्कथञ्चिदेकम्, एवस्मिन् समय एकजीव एकस्यैव भावाद्वैकम्, उत्तरवैक्रियश्च बाह्यपुद्गलमहणा-
न्नियत्स्यते सा च रचना विचित्राभिप्रायपूर्वकत्वाद्वैक्रियलब्धिमत्तत्तथाविधशक्तिमत्त्वाद्यैकजीवस्या-
प्यनेकापि स्यात् । मनन मन, औदारिनादिशरीरव्यापाराद्गतमनोद्रव्यसाचिव्याज्जीवव्यापारो मनो-
योग इति भाव, मन्यतेऽनेनेति वा मनो द्रव्यविशेष तत्र मनः सत्यादिभेदादनेकमपि सङ्गिनो
१० याऽसत्त्वात्त्वादसत्त्वात्भेदमपि मननलक्षणत्वेन सर्वमनसामेकत्वादेकम्, यस्मिन् वा समये विचार-
यते तस्मिन् समय एवजीवापेक्षया एक एव मनोयोग न कचनापि समये द्वयादिसख्यः सम्भवति
ततो जीवानामेकोपयोगादेकत्व तस्य, न च नैकोपयोगो जीव, युगपच्छीतोष्णस्पर्शविषयसवेदन-
द्वयदर्शनात्तथाविधभिन्नविषयोपयोगपुरुषद्वयवदिति वाच्यम्, भिन्नसमयत्वाच्छीतोष्णोपयोगस्य, यौग-
पद्यप्रतीतिस्तु समयमनसोरतिसूक्ष्मत्वात्, न पुनर्युगपदेव, अन्यथाऽयत्र गतचेताः पुरोवस्थित हस्तिन-
१५ मपि किं न विपयीकरोतीति । सत्यादिनिरूपणा वा मनोयोगानामेकदैकस्यैव भावो न द्वयादीना
विरोधादिति । वचन बाक्, औदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराद्गतवाग्द्रव्यसमूहसाचिव्याज्जीव-
व्यापारो वाग्योगः, स च सत्यादिभेदादनेकोऽप्येक एव, सर्ववाचा वचनसामान्येऽतर्भावात्, एकस्यै-
कदा भावाद्वैकम् । औदारिकादिशरीरयुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणतिविशेष, काययोगः, स चौदारिकादि-
भेदेन सप्तप्रकारोऽपि जीवानन्तत्वेनानन्तभेदोऽपि काययोगसामान्यादेक एव, सप्ताना काययोगानामे-
२० कदैकतरस्यैवैकस्य भावादेकदा स एक एव । नवेकदा कथं न काययोगद्वयम्, आहारकप्रयोगकाले
चौदारिकावस्थितेः श्रूयमाणत्वादिति चेन्न, तत्सत्त्वेऽपि तस्य व्यापाराभावात्, तस्यापि तदा व्याप्रिय-
माणत्वे मिश्रयोगतैव स्यात्, कैयलिसमुद्भाते सप्तमपद्यद्वितीयसमयेष्वौदारिकमिश्रवत्, तथा च केवल-
हारकप्रयोक्तान लभ्येत, एवञ्च सति सप्तविधकाययोगप्रतिपादनमनर्थक स्यात् एक एव काययोगः ।
एव च प्रवर्त्तयित्वापि कृतवैक्रियशरीरस्यौदारिक निर्व्यापारमेव, सव्यापारत्वे चोभयस्य व्यापारवत्त्वेन
२५ मिश्रयोगतया तथाप्येकत्वस्याव्याहृतत्वान्, प्रमेण व्याप्रियमाणत्वेऽपि यौगपद्यप्रतीतेर्भ्रान्तत्वेनैक-
त्वस्याव्याहृतत्वाचेति । आदिपदेन कायव्यापारविशेषाणामुत्थानभ्रमणवलवीर्यपुरुषकारपरफामादीना
महणम्, एतेषा वीर्योन्तरायक्षयोपशमवैचित्र्यत प्रत्येक जघन्यादिभेदेनेकत्वेऽप्येकजीवस्यैकदा क्षयो-
पशममाश्रया एकविधत्वादेकर विभावनीयम् ॥ ५ ॥

परफामादेश्च ज्ञानादर्शोक्षमार्गस्य प्राप्तेर्ज्ञानादीना निरूपणायाह—

३०

ज्ञानदर्शनचारित्राणि समयविशेषाश्च तथा ॥ ६ ॥

ज्ञानेति, ज्ञायन्ते परिच्छिद्यन्तेऽर्था अननास्मिन्नस्माद्देति ज्ञानम्, ज्ञानदर्शनापरणयोः क्षयः

क्षयोपशमो वा ज्ञातिर्वा, आवरणद्वयक्षयाद्याविर्भूत आत्मपर्यायविशेष, सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि
विशेषाश्रयप्रवण सामान्याशमाह रूढ ज्ञानपञ्चकाज्ञानत्रयदर्शनचतुष्टयरूप, तद्विधानेकमप्यवबोध-
सामान्यादुपयोगापेक्षया वैकम्, लब्धितो हि यद्गूना बोधविशेषाणामेकदा सम्भवेऽप्युपयोगत एक
एव, एकोपयोगत्वाच्चीवानाम् । ननु क्व दर्शनस्य ज्ञानव्यपदेशो विषयभेदादिति चेन्न, अवयव-
सामान्यात्तयोक्तेः, 'आभिनिवोद्दिहयाने अट्टारीसं ह्वन्ति पयडीउ' इत्यागमे ज्ञानग्रहणेन दर्शनस्यापि
गृहीतत्वात्, दर्शनेति, ज्ञानद्वारा दर्शनम्, ज्ञानविरयस्य सम्यक्त्वद्वाराच्छित्तत्वे सति मोक्ष-
मार्गतया विरहितत्वात्, मोक्षमार्गभूतद्वैतप्रय धृद्धानपर्यायेण दर्शनेनेव सहेति । दृश्यन्ते धर्द्वीयन्ते
पदार्था अनन्तास्मादस्मिन् वेति दर्शन दर्शनमोहनीयस्य क्षय धयोपशमो दर्शनमोहनीयक्षयाद्यावि-
र्भूतस्वप्नधृद्धानरूप आत्मपरिणामो वा, तद्योपाधिभेदादनेकविधमपि धृद्धानसामान्यादेकम्, एकस्य
जीवस्य वैकदैकस्यैव भावात्, इतिः सम्यक्त्व तत्कारणन्तु ज्ञानमिति, चारित्र्याणीति, चर्यते 10
मुमुक्षुभिरासेव्यते तविति चारित्र यद्वा चयस्य कर्मणा रिचीकरणावरित्रम्, चारित्रमोहनीयक्षयाद्या-
निर्भूत आत्मनो विरतिरूप परिणामः, तस्य सामायादिभेदवत्त्वेऽपि विरतिसामान्यादेकस्यैकदा
भावाद्देकम्, ज्ञानादींशुत्पादव्ययस्थितिमन्ति स्थितिश्र समयादिकेति समय प्ररूपयति समयविशेष-
पाश्चेति, विशेषपदेन निरशता सूच्यते, परमनिरुद्धकाल समय स चैक एव वर्तमानस्वरूप,
अतातानागतयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेनाभावात्, अथवाऽमात्रेक स्वरूपेण निरशत्वात्, चदादेन निरश- 15
भूतयोः प्रदेशपरमाण्वोर्महणम्, प्रकृष्टो निरशो यर्मादीना देनोऽन्यवविशेषः प्रदेश स चैक
स्वरूपत, सद्द्वितीयादौ देशव्यपदेशेन प्रदेशत्वाभावात् । परमाणुरत्यन्तसूक्ष्मो द्व्यणुकादीना कारण-
भूत, स च स्वरूपत एकोऽन्यथा परमाणुत्वासम्भवात् । अथवा समयादीना प्रत्येकमनन्तानामपि
तुल्यरूपापेक्षयैकत्वमिति ॥ ६ ॥

अथ पुद्गलधर्माणा तदालिङ्गितजीवाप्रशस्त्रधर्माणामेकतामाह—

रूपादयोऽत्रतकपायप्रेमद्वेषकलहाभ्याख्यानपेशुन्यपरपरिवादारति-
रतिमायामृषामिथ्यात्वशल्यानि सविपक्षाणि च ॥ ७ ॥

रूपादय इति, रूपरसगन्धस्पर्शशब्दा इत्यर्थे तत्र रूपादयः स्वस्वान्तरभेदापेक्षयाऽनेकेऽपि
स्वस्वसामान्यादेकरूपा इति भावः । अत्रलेखादि, प्राणातिपातो द्रव्यभावभेदेन द्विविधः, विनाशप-
वितापसङ्केशभेदेन त्रिविधः, योगैः करणैर्नवविध, क्रोधादिभेदात् पदत्रिंशद्विधो वा, मृपावादो द्रव्यभाव- 25
भेदेन द्विविध, अभूतोद्भावनभूतनिष्ठववस्वन्तरन्यासनिदाभेदे चतुर्विध, अदत्तादान विविधोपा-
धिवशादनेकविधम्, मैथुनमौदारिकप्रेक्रियविषय करणैर्यौगैरष्टादशविध विविधोपाधितो यद्गुतर, वा,
परिमशो बाह्याभ्यन्तरभेदेन द्विविधः, विविधोपाधितो यद्गुतियो वा । कपाया क्रोधमानभायालोभाः,
कपायमोहनीयकर्मपुद्गलोद्वयसम्पाद्या जीवपरिणामाः, ते चानन्तानुवध्यादिभेदतोऽसख्याताप्यव-
सायस्थानभेदतो वा यद्गुविधाः । प्रियस्य भावः कर्म वा प्रेम, तच्चानभिष्यक्तमायालोभलक्षणभेद- 30
स्वभावसमिष्यङ्गमात्रम्, द्वेषण द्वेषः स चानभिष्यक्तक्रोधमानलक्षणभेदस्वभावोऽप्रीतिमात्रमिति ।

फलहः, अभ्यायान-प्रकटमसद्दोषारोपणम्, पैशुन्य पिशुनकर्म प्रच्छन्न सदसद्दोषाविर्भावनम्, परेषा परिवादः परपरिवादो विकथनम्, अरतिस्त-मोहनीयोदयजश्चित्तविकार उद्वेगलक्षणः, रतिस्रधाविधानन्दरूपा, अरतिरतीत्येकमेव विरक्षितम्, यतः फचन विपये या रतिस्तामेव विपयान्तरापेक्षयाऽरतिं तथाऽरतिमेव रतिं व्यपदिशन्तीत्यौपचारिकमेकत्वमनयो. । मायया सह मृषा मायामृषा, इद मान-
 5 मृषादि सयोगदोषोपलक्षकम् । प्रेमादीनि विषयभेदादध्ववसायभेदाद्वा बहुविधानि, मिथ्यादर्शन विपर्यस्तदृष्टिः, तदेव शल्य दु रहेतुत्वात्, मिथ्यादर्शनं च पञ्चधाऽभिप्रहिकानभिप्रहिकाभिनिवेशि-
 कानाभोगिकसाहायिकभेदात्, उपाधिभेदतो बहुतर वा, सर्वेषामेपा प्राणातिपातादीना स्वस्वसा-
 मान्यादेकत्वमवगन्तव्यम् । एषामष्टादशपापस्थानाना विपक्षा प्राणातिपातविरमणादिरूपा अपि
 तथैवेति दर्शयति सविपक्षाणि चेति ॥ ७ ॥

10 कालस्य स्थितिरूपत्वेन द्रव्यधर्मत्वात्तद्विशेषाश्रयेणाह—

पडरका अवसर्पिण्युत्सर्पिणी च ॥ ८ ॥

पडिति, अवसर्पति हीयमानारकतया, अवसर्पयति वाऽऽयुष्कशरीरादिभावान् ह्रापयतीत्यव-
 सर्पिणी, सूक्ष्माद्वासागरोपमाणा दशकोटीकोट्यात्मक कालविशेषः, अत्र च समस्ता अपि शुभा
 भावाः क्रमेणान-रगुणतया हीयन्ते, अशुभा भावाश्च क्रमेणानन्तरगुणतया परिवर्द्धन्ते, अस्य पडरकाः,
 15 सुपमसुपमा सुपमा सुपमदु पमा दुःपमसुपमा दुःपमा दु पमदु पमा चेति, सुषु शोभनाः समा
 वर्षाणि यस्या सा सुपमा, सुपमा चासौ सुपमा च सुपमसुपमा, तत्राद्याना तिसृणां समाना क्रमेण
 सागरोपमकोटीकोट्यधत्तुस्त्रिद्विसख्या, चतुर्थ्यास्त्वेका द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्रोना, अन्ययोस्तु प्रत्येक
 वर्षसहस्राण्येकविंशतिरिति । उत्सर्पति वर्धतेऽरकापेक्षया उत्सर्पयति वा भावानायुष्कादीन् वर्धयती-
 त्युत्सर्पिणी, इयमप्यवसर्पिणीप्रमाणा वैपरीत्येनारकपड्युता, एतेषा कालविशेषाणा समयराशीना स्वस्व-
 20 सामान्यादेकत्व विभावनीयम् ॥ ८ ॥

अथ वर्गणाश्रयेणैकत्वमाह—

नैरयिकादिचतुर्विंशतिवर्गणा अपि ॥ ९ ॥

नैरयिकादीति, नैरयिकासुरनागसुपर्णविष्णुदम्निद्विषोदधिदिकपवनस्तनितकुमारदृधिन्वयेजो-
 वायुवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मरुतव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकसम्बन्धिचतुर्विंशतिवर्गणा अपि प्रत्येक
 25 सामान्यादेकरूपा, तत्र नैरयिनाः पृथिवीप्रसूटनरकावासस्थितिभन्वत्वाभ्यत्वादिभेदादनेकविधास्तेषां
 समुदायो वर्गणा तस्याश्चैक्य नारकत्वपर्यायसाम्यात् । नारकाश्च प्रकृष्टपापकर्मफलभोक्तृताया सिद्धा यथा
 देवाः प्रकृष्टपुण्यफलभोक्तृताया सिद्धाः । न च देवा अप्यसिद्धा इति वक्तव्यम्, देव इति सार्थक पद
 न्युत्पत्तिमच्छुद्धपदत्वाद्दटादिपदवदिति तत्सिद्धेः, न च गुणर्क्षिसम्पन्नो नर एव देवपदाभिषेय इति
 वाच्यम्, तत्र देवत्वस्यौपचरितत्वात्, उपचारश्च सत्या तत्प्यार्थसिद्धौ भवति, यथाऽनुपचरितसिद्ध-
 30 सद्भावे माणवके सिद्धोपचारः । नारकादिस्तनितकुमारपर्यन्तेषु वर्शनत्रयमस्ति सम्यग्दृष्टिनैरयिकादि-
 वर्गणाः, मिथ्यादृष्टिनैरयिकादिवर्गणाः, सम्यग्दृष्ट्यादृष्टिनैरयिकादिवर्गणा । पृथिव्यादिपञ्चानां मिथ्या-

त्वस्यैव सद्भावाग्निर्मध्यादृष्टिदृथिवीकायिकादिवर्गणा । द्वीन्द्रियादीना त्रयाणा मिश्रताया अभावेन द्वीन्द्रियादीना सम्यग्दृष्टीना मिध्यादृष्टीना वर्गणा अप्येकैरूपा सामान्यात्, शेषाः पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यङ्हरन्व्यवरणयोसिष्कत्रैमानिकाना त्रिविधा अपि वर्गणा भवन्ति, कृष्णपाक्षिकाणा शुक्रपाक्षिकाणाश्च
नैरयिकादिचतुर्विंशतिमार्गणा अप्येकरूपाः, पद्भूलेश्याना वर्गणा अपि । तत्र भवनपतिवानव्यन्तर-
पृथिव्यष्कायिकवनस्पतिकायाना प्रायमिकाश्चत्वो लेश्या, तेजोवायुकायिकद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणा तिस्रो 5
लेश्याः, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाना मनुष्याणा पृथिवी । ज्योतिष्काणा तेजोलेश्या वैमानिकानामुच्चरा-
स्त्रिस्रो लेश्या भवन्ति । वतस्त्राहशाना ता वर्गणा एकैकाः । एव यथायथ कृष्णादिलेश्याना भव्या-
नामभव्याना सम्यग्दृष्टीना मिध्यादृष्टीना सम्यग्द्विध्यादृष्टीना कृष्णपाक्षिकाणा शुक्रपाक्षिकाणाश्च वर्गणा
एवरूपा विज्ञेया । तथाऽनन्तरसिद्धाना परम्परासिद्धाना वर्गणा परमाणूना ह्रस्वादिप्रदेशाना याव-
दनन्तप्रदेशिकाना पुत्रलानामेकादिप्रदेशावगाढाना यावदसख्येयप्रदेशावगाढानामेकादिसमयस्थितिकाना 10
यावदसख्येयसमयस्थितिकानामेकादिगुणकालकाना यावदनन्तरगुणकालकानाश्च पुत्रलाना वर्गणा भाव्या
इति सक्षेप । तदेव सामान्यनयाभिप्रायेणात्मादीनामेकत्वमुच्यम्, विशेषनयाभिप्रायेण तु तेषामनेक-
त्वमपि, तथा च जीवादीना स्वादेकत्व स्यादनेकत्वश्चेति स्थितम् ॥ ९ ॥

अथ विशेषमाश्रित्यानेकत्वे प्रतिपादनीये सख्याक्रमेण प्रथमोपस्थितां द्वित्वसख्यामाश्रित्याह—

प्रसस्यावरसयोनिकायोनिकादयो जीवाः, आकाशनोआकाशधर्मा- 15

धर्मादयोऽजीवाश्च ॥ १० ॥

असेति, पूर्वव्यावर्णितमात्मादिवस्तु सर्वं विवक्षितवस्तुतद्विपर्ययलक्षणयोद्धयोः स्थानयोरवता-
राद्विस्थानक भवति, यथा जीवोऽजीवश्चेत्यादि, वस्तुमात्र हि जीवरूपमजीवरूपश्च, न तु राश्य-
न्वरम्, न चास्ति राश्यन्वर नोजीवलक्षणमिति शङ्कनीयम्, नोशब्दस्य सर्वनिषेधकत्वेऽजीवस्यैव
प्रतीते, देशनिषेधकत्वे तेन शब्देन जीवदेशप्रतीतावपि जीवस्यैव बोधात्, देशदेशिनोरव्यतिरिक्त- 20
त्वात् । जीवस्य द्विभेदमाह—असेति, प्रसनामकर्मोदयात् प्रस्यन्तीति प्रसा द्वीन्द्रियादय, स्यावरनाम-
कर्मोदयात् तिष्ठन्तीत्येवशीला स्यावरा पृथिव्यादयः, योया उत्पत्तिस्थानेन सहेति सयोनिकाः
ससारिण, अयोनिकाः सिद्धा, एव सेन्द्रिया ससारिण, अनिन्द्रिया सिद्धा, सवेदका, स्त्रीवेदाद्युदय-
वन्तः, अवेदकाः सिद्धा विज्ञेया । अजीवभेदमाह आकाशेति, आकाश व्योम, नोआकाश तदन्य-
धर्मास्तिकायादि, धर्म, धर्मास्तिकायो गत्युपष्टम्भगुण तदन्योऽधर्म, अधर्मास्तिकायः स्थित्युपष्टम्भ- 25
गुण, एव वन्धो मोक्षश्च, पुण्य पापश्च, आक्षयः सवरश्च, वेदना निर्जरा च भाव्या ॥ १० ॥

क्रियासद्भाव आत्मनो वधात् क्रिया निरूपयति—

जीवाजीवक्रियाकायिकीप्राद्वेपिकीप्राणातिपातिक्यारम्भिकीमायाप्र-
त्ययिकीदृष्टिकीप्रातीत्यिकीस्वाहस्तिभ्याज्ञापनिकयनाभोगप्रत्ययिकीप्रेमप्रत्य-
यिकीरूपेण सद्वितीयाः क्रिया ॥ ११ ॥

- जीवक्रियेति, क्रिया द्विविधा, जीवक्रियाऽजीवक्रिया चेति, जीवव्यापारो जीवक्रिया, पुद्गल-समुदायस्याजीवस्य कर्मरूपतया परिणामनमजीवक्रिया, जीवक्रिया सम्यक्त्वमिध्यात्वक्रियाभेदेन द्विधा, सम्यग्दर्शनमिध्यात्वयो सतोस्तयोर्भावात् । एवमेवोपपत्तिकी साम्परायिकी चेत्यजीवक्रिया द्विविधा, फेरल्लयोगप्रत्ययमुपशान्तमोहादित्यस्य साववेदनीयकर्मतया यदजीवस्य पुद्गलराशेर्भवन 5 सैयापधिकी क्रिया, सतोऽपि जीव यापारस्याविवक्षणात् । अजीवस्य पुद्गलराशेः कर्मतापरि-णतिग्या साम्परायिकी, इयञ्च सूक्ष्मसपरायान्ताना भवति । प्रकारान्तरेण क्रिया द्वैविध्यमादर्शयेति कायिकीति, कायव्यापार कायिकी, रज्जादिभवा त्रियाऽऽधिकरणिकी चेति द्विविधा क्रिया । कायिकी च द्विविधाऽनुपगतकायक्रिया दुष्प्रयुक्तकायक्रियाभेदात् । सात्त्वादविरतस्य मिध्यादृष्टेः सम्यग्दृष्टेर्वा कर्मबन्धनिवन्धनकायत्रिया प्रथमा, दुष्प्रयोगवतो दुष्प्रणिहितस्त्रेन्द्रियाण्याधिलेष्टानिष्टविषयप्राप्तौ 10 मनाक् संवेगनिर्वेदगमनेन तथाऽनिन्द्रियमाश्रित्यागुभ्रमनःसन्त्पद्दारेणापवर्गमागं प्रति दुर्बलवशितस्य प्रमत्तसयतस्य च या कायक्रिया सा द्विताया । आधिकरणिकी द्वितीया सयोजनाधिकरणिकी निवर्त्त-नाधिकरणिकी च पूर्वं निर्वर्त्तितयो रज्ज्वत्सुष्ट्यादिक्रयो सयोजनक्रिया प्रथमा, मूलतस्तयोर्निर्वर्त्तन-त्रिया द्वितीया । पुनर्द्विविधा क्रिया प्राद्वेपिकी पारितापनिकी चेति, प्रद्वेपो मत्सरस्तेन निर्दुत्ता प्राद्वेपिकी । परितापन ताडनादिदुःखविशेषस्तेन भवा द्वितीया । आयापि जीवाजीवावाधित्य द्वितीया च 15 स्वपरदृष्ट्याश्रयेण द्विविधा भवति । तथा प्राणातिपातिक्यप्रत्याख्यानकीभेदेन द्विधा क्रिया, निर्ववा-दिना स्वप्राणान् नोधादिना परप्राणान् वा स्वहस्तेन परहस्तेन वाऽतिपातयतः प्रथमा, अप्रत्याख्यान-गविरतिस्तन्निमित्तो जीवाजीवविषय कर्मबन्धोऽप्रत्याख्यानक्रिया । आरम्भिकी पारिमर्दिकी चेति द्विधा वा त्रिया, जीवान् पिष्टमयजीवायाकृतान् वाऽऽरभमाणस्य कर्मबन्धो जीवाजीवविषयाऽऽ-रम्भिकी । जीवाजीवपरिग्रहप्रभवकर्मग्रन्थ पारिमर्दिकी । अथवा मायाप्रत्ययिकी मिध्यादर्शनप्रत्य- 20 यिकी चेति क्रिया पुनर्द्विविधा, मायानिमित्तक कर्मबन्ध प्रथमा, इयमात्मविषया परविषया च, द्वितीयाऽऽप्नूनातिरिक्तमिव्यादर्शनप्रत्यया, तद्व्यतिरिक्तमिव्यादर्शनप्रत्ययेति । आत्मपरिमाणविषये शरीर-व्यापकमप्यात्मान कोऽपि मिध्यादृष्टिरद्भुष्टपथमात्र इयामाकतन्दुलमात्र वा हीनतयाऽन्यस्तु पञ्च-धनु शक्तिक सवव्यापक वा मन्यते, एतन्निमित्त कर्मबन्ध प्रथमः, अपरस्तु नास्तेवात्मेति यो वदति तस्य च यस्तन्निमित्त कमग्रन्थ स द्वितीय । पुन क्रिया दृष्टिकी सृष्टिकी भेदेन द्विधा, जीवस्या- 25 जीवस्य वा दर्शनाय वा गतित्रिया तन्निमित्ताऽऽद्या, अपरा च जीवमजीव वा रागद्वेषाभ्या पश्यतः सृष्टातो वा भयति । प्रातीत्यिकी सामन्तोपनिपातिकी चेति पुनरपि त्रिया द्विविधा, जीवमजीव वा वाद घस्तु प्रतीत्य रागद्वेषोद्भूतिनिमित्ता क्रिया प्रथमा, द्वितीया जीवाजीवविषया, यथा कस्यापि पण्डो रूपवानस्ति त च जनो यथा यथा प्रलोभयति प्रशसयति च तथा तथा तस्त्वामी इत्यतीति जीव-विषया, अजीवविषया तु रथादौ तथैव ह्यस्यत । स्वाहस्तिकीनैसर्गिकीरूपेण पुनरपि सा द्विधा । 30 उभयविधाऽपि क्रिया जीवाजीवविषया, स्वहस्तेन जीवमजीव वा हिंसयत प्रथमा । राजादिसमाद-द्यादुदकादेशवादिभिर्निसर्जनम्, काण्ढादीना वसुरादिभिर्निसजनमिति वा द्वितीया । आह्वापनिकीवैदा-रणिकीभेदेन पुनरपि सा द्विधा, द्वे अपि जीवाजीवविषये, अनाभोगप्रत्ययिक्यनवकांक्षप्रत्ययिकी

चेति पुनरपि द्विधा, आद्याऽज्ञानमिच्छाऽनायुक्तादानताऽनायुक्तप्रमार्जनताभेदद्वयवती, द्वितीया स्वशरीराद्यनपेक्षमिच्छा स्वशरीरानवकाङ्क्षप्रत्ययिकीपरशरीरानवकाङ्क्षप्रत्ययिकीलक्षणभेदवती । पुनरपि प्रेमप्रत्ययिकीदोषप्रत्ययिकीभेदेन क्रिया द्विविधा, मायालोभविषया प्रथमा, द्वितीया तु क्रोधमान-
विषयेति ॥ ११ ॥

क्रियाणामेतासा प्रायो गर्हत्वाद्गर्हद्विविध्यमाह—

मनोवाग्भ्यामल्पदीर्घकालाभ्यां चैता गर्ह्यां प्रत्याख्येयाश्च ॥ १२ ॥

मन इति, गर्हां हि द्विविधा स्वपरविषयभेदात्, सापि मिथ्यादृष्टे, अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेश्च
द्रव्यगर्हा, अप्रधानभूतत्वात्, सूपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेश्च भावगर्हा, श्यश्च गर्हाऽस्तीति कर्मणि भवति,
भविष्यति तु प्रत्याख्यान प्रत्युत्पन्ने च सवरः, गर्हणीयभेदात्तुर्विधाऽपि बहुप्रकारापि वा करण-
विशेषापेक्षया द्विविधा मनःकरणिका यत्र करणिका चेति, तत्र प्रथमा मनसैव न वाचा, यथा 10
यायोत्सर्गसो दुर्मुत्सुमुत्सभिधानपुरुषद्वयनिन्दिताभिद्युतस्तद्वचनोपलब्धसामन्तपरिभूतस्वतन्त्रराज-
यात्तो मनसा समारब्धपुत्रपरिभवकारिसामन्तसद्गामो वैकल्पिकप्रहरणक्षये स्वशीर्षकप्रहणार्थव्यापा-
रिवहस्तससृष्टुल्लङ्घितमस्त्रकस्तव समुपजातपश्चात्तापानलज्वालाकलापवन्द्यमानसकर्मन्धनो राज-
र्षिप्रसन्नचन्द्र इवैक कोऽपि साध्यादिर्गर्हते तद्गर्ह्यम् । द्वितीया च वचसैव न मनसा भावतो
दुश्चरितवियुक्तत्वाज्जनरञ्जनार्थं गर्हाप्रवृत्ताङ्गारमर्दकादिप्रायसाधुरदेकोऽन्यो गर्हते इति । प्रकारान्तरेण 15
गर्हाभेदमाहानल्पदीर्घेति, यावदेकः कोऽपि गर्हणीयमल्पकाल गर्हते न बृहत्कालम्, अन्यथा वा
विवक्षयाऽल्पत्व भावनीयम्, आपेक्षिकत्वादीर्घद्वययोः, एत दीर्घकाल यावदेको गर्हते इति । भवि-
ष्यत्कर्मापेक्षया प्रत्याख्यानमाचष्टे प्रत्याख्येयाश्चेति, विधितिषेधविषया प्रतिज्ञा प्रत्याख्यानम्,
तत्र द्रव्यतो मिथ्यादृष्टेः सम्यग्दृष्टेर्वाऽनुपयुक्तस्य, कृत्वचातुर्मासमासप्रत्याख्यानान्याः पारणकदिने मास-
दानप्रवृत्ताया राजदुहितुरिव । भावप्रत्याख्यानमुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरिति । तत्र देशसर्वमूलोत्तराण- 20
भेदादनेकविधमपि कारणभेदात् कालभेदाद्वा द्विविधम् ॥ १२ ॥

ननु ससारकान्तारव्यतिप्रजन विद्याया चरणेन च योगपद्येन भवति, एवैकस्य विद्याक्रिययो-
रैहिकेष्वर्थेष्वपि कारणत्वादर्शनात्, सम्यग्दर्शनस्य च ज्ञानभेदत्वेन विद्यायामन्वर्भारान्न सम्यग्दर्शन-
ज्ञानाचारिणा मोक्षमार्गत्वोचितिर्विकल्पते, ते च विद्याचरणे कथमात्ता न लभते कथं वा लभते इति
दर्शयितुमादावलाभ दर्शयति—

अविज्ञायारम्भपरिग्रहौ धर्मबोधिप्रत्रज्याव्रह्मवाससंयमज्ञानादीन्ना-
वान्नोति ॥ १३ ॥

अविज्ञायेति, कृष्यादिद्वारेण पृथिव्यागुपमदनमारम्भः, धर्मसाधनव्यतिरेकेण धनधाया-
द्यः परिग्रहस्यैव उपरिज्ञायाऽपरिज्ञाय यथैतावारम्भपरिग्रहावनर्थाय, अत्र ममाऽऽभ्यामिति परिज्ञाय-
न्निमुद्रयद्वारेण प्रत्याख्यानपरिज्ञायाऽप्रत्याख्याय च भगवदुक्त ध्रुवधर्म क्षोत्रे न लभते तथा दर्शन 30

सम्यक्त्व न प्राप्नोति, विशुद्धा प्रप्रश्यामपि न प्रप्रजति न चा ब्रह्मचर्यमासेवते, नाप्यात्मान पृथिव्या-
द्विरक्षणलक्षणेन सयनेन सवरेण च रक्षति न चाप्याभिनिबोधिकश्चुतावधिमनःपर्यवकेवलज्ञानान्य-
प्राप्नोति, किन्वारम्भपरिमहो ह्यपरिज्ञया विज्ञाय प्रत्यारचानपरिज्ञया प्रत्याख्याय च भगवदुक्त धर्मादि
लभते, तथा च लाभालाभावाश्रित्य द्वे स्थाने आरम्भपरिमहोरूपे इति भावः ॥ १३ ॥

ननु प्रत्यारचयातारम्भपरिमहो बोधिं चावत्केपलज्ञानमुत्पादयतीत्युक्तं तत्कदा कथमित्यत्राह—

दण्डद्वयप्रयोजकोन्मादमोहनीयक्षयात् केवलम् ॥ १४ ॥

दण्डद्वयेति, फेचलज्ञान द्वि मोहनीयोन्मादक्षय एव भवति, तत्रोन्मादः—महो बुद्धिविप्लव
इत्यर्थः, स च यक्षावेशेन दर्शनमोहनीयादेर् धर्मण उदयेन च भवति, तत्र प्रथमो मोहजनितप्रहा
पेक्षयाऽऽरुच्छानुभवनीयोऽनैकान्तिकानात्यन्तिकभ्रमरूपत्वादस्य, सुरविमोच्यतरकश्च मन्मूलाविसाध्य
10 त्वात्, मोहजस्तु तद्विपरीतः, ऐकान्तिकालान्तिकभ्रमस्वभावतयाऽत्यन्तानुचितप्रवृत्तिहेतुत्वेनानन्व-
भवकारणत्वात्, तथाऽऽन्तरकारणजनितत्वेन मन्माद्यसाध्यत्वात् धर्मक्षयोपशमादिनैव साध्यत्वात् ।
उन्मादाद्य प्राणी प्राणातिपातादिरूपेऽर्थदण्डेऽनर्थदण्डे च प्रवर्तते, तत्र नैरयिकादिचतुर्विंशतिदण्डकानि
पूर्वोदितान्यवलम्ब्यार्थानर्थदण्डौ विज्ञेयो । सम्यग्दर्शनादित्रयवतान्तु दण्डो नास्तीति ॥ १४ ॥

अथ दर्शनमाश्रित्य द्वैविध्यं भावयति—

15 **निसर्गाभिगमसम्यग्दर्शनमभिग्रहिकानभिग्रहिकमिथ्यादर्शनञ्च ॥ १५ ॥**

निसर्गेति, दर्शनं द्विविधम्, सम्यग्दर्शनं मिथ्यादर्शनञ्चेति, जिनोक्तानुसारितया तत्त्वेपु क्विः
सम्यग्दर्शनम्, वैपरीलेन तत्त्वेपु क्विर्मिथ्यादर्शनम् । सम्यग्दर्शनञ्च निसर्गसम्यग्दर्शनाभिगमसम्यग्द-
र्शनभेदेन द्विविधम्, स्वभावादेव जातमाद्यम्, गुरुपदेशादितः प्रथम द्वितीयम्, उभयमपि प्रतिपाल-
प्रतिपाति चेति द्विविधम्, प्रतिपाति सम्यग्दर्शनमौपशमिक क्षायोपशमिकञ्च, अप्रतिपाति क्षायिकम्,
20 औपशमिकस्य तस्मान्तर्मुहूर्त्तमात्रकालत्वात् सास्यादने च जघन्यतः समयमात्रत्वादुत्कृष्टतस्तु पदावल-
कामात्त्वात्, क्षायोपशमिकस्य च तस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वादुत्कर्षतः पदपृष्टिसागरोपमस्ति-
कत्वाच्च क्षायिकत्वप्रतिपालेव सिद्धत्वेऽप्यनुवृत्ते । मिथ्यादर्शनमप्यभिग्रहिकानभिग्रहिकभेदेन द्विवि-
धम्, कुततयाथार्थ्यमहलक्षणमाय सर्वदर्शनसमताग्रहलक्षणमपरम्, उभयमपि सपर्यवसितापर्यवसित-
भेदेन द्विविधम्, भव्यस्य सम्यक्त्वप्राप्तौ तत्पगमान्, अभव्यस्य तदप्राप्त्या तदपगमाभावादिति ॥ १५ ॥

25 **ज्ञानमाश्रित्य द्वैविध्यं दर्शयति—**

मतिश्रुते परोक्षे केवलनोकेवलज्ञाने प्रत्यक्षे ॥ १६ ॥

मतीति, विशेषपवोधो ज्ञानं तद्विविधम्, प्रत्यक्षञ्च परोक्षञ्च, परोक्षमप्याभिनिबोधिकज्ञान
धृतज्ञानञ्चेति द्विविधम्, अत्र प्रथममपि श्रुताश्रुतनिमित्तभेदाद् द्विविधम्, यत्पूर्वमेव श्रुतकृतोपकार-
स्येदानीं तदनपेक्षमेवानुप्रवर्तते तद्वचमहादिबक्षणं धृतनिमित्तम्, यत्तु पूर्वं तदपरिकर्मितमतेः क्षयोप-
30 दामपटीयस्त्वादीरपचित्कारिबक्षणमुपजायतेऽन्यद्वा भोज्यादिप्रभवं तदश्रुतनिमित्तमिति । उभयविधमपि-
धर्मशोचमहव्यञ्जनावमहभेदेऽ द्विविधम्, सामान्यरूपस्याशेषविशेषनिरपेक्षस्वादिद्वयस्य रूपादेरर्थस्य

प्रथमपरिच्छेदोऽर्थावग्रहः, निर्धिरूपरुद्धज्ञान दर्शनमिति चाभिधानान्तराप्यस्यैव, अयमेव नैश्वर्थिक-
 सामयिक उच्यते, यस्तु व्यावहारिकः शब्दोऽयमित्युद्धेसवान् स आन्तर्माहृतिक । अयञ्चेन्द्रियमनः-
 सम्बन्धात् योदा । व्यञ्जनमुपकरणेन्द्रिय शब्दादितया परिणतद्रव्यसङ्घातो वा, तथा च व्यञ्जनेनोप-
 करणेन्द्रियेण व्यञ्जनानां शब्दादितया परिणतद्रव्याणामवग्रहो व्यञ्जनावग्रहः इन्द्रियशब्दादिव्यवसम्बन्धो
 वा व्यञ्जनम् । अयञ्च मनोनयनवर्जेत्रियाणा भवतीति चतुर्था, नयनमनसोरप्राप्तार्थपरिच्छेदकत्वात् । ६
 तनु व्यञ्जनावग्रह कथं ज्ञान, इन्द्रियशब्दादिव्यवसम्बन्धकाले तदनुभवाभावाद्द्विधारादीनामिवेति चेन्न,
 व्यञ्जनावग्रहान्ते तद्वस्तुग्रहणाद्वेचोपलब्धिसङ्घातान्, इह यस्मै ज्ञेयवस्तुग्रहणस्यान्ते तत एव ज्ञेयवस्तु-
 पादानानुपलब्धिर्भवति तज्ज्ञान दृष्टम्, यथाऽर्थग्रहणपर्यन्ते तत एवार्थावग्रहणाद्यवस्तुग्रहणादीहासद्वावा-
 दार्थावग्रहज्ञानमिति । किञ्च व्यञ्जनावग्रहकालेऽपि सदपि ज्ञान सूत्रमाव्यक्तत्वात्तत्रोपलब्धये, सुप्ताव्यक्त
 विज्ञानवदिति । ईहादयोऽपि त्रुतनिश्चिता एव, न तूक्ता, द्विस्नानकानुरोधत्वात् । अधुतनिश्चितमप्य- 10
 र्थावग्रहव्यञ्जनावग्रहभेदेन द्विविधम्, इदञ्च श्रोत्रादिप्रभयमेव, यदौत्पत्तिक्यायधुतनिश्चित तत्रार्थाव-
 ग्रह सम्भवति न तु व्यञ्जनावग्रह, तस्येन्द्रियाधितत्वात्, बुद्धीनातु मानसत्वात्, ततो बुद्धिभ्योऽ-
 न्यत्र व्यञ्जनावग्रहो मन्तव्य इति । अङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टभेदेन धुतज्ञान द्विविधम् । अनङ्गप्रविष्टञ्चऽऽ-
 वश्यक्ततद्गतितिरिक्तभेदेन द्विविधम्, तद्गतितिरिक्तमपि कालिकोत्कालिकभेदेन द्विविधम्, कालिकमुत्त-
 राध्ययनादि, उक्कालिक दक्षकालिकादि । प्रत्यक्षञ्च वेदज्ञाननोरेवलयानभेदेन द्विविधम्, भवस्य- 15
 सिद्धकेवलज्ञानभेदेन प्रथम द्विधा, भवस्यकेवलज्ञानमपि सयोग्ययोग्यपेक्षया सयोगिभवस्यकेवलज्ञान-
 मपि प्रथमसमयाप्रथमसमयापेक्षया चरमाचरमसमयापेक्षया वा द्विधा, एवमयोगिभरस्यकेवलज्ञान-
 मपि । सिद्धकेवलज्ञानमनन्तरपरम्परापेक्षया द्विविधम्, उभयमप्येकानेकापेक्षया द्विद्विभेदम् । अवधि-
 मनःपर्यवभेदेन नोकेवलज्ञान द्विविधम्, भवप्रत्ययक्षयोपशमिकभेदेनावधिज्ञान द्विविधम्, भवप्रत्यय-
 स्थापि क्षयोपशमनिमित्तकत्वेऽपि तद्व्ययोपशमे भवस्यैव निमित्तत्वात्तत्राधानेन भवप्रत्ययत्वेन पृथ- 20
 गुक्तम्, भवप्रत्यय देवाना नैरविकारणाञ्च, क्षायोपशमिकरन्तु मनुष्याणा एवञ्चेन्द्रियतिथ्यग्योनिर्कानाम् ।
 ऋजुमतिविपुलमतिभेदतो मनःपर्यवज्ञान द्विविधम् ॥ १६ ॥

धुतचारिपेक्षया द्वैविध्यमाह—

सूत्रार्थो धुतधर्मोऽगारानगारचारित्रे च चारित्रधर्मः ॥ १७ ॥

सूत्रार्थाविति, दुर्गतिप्रपत्तौवरोधकः सुगतिप्रापकञ्च धर्मं स द्विविधः धुतधर्मश्चारित्रधर्म- 25
 श्चेति, द्वादशाङ्गरूपो धर्मं धुतधर्मं, मूलोत्तरगुणकलापरूपश्चारित्रधर्मं, तत्र प्रथमः सूत्रार्थभेदतो
 द्विविधः, द्वितीयोऽपि गृहिसाधुसम्बन्धित्वाद्गारानगारचारित्रभेदेन द्विविधः । रागसदसद्भावान्वा-
 मनगारचारित्र सरागावीतरागचारित्रभेदेन द्विविधम् । असदस्याततमकिट्टिकावेदनतः सूत्रमलोमा-
 ल्मकरुपावयधूलरुपायावाश्रित्य सरागसयमः सूत्रमवादरसपरायभेदतो द्विविधः, सूत्रमसम्परायसंयमश्च
 प्रथमाप्रथमसमयाभ्या चरमाचरमसमयाभ्या सञ्चिश्यमानविगुह्यमानाभ्या वा द्विविधः । द्वितीयोऽपि 30
 प्रथमाप्रथमसमयाभ्या चरमाचरमसमयाभ्या प्रतिपाल्यप्रतिपातिभ्या वा द्विविधः । उपशान्तरुपाय-
 क्षीणकपायभेदतो वीतरागसयमो द्विविधः, आय प्रथमाप्रथमसमयभेदे चरमाचरमसमयभेदेन वा

द्विविधः, द्वितीयश्च छद्मस्वकेयलिभेदेन द्विविधः, अत्रापि प्रथम स्वयन्मुद्रबुद्धयोपहितभेदेन द्विविधः, उभावपि प्रथमाप्रथमसमयभेदेन चरमाचरमभेदेन वा द्विविधौ । केरलिश्रीणरपायनीवरागसयमरतु सयोग्ययोगिभेदेन द्विविधः, उभावपि च प्रथमाप्रथमसमयापेक्षया चरमाचरमसमवापेक्षया वा द्विविधाविति ॥ १७ ॥

जीपविशेषाश्रयेणैव द्वैविध्यप्रकारमाह—

अनन्तरावगाढगतिसमापन्नपरिणतपर्याप्तकसूक्ष्माः सविपक्षा एके-

न्द्रियाः ॥ १८ ॥

अनन्तरेति, एकेन्द्रियाः पृथिव्यादयः, सूक्ष्मवादापेक्षया पर्याप्तकापर्याप्तकापेक्षया परिणता-
परिणतापेक्षया गतिसमापन्नागतिसमापन्नापेक्षयाऽनन्तरावगाढपरम्परावगाढापेक्षया च द्विविधा भवन्ति,
10 सूक्ष्मा वादरास्तत्कर्मोदयवर्तिनः, सूक्ष्मा सर्वलोकाव्यापिनो वादराः पृथिवीनगादयः, एषा सूक्ष्म-
वादरता नापेक्षिणी किन्तु कर्मोदयप्रयुक्तैव । अपर्याप्तनामकर्मोदयादपर्याप्तता ये स्वपर्याप्तान् पूर्यन्ति,
पर्याप्तनामकर्मोदयाश्च पर्याप्ता ये चतस्रः पर्याप्ती पूर्यन्ति, पर्याप्तिश्च पुद्गलोपचयज शक्तिविशेषः,
स चाहारशरीरेन्द्रियानपानभाषामनोभेदेन षोडा, तत्रैकेन्द्रियाणां चतस्रः, विकलेन्द्रियाणां पञ्च सङ्घिता
पद्, एता युगपदारब्धा अन्तर्मुहूर्तेन निर्वर्त्यन्ते, आहारपर्याप्तेस्तु निर्पृच्छिवाल समय एव । अपर्याप्त-
15 काश्चोच्छ्वासपर्याप्त्याऽपर्याप्ता एतन्नियते न तु शरीरेन्द्रियपर्याप्तिभ्याम्, आगामिभवायुष्करन्वैत
मरणात्तद्वन्धस्व च शरीरेन्द्रियादिपर्याप्त्या पर्याप्तेनैव साध्यत्वात् । स्वनायपरकायशस्त्रादिना परिणामा-
न्तरमापादिता परिणता अचितीभूता इत्यर्थः, तत्र द्रव्यतः शस्त्रारिना मिश्रेण द्रव्येण, कालतः पौरुष्या-
दिना कालेन, भावतो वर्णगन्धरसस्पर्शान्वयात्वेन क्षेत्रतो योजनशक्तात् परतः परिणताः । ये पृथिवी-
कायिकाद्ययुष्मोदयात् पृथिवीकायिकादिब्यपदेशवतो विमद्गलोत्पत्तिस्थानं व्रजन्ति ते गतिसमा-
20 पन्ना, अगतिसमापन्नास्तु स्थितिमन्त । सम्प्रत्येव समये कचिदाकाशदेश आधितास्त एवानन्तराव
गाढाः, येषान्तु द्वावादयः समया अवगाढानां ते परम्परावगाढा । एव द्रव्य परिणतापरिणतभेदेन
गतिसमापन्नागतिसमापन्नभेदेनानन्तरावगाढपरम्परावगाढभेदेन द्विविधम्, उत्सर्पिण्यवसर्पिणीभेदेन
वालो लोकालोकाभेदेनाकाशश्च द्विविधो विज्ञेयः ॥ १८ ॥

अथ चतुर्विंशतिदण्डकाश्रयेण शरीरद्वैविध्यमाह—

25 देवतारकाणां कार्मणवैक्रिये एकेन्द्रियविकलेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां
कार्मणौदारिकविशेषौ, सर्वेषां विग्रहे कार्मणतैजसे ॥ १९ ॥

देवेति, अनुक्षण चयापचयाभ्यां विनश्यतीति शरीरं तत्र देवानां नारकाणाञ्च कार्मणं वैक्रि-
यश्च भवति, कामणशरीरनामकर्मोदयनिर्वर्त्यमशेषकर्मणा प्ररोहभूमिराधारभूत संसार्यत्मना गलन्तर-
संक्रमणे साधकतम कामणं तद्भाष्यन्तरमुच्यते, आभ्यन्तरतत्रश्च तस्य जीवप्रदेशे सह क्षीरनीरवायेन
30 डोलीमयान्, भवान्तरगतावपि जीवस्थानुगमं तस्मात्त्वावपरकायन्त प्रविष्टपुरुषवदन्तिसंज्ञिनाम-
प्रत्यक्षत्वाच्च । वैक्रियश्च यास्यम्, वास्यता चास्य जीवप्रदेशे, वसापि केपुचिदवयवेष्वव्याप्तेर्भवत्परान्तु-

वावित्वाभिरतिशयानामपि प्रायः प्रसन्नवशात् । पृथिव्यादीनान्तु पादमोदारिक्मोदारिक्मदीरान-
कर्मोदयादुदारपुद्गलीर्तुत्तम्, तत्रेद्वित्रयाणा केवलमस्यादिरिहित वायूना वैक्रिय यत्तत्र विवक्षित
प्रायिकृत्वात् । विमहगतिर्वक्रगति, यदा विश्रेणिव्यवसितगुत्पत्तिस्थान गन्तव्य भवति तद्विवि समा-
पन्नाना तैजसकर्मणे द्वे शरीरे भवतः । शरीरस्य चोत्पत्ती रागेण द्वेषेण चेति द्विस्थानैर्भरतीति ॥१९॥

द्विस्थानकानुपातेन योग्यक्रियादिशमाह—

प्रवाजनमुण्डापनशिक्षणोत्थापनसम्भोजनसंवासस्वाध्यायोद्देशसमुद्दे-
शानुज्ञालोचनप्रतिक्रमणातिचारनिन्दनगर्हणव्यतिवर्तनविशोधनाकरणा-
भ्युत्थानप्रायश्चित्तपादपोपगमनस्थितयः प्राच्यामुदीच्या वा ॥ २० ॥

प्रवाजनेति, निर्घन्थानां निर्घन्थीना या रजोहरणदानेन प्रवाजयितु शिरोलोचनेन मुण्डयितु
प्रहणशिक्षापेक्षया सूत्रार्थी माहयितुमासेयनानिष्ठापेक्षया प्रत्युपेक्षणादि शिक्षयितु महाव्रतेषु व्यव- 10
स्थापयितु भोजनमण्डल्या निवेशयितु सस्तरकमण्डल्या निवेशयितु योगविधिर्मेणाङ्गादि सम्यग्यो-
गेनाधीर्ष्येत्युपदेशु योगसमाचारैव स्थिरपरिचित कुर्विदमिति समुद्देशु सम्यगेतद्धाराय, अन्येषाञ्च
प्रवेद्येत्यभिधातु गुरोरेऽपाधराशिवेद्यितु प्रतिक्रमण कर्तुमतिचारान् स्वसमक्ष जुगुप्सितु गुरुसमक्षञ्च
वनेय जुगुप्सितुमतिचारानुत्तम विच्छेदयितुमतिचारपङ्कपापेक्षयाऽऽत्मान विमलीकर्तुं पुनर्न करिष्या-
मीत्यभ्युत्त्वातु प्रायश्चित्त निर्भ्रुकृतिरहितप प्रतिपत्तु पादपोपगमन प्रतिपत्तु वत्राऽऽमरण यावदनुत्सु- 15
कथया स्थातुत्र पूर्वोत्तरा च दिक् कल्पत इति ॥ २० ॥

दद्याध्याद्विधिपमाह—

कल्पोपपन्ना. कल्पातीता देवा ज्योतिष्का. स्थितिमन्तोऽनुपरतगत-
यश्च तत्रान्यत्र वेदनामनुभवन्ति ॥ २१ ॥

कल्पोपपन्ना इति, ये देवा वैमानिका अनशनदेकपन्ना ऊर्ध्वापपन्नकाले सौधर्मादिवेव- 20
लोकोत्पन्ना भैवेयकानुचरविमानोत्पन्नाश्च, समस्तज्योतिष्कश्चेन्न उत्पन्ना ज्योतिष्का पादपोपगमनादे-
र्लघ्वज्योतिष्कभावा सम्यक्षेत्रवहिवर्चिनश्च क्षेत्रवर्चिनश्च, ते देवा द्विविधाः सदा यज्जानावरणादिपाप-
कर्म धर्षन्ति तस्य कर्मणोऽथाकाकाळातिशमे सति केचित्तत्रैव देवभव एव वर्त्तमाना वेदनामनुभवन्ति
कल्पातीताना क्षेत्रान्तरादिगमनासम्भवात् । केचिष देवभवादन्यत्रैव भयान्तर इत्यत्रा वेदनामनुभ-
वन्ति, केचित्तुमयापि, अन्ये विपाकोदयापेक्षया नोमयत्रापीति ॥ २१ ॥ 25

नारकादीना मत्सागती निरूपयति—

नारका देवा मनुष्येभ्यस्तिर्यग्भ्यो वा पृथिव्यादयः पृथिवीकायादि-
भ्यो नोपृथिवीकायादिभ्यो वाऽऽगच्छन्ति गच्छन्ति च तत्रैव ॥ २२ ॥

नारका इति, उदितनरकायुगे नारका मनुष्येभ्यस्तिर्यग्भ्यो वाऽऽगच्छन्ति गच्छन्ति च तत्रैव ॥ २२ ॥
नारकस्य परिलज्जतश्च तत्रैव गच्छति, अमुरमुमाद्ययो देवासेभ्य एवागच्छोत्पद्यते परिलज्जतश्च 30

तिर्यक्षु गच्छन्ति न तु तिर्यक्पञ्चोद्भयेष्वेवोत्पद्यन्ते, पृथिव्याविध्वपि तदुत्पत्तेः । नोपृथिवीकायिका-
दिभ्य इति पृथिवीकायिकनिषेधद्वारेणाप्यायिकादयः सर्वे गृहीता द्विसानकानुरोधात् तेष्वो नारक-
वर्जैर्भ्यः समुत्पद्यन्ते, गमनमपि देवनारकवर्जाप्यादितयेति ॥ २२ ॥

तेषामेव नव्यत्वादीनाह—

भवसिद्धयन्तरप्रथमसमयगतिसमापन्नाहारकोच्छ्वासेन्द्रियपर्याप्तसं-
क्षिप्तभवसुलभवोधिऋणपाक्षिकचरमाः सविपक्षा नारकादयो द्विद्वि-
भेदाः ॥ २३ ॥

भवसिद्धीति, नारका भवसिद्धिकाभवसिद्धिकाभ्यामनन्तरोपपन्नपरस्पररोपपन्नभेदाभ्या प्रथ-
मसमयोपपन्नाप्रथमसमयोपपन्नाभ्या गतिसमापन्नागतिसमापन्नाभ्यामाहारकानाहारकाभ्यामुच्छ्वासका-
10 मुच्छ्वासकाभ्या सेन्द्रियानिन्द्रियाभ्या पर्याप्तकापर्याप्तकाभ्या संक्षिप्तभवान्तससारित्वाभ्यां सुलभ
वोधिदुर्लभवोधिभ्या ऋणपाक्षिकशुक्रपाक्षिकाभ्या चरमाचरनाभ्या च द्विभेदाः, एव यावद्वैमानिका
भाभ्याः । चरमत्व पुनर्नारकभावेनानुत्पादान्, शुक्रपाक्षिकत्वञ्च क्रियावादित्वात्, उक्तञ्च 'किरि-
यावाहै भवे णो अभवे सुफपन्स्वप णो किण्हपन्स्वप' इति ॥ २३ ॥

आत्ममात्रमधिकृत्याह—

15 वैक्रियावैक्रियाभ्यामात्मा लोक देशेन सर्वेण वा शब्दादीन् जानाति ॥२४॥
वैक्रियेति, आत्मा यथावधि कदाचिद्वैक्रियसमुद्भातगतोऽन्यथा वाऽधोलोकमूर्द्धलोक तिर्य-
ग्लोक लोकमात्रं वाऽवधिज्ञानतो जानाति, अवधिदर्शनेन च पश्यति, तथा कृतवैक्रियशरीरेणा-
कृतवैक्रियशरीरेण विकुर्वित्वाविकुर्वितेन वा । एव देशेन शृणोति, एकश्रोत्रोपघाते सत्येकेन श्रोत्रेण
शृणोति, सर्वेण वाऽनुपहृतश्रोत्रेन्द्रिय, यो वा सन्निभश्रोतोऽभिधानलब्धियुक्त स सर्वैरिन्द्रियैः
20 शृणोतीति सर्वेणेति व्यपदिश्यते, एव रूपादीनपि, किन्तु जिह्वादेशस्य प्रसुप्त्यादिनोपपातादेशेना-
स्वादयति । एव वैज्ञतः संघतश्चात्मनोऽवभासप्रद्योतनविकुर्वणमैथुनसेवनभाषणाहारणपरिणमनानु-
भवनपरिलज्जनानि भावयति ॥ २४ ॥

अथ जीवोपमाह्नपुद्गलधर्मानाह—

पुद्गलानां शब्दादिसघातविघटनपतनपरिशटनविध्वसनादीनि स्वतः
35 परतो वा ॥ २५ ॥

पुद्गलानामिति, अन्नादिष्विव स्वयमेव पुद्गला शब्दादितया सहन्यन्ते तत्राक्षरसम्बद्ध-
नोअक्षरसम्बद्धभाषाशब्द, आतोघाद्याभूषणादि नोभाषाशब्दश्च । परप्रयत्नेनापि पुद्गलाः सहताः
क्रियन्ते, एव भिद्यन्ते तथा पर्वतशिखररादेरिव परिपवन्ति कुप्तादेर्निमित्तादङ्गुल्यादिवत् परिशटन्ति घन-
पदलवद्भिनश्यन्ति च, एव भिदुरत्वाभिदुरते परमाणुवास्करन्धते सूस्मतावावरते धन्वपार्श्वसृष्टतानो

परिमाणौ स्त, हैमवते श्रद्धापातीनामा णेरण्यवते च विकटापातीनामा पर्वतः, यत्र च क्रमेण स्वातिप्रभासौ देवौ वसत, तद्गुणभावादिति । एत हरिवर्ष गन्धापाती रम्यवर्ष माल्यवत्पर्वत क्रमेण चारुणेन पद्मेनाधिष्ठितो वर्त्तते । देवकुरुषु पूर्वपार्श्वेऽपरपार्श्वे च क्रमेण सौमनसविद्युत्प्रभावश्च-
 १० इन्द्रधसदृशावाद्यन्तयोर्निघ्नोत्तवातुत्तरकुरुषु गन्धमादनोऽपरपार्श्वं पूर्वपार्श्वं माल्यवग्निति, भरतैरव-
 तयोस्तु वीर्षवेताह्नौ पर्वतौ स्त तौ च तयोर्मध्यभागे पूर्वापरतो लवणोर्दधिं स्पृष्टवन्तौ पञ्चविंशतियो-
 जनोच्छ्रितौ तत्पादापगादौ पञ्चाशद्विस्तृतावायतसस्थितौ सर्वराजताबुभयतो बहिःप्राङ्गनमण्डनाङ्गी
 विज्ञेयौ । एषु गुहाकूटादिनिचारोऽन्यत्र द्रष्टव्य ॥ २७ ॥

जम्बूद्वीपसम्प्राधभरतादिसत्कृत्वाळक्षणपर्यायानाह—

भरतैरवतयोः सुपमदुपमाया. स्थितिर्द्विसागरकोटीकोटिमाना, सुप-
 10 मायां मनुष्याणां द्विगव्यूतिरुच्चता, द्वे पल्योपमे परमायुः, द्वावर्हच्चक्रवर्त्ति-
 वलदेववंशौ, द्वावेकसमयेऽर्हन्तौ चक्रवर्त्तिनौ बलदेवौ वासुदेवौ च ॥ २८ ॥

भरतेति, जम्बूद्वीपे भरतैरवतवर्षेऽप्यतीतायामागामिन्याञ्चोत्सर्पिण्या सुपमदुःपमालक्षणस्य
 चतुर्थकालस्य स्थितिर्द्विसागरकोटीकोटिरूपा, एव वर्त्तमानाया अवतर्पिण्यास्तृतीयारकस्य सुपम-
 15 दुःपमालक्षणकालस्यापि । तथा भरतैरवतथोरतीतायामागामिन्या वर्त्तमानायाञ्चोत्सर्पिण्या सुपमायां
 5 मनुष्याणामुच्चता गव्यूतिद्वयप्रमाणा, आयुश्च द्विपल्योपमप्रमाणम्, एव भरतेष्वैरवतेषु चैकस्मिन्
 युग एतस्मिन् समये द्वौ द्वावर्हता चक्रवर्त्तिना वासुदेवानाञ्च वशौ, एवमेकसमये भरत एकोऽर्हन्
 चक्रवर्त्ता बलदेवो वासुदेवश्च, ऐरवतेऽप्येवमिति द्वौ द्वावर्हतौ चक्रवर्त्तिनौ बलदेवौ वासुदेवौ च
 भवत इति ॥ २८ ॥

पुनर्विशेषमाह—

20 कुरुद्वये सदा मनुजाः सुपमसुपमोत्तमार्द्धि हरिवर्षरम्यकवर्षयोः सुपमो-
 त्तमार्द्धि हैमवतैरण्यवतयोः सुपमदुपमोत्तमार्द्धि पूर्वापरविदेहयोर्दुःपमसुप-
 मोत्तमार्द्धि भरतैरवतयोस्तु पद्धिधकालार्द्धिश्चानुभवन्ति ॥ २९ ॥

कुरुद्वय इति, देवकुरुपूत्तरकुरुषु च सुपमसुपमासम्बन्धिनी प्रभानविभूतिमुखैस्त्यायुःकल्पपृश्-
 25 दत्तभोगोपभोगादिषा प्राप्तास्त्वामेवानुभवन्तो विहरन्ति, एवमेवाप्रेऽपि योजनीयम्, स्पष्ट मूलम् ॥ २९ ॥

काळव्यञ्जकव्योतिष्कद्वित्वमाह—

चन्द्रसूर्यनक्षत्राणा द्वित्वम् ॥ ३० ॥

चन्द्रेति, जम्बूद्वीपे सदा द्वौ चन्द्रौ प्रभासवत्, द्वौ सूर्यौ तापयत् । तथा द्वे कृत्तिके
 रोहिण्यौ श्रृगशिरे आर्द्धे पुनर्वसू इत्येव द्वे द्वे नक्षत्रे भाव्ये, एवमेव वेदिकादीना गव्यूतद्वयसुच्चत्वा-
 रिक्तमन्यतो विज्ञेयम् ॥ ३० ॥

निर्जरेण च कर्मणो वैशतः सर्वथा या भगान्तरे सिद्धौ या गच्छतः शरीराभिर्याण भवतीत्याह—

शरीर देशेन सर्वेण वा स्पृष्टा सस्पन्दं स्फुटं विशीर्णञ्च कृत्वा संवर्त्य
निवर्त्य निर्याति ॥ ३३ ॥

शरीरमिति, जीव शरीरान्तरणकाले वेद कतिपयप्रदेशलक्षणेन देशेन स्पृष्टा स्पृष्टा निर्याति,

- ५ केषाञ्चित्प्रदेशानामिलिकागतोत्पादस्थान गच्छता जीवेन शरीराद्बहिः क्षिप्तत्वात् । कन्दुकगतोत्पादस्थान गच्छता शरीराद्बहिः प्रदेशानामप्रक्षिप्तत्वात् सर्वैर्जायप्रदेशैः स्पृष्टा निर्याति, अथवा देशेनापि सर्वेणापीति याच्यम्, तथाऽवयवान्तरेभ्यः प्रवेशसहाराच्छरीरदेश पादादिक स्पृष्टा निर्याति, स च ससारी, सर्वेणेत्यत्रापि देशेनेत्यपेक्ष्यते, सर्वमपि शरीरं स्पृष्टा निर्याति, स च सिद्धः । शरीरसर्वं स्फुरणस्य भावात्सस्पन्दमिति, ईलिकागतिकाले कियद्भिरात्मप्रदेशैर्गेन्दुकगतिकाले सर्वैरपि शरीरं सस्पन्दं कृत्वा निर्याति । अथवा पादादिनिर्याणकाले शरीरदेश स्फोरयित्वा सर्वाङ्गनिर्याणवसरे सर्वं शरीरं स्फोरयित्वा निर्यातीति । स्फोरणाय सात्मवत्त्व स्फुटं भवतीत्याह स्पुटमिति, आत्मदेशेन शरीरं सचेतनतया स्फुरणलङ्घतः स्फुटं कृतंलिकागतौ, गेन्दुकगतौ सर्वैरपि शरीरं स्फुटं कृत्वेत्यर्थः । तथाऽभ्यादि-विधातेन सर्वविशरणेन या वैशदीपादिजीववद्विशिर्णं च कृत्वेति वार्थः । शरीर सात्मकतया स्फुटी-कृत्यन् वद्विचत्सवचनमपि करोतीत्याह सवर्त्येति, सकोच्य, शरीर देशेनेलिकागतौ शरीरस्थित-
१५ प्रवेदे सर्वात्मना गेन्दुकगतौ सर्वात्मप्रदेशान् शरीरस्थितत्वात्, अथवा वैशतः सर्वधर्मं संसारिणो द्वियमाणस्य पादादिगतजीवप्रदेशसहारात् सवतस्तु निर्याणं गन्तुरिति, आत्मन सवर्तनं कुर्यन् शरीरस्य निवर्तनं करोतीत्याह निवर्त्येति, ईलिकागतौ देशेन गेन्दुकगतौ सर्वेण जीवप्रदेशेभ्य शरीरं पृथक्-कृत्वेत्यर्थः, यदा वैशतः शरीरं निवर्त्यात्मनः पादादिनिर्याणवान् सवतः सर्वाङ्गनिर्याणयानिति, अथवा पद्मविधिशरीरसमुदायापेक्षया वैशतः शरीरसौदारिणादि निवर्त्ये वैजसकार्मणे त्वादापेय, तथा सर्वं
२० शरीरसमुदाय निवर्त्ये निर्याति सिद्धतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥

सर्वनिर्याणस्य परस्परया प्रयोजकानि धर्मश्रवणादीन्याह—

क्षयोपशमाभ्यां केवलिप्रज्ञसधर्मश्रवणादिलाभः ॥ ३४ ॥

क्षयेति, उदयप्राप्तस्य कर्मणो ज्ञानावरणस्य वर्जनमोहनीयस्य च क्षयेण निर्जरेणानावितस्य

शोपशमेन—विपाकानुभवजनन, क्षयोपशमेनेति भावः, सत्तश्च केवलिप्रज्ञसधोधिमुण्डानागारितामह्वर्य-

- २५ वाससयमसवराभिनियोधिपज्ञानादेर्लाभः, केवलज्ञानन्तु क्षयादेव, बोध्यादीना सत्यवत्त्वचारित्ररूपत्वात् क्षयेणोपशमेन लाभेऽपि श्रवणाभिनियोधिकारीना क्षयोपशमेनैव भावात्सर्वसाधारण्येन क्षयोपशमपरतया व्याख्यातमिति ॥ ३४ ॥

बोध्यादीनामुत्कर्षतः पट्टपट्टिसागरोपमस्थितिकत्वात्सागरोपमस्य च पत्त्योपमाश्रितत्वाच्चे-
विष्य मक्ति—

सागरोपमं पत्त्योपमञ्चेत्यद्वौपमिक द्विधा ॥ ३५ ॥

सागरोपममिति, यत्कालप्रमाणमुपमानमन्तरेणानतिशयिना मदीतु न शक्यते तद्वद्वौप-

मिकम्, तच्च द्विधा पल्योपम सागरोपमश्चेति, पल्यवत्पल्य., तेनोपमा यस्मिन्पल्योपम सागरेणोप-
 यस्मिन्सागरोपमम्, औपमिकं तावत्साभान्येनोद्धाराद्वाक्षेत्रभेदेन त्रिधा, पुनरेकैकं सञ्चयवहारसूक्ष्म-
 भेदाद्द्विधा, यावता कालेन योचनायामविष्कम्भोच्चत्व पल्यो मुण्डनानन्तरमेकादिसप्तान्वाहोयत्रप्ररू-
 ळाना चालामाणा श्रुत प्रतिसमय चालामोद्धारे सति निर्लेपो भवति स कालो व्यावहारिकमुद्धारपल्यो-
 पममुच्यते, तेषां दशभिः कोटीकोटीभिर्व्यावहारिकमुद्धारसागरोपममुच्यते, तेषामेव चालामाणा दृष्टि 5
 गोचरातिसूक्ष्मद्रव्यासख्येयभागमात्रसूक्ष्मपनकावगाहनाऽसरयावतगुणरूपरण्डीकृताना श्रुत, पल्यो येन
 कालेन निर्लेपो भवति तथैवोद्धारे तत्सूक्ष्ममुद्धारपल्योपम तथैव च सूक्ष्ममुद्धारसागरोपमम्, अनेन
 च द्वीपसमुद्राः परिसंख्यायन्ते, अद्वापल्योपमसागरोपमे अपि सूक्ष्मवाद्भेदे एवमेव । नवर वर्षशते
 वर्षशते चालस्य चालासख्येयरणहस्य चोद्धार इति । अनेन नारकादिस्थितयो मीयन्ते, क्षेत्रतोऽपि ते
 द्विविधे एवमेव, नवर प्रतिसमयमेकैकाशप्रदशापहारे यावता कालेन चालामसृष्टा एव प्रवेशा उद्भियन्ते 10
 स कालो व्यावहारिक इति, यावता च चालामासख्यातरण्डैः सृष्टा असृष्टाश्चोद्भियन्ते स काल
 सूक्ष्म इति, एते च प्ररूपणामात्रविषये एव, आभ्याश्च दृष्टिपादे सृष्टासृष्टप्रवेशविभागेन द्रव्यमाने
 प्रयोजनमिति श्रूयते, चादरे च त्रिविधे अपि प्ररूपणामात्रविषये एवेति, तदेवमिह प्रक्रमे चद्धारक्षे-
 त्रौपमिकयोर्निरूपयोगित्वाद्द्वौपमिकस्य चोपयोगित्वाद्देति सूत्रे विशेषणमुपात्तम् ॥ ३५ ॥

जीवस्य प्रशस्त्राप्रशस्त्रमरणे निरूपयति—

15

बलन्मरणवशात्तमरणे निदानमरणतद्भवमरणे गिरिपतनतरुपतने
 जलप्रवेशज्वलनप्रवेशौ विपभक्षणशस्त्रपाटने मरणे चाप्रशस्ते वैहानस-
 यधसृष्टे पादपोपगमनभक्तप्रत्याख्यानमरणे च प्रशस्तेऽनुज्ञाते ॥ ३६ ॥

बलन्मरणेति, पतीपहादिभाषितवत्सात्सयमाश्रिवत्तमानाना मरण बलन्मरणम्, इन्द्रियाधी-
 चया गतानां स्त्रीपकलिकावलोकनाकुलितपतङ्गादीनामिव मरण यशात्तमरणम्, इमे द्वे मरणे निर्भन्त्या- 20
 नासुपादेयपिपया भगवता न फीत्तिंते न चाप्रशसिते, एवमपेऽपि, ऋद्धिभोगादिप्रार्थनापूर्वकं मरणं
 निदानमरणम्, यस्मिन् भवे जन्तुर्वत्तते तद्भवयोग्यमेवायुर्वन्ध्या पुनर्प्रियमाणस्य मरण तद्भवमरणम्,
 एतच्च सख्यातायुःकरुणतरिश्मानेय, तेषामेव द्वि तद्भवयायुर्वन्धो भवति, विशुद्धसयमिनान्तु वैवायुष एव
 यधयोग्यत्वेन मनुज्जायुषो बन्धे सत्प्रशस्तता, गिरिवत्सखरुतः पतित्वा च मरणे गिरिमरणतरुमरणे, जल-
 प्रवेशो ज्वलनप्रवेशः, जले ज्वलने वा प्रविश्य मरणमिति भाव, विप भक्षयित्वा मरण विपभक्षणम्, 25
 स्वशरीरस्य शस्त्रादिना विदारयित्वा मरण शस्त्रमरणमेतानि सर्वाण्यप्रशस्तान्यननुज्ञातानि च । स्त्रील-
 भङ्गरक्षणविकारणे तु वैहानसगृभ्रष्टे मरणे अनुज्ञाते, एव विपभक्षणशस्त्रपाटने अपि, वृक्षशाखादा-
 बुद्धद्वाराभ्रभस्ति भव मरण वैहानसम्, गृभ्रभक्षणं गृभ्रसृष्टम् । अथ प्रशस्तमरणमाह पादपेति—पाद-
 पस्य छिन्नपतित्वसेवात्वनिश्चेष्टतयाऽवस्थाय मरणम् । अथ चोद्घाया अपि पादपोपगमन इव
 प्रत्याख्यान यत्र तद्भक्तप्रत्याख्यानम् । 30

देशे विधीयते तत्ततः शरीरस्य निस्सारणाग्निर्हारिमम् । यत्तु गिरिकन्दरादौ तदनिर्हरणादनिर्हारिमम्, नियमाच्छरीरप्रतिक्रियावर्जं पादपोषणमन भवति । इङ्गितमरणन्विह नोक्तं द्विस्थानकानुरोधत् ॥ १६ ॥

पुन सामान्येन बोध्यादीनाह—

ज्ञानेन दर्शनेन च बुद्ध्या मूढा देशेन सर्वतश्च ज्ञानदर्शनावरणीये,

सातासाते दर्शनचारित्रमोहनीये अद्वायुर्भवायुः शुभाशुभनामनी उच्चै-
नीचैर्गोत्रे प्रत्युत्पन्नविनाशिपिहितागामिपथावन्तरायौ प्रेमप्रत्ययद्वेपप्रत्यये
मूर्च्छे श्रुतचारित्रे धर्माराधने अन्तक्रियाकल्पविमानोपपाते केवल्याराधने
च ॥ ३७ ॥

ज्ञानेनेति, जीवा बोधिमोहलक्षणधर्मयोगाद्बुद्ध्या मूढाश्च भवन्ति, तत्र केचिज्ज्ञानावरणक्षयो-

10 पशमसम्भूतज्ञानप्राप्त्या बुद्ध्याः, केचिच्च दर्शनमोहनीयत्व्योपशमादिसम्पन्नज्ञानप्राप्त्या, एते च धर्मत एव भिन्ना न धर्मितया, ज्ञानदर्शनयोरन्योऽन्याविनाभूतत्वात् । तथा ज्ञानावरणोदयात् केचि-
मूढाः केचित्तु सम्यग्दर्शनमोहोदयात्, मोहश्च ज्ञानावरणादिकमनिबन्धनमिति ज्ञानावरणादीन्याह—
देशेनेति, यत्कर्माभिनियोधिकादिमावृणोति तद्देशज्ञानावरणीयम्, यच्च वेचलमावृणोति तत्सर्वज्ञानावर-
णीय केवल्यवरण ह्यादित्यकल्पस्य केवलज्ञानरूपस्य जीवस्याच्छादकतया साद्रमेधयुन्दकल्पमिति

15 सर्वज्ञानावरणम्, मत्वाद्यावरणन्तु पनासिच्छादिवादिलोपप्रभाकल्पस्य केवलज्ञानदेशस्य कटकुट्यादि-
रूपावरणतुल्यमिति देशज्ञानावरणम् । अथवा देशोपपातिसर्वोपपातिफडुकापेक्षया देशसर्वावरणत्व-
मस्य । चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनावरणीय देशदर्शनावरणीयम्, निद्रादिपञ्चक फेयलदर्शनावरणीयञ्च
सर्वदर्शनावरणीयम् । सातरूपेणासातरूपेण च द्विविध वेदनीयम् । मिथ्यात्वसम्यक्त्वनिश्चयेद्
दर्शनमोहनीयम्, सामायिकादेर्मोहनीय चारित्रमोहनीय कपायनोकपायभेदम् । चतसृष्वपि गतिषु

20 यदुःखं सुखञ्च न ददाति दुःखसुखयोरधारं जीव देहस्थित धारयति च तदायुः कायस्थितिरूप भव-
स्तिरूपञ्च । तीर्थकरादिकर्म शुभनामकर्म, अनादेयत्वाद्यशुभनामकर्म जीवस्य विविधानि शुभाशुभे-
ष्टानिष्टरूपाणि करोति । पूज्यत्वनिबन्धनमुच्चैर्गात्र तद्विपरीत नीचैर्गोत्रम् । जीवश्चाथसाधनश्चान्तरा
एतीत्यन्तरायः प्रत्युत्पन्नार्थविनाशकत्वभावो लब्धव्याधिनिरोधकश्च । अष्टविधस्यापि कर्मणो मूर्च्छाज-
न्यत्वात्तद्वैविध्यं दर्शयति प्रेमप्रत्ययेति, मूर्च्छोपात्तकर्मणः क्षय आराधनयेति वामाह श्रुतेति, आरा-

25 धना ज्ञानादिबस्तुनोऽतुल्यवर्तित्व निरतिचारज्ञानायासेवना वा, धर्माराधनाकेयल्याराधनाभेदतो
द्वेषा, धमाराधना ह्यतधर्माराधनाचारित्रधर्माराधनाभेदतो द्विधा, अयञ्च भेदो विषयभेदात्, केवल्य-
राधना तु फलभेदात्, भवच्छेदहेतु शैलेरीरूपाऽऽराधनाऽन्तक्रियेत्युच्यते, उपचारात् । एषा च
धायिकज्ञाने वेचलिनामेव भवति । कल्पेषु देवलोकेषु न तु ज्योतिश्चारे विमानानि-देवावासविशेषाः
यथा कल्पाः सौधर्मादयो विमानानि प्रैवेयकादीनि तेषूपचिर्जन्म यस्याः सकाशात् सा कल्पविमानो-

30 पपावा ज्ञानाधाराधना, एषा च श्रुतकेवल्यदीनामिति ॥ ३७ ॥

अथ त्रिस्थानकमाश्रित्य जीवधर्मानाह—

नामस्थापनाद्रव्यभेदेन ज्ञानदर्शनचारित्रभेदेन देवासुरमनुष्यभेदेन
चेन्द्रस्त्रिविधः ॥ ३८ ॥

नामेति, नाम सद्भा, ऐश्वर्यादित्र इति यथार्थ इत्येवमरात्मक इन्द्रो नामेन्द्रः, यद्वा सचेतन-
स्थाचेतनस्य वा यस्येन्द्र इति नाम यथार्थं क्रियते स नामतद्वतोरभेदोपचारात्प्रामेन्द्र । अथवा नामै- 5
वेन्द्र इन्द्रार्थशून्यत्वाच्चाप्तेन्द्र । नामलक्षणञ्च 'यद्भस्तुनोऽभिधान स्थितमन्यार्थे तदर्पनिरपेक्षम् । पर्याया-
नभिषेयश्च नाम यादृच्छिडश्च तथा' इति । इन्द्राद्यभिप्रायेण स्थाप्यत इति स्थापना लेप्पादिकर्म सेवेन्द्र
स्थापनेन्द्र, इन्द्रप्रतिमा साकारस्थापनेन्द्र, अद्यादिन्यासस्त्वितर, स्थापनालक्षणञ्च 'यत्तु तदर्पवि-
युक्त तदभिप्रायेण यच्च तत्करणिः । लेप्पादिकर्म तत्स्थापनेति क्रियतेऽल्पकालञ्चे'ति । द्रव्यलक्षणन्तु
'भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणं तु यदोके तद्रव्यं तत्त्वज्ञे सचेतनाचेतन गदितम्' तथा 'अनु- 10
पयोगो द्रव्यमप्रधानश्चे'ति । तत्तत्पर्यायगमनलक्षणं द्रव्यं तच्च भूतभाव भाविभावश्च तथाविध इन्द्रो
द्रव्येन्द्र । स चाऽऽगमतो नोऽगमत्वञ्चेति द्विधा, ज्ञानापेक्षया तद्विषययापेक्षयेति यावत्, इन्द्र-
शब्दाभ्येताऽनुपयुक्तो द्रव्येन्द्र प्रथमः । द्वितीयस्तु क्षरीरभग्न्यक्षरीरतदुभयव्यतिरिक्तमेवाश्रितविधः,
इन्द्रपदार्थस्य यच्छरीरमात्मरहितं तदतीतकालानुभूततद्भारानुभूत्या सिद्धशिलातलादिगतमपि घृतघ-
टादिन्यायेन नोऽगमत्वो द्रव्येन्द्र इति, इन्द्रज्ञानकारणत्वादिद्रव्यज्ञानशून्यत्वात् । भाविनीं वृत्ति- 15
मङ्गीकृत्येन्द्रोपयोगाधारं यच्छरीरं मधुघटादिन्यायेनैव तदालादिक्षरीरं भग्न्यक्षरीरद्रव्येन्द्र इन्द्रशब्दार्थ-
ज्ञानयोग्यत्वात् । तदुभयव्यतिरिक्तञ्च भावेन्द्रकार्यं च व्यापृतः, आगमतोऽनुपयुक्तद्रव्येन्द्रवत्, यच्छ-
रीरमात्मद्रव्यं चाऽतीतभावेन्द्रपरिणामं तदपि तथा क्षरीरद्रव्येन्द्रवत्, यच्च भावीन्द्रपर्यायक्षरीर-
योग्यं पुद्गलादिवर्षं भारीन्द्रपर्यायमात्मद्रव्यं तदपि तथा भग्न्यक्षरीरद्रव्येन्द्रवत् । स चावस्थानभेदेन
त्रिविधः, एतन्मन्त्रिको ब्रह्मायुक्तोऽभिमुद्रनामगोत्रश्चेति, योऽनन्तरभव एवेन्द्रतयोत्पत्स्यते स आद्यः, 20
स चोत्कर्षतस्त्रीणि पत्न्योपमानि भवन्ति, देवकुत्रादिमिथुनकस्य भवनपत्नादीं त्रयोत्पत्तिः सम्भवात् ।
स एवेन्द्रावर्धनान्तरं यद्दमायुरत्नेनेति यद्दमायुरुच्यते, स चोत्कर्षत पूर्वकोटीप्रभागं यावत्, ततः
परमायुष्कवन्धाभावात्, समुखे जघन्योत्कर्षान्या समयान्तमुद्गूर्तानन्तरभाविनेन्द्रसम्बन्धिनी नाम-
गोत्रे यस्य सोऽभिमुद्रनामगोत्रः, तथा भावेश्वर्ययुक्ततीर्थकरादिभावेन्द्रापेक्षयाऽप्रधानत्वाच्छक-
दिरपि द्रव्येन्द्र एव, द्रव्यशब्दसाप्रधानार्थेऽपि वृत्ते । भावेन्द्रस्त्विह त्रिस्थानकापुरोधान्नोक्तः, 25
तल्लक्षणञ्च 'भावो विवक्षितक्रियानुभूतियुक्तो हि वै समाख्यातः । सर्वहैरिन्द्रादिविद्वेन्दनारिक्रिया-
नुभवान्' इति, स चाऽऽगमतो नोऽगमत्वञ्च द्विधा, इन्द्रज्ञानोपयुक्तो जीवो भावेन्द्रः, नन्येन्द्रोपयो-
गमात्रात् कथं तन्मयता, न ह्यभिज्ञानोपयुक्तो माणवकोऽग्निरेव, तदर्पक्रियाऽप्रसाधकत्वाविति चेन्न,
अभिप्रायापरिज्ञानात्, सवित् ज्ञानमवगमो भाव इत्यनर्थान्तरम्, तत्रार्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया
इति सर्ववादिनामविस्वाद्यस्थानम्, यथा कोऽयम् ? घट, किमयमाह ? घटशब्दम्, किमस्य 30
ज्ञानम् ? घट इति । अग्निरिति च यज्ज्ञानं तद्व्यतिरिक्तो ज्ञाता तल्लक्षणो गृह्यते, अन्यथा तल्लक्षणेऽपि
नोपलभेत्, अहम्परत्वात्, प्रदीपइत्यान्वयत्, पुरुषान्तरवद्भा । न चानाकारं तत्, पदार्थान्तरवद्वि-

यक्षितपदार्थापरिच्छेदप्रसङ्गात्, बन्धाद्यभावाच्च ज्ञानाज्ञानसुखदुःखपरिणामान्वयत्वात् । न चानलः
 सर्प एव वह्नाद्यर्थाक्रियाप्रसाधकः, भस्मच्छन्नाग्निना व्यभिचाराविति । इन्द्रनामगोत्रे कर्मणी वेदयन्
 परमेश्वर्यभानन नोआगमतो भावेन्द्र, इन्द्रव्यपदेशीबन्धनतयेन्द्रपदार्थज्ञानसाविवक्षितत्वात्, इन्द्र-
 नक्रियाया एव विवक्षितत्वाच्च नात्र सर्वनिषेधवचनो नोद्यत् । स्थापनेन्द्र इन्द्राकारस्य लक्ष्यमाण-
 5 त्वात्, वक्तुः सद्भूतेन्द्राभिप्रायत्वात्, द्रष्टुस्तदाकारप्रत्ययेनेन्द्रप्रत्ययात् प्रणतिकृतधियः फलार्थिनस्य-
 स्तुतिप्रवृत्तेः, तदेवतानुग्रहात् फलप्राप्तेश्चास्य नामद्रव्येन्द्राभ्या भेदः । द्रव्येन्द्रस्य च भावेन्द्राकारणा-
 प्राप्तेः भाविभूतापेक्षया तदुपयोगवत्त्वाच्च नामस्थापनेन्द्राभ्यां भेदः । भावेन्द्र त्रिस्थानकावतारेणाह-
 10 ज्ञानेति, ज्ञानस्य ज्ञाने वेन्द्रो ज्ञानेन्द्रः, अतिशयवच्छ्रुतायन्यतरज्ञानपदाविवेचितवस्तुविस्तारः केवली
 वा, दर्शनेन्द्रः क्षायिकसम्यग्दर्शनी, चारित्रेन्द्रो यथाख्यातचारित्र । एतेषा च सकलभावप्रधानधा-
 15 विकेन भावेन, विवक्षितक्षायोपशमिकलक्षणेन वा परमार्थतो वेन्द्रत्वात्, अन्यसकलससार्थप्राप्त
 पूर्णगणलक्ष्मीलक्षणपरमेश्वर्ययुक्त्याद्भावेन्द्रताऽयसेया । अथ वास्येश्वर्योपेक्षया प्राह-देवेति, देवाः
 वैमानिका ज्योतिष्यवैमानिका वा रुहेः, असुरा भवनपतिविशेषा भवनपतिव्यन्तरा वा सुरपर्युदा-
 सात्, मनुजेन्द्रस्यैवपर्याविरिति ॥ ३८ ॥

देवेन्द्रादीना प्रयाणा वैक्रियकरणादिशक्तियुक्तयेन्द्ररमिति विकुर्वणामाह-

16 वाह्याभ्यन्तरतदुभयपुत्रलान् पर्यादायापर्यादायोभयथा वा विकुर्वणा,
 एकेन्द्रियवर्जा नारकादय कत्यकत्यवक्तव्यकसञ्चिताः ॥ ३९ ॥

वाह्येति, भयधारणीयशरीरानवगाढक्षेत्रप्रदेशवर्तिनो वैक्रियसमुद्भातेन वाह्यान् पुत्रलान्
 गृहीत्वैवा विकुर्वणा क्रियते, या तु भयधारणीयरूपैव साऽपर्यादाय विकुर्वणा, यत्तु भयधारणीयरूपैव
 किञ्चिद्विशेषाभावेन सा पर्यादायाप्यपर्यादायापीति तृतीया व्यपदिश्यते । यद्वा विकुर्वणा विभूषण
 20 एष वाह्यपुत्रलानादायाभरणादीन्, अपर्यादाय केशनखसमारचनदिना, उभयतस्तुभयथेति । आभ्यन्त-
 रात् पुत्रलान् पर्यादाय विकुर्वणा भयधारणीयेनौदारिकेण वा शरीरेण च क्षेत्रप्रदेशा अवगाढास्तेष्वेव
 ये वर्तन्ते तेऽभ्यन्तरपुत्रला इति, तानपर्यादाय विकुर्वणा द्वितीया, उभयथेति तृतीया । भूपापक्षे निष्ठी-
 बनापय आभ्यन्तरपुत्रला इति । तदुभयपुत्रलान् पर्यादायापर्यादायोभयथेति त्रैविध्यम्, उभयेया-
 25 मुपादानाद्भवधारणीयनिष्पादन तदनन्तरं तस्यैव केशादिरचनञ्च, अनादानाच्चिरविकुर्वितस्यैव शुक्लादि-
 30 विकारकरणम्, उभयतस्तु वाह्याभ्यन्तराणामनभिमतानामादानतोऽन्येषाञ्चानादानतोऽनिष्टरूपभयधा-
 रणीयेतरचनमिति । विकुर्वणा चैव नारकाणामपि भवत्यतो नारकाभयेणाह-एकेन्द्रियवर्जा इति,
 एकेन्द्रियेषु प्रतिसमयमसङ्ख्याता अनन्ता वाऽऽकृतिसङ्ख्यात्वाच्च एवोत्पद्यते न त्वेक सङ्ख्याता वा,
 अतस्तद्ब्रह्मणम्, नारकादीत्यादिना चतुर्विंशतिवृत्तकोक्ता वाच्याः, यत्र नारकाः कति-सङ्ख्याता एकैक-
 समये ये उत्पन्नाः सन्त सञ्चिता-कृत्यत्वत्तिसाधर्म्याद् बुद्ध्या राशीकृता ते कतिसञ्चिताः ।
 35 एकैकसमयेऽसङ्ख्याता उत्पन्नाः सन्तस्यैव सञ्चितास्तेऽकृतिसञ्चिताः, यः परिणामविशेषो न कति
 साप्यकृतीति शक्यते सङ्ख्यतोऽप्यकृत्यकः, स चैक इति तत्सञ्चिता अवक्तव्यकसञ्चिता समये समये
 एवोत्पन्ना इत्यर्थः, उत्पद्यन्ते हि नारका एकसमये एकादयोऽसङ्ख्येयान्ता इति ॥ ३९ ॥

अथ योगनिरूपणायाद्—

विकलेन्द्रियवर्जाना मनोवाह्यायनिमित्तानि योगप्रयोगकरणान्या-
रम्भसंरम्भसमारम्भकरणानि च ॥ ४० ॥

विकलेति, अपञ्चेन्द्रियेषु क्षेपेन्द्रियाणां काययोगस्यैव द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां कायवाग्योगयोरेष
सन्वान्न त्रिविधयोगादय इति तद्वर्जनम्, वीर्यान्तरायक्षयोपशमसमुत्पलन्विशेषप्रत्ययमभिस- 5
न्धनभिसिधपूर्वमात्मनो वीर्यं योग सकरणाकरणभेदः । तत्राकरणः केरलिनोऽलेइयस्य निखिलहेय-
दृयार्थयो केवल ज्ञान दर्शनद्वोपयुञ्जानस्य योऽसायपरिस्पन्दोऽप्रतिघो वीर्यविशेष स नेह विवक्षितः,
किन्तु सकरण एव, वीर्यान्तरायक्षयोपशमजनितजीरपरिणामविशेषो योगः, मनसा करणेन युक्तस्य
जीवस्य योगो मनोयोगः, दुर्गलस्य यष्टिकाबदुपश्रम्भकर । स चतुर्विध, सत्यमनोयोगो मृपामनो-
योगः सत्यमृपामनोयोगोऽसत्त्वामृपामनोयोगश्चेति । मनसो वा योग करणकारणानुभितिरूपो व्यापारो 10
मनोयोगः, एव वायोगकाययोगापि वाच्यौ । किन्तु काययोग औदारिकतन्मिःप्रवैक्रियतन्मिःप्राहा-
रकतन्मिःश्रमार्मणकाययोगभेदात्सप्तविः, अपरिपूर्ण औदारिक एषौदारिकमिः उच्यते, यथा गुडमिः
दधि न गुडतया नापि दधितया व्यपदिश्यते ताभ्यामपरिपूर्णत्वादेवमौदारिकमिः शर्मणेन औदारिक-
तया नापि शर्मणतया व्यपदेष्टु शक्यमपरिपूर्णत्वादिति । एवमन्यत्रापि । मन प्रभृतीनां व्याप्रियमाणानां
जीवेन हेतुर्दृष्टेन यद्वापारण-प्रयोजन स प्रयोगो मनमः प्रयोगो मन प्रयोग एवमन्यत्रापि । 15
क्रियते येन तत्करण मननादिक्रियासु प्रवर्त्तमानस्यात्मन उपकरणभूतस्यधातवापरिणामवान् पुद्गलसपातः,
मन एव करण मन करणमेवमितरे अपि । करणत्रैविध्य प्रकारान्तरेणाह आरम्भेति, पृथिव्यानुप-
मईरणमारम्भकरणम्, पृथिव्यादिविषय मन सङ्केशरण सरम्भकरणम्, तेषामेव सन्तापकरण समा-
रम्भकरणम् । इदमारम्भादिकरणत्रय नारकादिवैमानिकान्ताना भवति, केवल सरम्भकरणमसङ्गिनां
पूर्वभवसकारावुष्टिमात्रतया भावनीयम् ॥ ४० ॥ 20

आरम्भादिकरणस्य क्रियान्तरस्य च फल दर्शयति—

प्राणातिपातमृपावादाकल्प्याह्नपानादिवितरणमल्पायुषे वैपरीत्यं
दीर्घायुषे ॥ ४१ ॥

प्राणातिपातेति, प्राणातिपातो मृपावादो निर्मथेभ्योऽप्राप्तुक्रान्नपानादिप्रदान दातुरल्पा-
युषः कर्मणो निमित्त भवति, अभ्यवसायविशेषेणैतन्नयनुकूल भवति, यो वा जीवो जिनादिगुण- 25
पक्षपातितया वत्तुजाधर्षं पृथिव्याधारम्भेण न्यासापहारदिना च प्राणातिपातादिषु वर्त्तते तस्य सरा-
गसयमनिरवदाननिमित्तायुष्कापेक्षयाऽल्पायुष्कता विज्ञेया । प्राणातिपातविरत्यादीनाञ्च शुभस्यैव
दीर्घायुषो निमित्तत्वमित्याह वैपरीत्यमिति । देयमनुप्यायुषी शुभे, प्राणातिपातमृपावादनियुक्ति-
निर्मेन्भवन्दनमस्कारसत्कारसंभानकल्याणमङ्गलदैवतवुद्धिपूर्वकपुष्पासादितः शुभदीर्घायुषो धन्य
इति भावः ॥ ४१ ॥

प्राणानतिपाताविक गुप्तिसद्भाव इति तामाश्रित्याद्—

गुह्यगुप्तिदण्डास्त्रिविधा योगतः ॥ ४२ ॥

गुप्तीति, गोपन गुप्तिः, मनःप्रभृतीना कुशलाता प्रवर्त्तनमकुशलाताद्ग्न नियर्त्तन मनोगुप्ति-
पयोगित्कायगुमय, एता सयतानामेव । एतद्विपरीतास्त्रिसोऽगुप्तयः, एता एकेन्द्रियविकलेन्द्रिय-
० संयतमनुष्यवर्जानाम्, एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणा यथायोग वाङ्मनसोरसम्भवान्, सयतानाद्ग्न
गुप्त्युक्तेः । विकलेन्द्रियवर्जाना प्रयो दण्डा, पापकर्मोकरणतया स्वपरदण्डजुगुप्साळक्षणा गर्होपि
त्रिविधा भव्या तथा प्रत्याख्यानमपि ॥ ४२ ॥

पापकर्मप्रत्याख्यातारः परोपकारिणो भवन्तीति पुरुषान् प्ररूपयति—

नामस्थापनाद्रव्यभेदाज्ज्ञानदर्शनचारित्रभेदाद्वेदचिह्नाभिलापभेदा-

१० वृत्तममध्यमजघन्यभेदात्रिविधाः पुरुषाः ॥ ४३ ॥

नामेति, पुरुष इति नामैव नामपुरुष, पुरुषप्रतिमादि स्थापनापुरुषः पुरुषत्वेन य उत्पत्स्यते
उत्पन्नपूर्वो वा स द्रव्यपुरुष । भावपुरुषभेदाश्च ज्ञानपुरुषादयः ज्ञानादिप्राधान्यात् । पुरुषवेदानुभ-
घनप्रधान पुरुषो वेदपुरुषः, स च स्त्रीपुनपुसकसम्बन्धिषु त्रिष्वपि लिङ्गेषु भवति । इमंश्च-
प्रभृतिभिश्चिह्नैरुपलक्षितः पुरुषश्चिह्नपुरुषः, यथा नपुसकः इमंश्चिह्न इति, पुरुषवेदो वा चिह्न-
१५ पुरुषत्वेन चिह्नपते पुरुष इति कृत्वा । पुरुषवेपथारी वा रुपादिरिति । अभिलापः शब्दः स एव
पुरुष पुष्टिद्वयथाऽभिधानात्, यथा पट हुटो वेति । अर्हन्तश्चक्रवर्त्तिनो वासुदेवा उत्तम-
पुरुषा भगवतो नामैयस्य राज्यकाले य आरक्षका आसर् स उमाः तत्रैव ये गुरवस्ते
२० भोगाः, तत्रैव ये वयस्यास्ते राजन्या एते मध्यमपुरुषाः, दासीपुत्रादयो मूल्यतः कर्मकरा एते
जघन्यपुरुषा इति ॥ ४३ ॥

२० अथ लेश्यास्त्रिस्थानकावतारेण निरूपयति—

तेजोवायुविकलेन्द्रियनैरयिकाणामाद्यास्तिस्रो लेश्याः, कुमारवान-
व्यन्तराणां पृथिव्यव्वनस्पतीनाश्च संक्षिष्टास्ता एव, पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मानु-
ष्याणां संक्षिष्टा असंक्षिष्टाश्च तिस्रः, असंक्षिष्टास्तिस्रो वैमानिकानाम् ॥ ४४ ॥

तेज इति, आधा इति कृष्णीलकापोता इत्यथः, तेजोवायुविकलेन्द्रियेषु देवानुत्पत्त्या तेजो-
२५ लेश्याया अभावात् निर्विशेषणतया लेश्यास्य उक्ता, पृथिव्यव्वनस्पतिषु देवोत्पादसम्भवात्ते-
जोलेश्यासद्भावात्संक्षिष्टेति विशेषणमुपात्तम्, असुरकुमाराणां तेजोलेश्या वर्त्तते परं सा न संक्षिष्टेति ।
पञ्चेन्द्रियतिरिक्त्वा मनुष्याणाद्ग्न संक्षिष्टा असंक्षिष्टाद्वेजःपद्मशुक्लेश्याः पदपि, वैमानिकानामसंक्षिष्टा एव
३० त्रयः । ष्योसिष्काणां तेजोलेश्याया एव भावेन ते नोक्ताः, त्रिस्थानकानवतारादिति ॥ ४४ ॥

ज्योतिष्काणां देवानाञ्च चलनाविकारणान्याह—

वैक्रियकरणपरिचरणसङ्क्रमणानि तारकाणां चलनहेतवः, देवस्य विद्युत्स्तनितक्रिययोर्वैक्रियकरणपरिचरणसमृद्ध्याद्युपदर्शनानि हेतवः ॥४५॥

वैक्रियकरणेति, तारकमात्रं हि वैक्रियं कुण्डलेत्, परिचरण-मैधुनार्थं सरन्मयुक्तं वा चलेत्, स्थानाद्वैकस्मात्स्थानान्तरं सङ्क्रामद्भ्रूयेत्, यथा धावपीठणवादि मेरु परिहरेदिति, अथवा क्वचिन्माह-⁵ द्विके देवाद्यौ चमरवद्वैक्रियादि कुर्वति सति तन्मार्गदानार्थं चलेत् । देवस्येति, वैक्रियकरणेति, एतानि हि सदर्पस्य भवन्ति, धत्प्रवृत्तस्य च दर्पोऽज्ञासवतश्चलनविद्युद्गर्जनादीन्यपि भवन्तीति चलनवि-
शुत्कारादीनां वैक्रियादिकं कारणतयोक्तम्, विमानपरिवारादि समृद्धिः, आदिना शरीराभरणादीनां गुतेर्यज्ञसो षडस्य पराक्रमस्य च ग्रहणम् ॥ ४५ ॥

अथ लोकान्धकारादीन्याह—

सर्वत्रान्धकारोऽर्हन्निर्वाणतद्धर्मतच्छ्रुतव्यवच्छेदेभ्यः, उद्घोतश्च तज्ज-
न्मप्रव्रज्याज्ञानोत्पादमहिमासु, एवं देवसन्निपातादयोऽपि ॥ ४६ ॥

सर्वत्रेति, सर्वत्र क्षेत्रात्मके लोकेऽर्हत्सु निर्वाणं गच्छत्सु तत्प्रज्ञप्ते वा धर्मे तच्छ्रुते वा व्यवच्छिद्यमाने द्रव्यतो लोकानुभावाद्भावतो वा प्रकाशस्वभावज्ञानामावाद्गन्धकारो भवेत्, अज्ञोका-
द्याप्रकारा परमभक्तिपरसुरासुररचिता जन्मान्तरमहालवालविरूढानवधवासनाजलाभिषिक्तपुण्यम-¹⁵ हावरुक्त्वाणफळफल्पां महाप्रतिहार्यरूपां पूजा निखिलप्रतिपन्थिप्रक्षयात्सिद्धितौघशिखरारोहण-
श्चार्हन्तीत्यर्हन्तः । राजमरणदेशनगरभङ्गादावपि दृश्यते विशाम-धकारमात्रं रजस्रलतया, भगवत्स-
र्हवादिषु च निखिलभुवनजनानवधनयनसमानेषु विगच्छत्सु लोकाधकारं भवतीत्येतत्किमद्भुवम् ।
तद्योष्योवश्चार्हत्सु जायमानेषु प्रग्रजमानेषु केवलज्ञानोत्पादे वैकृत्वमहोत्सवेषु च । एभिरेव त्रिभिः
ज्ञानैर्देवानां सुखि समपतारो वैकृत्वः प्रमोदफळफलो देवाभ्युत्थानतत्वासनचलनचैत्यवृक्षचल-²⁰
नादयो भवन्ति ॥ ४६ ॥

अर्हता धर्माचार्यतया तत्पूजाधर्मं देवानां मनुजलोक आगम, धर्माचार्यां ह्यज्ञान्यप्रत्यु-
पकारा एतदेवाह—

पितरो भर्ता धर्माचार्यश्च सेवासर्वस्वदानसुदेशादिप्रापणैरपि दुष्प्र-
तिकराः, धर्मस्थापनेनैव च सुप्रतिकराः ॥ ४७ ॥

पितराविति, एते त्रयः, दुःखेन-कृच्छ्रेण प्रतिक्रियन्ते कृतोपकारेण पुसा प्रत्युपक्रियन्ते इति
दुष्प्रतिकराः प्रत्युपकर्तुमशक्या इत्यर्थः, माता च पिता च पितरो, जनकत्वेनैकत्वविवक्षणात्सत्सैक
स्थानम्, भर्ता पोषकः स्वामीत्यर्थः, धर्मदाता आचार्यो धर्माचार्यः, उक्तञ्च 'दुष्प्रतिकारो मातापितरो
स्वामी गुरुश्च लोकेऽस्मिन् । तत्र
इरहर्मातापितरो शतपाकसहस्रपाकाभ्यां
गन्धद्रव्येषोऽदलनञ्च कृत्वा

अथ योनित्रैविध्यमाह—

शीतोष्णमिश्रभेदात्सचित्ताचित्तमिश्रभेदात्संवृतविवृतमिश्रभेदात्कू-
मौन्नतशंखावर्त्तवशीपत्रिकाभेदाच्च त्रिविधा योनिः ॥ ५१ ॥

शीतेति, युवन्ति तेजसकार्मणशरीरवन्तः सन्त औदारिकादिशरीरेण मिश्रीभवन्त्यस्यामिति
योनिर्जीवस्योत्पत्तिस्थान शीवादिस्पर्शवत्, तत्र मिश्रयोनिः गर्भव्युत्क्रान्ताः सर्वे देवाश्च, तेजस्कायाः^५
उष्णयोनिः, द्विधा नरके, एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणा पञ्चेन्द्रियतिर्यकरूपे मनुष्यपदे च सम्मूर्च्छन-
जाना त्रिविधेति । प्रकरणेनान्येन त्रैविध्यमाह सचित्तेति, नैरयिकाणा देवानाम्नाचित्ता, गर्भवसतीना
मिध्म, शेषाणान्नु त्रिविधा योनिरिति । पुनरयथा वामाह सवृतेति, सवृता—सकृदा घटिकालयवत्,
विवृता विस्तृता, संवृतविवृता तूभयरूपा, एकेन्द्रिया नैरयिका देवाश्च संवृतयोः, विकलेन्द्रिया
विवृतयोः, संवृतविवृता च गर्भे । प्रकारान्वयेणाह श्वावर्त्ततेति, कच्छपवदुन्नता कुर्मोन्नता शरस्ये-¹⁰
यावर्त्ता यस्यां सा श्वावर्त्ता, वश्याः—वशाजाल्याः पत्रकमिव या सा वशीपत्रिका, कुर्मोन्नतायां
योनावर्द्धश्रवर्त्तवलेववामुदेवा उत्पद्यन्ते, क्षीरन्नस्य शरसावर्त्ताया वद्बो जीवास्तद्रूपप्रयोग्याः पुत्र-
लाभोत्पद्यन्ते विनश्यन्ति ननु जायन्ते । वशीपत्रिकायान्नु सामान्यजनस्योत्पत्तिः ॥ ५१ ॥

जीवविशेषाश्रयेणाह—

शीलन्नतादिरहिता राजानो माण्डलिका महारम्भा अप्रतिष्ठाननरक-¹⁵
भाजः, परित्यक्तकामभोगा राजानः सेनापतयः प्रशास्तारः सर्वार्थसिद्ध उत्प-
द्यन्ते ॥ ५२ ॥

शीलेति, शुभस्वभावरहिताः श्रान्ताविपातादिभ्योऽविरता प्रतिप्रापरिपालनादिना निर्म-
र्यावाः मत्वाख्यानपौषधोपवासादिरहिताश्च कालं कृत्वा सप्तमपृथिव्यामप्रतिष्ठाने नरके नारकत्वेन
राजान—चक्रवर्त्तिवामुदेवा माण्डलिकाशेषा राजानो महारम्भाः पञ्चेन्द्रियादिव्यपरोपणप्रधानकर्म-²⁰
कारिण्य उत्पद्यन्ते, तत्र पृथिव्यायेकेन्द्रियवयाऽन्येषामप्युत्पादाभारकत्वेनेत्युक्तम् । ये च सुशीलास्तुप्र-
वास्तगुणास्तमर्यादात्सप्रमाख्यानपौषधोपवासात्ते कालं कृत्वा सर्वार्थसिद्धे महाविमाने वैभवेन परि-
त्यक्तकामभोगा राजानः सेनापतयः प्रशास्तारो हेखाचार्याव्यो धर्मास्त्रपाठकाश्च समुत्पद्यन्ते ॥ ५२ ॥

लोकापेक्षया प्राह—

नामस्यापनाद्द्रव्यभेदेन ज्ञानदर्शनचारित्रभेदेनोर्द्धाधस्तिर्यग्भेदेन²⁵
लोकः ॥ ५३ ॥

नामेति, नामलोकः स्थापनालोकश्च पूर्ववत्, उभयव्यतिरिक्तद्रव्यलोको धर्मास्तिकायादीनि
जीवाजीवरूपाणि रूप्यरूपीणि सप्रवेशाप्रवेशानि द्रव्याण्येव, भावलोकं त्रिधाऽऽह ज्ञानेति, आगम-
नोभागभेदेन स त्रिविधः, लोकपर्यालोचनोपयोगः, तदुपयोगानन्यत्वान्त्पुरुषो वाऽऽगमो भावलोकः,
नोभागमस्तु ज्ञानाविलोकः, इदं हि प्रथमं प्रत्येक परस्परसह्यैश्च नागम एव केवलं नाप्यनामज्ञः,³⁰

ज्ञानलोकस्य भायलोकता च क्षायिकधापोपशमिकभावरूपत्वात्, एव दर्शनपारिप्रलोकवपि । क्षेत्र-
लोक त्रिधा यच्च-ऊर्ध्वंति, रत्नप्रभाभागे बहुभूमिसमभागे मेरुमध्येऽष्टप्रदेशो रुचको भवति, तस्योपरि-
रत्नप्रस्तरस्योपरिष्ठात्प्रयोजनशताणि यावज्ज्योतिश्चक्रस्योपरितल्लापचिच्यंग्लोकः, तत परत ऊर्ध्वलोक
ऊर्ध्वभागस्थितत्वात्, देशोनसप्तरत्नप्रमाणः । रुचकस्याधस्तनप्रस्तरस्थापो नवयोजनशतानि याव-
५ त्तियंग्लोकः, ततः परतोऽधोलोकोऽधःस्थितत्वात् सातिरेफसप्तरत्नप्रमाणः । तदुभयलोकयोर्मध्येऽ-
ष्टादशयोजनशतप्रमाणस्तिर्यंग्लोकः, तिर्यग्भागस्थितत्वात् ॥ ५३ ॥

धर्माविद्याभसमयमाह—

त्रिभिर्यामैर्वयोभिश्च धर्मश्रवणबोध्यादिलाभः ॥ ५४ ॥

त्रिभिरिति, यद्यपि रात्रेर्विनत्य च चतुर्यभागोऽपि प्रसिद्धस्तथापि त्रिभाग एव पूर्वमध्यापर-
१० भेदेन त्रिसानकानुरोधाद्विषयक्षित, धर्मश्रवणबोधिमुण्डनागारप्रव्रज्यात्प्रव्रज्यार्थयाससंयमसंबराभिनि-
योधिकज्ञानकेवलदर्शनादयो दिनस्य रात्रेर्था यामेषु भयन्ति, तथा प्रथमे मध्यमे पश्चिमे वा
पयसीति ॥ ५४ ॥

अथ बोध्यादिसाधित्याह—

बुद्धा मूढाश्च ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु, इहपरद्विधाप्रतिबद्धभेदात् पुरतो

१५ मार्गतो द्विधाप्रतिबद्धभेदात्तोदयित्वा स्थावयित्वा सम्भाष्येति भेदादवपा-
ताख्यात सङ्केतभेदाच्च त्रिधा प्रव्रज्या ॥ ५५ ॥

बुद्धा इति, सम्यग्बोधविशिष्टाः पुरुषास्त्रिधा ज्ञानबुद्धादयः, मूढा अपि ज्ञानमूढादिरूपेण
त्रिविधाः, चारित्र्यबुद्धाश्च सत्यां प्रव्रज्यायामवस्थानाह— इहेति, पापाचरणन्यापारेषु गमन प्रव्रज्या,
चरणयोगगमन मोक्षगमनमेव तत्कारणे तण्डुलान् वर्षति पर्जन्य इतिवत्कार्योपचारात् । इहलोकप्रति-
२० बद्धा येहलौकिकभोजनादिकार्यार्थिनां परलोकप्रतिबद्धा जन्मान्तरकामार्थिनाम्, द्विधाप्रतिबद्धा चोग-
र्थार्थिनाम् । प्रव्रज्यापर्यायभाषिषु शिष्यादिष्वप्रव्रज्या आशसनतः प्रतिबद्धादप्रतः प्रतिबद्धा । मार्गतो
प्रतिबद्धा प्रव्रज्याः स्वजनाविषु स्नेहाच्छेवात्, द्विधाप्रतिबद्ध उभयथापि । तोदयित्वा प्रव्रज्या सा या
न्यायामुत्पाद्य दीयते यथा मुनिचन्द्रपुत्रस्य सागरचन्द्रेण । स्थावयित्वा प्रव्रज्या च सा याऽन्यत्र नीत्वा
दीयते यथाऽऽर्षरक्षितस्य । सम्भाष्य प्रव्रज्या गौतमेन कर्षकवत् । अवपातः-सद्गुरुणां सेवां ततो
२५ या साऽवपातप्रव्रज्या । आख्यातेन-धर्मवेशनेन, आख्यातस्य प्रव्रज्यामिहितस्य वा गुरुभिर्न साऽऽख्या-
तप्रव्रज्या, फलपुरक्षितस्येव । सङ्केताद्या सा संकेतप्रव्रज्या भेवार्थादीनामिव, अथवा यदि, प्रव्रजसि
वदा मया प्रजितवन्ममित्येव वा सा उच्येति ॥ ५५ ॥

निर्मन्थस्वरूपमाह—

नोसंज्ञोपयुक्तनिर्मन्थाः पुलकनिर्मन्थन्नातकाः, संज्ञोपयुक्ताश्च

३० वक्रुशप्रतिसेवनाकुशीलकपायकुशीलाः, उत्कृष्टमध्यमजघन्याः शैक्षभूमयः,
जातिश्रुतपर्यायस्थविराः स्थविरभूमयः ॥ ५६ ॥

नोसंज्ञेति, आहारान्नमिडापरूपसहाया पूर्वानुभूतस्मरणानागतचिन्ताद्वारेण नैवोपयुक्ता ये निर्ग्रन्थास्ते तथा, ते च त्रिविधाः, लब्धुपजीवनादिना सयमासारताकारकः पुलक, उपशान्तमोहः क्षीणमोहो वा निर्ग्रन्थो घातिकर्ममलक्षालनापातशुद्धज्ञानस्वरूप स्नातकः । सहा आहाराविविधया नोसहा च तदभायलक्षणा तयोरुपयुक्तास्त्रिविधाः, तत्र धकुश-शरीरोपकरणविभूपादिना शयल-चारित्र्यपद* । प्रतिसेवनया मूलगुणाविविधयया कृत्स्नत शील यस्य स प्रतिसेवनाकुशीलः । कपायेण कुत्स्नतशीलः कपायकुशीलः । निर्ग्रन्थाश्चारोपितप्रवा भवन्ति केचित्, अतो प्रवारोपणकालविज्ञेय-माह-उत्कृष्टेति, शिक्षामधीत इति शैक्षस्वस भूमयो महाप्रवारोपणकाललक्षणा अवस्थापदव्यः शैक्ष-भूमयः, उत्कृष्टा पञ्चिमासैरुत्कर्षत उत्थाप्यते न तानतिरुम्यत इति, मध्यमा चतुर्मासिका जयन्या रात्रिविषसत्प्रमाना । शैक्षविषयस्यविरभूमिनिरूपणायाह-जातीति, जन्मनाऽऽगमेन प्रग्रज्यया च ये वृद्धास्ते तथोच्यन्ते इति भावः, तत्र पट्टिवर्षजातः श्रमणो जातिस्यविरः, स्थानाङ्गसमवायधरो निर्ग्रन्थः 10 द्युतस्यविरः, विंशतिवर्षपर्यायः श्रमणः पर्यायस्यविर इति, एते प्रयः क्रमेणानुक्रम्यापूजावन्दना-योग्या इति ॥ ५६ ॥

अथ लोकस्थितिं विगपेक्षया जीवाना गत्यावि च निरूपयति—

आकाशवातोदधिप्रतिष्ठिता पृथिवी, ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्दिग्भ्यो गत्याग्-
तिव्युत्क्रान्त्यादयः ॥ ५७ ॥

आकाशेति, आकाशे घनवाततनुवातलक्षणो वातो व्यवसितः, सर्वद्रव्याणामाकाशप्रति-
ष्ठितत्वात्, वातप्रतिष्ठितो घनोदधिस्रप्र प्रतिष्ठिता तमस्तमःप्रभादिका पृथिवीत्यर्थं । एवविधे लोके
जीवाना विशेषोऽधिकृत्य गत्यादिभावादाह-ऊर्ध्वेति, पूर्वोदितया वस्तु यथा व्यपदिश्यते सा दिक्षु, अत्र
तिर्यक्पदेन पूर्वाद्याश्चतस्र एव दिशो गृह्यन्ते विविधु गत्यागतिव्युत्क्रान्तीनामघटमानत्वात्, जीवाना-
मनुश्रेणिगमनात्, आविषदमाहाहारवृद्धिदानिचलनसमुद्रातफालसयोगदर्शनज्ञानाभिगमजीवाभिग- 20
मेपु च विविशामविवक्षितत्वात् । गतिः प्रहापकस्थानापेक्षया मृत्वाऽन्यत्र गमनम्, आगतिः
प्रहापकप्रत्यासन्नस्थाने आगमनम्, व्युत्क्रान्तिरुत्पत्ति, आहारः प्रसिद्धः, वृद्धिहानी शरीरस्य, जीवत
एव चलनम्, वेदनाविलक्षणः समुद्रातः, फालसयोगो वर्धनादिकाललक्षणानुभूतिर्मरणयोगो वा;
दर्शनाभिगम प्रत्यक्षप्रमाणभूतेनावध्यादिना घोषः, एव ज्ञानाभिगमः, जीवाना ज्ञेयानामवध्यादि-
नेष घोषो जीवाभिगमः । एव जीवानामजीवाभिगमः ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्दिग्भ्यः । एते जीवाभिगमन्ताः 25
सामस्तेन पञ्चेन्द्रियतिर्येक्षु मनुष्येषु सम्भवन्ति, न तु नारकादीना द्वाविंशतेर्विषयविज्ञेयाणाम्, तेषां नार-
कदेवैपूजाशामायाधूर्वाधोदिशोर्विषयया गत्यागत्योरभावः, एव दर्शानज्ञानजीवाभिगमा गुणप्रत्यया
अवध्याविप्रत्यक्षरूपा दिक्त्रये तेषां न सन्त्येव, भवप्रत्ययावधिपक्षे तु नारकस्योतिष्काक्षिर्यगवधयो
भवनपतिव्यन्तरा ऊर्ध्वावधयो वैमानिका अधोऽवधयः, एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणान्तु नास्तेवाव-
धिरिति ॥ ५७ ॥

प्रलेक पृथिन्यापयः प्रायोऽङ्गुलासंख्येयभागमात्राणाद्गदन्त्वावच्छेद्यादिस्रभाषा च्चद्वारतो
भवन्तीति निश्चयेन तत्प्रकाशावच्छेपादीनाह—

समयप्रदेशपरमाणवोऽच्छेद्याभेद्यादाह्याश्च, प्रमादेन कृतं दुःखं भीरवः प्राणिनोऽप्रमादेन च तद्वेद्यते ॥ ५८ ॥

समयेति, समयः कालविशेष, प्रदेशो धर्मो धर्माकाशजीवपुद्गलानां निरत्ययोऽज्ञा, परमाणुस्कन्धः पुद्गलः, एते जुद्धा क्षुरिकादिशस्त्रेण वा च्छेत्तुमशक्याः, अन्यथा समयादित्वायोगात् । च्छेद्यादिनाऽभेद्या, अग्निश्चारादिनाऽदाहा चशब्देनानर्थो विभागद्वयाभागात्, अमभ्या विभाषणव्याभावात्, अप्रदेशा निरत्यया, अविभाज्या विभक्तमशक्या इत्येते समुचीयन्ते । प्राणिनः कृतो दुःख भवतीत्यत्राह प्रमादेनेति, अज्ञानसशयमिष्याज्ञानरागद्वेषमतिभ्रसधर्मोनादरयोगदुष्प्रणिधानलक्षणप्रमादेन बन्धहेतुना जीवेन कृतं दुःखं मरणाविरूपम्, प्राणिनश्च दुःखमीरव, दुःखश्च चपदेतु-प्रतिपक्षभूतेनाप्रमादेन वेद्यते क्षिप्यते इति ॥ ५८ ॥

अत्र तीर्थान्तरीयमतमाशक्य निषेधति—

कृता क्रियते, कृता न क्रियते, अकृता न क्रियत इति न वक्तव्यं किन्त्वकृता क्रियत इति वक्तव्यं तन्न, प्रतिनियतव्यवहाराभावप्रसङ्गेन कृता क्रियत इति युक्तत्वात् ॥ ५९ ॥

कृतेति, कृता क्रिया तु साय भवतीत्येको भङ्गः, स न युज्यते पूर्वकालकृतत्वस्याप्रत्यक्षतयाऽसत्त्वात्, कृतं कर्म दुःखाय न भवतीति द्वितीयो भङ्गः, अयं न युज्यतेऽत्यन्तविरोधेनासम्भवात्, यदि हि कृतं कर्म कथं न दुःखाय भवति, यदि तु दुःखाय न भवति तर्हि कथं कृतं तत्, कृतस्य कर्मणोऽसम्भवाभावात् । अकृतं कर्म तु साय न भवतीति तृतीयो भङ्गः, सोऽपि न युक्तः, अकृतत्वात्तत्र कर्मणः स्वरविषाणकरूपत्वात्, किन्त्वकृतं पूर्वमविहितं कर्म तु साय सम्पद्यत इत्येव चतुर्थो भङ्गो वक्तव्यः, पूर्वकालकृतत्वस्याप्रत्यक्षतयाऽसत्त्वेन दुःखानुभूतेश्च प्रत्यक्षतया सत्त्वेनाकृतकर्मभवनपक्षस्य सम्भ-
20 उत्त्वात्, यदि निर्मथा अप्यकृतमेव कर्म दुःखाय वेद्दिना भवतीति प्रतिपद्यन्ते तर्हि शोभनम्, तथा प्राकृत्याऽकृत्या कर्म वेद्दिनो वेदनामनुभवन्तीत्यन्यतीर्थिकानां प्ररूपणा, तां निरस्यति तन्निति, अज्ञानोपहतबुद्धीनां तत्परूपणं मिथ्या, अकृतवर्मानुभवने हि बद्धमुक्तसुखित्वदुःखित्वाविप्रतिनियत-
व्यवहारो न भवेत्, तस्मात् कृतं कर्म दुःखाय भवति, कृत्वा कृत्या वेद्दिताः कर्मकृत्युभाशुभाशुभूति-
मनुभवन्तीति सम्यग्यादिना वक्तव्यमिति भावः ॥ ५९ ॥

25 पुनर्जाविधर्मापेक्षया त्रिसारमाह—

कृतवान् कुर्वन् करिष्यन् वाऽकार्यमकीर्त्यवर्णाविनयैर्वा कीर्तियशः पूजासत्कारहानिभ्यो वाऽऽलोचनप्रतिक्रमणानिन्दादीनि न प्रतिपद्यते, इह परलोकोपपातगर्हाप्रशंसाभिस्तु प्रतिपद्यते ॥ ६० ॥

कृतवानिति, मायावी हि गोपनीयं यत्किञ्चिदकार्यं कृत्वाऽकार्यमित्यमहसतः कथं निन्द्या-
80 तिसाशोचिष्यामि इत्याहान्यहानिप्राप्तेरिन्नभिमानावधत्तः करोमि चाहृषिवाणीनेष कथमस्याभिवि

मप्यामि, यद्वा फरिष्यामि चाहमेतदकृत्यमनागतकालेऽपि तत्कथं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य इत्यभिमानानुरवे निवेदनलक्षणमालोचनं न प्रतिपद्यते नापि मिथ्यादुष्कृतप्रदानरूपं प्रतिक्रमणं न चात्मसाक्षिका निन्द्यां नापि गुरुसाक्षिका गर्हां न वा तदव्यवसायविच्छेदनात्मकं विग्रोहनं नापि वाऽऽत्मनश्चातिरिक्तस्य वाऽऽती-
 चारमलक्षालनस्वरूपं विशेषणं नाप्यकरणताभ्युत्थानं न वा यदोचितं पापच्छेदकं निर्विघ्नतिकादि तपः
 प्रतिपद्यते, एकदिग्गामिनीं प्रसिद्धिं कीर्त्तिं, सर्वदिग्गामिनीं प्रसिद्धिर्वर्णस्वदभावनीत्यां साधुकृतावि- 5
 नयनीत्यां च नालोचनादि प्रतिपद्यते, इदञ्चाप्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षम् । तथा कीर्त्तिवशात् पूजासत्काराणां
 हीनत्वात्सादिति नालोचनादिकं प्रतिपद्यते, इदन्तु प्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षयोश्चम् । किन्तु स कथमालो-
 चनावि प्रतिपद्यत इत्यत्राह—इहेति, इहलोको गर्हितो भवति, आगामी गर्हितो भवति, उपपा-
 तो गर्हितो भवतीत्यालोचनादि प्रतिपद्यते-तथेहलोकं प्रशस्तो भवति, आगामिलोकः प्रशस्तो भवति,
 उपपातः प्रशस्तो भवतीति च । अकृत्यकरणकाल एव मार्या, न त्यालोचनादिकाले, आलोचनान्यथा- 10
 नुपपत्तेरिति धोष्यम् ॥ ६० ॥

यस्त्वमारी स आलोचनादिकं प्रतिपद्य निरतिचारो भवति तथाभूतस्य ज्ञानादीनि स्वस्वरूपं
 लभन्ते ततश्च विशुद्धस्वाभ्यन्तरसम्पत्तयो भवन्तीति वा त्रिधा कुर्वन्नाह—

सूत्रार्थतदुभयधराणां निर्ग्रन्थानां जङ्गमिकभङ्गिकक्षौमिकाणि वस्त्रा-
 ष्यलावूदारुमृन्मयपात्राणि च धर्तुं परिभोक्तुञ्च कल्पन्ते ॥ ६१ ॥ 15

सूत्रेति, सूत्रधरोऽर्धपरस्त्रदुभयधरश्चेत्यर्थाः, यद्योत्तरं प्रधाना एते, जङ्गमिकमौर्णिकादि,
 भङ्गिकमवसीमय क्षौमिकं कार्पासिकम्, वस्त्रग्रहणकारणानि च लज्जाविगृह्यताङ्गदर्शनजप्रवचनजुगुप्साध-
 रिरहणादीनि । एतानि वस्त्राणि निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थानाञ्च धर्तुं परिभोक्तुं च युज्यन्ते, अत्रे स्पष्टम् ॥ ६१ ॥
 निर्ग्रन्थधर्मानाचष्टे—

दृष्ट्वा निशम्य तृतीयमृपावादमाश्रित्याऽऽलोचनं च निर्ग्रन्थं साध- 20
 मिकं साम्भोगिकं विसम्भोगिकं कुर्वन्नातिक्रामति, अनुज्ञासमनुज्ञोपसम्प-
 दादय आचार्योपाध्यायगणित्वैस्त्रिधा ॥ ६२ ॥

दृष्ट्वाति, यो निर्ग्रन्थः साधर्मिकं ममानधर्मचारिणं साम्भोगिकं-संभोगः-साधूनां समानसा-
 माचारिकव्यापारपरमुपध्यादिदानग्रहणसव्यवहारलक्षणः स विद्यते यस्य तं तथा विसम्भोगो वृत्ता-
 विभिरसव्यवहारः स यस्मात्तीति तं विसम्भोगिकं करोति स त्रिभिः स्थानैराज्ञा सामायिकं वा न 25
 लङ्घयति विहितकारित्यात्, त्रिस्थानञ्च दृष्ट्वा साक्षात् साभोगिकेन क्रियमाणामसाम्भोगिकवानग्रहणा-
 दिकामसमाधारीं विलोक्य, निशम्य-श्रद्धेयवचनान्यसाधोर्वचनमवधार्य, अरूपग्रहणपार्श्वस्यदानादिना
 सावयविषयप्रतिज्ञाभङ्गलक्षणमेकवारं द्विवारं त्रिवारं वाऽऽनाभोगतः कृत्वा मृपावादमाश्रित्यालोचनं
 प्रायश्चित्तं च । चतुर्थं मृपावादमाश्रित्य तु प्रायो नालोचनयोग्यः, तस्य वर्पत एव भावात्, आलो-
 चनेऽपि नास्य प्रायश्चित्तं दीयते, अत्रायं 30
 यतस्तत्र स्नातमाने धृतमात्रे च 30

विसर्गोऽत्र क्रियते, तृतीयन्त्यत्पठरोपाश्रयम्, तत्र हि चतुर्थवैलार्या स विधीयते इति । अनुज्ञेति, अनुज्ञा-श्रद्धाकारदानम्, समनुज्ञा-औत्सर्गिकगुणयुक्तत्वेनोचिताऽऽचार्यादितयाऽनुज्ञा, उपसम्पत्तिः-ज्ञानाद्यर्थं भवदीयोऽहमित्यभ्युपगमाः, तथा हि कश्चित्स्वाचार्योदिसन्दिष्टः सम्यक्श्रुतग्रन्थानां दर्शनप्रभावकशास्त्राणां वा सूत्रार्थयोर्ग्रहणस्थिरीकरणविस्मृतसन्धानार्थं चारित्रविशेषभूताय वैयावृत्त्याय क्षणाय 5 वा सन्दिष्टमाचार्योन्तरं यदुपसम्पद्यते सेयमाचार्योपसम्पत्, एवमुपाध्यायगणिनोरपि । अनुज्ञासमनुज्ञोपसम्पन्नय प्रत्येकमाचार्यत्वादिभेदेन त्रिधैव । आदिपदमाह आचार्योऽपि परित्यागोऽपि त्रिधा, स च स्वकीयप्रसादोपमाश्रित्य वैयावृत्त्यक्षणाथमाचार्योन्तरोपसम्पत्त्या भवति, अथवाऽऽचार्योद्विज्ञानाद्यर्थमुपसम्पन्नं यत् तमर्थमननुतिष्ठन्तं सिद्धप्रयोजनं वा यत् परित्याजति, स आचार्योद्विपरित्याग इति ॥ ६२ ॥

10 याञ्चानसोऽविविध्यमाह—

तत्तदन्यवचननोअवचनरूपं वचनं तद्विपर्ययादवचनं तथा मनः ॥६३॥

तदिति, विवक्षितार्थस्य कथनं तद्वचनं यथा घटार्थापेक्षया घटवचनम्, व्युत्पत्तिनिमित्त- 10 भूतधर्मविशिष्टपदार्थकथनं वा तद्वचनम् यथा ज्वलनतपनादिः । आचार्योर्देवो वचनं तद्वचनम् । विवक्षितार्थव्यतिरिक्तार्थबोधकं वचनं तदन्यवचनं यथा घटापेक्षया पटवचनम्, व्युत्पत्तिनिमित्तधर्म- 15 व्यतिरिक्तप्रवृत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टबोधकं वा तदन्यवचनं यथा मण्डपादिवचनम्, आचार्यव्यतिरिक्तवचनं वा तदन्यवचनम् । अभगननीयवृत्तिर्वचनमात्रं वा नोअवचनम्, यथा द्विधादिवचनम्, व्युत्पत्तिप्रवृत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टान्यवचनं नोअवचनं यथा द्विधादिवचनम्, अविवक्षितप्रणेतृविशेष- 20 या वचनं नोअवचनमिति । तद्विपर्ययादिति, घटापेक्षया पटवचनमतद्वचनं घटापेक्षया घटवचनमतदन्यवचनम्, वचनमात्रनिवृत्तिर्नोअवचनम्, एव व्याख्यान्तरापेक्षयापि भाव्यम् । देव- 25 दत्तस्य मनस्तमनः, घटादौ वा मनस्तन्मनः, देवदत्तान्ययज्ञदत्तावेर्मनस्तदन्यमनः, घटापेक्षया पटादौ वा मनस्तदन्यमनः, अविवक्षितसम्बन्धविशेषं मनोमात्रं नोअमनः, पतद्वैपरीत्येनामनोऽपि भावनीयम् ॥ ६३ ॥

देवाश्रयेण स्थानत्रैविविध्यमादर्शयति—

दिव्यविषयप्रसक्त्या दिव्यप्रेमसङ्कान्त्याऽसमासकर्तव्यतया च देवा 25 इच्छन्तोऽपि मनुजलोकं शीघ्रमागन्तुमशक्ताः, आचार्यादीन् सन्मानयामि भगवतो वन्दे मनुजभवीयमातापित्रादिसमीपे प्रकटीभवामीति बुद्ध्या चागन्तुमिच्छन्ति ॥ ६४ ॥

दिव्येति, देवलोकेषु मध्ये कचिदेवलोकेऽधुनोपपन्नो देवो मनुजलोकमागतुमभिलषन्नपि 30 त्रिभिः कारणैर्नोऽगन्तुं शक्नोति, तत्र प्रथमं कारणं दिव्यविषयप्रसक्तिः, द्विदि देवलोके भवा दिव्याः 30 ये दिव्याः शब्दरूपरसगन्धस्पर्शाः, तेषु प्रकर्षणाऽऽसक्तिः-मूर्च्छां वस्त्ररूपस्यानित्यत्वादेर्विबोधाक्षम-

त्वान्, ततो हेतोः । अत एव तस्य मानुषमभोगेषु नादरो न वा तान् वस्तुभूतवया स जानाति, नापि तेषां किञ्चित् प्रयोजनं मन्यते न वा ममैते भूयामुरिति निदानं प्रकरोति न धैते मे क्षिरीभवन्त्विति कामयते । दिव्यमेमसङ्गान्तिर्द्वितीय कारणम्, स्वर्गगतकामोपभोगेषु मूर्च्छितत्वादेव मनुष्यविषयः स्नेहो व्युच्छिन्नो येन न मनुष्यलोकमागच्छेत्, तृतीयञ्च कारणमसमाप्तकृतेष्व्यता, दिव्यकामोपभोगेषु मूर्च्छितत्वादेव तस्यैव मनो भवति यथा मुहुर्चेतान्म कृत्यस्य समाप्तौ यास्वामि न त्विवा- 5 नीमेव, कृतकृत्यो हि क्वचिद्रन्तु शक्य, अथवा मानुजा मात्रादयोऽल्पायुष यदर्शनार्थं जिगमिषामि, ते च कालधर्मं गताः कस्य दर्शनार्थं गच्छेयमिति । दिव्यकामेषु कश्चिद्देवोऽमूर्च्छितोऽपि भवति तस्य च मन एव भवति, मनुष्यभवे ममाऽऽचार्यं उपाध्यायः प्रवर्तक सविरो गणी गणाचच्छेदो वा विद्यते तेषां प्रमादेण ईदृशी दिव्यार्द्धिर्दिव्यश्रुतिर्दिव्यशक्तिर्दिव्यपरिवारादिसयोगो मयेदानीमुपलब्धस्त्वान् पूज्यान् स्तुतिभिर्वन्दे प्रणामेन नमस्यान्यादरकरणेन सत्करोमि वस्त्रादिना वा सन्मानयामि कल्याणं मङ्गलं 10 पैत्यमिति बुद्ध्या सेव इति हेतोः, तथा भगवतः सिंहगुहाकायोत्सर्गकारणादीनां मध्ये दुष्करमनुरक्तपूर्वोपमुक्तप्रार्थनापरतरुणीमन्दिरवासाप्रकल्पब्रह्मचर्यानुपाटनादिकारिणः स्थूलभद्रवद्रन्दनादिकं कुरं इति हेतोः, एव सन्ति मम मनुजभवे मातापित्रादयस्त्रयं गच्छामि तेषामन्तिके प्रकृतीभवामि येन ते मम दिव्यरूपस्पर्शादीन् पश्यन्त्विति हेतोर्मानुष लोकं शीघ्रमागन्तुमिच्छति शक्यते चायान्तुमिति ॥ ६४ ॥

पुनरपि देवविशेषाश्रयेणाह—

15

मनुष्यजन्मार्यक्षेत्रजन्म सुकुलप्रत्यायातिञ्च देवा अभिलपन्ति पश्चात्ताप कुर्वन्ति च बहुश्रुतानध्ययनाद्दीर्घश्रामण्यपर्यायापालनादृद्धिरससात-
युरुक्तया भोगाशसा यद्धतया च विशुद्धचारित्रास्पर्शनात् ॥ ६५ ॥

मनुष्यजन्मेति, आर्यक्षेत्र-अर्धपद्विंशतिजनपदानामन्यतरन्मगधादि तत्र जन्म, सुकुलप्रत्यायाति-इत्याकादौ मुकुले देवलोकतपतिनिवृत्तिं तत्र जन्मेति यावत् । पश्चात्तापकरणे निमित्तं प्रथममाह— 20 बहुश्रुतानध्ययनादिति, यत्तदीयेपुरुषकारपरप्राक्रमनिरुपद्रवसुभिक्षकालनीरोगदेहानां सर्वसामग्रीणां सङ्गावेऽप्यहो नाचार्यादिभ्यो बहुश्रुतमधीतमतो हेतोरित्यर्थः, द्वितीयं निमित्तमाह-दीर्घश्रामण्यपर्यायापालनादिति, विषयविपासयेद्देलोकप्रतिवधपरलोकपरान्धुस्वतया न मुदीपेकाल यावच्छ्रामण्यपर्यायः पालित इति हेतोरित्यर्थः, तृतीयमाह ऋद्धीत्यादिना, ऋद्धि-आचार्यत्वादी नरेन्द्रादिपूजा, रसा-मनोहा मधुरादयः, सात मुरमेभिर्गुरुकः, तेषां प्राप्तावभिमानतोऽप्राप्तौ च प्रार्थनातोऽपुन- 25 भावोपाचकर्मभारतयाऽलमुक्त, तस्य भावस्तथा तथा, तथा भोगाशसागृह्यतया, भोगेषु कानेप्याशसा-अप्राप्तप्रार्थनं, गृह्य-प्राप्तावृत्तिर्यस्य स भोगाशसागृह्यस्तस्य भावस्तथा, न निरतिचारं स्पृष्टमिति हेतो-रित्यर्थः ॥ ६५ ॥

प्रकारान्तरेण तदपेक्षयैव त्रैविध्यमभिपद्ये—

निष्प्रभविमानाभरणचैत्यवृक्षाप्रकल्पनस्वशरीरदीप्तिहानिभिर्निजज्य- 30

वनज्ञा देवा इतश्च्यवनौजःशुक्रसश्लिष्टाहाराभ्यवहाराशुचिगर्भवासेभ्य उद्वेगं
यान्ति ॥ ६६ ॥

निष्प्रभेति, त्रिभिः स्थानैर्देवा स्वच्यवनमितो जानन्ति, यथा विमानाभरणाना निष्प्रभ-
त्यनौत्पातिक तच्चशुर्विभ्रमरूप या तस्मात्तथा चैलवृक्षस्य प्रकम्पनादेव निजशरीरस्य दीप्तेर्हीनेश्च,
5 एवविधानि छिन्नानि देवाना च्यवनकालेऽनश्य भवन्ति । त्रिभ्यः कारणेभ्यो उद्वेग शोक यान्ति,
मनेतच्छ्यवन भविष्यतीत्येक कारणम्, अपरञ्चौजः शुक्रसश्लिष्टाहाराभ्यवहारे मातुरोजः-आर्तव
पितु शुक्रस्तदुभयलक्षणः परस्परमेकीभूतो य आहारः स गर्भवासकालस्य प्रथमसमय एवाभ्यवह-
र्तव्यो भविष्यतीति, अन्यत्तु जठरगतमलसमूहलक्षणायामशुचिभूतावामुद्वेगकारिण्या भयानकायां गर्भ-
रूपाया वसतो वस्तव्य हन्त 1 एतादृश्यो दिव्यर्द्धियुतयो देवानुभावा लब्धाः परित्यजनीया इति ॥६६॥

10 तारकाद्याश्रयेणाह—

विकलेन्द्रियवर्जा. सम्यङ्निश्चामिश्रदृष्टयः, नैरयिकतिर्यङ्मनुष्या
दुःस्थाः, सुस्थाश्च सिद्धदेवमनुष्या ॥ ६७ ॥

विकलेति, एषेन्द्रियविकलेन्द्रियभिन्ना इत्यर्थं, पृथिव्यादीनां मिथ्यादृष्टित्वात् द्वित्रिचतुरि-
न्द्रियाणा मिश्रदृष्टित्वाभावात्, त्रिविधदर्शनाच्च सुगतिदुर्गतियोगात्सुस्था दुःस्थाश्च भवन्ति, मनु-
15 ष्याणा दुःस्थता विवक्ष्यैव, सुस्थताया अप्युक्तेरिति ॥ ६७ ॥

अथ पुद्गल नरक चापेक्ष्याह—

प्रयोगमिश्रविस्त्रसापरिणताः पुद्गला, नैगमसङ्ग्रहव्यवहाराणामृजु-
सूत्रस्य शब्दनयानाञ्च नरका पृथिव्याकाशात्मप्रतिष्ठिता ॥ ६८ ॥

प्रयोगेति, जीवव्यापारेण पटादिपुद्गलाः पटादितया परिणतिमुपनीताः प्रयोगपरिणताः,
20 पटपुद्गला एव प्रयोगेण पटतया विस्त्रसापरिणामेन चानुपभोगेऽपि पुराणतया परिणताः मिश्रपरिणताः,
अभ्रेन्द्रपनुरादिरूपण परिणताश्च स्वभावलक्षणविस्त्रसया परिणताः, विस्त्रसापरिणतपुद्गलरूपाणा नर-
कावासानां नयापेक्षया त्रिस्थानप्रतिष्ठानमाह नैगमेति, नैगमसङ्ग्रहव्यवहाराणामशुद्धत्वात् प्रायो लो-
प्यषट्परत्वात् तमतेन नरकाणा पृथिवीप्रतिष्ठितत्वम्, ऋजुसूत्रस्य शुद्धत्वादाकाशस्य गच्छत
विषतो वा सर्वभाषानामैकान्तिकाधारत्वाद्बुबोजैकान्तितत्त्वात्काशात्मप्रतिष्ठितत्व मतम्, शब्दनयानां
25 प्रयाणा शुद्धतरत्वात् सर्वभावाना स्वभावलक्षणाधिकरणस्यान्तरङ्गस्यादव्यभिचारित्वाच्चात्मप्रतिष्ठितत्व-
मिति, न हि स्वभाष विहाय परस्वभावाधिकरणा भाषाः कदाचनानि भवन्ति ॥ ६८ ॥

नरपेषु मिथ्यात्वाच्चीवाना गतेर्मिथ्यात्वस्वरूपमाह—

योगप्रयोगक्रिया, अनन्तरपरम्परतदुभयसमुदानक्रिया मतिश्रुतवि-
भङ्गाज्ञानक्रिया चाक्रिया, देशत्यागनिरालम्बनता नानाप्रेमद्वेषमविनयो
30 देशसर्वभावाज्ञानमज्ञानमिति मिथ्यात्वम् ॥ ६९ ॥

योनेति, मिथ्यात्वमक्रियाऽविनयाज्ञानभेदेन त्रिधा, अत्र मिथ्यात्व क्रियादीनामसम्यग्मूलत्वं मिथ्यादर्शनानामोगाविजनिवविपर्यासरूप वा विवक्षित न तु विपर्यस्तध्वद्धानम्, प्रयोगक्रियावि-
 ध्वसम्यग्मानत्वात्, अक्रिया च मिथ्यात्वागुपहृतत्वानोक्षसाधकाउष्टाररूपा दुष्टक्रिया, विनयः प्रति-
 पत्तिविशेषस्वत्प्रतिषेधादविनयः, अज्ञानश्चासम्यग्ज्ञानम्, अक्रियाऽपि प्रयोगसमुदानाज्ञानक्रियाभेदा-
 द्विधा, वीर्यान्तरायक्षयोपशमाविर्भूतवीर्येणात्मना प्रयुज्यते व्यापार्यत इति प्रयोगो मतोवाक्यालक्षण- 5
 स्वस्व क्रिया-व्यापृतिरिति प्रयोगक्रिया प्रयोगैर्वा मनःप्रभृतिभिः क्रियते बध्यत इति प्रयोगक्रिया सा
 च कर्म, सा क्रिया दुष्टत्वादक्रिया, मन आदिसम्यग्निधत्वाच्च त्रिधा, प्रयोगक्रियागृहीताना कर्मवर्गेणाना
 प्रकृतिबन्धादिभेदेन देशसर्वोपपातिरूपतया च सम्यक् स्वीकरण समुदान, सैव क्रिया समुदानक्रिया,
 इत्यत्र प्रथमसमयवर्तिन्यन्तरसमुदानक्रिया, द्वितीयादिसमयवर्तिनी तु परम्परसमुदानक्रिया, प्रथ-
 माप्रथमसमयापेक्षया च तदुभयसमुदानक्रियेति त्रिधा । अज्ञानाभेदा कर्म वाऽज्ञानक्रिया सा 10
 मत्तज्ञाना क्रिया-अनुष्ठान मत्तज्ञानक्रिया, एव धृताज्ञानक्रिया, मिथ्यादष्टैरवधिरेवाज्ञान ततः क्रिया
 विभङ्गाज्ञानक्रियेति त्रिधा । जन्मक्षेत्रादेर्वैश्वस्य यस्मादविनयात्प्रागः स देशत्यागः प्रभुगालीप्रदानादि-
 रूपोऽविनयः । गच्छकुटुम्बादेराश्रयणीयादाळम्बनानिर्गतस्तद्भाषो निरालम्बनता, पुष्टालम्बनभावेनो-
 चितप्रतिपत्तिघ्नतो वा निरालम्बनता, आराध्यतत्सम्मतविषय भ्रम, आराध्यासम्मतविषयो द्वेष, एतौ
 च विनयौ, नानाप्रकारौ एतौ-नानाभ्रमद्वेषावविनय, आराध्यतत्समतेतरलक्षणविशेषानपेक्षत्वेना- 15
 नियतविषयत्वात्, इत्येव त्रिधाऽज्ञानक्रिया, अज्ञानमपि देशसर्वभावभेदेन त्रिविधम्, ज्ञान द्वि सर्व-
 द्रव्यपर्यायविषयो बोधः, तन्निषेधोऽज्ञानम्, तत्र विवक्षितद्रव्यस्य देशतोऽज्ञाने देशज्ञान सर्वतोऽज्ञाने
 सर्वाज्ञान, यदा विवक्षितपर्यायतो न जानाति तदा भावाज्ञानमित्येतत्सर्वं मिथ्यात्वमिति भाव ॥६९॥

मिथ्यात्वविपर्यय धर्ममाह—

श्रुतचारित्रास्तिकायधर्मभेदो धर्म, धार्मिकाधार्मिकमिश्रभेदः स्वकी- 20
 यपरकीयमिश्रभेदो वोपक्रम. तथा वैयावृत्यानुग्रहादयोऽपि ॥ ७० ॥

श्रुतेति, श्रुतधर्मः स्वाध्याय, चारित्रधर्मं क्षात्यादिश्रमणधर्मं, एतौ द्वौ भावधर्मौ विज्ञेयौ,
 अस्त्रिध्वेन प्रदेसा भाषा, तेषा काय -समूहोऽस्त्रिकाय, वत्सस्त्रको धर्मोऽस्त्रिकायधर्म, गत्युपष्टम्भको
 धर्मोऽस्त्रिकाय इत्यर्थः, अयञ्च द्रव्यधर्मः श्रुतचारित्रधर्मविशेषानाह—धार्मिकेति, उपक्रम.-उपायपूर्वक-
 रम्भाः, श्रुतचारित्रार्थः आरम्भो धार्मिक, अश्रुतसयमार्य आरम्भोऽधार्मिक, मिश्रञ्च देशचरित्सारम्भः । 25
 नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाद्वोपक्रम पद्धिः, नामस्थापने सुज्ञाने, द्रव्योपक्रमस्तुभयव्यतिरिक्तः
 सचिन्ताचिन्तमिश्रभेदाच्चिविध, आद्यो द्विपदचतुष्पदापदभेदवाच, प्रत्येक परिकर्मवस्तुविनाशापेक्षया
 द्विविध, तत्र परिकर्मद्रव्यस्य गुणविशेषकरण यथा घृताद्युपयोगेन पुरुषस्य वर्णादिवरणम्, शुक्ला-
 रिकादीना वा शिक्षागुणविशेषकरणम्, चतुष्पदाना हस्तादीनामपदानाञ्च वृक्षादीना तदायुर्वेदोपवे-
 शाद्वाधेक्यादियुष्पापादनम्, वस्तुविनाशः पुरुषहस्तादीना खन्नादिभिर्विनाशकरणम् । पञ्चरागादि- 30
 मयेः क्षारमृत्पटाकारिना नैर्मत्त्यापादन विनाशश्चाच्चिद्रव्योपक्रमः । कदम्बदिविभूषितपुरुषादिव्यस्य

वनज्ञा देवा इतश्च्यवनौजःशुक्रसश्चिष्टाहाराभ्यवहाराशुचिगर्भवासेभ्य उद्वेग
यान्ति ॥ ६६ ॥

निष्प्रमेति, त्रिभिः स्थानैर्देवाः स्वच्यवनगितो जानन्ति, यथा विमानाभरणाना निष्प्रम-
त्यनौत्पातिक तच्चक्षुर्विभ्रमरूप वा तस्मात्तथा चैत्यवृक्षस्य प्रफम्पनादेव निजशरीरस्य दीप्तेर्हनेश्च,
० एवविधानि लिङ्गानि देवाना च्यवनकालेऽनय भवन्ति । त्रिभ्य कारणेभ्यो उद्वेग शौक यान्ति,
ममेतद्रूपधन भ्रिप्यलीत्येक कारणम्, अपरञ्चौजः शुक्रसश्चिष्टाहाराभ्यवहारो मानुरोजः-आर्तव
पितुः शुक्रस्तदुभयलक्षण परस्परनेकीभूतो य आहारः स गर्भवासकालस्य प्रथमसमय एवाभ्यवह-
र्त्तव्यो भविष्यतीति, अन्यत्तु जठरगतमलसमूहलक्षणायामशुचिभूतायामुद्वेगाकारिण्या भयानकार्या गर्भ-
रूपाया वसतौ वस्तव्य हन्त । एवाटश्यो दिव्यर्दिसुतयो देवानुभावा लब्धाः परिस्रजनीया इति ॥६६॥
10 नारकायाश्रयेणाह—

विकलेन्द्रियवर्जाः सम्यद्भिध्यामिश्रदृष्टयः, नैरयिकतिर्यङ्गानुप्या
दुःस्थाः, सुस्थाश्च सिद्धदेवमनुप्या ॥ ६७ ॥

विकलेति, एकेन्द्रियविकलेन्द्रियभिन्ना इत्यर्थ, पृथिव्यादीनां मिष्यादृष्टित्वात् द्वित्रिचतुरि-
न्द्रियाणा मिष्यदृष्टित्वाभावाच्च, त्रिविधदर्शनाच्च सुगतिदुर्गतियोगास्तुष्ठा दुःस्थाश्च भवन्ति, मनु-
15 ध्याया दुःस्यता विवक्षयैव, सुस्यताया अप्युक्तेरिति ॥ ६७ ॥

अथ पुद्गल नरक चापेक्ष्याह—

प्रयोगमिश्रविस्त्रसापरिणता पुद्गलाः, नैगमसङ्ग्रहव्यवहाराणामृजु-
सूत्रस्य शब्दनयानाश्च नरका पृथिव्याकाशात्मप्रतिष्ठिता ॥ ६८ ॥

प्रयोगेति, जीवव्यापारेण पटाविपुद्गलाः पटादितया परिणतिमुपनीताः प्रयोगपरिणताः,
20 पटपुद्गला एव प्रयोगेण पटतया विस्त्रसापरिणामेन चालुपभोगेऽपि पुराणतया परिणताः मिश्रपरिणताः,
अभ्रे-द्रथनुरादिरूपेण परिणताश्च स्वभावलक्षणविस्त्रसया परिणताः, विस्त्रसापरिणतपुद्गलरूपाणा नर-
कावासाना नशापेक्षया त्रिस्त्रानप्रतिष्ठानमाह नैगमेति, नैगमसङ्ग्रहव्यवहाराणामशुद्धत्वात् प्रायो लोक-
व्यपहारपरत्वाच्च तन्मतेन नरकाणा पृथिवीप्रतिष्ठितत्वम्, ऋजुसूत्रस्य शुद्धत्वादाकाशस्य गच्छतां
तिष्ठतां वा सर्वभाषानामैकान्तिकाधारत्वाद्भवोऽनैकान्तिकत्वाच्चाकाशप्रतिष्ठितत्व मत्रम्, शब्दनयाना
25 प्रयाणा शुद्धतरत्वात् सर्वभावाना स्वभावलक्षणाधिकरणस्यान्तरङ्गत्वादन्यभिचारित्वाच्चात्मप्रतिष्ठितत्व-
मिति, न हि स्वभाव विहाय परस्वभावाधिकरणा भावाः कदाचनानपि भवन्ति ॥ ६८ ॥

नरकेषु निष्पात्वाज्जीवाना गतेर्मिष्यात्वस्वरूपमाह—

योगप्रयोगक्रिया, अनन्तरपरम्परतद्दुभयसमुदानक्रिया मतिश्रुतवि-
भङ्गाज्ञानक्रिया चाक्रिया, देशत्यागनिरालम्बनता नानाप्रेमद्वेषमविनयो
30 देशसर्वभावाज्ञानमज्ञानमिति मिथ्यात्वम् ॥ ६९ ॥

योगेति, मिथ्यात्वमक्रियाऽविनयाज्ञानभेदेन त्रिधा, अत्र मिथ्यात्व क्रियादीनामसम्यग्प्रपत्य
मिथ्यादर्शानामभोगादिजनितविपर्यासरूप वा विरक्षित न तु विपर्ययस्तद्धानम्, प्रयोगक्रियावि-
ष्वसम्यग्यमानत्वात्, अक्रिया च मिथ्यात्वानुपहृतस्वामोक्षसाधकानुष्ठानरूपा दुष्टक्रिया, विनयः प्रति-
पत्तिविशेषस्तत्प्रतिषेधादविनयः, अज्ञानञ्चासम्यग्ज्ञानम्, अक्रियाऽपि प्रयोगसमुदानाज्ञानक्रियाभेदा-
धिधा, वीर्यान्तरायक्षयोपशमाविर्मूर्खवीर्याणाम्ना प्रयुज्यते व्यापार्यव इति प्रयोगो मनोपाकायलक्षण- 5
स्वस्य क्रिया-व्याप्तितिरिति प्रयोगक्रिया प्रयोगैर्या मन प्रभृतिभि क्रियते वन्यत इति प्रयोगक्रिया सा
च कर्म, सा क्रिया दुष्टत्वादक्रिया, मन आदिसम्वन्धित्वाच्च त्रिधा, प्रयोगक्रियागृहीताना कर्मवर्गणाला
प्रकृतियन्धाविभेदेन देशसर्वोपपातिरूपतया च सम्यग् स्वीकरण समुदान, सैव त्रिया समुदानक्रिया,
इयञ्च प्रथमसमयवर्त्तिन्वन्तरसमुदानक्रिया, द्वितीयादिसमयवर्त्तिनी तु परम्परसमुदानक्रिया, प्रथ-
माप्रथमसमयापेक्षया च तदुभयसमुदानक्रियेति त्रिधा । अज्ञानाषेट्टा कर्म वाऽज्ञानक्रिया सा 10
मत्तज्ञाना क्रिया-अनुष्ठान मत्तज्ञानक्रिया, एव ध्रुवाज्ञानक्रिया, मिथ्याष्टेरषधिरैवाज्ञान ततः क्रिया
विभङ्गाज्ञानक्रियेति त्रिधा । जन्मक्षेत्रादेशस्य यस्मादविनयात्त्याग स देशत्याग प्रमुगालीप्रदानादि-
रूपोऽविनयः । गच्छकुटुम्बादेराश्रयणीयादात्मन्नाजिर्गतस्तद्भावो निरात्मन्वन्ता, पुष्टालम्बनाभावो-
चितप्रतिपत्तिभ्रष्टो वा निरात्मन्वन्ता, आराध्यतत्सम्मतविषय प्रेम, आराध्यासमतविषयो द्वेषः, एतौ
च विनयौ, नानाप्रकारौ एतौ-नानाप्रेमद्वेषावविनय, आराध्यतत्समवेतरलक्षणविशेषानपेक्षितेना- 15
नियतविषयत्वात्, इत्येव त्रिधाऽज्ञानत्रिधा, अज्ञानमपि देशसर्वभावभेदेन त्रिविधम्, ज्ञान हि सर्व-
द्रव्यपर्यायविषयो बोधाः, तन्निषेधोऽज्ञानम्, तत्र विरक्षितद्रव्यस्य देशतोऽज्ञाने देशाज्ञान सर्वतोऽज्ञाने
सर्वाज्ञान, यदा विरक्षितपर्यायतो न जानाति तदा भावाज्ञानमित्येतत्सर्व मिथ्यात्वमिति भाव ॥६९॥

मिथ्यात्वविपर्यय धर्ममाह—

श्रुतचारित्रास्तिकायधर्मभेदो धर्म, धार्मिकाधार्मिकमिश्रभेदः स्वकी- 20
यपरकीयमिश्रभेदो वोपक्रम. तथा वैयाहृत्यानुग्रहादयोऽपि ॥ ७० ॥

श्रुतेति, ध्रुतधर्मः स्वाध्यायः, चारित्रधर्म क्षान्त्यावि रमणधर्म, एतौ द्वौ भावधर्मौ विज्ञेयो,
अलिङ्घ्येन प्रवेसा माहा, तेषा काय-समूहोऽस्तिकायः, तत्सङ्गको धर्मोऽस्तिकायधर्म, गत्युपष्टम्भको
यर्मास्तिकाय इत्यर्थः, अथञ्च द्रव्यधर्मः श्रुतचारित्रधर्मविशेषानाह-धार्मिकेति, उपक्रम उपपायपूर्वका-
रम्भाः, श्रुतचारित्रार्थः आरम्भो धार्मिकः, अष्टतसयमार्थः आरम्भोऽधार्मिक, मि रश्च देशविरत्यारम्भः । 25
नामस्थापनान्द्रव्येक्षेत्रलक्षणभावभेदाद्गोपक्रम पद्धिष, नामस्थापने सुज्ञाने, द्रव्योपक्रमस्तुभयव्यतिरिक्तः
सन्निचितचित्तमिश्रभेदाधिविध, आद्यो द्विपदचतुष्पदापदभेदवान्, प्रत्येक परिकर्मवस्तुविनाशपेक्षया
द्विविध, तत्र परिकर्मद्रव्यस्य गुणविशेषकरण यथा घृताद्युपयोगेन पुरुषस्य वर्णादिकरणम्, शुक्रसा-
रिकादीनां वा शिक्षागुणविशेषकरणम्, चतुष्पदाना इत्यादीनामपदानाञ्च घृतादीना वदायुर्वेदोपदे-
शाद्वाधर्क्याविशुष्पापादनम्, वस्तुविनाशः पुरुषहस्तादीना सन्नादिभिर्विनाशकरणम् । पञ्चमयादि- 30
मयेः क्षारमृत्पुटपाकादिना नैर्मत्यापादन विनाशश्चाच्चिद्रव्योपक्रमः । कटकादिभिर्भूपितपुरुषादिद्रव्यस्य

तथा करणं मिश्रद्रव्योपक्रमः । शालिक्षेत्रादेः परिकर्म विनाशो वा क्षेणोपक्रमः । चन्द्रोपरागादिलक्षण-
 कालस्योपायेन परिक्षान कालोपक्रमः । प्रशस्ताप्रशस्तभावस्योपायतः परिक्षानमेव भावोपक्रमः, तत्रा-
 प्रशस्तो ङोडिनीगणिकामात्यदृष्टान्वावसेय, प्रशस्तश्च ध्रुवादिनिमित्तमाचार्योदिभारोपक्रम इति । एवञ्च
 धार्मिकस्य-सयतस्य चारित्राद्यर्थं द्रव्यक्षेत्रकालभाषानामुपक्रमो धार्मिकोपक्रमः । असयतस्यासंयमार्थं
 5 तथाविधोपक्रमोऽधार्मिकोपक्रमः, वैश्वविरतस्य तथाविधोपक्रमो मिश्रोपक्रमः । स्वाम्यन्तरभेदेनोपक्रम
 त्रिधाऽभिधत्ते-स्वकीयेति, स्वस्व-आत्मनोऽनुभूलोपसर्गादौ शीलरक्षणनिमित्तमुपक्रमः-वैदानसायिना
 विनाशः परिकर्म वा, अथवाऽन्यवरतुन आत्माधनुपक्रम स्वकीयोपक्रमः, परस्य परार्थं वोपक्रमः पर-
 कीयोपक्रमः, स्वपरयोस्तदुभयार्थं वोपक्रमो मिश्रोपक्रम । एव स्वपरमिश्रभेदेन वैद्यावृत्त्याद्योऽपि
 वाच्या इत्याह तथेति, वैद्यावृत्त्य-भक्ताविभिरुपष्टम्भ, तत्रात्मवैद्यावृत्त्य गच्छनिर्गतस्यैव, परवैद्यावृत्त्य
 10 ग्लानादिप्रतिजागरकस्य, उभयवैद्यावृत्त्य गच्छत्वासिन्नः । अनुग्रहो ज्ञानानुपकार, आत्मानुग्रहोऽध्य-
 यनादिप्रवृत्तस्य, परानुग्रहो वाचनादिप्रवृत्तस्य, उभयानुग्रहं शास्त्रव्याख्यानसिष्यसङ्घादिप्रवृत्तस्य ।
 आदिनाऽनुशासनोपालम्भयोर्महणम्, अनुशासनमात्मनः 'द्विचरत्वारिंशद्वेषणासङ्घटे गहने जीव' नैव
 छलिवः । इदानीं यथा न छत्यसे भुञ्जानो रागद्वेषाभ्यामि'ति । परानुशासनं यथा 'तत्त्व तेषां भाव-
 वैधो भवदुःखनिपीडिता एते त्वाम् । हन्दि क्षरण प्रपन्ना मोचयितव्या प्रयत्नेने'ति । उभयानुशासनं
 15 यथा 'कथं कथमपि मानुपत्वादि प्राप्तं प्रवर चारित्र्यरत्नञ्च । तद्वो' अत्र प्रमादो न कदापि युज्यते-
 सापमि'ति । उपालम्भ अनौचित्यप्रतिपादनगर्भमनुशासनमेव, स चात्मनो यथा 'भोजनादितृष्टा-
 न्तेर्दुर्लभं लब्ध्वा मानुषं जन्म । यत्र करोषि जिनधर्मं आत्मा किं वैरी तव ?' इति, परोपालम्भो
 यथा 'उत्तमकुलसम्भूत उत्तमगुरुदीक्षित त्व वत्स' । उत्तमज्ञानगुणाढ्यः कथं सहसा व्यवसितोऽसि'
 इति । उभयोपालम्भो यथा 'एकस्य क्रुते निजजीवितस्य बहुधा जीवकोटीः । दुःखे स्यापयन्ति ये
 20 केचित्तेषां किं शाश्वत जीवितमिति ॥ ७० ॥

अथ ध्रुवधर्मभेदा उच्यन्ते—

अर्थधर्मकामकथाभेदा कथा, तद्विनिश्चयभेदश्च विनिश्चयः ॥ ७१ ॥

अर्थेति, उच्यन्त्युपायप्रतिपादकवाक्यप्रबन्धोऽर्थकथा, बहुक्तं 'सामाधिधानुवादाविकृष्यादि-
 प्रतिपादिका । अर्थोपादानपरमा कथाऽर्थस्य प्रतीर्त्तिते'ति । तथा 'अर्थोक्त्यः पुरुषार्थोऽयं प्रधानः
 25 प्रतिभासते । कृणादपि एषु लोके धिगार्थरहितं नरमि'ति, इयञ्च कामन्दकादिशास्त्ररूपा । धर्मोपायकथा
 धर्मकथा, उक्तञ्च 'व्यादानक्षनाद्येषु धर्मोक्तेषु प्रविष्टिता । धर्मोपादेयतागर्भं ध्रुवैर्धर्मकथोच्यते' इति,
 तथा 'धर्मोक्त्यः पुरुषार्थोऽयं प्रधान इति गीयते । पापञ्चक पशुस्तुस्य धिग्धर्मरहितं नरमि'ति । इय-
 ञ्चोच्यराध्ययनादिरूपा । एव कामकथापि, यदाह 'कामोपादानगर्भं च यथोवाक्षिप्यस्त्विका । अनु-
 रागेकित्वात्तु कथा कामस्य वर्णिते'ति, तथा 'स्वित न लक्षणे वचो न कोटिभिर्न कोटिद्वयैः सविजा-
 30 समीक्षितम् । अवाप्यतेऽन्यैर्द्वयोपगृह्ये न कोटिकोट्यापि वदस्व वामिनाम्' । इतीयमपि वात्स्या-
 यनानिरूपा । अर्थधर्मकामविलिख्यथाश्च वत्तत्त्वरूपपरिहानरूपाः, ते च 'अर्थानामर्जने दुःखमर्जितवा-

नाञ्च रक्षणे । नाशे तु र व्यव्ये दुःख धिगर्थं दुःखकारणम् ॥ धनदो धनार्थिनां धर्मः कामदः सर्व-
कामिनाम् ॥ धर्मं एवापवर्गस्य पारम्पर्येण साधकः ॥ शस्य कामा विष कमा कामा आशीविषोपमाः ।
धामानभिलषन्तोऽपि निष्कामा यान्ति दुर्गतिनि'त्वादयः ॥ ७१ ॥

अर्धादिविनिश्चयकारणपरस्परफलमाह—

श्रवणज्ञानविज्ञानादि फलं श्रमणपर्युपासनस्य ॥ ७२ ॥

5

श्रवणेति, श्रमणस्य सेवायाः फलं श्रवणं, साधूना धर्मकथास्वाध्यायादिकारित्वेन तत्सेवाया
तच्छ्रवणफलमात्, श्रवणस्य च ज्ञान—श्रुतज्ञान फलम्, ज्ञानस्य विज्ञान—अर्धादीना हेयोपादेयता-
निर्णयः फलम्, एव विज्ञानस्य प्रत्याख्यान—निवृत्तिद्वारेण प्रतिज्ञाकरण तस्य प्राणातिपाताद्यकरण-
लक्षण संयमस्तस्य नूतनकर्मानुपादानरूपानाश्रयस्तस्य च लघुधर्मत्वेनानशानादिभेद तपः, तस्यापि
पूर्वकृतकर्मविनाशः तस्य योगनिरोधलक्षणाऽत्रिया तस्याश्च कर्मकृतविकाररहितत्वलक्षण निर्वाण तस्य 10
तु सिद्धिरिति प्रयोजनमिति ॥ ७२ ॥

अथ जीवपर्यायान्तराण्याह—

प्रज्ञापनासम्यक्त्वाराधनादयो ज्ञानदर्शनचारित्राणाम् ॥ ७३ ॥

प्रज्ञापनेति, भेदाद्यभिपान प्रज्ञापना, सा च पञ्चधा ज्ञान दर्शन क्षायिकादि त्रिधा, चारित्र
सामायिकादि पञ्चषेति । सम्यक्त्वमविपरीतता-मोक्षसिद्धिं प्रत्यानुकूल्यम्, तदपि ज्ञानसम्यक्त्व दर्शन- 15
सम्यक्त्व चारित्रसम्यक्त्व चेति त्रिधा । आराधना ज्ञानादेः, श्रुतस्य कालाध्ययनादिष्वष्टसाचारेषु
प्रवृत्त्या निरतिचारपरिपालना ज्ञानाराधना । निःशङ्कित्वाद्याचारेषु प्रवृत्त्या दर्शनस्य निरतिचारपरि-
पालना दर्शनाराधना, चारित्रस्य समितितुष्टिषु प्रवृत्त्या निरतिचारपरिपालना चारित्राराधना । सा
चाराधना भावभेदात्कालभेदाद्बोत्कटादिभेदा भवति । आविपदेनैते प्राज्ञा, तथाहि, ज्ञानादेः सङ्घेः-
सङ्घिइयमानपरिणामाज्ञानादिप्रतिपत्तनलक्षणो ज्ञानादिसङ्घेः, विशुद्धमानपरिणामहेतुकज्ञानादिवि- 20
शुद्धिज्ञानाद्यसङ्घेः, एवमेव ज्ञानादिविषया अतिक्रमव्युत्क्रमातिधारानाचारा विज्ञेयाः, ज्ञानाद्यति-
क्रमादीनालोचयेत् प्रतिक्रमेभिन्देद्गर्हत् परिवर्जयेत् ॥ ७३ ॥

प्रज्ञाज्ञनायोग्यानाह—

पण्डकवातिक्लीवाः प्रव्रज्याद्ययोग्याः ॥ ७४ ॥

पण्डकेति, पण्डको नपुसक, स च महिलास्रभावस्वरवर्णभेदादिलक्षणादिना परिज्ञाय 25
परिहर्षेभ्यः, स्वनिमित्ततोऽन्यथा वा कपायिते मेहने प्रतिसेवनमन्तरेण वेदधारणासमर्थो वातिक,
स च त्याग्यो निरुद्धवेदस्य नपुसकतया परिणामसम्भवात्, दृष्टिश्चाऽऽविग्ननिमग्नक्लीबभेदात्
क्लीबश्रुतिर्विष, तत्र यस्मानुरागतो विषसाद्यवस्य विपक्ष पश्यतो मेहन गतति स दृष्टिक्लीबः, यस्य
तु सुरवादिशब्द शृण्ववस्तथा स शब्दक्लीबः, यस्तु विपक्षेणावगूढो निमग्नितो या द्रव रक्षितु न शक्नोति
स आशिमग्नक्लीबो निमग्नितक्लीबश्च, पशुर्विधोऽप्यथ निरोधे नपुसकतया परिणमति, पते च सर्वे उक्त- 30

वेदनया प्रतपालनासहिष्णय इति न प्रप्राजयितुं कल्पन्ते प्रप्राजकस्याप्याद्यामङ्गेन दोषप्रसङ्गश्च ।
 बालवृद्धजडादीनामन्वेपामप्ययोग्यानां सत्त्वेऽपि प्रिस्थानाकानुरोधाचे नाभिहिताः । एव फथञ्चिन्त-
 लितेन प्रप्राजिता अप्येते शिरोकोचनेन मुण्डयितुं प्रत्युपेक्षणादिसमाचारीं प्राहयितुं महाभतेषु
 व्यवस्थापयितुमुपभ्यादिना समोक्तनात्मसमीपे सवासयितुश्च न कल्पन्ते ॥ ७४ ॥

अवाचनीयानाह—

अविनीतविकृतिप्रतिबद्धाव्यवसितप्राभृता अवाचनीयाः, दुष्टमूढ-
 व्युद्गाहिताश्च दुस्सज्ञाप्याः ॥ ७५ ॥

अविनीतेति, सूत्रार्थदातुर्वन्दनादिविनयरहितोऽविनीतः, तद्वाचने हि बहयो दोषा भवेयुः ।
 घृतादिरसविशेषगृह्यो विकृतिप्रतिबद्ध, अस्यापि वाचने तपोयोगेच्छितफलादीनामभावो दोषः । अनु-
 10 पशान्तरपरमक्रोवोऽव्यवसितप्राभृत, एतस्य वाचने इह लोकतस्यागोऽस्य प्रेरणायां कल्हनात्, प्रान्त-
 वैचता छलनाच्च, परलोकतोऽपि त्यागः, तत्र वृत्तस्य धृतस्य निष्कलत्वात्, ऊपरक्षिप्तवीजवत् । अतो
 विनीतः, अविकृतप्रतिबद्ध, व्यवसितप्राभृतश्च सूत्रार्थवाचनयोग्यः । सम्यक्त्वस्यायोग्यानाह—दुष्टेति,
 तत्रच प्रज्ञापक वा प्रति द्विष्टो दुष्टः स चाप्रज्ञापनीय, द्वेषेणोपदेशाप्रतिपत्तेः । गुणदोषानभिज्ञो मूढः,
 कुप्रज्ञापकदृढीकृतविपर्यासो व्युद्गाहित, सोऽप्युपदेश न प्रतिपद्यते, किन्त्वेतद्विपरीताः सुसंज्ञाप्याः
 15 प्रज्ञापितानामर्थानामनायासतो विज्ञानादिति ॥ ७५ ॥

अथ कल्पस्थितिमाह—

सामायिकच्छेदोपस्थापनीयनिर्विशमानकल्पस्थितिभेदान्निर्विष्टजिनस्थ-
 विरकल्पस्थितिभेदाद्वा त्रिधा कल्पस्थितिः ॥ ७६ ॥

सामायिकेति, सचमविशेषः सामायिक तस्य तद्वैव वा कल्पः—करणमाचार, तदुक्त
 20 'सामर्थ्ये चर्णनायाश्च करणे छेदने तथा । औपम्ये चाधिवासे च कल्पशब्द विदुर्बुधा' इति । सामायि-
 ककल्प, स च प्रथमचरमतीर्थयो साधूनामल्पकाल, छेदोपस्थापनीयस्य सद्भावात्, मध्यमतीर्थेषु
 महाविदेहेषु च यावत्कथिकः, छेदोपस्थापनीयाभावात्, तद्वैव तस्य तत्र वा स्थितिः—मर्यादा सामा-
 यिककल्पस्थिति । सा च नियमरूपाऽनियमरूपा च क्षय्यातरपिण्डपरिहारे चतुर्थामपालने पुरुषज्ये-
 25 ष्ठत्वे वृहत्पर्यायस्येतरणे वन्दनकदाने च नियमरूपा, अचेलतायामाधाकर्मिकभक्ताद्यग्रहणे राजपिण्डा-
 30 ग्रहणे प्रतिष्ठापनकरणे मासकल्पकरणे पशुपणकल्पकरणे चानियमरूपा । पूर्वपर्यायछेदेनारोपणीय
 छेदोपस्थापनीयम्, व्यक्तित्वो महाप्रतारोपणमित्यर्थः, तच्च प्रथमचरमतीर्थयोरेव, तत्कल्पस्थितिश्च
 पूर्वोक्तेषु दक्षसु शानकेष्ववश्यपालनरूपा । ये परिह्वारविद्युद्धितपोऽनुचरन्ति ते निर्विशमानास्तेषां कल्पे
 स्थितिर्निर्विशमानकल्पस्थिति, तद्यथा मीष्मधीतवर्षाकालेषु क्रमेण जघन्य चतुर्थपट्टाष्टमानि मध्यम
 पट्टादीनि, तत्कल्पमष्टमादीनि तपः, पारणञ्चायाममेव, पिण्डैपणासप्तके चाद्योरभिग्रह एव, पञ्चसु
 30 पुत्रैरेष्या अष्टमेवधा च पानकमित्येक द्वयोरभिग्रह इति । आसेविविविक्षितचारिणा निर्विष्टाः,
 अनुपचारिका इत्यर्थः, तत्कल्पस्थितिः, प्रतिविनमायाममात्र तपो भिक्षा तथैवेति । निर्विशमानकाल निर्वि-

प्राञ्च परिहारविशुद्धिका उच्यन्ते । गच्छनिर्गतसाधुविशेषा जिनाखेपा कल्पस्थितिर्जिनकल्पस्थितिः, जघन्यतोऽपि नवमपूर्वस्य तृतीयवस्तुनि सत्युत्कृष्टसत्तु दशसु मित्रेषु प्रथमे सहनने जितकल्प प्रतिपद्यते, दिव्यागुपसर्ग रोगवेदनाश्चासौ सहते, एकाक्येव भवति, दशगुणोपेतस्वण्डिल पयोचारादि जीर्णवलाणि च त्यजति, अस्य वसतिः सर्वोपाधिबिगुद्धा, तृतीयपौरुषां भिक्षाचर्यां पिण्डैषणा चोत्तरासा पञ्चानामेकतरैव, मासकल्पेन विहारः, तस्मान्मेव वीथ्या पप्रदिने भिक्षादनमिति । गच्छप्रतियद्धा आचार्योदयः स्वविरास्तेषां कल्पस्थितिः स्वविरकल्पस्थितिः, सा च प्रप्रञ्चा शिक्षा व्रतान्यर्थमहणमनियतवास शिक्ष्याणां निष्पत्तिर्विहारसामाचारीस्थितिश्च । एवञ्च सामायिके सति च्छेदोपस्थापनीय तस्मिन् निर्विश्रमानक वतो निर्विष्टकायिक तवश्च जितकल्प स्वविरकल्पो वा भवतीति क्रमः ॥ ७६ ॥

कल्पस्थितिव्यतिक्रामिणश्च प्रत्यनीका अपि भवन्तीत्याह—

आचार्योपाध्यायस्यविराणामिहपरोभयलोकानां कुलगणसङ्घानां तप-
स्त्रिग्लानशैक्षकाणां ज्ञानदर्शनचारित्राणां सूत्रार्थतदुभयानां गुरुगतिसमूहा-
नुकम्पाभावश्रुतान्याश्रित्य प्रत्यनीका अपि केचित् ॥ ७७ ॥

आचार्येति, आचार्योदीनां प्रत्यनीकता-प्रतिकूलवाऽऽर्णवादादिभिः, इयञ्च वत्सामिधा-
यक गुरुमाश्रित्य । मानुपत्वलक्षणपर्यायस्येहलोकस्य प्रत्यक्षस्य प्रत्यनीकः, इन्द्रियार्थप्रतिकूलकारित्वात्,
पञ्चाभिवपस्वित् । भोगसाधनादीनामिहलोकोपकारिणा वोपद्रवकारीहल्लोकप्रत्यनीकः । जन्मान्तर 15
प्रति प्रत्यनीक इन्द्रियार्थवत्सरः, ज्ञानादीनामुपद्रवकारी वा परलोकप्रत्यनीकः । उभयलोकप्रत्यनीकश्च
धैर्यादिभिरिन्द्रियार्थसाधनपरो भोगसाधनज्ञानादीनामुपद्रवकारी वा । तत्तल्लोकवित्तधप्ररूपणा वा
तत्तल्लोकप्रत्यनीकता । इयञ्च मानुपत्वादिगत्याभ्रयेण । कुल चान्द्रादिक कोटिकादिर्गणः कुलसमूहः,
गणसमूहः, सङ्घः, एषा प्रत्यनीकताऽऽर्णवादादिभिः, समूहमाश्रित्य ज्ञेयम् । अनुकम्पामाश्रित्य तपस्वी
क्षपक, ग्लानो रोगादिभिरसमर्थः, अभिनवप्रप्रजितः शैक्षः, एतेऽनुकम्पनीया भवन्ति, तत्करणा-
कारणाभ्याश्च प्रत्यनीकता । भावः पर्यायो जीवाजीवगतः, तत्र जीवगत प्रशस्त क्षायिकादिरम-
शसो विवक्षयौदयिकः, क्षायिकादिश्च ज्ञानादिरूपः, ततश्च भाव ज्ञानादि प्रतीत्य प्रत्यनीको वित्तधप्र-
रूपणतो द्रुणतो वा । सूत्र व्याख्येयम्, अर्थस्तत्प्राप्त्यान नियुक्त्यादिसुदुभय द्वितयमिति ध्रुव-
माश्रित्य वत्प्रत्यनीकता सत्र दोषोद्भावनमिति ॥ ७७ ॥

स्वविरकल्पस्थितिप्रतिपन्नस्य विशिष्टनिर्जराकारणान्याह—

25

मनोवाङ्मयैर्निग्रन्थस्य श्रुताध्ययनैकाकिविहारप्रतिमोपसम्पदपश्चि-
ममारणान्तिकसंलेखनाऽऽकाक्षणं महानिर्जरायै ॥ ७८ ॥

मन इति, कथमहमल्प बहु वा श्रुतमध्येष्यामि, कथनेकाकिविहारप्रतिमामुपसपच विहरिष्यामि
कथ चाऽपश्चिममारणान्तिकसंलेखनायात्, कृतमक्षपानप्रत्याख्यानः पादपोषणतः कालभनवकांक्ष-
मापो विहरिष्यामीति मनसा वचसा कायेन पर्यालोचयति यस्तस्य महती कर्मक्षपणा भवति ॥ ७८ ॥ 30

कर्मनिर्नरायाः पुद्गलपरिणामत्वात्तत्परिणामविशेषेण तद्वेत्तार चाह—

पुद्गलः पुद्गलान्तरं प्राप्य रूक्षतया लोकान्ते वा प्रतिहन्त्येत, एक-
द्वित्रिभेदाच्चक्षुस्त्रिधा, ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्भेदतो वस्तुपरिच्छेदः ॥ ७९ ॥

पुद्गल इति, परमाणुपुद्गलोऽयं परमाणुपुद्गल प्राप्य गतेः प्रतिघातमापद्येत, रूक्षतया वा
5 तथाविधपरिणामान्तरात् प्रतिहन्त्येत, लोकान्ते वा, परतो धर्मास्तिकायाभावात् । सचक्षुषामेव तद-
वगमाच्चक्षुर्निरूपयति—एकेति, चक्षुर्लोचन तद्व्यवतोऽक्षि, भावतो ज्ञान, तद्यस्मात्सि स तयोगाच्चक्षुरेव,
चक्षुष्मान् इत्यर्थः । स सख्याभेदाद्विधा, अतिज्ञयवच्छुतज्ञानादिवर्जितं लक्ष्यश्चक्षुरिन्द्रियापेक्ष-
यैकचक्षुः, देवो द्विचक्षुः, चक्षुरिन्द्रियावधिभ्याम्, आवरणक्षयोपशमोत्पन्नशुतावधिज्ञानदर्शनवान्
त्रिचक्षुश्चक्षुरिन्द्रियपरमशुतावधिभिः, स हि साक्षादिव समस्तवस्तूनि हेयोपादेयान्यवलोकयति ।
10 केवलज्ञानी तिवह न व्याह्वयातः, केवलज्ञानदर्शनलक्षणचक्षुर्द्वयकल्पनासम्भवेऽपि चक्षुरिन्द्रियलक्षण-
चक्षुष उपयोगाभावेनासत्कल्पतया चक्षुस्त्रयाभावात्, द्रव्येन्द्रियापेक्षया तु सोऽपि न विरुध्यते । चक्षु-
ष्मतोऽविपरीततया सक्षयराहित्येन वस्तुपरिच्छेदाज्ज्ञानविशेषापेक्षयाऽऽह—ऊर्ध्वेति, भेदत्रयेणाय वस्तु-
परिच्छेदः परमावधिना न तु केवलेन, ज्ञानोपयोगाभावेनोर्ध्वादिक्रमोत्पादासम्भवात् । ज्ञानोत्पादान-
न्तरं प्रथममूर्ध्वलोक जानाति ततस्तिर्यग्लोकं ततश्चाधोलोकमिति क्रमेण पर्यन्ताधिगम्यत्वाद्घोलोको
15 दुरभिगम इति सामर्थ्यात् प्राप्तम् ॥ ७९ ॥

ज्ञानलक्षणर्द्विसाधर्म्याद्विभेदानाह—

विमानवैक्रियपरिचारणर्द्धयो देवर्द्धयोऽतियाननिर्यानवलायृद्धयो
राजर्द्धयो ज्ञानदर्शनचारित्रर्द्धयो गणयृद्धयः ॥ ८० ॥

विमानेति, इन्द्रादेरैश्वर्यं देवर्द्धिः, तत्र विमानसमृद्धिर्द्वौत्रिशलक्ष्णादिकमाहुत्य महत्त्वं रत्नादि-
20 रमणीयत्वञ्च, वैक्रियर्द्धिवैक्रियकरणं वैक्रियशरीरैर्हि जम्बूद्वीपद्वयमसख्यातान् द्वीपसमुद्रान् वा पूर-
यन्ति, कामसेवाया ऋद्धि परिचारणर्द्धिः, अयान् देवानन्यसत्का देवी स्वकीया देवीरभियुज्यात्मा-
नञ्च विकृत्य परिचारयतीत्येवलक्षणा । नगरप्रवेशे तोरणदृश्योभाजनसमर्दादिलक्षणाऽतियानर्द्धिः,
नगरादिनिर्गमे हस्तिकल्पनसामन्तपरिवारादिका निर्यानर्द्धिः, चतुरङ्गवाहनभाण्डागारादिवैलगाद्यर्द्धिः,
एता राजसम्पदः । विशिष्टश्रुतसम्पत् ज्ञानर्द्धिः, प्रवचने निःशङ्कितत्वादिकं प्रवचनप्रभावकशास्त्रसम्पदा
25 दर्शनर्द्धिः निरतिचारिता चारित्रर्द्धिः एता गणिन आचार्यस्य सम्पदः ॥ ८० ॥

अथ लेश्याश्रयेणाह—

दुरभिगन्धलेइयाः कृष्णनीलकापोता, सुरभिगन्धलेइयास्तेजःपद्म-
शुक्ला, स्थितसङ्घिष्टपर्यवजातलेइयाना वालमरणं स्थितासङ्घिष्टपर्यवजात-
लेइयाना पण्डितमरणं स्थितासङ्घिष्टापर्यवजातलेइयानां वालपण्डितम-
30 रणम् ॥ ८१ ॥

दुरभिमगन्धेति, कृष्णनीलकापोतलेश्याना पुद्गलात्मकतया गन्धवत्त्वाद्दुरभिमगन्धता तेज-
 यश्चकृष्णानाञ्च सुरभिमगन्धता विश्लेष्या । एतासा वर्णानामानुरूपा, तेजोलेश्या लोहितवर्णा पद्मलेश्या
 पीतवर्णेति, आद्या नरकतिर्यग्गतिप्रदा सङ्केशहेतवोऽमनोहरा चणतोऽविशुद्धा स्पर्शत स्त्रीतरुक्षा,
 अन्त्यास्त्रियो मनुष्यदेवगतिप्रदा असङ्किष्टा मनोहरा विशुद्धा स्निग्धोष्णाश्च । मरणञ्च बालपण्डित-
 मिश्रभेदम्, विरजिसाधकविवेकरहितत्वात्सचतो बालस्तस्य मरण घाटमरण फलद्विज्ञानसंयुतत्वा ६
 षण्डितः सयतस्तस्य मरण पण्डितमरणम्, अविरतत्वेन बालत्वाद्द्विरतत्वेन च पण्डितत्वात्संयुत-
 सयतो बालपण्डितस्तस्य मरणमिति, तत्र बालमरणस्य त्रिभेदमाह—स्थितेति, अविशुद्धासङ्किश्यमान-
 कृष्णादिलेश्यावस्थित स्थितलेश्य, सङ्किश्यमानलेश्यावस्थित सङ्किष्टलेश्य, विशुद्धा वर्धमानलेश्या-
 वस्थित* पर्वयजातलेश्य, प्रथम कृष्णादिलेश्य सन् यदा कृष्णादिलेश्येष्वेव नरकादिपूप्यद्यते तदा
 प्रथम भवति, यदा तु नीलादिलेश्य सन् कृष्णादिलेश्येषूप्यद्यते तदा द्वितीयम् । यदा च कृष्णादि- 10
 लेश्यः सन् नीलकापोतलेश्येषूप्यद्यते तदा तृतीयम्, पण्डितमरणे सयतत्वादेव लेश्याया सङ्किश्य-
 मानता नास्तीति बालमरणाद्दिशेषो बालपण्डितमरणे तु लेश्याया सङ्किश्यमानता विशुद्धमानता
 च नास्ति मित्रत्वादिति विशेष । वस्तुतः पण्डितमरण द्विविधमेव, सङ्किश्यमानलेश्यानिपेधेनावस्थि-
 तवर्धमानलेश्यत्वान्, व्यपदेशमात्रादेव च त्रिविधत्वमुक्तम्, बालपण्डितमरणत्वेऽपि विभेद सङ्किश्य-
 मानपर्वयजातलेश्यानिपेधेऽवस्थितलेश्यत्वान् त्रैविध्यन्तरस्वेतरव्यावृत्तितो व्यपदेशत्रयप्रवृत्तेरिति ॥८१॥ 15

जन्मान्तरेऽधिकारभेदात्प्राप्यमाह—

प्रवचनमहात्रतजीवनिकायेषु शङ्काकांक्षाविचिकित्सादिमान्निर्ग्रन्थः
 परीपहाभिभूत*, विपरीतश्च परीपहानभिभवति ॥ ८२ ॥

प्रवचनेति, प्रशस्त प्रगत प्रथम वा वचन प्रवचन-आगम, महात्रताणि प्रसिद्धानि, जीव-
 निकायो जीवसमूह, यो ह्यनगारितां प्रपद्य प्रवचनादौ देशत सर्वतः संशयवान् मतान्तरस्यापि साधु- 27
 तया मन्ता फल प्रति शङ्कोपेतस्तत एव द्वैधीभारमापन्नो नैतदेवमिति प्रतिपत्तिको वा प्रवचनादिक न
 सामान्यतः प्रत्येति न वा प्रीतिविषय करोति नापि तदुक्त चिन्तयति स प्रत्रजिताभास शुभाद्य परीपहा
 एतः पुनः पुनरभिभवन्ति, तदेवमनिश्रयततोऽपराक्रमयत प्रवचनादीनि त्रीणि स्थानानि न हिताय
 न सुखाय न निःश्रेयसाय न शुभानुबन्धाय भवन्ति । यत्र निर्ग्रन्थः प्रवचनादौ निरशङ्कित निष्कां-
 क्षितो निर्बिचिकित्सितो न वा क्लृपितः स परीपहानभिभवति न तु तैरभिभूयते तस्य च प्रवचनादीनि 25
 हिवाय सुखाय नि श्रेयसाय शुभाहुर धाय च भवन्ति ॥ ८२ ॥

अयश्चैवविध साधुरिदेष पृथिव्या भवतीत्यर्थेन सम्बन्धेन पृथिवीस्वरूपमाह—

घनोदधिघनवाततनुवातवलयिता पृथिवी, तत्रेकेन्द्रियवर्जाना त्रिसा-
 मयिकविप्रहेणोत्पादः ॥ ८३ ॥

घनोदपीति, रत्नप्रभादिका पृथिवी तिनु विविधु च घनोदध्यादिभि क्रमेणाऽऽपेष्टिता, तत्रा- 30
 म्यन्तर घनोदधिबलय एतो घनवातवलय ततश्च तनुवातवलयमिति, एतानु पृथिवीपूत्कर्षण समय-

प्रयभाविना वक्रगमनेन तारकादीनामुत्पाद , प्रसाना हि प्रसनाड्यन्तरुत्पादाद्वक्रद्वय भवति, तत्र च त्रय एव समया , आग्नेयदिशो नैऋतदिशमेकेन समयेन गच्छति, ततो द्वितीयेन समश्रेण्याऽथ , तत-
स्तृतीयेन वायव्यदिशि समश्रेण्यैवेति । प्रसानामेव त्रसोत्पत्तावेचविध उत्कर्षेण विग्रह । एकेन्द्रि-
यास्त्वेकेन्द्रियेषु पञ्चसामयिकेनाप्युत्पद्यन्ते, घृष्टिस्तात्रसनादीतो यहिरपि तेषामुत्पादात्, तथाहि
५ चिदिशो दिशि प्रथमे द्वितीये लोकनाड्या प्रविशति तृतीय उपरि धावति चतुर्थे घृष्टिर्नाड्या निर्गच्छति
विदिशि पञ्चमे गत्थैकेन्द्रियत्वेनोत्पद्यत इति, सम्भव एवायम्, चतु सामयिक एव भावस्य भगव-
त्यामुत्तत्वात् ॥ ८३ ॥

अथ चतु स्थानक चक्रमुपक्रमते तत्र पूर्वं कर्म कार्यं भवोत्पत्तिरुक्ता, सम्प्रति उत्कार्यस्य भव-
सान्तक्रियोच्यते—

10 तपोवेदनयोस्तारतम्याद्ब्रह्मदीर्घाभ्या प्रव्रज्यापर्यायाभ्यामन्तक्रिया ॥ ८४ ॥

तप इति, चतस्रोऽन्तक्रिया , अन्तक्रिया भवसान्तरकरणम्, यो देवलोकादौ गत्वाऽल्पकर्म-
तया मानुषत्व प्रत्यागत स द्रव्यतो भावतश्चान्तगारिता प्रतिपन्नो द्रव्यभावलोहरहितस्समाधिबहुल
तपस्वी सोऽल्पकर्मप्रत्यायातवत्त्रात्यन्तघोर तप करोति न वा तस्योपसर्गादिसम्पत्त्याऽतिघोरा वेदना
भवति तत्रश्च दीर्घेण प्रव्रज्यापर्यायेण सिद्धिगमनयोग्यो भवति, सकलकर्मनायकमोहनीयपातात्, ततो

15 घातिचतुष्टयपातेन केवलज्ञानात्समस्तवस्तूनि बुद्धयन्ते ततो भवोपमाहिकर्मभ्यो मुक्त्वा सर्वदुःखानामन्त
करोति, यथा भरत इति प्रथमस्थानम् । यस्य न तथाविध तपो नापि परीपहादिजनिता तथाविधा
वेदना दीर्घेण च पर्यायेण सिद्धिर्भवति सैकातक्रियेति भाव । यो गुरुकर्मभिर्महापुमां सन् प्रत्या-
यातोऽथ एव तत्क्षपणाय तथाप्रकारं घोर तप करोति तथाविधामुपसर्गादिवेदनामनुभवति स गज-
मुकुमार इत्याल्पेनैव प्रव्रज्यापर्यायेण सिद्धो भवति तद्वितीय स्थानम् । यो महाकर्मप्रत्यायातो महातपा

20 महावेदनश्च दीर्घतरपर्यायेण सिद्धयति यथा सनखुमार , तद्भवे सिद्धभावेन भवान्तरे सेत्स्यमान-
त्वाविति तृतीयम् । यश्चाल्पकर्मप्रत्यायातोऽविद्यमानतपोवेदनोऽल्पेनैव पर्यायेण सिद्धो भवति यथा
मरुदेवीति चतुर्थं स्थानम् ॥ ८४ ॥

पुरुषविशेषाणां स्वरूपमाह—

द्रव्यभावाभ्यामुन्नताः प्रणताश्च पुरुषा ॥ ८५ ॥

25 द्रव्येति, अगार्थनगरी वा पुरुष कश्चिद्रव्यभावाभ्यामुन्नत पुल्लैश्वर्यादिभिर्लौकिकगुणै
हरीरेण वा गृहस्थपर्याये प्रव्रज्यापर्याये च लोकोत्तरेर्ज्ञानादिभिर्द्वजत, अथधोत्तमभवत्वेनोन्नत
शुभगतित्वेन चोन्नत इति द्रव्यभावाभ्यामुन्नत इत्येक स्थानम् । उन्नतस्त्वथैव कश्चित् ज्ञानविहारादि-
र्दानवया दुर्गातिगमनाद्वा शिथिलत्वे प्रणतो हीन , यथा शैलकणजपिरिति द्वितीयम् । तृतीयन्त्वाद्यौ
प्रणतस्तत्र आगतसवेग उन्नतः शैलकवन्, मेतार्थवद्वा । चतुर्थश्च द्रव्यभावाभ्या प्रणतः, उदायि-
30 नृपभारकवन् कालशौकरिकवद्वा । एष परिणाममाभिलषामि भाव्यम्, आकारबोधक्रियाभेदात् स
विधा, तथा मनःसकलप्रकाशदर्शनलक्षणबोधोपापेक्षया शीलाचारव्यवहारातिक्रियापेक्षयाप्युन्नतत्व-

प्रणतत्वे द्रव्यभावाभ्या वेदितव्ये, आकारो रूपमुन्नतत्वं तस्य सस्यानावयवाविसौन्दर्यात् । उन्नतमना
जात्यादिगुणैरुन्नतत्वात् प्रकृत्यौदार्यादियुक्तमनस्त्वाद्वा, सकल्पो मनोविशेष एव विमर्श इत्यर्थः, तस्यो-
न्नतत्वमौदार्यादियुक्ततया सदर्थविषयतया वा, प्रज्ञा सूक्ष्मार्थविवेचकत्वम्, तस्याश्रोत्रतत्त्वमविसर्वादि-
त्वात्, दर्शनं चक्षुर्ज्ञानं नयमत वा तदुन्नतत्वमप्यविसर्वादित्वादेव, शीलं समाधिस्तत्प्रधानं आचार
शीलाचारस्तस्योन्नतत्वमद्रूपणत्वात्, व्यवहारोऽन्योन्यदानप्रहणादिविवादां वा, उन्नतत्वमस्य श्लाघ्यत्वात् ४
सर्वत्रोन्नतविपर्ययं प्रणतत्वमिति ॥ ८५ ॥

पुनरप्याह—

एवमृजुवक्राभ्यां शुद्धाशुद्धाभ्यां शुच्यशुचिभ्यां चतुर्भङ्गकः ॥ ८६ ॥

एवमिति, द्रव्यभावाभ्या यथासम्भवमित्यर्थः, ऋजुरवक्रो बहिस्त्वाच्छरीरगतवाक्चेष्टाभिः,
तथा ऋजुरन्तर्निर्मायत्वेन सुसाधुवदित्सेकः, तथैव ऋजुरन्तर्मायित्वेन पक्र, कारणवशात्प्रयुक्तार्जवभा- 10
वद्दुःसाधुवदिति द्वितीयः, तृतीयस्तु कारणवशाद्दर्शितबहिरनाजवोऽन्तर्निर्माय इति, शासनरक्षाप्रवृत्त-
साधुवत् । चतुर्थं उभयतो वक्रः, तथाविधगठवदिति । कालभेदेन वा पूर्वं ऋजु सम्प्रत्यपि ऋजुरिति
पूर्वं ऋजु पश्चाद्वक्र इति, पूर्वं वक्र पश्चाद्ऋजुरिति पूर्वं पश्चाच्च वक्र इति चतुर्भङ्गः । एव परिणामना-
श्रित्यापि वाच्यम् । शुद्धाशुद्धाभ्यामिति, शुद्धो जात्यादिना पुनः शुद्धो निर्मलज्ञानादिगुणतया एत-
द्विपक्षोऽशुद्धः, आभ्यामपि चतुर्भङ्गः । शुच्यशुचिभ्यामिति, अत्र शुचि पुरुषोऽपृतिशरीरतया, 15
पुनः शुचिश्च स्वभावेन चतुर्भङ्गः । एव परिणामनाश्रित्यापि ॥ ८६ ॥

पुनरप्याह—

अतिजातानुजातपजातकुलाङ्गारा पुत्राः ॥ ८७ ॥

अतिजातेति, पितुः सम्पदमतिर्लङ्घ्यं जातं सवृत्तोऽतिजातः, अतिरम्यं वा वा यातः
प्राप्तोऽतियात इति वा वाच्यम् । ऋपभवत् । अनुरूपं सम्पदा पितुस्तुल्यो जातोऽनुजातः, अनुयातो 20
वा वाच्यः, अनुगतं पितृविभूत्याऽनुयातं पितृसम इत्यर्थः, महायशोवत्, आदित्यशशासा पित्रा तुल्य-
त्वाच्च । अपेक्षपसदो हीनः पितुः सम्पदो जातोऽपजातः, पितुः सदाशादीपद्वीनगुण इत्यर्थः, आदि-
त्यशोवत्, भरतापेक्षया तस्य हीनत्वात् । कुलस्य स्वगोत्रस्याङ्गार इवाङ्गारो दूषकत्वात्तदुपवापकत्वाद्देति
कुलाङ्गारं फण्टीकवत्, शिष्येष्वपि पुत्रशब्दप्रयोगदर्शनात्सोऽपि चतुर्विधः, तत्रातिजातं सिंह-
गिर्यपेक्षया वैरस्वामिवत्, अनुजातः क्षत्र्यम्भवपेक्षया यशोभद्रवत्, अपजातो भद्रबाहुस्वाम्यपेक्षया 25
स्थूलभद्रवत्, कुलाङ्गारं कुलवालकवत्, उदायिनृपमारकवद्देति ॥ ८७ ॥

पुनरप्याह—

त्वक्खादच्छ्लीखादकाष्ठखादसारखादधुणसमानां भिक्षुणा सारखा-
दकाष्ठखादच्छ्लीखादत्वक्खादसमानानि तपासि ॥ ८८ ॥

त्वक्खादेति, त्वक् वाह्यवल्कं खादतीति त्वक्खादः, छल्लीरभ्यन्तरं वल्कं, काष्ठं प्रसिद्धम्, 30
सारं वाह्यमध्यम्, व्युत्पत्तिः पूरवत्, धुणेन समा जलन्तं सन्तोषित्वान्, आचाम्बानि

प्रान्ताहारभक्षकवाच्यक्त्वाद्घुणसमा भिक्षवः, एव छद्मीखादघुणसमा, अलेपाहारकत्वात्, काष्ठ-
 खादघुणसमा निर्विकृतिकाशरतया, सारखादघुणसमानाश्च सर्वकामगुणाहारत्वान्, एतेषा चतुर्णामपि
 भिक्षुकाणा क्रमवस्त्वोपिशेषानाह सारखादेति, त्वक्त्वात्सारहारारभ्ययहर्तुर्निरभिव्यङ्गत्वान् कर्म-
 भेदमङ्गीकृत्य पञ्चसार सारखादसमान तपो भवति, सारखादघुणस्य सारखादत्वादेव समर्थत्वा-
 ० वज्रतुण्डत्वाच्च । छद्मीखादघुणसमस्य कर्मभेद प्रति काष्ठखादसमान तप, अस्य हि त्वक्त्वाद्घुण-
 समानापेक्षया किञ्चिद्विशिष्टभोजित्वेन किञ्चित्साभिपन्नत्वान् सारखादकाष्ठखादघुणसमानापेक्षया त्वसा-
 रभोजित्वेन निरभिव्यङ्गित्वाच्च सारखादगुणवन्नातितीव्र त्वद्छद्मीखादघुणवन्नातिमन्दादि तपो भवति,
 काष्ठखादघुणसमानस्य च साधो सारखादघुणसमानापेक्षयाऽसारभोजित्वेन निरभिव्यङ्गित्वान् त्वक्-
 छद्मीखादघुणसमानापेक्षया सारतरभोजित्वेन साभिव्यङ्गित्वाच्च छद्मीखादघुणसमान तप प्रज्ञप्तम्,
 10 कर्मभेद प्रति न सारखादकाष्ठखादघुणवदतिसमर्थोदि नापि त्वक्त्वाद्घुणवदतिमन्दम् । सारखादस-
 मानस्य तु साभिव्यङ्गितया त्वक्त्वाद्समान कर्मसारभेद प्रत्यसमर्थं तप स्यात् त्वक्त्वाद्घुणस्य हि
 वत्त्वादेव सारभेदन प्रत्यसमर्थत्वादिति ॥ ८८ ॥

जीवसान्त्वान्नारकाश्रयेणाह—

नैरयिको नरलोकमायातुमिच्छति न च शक्नोति, तीव्रवेदनाभि-
 15 भूतत्वात्, निरयपालै समाक्रम्यमाणत्वात्, अनिजीर्णनिरयवेदनीयत्वाद्-
 वेदितनिरयायुष्कत्वाच्च ॥ ८९ ॥

नैरयिक इति, अधुनोपपन्नो निर्गतमय द्रुममस्मादिति निरयस्तत्र भवो नैरयिको नारक
 इत्यर्थः, स तस्मान्मानुष क्षेत्रे शीघ्रमागतुमिच्छत्यतिप्रबलतथोत्पन्नदुःखानुभवात्, अत एव च न
 समर्थो भयत्यागतु तीव्रवेदनाभिभूतो हि नागतु शक्तः । अम्बादिभिर्नरकपालै पुन पुनः समा-
 २ क्रम्यमाणत्वादागतुमिच्छति वैरत्यन्ताक्रान्तस्वागन्तुमशक्यत्वाच्च शक्नोति चायातुम् । तथा निरययोग्य
 यद्वेदनीयमत्यवाश्रुभनामकर्मोयसाववेदनीय या तस्मिन्नक्षीणेऽवेदितेऽनिजीर्णं च मनुष्यक्षेत्रागमनेऽप्य
 जायते, अयश्चयेऽकर्मनिगडनियत्रित्वाच्च न चायातु समर्थः । एत निरयायुष्के कर्मण्यक्षीणेऽ-
 वेदितेऽनिजीर्णे चेति ॥ ८९ ॥

नारकस्य ध्यानविशेषादिति ध्यानाश्रयेणाह—

२५ क्रन्दनशोचनतेपनपरिदेवनतालक्ष्यमार्त्तम् ॥ ९० ॥

क्रन्दनेति, अतर्कदूर्ध्वमात्रमेकत्र वस्तुनि मनोऽनस्थानं छद्मस्थानं ध्यानम्, तच्चतुर्विधमार्त्तैरौद्र-
 धर्मशुद्धभेदात्, एतत्र क्रव दुःख तन्निमित्तञ्च ध्यानमार्त्तम् । तच्चतुर्विधमनिष्टविषयसयोगयुतस्य तद्वियोगा-
 य चित्तनमेकम्, धनधान्यादिमनोऽविषयसम्बद्धस्य तद्विषययोगाय चित्तन द्वितीयम्, रोगयुतस्य तद्वि-
 प्रयोगाय चिन्तन एतियम्, परिपुष्टिकाममोगसम्प्रयोगसम्प्रयुक्तस्य तद्विषययोगाय चिन्तन चतुर्थम् ।
 ३० द्वितीयं विषयनादिविषयं यत्तुर्बं तत्सम्पाद्यज्ञानादिमोगविषयमिति तयोर्भेदः । शालान्वदे तु द्वितीय-

चतुर्थयोरेकत्वेन चतुर्थं निदानमित्युक्तम् । एवम्भूतमार्त्तध्यान, क्रन्दनता महता शब्देन विवरण, शोचनता दीनता, तेषनता अधुविमोचनम्, परिदेवनता पुनः पुनः छिष्ट भाषणमित्येतेष्वनुभिर्लक्ष्यत इति ॥१०॥

रौद्रध्यानमाश्रित्वाह—

ओसन्नचह्वज्ञानामरणान्तदोषव्यङ्ग्य रौद्रम् ॥ ११ ॥

ओसन्नेति, दोषशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धः, सत्त्वात्ता वषषन्धनादिपीडाकरणशील विद्यु-
नासभ्यासद्भवादिबचनानुबन्धि तीव्रक्रोधलोभाकुलतया परद्रव्यहरणानुबन्धि विषयसाधापनस्य सर्वो-
पायैः परिरक्षणानुबन्धि च प्रणिधानस्वरूप रौद्रध्यानं हिंसानृत्वस्तेयसरक्षणेषु चाद्रुस्येनानुपरतिदक्षणा-
दोसन्नदोषान् सर्वेष्वपि हिंसादिप्रवृत्तिरूपाद्बहुदोषान् कुशाञ्जसस्वारेणाधर्मस्वरूपेषु हिंसाविषु नरका-
दिकारणेषु धर्मयुद्धाऽभ्युदयार्थं वा प्रवृत्तिलक्षणाद्ब्रह्मानदोषादामरणान्तमसञ्जावानुपवापस्य कालसौ-
करिभावेरिव हिंसानो प्रवृत्तिलक्षणापरणान्तोपाधाभिव्यज्यत इति ॥ ११ ॥

अथ धर्मध्यान स्वरूपलक्षणालम्बनानुपदेशाश्रयेणाह—

**आज्ञापायविपाकसंस्थानविचयस्वरूपमाज्ञानितसर्गसूत्रावगाढरुचिल-
क्षय वाचनाप्रतिप्रच्छन्नापरिवर्तनानुप्रेक्षालम्बनमेकानित्याशरणसंसारानुप्रेक्षं
ध्यान धर्म्यम् ॥ १२ ॥**

आज्ञेति, आ-अभिविधिना ज्ञायन्तेऽऽर्था यथा साऽऽज्ञा प्रवचन सा विचीयते निर्णायते पर्या-
लोच्यते वा यस्मिन्सादाहाविचय धर्मध्यानम्, अपाया रणादिजनिता प्राणिनामैहिकानुष्मिका
अनर्थाः सा विचीयते यस्मिन्सादपायविचयम्, विपाको ज्ञानाद्यावारकरादि कर्मफल स विचीयते
यस्मिन्साद्विपाकविचयम्, संस्थानानि लोकादीपसमुद्रजीवादीनां तानि विचीयन्ते यस्मिन्सात् संस्थानविचय-
मिति चत्वारि धर्मध्यानस्य स्वरूपाणि । सूत्रव्याख्याने निर्युक्त्यादौ ध्यानमाज्ञादिति, अनुपवेक्षेन
ध्यानं निःसर्गरुचिः, आगमे आगमाद्वा धृष्टा सूत्ररुचिः, द्वादशाङ्गस्य विस्तराधिगमेन भङ्गात्मव-
गाढरुचिरित्येतानि वल्लक्षणानि, शिष्याय निर्जेरायै सूत्रदानादि वाचना शङ्किते सूत्रादौ वदपनोदनाय
गुरोः प्रच्छन्न प्रतिप्रच्छनम्, पूर्वाधीवस्यै सूत्रादेरविस्मरणनिर्जेरार्थमभ्यासः परिवर्तना, सूत्रार्थानु-
स्मरणमनुप्रेक्षेत्यालम्बन तस्य । 'एकोऽहं च मे कश्चिन्नाहमन्यस्य कस्यचित् । न त पश्यामि यस्माद्
तासौ भावीति यो ममे'त्येवमात्मनोऽसहायस्य भावना एकाऽनुप्रेक्षा, 'काय सनिहितापायः सम्पदः पदमा-
पदाम् । समागमाःसापगमाः सर्वमुत्पादिभङ्गुर'मित्येव पदार्थानां नित्यत्वस्य भावनाऽनित्यानुप्रेक्षा,
'ज'मजरामरणभयैरभितुते व्याधिवेदनामस्ते । जिनवरवचनादन्यत्र नास्ति क्षरण कश्चिद्धोके' इत्यत्रा-
णम्यात्मनो भावनाऽक्षरणानुप्रेक्षा, 'माता भूत्वा दुहित्वा भगिनी भार्या च भवति सप्तारे । प्रजति
मुक्तः पितृता भ्रातृता पुनः शत्रुताञ्चैव' इति चतसृषु गतिषु सर्वावस्थानु संसरणलक्षणसंसारस्य भावना
संसारानुप्रेक्षेति ध्यानात्तरं पयालोचनाति ॥ १२ ॥

सविचारपृथक्त्वाविचारैकत्ववितर्कानिवर्तिसूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिसमु-
च्छिन्नक्रियस्वरूपमव्यथाऽसमोहविवेकव्युत्सर्गलक्ष्यं क्षान्तिमार्दवार्जवमु-
त्तयालम्बनमनन्तवृत्तिविपरिणामाशुभाषायानुप्रेक्ष शुद्धं ध्यानम् ॥ ९३ ॥

- 5 सविचारेति, विचार—अर्थाङ्गज्ञाने व्यञ्जनादर्धे तथा मनःप्रभृतीना योगानामन्यतरस्माद-
यतरस्मिन् विचरणम्, तेन युत तर्कद्रव्याश्रितानामुत्पादादिपर्यायाणा पृथक्त्वेन भेदेन पूर्वगत-
ध्रुतालम्बनो नाना नयानुसरणलक्षणो वितर्को यस्मिन्साधाविधमेक स्वरूपम् । अर्थव्यञ्जनयोरितरस्मा-
दितरत्र मन प्रभृतीनाश्चान्यतरस्मादयत्र सञ्चरणलक्षणविचारविधुर तथोत्पादादिपर्यायाणामेकत्वेना-
भेदेनायतमपर्यायालम्बनतया पूवगतध्रुताश्रयो व्यञ्जनरूपोऽर्थरूपो वा वितर्को यत्र तथाविध द्विती-
10 यम् । प्रवर्धमानतरपरिणामादनिवर्त्ति केवलिनो निर्वाणगमनकाले निरुद्धमनोवाग्भोगस्याद्धेनिरुद्धकाय-
योगस्य फायिकी उच्छ्वासादिका सूक्ष्मा क्रिया यस्मिन्साटश तृतीयम् । अनुपरतिस्वभाव तथा शैलेष्ठी-
करणे निरुद्धयोगत्वाद्यस्मिन् फायिक्यादिका क्रिया क्षीणा तथा स्वरूप चतुर्थम् । तस्य लक्षणानि देवादि-
कृतोपसर्गादिजनितचलनाभाव, अव्यया, देवादि कृतमायाजगितस्य सूक्ष्मपदार्थविषयस्य च मोहा-
भावोऽसमोहः, देहादात्मन आत्मनो वा सर्वसयोगाना बुद्ध्या प्रवृत्तयः विवेकः, निस्सङ्गतया देहो-
15 पाधिसागो व्युत्सर्गः, याभिः शुद्धध्यान समारोहति वा आत्मादय आलम्बनानि, भवसत्त्वानस्थान-
न्ततयाऽनुप्रेक्षणमात्रतद्वृत्तितानुप्रेक्षा, वस्तूना नानाप्रकारेण परिणमनभावना विपरिणामानुप्रेक्षा, सप्ता-
रस्माशुभत्वभाषयानाऽनुभाषानुप्रेक्षा, आश्रवाणामपायभावनाऽपायानुप्रेक्षेति तस्यानुप्रेक्षाः ॥ ९३ ॥

अथ मोहविवेकफपायाधयेणाह—

कपाया आत्मपरोभयतदभावप्रतिष्ठिता. क्षेत्रवास्तुशरीरोपध्याश्रिता

- 20 अनन्तानुबन्ध्यप्रत्यार्यानप्रत्यास्थानसंज्वलनशीला आभोगानाभोगोपशा-
न्तानुपशान्ताश्च कर्मचयनफला. ॥ ९४ ॥

कपाया इति, क्रोधमानमायालोभरूपा इत्यर्थे, कपति द्विनस्ति देहिन इति कप कर्म तस्यायो
उभयेतुत्वान् कपायः, क्रोधमोहनीयोदयसम्पाद्यो जीवस्य परिणामविशेषः क्रोध, क्रोधमोहनीयकर्मय
या, एष मानादयोऽपि, तत्र सामान्यत कपायाश्चत्वारश्चतुर्धिशतितमे पदे याचकैमानिकाना भवति ।
23 ते चतुःप्रतिष्ठिता, यथाऽऽत्मापराधेनैदिकामुष्मिकापायदर्शनादात्मविषया आत्मप्रतिष्ठिताः, परेणा-
श्रोत्रादिनोदीरिवाः परविषया वा परप्रतिष्ठिताः, आत्मपरविषया उभयप्रतिष्ठिताः, आश्रोत्रादिकारण-
निरपेक्षाः केचन त्रयोदिवेदनीयोदयादे भवति तेऽप्रतिष्ठिता, जय च चतुर्धभेदो जीवप्रतिष्ठितोऽप्या-
त्मादिविषयेऽनुत्पत्त्यादमतिष्ठित उच्ये ननु संप्रधाऽप्रतिष्ठिताः । एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणा कोपस्या-
दिप्रतिष्ठितत्वं पूर्वभये उत्परिणामपरिणतमरणेनोत्पन्नानामिति । ते च तारकादीनां स्व स्वमुत्पत्तिस्थान-
30 लक्षण क्षेत्र वास्तु—गृह कु—संस्थित पिरूप या क्षीरं यद्यस्योपकरण तदाश्रित्य भवति, एकेन्द्रियाणातु-

भवान्तरापेक्षया । एवमनन्त भवमनुवध्नन्ति—अविच्छिन्नं त्रुर्वंतीत्यवगीला अनन्तानुर्गघनः, सम्य-
दर्शनसहभाविक्षमादिस्ररूपोपशमादिचरणलवविग्रन्धिन, तेषा चारित्रमोहनीयत्वात् । न चोपशमा-
दिभिरेव चारित्री, अल्पत्वात्, यथाऽमनरको १ सक्षी ऋन्तु महत्वा मूलगुणादिरूपेण चारित्रेण चारित्री,
मन सद्मया सक्षिपत्, अत्र एव त्रिविध दर्शनमोहनीय पञ्चविंशतिविध चारित्रमोहनीयमिति, न विद्यते
प्रत्याख्यानमणुप्रतादिरूप यस्मिन् सोऽप्रत्याख्यानो देशविरत्नावारकः, प्रत्याख्यान सर्वविरतिरूपमेव 5
आवृणोतीति प्रत्याख्यानानावरणम् । सञ्जलयति दीपयति मर्मसात्रथविरतिमपि, इन्द्रियार्थसम्पाते वा
सञ्जयति दीप्यति इति सञ्जलनो यथाख्यातचारित्रावारक । आभोगो ज्ञान तेन निर्वर्तितो यज्ज्ञानन्
कोपविपाकादि रूप्यति स आभोगनिर्वर्तित मोधादि, इतरस्तु यदज्ञानन् रूप्यति सोऽनाभोग-
निर्वर्तित, उपशान्तोऽनुदयायस्य, तद्व्रतिपश्रोऽनुपशान्तः, एकेन्द्रियादीनामाभोगनिर्वर्तित सङ्घिपूर्व-
भवापेक्षया, अनाभोगनिर्वर्तितस्तु तद्व्रतापेक्षयापि, उपशान्तो नारकादीना विशिष्टोदयाभावात्, अनु- 1
पशान्तो निर्धिचार एव । एभिः क्रोधादिभिश्चतुर्भिर्जीवैः कर्मप्रकृतीना कालत्रयेऽपि चयन, उपचयन
बन्धनमुदीरण वेदन देशनिर्जरणञ्च करोति, तत्र कवायपरिणतस्य कर्मपुद्गलोपादानमात्र चयनम्, चित्त-
स्यावाधाकाल मुक्त्वा ज्ञानावरणादितया निपेक उपचयनम्, तस्यैव निपिक्त्वा पुनरपि कवायपरिण-
तिविशेषाभिकाचन घन्धनम्, अनुदयप्राप्तस्य कर्णेनाकृष्योदये प्रक्षेपणमुदीरणम्, स्थितिक्षयादुदय-
प्राप्तस्य कर्मण उदीरणाकरणेनबोदयभावमुपनीतत्वानुभवन वेदनम् । कर्मणोऽकर्मत्प्रभवन निर्जरण 1
तत्र देशत सर्वनिर्जरायाश्चतुर्विंशतिदण्डकेऽसम्भवात् ॥ ९४ ॥

पुरुषविशेषानधिकृत्यैव पुनराह—

आपातासवासभद्रकाः संवासानापातभद्रका आपातसवासभद्रका
अनापातासवासभद्रका पुरुषा ॥ ९५ ॥

आपातेति, आपतनमापात प्रथममीलकस्य भद्रको भद्रकारी, सवास चिर सहवासस्यत्र 20
न भद्रको द्विसकृत्वात् ससारकारणनियोनकत्वाद्देति, सह सप्रसतामत्यन्तोपकारितया सवासभद्रक-
स्तथाऽनालापकठोरालापादिनाऽऽपातभद्रकश्चेति, एवमेवान्यो द्वावपि भाव्यौ ॥ ९५ ॥

पुनरप्याह—

आत्मपराश्रयेण वर्ज्यस्य दर्शनोदीरणोपशमना ॥ ९६ ॥

आत्मेति, यच्च द्विसात्वादि पाप कर्म तदात्मनः सम्बन्धि कलहादौ पश्यति पश्चात्तापा- 25
वितत्वान् परस्य त प्रत्युद्वासीनत्वादित्येक स्थानम्, अन्यस्तु परस्य नात्मनः साभिमानत्वादिति द्विती-
यम्, इतर उभयोः, निरनुशयत्वेन यथावद्वस्तुनोवात्, अपरस्तु नोभयोर्विमूढत्वात् । एव दृष्ट्वा चैक
आत्मन सम्बन्ध्यवस्यमुदीरयति भणति यदुत मया कृतमेतदिति, उपशान्त वा पुन. प्रवर्त्तयति,
एवमुपशमयति निवर्त्तयति पाप कर्म वेति ॥ ९६ ॥

ससारापेक्षया चतु स्थानमाह—

द्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षण संसारः, परिकर्मसूत्रपूर्वगतानुयोगरूपो
दृष्टिवादः ॥ ९७ ॥

द्रव्येति, इतश्चेत्परिभ्रमण संसारः, तत्र संसारशब्दार्थसंज्ञानुपयुक्त, जीवपुद्गलना

- 5 द्रव्याणां वा यथायोग भ्रमण द्रव्यसंसार । तेषामेव क्षेत्रे चतुर्दशरज्ज्वात्मके यत्संसारण स क्षेत्रसंसार ,
यत्र वा क्षेत्रे संसारो व्याख्यायते तदेव क्षेत्रमभेदोपचारात् संसारो यथा रसवती गुणलिकेत्यादि ।
कालस्य दिवसपक्षमासवर्षयनसवत्सरादिलक्षणस्य संसारण चक्रन्यायेन भ्रमणम्, पत्योपमादिकाल-
विशेषविशेषित वा यत्कस्यापि जीवस्य नरकादिषु स फलसंसारः, यस्मिन् वा काले पौरुष्यादिके संसारो
व्याख्यायते स कालोऽपि संसार उच्यते अभेदात् । संसारशब्दाभिज्ञसूत्रोपयुक्तो जीवपुद्गलयोर्वा संस-
10 रणमात्रमुपसर्जनीकृतसम्बन्धिद्रव्य भावना यौदयिकादीना वर्णादीना वा संसारणपरिणामो भावसं-
सार । अथञ्च द्रव्यादिसंसारोऽनेकनैर्दृष्टिवादे विचार्यत इति दृष्टिवादचतुःस्थानमाह परिकर्मैति, दृष्टयो
दर्शनानि नया उच्यन्तेऽभिधीयन्तेऽवतरन्ति यस्मिन्नसौ दृष्टिवादे द्वादशमङ्गम्, तत्र सूत्रादिमहण-
योग्यत्वासम्पादनसमर्थं परिकर्म, तच्च सिद्धसेनिकादि, सूत्राणि ऋजुसूत्रादीनि द्वाविंशतिर्भवन्ति, इह
सर्वद्रव्यपर्यायनयाचर्यसूचनास्तुत्राणि । समस्तश्रुतात् पूर्वं करणात् पूर्वोक्ति, तानि चोत्पादमप्रायणीय
15 वीर्यमस्तिनास्तिप्रवाद ज्ञानप्रवाद सत्यप्रवादमात्मप्रवाद कर्मप्रवाद पूर्वं प्रत्याख्यान विद्यानुवादमवध्य
प्राणायुःत्रियाविशाल पूर्वं विन्दुसारश्चेति चतुर्दश, तेषु प्रविष्टं ध्रुव पूर्वगत पूर्वोक्तैव, योजन योग,
अनुरूपोऽनुकूलो वा सूत्रस्य निजाभिधेयेन योग इत्यनुयोग, स चैकस्तीर्थकराणां प्रथमसम्यक्प्रवाति-
पूर्वमवादिगोचरो य स मूलप्रथमानुयोगोऽभिधीयते । यस्तु कुलकरादिवक्तव्यतागोचरं स गण्डिका-
नुयोग इति ॥ ९७ ॥

- 20 पूर्वगते प्रायश्चित्ताभिधानात्तस्य चतु स्थानमाह—

ज्ञानदर्शनचारित्र्यव्यक्तकृत्यभेदात् प्रतिषेधनसंयोजनारोपणपरिकुञ्च-
नभेदाद्वा प्रायश्चित्तम् ॥ ९८ ॥

- ज्ञानेति, ज्ञानमेव पाप छिनत्ति प्रायश्चित्त वा शोधयतीति निरुक्त्या ज्ञानप्रायश्चित्तम्, पव-
मन्यत्रापि, जीवोऽत्र चित्तशब्देनोच्यते चित्तचित्तवतोरभेदात्, व्यक्तस्य भावतो गीतार्थस्य कृत्य करणीय
25 व्यक्तकृत्य प्रायश्चित्त गीतार्थो हि शुकलापवर्षालोचनेन यत्किञ्चित् करोति, तत्सर्वं पापविशोधकमेव
भवति, अथवा ज्ञानाद्यतिचारविशुद्धयर्थं यान्यालोचनादीनि प्रायश्चित्तानि विशेषतोऽभिहितानि तानि
तथा न्यपदिश्यन्ते, अथवा विद्वत्कृत्य, विशेषेणावस्थानौचित्येन विशेषेणानभिहितमपि त्रितीर्णमध्य-
शुद्धात् यत्किञ्चिन्मध्यस्थगीतार्थेन कृत्यमनुष्ठानं तद्विद्वत्कृत्य प्रायश्चित्तमेव, प्रकारान्तरेणाह प्रतिषेध-
नैति, प्रतिषेधस्यासेवनमवल्यसमाचरण प्रतिषेधणम्, तच्च द्विधा परिणामभेदात् प्रतिषेधणीयभेदाद्वा,
30 भावः प्रतिषेधना स पुनः कुशलोऽकुशलो वा भवेत्, कुशलेन भवति कल्प, अकुशलपरिणामाद्द्वयः ।
प्रतिषेधणीयभेदाच्च 'मूलगुणोत्तरगुणेषु द्विविधा प्रतिषेधणा समासेन । मूलगुणेषु पञ्चविधा विषेध-

विशोभ्यादिका इतरा' ॥ तस्यां प्रायश्चित्तमालोचनादि । सयोजनमेकजातीयातिचारमीलनम्, यथा शय्यातरपिण्डो गृहीतः सोऽप्युद्वारद्वैस्तादिना सोऽप्यभ्याहृतः सोऽप्याधार्मिकक्षत्र यत् प्रायश्चित्त वत्सयोजनप्रायश्चित्तम्, तथाऽऽरोपणमेनापराधप्रायश्चित्ते पुन पुनरासेवनेन विजातीयप्रायश्चित्ताभ्यारोपणम्, यथा पञ्चरात्रिदिवप्रायश्चित्तमापन्न पुनस्तत्सेवने दशरात्रिदिव पुनः पञ्चदशरात्रिदिवमेव यावत् पण्मासात् तत्तत्स्वाधिक तपो देय न भवति, अपि तु शेषतपासि तत्रैवान्तर्भावनीयानि, ६ इह तीर्थे पण्मासान्तरात्तपस इति । आरोपणया प्रायश्चित्तमारोपणप्रायश्चित्तम् । परिकुञ्चनमपराधस्य द्रव्यक्षेत्रकालभावाना गोपायनमन्यथा सत्तामन्यथाभजन परिकुञ्चना परियञ्चना वा तस्याः प्रायश्चित्तमिति ॥ ९८ ॥

प्रायश्चित्तम्य कालापेक्षत्वात्काल निरूपयति—

प्रमाणयथायुर्निवृत्तिमरणाद्वाकालभेदः कालः ॥ ९९ ॥

10

प्रमाणेति, प्रमीयते परिच्छिद्यते येन वपशतपत्योपमादि तत्प्रमाण तदेव काल प्रमाणकालः, स षाड्वाविशेष एव दिवसादिलक्षणो मनुष्यक्षेत्रान्तर्वर्त्तति, यथा—यत्प्रकारेण नरभाविभेदेन आयुः—कर्मविशेषो यथायु, तस्य रौद्राविभ्यानाविना निवृत्तिर्धन्येन तस्या सकाशात्तः कालो नारकादित्वेन स्थितिर्जावाना स यथायुर्निवृत्तिकालः, अयमप्यद्वाकाल एवायुष्कर्मभुवविशिष्टः सप्तसप्तादिजीवाना वर्धनादिरूपः । मृत्योः कालो मरणकालः, अयमद्वासमयविशेष एव मरणविशिष्टो मरणमेव वा काल 15 मरणपर्यायत्वाविति, अद्वैय कालोऽद्वाकालः, कालशब्दो हि वर्णप्रमाणशालादिष्वपि वर्त्तते ततोऽद्वाकालेन विशिष्यते, अथञ्च सूर्यक्रियाविशिष्टो मनुष्यक्षेत्रवर्त्ता समयादिरूपोऽवसेय इति ॥ ९९ ॥

अथ जीवाश्रयेणाह—

भरतैरवतेषु मध्यमा द्वाविंशतिरहन्तश्चतुर्यामं धर्मं सर्वतः प्राणाति-
पातविरमणं मृपावादविरमणमदत्तादानविरमणं वहिर्द्धापरिग्रहविरमणं 20
प्रज्ञापयन्ति सर्वेषु महाविदेहेष्वहन्तोऽपि ॥ १०० ॥

भरतेति, मध्यमा पूर्वपश्चिमवर्जाः, चत्वारो यमा एव यामा नियुक्तयो यस्मिन्, वहिर्द्धा मैथुन परिग्रहविशेषः परिग्रहस्त्वयोर्द्वैकत्वम्, अथवा वहिस्तात्परिग्रहविरमण धर्मोपकरणद्विष्टः परि-
ग्राह्य वस्तु ततो निवृत्तिरित्यथा, अत्र पक्षे मैथुन परिग्रहेऽन्तर्भवति, न ह्यपरिगृहीता योपिद्रव्यव इति
प्रत्याख्येयस्य चतुर्विधत्वाच्चतुर्यामता धर्मस्य । इय चेह भावना, मध्यमतीर्थकराणा विदेहकानाश्च चतु- 25
र्यामधर्मस्य पूर्वपश्चिमतीर्थकरयोश्च पञ्चयामधर्मस्य प्ररूपणा शिष्यापेक्षया परमार्थतस्तु पञ्चयामसौबो-
भवेपामप्यसौ, यत् प्रथमपश्चिमतीर्थकरतीर्थसाधन ऋजुत्वा यक्रजडाश्चेति, तत्रादेय परिग्रहो वर्ज-
नीय इत्युपदिष्टे मैथुनवर्जनमयवोदु पाठयितुश्च न क्षमा, मध्यमविदेहजतीर्थकरतीर्थसाधवस्तु ऋजु-
प्रसत्यात्तद्वोदु वर्जयितुश्च क्षमा इति ॥ १०० ॥

हिंसादिभ्योऽनुपरतोपरताना दुर्गतिमुगती भवत इति चत्रेदानाह—

नैरयिकतिर्यग्योनिकमनुष्यदेवभेदा दुर्गतिः, सिद्धदेवमनुजसुकुल-
प्रत्यायातिभेदा सुगतिः ॥ १०१ ॥

नैरयिकेति, स्पष्ट निन्दितमनुष्यापेक्षया मनुष्यदुर्गति, किस्त्रिषिकायपेक्षया देवदुर्गतिः, देव-
कुलादौ गत्वा सुकुले इक्ष्वापादौ प्रत्यायातिः प्रत्यागमन सुकुलप्रत्यायातिः, इयञ्च तीर्थकरादीनामेवेति
मनुष्यसुगतेर्भागभूमिजादिमनुष्यत्वरूपाया भिद्यते ॥ १०१ ॥

पुनर्जावाश्रयेणाह—

क्रोधमानमायालोभैर्मनोवाक्कायेन्द्रियैर्वा प्रतिसंलीना अप्रतिसली-
नाश्च ॥ १०२ ॥

10 क्रोधेति, क्रोधादिक वस्तु वस्तु प्रति सम्यग्लीना निरोधयन्तः प्रतिसंलीनाः, तत्र श्रेय प्रत्यु-
वचननिरोधेनोदचप्राप्तविफलीकरणेन च प्रतिसलीनः क्रोधप्रतिसलीनः । एवमप्रेऽपि, कुशलमनउदी-
रणेनाकुशलमनोनिरोधेन च मनः यस्य प्रतिसलीन स मनःप्रतिसलीनः, सन्धारिषु मनोहानमनोहेषु
रागद्वेषपरिहारीन्द्रियप्रतिसलीनः, एवद्विपर्ययोऽप्रतिसलीनः ॥ १०२ ॥

असलीनता प्रकारान्तरेण दर्शयति—

15 दीनादीनताभ्यां परिणामरूपमन.संकल्पैः पुरुषाश्चतुर्विधाः ॥ १०३ ॥

दीनेति, दीनो दैन्यवान् क्षीणोर्जितवृत्तिः पूर्वं पश्चादपि दीन एव, अथवा महिर्दृष्ट्या दीनोऽन्त-
र्दृष्ट्यापि दीन इत्येको भङ्गः दीनोऽदीनश्चेति द्वितीयः, अदीनो दीनश्चेति तृतीयः, उभयथाऽदीन इति
चतुर्थः, परिणामापेक्षया बहिर्दृष्ट्या म्लानवदनत्वादिगुणयुक्तदरीरेण दीनः सन् पुनर्दीनत्वया परिणतोऽन्त-
र्दृष्ट्या दीनः सन्नदीनपरिणतः, अदीनः सन् दीनपरिणतः, अदीन सन्नदीनपरिणतश्चेति एव रूपायपे-
20 क्षयापि दीनरूपः मलिनजीर्णवस्त्रादिनेपथ्यापेक्षया, दीनमनाः स्वभावत एवातुम्वचताः, दीनसंकल्पः
उन्नतचित्तस्वाभाव्येऽपि कथञ्चिद्वीनविमर्शः एव प्रह्लाददृष्टिशीलसमाचारायपेक्षयापि भाव्यम् ॥ १०३ ॥

- याचःस्वरूपभणनाय विकथाकथाप्रकरणमाह—

स्त्रीभक्तदेशराजकथा विकथा., आक्षेपणीविक्षेपणीसवेदनीनिर्वेदनी-
कथा धर्मकथा ॥ १०४ ॥

25 स्त्रीति, सयमथापकत्वेन विरुद्धा कथा अचनपद्धतिर्धिकथा, स्त्रीणां स्त्रीषु वा कथा स्त्रीकथा,
एव भक्तस्य भोजनस्य देशस्य जनपदस्य राज्ञो नृपस्य कथेति । तत्र स्त्रीकथा जातिकुलरूपनेपथ्याश्रयेण,
तत्र धिगत्राक्षणीर्षवामावे वा जीवन्ति सूता इव । धर्म्या मन्ये जने शूत्रीः पतिव्रतेऽप्यनिन्दिताः इति
प्राञ्छणीप्रवृत्तीनामन्यतमाया वा प्रशसा निन्दा वा सा जातिकथा । 'अहो शौचवपुत्रीणां साहसं

जगतोऽधिकम् । पत्युर्धृतौ विशन्त्यमौ याः प्रेमरहिता अयीत्युपादिकुलोत्पन्नानामन्यतमाया यत् प्रशसावि सा कुलकथा । पन्द्रवक्रा सरोजाक्षी सतीः पीनघनस्तनी । किं लटी नो मता साऽस्य देवानामपि दुर्लभे'त्वान्धीप्रभृतीनामन्यतमाया रूपस्य यत्प्रशसावि सा रूपकथा । 'विद्युत्तारीरौहीष्या बहुवस्तनाच्छादितवाङ्मलविकृत्वात् । यद्यौवन न यूनाद्भ्रमुर्भोदाय भवति सदै'ति वासनेवान्यतमायाः कृच्छ्राशन्धादिनेपथ्यस्य यत्प्रशसावि सा नेपथ्यकथेति । स्त्रीकथायाश्चैते दोषाः 'आत्मपरयोर्नोहोदी-5 रणोद्गाहः सूत्राविपरिहानिः । ब्रह्मचर्यस्वागुप्तिः प्रसङ्गहोपाश्च गमनादि' इति । आवापनिर्वापारम्भ-निष्ठानकथाश्रयेण भक्तकथा भवति, शाक्युतादीन्येतावन्ति तस्या रसवत्यामुपयुज्यन्त इत्येव रूपाऽऽ-वापकथा, एवावन्तस्त्रय पकापकाभेदा व्यञ्जनभेदा वेति निर्वापकथा, तिचिरादीनामियथा तत्रोप-योग इत्यारम्भकथा, एतावत्प्रविण तत्रोपयुज्यत इति निष्ठाकथा, तत्र दोषा, 'आहारमन्तरेणापि गृह्या जायते साङ्गारम् । अजितेन्द्रियतौदरिक्वाद्स्वतुष्टादोषश्चे'ति । देशविधिदेशविकल्पदेशच्छन्द-10 देशनेपथ्यकथाश्रया देशकथा, वैशे मगधादौ विधिर्विरचना भोजनमणिभूमिकादीनां भुज्यते वा यद्यप्र प्रथमतयेति देशविधिः तत्कथा देशविधिकथा, एवमप्रेऽपि, विकल्पः सत्यनिष्पत्तिः, वप्रकृपाविशेषकुल-भ्रष्टानाविशेषश्चेति, छन्दो गम्यागम्यविभातो यथा लालदेशे मातुलभगिनी गम्या, अन्यत्रागम्येति, नेपथ्य स्त्रीपुरुषाणा वेपः स्वाभाविको विभूपाप्रत्ययश्चेति, इह दोषा 'रागद्वेषोत्पत्तिः स्वपक्षपरपक्ष-तद्व्यापिकरणम् । बहुगुण एष इति देशः श्रुत्वा गमन चायेयामि'ति । अतियानकथा निर्माणकथा 15 वल्लवाहनकथा कोशकोष्ठागारकथा च राजकथा राजादेर्नगरादौ प्रदेशकथाऽतियानकथा, यथा 'सित-सिन्धुरक्तधगवतः सितचामरः श्वेतछत्रछन्नभाः । जननयनकिरणश्वेत एष प्रविशति पुरे राजे'ति । निर्गोनकथा निर्माणकथा, यथा 'वाद्यमानायुधममन्दवन्दिशब्द मिलत्सामन्तम् । सधुन्धसैन्यमुद्धूत-थिह नगराम्नो निर्याति' इति । वल्ल इत्यादि, वाहन वेगसरवि तत्कथा यथा 'श्वेपद्वय गर्जद्रज पन-धनायमानरथद्वधम् । कस्यान्यस्यापि सैन्य निर्नाशितश्चसुसैन्य भोः' इति, भाण्डागारं कोश, धान्या-20 गारं कोष्ठागारं तत्कथा यथा 'पुढपपरम्परप्रप्तो न भूतविश्वम्भरेण कोशेन । निर्जितवैश्रवणेन तेन समः को मृजोऽन्य' इति । तत्रैते दोषाः 'चारिकचौराभिमरा हृतमारितशका कर्तुंकामा वा । सुक्रानुक्तयो-रवधावन कुर्याद्वाऽऽज्ञासाप्रयोगमि'ति । अथ धर्मकथा प्राह आक्षेपणीति, आक्षिप्यते मोहात्तत्त्व प्रत्याकृत्यते श्रोताऽन्येलाक्षेपणी, मिक्षिप्यते सम्मार्गात् कुमार्गे कुमार्गाद्वा सम्मार्गे श्रोताऽन्येति; विक्षेपणी धर्मकथाधिकारादत्रोत्तरपक्ष एष प्राह, सवेगयति संवेग करोति सवेज्यते संवेग प्राहते वा श्रोताऽ-25 नयेति सवेदनी सवेजनी वा, निर्विद्यते ससारादेर्निर्विण्णः क्रियतेऽन्येति निर्वेदनीकथा । आचार-व्यवहारप्रवृत्तिदृष्टिवावाश्रयेणाया कथा भवति, आचारो लोचान्नावि, तत्प्रकाशनेनाक्षेपणी, व्यव-हार कथञ्चिदापन्नदोषव्यपोहाय प्रायश्चित्तक्षण, प्रवृत्तिः सदायापनस्य श्रोतुर्मुथुरवचने प्रज्ञापनम्, दृष्टिवादः श्रोत्रपेक्षया नयानुसारेण सूक्ष्मजीवादिभावकथनम्, आचारादयो ग्रन्था वा । विक्षेपणीकथा च स्वसिद्धान्तगुणानुदोषयित्वा ततः परसमयदोषकथनम्, तथा परसमयकथनपूर्वक स्वसमयगुण-30 व्यवस्थापनम्, एव परसमयेषु पुष्पाश्रय्यायेन यो यावान् जिनागमवचवाद्सदृशतया, सम्पग्यादृश कथयित्वा देवदेव भो जितप्रणीततत्त्वविद्वज्जान्मिध्यावाद्दत्तस्य दोषदर्शनपूर्वक वपनम्, परसम-

वेद्येव मिथ्यावाद कथयित्वा सम्यग्वादात्सापत्नमिति । इदपरलोकस्वपरशरीराश्रयेण सवेदनी, तदेह-
लोको मनुष्यजन्म, सर्वमिदं मानुषत्वमसारमश्रुव कदलीस्तम्भसमानमित्यादिरूपतया तत्स्वरूपकथनेन
संवेगोत्पादनम्, देवा अपीर्ष्याविपादभववियोगादिदुःखैरभिभूताः किं पुनस्तिर्यगादय इति देवादिभव-
स्वरूपकथनरूपा परलोकसवेदनी, यदेतदस्मदीय शरीरं तदशुच्यशुचिकारणजातमशुचिद्वारविनिर्गतमिति
न प्रतिबन्धस्थानमित्यादिकथनरूपाऽऽत्मशरीरसवेदनी कथा । एव परशरीरसवेदन्यपि भाव्या ।
इहलोके दुःखीर्णानि कर्माणीहलोके दुःखफलविपाकयुतानि भवन्ति, कानिचित् परलोके दुःखानु-
भवयुतानि च, परलोके दुःखीर्णानि चेहलोके दुःखफलविपाकसंयुक्तानि, कानिचिद् परलोक इति
व्यावर्णनं निर्वेदनी कथा एव सुवीर्णकर्माश्रयेणापि चतुर्भङ्गो वाच्यः ॥ १०४ ॥

वाग्विशेषमभिधाय कायविशेषमाह—

10 शरीरस्य कृशदृढत्वाभ्यां ज्ञानदर्शनम् ॥ १०५ ॥

शरीरस्येति, चेचित्पूर्वं पश्चादपि कृशा, अन्ये पूर्वं कृशाः पश्चाद्दृढाः, अपरे पूर्वं दृढाः पश्चात्
कृशाः, इतरे तु पूर्वं पश्चादपि दृढा । भावेन कृशो हीनसत्त्वादित्वात्, पुनः कृशः शरीराविभिरिति
चतुर्भङ्गः । तथा कृशशरीरस्य विचित्रतपसा भावितस्य शुभपरिणामसम्भवेन तदावरणक्षयोपशमादि-
भावात्, ज्ञानदर्शनं—ज्ञानञ्च दर्शनञ्च, ज्ञानेन सह वा दर्शनं छात्रास्तिक कैवलिक वा तत्समुत्पद्यते न
15 दृढशरीरस्य, तस्य सुपचितत्वेन बहुमोहतया तथाविधशुभपरिणामाभावेन क्षयोपशमाद्यभावादित्येक,
तथाऽमन्दसहननस्याल्पमोहस्य दृढशरीरस्यैव ज्ञानदर्शनमुत्पद्यते, स्वस्थशरीरतया मनःसास्थ्येन शुभ-
परिणामभावत क्षयोपशमादिभावात्, न कृशशरीरस्य, अस्वास्थ्येन द्वितीयः, तथा कृशस्य दृढस्य
वा तदुत्पद्यते विशिष्टसहननस्याल्पमोहस्योभयथापि शुभपरिणामभावात् कृशत्वदृढत्वे नापेक्षत इति
चतुर्थः । कृशशरीरस्य दृढशरीरस्य च न तदुत्पद्यत इति चतुर्थं, तथाविधपरिणामाभावात् ॥ १०५ ॥

20 ज्ञानदर्शनव्यापातमाह—

छयादिकथावादिनो विवेकव्युत्सर्गाभ्यां न सम्यगात्मानं भावयितुः
पूर्वरात्रापररात्रकालसमये न धर्मजागरिकया जागृतस्य प्रासुकस्यैवणीय-
स्योञ्छस्य सामुदानिकस्य सम्यङ् न गवेपयितुर्निर्ग्रन्थस्यातिशयवज्ज्ञानं न
भवति ॥ १०६ ॥

25 कथादीति, आदिना भक्तदेशराजग्रहणम्, विवेकोऽशुद्धादित्याग, व्युत्सर्ग—कायव्युत्सर्गः,
पूर्वरात्रः रात्रेः पूर्वं भागः, अपररात्रः रात्रेरपरो भागः, तावेव कालः, स एव समयोऽवसरः,
तस्मिन् कुटुम्बजागरिकाव्यवच्छेदेन धर्मप्रधाना जागरिका—निद्राक्षयेण बोधो धर्मजागरिका भावप्रत्यु-
पेक्षेत्पर्यः, तथा जागृतः—जागरकस्तस्य, प्रासुको निर्जीवा, एवणीयः कल्प्य, उन्मत्तादिदोषपरहितत्वात्,
पञ्चः भक्तपानादिः, अल्पाल्पतया गृहमाणत्वात्, समुदाने भिक्षणे याज्ञाया भयः सामुदानिकः,

इत्येवप्रकारे -निर्भ्रंथस्वेत्युपलक्षण, तेन निर्भ्रंथस्य निर्भ्रंथ्या वेलथः, अतिशयबर्गज्ञान-केवलमित्यर्थः, मत्सादिवोऽतिशययस्वात् । एवमेतद्विपर्ययेण तदुत्पत्तिर्भाव्या ॥ १०६ ॥

निर्भ्रंथानामकृत्यनिषेधायाह—

आपाद्वाश्विनकार्तिकचैत्रप्रतिपद् प्रथमपश्चिमसंध्यामध्याह्नार्धरात्रयो न स्वाध्याययोग्या ॥ १०७ ॥

आपादेति, एता महाप्रतिपद्, महोत्सवानन्तरवृत्तित्वेनोत्सवानुवृत्त्या श्रेष्ठप्रतिपद्सर्वविद्वान्गत्यात्, अत एवापादस्य पौर्णमास्या अनन्तरा प्रतिपदापादप्रतिपदेवमन्यनापि, इह च यत्र विषये यतो विषयान्महामहाः प्रवर्तन्ते तत्र तद्विषयान्महसमाप्तिदिनं यावत् म्याध्यायो नन्द्यादिसुप्रतिपद्यो याचनादिर्न विधीयते, अनुप्रेक्षा तु न निषिध्यते, तत्र पौर्णमास्ये, प्रतिपदस्तु क्षणानुवृत्तिसम्भवेन वर्ष्यन्ते, तथा प्रथमा संध्या अनुदिते सूर्ये, पश्चिमा चास्त्रसमये, अकालस्वाध्यायेऽभी दोषाः—‘श्रुतज्ञानेऽभक्ति- 10 लोकाविरुद्धता प्रसक्तलना च । विद्यासाधनवैगुण्यधर्मता इति सा कुरु’ इति ॥ १०७ ॥

पुरुषविशेषानेवाह—

आत्मपरान्तकरा आत्मपरतमा आत्मपरदमाश्च पुरुषा ॥ १०८ ॥

आत्मेति, आत्मनो भवस्थान्त कुर्वन्तीत्यात्मान्तकरा न परस्य भवान्तकरा धर्मदेशनानासेवका प्रत्येक्युद्धाविरिलेको भङ्गः, परस्य भवान्त कुर्वन्ति मार्गप्रवर्तनेन, नात्मान्तकरा अचरमशरीरा 15 आचार्यादयः, स्वपरात्मान्तकरास्त्रीर्षकरादयः, न स्वपरात्मान्तकरा दुष्प्रमाचार्यादय । यद्वाऽऽत्मनोऽन्त मरण कुर्वन्तीत्यात्मान्तकराः, अत्र प्रथमः आत्मवधकः, द्वितीयः परवधकः, तृतीयः उभयहन्ता, चतुर्थस्त्यवधकः । एवमात्मानं तमयति रेदयतीत्यात्मतमः, आचार्यादिः, आत्मनि तमोऽज्ञान क्रोधो वा यस्य स आत्मतमाः, आत्मानं दमयति शमवन्त करोति शिक्षयति वेत्यात्मदम, आचार्योऽध्वदम- 20 कादिवो परश्चात्र शिष्योऽध्वादिवो ॥ १०८ ॥

वमश्च गर्हणार्हातः स्यारिति गर्हणाह—

उपसम्पद्ये विचिकित्तामि यत्किञ्चन मिथ्या मे एवमपि ज्ञातेति गर्हा ॥ १०९ ॥

उपसम्पद्ये इति, गुरुसाक्षिकाऽऽत्मनो निन्दा गर्हा, तत्रोपसम्पद्ये गुरु हतोपनिवेदनाय- 25 माश्रयामि, अभ्युपगच्छामि वोचित प्रायश्चित्तमित्येवप्रकारः परिणाम एका गर्हा । यद्वा यन्विन्दु दया-25 विधपरिणामस्य गर्हाहेतुत्वेन कारणे कार्योपचारात्, गर्हासमानफलत्वात् । विद्वेष विषयप्रकारैर्यो चिकित्सामि गर्हणीयान् दोषान् प्रतिकरोमि निराकरोमीत्येव विकल्पात्मिकाऽप्या ॥ यत्किञ्चनानु- 30 चित वन्मिथ्या-विपरीतं दुष्ट मे-मम, इत्येव वासनागर्भवधनरूपाऽप्यत्र ॥ इह कृत्यन्त्याह गर्हायाः । एवमपि प्रज्ञा-अनेन स्वदोषगर्हणप्रकारेणापि निनेवाप्युदितं ॥ नदेनदिव्यं ॥ १०९ ॥

वातहरः कोऽपि पित्तहरः कोऽपि कफहरः कोऽपि गारकः कोऽपि बुद्धिर* कोऽपि ध्यामोहकरः, एव कर्मप्रकृतिः काचिज्ज्ञान काचिदर्शनमात्रोति काचित्सुखदुःखादिवेदनमुत्पादयति, तथा तस्यैव मोदकस्य यथाऽविनाशभावेन फालनियमरूपा स्थितिरैव कर्मणोऽपि वज्रावेन नियतरालावस्थान स्थितिष्वधः, यथा मोदकस्य द्विगधमधुरादिवेदकगुणद्विगुणादिभावेन रसो भवत्येव कर्मणोऽपि देशसर्वपातिशुभाशुभतीप्रमन्दादिरनुभावधन्ध, तस्यैव मोदकस्य यथा नागरादिद्रव्याणा परिमाणवत्त्वमेव कर्मणोऽपि पुद्गलाना प्रतिनियतप्रमाणता प्रवेशयन्ध इति । कर्मणो यद्बल्योदीरिवत्वादिना परिणमनहेतुर्जीवस्य शक्तिविशेष उपक्रमो योऽन्यत्र करणमिति रूढो बन्धादीनामारम्भो योपक्रम । तत्र कर्मपुद्गलाना जीवप्रवेशानाञ्च परस्परं सम्यन्धन घन्धन तस्योपक्रम, इदञ्च सूत्रमात्ररुद्धोद्देशलानात्सम्यन्धोपक्रम । असफलतावस्थस्य धा कर्मणो यद्वावस्थीकरण तदेवोपक्रमो बन्धनोपक्रम, यस्तुपरिकर्मवस्तुविनाशरूपस्याप्युपक्रमत्वात् । एवमप्राप्तकालपञ्जाना कर्मणामुद्यप्रवेशनमुदीरणा, उद्योदीरणानिघनिकाच- 10 नाकरणानामयोग्यत्वेन कर्मणोऽवस्थापनमुपशमना कर्मणा विविधै प्रकारै सचोद्यक्षयक्षयोपशमोद्घर्तनापवर्चनादिभिः परिणमना गिरिसरिदुपलन्यायेन द्रव्यक्षेत्रादिभिर्वा करणविशेषेण वाऽवस्थान्तरापादन विपरिणामना, इय घन्धनादिपु उदन्धेव्वप्युदवाविष्यस्तीति सामान्यरूपत्वादिह भेदेनोक्ता । घन्धनोपक्रमश्चतुर्धा प्रकृत्यादिभिः, तत्र प्रकृतियन्धोपक्रमो जीवपरिणामो योगरूपः, तस्य प्रकृतियन्धहेतुत्वादेव प्रवेशयन्धनोपक्रमोऽपि, स्थितिष्वनोपक्रमोऽनुभायबन्धनोपक्रमश्च परिणाम एव कषाय- 15 रूप, तयोः कषायहेतुकत्वात् । एवमुदीरणोपक्रमणाविपरिणामना अपि चतुर्विधा प्रकृत्यादिभिः, मूलोत्तरप्रकृतीना दलिक वीर्यविशेषेणाकृत्योदये यदीयते सा प्रकृत्युदीरणा, वीयादेव च प्राप्तोदयवा स्थित्वा सहाप्राप्तोदया या स्थितिरनुभूयते सा स्थित्युदीरणा, तथैव प्राप्तोदयेन रसेन सहाप्राप्तोदयो रसो यो वेद्यते साऽनुभागोदीरणा, तथा प्राप्तोदयेर्नियतपरिणामनर्मप्रदेशे सहाप्राप्तोदयाना नियतपरिणामानां कर्मप्रवेशाना यद्वेदन सा प्रवेशोदीरणा, इहापि कषाययोगरूपः परिणाम उपक्रमार्थः । 20 प्रकृत्युपशमनोपक्रमाद्यश्चत्वारोऽपि सामान्योपशमनोपक्रमानुसारेण प्रकृतिविपरिणामनोपक्रमाद्योऽपि सामान्यविपरिणामनोपक्रममलक्षणानुसारेण चावगन्तव्याः, उपक्रमस्तु प्रकृत्यादित्वेन पुद्गलाना परिणमनसमर्थ जीववीर्यमिति । अल्प स्रोत बहु प्रभूत वज्रावोऽल्परुद्धतरम्, प्रकृतिविषयमल्पवहुत्व बन्धाद्यपेक्षया, यथा सर्वस्रोतप्रकृतिबन्धक उपशान्तमोहादि, एकविधबन्धकत्वात्, बहुतरबन्धक उपशमकादिसूक्ष्मसम्भारयः पद्धिबन्धकत्वात् बहुतरबन्धकः सप्तविधबन्धकस्रोतोऽष्टविधबन्धक इति । स्थिति- 25 विषयमल्पवहुत्व यथा सयतस्य जघन्य स्थितिबन्ध सर्वस्रोतः, एकेन्द्रियवाद्तरपर्याप्तकस्य जघन्यः स्थितिबन्धोऽसख्यावरुण इत्यादि । अनुभाग प्रत्यल्पवहुत्व यथा अनन्तरगुणवृद्धिस्थानानि सर्वस्रोतानि, असंख्येयगुणवृद्धिस्थानान्यसंख्येयगुणानि यावदनन्तभागवृद्धिस्थानान्यसंख्येयगुणानीत्यादि, प्रवेशाल्पवहुत्व यथाऽष्टविधबन्धकस्याऽऽयुर्भागः स्रोतो नामगोनयोस्तुर्यो विशेषाधिको ज्ञानदर्शनावरणा- 30 न्तरायाणां तुल्यो विशेषाधिको मोहस्य विशेषाधिको वेदनीयस्य विशेषाधिक इत्यादि । जीवो याऽऽ प्रकृतिं धर्माति उदनुभावेन प्रकृत्यन्तरस्य दलिक वीर्यविशेषेण यत्परिणमति स सक्रमः, तत्र प्रकृति- सक्रमः सामान्यलक्षणवर्गस्य एव, मूलोत्तरप्रकृतीनां स्थितेर्यदुत्कर्षणमपकर्षण वा प्रकृत्यन्तरस्थितौ

या नयन स स्थितिसक्रमः । अनुभावसंक्रमोऽप्येवमेव । यत्कर्मद्रव्यमन्यप्रकृतिस्वभावेन परिणम्यते स प्रवेशसक्रम । उद्वत्तेनापवर्तनावर्जिताना शेषपरणायोग्यत्वेन कर्मणोऽयस्यापन निघत्तम्, कर्मणः सर्वपरणायोग्यत्वेनावस्थापन निकाचितम् अथवा पूर्वबदस्य कर्मणस्तप्तसमीलितलोहशलाकासन्धय-समान निघत्त, तप्तमिलितसकुट्टितलोहशलाकासन्धयसमान निकाचितम्, उभयत्रापि प्रकृत्यादिनिशेषः

५ सामान्यलक्षणानुसारेण नेय इति ॥ १११ ॥

सर्वमिदं पूर्वोदित जिनोक्तत्वात्सत्यमिति तन्निरूपयति—

नामस्थापनाद्रव्यभावभेद सत्यम्, उग्रघोरतपोरसपरित्यागजिह्वेन्द्रियसलीनता आजीविकाना तपांसि मनोवाक्कायोपकरणभेदाः सयमाः एव त्यागाकिंचनते ॥ ११२ ॥

१० नामेति, नामस्थापनासत्ये प्रसिद्धे द्रव्यसत्यमनुपयुक्तस्य भावसत्यन्तु स्वपरानुरोधेनोपयुक्तस्येति । आजीविकाना गोशालकृशिव्याणामुप्रतप अष्टमादि, घोरं आत्मनिरपेक्षम् । घृतादिरसपरित्यागः, मनोह्यामनोक्षेप्याहारेषु रागद्वेषपरिहारो जिह्वेन्द्रियसलीनता । आर्हातानान्तु द्वादशधा । मनोवाक्कायानामकुशलत्वेन निरोधाः, कुशलत्वेन तूदीरणानि सयमा, उपकरणसयमो महामूल्यवन्नादिपरिहारः, पुस्तकवस्त्रवर्णचर्मपद्मकपरिहारो वा । वस्त्रपद्मक त्रिधा, अप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षित-
१५ भेदान्, अजैहकगोमहिषीमृगाणामजिन चर्मपद्मकम् । मनःप्रभृतीना त्यागः प्रतीत एव, मनःप्रभृतिभिरज्ञानादे साधुभ्यो दान वा त्यागः । उपकरणेन पात्रादिना भक्तावेस्तस्य वा त्याग उपकरणत्यागः । न विद्यते किञ्चन द्रव्यजातमस्येत्यकिञ्चनसद्भावोऽकिञ्चनत्वा निष्परिमहतेत्यर्थं ॥ ११२ ॥

अथ भावचानुर्विध्यमाह—

कर्ममखञ्जनवालुकाशैलोदकसमो भावः ॥ ११३ ॥

२० कर्ममेति, यत्र प्रविष्टः पादादिर्मांक्रुष्ट शक्यते कृतेन वा शक्यते स कर्ममः, क्षीपादिखञ्जानुल्यः पादादिलेपकारी कर्ममविशेष एव खञ्जन, वालुकाप्रतीवा, सा तु लम्बापि जलशोषे पादादेरुत्पेनैव प्रयत्नेनापैतीत्यल्पलेपकारिणी, शैलास्तु पापाणाः ऋक्षरूपास्ते पादादेः स्पर्शानेनैव किञ्चिद्दुःखमुत्पादयन्ति न तु तथाविध लेपमुपजनयन्ति कर्ममादिप्रधाना युवकानि कर्ममोदकादीनि, वत्समो भावो जीवस्य रागादिपरिणाम, तस्य कर्ममोदकादिसाम्य तस्यरूपानुसारेण कर्मलेपमङ्गीकृत्य मन्तव्यम्
२५ तच्चद्वाययुतो जीवो मृत्वा क्रमेण नैरयिकादिप्लवचते ॥ ११३ ॥

तद्वत्तः पुरुषान् निरूपयति—

रुतरूपाभ्या प्रीत्यप्रीतिभ्या पुरुषाणा चतुर्भङ्गः ॥ ११४ ॥

रुतेति, रुत मनोह्यशब्दः रूपमपि तथा, तत्र यथा पश्चित् पक्षी मनोह्यशब्देन सम्पन्नो न च रूपेण मनोह्येन, कोकिलवत्, कश्चिद्रूपसम्पन्नो न रुतसम्पन्नः प्राकृतशुक्लवत्, उभयसम्पन्नो मयूरवत्,
३० अनुभयसम्पन्नः काकवत्तथा पुरुषोऽपि यथायोग मनोह्यशब्दः प्रज्ञास्वरूपश्च प्रियवादित्वसद्वेपत्वाभ्या

साधुर्वा सिद्धसिद्धान्तप्रसिद्धशुद्धधर्मदेशनादिस्वाध्यायप्रवन्धनान् लोचविरलवालोचमाङ्गतावपलनुवतनु-
त्वमलमलिनदेहताऽल्पोपकरणतादिलक्षणसुविहितसाधुरूपधारी वा योग्य । एव कश्चिन् प्रीतिं करो-
मीति परिणतः प्रीतिमेव करोति स्थिरपरिणामत्वाद्दुचितप्रतिपत्तिनिपुणत्वात् सौभाग्यवत्त्वाद्वा ।
अन्यस्तु प्रीतिरूपे परिणतोऽप्रीतिं करोत्युक्तवैपरीत्यात् । अपरोऽप्रीतौ परिणतः प्रीतिमेव करोति
सञ्जातपूर्वभावनवृत्तत्वात् परस्य चाऽप्रीतिहेतुतोऽपि प्रीत्युत्पत्तिसम्भावत्वात् । कश्चिन्नाप्रीतिपरिणतोऽ- 5
प्रीतिमेव करोति । अथवा कश्चिदात्मनो भोक्तृनाच्छादनादिभिरानन्दमुत्पादयति न परस्य, आत्मार्थं
प्रधानत्वात्, अन्यं परस्य परार्थप्रधानत्वान्नात्मनः, अपर उभयस्याप्युभयार्थप्रधानत्वात्, इतरो नोभ-
यस्यापि, उभयार्थश्चन्यत्वादिति ॥ १४ ॥

पुनरप्याह—

शीलव्रतशुणव्रतविरमणप्रत्याख्यानपोषधोपवासप्रतिपत्तुः सामायिक-¹⁰
देशावकाशिकानुपालयितुश्चतुष्पर्व्यां सम्यक् परिपूर्णं पोषधमनुपालयितुः
कृतसलेखनाभक्तपानप्रत्याख्यानपादपोषगतस्य कालमनवकांक्षमाणस्य च
श्रमणोपासकस्याऽऽश्वासाश्चत्वारः ॥ १५ ॥

शीलेति, श्रमणोपासक साधुपासक जावकस्तस्याऽऽश्वासाः सायद्यव्यापारलक्षणभारविमो-
चनेन विश्रामाश्चित्स्वाश्वासानीदं मे परलोकमीतस्य ज्ञानमित्येव रूपाणि, स हि जिनागमस-¹⁵
ङ्गमाषदातदुद्धितयाऽऽरम्भपरिमहो दुःखपरम्परारारिससारकान्तरपारणभूततया परित्यज्यावित्याक-
लयन् करणभरवशतया तयोः प्रवर्त्तमानो महान्तं खेदसन्ताप भयञ्चोद्ब्रह्मति भावयति च 'हृदये
जिनानामाद्या चरित्तं समेदशमपुण्यस्य । एवमालप्यालमाश्रयं दूरं विसयदति ॥ इतमस्माकं ज्ञान
इतमस्माकं मनुष्यमाहात्म्यम् । यत्किञ्च लब्धविवेका अपि विचेष्टामो बालनाला इवेति । यद्वा
शीलानि-समाधानविशेषा ब्रह्मचर्यविशेषा वा, व्रतानि स्थूलप्राणातिपातविरमणादीनि, गुणव्रते-द्विग्नतो-²⁰
पभोगपरिभोगव्रतलक्षणे विरमणान्यनर्थदण्डविरतिप्रकारा रागादिविरतयो वा, प्रत्याख्यानानि-नस-
स्कारसहितादीनि, पोषधः पर्वदिनमष्टम्यादि तत्रोपवसनमभक्तार्थं, एतां योऽभ्युपगच्छति तदा तस्यैक
आश्वास । सामायिक सायद्ययोगपरिवर्जननिरवद्ययोगप्रतिसेवनलक्षण यत्र व्यवस्थित आदुः श्रमण-
कल्पो भवति, तथा देशे द्विग्नतगृहीतस्य दिक् परिणामस्य विभागेऽवकाशोऽन्यथा नमवचारे विषयो
यस्य तद्देशावकाश तदेव देशावकाशिक दिग्नतगृहीतस्य दिक् परिमाणस्य प्रतिदिनं सक्षेपकरण सर्वव्रत-²⁵
सक्षेपकरण वा योऽनुपालयति प्रतिपत्त्यनन्तरमण्डभवायैनासेवते तस्यैक आश्वासः । चतुष्पर्वी चतु-
र्दशम्यमावासापूर्णिमारूपा तस्या परिपूर्णमहोरारं यावदाहारशरीरसत्कारत्यागब्रह्मचर्योव्यापारलक्ष-
णभेदोपेत पोषधमासेवते तस्यापर आश्वास, सलेखना तपोविशेषः, सा चापश्चिममारणान्विकी
सलेखना कृता येन, तथा भक्तपानयो

—त येन, तथा पादपोषगमनमनशनविशेष

इत्यर्थं ॥ १५ ॥

पुनरप्याह—

उदितोदित उदितास्तमितोस्तमितोदितोस्तमितास्तमितश्च ॥ १६ ॥

उदितेति, उदितश्चासौ उदितश्च, उन्नतकुलधलसमृद्धिनिरवद्यकर्मभिरभ्युदयवान् परमसुख-
सन्तोहोदयेनोदितश्चोदितोदितः, यथा भरत, तथैवोदितो भास्कर इवास्तमितश्च सर्धसमृद्धिप्रदत्वा-
५ दुर्गतगतत्याधेत्युदितस्तमितो यथा प्रह्लादचपकचर्त्ता, स हि पूर्वमुदित उन्नतकुलोत्पन्नत्वादिना स्वमुजो-
पार्जितसाम्राज्यत्वेन च, पश्चादस्तमितोऽतथाविधकारणकुपितम्राह्मणप्रयुक्तपशुपाठधनुर्गोलिकाप्रद्येपनो-
पायप्रस्फोटिताक्षिगोलकतया मरणानन्तराप्रतिष्ठानमहानरकमहावेदनाप्राप्ततया चेति । तथाऽस्तमितो
हीनकुलोत्पत्तिदुर्भगत्वदुर्गतत्वादिना, उदितश्च समृद्धिर्कीर्त्तिसुगतिलाभादिनेत्यस्तमितोदितो यथा हरि-
केशबलाभिधानोऽनगर, स हि जन्मा तरोपात्तनीचैर्गोत्रकर्मवशावाप्तहरिकेशाभिधानचाण्डालकुलतया
10 दुर्भगतया दरिद्रतया च पूर्वमस्तमित आदित्य इवानभ्युदयवत्त्वादस्तमित इति, पश्चात् प्रतिपन्नप्रप्रज्यो
निष्पक्वचरणगुणावर्जितवेयकृतसाम्निध्यतया प्राप्तप्रसिद्धितया सुगतिगततया चोदित इति । अस्त-
मितो दुष्कुलतया दुष्कर्मकारितया च कीर्त्तिसमृद्धिलक्षणतेजोवर्जितत्वात् पुनरस्तमितो दुर्गतिगमना-
दित्यस्तमितस्तमित, यथा कालाभिधान सौकरिक, स हि सूकरैर्भृगया करोति दुष्कुलोत्पन्नः
प्रतिदिन महिषपञ्चशतीव्यापादक इति पूर्वमस्तमित, पश्चादपि मृत्वा सप्तमनरकपृथिवीं गत इत्यस्त-
15 मित एवेति ॥ १६ ॥

पुरुषाभयेणवाह—

जातिकुलधलरूपश्रुतशीलचारित्र्येषु द्विकयोगाच्चतुर्भङ्गः ॥ १७ ॥

जातीति, फेचिञ्जातिसम्पन्ना न कुलसम्पन्ना, अपरे जातिसम्पन्ना कुलसम्पन्नाश्च, अन्ये न
जातिसम्पन्नाः कुलसम्पन्नाश्च, इतरे न जातिसम्पन्ना न वा कुलसम्पन्नाः, एव जातिवलययोगेन जाति-
20 रूपयोगेन जातिश्रुतयोगेन जातिशीलयोगेन जातिचारित्र्ययोगेन कुलवलययोगेन कुलरूपयोगेन कुलधुत-
योगेन कुलशीलयोगेन कुलचारित्र्ययोगेनेत्येवरूपतया पुरुषाश्चतुर्भङ्गपातिनो विशेष्याः ॥ १७ ॥

पुन पुरुषाभयेणाह—

आत्मपराभ्या वैयावृत्त्येतत्कर्तृत्वप्रतीच्छाभ्यां च ॥ १८ ॥

आत्मेति, पश्चिन्तुरूप आत्मवैयावृत्त्यमेव करोति न परस्व, अलसो विसम्भोगिको वा,
25 परस्वैव वैयावृत्त्यकर स्वार्थनिरपेक्ष, स्वपरवैयावृत्त्यकर स्वविरकल्पिक कोऽप्युभयनिवृत्तोऽनशन-
विशेषप्रतिपन्नकारि । वैयावृत्त्य करोत्येवैको नेच्छति निःसृष्टत्वात्, अन्यः प्रतीच्छत्येव आचार्यत्व-
ग्लानत्वादिना, अपर करोति प्रतीच्छति च स्वविरविशेष, उभयनिवृत्तोऽन्यो जिनकल्पिकादिः ॥ १८ ॥

तथा—

गणस्यार्थसङ्ग्रहशोभाशोधिकर्तृत्वमानकर्तृत्वाभ्याञ्च ॥ १९ ॥

30 गणस्येति, सामान्येन कश्चिदर्थकार्यवान् हिताहितप्राप्तिपरिहारादीन् राजादीना विग्या-
जादौ करोति, मन्त्री नैमित्तिको वा, स चार्थकरो न मानकर, कथमहमनर्थितः कथविष्यामीत्युत्पन्न-

जितः, एवमितरे त्रय । गणस्य साधुसमुदायस्वार्थान् प्रयोजनान्याहारादिभिः स गणस्वार्थकरो न च मानकरः, अभ्यर्थनानपेक्षत्वात्, एवमन्ये त्रयो भक्ता । गणन्याहारोपधिशापनादिकैर्हानादिना च समग्रं करोति समग्रकर न मानकर्त्ता न मागति, एवमन्येऽपि । गणस्य शोभाकर्त्ता, जनवृत्तसाधुसामाचारीप्रवचनेन यादिधर्मकथिनैमित्तिरुविद्यासिद्धत्वादिना या, नो मानकर्त्ता, अभ्यर्थनानपेक्षितया मदाभावेन वा, एवमन्येऽपि । गणस्य यथायोग प्रायश्चित्तादिना शोभे शुद्धे कर्त्ता, अथवा शक्तिं भक्ताश्चैव सति गृहिकुले गत्वाऽनभ्यर्थितो यो भक्तगुहं करोति स प्रथम, यस्तु मानाग्र गच्छति स द्वितीय, यस्त्वभ्यर्थितो गच्छति स तृतीय, यस्तु नाभ्यर्थनापेक्षी नापि तत्र गन्ता स चतुर्थ इति ॥ १९ ॥

तथा—

रूपधर्मयोर्धर्ममर्यादयोर्हानाहानाभ्याञ्च ॥ २० ॥

10

रूपेति, रूप साधुनेपव्य वत्कारणवशात् कश्चित्त्वज्रति न धर्मं चारित्र्यद्वयं बोद्धिकमध्यस्थित्वमुनिवत्, अन्यस्तु धर्मं न रूपम्, निह्वयवत्, उभयमपि कश्चित् उत्पन्नजितवत्, नोभय कश्चित् मुसाधुवत् । धर्ममर्यादयोरिति, धर्मं त्यज्येको जिनास्वरूपं न मर्यादा स्वगच्छकृताम्, इह कैश्चिदाचार्यैः तीर्थकरानुपदेशेन मर्यादा कृता यथा—नास्माभिर्महान्स्याद्यदिद्वयधृतमन्यगणसत्त्वाय देयमिति, एवञ्च योऽन्यगणसत्त्वाय न वददाति स धर्मं त्यजति न मर्यादाम्, जिनाज्ञाननुपाडनात्, तीर्थकरोपदेशो धेयम्—सर्वेभ्यो योग्येभ्यः भुव दातव्यमिति प्रथमः । यस्तु ददाति स द्वितीयः, यस्त्वयोग्येभ्यश्च ददाति स तृतीयः । यस्तु धृताव्यवच्छेदार्थं तदव्यवच्छेदसमथम्य परशिष्यस्य स्वरीपदिग्भ्यः कृत्वा भुव ददाति तेन न धर्मो नापि मर्यादा त्यजेति स चतुर्थ ॥ २० ॥

तथा—

मातापितृभ्रातृमित्रसपत्नीसमा आदर्शपताकास्याणुखरकण्टकस-

20

माश्च श्रमणोपासकाः ॥ २१ ॥

मातापित्रिति, श्रमणोपासको मातापितृसमान, उपचार विना साधुष्वेकान्तेनैव वत्सलत्वात्, भ्रातृसमोऽल्पवरप्रेमत्वात् तच्चविचारदो निष्ठुरवचनादप्रीते, तथाविधप्रयोजने त्वत्यन्तवत्सलत्वाच्च, मित्रसमः सौपचारवचनादिना प्रीतिद्वये, वत्सल्यै चापराध्युपेक्षकत्वात्, सपत्नीसमः, समानः पतिरस्वाः सा सपत्नी यथा सा सपत्न्या ईर्ष्यावशादपराधान् वीक्षते, एव यः साधुषु दूषण-वर्शनवत्सरोऽनुपकारी च स सपत्नीसमोऽभिधीयते । एवमादर्शसमो यो हि साधुभिः प्रहाप्यमानानुत्सर्गापवादादीनागमिकान् भागान् यथावत् प्रतिपद्यते सत्रिहिताथानादर्शकरत् स आदर्शसमानः, यस्य बोधः पताकेयानवस्थितो विचित्रदेशनालक्षणवायुना सर्वतोऽपह्नियमाणत्वात्स पताकासमः । यस्य योषोऽनमनस्वभासो गीतार्थदेशनया कृतोऽपि न चाल्यते कदाप्रहान् सोऽप्रहापनीयः स्याणुसमान, यस्तु प्रहाप्यमानो न केवल स्वामहाश्र चत्सपि तु प्रहापकं दुर्वचनकण्ठवैरिष्यति स खरकण्ठक समानः, खराः निष्ठुराः कण्ठका यमिस्तान् खरकण्ठकं वन्द्युतादिशास्त्रा, सा च विलम्बा चीवर न-

30

केवलमचिन्ताशितं मुञ्चत्यपि तु तद्विमोचक पुरुपादिक हस्ताविषु कण्ठकैर्विध्यति, श्रमणस्य भगवतो महा-
वीरस्य श्रमणोपासनाया सौपर्यमकल्पेऽरुणाभे विमाने चत्वारि पत्न्योपमानि स्थितिरिति ॥ २१ ॥

अन्धकाराश्रयत आह—

अहं दर्मपूर्वगतजाततेजोव्युच्छेदेऽन्धकारः ॥ २२ ॥

5 अहं दिति, अहं द्विव्ययच्छिद्यमानैर्लोकैः तमिह भवति तत्र द्रव्यत, तस्योत्पावरूपत्वात्,
छत्रभङ्गादौ रजउद्धातादिवत्, बह्विव्ययच्छेदेऽन्धकारमपि द्रव्यत एव, तथास्वभावात्, दीपादेरभा-
याद्वा, भावतोऽपि वा एकान्तदुष्पमात्वागमादेरभावात् । अन्यद्व्ययम् । एव लोकोद्योतोऽप्यहं-
द्विर्जायमानैरहं द्वि प्रप्रव्यमानैरहं वा शानोत्पादपरिनिर्वाणमहिमासु चेति । एव देवान्धकारदेवो
द्योतदेवसन्निपातदेवोत्फलिवादेरफलकलास्तथा देवेन्द्राणा मनुष्यलोके आगमनञ्च भाव्यम् ॥ २२ ॥

10 अहंता प्रवचने तु स्थितस्य साधोर्दुःशय्या भवतीति तदाश्रयेण चतु स्थानमाचष्टे—

प्रवचने शङ्काकांक्षाविचिकित्सादिभिरश्रद्धधानस्य साधोः परलाभा-
भिलाषुकस्य दिव्यमानुपकामभोगाकांक्षिणोऽगारवासगात्रसंमर्द्दनाद्यपेक्षि-
णश्च दुःखशय्या ॥ २३ ॥

प्रवचन इति, दुःखशय्या दुःशय्या, ताश्च द्रव्यतोऽननुकूलरद्वाविरूपाः, भावतु

15 दुःखविचित्रया दुःश्रमणतास्वभावा प्रवचनाश्रदानपरलाभप्रार्थनकामाशसनक्षानादिप्रार्थनरूपाः, तत्र च
कश्चिद्दुःखमर्मां श्वासने भगवदुक्ते शङ्कित एकस्मिन्नपि भावे सशयित्वाक्षासुतो मत्तान्तरमपि साध्विति
मन्ता फल प्रति शङ्कावान् भगवच्छासनोक्तमिदं सर्वमेवमन्यथा वेति बुद्धिद्वेष समाश्रितो नैतदेवमिति
विपर्यस्तो वा सन् प्रवचन सामायेनैवमिदमिति न श्रद्धते न चाऽभिलाषातिरेकेणाऽऽसेवनाभिमुखो
भवति तथाविधस्य तस्य मनोऽसमञ्जस्य याति ततो धर्मभ्रंश संसार याऽऽपद्यत इत्यसौ धामण्यश-
20 व्याया दुःखमात्र इत्येका दुःशय्या, यश्च साधुर्न स्वकीयेन लभेन तुष्यति परस्य चाश्रज्जादेर्लाभ-
स्वाशा करोति स नून मे दास्यतीति लभते चेद्भुक्त एव, ततोऽधिकतरमपि वाञ्छति तदेवभूतस्य मन-
धोऽनवस्थानाद्धर्मभ्रंश संसार या प्राप्नोतीति द्वितीया । यस्तु प्रप्रजितो यदाऽहमगारवासमावसासि तदा
क्षतीरस्य मर्द्दनं तैलाभ्यङ्गमङ्गपावन च लभे न मा कश्चिन्निषेधति यदा तु प्रप्रजितोऽस्मि तदा ना-
हमेवानि लभ इत्येव यदा गात्रसमर्द्दनाद्यभिलषति तदा तस्य मनसोऽस्थिरत्वाच्चतुर्थी । एवद्वैपरीत्येन
25 सुखशय्या भाव्या ॥ २३ ॥

पुन पुरुषविशेषानाह—

आत्मन्भरिपरम्भरयो दुर्गतसुगता दुर्गतसुव्रता दुर्गतदुष्प्रत्यानन्दा
दुर्गतदुर्गतिगामिनश्च ॥ २४ ॥

आत्मन्भरीति, आत्मान विभर्ति पुष्पातीत्यात्मन्भरिः, तत्र कश्चित् आत्मन्भरिर्न परम्भरिः
30 यथा स्वार्थकारक एव, स च जिनकल्पिकोऽयः परम्भरिर्नात्मन्भरिर्वया परार्थकारक एव, स च

भगवानर्हन् तस्य विवक्षया सकलस्वार्थसमाप्ते परप्रधानप्रयोननप्रापणप्रवणप्राणितत्वात्, अपर आत्म-
म्भरि परम्भरिश्च यथा स्वपरार्थकारी, स च स्वविरक्तन्विको विहितानुष्ठान स्वाधरत्वात्, विधि-
वत्सिद्धान्तदेशनाथ परार्थसम्पादकत्वात् । इतरस्तु नात्मभरिर्नापि परम्भरिर्यद्योभयानुपकारी सुव-
मति कश्चिदधाच्छुणो वेति । उभयानुपकारी दुर्गत एव स्यादिति तदानयेणाह दुर्गतसुगता इति,
पूर्वं दुर्गतो दरिद्रो धनविहीनत्वात् क्षानादिरत्रविहीनत्वाद्वा, पश्चादपि दुर्गतस्यैवेत्येक । दुर्गत सुगतो
द्वितीय सुगतो दुर्गतस्तृतीय, उभयथा सुगतश्चेति चतुर्थं । अत्र सुगतो द्रव्यतो धनी, भावतो
क्षानादिगुणवान् । दुर्गत कोऽपि प्रती स्यादित्यत आह दुर्गतसुत्रता इति, दरिद्र सन् दुर्नतः, अस-
म्यग्रतः, दुर्गतः सन् सुग्रतो निरतिचारनियमः, इतरो प्रतीतो । दुर्गतदुष्प्रत्यानन्ता, कश्चिदुर्गतस्यैव
दुष्प्रत्यानन्दश्च, उपकृतेन कृतमुपकार यो नाभिमन्यत इत्येकः, अपरो दुर्गतरसन् सुप्रत्यान्दो य उप-
कारं मन्यते, इतरापूर्वो । दुर्गतदुर्गतिगामिन इति, तथैव दुर्गत सन् दुर्गतिं गमिष्यतीत्येकः, 10
दुर्गत सन् सुगतिं गमिष्यतीत्यपर, अन्यात्प्येवम् ॥ २४ ॥

तथा—

परिज्ञातकर्मसंज्ञाः परिज्ञातकर्मगृहावासा इहपरार्थाश्च ॥ २५ ॥

परिज्ञातेति, कश्चित् परिज्ञातकर्मा न परिज्ञातसङ्ग, ज्ञपरिज्ञया स्वरूपतोऽनगतानि प्रत्या-
र्यानपरिज्ञया च परिहृतानि कर्माणि कृष्यादीनि येन स, न च परिज्ञाता आहारादिसङ्गा येन स 15
इत्येको भङ्ग, यथाऽभावितवस्थ प्रवृत्तित्वात् श्रायको वा । अपर परिज्ञातसङ्गो न परिज्ञातकर्मा
यथा श्रायक, सद्भाषनाभावितत्वात्, कृष्यादितोऽनिवृत्तेश्च, तृतीयः साधु चतुर्थोऽस्तयव इति ।
परिज्ञातकर्मा सायककरणकारणानुमतिनिवृत्तत्वात् कृष्यादिनिवृत्तत्वाद्वा, न परिज्ञातगृहावासोऽप्रवृत्त
इत्येकः, अन्यस्तु परिज्ञातगृहानासो न लक्षारम्भो दुष्प्रवृत्तित्वात् इति द्वितीय, तृतीयः साधुचतुर्थोऽस-
यवः, पर लक्षसङ्गो विशिष्टगुणस्नानकृत्वाद्यकगृहावासो गृहस्थत्वादित्येक, अन्यस्तु परिहृतगृ-
हावासो यदित्वात्, अभावितत्वात् परिहृतसङ्ग, अन्य उभयथा, अन्यो नोभयवेति भाष्यम् । इह
जन्मर्थः प्रयोजन भोगसुखादि यस्य स इहार्थो न तु परार्थ इत्येको भङ्गः, यथा भोगपुरुष,
परत यस्वार्थो नेह स इत्यपरो यथा साधुः, इह परत च यस्वार्थं स मुश्रावक इत्यन्य, उभयप्रति-
षेधवान् फालसौकरिणादिरित्यपरः ॥ २५ ॥

तथा—

एकेन द्वाभ्यां हानिवृद्धितश्च ॥ २६ ॥

एकेनेति, चतुर्था पुत्र्या इति शेषः, कश्चिदेकेन श्रुतेनैव वर्द्धते, एकेन च सम्यग्दर्शनेन हीयते
इत्येकः, एकेन श्रुतेनैवान्यो वर्द्धते द्वाभ्या सम्यग्दर्शनविनयाभ्या हीयत इति द्वितीयः, द्वाभ्या श्रुतानु-
ष्ठानाभ्यामन्यो वर्द्धते, एकेन सम्यग्दर्शनेन हीयत इति तृतीय, द्वाभ्या श्रुतानुष्ठानाभ्यामन्यो वर्द्धते
द्वाभ्या सम्यग्दर्शनविनयाभ्याश्च हीयत इति चतुर्थं, अथवा ज्ञानेन वर्द्धते रागेण हीयत इत्येक, 30
अन्यो ज्ञानेन वर्द्धते रागद्वेषाभ्या हीयत इति द्वितीयः, अन्यो ज्ञानसयमाभ्या वर्द्धते रागेण हीयत

इति तृतीय, अन्यो ज्ञानसयमान्या वर्द्धते रागद्वेषान्या हीयत इति चतुर्थ । अथवा क्रोधेन वर्द्धते मायया हीयते, क्रोधेन वर्द्धते मायालोभाभ्या हीयते, क्रोधमााभ्या वर्द्धते मायया हीयते क्रोधमा नाभ्या वर्द्धते मायालोभाभ्या हीयत इति ॥ २६ ॥

सयतपुरुषात्वेणाह—

शय्यावस्त्रपात्रस्थानप्रतिमा. प्रत्येकं चतस्रः ॥ २७ ॥

शय्येति, शय्यते यस्या सा शय्या सस्तरक, उन्मा. प्रतिमा अभिमहा, तत्र उरिष्ठ फल-
पादीनामन्यतमद्गृहीप्यामि नेतरदित्थेवा, यदेव प्रागुदृष्ट तदेव यदि द्रष्टव्यामि तदा तदेव महीप्यामि
नान्यदित्यन्या, तदपि यदि तस्यैव शय्यातरस्य गृहे भवति ततो महीप्यामि नान्यत आनीय तत्र
शय्यिष्य इति तृतीया, तदपि फलनादिक यदि यथासत्सृत्वमेवाऽऽहो ततो महीप्यामि ना-ययेति चतुर्थी,
10 आमु च प्रतिमास्याग्यो प्रतिमयोर्गच्छनिर्गतानामग्रह उत्तरयोरेन्ववरस्वामभिमहः, गच्छान्तरं
तानान्तु चतस्रोऽपि फल्पन्त इति । वस्त्रमहणविषये प्रतिष्ठा वस्त्रप्रतिमा कार्पासिकादीत्येवमुदृष्ट
वस्त्र याचिष्य इति प्रथमा, प्रेक्षित वस्त्र याचिष्ये नापरमिति द्वितीया, अन्तरपरिभोगेनोत्तरीयपरिभो-
गेन वा शय्यातरेण परिभुक्तप्राय वस्त्र महीप्यामीति तृतीया, तदेवोत्सृष्टधर्मक महीप्यामीति चतुर्थी ।
अथ पानप्रतिमा उद्विष्टशरुपात्रादि याचिष्य इति प्रथमा, प्रेक्षितमिति द्वितीया, दातुः स्वाङ्गिक
15 परिभुक्तप्राय द्वित्रेषु चा पात्रेषु पयायेण परिभुज्यमान पात्र याचिष्य इति तृतीया, उज्जितवर्षिकमिति
चतुर्थी । वायोत्सर्गोचर्ये स्थानप्रतिमा, तत्र कस्यचिद्भिन्नोरेवम्भूतोऽभिप्रहो भवति यथाऽहमचिच
स्थानमुपाश्रयिष्यामि तत्र चाकुञ्चनप्रसारणादिका म्रिया करिष्ये तथा किञ्चिदचिच तुह्यादिकमवळ-
न्वयिष्ये तथा तत्रैव खोकपादपिहरण समाश्रयिष्यामीति प्रथमा प्रतिमा, द्वितीया त्वाकुञ्चनप्रसार-
णादिक्रियामवळम्बनञ्च करिष्ये न पादविहरणमिति, तृतीया त्वाकुञ्चनप्रसारणेव नावळम्बनपादवि-
20 हरणे इति, चतुर्थी च यत्र प्रयमपि न विषत्त इति ॥ २७ ॥

पूर्वं शरीरचेष्टानियोक्तत्वात्तत्रसङ्गे णाह—

वैक्रियाहारकतैजसकार्मणशरीराणि जीवस्पृष्टानि, औदारिकवैक्रि-
याहारकतैजसानि कार्मणमिश्राणि, धर्माधर्मजीवपुद्गलास्तिकायैर्लोको
व्याप्तो घादरपृथिव्यम्बुनायुवनस्पतिभिरुपद्यमानैश्च ॥ २८ ॥

25 वैक्रियेति, स्पष्टम्, जीवेन व्याप्ताणि जीवस्पृष्टानि, जीवेन हि स्पृष्टान्येव वैक्रियादीनि भवन्ति,
यधौदारिक जीवमुक्तमपि मरति मृत्वापस्थाया न तु तथैतानीति । कार्मणेन शरीरेण मिश्राणि न केव-
लानि पथौदारिकादीनि धीणि वैक्रियादिभिरनिधाण्यपि भवन्ति नैव कार्मणेनेति । व्याप्त इति, प्रति-
प्रवेन व्याप्त इत्यर्थ । घादरेति, सूक्ष्माणां पञ्चागामपि सर्वलोकात् सर्वलोके उत्पादात्, वादरतैज-
सानान्तु सर्वलोकाद्बुद्ध्य मनुष्यक्षेत्रे क्रज्जगत्या वक्रगत्या चोत्पद्यमाना द्वयोर्बुद्धकपाटयोरेव वादर-
30 तैजस्त्वव्यपदेशस्येष्टत्याच तैजसं विहाय वादरेत्युक्तम् । वादरा हि पृथिव्यम्बुनायुवनस्पतयः सर्वतो

लोकाद्दुःखं प्रथिव्यादिघनोद्भ्यादिघनघातरत्नत्वादिघनोद्भ्यादिषु यथास्वस्वादस्थानेष्ववतरण-
लोत्तरमाना अपर्याप्तावस्थायामतिमहुत्वात्सवलोकं प्रलेकं स्पृशन्ति पर्याप्तास्तेते वादरत्नैज्जस्वापिद्या-
ससाश्च लोकासङ्घेयभागमेव स्पृशन्तीति ॥ २८ ॥

पृथिवीप्रसङ्गादाह—

पृथिव्यत्तेजोवनस्पतिकायशरीरं न सुखदृश्यम्, शब्दगन्धरसस्पर्शाऽ
इन्द्रियस्पृष्टा वेद्या जीवपुद्गला गत्यभावनिरुपग्रहत्वरूक्षत्वलोकानुभावरै-
लोकगमनासमर्थाः ॥ २९ ॥

पृथिवीति, वादरवायूना सूक्ष्माणा पद्मानामपि पृथिव्यादिकायानामैकमनेक वा शरीरसद-
श्यमिति बोध्यम्, घनस्पत्य इह साधारणा एव प्राद्या प्रलेकशरीरस्यैकस्यापि दृश्यत्वात् । न सुख-
दृश्यमिति, न चतुषु प्रलभदृश्यमनुमानादिभिस्तु दृश्यमपीत्यर्थं । शब्देति, श्रोत्रादीन्द्रियसम्बद्धा 10
एते आत्मना ज्ञायन्ते नयनमनोवर्जाना श्रोत्रादीना प्राप्तावपरिच्छेदम्बभारवान्, उक्तञ्च 'स्पृष्टं शृणोति
शब्द रूप पुन पश्यत्यस्पृष्टं तु । गन्ध रसश्च स्पर्शश्च वदस्पृष्टं व्याकुर्वी'विति । जीवपुद्गला इति,
अन्येषा गत्यभावात् । एते चालोके गमनाय न शक्नुवन्ति गत्यभावादिहेतुभिः, तत्र गत्यभावो लोकात्वात्
परतलेपा गतिरक्षणस्वभावाभाव, यथाऽधो दीपशित्यायाः । निरुपग्रहत्व धर्मास्तिरायामावेन तज्ज-
तिवगत्युपग्रहभाव, गत्र्यादिरहितपङ्कवत् । रूक्षत्व—सिक्तामुष्टियत्, लोकात्वेपु हि पुद्गला रूक्षतया 15
तथा परिणमन्ति यथा परतो गमनाय नालम्, कमपुद्गलानाश्च तथाभावे जीवा अपि, सिद्धास्तु निरुप-
ग्रहत्येवेति । लोकांनुभावो लोकमर्यादा, विषयक्षेत्रादन्यत्र मार्त्तण्डमण्डलयत् ॥ २९ ॥

अथ दृष्टान्ततः प्राय उच्चार्याः प्रतीतेस्तद्भेदानाह—

आहरणतद्देशतद्दोषोपन्यासभेद ज्ञातम् ॥ ३० ॥

आहरणेति, ज्ञायतेऽस्मिन् सति दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इत्यधिकरणे कप्रत्यये ज्ञात दृष्टान्तः स द्वि- 20
विधः साधर्म्यवैधर्म्यभेदात्, साधनसद्भावे साध्यस्वाप्रत्ययभावो यथाऽग्निरत्र धूमाद्यथा महानस-
मिति प्रथम, साध्याभावे साधनत्वावश्यमभावो यथा तत्रैवाप्रत्यभावे धूमो न भवति यथा जला-
शय इति द्वितीय । यद्वा आख्याकरूप ज्ञात तत्र परितःकल्पितभेदाद्विधा, तत्र परित यथा निदान
तु स्थाय ब्रह्मदत्तस्येय, कल्पित यथा प्रमादवतामनित्य यौवनादीति वैशनीयम्, यथा पाण्डुपत्रेण क्रिदा-
लयाना वैशित तथाहि 'जह जुग्मे तह अग्ने तु भेऽविय होहिहा जहा अग्ने । अप्पाहेइ पडत 25
पडुयपत्त किंसलयाण ॥' इति, अथवा वपमानमात्र ज्ञातम्, सुकुमार कर किंसलयमिवेत्तादितम् ।
यद्वा वपपत्तिमात्र ज्ञात ज्ञातहेतुत्वात्, कृन्नायत्रा रीरन्ते ? यस्मान्मुधा न लभ्यन्त इत्यादिपरिति,
एवमनेकधा साध्यप्रत्यायनस्वरूप ज्ञातमुपाधिभेदात्तुर्विपमाह आहरणेति, यत्र समुचित एव दार्ष्टो-
न्तिकोऽर्थ उपनीयते यथा पाप दु म्नाय ब्रह्मदत्तभ्येवेति तदाहरणम् । यत्र दृष्टान्तार्थदृष्टेनेन दार्ष्टान्ति-
कार्यसोपनयन विद्यते तत् तद्देशोदाहरणम्, यथा चन्द्र इव मुखमस्या इति, अत्र हि चन्द्रे साम्यत्व- 30

रक्षणैर्नैव देशेन गुरुरस्थोपनयनम्, नानिष्टेन नयानासावर्जितत्वफलद्वत्वादिनेति । यत्साध्यविकल-
त्वादिनोपदुष्टं तत् तद्वोपोदाहरणम्, यथा नित्यः शब्दोऽमूर्त्तत्वात् घटवदिति, अत्र साध्यसाधनवैकल्य
नाम दृष्टान्तदोषः । यथासन्त्यादिवचनरूपं तदपि तदोपः, यथा सर्घधाऽहमसत्य परिहरामि गुरुम-
स्वकर्त्तनवदिति । यद्वा साध्यसिद्धिं कुर्वदपि दोषान्तरमुपनयति तदपि तदोपः, यथा सत्य धर्मनि-
^५च्छन्ति लौकिकमुनयोऽपि 'वर कूपशताद्वापी वर वापीशतात् ऋतु । वर ऋतुशतात् पुत्रः सत्य पुत्र-
शताद्भर'मिति वचनवक्तृनारदवदिति, अनेन च श्रोतुः पुत्रऋतुप्रभृतिषु प्रायः सत्सारकारणेषु धर्म-
प्रतीतिराहितेति । यथा वा बुद्धिमत्ता केनापि कृतमिदं जगत् सन्निवेशविशेषवत्त्वात्, घटवत्, स
चेत्वर इति, अनेन हि स बुद्धिमान् कुम्भकारतुल्योऽनीश्वर सिद्धवतीति ईश्वरश्च स विवक्षित इति ।
वादिना अभिमतार्थसाधनाय कृते वस्तूपन्यासे तद्विघटनाय यः प्रतिवादिना विरुद्धान्योपनयः क्रियते,
^{१०}पर्यंतुयोगोपन्यासे वा य उत्तरोपनयः स उपन्यासोपनयः, उत्तररूपमुपपत्तिमात्रमपि ज्ञातभेदः, ज्ञात-
हेतुत्वादिति । यथाऽऋत्ता आत्मा अमूर्त्तत्वादाकाशवदित्युक्ते अन्य आह-आकाशवदेवामोकेत्यपि
प्राप्तमपि दृष्टवदिति । यथा वा मासभक्षणमदुष्टं प्राण्यङ्गत्वादोदनादिवत्, अत्राहान्य-ओदनादिवदेव
स्यपुत्रादिमासभक्षणमप्यदुष्टमिति । यथा वा त्यक्तसङ्गा वक्षपात्रादिसङ्ग्रहं न कुर्वन्ति ऋषभादिवत्,
अत्राह रुण्डिकाद्यपि ते न गृह्णन्ति तद्वदेवेति, तथा वस्त्रात् कर्म कुरूपे यस्माद्धनार्थमिति । इह प्रथम
^{१५}ज्ञात सर्वसाधर्म्यरूपं द्वितीयं देशसाधर्म्यरूपं तृतीयं सदोषं चतुर्थञ्च प्रतिवाद्युत्तररूपमित्येषा स्वरूप-
विभागः ॥ ३० ॥

लोकाधयेणाह—

नरकनैरधिकपापकर्माशुभपुद्गला अधोलोकेऽन्धकारकारीणः, चन्द्र-
सूर्यमणिज्योतींषि तिर्यग्लोक उद्घोतकारीणि, देवदेवीविमानाभरणाभ्यु-
^{२०}र्ध्वलोके ॥ ३१ ॥

नरकेति, नरका नारकावासा, नैरयिका-नारका एते कृष्णस्वरूपत्वादान्धकारं कुर्वन्ति,
पापानि कर्माणि-ज्ञानावरणादीनि सिध्यात्वाज्ञानलक्षणभावाधकारकारित्वाद्धकारं कुर्वन्तीत्युच्यन्ते,
अथवा अन्धकारस्वरूपेऽधोलोके प्राणिनामुत्पादकत्वे पापानां कर्मणामन्धकारकर्त्तृत्वम् । अशुभपु-
द्गलाः-तमिस्रभावेन परिणता । शेष स्पष्टम् ॥ ३१ ॥

^{२५} भोगसुखाधयेण प्रसर्पकानाह—

अनुत्पन्नभोगोत्पादनाय पूर्वोत्पन्नभोगाधिप्रयोगायानुत्पन्नसुखोपभो-
गाय पूर्वोत्पन्नसुखाधिप्रयोगाय प्रसर्पकाः ॥ ३२ ॥

अनुत्पन्नेति, प्रकर्षेण सर्पन्ति गच्छन्ति भोगाद्यर्थं देशानुदेशं सञ्चरन्ति, आरम्भपरिमहत्तो
वा विस्तारं यान्तीति प्रसर्पकाः, अनुत्पन्नानसम्पन्नान् भोगान् शब्दादीन् तत्कारणद्विविणाङ्गनादीन् वा
^{३०}सम्पादयितुमनुत्पन्नानां वा भोगानामुत्पादनार्थम् । उच्यते 'धावति रोहणं तरति सागरं भ्राम्यति

गिरिकुञ्जेषु । मारयति चापवमपि पुरुषो धो भवेद्धनलुब्ध ॥ अटति बहु वहति भार सहते क्षुर्धां
पापमाचरति धृष्टः । कुलशीलजातिप्रत्ययस्थिविद्ध्य लोभोपद्रुतस्त्वजति ॥' इति, पूर्वोत्पन्नानाञ्च भोगा
नामविप्रयोगाय रक्षणार्थमिति, एवमपेऽपि सुप्रश्न भोगसम्पत्त्यानन्दविशेष इति ॥ १३२ ॥

भोगाद्यर्थं यतमानो यद्वा कर्म नारकतयोत्पद्यत इति नानाऽऽहारतो निरूपयति—

अङ्गारमुर्मुरोपमशीतलहिमशीतला नारकाहारा , कङ्कविलपाणमास-⁵
पुत्रमांसोपमास्तिर्यग्योनिकाहाराः, अशनपानस्त्रादिमस्त्रादिमाहारा मनुष्याः
वर्णगन्धरसस्पर्शमयाहारा देवाः ॥ १३३ ॥

अङ्गारेति, अल्पकालदाहत्वादङ्गारोपमः, श्वितरदाहत्वान्मुर्मुरोपम , शीतवेदनोत्पादकत्वा-
च्छीतलः अत्यन्तशीतवेदनाजनकत्वाद्धिमशीतलः, अधोऽध इति क्रमः । कङ्क पक्षिविशेषस्तस्याहारेण
समः ककोपमः, यथाहि पङ्कस्य दुर्जरोऽपि स्वरूपेणाहार सुखभक्ष्य सुखपरिणामश्च भवति तथा 10
यस्तिरश्वां सुभक्षः सुखपरिणामश्च स कङ्कोपमः । तथा विले प्रविशन्नव्य विलमेव तेनोपमा यत्र स
तथा, विले छलन्धरसास्त्राद् गगिति किञ्चिद्यथा प्रविशति तथा यस्त्रेपा गलन्विले प्रविशति स तथो-
च्यते । पाणो मातङ्गः, तन्माससृश्यत्वेन जुगुप्सया दुःखाय स्वादेव यस्त्रेपा दुःखायः स पाणमासो-
पमः । पुत्रमांसन्तु रोहपरतया दुःखायतर स्वादेव यो दुःखायतरः स पुत्रमांसोपमः । क्रमेण चैते
शुभसमाशुभाशुभवरा वेदितव्या , रोप सुगमम् ॥ १३३ ॥ 15

अथ चिकित्साधयेणाह—

घ्नणकर्तृत्वतत्परिमर्शित्वाभ्या तत्कर्तृत्वतत्सरक्षणाभ्या तत्कर्तृत्वत-
त्सरोहित्वाभ्याश्च चलुर्भङ्गश्चिकित्सकानाम् ॥ १३४ ॥

घ्नणकर्तृत्वेति, चिकित्सका द्रव्यतो ज्वरादिरोगान् प्रति, भावतो रागादीन् प्रतीति, तत्रा-
त्मनो ज्वरादेः कामादेर्यो चिकित्सक आत्मचिकित्सक उच्यते तद्वेदा अत्रोक्ता प्राह्या । तत्र कश्चित् 20
घ्नण वेदे क्षत स्वय करोति रुधिरादिनिर्गालनार्थमिति घ्नणकरः पर न घ्नण परिमृशति इत्येक , केचिच्च-
न्यक्तव घ्नण परिमृशति न च वत्करोतीति द्वितीयः, अपर परिमृशति करोति च, इतरस्तु नोभ-
यथा । एव भावघ्नणमतिपारलक्षण करोति कायेन, न च तदेव पुन पुन सस्मरणेन सृशति ।
अन्यस्तु तत्परिमृशत्यभिलापात्, न च करोति कायतः ससारभयादिभि । एवमितरो । घ्नण करोति
न च तत्पट्टमन्धादिना सरक्षति कश्चित्, क्षत सरक्षति न च करोत्ययः, भावघ्नणन्त्वाश्रित्यातिपारं 25
करोति न च त् सानुबन्ध भग्न्य कुशीलारिससगवन्निदानपरिहारतो रक्षत्येक , अन्वस्तु पूर्वकृताति-
चार निदानपरिहारतो रक्षति न च न करोति, एवमन्यौ भाव्यौ । एवो घ्नणकर्ता न घ्नणसरोही नैव
घ्नण संरोहयत्यौषधानादिना, भावघ्नणापेक्षया प्रायश्चित्ताप्रतिपत्तेः । अपरो घ्नणसरोही पूर्वकृतातिचार-
प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या, नो

पुन पुरुषभेदानाह—

अन्तर्बहिर्भ्यां शल्यदुष्टत्वतश्च ॥ १३५ ॥

अन्तरिति, एकेऽन्तश्शल्या न बहिश्शल्या, यस्यान्तो मध्ये शल्य तत्तथा, यच्छल्य व्रणस्या-

न्तरस्य बहिस्तु यद् बहिर्बहिरेव बहिरुच्यते तद्विद्यते येषां ते बहिश्शल्या, यदि पुन सर्वथैव तत्

ततो बहिः स्यात्तदा शल्यतैव न स्यात्, उद्धृतत्वे वा भूतभाविण्या स्यादपीति, अपरे बहिः शल्या नान्त-

शल्य, येषामन्तर्बहु बहिरप्युपलभ्यते ते उभयशल्य, चतुर्थं शून्यः, अन्तर्बहिर्भ्यां भिन्नस्य शल्यस्यैवा-

भावात् । भावापेक्षया गुरुसमक्षमनालोचितत्वेनान्त शल्यमतिचारूप यस्य स तथा बहिः शल्यमा-

लोचिततया यस्य । अन्तर्बहिश्च शल्यमालोचितत्वानालोचितत्वाभ्याम्, चतुर्थं शून्य । अन्तर्दुष्टः

शठतया सवृताकारत्वात् बहिरित्येकः, अन्यस्तु करणेनोपदर्शितवाक्पारुष्यादित्वाद्बहिरेवेत्युच्यमन्यत् ॥

अथ प्रव्रज्या निरूपयति—

इहपरोभयलोकप्रतिबद्धाप्रतिबद्धस्वरूपा अग्रतः पृष्ठत उभयतः

प्रतिबद्धाप्रतिबद्धस्वरूपा नटभटसिंहशृगालखादितारूपा च प्रव्रज्या ॥ १३६ ॥

इहेति, इहलोकप्रतिबद्धा प्रव्रज्या निर्वाहादिमानाचार्यिनाम्, परलोकप्रतिबद्धा जन्मान्तरका-

माचार्यिनाम्, उभयार्थिनामुभयलोकप्रतिबद्धा, विशिष्टसामायिकवृत्तामप्रतिबद्धा । अग्रतः प्रव्रज्यापर्या-

यभाविषु शिष्याहारादिषु या प्रतिबद्धा साऽग्रतः प्रतिबद्धा । पृष्ठतः प्रतिबद्धा स्वजनाविषु, द्विषापि

काचिदुभयतः प्रतिबद्धा अप्रतिबद्धा तु पूर्वतः । नटस्त्रेव सवेगविकलधर्मकथाकरणोपाजितभोजनादीनां

नटखादिवारूपा, तथाविधबलोपदर्शनलब्धभोजनादेर्भटखादितारूपा, शौर्यातिरेकादयज्ञयोपात्तस्य

यथारम्भभक्षणेन वा खादिता सिंहखादिवारूपा, व्यावृत्तयोपात्तस्यान्यस्थानभक्षणेन वा खादिता

शृगालखादिवारूपेति ॥ १३६ ॥

पुनस्त्वस्या एव भेदानाह—

अवपाताख्यातसंकेतविग्रहगतिप्रव्रज्यालक्षणा तोदयित्वा प्लावयित्वा

सभाष्य परिश्रुतयित्वा च प्रव्रज्या ॥ १३७ ॥

अवपातेति, सद्गुरूणां सेवाऽवपातस्ततो या प्रव्रज्या साऽवपातप्रव्रज्या । आख्यातस्य प्रव्रज्ज-

येत्यागुक्तस्य सा स्यात्साऽऽख्यातप्रव्रज्या यथाऽऽर्यरक्षितभ्रातुः फल्गुरक्षितस्य, सङ्केताया सा सङ्केतप्रव्रज्या

मेतायोदीनामिष, अथवा यदि त्वं प्रव्रजसि तदाऽऽहमपीत्येव या सा तथेति । विग्रहगत्या पक्षिन्यायेन

परिवाराविचियोगेनैकाकिनो देशान्तरगमनेन च या सा विग्रहगतिप्रव्रज्या । तथा तोदयित्वा व्यथा-

मुत्पाद्य या प्रव्रज्या दीयते मुनिच त्रपुत्रस्य सागरचन्द्रेणैव सा तथोच्यते, प्लावयित्वा अन्यत्र नीत्वाऽऽर्ये

रक्षितवत्, सम्भाष्य गौतमेन कर्षकवत्, वचनं वा पूर्वपक्षरूपं कारयित्वा निगृह्य च प्रतिज्ञावचनं वा

कारयित्वा या सा तथोच्यते । पृषादिभिः परिश्रुतभोजनः परिश्रुत एव च कृत्वा परिश्रुतयित्वा मुद्-

दिना रङ्गवत् या सा तथोच्यते ॥ १३७ ॥

पुनरपि तद्भेदानाह—

वपनपरिवपनशोधनपरिशोधनवती, धान्यपुञ्जितविरेद्धितविकीर्णस-

ङ्कर्षितसमाना च ॥ १३८ ॥

वपनेति, यथा कृषि सङ्गृह्यन्ववपनवती द्विस्त्रिंशत् उताष्टव स्थानान्तरारोपणत परिवपनवती विजातीयवृणाद्यपनयनेन शोधिता द्विस्त्रिंशत् वृणादिशोधनेन परिशोधिता भवति तथा प्रप्रग्यापि सामा- 5
यिकारोपणेन वपनवती गद्वात्रवारोपणेन निरतिचारस्य सातिचारस्य वा मूलप्रायश्चित्तदानत परिव-
पनवती सङ्गृह्यतिचारलोचनेन शोधिता पुन पुनश्च तेन परिशोधिता च भवति । एव मले लूनपू-
नविशुद्धपुञ्जीकृतधान्यसमाना सङ्गृह्यतिचारकचवरविरहेण लब्धस्वस्वभावत्वादेका । जन्वा रलक
एव यद्विरेद्धित विसारित वायुना पूनमपुञ्जीकृत धान्य तत्समाना या हि लघुनापि यत्नेन स्वस्वभाव
लभ्यते इति । अपरा तु यद्विकीर्ण गोमुरक्षुण्णतया विक्षिप्त धान्य तत्समाना, या हि सहजसमुत्पन्ना- 10
तिचारकचवरयुक्तत्वात् सामग्र्यन्तरापेक्षितया कालक्षेपलभ्यस्वस्वभावा सा धान्यविकीर्णसमानोच्यते,
इतरा च यत्सङ्कर्षित क्षेत्रादाङ्कर्षित धान्य तत्समाना या हि बहुतरातिचारोपेतत्वाद्बहुतरकालप्राप्त-
व्यस्वस्वभावा सा धान्यसङ्कर्षितसमानेति ॥ १३८ ॥

उपसर्गभेदानाह—

दिव्यमानुपतिर्यग्योनिकात्मसवेदनारूपा उपसर्गाः ॥ १३९ ॥

15

दिव्येति, उपसृज्यते धर्मात् प्रच्याव्यते जतुरेभिरित्युपसर्गां वापाविशेषा, ते च कर्तृभेदा-
श्चतुर्विधाः, तत्र ह्याम्यात् प्रद्वेपादिमर्शादिमात्रातो वा दिव्या उपसर्गा भवन्ति, मानुष्या ह्यासात् प्रद्वेपा-
द्विमर्शात् कुशीलप्रतिषेचनात्, भयात् प्रद्वेपादाहारादपत्यरक्षणार्थं वा वैरश्चो घट्टनस्वम्भनप्रपतनसले-
पणतो वाऽऽत्मसवेद ॥ १३९ ॥

उपसर्गसहनाञ्जानावरणीयादिकर्मक्षयाद्बुद्धिभेदानाह—

20

औत्पत्तिकी वैनयिकी कर्मजा पारिणामिकी च बुद्धिः ॥ १४० ॥

औत्पत्तिकीति, उत्पत्तिरेव प्रयोजन यस्याः सा औत्पत्तिकी, ननु क्षयोपशमः कारण-
मस्याः, सत्यम्, किन्तु स खल्वन्तरङ्गत्वात् सर्वबुद्धिसाधारण इति न विवक्ष्यते, न चान्यत् शास्त्र-
कर्माभ्यासादिकर्मपेक्षत इति । यदा बुद्ध्युत्पादनात् पूर्वं स्वयमदृष्टोऽन्यतश्चाद्बुतो मनसाप्यनालोचि-
तस्वस्मिन्नेव क्षणे यथावस्थितोऽर्थो गृह्यते यथा सा लोकद्वयाविकटैकान्तिकफलवती बुद्धिरौत्पत्तिकी 25
नटपुत्ररोहकादीनामिव । विनयो गुरुशुश्रूषा स कारणमस्यास्तत्प्रधाना वा वैनयिकी, किञ्च कार्यभर-
निसारणसमर्था धर्मार्थकामज्ञासाक्षात् गृहीतसूत्रार्थसारा लोकद्वयफलवती चेयम्, नैमित्तिकसिद्धपुत्रसि-
ध्यादीनामिव । अनाचार्यक कर्म साचार्यक शिल्प कादाचित्क वा कर्म नित्यव्यापारस्तु शिल्पम्,
कर्मणो जात कर्मजा, अपि च कर्माभिवेशोपलब्धकर्मपरमार्था कर्माभ्यासविचाराभ्या विसीर्णा
प्रशसाकलवती च हैरण्यकम्पकादीनामिव । परिणामः 30

पारिणामिकीनादिजन्य आत्म- 30

धर्मः स प्रयोजनमस्यास्तत्रधाता वेति पारिणामिनी, अपि धानुमानकारणमात्रदृष्टान्तेः साध्यसाधिका ययोविपाके च पुष्टीभूताऽभ्युदयमोक्षफला च, अभयकुमारादीनामिव ॥ १४० ॥

नारकत्वादिसाधनकर्माण्याह—

महारम्भमहापरिग्रहपञ्चेन्द्रियवधकुणिमाहोरेनैरयिकं कर्म प्रकरोति,

मायित्वनिकृतिमत्वालीकचनकूटतुलाकूटमानैस्तेर्यग्योनिकं प्रकृतिभद्रकता-
प्रकृतिविनीततासानुक्रोशताऽमत्सरिकताभिर्मानुष सरागसयमसंयमासयम
वालतप कर्माकामनिर्जराभिर्देविकम् ॥ १४१ ॥

महारम्भेति, नैरयिक कर्म नैरयिवत्वायायुष्कादि कर्म, महान्-इच्छापरिमाणेनाकृतमर्या-
दवया बृहन्नारम्भ पृथिव्यागुपमर्हलक्षणे यस्य स महारम्भ, चनरर्यादिस्तत्त्वमेक कारणम् ।
महात् परिग्रहो हिरण्यमुवर्णद्विपदचतुष्पदादिर्यस्य सः, तत्त्वमपरम् । पञ्चेन्द्रियाणा यधोऽपरो हेतु ।
कुणिम मास तदेवाहारः सोऽप्ययो मायित्व मन कुटिलता, निकृतिः फायचेष्टाद्यन्यधाकरणलक्षणा
अभ्युपचारलक्षणा वा तद्वत्त्वम्, अलीकवचनमप्रियवचनमसत्यवचन वा, कूटतुलाकूटमानेन यो
व्यवहार, स कूटतुलाकूटमान, एते तिर्यग्योनिकायुष्कादे कारणम् । प्रकृत्या स्वभावेन भद्रकता-परा
नुपतापिचा, प्रकृतिविनीतता,—अनुपदिष्टविनीतत्वम् सानुक्रोशता-सदयता, मत्सरिकता-परगुणासहि-
गुवा तत्प्रतिषेधोऽमत्सरिकता, एते मनुष्योत्पत्तिवारणकर्महेतवः । सरागसयमः-सरुपायचारि-
र्योतरागसयमिनामायुषो यन्धाभावात् । सयमासयमो देशसयमः, वाला मिथ्यादृष्टयस्तेषां तपः-
क्रिया, अकामेन-निर्जरा प्रत्यनभिज्ञापेण निर्जरा-कर्मनिर्जरेण हेतुर्धुमुक्षादिसहनमितेतानि देवोत्पत्ति-
कारणानि ॥ १४१ ॥

सयमसम्बन्धादाह—

सर्वत. प्राणातिपातमृपावादादत्तादानमैधुनपरिग्रहविरमणानि पञ्च-
महाव्रतानि स्थूलतस्तान्यणुव्रतानि ॥ १४२ ॥

सर्वत इति, पञ्चमहाव्रतानि, सख्यान्तरव्ययच्छेदाय पञ्चेति, प्रथमपश्चिमतीर्थयोः पञ्चानामेव
भावात्, व्रतानि नियमाः, एषां महत्त्वञ्च सर्वजीवादिविषयत्वेन महाविषयत्वात्, यावज्जीव त्रिविध
त्रिविधेनेति प्रत्याख्यानरूपत्वात्, देशविरतापेक्षया महतो गुणिनो प्रवरूपत्वाच्च, सर्वतः-निरवशेषा-
प्रसंस्वावरसूक्ष्मवाट्टभेदभिन्नात् कृतकारिवातुमतिभेदाच्च, अथवा द्रव्यतः पञ्जीवनिकायविषयात्
क्षेत्रत त्रिलोकसम्भवात् कालतोऽतीतादे रान्यादिप्रभवाद्वा भावतो रागद्वेषसमुत्थाच्च, न तु परिस्थूला-
वैषेस्यः । प्राणानामिन्द्रियोच्छ्वासायुरादीनामतिपातः-प्राणिनः सकाशाद्विभ्रशः प्राणातिपातः प्राणि-
प्राणवियोजनमित्यर्थ, तस्माद्विरमण सम्यग्ज्ञानश्रद्धानपूर्वक निवर्त्तनं सर्वतः सङ्कावप्रतिषेधासङ्का-
वोद्भावनामौन्तरोक्तिगर्हाभेदात् कृतादिभेदाच्च, यद्य द्रव्यत सर्वधर्मोक्तिकायाद्विद्रव्यविषयात् क्षेत्रतः
सर्वलोकोपगोचरात् कालतोऽतीतादे रान्यादिवर्तिनो वा भावतः सपायनोक्त्यायाद्विप्रभवा-मृषा-

अलीक षट्पद वादो मृषावाद्स्वस्माद्विरमण सर्वत कृतादिभेदात्, यद्वा द्रव्यत, सचेतनाचेतनद्रव्य-
विषयात् क्षेत्रतो प्रामनगरारण्यादिसभवात् कालतोऽजीवादे राश्यादिप्रभवाद्वा भावतो रागाद्वैपसमुत्थान्,
अदत्त स्वामिनाऽवितीर्णं तस्यादात् तस्माद्विरमण । सर्वस्मात् कृतकारितानुमतिभेदादथवा द्रव्यतो दिव्य-
मानुषवैरक्षभेदात् रूपरूपसहगतभेदाद्वा, तत्र रूपाणि निर्जीवानि प्रतिमाहूपाण्युच्यन्ते, रूपमहगतानि तु
सजीवानि, भूषणविकलाणि वा रूपाणि भूषणसहिताणि रूपसहगतानीति, क्षेत्रतद्विलोकसभयात् कालतोऽ
भावतश्च पूर्ववत् मैथुनाद्विरमण । सर्वस्मात् पूर्ववत् परिग्रहाद्विरमणमिति । अपूनि च तानि प्रतान्य-
णुप्रतानि, अणुत्वञ्च महाप्रतापेक्षयाऽल्पविषयत्वाविति प्रतीतमेव, अथवा अनु महाप्रतकथनस्य
पश्चात्तदप्रतिपक्षौ यानि प्रतानि कथ्यन्ते तान्यनुप्रतानि, यद्वा सर्वविरतापेक्षया अणोर्लघोरुगिनो प्रता-
यणुप्रताणि, स्थूला द्वीन्द्रयादयः सत्त्वाः, सूक्ष्मत्वञ्चैषा मकल्लौकिकाना जीवत्वप्रसिद्धे स्थूलविष-
यत्वात्, तस्मात् प्राणातिपाताद्विरमणम् । स्थूल परिस्थूलवस्तुविषयोऽतिदुष्टविवक्षासमुद्भवस्वस्मा-
न्युपावादात् । परिस्थूलविषय चौर्ध्वारोपणहेतुत्वेन प्रसिद्धमतिदुष्टाध्यवसायपूर्वकं स्थूल तस्मादवदत्तादा-
नात् । स्वदारस-तोपात्मीयकलत्रादन्यत्रेच्छानिवृत्तिः । धनादिविषयाभिलाषनियमनं वैशत परिमद्-
विरतिरिति ॥ १४२ ॥

दुर्गतिमुगतिसाधनान्याह—

शब्दरूपगन्धरसस्पर्शरपरिज्ञातैर्जीवा सज्यन्ते रज्यन्ते मूर्च्छन्ति 15

सृध्यन्ति अध्युपपद्यन्ते विनिघातमापद्यन्ते परिज्ञाताश्च कल्याणाय ॥ १४३ ॥

शब्देति, शब्दादयो हि नामगुणा अभिलाषसम्पादकाः, स्वरूपतोऽननगता अमत्याख्याता
नरकादिभयप्राप्तये भवन्ति, एभिर्जीवा रागाद्याभयैः सह सम्यग्ध कुर्वन्ति, राग यान्ति तद्दोषानवलोकनेन
मोह यान्ति प्राप्तस्यासन्तोपेणाप्राप्तस्यापरापरस्याकाक्षा कुर्वन्ति तदर्जनायातिशयेन यतन्ते ततश्च ससार-
मापद्यन्ते, त एव यदा श्परिज्ञया परिज्ञाता प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहृतास्तदा ते प्राणिना हिताय 20
शुभाय कल्याणाय च भवन्ति ॥ १४३ ॥

शरीरं निरूपयति—

नारकादिवैमानिकान्तानां शरीराणि पञ्चवर्णरसान्यौदारिकादीनि

च ॥ १४४ ॥

नारकादीति, चतुर्विंशतिदण्डके नारकादिवैमानिकान्ताना वैक्रियशरीराणा पञ्चवर्णत्व तच्च 25
निश्चयनयात्, व्यवहारतस्त्वेकवर्णप्राचुर्यात् कृष्णाविप्रतिनियतवर्णतैव । कृष्णीललोहितहारिद्रशुद्धाः
पञ्चैव वर्णा अपरेषा सांयोगिकत्वात्, एव रसा अपि त्रिककटुकपायाम्लमधुरा पञ्च । एवमौदारिका-
हारकृतैजसकर्मण्यग्निराण्यपि । कर्मणातिरिक्तानि सर्वाण्यपि पर्याप्तत्वेन स्थूलाकारधारीणि यदा
भवन्ति तदा तान्यवयवभेदेन पञ्चवर्णरसवन्ति सुरभ्यसुरभिगन्धवन्त्यष्टस्पर्शाणि च, अन्यथा तु न
नियतवर्णाविषयपदेऽयानि, अपर्याप्तत्वेनापयवविभागभावाविति ॥ १४४ ॥

शरीरविशेषगतान् धर्मविशेषानाह—

आख्यानविभजनदर्शनतितिक्षणानुचरणेषु प्रथमपश्चिमजिनाना कृ-

च्छृत्तिः ॥ १४५ ॥

आख्यानेति, भरतेरवतेषु चतुर्दिशेतेर्यं आदिमा पश्चिमाश्च जिनास्तेषामाख्यानादिक्रियावि-
 ५ श्येषु विनेयानामृजुजडत्वेन वक्रनडत्वेन च कृच्छृत्तिर्भवति, तत्र विनेयाना महावचनाटोपप्रबो-
 ध्यत्वेन भगवतामायासोत्पत्तेरार्याने कृच्छृत्तिः । व्याख्यातेऽपि वस्तुतस्त्वस्य विभागोनायस्यापन
 दु शक भवति, शिष्याणामुपपत्तिभिः प्रतीवारारोपयितुमुत्पन्न परीपहादिक तितिक्षयितुमनुष्ठापयितुश्च
 दु, शकम्, तेषामृजुवक्रजडमति-त्वात् । मध्यमजिनानान्तु सुगम भवति, तद्विनेयानामृजुप्रसृत्वेनाल्प-
 प्रयत्नेनैव बोधनीयत्वात्, विद्वितानुष्ठाने सुप्रप्रवर्त्तनीयत्वाच्च ॥ १४५ ॥

10 तथा—

क्षान्तिमुक्तिमार्दवार्जवलाघवानि सत्यतपस्सयमत्यागब्रह्मचर्यवासा
 उत्क्षिप्तनिक्षिप्तान्तप्रान्तरूक्षचरकत्वानि अज्ञातान्नग्लानकमौनचरकत्वससृ-
 १५ ष्टकल्पिकत्वतज्जातससृष्टकल्पिकत्वानि औपनिधिकशुद्धैपणिकसंख्यादत्ति-
 कदृष्टलाभिकदृष्टलाभिकत्वानि आचाम्लिकनिर्विकृतिकपुरिमर्द्धिकपरिमि-
 २० तपिण्डपातिकभिन्नपिण्डपातिकत्वानि अरसविरसान्तप्रान्तरूक्षाहाराणि च
 श्रमणानां नित्यं कीर्त्तितानि ॥ १४६ ॥

क्षान्तीति, क्षान्त्यादयः क्रोधलोभमानमायानिग्रहाः, लाघवमुपकरणतो गौरवत्रयस्यागो वा ।
 सत्य चतुर्धिषमनलीकम्, तदुक्तम् 'अविमवादनयोगः कायमनोवागजिह्मवा चैव । सत्य चतुर्धिष तच्च
 जिनवरमतेऽस्ति नान्यत्रे'ति । तपो द्वादशविधम्, सयमो हिंसादिनिवृत्तिः, त्यागः सविभ्रैकसाम्भोगि-
 २५ ष्ठाना भक्षादिवानम्, मद्मार्थं मेधुनविरमणे वास इत्येव पूर्वोक्तैः सह दक्षविध श्रमणधर्मः । अथ
 वृत्तिसंश्लेषाभिधानस्य धाह्यतपोविशेषस्य भेदा उच्यन्ते, उत्क्षिप्त स्वप्रयोजनाय पाकभाजनादुद्धृत उद-
 ३० र्धमभिमहविशेषाघरति तद्रूपेणाय गच्छतीत्युत्क्षिप्तचरकत्वस्य भाव उत्क्षिप्तचरकत्वभेवमप्रेऽपि, निक्षिप्त-
 मनुद्धृत चरतीति तथा, अन्ते भयमान्त भुक्तावशेषे वहादि, प्रकृष्टमान्त प्रान्त तदेव पर्युषितम्, रूक्ष
 निरहमिति, तत्राद्यौ भावाभिग्रहावितरे द्रव्याभिग्रहाः । अज्ञात—अनुपदर्शितस्वाजन्यर्द्धिमत्प्रजाजिता-
 ३५ विभाव सम् भिक्षार्थमटतीत्यज्ञातचरकः, अन्नग्लानकचरकः, अन्नग्लानको दोषान्मुक्तं, एवविधः
 सम् चरति, अन्नग्लायकचरकः, अन्यग्लायकचरको वेति कचिद् दृश्यते, अत्र विना ग्लायकः समु-
 त्पन्नवेदनादिकारण एवेत्यर्थः, अन्यस्मै वा ग्लायकाय भोजनार्थं चरतीति तथा । मौनेन ध्रतेन चरतीति
 मौनचरकः, ससृष्टेन स्वरिष्टेन हस्तभाननादिना वीयमान कल्पिक कल्पयत् कल्पनीयमुचितमभिग्रह-
 ४० विषोपाङ्गत्वादि यस्य स ससृष्टकल्पिकः, तज्जातेन—वेद्यद्रव्यप्रकारेण यत्ससृष्ट हस्तादि तेन वीयमान
 ४५ कल्पिक यस्य स । उपनिधीयत इत्युपनिधिः प्रत्यासन्न यद्यथा कथञ्चिदानीत तेन चरति तद्रूपेणायै

पनिषिक्तः । शुद्धा अनतिचार्य एवणा शक्तिविशेषवर्जनरूपा तथा चरतीति शुद्धैपणिकः । सख्या-
नाः परिमिता एव इत्यत्र सङ्गच्छादिशेषलक्षणा प्राह्या यस्य सः सख्यादत्तिक । दृष्टस्यैव
शुद्धैर्भावेन चरतीति तथा । पृष्टस्यैव साधो दीयते त इत्येवविधेन लाभेन यश्चरति स पृष्टलाभिकः ।
पान्थेन समयप्रसिद्धेन यश्चरति स तथा । घृतादिविकृतिभ्यो यो निर्गत स निर्विकृतिक । पुरिमार्ये
हृदयप्रत्याप्त्यान्विशेषो यस्य स तथा । परिमितो द्रव्यादिपरिमाणत पिण्डपातो भङ्गादिलाभो ५
यासि स । भिन्नस्यैव स्फोटितस्यैव पिण्डस्य सकृदादिसम्पन्नियनः पातो लाभो यस्यासि स* ।
(स हिंसाविभिरसकृतमाहारयतीत्यरसो विगतरस विरस पुराणधान्यौटनादि रूक्ष वैद्यादिवर्जितम्
भूतानि वस्तूनि भगवता सदा वर्णितानि श्रापितानि कर्तव्यतयाऽनुमतानि च ॥ १४६ ॥

तथा—

क्रियास्थानप्रतिसेवना प्रतिसेव्याप्यनालोचन लब्धप्रायश्चित्तानार- 10
मणं प्रस्थाप्याप्यनिर्वेष्टार स्थितिप्रकल्प्यान्यप्रतिसेवनञ्च कुर्वाण साम्भो-
गिकं विसाम्भोगिकं कुर्वन् निर्मन्थो नाज्ञानाह्वयः, कुलभेदिन गणभेदिन हिंसा-
क्षिण छिद्रप्रेक्षिणं पुनः पुनः प्रश्नप्रयोक्तारञ्च पाराश्रिकं कुर्वन्नपि ॥ १४७ ॥

क्रियास्थानेति, अशुभकर्मवन्धकमकृत्यविशेषलक्षण स्थान प्रतिसेवितार प्रतिसेव्ये तद्गुरवेऽ-
नेदवितार आलोच्य गुरुपदिष्टप्रायश्चित्तस्थानारम्भक आरभ्यापि न निष्ठाप्रापक स्थविरकल्पिकान् 15
माचारे योग्यानि विशुद्धपिण्डशय्यादीन्यतिशयान्यानि प्रतिसेवितारञ्च साम्भोगिक-एकभोजनमण्ड-
केषादिक साधर्मिक विसाम्भोगिक-मण्डलीवाह्य विद्वधनिर्मन्थो न भगवदाज्ञामतिक्रामति, उचित-
ज्ञानं, तथा यो गच्छयासी सन् तस्यैव कुलम्भ भेदायान्योऽन्यमधिकरणोत्पादनेनाभ्युत्थाता भवति,
या गणे वसन् तस्यैव भेदाय भयति, एव हिंसा-वध साध्वादेर्गवेषयति, हिंसार्यमेवापभ्राजनार्थं वा
मत्तवादीनि छिद्राणि प्रेक्षते तथा मुहुर्मुहुर्सप्तमस्यायतनभूतानि सावद्यत्तुष्टानप्रभानि प्रयुक्ते त 20
साधर्मिक पाराश्रिक-दशमप्रायश्चित्तविशेषय-तमपट्टतल्लिङ्गादिक कुर्वन् निर्मन्थो भगवदाज्ञा नातिक्रा-
न्तीत्यर्थः ॥ १४७ ॥

तथा—

गणे आज्ञाधारणयो सम्यगप्रयोक्तो, यथारात्रिकतया विनयस्य
सम्यगप्रयोक्तोः श्रुतपर्यवजातानां यथावसरं सम्यगपाठयित्तोः ग्लानशौक्ष- 25
वेयावृत्त्यानभ्युपगन्तोः अनापृष्ट्यचारिणोराचार्योपाध्याययोः पञ्च विग्रहस्था-
नानि ॥ १४८ ॥

गण इति, गणविषये हे साधो भवता विधेयमिदमित्येपरूपाया आज्ञाया न विधेयमिदमि-
दमित्येपरूपाया धारणाया यो न सम्यगौचित्तेन प्रयोक्ता भवति येन परस्पर साधय कलहाद्यन्ते

असम्यङ्गियोगाहुर्नियत्रितत्राच्च तस्याचार्यस्योपाध्यायस्य वा गणे प्रथम विग्रहस्थानम् । रत्नानि द्विधा द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यत कर्केतनादीनि, भावतो ज्ञानादीति, तत्र रत्नैर्ज्ञानादिभिर्व्यवहरतीति-
रात्रिको बृहत्पर्याय, यो यो रात्रिको यथारात्रिक तद्भावस्तत्ता तथा, यथारात्रिकतया—यथा ज्येष्ठ
विनयस्य बन्धनवादेन सम्यक् प्रयोजयिता तादृशस्य द्वितीय स्थानम्, श्रुतस्य यानि पर्यवजातानि सूत्रा-
५ र्थप्रकारास्तेषा यथावसर काले काले यो न सम्यक् पाठयिता तस्य तृतीयम् । यथा त्रिवर्षपर्यायस्य
आचारप्रकल्पनामाध्ययनम्, चतुर्वर्षस्य सूत्रकृदङ्गम् दशाकल्पव्यवहारा पञ्चवर्षस्य स्थानाङ्ग समवा-
योऽप्यष्टवर्षस्य दशवर्षस्य विवाह इत्यादिरूपोऽवसरः । ग्लानशैश्वर्यावृत्त्य प्रति यो न सम्यक् स्वय-
मभ्युत्वाता तस्य चतुर्थम् । यो गणनानापृच्छय क्षेत्रान्तरसंक्रमादि करोति तस्य पञ्चमम् । एतद्वैपरीत्येन
पञ्च तयोरविग्रहस्थानानि ॥ १४८ ॥

10 तुष्टाभ्यवसायस्य प्राणिनस्तृतिस्थित्यादिप्रतिघातो भवतीति तत्रिरूपयति—

गतिस्थितिवन्धनभोगवलसम्बन्धिनः पञ्च प्रतिघाताः ॥ १४९ ॥

गतीति, देवगत्यादेः प्रकरणाच्छुभायाः प्रतिघातस्तःप्राप्तियोग्यत्वे सति विकर्मकरणाद-
प्राप्तिर्गतिप्रतिघात, प्रजन्यादिपरिपालनतः प्राप्तव्यशुभदेवगतेर्नरफप्राप्तौ कण्डरीकस्येव । स्थितेः
शुभदेवगतिप्रायोग्यकर्मणि बद्ध्वेव तेषा प्रतिघात स्थितिप्रतिघातः, भवति चाभ्यवसायविशेषात् स्थितेः
15 प्रतिघात । बन्धन नामकर्मण उत्तरप्रकृतिरूपमौदारिकादिभेदतः पञ्चविध तस्य प्रशस्तस्य प्राग्वन् प्रति-
घातो बन्धनप्रतिघात, बन्धनमग्रहण तत्सहचरप्रशस्तशरीरतदङ्गोपाङ्गसहननसस्थानानामप्युपलक्ष-
कम्, तेन तेषामपि प्रतिघातो बोध्यः । प्रशस्तगतिस्थितिवन्धनादिप्रतिघाताभोगाना प्रशस्तगत्याद्य-
विनाभूतानां प्रतिघातो भोगप्रतिघातः, भवति हि कारणाभावे कार्याभावः । प्रशस्तगत्यादेरभावादेव
बलस्य उपलक्षणाद्वीर्यपुरुषकारपरक्रमाणा च प्रतिघातो भवति, बल शरीर, वीर्य जीवप्रभव, पुरु-
20 पकारोऽभिमानविशेष पुरुषकर्तव्य वा, पराक्रमो निष्पादितस्त्वविषयोऽभिमानविशेष एव, बलवीर्य-
योर्व्यापारण वा ॥ १४९ ॥

सरागस्य प्रप्रजितस्य परीपहादिसहनमाह—

पुरुपस्यास्योदीर्णकर्मत्व यथाविष्टत्वं स्वस्य तद्भववेदनीयकर्मण उदय-
मसहमानस्य पापकर्मसम्पत्तिं सहमानस्य निर्जराञ्च विभाव्य छद्मस्थः

25 आक्रोशादि सहेत ॥ १५० ॥

पुरुपस्येति, छाद्यते येन तच्छब्द ज्ञानावरणादिपातिकर्मचतुष्टयम्, तत्र तिष्ठतीति छद्मस्थः
सहपायः, स उदितान् परीपहोपसर्गान् कपायोदयनिरोधपूर्वक सहेत तथाहि पुरुपोऽयमुदितप्रबल-
मिव्यात्वादिमोहनीयकर्म अत एवायमुन्मत्तसहस्र, उदीर्णकर्मत्वादेवासौ मामाक्रोशत्युपहासं करोति
निर्भत्सयति दुर्वचनैर्भ्राति रज्ज्वादिना हस्तादि छिनत्ति मारणस्थान नयति, पात्रकम्बलपादप्रोच्छन-
30 प्रभृतीन्पाच्छिनत्ति, तथाऽय स्याद् यथाविष्टोऽत एवाक्रोशादि विधत्ते, तथाऽय परीपहोपसर्गकारी
निष्पात्वादि कर्मवशावर्त्ता मम पुनरेतस्मिन्नेव जन्मन्यनुभवनीयस्य तथाविधकर्मण उदयो तिष्ठते

नैव मासाकोशति, तथा करोतु नामैष बालिशत्वात्, तथा मम पुनरसहमास्य सर्वथा पाप कर्म
जसातादि सम्पद्यते, मम चेद् सहतो निर्जरा क्रियत इति विचिन्त्याधिसहेत, इह प्राय आक्रोशवधाभि-
धानपरीपहृद्वयमुपसर्गविवक्षाया मानुष्यरूपाद्वैपिकारिरूप गन्तव्यम् ॥ १५० ॥

अथ छद्मस्वप्नसङ्गात् केवलिनिरूपयति—

ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपोवीर्याप्यनुत्तराणि केवलिनः ॥ १५१ ॥ 5

ज्ञानेति, सुगम अनुत्तरत्वञ्च यथास्य सवथाऽऽरणक्षयात्, तत्र ज्ञानदर्शने, तदावरणभ-
यान्, चारित्र्यवपसी मोहक्षयात्, तपसश्चारित्र्यभेदत्वात्, तपश्च केवलिनामनुत्तर शैलेयवस्थाया शुद्ध-
ध्यानभेदस्वरूपम्, ध्यानम्याभ्यन्तरतपोभेदत्वात्, वीर्यं तु वीर्यान्तरायक्षयादिति ॥ १५१ ॥

निर्मन्थानां निर्मन्थानाद्वाकल्प्यानाह—

भयदुर्भिक्षप्रवाहणप्लावनानार्याभिभवव्यतिरेकेण गङ्गायमुनासरय्वै-10
रावतीमहीमहानदीर्मासान्तर्द्वित्रिवारानुत्तरीतुं निर्मन्थाना न कल्पते ॥१५२॥

भयेति, गङ्गाविपश्चमहानदीर्गुणनिर्गमा मासस्य मध्ये द्वौ वारौ त्रिवारान् वा साधूनामुप-
लक्षणात्साध्वीनाञ्चोत्तरीतुं यानुजहानावादिना लङ्घयितुं न कल्पते, आत्मसयमोपघातसम्भवात्, शत्र-
लचारित्र्यभावात् । परन्तु रात्रप्रलनीकादे सकाशाहुपध्याद्यपहारविषये भये सति दुर्भिक्षे—भिक्षाभावे
सति गङ्गादौ केनचित् प्रलनीकेन प्रक्षिप्ते सति तेन प्राण्यमाने सत्यनार्यैर्मन्थेच्छादिभिर्जीवितचारित्र्या-15
पहारिभिरभिभूते सति च तत्तरणेऽपि न दोषः ॥ १५२ ॥

तथा—

भयदुर्भिक्षनिष्काशनप्रवाहागमनानार्यपरिभवव्यतिरेकेण ग्रामान्तर-
विहरणं प्रथमप्रावृषि न कल्पते, वर्षावासं पर्युपिताना ग्रामान्तरविहरणञ्च,
कल्पते च ज्ञानादित्रयार्थं विष्वग्भवेन प्रेषणेन च ॥ १५३ ॥ 20

भयेति, आपादश्रावणौ प्रावृष्ट आपादस्तु प्रथमप्रावृष्ट, ऋतूना वा प्रथमत्वात् प्रथमप्रावृष्ट
अथवा चतुर्मासप्रमाणे वर्षानाल प्रावृष्टिति निवक्षित, अत्र सप्ततिदिनप्रमाणे प्रावृष्टो द्वितीये भागे गन्तु
तावन्न कल्पते एव, प्रथमभागेऽपि पञ्चाशदिनप्रमाणे त्रिंशतिदिनप्रमाणे वा न कल्पते जीवव्याकुल-
भूतत्वात्, उक्तञ्च 'अत्र चानभिगृहीत त्रिंशतिरात्रिं सर्विशक्तिं मास । तेन परमभिगृहीत गृहीज्ञान
कार्तिक यावत्' ॥ इति, अत्रानभिगृहीत—अनिश्चितमशिवादिभिर्निर्गमभावात् । यत्र सवत्सरेऽपि क-25
मासो भरति तत्राप्रावृष्टा त्रिंशतिदिनानि यावदनभिग्रहिक. आवासोऽयत्र सविदातिरात्र मास—पञ्चाशत
दिनानीति । तत्र प्रावृष्ट्येकमात्रमात्रमान्तर विहर्तुं न कल्पत इत्युत्सर्ग, भयाविकारणे त्वपवाद्,
उक्तञ्च 'आवाह दुर्भिक्षे भये महति दकौषे । परिभजन ताडन वा यदा पर करिष्यति' इति ।
वर्षावासमिति, वर्षांस्वावासोऽपस्थान स च जपन्यत जा कार्त्तिक्या दिनसप्ततिप्रमाणो मध्यवृत्त्या
षट्पूर्वमासप्रमाण उक्तवत् षण्मासमान, तत्र पर्युपिताना—साम्रयेनोपिताना पर्युपणाकल्पेन नियमन्तु 30

वस्तुमारब्धानां प्रामाण्यविहरणं न कल्पते, पर्युपणाकल्पश्च न्यूनोदरताकरणं विकृतिनवकपरित्यागः पीठफलकादिसंस्कारकादानमुद्यारादिमात्रकसमूहणं लोचकरणं श्लेषाप्रज्ञाजनं प्राग्गृहीतानां भस्मङ्गल्फादीनां परित्यजनमितरेषां ग्रहणं द्विगुणवर्षोपग्रहकरणधरणमभिनवोपकरणग्रहणं सङ्क्रोशयोजनात् परतो गमनवर्जनमित्यादिकं । कल्पते चेति, ज्ञानार्थतया प्रामाण्यविहरणं कल्पते, तत्रापूर्वं ध्रुवस्कन्धोऽन्यस्याचार्यादेरस्ति स च भक्त प्रत्याख्यातुकामः, ततो यद्यसौ तस्मै काशाज्ञं गृह्यते ततोऽसौ व्यवच्छिद्यते, अतस्तद्ग्रहणार्थं प्रामाण्यगमनं कल्पत इत्यर्थः । तथा दर्शनार्थतया—दर्शनप्रभावकशास्त्रार्थत्वेन, चारित्र्यार्थतया तु तस्य क्षेत्रस्यानेपणाख्यादिदोषदुष्टतया तद्रक्षणार्थम्, आचार्यस्योपाध्यायस्य वा विष्वग्भावो मरणं तेन कारणेन, तत्र गच्छेऽन्यस्याचार्यादेरभावाद्गणान्तराश्रयणार्थम् । प्रेषणेन—आचार्योपाध्यायानां वर्णक्षेत्रस्य वद्विस्तारत्तमानानां वैयवृत्त्यकरणायाचार्यादिनां प्रेषितस्य गमनं कल्पत इत्यर्थः ॥ १५३ ॥

अकल्प्यानामाश्रये कर्मवन्धसम्भवात्कर्मद्वारतन्निरोधद्वाराण्यचष्टे—

मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगा आश्रवद्वाराणि, सम्यक्त्वविरत्यप्रमादकपायित्वायोगित्वानि सवरद्वाराणि, उपध्युपाश्रयकपाययोगभक्तपानभेदा परिज्ञा ॥ १५४ ॥

15 मिथ्यात्वेति, स्वष्टम्, आश्रवणमाश्रय, जीवतडागे कर्मजलस्य सङ्कलनम्, कर्मनिवन्धनमित्यर्थः, तस्य द्वाराणीव द्वाराणि—उपाया आश्रवद्वाराणि । सवरणं सवरः, जीवतडागे कर्मजलस्य निरोधनं तस्य द्वाराणि । कर्मणो निर्जरोपायभूता परिज्ञामाह—उपधीति, परिज्ञा वस्तुस्वरूपस्य ज्ञानं तत्पूर्वकं प्रत्याख्यानञ्च, एषा द्रव्यतो भावतश्च द्विधा, द्रव्यतोऽनुपयुक्तस्य, भावतस्तुपयुक्तस्य । तत्रोपधि. रजोहरणादि, तस्यातिरिक्तस्याशुद्धस्य सर्वस्य वा परिज्ञा उपधिपरिज्ञा, एवमग्रेऽपि ॥ १५४ ॥

20 परिज्ञा च व्यवहारवता भवतीति तत्रिरूपयति—

आगमश्रुताज्ञाधारणाजितानि व्यवहाराः ॥ १५५ ॥

आगमेति, व्यवहारो सुमुशुप्रवृत्तिनिष्ठित्तरूपः, तन्निवन्धनत्वाज्ज्ञानविशेषोऽपि, आगमो येन यदार्थानां परिच्छेदः, स च केवलमनं पर्यवावधिपूर्वचतुर्दशकदशकनवरूपः । ध्रुव—आचार्यप्रकल्पनिष्ठुत्वम्, नयाद्विपूर्वोणां श्रुतत्वेऽप्यतीन्द्रियार्थज्ञानहेतुत्वेन साविद्यत्वादागमव्यपदेशः केवलवत् । यदगीतार्थस्य पुरतो गूढार्थपदैर्देशात्तरल्यगीतार्थनिवेदनायानिचारालोचनमितरस्यापि तथैव शुद्धिदानं साऽऽज्ञा । गीतायसमिप्रेन द्रव्याद्यपेक्षया यत्रापराये यथा या विशुद्धिः कृता तामवधार्य यदन्यस्तत्रैव तथैव तामेव प्रयुक्ते सा धारणा, धैयाद्युत्पकरादेर्वा गच्छेत्प्रकारिणोऽज्ञेयानुचितस्योचितप्रायश्चित्तपदानां प्रदर्शितानां धरणं धारणा । द्रव्यक्षेत्रज्ञभावपुरुषप्रतिषेवानुत्पत्त्या सहननधृत्वादिपरिहाणिमपेक्ष्य यत्राप्यश्रितदानं यो वा यत्र गच्छेत् सूत्रातिरिक्तं धारणतः प्रायश्चित्तव्यवहारः प्रवर्तितो बहुभिरन्येभ्यः अनुचितस्य श्रितवसि ॥ १५५ ॥

सयताधिकारादाह—

उद्गमोत्पादनैवणापरिकर्मपरिहरणभेद उपघातः, तथा विशुद्धिः, अर्हता तद्धर्मस्याचार्योपाध्याययो सद्यस्य विपक्षतपोत्रह्यचर्याणामवर्णवा-
दिन कर्मणो घन्धका वर्णवादिनश्च शुभस्य ॥ १५६ ॥

उद्गमोति, उपघातोऽगुद्धता, तत्रोद्गमोपत्राव उद्गमोपैरापाठमादिनि पोदशप्रकारैर्भेदकानो- 5
पकरणाख्यानामगुद्धता, उल्पादनया—उल्पादानादोपै पोदशभिर्धान्यादिभिरगुद्धता, एषणया—उरैः
शक्तिवादिभिरगुद्धता परिकर्म—उल्पात्रादे छेदनसीयनादि तेनागुद्धता, तद्यथा 'विभृणामुपरि विग-
लिकाना वन्ने य विगलितानु ससीन्वेत् । पद्मविधानामेस्वरमिन् न प्राप्नोत्याजादीनि ॥' इत्यादि,
परिहरणा—आसेया उपध्यादेस्त्रयाऽगुद्धता, यथा—एककिना हिंस्कसाधुना यदासेवितमुपकरण तदुप-
हृत भवतीति समयप्रसिद्धिरेव वसत्यादेरपि चिन्त्यम् । एव विशुद्धयोऽप्युद्गमादिभिर्भेदादीना कल्प्य- 10
तारूपा विज्ञेया । उपघातविशुद्धिवृत्तश्च जीवा निर्धर्मधार्मिस्त्वाभ्या योपैरलाभलाभस्थानेषु प्रव-
त्तन्त इति कर्मरन्धनस्थानान्याह अर्हतामिति, अहतामवणमश्राया वदन्तीति जघर्णवादिन । यथा
'नास्त्यर्हन् जानातो वा कथ भोगान भुञ्जि । प्राभृतिका योपत्रीवतीत्यादि तु जिनानामर्ण'
इत्यादि । उत्तरमत्र न च ते नामूयन्, तद्वर्णोत्पन्नोपलक्ष्ये, नापि भोगानुभवनादिदोष, अवयव-
वेद्यसावस्य तीयकरनामादिकर्मणश्च निर्जरणोपायत्नात्तस्य । तथा वीतरागत्वेन समयसरणादिपु 15
प्रतिवचानाभावादिति । तद्व्यञ्जनस्य धर्मस्य तुवचारिरूपस्यावर्णवादी यथा प्राकृतभापानिचद्धमेवत्तथा
कि चारित्र्येण दानमेव श्रेय इत्यादि, उत्तरश्चान् प्राकृतभापात् ध्रुवस्य न तपो वाळादीना मुखाप्येय-
त्वेनोपकारित्वान्, तथा चारित्रमेव श्रेय निवाणम्यान-तरहेतुत्वादिति । आचार्यापाध्यायानामर्ण
वदन्, यथा बालोऽगमित्यादि, उत्तरश्च न च बालत्वादित्यप, बुद्ध्यादिभिर्बुद्धत्वादिति । तथा सपस्य
धमणादिचतुर्धर्णस्वावर्ण वदन्, यथा—कोऽय सचो य समवायवलेन पशुसप इवामार्गमपि 20
मार्गाकरोतीति प्रतिविधानश्च न चैवत्साधु, तस्य ज्ञानादिगुणसमुदायात्मकत्वात्तेन च मार्गस्यैव
मार्गाकरणादिति । तथा विपक्ष सुपरिनिष्ठित प्रकल्पपर्यन्तमुपगतमित्यर्थ, तपश्च प्रह्यचर्यश्च भवान्तरे
वेपाम्, विपक्ष योदयागत तपोमहाचर्यं तद्वेतुक देवायुष्कादिकर्म वेपा ते तथा, वेपामवर्णं वदन्
यथा—न मन्वेव देवा, रुद्राचनाप्यनुलभ्यमानत्वात्, कि वा तैर्धितैरिव वामासक्तमनोभिरविरतैर्निर्नि-
मैपैरचेष्टैश्च त्रियमाणैरिव प्रयचनकार्यानुपयोगिभिरित्यादि, इहोत्तरन्तु सन्ति देवास्तत्कृतानुमहोपघाता- 25
विद्वेदनात्, कामासक्तता च मोहसातकर्मोदयादित्यादि । तद्विपर्ययेणाह—वर्णवादिनश्चेति, तत्रार्हत्वा
वर्णवादो यथा—'नितरागद्वेषमोहा सर्वज्ञास्त्रिदशनाथकृतपूजा । अत्यन्तसत्यवचना । शिवगतिगा-
मिनो जयन्ति जिनाः ॥' इति तद्वर्णोत्पन्नधर्मवर्णवादो यथा 'यस्तु प्रकशानसूर्याऽतिशयरत्नाना सागरो
जयति । सर्वजगज्जीवय-युरप-भुक्तिविवोऽपि जिनधर्म ॥' इति, आचार्यादेवर्णवादो यथा 'श्रेष्ठो
नमस्त्रेभ्यो नमो भावेन पुनरपि तेष्य एव नमः । अनुपकृतपरहितरता ये ज्ञान वदति भव्येभ्यः ॥' 30
इति, सधवर्णवादो यथा—'एतस्मिन् पूजिते नास्ति तद्यत्र पूजित भवति । मुषनेऽपि पूजनीयो न

गुणी संपतो यदन्यः ॥' इति, देववर्णवादो यथा 'देवानामहो शील विषयविषमोहिता अपि जितम-
वने । अप्सरोभिरपि सम हास्यादि ये न कुर्वन्ति ॥' इति ॥ १५६ ॥

येन्रतिशयेषु वर्त्तमान आचार्यो धर्मं नातिश्रामति तस्माद्—

पादौ निगृह्य वसतेरन्तः प्रस्फोटनप्रमार्जने कारयन्नुच्चारप्रश्रवणयो-

१ परिष्ठापनविशोधने कुर्वन्निच्छायां वैयावृत्त्यं कुर्वन्नेकरात्र द्विरात्र वोपाश्रये
एकाकी वसन् वहिर्वैकाक्येकरात्र द्विरात्र वा वसन्नाचार्योपाध्यायो नाति-
क्रामति धर्मम् ॥ १५७ ॥

पादाविति, आचार्यध्यासाद्युपाध्यायध्याचार्योपाध्याय, केपाचिर्यर्धदायवत्वात् परेषा सूत्र-
दायकत्वाच्च । आचार्योपाध्यायाविति या, एते पञ्च साधुसमुदाये वर्त्तमानस्य वर्त्तमातोर्योऽतिशया-
१० तत्र प्रथम, पुलादिकार्यार्थं निर्गतः प्रत्यागतञ्चाचार्यः वसतेर्बहिरेव पादौ प्रस्फोटयति, अथ तत्र सागा-
रिको यदि भवेत्तदा वसतेरन्तर्मध्ये पादौ निगृह्य—पादभूलेकज्ज्यमाताया यथाऽन्ये धूल्या ७ भ्रियन्ते
तथा निग्रहं वचनेन कारयित्वा प्रस्फोटन—आभिप्रहितेनान्येन या साधुना स्वकीयरजोहरणेनोर्षि
कापाद्प्रोञ्जनेन वा प्रस्फोटन कारयन् प्रमार्जनं शनैर्लक्षणं वा कारयन् धर्मं नातिश्रामति । प्रस्फोट-
१५ तद्व प्रमार्जनविशेष, तच्च चक्षुर्व्यापारलक्षणप्रत्युपेक्षणपूर्वकमतः सप्त भङ्गा भवन्ति, तद्यथा—न
प्रत्युपेक्षते न प्रमार्ष्टि चेत्येक, न प्रत्युपेक्षते प्रमार्ष्टिति द्वितीय, प्रत्युपेक्षते न प्रमार्ष्टिति तृतीय,
प्रत्युपेक्षते प्रमार्ष्टि चेति चतुर्थः, चतुर्थे भङ्गे भङ्गाश्चत्वारस्ते यथा—यत्तत्प्रत्युपेक्ष्यते प्रमार्ज्यते च तदु-
प्युपेक्षितं दुष्प्रमार्जितं, दुष्प्रत्युपेक्षितं सुप्रमार्जितं वा, सुप्रत्युपेक्षितं दुष्प्रमार्जितं वा, सुप्रत्युपेक्षितं
सुप्रमार्जितं वा करोतीति, इह च सप्तमं शुद्धः शेषेष्वसमाचारीति । यदि तु सागारिकश्चलस्ततः
सप्ततालमात्रं सप्तपादावममणमात्रं वा फालं बहिरेव स्थित्वा तस्मिन् गते पादौ प्रस्फोटयेत्ततो
२० वसतो प्रविशेत् । वसतेरन्तःप्रविष्टस्य चायं त्रिधिर्विपुलाया वसतावपरिभोगस्थाने सङ्घट्टायाश्चात्म-
सस्वारकवकाश उपविष्टस्य पादौ प्रमार्जनीयो, अन्यस्यापि गणावच्छेदकादेरयमेव विधिः केचलमन्यो
बहिश्चिरतरं तिष्ठतीति । एतावानेव चायमतिशयो यदसावाचार्यो न चिरं बहिरास्ते, अन्यथा 'वृषोष्ण-
भावितस्य प्रतीच्छतो मूर्च्छादिकाः । प्रचुरद्रवपाने ग्लानत्वं सूत्रार्थविराधना चैवे'ति ॥ दोषप्रसङ्गः ।
इदरेषा तु साधूना न ते दोषा, जितश्रमत्वात्, इत्येकोऽतिशयः । उपाश्रयस्थान्तः पुरीषं मूत्रं च परि-
२५ ष्ठापयन् पादादिलग्रहं विदोषयन्न धर्ममतिक्रामतीति द्वितीयोऽतिशयः, उत्सर्गतो ह्याचार्यो न विचा-
रभूमिं गच्छति दोषसम्भवात्, तथाहि धृतपानयमित्यादिगुणतः पूर्वं कीमिषु वणिनो बहुमानादभ्यु-
त्थानादि कृतवन्तस्ततो विचारभूमौ सकृद्भिर्वा आचार्यस्य गमने आलस्यात्तत्र कुर्वन्ति पराङ्मुखाश्च
भवन्ति, एतच्चेतरे ह्येवा शङ्कतेऽयमित्थानीं पतितो वणिजानामभ्युत्थानाद्यकरणादित्येव मिथ्यात्वग-
मनादयो दोषाः स्युरिति । तथा वैयावृत्त्यकरणे यदीच्छा भवेत्तदा भक्तपानगवेपणग्रहणतः साधुभ्यो
३० पानलक्षणं वैयावृत्त्यं कुर्यात्, अथ तदकरणे इच्छा चेत् कुर्यात्, भावार्थश्चायमाचार्यस्य मिक्षाभ्रमण
न कल्पते, तत्र दोषास्तत्रमी—'भारेण वेदना या हिंजमाने उद्यमीचश्चासो वा । आदाने पानकच्छर्वनायाः

ग्लान्तये वौरुपीभङ्ग' इति । एते च सामान्यसाधोरपि प्रायः समानास्तथापि गच्छस्य तीर्थस्य वा महोपकारित्वेन रण्णीयत्वेनाचार्यस्यायमतिशय उच्यते । तथाऽन्तरुपाश्रये एकरात्र द्विरात्र वा विद्या-
दिसाधनापर्यन्तकालान्ते वसन्नातिनामति तत्र तस्य दोषासम्भवात्, अन्यस्य तु तद्भावाविति
चतुर्थी, एव पञ्चमोऽपि, भावार्थेऽत्राय-अन्तरुपाश्रयस्य वक्षारवे विष्वग्वसति, वहिर्वोपाश्रयस्य शून्य-
गृहाविषु वसति यदि तदाऽसामाचारी । दोषाश्चेते-पुत्रेदोदयेन जनरहिते हस्तकर्माविकरणेऽपि सयमे-
भेदो भवति, मर्यादा मया लपितेति निर्वदेन वैदानसादिमरणञ्च प्रतिपद्यत इति ॥ १५७ ॥

तस्यैव गणाभिर्गमनकारणान्याह—

गणे आज्ञाया धारणाया वा सम्यगप्रयोक्ता यथाज्येष्ठ कृतिकर्मणो
विनयस्य वा सम्यगप्रयोक्ता यथावसर श्रुतपर्यायाणा सम्यगननुप्रवाच-
यिता स्वपरगणसम्बन्धिनिर्गन्ध्या वहिल्लेश्यः, सुहृदादिकृतगणापक्रमण-
श्चाचार्योपाध्यायो गणादपक्रामेत् ॥ १५८ ॥

गण इति, आचार्योपाध्यायस्याचार्योपाध्याययोर्वा गच्छाभिर्गम कारणैरेभिर्भवेत्, स हि गच्छ-
विषये योगेऽपि प्रवर्त्तनलक्षणाभावात्सामविधेयभ्यो निवर्त्तनलक्षणा धारणा यथोचित्य यथा च प्रयोजयति,
इदमुक्तं भवति दुर्निनीतत्वाद्गणस्य ते प्रयोक्तृमशक्तुवन् गणादपक्रामति कालिकाचार्यवदित्येकम् । तथा
गणविषये यथाज्येष्ठ कृतिकर्म तथा विनय नैव सम्यगप्रयोक्ता भवति, आचार्यसम्पदा साभिमान-
त्वात्, यत आचार्यणापि प्रतिरुमणक्षामणादपि उचितानामुचितविनयः कर्त्तव्य एवेति द्वितीयम् ।
तथाऽसौ यान् श्रुतपर्यायप्रकारानुदेशकाध्ययनादीन् धारयति इत्यविसरणतत्त्वात् यथावसरे गण सम्यग्-
पाठयिता न भवति, तस्याविनीतत्वात् सुखलभ्यतः तान्मन्त्रप्रज्ञत्वाद्वाचार्यस्येति गणादपक्रामतीति तृतीयम् ।
तथाऽसौ गणे वसमान स्वगणसम्बन्धिया परगणसम्बन्धिन्या वा निर्गन्ध्या तयाविधाशुभकर्मव-
त्तवर्त्तयथा स कलकल्याणाश्रयसयमसौधमध्याह्निः लेइया-अन्तःकरण यस्यासौ वहिल्लेश्य आसक्तो
भजतीत्यर्थः सगणादपक्रामति इति चतुर्थम् । सुहृत्स्वजनवर्गः तस्याचार्यादेः कुतोऽपि कारणाद्गणादप-
क्रामेत् अतस्तस्य सप्रदायार्थं गणादपक्रामेदिति पञ्चमम् ॥ १५८ ॥

जीवाजीयाश्रयेणाह—

द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतश्च धर्मास्तिकायादयः ॥१५९॥

द्रव्यत इति, धर्माधर्माकाशजीवपुद्गलाः पञ्चास्तिकायाः, तत्र धर्मास्तिकायो द्रव्यादितः २
पञ्चधा, द्रव्यत्वामधिकृत्यायमेक, क्षेत्रमाश्रित्य लोकप्रमाण, कालापेक्षया ध्रुव, यत कदापि नासी-
दिति न, न भवतीति न, न भविष्यतीति न, किन्तु अमूद्रव्यति भविष्यति च । भावापेक्षया वर्णगध-
रसस्पर्शशून्य, गुणापेक्षया च गतिपरिणामिना जीवपुद्गलाना महकारितया गमन व्यकाररत्नम् ।
एवमधर्मास्तिकायोऽपि, परन्तु गुणतः स्थितिपरिणामिना जीवपुद्गलाना स्थितानुपकारकर्तृत्वम् । आका-
शास्तिकायाः क्षेत्रतो लोकालोकप्रमाणः, गुणतोऽवगाहनागुणः, शेष पूर्ववत् । जीवास्तिकातो द्रव्यतोऽ-

नन्तः जीवानां प्रत्येकं द्रव्यत्वात् क्षेत्रतो लोकप्रमाणं, कालतो नित्यं, भावतोऽमूर्त्तक्षेत्रनावान्, गुणतः साकारानाकारभेदोपयोगगुणं, पुद्गलास्त्रिकार्योऽपि द्रव्यतोऽनन्तानि द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकप्रमाणः, कालतो नित्यो भावतो वर्णगन्धरसस्पर्शयान् गुणतश्चोदारिकशरीरादित्या प्रायत्वात्, यर्णो-दिमत्तयेन्द्रियप्राद्यत्वाद्वा ग्रहणरूपगुणवागिति ॥ १५९ ॥

अथ जीवाश्रयेणाह—

पुलाकवकुशकुशीलनिर्मन्थस्नातका निर्मन्था. ॥१६०॥

पुलाकेति, प्रवादाभ्यन्तरवाह्यभेदाभिध्यात्वापैर्धनादेश्च निर्गता निर्मन्था । तत्र पुलाकः स यस्तपःश्रुतवैतुकायाः सपाविप्रयोजने चक्रवर्त्त्यवैरपि पूर्णनसमधाया लब्धेरुपजीवनेन ज्ञानाद्यतिपारासेवनेन वा सयमसाररहितः, ज्ञानदर्शनचारित्र्यलिंगयथासूक्ष्मभेदभिन्नः । अथञ्च भेद आसेवा-
 10 पुलाकस्य, त तु लब्धिपुलाकस्य, तस्यैकविधत्वात्, वकुश शरीरोपकरणविभूपातुवर्त्तितया शुद्धशुद्धि-
 द्यतिधीर्णचरणं, अथ शरीरोपकरणानुवर्त्तितया द्विविधं, तत्र शरीरेऽनागुणव्यतिरेकेण परचरण-
 वदनप्रक्षालनमक्षिकर्णनासिकाचवयवेभ्यो विदूषिकामलाद्यपनयन इन्तपावनलक्षण फेससस्कारश्च देह-
 विभूपाधर्माचरन्तः शरीरयकुशाः । अकाल एव प्रक्षालितचोलपट्टकान्तरकल्पादिचोक्षवासःप्रिया पात्र-
 १५ दण्डाद्यपि तैलमात्रयोञ्ज्वलीकृत्य विभूपाधर्मनुवर्त्तमाना विभ्रत्युपकरणयकुशा, उभयेपि ऋद्धियश-
 20 स्कामा सातगौरवमाश्रिता नातीवत्रियास्यभ्युद्यता अविकिचपरिवारा यद्बुच्छेदशबलमुक्ताञ्च उत्तर-
 गुणप्रतिपेवया सञ्ज्वलनकपायोदयेन वा दूषितशीलाः कुशीलाः, प्रतिसेवनकुशीलकपायकुशीलभेदेन
 द्विविधा, नैर्मन्थ्य प्रति प्रस्थिता अनियतेन्द्रियाः कथञ्चित्किञ्चिदेवोत्तरगुणेषु पिण्डविशुद्धिसन्ति-
 भावनातप प्रतिमाभिप्रहारिषु विराधयन्त सर्वज्ञाहोहपनमाचरन्ति ते प्रतिसेवनापुशीलाः । येपान्तु
 संयतानामपि सता यथञ्चित्सञ्ज्वलनकपाया उदीर्यन्ते ते कपायकुशीला । मोहनीयारयमन्थनिर्गते नि-
 20 र्मन्थ क्षीणकपाय उपशातमोहो वा । हालितसकलघातिकर्ममलपटलत्वात् स्नात इव स्नात स एव
 स्नातक मयोगोऽयोगो वा केवलीति ॥ १६० ॥

उपधियिशेषाश्रयेणाह—

**जाङ्गमिकभाङ्गिकसानकपोतकत्वद्भयानि वस्त्राणि साधूना योग्यानि
 और्णिकौष्ट्रिकसानकवल्बजमौञ्जानि रजोहरणानि च ॥ १६१ ॥**

जाङ्गमिकेति, जङ्गमास्त्रसासदवयवनिष्पन्न कन्थलादिजाङ्गमिकम्, भङ्गा-अतसी तन्मय
 भाङ्गिकम्, सनसूत्रमय सानकम्, कार्पासिक पोतकम्, वृक्षत्वज्जयश्च वस्त्र साधूना साध्वीनाञ्च धार-
 विलुमासेविलु वा युज्यते, उत्सर्गतस्वमहामूल्ये कार्पासिकौर्णिके एव प्राह्ये, महामूल्यता च पाटली-
 पुत्रीयरूपकाष्टादशकाराभ्य रूपरत्नञ्च यावदिति । रजो द्वियते-अपनीयते येन तद्रजोहरणम्, तद-
 प्यविलोममयगुड्लोममय सनसूत्रमय पत्तञ्जस्तृणविशेषस्तस्य कुट्टितत्वद्भयं मुञ्चः शरपर्णा तन्मय
 30 योग्य भवति, औत्सर्गिकं रजोहरणं पट्टनिपद्याद्भययुक्तमापवादिषमनाद्युतदण्डम्, निर्व्याघातिकमौर्णिक-
 कवल्बक व्यापासिपन्त्विस्तरविति ॥ १६१ ॥

धार्मिकाणामालम्बनस्थानान्याह—

पट्कायगणराजगृहपतिशरीराणि निश्रास्थानानि ॥ १६२ ॥

पट्कायेति, श्रुतचारित्रधर्मचारिण उपग्रहहेतव पट्कायादयः, पट्काया पृथिव्यादयस्तेषां सयमोपकारित्वमागमप्रसिद्धम्, गच्छस्योपमाहित्वं तत्र यस्यता निर्जराविनयादिसम्भवात् । नरपतेर्धर्म-
सहायकत्वं दुष्टेभ्यः साधुरक्षणात् । गृहपतेर्निश्रास्थानत्वं स्थानदानेन सयमोपकारित्वात्, शरीरस्य 5
धर्मापमाहित्वं स्पष्टमेव तदरक्षणे धर्मदाने ॥ १६२ ॥

शौचायाह—

पृथिव्यसेजोमत्रब्रह्मसम्बन्धीनि शौचानि ॥ १६३ ॥

पृथिवीति, शौचं शुद्धिर्द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यशौचं पृथिव्यादिचतुष्टयसम्बन्धि, भाव-
शौचं पञ्चमम्, तत्र पृथिव्या-मृत्तिरूपा शौचं शरीरादिभ्यो घर्षणलेपनादिना जुगुप्सितमलग्नधयोरप- 10
नयनम् । इह च 'एषा लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश । उभयो सप्त विज्ञेया मृदः शुद्धौ मनी-
पिभिः ॥ एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । त्रिगुणं वानप्रस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ॥
इति परोक्तं नाभिमतम्, गन्धाद्युपधातमात्रस्य शौचत्वेन विवक्षितत्वात्, तस्यैव युक्तियुक्तत्वाच्च ।
अङ्गि प्रक्षालनमप्यौचम् । अग्निना तद्विकारेण भस्मना वा शौचं तेजशशौचम् शुचिविद्यया मत्रशौ-
चम् । ब्रह्मचर्यादिविशालानुष्ठानं ब्रह्मशौचम्, अनेन च सत्यादिशौचं चतुर्विधं सगृहीतम् ॥ १६३ ॥ 15

पुरुपभेदानेवाह—

हीहीमनश्चलस्थिरोदयनसत्त्वभेदाः पुरुषाः, अनुप्रतिस्रोतान्त-
मध्यसर्वचारिणो भिक्षाका, अतिथिकृपणब्राह्मणश्चानश्रमणाश्रया वनी-
पकाः ॥ १६४ ॥

हीति, लज्जया सत्त्वोऽविचलत्वं साधो परीपहेषु परस्य सद्गामादौ यस्यासौ हीसत्त्वः । 20
द्विधा मनस्वैव सत्त्व यस्य न देहे, शीतादिषु कम्पादिविकारभावात् स हीमन सत्त्व, चल भङ्गुर
सत्त्व यस्य स चलसत्त्व, एव स्थिरसत्त्व, उदयन—उदयगामि प्रार्थमान सत्त्व यस्यासापुदयनसत्त्वः ।
सत्त्वपुरुषोऽत्र भिक्षुरेवेति वदाश्रयेणाह—अन्विति, अनुस्रोतचारी प्रतिश्रयादारभ्य भिक्षाचारी, प्रति-
स्रोतचारी,—दूरादारभ्य प्रतिश्रयाभिसुरजचारी, अन्तचारी, पार्श्वचारी, एव मध्यचारी सर्वचारी च । भि-
क्षाकारिकारात्तद्विशेषमाहातिथीति, परेषामात्मदुःखस्य दर्शनेनानुकूलभाषणज्ञो यद्भवत्येव तत्र सा वनी, 25
वा पिवत्यास्त्रादयति पातीति वा वनीप स एव वनीपक—याचक, अत्र तु यो यस्यातिव्यादेर्भक्तो
भवति त वत्प्रशसनेन यो दानाभिमुख करोति स वनीपक इति । भोजनकालोपस्थापी प्राघूणकोऽति-
थिस्वदानप्रशसनेन तद्भूत्वायो लिप्सति सोऽतिथिमाश्रित्य वनीपकोऽतिथिवनीपकः, एवमन्येऽपि ॥ १६४ ॥

अथ कालाश्रयेणाह—

नक्षत्रयुगप्रमाणलक्षणशानैश्चरसंवत्सराः पञ्च ॥ १६५ ॥

नक्षत्रेति, चन्द्रस्य नक्षत्रमण्डलभोगकालो नक्षत्रमासः, स च सप्तविंशतिदिनानि, एकविंशति सप्तपष्टिभागा दिवसस्येति २७ $\frac{1}{2}$ । एवविधद्वादशमासो नक्षत्रसवत्सरः, स च त्रीणि शतान्यह्नां सप्तविंशत्युत्तराणि, एतद्विंशति सप्तपष्टिभागा यथा ३२७ $\frac{1}{2}$ । एकोनत्रिंशद्दिनानि द्वात्रिंशच्च द्विपष्टिभागा दिवसस्येत्येवप्रमाणं कृष्णप्रतिपदारब्धः पूर्णमासीतिष्ठितश्चाद्रमासः, तद्यथा—२९ $\frac{1}{2}$, तेन ५ मासेन द्वादशमासपरिमाणञ्चन्द्रसवत्सरः, तस्य च प्रमाणमिदम्, त्रीणि शतान्यह्ना चतुःपञ्चाशदुत्तराणि द्वादश च द्विपष्टिभागा यथा ३५४ $\frac{1}{2}$, एवम्भूतो चन्द्रसवत्सरायनुक्रमेण द्वौ ततोऽभिवर्द्धितसवत्सरस्तत्र चन्द्रसवत्सरस्ततोऽभिवर्द्धितसवत्सर इति पञ्चभिरेभिः सवत्सरेरेक युगं भवति, तत्राभिवर्द्धितारये सवत्सरेऽधिकमासः पतति, एकत्रिंशद्दिनान्येकविंशत्युत्तरशतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानामभिवर्द्धितमास यथा—३१ $\frac{1}{2}$, एवविधेन मासेन द्वादशमासप्रमाणोऽभिवर्द्धितसवत्सरः स च प्रमाणेन त्रीणि शतान्यह्ना त्र्यशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्विपष्टिभागाः यथा—३८ $\frac{1}{2}$ इति । प्रमाणपरिमाणं दिवसादीनां तेनोपलब्धितो नक्षत्रसवत्सरश्चन्द्रसवत्सरश्चतुसवत्सर आदित्यसवत्सरोऽभिवर्द्धितसवत्सरश्च प्रमाणसवत्सरः, तत्र नक्षत्रसवत्सरः पूर्वोक्तलक्षण एव केवलं तत्र नक्षत्रमण्डलस्य चन्द्रभोगमात्रं विरक्षितमिह तु दिनदिनभागविप्रमाणमिति । तथा च द्वाभिवर्धितावप्युक्तलक्षणैव किन्तु तत्रयुगावयवतामात्रमिह तु प्रमाणमिति विशेषः । त्रिंशद्दहोरात्रप्रमाणैर्द्वादशभिर्ऋतुमासे साव- १५ न्मासकर्ममासपर्यायैर्निष्पन्नं पृथग्विधाहोरात्रशतमानो यथा ३६० । आदित्यसवत्सरः स च त्रिंशद्दिनान्यह्नाश्च यथा ३० $\frac{1}{2}$ एवविधमासद्वादशकनिष्पन्नः पृथग्विधाहोरात्रशतमानो यथा ३६६ । अयमेवान्तरोक्तो नक्षत्रादिसवत्सरो लक्षणप्रधानतया लक्षणसवत्सर इति । यापता कालेन शनैश्चरो नक्षत्रमेकमथवा द्वादशापि राशीन् गृहे स शनैश्चरसवत्सर इति ॥ १६५ ॥

कालात्यये शरीरिणा शरीरात्रिर्गमात् तन्मार्गमाह—

२० पादोरुर शिरस्सर्वाङ्गीर्जीवस्य निर्गमन क्रमेण नरकतिर्यङ्मनुष्यदेवसिद्धिगतिगमनसूचकम् ॥ १६६ ॥

पादेति, मरणकाले शरीरिण शरीरात्रिर्गमो निर्याण तच्च पादादिद्वारेण भवति, तथा च करणभूताभ्यां पादाभ्यां यदा जीवः शरीरात्रिर्गमति तदा स निरयगामी भवति, एवमन्यत्रापि ॥ १६६ ॥

अथ ज्ञानावरणक्षपणोपायमाह—

२५ वाचनापृच्छनापरिवर्तनाऽनुप्रेक्षाधर्मकधारूपं स्वाध्यायं सङ्ग्रहोपग्रहणनिर्जरणश्रुतस्फुटताऽव्यवच्छित्तिनयार्थं श्रुतस्य वाचना ॥ १६७ ॥

वाचनेति, चकिं शिष्यस्य प्रति गुरोः प्रयोजकभावो वाचना—पाठनम् । गृहीतवाचनेनापि सशयागुत्पत्तौ पुनः प्रष्टव्यमिति पूर्वोधीतस्य सूत्रादेः शङ्कित्वाद्गोप्रभः प्रच्छना । प्रच्छनाविशोधितस्य सूत्रस्य भां भूद्विस्मरणमिति परिवर्तना सूत्रस्य गणनमित्यर्थः, सूत्रवदर्थेऽपि सम्भवति विस्मरणमतः ३० सोऽपि परिभाषनीय इत्यनुप्रेक्षणमनुप्रेक्षा, चित्तनेत्यर्थः । एवमन्यस्तथुतेन धर्मकधाविधेयेति श्रुतरूपस्य धर्मस्य व्याख्या धर्मकथेति । श्रुतं सूत्रमात्रं वा सद्वाहः शिष्याणां श्रुतोपादानं तदर्थमेपा

श्रुतसङ्ग्रहो भवद्विषयि प्रयोचनेन श्रुत वाचनीय ग्निष्णीयश्च, एवमेते भक्तपानयन्नागुत्पादनसमर्पितयोप-
 ष्टम्भिता भवन्तिवस्तुप्रहार्थमेव मे कर्मणा निर्जरण भवत्विति निजरार्थमेव वाचयतो मे ग्रन्थो जातवि-
 शेषः स्फुटतया भविष्यतीति श्रुतस्फुटतार्थं श्रुतस्याव्यपच्छित्त्या कालान्तरनयनायश्च वाचयेत् ॥१६७॥

गण धारयितु योग्य गुणिनमाह—

श्रद्धासत्यमेधावहुश्रुतशक्त्यल्पाधिकरणवन्तो गणधारकाष्पद् ॥१६८॥ ४

श्रद्धेति, गच्छ मर्यादाया धारयितु पाठयितु वा योग्य श्रद्धावान्, अश्रद्धावतो हि स्वयममर्या-
 दार्थितया परेषा मर्यादास्थापनायामसमर्थताद्रूपधारकान् न स्यात् । सञ्ज्ञो जीनेभ्यो हित सत्य तद्वान्,
 प्रतिज्ञातश्चरो वा, एवम्भूतो हि पुरुषो गणपालक आदेयश्च स्वादिति । मेधावान् श्रुतप्रदणशक्ति-
 मान्, एव भूतो हि श्रुतमन्यतो ह्यगिति गृहीतरा शिष्याभ्यापने समर्थो भवतीति । बहुश्रुतवान् यस्य
 सूत्रार्थरूपं श्रुतं प्रभूतं स, अ यथा हि गणानुपकारी स्यात् । शक्तिमान् शरीरमन्त्रतन्त्रपरिवारादि-
 सामर्थ्ययुक्त, स हि विविधास्थापत्सु गणस्वात्मनश्च निस्तारको भवति । अल्पाधिकरणयानरत्नमविद्य-
 मानमधिकरण स्वपरपक्षविषयो विग्रहस्त्वान् स ह्यनुवर्तकतया गणस्याहानिकारको भवतीति ॥१६८॥

जीवाना दुर्लभ्यपर्यायविशेषानाह—

मानुषार्थक्षेत्रसुकुलजन्माहर्द्धर्मश्रवणश्रुतश्रद्धानसम्यक्सस्पर्शनानि
 न सुलभानि ॥ १६९ ॥ 15

मानुषेति, मनुष्यसम्बन्धिजन्म सर्वजीवानां न सुलभं न सुप्राप्यं कृच्छ्रलभ्यमित्यर्थः, न
 पुनरलभ्यं वैपाचिजीवानां तद्भाभोपलम्भात् । उक्तञ्च 'ननु पुनरिदमतिदुर्लभमग्नयमसारजलविविध-
 ष्टम् । मानुष्यं सद्योत्पन्नवडिद्धवाविलसितप्रतिमम् ॥' इति । तथाऽऽर्यक्षेत्रेऽर्धपञ्चशतितनपदरूपे
 जमनं न सुलभम्, उक्तञ्च 'सद्यपि च मानुषत्वे दुर्लभतरमार्यभूमिसम्भवनम् । यस्मिन् धर्माचार-
 प्रवणत्वं प्राप्नुयात् प्राणी ॥' इति, एवमिदंवाक्कारिके सुकुले प्रभवो न सुलभः, उक्तञ्च 'आर्यक्षेत्रो-
 त्पत्तौ सत्यामपि सत्कुलं न सुलभं म्यात् । सशरणगुणमणीनां पात्रं प्राणी भवति यत्र ॥' इति, तथा
 केवलिप्रहस्य धर्मस्य श्रवणत्वं दुर्लभम् यतोऽभिहितं 'सुलभा सुरलोकाश्चै रत्नाकरमेगला मही सु-
 लभा । निर्गृतिमुग्ननितरुकिर्जिनवचनश्च तिर्जगति दुर्लभा ॥' इति, श्रुतस्य श्रद्धानमपि दुर्लभम्, उक्तञ्च
 'वदाच्छिच्छरणं लब्ध्वा श्रद्धा परमदुलभा । श्रुत्वा न्यायोपपन्नं मार्गं बहवः परिभ्रजन्ति ॥' इति,
 सामान्येन श्रद्धितस्योपपत्तिभिः प्रतीतस्य सम्यक् कायेन स्पर्शनं दुर्लभम् यदाह 'धर्ममपि तु श्रद्धयता
 दुर्लभा कायेन स्पर्शना । इह कामगुणेषु मूर्च्छितवानां समयं गौतम । सा प्रमाद्ये' इति । एतेषां दुर्लभ-
 त्वञ्च प्रमादादिप्रसक्तप्राणिनामेव, न सर्वेषाम् ॥ १६९ ॥

मनुष्यभेदानाह—

त्रिविधा सम्मूर्च्छनजास्त्रिविधा गर्भव्युरक्रान्तिकाश्च सनुष्याः, अर्ह-
 चक्रवर्तिवलदेववासुदेवचारणविव्याधरा ऋद्धिमन्तः ॥ १७० ॥ 30

त्रिविधा इति, मनुष्या द्विविधा' सम्मूच्छेनजा गर्भव्युत्क्रान्तिपाश्च, तत्र सम्मूच्छेनजा कर्मभूमिजा अकर्मभूमिजा अ तरद्वीपगाश्च तथैव गर्भव्युत्क्रान्तिपाश्च स्पष्ट शेषम् ॥ १७० ॥

सहननसंस्थाने आह—

वज्रर्षभनाराचर्षभनाराचनाराचार्द्धनाराचकीलिकासेवार्त्तानि संहननानि,

० समचतुरस्रन्यग्रोधपरिमण्डलसादिकुब्जवामनहुण्डानि सस्यानानि ॥१७१॥

वज्रेति, सहननमस्त्रिसञ्चय , शक्तिविशेष इत्यन्ये, तत्र वज्र—कीलिका ऋषभ परिवेष्टनपट्ट , नाराच—उभयतो मर्कटवन्ध , यत्र द्वयोरधोरुभयतो मर्कटव धेन ध्वयो पट्टादतिना वृतीयेनाद्या परिवेष्टितयोरुपरि तदस्थित्रयभेदिकीलिकाकार वज्रनामकमस्त्रि भवति तद्वज्रर्षभनाराचम् । यत्र तु कीलिका नास्ति तदृषभनाराचम् । यत्र तूभयोर्मर्कटवन्ध एव तत्रनाराचम्, यत्र त्वेकतो मर्कटवन्धो 10 द्वितीयपार्श्वे कीलिका तदूर्ध्वनाराचम्, कीलिकाविद्धास्त्रियसञ्चित कीलिकम् । अस्त्रिद्वयपर्यन्तस्पर्शन-लक्षणा सेवामार्त्तं सेवामागतमिति सेवार्त्तम् । शक्तिपक्षे त्वेवविधदात्रोदेरिव दृढत्व सहननम् । संस्थान अवयवरचनात्मिका शरीराकृति , तत्र समा—शरीरलक्षणोक्तप्रमाणाविसर्वादिन्यञ्चतस्रोऽस्रयो यस्य तत् समचतुरस्रम् । आश्रयस्त्रिबह चतुर्विग्विभागोपलक्षिता शरीरावयवासतश्च सर्वेऽप्यवयवा शरीर-लक्षणोक्तप्रमाणान्यभिचारिणो यस्य न तु न्यूनाधिकप्रमाणास्तत्रत्य समचतुरस्रम् । न्यग्रोधवत्परि- 15 मण्डल न्यग्रोधपरिमण्डलम्, यथा न्यग्रोध उपरिसम्पूर्णावयवोऽधस्तनभागे तु न तथेदमपि नाभेर-परि विस्तृतग्रहल शरीरलक्षणभास्, अधस्तु हीनाधिकप्रमाणमिति । सादि, आदिरिहोत्सेधाख्यो नाभेर-धस्तनो वेदभागो गृह्यते तेन शरीरलक्षणभाजा सह वर्त्तते यत्तत् मारि, नवमेव हि शरीरमधिशि-ष्टेनादिना सह वर्त्तत इति विशेषणान्यथानुपपत्तेरिह विशिष्टता लभ्यते, अत सादि—उत्सेधग्रहल परिपू-र्णोत्सेधमित्यर्थ । यत्र पाणिपादशिरोमीव लक्षणव्यभिचारि शेष लक्षणयुत तत्कुब्जम् । तद्विपरीत 20 वामनम्, हुण्डन्तेकोऽप्यवयवो यत्र प्रमाणयुतो न भवति तदिति ॥ १७१ ॥

अशुभानुबन्धानाह—

पर्यायपरिवारश्रुततपोलाभपूजासत्कारा अनात्मवतोऽहिताय, आत्म-वत्तश्च हिताय ॥ १७२ ॥

पर्यायेति, अत्रपाचो ह्यात्माऽऽत्मा भवति, स्वस्वरूपावस्थितत्वान्, यस्तद्वात्र भवति सोऽना- 25 त्मवान् सकयाय इत्यथस्तस्य पर्याचो जन्मकालः प्रप्रज्वाकालो ऽस यदि महान् तदा मानकारण भवति, अत एव तस्यैहिकामुष्मिकापायजनकत्वम्, गृहस्थापेक्षया चाल्पोऽपि प्रप्रज्वापर्याचो मानहेतुरेव, तत्र जन्मपर्याचो महानहिताय, यथा चाहुवलिन , एवमन्येऽपि धाच्या । परिवार शिष्यादि , श्रुत पूर्व-गतादि, उच्यते 'यथा यथा बहुधुत समवश्च शिष्यगणसपरिवृतश्च । अविनिश्चितश्च समये तथा तथा सिद्धान्तप्रत्यनीकः ॥' इति, तपोऽनज्ञानादि, लाभोऽन्नादीनाम्, पूजा स्वधादिरूपा तत्पूर्ववत्सत्कार - 30 वज्राध्यर्षेन पूजायां वा आदर , एते अशुभानुबन्धाय भवन्ति । यस्त्वात्मवान्—स्वस्वरूपावस्थितस्व-कौट हितायैव भवति कषायघ्न्यत्वादिति ॥ १७२ ॥

संस्मरणा दिव्येन गत्यादय इत्याह—

पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरोर्ध्वाधोदिग्भिर्जीवानां गत्यादिः प्रवर्तते ॥ १७३ ॥

पूर्वेति, पदस्थानकानुरोधेन विदिशोऽविवक्षिता, आभिः पृथग्भिर्दिग्भिः जीवाना गति—
उपस्थितानगमन प्रवर्तते, तेषामनुश्रेणिगमनात्, एवमागतिव्युत्क्रान्त्याहारवृद्धिनिवृद्धिविकुरणागति-
पर्यायसमुद्धान्नालसयोगदर्शनाभिगमज्ञानाभिगमजीवाभिगमाजीवाभिगमा वाच्याः किन्तु गत्यागती ६
प्रज्ञापकस्थानापेक्षिण्यौ प्रसिद्धे एव, व्युत्क्रान्ति—उत्पत्तिस्थानप्राप्तस्योत्पाद, सापि ऋजुगतौ पदस्त्रेन
दितु, आहार प्रतीत, सोऽपि पदस्येव दितु, एतद्व्यवस्थितप्रदेशावगाढपुद्गलानामेव जीवेन स्पर्शनात्,
सृष्टानामेव चाहरणात्, तथा शरीरस्य वृद्धि, निवृद्धिर्हाति, तस्यैव विकुर्वणा—वैक्रियकरण गतिपर्यायो
गमनमात्र न परलोपगमारूप, तस्य गत्यागतिप्रहणेनोच्छत्वात्, समुद्रातो वेदनादिक सप्तविध, काल-
सयोग—समयक्षेत्रमध्ये आदित्यादिप्रशासकस्य वलक्षण, दर्शन सामान्यग्राही बोध, तत्रेह गुणप्रत्य-
यावध्यादिप्रत्यक्षरूप तेनाभिगमो वस्तुन परिच्छेदवस्तुप्राप्तिर्ना दर्शनाभिगम, एव ज्ञानाभिगमोऽपि,
जीवाभिगम—मत्तजाभिगमो गुणप्रत्ययावध्यादिप्रत्यक्षत, अजीवाभिगम—एवैव पुद्गलसिक्ताया-
राभिगम इति पञ्चेन्द्रियतिथेभ्योनिर्गता मानुषाणाममी गत्यादय सामस्येन हेया ॥ १७३ ॥

अथ सयतमनुप्याणामाहारप्रहणकारणान्याह—

**वेदनाद्यैवावृत्त्येयांसयमप्राणपालनधर्मचिन्तार्थं निर्ग्रन्थस्याहार वृद्धतोऽपि
न टोपाय, आतङ्कोपसर्गतितिक्षाप्राणिदयातपःशरीरव्यवच्छेदार्थञ्च त्यजत.
॥ १७४ ॥**

वेदनेति, एभिर्निमित्तेरक्षणादिकमव्यवहरन्निर्गन्धो नाज्ञामतित्रामति पुष्टकारणत्वात्, अथथा
त्यतित्रामस्येव, रागादिभावात्, क्षुद्देवदोषक्षमनार्थमाचार्यादिवैवावृत्त्यहरणार्थमीर्याविशुद्धयर्थे प्रेक्षो-
त्येवामार्जनादिसयमार्थं प्राणसधारणार्थं गुणाननुप्रेक्षणार्थञ्च सुधीन । आहारपरित्यजननिदानमाह 20
आतङ्केति, आतङ्के—ज्वरादी, उपसर्गे—राजस्वजनादिजनिते प्रतिमूलानुकूलस्वभावे, तितिक्षाया—मैथुन-
त्रवसरक्षणस्वाधिमहने, आहारत्यागिनो हि नह्यर्थं सुरक्षित भवतीति । प्राणिदयाया—सपातिमत्रसादि-
सरक्षणे, तपस्वि—चतुर्विधपन्मासान्तस्वरूपे, शरीरव्यवच्छेदार्थं—वेदत्यागायाहार परित्यजनातिक्राम-
त्याज्ञामिति ॥ १७४ ॥

प्रमाद्य हि मयनिद्राविषयकपायशूतप्रतिलेखनाप्रमादरूपा धमणादेः सदुपयोगभावहेतव इति 25
ते निरूपयितव्यास्तत्र मथादीना स्पष्टतया प्रत्युपेक्षाप्रमाद पद्य निरूपयति—

**आरभटा सम्मर्द्दा मोसली प्रस्फोटना विक्षिता वेदिका च प्रमाद-
प्रत्युपेक्षा, अप्रमादप्रत्युपेक्षणा तु अनर्चिता, अवलिता, अननुबन्धिनी,
अमोसली, पदप्रस्फोटकनवखोटकाः प्राणिप्राणविशोधना च ॥ १७५ ॥**

- आरभतेति, प्रत्युपेक्षण प्रत्युपेक्षा, सा च द्रव्यक्षेत्रकालभावाभेदाद्यनुधां, तत्र द्रव्यप्रत्यु-
पेक्षणा चक्षुष्याग्राह्यप्रकरणागमशनपानाद्याहाराणाञ्च चक्षुर्निरीक्षणरूपा, क्षेत्रप्रत्युपेक्षणा कायोत्सर्गनिप-
दनशयनस्थानानां स्थण्डिलानां मार्गस्य विहारक्षेत्रस्य च निम्नरणा, कालप्रत्युपेक्षणा उचितानुष्ठानकर-
णार्थं कालविशेषस्य पर्यालोचना, भावप्रत्युपेक्षा धर्मजागरिकादिरूपा, यत्र प्रत्युपेक्षाया प्रमाद इति
५ इत्यमाज्ञातिप्रमो या प्रत्युपेक्षाप्रमादः, अनेन च प्रमार्जनाभिक्षाचर्याविधिवच्छाकारनिध्याभ्रारादियु च
दशविधसामाचारिरूपव्यापारेषु य प्रमादोऽसाधुपलक्षितः, तस्यापि सामाचारीगत्वन्वैतत्प्रमाद
लक्षणा-यभिचारित्वात् । आरभटा-वित्तथकरणरूपा, अथवा दरित सर्वमारभमाणस्य, अथवाऽर्ध-
प्रत्युपेक्षितं नैकत्र यन्त्यान्यवस्त्रग्रहणं साऽऽरभटा, सा च वर्जनीया मद्रोपत्नादेव सर्वत्र । यत्र
वस्त्रस्य मध्यप्रदेशे सवलित्वा. कोणा भवन्ति यत्र या प्रत्युपेक्षणीयोपधिषेण्टिकायामेवोपविश्य प्रत्यु-
१० पेक्षते सा समर्था । मोसली प्रत्युपेक्ष्यमाणवस्त्रभागेन तिर्यग्धूर्ध्वमधो या घट्टनरूपा । प्रस्फोटना प्रसर्पण
धूनन रेणुगुण्डितस्यैत्र पस्त्रस्येति, विशिष्टा-वस्त्र प्रत्युपेक्ष्य ततोऽ-यत्र यवनीकादौ यत्प्रक्षिपति वस्त्रा-
ञ्जलादीनां या यदूर्ध्वक्षेपणं सा । वेदिका पञ्च प्रकारा ततोऽध्ववेदिका यत्र जानुनोरुपरि हस्तौ कृत्वा प्रत्यु-
पेक्षते, अधोवेदिका जान्वोरधो हस्तौ निवेश्य, तिर्यग्वेदिका जान्वो पार्श्वतो हस्तौ नीत्वा, द्विधा
वेदिका बाह्योरन्तरे द्वे अपि जानुनी कृत्वा, एकतो वेदिका एक जानु बाह्योरन्तरे कृत्वा, इति । उक्त-
१५ विपरीतप्रत्युपेक्षणमाहाप्रमादेति, वस्त्रमात्मा या न नर्त्तित-न नृत्यवदित कृत यत्र तदनर्त्तितम्, यत्र
वस्त्र नर्त्तयति आत्मानञ्च, वस्त्र न नर्त्तयत्यात्मानन्तु नर्त्तयति, वस्त्र नर्त्तयति आत्मानम्, न वस्त्र
नर्त्तयति न वाऽऽत्मानमिति चत्वारो भङ्गाः । वस्त्र शरीरं वा न घलितं कृत यत्र तद्वलितमत्रापि
चत्वारो भङ्गाः । न विद्यतेऽप्यु-य सातत्यप्रस्फोटकादीनां यत्रासावननुयन्धिनी । न विद्यते उक्तलक्ष-
णा मोसली यत्रासावमोसली । वस्त्रे प्रसारिते सति चक्षुषा निरूप्य तदूर्ध्वभागं तत्परावर्त्य निरूप्य च
२० त्रयः प्रस्फोटकाः कर्त्तव्याः, तथा तत्परावृत्त्य चक्षुषा निरूप्य च पुनरपरं त्रयः प्रस्फोटका पदमेते पट्ट-
तथा नवगोटकाः ते च त्रयस्त्रयः प्रमार्जनानां क्रमेण त्रयेण त्रयेणान्वरिताः कार्या इति पदद्वयेनापि
पञ्चमी अप्रमादप्रत्युपेक्षणा, तयो सदृशत्वात् । तथा पाणे -हस्तस्योपरि प्राणाना-प्राणिना हुन्व्या-
दीनां विशोधना-प्रमार्जना प्रत्युपेक्ष्यमाणवस्त्रेणैव तथैव वाराः कार्या इति ॥ १७५ ॥

तत्र आश्रयेणाह—

- २० अनशनावमोदरिकाभिक्षाचर्यारसपरित्यागकायकृशप्रतिसंलीनतारूपं
वाह्य तपः प्रायश्चित्तविनयवैद्यावृत्त्यस्वाध्यायध्यानव्युत्सर्गलक्षणमाभ्यन्त-
रम् ॥ १७६ ॥

अनशनेति, आहारत्यागोऽनशनम्, इतरं यावत्कथिकञ्च, इत्यं चतुर्धादि पण्मासान्तमिदं
तीर्थमाश्रित्य । यावत्कथिकं त्वाजन्मभावि त्रिधा-पादपोषणमनेकितमरणभक्तपरित्यागभेदात् । ऊर्तो-
३० वरूपणमवमोदरिका सा च द्रव्यत उपकरणभक्तपानविषया, भावतः क्रोधादित्यात् । भिक्षाचरण
भिक्षाचर्यां सैव तपो निर्जराश्रवावनान्नवनत्, विचित्राभिम्हदुच्छन्वेन वृत्तिसंक्षेपरूपा वा सा, भिक्षा-

चर्याया ऋचादिविषयतया चतुर्विधा अभिमहा, अलेपकार्याद्येष द्रव्य प्रदीप्य इति द्रव्यतः, परमा-
गृहपञ्चकादिलब्ध द्रव्य प्रदीप्य इति क्षेत्रतः, पूर्वाद्वावामिति कालतः, गानादिप्रवृत्ताब्धमिति भावत ।
क्षीरादीना परित्वागो रसपरित्वाग । शरीरहेशन कायहेष स च वीरासनारिरनेकधा । गुप्ता प्रवि-
सलीनता, सा चेन्द्रियकपाययोगविषया विविक्तज्ञानासनता वा चाह तप, आसेव्यमानस्यास्य लौकि-
कैरपि तपस्तया शयमानत्वात्, प्रायो वहिःशरीरस्य तापकत्वाद्वा । आभ्यन्तरस्वप्न तपसो लौकिकैरन-
भिलक्ष्यत्वात् तन्मान्तरियैश्च परमायतोऽनासेव्यमानत्वात् मोक्षप्राप्त्यन्तरङ्गत्वाच्च, प्रायश्चित्तमालोच-
नादि, विनयो ज्ञानादिभेदः, वैवाच्य धर्मसाधनार्थमत्रादिदानम्, र्माध्यायो वाचनादि, ध्यातमेका-
प्रवा-चिन्तितोष, व्युत्सर्ग परित्वागा, स च द्रव्यतो गणशरीरोपध्याहारविषयः, भायतः क्रोधादि-
विषय ॥ १७६ ॥

नत्नानामनपायत साधुना भिन्नाभर्या कार्यति षोडा ता दर्शयति—

**पेटार्थपेटा गोमूत्रिका पतङ्गवीथिका शङ्खवृत्ता गत्वाप्रत्यागता च गो-
चरचर्या ॥ १७७ ॥**

पेटेति, गोश्चरो गोचरस्तद्वर्ष्या गोचरचर्या, यथा गोरुचनीचतृणेष्विशेषेण चरण प्रवर्तते
तथा यत्साधोररुद्धिद्विस्त्रोचनीचमध्यमकुलेषु धर्मसाधनवेहपरिपालनाय भिक्षार्थं चरण सा गोचर-
चर्या, इयमेकम्यरूपाऽभ्यभिहविशेषात् षोडा, तत्र प्रथमा पेटा-वशब्दमथ वस्त्रादिस्थान चन-
प्रतीतम्, सा च चतुरस्रा भवति, ततश्च साधुभिरभिग्रहविशेषाद्यस्या चर्याया प्रामादिक्षेत्र पेटावच-
तुरस्र विभनन् विहरति सा पेटेत्युच्यते, एवमर्द्धपेटापि । गोमूत्रण गोमूत्रिका तद्वदा सा, इय हि
परस्परामिसुखगृहपक्षयोरेकत्वा गत्वा पुनरितरस्या पुनस्तम्यमेवेत्येव क्रमेण भावनीया । पतङ्गस्य शल-
मस्य वीथिकामार्गस्तद्वदा सा, पतङ्गगतिर्निमित्तकमा भवति, एव याऽनाश्रितक्रमा सा तथा ।
शम्बत्-शरध्रमिवथा वृत्ता सा शङ्खवृत्ता, द्विविधा सा, यस्या क्षेत्रवह्निर्भागान् शम्पवृत्तत्वगत्याऽदन्
क्षेत्रमध्यभागमायाति साऽभ्यन्तरशर्या, यस्या तु मध्यभागान्द्विर्होति सा वहिःशर्या । उपाध्रयाग्नि-
र्गतं सन्नेकस्या गृहपक्षौ भिदनाणः क्षेत्रपर्यन्तं गत्वा प्रत्यागच्छन् पुनर्द्वितीयाया गृहपक्षौ यस्या
भिक्षते सा गत्वाप्रत्यागतेति ॥ १७७ ॥

साधोर्गानि वचनानि वृत्तं न कल्पन्ते तान्याह—

**अलीकहीलितखिसितपरुपागारस्थितव्युपशमितोदीरणवचनानि नि-
र्ग्रन्थस्याकल्प्यानि ॥ १७८ ॥**

अलीकेति, प्रचलायसे किं दिवेत्यादिप्रभे न प्रचलाये इत्यादि अलीकवचनम्, सासूय वचन
हीलितवचनम् यथा गणिन् वाचक इत्येष्टार्थेत्यादि । खिसित जन्मकर्माद्युद्गृहणतः, परुप यथा कौलिकः
इत्यादि यथा द्रुष्ट शैलेत्यादि । गृहिणा वचनमगारस्थितवचनं यथा पुन, मामक, भागिनेयेत्यादि ।
व्युपशमितस्य-उपशमितस्य पुनर्द्वीरणमिति ॥ १७८ ॥

अवचनेषु प्रायश्चित्तप्रस्तारो भवतीति तानाह—

प्राणातिपातमृषावादादत्तादानाविरत्यपुरुषदासवादिना कल्पप्रस्ताराः

॥ १७९ ॥

प्राणातिपातेति, प्राणातिपातस्य चवनशील, प्राणातिपातस्य घाच वदति साधो प्रायश्चित्तस्य प्रस्तारो भवतीत्येक । यथाऽन्यजनविनाशितददुरे न्यस्तपाद भिक्षुमुपलभ्य क्षुद्रक आह—साधो ! ददुरो भवता मारित इति, भिक्षुराह—नैवम्, क्षुद्रक आह—द्वितीयमपि त्रत ते नास्ति, ततः क्षुद्रको भिक्षाचर्यातो निवृत्त्याचार्यसमीपमागच्छतीत्येक प्रायश्चित्तस्थानम्, ततः साधयति यथा तेन ददुरो मारित इति प्रायश्चित्तांतरम्, ततोऽभ्यारयातसाधुराचार्येणोक्त—यथा ददुरो भवता मारित, जसाचाह—नैवमिह क्षुद्रकस्य प्रायश्चित्तान्तरम्, पुन क्षुद्रक आह—पुनरप्यपलपसीति, भिक्षुराह—गृहस्था

10 पृच्छयन्तामिति, वृषभा गत्वा पृच्छन्तीति प्रायश्चित्तान्तरमित्येव योऽभ्यारयाति तस्य मृषावाददोष एव, यस्तु सत्यमारित निवृत्ते तस्य दोषद्वयमिति । मृषावादस्य चवनशील, मृषापाद वदति साधो प्रायश्चित्तप्रस्तारो भवतीत्यर्थ, तथा हि—कचित् सरड्यामनालत्वात् प्रतिपिद्धो साधू अन्यत्र गतौ, ततो मुहूर्त्तान्तरे रत्राधिकेनोक्तम्—ब्रजाम सरड्यानिदानीं भोजनकालो यतस्त्रयेति, लघुभणति प्रतिपिद्धोऽह न पुनर्ब्रजामि, ततोऽसौ निवृत्त्याचार्यायेदमालोचयति यथा—अय दीनकरुणवचनैर्योचते, प्रतिपिद्धोऽपि च

15 प्रविशत्येपणा प्रेरयतीत्यादि, ततो रत्राधिकमाचार्यो भणति—साधो ! भजनेन करोति ? स आह—नैवमित्यादि, पूर्ववत् प्रस्तार । एवमदत्तादानस्य वाद वदति, अत्र भावना—एकत्र गेहे भिक्षा लब्धा सा अवमेन गृहीत्वा वाचदसौ भाजनं समार्ष्टिं तान्ब्रह्माधिनेन सरड्या मोदका लब्धास्तानवमो दृष्ट्वा निवृत्त्याचार्यस्वालोकयति—यथाऽनेनादत्ता मोदका गृहीता इत्यादि, प्रस्तार प्राग्वदिनि । एवमविरतिरमक्ष तद्वाद वार्त्ता वा, अथवा न विद्यते विरतिर्यस्मात्साऽविरति स्त्री, तद्वाद तदासेवामण-

20 नरूपां वा वार्त्ता वदति, तथाहि—अवमो भावयति एष रत्राधिकतया मा स्वलितादिषु प्रेरयति, ततो रोषाद्भ्यारयाति स 'ज्येष्ठार्थेणाकार्यं सद्य आर्यागृहे कृत्वमद्य । उपजीवितश्च भदन्त । मयाऽपि सस्पृष्टकल्पोऽत्र' ॥ इति, प्रस्तारभावना प्राग्वत् । अपुरुषो—नपुंसक इत्येव वाद वार्त्ता वा वदति, भावनान्न—आचार्यं प्रत्याह—अय साधुर्नपुंसक इति, आचार्य आह—कथं जानासि ? स आह—एतन्निजकैरहमुक्तः—किं भवता कल्पते प्रदानयितुं नपुंसकमिति, ममापि किञ्चित्तद्विद्वर्षनाच्छया अस्तीति,

25 प्रस्तारः प्राग्वत् । तथा दासवाद वदति, भावना—कश्चिदाह—दासोऽयम्, आचार्य आह—कथम् ? स आह—वेहाकाराः कथयन्ति दासत्वमस्येति, प्रस्तार प्राग्वत्, एव पद्विधान् प्रस्तारान् मासगुर्वादिपाराश्रिफान्भुषणमत् आत्मनि नस्तुतान् विधायाम्याख्यानदायकसाधुरभ्याक्षेयार्थस्वासरूतवयाऽभ्याख्यासमर्थनं कर्तुमक्षम्यन् स्वयमपि प्राणातिपातादिवतुरेव स्थान प्राप्तः प्राणातिपाताधिकारीव दृष्वनीयः स्वादिति ॥ १७९ ॥

30 अघायुध-धमकारानाह—

जातिगतिस्थित्यवगाहनाप्रदेशानुभावनामनिधत्तायूप्यायुर्वन्धाः ॥ १८० ॥

जातीति, जातिरेकेन्द्रियजात्यादि पञ्चधास एव नामकर्मण उत्तरप्रकृतिविशेषोजीवपरिणा मो
 वा, जातिनाम्ना सह निधत्त-निषिक्त यदायुस्तज्जातिनामनिधत्तायु, निषेकश्च कर्मपुद्गलाना प्रतिसमय-
 मनुभवनरचना । एव गतिनारकादिका चतुर्धा शेष पूषवत्, तथा स्थिति यत्स्थितव्य केनचिद्विषयक्षितेन
 भावेन जीवेनायु कर्मणा वा, सैत्र नाम परिणामो धर्मः स्थितिनाम, तेन विशिष्ट निधत्त यदायुर्वलि-
 करूप तत्स्थितिनामनिधत्तायु । अथवा जातिनामगतिनामात्रगाहनामभिर्जातिगत्वगाहनाना प्रकृति-5
 मात्र विवक्षितम्, स्थितिप्रदेशानुभागनामभिस्तासामेव स्थित्यादयो विवक्षिता, ते च जात्यादिनामस-
 म्यन्धिधत्यान्नामकर्मरूपा एवेति नामशब्द सर्वत्र कर्मार्था घटत इति, स्थितिरूप नामकर्म स्थितिनाम, ते
 न सह निधत्त यदायुस्तत् प्रतिनामनिधत्तायुरिति । तथा अवगाहत्वे यस्या जीव सोऽनगाहना शरीर-
 मौदारिकादि, तस्या नाम-औदारिकादिशरीरनामनर्मल्यवगाहनानाम, तेन सह यत्रिधत्तमायुस्तदव-
 गाहना नामनिधत्तायुरिति । तथा प्रदेशाना-आयु कर्मद्रव्याणा नाम तथाविधा परिणति, तेन सह 10
 यत्रिधत्तमायुस्तद्व्यदेशनामनिधत्तायु । तथाऽनुभाग आयुर्द्रव्याणामेव विषाक स एव नाम परि-
 णामस्तेन सह निधत्त यदायुस्तदनुभागनामनिधत्तायुरिति । अथ किमर्थं जात्यादिनामकर्मणाऽऽयुर्वि-
 क्षिप्यते, उच्यते, आयुषस्य प्राधान्योपदेशेनार्थम्, यस्मान्नारकाद्यायुर्द्वये सति जात्यादिनामकर्मणा-
 मुदयो भवति नारकादिभयोपमाहृद्द्यायुरेव, एतदुक्तम्भवति नारकायु संवेदनप्रथमसमय एव नारक
 इत्युच्यते तत्सहचाराणाञ्च पञ्चेन्द्रियजान्यादिनामकर्मणामप्युदय इति । इह चायुर्ग्रन्थस्य पङ्क्तिधत्त्वे उप- 15
 क्षिप्ते यदायुष पङ्क्तिधत्तमुक्तं तदायुषो वन्धाव्यतिरेकाद्बद्धस्यैव चायुर्व्यपदेशविषयत्वादिति, पङ्क्तिधोऽय-
 मायुर्वन्धो नेरयिकादिर्वैमानिकान्तानाम् । नेरयिका नियमेन पण्मासावशिष्टाद्युपना परभविकायुर्वे-
 क्षित्ति, एवमसुरकुमारविस्तनितकुमारा ता । तथा 'नेरयिकमुरा असख्येयायुपस्तिर्धम्मनुष्या शेषके
 तु पण्मासे । एविकला निरुपक्रमायुपस्तिर्धम्मनुष्या आयुष्वृत्तीयभागे ॥ अवशेषा सोपक्रमास्तृ-
 तीयनमसप्तविंशतितमे भागे । परभयायुर्वैभ्रन्ति निजभये सर्वे जीवा ॥ इति ॥ १८० ॥ 20

अथ गणापक्रमकारणानि सप्त प्राह—

सर्वेषां केपाश्चिद्वा धर्माणामभिरुचिचिकित्सादानेभ्य एकाकिविहा-
 रप्रतिमामुपसम्पद्य विहाराय च गणापक्रम प्रज्ञप्तः ॥ १८१ ॥

सर्वेषामिति, प्रयोजनभेदेन गणान्निर्गमस्तीर्थकरादिभिः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-सर्वेषां धर्माणां
 निर्जराहेतुभूतानां वृत्तभेदानां सूत्रार्थोभयविषयाणामपूर्वप्रणवित्स्मृतमन्धानपूर्वापीतपरावर्त्तनरूपाणां 26
 क्षपणवैवायुत्तरूपाणां चारित्रभेदानाद्वाभिरुचिश्चिरीर्षा तत्प्रयोजनेनेत्येकं स्थां बहुध्रुवादिसामग्र्य-
 भावेन स्वगण एतेषामसपत्तः परगणे सम्पत्तेश्च गुरुनाष्टुप गच्छान्निर्गच्छेत् । तथा केपाश्चिदेव
 वृत्तधर्माणां चारित्रधर्माणां वा चिरीपया न तु सर्वेषामिति द्वितीयम् । एव सर्वधर्मविषयसंज्ञायपनो-
 दनाय स्वगणादपत्रमणमिति तृतीयम्, केपाश्चिद्धर्मविषयसंज्ञायव्यपोहायेति चतुर्थम्, अन्येभ्य सर्वेषां
 धर्माणां दानाय स्वगणे पात्राभावादिति पञ्चमम्, केपाश्चिद्धर्माणां दानामेति षष्ठम्, तथैकाकिनो 30
 गच्छनिर्गतस्य जिनकल्पिकादितया यो विहारो-विषरण तस्य या प्रतिमा-प्रतिहा ताभङ्गीकृत्य विहर्तु-

निति सप्रमम् । इह सर्वत्र स्वगुरु पृष्ठेव विमर्शितेनापक्रान्तिव्यम्, उच्छ्वारणान् पश्चाद्देहान्तरं परतोऽविसर्जितोऽपि गच्छेत्त्रिध्वारपन्तु गनापक्रान्तं न विधेयनिति ॥ १८१ ॥

अथ योन्याभवेन जीयानाह—

अण्डजपोतजजरायुजरसजसंस्वेदजसंमूर्च्छिमोच्छ्रिजा जीवाः ॥ १८२ ॥

अण्डजेति, योनिभेदान्मया जीया, यथाऽण्डजा पश्चिन्त्यसपांडव पोत्र-वन्न उद-
जावा, पोत्रादिव मा प्रोहित्याजावा अत्रायुवेष्टिवा इत्यर्थो इक्षिपत्सुलोप्रनृतय, जरायुजा ननुपय
गवादयत्र, रसे-वीननकाजिकारो जावा रसजा डेल्लिहायत्र सन्वेदजा सूक्ष्मय, संमूर्च्छिजा
छन्त्यादय, उच्छ्रिजा मूर्निभेदाजावा लज्जनमयत्र । एषा प्रत्येक गन्धागतौ सतन्त्रेषु भवत ॥१८१॥
उच्छ्रिजाव्यापारपत्वाद्भवत्यत्रिरूपरति—

इह परलोकादानाक्त्वाद्देदनामरणाश्लोका भयस्यानानि ॥ १८३ ॥

इहेति, भय मोहनायप्रकृतिसनुत्य जातपरिणान तन्व स्यातान्यात्रया, यथा मनुष्यादि-
कन्य सजातीनादन्यजाननुष्यादेरेव सक्षाक्षयद्रव्य उद्विहलोऽभयम्, इहाधिकृतवर्तित्ततो जातौ लोक
इहलोकस्ततो भयनिति व्युत्पत्ति । तथा पराद्विजाताजातिर्यद्वादे सक्षाग्राननुष्यादीना यद्रव्य
तन्परलोकमयम्, जानान यन तन्ध चौरादिभ्यो यद्रव्य तदादानमयम्, अकन्मादेव बाह्यनिमित्तानपेक्ष
गृहादिष्वेव स्थितव्य रात्र्याग्रे भयनकन्माद्भवयम् चदना-पीडा उद्भव वेदनाभयम्, मरणभय प्रदावम्,
अस्त्रोकनर अर्द्धविभय, एव हि क्रियमाणे महदयशो भविष्यतीति उद्भवान्न प्रवर्तत इति ॥ १८३ ॥
उद्यमज्ञानोपायानाह—

प्राणानामतिपातयिता सृपात्रादिताऽऽत्तगृहीता शब्दादीनात्त्वाद-
यिता पूजाद्यनुमोदयिता सावद्यप्रतिसेविताऽन्यथाकारी च उद्भवस्य ॥१८४॥

प्राणानामिति, यतोऽप प्राणानतिपातयत्वोऽसौ उद्यम इत्येव समभिर्हेतुमूढैः स्वानं
उद्यम ज्ञानोपाय, अत्र प्रयोगोऽप उद्यम्य प्राणातिगवनादिति । केवली दि श्रीपचारिगवणत्वात्त्रि-
विचारसयमत्त्वाद्प्रतिसेविनात्र क्वाचिदपि प्राणानामतिपातयिता भवतीति, सर्वत्रैव भावना कार्यो ।
तथा सृपावादिन्वादात्ताना महणाच्छब्दसंश्लेषरसत्पान्यानानात्त्वादान्तरं परेण स्वयं क्रियन्नायत्न पूर्व-
सत्कारादेरनुमोदनात् सावद्यनापाकर्नादिक सपातित्येव प्रक्षाय स्वयं तन्त्रैव प्रतिसेवनादन्यथाऽपि-
पायानन्याकारणत्वं उद्यम्यो गन्धन इति । एतान्येव नियमेषुलिगमकानि भवन्तीति ॥१८४॥
केवलिन प्राज्ञो गौरविशेषवन्त एव भवन्तीति मूलगौरविभागाह—

काश्यपगौतमवत्सकृत्सकौशिकमण्डववाशिष्ठा मूलगोत्राणि ॥ १८५ ॥

काश्यपेति, तथाविधैकेकेपुरुरयत्रमरा मनुष्यमन्त्राना गोत्रानि, उचरगोत्रापेक्षयाऽऽदिनूतानि
गोत्रानि मूलगोत्रानि तानि सन्त, यथा यत्रैव नव काश्यपे रसत्वं संभवामिति काश्यप, उदपत्वानि
काश्यपना, इतिमुद्रयनेतिज्ञानं तिनानाभ्यवस्थादपश्च क्षत्रिया सतमगजघटदयो द्विजा जन्तुत्वान्या-

वयो गृहपतयश्च । गोत्रगोत्रवद्गोऽभेगादेव निर्देशोऽन्वधा काश्यप गोत्रमिति वक्तव्यं स्यात् । गोत-
नस्यापत्यानि गौतमा क्षत्रियादयो यथा सुव्रतनेमी जिनौ नारायणपद्मवर्जवासुदेवबलदेवा इन्द्रभूत्यादि-
गणनाथत्रय वैरक्षानी च । वत्सस्यापत्यानि वत्साः शष्यम्भवावयः, कुत्सा शिवभूत्यावयः, कौशिका
पशुलुकादयः, मण्डोरपत्यानि मण्डवाः । वशिष्ठस्यापत्यानि वाशिष्ठाः पद्मगणधरार्यमुहल्यादयः । एष
काश्यपादीनामग्रान्तराणि सप्त सप्त गोत्राणि भवन्ति ॥ १८५ ॥

अथ गोत्रविभागो नयविशेषमताद्भवतीति नयानाह—

नैगमसङ्ग्रहव्यवहारर्जुसूत्रशब्दसमभिरूढैवम्भूता नयाः ॥ १८६ ॥

नैगमेति, एते मूलनयाः सप्त, उत्तरनयास्तु सप्तशतानि भवन्ति । तथाय सङ्ग्रहश्लोका-
'गुह्यं द्रव्यं समाश्रित्य सङ्ग्रहस्त्वद्गुह्यं । नैगमव्यवहारो ह्येषा पर्यायमाश्रिताः ॥ अथदेव हि
सामान्यसभिन्नज्ञानकारणम् । विशेषोऽप्यन्य एवेति मन्यते नैगमो नयः । सद्रूपतानतिक्रान्तस्वस्वभाव-
गोद जगत् । सत्त्वरूपतया सर्वं सद्गृह्यन् सद्ग्रहो मत ॥ व्यवहारस्तु तामेव प्रतिवस्तु व्यरक्षिताम् ।
तथैव इत्यमानत्वाद्भ्रमरहारयति देहिनि ॥ तत्रर्जुसूत्रेणैति स्यात् शुद्धपर्यायसंस्थिता । नश्वरस्यैव भा-
वस्य भावास्तित्विवियोगतः ॥ अतीतानागतकारकालसरपशेषवर्तितम् । वर्तमानतया सर्वमृजुसूत्रेण
सूच्यते ॥ विरोधिलिङ्गसंख्यादिभेदाद्भिन्नस्वभावताम् । तन्मैव मन्मानोऽयं शब्द प्रत्यवतिष्ठते ॥ तथा-
विषयस्य तस्यापि यस्तुनः क्षणवृत्तिनः । भूते समभिरूढस्तु सद्भावेदेन भिन्नताम् ॥ एरूपापि ध्वने 15
बान्धव्य सदा तन्नोपपद्यते । क्रियाभेदेन भिन्नत्वादेवम्भूतोऽभिमन्यते ॥" इति ॥ १८६ ॥

अण्डजादिजीवाः संसारिणस्तेषां संसरणमायुर्भेदे भवतीति दर्शयति—

**अध्यवसायनिमित्ताहारवेदनापराधातस्पर्शश्वासोच्छ्वासा आयुरुप-
क्रमाः ॥ १८७ ॥**

अध्यवसायेति, आयुषो जीवितव्यस्य उपक्रमाः स च सप्तविधनिमित्तप्रापितत्रात्सप्तविधः, 20
त्राप्यवसाय-रागश्लेहभयात्मकोऽध्यवसाय, निमित्त-दण्डकशाशखादीनि, तत्र सत्यायुर्भिद्यते,
तथा-भोजनेऽधिके मति, तथा वेदना-नयनादिपीडा, पराधातो गर्भपातादिसमुत्था, तथा स्वर्ष तथा
विधनुजङ्घादिसम्बन्धी, उच्छ्वासनि श्वासौ निरूद्धावाश्रित्यायुषो भेदः, अथश्चायुर्भेदः, सोपक्रमायुषामेव,
नेत्रेणाम्, न च तथासति कृतनाशोऽकृताभ्यागमश्च स्यात्, सवत्सरत्रातमुपनिबद्धस्यायुषोऽपान्तराल
एव हि व्यपगमात् कृतनाशः, येन च कर्मणा तद्भिद्यते तस्याकृतस्यैवाभ्यागमाः, एवञ्च मोक्षनाश्यासः 25
तत्रश्चात्रिणाप्रवृत्त्यादयो दोषाः स्युरिति चाच्यम्, यथाहि वर्षशतभोग्यभक्तमप्यमिककन्याधितस्या-
स्येनापि कालेनोपभुजानस्य न कृतनाशो नाप्यकृताभ्यागमश्चद्विहापीति ॥ १८७ ॥

अथ दर्शनभेदानाह—

**सम्यङ्घ्रिथ्यासम्यङ्घ्रिथ्यादर्शनचक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनभेदं दर्श-
नम् ॥ १८८ ॥**

सम्यङ्गिति, सम्यग्दर्शन-सम्यक्त्व मिथ्यादर्शन-मिथ्यात्व सम्यङ्मिथ्यादर्शन मिथ, एतच्च त्रिविधमपि दर्शनसोहनीयभेदाना क्षयक्षयोपशमोपशमोदयेभ्यो जायते तथाविधरुचिसभावश्च, चक्षु-
दर्शनादि तु दर्शनावरणीयभेदचतुष्टयस्य यथासम्भव क्षयोपशमक्षयाभ्या जायते सामान्यमहण-
स्वभावश्च, तदेव श्रद्धानसामान्यमहणयोर्दर्शनशब्दवाच्यत्वादर्शन सप्तधोक्तमिति ॥ १८८ ॥

० अथ विनयभेदानाह—

ज्ञानदर्शनचारित्रमनोवाक्कायलोकोपचाराश्रयो विनयः ॥ १८९ ॥

ज्ञानेति, विनीयतेऽष्टप्रकार कर्मानेनेति विनयः, ज्ञानमाभिनयोधिकादि पञ्चधा तदेव विनयः,
तस्य वा विनयो भक्षयादिकरण ज्ञानविनय, 'भक्ती तद् बहुमाणो तद्विद्विधानं सम भावणया । विधिं
गहणन्भासोऽविय एसो विणओ जिणाभिहिओ ॥' इति । दर्शन सम्यक्त्व तदेव तस्य वा विनयः
१० दर्शनगुणाधिकाना शुश्रूषणाऽनाशातनारूपो दर्शनविनय, 'सुस्सूषणा अणासायणा य विणओ उ
दसणे हुविहो । दसणगुणाहिएसु कज्जइ सुस्सूषणाविणओ ॥ सकारब्भुद्धाने सम्माणा सणअभिग्ग-
हो तद् य । आणसमणुप्पयाण फीकम्म अजलिगद्दो य ॥ इतस्सऽणुगच्छणया ठियस्स तद् पब्बु-
चासणा भणिया । गच्छताणुवयण एसो सुस्सूषणाविणओ ॥' इति, अनुचितक्रियाविनिवृत्तिरनाशातना-
विनय, अय पञ्चदशविध 'तित्थगर धम्म आयरिय वायगे थेर कुलगणे सधे । समोणिय किरियाए
१५ भइनाणाईण य तद्देव' इति । चारित्रमेव विनयश्चारित्रस्य वा श्रद्धानादिरूपो विनयश्चारित्रविनय
'सामाह्यादिकरणस्स सइहणया तद्देव काएण । संफासण परूवण मह पुरओ भवसत्ताण ॥ इति ।
मनोवाक्कायविनयास्तु मन प्रभृतीना विनयार्हेषु कुशलप्रवृत्त्यादिः । 'मणवइकाइयविणओ आयरि-
याईण सब्बकालपि । अकुसलाण निरोहो कुसलाणमुईरण तद्दय ॥' इति, लोकानामुपचारो न्ययहारः
२० पराभिप्रायानुवर्तिता श्रुत प्रापितोऽहमनेनेति तस्य विनये वर्त्तन भक्तादिनोपचारे कृते प्रसन्ना गुरवः
'प्रत्युपकरण सूत्रादिदानतः करिष्यन्तीति भक्तादिदाने प्रयतितव्य दुःस्वार्त्सौपधादिगणपणमचसरहता
सर्वधर्मेष्वानुब्रूत्यमिति ॥ १८९ ॥

विनयात् कर्मघातो भवति स च समुद्राते विशिष्टवर इति तत्परूपयति—

वेदनाफपायमारणान्तिकत्रैकुर्विकतैजसाहारककेवलिभेदः समुद्रात-

२५ ॥ १९० ॥

वेदनेति, हनन पात, समिलेहीभावे, उदिति प्राबल्ये, एकीभावेन प्राबल्येन च घातः—
निर्जरा समुद्रात, आत्मनो यदा ह्यात्मा वेद-
नुभवज्ञानपरिणतो भवति तदा भान्यज्ञानपरिणत इति, प्र- ? यस्माद्
दिसमुद्रातपरिणतो यद्दून् वेदनीयादिकर्मप्रदेशान्
३० प्रक्षिप्यानुभूय निर्जरयति, आत्मप्रदूशे सह सक्षि-
भवति यथा—असद्वैद्यकमीश्रयो वेदनासमुद्रातः,

अन्तर्मुहूर्त्तशेषायुष्कर्मार्थो मारणान्तिक्समुद्रावः, वैकुर्विकवैजसाहारकसमुद्रावाः शरीरनामकर्मो-
 क्षयाः, केवलिसमुद्रावस्तु सदसद्वेषुभाशुभनामोघनीचेर्गाग्रकर्माः, तत्र वेदनासमुद्रावसमुद्रव
 आत्मा वेदनीयकर्मपुद्गलशाट करोति, कपायसमुद्रावसमुद्रव कपायपुद्गलशाट मारणान्तिकसमुद्राव-
 समुद्रव आयुष्कर्मपुद्गलवाव वैकुर्विकसमुद्रावसमुद्रवस्तु जीवप्रदेशान् शरीराद्बहिर्निष्काश्य शरीरवि-
 ष्कम्भवाह्न्यन्मात्रमायामतश्च संख्येयानि योजनानि दण्ड निस्सृजति निस्तव्य च यथास्थूलान् वैक्रियश-
 रीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्वद्वाञ्छातयति, एव वैजसाहारकसमुद्रावावपि । केवलिसमुद्रावेन समुद्रव-
 फेयली वेदनीयादिकर्मपुद्गलान् शान्तयतीति । इहा लोऽष्टसामयिकः शेषास्त्वसख्यातसामयिकाः ।
 मजुप्याणामेव सप्त समुद्रावा भवन्ति ॥ १९० ॥

समुद्रावादीन् भगवदुत्तानन्वया प्ररूपयन् प्रवचनयाहो भवतीति निह्ववानाह—

**बहुरतजीवप्रदेशिकाव्यक्तिकसामुच्छेदिकद्वैक्रियत्रैराशिकावद्धिकाः
 प्रवचननिह्ववाः ॥ १९१ ॥**

बहुरतेति, प्रवचामागममन्यया प्ररूपयन्तीति प्रवचननिह्वया, यथा—बहुरता—बहुषु समयेषु
 सत्ता दीर्घकालेन द्रव्यसुत्वत्त इति प्ररूपिण, एकेन समयेन त्रियाध्यासितरूपेण वस्तुनोऽनुत्पत्ते
 प्रमूवसमयेन चोत्पत्तेरिति । जीवप्रदेशिका जीवः प्रदेश एव येषान्ते जीवप्रदेशिकाश्चरमप्रदेश-
 जीवप्ररूपिण । अव्यक्तमस्फुट वस्तुभ्युपगमतो विद्यते येषान्तेऽव्यक्तिकाः सत्यताद्यवगमे सविग्म-
 बुद्धयः । समुच्छेदः प्रसूत्यनन्तर निरन्वयविनाशस्त भुवत इति मामुच्छेदिना, अणक्षयिकभाव-
 प्ररूपकाः । द्वे त्रिये समुदिते वेदिनो द्वैक्रिया, कालाग्नेदेन क्रियाद्वयानुभवप्ररूपिण । जीवाजीवतो-
 जीवभेदास्त्रयो राशयः समाहृताक्षिराशि तत्प्रयोजन येषां ते त्रैराशिका राशिप्रयख्यापकाः । सृष्ट
 जीवेन कर्म न रून्धव-धनद्वन्द्व वयेपामस्त्रीत्यवद्धिका सृष्टकर्मविपाकप्ररूपता इति ॥ १९१ ॥

अत्रैकात्रिविहारप्रतिमायोग्यमष्टस्थानाध्रयेणाह—

**श्रद्धासत्यमेधावहुश्रुतशक्तिनिष्कलहृत्तिवीर्यसम्पन्न एकाकिविहार-
 प्रतिमायोग्यः ॥ १९२ ॥**

श्रद्धेति, एकाकिनो विहारो प्रामादिकर्या स एव प्रतिमाऽभिग्रह एकाकिविहारप्रतिमा जिन-
 कल्पप्रतिमा मासिक्यादिका वा भिक्षुप्रतिमा उदाध्रयेण प्रामादिविषु चरितु योग्य इत्यर्थः । श्रद्धा-वत्त्वेषु
 श्रद्धानमासिक्यमित्यर्थः, अनुष्ठानेषु वा निजोऽभिलाषस्तद्वत् सकलनाकिनापकैरप्यचलनीयसम्यक्त्व-
 चारिप्रमित्यर्थः । सत्य—सत्यवाचित्व प्रतिज्ञाशरत्त्वान् सद्गो हितत्वाद्वा सत्यम्, मेधा—ध्रुवमहण-
 शक्तिः, बहुश्रुत-प्रचुर आगम सूत्रतोऽर्थतश्च, तद्योत्कृष्टतोऽसम्पूर्णदशपूर्वधर जघन्यतो नयमस्य पृती-
 यवस्तु, शक्तिः पञ्चविधा तुलना 'वपसा सत्त्वेन सूत्रेणैकत्वेन चलेन च । तुलना पञ्चधा उक्ता जिन-
 कल्प प्रतिपद्यमानस्य' इति । निष्कलहृत्स्वाधिकरणम्, धृत्तिश्चिन्त्वास्थयभरतिरत्यनुलोमप्रतिलोमो-
 पसर्गसहत्व, वीर्यमुत्साहातिरेकः, एवविधगुणविशिष्टोऽनगार सर्षप्राणिना स्थणक्षमो भवति स त्वे-
 काकियोग्यः ॥ १९२ ॥

उपर्युक्तगुणाभावे माया भवति तद्भाषादनालोचना भवेदित्यत आह—

कृतवत्ताकुर्वन्ताकरिष्यन्ताऽकीर्त्यवर्णापनयकीर्त्तियशःपरिहाणिभ्योऽ-

तिचारं कृत्वाऽनालोचयति मायी ॥ १९३ ॥

कृतवत्तेति, अहमपराय कृतवान् कृतत्वाच्च पथ तस्य निन्दादि युज्यते तथा साम्प्रतमपि
 5 तमतिचार करोमीति कीदृश्यनिवृत्तस्यालोचनादिप्रिया? तथा करिष्याम्यहमिति न युक्तमालोच-
 नादि, तथाऽनीर्त्ति—एकदिग्गामिन्यप्रसिद्धि, अवर्णोऽयश—सर्षदिग्गामिचप्रसिद्धिरेतद्वयमविद्य-
 मान मे भविष्यत्यालोचनादौ कृते, तथाऽपनय पूजासत्कारादेः स्यात् तथा कीर्त्तः यशसश्च विद्य-
 मानस्य हानिः स्वादिह्यतिचार विधायाऽपि मायावान् नालोचयति—न गुरवे निवेदयति, न मिथ्यादु-
 पकृत वृदाति नात्मान गर्हते नातिचारान्निवर्त्तते न वातिचारकलङ्कस्य धावन शुभभावजलेनापुनः
 10 करणेनाभ्युत्थान करोति न वा योग्य प्रायश्चित्त प्रतिपद्यते । यस्त्वासेवावसर एव मायी नालोचना-
 चवसरे स त्वपराध विधाय जन्मेव गर्हित सातिचारत्वेन निन्दितत्वात्, देवजन्मापि मम गर्हित
 किस्त्रिपिकाविरूपत्वात्, मनुष्यजन्मापि गर्हित जालैश्वर्यरूपाविरहितत्वात्, न वा य एकमपि बह्वपि
 वा कृत्वा नालोचयति तस्य ज्ञानादिमोक्षमार्गाराधना, यस्त्वालोचनादि विधत्ते तस्यैवाऽऽराधना फल-
 यती, तथाऽऽचार्योपाध्यायस्य मेऽतिशेष ज्ञानदर्शन समुत्पद्येत स च मामालोचयेदिति सीला विभा-
 15 व्यालोचनादि करोत्येवेति ॥ १९३ ॥

आचार्यादिसमक्षमालोचना कार्येति तत्समृद्धिमाह—

आचारश्रुतशरीरवचनवाचनामतिप्रयोगसङ्ग्रहपरिज्ञाविषया गणि-
 सम्पत् ॥ १९४ ॥

आचारेति, समुदायो गुणाना साधूना वा भूयानतिशयवान् गणः, सोऽस्मास्तीति गणी

20 आचार्यस्त्वस्य सम्पत्, समृद्धिर्भौरूपा गणिसम्पत्, तत्राचरणमाचारोऽनुष्ठान स एव सम्पद्भिभूति,
 तस्य वा सम्पत् सम्पत्ति प्राप्तिः आचारसम्पत् सा च चतुर्था—यथा सयमभुवयोगयुक्तता, चरणे
 नित्य समाभ्युपयुक्तैत्यर्थः, असप्रमहः—आत्मनो जालाशुक्तेकरूपप्रहवर्जनम्, अनियतवृत्तिः—अनियत-
 सिद्धारः, वृद्धशीलता—वपुर्नसो निर्विकारता, एव धृतसम्पदपि चतुर्था यथा—बहुधुतता—युगप्रधाना-
 गमता, परिचितसूत्रता, विचित्रसूत्रता स्वस्रमयादिभेदात्, घोषविशुद्धिरूरात् घोषादादिविज्ञाना-
 25 दिति शरीरसम्पच्चतुर्था यथा आरोहपरिणाहयुक्तता—उचितवैश्वर्यवित्कारतेत्यर्थः, अनपत्रपता—अलज्जनी-
 चाङ्गवेत्यर्थः, परिपूर्णन्द्रियता, स्थिरसहननता चेति । वचनसम्पच्चतुर्था यथा—आवेयवचनता मधुरवच-
 नता, अतिथितवचनता—मध्यस्ववचनतेत्यर्थः, असदिग्धवचनता चेति । वाचनासम्पच्चतुर्था यथा—विदि-
 त्वोद्देशन, विदित्वा समुद्देशन पारिणामिकादिक शिष्य ज्ञातेत्यर्थः । परिनिर्वाप्य वाचना-पूर्वदत्ताला-
 पचानधिगमस्य शिष्य पुनः सूत्रदानमित्यर्थः । अर्धनिर्यापणा—अर्धस्य पूर्वापरसाङ्गलेन गमनिकेत्यर्थः ।
 30 मतिस्सम्पच्चतुर्था, अत्रप्रदेशपायधारणाभेदात्, प्रयोगसम्पच्चतुर्था इह प्रयोगो वाद्विषया, तत्रात्मपरि-

ज्ञान वादादिसामर्थ्यविषये, पुरुषपरिज्ञान किंनवोऽय वाद्यादिरिति, क्षेत्रपरिज्ञानम्, वस्तुपरिज्ञान यस्त्विह वादकाले राजामत्यादि । सद्ब्रह्मपरिज्ञा सद्ब्रह्म स्वीकरण तत्र परिज्ञा-ज्ञान सापि चतुर्थिधा तद्यथा-श्रद्धाविद्योग्यक्षेत्रविषया, मीठकलकादिविषया यथासमय स्वाध्यायभिक्षादिविषया, यथोचि- तविनयविषया चेति ॥ १९४ ॥

पुनरपि तस्यैव स्वरूपमालोचनयोग्य तथाऽऽत्रोचकसाधुस्वरूपमाह—

आचाराधारव्यग्रहारज्ञाऽपत्रीडकप्रकार्यपरिश्रानिनिर्यापकापायदर्शिनो-
ऽनगारा आलोचनादानयोग्या, जातिकुलविनयज्ञानदर्शनचारित्रसम्पन्न-
क्षान्तदान्ता अनगारा दोपालोचनाहं. ॥ १९५ ॥

आचारेति, ज्ञानसेवनाभ्या ज्ञानादिपञ्चविधाचारवानालोचनेनालोच्यमानानामतीचारा-
णामवधारणावान्, आगमधृताज्ञाधारणाजीतलक्षणाना पञ्चाना व्यवहाराणा वेत्ता, यो लब्ध्या सम्य- 10
गनालोचयन्त सर्वं यथा सम्यगालोचयति तथा विद्याताऽपत्रीडक, प्रकारी-आलोचिते सति य शुद्धिं
प्रकर्षेण कारयति सः, अपरिगामी य आलोचकदोषानुपहृत्यायस्ये न प्रतिपादयति स, निर्यापक -
यस्तथा करोति यथा गुर्वपि प्रायश्चित्त शिष्यो निर्वाहयति स, शिष्यचित्तभङ्गनिर्वाहादीन् दुर्भिध-
दोर्वस्त्यादिकृतानपायान् पश्यतीत्येव शीलोऽपायदर्शी, सम्यगनालोचनाया दुर्लभवोधिकत्वादीनपा-
यान् शिष्यस्य दर्शयतीति वेति । जातिकुले मातापितृपक्षी, तत्सम्पन्न प्रायोऽकृत्य न करोति, कृत्वापि 15
पञ्चाक्षापादालोचयतीति तथाविध, विनयसंपन्न मुखेनैवालोचयति, ज्ञानसम्पन्नो दोषविपाक प्राय-
श्चित्त वाऽवगच्छति, दर्शनसम्पन्न शुद्धोऽहमित्येव श्रद्धते चारित्रसम्पन्नो भूयस्तमपराध न करोति
सम्यगालोचयति प्रायश्चित्तञ्च निर्वाहयति क्षान्त परुष भगितोऽप्याचार्यो रूप्यति दान्त प्रायश्चित्त
दत्त बोहु समर्था भवतीति ॥ १९५ ॥

आलोचना च मदाभाये स्वात्तत्र धृतमदोऽन्तर्गत स च प्रायो वादिन भवतीति वादि-20
विशेषानाह—

एकत्वानेकत्वमितनिर्मितत्वसुखसमुच्छेदनित्यत्वपरलोकाभाववादि-
नोऽक्रियावादिनः ॥ १९६ ॥

एकत्वेति, सकलपदार्थसार्थग्यापिन्यस्त्रीत्येवरूपा क्रिया, सैव कृत्सिता अयथावस्तुविषयत्वा-
दक्रिया वा यदन्तीत्येवशीला अक्रियावादिनः, यथायस्त्व हि वस्तुनेकान्तात्मक तन्नास्त्येकान्तात्म- 25
कमेव चालीति प्रतिपत्तिमन्त्र इत्यर्थ, एववादित्वाच्चेत् परलोकसाधकक्रियामपि परमार्यतो न बदन्ति,
तन्मदवस्तुसत्त्वे हि परलोकसाधकक्रियाया अयोगादक्रियावादिन एव ते । तत्र एक एवात्मादिरर्थं
इत्येवबदतीत्येकत्ववादी, उक्तञ्च तन्मतानुसारिभिः 'एक एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः । एकथा
बहुथा चैव दृश्यते जलधन्त्रयत् ॥ इति, अपरस्त्वाल्लैवास्ति नान्यत्सिद्धि प्रतिपन्न, तदुक्त 'पुरुष पदेद्
सर्वं यद्भूत यच्च भाव्य'मित्यादि, तथा 'नित्यज्ञानविषयोऽय क्षितितेजोब्रह्मादिकाः । आत्मा तदात्मक- 30
श्चेति सद्भिस्त्वे परे पुन. ॥ इति, शब्दाद्वैतवादी तु सर्वं 'शब्दात्मकमिदमित्येकत्व प्रतिपन्नः, उक्तञ्च

त्नादिनिधनं ब्रह्म शब्दतत्त्व यदक्षर । विप्रर्ततेऽधमाद्येन प्रक्रिया जगतो यतः ॥ इति, यथा
 सामान्यवादी सर्वमेवैक प्रतिपद्यते सामान्यस्यैकत्वादित्येवमनेकधैकत्ववादी, अक्रियावादिता येषा
 दन्यस्याभावप्रतिपादनात्, तच्छब्दादाता युक्त्यनुपपन्नानामभ्युपगमाच्च, एवमप्येऽपि । तथा सत्यपि
 यद्विद्वेकत्वे भावानां सर्वथाऽनेकत्ववदतीत्यनेकत्ववादी, यथा परस्परविलक्षणता एव भावा, तथैव
 मीयमाणत्वात्, यथा रूप रूपतयेति, अभेदे तु भावात् जीवाजीवचद्वयमुक्तमित्युक्त्यादीनामेक
 यप्रसङ्गादीक्षादिवैयर्थ्यमिति । किञ्च सामान्यमङ्गीकृत्यैकत्व विवक्षितं परै, सामान्यञ्च भेदभ्यो
 भेतामिनतया विचार्यमाणं न घटते, एवमयवैयर्थ्योऽवयवी धर्मैभ्यश्च धर्मैत्येवमनेकत्ववादी, अस्मा-
 दक्रियावादित्वं सामान्यादिरूपतयैकत्वे सत्यपि भावानां सामान्यादिनिषेधेन तत्रिपेधनादिति, न च
 सामान्यं सर्वथा नास्ति, अभिन्नज्ञानाभिधानाभावप्रसङ्गात्, सर्वथा वैलक्षण्ये वैकपरमाणुमन्तरेण
 सर्वेषामपरमाणुत्वप्रसङ्गात् तथाऽवयविनं धर्मिणश्च विना न प्रतिगियतावयवधर्मव्यवस्था स्यात्, भेदा-
 भेदविकल्पदूषणञ्च कथञ्चिद्वादाभ्युपगमेन निरवकाशमिति । जीवानामनन्तानन्तत्वेऽपि परिमितान्
 यो वदति स मितवादी, 'उत्सन्नभव्यक भविष्यति भुवनमि'त्यभ्युपगमात् । अङ्गुष्ठपर्यन्तं श्यामाक-
 तन्दुलमात्रं वा मितं वदति न त्वपरिमितमसख्येयप्रदेशात्मकतया, अङ्गुलासख्येयादारभ्य यावच्छोक-
 मापूरयतीत्येवमनियतप्रमाणतया वा, अथवा मितं सप्तद्वीपसमुद्रात्मकतया लोका वदत्यन्यथाभूतम-
 पीति मितवादीति, तस्याप्यक्रियावादित्वं चस्तुतत्त्वनिषेधनादेवेति । निर्मितमीश्वरसङ्गपुरुषादिना कृत
 लोकं वदतीति निर्मितत्ववादी, प्रमाणयति च-भुद्धिमत्कारणकृतं भुवनं सप्तानवत्त्वात्, षट्पादिवदित्यादि,
 अत्रियावादित्वं चास्य 'न कदाचिदनीदृशं जगदि'ति वचनादङ्गुलिमभुवनस्याङ्गुलिमतामिषेधात्, नचेध-
 रादिकर्तृत्व जगतोऽस्ति, कुलालादिकारकवैयर्थ्यप्रसङ्गात्, कुलालादिवशेभ्योऽङ्गुलिमत्कारणम्यानी-
 श्वरताप्रसङ्गात्, ईश्वरस्याशरीरतया कारणत्वासम्भवात् सशरीरत्वे तच्छरीरस्यापि सशरीरकर्त्रन्तरेणा-
 20 सम्भवात्तथाविधस्य कल्पनेऽनवस्थाप्रसङ्गाच्च । तथा सुखस्यैव वादी, सुखमेव ह्यनुशीलनीयं सुखार्थिना
 न तु दुःखरूपं तपोनियमप्रद्व्यचर्यादि, कारणानुरूपत्वात् कार्यस्य, न हि शुक्रे तन्तुभिरारब्धो रक्तं पटो
 भवति, अपि तु शुद्ध एव, तथा सुखासेवनात्सुखमेवेति, अत्रियावादिता चास्य सयमवतसोः पारमा-
 र्थिकप्रशमसुखरूपयोर्दुःखत्वेनाभ्युपगमात्, कारणानुरूपकार्याभ्युपगमस्य च विषयसुखावनुरूपस्य
 निर्वाणस्याभ्युपगमेन धातित्वादिति । समुच्छेदवादी-उत्पत्त्यनन्तरमेव निरन्वयविनाशितावादी क्षणिक-
 25 पवादीत्यर्थं नित्यस्य क्रमयौगपद्याभ्यामर्थक्रियाकारित्वासम्भवेनार्थक्रियाकारित्वलक्षणसत्त्वस्य तत्रा-
 सम्भवादिति, अक्रियावादित्वञ्चास्य क्षणिकत्वाभ्युपगमे परलोकाभावप्रसङ्गात् फलार्थिनाश्च क्रियास्य-
 प्रयुक्तेः, सकलक्रियासु प्रयत्नैकस्यासख्येयसमयसमव्यनेकरणेद्वैखल्यतो विकल्पस्य प्रतिसमयक्षयित्वे एक-
 भिसिधिसत्यथाभावात् सकलव्यवहारोच्छेदाच्च । एव नित्यत्ववादी-नित्यो हि लोकः, आविर्भाववितो-
 भावमात्रत्वादुत्पादविनाशयोः, असतोऽनुत्पादाच्छशविपाणस्येव, सतश्चाविनाशाद्भवत्, न हि सर्वथा
 30 षटो विनष्टः, कपालाद्यवस्थाभिस्यस्य परिणतत्वात्, तासाञ्चापारमार्थिकत्वान्मृत्सामान्यस्यैव पारमा-
 र्थिकत्वात्तस्य चाविनष्टत्वादिति, अक्रियावादिता चास्यैकान्तनित्यस्य स्थिरैकरूपतया सकलक्रियाविलो-
 पाभ्युपगमादिति । एव परलोकभाववादी तु न विद्यते मोक्षो जन्मान्तरं वा, आत्मा हि नास्ति

प्रत्यक्षादिप्रमाणाविषयत्वात्तदभावाच्च न पुण्यपापलक्षण कर्म तदभावात् परलोको मोक्षो वेति, अक्रियावादिता चास्य प्रत्यक्षाद्यप्रवृत्त्याऽऽत्मादीना निराकर्तुमशक्यत्वात्, सत्यपि वस्तुनि प्रमाणाप्रवृत्तिदर्शनात्, आगमविशेषसिद्धत्वाच्च, नापि चैतन्यमुपलभ्यमान भूतधर्मो भवितुमर्हति, विवक्षितभूताभावेऽपि जातिस्मरणादिदर्शनादिति, मतानामेवामप्राना विस्तरवो निरूपण प्रतिविधानञ्च तत्त्वन्थाय-विभाकरमम्मतितत्त्वसोपानादौ द्रष्टव्यम् ॥ १९६ ॥

एते वादिनः शास्त्रपरिस्मितमतयो भवति, शास्त्र च वचनविभक्तियोगेनार्थप्रतिपादकमिति वचनविभक्तीराह—

प्रथमादयोऽष्टौ वचनविभक्तयः ॥ १९७ ॥

प्रथमादय इति, एकत्वद्वित्यवहुत्वलक्षणोऽर्थ उच्यते यैस्तानि वचनानि, विभज्यते कर्तृत्वकर्म-त्वादि लक्षणोऽर्थो यथा सा विभक्ति, वचनान्तिका विभक्तिर्वचनविभक्ति सु औ जसित्वादि, कर्मादि-10 फारकशक्तिभिरधिकस्य लिङ्गार्थमात्रस्य यत्र प्रतिपादन तत्र प्रथमा भवति, यथा स वा अय याऽऽस्ते अह वा आसे इत्यादि । कर्तुः क्रियया व्याप्तुमिष्यमाण कर्म तत्र द्वितीया यथा भण इम श्येक घट ददाति प्राम यातीत्यादि । क्रिया प्रति साधकतम करण, तत्र तृतीया यथा—दानेन लभते धर्ममित्यादि । यस्मै सत्कृत्य प्रदाप्यते यस्मै वा सम्प्रदीयते स सम्प्रदान, तत्र चतुर्थी यथा—भिक्षवे भिक्षा दापयति ददाति वेत्यादि । सम्प्रदानस्योपलक्षणत्वात्तत्र स्वस्तिस्वाहास्वधाऽलनपङ्कयोगाच्च चतुर्थी नम शारदायै इत्यादि । 15 अपादीयते अपायतो—विश्लेषत जा—मर्यादया दीयते सण्ड्यते आदीयते—गृह्यते वा यस्मात्तदपादान अत्रधमात्रमित्यर्थः, तत्र पञ्चमी यथा—अपनय गृहाढ्याय कुशुलाद्गृहाणेति । स्वस्वामिसम्बन्धे पट्टी भवति, यथा तस्याय भृत्य इत्यादि । सन्निधीयते क्रियाऽस्मिन्निति सन्निधानमाधारस्तत्र सप्तमी विषयो-पलक्षणत्वात्सास्य काले भावे च क्रियाविशेषणेऽपि, तत्र सन्निधाने यथा तद्भक्तसिंह पात्रे, तत्सप्तच्छद-पनसिंह शरदि पुष्यति, अत्र पुष्यनक्रिया शरदा विशेषिता, तत्कुटुम्बकसिंह गवि दुह्यमाणाया गतम्, 20 अत्र गमनक्रिया गोदोहनभावेन विशेषितेति । आमत्रणे प्रथमा, इय विभक्तिरामत्रणलक्षणार्थस्य कर्मकरणादिवलिङ्गार्थमात्रातिरिक्तस्य प्रतिपादकत्वेनाष्टमी विभक्तिरुक्ता यथा हे युवन्नित्यादि ॥ १९७ ॥

विशिष्टवचनरचनायाः शास्त्रत्वात्तद्विशेषाद्युर्वदविभागमाह—

कुमारभृत्यदेहचिकित्साशालाक्यशल्यहत्याजाडुलिभूतविद्याक्षारतत्र-
रसायनतत्रभेदा आयुर्वेदाः ॥ १९८ ॥

कुमारभृत्येति, आयुर्जीवित तद्विदन्ति रक्षितुमनुभवन्ति चोपक्रमरक्षणे विदन्ति वा लभन्ते यथाकाल तेन तस्मात्सिन् वेत्यायुर्वेदचिकित्साशाल तदष्टविधम्, यथा कुमारभृत्य—बालकाना पोषणे योग्य तद्वि तत्र कुमारभरणक्षीरदोषसशोधनाय दुष्टशून्यनिमित्ताना व्याधीनानुपशमनार्थञ्च भवति । देहचिकित्सा ज्वरादिरोगप्रसक्तस्य देहस्य चिकित्साप्रतिपादक तत्रम्, तद्वि मध्याङ्गसमाधि-
ताना ज्वरातीसाररक्तशोफो मादप्रमेहकुष्ठानीना शमनार्थमिति । शलाकाया कर्म शालाक्य तत्रप्रतिपादक 30 तत्रमेवद्वि ऊर्ध्ववक्त्रगताना रोगाणा श्रवणवदननयनघ्राणादिसश्रितानामुपशमनार्थमिति । शल्यस्योद्धार 7

शल्यहत्या, तत्प्रतिपादक तन्मपि तथा, तत्तृणकाष्ठपापणपासुलोहलोष्टाश्चिनस्त्रप्रायाङ्गान्तर्गतशल्योद्धरणार्थम् । जाहुलीति विपविघाततन्मम्, तद्धि सर्पकीटलूतादष्टविपनाशनार्थं विविधविपसयोगोपशमनार्थञ्च । भूवादीना निमद्दार्थं विद्या भूतविद्या सा हि देवासुरगन्धर्वयक्षरक्ष पितृपिशाचनागप्रहासुप-
 5 सुश्रुताविपु वाजीकरणतन्ममुच्यते, अवाजिनो वाजीकरण रेतोवृद्धाऽश्वम्येव करणगिलनयो शब्दार्थं सम एवेति, तत्रञ्च ह्यल्पक्षीणविशुद्धकरेतसामाप्यायनप्रमादोपजनननिमित्तमिति । रसोऽमृतरससन्म्य प्राप्ति रसायनम्, तद्धि वयःस्थापनमायुर्भेधाकरण रोगापहरणसमर्थञ्च तत्प्रतिपादक शास्त्र रसायनतन्ममिति ॥ १९८ ॥

आयुर्वेदस्तु सर्वजीवोपयोगीति जीवाश्रयेणाह—

10 प्रथमाप्रथमसमयभेदान्नैरयिकादयो जीवाः सांसारिकाः । जीवास्तु नैरयिका. स्त्रीपुसतिर्यग्योनिकमनुष्यदेवा सिद्धाश्च, मतिश्रुतावधिमनः-
 पर्यवकेवलज्ञानिनो मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानवन्तश्च वा ॥ १९९ ॥

प्रथमेति, स्पष्टम्, प्रथमसमयनैरयिका नरकायुःप्रथमसमयोदये, इतरे त्वितरस्मिन्नेव तिर्य-
 15 ञ्मनुष्यदेवा अपि, नैरयिकानामेकवेदवत्त्वादेकभेदः शेषससारिणा वेदद्वयवत्त्वाद्द्विरुपत्य सिद्धस्त्वेक एव यद्यपि मनुष्याणा तृतीयवेदसत्त्वेऽपि नारकान्तर्गतनपुसकवेदसमाविष्टत्वात् प्रथमगृहीतोऽल्पत्वेना विवक्षितत्वाद्वा ॥ १९९ ॥

ज्ञानिनां प्रक्रमात्सयमिन प्राह—

प्रथमाप्रथमसमयाभ्यां सूक्ष्मसम्परायसरागवादरसंपरायोपशान्त-
 20 कपायवीतरागक्षीणकपायवीतरागसंयमभेदा. सयमिन ॥ २०० ॥

प्रथमेति, सयमश्चारित्र सरागवीतरागभेदाद्द्विप्रकारम्, सरागो द्विधा सूक्ष्मवादरकपायभेदात्,
 पुनस्तौ प्रथमाप्रथमसमयभेदाद्द्विधा, एव चतुर्धा सरागसयमः, तत्र प्रथम समय प्राप्तौ यस्य स प्रथम-
 समय सूक्ष्मः किट्टीकृत सम्परायः कपाय सज्वलनलोमलक्षणे वेद्यमानो यस्मिन् स, तथा सह-
 25 रागेन—अभिष्वगलक्षणेन यः स सरागः, स एव सयमः, तथा च कर्मधारये प्रथमसमयसूक्ष्मसम्प-
 रायसरागसयम इत्येकः, द्वितीयोऽप्रथमसमयविशेषित इति । वादरा अकिट्टीकृता. सम्परायाः सज्व-
 लनकोपादयो यस्मिन् स वादरसम्पराय इति । वीतरागसयमस्तु श्रेणिद्वयाभयणाद्द्विविधः, प्रथमा-
 प्रथमसमयभेदेनैकेको द्विविध इति चतुर्विधः, सामर्थ्येन चाष्टेति ॥ २०० ॥

सयमसिद्धिश्च शुभासुष्ठानेष्वप्रमादित्वाद्भवतीत्यप्रमादस्थानान्याह—

अश्रुतधर्मश्रवणाय श्रुतधर्मपरिपाकाय संयमेनपापकर्मविशोधनाय
 प्राक्कर्मणा तपसा निर्जरायै परिजनसङ्घहाय शैक्षस्याचारगोचरग्रहणतायै
 30 ग्लानस्य वैयावृत्यकरणायाधिकरणस्योपशमनाय च पराक्रमो विधेयः ॥२०१॥

अश्रुतेति, अनावर्णिताना श्रुतधर्माणा सम्बन्ध धधणायाश्रुत-वातत्र न प्रमाद' कार्यः, श्रुता-
नाश्चाविच्युतिस्मृतिवासनाविपयीकरणाय पापाना कर्मजा समयेन विगुद्धिकरणाय, प्राचीनानाश्च
कर्मणा तपसा विज्ञोचनाय, अनाश्रितस्य निष्पवर्गस्य संमहणायाभिनवप्रमज्जितमाचारो ज्ञानादि-
विषय, पञ्चविधो गोचरश्च निष्ठाचर्या तौ प्राहयितु गटानस्माग्लानभावेन वैयातृत्पकरणायाधिक-
रणस्य विरोधस्योपशमनाय चाभ्युत्तिष्ठेत् ॥ २०१ ॥

एवगुणविशेषविशिष्टोऽप्रमादी कञ्चित्केयलीमूला वेवनीयादिकमस्थितीनामायुष्कसित्या सनी-
करणाय केवलिसमुद्रात् करोतीति तमाह—

दण्डकपाटमन्धानलोकपूरणकरणलोकपूरणमन्धानकपाटदण्डोपसंहर-
णान्यष्टसामयिकानि केवलिसमुद्रात् ॥ २०२ ॥

दण्डेति, समुद्रात् प्रारभमाण प्रथममेवान्वर्मांशूर्तिकमुदीरणावलिहाया कर्मप्रक्षेपव्यापार-10
रूपमावर्जीकरण प्रथममेवाभ्येति तत् समुद्रात् गच्छति तत्र च प्रथमसमये स्वदेहविष्कम्भमूष्यमध-
श्चाऽऽयत्तमुभयतोऽपि लोकान्तगामिन जीवप्रदेशसपाठ दण्डमिव दण्ड केवली ज्ञानाभोगतः करोति,
द्वितीये तु समेव दण्ड पूर्वापरदिग्द्वयप्रसारणात् पार्श्वतो लोकांतगामि कपाटमिव कपाट करोति,
तृतीये तदेव दक्षिणोत्तरदिग्द्वये प्रसारणान्मन्धान लोकान्तप्रापिण करोति, एव च लोकस्य प्रायो बहु
पूरित भवति, मन्धान्तराप्यपूरितानि भवन्ति, अनुश्रेणिगमनाजीवप्रदेशानामिति, चतुर्थे तु समये 15
मन्धान्तराप्यपि सकललोकनिष्कृष्टैः सह पूरयति, ततश्च सकलो लोकः पूरितो भवति, तदनन्तरमेव
पद्ममे समये यद्योक्तप्रतिदोम मन्धांतराणि सहरति-जीवप्रदेशान् सकर्मकान् सकोचयति, पष्ठे मन्धा-
नमुपसहरति, धनवरसक्तोचान् सप्तमे कपाटमुपसहरति दण्डामनि सकोचान्, अष्टमे दण्डमुपसहृत्य
शरीरस्य एव भवति तत्र च "औदारिकप्रयोक्ता प्रथमाष्टमसमययोरसाविष्ट । निमोदारिकयोष्य
सप्तमपष्टद्वितीयेषु ॥ कार्मणशरीरयोगी चतुर्वके पद्ममे एताये च । समयत्रये च तस्मिन् भवत्यनाहा-20
रक्षो नियमान् ॥" इति, पाद्मननसोस्वप्रयोक्तैश्च, प्रयोचनामावादिति, इत्येवमष्टवामयिकः केवलि-
समुद्रातो न शेष इति ॥ २०२ ॥

केवली च ब्रह्मचारिविशेष एवेति ब्रह्मचर्यप्रतिपादकनयाभ्ययनान्याचारप्रथमद्वयस्वरूपरूप्या-
चष्टे—

शस्त्रपरिज्ञालोकविजयशीतोष्णीयसम्यक्त्वलोकसारभूतविमोहोपधान-25
श्रुतमहापरिज्ञा नव ब्रह्मचर्याणि ॥ २०३ ॥

शस्त्रपरिज्ञेति, शस्त्र द्रव्यभावभेदात्नेत्रविषयम्, जीवविद्याजनिनित्यम् तस्य परिज्ञा-ज्ञान-
पूषक प्रत्याप्त्यान यत्र वर्ण्यते सा शस्त्रपरिज्ञा, रागद्वेषलक्षणस्य भाषलोकास्य विजयो निराकरण यत्र स
लोकविजय, अनुभूतान् परीषहान् शीतान् प्रतिभूलाश्रोप्लानाश्रित चत्कव वच्छीतोष्णीयम्, सम्य-
पत्वमचल विषेय न वापसादीना कष्टउपःसेविनामष्टगुणैर्भ्यर्मुद्धीत्य रष्टिनोहः कार्य इति प्रतिपा-30

धनपर सम्यक्त्वम्, अज्ञानाद्यसारत्यागेन लोकसाररत्नत्रयोद्युक्तेन भाव्यमित्येवमर्थं लोकसारः, धृत
सद्गाना त्यजन तत्प्रतिपादक धृतम्, मोहसमुद्येषु परीपहोपसर्गेषु प्रादुर्भूतेषु विमोहो भवेत्तान् सम्यक्
सहेतेति यत्राभिधीयते स विमोहः, महावीरसेवितस्योपधानस्य तपसः प्रतिपादक धृतमुपधानधृतमिति,
नहती परिज्ञा—अन्तक्रियालक्षणा सम्यग्विषयेति प्रतिपादनपर महापरिज्ञेति नव ब्रह्मचर्योणि, ब्रह्म कुस-
५ लानुष्ठान तस्य तद्यर्थमासेव्यश्च ब्रह्मचर्यं—स्यम, तत्प्रतिपादकाध्ययनानि आचारप्रथमधृतस्वरूपप्रति-
पद्धानि ब्रह्मचर्याणीति ॥ २०३ ॥

महाचर्यशब्देन मैथुनविरतिरप्यभिधीयत इति तद्गुतीराह—

विविक्तस्थानसेवनस्त्रीकथापरिवर्जनस्त्रीनिपद्यानासेवनमनोहरेन्द्रिया-
चिन्तनप्रणीतरसाभोजनातिमात्राहारवर्जनपूर्वक्रीडितास्मरणशब्दाद्यननुपा-
१० तित्वसातसुखाप्रतिबद्धत्वानि तद्गुस्य ॥ २०४ ॥

विविक्तेति, क्षीपण्यपण्डकेभ्यः पृथग्भर्त्सिना शयनासनादिस्थानानामासेवको भवति ब्रह्म-
चारी, अन्यथा तद्वाधासम्भवान्, तस्माद्देवीनार्यादिसमाकीर्णस्थानासेवन मनोविकारसम्भवान्न कार्य
मित्येक स्थानम् । स्त्रीकथापरिवर्जनम्, केवलाना स्त्रीणा धर्मवेशनादिलक्षणवाक्यप्रबन्धरूपा जातिरु
पादिविषयां वा कथा यो न कथयति स ब्रह्मचारीति द्वितीयम् । स्त्रीनिपद्यानासेवनम्—येषु स्थानेषु
१५ स्त्रियस्त्रिषुनित्त तत्रैकासने नोपविशेत्, उद्विवास्त्रिये वासु मुहूर्त्तं यावन्नोपविशेदिति तृतीयम् । मनोहरे-
न्द्रियाचिन्तनम्—स्त्रीणां नयननासिकादीनि दृष्टमात्रतोऽनुचिन्तनादपि वा मनोहराणि नातिशयेन चिन्त-
यिता भवेत् किमहो लावण्य तद्ययनयोरित्येवमिति चतुर्थम्। प्रणीतरसाभोजनम्—न गलत्स्नेहचिन्दुभोज-
न्यादिति पञ्चमम् । अतिमात्राहारवर्जनम्—पानभोजनस्य रूक्षस्यापि 'अर्धमशनस्य सव्यञ्जनस्य कुर्या-
प्रम्यस्य द्वौ भागौ । वायुप्रविचारणार्थं पष्ठ भागमून कुर्यादिति प्रमाणातिक्रमेण नाहारको भवेत् साद्य-
२० र्वाययोर्दत्सर्गवो यतीनामयोग्यस्य विज्ञेयमिति षष्ठम् । पूर्वक्रीडितास्मरणम्—गृहस्थावस्थाया कृतस्य
क्षीसम्भोगाद्यनुभवस्य श्रुतादिरमणस्य च न स्मर्त्ता भवेदिति सप्तमम् । शब्दाद्यननुपातित्वम्—मर्मभापि-
ठाधिकमभिव्यङ्गहेतु रूपानुपातिन कथाद्यनुपातिन वा न वदेदित्यष्टमम् । सातसुखाप्रतिबद्धत्वम्—साता-
क्यपुण्यप्रकृते सकाशाद्यत्सौन्दर्य गन्धरसपुष्पोलक्षण विषयसम्प्राद्य तत्परो न भवेत्, उपशमसौख्य-
प्रतिपद्यत्वस्वात्र निषेध इति नवममित्येव नव ब्रह्मचर्यस्य मैथुनप्रवस्य गुप्तयो रक्षाप्रकाराः ॥ २०४ ॥

२५ सम्यग्जीवाधिपदार्थविज्ञाने ब्रह्मचर्यस्य निष्पत्तेः पदार्थविभागमाह—

जीवाजीपुण्यपायाश्रवसवरनिर्जिरान्धमोक्षा नव सत्पदार्थाः ॥ २०५ ॥

जीपेति, सद्गताः पदार्थाः सत्पदार्थाः पारमार्थिकवस्तुतीक्ष्णः, मुखज्ञानोपयोगलक्षणो जीवाः,
ह्यादयोऽनुभाषिपर्यायानित्यः, तेन सिद्धानामपि सद्गहः, न तु वदविधप्राणधारी सिद्धे तदभावात्,
वद्विपरीतोऽजीयो रूप्यरूपिस्वरूप, पुद्गला रूपवन्तोऽजीवा, धर्माद्योऽस्तिष्ठोऽजीवाः । पुण्य शुभ-
५ मद्रष्टिस्त्य कर्म, पाप त्रिपदत्वम्, आभूयते गृह्यते कर्मानेनेत्याश्रयः गुभानुभक्तनादान्हेतुः । संवरो
गुन्तान्भिराभर्त्सितोप, विपाकाद्यत्वा वा कर्मणा देशतः क्षपणा निर्जरा, जात्यगृहीतस्य कर्मण

आत्मना संयोगो षण्व', कृत्स्नकर्मक्षयाद्वात्मन स्वात्मन्यवस्थान मोक्ष । ननु जीवाजीवव्यतिरिक्ता-
पुण्याद्यो न सन्ति, तथाऽप्युच्यमानत्वात्, तथा हि पुण्यपापे कर्मणी य-योऽपि तदात्मक एव, कर्म च
पुद्गलपरिणामत्वाद्जीव एव, आश्रयस्तु निध्यादर्शनादिरूपः परिणामो जीवस्य, स चात्मान पुद्गलाद्
विरह्य कोऽन्य ?, सवरोऽप्याश्रयनिरोधो देशसवभेद आत्मन परिणामो निवृत्तिरूपो निररा तु कर्म-
परिशातो जीव कर्मणा यत्पाथक्यमापादयति स्वपृथग्या, मोक्षोऽप्यात्मा समस्तकर्मविरहित, तस्मा- 5
जीवाजीवौ सत्यदार्थाविति, सत्यमेवत्, किन्तु यावेव जीवाजीवपदा र्था सामान्येनोर्त्वा तावेवेह विशेषे-
पवो नवबोधी, सामान्यविशेषात्मकत्वाद्भवतु, तथेह मोक्षमार्गं शिष्य प्रयत्ननीचो न सद्दशभि-
धानमात्रमेव कर्तव्यम्, स यदैवमाप्यायते जाश्रयो षण्वो य-धद्वारायाते च पुण्यपापे सुप्तानि
वृत्तानि ससारकारणानि, सवर्नजिरे च मोक्षस्य तदा ससारकारणत्यागेनेतरत्र प्रवर्त्तते नान्यथयत्
पदोपन्यासः, मुप्यसाव्यख्यापनार्थञ्च मोक्षस्येति ॥ २०५ ॥ 10

अथ जीवस्य प्राज्ञान्यन्तररोगोत्पत्तिद्वारणविशेषानाह—

अत्यासनाहितासनातिनिद्रातिजागरणोच्चारनिरोधप्रस्रवणनिरोधाध्व-
गसनभोजनप्रतिकूलतेन्द्रियार्थप्रिकोपनै. रोगोत्पत्तिः, निद्रानिद्रानिद्राप्र-
चलाप्रचलाप्रचलास्यानर्द्धिचक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरणानि दर्शनावर-
णीय कर्म ॥ २०६ ॥ 15

अत्यासनेति, सवरोपवेशनमत्यासनम्, अननुद्गसत टोलापाणादिकमद्विद्यामनम्, प्रकृत्य-
ननुबुद्धभोजन भोजनप्रतिकूलता, इन्द्रियार्थाना दान्द्रादिविषयाणा विषाक इन्द्रियापविशोपनम्, सप्त-
मन्यत् । रोगोत्पत्तिः क्षापीररोगोत्पत्तिरित्यथ । आतररोगद्वारणभूतकर्मविशेषभेदानाह—निद्रेति, सुप्त-
प्रबोधो म्यापावस्या निद्रा नगच्छोद्विवा मात्रेणापि यत्र प्रबोधो भवति, तद्विपाकवेद्या कर्मवृत्तिरपि
निद्रा, कार्यण व्यपदेशात् । दुःस्वप्रबोधो स्वापावस्या निद्रातिशाविरत्रानिद्रानिद्रा, वस्या ह्यत्यर्थमस्तु- 20
वरीभूतपैतन्यत्वाद्दुःस्वेन बहुभिर्घोळनादिभिः प्रबोधो भवत्यत सुप्तप्रबोधनिद्रापेक्षयाऽप्या अविद्या-
पिनीत्वम्, तद्विपाकवेद्या कर्मवृत्तिरपि तथा, यस्या स्वापावस्यायासुपविष्ट उभ्यस्थितो वा प्रचलति
सा प्रचला, सा सुपविष्टसोपस्थितस्य वा घूर्णमानस्य स्वतुर्भवति, तथाविधविपाकवेद्या कर्मवृत्तिरपि
प्रचला । प्रचलाप्रचला हि चक्षुमणादि कुर्वत, स्वतुर्भवति, अत स्थानस्थितम्बमृमया प्रचलानपेक्ष्याति-
शायिनी, तद्विपाकगम्या कर्मवृत्तिरपि तथा । वस्या जामद्वस्त्राऽप्यवसिवापसापनरिपया चह 25
भिक्रक्षा भवति सा न्यानर्द्धिः, वस्या हि मत्या जामद्वस्त्राध्यवसितमर्धमुत्थाय माधरति, तद्भावे
दि स्तनु केश्यादेव्यलसदशी दाफिर्भवति, तदैव निद्रापन्नक दर्शनावरण-रुपेणमाहन्भात्मलाभांता
दर्शनलब्धीनामावारकम्, दर्शनलब्धाना मूलत एव लाभस्यावारक च पुर्द्धेनादिकम्, चतुषा सामान्य-
माही पोषधक्षुर्द्धेना वस्यापरण चक्षुर्द्धेनावरणम्, तद्वर्द्धेन्द्रियचक्षुष्येन मनसा वा यदर्शनं तद्व्य-
धुर्द्धेनं तदावरणमधुर्द्धेनावरणम्, करणनिरपेक्षस्तिप्रव्ययिपय दर्शनमवधिदर्शनं तदावरणम्, 30
सकलचक्षुर्द्धेनं फेवलदर्शनं तदावरणमित्येव तत्रविध दर्शनावरणम् ॥ २०६ ॥

उपर्युक्तकर्मणा विकृतिभोगाधिक्यान्नायाद्विकृतीराह—

क्षीरदधिनवनीतसर्पिस्तैलगुडमधुमद्यमांसानि नवस्रोतःपरिल्लवलक्षणशरीरस्योपचयहेतवो विकृतयः ॥ २०७ ॥

क्षीरेति, क्षीर पञ्चधा अजैडकागोमहिष्युष्ट्रीभेदात्, दधिनवनीतधृतानि चतुर्धेव, उष्ट्रीणां तदभावात् तैल चतुर्धा तिलातसीकुमुभसर्पपभेदात्, गुडो द्विधा द्रवपिण्डभेदात्, मधु त्रिधा माक्षिक-कसौन्विकभ्रामरभेदात्, मद्य द्विधा वाप्यपिण्डभेदात्, मांस त्रिधा जलस्थलाकाशचरभेदादिति, एतानि नव पुरुषापेक्षया त्वभि. स्रोतोभिदिउद्रे कर्णनयननासिकाश्लोषरूपयुस्वरूपै परिल्लवति-मल क्षरतीति नवस्रोत परिल्लवलक्षण शरीरमौदारिकमेव, तस्योपचयहेतवो विकृतयो, विकारकारित्वादिति ॥ २०७ ॥

एवविपशरीरेण कदाचित् पुण्यमप्युपादीयत इति तद्भेदानाह—

अन्नपानवद्व्यहसस्तारकमनोवच.कायनमस्कारपुण्यानि पुण्यभेदाः ॥ २०८ ॥

उच्येति, पात्रायान्नदानाद्यस्वीर्यकरनामादिपुण्यप्रकृतिवन्धस्तदन्नपुण्यमेव सर्वत्र, मनसा गुणिषु तोषाद्वचसा प्रशसनात्, कायेन पर्युपासनात्रमत्काराद्य यत्पुण्य तन्मन पुण्यादीनि, उक्तञ्च 'अन्न पानञ्च वञ्चञ्च, आलय शयनासनम् । शुभ्रूपा वन्दन तुष्टिः पुण्य नवविध स्मृत' मिति ॥ २०८ ॥

पुण्यविपर्ययरूपस्य पापस्य कारणभूतानि क्षुतायाह—

उत्पातनिमित्तमन्नमातङ्गयुर्वेदकलाधास्त्वज्ञानमिथ्याप्रवचनानि पाप-
श्रुतानि ॥ २०९ ॥

उत्पातेति, उत्पात—प्रकृतिविकाररूप सहजवर्धनवृष्ट्यादि तत्प्रतिपादनपर ज्ञाननपि तथा राश्रोत्पादादि, निमित्त—अतीतादिपरिहानोपाय शास्त्र वृत्तपर्ववादि, मन्त्रो मन्त्रशास्त्र जीयोद्धरणगारुडादि, मातङ्गविद्या—यदुपदेशादतीतादि कथयन्ति डोण्डयो वधिरा इति लोकप्रतीता, आयुर्वेदत्रिवित्सा-शास्त्रम्, कला—लेखाद्याः गणितप्रधानाः शत्रुनरुतपर्यवसाना द्वासप्ततिसंख्याशास्त्राण्यपि तथा, वास्तु-विद्या—भवनप्रासादनगरादिलक्षणशास्त्र, अज्ञान—लौकिकध्रुव भारतकाल्यनाटकादि, मिथ्याप्रवचन दाम्प्यादितीर्थिकशासनमिति, एतच्च सपत्रपि द्रुत पापोपादानहेतुः सयतेन पुत्रालम्बनेन त्यासेव्य-मानमपापश्रुतमेवेति ॥ २०९ ॥

एतच्छ्रुतानलम्बिनो निपुणा भवन्तीति निपुणपुरुषाभिधानायाह—

सख्याननिमित्तकायिकपुराणप्रकृतिदक्षपरपडितवादिभूतिकर्मचिकि-
त्सका नैपुणिका. ॥ २१० ॥

सख्यानैति, सख्यान—गणित तद्योगात्पुरुषोऽपि तथा, गणितविषये निपुण इत्यर्थः, एवम-
मेऽपि, निमित्त—यूष्मात्मणप्रभृति, कायिक—शारीरिकमिवापिङ्गलादिप्राणतत्त्वमित्यर्थ, पुराणो वृद्ध
य च चिरजीवित्वावृष्टयद्विविधव्यतिकरत्वादेपुणिक, शास्त्रविज्ञेपो वा पुराणं तज्ज्ञो निपुणप्राचो'

भवति, प्रकृत्यैव दक्षः सर्वप्रयोजनानामकाळहीनतया कर्त्तुंति, परपण्डितो बहुशास्त्रज्ञो यस्य मित्रादिः पण्डितः स वा, अथ द्वि वैद्यकृष्णकवन्निपुणससर्गात्रिपुणो भवति, यादी-वादलब्धिसम्पन्नो यः परेण न जीयते, मन्त्रवादी या धातुवादी वा, ज्वरादिरक्षानिमित्त भूतिदान भूतिकर्म तत्र निपुणः, चिकित्सकः, चिकित्साया निपुणः, एते निपुण सूक्ष्म ज्ञान तेन चरतीति नैपुणिकाः ॥ २१० ॥

सत्यायुषि नैपुण्य भवतीति तत्परिणामानाह—

गतितद्वन्धनस्थितितद्वन्धनोर्ध्वाधस्तिर्यग्दीर्घह्रस्वगमनपरिणामा आयुषः परिणामाः ॥ २११ ॥

गतीति, गतिर्देयादिका ता नियता येन स्वभावेनायुर्जीवि प्रापयति स आयुषो गतिपरिणाम, येनायुःस्वभावेन प्रतिनियतगतिकर्मवत् भवति यथा नरकायु स्वभावेन मनुष्यतिर्यग्गतिनामकर्मणी वध्नाति न देवनरकगतिनामकर्मणीति स गतिवन्धनपरिणामः, आयुषो या अन्तर्मुहूर्त्तावि त्रयस्त्रिंश- 10
त्सागरूपमान्ता स्थितिर्भवति स स्थितिपरिणाम, येन पूर्वभवायुःपरिणामेन परभवायुषो नियता स्थिति वध्नाति स स्थितिवन्धनपरिणामः, यथा तिर्यगायुःपरिणामेन देवायुष उन्कृष्टतोऽप्यष्टादशसागरूप-
माणीति, येनायुःस्वभावेन जीवस्वोर्ध्वदिशि गमनशक्तिव्युत्पन्नः परिणामो भवति स ऊर्ध्वगमनपरि-
णामः, एषमधोगमनपरिणामतिर्यग्गमनपरिणामौ भाव्यौ, यत आयु स्वभावाज्जीवस्य दीर्घ-दीर्घग-
मनतया लोकान्ताल्लोकान्त यावद्गमनशक्तिर्भवति स दीर्घगमनपरिणामः । यस्माच्च ह्रस्व गमन स ह्रस्व- 15
गमनपरिणामः, इत्येते कर्मप्रकृतिविशेषस्यायुषः परिणामः—स्वभावः शक्तिर्धर्म इति ॥ २११ ॥

यावन्नोकपायमायुषःपरिणामा भवन्तीति वानाह—

स्त्रीपुरुषनपुसकवेदहास्यरत्नरतिभयशोकजुगुप्सा नव नोकपायाः ॥ २१२ ॥

स्त्रीति, कपायैः क्रोधादिभिः सहचरा नोकपायाः, केवलाना नैषा प्राधान्य किन्तु यैरनन्तानु-
बन्ध्यादिभिः सहोदर्यं चाग्निं तद्विपाकसदृशमेव विपाकमादर्शयन्तीति नोकपायवेदनीयभेदा इत्यर्थः, 20
यदुदयेन स्त्रियाः पुंसभिलाषः पित्तोदयेन मधुराभिलाषवत् स कुफकाग्निसमानः स्त्रीवेदः, यदुदयेन
पुंसः स्त्रियामभिलाषः श्लेष्मोदयादम्लाभिलाषवत् स मृणामिज्वालासमानः पुवेदः, यदुदयेन नपुसकस्य
स्त्रीपुसयोरुभयोरभिलाषः पित्तश्लेष्मणोरुदये मज्जिताभिलाषवत् स महानगरवाहाग्निममानो नपुसक-
वेदः । यदुदयेन सतिमित्तमनिमित्त वा हसति तत्कर्म हास्यम् । यदुदयेन सचित्ताचित्तेषु पाण्डुरव्येषु
जीवस्य रतिरुत्पद्यते तद्रतिकर्म, यदुदयेन तेष्वेवाऽरतिरुत्पद्यते तदरतिकर्म, यदुदयेन भयवर्जितस्यापि 25
जीवस्येहलोकविसप्तप्रकार भयमुत्पद्यते तद्भयकर्म, यदुदयेन शोकरहितस्यापि जीवस्याक्रन्दनादिः शोको
जायते तच्छोककर्मैति, यदुदयेन च विष्टादिबीभत्सपदार्थेभ्यो जुगुप्सते तज्जुगुप्साकर्मैति ॥ २१२ ॥

नोकपायवतो लोके पुनःपुनरुत्पादावश्यम्भावात् सदा लोकसित्तिरित्याह—

तत्रैव पुनर्जननं सतत कर्मणो मोहनीयस्य वा बन्धन जीवाजीवा-
वैपरीत्यं त्रसस्थावराव्यवच्छेदो लोकालोकवैपरीत्य तयोरन्योऽन्याननुप्र- 30

वेशो जीवलोकसमनैयस्य जीवादिगतिपर्यायलोकसमनियतत्वं लोकान्तेषु पुद्गलानां रूक्षतया परिणमनञ्चेति दशधा लोकस्थितिः ॥ २१३ ॥

तत्रैवेति, यज्जीवानां मृत्या तत्रैव लोकेदेशे गतौ योनौ कुले वा सान्तरं निरन्तरं बौद्धिर्लेन पुनः पुनः प्रत्युत्पादः सैका लोकस्थितिः, प्रवाहतोऽनाद्यपर्येषसित काल यावन्निरन्तरं जीवैर्ज्ञानावरणादिपापकर्मव्ययनस्य क्रियमाणत्वादिति द्वितीया लोकस्थितिः, एवमेव सदा मोहनीयकर्मणो धर्माद्युत्तीया लोकस्थितिः, मोहनीयस्य प्रधानत्वाद्देवेन निर्देशः । कदापि जीवानामजीवतयाऽजीवानाञ्च जीवत्वेनाभवनमिति चतुर्थी, कालत्रये कदापि प्रसाना स्थावरणा वा व्यवच्छेदाभाव इति पद्ममी, लोकस्त्वालोकत्वेनालोकस्य च लोकेत्वेन कदाप्यभवनमिति पटी, लोकालोकयोः परस्परमनुप्रवेशाभाव इति सप्तमी, यावति क्षेत्रे लोकव्यपदेशस्तावति क्षेत्रे जीवा, यावति च क्षेत्रे जीवास्तावति लोक इत्यष्टमी, यावति जीवानां पुद्गलानाञ्च गतिपर्यायस्तावति लोक, यावति च लोकस्तावति तेषां गतिपर्याय इति नवमी, लोकान्तेषु स्वभावादेव पुद्गलानां रूक्षतया परिणमनाद्धर्मास्तिवायाभावाच्च न शक्नुवन्ति लोकान्ताद्बहिर्गन्तुमिति दशमी लोकस्थितिरिति ॥ २१३ ॥

विशिष्टपकृतिस्तथाः शब्दपुद्गला लोकान्त एव गच्छन्तीति प्रस्तावाच्छब्दादिविषयाश्रयेणाह—

देशसर्वापेक्षा शब्दादय इन्द्रियार्था दश ॥ २१४ ॥

देशेति, कालभेदेन कश्चिद्विवक्षितशब्दसमूहापेक्षया देशतः वाञ्छिच्छब्दानशृणोत् शृणोति श्रोष्यति च, सर्वतः सर्वान् कदाचिदिन्द्रियापेक्षया वा कश्चित् श्रोत्रेन्द्रियेण देशतः सम्भिन्नश्रोतोऽपि युक्तावस्थाया सर्वैरिन्द्रियैः सर्वतः, अवयैककण्ठेन देशतः, उभाभ्याञ्च सर्वत इति, सर्वत्रैवम् ॥ २१४ ॥

इन्द्रियार्थानां पौद्गलिकत्वात् पुद्गलस्वरूपविशेषमाह—

अच्छिन्नतया पुद्गलचलनमाह्वियमाणपरिणम्यमानोच्छ्रुत्यमाननिःश्वस्यमानवेद्यमाननिजीर्यमाणवैक्रियमाणपरिचार्यमाणयक्षाविष्टवातपरिगतेषु सत्सु ॥ २१५ ॥

अच्छिन्नतयेति, यदा पुद्गल आह्वियमाण—याद्यमान—आहारेऽभ्यवह्वियमाणो भवति तदाऽच्छिन्नः—अधृगभूत शरीरे उत्पाद्यमानो विवक्षितस्कन्धे वा सम्बद्धसन् स्थानानान्तरं गच्छेत्, एव परिणम्यमान उदरान्निना सत्सत्सभावेन, उच्छ्वासे क्रियमाणे सति, एव निःश्वस्यमानः, वेद्यमानो निजीर्यमाणञ्च कर्मपुद्गल, वैक्रियमाण—वैक्रियशरीरतया परिणम्यमानः, परिचार्यमाण—मैथुनसहाया विषयीक्रियमाणः शुक्रपुद्गलादि, यक्षाविष्ट—यक्षाद्याविष्टे सति पुद्गले यच्छरीरलक्षण पुद्गलः, वातपरिगत—देहगतवायुप्रेरितो वातपरिगते वा देहे सति वाह्यावातेन बौद्धिस्त इति ॥ २१५ ॥

इन्द्रियार्थानां मनोज्ञानमनोज्ञरूपाणां शब्दादीनामपहारे उपनयने वा क्रोधाशुत्पत्त्याऽसयमभावमातेस्त्वभावे च सयमभावमातेः सयमासयमापाह—

पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतिकायद्वित्रिचतु पञ्चेन्द्रियाजीवकायविषयो
सयमासंयमौ ॥ २१६ ॥

पृथिवीति, सुगम सूत्रम् । सयम्यते नियम्यते आत्मा पापव्यापारसम्भारादनेनेति सयम ,
पृथिव्याविषयेश्वरः सपदपरितोपतोपद्रवणेभ्य उपरमो वा, अजीवकायसयमश्च पुस्तकादीना महण-
परिभोगोपरम । एतद्विपर्ययरूपोऽसयमः ॥ २१६ ॥

सयमश्च चारित्र्यमेद इति प्रत्रन्याभेदानाह—

छन्दरोपपरिव्युत्सन्नप्रतिश्रुतस्मरणरोगानादरदेवसंज्ञसिक्त्सानुबन्धेः
प्रव्रज्याः ॥ २१७ ॥

छन्देति, स्वकीयाभिप्रायविशेषे छन्द तस्मात् प्रव्रज्या गृह्यते गोविन्दवाचकस्येव, सुन्दरी-
नन्दनस्येव वा, परकीयाद्या भ्राष्ट्रश्रमवदत्तस्येव । रोपात् शिष्यभूतेरिव, परिगुना—द्वारिद्येण काष्ठ-
१० रकस्येव, स्वप्नात् पुष्पचूलाया इव, प्रतिगुतात्—प्रतिज्ञात्—शालिभद्रभगिनीपतिधन्यस्येव, स्मरणान्त
महिनाथस्मारितञ्जमान्तराणा प्रतिगुद्धादिराज्ञामिव, रोगात्—सनत्कुमारस्येव, अनादरात्—नन्दिद्येण-
स्येव, देवप्रतिबोधनात्—मेतार्थादेरिव, वत्स—पुत्रतदनुबन्धात् त्रेरस्वामिमातुरिव ॥ २१७ ॥

प्रत्रन्याया जीवपरिणामविशेषत्वादन्यातपि तत्परिणामविशेषोपात् तद्विपरितस्वरूपस्वाजीवस्य च
पर्यायविशेषानाह—

गतीन्द्रियकपायलेइयायोगोपयोगज्ञानदर्शनचारित्र्यवेदपरिणामा जी-
वस्य, वन्धनगतिसंस्थानभेदवर्णरसगन्धस्पर्शागुरुलघुशब्दपरिणामा अजी-
वस्य ॥ २१८ ॥

गतीति, परिणमन परिणामस्य द्वावगमनमित्यर्थ, यदाह 'परिणामो ह्यर्थान्तरगमन न च
सर्वथा व्यवस्थान । न च सर्वथा विनाशः परिणामस्य द्विदामिष्टः ॥' इति, द्रव्यार्थनयस्वेति शेषः 'सत्य-
२० यांयेण नाशः प्रादुर्भायोऽसत्त्वा च पर्येयवः । द्रव्याणा परिणाम श्लोकः सख्यु पर्ययनयन् ॥' इति,
एत जीवस्य परिणामो जीवपरिणामः स च प्रायोगिक, तत्र गतिरेव परिणामो गतिपरिणामः, एवं
सचन, गतिश्चेद् गतिनामकर्मादयान्तरकादिव्यपदेशहेतुः, तत्परिणामश्चाभवक्षयादिति, स च नरक-
गत्यादिश्रतुर्विधः, गतिपरिणामे च सत्येनेन्द्रियपरिणामो भवति, स चेन्द्रियपरिणामः श्रोत्रादिभेदान्
पञ्चधा, इन्द्रियपरिणमतौ श्रेष्ठानिष्टविषयसम्बन्धाद्वागपरिणामिदिति कपायपरिणामः स च शोधादिभेदान्-
२५ षतुर्विधः, कपायपरिणामे सति लेइयापरिणामे तु लेइयापरिणमतौ कपायपरिणामे, येन क्षीणकपाय-
स्यापि शुक्लेइयापरिणामिदंशोनपूर्वकोटिं यान्तिवति, स च लेइयापरिणामः कृष्णादिभेदान् षोढा,
अयश्च योगपरिणामे सति भवति यतो निरुद्धयोगस्य लेइयापरिणामोऽपैति, स योगपरिणामो मनोवाङ्
कायभेदान्निधा, स चारिणाश्च योगपरिणामात्तुपयोगपरिणामिर्भवति स च साकाराकार भेदान्निधा, सति
चोपयोगपरिणामे ज्ञानपरिणामो भवति स चाभिनियोगिकादिभेदान् पञ्चधा, तथा सिध्यादृष्टेर्ज्ञानस्य २०

ज्ञानपरिणामो मलयज्ञानध्रुवाज्ञानविभङ्गज्ञानलक्षणस्त्रिविधोऽपि विशेषग्रहणसाधर्म्यात् ज्ञानपरिणामग्रहणेन गृहीतो द्रष्टव्यः । ज्ञानाज्ञानपरिणामे च सति सम्यक्त्वादिपरिणतिरिति दर्शनपरिणामः, स च त्रिधा सम्यक्त्वमिध्यात्वमिधेदात्, सम्यक्त्वे सति चारित्रपरिणामः, स च सामायिकादिभेदात् पञ्चधा, क्वादिभेदपरिणामे चारित्रपरिणामो न तु चारित्रपरिणामे वेदपरिणतिर्यतोऽवेदकस्यापि यथाख्यातचारि-
 5 त्रपरिणतिर्दृष्टेति वेदपरिणाम उक्त स च क्वादिभेदाभिविध इति । अजीवाना परिणामाश्च—धन्धन-
 पुद्गलाना परस्पर सम्यग्ध सञ्ज्ञेरूप, स एव परिणामः एव सर्वत्र, तद्वक्षणञ्च 'समस्त्रिगधतया
 बन्धो न भवति समरुक्षतयापि न भवति । विनात्रस्त्रिगधरुक्षत्वेन धन्धस्तु स्कन्धानामि'ति, एतदुक्त
 भवति समगुणस्त्रिगधेन परमाण्वादिना धन्धो न भवति, समगुणरुक्षेण, यदा विपमा मात्रा उदा
 भवति धन्ध', विपममात्रानिरूपणार्थमुच्यते 'स्त्रिगधस्य स्त्रिगधेन द्विकाधिकेन रुक्षस्य रुक्षेण द्विकाधि-
 10 केन । स्त्रिगधस्य रुक्षेणपैति धन्धो जघन्यवर्जो विपमः समो वा ॥' इति, गतिपरिणामो द्विविधः स्थण-
 द्रतिपरिणाम इतरश्च, तत्राद्यो येन प्रयत्नविशेषात् क्षेत्रप्रदेशान् स्पृशन् गच्छति, तेनास्पृशन्नेव तत्र
 गच्छति, न चाय न सम्भाव्यते गतिमग्रन्याणा प्रयत्नभेदोपलब्धेः, तथाहि—अध्रुवद्वयत्वेतलगतविमु-
 क्ताश्मपातकालभेद उपलभ्यते अनवरतगतिप्रयुक्तानाञ्च देशान्तरप्राप्तिकालभेदश्चेत्येव सुभाव्यतेऽस्य
 शद्रतिपरिणाम, अथवा दीर्घद्वस्वभेदाद्विविधोऽयम् । सज्ञानपरिणामः परिमण्डलवृत्तस्यचतुरस्रा-
 15 यतभेदात् पञ्चविध, भेदपरिणाम, पञ्चधा, तत्र तण्डलभेदः क्षिप्तसूत्रिपण्डस्येव, प्रवरभेदोऽध्रपण्डस्येव,
 अनुवतभेदो वशास्येव, चूर्णभेदश्चूर्णनम्, उत्करिकाभेदः समुत्तीर्यमाणप्रत्यक्स्येवेति । वर्णपरिणामः
 पञ्चधा, गन्धपरिणामो द्विधा रसपरिणामः पञ्चधा, स्पर्शपरिणामोऽष्टधा, न गुरुकमधोगमनस्वभाव
 न लघुकमूर्ध्वगमनस्वभाव यद्रव्य तद्वगुरुलघुकम्, अत्यन्तसूक्ष्म भापामनःकर्मद्रव्यादि स एव परि-
 णाम, एतद्ग्रहणेनैतद्विषयोऽपि गृहीतो द्रष्टव्यः, तत्र विषक्षया गुरु विषक्षया च लघु यद्रव्य तद्गुरु-
 20 लघुकमौदारिकाविस्थूलतरम् । इदमुक्तस्वरूप द्विविध वस्तु निश्चयनयमतेन । व्यवहारवस्तु चतुर्धा,
 तत्र गुरुकमधोगमनस्वभाव वज्रादि, लघुकमूर्ध्वगमनस्वभाव धूमादि, गुरुलघुक तिर्यगासिवायुज्यो-
 विष्कविसानादि, अगुरुलघुकमाकाशादि । शब्दपरिणामः शुभाशुभभेदाद्विधेति ॥ २१८ ॥

अजीवपरिणामाधिकाराद्तरिक्षलक्षणजीवपरिणामोपाधिकमस्वाध्यायिकन्यपवेदय पुद्गलपरिणा-
 मविशेषमाह—

25 उल्कापातदिग्दाहगर्जितविद्युन्निर्घातमिश्रप्रभायक्षादीसभूमिकामहि-
 कारजउद्घाता आन्तरिक्षकास्वाध्यायाः ॥ २१९ ॥

उल्कापातेति, अन्तरिक्षे भव आन्तरिक्षकः, स्वाध्यायो वाचनादिः पञ्चविधो यस्मिन्नस्त्रि
 स स्वाध्यायिकस्यदधानोऽस्वाध्यायिकः, तत्र उल्का—आकाशजा तस्याः मात उल्कापातः, विशो विशि
 षा दाहो दिग्दाहः, इदमुक्तम्भवति—एकतरदिग्भिर्भागे महानगरप्रदीपनकमिव य एयोतो भूमावप्रति-
 30 श्रितो गगनतलवर्ती स दिग्दाह इति, गर्जित—जीमूतप्वनिः, विद्युत्तडित्, निर्घातः साध्रे तिरध्रे वा
 गगने व्यन्तरकूपो महागर्जितप्वनिः, निधमभा—सध्याप्रभा अन्ध्रप्रभा च यदि युगपद्भवतस्ययाविभा,

तत्र चन्द्रप्रभाऽऽवृत्ता सध्याऽपगच्छती न ज्ञायते शुक्रपक्षप्रतिपदादिषु दिनेषु, संध्याच्छेदे वाऽज्ञायमाने फालवेला न जानन्त्यतस्त्रीणि दिनानि प्रादोषिक फाल न गृह्णन्ति तत फालिकस्वाध्यायः स्यात् । यक्षादीप्तमाकाशे भवति, एतेषु स्वाध्याय कुर्वता क्षुद्रदेवता छलना करोति, धूमिका-महिकामेदो वर्णतो धूमिका धूमाकारा धूमेत्सर्प., महिका-प्रतीता, एतश्च द्वयमपि फालिकादिषु गर्भमासेषु भवति, तच्च पतनान्तरमेव सूक्ष्मत्वात्सर्वमध्यफालभावित करोतीति, रजउद्गात-विस्तसापरिणामतः समन्ताद्रेणु-5 पतनमिति ॥ २१९ ॥

पुनरप्यस्वाध्यायकालमाह—

अस्थिमांसशोणिताशुचिश्मशानसमीपचन्द्रसूर्यग्रहणपतनराजवि-
ग्रहवसतिमध्यगशरीराणि औदारिकस्यास्वाध्यायाः ॥ २२० ॥

अस्थिति, औदारिकस्य मनुष्यतिर्यक्शरीरस्य सम्बन्ध्याध्याया, अस्वाध्याये निमित्तभूत 10
मौदारिकमिति भावः । तत्रास्थिमांसशोणितानि प्रतीतानि । तत्र पञ्चेन्द्रियतिरश्चामस्वाध्यायिक द्रव्य-
तोऽस्थिमांसशोणितानि चर्म च, क्षेत्रत, पष्टिहस्ताभ्यन्तरे, फालतः सम्भवकालाद्यावत्तृतीया पौरुषी
मार्ताराविभिर्मूर्षिकादिव्यापादनेऽहोरात्रश्च, भावत सूत्र तन्धादिक नाध्येतव्यमिति, मनुष्यसम्बन्ध-
प्येयमेव, नवरं क्षेत्रतो हस्तशतमध्ये फालतोऽहोरात्र यावत्, आर्तय दिनत्रय, स्त्रीजन्मनि दिनाष्टक
पुरुषजन्मनि दिनसप्तकम्, अस्त्रीनि तु जीवविमोक्षदिनादारभ्य हस्तशताभ्यन्तरस्थितानि द्वादशवर्षाणि 15
यावदस्वाध्यायिक भवति, चिताग्निना दग्धान्युदकवाहेन वा व्यूढान्यस्वाध्यायिक न भवति, भूमिनि-
रातावन्यस्वाध्यायिकमिति । अशुचीन्यमेध्यानि मूत्रपुरीषाणि, तेषा समीपमस्वाध्यायिक भवति ।
श्मशानसमीप-शवस्थानसमीपम्, चन्द्रग्रहण-चन्द्रविमानस्य राहुविमानतेजसोपरखनमेव सूर्यग्रहण-
मपि, इह फालमानश्च-यदि चन्द्रः सूर्यो वा ग्रहणे सति सग्रहोऽन्यथा वा निमज्जति तदा ग्रहणकाल
तत्राग्निशेष तदहोरात्रशेषश्च तत परमहोरात्रश्च वर्जयन्ति । आचरितन्तु यदि तत्रैव रात्रौ दिने वा 20
शुक्ल तदा चन्द्रग्रहणे तस्या एव रात्रेः शेष परिहरन्ति, सूर्यग्रहणे तु तद्दिनशेष परिहृत्यानन्तर रात्रि-
मपि परिहरतीति । चन्द्रसूर्योपरागयोश्चौदारिकस्य तद्विमानपृथिवीकाविकापेक्षयाऽवसेयमान्तरिक्षक-
त्वन्तु सवपि न विवक्षितम् । पतन-मरण राजामालसेनापतिमामभोगिकार्दीनाम्, तत्र यदा दण्डिक,
फालगतो भवति राजा वाऽन्यो यावन्न भवति तदा समयेऽनिर्भये स्वाध्याय वर्जयन्तीति निर्भयश्रवणा-
नन्तरमपि अहोरात्र वर्जय तीति माममहत्तरेऽधिकारनियुक्ते बहुस्वजने वा शय्यान्तरे वा पुरुषान्तरे 25
वा सप्तगृहाभ्यन्तरक्षेतेऽहोरात्र स्वाध्याय वर्जयन्ति शनैर्वा पठन्ति, निर्दुं सा एते इति गर्हा लोको मा
कार्पादिति । राजविग्रहो-राज्ञां सङ्ग्राम, उपलक्षणत्वात्सेनापतिमामभोगिकमहत्तरपुरुषस्त्रीमल्लयुद्धान्य-
स्वाध्यायिकम्, यत एते प्रायो व्यन्तरवहुलास्तेषु प्रमत्त देवता छलयेभिर्दुं सा एते इत्युद्ग्रहो वाऽग्नी-
तिक वा भवेदित्यतो यद्विग्रहादिक यच्चिरकाल यस्मिन् क्षेत्रे भवति तत्र विग्रहादिके वारकाल तत्र
क्षेत्रे स्वाध्याय परिहरन्ति । वसति मध्यगशरीराणि-उपाश्रयस्य मध्ये वर्त्तमानमौदारिक मनुष्यादि- 30

सक्त शरीर यगुद्धिन्न भवति तदा हस्तशताभ्यन्तरेऽस्वाभ्यायिक भवति, अधानुद्धिन्न तथापि कुत्सित त्वादाचरितत्वाच्च हस्तशत वर्ज्यते, परिष्ठापिते तु तत्र तत्स्थान शुद्ध भवतीति ॥ २२० ॥

उपर्युक्तास्वाध्यायावर्जनेन सूक्ष्मजीवेऽप्यतरतीति तद्वेदानाह—

प्राणपनकबीजहरितपुष्पाण्डलयनस्नेहगणितभङ्गसूक्ष्माणि सूक्ष्माणि ॥२२१॥

प्राणेति, प्राणसूक्ष्म—अगुद्धरितकुन्धु, पनकसूक्ष्म उहीप्रभृति, बीजसूक्ष्म प्रीष्ठादीना नरिका, हरितसूक्ष्म—भूमिसमवर्णं तृणम्, पुष्पसूक्ष्म—वटादिपुष्पाणि, अण्डसूक्ष्म—कीटिकाद्यण्डकानि, लयन-सूक्ष्म—कीटिकानगरादि, स्नेहसूक्ष्म—अवश्यायादि, गणितसूक्ष्म—गणित जीवादीना सङ्कलनादि तदेव सूक्ष्म सूक्ष्मबुद्धिगम्यत्वात्, श्रूयते च वज्रान्त गणितमिति । भङ्गसूक्ष्म—भङ्गा भङ्गाः वस्तुविकल्पास्ते च द्विधा—तत्राद्यास्थानभगका यथा—द्रव्यतो नामैका हिंसा न भावत, अन्या भावतो न द्रव्यतः अपरा भावतो द्रव्यतश्च, इतरा च न भावतो नापि द्रव्यत इति । इतरे क्रमभगकास्तु—द्रव्यतो हिंसाभावतश्च, द्रव्यतोऽन्या न भावत, न द्रव्यतोऽया भावतः, अन्या च द्रव्यतो न भावत इति, तल्लक्षण सूक्ष्म भङ्गसूक्ष्मम्, सूक्ष्मता चाद्य भजनीयपदबहुत्वे गहनभावेन सूक्ष्मबुद्धिगम्यत्वादिति ॥ २२१ ॥

भङ्गद्वयस्य व्याख्यानाधीनत्वादानुयोगप्रकारानाह—

द्रव्यमातृकापदैकार्थिककरणार्पितानर्पितभाविताभावितवाह्यावाह-

शाश्वताशाश्वततथाज्ञानाऽतथाज्ञानविषयो द्रव्यानुयोगः ॥ २२२ ॥

द्रव्येति, अनुयोजन सूत्रस्यार्थेन सम्बन्धनम्, अनुकूलो वा योगः—सूत्रस्वाभिधेयार्थं प्रति व्यापारोऽनुयोगः व्याख्यानमिति भावः, स च चतुर्धा व्याख्येयभेदात्, तद्यथा—चरणकरणानुयोगो धर्मकथानुयोगो गणितानुयोगो द्रव्यानुयोगश्चेति, तत्र द्रव्यजीवादेरनुयोगो विचारो द्रव्यानुयोगः, स च दशधा, तत्र यजीवादेर्द्रव्यत्व विचार्यते स द्रव्यानुयोगः यथा द्रवति गच्छति तास्तान् पर्यायान्, द्रव्यते वा तैस्तेः पर्यायैरिति द्रव्य गुणपर्यायवानित्यर्थः, तत्र सन्ति जीवे ज्ञानादय सहभावित्व-लक्षणा गुणाः, न हि तद्वियुक्तो जीव कदाचनापि सम्भवति, जीवत्वहानेः, तथा पर्याया अपि मानुपत्ववाल्यादय कालकृतावस्थालक्षणास्तत्र सन्त्येवेति, अतोऽसौ गुणपर्यायवत्त्वात् द्रव्यमित्यादि-द्रव्यानुयोगः । सादृशेव सादृशः, प्रवचनपुरुषत्वोत्पादव्ययप्रौढ्यलक्षणा पदत्रयी तस्या अनुयोगो यथा उत्पादवज्जीवद्रव्य वाल्यादिपर्यायाणामनुक्षणमुत्पत्तिदर्शनात्, अनुत्पादे च शृद्धाद्यवस्थानामप्राप्तिप्रस-
23 ज्ञादसमञ्जसापत्ते, तथा व्ययवज्जीवद्रव्य प्रतिक्षण धालाद्यवस्थाना व्ययदर्शनादव्ययत्वे च सर्वदा पाल्यादिप्राप्तेरसमञ्जसमेव, तथा यदि सर्वथाप्युत्पादव्ययपदेव तत्र केनापि प्रफारेण ध्रुव स्यात्तदाऽ कृताभ्यागमकृतविप्रणशप्रान्त्या पूर्वट्टानुस्मरणमिलापाविभावानामभावप्रसङ्गेन च सकलेह्लोकपर-
लोकात्मनानुष्ठानानामभावतोऽसमञ्जसमेव ततो द्रव्यतयाऽस्य प्रौढ्यमित्युत्पादव्ययप्रौढ्ययुक्तमतो द्रव्यमित्यादिमातृकापदानुयोगः । एकत्रासाधर्म्याभिधेयो जीवादिः स एवामस्ति त एकार्थिकाः शप्तासौऽनुयोगः कथनमित्यर्थः, एकार्थिकानुयोगो यथा जीवद्रव्य प्रति जीवः प्राणीभूतः सत्त्वं

इत्यादि । एकार्थिकानां याऽनुयोगो यथा जीवनान् प्राणधारणाजीवः, प्राणानामुच्छ्वासादीनामस्ति-
 त्वात् प्राणी, सर्पदा भवनाद्भूत, सर्पदा सत्त्वात्सत्त्व इत्यादि । क्रियत् एभिरिति करणानि, तेषामनु-
 योगः करणानुयोगः, तथा हि-जीवद्रव्यस्य फर्तुर्विचित्रक्रियासु साधकतमानि कालस्यभावनियतिपूर्व-
 कृतानि, नैऋती जीव किञ्चन वर्तुमलमिति । मृद्रव्यं या कुडालपकपीररदण्डादिक कारणकलाप-
 मत्तरेण न घटलक्षण कार्यं प्रति घटत इति तस्य तानि करणानीति द्रव्यस्य करणानुयोग । द्रव्य 5
 ह्यर्पित विशेषित यथा जीवद्रव्यं किञ्चि ? ससारीति, ससारीपि प्रसरूप तदपि यद्वेन्द्रिय तदपि
 नररूपमित्यादि, अनर्पितमविशेषितमेव, यथा जीवद्रव्यमिति तत्तद्व्यर्पितञ्च तदनर्पितञ्चेत्यर्पितानर्पितं
 द्रव्यं भवतीति द्रव्यानुयोगः । तथा भावित-यासित द्रव्यान्तरसंसर्गः, जभारितमन्यथैव । यथा
 जीवद्रव्यं भावित किञ्चित्, तत्र प्रशस्तभावितमितरभावितञ्च, प्रशस्तभावित सविप्रभावितमप्रशस्त-
 भावितमितरभावितम् । तद्विधिमपि वामनीयमवामनीयञ्च, तत्र वामनीय यत्संसर्गं गुण दोष वा 10
 संसर्गान्तरेण वमति, अवामनीयन्त्यन्यथा, जभावित तत्संसर्गात् प्राप्तसंसर्गं वा वस्तुवन्दुलकल्पं
 न वासयितुं शक्यमिति, एव घटादिक द्रव्यमपि, तत्रच भावित चाभावित्रञ्च भाविताभावितमेव-
 भूतो विचारो द्रव्यानुयोग इति । बाह्याबाह्यम्, तत्र जीवद्रव्यं यास्य चैतन्यधर्मेणाकाशास्त्रिक-
 यादिभ्यो विदलक्षणत्वान् तदेवाबाह्यममूर्त्तत्वादिसा धर्मेणामूर्त्तत्वाद्बुभवेयामपि, चैतन्येन याऽबाह्य
 जीवास्त्रिकायात्, चैत-यलक्षणत्वाद्बुभयोरपि, अथवा घटादिद्रव्यं बाह्य धर्मचैतन्यादित्त्वबाह्यमा- 15
 भ्यात्मिकमिति यावत्, एवमन्यो द्रव्यानुयोगः । शाश्वताशाश्वतम्, तत्र जीवद्रव्यमनादिनिधन-
 त्वाच्छाश्वतम्, तदेवापरपरपर्यायप्राप्तिवोऽशाश्वतमित्येवमन्यो द्रव्यानुयोग । यथा यस्तु तथा ज्ञान
 यस्तु तत्तथाज्ञान सम्यग्रष्टि जीवद्रव्यं तस्मैवावितधज्ञानत्वात्, अथवा यथा तद्वस्तु तथैव ज्ञानम-
 वबोधः प्रतीतिर्येऽस्ति सत्तथाज्ञानं घटादिद्रव्यं घटादितथैव प्रतिभासमान जेनाभ्युपगत वा परिणामि
 परिणामितथैव प्रतिभासमानमित्येवमन्यो द्रव्यानुयोगः । अथवाज्ञान मिथ्यादृष्टिजीवद्रव्यमलातद्रव्य 20
 वा वस्तुयाऽवभासमानमेकान्तवाद्यभ्युपगत वा यस्तु, तथाहि एतन्नेन तिलमनित्वा या यस्तु तेर-
 म्युपगत प्रतिभाति च तत्परिणामितथैव तदवथाज्ञानमित्येवमन्यो द्रव्यानुयोग इति ॥ २२२ ॥

अथाज्ञानप्रस्तावान्मिथ्यात्वमाह—

**धर्माधर्ममार्गामार्गजीवाजीवसाध्वसाधुमुक्तामुक्तेषु विपर्ययसंज्ञा मि-
 थ्यात्वम् ॥ २२३ ॥**

धर्मेति, धर्म-कपच्छेदादिगुद्रे सम्यग्भूते आतपवपनलक्षणेऽधर्मसंज्ञा सर्प एव पुरुषा
 रागादिमन्तोऽसर्वज्ञाश्च पुरुषत्वावहमित्येतादि प्रमाणवोऽनात्ताः तदभावात्त्रेऽपुपादिष्टं क्षान्त्र धर्म
 इत्यादिकुविकल्पवशादनागममुद्विरिति । अधर्मं घृणलक्षणविदीनत्वादानागमेऽपौरुषेयादीं धर्मसंज्ञा
 आगममुद्विर्भिष्यात्त विपर्यस्तत्वादिति । मार्गोऽमार्गोऽप्येति प्रतीतम् । जमार्गं निर्गृहीतुरीं प्रति व्यर्थ्यति
 वस्तुवत्त्वापेक्षया विपरीतध्वजानज्ञानानुष्ठानरूपे मार्गसंज्ञा-कुर्यासनातो मार्गमुद्विरिति । जीवेषु 30
 पृथिव्यादिभ्रज्जीवसंज्ञा यथान भवन्ति पृथिव्यादयो जीवा वच्छ्वासादीनां प्राणिधर्माणागुपलभ्यात्,

घटवदिति । अजीवेषु आकाशपरमाण्वादिषु जीवसंज्ञा पुरुष एवेव सर्वमित्याद्यभ्युपगमात्, तथा 'क्षितिजलपवाह्रुवाशनयजमानाकाशचन्द्रसूर्याग्न्याः इति मूर्त्तयो मद्देश्वरसम्बन्धिन्वो भवन्त्यष्टौ' इति । साधुषु ब्रह्मचर्यादिगुणान्वितेषु असाधुसंज्ञा, एते हि कुमारप्रमजिता नास्त्येषा गतिरपुत्रत्वात् ज्ञानादिविरहितत्वाद्देश्यादिविकल्पात्मिका । असाधुषु पञ्जीवनिकाययथानियुक्तेष्वौद्देशिकादिभोजिष्वब्रह्मचारिषु साधुसंज्ञा, यथा साधव एते सर्वपापप्रवृत्ता अपि ब्रह्ममुद्राधारित्यादित्यादिविकल्परूपा । मुक्तेषु सकलकर्मकृतविकारविरहितेष्वनन्तज्ञानदर्शनमुखवीर्ययुक्तेषु अमुक्तसंज्ञा, न सन्त्येवेदशा मुक्ताः मुक्तस्य विध्यातदीपककल्पत्वात्, आत्मन एव वा नास्तित्वादित्यादिविकल्परूपा । तथाऽमुक्तेषु सकर्मतु लोफन्यापारप्रवृत्तेषु मुक्तसंज्ञा, यथा 'अणिमाद्यष्टविध प्राप्य ह्यैश्वर्यं कृतिनः सदा । मोदन्ते निर्युक्तात्मानं स्त्रीर्णाः परमदुस्तर'मित्यादिविकल्परूपेति ॥ २२३ ॥

पूर्वोदितानां मुख न कदाचिदपीति मुख निरूपयति—

आरोग्यदीर्घायुराढ्यत्वकामभोगसन्तोषास्तित्वशुभभोगनिष्क्रमाना-
वाधानि सुखानि ॥ २२४ ॥

आरोग्येति, आरोग्य नीरोगता, दीर्घमायुः चिरंजीवित शुभम्, आढ्यत्व धन-पतित्व मुखकारणत्वात् सुखरूपम्, अथवा आढ्यैः क्रियमाणा पूजाऽऽढ्यत्वम्, काम-शब्दरूपलक्षणं, भोगः १५ गन्धरसस्पर्शस्वरूपाः, संश्लेषपूर्वकसुखजनकत्वात् सन्तोष-अल्पेच्छता, तत्सुखमेव, आनन्दरूपत्वात्सन्तोषस्य, उक्तञ्च 'आरोग्यसारिय माणुसत्तण सच्चसारिओ धम्मो । विज्जा निच्छियसारा सुहाइ सतोससा राइ ॥' इति, अस्तित्व येन येन यदा यदा प्रयोजनं तदा तदा तस्य सत्त्वम् अस्वानन्दहेतुत्वात्सुखरूपता, शुभभोगः अनिन्दिता विषयेषु भोगत्रिया सा सुखनेय सातोदयसम्पाद्यत्वात्, निष्क्रमः, अविरति जन्मलान्निष्क्रमण प्रव्रज्येत्यर्थः, भयस्थाना हि निष्क्रमणमेव मुख निरावाधस्वायत्तानन्दरूपत्वात्, शेष- २० सुखानि च दुःखप्रतीकारमात्रत्वात्सुराभिमानजनकत्वाच्च न तत्त्वतः सुखं भवतीति । अनावाध-जन्मजरामरणक्षुत्विपासाद्यावाधारहित सर्वोत्तम मोक्षसुखमित्यर्थं ॥ २२४ ॥

निष्क्रमणमुखं हि चारित्रमुखं तच्चानुपहतमनावाधसुखाय, अतः चारित्रसैवत्साधनस्य भक्षादेशानादेशोपघातकं निरूपयति—

उद्गमोत्पादनैपणापरिकर्मपरिहरणाज्ञानदर्शनचारित्राप्तीतिकसंरक्षण-

विषय उपघातो विशुद्धिश्च ॥ २२५ ॥

उद्गमेति, आधाकर्मादिना पोडशविधेनोद्गमेन चारित्रस्य विराधन भक्षादेशा अकल्प्यता उद्ग-
मोपघातः, एव धात्र्यादिवोपलक्षणयोत्पादनया शक्तिदादिभेदवैपणया उपघ-
परिकर्म वेनोपघातः, स्वाध्यायस्य श्रमादिना क्षीरस्य सयमस्य च-
१५ णिकस्याकल्पस्य योपकरणस्याऽऽसेवा परिहरणा तयोपघातः, १६ अलाक्ष-
२० शक्तिगविभिर्दर्शनोपघातः, समितिभङ्गादिभिश्चारित्रोपघातः, १७

द्विगुणविषये मूर्च्छा तथा उपघात परिमद्विस्तेरिति सरणोपघात । विशुद्धि—भक्तादेर्निरवद्यता
 वदुमादिविशुद्धिः, परिष्कारेण यस्यसादिसारणलक्षणोत् क्रियमाणेन विशुद्धिर्वा सयमस्य सा परिकर्म-
 विशुद्धिः परिष्करणया—यथादेः शास्त्रीययाऽऽसेवनया विशुद्धिः परिष्काराविशुद्धिः ज्ञानादित्रयविशुद्धय-
 द्वाचारपरिपालनात्, अश्रीविकस्य विशोधिस्तत्रित्वेनात्, सरक्षण सयमार्थमुपध्यादेस्तेन विशुद्धि-
 ध्यारिप्रत्येति सरक्षणविशुद्धिरिति ॥ २२५ ॥

एवविषयविशुद्धियुत सत्यमेव भावत इति तत्रिरूपयति—

जनपदसम्मतस्यापनानामरूपप्रतीत्यव्यवहारभावयोगोपम्यविषयं

सत्यम् ॥ २२६ ॥

जनपदेति, सत् प्राणिनः पदावां मुनयो वा तेभ्यो हित सत्य दशविषयम्, यथा—सत्यपदं
 सर्वत्र सम्बन्धनीयम्, जनपदेषु—देशेषु यद्यदर्थवाचकतया रूढ देशान्तरेऽपि तत्तदर्थवाचकतया 10
 प्रयुज्यमानं सत्यमवितयमिति जनपदसत्यम्, यथा कोङ्कणादिषु पय विषय नीरमुदकमित्यादि, सत्यत्व-
 द्वात्सादृष्टविषयत्वाद्देतुत्वानानानपदेऽपि पयप्रतिपत्तिजनकत्वाद्द्वयवहारप्रवृत्तः, एवमन्यत्रापि भावना
 कार्या । सम्मतसत्य—कुमुदकुम्बलपोतलतामरसाना समाने पङ्कसमुद्भवे गोपालादीनामपि सम्म-
 तमरविन्दमेव पङ्कमिति, अतस्तत्र सम्मततया पङ्कशब्द सत्य कुम्बलयादायसत्यः असम्मतत्वात् ।
 स्यात्त इति स्थापना यद्वेष्यादिकर्मादेवादिविकल्पेन स्थाप्यते तद्विषये सत्य स्थापनासत्यम्, यथाऽजि- 15
 नोऽपि जिनोऽयमनाचार्योऽप्याचार्योऽयमिति, नामसत्य—यथा कुलमवर्द्धयत्रपि कुलवर्द्धन उच्यते । रूप-
 सत्य यथा प्रपञ्चयतिः प्रव्रजितरूप धारयन् प्रव्रजित उच्यते न चासत्यताऽस्येति । प्रतीत्यसत्य—रस्त्र-
 न्तरमाश्रित्य सत्यम्, यथाऽनामिकाया दीर्घत्व इत्यस्येति, तथा ह्यनन्तपरिणामस्य द्रव्यस्य तत्तत्सह-
 कारिकारणसन्निधाने तत्तद्रूपमभिव्यज्यत इति सत्यता । व्यवहारसत्यता—यथा दहते गिरिः गळति
 भाजनमित्यादि, अत्र च गिरिगतनृणादिविवाहे व्यवहारः प्रयत्नते, उदके च गळति सतीति । भावसत्य 20
 भूयिष्ठगुणाविपर्यायमाश्रित्य शुद्धा बलाकेति, सत्यपि हि पञ्चवणसम्भवे शुद्धवर्णात्कटवत्वात् शुद्धेति ।
 योगसत्य—सम्बन्धतो यथा दण्डयोगादण्डी, छत्रयोगाच्छत्री एवोच्यते । औपम्यसत्य—उपमेवोपम्यत्वेन
 सत्य यथा समुद्रवत्तद्भाग देवोऽय सिंहस्त्वमिति ॥ २२६ ॥

सत्यविषय मृषा मिश्रद्वाह—

क्रोधमायालोभप्रेमद्वेषहासभयाख्यायिकोपघाताश्रिता मृषा, उत्पन्न- 25
 निगतमिश्रजीवाजीवमिश्रानन्तपरीक्षाद्वाद्वाद्वा विषया मिश्रा भाषा ॥२२७॥

क्रोधेति, क्रोधविषया भाषा मृषा, यथा क्रोधाभिभूतोऽदासमपि दासमभिधत्ते, मानविषया
 यथा मानाप्लावः कश्चित् केनचिदल्पधनोऽपि पृष्टः सत्राह—महाधनोऽहमिति, मायाविषया यथा
 भाषाकारप्रवृत्तय आहु—नष्टो गोलक इति, लोभाश्रयेण यथा वणिक्प्रभृतीनामन्यथा श्रीवमेवेत्य
 श्रीवमित्यादि, प्रेमाश्रयेण यथा अतिरक्ताना दासोऽह तवेत्यादि, द्वेषान्त्रित यथा—मत्सरिणा गुणव- 30
 त्वापि निर्गुणोऽयमित्यादि, हासविषया यथा कर्दारिकाणा कस्मिंश्चित्कस्यचित्सम्यग्नि गृहीते, पृष्टाना

त दृष्टमित्यादि, भयाश्रया यथा वस्त्ररादिगृहीतानां तथा तथाऽसमञ्जसाभिधानम्, आख्यायिका-
 त्रिता-यथा तत्प्रतिबद्धोऽसत्प्रलाप, उपपात प्राणिवधस्वदाश्रयेण यथा अचौरे चौरोऽयमित्यभ्या-
 र्यामिति । सत्यासत्ययोगाद्यवचनं तदाह-उत्पन्नेति, उत्पन्नविषया मिश्रा यथैकं नगरमधिकृत्य
 अमित्यत्र दशदारका उत्पन्ना इत्यभिदधत, तन्म्यूनाधिकभावे व्यवहारतोऽस्य सलाभ्युपात्नात्, श्रुते
 १० शत दास्यामीलमिवाप यद्दासत्वात्पि वृत्त्या लोके मृपात्वादशैनादनुत्पन्नेवाइत्तेऽपेयं वा मृपात्वसिद्धे,
 सप्तम क्रियाभावेन सर्वथा व्यन्यात्, एवमपेऽपि भावनीयम्, विगतविषया यथा एकं ग्राममधि-
 कृत्यास्मिन्नद्य दशद्वयं विगता इत्यभिदधतो न्यूनाधिकभावे मिश्रम् । उत्पन्नविगतलक्षणं मिश्रञ्च यथैकं
 पत्तनमधिकृत्यास्मिन्नद्य दशदारका जाता दश च वृद्धा विगता इत्यभिदधतस्तन्म्यूनाधिकभावे । जीव-
 विषय मिश्रं यथा जीवमृतकृमिराशौ जीवराशिरिति, अजीवानाभित्यमि यथा तस्मिन्नेव प्रभूतमृत-
 15 कृमिराशवजीवराशिरिति, जीवाजीवविषय मिश्रं यथा तस्मिन्नेव जीवमृतकृमिराशौ प्रमाणनियमेनैता-
 वतो जीवन्तेतावन्तश्च मृता इत्यभिदधतस्तन्म्यूनाधिकत्वे । अनन्तविषय मिश्रं यथा मूलकन्दादौ
 परीतपत्रादिमत्स्यन्तकायोऽयमित्यभिदधत । परीतविषय-यथाऽनन्तकायलेशवति परीते परीतोऽय-
 मित्यभिदधत । मालविषय सलासत्य यथा कश्चित् कस्मिंश्चित् प्रयोजने सहायास्वरयन् परिणतप्राये
 मा वासरे परं रजनीं चर्चत इति प्रचीति । अत्रा दिवसो रजनी या तदेकदेश प्रहरादि, अत्रात्रा
 20 तद्विषय मित्रं यथा कश्चित् कस्मिंश्चित् प्रयोजने प्रहरमात्रं एव मध्याह्नं इत्याहेति ॥ २२७ ॥
 सत्यमापणं हि सफलभाणिना सुप्राज्ञमशस्त्ररूपत्वात् शस्त्रमेव हि दुःखावहमिति तस्मि-
 रूपयति—

अभिविपलवणक्षेहक्षाराम्लदुष्प्रयुक्तमनोवाक्कायाविरतयः शस्त्राणि ॥ २२८ ॥

अग्नीति, शस्त्रेव हिंस्वेतेऽनेनेति शस्त्रं हिंसकं वस्तु तत्र द्विधा द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतो
 २० यथा जमि—अनलः, स च विषयज्ञानलापेक्षया स्वकायशस्त्रं भवति पृथिव्यापेक्षया परकायशस्त्रम् ।
 निप स्वावरजद्रमभेदं वरणं प्रसिद्धम्, क्षेहक्षैलघृवादिः, क्षारो भस्मादि, अम्ल-माक्षिकम्, भाय-
 म्यरूपं तु शस्त्रं यथा दुष्प्रयुक्तमदृशं मनस्त्रयाविषा वाक् तथाविधं शरीरं, वायस्य हि हिंसाप्रवृत्तौ
 यत्रोत्पन्नं वरणं तत्राद्यद्रव्यं विद्येयम् । अविरतिरप्रत्यापयानमिति ॥ २२८ ॥

अविरत्यारोपत्वात्तत्रावावरोपविशेषानाह—

२५ तज्जातमतिभङ्गप्रशास्तृपरिहरणस्खलक्षणकारणहेतुसंक्रमणनिग्रहव-
 स्तुदोषा दोषाः ॥ २२९ ॥

तज्जातेति, एते हि दोषा शुक्रशिष्ययोर्वापिप्रतिवारिनोर्यां वादाश्रया इव लक्ष्यन्ते, तत्र तस्य
 युवाङ्गानं-जातिः प्रक्षारो वा जन्मानर्कमांसिलक्षणं तज्जातं तदेव दूषणमिति कृत्वा दोषस्तज्जात-
 दोषा तथाऽपि कृत्वादिना दूषणमित्यर्थं, अथवा प्रतिवाचादिः स्वप्नज्ञातः क्षोभासुखसम्भा-
 ३० न्दित्युक्तो दोषस्तज्जातदोषः । त्रिजन्तेर्बिनासः निम्बलादिलक्षणो वा दोषो मतिभङ्गदोषः । प्रशास्ता-
 न्तुशास्त्रः प्रशाशस्त्री तस्मात्तद्यच्च सन्तो वा, यस्मादिष्टादुपेक्षकाश्च दोषः प्रतिवादिनो जयवा-

नट्युपानो विस्तृतप्रमेयवादिना प्रमेयस्वभावपरिच्छिन्नो वा प्रकाशदोषः । परेदत्तागोत तद्व-
 र्शनरिपता लोकरुट्टया वा अनारोच्यता, उदेष दोषः परिहरणदोषः, अथवा स्यात्प्रकाश-
 यन्तुनोऽनासेवन परिहरण उदेष वानाद्य दोषः, यद्वा वारिभोरन्यस्य स्वस्वतः तद्व्यतिरेको
 जात्युत्तरं परिहरणदोष इति, यथा वारिभोरन्यस्य स्वस्वतः तद्व्यतिरेको, अत्र तद्व्यतिरेको
 परिहारमाह—ननु पदगत कृत्कृत्य शब्दस्थानित्वात्प्रमाणयोग्यत्वे तद्व्यतिरेको वा, जातिप्रतिपत्त्या, १
 हेतोः शब्देऽभावात्, द्वितीये चातिसत्त्वेन न तद्व्याप्यपदस्यव्यतिरेकाकारणानैर्वा—यद्ये हेतुवैधेयं,
 अथ न सम्यक् परिहारः, सर्वाणामानोच्छेदप्रसङ्गात्, अनुमान हि साधनव्याप्यायुः साधनधर्म-
 माश्रयिर्न्यायमकम्, अन्यथा धूमादात्रानुमानमपि न सिद्धेत्, यथाहि अग्निश्च धूमात्, तथा ज्ञानमे
 इति, अत्रापि विकल्प्यते किं पदगतयो धूमो हेतुः न महात्तमम्, जाते नाग्निः धूमस्य २३१ ।
 सिद्धेयसाधारणानैर्वातिको हेतुः, द्वितीयेऽस्तित्वात् पर्वने तस्यावृत्तेरिति, अथ परिहरणदोषः । २३२ ।
 तद्व्यत्ययोपेक्षेतावधार्यते यत्त्वेनेति उच्यते च तद्व्यत्ययः स्वभावः यथा जातिव्यत्यये, यथा
 वा प्रमाणस्य स्वपरावभासकत्वान्तरम् । करोतीति कारण—परोभाषणित्यतिनिश्चयपुराणित्वात् ननु
 निरुपमागुणः सिद्धो जनायावसानप्रकृत्यात्, नात्र किञ्च तद्व्यत्ययप्रकारः साध्यमायनवन्ता ॥
 दृष्टान्तोऽस्तीत्युपपत्तिमात्रम् । दृष्टान्तसन्नारेऽस्मिन् हेतुव्यत्ययेतः स्यात्, द्वितीये वाप्यति । हेतुः
 साध्यसन्नानुभावतदभावतदभावानुभावलक्षण, अथवा स्वतश्चाकारणहेतुसोपागत्यथा स्वतः २३३ ।
 धार्य—यथा उच्यते दोषोऽसंभवोऽयमित्यविव्यातिवा, अत्र यस्याप्यसन्निधानासन्निधानात् ३३३ ।
 विभासभेदः तत्त्वलक्षणमिति स्वलक्षणस्य लक्षणं तद्विनिश्चयस्यैवास्ति त्वत्त्वं तद्विनिश्चय इति ।
 सन्निधानासन्निधानाभ्यां प्रतिभासभेदोऽस्तीत्यवधार्येयत्वात् न किञ्चित्पदस्य स्यादिति ३३३ ।
 हरणम्, अविव्यातिर्यथा—अर्थोपलक्षित्येऽनुः प्रमाणमिति प्रमातृत्वम्, इह धार्यते तद्व्यत्यय-
 चतुर्विधोदाभोजनादीनामानन्देन प्रमाणेयत्वात् । स्यात्, यथा तद्व्यत्ययेनेति व्युत्पत्त्या ३३३ ।
 लक्षणं तद्व्यत्ययः साध्यविकलत्वादिः, नित्यः सन्तो मूधत्वात्, पदपरिति साध्यविकलत्वात् । परा-
 दोषः साध्य प्रति तद्वाभिचारः, यथाऽप्येवमेवो वेदो वेदकारणस्यानुपमात्वात् ३३३ ।
 हि धारणान्तरादपि सम्भवतीति । हेतुदोषोऽस्तिद्विरिद्वयानैर्वात्किञ्चिद्व्यत्ययः, तत्रास्ति, ३३३ ।
 शब्दव्यापुपत्त्याद्व्यतिरेकः, अत्र हि चापुपत्त्य शब्दे न विद्यते, द्विरिद्वो यथा विद्वद्व्यत्ययः, इत्य-
 द्दवद्विलान पद कृत्कृत्य नित्यविकलमनिलयमेव साध्यो, जनेकातिको यथा विद्वद्व्यत्ययः ३३३ ।
 प्रमेयवादाकारपरिहारा प्रमेयत्वमनित्येति वचने, वना उच्यते ३३३ । स्वतः ३३३ ।
 प्रस्तुतप्रमेयस्य प्रवेक्षत प्रमेयान्तरात्प्रमाणितया, धयवा प्रतिपत्तिरिति आशयः सम्यक्त्व-
 नुदानमित्यर्थः, उदेष दोष इति । निम्ह—अज्ञानेना पदगतत्वान्तरं च एव द्वे ३३३ । ३३३ ।
 नसाधनधर्मव्यतिरेकं वस्तुप्रकृत्यात् पद्य, तस्य दोषः—अत्राभिप्रायः ३३३ । यथाऽप्यतिरेक-
 अत्र शब्देऽभावणत्वं प्रमाणपरिच्छिन्नमिति ॥ २३५ ॥

एते दोषा अनुयोगस्याः, अनुयोगस्य यत्नतोऽर्पय्य भवति, २३३ तानुयोगस्य मे-
 तानुयोगमाह—

अनुकम्पासद्ब्रह्मभयकारुण्यलज्जागौरवाधर्मधर्मविषयं करिष्यति कृत-
मिति बुद्धिविषयश्च दानम् ॥ २३० ॥

- अनुकम्पेति, अनुकम्पा-रूपा तथा दान हीनानावविषयमनुकम्पादानम्, अनुकम्पातो यद्दानं
तदनुकम्पैव, उपपत्त्यात्, उच्यते 'कृपणेऽनाध्वरिद्रे व्यसनप्राप्ते च रोगशोकहृते । यद्दीयते कृपाय-
५ मनुकम्पा तद्ब्रह्मदानम्' इति । सद्ब्रह्मण सद्ब्रह्म-व्यसनादौ सहायकरण तदर्थं वात संभद्रदानम्, यद्वा
अभेदादानमपि समग्र उच्यते, आह च 'अभ्युदये व्यसने वा यदिक्रिष्यिहीयते सहायार्थम् । तत्सद्ब्रह्म-
तोऽभिमत मुनिभिर्दानं न मोक्षाय ॥' इति, भयाद्यदान तद्भयदानम्, भयनिमित्ताद्वा दानमपि भय-
मुपचारात्, उच्यते 'राजारक्षपुरोहितमधुसूतमावस्यदण्डपाशेषु च । यद्दीयते भयाथांचतद्भयदानं बुधे-
१० ष्ठेयम् ॥' इति, कारुण्य-शोचनेन पुत्रवियोगादिनितेन तदीयस्यापि तत्प्रादेः स जमान्तरे सुखितो
१० भवतिरिति वासनातोऽप्यस्य वा यद्दानं तत्कारुण्यदानं कारुण्यन्यत्वाद्वा दानमपि कारुण्यमुपचारात्,
लज्जया द्विया दानं यत्तद्ब्रह्मदानम्, उच्यते 'अभ्यर्थितं परेण तु यद्दानं जनसमूहमभ्यगतः । पर-
चित्तरक्षणार्थं लज्जावास्तद्ब्रह्मदानम् ॥' इति । गौरवेण-गर्वेण यद्दीयते तद्गौरवदानम्, उच्यते 'नटा-
चैमुष्टिकेभ्यो दानं सन्ध्याय-पुमिनेभ्यः । यद्दीयते यशोऽयं गर्वेण तु तद्ब्रह्मदानम् ॥' इति, अधर्म-
पोषक दानमधर्मदानम्, अधर्मकारणाद्वाऽधर्म एवेति, उच्यते 'हिंसादृष्टयोर्यौघतपरदारपरिमहमस-
१५ कैभ्यः । यद्दीयते हि तेषां तज्जानीयादधर्माय ॥' इति, धर्मकारणं यत्तद्धर्मद्वारा धर्म एव वा, उच्यते
'समहणमणिमुक्तेभ्यो यद्दानं दीयते मुपात्रेभ्यः । अक्षयमतुलमनतं तद्दानं भवति धर्माय ॥' इति,
करिष्यति कश्चनोपकारं भवामिति बुद्ध्या यद्दानं तत्करिष्यतीति दानमुच्यते । कृतं भवानेन तत्रयो-
जनमिति तत्रत्युपकारार्थं यद्दानं तत्कृतमिति, उच्यते 'दातव्यं कृतोपकारं दत्तं सद्ब्रह्मशो ममानेन ।
अहमपि ददामि किञ्चित्प्रत्युपकाराय तद्दानम् ॥' इति ॥ २३० ॥
- २० दानधर्मोऽपि सत्थितत्वात् प्रत्याख्यानधर्ममाह—

अनागतातिक्रान्तकोटीसहितनियंत्रितसाकारानाकारपरिमाणकृत-
निरवशेषसकेतकाङ्कारूपं प्रत्याख्यानम् ॥ २३१ ॥

- अनागतेति, प्रसारयानं निवृत्तिरित्यर्थः, अनागतकरणदानगत-पमुपणादायाचार्यादिवैध्या-
धृष्टकरणान्तरायसद्ब्रह्मादास्त एव तत्तत्प्रारणम् । अतिक्रान्तं जतीते पर्युपणादौ करणात् । कोटीभ्या
२५ एतस्य चतुर्थादेरुत्तविभागोऽपरस्य चतुर्थादेरेवारम्भविभाग इत्येव लक्षणभ्या सहित-युक्तं कोटीस-
हितं मिलितोभयप्रत्याख्यानकोटीभ्यादे करणमित्यर्थः । नितरा यत्रित नियंत्रित-प्रतिज्ञावतिनादौ
ग्लानरात्राचरयभावेऽपि नियमान् फलैव्यमिति हृदयम्, एतस्य प्रथमसहनमेवेति । आक्रियन्त
इत्याकारं प्रत्याख्यानपवादहेतवोऽनाभोगाद्या, तै सहितम् । अविद्यमाना आकारा-सहस्राराद्यो
प्रिययोजनत्वात् प्रतिपन्नुपमित्सदनाकारम्, तत्राप्यनाभोगसहस्राकारायाकारो स्याताम्, सुखेऽनु-
३० स्यात्प्रक्षेपसम्भवात् । परिमाणं सख्यानं दत्तिकपल्युद्बुद्धिभादीनां कृतं यस्मिन्नपरिमाणकृतम् ।
निगमत्वदोषमपि अस्याल्पमज्ञानाद्यादात्तजतं यस्माच्चन्निरवशेषं निरवशेषं वा सर्वमज्ञानादि तद्विषय-

स्वान्निवशेषमिति । केतन केतधिहमङ्गुष्ठमुष्टिप्रधिगृह्यादिक स एव केवळ तत्सहित सकेतकम् ।
अद्धा काल पौरुषादिकालमानमाश्रित्येति भाव ॥ २३१ ॥

प्रत्यारव्यानस्य साधुसामाचारीत्वादन्यामपि सामाचारिं निरूपयति—

**इच्छामिथ्यातथाकारावश्यकीनेपेधिम्यापृच्छनाप्रतिपृच्छाछन्दनानि-
मंत्रणोपसम्पदः सामाचार्यः ॥ २३२ ॥**

इच्छेति, सज्यवहार सामाचारी, इच्छासर वलाभियोगमन्तरेण करणम्, इच्छापूजक
करण न वलाभियोगपूर्वकमित्यर्थः । मिथ्याकारो मिथ्याक्रिया तथा च समययोगे वितथाकरणे विदि-
तनिवचनसारा साधवस्तस्मिन्वायैतद्व्यप्रदर्शनात् मिथ्याकार कुर्वते मिथ्याक्रियेयमिति । तथाकरण
तथाकारः स च सूत्रप्रश्नादिगोचरः यथा भवद्विरुक्त तथैवेदमित्येवस्वल्पः, अथञ्च पुरुपरिशेषवि-
षय एव प्रयोक्तव्य । अवश्यकर्त्तव्यैर्व्योर्निष्पन्नाऽऽवश्यकी, एतत्प्रयोग आश्रयात्निर्गच्छत आवश्य-10
कयोगयुक्तस्य साधोर्भवति । नेपेधिकी—व्यापारान्तरनिपेधेरुपा, प्रयोगत्रासा आश्रये प्रविशत इति ।
आपृच्छनमापृच्छा सा विहारभूमिगमनादियु प्रयोननेषु गुरो कार्या । प्रतिपृच्छा—प्रतिप्रश्न, सा च
प्राप्तियुक्तेनापि करणकाले कार्या पूर्ण निषिद्धेन वा प्रयोजनतत्त्वदेव कर्तुंशक्तेनेति । छन्दना प्राग्गृहीते-
नाशनादिना कार्या । निमंत्रणा—जगृहीतेनैनाशनादिना भवद्भवमहमशनादिकमानयान्येवम्भूता । उप-
सम्पत्—इतो भवदीयोऽहमित्यभ्युपगम सा च ज्ञानदर्शनचारित्रार्थःशान्निधा, तत्र ज्ञानोपसम्पत् 15
सूत्रार्थयो पूर्वगृहीतयो स्थिरीकरणार्थं तथा विदुदितसन्धानार्थं तथा प्रथमतो प्रहणार्थं उपसम्पद्यते
दर्शनोपसम्पदप्येव किंतु दर्शनप्रभावकसम्मलादि शाल्वविषया, चारित्र्योपसम्पद्य धैर्यावृत्त्यकरणार्थं
क्षपणार्थञ्चोपसम्पद्यमानस्येति ॥ २३२ ॥

दर्शनविषयाप्युपसम्पद्भवति तच्च दर्शन सरागसम्यग्दर्शनमपीति तन्निरूपयति—

**निसर्गोपदेशाज्ञासूत्रवीजाधिगमविस्तारक्रियासंक्षेपधर्मरुचयः सराग-20
सम्यग्दर्शनानि ॥ २३३ ॥**

निसर्गंति, सरागस्य—अनुपशान्तानीणमोहस्य यत्सम्यग्दर्शन तत्त्वायंरुद्रान वचनम् । तत्र
निसर्ग—स्वभावस्तेन रुचि—तत्त्वाभिलाषरूपाऽस्येति निसर्गतो रचिरिति वा निसर्गरुचि, यो हि
जातिस्मरणप्रतिभादिरूपया समत्याऽवगतान् सद्गुतान् जीवादिपदार्थान् श्रद्धधाति स निसर्गरुचिः ।
उपदेशो शुर्वादिना फयनम्, तेन रुचिर्यस्येत्युपदेशरुचि, यो हि जिनोक्तानेव जीवादीनर्थान् शीघ्र-25
रक्षिष्यादितोपदिष्टान् धदत्ते स उपदेशरुचि । आज्ञा—सबद्धवचन, तयारुचियस्य स तथा, यो हि
प्रवतुपागद्वेषमिथ्याज्ञानतयाऽऽचार्यादीनामाज्ञयैव कुप्रहाभावाब्जीवादि तथेति रोचते मापतुपादियत् स
आज्ञारुचिः । सूत्रेण रुचिर्यस्य स सूत्ररुचि, यो हि सूत्रागममधीयानस्तेनाराज्ञप्रविष्टादिना सम्यक्त्व
लभते गोविन्दवाचकवत् स सूत्ररुचिः बीजमित्त्र बीज यदेकमप्यनेकार्यप्रतिशोभोत्पादक पचस्तेन
रुचिर्यस्य स बीजरुचि, यस्य श्लेकेनापि जीवादिना पदेनावगतेनानेकेषु पदार्थेषु रुचिर्येति स बीज 30

रुचि । येन ह्याचारादिक ध्रुवमर्थतोऽधिगत भवति सोऽभिगमरुचिः । विस्तारो व्यास , ततो रुचि-
 र्यस्य स , येन हि धर्मास्त्रिणायाविद्वन्व्याणा सवपर्यायाः सर्वार्थप्रमाणैर्ज्ञाता भवन्ति स विस्ताररुचिः,
 ज्ञानानुसारिरुचित्वान् । क्रियानुष्ठा तत्र रुचिर्यस्य, यस्य दर्शनाद्याचारानुष्ठाने भावतो रुचिरस्ति स
 क्रियारुचिः । सन्नेपः समहः तत्र रुचिर्यस्य, जो ह्यप्रतिपन्नकपिलादिदर्शनो जिप्रवचनानभिपन्न सक्षे-
 पेणैव चिच्छातिपुत्रवदुपशमादिपदत्रयेण तत्ररुचिमयाप्रोति स सक्षेपरुचिः । धर्मं ध्रुवाशौ रुचिर्यस्य,
 यो हि धर्मास्त्रिकाय ध्रुवधम चारित्रधर्म च जितोक्त श्रद्धत्ते स धर्मरुचिरिति ॥ २३३ ॥

अथञ्च सम्यग्दृष्टिर्दशानामपि सञ्ज्ञाना क्रमेण व्यवच्छेद करोतीति ता आह—

आहारभयमैथुनपरिग्रहक्रोधमानमायालोभलोकौघाः संज्ञाः ॥२३४॥

आहारेति, सञ्ज्ञान सज्ञा, आभोग इत्यत्र , मनोविज्ञानमित्यत्रे, सञ्ज्ञायते वा आहाराद्यर्थी
 10 जीवोऽनयेति सज्ञा वेदनीयमोहनीयोदया त्रया ज्ञानदर्शनावरणक्षयोपशमाश्रया च विचित्रा आहारादि-
 प्राप्तये क्रियैवेत्यर्थ , सा चोपाधिभेदाद्विद्यमाना दशप्रकार भवतीति, तत्र छुट्टेदनीयोदयात्कयलापा-
 हारार्थं पुद्गलोपादानक्रियैव सञ्ज्ञायतेऽनयेति आहारसज्ञा, भयवेदनीयोदयाद्भयोद्धातस्य दृष्टिवदनवि-
 काररोमात्त्रोद्भेदादित्रियैव सञ्ज्ञायतेऽनयेति भयसज्ञा, पुषेदायुदयामैथुनाय क्वाद्यन्नालोकनप्रसन्न-
 वदनस्वमितोहवेषुप्रभृतिदक्षणा च क्रियैव सञ्ज्ञायतेऽनयेति मैथुनसज्ञा, लोभोदयात् प्रधानभव-
 15 कारणान्निष्पन्नपूर्विका सचित्तेतरद्रव्योपादानक्रिया च सञ्ज्ञायतेऽनयेति परिग्रहसज्ञा, प्रोयोदयात्दावेष्ट-
 गर्भां प्ररुद्धमुत्तनयनदन्तच्छब्देष्टैव सञ्ज्ञायतेऽनयेति क्रोधसज्ञा, मानोदयाद्दृष्टाराधिकोत्सेकादिपरिण-
 तिरेव सञ्ज्ञायतेऽनयेति मानसज्ञा, मायोदयेनाशुभसङ्क्षेपादनुत्सम्भापणादिक्रियैव सञ्ज्ञायतेऽनयेति
 20 मायासंज्ञा, लोभोदयाद्दालसत्त्वात् वलात्सचित्तेतरद्रव्यप्रार्थनैव सञ्ज्ञायतेऽनयेति लोभसंज्ञा, मतिज्ञाना-
 धावरणक्षयोपशमाऽच्छन्दार्थगोचरा सामाजावनेोधक्रियैव सञ्ज्ञायतेऽनयेत्योपसज्ञा, तद्विज्ञोपाचमोघ-
 30 क्रियैव सञ्ज्ञायतेऽनयेति लोकसज्ञा, तत्रश्लोचसज्ञादर्शनेोपयोग , लोकसज्ञा ज्ञानोपयोग इति ॥ २३४ ॥

सद्भावतो व्यवस्थाव तोऽपि भवन्तीति सामान्येन धर्मं निरूपयति—

ग्रामनगरराष्ट्रपाखण्डकुलगणसघश्रुतचारित्रास्तिकाया धर्माः ॥२३५॥

ग्रामेति, जनपदाश्रया ग्रामास्त्रेया तेषु वा धम —समाचारो व्यवस्थेति ग्रामधर्मा, स प्रति-
 ग्राम भिन्न , अथवा ग्राम इन्द्रियग्रामो रूढस्वधर्मा विषयाभिलाषः । नगरधर्मो नगराचारः सोऽपि
 25 प्रतिनगरे प्रायो भिन्न एव, राष्ट्रधर्मो देशाचार , पाण्डुधर्म पाण्डुगणनामाचार , कुलधर्म —उमादि-
 कुलाचार , अथवा कुल चाद्रादिकमार्हवाना गच्छसमुद्गात्मक तस्य धर्मं सामाचारी, गणधर्मो
 महादिगणव्यवस्था, जैनानां वा कुलसमुदायो गण क्रोटिकादिस्वधर्मं तस्सामाचारी, सघधर्मो गोष्ठी-
 समाचार , जाईवाना वा गणसमुदायरूपध्रतुर्वर्णो वा सघस्वधर्मस्वस्समाचार , ध्रुवमेवाचारादिक
 30 दुर्गतिप्रपञ्चजीवधारणाधर्मः ध्रुवधर्मं , चयसिद्धीकरणधारित्र वदेव धर्मेश्वारिधर्मः, अस्तय प्रवेशा-
 40 लोपां कायो राक्षिरस्त्रिकायः स एव धर्मं , गतिपर्याये जीवपुद्गलयोर्धारणादिव्यस्तिकायधर्म इति ॥२३५॥

सोऽयं धर्मः स्वविरैः कृतो भवतीति ज्ञानाह—

ग्रामनगरराष्ट्रप्रशास्त्रकुलगणसंघजातिश्रुतपर्यायसम्बन्धिनः स्ववि-
राः ॥ २३६ ॥

ग्रामेति, दुर्व्यवहित जन सन्मार्गे स्थापयन्ति—स्विरिदुर्न्वीति स्वविरा, तत्र यं ग्रामनगर-
राष्ट्रेषु व्यवस्थाकारिणो बुद्धिमन्त आदेश्याः प्रभविष्णवस्ते तत्तत्स्वविरा, प्रशासति सिद्धयन्ति ये तेऽ
प्रशास्त्रार—धर्मोपदेशका, ते च स्वविराः । कुलस्य गणस्य सद्यस्त्व च लौकिकस्य लोकोत्तरस्य च ये
व्यवस्थाकारिण उद्भूतश्च निग्राहका स्वविरास्ते तथा । पश्चिधर्मप्रमाणजन्मपर्याया जातिस्वविरा ।
समवायायचक्षुधारिण उर्वस्वविरा विंशतिवर्षप्रमाणप्रत्रयापर्यायजन्त पर्यायस्वविरा इति ॥ २३६ ॥

ग्रामस्वविरादयं ससारिण इति तत्त्ववायवितिशेषानाह—

वालक्रीडामन्दबलप्रज्ञाहायनीप्रपञ्चाप्राग्भारामुद्गुलीदायनीभेदा-10

दशा ॥ २३७ ॥

घालेति, यत्र काले मनुष्याणां वर्षशतमायुं स कालो वर्षशतायुष्कः, तत्र यं पुरुषः सोऽ-
प्युपचारद्वर्षशतायुष्को मुख्यवृत्त्या वर्षशतायुषि पुरुषे गृह्यमाणे पूर्वकोट्यायुष्कपुरुषकाले वर्षशतायुष
पुरुषस्य क्वचित्कुमारस्वेऽपि घालादिदशादशकृष्णमाप्ति। स्वात्, न चैवम्, तत, उपचार एव युक्त,
वर्षदशकप्रमाणाः कालकृता अवस्था दशा, वर्षशतायुषेऽपि विशिष्टवर्षदशकालानुतोषान्, विशिष्ट-15
तरत्वञ्च वर्षदशकप्रमाणत्वान्, अन्यथा पूर्वकोट्यायुषोऽपि घालाद्या दशावस्था भवन्त्येव, केवल दश-
वर्षप्रमाणा न भवन्ति, बहुवर्षा वा अल्पवर्षा वा स्युरिति । तत्र घालत्येवमवस्था धर्मधर्मिणोर्भेदा
द्वाला जातमात्रस्य जन्मो प्रथमा दशा सुपदु, यानामत्यन्तविज्ञानानामावात् । क्रीडाप्रयाना दशा क्रीडा
द्वितीया कामभोगेषु तीव्रमहायुदयात् । विशिष्टबलमुद्रिकाद्येवदर्शनात्समर्थो भोगानुभूतावेव च समर्थ
यस्मान्नस्याया सा मन्दा तृतीया भोगोपार्जने मन्दत्वात् । यस्या पुरुषस्य बल भवति सा घटयोगा 20
द्वाला चतुर्था बलदर्शनसामर्थ्यात् । ईप्सितार्थसम्पादनविषयाया, कुटुम्बाभिवृद्धिविषयाया वा सुद्वैयोगा-
दशापि प्रसा पञ्चमी, हापयति इन्द्रियाण्यपटूनि करोति यस्या दशाया सा हायनी षष्ठी, कामेषु विरज-
नाविन्द्रियाणां क्षीणशक्तित्वाच्च । प्रपञ्चयति-ससयत्तारोग्यादिति प्रपञ्चा सप्तमी रोगनालोन्मूलेः, ग्राम्भारं
ईपदवनत मात्र यस्या भवति सा ग्राम्भार अष्टमी सञ्चितवलिचर्मत्वान्, मोचन—मुह् जरायश्चक्षी-
समाधान्तशरीरगृहस्य जीवस्य सुच प्रति सुस यस्या सा मुद्गुली नबनी, शाययति निद्रावन्त करोति 25
यस्या सा शायनी दशमी हीनभित्तस्वरत्याहीनत्वानुर्वलत्वाच्चेति ॥ २३७ ॥

अथ मद्गुलरूप भगवन्त महावीरं विप्रविषाठाय सत्त्वं दशाऽऽध्वर्याण्याह—

उपसर्गगर्भहरणद्वितीयाभिव्यपर्षत्कृष्णावरकंकागमनचन्द्रसूर्यावतरण-
हरिवंशकुलोत्पत्तिचमरोत्पाताष्टशतसिद्धासंयतपूजा आश्वर्याणि ॥ २३८ ॥

उपसर्गेति, आ-विस्मयतश्चर्यन्तेऽवगम्यन्ते इत्याश्चर्याण्यद्भुतानि, तत्रोपसृज्यते क्षिप्यते
 व्याच्यते प्राणी धर्मादेभिरित्युपसर्गा देवादिदृष्टोपपन्ना, ते च भगवतो महावीरस्य लक्ष्म्यकाले कैव-
 लकाले च नराभरतिर्यक्त्वा अभूवन्, इदञ्च किल न कदाचिद्भूतपूर्वं तीर्थकरादि अनुत्तरपुण्यसम्भा-
 तया नोपमगभाननमपि तु सकलनराभरतिरश्वा सकारादिस्थानमेवेति अनन्तकालभावययमर्थो लोकै-
 ष्ट्भूतभूत इति । गर्भस्य-उदरसत्त्वस्य हरण-उत्पन्नान्तरसकामण गभहरणम्, एतदपि तीर्थकरापेक्ष-
 याऽभूतपूर्वं सङ्गवतो महावीरस्य जातम्, पुरद्वारादिष्टेन हरिणेगमेपिदेवेन देवानन्दामिधानम्राड-
 ण्युद्वारात्रिंशलाभिधानाया रात्रपत्न्या उदरे सङ्गमणात्, एतदप्यन तकालभावितावाश्चर्यमेवेति । स्त्री
 योपित्, तस्यास्तीर्थकरत्वेनोत्पन्नाया तीर्थ द्वाद्दशस्र्ग सद्गो वा, तीर्थ द्वि पुरुषसिंहा पुरुषवरगन्धद-
 स्तिनस्त्रिभुवनेऽप्यग्याहृतप्रभुभावा प्रवर्त्तयन्ति, इह त्ववसर्पिण्या सिधिलानगरीपतेः कुम्भकराजस्य
 दुहिता मह्यभिधाना षकोनविंशतिलमतीर्थकरस्थानोत्पन्ना तीर्थ प्रवर्त्तितवतीस्त्रन त्कालजातत्वावदस्य
 भावसाश्चर्येतेति । चारित्रधर्म्यायोग्या पर्यन्त-तीर्थकरसमवसरणश्रोतृलोकः अभव्यपर्यन्त, श्रूयते हि
 भगवतो यद्गमानस्य जृम्भिकग्रामनगराद्द्विहृत्पत्रकेवलस्य तदनंतर मिलितचतुर्विधेवगनिकायविर-
 चितसमवसरणस्य भक्तिदुत्तुह्लाकृष्टसमायातानेकरामरविशिष्टतिरश्वा स्वस्वभापातुसारिणाऽतिमनो-
 हारिणा महाश्पनिना कल्पपरिपालनायैव धमकया बभूव, यतो न केनापि तत्र विरति, प्रतिपन्ना, न
 15 चैतत्तीर्थकृतः कस्यापि भूतपूर्वमितीदमाश्चर्यम् । कृष्णस्य नवमवासुदेवस्यावरकङ्का-राजधानी गति-
 विपया जातेति अजातपूषत्वाद्वाश्चर्यम्, श्रूयते हि पाण्डवभार्यो द्रौपदी धातकीखण्डभरतक्षेत्रापर-
 ककरात्रपत्नीनियसिपयराजेन देवसामर्थ्येनापहृता, द्वारकावतीवास्तव्यश्च कृष्णो वासुदेवो नारदा-
 दुपलभ्यतवृत्तः समाराधितसुक्षिताभिधानलक्षणसमुद्राधिपतिर्वैव पञ्चमि पाण्डवै सह द्वियोजनलक्ष-
 प्रमाण जलधिमतियन्ध पद्मराज रणविमर्देन विजित्य द्रौपदीमानीतवान्, तत्र च वपिलवासुदेवो मुनि-
 20 सुप्रवृत्तिनालक्ष्णवासुदेवागमनवार्त्तमुपलभ्य स बहुमान कृष्णदर्शनार्थमागतः, कृष्णश्च तदा समुद्रमु-
 ह्ययति ग्ग ततस्ते पाञ्चनयः पूरित कृष्णेनापि तथैव ततः परस्परसङ्घर्षद्वन्द्ववणमजायतेति । भा-
 वतो महावीरस्य धन्दार्थमवतरणनाशात्समवसरणभूम्या च त्रसूर्ययोः शाश्वतविमानोपेतयो बभू-
 वेदमप्याश्चर्यमेवेति । हरे पुरुषविशेषस्य वक्षःपुत्रपौत्रादिपरम्परा हरिवश तल्लक्षण यत्कूल तस्यो-
 सत्तिः, इल शनेकथा जतो हरिवशेन विशिष्यते, एतदप्याश्चर्यमेवेति, श्रूयते हि भरतक्षेत्रापेक्षया
 25 यद्वृत्तीय हरिवर्षाण्य सिधुनकक्षेत्र तव केनापि पूर्वत्रिरोधिना व्यन्तरयुरेण सिधुनकमेक भरतक्षेत्रे क्षित
 वेऽ पुण्यानुभावाद्वाग्य प्राप्त ततो हरिपर्यजातहरिनाम्नः पुरुपायो वक्षः स तथेति । चमरस्य-असुर-
 कुमरराजस्योत्पत्तनमूर्ध्वगमन चमरोत्पातः सोऽप्याकस्मिक्त्वादाश्चर्यम्, श्रूयते हि चमरचञ्चाराज-
 धानीगिवासी पनरेद्रोऽभिनवोत्पन्नः सञ्चूर्णमवधिनाऽऽलोकायामात्, ततः स्वशीर्षोपरि सौधर्मव्य-
 षस्थि चक्र इदम्, यतो मत्स्यप्लाव शकतिरस्काराहितमतिरिहागत्य भगवन्त महावीर उन्नस्यावस्य-
 30 नेऽपराधिकं प्रतिभो प्रतिपन्न सुमामरनगरोद्यानवर्तिन समदुमान प्रणम्य भगवत्स्वत्पादपकज मे शरण-
 नरिपरत्रित्येति विकस्य विरचितपोरुत्पो लक्ष्योजनमानशरीर परिपरन्न प्रहरण परितो ध्रामया
 गर्भेभारश्रोतव्यं वैशाखासयम् इत्यश्रुत्, सौधमोवसकविमानवेदिपायां पाद्व्यासं कृत्वा शक्रमाक्रो-

इत्यामास, शक्रोऽपि कोपाज्जावस्वमानस्काररुक्तरत्स्फुलिङ्गशतसमाकुल कुलिश त प्रति मुमोच, स च
 इत्यात् प्रतिनिवृत्य भगवत्पादौ शरण प्रपेदे, शक्रोऽप्यत्रविमानानगवततद्भवतिकरस्तीर्थकरशावनाभयात्
 ग्रीध्रमागत्य वज्रमुपसङ्ग्रहार, वभाण च मुक्तोऽस्यहो भगवतः प्रसादान्नास्ति मत्तस्ते भयमिति ।
 गप्ताभिरधिक शतमष्टशत तच्च ते सिद्धाश्च-निर्वृताः अष्टशतसिद्धा, इदमप्यनन्तकालनावमित्याश्चर्यमिति,
 असयता असयमवन्त आरम्भपरिग्रहप्रसक्ता अत्रह्यचारिणस्तेषु पूजा सत्कारः, सर्वदा दि किञ्च ४
 उयता एव पूजार्हाः, अस्वान्वयसर्पिण्या विपरीत जावमित्याश्चर्यमिति ॥ २३८ ॥

स्थानाङ्गजलधिमध्याद्विमला मुक्ताः समुद्धृता एताः ।
 नून बालमतीना मानसमोदं वितन्वन्तु ॥

इति श्रीतपोगच्छनमोमणिश्रीमद्विजयानन्दसूरीश्वरपट्टालद्वारश्रीमद्विजय-
 कर्मलसूरीश्वरचरणनलिनविन्यस्तामकिभरेण तत्पट्टधरेण विजय-
 लब्धिसूरीणा सङ्कलितायां सूत्रार्थमुक्तावल्यां स्थानाङ्ग-
 लक्षणा चतुर्था मुक्तासरिका वृत्ता ।

अथ समवायमुक्तासरिका ।

अथ समवायद्वयस्य सारार्थमाख्यातुमाह—

उक्तो जीवादीनामेकत्वादिक्रमः ॥ १ ॥

उक्तेति, स्थानाद्धारवर्णनावसर इति शेषः, कथञ्चिदात्मा एक प्रवेशार्थतयाऽसख्यात-
 5 प्रवेशोऽपि प्रतिक्षण पूर्वस्वभावत्यागपरस्वभावग्रहणयोगानन्तभेदोऽपि द्रव्यार्थतया फालत्रयानुगामिचै-
 तन्यमात्रापेक्षया एकः, अजीवोऽपि प्रवेशार्थतया सख्येयासरवेयानन्तप्रदेशोऽपि तथाविधैकपरिणाम-
 रूपद्रव्यार्थपेक्षया एकः, एव दण्डक्रियादीनामप्येकरूपत्वं त्रसख्यावरविभेदेन द्वैविभ्याद्विषमप्युक्तमेव,
 अत्र च यदनुक्तं तेषामेवात्र किञ्चित्समवाय क्रियत इति भावः ॥ १ ॥

जीवाद्याद्यमूत्र क्षेत्रमवलम्ब्याह—

10 जम्बूद्वीपाप्रतिष्ठाननरकपालकविमानमहाविमानानि एकयोजनशत-
 सहस्रमानानि ॥ २ ॥

जम्बूद्वीपेति, जम्बूवा सुदर्शनापरनाड्याऽनाहतदेवावासभूतयोपलक्षितो द्वीपो जम्बूप्रधानो
 या द्वीपः सर्वद्वीपानां धातरीरण्डादीनां सर्वसमुद्राणां लवणोदादीनां सर्वात्मनाऽभ्यन्तरः सकलति-
 यंग्लोक्तमभ्यवर्त्ती आयात्नेन विष्कम्भेन च योजनशतसहस्रप्रमाणं जम्बूद्वीपानां बहुत्वेऽपि वक्त-
 15 मात्र एव एवेत्यह । अप्रतिष्ठाननरकः सप्तमनरकपृथिवीरूपं पञ्चानां फालादीनां नरफावासानां मध्य-
 वर्धो नरफावासः, यत्र महारम्भाः कुट्टम्विनो चक्रवर्त्तिनो चासुवेवाः तदुलभत्सप्रभृतयो माण्ड-
 लिको राजानश्चाविमयेन गच्छति सोऽपि आयामविष्कम्भव एव योजनशतसहस्रमानं, पालकं यान-
 विमानं सौधमं द्रसम्यभ्याभियोगिकपालराभिधानदेवकृतं वैक्रियं पारियानिकमिति यदुच्यते, इदमपि
 वाचमानम् तथा सर्वार्थसिद्धमहाविमानमपि तावमानमिति ॥ २ ॥

20 ज्योतिष्काश्रयेणाह—

आर्द्राचित्रास्वातय एकैका ॥ ३ ॥

आर्द्रेति, नक्षत्राण्यष्टाविंशतिः, अभिजिदादी युत्तरापाठापर्यवसानानि, सर्वेषां चालविज्ञेया-
 पामादौ च द्रयोगमधिष्ठिताभिजिन्नक्षत्रस्य प्रवर्तमानत्वात्, सर्वेषामपि हि सुपमसुयस्मादिरूपाणां
 चाङ्गविज्ञेयपामादियुगम्, वक्ष्यं चारि श्रावणे मासि बहुलपक्षे प्रतिपदि त्रिंशो चालवकरणेऽभिजिति
 25 नक्षत्रे पन्त्रेण सह योगमुपागच्छति, यवानि सवाणि नक्षत्राणि प्रत्येकं द्वे द्वे, वारकापेक्षया तु आर्द्राद्वयः
 मूरोन्न पदेकाः त्रिवारा अधिनी भरणी च, पद्वारा कृत्तिका, रोहिणी पञ्चवारा, मृगशिरा त्रिवारा,
 पञ्चवारा पुनर्वसु, त्रिजघ्न पुष्या, आश्लेषा पद्वारा, सप्तवारा मघा, फाल्गुनीद्वयमपि द्वि द्वि वारकम्,
 चत्वारस्य दद्या विज्ञास्या च, चतुष्टवार अनुवाधा, त्रिवारा ज्येष्ठा, एकादशवारा मूला, चतुष्टवार

पूर्वापादा उत्तरापादा च, त्रिवारा अभिजित् श्रवणा च, धनिष्ठा पत्रवारा शतवारा शतभिषा द्विवारा
पूर्वाशोष्ठपदा उत्तराशोष्ठपदा च द्वाविंशतिवारा रेवतीति ॥ ३ ॥

नक्षत्राणां देवविशेषत्वात् देवानां स्थितिविशेषानाचष्टे—

**एकपल्योपमस्थितयः रत्नप्रभानैरयिका असुरकुमाराश्चमरमलिवर्ज-
भवनवासिनोऽसंख्येयवर्षायुस्संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका असुर्येयवर्षायु-
ष्कगर्भव्युत्क्रान्तिकसंज्ञिमनुष्याः वानव्यन्तरदेवाः सौधर्मकल्पदेवा ईशान-
कल्पदेवाश्च ॥ ४ ॥**

एकेति, एक पल्योपम स्थितिर्योपान्ते, केचन नैरयिनाः रत्नप्रभापृथिव्यामेकपल्योपमस्थितयो
पर्यन्ते सा च चतुर्थे प्रसारे मध्यमाऽवसेया उत्कर्षणैषा स्थितिस्तु एक सागरोपमम् । असुरकुमाराणा-
न्तुत्कर्षण स्थिति साधिकमेक सागरोपमम् । असुरकुमारेन्द्रवर्नितानां भवनवासिनां देवानां केपाचिन् 10
मध्यमा एकपल्योपम स्थिति, उत्कृष्टा तु देशोने द्वे पल्योपमे तथाविधतिर्यग्योनिकानामेक पल्योपम
स्थिति सा च हेमवतैरण्यवतवर्षयोःरुत्पत्तानां विद्वेया वानव्यन्तरा अपि देवा एव प्राज्ञा, न तु
द्वैव्यस्तासामर्षपल्योपमस्थितित्वात् सौधर्मं कल्पे देवशब्देन देवा देव्यश्च गृहीता, सौधर्मं हि पल्यो-
पमाद्धीतरा स्थितिर्जघन्यतोऽपि नास्ति, इयञ्च प्रथमप्रसारे जघन्याऽवसेया । ईशानकल्पदेया इत्य-
त्रापि देवा देव्यश्च माया तत्र हि सातिरेकपल्योपमाद्या अपन्यतः स्थितिरैव नास्ति ॥ ४ ॥ 15

तथा—

द्वित्रिपल्योपमस्थितिका अपि ॥ ५ ॥

द्वीति, रत्नप्रभाया नैरयिकाणां द्विपल्योपमास्थितिर्युत्तुर्प्रसारे मध्यमा असुरेन्द्रवर्नमवावा-
सिना द्वे देशोने पल्योपमे स्थितिरौदीच्यनागकुमारादीनाञ्छ्रित्य तथाविधतिर्यगा मनुष्याणाञ्च इरिवर्षे-
रन्यकवर्षजन्मना द्विपल्योपमा स्थितिरिति एवमन्यत्रापि भाष्यम् । रत्नप्रभानारकाणां असुरकुमाराणां 20
सौधर्मेशानकल्पदेवानान्तु त्रिचतु पञ्चपदसत्ताष्टनवादिपल्योपमानि स्थितयः ॥ ५ ॥

स्थित्यनुसारेण देवानामुच्छ्वासादीनाह—

**यावत्सागरोपमस्थितिकस्य देवस्य तावद्धर्मासैपूच्छ्वासस्तावद्धर्षस-
हस्रैराहारः ॥ ६ ॥**

यावदिति, यथा ये देवा सागराविलोकद्विवावसान विमानमासाद्य देवदेवेनोत्पन्ना न तु 25
देवीत्वेन तासां सागरोपमस्थितेरसम्भवात् तेषां देवानामेक सागरोपम स्थिति विमानमेवस्मत्तमे
प्रसारे, येषाञ्चैकसागरोपम स्थिति ते देवा एकस्वार्थमासन्मान्ते उच्छ्वासन्ति नि, श्रत्नानि वा तेषानेकस्य
वर्षसहस्रस्थान्ते आहारापर्यमाहारपुद्गलानां महणमाभोगतो भवति अनाभोगवत् प्रतिसमरनेय प्रदस्य
विमहरावेरन्यत्र भवति । ये शुभादि सौधर्मोपवसकावसान विमानमासाद्य देवदेवेनोत्पन्नाः तेषामुत्कर्षे 30

सागरोपने स्थितिः । तथाविधानां द्वयोरर्धमामयोरन्ते उच्छ्वासादयः द्वयोर्धर्मसहस्रयोरन्ते आशर-
 ङ्गलग्रहणम् । ये देवा आभङ्गरादि चन्द्रोत्तरायतसकावसान विमानमासाद्य देवत्वेनोत्पन्नास्तेषामुल्क-
 ण श्रीणि सागरोपमाणि स्थितिः त्रयाणामर्धमासानामन्ते उच्छ्वासादयः त्रयाणां पर्यसहस्राणामन्ते
 माहारपुद्गलग्रहणम् । छद्मादि कृष्टगुत्तरायतसकावसान विमानमासाद्य ये देवत्वेनोत्पन्नास्तेषामुल्कणं
 वत्त्वादि सागरोपमाणि स्थितिः, तदनुसारेणोच्छ्वासादयः । वातसुनात्तादि वायुत्तरायतसकावसान
 विमानमासाद्य ये देवत्वेनोत्पन्नास्तेषामुल्कणं पञ्च सागरोपमाणि स्थितिः । स्वयम्भूस्यभूरमणादि
 वीरोत्तरायतसकावसान विमानमासाद्य देवत्वेनोत्पन्नानामुल्कणं पद सागरोपमाणि स्थितिः समसम-
 प्रमादि सनत्कुमारवतसकान्त विमाने देवत्वेनोत्पन्नानामुल्कणं सप्त सागरोपमाणि स्थितिः, अचि-
 र्चिमात्यादि अनुत्तरायतसकावसाने विमाने देवत्वेनोत्पन्नानामुल्कणं अष्ट सागरोपमाणि स्थितिः ।
 पञ्चसुपञ्चादि रुचिलोत्तरायतसकावसाने विमाने देवत्वेनोत्पन्नानामुल्कणं नव सागरोपमाणि स्थितिः,
 योपसुघोषादि ब्रह्मलोकावतसकावसाने विमाने देवत्वेनोत्पन्नानामुल्कणं दश सागरोपमाणि स्थितिः
 एवमपि भावनीयम् ॥ ६ ॥

चित्तसमाधिभन्तरेण विशिष्टदेवगलभावात्तत्स्थानायाह—

धर्मचिन्तास्वप्नदर्शनसंज्ञिज्ञानदेवदर्शनावधिज्ञानदर्शनमनःपर्यवकेत्र-

१५ लज्ञानदर्शनकेवलमरणानि दश चित्तसमाधिस्थानानि ॥ ७ ॥

धर्मचिन्तेति, चित्तस्य मनस समाधिः—समाधान प्रशान्तता तस्य स्थानानि-आश्रया भेदा
 या चित्तसमाधिस्थानानि, तपोविशेषयुतानां ज्ञानदर्शनचारित्र्यलक्षणसमाधिप्राप्तानां धर्मशुद्धिपान
 ध्यायमानानां साधूनां वृद्धाप्यतीतकालेऽसमुत्पन्नपूर्वाणि दशचित्तसमाधिस्थानानि भवन्तीति भावः । तत्र
 धर्मा नाम स्वभावः जीवाजीवद्र याणां तद्विषया चिन्ता-सत्य धर्मं ज्ञातुं किममी जीवाद्यो नित्याः उता-
 २० नित्याः, रूपिण उतारूपिण इत्यादिरूपा, अधया धर्मचिन्ता यथा सर्वे कुसमया अशोभना अनिर्वा-
 ह्याः पूर्वापरविरुद्धा, अतः सर्वधर्मेषु शोभनवरोऽयं धर्मो जिनप्रणीत इत्येव रूपा इत्येकम् । इयञ्च
 य कल्याणभानी तस्य साधोः पूर्वसिद्धीते कालेऽनुपजाता तदुत्साहे ह्यार्धपुद्गलपराधर्मान्ते कल्याण-
 स्वावश्यम्भावात्, अस्याश्च प्रयोजन परोत्तमस्वभावय धृतादि धा क्षपरिहत्या विज्ञाय प्रत्याख्यात-
 परिहत्या परिहारः । स्वप्नदर्शनं यथा भगवतो वर्धमानस्याग्निं प्रहत्यां प्रतिपादित स्वप्नफलम्, सर्वथा
 २५ निर्व्यभिचार तस्य भयनम्, अवश्यम्भावितो मुत्तयादेः गुभन्त्यप्रफलस्य अनुभवनाय साधो स्वप्नदर्शन
 सुपजायते, कन्याणसूचकवितथम्बप्रवर्णनाच्च चित्तसमाधिर्भवतीति द्वितीयं चित्तसमाधिस्थानम् । सञ्चि-
 ज्ञान-सञ्ज्ञान सञ्ज्ञा सा च यद्यपि हेतुवाददृष्टिवाददीर्घकालिकोपदेशभेदेन त्रमेण विकलेन्द्रियसम्य-
 दृष्टिसमनत्कसन्वत् धत्वात् त्रिधा भवति तथापीह दीर्घकालिकोपदेशसङ्घा माह्या, सा यस्मात्त्रिं स
 सञ्ज्ञी समनस्क तस्य ज्ञान सञ्ज्ञिज्ञानम्, तत्रेहाधिष्ठितसूत्रान्यथानुपपत्तेर्जातिस्मरणमेध, तस्य तदस-
 ३० सुत्पन्नपूर्वं पूरभवान् स्मृतुं ससुरपद्यते, स्मृतपूर्वभवस्य च सरेगात् समाधिकल्पयते इति समाधिस्थान-
 नेवम् गुहायम्, देवदर्शन-देवाहितस्य गुणित्वाद्दर्शनं ददति, तच्च तस्यासमुत्पन्नपूर्वं प्रधानपरिवारादि-

रूपा दिव्या देवद्विविदिष्टा शरीराभरणादिदीप्तिं उत्तमैः क्रियकरणादिप्रयाग दर्शयितु समुत्पद्यते, देवदर्शाभाषागमाधिषु श्रद्धानदादौ धर्म बहुमानश्च भवतीति तद्विचिन्तमाधिरिति देवदर्शन वित्तसमाधिस्थान चतुर्थम् । अथधिज्ञान तदपि तस्यासमुत्पन्नपूर्व मर्यादया नियतत्र शब्देन कालमावरूपेण लोकाज्ञानाय समुत्पद्यते तद्विचिन्तमाधिर्भवतीति पञ्चमम् । एवमवधिदर्शनमपीति षष्ठम् । मन पर्यचक्षानम्— तत्तस्यासमुत्पन्नपूर्व जर्घत्तीयद्वीपसमुद्रेषु सञ्चिता पञ्चेन्द्रियाणा पर्याप्तकाना सनोतवभावज्ञानाय ५ समुत्पद्यते इति सप्तमम् । केवलज्ञान तस्यासमुत्पन्नपूर्व लोपालोरस्वरूपवस्तुज्ञानाय समुत्पद्यते समाधि-भेदत्वाच्च केवलज्ञानस्य विचिन्तमाधिस्थानत्वा, इह चामनस्कृत्या केवलिनश्चित्त चैतन्यमवसेयमित्यष्टमम् । तथा केवलदर्शन नवमम् । केवलिनरण तस्यासमुत्पन्नपूर्व सचट्ट पप्रहाणाय भवेत्, इदं तु केवलिनरण नवात्तमसमाधिस्थानमेवेति दशममिति ॥ ७ ॥

अथ समाभ्यन्तरेण धावकप्रतिमानामभावात् ता आह—

10

दर्शनश्रावककृतत्रतकर्मसामायिकपौषधोपवासरात्रिपरिमाणप्रकटप्रकाशभुक्सचित्तारम्भप्रेष्योद्दिष्टभक्तपरिज्ञातश्रमणभूता एकादशोपासकप्रतिमा. ॥ ८ ॥

दर्शनश्रावकेति, ऋणान् ये उपासन्ते सेवन्ते ते उपासका — श्रावकास्तेषा प्रतिमा — प्रतिज्ञा अभिप्रहृष्टा उपासकप्रतिमा, सत्र दर्शन सम्यक्त्र प्रतिपत्र श्रावको दर्शनश्रावकः, प्रतिमाप्रकृतेः 15 ऽप्यत्र तद्वतोऽभिधानमभेदोपचारात्, परमुत्तराणि, सम्यग्दर्शनस्य शङ्कादिशाल्यरहितस्याणुवताविशुणविकलस्य योऽभ्युपगम मास यावत्, सा प्रतिमा प्रथमा, सम्यग्दर्शनादिप्रतिपत्तिश्चास्य पूर्वमप्यासीत् केवलमिह शकादिदोषरानाभियोगाद्यपवादवर्जितत्वेन तथाविधसम्यग्दर्शनाचारविशेषपालनाभ्युपगमेन च प्रतिमात्तम् । कृतप्रवर्तमानैरेणाणुत्रतादीना श्रवणज्ञानधाच्छाप्रतिपत्तिर्द्विमासपर्यन्त 20 कृत्वा स प्रतिपन्नदर्शन कृतप्रवर्तकमा, प्रतिपन्नाणुत्रतादिरिति भाव इतीय द्वितीया । कृतसामायिक 20 येन वैश्रव सावद्योगपरिवर्जननिरवद्ययोगासेवनस्यभाव सामायिक विहित स कृतसामायिक, तद्वेष प्रतिपन्नपौषधस्य दर्शनत्रतोपेतस्य प्रतिदिनमुभयसध्य मासत्रय यावत्सामायिककरणमिति तृतीया प्रतिमा । पौष—पुष्टिं धत्ते कुशलधर्माणा यदाहारत्यागादिकमनुष्ठान तत्पौषय तेषोपबसनम्—अवस्थान 25 अहोरात्र यावदिति पौषोपवास, बद्धा पौषध पचदिनमष्टम्यादि, तत्रोपवास — अभ्यर्चाः पौषोपवास इति, इय च्युत्यन्तिरेव, प्रवृत्तिस्त्रस्य शब्दस्य आहारशरीरसत्कारा ब्रह्मचर्यव्यापारपरिवर्जनेति, 25 तत्र कृतपौषधोपवास पौषधोपवासे निरत — अस्तक इत्यर्थ, एवविषभावस्य चतुर्थी प्रतिमा, अयमत्र भाव पूर्वप्रतिमात्रयोपेत जट्टमीचतुर्दशमावासापौषमासीत्प्राहारपौषधादि चतुर्विध पौषध प्रतिपद्यमानस्य चतुस्रो मासान् यावच्चतुर्था प्रतिमा भवतीति । तथा पञ्चमीप्रतिमायामष्टम्यादिषु पर्व- 30 स्वेन्द्रात्रिकप्रतिमाकारा भवति, तथा शेषदिनेषु कृतरात्रिपरिमाणे रात्रौ कृत स्त्रीणा तन्नोमाना वा परिमाण—प्रमाण येन तथाविध, दिवा तु ब्रह्मचारी, अत्रभाव दर्शनत्रतसामायिकाष्टम्यादि 30 पौषधोपेतस्य पर्वस्वेकरात्रिकप्रतिमाकारिणः शेषदिनेषु त्रिषा ब्रह्मचारीणो रात्रावन्नक्षत्रपरिमाणकृतोऽप्या-

स्वारात्रिमोजिनोऽयत्नकृच्छ्रस्य पञ्च मासान् यावत् पञ्चमी प्रतिमा भवति । प्रफटप्रकाशमुक्तं, न
 देशायामति किन्तु प्रकटे प्रकाशे दिवा अशनात्प्रभ्यवहरति, अयम्भावं प्रतिपद्मकोकानुष्ठानयुक्तस्य
 पद्मचारिण पण्मासान् यावत् पञ्चमी प्रतिमा भवतीति । मचित्तपरिज्ञात सचेतनाहारः परिज्ञात तत्स-
 रूपपरिज्ञानात् प्रत्याद्यातो येन स सचित्तपरिज्ञात, श्रावक, पूर्वोक्तप्रतिमापदानुष्ठानयुक्तस्य प्रासु-
 काहारस्य सप्त मासान् यावत्सप्तमी प्रतिमा भवतीति । आरम्भपरिज्ञान, आरम्भ पृथिव्यागुपमर्दन-
 लक्षण परिज्ञात तदैव प्रत्याद्यात येनासौ, समस्तपूर्वोक्तानुष्ठानयुक्तस्यारम्भवर्जनमष्टौ मासान्
 यावत्दष्टमीप्रतिमेति । प्रेष्यपरिज्ञातः, प्रेष्या आरम्भेषु व्यापारणीया परिज्ञाता तदैव प्रत्याद्याता
 येन स, पूर्वोक्तानुष्ठानवत् आरम्भ परैरप्यकारयतो नवमासान् यावन्नवमी प्रतिमा भवतीति । उद्दिष्ट-
 भक्तपरिज्ञात नमेव श्रावकमुद्दिश्य कृतोदनादेर्ज्ञानपूर्व परित्रया, पूर्वोक्तगुणयुक्तस्य आधार्मिक-
 भोजनपरिहारवतः क्षुत्क्षुण्णितशिरसः शिरसावतो वा केनापि किञ्चिद्द्रव्यविकरे पृष्टस्य तज्ज्ञाने सति
 जानामीति अज्ञाने च सति । जानामीति हुवाणस्य दश मासान् यावदुररूपेण एवविधविहारस्य
 दशमी प्रतिमेति । श्रमणभूत - श्रमणो निर्धनः, तद्वद्यः तदनुष्ठानात्स श्रमणभूतः पूर्वाक्षरमप्रगुणो-
 पेतस्य क्षुत्क्षुण्णस्य कृतलोचस्य वा गृहीतसाधुनेभ्यस्य ईर्ष्यासमित्यादिक साधुवर्गमनुपालयतो मिश्रार्थ
 गृहिकुलप्रवेशे सति श्रमणोपासकाय प्रतिमाप्रतिपत्राय भिक्षा दत्तेति नापमाणस्य वस्त्वनिति कस्मिंश्चित्
 15 गृच्छति प्रतिमाप्रतिपन्न श्रमणोपासकोऽहमिति हुवाणस्यैकादशमासान् यावदेकादशी प्रतिमेति ॥ ८ ॥

विहितप्रतिपत्तस सम्भोगसम्भवात्तत्रिरूपयति—

उपश्रुतभक्तपानाञ्जलिप्रग्रहदाननिकाचनाभ्युत्थानकृतिकर्मवैद्या-
 त्त्यसमवसरणसतिपद्याकथाप्रवन्धा द्वादश सम्भोगाः ॥ ९ ॥

उपधीति, सम् एरीभूय समानममावाराणा साधूना भोजन सम्भोगः स चोपध्यादिलक्षण-
 20 विषयभेदात् द्वादशविधा, तत्रोपधिवर्षपात्रादिसत् साम्भोगिक साम्भोगिकेन सार्द्धमुद्गमोत्पादनेपणा-
 शोषैर्विशुद्ध गृह्णन् गृह्ण, अगुह्य गृह्णन् प्रेरित प्रतिपन्नप्रायश्चित्तो चारत्रय यावत्सम्भोगार्हश्चतुर्थवेलाया
 प्रायश्चित्त प्रतिपद्यमानोऽपि विसम्भोगार्ह इति, विसम्भोगिकेन पार्थस्वादिना वा सयत्या वा सार्धमु-
 पधि शुद्धमगुह्य वा निष्कारण गृह्णन् प्रेरित प्रतिपन्नप्रायश्चित्तोऽपि वेलात्रयस्योपरि न सम्भोग्यः,
 एवमुपधेः परिकर्म परिभोग वा हुवंन् सम्भोग्यो विमम्भोग्यश्चेति । साम्भोगिसन्धान्यसाम्भोगिकस्य
 45 बोधसम्पन्नस्य धृतस्य वाचनाप्रच्छनादिक विधिना हुवंन् तथा शुद्ध, तस्यैवाविधिनेपसम्पन्नस्यानुप-
 सम्पन्नस्य वा पार्थस्वादेर्वा स्त्रिया वा वाचनादि हुवंन् तथैव वेलात्रयोपरि विसम्भोग्यः । भक्तपानमु-
 पविशारवदत्रमेयम्, परन्तु भोजन दान च परिकर्म परिभोगयो स्थाने वाच्यमिति । साम्भोगिका-
 नामन्यसाम्भोगिकाना वा सविमाना प्रणाममञ्जलिप्रमह नमः क्षुमाप्रमणेभ्य इति भजन आलोचना-
 सुत्रार्थनिमित्तनिपद्याकरणस्य हुवंन् शुद्धः पाथस्वादरेतानि हुवंन् तथैव सम्भोग्यो विमम्भोग्यश्चेति ।
 10 दान, वत्र साम्भोगिकः साम्भोगिकाय अयसाम्भोगिकाय वा शिष्यगण यच्छन् शुद्धः, निष्कारण
 विमम्भोगिकस्य पार्थस्वादेव सयत्या वा व यच्छन्तथैव सम्भोग्यो विसम्भोग्यश्चेति । निवाचनं

अर्थेति, त्रिधा-कर्मबन्धनिघ्नचेष्टा तस्याः स्थानानि भेदाः क्रियास्थानानि, तत्रार्थव्य-शरीर-
जननप्रमादिप्रयोजनाय दण्ड'-प्रसस्त्वारहिंसा अर्थदण्ड, तद्विलक्षणोऽनर्थदण्डः, हिंसामाश्रित
हेमितवान् दिनस्ति हिंसिव्यति वाऽय वैरिकादिर्मान्मिन्येव प्रणिधानेन दण्डो विनाशन हिंसादण्डः,
अकस्मात्-अभिसंधिनोऽवधाय प्रवृत्त्या दण्ड-अन्यस्य विनाशोऽकस्मादण्डः, दृष्टेर्नुर्विपर्या-
सिका, विपर्यासिवा वा दृष्टिर्दृष्टिविपर्यासिका मतिभ्रमः तेन दण्ड प्राणिवधो दृष्टिविपर्यासिकादण्डः,
मित्रादेरमित्रादिवुद्धा हननमिति भाष, मृपावाद-आत्मपरो भयार्थमलीकयचन तदेव प्रत्यय. काण्य
यस्य दण्डस्य स मृपावात्प्रत्यय, एवमदत्तादानप्रत्ययोऽपि, आध्यात्मिको याहानिमित्तानपेक्षः मनसि
भय शोकादिभव इत्यर्थ, मानप्रत्यय जातादिमदहेतुषु, मित्रद्वेषप्रत्यय-मातापित्रादीनामल्पेऽप्य-
पराधे महादण्डनिवर्त्तनम्, मायाप्रत्ययो मायानिवन्धन, एव लोभप्रत्ययोऽपि, तेषांपथिक-केवलयोग-
प्रत्ययः कर्मबन्ध उपशान्तमोहादीनां सावधेदनीयन-थ इति ॥ १० ॥

क्रियास्थानाभावाय पूर्वज्ञानं भवतीति तान्पाह-

उत्पादाप्रायणीयवीर्यास्तिनास्तिप्रवादज्ञानप्रवादसत्यप्रवादात्मप्रवाद-
कर्मप्रवादप्रत्याख्यानविद्यानुप्रवादावन्ध्यप्राणायुःक्रियाविशाललोकविन्दुसा-
राणि चतुर्दशपूर्वाणि ॥ ११ ॥

- 15 उत्पादेति, तीर्थकरस्त्रीधप्रवर्जनकाले गणधरान् सकलभ्रुताधीवगाहनसमर्थानधिकृत्य पूर्वं
पूर्वगतसुवार्थं भाषते तत्तस्मानि पूर्वाण्युच्यते, गणधरा पुनस्तत्र रचना विदधते जाचारादिक्रमेण
स्थापयति, तत्रोत्पादपूर्वं सर्वद्रव्याणां सर्वपर्यायाणाञ्चोत्पादमधिकृत्य प्ररूपणा क्रियते, तस्य पदपरिमा-
णमेका पदकोटी । अत्रायणीय अम परिमाण तस्यायन गमन परिच्छेद इत्यर्थः, तस्मै हितमप्रायणीय,
सर्वद्रव्यादिपरिमाणपरिच्छेदकारिणि भावार्थ, तत्र हि सर्वद्रव्याणां सर्वपर्यायाणां सर्वजीवविशेषा-
20 णाञ्च परिमाणमुपवर्ण्यते, तस्य पदपरिमाण पण्यवलिपन्शतसहस्राणि । वीर्यप्रवाद-तत्र सर्वमैतराणां
जीवानामजीवानाञ्च वीर्यमुच्यते तस्य पदपरिमाण सप्ततिपदशतसहस्राणि । अस्तिनास्तिप्रवाद-तत्र
यद्वस्तु लोकेऽस्ति धर्मास्तिनायादि, यच्च नास्ति रररद्विदि त-प्रवदति, अथवा सर्वं वस्तुस्वरूपेणास्ति
पररूपेण नास्तीति प्ररूपण क्रियते, तस्य पदपरिमाण पष्टिः पदशतसहस्राणि । ज्ञानप्रवाद-मतिज्ञानादि-
भेदमिन्न ज्ञान, पञ्चप्रकार सप्तपञ्च वदति, तस्य पदपरिमाण एका पदकोटी पदेनैकेन न्यूना । सत्यप्र-
25 वाद-सत्य समयो वचन वा वत्सल समय वचन वा प्रकर्षण वदतीति सत्यप्रवाद तस्य पदपरिमाण
एका पदकोटी पष्टिः पदैरधिक । आत्मानं जीवमानेकधा नयमतभेदेन अल्पवदतीत्यात्मप्रवाद तस्य पद-
प्रमाण पङ्क्तिशतिपदकोटयः । कर्मज्ञानावरणीयादिकमष्टप्रकार प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशादिभेदैः सप्तप-
च वदतीति कमप्रवाद तस्य पदपरिमाण एका कोटी अशीतिश्च पद सहस्राणि । प्रत्याख्यान सप्तभेद
पञ्चवति वत्सलाख्यानप्रवाद उच्य प्रमाण चतुरशीतिपदलक्षाणि । त्रिधामनेकातिशयसम्पन्नामनुप्रवदति
30 पावनानुकल्पेन सिद्धिप्रकर्षण चेति विद्यानुप्रवाद तस्य पदपरिमाण एका पदकोटी दश च पदलक्षाः ।
पञ्च सिद्धे न विद्यते मत्र तद्व्यप्य, यत्र सर्वेऽपि ज्ञानतपःसयसादयः शुभफलाः सर्वे च प्रसा-

दादयोऽशुभफला वर्णयन्ते, तस्य पदपरिमाणं पद्विंशतिपदकोटय । प्राणाः पञ्चेन्द्रियाणि त्रीणि मान-
मादीनि वदन्ति, उच्चासानी त्रामौ चायुश्च यत्र चैतानि सप्रभेदमुपगणयन्ते बहुपचारव प्राणायु,
तस्य पदपरिमाणमेका पदकोटी पदपञ्चाशत् पदल-गणि । क्रिया कायिक्याद्य सयमत्रियाहन् क्रिया-
शब्द ताभिः प्ररूप्यमाणाभिर्विशाल, क्रियाविशालम्, तस्य पदपरिमाणं ननपदकोटय । लोहविन्दु-
सारं-लोके जगति द्रुतलोके वा अधरन्मोपरि विन्दुरिय सार सर्वात्मन सर्वाभरसत्रिपातल-विद्ये- ८
नाहोहविन्दुसारम्, तस्य पदपरिमाणमर्द्धत्रयोदशपदकोटयः ॥ ११ ॥

एतद्विराघका. परमाधार्मिकहृत्पीडा सहन्तीति तज्जाह—

अम्बाम्बरिपीडयामशबलरौद्रोपरोद्रकालमहाकालासिपत्रधनुःकुम्भ-
बालुकवेतरणीखरखरमहाघोपाः पञ्चदश परमाधार्मिकाः ॥ १२ ॥

अम्बेति, परमाश्च वेडधार्मिकाश्च परमाधार्मिका सट्टिष्टपरिणामत्वात् अमुरनिकायान्तर्वर्तिने 10
ये तिस्रु पृथिवीषु नारकार् कर्दधयति, ते च व्यापारभेदेन पञ्चदश भवन्ति, तत्र य परमाधार्मिको
देवो नारकार् हन्ति पातयति यथाति नीत्वा धाम्परतले विमुञ्चति सोऽम्ब इत्यभिधीयते, यो नारका
त्रिहृत्वात् कल्पनिकाभिः सण्डनाः कल्पत्रित्वा भ्राष्ट्रपानयोग्यान् करोति सोऽम्बरिपी, यस्तु रजुहस्त-
प्रहारादिना शतनपातनादि करोति वर्णतश्च इयाम. स इयामः, यश्चात्रवसाहृदयकालेचकदीन्युत्पाटयति
वर्णतश्च अर्धुरः स शबल, यश्चकफिडुतादिषु नारकान् प्रोतयति स रौद्रत्वादौद्र, यस्तु तेषामहो- 15
पाङ्गानि भनक्ति सोऽल्पन्तैरौद्रत्वादुपरोद्र, य वण्ड्यादिषु पचति यणत कालश्च स फाल, य अक्षय-
मासानि शण्डवित्वा सादयति वर्णतश्च महाफाल स महाफाल, य सङ्गाकारपत्रयहन विकुर्ण्य तस्य-
माधित्वात्नारकानसिपत्रपातनेन तिलशदिहन्ति सोऽसिपत्र, यो यनुर्विमुञ्चार्धचन्द्रादिवानै कणादीना
छेदनभेदनादि करोति स धनु, य कुम्भादिषु तान् पचति स कुम्भ, य कदम्बपुष्पाकारासु धमा-
कारासु वैत्रियबालुकासु तामासु चणभानि तान् पचति स बालुका, य पूयकविरत्रपुताप्राविभिरति- 20
तापान् पल्लयामानैर्भुत्वा विरूप तरण प्रयोजनमसा इति वैतरणीति यथार्थो नदी विकुर्ण्य तत्तारणे-
न नारकान् कर्दधयति स वैतरणी, यो वज्रकण्टकाकुल श्वात्मलीटुश्च नारकमारोप्य खरखर कुर्वन्त
कुर्वन् वा कपति स खरखर, यस्तु मीतान् पलायमानान् नारकान् पशुनिव वाटकेषु महाघोप कुर्व-
न्निकुण्ठि स महाघोप इति ॥ १२ ॥

तीव्रकपायैर्भञ्चित परमाधार्मिका इति कपायानाह—

25

अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानसज्वलनक्रोधमानमायालोभाः
पोडशकपायाः ॥ १३ ॥

अनन्तेति, कप्यन्ते बाध्यन्ते प्राणिनोऽनेनेति कप कर्म भवो वा तद्वायो लाभ यत्तत्ते कपाया.
मोहनीत्रपुद्गलविशेषोपोदयसम्पाद्यजीवपरिणामविशेषा. क्रोधमानमायालोभा, अनन्त भवमनुष्यभ्रात-
विच्छिन्न करोतीत्येवशीलोऽनन्तानुबन्धी अनन्तो वाऽनुबन्धो यत्तत्तेनन्तानुबन्धी सम्यग्दर्शनसहभाषि- 30

क्षमादिस्वरूपेषामादिचरणलक्षविबन्धी चारित्रमोहनीयत्वात्तत्र न चोपशमादिभिरेव चारित्री,
 अल्पत्वात्, यथाऽमनस्कं न सङ्गी, किन्तु भासैव, यथा महता मूलगुणादिरूपेण चारिरेण चारित्री ।
 न विद्यते प्रत्याख्यानमणुनवाहिरूप यस्मिन् मोऽप्रत्याख्यानो वेदविरत्यापारकः । सर्वविरतिं यो
 धृणोति स प्रत्याख्यानं, सञ्चल्यति दीपयति सर्वसावद्यविरतिमिति सम्बलनः ॥ १३ ॥

तसद्भावासद्भावाभ्यां सयमासयमौ भवत इति तादाह—

पृथिव्यस्तेजोरायुवनस्पतिकायद्वित्रिचतुःपृथ्वेन्द्रियाजीवकायप्रेक्षोपे-
 क्षापहृत्याप्रमार्जनमनोवाक्कायविषयो संयमासयमौ ॥ १४ ॥

पृथिवीति, पृथिव्यादिविषयेभ्यः सचट्टपरितापोपद्रागणेभ्य उपरम तत्तत्सयमः, तद्विपरीतो-
 ऽसयमः, अजीवरायासयमो विकटसुवर्णवहुमूल्यपत्रपात्रपुस्तकादिग्रहणम्, उदुपरमः तत्सयमः,
 10 प्रेक्षायामसयमः स्थानोपकरणादीनामप्रत्युपेक्षणमविधिप्रत्युपेक्षण वा, उपेक्षाऽसयमोऽसंयमयोगेपु
 न्यापारण सयमयोगेज्वन्यापारण वा, अपद्रव्यासयम अविधिनोचारादीना परिष्ठापनतो य सः,
 अप्रमार्जनासयमः पादादेरप्रमार्जनयाऽविधिप्रमार्जनया वेति, मनोराषायानामसयमास्तेषामकुशलता-
 सुदीरणातीति, असयमविपरीत सयम इति ॥ १४ ॥

सयमिनामेतदष्टादशस्थानानि भवन्तीति तान्याह—

15 व्रनपट्टकायपट्टाकल्पगृहिभाजनपर्यङ्कनिपद्यास्नानशोभावर्जनानि अ-
 ष्टादशनिर्ग्रन्थानां सक्षुद्रकव्यक्तानां स्थानानि ॥ १५ ॥

व्रतपट्टेति, सह क्षुद्रवैश्वदेव्ये ये ते तेषाम्, तत्र क्षुद्रका वयसा जुतेन वाऽव्यस्ताः, व्यक्तास्तु
 ये पयःस्रवाभ्यां परिणता, तेषां स्थानानि परिहारसेवाभ्यवस्तूनि । व्रतपट्टं—महाप्रतानि रात्रि-
 भोजनविरतिश्च, कायपट्टं पृथिवीकायादि, अरूपं—अकल्पनीयविषण्डशय्यापत्रपात्ररूप, गृहिभा-
 20 जन—स्नात्यादि, पर्यङ्कं—मञ्जकादि, निपद्यां क्रिया सहासनम्, स्नानं—शरीरक्षालनम्, शोभावर्जनं
 प्रसिद्धमिति ॥ १५ ॥

सयमिनां स्थानपुष्टिकरत्वाद्दृष्टान्तप्रतिपादकाध्ययनायाह—

उत्क्षिप्तसघाटक्रांडकूर्मशैलकतुम्बरोहिणीमल्लीमाकन्दीचन्द्रमोदा-
 न्नवोदकमण्डूकतैतिलीनन्दिफलापरककाकीर्णमुसमापुण्डरीकज्ञातानि ज्ञा-
 25 ताध्ययनानि ॥ १६ ॥

उत्क्षिप्तेति, ज्ञातानि दृष्टान्ताः तत्रनिपादकान्यध्ययनानि पद्याङ्गप्रथमसुतस्कन्धवर्त्तानि, तत्र
 नेपथुमारजीयेन हस्तिभवे प्रसक्तमाने । यः पाद उत्क्षिप्तस्तेनोत्क्षिप्तेनोपलक्षित मेघकुमारपरितमुत्क्षिप्तमेघो-
 ध्यवे, उत्क्षिप्तमेघे ज्ञातमुदाहरणं विवक्षितवार्थसाधनमुत्क्षिप्तज्ञातम्, ज्ञाततां चास्त्रैव भावनीया, दयादि-
 ह्यनवन्तः सन्त एव दयशुद्धकष्टम्, उत्क्षिप्तैकपादो मेघकुमारजीवहन्ती वेति, एतदर्थोभिघायाय सू-
 30 न्मनीयमानत्वाद्भयपनमुक्तम् । एव सर्वत्र । सघाटकं—प्रेक्षित्वोर्योरेकवधनवद्वत्त्वम्, इदमप्यभीष्टा

धर्मापकत्वाद् ज्ञातम्, एवमौचित्येन सर्वत्र ज्ञातशब्दो योग्यः, चयायपद्म ज्ञातत्वं श्रद्धाध्ययनं सद्ग्याय-
गमावचसेयम् । अण्डक-मयूराण्डम्, कूर्मः कच्छपाः, शैलको राजर्षिः, तुम्बश्चाण्डु, रोहिणी भेष्टि-
पधुः, मल्ली एकोनविंशतितमजिनस्थानोत्पन्ना तीर्थकारी, माक-दीपम पणिशू, तत्पुत्रो माकन्दीशब्दे-
नेह गृहीतो, चन्द्रमा इति च, वायव्य च समुद्रवटे वृक्षविशेष, उदक नगरपरिपालक, वदेव ज्ञात-
मुदाहरणसुदकज्ञातम्, मण्डूक-नन्दनमणिहारिभेष्टिजीवा, वैतलीसुताभिधानोऽमाल इति, नदि- 5
फल-नन्दिवृक्षाभिधानतरुफलाणि, अपरकका-धातकीराण्डभरतक्षेत्रराजधानी, आकीर्णा जाताः
समुद्रमध्यवर्तिनोऽग्नाः, सुसमा-सुसमाऽभिधाता त्रेष्टिदुहिता, अपरश्च पुण्डरीकज्ञातमेकोनविंशति-
तममिति ॥ १६ ॥

पूर्वोक्तध्ययनवासितान्ताःकरणानां च समाधिपरिपाक इति असमाधिस्थानान्याह—

दुताप्रमार्जितदुःप्रमार्जितचार्यतिरिक्तशय्यासनिकरात्रिरुपरीभापि- 10
स्थविरभूतोपधातिकसञ्चलनकोधनपृष्टिमांसाशिकावधारयित्तनवोत्पादयित्त-
पुरातनोदीरयित्रकालस्वाध्यायिसरजस्कपाणिपादकलहशब्दभेदकरसूरप्रमा-
णभोज्येपणाऽसमिता असमाधिस्थानानि ॥ १७ ॥

दुतेति, समाधिश्चेतसः स्वास्थ्य तदभावोऽसमाधिर्मानविभावप्रतिषेधः, अजस्रो भाव
इत्यर्थः, तस्याः स्थानानि पदानि, यैर्हि आसेवितैरात्मपरोभवानामिह परब्रह्मचर्या वाऽसमाधिरुत्पद्यते 15
वान्यसमाधिस्थानानि, तत्र दुर्गता यो हि द्रुव द्रुव सयमात्मविराधनानिरपेक्षो प्रजति आत्मान प्रप-
तनादिभिरसमाधौ योजयति, अथाश्च सत्त्वान् प्रतसमाधौ योजयति सत्त्ववधजनितेन च कर्मणा
परलोकेऽप्यत्मानमसमाधौ योजयति, अतो द्रुवान्दत्तसमाकुलतया चलाधिकरणत्वाद्समाधिस्थानम्,
एव मुञ्जानो भाषमाणः प्रतिशेपनाश्च दुर्बलात्मविराधना सयमविराधनाश्च प्राप्नोति, तिष्ठन्, आडुद्रन्त-
प्रसारणादिक वा द्रुव द्रुव कुर्वन् पुत्र पुनरनवलोकायन्नप्रमाज्यन् आत्मविराधनाश्च प्राप्नोति, इति द्रुव 20
धारित्व प्रथम स्थानम् । अप्रमार्जितेऽवस्थाननिपीदन्त्वम्बवर्तनशयनेपकरणणिक्षेपोधाराविप्रतिष्ठापन कुर्त्त-
न्नात्मादिविराधना लभते इत्यप्रमार्जितचारी, एव दुष्प्रमार्जितचार्यपि । अतिरिक्ता-अतिप्रमाणा शय्या
वसतिरासनानि च पीठकादीनि चस्य सन्ति सोऽतिरिक्तशय्यासनिकः, स चातिरिक्तायां शय्याया
सङ्घशालादिरूपायामप्येऽपि कार्पटिकादय जायसतीति तै सहाधिकरणसम्भवात्तत्परावसमाधौ
योजयतीति, एवमासांघिक्येऽपि वाच्यम् । रात्रिरुपरीभापी-आचार्यादिपूज्यगुरुपरिभवाकारी, जन्तो 25
वा महान् कश्चिज्जातिधुतपर्यायाद्वा शिक्षयति त परिभवत्यवमयते जालादिभेदस्थानैः, एवञ्च उरु परि-
भयन् आहोपवाप वा दुर्बन् आत्मानमन्वाश्वासमायां योजयत्येव । स्थविरोपधातिक-स्वविरा आचा-
र्यादिगुरुवः जानाचारदोषेण शीलदोषेणावसादिभिर्वा उपहन्तीत्येव शील । भूतोपधातिकः भूतान-
न्येकेन्द्रियार्थान्युपहन्तीत्येवशील, प्रयोजनमन्तरेण शब्दिरससातगौरवैर्वा विभूयानिमित्त वा आभा-
षणादिक वाऽपुष्टालम्बनेऽपि समादानं, अन्यद्वा साहस किञ्चिद्वापते वा करोति चेत् भूतोपधातो 30
भवति । सञ्चलनः प्रतिक्षण रोपण, स च तेन श्रोत्रेनात्मीय धारित्र सम्यक्त्वं वा ह्यन्ति ध्वजति

या दहनवन् । कोधन-सकृत्कुट्टोऽत्यन्तकुट्टो भवति, अनुपशान्तवैरपरिणाम इति भावः । पृष्ठिमा-
 साशिन-परानुरस्य परस्वावर्णयादकारी, अगुणभापीति भावः, स चैव कुर्वन् आत्मपरोभवेपाञ्च
 इह परत्र चासमाधौ योजयत्येव । अवधारयिता-अमीक्षण शङ्कितस्वाप्यर्थस्य नि शङ्कितस्येव एवमेवाय-
 मिलेय वक्ता, अथवा अचहारयिता-परगुणानामपहारकारी यथा तथा हास्यादिकमपि पर प्रति तथा
 भवति दासश्रीरस्त्वमित्यादि अदासादिकमपि । नवोत्पादयिता नवानामनुत्पजाना प्रकरणादधिकर-
 णाना फलहानामुत्पादयिता, ताश्चोत्पादयन्नात्मान परद्रासमाधौ योजयति, यद्वा नवान्यधिकरणानि
 यत्रादीनि वेपासुत्पादयिता । पुरातनोदीरयिता-पुरातनाना फलहाना क्षमितव्यवशमिताना मर्षितरेवेनो-
 पशान्ताना पुनरुदीरयिता भवति । अकालस्वाभ्यायी-अकाले स्वाभ्याय यः करोति, तत्र फल -उत्का-
 लिकमूनस्य दशकालिकादिकस्य सध्याचतुष्टय त्यक्त्वाऽनवरत भणनम् । फालिकस्य पुनराचाराङ्गादिक-
 10 स्त्रोद्घाट्यार्थं यावद्भणनम्, दिवसस्वावसानयाम निशायाः प्राथम्यमात्रं त्यक्त्वा अपरस्त्वकाल एव । सर-
 जस्त्रपाणिपाद -य सचेतनादिरजोगुण्डितेन दीयमाना भिक्षा गृह्णाति तथा स्वण्टलादौ सकामम् पादौ
 न प्रमार्ष्टि, अथवा यस्मात्प्रविधायणे मच्चित्तादिपृथिव्या धन्पादिनाऽन्तरितायामासनादि करोति,
 स चैव कुर्वन् सयमेऽसमाधिना आत्मान सयोजयति । कलहकर -आक्रोशनादिना येन कलहो भवति
 वरकरोति, स चैवविधो हि असमाधिस्थान भवति । शब्दकर -सुमेपु प्रहरमात्राद्भूर् रात्रौ महता
 15 शब्देनोष्णपश्चाध्यायादिभारको गृहस्थभाषाभाषको वा वैरात्रिक वा कालग्रहण कुर्वन् महता शब्दे-
 नोद्धपति । भेदकरः-येन कृतेन गच्छस्य भेदो भवति मनोदुःखमुत्पद्यते तथा भाषते वा । सूरप्रमाण-
 भोजी-सूर्यादयादस्तासमय यावदशनपानाद्यभ्यवहारी, उचितकाले स्वाभ्यायादि न करोति प्रतिभेरीतो
 कृष्यति, अजीर्णं च यद्वाहारेऽसमाधि सजायत इति दोषः । एषणाऽसमित-एषणाया समितश्चापि
 सयुक्तोऽपि नानैषणा परिहरति, प्रतिभेरीतश्चात्रौ साधुभिः सह कलहायते, अनेपणीयमपरिहरन् जीवो-
 20 परोभे वनंते, एवञ्चात्मपरचोरसमाधिकरणावसमाधिस्थानम् ॥ १७ ॥

असमाधिमान् शबलो भवताति शबलानाह-

हस्तकर्ममैयुनरात्रिभोजनाधाकर्मराजपिण्डक्रीतादिपुनःपुनःप्रत्या-
 रपातभुग्गणान्तरसङ्गमणत्रयधिकोदकलेपकृन्मायास्यानत्रयकूरसागारिक-
 पिण्डभुगाकुट्टिप्राणातिपातमृपावादात्तादानकृदनन्तरितसचित्तपृथिव्युप-
 25 योगवीजादिमस्तिमितमूलादिभुक्दशोदकलेपकृद्दशमायास्यानकृच्छीतोदक-
 व्यासपाणिदत्ताहारभोजिनः शबला ॥ १८ ॥

हस्तकर्मति, येः त्रिधाविशेषैर्निमित्तभूतैश्चारिण कर्तुं भवति तद्योगात्साधवोऽपि शबला
 इति न्यपरिदश्यन्ते ते एव-हस्तकर्म-वेदविचारविशेषमुपशम उपयन् कारयन्तुजानन् वा शबलो भव-
 र्थयेक, मैयुनमतिक्रमव्यक्तिकमातिचारैःत्रिभिः प्रचारेर्दिव्यादित्रिभिः सेवमान शबलो भवतीति
 30 द्वितीयः, रात्रिभोजन विद्यापृष्टीत विद्यायुक्तमित्यादिभिश्चतुर्भेदकैरतिप्रमादिभिश्च गुञ्जानः शबलः,

आधारुर्म आधाय साधुप्रणिधानेन यत्तु सचेतनमचेतन त्रियते अचेतन वा पच्यते तदाधारुर्म मुञ्चानः शबलः, राजपिण्डो मृषाहारस्त्रुञ्जान शबल क्रीवादि द्रव्यादिना क्रीत साध्ययमुञ्चारातीव प्राप्तिञ्च अतिच्छतोऽपि पुरुषादे सफाशात् साधुगनाय गृहीत नानुज्ञाव सचस्यासिभि साधुदानाय म्यत्वानात् अभिमुख्यमानाय दीयमानञ्च मुञ्जान शबल । पुन पुन प्रन्यारन्यावमुञ्च-अमीक्ष्य प्रत्याख्यायादानादि मुञ्जान । गणान्तरसङ्गमण-पण्णा मासानामन्व एषतो गणादन्ध गण सकामन् शबलो निरालम्ब- 5 नत्वात् । श्यधिकोदकलेपकृत्-मासस्यान्त श्रीनुदकलेपान् कुर्वन्, उदकलेपश्च नाभिप्रमाणजलाव-गाहनम् । मायास्थानत्रयवृत्त-मासस्य मध्ये त्रीणि मायान्वानानि तथाविधप्रयोत्तनमन्तरेणातिगूढमाप्त-स्थानानि कुर्वन् । सागारिकपिण्डमुञ्च-वसतिदाता सागारिकस्तत्पिण्डभोजी, आहुट्टिप्राणातिपावकृत्-उपेत्य पृथिव्यादिक हिंस्रित्यर्थ । आहुट्टया मृषावादकृत्-तथाऽऽहुट्टयाऽऽवृत्तादानकृत् । आहुट्टयैवा- 10 नतरिताया पृथिव्या स्थान वा नैपेर्विकी वा चेतवर् कायोत्सर्गे स्वाध्यायभूमिं वा कुर्वन् । आहुट्टयैव 10 सच्चिदरजस्त्राया पृथिव्या सच्चित्तयला शिलाया लेष्टो वा कोलावासे दारणि स्थानादि कुर्वन्, तथा तथैव सर्वाजादौ-वीचहरितनीहारादिसहिते स्थानादि कुर्वन् । मूलादिमुञ्च-मूलरुन्दत्वप्रवालपरफल्-बीजहरितादीनां भोजनं कुर्वन् । दशोदकलेपकृत्-उत्तरस्त्र मध्ये दश उदकलेपान् कुर्वन् । दश- 15 मायास्थानकृत्, वर्षस्यान्वर्दश मायास्थानानि कुर्वन् । शीतोदकेन व्यापारितेन हस्तेनागलद्विन्दुना भाजनेन वा दीयमान अशनादि मुञ्जानः ॥ १८ ॥

15

शबलत्वञ्च मुधादिपरीपहाणा सहिष्णुत्वाभावे स्यादिति परीपहस्वरूपाण्याचष्टे—

बुभुक्षापिपासाशीतोष्णदंशमशकाचेलारतिस्त्रीचर्यानिपद्याशय्या-
क्रोशवधयाचनाऽलाभरोगतृणस्पर्शमलसत्कारप्रज्ञाऽज्ञानदर्शनत्रिपयाः परी-
पहाः ॥ १९ ॥

बुभुक्षेति, परीति समतात्त्वहेतुभिरुदीरिता मार्गाद्यवननिर्णयार्थं साध्यादिभिः सद्यन्ते 2) ये ते परीपहाः, सुगमम्, भोक्तुमिच्छा बुभुक्षा, पातुमिच्छा पिपासा वृत्, शीतोष्णे प्रतीते, दशाश्च मशकाश्च दशमशका उभयेऽप्येते चतुरिन्द्रिया महत्त्वामहत्त्वकृतवैषया विशेषा, यद्वा दशो दशन तत्त्व-धाना मशका दशमशकाः एते च यूकामत्कणमत्कोदकमक्षिकादीनामुपलक्षणमिति । चेलाना वज्राणा बहुधननवीनाव शतसुप्रमाणाना सर्वेषां वाऽभावोऽचेष्टत्वम्, सर्वाभावो जिनरूपिकानाम् । अरविर्मानसो विकार, स्त्री प्रतीता, चर्या-मामादिष्वनियतविद्वारित्वम् । निपद्या-सोपत्रवेतरा स्वाध्यायभूमि, 25 शय्या-मनोज्ञामनोज्ञवसति सस्तरको वा, आक्रोशो दुर्वचनम्, पयो ब्रह्मादिवाहनम्, याचना-भिक्षण तथाविधे गयोजने भागण वा, अलाभरोगौ प्रतीतौ, तृणस्पर्शः सस्तरकाभावे वृणेषु शयानस्य, मलः शरीरवज्रादेः, सत्कारः यस्मादिपूजनाभ्युत्थानादिसम्पादनेन सन्मानन । प्रज्ञा-स्वय विमर्शपूर्वको वस्तुपरिच्छेद, ज्ञान सामान्येन मत्यादि, तद्भावोऽज्ञानम्, दर्शन-सम्यग्दर्शन तद्वैय क्रियादिवा- 30 दिनां विचित्रमतश्रवणेऽपि सन्त्यहू परिपक्षमाण निश्चलचित्तवया धार्यमाणो दर्शनपरीपह, यद्वा 30 दर्शनशब्दान् दर्शनव्यामोदहेतुरैदिकामुष्मिकफजानुपलम्भादिरिह गृह्यते, तव. स एव परीपहो दर्शन- 30 नपरीपहः ॥ १९ ॥

तदादर्शकागमविशेषाश्रयेणाह—

समयवैतालीयोपसर्गस्त्रीपरिज्ञानरकविभक्तिवीरस्तुतिकुशीलपरिभा
पिकीर्यधर्मसमाधिमागसमवसरणयाथात्म्यग्रन्थयमतीतगाथापुण्डरीकक्रि
यास्थानाहारपरिज्ञाऽप्रत्याख्यानक्रियाऽनगारश्रुतार्द्रकीयनालन्दीयानिसूत्र-
कृताङ्गाध्ययनानि ॥ २० ॥

समयेति, सूत्रकृताङ्गस्य प्रथमे ध्रुतरुन्धे समयादिषोडशाध्ययनानि, द्वितीये च पुण्डरीकादि
सप्ताध्ययनानि भवन्ति ॥ २० ॥

एवविधागमोपदेष्टृन् सकलजगद्वन्द्वान् निर्जितनिरिखारिगणानाह—

ऋपभाजितसम्भवाभिनन्दनसुमतिपद्मप्रभसुपार्श्वचन्द्रप्रभसुविधि-
शीतलश्रेयांसवासुपूज्यविमलानन्तधर्मशान्तिकुन्वरमङ्गीनाथमुनिसुव्रतन-
मिनेमिपार्श्ववर्धमाना देवाधिदेवास्तीर्थकृतः ॥ २१ ॥

ऋपभेति, तीर्थन्ते भयोदधिरनेन अस्मादस्मिन्निति वा तीर्थं हेतुवाच्छील्यानुलोमतो ये भाव-
तीर्थं कुर्वन्ति गुणतः प्रकाशयन्ति च ते तीर्थकराः, यत्र हेतौ—सद्धर्मतीर्थकरणहेतव, 'कृत्वो हेतुवा-
च्छील्यानुलोम्येषु' (उ २ २० पाणि०) इत्यादिना टप्रत्ययविधानात्तीर्थकरा, यथा यशस्करी विद्ये-
त्यादि । वाच्छील्ये—कृतार्था अपि तीर्थकरनामरुमोदयत समप्रप्राणिगणानुकम्पापरतया च सद्धर्म-
तीर्थदेशकत्वात्तीर्थकराः, भरतादिक्षेत्रे प्रथमनरनाथकुलकरादिवदिति । आनुलोम्ये—स्त्रीपुरुषबालवृद्ध-
स्थविरकल्पिकजिनकल्पिकादीनामनुरूपोत्सर्गापवाददेशनया अनुलोमसद्धर्मतीर्थकरणात्तीर्थकरा, यथा
वचनफर इत्यादि, एयम्भूतास्तीर्थकरा अत एव सर्वसुमता हितस्य मोक्षार्थस्य करणात्सर्वप्राण्युत्तम-
त्वादेवाधिदेवा,—ते च ऋपभादय—चतुर्विंशतितीर्थकरा ॥ २१ ॥

एतेषा तीर्थकृता जन्मभूमिषु निष्क्रमणचरणज्ञानोत्पत्तिनिर्वाणभूमिषु देवलोकभवनेषु मन्दि-
रेषु नन्दीश्वरद्वीपादौ पावाळभवनेषु यानि शाश्वतानि चैतानि तेषु अष्टापदादौ च यथासम्भवमभि-
गमनवदनपूजागुणोत्कीर्त्तनादितो गौनीन्द्राणा तीर्थकृता ज्ञानात्मनः प्रवचनस्य यथावस्थितशेष-
पदार्थाविर्भावकत्वया सम्यग्भावयतोऽर्हिसाविधर्मोणामत्रैव तीर्थकृतवचने शोभनत्वमिति च भाव-
यत् प्रशस्तभावनासद्भावाद्भावना निरूपयति—

ईर्यासमितिर्मनोवाग्गुप्ती आलोकितपात्रभोजन निक्षेपणासमितिरनु-
विचिन्त्यभापणता क्रोधलोभभयहास्यविवेका अवग्रहानुज्ञापनाऽनुज्ञाते सी-
मापरिज्ञानं तत्र स्वयमेवावग्रहानुज्ञापना साधर्मिकावग्रहमनुज्ञाप्य वासस्तदनु-
ज्ञया भक्तायुपभोगः खयादिसंसकशयनादिवर्जनं तत्कथेन्द्रियविलोकनपूर्वः

क्रीडितस्मरणवर्जनानि प्रणीताहारवर्जन पञ्चेन्द्रियरागोपरतयः पञ्चविंशति-
भावना महाव्रतस्य ॥ २२ ॥

ईयति, ईयां गमन तपोपयुक्तो भवेत्, अममितो हि प्राणिनो हिंसात् । सयत् समाहित
मनदुष्ट मनः प्रयत्नेत्, दुष्ट हि मन नियमाण कायसलीनतादिभेदेषु सति कर्मबन्धाय सम्पद्यते,
श्रूयते हि प्रसन्नचत्रो राजर्षिर्मनोगुण्यभाषिताहिंसात्रतो हिंसामकुर्वन्नपि सप्तमनरकृद्दृथिवीयोग्य ५
कर्म निर्मितवानिति । एष चायमप्यदुष्टा प्रवर्त्तयेत्, दुष्टा प्रवर्त्तयन् जीवान् विनाशयेत् साधु सपकाळ
सम्यगुपयुक्त सत्रवलोक्ष्य मुञ्जीत गृह्वीत वा पानभोजनम्, अयमर्थं—प्रतिगृह पात्रमध्यपतित
पिण्डश्चक्षुराद्युपयुक्तेन तस्मिन्त्यागानुसस्त्वरक्षणार्थं प्रत्येक्षणीय, आगत्य च वसती पुन प्रकाशवति
प्रदेशे स्थित्वा मुप्रत्यवेक्षित पानभोजन विधाय प्रकाशप्रदेशावस्थितेन महति पात्रे भोक्तव्यम्, अनव-
लोक्ष्य मुञ्जानस्य हि प्राणिहिंसा सम्भवीति । पात्रात्रेरागमानुसारेण प्रलब्धेक्षणप्रमात्रनपूर्वमावाननि- 10
क्षेपौ कार्यौ, तत्र प्रमादी हि सत्त्वव्यापादनं विद्व्यादिति प्रथममहाव्रतस्य पञ्च भावनाः । अनुवि-
चिन्त्यसम्यग्ज्ञानपूर्वक पर्यालोच्य भावको वृथा, अनालोचितभाषी हि वृथाचिन्त्याप्यभिदधीत तद-
श्चात्मनो वैरपीडावद्य सत्त्वोपघातश्च भवन् । तथा य क्रोध लोभ भयमेव वा परिहरेत् स एव
मुनिर्विनरान मोक्षमवलोकनशीलं सन् सर्वत्राल निश्चयेन भूपापरिवर्जकं स्यात्, तत्परवशो हि वृथा
स्वपरनिरपेक्षो यस्मिन्ननभाषी भूपाऽपि भाषेत । एतं हास्यमपि धर्त्तयेत्, हास्येन ह्यनृतमपि श्रूयदिति 15
द्वितीयमहाव्रतस्य । वृतीयस्य तु अथमहानुष्ठापना, तत्र चानुष्ठाते सीमापरिज्ञानम्, ज्ञातायाश्च सीमाया
स्वयमेवावमदस्य पश्चात्स्वीकरणम्, साधार्मिकाणां—गीतायसमुदायविहारिणा सविमानामवग्रहो मासादि-
नालमानत पत्रक्रोशादिश्वेतरूपतामेयानुज्ञाप्य तत्र वसती वसत्यम्, सामान्यश्च यद्भ्रष्टादि उदा-
चार्यादिकमनुष्ठाप्य तस्य परिभोजनमिति । चतुर्थस्य च स्त्रीभिस्सह परिचय न कुर्वीत्तत्सक्तवसतितदु-
पयुक्तशयनासनादिसेवनेन, अन्यथा ब्रह्मव्रतमङ्गं स्यात्, तथाऽत्रगतवत्त्वो मुनि क्षुद्रामप्रशसा स्त्रीवि- 20
पया कथा न कुर्यात्, तत्कवासक्तस्य हि मानसोन्माद सम्पद्येत, तथा स्त्रिय तदज्ञान्यपि ससृष्ट न
प्रेक्षेत, निरन्तरमनुपमवनितायवविडोक्षने हि ब्रह्मचापासम्भव, पूर्वं गृह्यवस्थाया स्त्रिया सह कृतान्
क्रीडादीन् न सस्मरेत्, तथाऽऽहारे गुप्तं स्यात्, न पुनः स्निग्धमतिमान् मुञ्जीत यतो निरन्तर-
दृष्यस्निग्धमधुररसप्रीणितः प्रधानपातुपरिपोषणेन वेदोदयादन्नक्षापि सेवेत्, अविमात्राहारस्य तु न
केवलं ब्रह्मव्रतविडोषविधाधित्वाद्दर्शनं किन्तु कायकेशकारित्वात्तदपीति । पत्रमत्रतभावनाश्च—यो हि 25
साधुः शब्दरूपरसगन्धानागतानिन्द्रियविषयीभूतान् स्पर्शाश्च सम्प्राप्य मनोक्षेप्वभिष्वङ्गं पद्वेपञ्चाम-
नोक्षेपु न करोति स एव विदितसत्त्वो जितेन्द्रिय, अन्यथा ज्ञादादिषु मूर्च्छादिसङ्क्रावाद्ब्रतविराधना
भवेदिति ॥ २२ ॥

एतद्भ्रान्ता अन्तरेण मोहनीयप्रकृतिसङ्क्रावस्य नित्यत्वमाह—

मिथ्यात्वमोहनीयपोडशकपायस्त्रीपुनपुसकवेदहास्यारतिरतिभयशो- 30
कजुगुप्सा अभवसिद्धिकाना जीवानाम् सदैवसत्तायाम् ॥ २३ ॥

दैवगतीति, स्पष्टम्, स्थिरास्थिरयोः शुभाशुभचोरादेयानादेययोश्च परस्परं विरोधित्वे-
नैकदा व धाभावादन्यतरदित्युक्तम्, नारकोऽपि विंशतित्वा एव प्रकृतयोऽष्टानान्तु स्थानेऽष्टावन्त्या
वध्नाति ॥ २५ ॥

प्रोक्तनरकगतिकर्मवन्धनिदानभूतानि शास्त्राण्याह—

सूत्रवृत्तिवार्तिकभेदानि भौमोत्पातस्वप्नान्तरिक्षाङ्गस्वरव्यञ्जनलक्ष-०

णश्रुतानि विकथाविद्यामत्रयोगान्यतीर्थिकप्रवृत्तानुयोगश्रुतानि पाप-
श्रुतानि ॥ २६ ॥

सूत्रेति, पापोपादानहेतुभूतानि श्रुतायेतानि, तत्र भौम-भूमिविकारदर्शनादेवास्मादिदं भव-
तीत्यादि फलाभिधानप्रवृत्त निमित्तशास्त्रम्—तच्च सूत्रवृत्तिवार्तिकभेदत्रयवत्, एवमुत्पातादीन्यपि त्रिभे-
दानि, तत्राङ्गवर्जितानां सूत्र सहस्रप्रमाणं वृत्तिलक्षप्रमाणा वार्तिकं वृत्तेर्व्याख्यानरूपं कोटिप्रमाणम् 10
अङ्गस्य तु सूत्रं लक्षं वृत्तिं कोटिं वार्तिकं कन्वपरिमितमिति । उत्पातश्रुतं सहजसुधिरवृष्ट्याविलक्षणो-
त्पातफलनिरूपकं निमित्तशास्त्रम् । स्वप्न-स्वप्नफलप्रकाशकम्, अन्तरिक्ष-आकाशजन्यमहद्युद्धादिभाव-
फलनिवेदकम्, अङ्ग-शरीरावयवप्रमाणस्पन्दितादिविकारफलोद्भावकम्, स्वर-जीवाजीवाशितस्वर-
स्वरूपफलाभिधायकम्, व्यञ्जन-मपादिव्यञ्जनफलोपदर्शकम्, लक्षणं लच्छनाद्यनेकविधलक्षणव्युत्पा-
दकमिति चतुर्विंशतिः, तथा विकथानुयोग-अर्थकामोपायप्रतिपादनपराणि धामन्दकवात्स्यायनादीनि 15
भरतादीनि वा शास्त्राणि । विद्यानुयोग-रोहिणीप्रभृतिविद्यासाधनाभिधायकानि शास्त्राणि, मत्रा-
नुयोग-चेदकादिमत्रसाधकाभिधायकानि शास्त्राणि, योगानुयोग-वशीकरणादिकानि हरमेखलादि-
योगाभिधायकशास्त्राणि, अ-यतीर्थिकेभ्यः कपिलादिभ्यः सकाशाद्यः प्रवृत्तः स्वरीयाचारवस्तुत्त्वानां
विचारः सोऽन्यतीर्थिकप्रवृत्तानुयोग इति ॥ २६ ॥

पापश्रुतप्रवृत्ता च महामोहनीयस्थानपाल्येवेति मोहनीयस्थानान्याह—

20

त्रिंशन्महामोहनीयस्थानानि महावीरेण प्रवेदितानि ॥ २७ ॥

त्रिंशदिति, मोहनीयमष्टप्रकारं कर्म विशेषतश्चतुर्थीं प्रकृतिर्वा तस्य स्थानानि निमित्तानि,
वक्ष्यमाणानि समवसरणस्थेन महावीरेण प्रवेदितानि यानि स्थानानि तानि स्त्री वा पुरुषो वा समाच-
रन् पुन पुनः शठाध्यवसायितया मोहनीयं कर्म प्रकरोतीति भावः, तत्र स्त्रीपुरुषगृहस्थपापण्डि-
प्रभृतीन् त्रसान् वारिमध्ये प्रविश्योदकेन क्षणभूतेन पादादिना आक्रम्य मारयति मार्यमाणस्य महा- 25
मोहोत्पादकत्वात्सङ्घिष्टचित्तत्वात् भवशते दुःखवेदनीयमात्मना महामोहं प्रकरोतीति प्रसमारणेनेक
मोहनीयस्थानम् । प्राणिना मुखादि हस्तेन सपिधायावरुध्य चान्तर्नन्दन् मारयति स महामोहं प्रकरोति ।
वैश्वानरं प्रज्वाल्य महामण्डपवादादि जनमवरुध्य मारयति स महामोहकृत् । उत्तमाङ्गादौ सन्नसुद्र-
रादिना प्रहृत्य प्राणिनाशको महामोहकरः । आर्द्रचर्मादिमयेन शीर्षावेष्टनेन यं कश्चिन्नसान् वेष्टयित्वा
मारयति स महामोहविधाता । मायया चो वाणिज्यादिवैप विधाय पथि गच्छता सह गत्वा विजने 30
त मारयति तत ज्यहासादि च करोति स महामोहकृत् । यः प्रच्छन्नाचारपात्रं स्वकीयदुष्टाचारगोप-

नया परकीयमायां जयेत् स महामोह विधत्ते । योऽविद्यमानदुश्चेष्टित निजकृतप्रपिपातादि दुष्ट-
व्यापाररोपाद्भययति सोऽपि तथा । योऽनृतमेतदिति नानानोऽपि सभाया किञ्चित्सत्यानि पद्मस-
त्यानि सत्यभूपात्सपि चान्यानि भाषते स तथा । यो विचक्षणोऽमालोऽनायकराजद्वारान् अर्थगम-
द्वारान् वा ध्वंसयित्वा नायक वा सश्रोभ्य तत्रोगान् विदारयति अनुकूलयितु समीपमागच्छन्तमपि
नायक प्रतिदूलेर्वचोभिरवरुध्य विशिष्टान् भोगान् विदारयति सोऽपि तथा । योऽनुमारप्रक्षचारी सन्
कुमारभूतोऽह कुमारप्रक्षचार्यहमिति वदन् क्षीपु गृह्य सोऽप्येवम् । य स्त्रीगृह्णाऽब्रह्मचारी सन् तत्काल
एव प्रक्षचारी साम्प्रतमहमित्यतिधूर्त्ततया परप्रपन्ननाय वदति स तथा । यो जीवित्कालेन राजादि
सेवते राजादे सत्कोऽयमिति लब्धप्रतिप्रश्न तस्यैव राजादेर्विचिंते लुभ्यति सोऽपि तथा । राजादिनेश्वरी-
कृतो यो लब्धसम्पत्तिरुपहारकारकराचादिविषये दुष्टान् करणोऽन्तराय करोति सोऽप्येवम् । य
१० पोषयितार सेनापतिं राजान वा ऽमाल वा धर्मपाठरु वा विहितस्ति सोऽप्येवम्, तमरणे बहुजा-
दु स्वदा प्रसङ्गान् । यो राष्ट्रस्य नायक सति प्रयोजने निगमस्वाशास्त्रार बहुयज्ञस श्रेष्ठिनश्च इन्ति स
महामोह विधत्ते । बहुजननायक प्रावचनिकादिपुरुष हेयोपादेयवस्तुलोमप्रनाशक इत्या महामोह
प्रकरोति । प्रवित्रजिपु प्रप्रजित सयत सुसमाहित व्रतचारित्रधर्मार्थो भ्रंशयति सोऽपि तथा । क्षानाथ-
नेकातिशयसम्पन्नत्वेन भुवनत्रये प्रसिद्धान् जिनान् प्रलयवर्णवादी यः सोऽपि तथा । न्यायमार्गस्य सम्य-
१५ दर्शनवेर्दिष्टोऽपकरोति यः तथाऽयाश्च तत्र द्वेषेण वासयति स तथा । आचार्योपाध्यायादीन् निज-
शिक्षकान् अल्पज्ञाना एते इति ज्ञानतः, अचतुर्विकससर्गोऽरिण इति दर्शनत, मन्दधर्मोणः पार्थ-
स्यादिस्थानवर्तिन इति चारित्रतश्च निन्दति स तथा । धृतदानगलानावस्थाप्रतिचरणादिभिरुपकृतानापा-
र्यादीन् यो विनयाहारोपध्यादिभिर्न प्रत्युपकरोति, नासेवते मानवाश्च सोऽप्येवम् । अचहुधृतो यः
धुववानहमनुयोगधरोऽहमित्यात्मान भ्रमते स महामोहकारी । अतपस्वी य आत्मान तपस्विन कथयति
२० स तथा । य कश्चिदाचार्योदिः समर्थ गलाने उपस्थिते उपदेशेनोपघादिशनेन च स्वतोऽन्यतश्चोपकार
'समर्थोऽपि सन्न ममात्पेप किञ्चनपि करोतीति विद्वेषेण असमर्थोऽयं बालत्वादिना कि कृतेनास्य ?
पुनरुपकर्तुमशक्त्यादिति लोभेन न करोति सोऽतथा कौटिलीयादिहिंसाप्रवर्त्तकशास्त्राणि राजकथादीनि
यत्रादीनि च पुनःपुनः प्रयुक्ते यः सोऽपि सर्पतीर्थनाशनाय प्रवृत्तेस्तथा । यः श्लाघार्थे निमित्तवशी-
करणदिप्रयोगान् प्रयुनक्ति सोऽपि तथा । य पारलौकिकभोगेऽन्यत्पुन्यं मानुष्यकान् भोगानभिलषति
२५ सोऽपि तथा । यो देवाना ऋद्धिशुतियशोवणलवीर्यप्रभृतिष्ववर्णवान् सोऽप्येवम् । यो देवानपश्य-
न्नपि पश्यतीति भ्रूते निनस्वेव च पूजामर्थयते गौशालक्यन्त् सोऽपि महामोह प्रकरोतीति ॥ २७ ॥

महामोहनीयस्थानानामनासेवी सिद्धो भवतीति तद्गुणानाह—

आभिनिप्रोधिकश्रुतावधिमन.पर्यवकेवलज्ञानचक्षुरचक्षुरवधिकेवलद-
र्शनावरणानिद्रानिद्रानिद्राप्रचलाप्रचलाप्रचलास्त्वानर्हिसातासातवेदनीयद-
र्शनचारित्रमोहनीयनारकतिर्यद्भानुप्यदेवायुरुच्चनीचगोत्रशुभाशुभनामदान-
लाभभोगोपभोगवीर्यान्तरायक्षयाः सिद्धादिगुणाः ॥ २८ ॥

आभिनियोधिकेति, सिद्धानामादौ-सिद्धत्वप्रथमसमय एव गुण निश्चादिगुण, ये चाभिनियोधिकारणादि स्वस्वरूपा, दर्शनापरत्वात्कामुष्णुष्णानावरणीयप्रत्यक्षान्वयप्रत्यक्षदेही-नीन्द्रयमोहनीयद्वयगामद्वयगोत्रद्वयानि शीघ्रान्वयिनेपितद्वरेण मोक्षनानानि पञ्चदशसंख्याकारि सिद्धादिगुणरूपाणि भवतीति भाव ॥ २८ ॥

ते गुणाः क्व सम्भवन्तीत्यत्र कारणभूतान् प्रशस्तयोगानागृहे—

आलोचननिरपलापहृदधर्मत्वादयः प्रशस्तयोगसङ्ग्रहाः ॥ २९ ॥

आलोचनेति, योगा मनोवाङ्मयाणा व्यापारत्वे प्रशस्ता प्राप्ता तेषां शिष्याचार्याणां आलोचननिरपलापादिना प्रकारेण ये सद्ब्रह्मत्वे द्वारिशद्विधा, तद्यथा-प्रशस्तनोदसाधनयोगसङ्ग्रहाय शिष्येणाचार्याय सम्यग्आलोचना दातव्येत्यालोचना, आचार्योऽपि मोक्षनामकयोगसप्रदायेव प्रत्यायामालोचनाया नान्यस्मै कथवेदिति निरपलाप, तदधर्मैव द्रव्यादिभेदात्प्राप्तु तापुना सुवरां 10 दृग्धर्मिणा भाव्यमिति हृदधर्मता, तदधमेव परसाहाय्यापेक्ष तपो विषयमित्यनिभिवोचभाषण, सूत्रार्थमहणरूपा प्रत्युपेक्षायासेवनात्मिका च शिक्षाऽऽभेदित्येति शिक्षा, निष्प्रतिर्कर्मत्वेऽपि साधनानेति निष्प्रतिर्कर्मता, यत्र पूजाकार्येतेनाप्रकाशयद्विस्वपः कार्यं यथाऽचो 7 जानाति तथा उपः कारनिर्णय इति अज्ञातता, अलोचनेन यत्र कार्यं इत्यलोभता, परीपदादिजयः कार्यं इति विविधता, आत्मैव कर्तव्यमित्यार्जवम्, सयमवता भवितव्यमिति शुचित्वम्, सम्यग्दर्शिशुद्धो भवेदिति सम्यग्दृष्टिन्, 15 चेतसः स्वार्थ्य कार्यमिति समाधि, निमाय आचारोपगत स्वादिन्यारार, निर्माने विनयोपगतो भवेदिति विनयित्वम्, धृतिप्रधाना मतिरदैन्यरूपा कार्येति धृतिमवित्वम्, समागच्छय मोक्षाभिष्टायो चा भवेदिति सनेगित्वम्, मायाशक्त्य न कुर्यादित्यप्रतिषेधः, सन्नुष्ठान कर्तव्यमिति सुविधि, आत्मनिरोधः कार्यं इति सवर, स्वरीचदोषस्य निरोधः कार्यं इत्याचदोषोपसंहार, ममस्वस्वपदभेदुत्पन्न भावयेदिति सर्वकामविरक्तता, मूलगुणत्रिपद्यमुत्तरगुणत्रिपद्यत्र प्रत्याख्यान कार्यमिति प्रत्याख्यानं, द्रव्य-20 भावभेदभित्तो व्युत्सर्ग कार्यं इति व्युत्सर्गित्वम्, प्रमादवर्जनं चापमित्यप्रमादित्वम्, धर्मो धर्मो एवमा चार्यनुष्ठान कार्यमिति उवाचनं, ध्यान कार्यमिति ध्यानसवरयोग, मारणान्विष्टेऽपि वेदनोदये 7 दोष कार्यं इति उदितमारणान्विकत्वम्, सङ्गानाञ्च ज्ञपरिक्षाप्रत्याख्यानपरिक्षाभेदभित्ता परिक्षाकथ-व्येति सगपरिक्षा, भावश्चित्तरणञ्च कार्यमिति प्रायश्चित्तरणम्, मरणान्वयत्वे आरपना कार्य-त्यापना, एते प्रशस्तयोगसङ्ग्रहनिमित्तत्वात् योगसङ्ग्रहा इति ॥ २९ ॥ 25

प्रशस्तयोगभावे आशाचना भवन्तीति वा जाह—

शैक्षस्य रातिकेऽविनया आशातनास्त्रयत्रिशत् ॥ ३० ॥

शैक्षस्येति, आ सामर्थ्येन ज्ञानादिगुणा क्षालन्तेऽप्यभ्यसन्ते यानिहा प्राप्तावना-प्र शैक्षस्य-शिक्षायोग्यस्य-अल्पपर्यायस्य रातिके षडुपगोवे आचार्यादिविषये वेदार्थाया-अपोषट्ठ-यद्या स्त्रयत्रिशद्विधा-नया, षडुपगोयत्वाऽऽसत्रगमना यथा रतोऽस्रजार्हाः तत्र दगो, एव वस 37 प्रस्तो गमन् तथा सन्नपार्थं यथा भवति तथा सन्नभेष्या गमाम्, पयनासत्रक्षितिः पुर क्षितिः

वस्थितिः, तथाऽऽसन्न निपीदन पुरो निपीदन पार्श्वतो निपीदनम्, विचारभूमिं गतयोः शैक्षस्य
 वरमाचमनम्, पूर्वं गमनागमनालोचनम्, रात्रिकेन रात्रौ को जागर्तीति पृष्टे तद्वचनाश्रवणम्,
 त्रैकस्य पूर्वमाडपनीय कचन शैक्षस्य पूर्वतरमाडपनम्, लब्धाशानादे पूर्वमेवालोचनम्, अन्यस्य
 उपदर्शनम्, अन्यस्य निमग्नम्, अनापृच्छ्याऽन्यस्यै वानम्, प्रधानतरस्य स्वयं भोजनम्, कचि-
 योजने व्याहरतो रात्रिकस्य वचसोऽप्रतिश्रवणम्, रात्रिकस्य पुरतो दृष्ट्वा शब्देन बहुधा भाष-
 नम्, व्याहृतेन मन्त्रेण वन्दे इति वक्तव्ये किं भणसीति कथनम्, रात्रिके प्रेरयति सति कस्य प्रेर-
 नायामिति भणनम्, आर्ये ! ग्लान किं न प्रतिचरसीति उक्ते एव किं न त प्रतिचरसीत्यभिधानम्, धर्म-
 कथयति गुरो अन्यमनस्कताऽऽसेवनम् कथयति गुरो न स्मरसीति कथनम्, धर्मकथाया आच्छेदनम्,
 भिक्षावेला पर्वत इति वदन् पर्यटो भेदनम्, गुरुपर्यटोऽनुदित्यवतास्यथैव व्यपस्थिताया धर्मस्य कथ-
 नम्, गुरोः सत्कारकस्य पादेन पट्टनम्, गुरुसत्कारके निपीदनम्, उद्यासने निपीदनम्, समासने
 निपीदनम्, आलस्यतो रात्रिकस्य आसनादि स्थित एव प्रतिश्रवण आगत्य हि प्रत्युत्तरं देयमिति शैक्ष-
 स्वाऽऽशावनाः ॥ ३० ॥

आशावनाप्रतिपादकस्यातिशयानाह—

तीर्थकरस्यातिशया अवर्द्धमानकैशानिरामयशरीरपाण्डुरमांसशोणि-

१० तादयः ॥ ३१ ॥

तीर्थकरस्येति, अदृष्टिस्वभावानीधंकृतः केशा इमश्रूणि रोमाणि नखाश्च, नीरोग निर्मलश्च
 शरीरम्, गोक्षीरपाण्डुर मांसशोणितम्, पद्मोत्पलगन्धिनानुच्छ्वासनि श्वासौ, अभ्यवहरणमूयपुरीषो-
 त्सर्गौ च मांसपुष्पाऽऽदर्यौ, आकाशगत धर्मचक्रम्, आकाशगत छत्रत्रयम्, प्रकाशे प्रकीर्णके
 श्वेतवरचामरे, सपादपीठ जात्राशमिवाच्छरफटिकमय सिंहासनम्, अतिदृष्ट्युपवाक्यातिमनोहरस्येन्द्र-
 २० ष्वजस्य जिनस्य पुरतो गमनम्, यत्र यत्र भगवन्तस्तिष्ठन्ति तत्र तत्र तदैव पत्रसंछत्रपुष्पफलोप-
 शोभितछत्रपण्डापवाकालद्रुवाशोकरपादपोऽभिसजायते, ईपत्रपद्माद्भागे मत्स्यप्रदेशे प्रभापटल येन
 दशदिशोऽन्धकारेऽपि प्रभासन्ते, अविममनोहरभूषणदेश, अधशिश्रः कण्टका, अविपरीवास्तुप-
 र्पशौ ऋषयः, सयर्चकवातेन सुखस्पर्शेन शीतलेन मुषासितेन योजन यावत् क्षेत्रगुद्विः, उचितविन्दु-
 पातेन निहतस्वरोरेणुग भोदकत्रपांशो मेघ, जानूत्सैधप्रमाणमात्र पञ्चवर्णोर्ध्वमुखप्रभूतपुष्पप्रकर,
 २५ कालागुर्वादिगन्धद्रव्योद्भूतातिसौरभगन्धादतिमनोहर तन्निपीदनस्थानम्, उपयुक्तस्थानद्वये जमनो-
 ष्टसन्दायभागे मनोहाना प्रादुर्भाषश्चेति द्वय वा, व्याकुर्वतो भगवतो हृदयगमो यो जानाति विक्रमी
 स्वरः, अर्धमागधीभाषातो वमाख्यानम्, पण्णा भाषाविशेषाणा मध्ये या मागधी नाम भाषा साऽऽस-
 नाभिरुखकीदसमप्रलक्षणाऽवमागधीत्युच्यते, तस्मात्कार्यानार्यदेशोत्पन्नाना द्विपदचतुष्पदसृगपष्टुप-
 क्षिप्तपृष्ठाणा आत्मनो भाषात्वेन परिणयनम्, पूर्वपद्वैरा अपि देवागुरादय प्रसन्नचित्ता धर्मं त
 ३० निशमयन्ति, अन्यतीर्थिकत्रायचनिका अपि भगवन्त वन्दन्ते, आगतास्सतोऽर्हवः पादमूले निष्पत्ति-
 कचना भवन्ति, यत्र यत्र भगवानासे तत्र तत्र पञ्चविंशतियोजनेषु धान्यासुपद्रवकारि प्रचुरमूपकारि-

यत्कर्म तपसा च विराजते । तपोवीथेण युक्तश्च तस्माद्दीर इति स्पृष्टः ॥' इति, इतरस्वीरारपेक्षया महा-
 श्यासौ वीरश्च महावीरः, अस्मानवसर्षिण्या चतुर्विंशतेस्तीर्थकराणा मध्ये चरमतीर्थकरः । तस्य आर्याणा
 पद्त्रिंशत्सहस्राणि श्रमणीसप्त कु पृथिवी तस्या स्थितत्वात् कुधुः सप्तदश तीर्थकरः, यद्यपि सर्वेऽपि
 भगवन्त पृथिव्या स्थिता एव तथापि अस्य जननीस्त्रोपे कुस्ये मनोहरेऽभ्युत्तरे महीपदेशे त्वूप रत्न
 विचित्र दद्या प्रतिमुद्रयती, चतौ हेतोर्मगवाजामतः कुन्धुजिन, तस्य गणाः सप्तत्रिंशत्, गणधराश्च,
 सप्तत्रिंशत्, आवश्यके तु गणधरा न्यवर्षिंशत् ध्रुवत्ते । युक्तिरूलापात् पश्यति सर्वभाषानिति पार्श्वः प्रयो-
 विशस्तीर्थकरः, तस्य पुष्पचूलाप्रमुखा. अष्टत्रिंशत्सहस्राऽऽर्यिका अभवन् । नमोऽत्रैकोनचत्वारिंशत्
 आधोऽवधिकशतानि, आधोऽवधिकाः नियतक्षेत्रविषयावधिज्ञानिन, तेषा शतानीत्यर्थः । धर्मचक्रस्य
 नेमिवत्सेमि, गर्भस्थे मात्रारिष्टरत्नमयनेमैर्दशनादरिष्टनेमि,, द्वार्विशस्तीर्थकरः, तस्य आर्यपक्षिणी-

10 प्रमुखाणि चत्वारिंशदार्यासहस्राणि अभवन् । नमोऽत्रैकचत्वारिंशदार्यिकासहस्राणि ॥ ३३ ॥

उपर्युक्तसप्ततिधरमहावीरस्य श्रमणकालमानमाह—

द्विचत्वारिंशद्वर्षाणि साधिकानि श्रामण्यपर्यायो महावीरस्य ॥ ३४ ॥

द्विचत्वारिंशदिति, छद्मरूपपर्याये द्वादशवर्षाणि पणमासा अर्द्धमासश्चेति, फेवल्लिपर्यायस्तु
 हेतोर्नानि त्रिंशद्वर्षाणीति द्विचत्वारिंशद्वर्षाणि साधिकानि महावीरस्य श्रामण्यपर्यायो इति ॥ ३४ ॥

15 उपर्युक्तश्रामण्यपर्यायवत्ता महानीरेणोष्ठा नारकावाससप्त्या आह—

प्रथमचतुर्थपञ्चमपृथिवीपु त्रिचत्वारिंशत्शतसहस्राणि नरका-
 वासाः ॥ ३५ ॥

प्रथमेति, रत्नप्रभापद्मप्रभाधूमप्रभाभिधानासु पृथिवीष्वित्यर्थं, आवसन्ति तेषु ते आवासाः,
 नरकाश्च ते आवासाश्च नरकावासा, तत्र रत्नप्रभाया प्रथमपृथिव्या त्रयोदशप्रस्तारा, प्रस्तारा नाम वेदम-
 20 भूमिकाकल्प्या, तत्र प्रथमे प्रस्तारे पूर्वादिषु विंशु प्रलेकमेकोनपञ्चाशन्नरकावासाः, चतसृषु विदिंशु प्रले-
 कमष्टचत्वारिंशत्, मध्ये च सीमन्तकद्वयो नरकेन्द्रक, सर्वसंख्यया प्रथमप्रस्तारे नरकावासाना-
 नावलिङ्गप्रविष्टानमेकोनवत्सहस्रानि त्रीणि शतानि, शेषेषु च द्वादशसु प्रस्तारेषु प्रलेक यद्योत्तरं
 विंशु विदिंशु च एकैकनरकावासहस्रानिभावात् अष्टकाष्टकहीना नरकावासाः, तत सर्वसंख्यया रत्न-
 प्रभाया पृथिव्याभाषलिकानरकावासाश्चतुश्चत्वारिंशच्छतानि प्रवर्षिंशदधिकानि, शेषासु एकोनत्रिं-
 25 षडहस्राणि पद्मनवतिसहस्राणि पद्मशतानि सप्तपञ्चदशिकाणि प्रकीर्णका, उभयमीळने त्रिंशद्वक्ष्य नरका-
 वासानाम् । पद्मप्रभायां चतुर्थपृथिव्यां सप्त प्रस्ताराः, प्रथमे प्रस्तारे प्रलेक विदिंशु योदशावलिङ्गप्रविष्टा
 नरकावासाः, विदिंशि पद्मदश, मध्ये वैको नरकेन्द्रक, सर्वसंख्यया च पद्मविंश शतम्, शेषेषु पटसु
 प्रस्तारेषु पृथयप्रलेक क्रमेणाधोऽधोऽष्टकाष्टकहानि, ततः सर्वसंख्यया तत्रावलिङ्गप्रविष्टा नारकावासा
 सप्तसहस्रानि सप्तोत्तराणि, शेषासु पुण्यावरीर्णका नवदश नवनवतिसहस्राणि द्वे शते त्रिनवत्यधिके,
 30 उभयमीळने नरकावासाना दशदश्याः । धूमप्रभाया पद्ममपृथिव्या पद्मप्रस्तारा, प्रथमे च प्रस्तारे
 एकैकसो विदिंशु नवनव आवलिङ्गका प्रविष्टा नारकावासाः, विदिंशयष्टौ मध्ये वैको नरकेन्द्रकाः, इति

सर्वसख्यया एकोनसप्ततिः, शेषेषु च चतुर्षु प्रस्तरेषु पूर्ववत् प्रत्येक क्रमेणाधोऽधोऽष्टकाष्टकानिः, तत सर्वसख्यया तत्रावलिकाप्रविष्टा नरकावासा द्वे शते पञ्चपक्षधिके, शेषा पुण्यावकीर्णका द्वे लक्षे नवनवतिसहस्राणि सप्तशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि, उभयमीलने सर्वसख्यया तिस्रो लक्षा नरकावासाः, प्रथमचतुर्थपञ्चमपृथिवीनरकानाससख्याना मीलने च त्रिचत्वारिंशच्छतसहस्राणीति ॥ ३५ ॥

ऋषिभापिताध्ययनेऽपि नारकावासवर्णनात्तान्याह—

ऋषिभापिताध्ययनानि चतुश्चत्वारिंशत् ॥ ३६

ऋषीति, पश्यन्तीति ऋषयोऽतिशयज्ञानवन्तः, गणधरव्यतिरिक्ताः शेषा जिनशिष्याः, यद्वा ऋषयः प्रत्येकमुद्गसाधवः, ते चान् नेमिनाथतीर्थवर्तिनो नारदादयो विशतिः, पार्श्वनाथतीर्थवर्तिना पञ्चदश, वर्धमानस्वामितीर्थवर्तिनो दश, तैर्भापितानि अध्ययनानि कालिकश्रुतविशेषभूतानि अङ्गवा-
ह्यानि भवन्तीति भावः ॥ ३६ ॥

ऋषयः समयक्षेत्रे भवन्तीति समयक्षेत्रादिप्रमाणमाह—

समयक्षेत्रं सीमन्तक उडुविमानमीपत्प्राग्भारपृथिवी च पञ्चचत्वारिं-

शयोजनशतसहस्राण्यायामविष्कम्भेण ॥ ३७ ॥

समयक्षेत्रमिति, समयः कालस्तेनोपलक्षित क्षेत्रं समयक्षेत्रं मनुष्यक्षेत्रमित्यर्थः, कालो हि दिनमासादिरूपः, सूर्यगतिसप्तभिव्यङ्गो मनुष्यक्षेत्र एव न परतः, परतो हि नादित्या सञ्चारिणा, 15 इदञ्च क्षेत्रमायामविष्कम्भेण पञ्चचत्वारिंशद्योजनशतसहस्रम्, परिक्षेपेण चैवा योजनकोटी द्वापत्वारिंशत् शतसहस्राणि त्रिंशत्सहस्राणि किञ्चिद्विशेषाधिकैकोनपञ्चाशद्युते द्वे योजनशते । प्रथमपृथिव्या प्रथमप्रस्तरे मध्यभागवर्त्तां पृत्तो नरके द्रः सीमन्तक उच्यते, तस्यापि प्रमाणमायामविष्कम्भेण तावदेव सौधर्मज्ञानयोः प्रथमप्रस्तारवर्त्तिचतसृणा विमानावलिकाना मध्यभागवर्त्ति पृत्त विमानकेन्द्रकमुडुविमानकम् । ईपदल्पः रत्नप्रभाद्यपेक्षया प्राग्भार उच्छ्रयादिलक्षणो यस्याः सा ईपत्प्राग्भारा, ऊर्ध्वलो-20 काप्रक्षः सिद्धान्ता निवासभूतः पृथिवीभेदः, स च शरदलचूर्णवत् श्वेत उत्तानच्छत्रसंस्थानसंश्लिप्तः श्वेतसुवर्णमयः । मध्ये धाह्ल्यन्तु अष्टयोजनप्रमाणम्, सा च पृथिवी परितो हीयमाना चरमान्तेषु सकलदिग्विभागवर्त्तिषु पर्यन्तप्रदेशेषु मक्षिकापत्रादपि तनुवरी, अत्रैव सिद्धा उपरि भागविशेषे निवसन्तीति सिद्धान्त इत्यप्युच्यते इति ॥ ३७ ॥

समयक्षेत्र एव दृष्टिवादादेः प्रादुर्भावात्तमाह—

दृष्टिवादस्य मातृकापदानि ब्राह्मीलिप्यां मातृकाक्षराणि च पदचत्वा-

रिंशत् ॥ ३८ ॥

दृष्टिवादस्येति, जिनप्रणीतवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्दृष्टिः, तस्या वादो दृष्टिवादः द्वादशाङ्गरूपः, तस्य सकलवाङ्मयस्याकारादिमातृकापदानि च दृष्टिवादार्थप्रसवनिबन्धनत्वेन मातृकापदानि-उत्पाद-
व्ययप्रौढ्यलक्षणानि, ताते च सिद्धश्रेणिमनुष्यश्रेण्यादिना विषयभेदेन कथमपि निश्चयमानानि पद-30 चत्वारिंशद्भवतीति सम्भाव्यते । ब्राह्मी ऋषभदेवस्य सुमङ्गलाया देव्या भस्तेन सह जाया पुत्री,

लिपिः पुस्तकावावक्षरवि'यास', साचाष्टादशप्रकाराणि प्राङ्गया या दक्षिणाऽधरलेखनप्रक्रिया सा
प्राज्ञोलिपि, तस्या लेखनविधौ मातृकाक्षरणि पदचत्वारिंशत्, तानि चाकारादीनि हरात्पञ्चानि क्षर-
सहितानि ऋ ऋ लृ लृ ळ इत्येव तदक्षरपञ्चकपरिज्ञानानि समाख्यन्त इति ॥ ३८ ॥

मूत्ररूपेण तस्य प्रतिपादकमाह—

अग्निभूतिः सप्तचत्वारिंशद्वर्षस्यान्तोऽनगारो ॥ ३९ ॥

अग्निभूतिरिति, श्रीमन्नो महारौरव्य द्वितीयो गणधरो मगधदेशजो गौतमगोत्रं कृत्तिकानक्ष-
त्रनोऽग्निभूति, पिताऽस्य वसुभूतिर्माता पृथिवी तस्यागारजासः सप्तचत्वारिंशद्वर्षाणि, आयुष्यके तु
पदचत्वारिंशत्पाण्युक्तानि, सप्तचत्वारिंशत्तमवर्षस्तापूर्णवात्तत्राविवक्षा कृता, समवायाद्वा चापूर्णास्यापि
पूर्णवविवक्षया सप्तचत्वारिंशद्वर्षाण्युक्तानि । सूत्रेऽन्तश्शब्दो मध्यपरः । अस्य दृष्टास्यपर्यायो द्वाद-
10 शवर्षाणि जितपर्याय. षोडशवर्षाणि ॥ ३९ ॥

गणधरविषयकवचन्यत्वाद्वापि तदेवाह—

धर्मजिनस्याष्टचत्वारिंशद्गणा गणधराश्च ॥ ४० ॥

धर्मजिनस्येति, अथ पञ्चदशतीर्थैकर दुर्गतौ प्रपतत सत्त्वसपात पारयतीति धर्म,
गर्भक्षेऽस्मिन् जननी दानादिधर्मपरा ज्ञानेति नाम्ना धर्म, अस्य गणालाघनमाणा, गणत्रैकवाचना-
15 ऽऽचारित्र्यास्तानाम् । गणधरा अपि वाचन्त, अनुत्तरज्ञानदर्शाविधर्मगण धरन्तीति गणधरा,
आयुष्यके तु त्रिचत्वारिंशद् गणा गणधराश्च पठ्यन्ते ॥ ४० ॥

गणधरप्रकाशितप्रतिमाविशेषमाह—

सतसप्तकिकाभिधुप्रतिमा एकोनपञ्चाशद्वात्रिंशद्वैः ॥ ४१ ॥

सप्तसप्तकिकेति, यमनियममत्रयसित कृतकारितानुमोदितपरिहारेण भिक्षवे इत्येवशीलो
-0 भिक्षुः पचनपाचनस्वावधानुष्ठानरहिततया निर्दोषाहारभोजी साधु, नामस्थापनाद्ब्रह्मभावे स
निश्चेष्य, नामस्थापने सुगमे, ब्रह्मभिक्षुः आगमतो नोआगमतश्च, ज्ञाताऽनुपयुक्त आद्या, द्वितीयस्तु
त्रिविध, हस्तरीर भन्वशरीर तदुभयव्यतिरिक्तश्च, भिक्षुपदार्थज्ञस्य जीवापेत शरीर ज्ञशरीरम्, भूत-
भावत्वात् । यस्तु षाडको नैदानीं भिक्षुशब्दार्थमवबुध्यते मोक्षत्वेऽनेनैव शरीरेण तस्य शरीरं भन्वशरीर
भारिभाष्यत्वाम् । तदुभयव्यतिरिक्तश्च त्रिधर, एकमविक, यद्वायुष्क, अभिक्षुखनासगोत्रश्च, यो नैरवि-
-3 कलिर्वेद्यनुष्मो वा द्वयो वाऽनन्तरभवे भिक्षुर्गोवी स एकमविक । येन भिक्षुपर्यायनिमित्तमायु-
र्वेद्य स यद्वायुष्कः, यस्य भिक्षुपर्यायप्रवचनान्भिक्षुत्वे नामगोत्रे कर्मणी स चाऽऽर्थक्षेत्रे मनुष्यभवे भावि-
भिक्षुप्रयाये समुत्तमानः, यद्वा स्वजनधनादि परित्यज्य शुद्धसमीपे प्रव्रज्याप्रतिपत्त्यर्थं स्वगृहाद्द्विर्गच्छति
सोऽभिक्षुखनासगोत्रः । भावभिक्षुर्द्विधा, आगमतो नोआगमतश्च, आगमतो भिक्षुशब्दार्थवेत्ता तत्र
धोरयुक्तः । नोआगमवत्तु सम्यक् त्रिविध त्रिविधेन समस्तसावधानुपपत्तस्यवतः । गृहस्था अन्य-
-10 हीर्षिकलिङ्गिणो वा न नोआगमतो भावभिक्षुः, भिक्षुशब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य वनाभावात्, भिक्षुश-
-1 चरत् द्वे द्वे निमित्ते, व्युत्पत्तिनिमित्त प्रवृत्तिनिमित्तश्च, भिक्षु इत्येवशीलो भिक्षुरिति व्युत्पत्त्या भिक्षुण
व्युत्पत्तिनिमित्तम्, येन भिक्षुणेनैकार्थं समवायितया यदुपलक्षितमिह परलोकायसाविप्रमुक्ततया यमनि-

यत्रेषु व्ययस्वितस्य तत्प्रवृत्तिनिमित्तम्, तेषां भिक्षमाणेऽभिक्षमाणे वा भिक्षौ भिक्षुशब्दः प्रयच्छते, तन्-
 व्यामप्यनस्थाया प्रवृत्तिनिमित्तसद्भावात्, अन्यत्र च गृहस्थादौ न प्रयच्छते, नचकोट्यपरिगुह्याहार-
 भोपिवया तेषु यदोद्यस्य प्रवृत्तिनिमित्तस्याभावात्, नहि गमनक्रियामात्राद्, किन्तु गमनेनैकार्थसम-
 पापितया यदुपलक्षित साक्षादिमत्त चयोगादेवेति । तेषां प्रतिमा--अभिप्रहविशेष, सप्त सप्तदिनानि
 यस्या सा सप्तसप्तदिना, सप्तसु सप्तकेषु सप्त सप्त दिनानि भवतीति सा एतेनपञ्चाशत्वा दिनेर्भवति, 5
 तत्र प्रथमे सप्तके प्रतिदिवसमेकैका भिक्षा गृह्याति, द्वितीये सप्तके प्रतिदिवसे द्वे द्वे भिक्षे, तृतीये सप्तके
 प्रतिदिवस तिस्रस्त्रिस्र, चतुर्थे चतस्रश्चतस्र, पञ्चमे पञ्च पञ्च, षष्ठे षट् षट्, सप्तमे सप्त सप्तैति सप्त-
 सप्तमिहाया भिक्षापरिमाणं यण्ययत् शतम् ॥ ४१ ॥

प्रतिमावहनेनोन्नवाचारदेह्यन्वो भवतीति तथाविधानाह—

मुनिमुद्रतस्य पञ्चाशदार्यिकासहस्राणि, अनन्तजिन. पुरुषोत्तमश्च 10
पञ्चाशद्वनुर्देहमानः ॥ ४२ ॥

मुनिमुद्रतस्येति, गतुले जगत्त्रिकाष्टावस्थामिति मुनि जीवाजीवलक्षण लोक यथार्थापयो-
 नेऽद्रव्यास्त्रिरूपर्यास्त्रिरुक्तभावगुणपथार्थैर्निमित्तोपादानवारणकार्यभावोत्सर्गापवादपद्धत्या जानाति
 मुनिः, (नाममुनि. स्थापनामुनिः सुगमः, द्रव्यमुनि झररीरभन्वशरीरवहूपतिरिक्तभेदात्रिवि-
 धोऽनुपयुक्तः तिङ्गमात्रद्रव्यक्रियावृत्तिसाध्योपयोगान्यस्य प्रवर्तनविकल्पादिषु कपायनिवृत्तस्य परि- 15
 णतिचक्रेऽसयमपरिणतस्य द्रव्यमुनित्वम् । भावमुनि चारित्रमोहनीयक्षयोपशान्तापिकोत्पन्नस्य
 परगणपरभावनिवृत्त परिणतिविरुद्धप्रवृत्तिषु द्वादशरूपावोद्रेफमुक्त, गैमसङ्गद्वयवहारनयै द्रव्यक्रिया-
 प्रवृत्तद्रव्याद्यविरक्तस्य मुनित्वम्, ऋजुमूर्तनयेन भावाभिलाषसकल्पोपागतस्य, झटसमभिरुद्धेवभू-
 तनयैः श्रमक्षान् धीण मोह यावत् परिणतौ सामायविशेषपचके स्वतन्त्रैकवपरमशमतामृतरतस्य
 मुनित्वम्) शोभनाति प्रतानि चस्य स सुप्रत, मुनिश्चासौ मुनत्रयेति तथा, एव गर्भसोऽस्य जननी 20
 मुनिवत्सुप्रता जातेति मुनिमुद्रत विंशतिवत्सर्गपर, अस्य पिता सुमित्र, माता पद्मा, अर्जो नवमे
 भवे जिनो जातः, अस्य श्रमणा. त्रिशसहस्राणि, आर्थिकाः पञ्चाशसहस्राणि, त्रिशद्वर्षसहस्राणि
 सर्वायु. विंशतिधनुर्देहमानश्चेति । अन तर्हर्माज्ञानपात् अनन्तानि वा ज्ञानादीन्वस्येत्यन्व, अस्य जनन्या
 रत्नविचित्रप्रतिप्रमाणं दामस्तरे दृष्टमवोऽनन्तः, चतुर्दशसर्गपर, अस्य पिताऽयोष्यालङ्कारः सिद्ध- 25
 सेता, माता सुयशाः, त्रिशद्वर्षसहस्राणि सर्वायु, परपटिसहस्राणि श्रमणा, लक्ष्मैकमष्टौसतान्या 25
 र्थिकाः, पञ्चाशद्वनुर्देहमानश्च । पुरुषोत्तमोऽयं चतुर्धा वासुदेव, वासुदेवाश्वावसरसिंध्यत नव नवन्ति,
 अनन्तजिनफालभावी पुरुषोत्तमो वासुदेवः पञ्चाशद्वनुर्देहमान इति ॥ ४२ ॥

एते कर्मणा क्षय करिष्यन्तीति वान्याह—

दर्शनावरणनामकर्मणोरेकपञ्चाशत्प्रकृतिकत्वम् ॥ ४३ ॥

दर्शनैति, सामान्यार्थबोधो दर्शनं तदाद्युच्यते यत्तद्दर्शनावरणीयम्, तत्र चक्षुर्दर्शनावरणीयादिभेदेन 30
 अवधिपम्, नामकर्मणि द्विषत्पारिशदिति मिलित्वोभयकर्मणी एकपञ्चाशत्प्रकृतिके भावव ॥ ४३ ॥

तथा—

ज्ञानावरणानामान्तरायाणाञ्च द्विपञ्चाशत्प्रकृतिकत्वम् ॥ ४४ ॥

ज्ञानेति, विशेषार्थविषय ज्ञानसाधुणोतीति ज्ञानावरण देशसर्पज्ञानावरणरूप मतिज्ञानावरणादि-
 च्छविधम्, नाम द्विचत्वारिंशद्विधम्, अन्तरा दातृप्रतिमाह्नयोरन्तर्भाण्डागारिकवद्विघ्नहेतुतया अयत्ने
 च्छटीलान्तरायम् प्रत्युत्पन्नविनाशि आगामिलब्धव्यपथप्रतिरोधकश्च दानान्तरायावि पञ्चविधमिति
 सर्वत्रेतेने द्विपञ्चाशद्भवन्तीति ॥ ४४ ॥

डिष्टकर्मणामुद्यत्सन्मूर्च्छिता भवन्तीति तद्विशेषमाह—

सम्मूर्च्छितमोर.परिसर्पाणां त्रिपञ्चाशद्वर्षसहस्राणि स्थितिः ॥ ४५ ॥

सम्मूर्च्छितमेति, समूर्च्छन् समूर्च्छां तथा निर्वृत्ताः सम्मूर्च्छिताः, तथाविधकर्मादयात् गर्भ-
 मन्तरेणैव ये उत्पद्यन्ते ते सम्मूर्च्छिताः, प्रसिद्धबीजाभावेन पृथिव्या वर्षोद्भास्तथाविधवृणादयः, न
 चेते न सम्भवति, दग्धभूमौ बीजासत्त्वेऽपि तेषा सम्भवात्, तथा पद्मिनीशृङ्गाटकपादाशैबलादि-
 यनस्पतयः, शलभपिपीलिकानक्षिकाऽऽशालिकादयश्च, उरसा-वक्षसा ये परिसर्पन्ति सञ्चरन्ति ते
 उर परिसर्पा न्तरगादयः, सम्मूर्च्छिताश्च ते उर परिसर्पाश्च तेषा त्रिपञ्चाशद्वर्षसहस्राणि स्थितिदत्कर्षत,
 जघन्येन जन्तुमुद्गुत्तम्, इयञ्च स्थिति तादृशा पर्याप्तकानाम्, अपर्याप्तकानान्तु तेषा जघन्येनोत्कर्षेण
 १५ पान्तुमुद्गुत्तम्, एव सम्मूर्च्छितमस्थलचरपञ्चेन्द्रियनिर्गम्योत्तिकानामपि तावत्स्येव स्थितिः ॥ ४५ ॥

सम्मूर्च्छिता अधमास्त्रद्विपर्ययेणोत्तमानाह—

भरतैरवतथो. प्रत्येकमुत्सर्पिण्यां चतु.पञ्चाशदुत्तमपुरुषा एवमवस-
 र्पिण्यासपि ॥ ४६ ॥

भरतेति । जम्बूद्वीपगतभरतैरवतर्हैमवतर्हैरप्यवतर्हरिण्यकमहाविदेहलक्षणसप्तवर्षपटके भर-
 २० तवर्षे पेरतवर्षे चेत्यर्थः, उत्तमर्पन्ति वर्धयन्त्यरकापेक्षया भावानित्युत्सर्पिणी शुभभाववर्षकोऽशुभ-
 भावहानिकारको दशसागरोपमकोटीकोटिपरिमाण, कालत्रिसेपः, एवमवसर्पयति भावानित्यवसर्पिणी
 तावमानेव, अत्रापि समस्ता शुभा भावा क्रमेणानन्तरगुणतया हीयन्ते, अशुभा भावाश्च क्रमेणानन्त-
 गुणतया परिवर्द्धन्ते, उत्तमाश्च ते पुरुषाश्चोत्तमपुरुषाः, पू शरीर तत्र शयनाभिरसनात् पुरुषः, तत्र
 नामपुरुष, पुरुष इति नामैव, स्थापनापुरुष, प्रतिमादि, द्रव्यपुरुष पुरुषत्वेन च उत्पस्यते उत्पन्नपूर्वो
 २५ वा, उभयव्यतिरिचञ्च मूलगुणनिर्मितः-पुरुषप्रायोग्याणि द्रव्याणि, उत्तरगुणनिर्मितः तदाकारवन्ति
 तान्येव । एतमनिलापपुरुष -यथा पुरुष इति, शुद्धिगुण्यभिधामात्र वा, यथा घट. पट इत्यादि ।
 चिदपुरुष -पुरुषाद्विनिर्मुक्तकाल्माश्मशुभप्रभृतिपुरुषचिद्व्युक्त । वेदपुरुषः-पुरुषवेदातुभवनप्रधानः स
 च क्षीपुनपुसकसम्बन्धिषु त्रिष्वपि त्रिनेषु भवतीति । एतमुत्तमपुरुषो मध्यमपुरुषो जघन्यपुरुषश्च,
 तत्रोत्तमपुरुषो धर्मपुरुषो भोगपुरुष कर्मपुरुषश्चेति त्रिविध, धर्मः क्षयिकचारिण्यतिस्त्वर्जनपरः
 ३० पुरुषो धर्मपुरुष अर्हदादि, भोगा मनोहृदाच्चादयस्तत्परो भोगपुरुषः चक्रवर्त्योदि, कर्माणि महार-
 ष्पाधिसम्पादानि नरकायुष्मारीणि तत्पर कर्मपुरुषो धामुदेवादिः, एते उत्तमपुरुषाः प्रत्येकमुत्सर्पिण्यां

आचाराङ्गादीनां निह्वाविकर्तुर्नैरुगतिप्रायोग्यकर्मयन्धारकावासत्तद्वृषकर्मण्यह—

प्रथमद्वितीयपञ्चमपृथिवीपु निरयावासा अष्टपञ्चाशत् शतसहस्राणि
ज्ञानावरणवेदनीयायुर्नान्तरायाणाञ्चाष्टपञ्चाशदुत्तरप्रकृतिकत्वम् ॥ ५० ॥

प्रथमेति, प्रथमायां त्रिसहस्राणि द्वितीयाया पञ्चविंशतिः पञ्चम्यास्त्रीणीति सर्वाण्यष्टपञ्चाश-
हस्राणि । ज्ञानावरणस्य पञ्च वेदनीयस्य द्वे आयुषश्चतस्रो नाग्नो द्विवत्पारिशत् अत्रायस्य पञ्चेति
सर्वा अष्टपञ्चाशदुत्तरप्रकृतयः ॥ ५० ॥

फर्मणा स्थितिनियतत्वेन स्थितेश्च कालनियत्रिततया तद्विशेषमाह—

चन्द्रवर्षस्य प्रत्येकमृतव एकोनपष्टिरात्रिदिवमानाः ॥ ५१ ॥

चन्द्रवर्षस्येति, नक्षत्रच द्रार्धादित्याभिषर्द्धितसवत्सरेषु यश्चन्द्रसवत्सर चन्द्रगतिमङ्गीकृत्य
10 भवति तत्र द्वादशमासा पञ्च ऋतवो भवन्ति, तत्र ऋणप्रतिपदमारभ्य पौर्णमासीपरिसमाप्तिं यावत्ता-
वत्कालप्रमाणञ्चात्रो मासः, स च मास एकोनत्रिंशद्वात्रिदिवानि द्वात्रिंशच्च पष्टिभागा, अहोरात्रस्येव
प्रमाणः, द्वाभ्यां ताभ्याश्च मासाभ्यामृतुर्भवति तत्र एकोनपष्टिरहोरात्राण्यसौ भवति, यथेह द्विपष्टिभा-
गद्वयमधिकं तत्र विवक्षितम् ॥ ५१ ॥

सूर्यगतिपरिमाणविशेषादपि ऋतूनां भावात्सूर्याश्रयेण गतिविशेषमाह—

उदिते स्थाने षष्टिमुहूर्त्तैरुदेति सविता पुनः ॥ ५२ ॥

उदित इति, स्थान चारभूमिमण्डलम्, तानि मण्डलानि सर्वसरयया चतुरशीत्यधिकमण्डल-
शतम्, जम्बूद्वीपे पञ्चपष्टि लवणे समुद्रे एकोनविंशत्यधिकं शतम्, एकैकस्य मण्डलस्य विष्कम्भोऽष्ट-
पत्वारिंशद्वेनपष्टिभागा योजनस्य, मण्डलत्वञ्चैव मण्डलसदृशत्वात्, नतु तात्त्विकम्, मण्डलप्रथमक्षणे
यद्ग्राह्य क्षेत्र तत्समश्रेण्येव यदि पुरः क्षेत्र व्याप्यात् तदा तात्त्विकी मण्डलता स्थान्, तथा च सति
20 पूषमण्डलादुत्तरमण्डलस्य योजनद्वयमन्तरं न स्यात्, सूर्यमण्डलक्षेत्रञ्च चक्रालविष्कम्भतोऽन्यसेयम्,
तत्र सूर्ये सर्वाभ्यन्तर सर्वपादाश्च सकृदेव सक्रामति शेषाणि तु द्वौ वारान्, सूर्ये पञ्चपञ्चयोजन-
सहस्राणि द्वे चैकपञ्चाधो योजनशते एकोनविंशत्तश्च पष्टिभागान् योजनस्यैकैकेन मुहूर्त्तन गच्छति, सर्व
मपि हि मण्डलमेकेनाहोरात्रेण द्वाभ्यां सूर्याभ्यां परिसमाप्यते, प्रतिमूर्त्तञ्चाहोरात्रगणने परस्मार्थतो द्वाचहो-
रात्रो भवताः, द्वयोश्चाहोरात्रयो पष्टि मुहूर्त्ताः, ततो मण्डलपरिरयस्य पष्ट्या भागे इते यद्भव्यते तं मुहूर्त्तै-
25 गतिप्रमाणम्, सत्राभ्यन्तरमण्डलपरिरय त्रीणि लक्ष्वाणि पञ्चवृशसहस्राणि एकोननवत्यधिकानि योजनाना-
नामिति । अस्मिन् सत्राभ्यन्तरे मण्डले दिवसोऽष्टादशमुहूर्त्तप्रमाण, भरतक्षेत्रगतानाञ्च सतुष्याणां
सप्तवत्पारिस्त्वा योजनसहस्रैर्द्वाभ्यां त्रिपष्ट्यधिकान्या योजनशताभ्यां एकविंशत्या च पष्टिभागैर्योजनस्य
सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारचरणकाले सूर्ये उदयमान चश्रुर्गोचरमायाति ॥ ५२ ॥

कालविशेषमाधिलेवाह—

ऋतुमासेन युगस्यैकपष्टि. ऋतुमासाः ॥ ५३ ॥

ऋतुमासेनेति, ऋतुर्द्वि लोकस्यैव पष्ट्याहोरात्रप्रमाणो द्विमासात्मकस्तत्सार्द्धं मासोऽपि ऋतुर-

ययवे समुदायोपचारात्, ऋतुरेव मासः परिपूर्णत्रिंशदहोरात्रप्रमाण ऋतुमास कर्ममासः मानवमास इति वा व्यवहियते, युगश्च चन्द्रमन्त्रोऽभिवर्द्धितश्च त्रयोऽभिवर्द्धितश्चेति पञ्चभिः सचत्तरेर्मास्यमान कालविशेषः स च प्रमाणेनाष्टादशगतमित त्रिंशदुत्तराण्यहोरात्राणा भवति, तस्य च प्रमाणस्य त्रिंशत्वा भागादहरे लब्धा एकपट्टि ऋतुमासा इति ॥ ५३ ॥

युगस्य चन्द्रमासगर्भितरेण च त्रस्य प्रतिदिनावस्थामाह—

पक्षयोः प्रत्यह चन्द्रो द्विपट्टिभागान् हीयते वर्द्धते च ॥ ५४ ॥

पक्षयोरिति, कृष्णशुक्लपक्षयोरित्यर्थ, चन्द्रमसो वृद्धपट्टी अष्टौ सुहूर्त्तशतानि पञ्चाशीत्य धिकानि, एतस्य सुहूर्त्तस्य त्रिंशत् द्वापट्टिभागान् यावत् । एकस्य चन्द्रमासस्य मध्ये एकस्मिन् पक्षे चन्द्रमसो वृद्धिरेकस्मिन्पट्टि, चन्द्रमासस्य परिमाणमेकोनत्रिंशत्त्रिन्दितानि एतस्य एत्रिदिवस्य द्वात्रिंशद्वापट्टिभागा, रात्रिदिव च त्रिंशत्सुहूर्त्तकरणायमेकोनत्रिंशत्वा गुण्यते, जावान्यष्टौ शतानि सप्तत्यधि- 10 फानि सुहूर्त्तानाम् । येऽपि द्वापट्टिभागा रात्रिदिवस्य तेऽपि सुहूर्त्तस्य भागकरणार्थं विंशत्वा गुण्यन्ते, जावानि नवशतानि पक्षधिकानि तेषां द्वापट्ट्या भागो द्वियते लब्धाः पञ्चदश सुहूर्त्तः ते सुहूर्त्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते जावानि सुहूर्त्तानामष्टौ शतानि पञ्चाशीत्यधिकानि शेषाश्च त्रिंशद्वापट्टिभागा सुहूर्त्तस्य । तत्र चन्द्रश्चत्वारि सुहूर्त्तशतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि पट्ट्यत्वारिंशत्तत्र द्वापट्टिभागान् सुहूर्त्तस्य यावदपट्टि गच्छति—राहुविमानप्रभया रज्यते, प्रतिपत्तिथौ परिसमाप्त्यन्ता परिपूर्णं प्रथम पञ्चदश भाग यावत्- 15 ग्यते, एव द्वितीयादितिथिषु यावत्पञ्चदश्या तिर्यौ परिसमाप्त्यन्ता परिपूर्णं पञ्चदशभाग यावत्, तस्याश्च पञ्चदश्याश्चरमसमये च त्र सर्वोत्तमा राहुविमानप्रभया रक्षो भवति, यस्तु षोडशो भागो द्वापट्टिभागद्वयत्मकोऽनावृत्त्य तिष्ठति स श्लोकत्वाददृश्यत्वाच्च न गण्यते ॥ ५४ ॥

ननु जन्म्वृद्धीपे पञ्चपट्टिः सूर्यमण्डलानामुक्ता, तत्र कुत्र कियन्ति मण्डलानि वर्द्धन्त इत्यत्राह—

निपथे नीलवति च त्रिपट्टिस्सूर्यमण्डलानि ॥ ५५ ॥

निपथ इति, महाविदेहस्य दक्षिणस्या हरिवर्षस्योत्तरस्या पौरस्यलवणोदस्य पश्चिमाया पश्चिम- लवणसमुद्रस्य पूर्वस्या जन्म्वृद्धीपे निपथो नाम वर्षधरपर्वतश्चत्वारियोजनशतानि ऊर्ध्वोऽश्वत्वेन योजन- शतान्युद्धेन भूप्रवेशेन मेरुवर्षसमपक्षेत्रगिरीणां श्लेषत्वचतुर्यांशेनोद्धेयत्वात्, षोडशयो जनसहस्रानि द्विचत्वारिंशदधिकानि अष्टौ च योजनशतानि द्वौ चैकोनविंशतिभागौ योजनस्य विष्कम्भेण वर्द्धते, महा- द्विमवतो द्विगुणविष्कम्भमानत्वात्, यत्र चहूनि फूटानि निपथस्यसप्तसंस्थितानि, यत्र च निपथो नाम 25 देवोऽधिपतिस्वसुहृद्भवति, तत्पर्वतस्य चोपरि तथा महाविदेहस्योत्तरेण रम्यकवर्षस्य दक्षिणेन पूर्वोत्तर- समुद्रस्य, पश्चिमेन पश्चिमलवणोदस्य पूर्वण निपथस्यसप्तमानो नीलपत्राम वर्षधरपर्वतो नीलवर्णा मकदेवाधिष्ठितो वर्द्धते तस्य चोपरि त्रिपट्टिः सूर्यमण्डलानि भवन्ति, हरिवर्षपञ्जीवाकोट्या रम्यवृन्ती- वाकोट्याश्च द्वे मण्डले भवत ॥ ५५ ॥

वेचित्प्रतिमाविशेषस्युक्तो ज्योतिष्देवत्वेनोत्पद्यन्त इति प्रतिमाविशेषमाह—

अष्टाष्टमिका प्रतिमा चतुःपट्टिरात्रिदिवप्रमाणा ॥ ५६ ॥

अष्टेति, अष्टावष्टमानि दिनानि यस्या साऽष्टाष्टमिका, यस्या छष्टी दिनाष्टकानि भवन्ति, प्रतिमा-भिक्षाणामभिमहविशेष, अष्टौ अष्टकानि यतोऽसौ भवति अतश्चतुष्पष्ट्या रात्रिदिवैः सा पालिता भवति, तथा प्रथमेऽष्टके प्रतिदिनमेकैना भिक्षा द्वितीये द्वे द्वे मासदष्टमे अष्टावष्टाविति सङ्कलनया द्वे द्वे भिक्षाणामष्टाशीत्यधिके भवत' ॥ ५६ ॥

प्रतिमावाहका अवश्य वैमानिका भवन्तीति तद्वक्तव्यतामाह—

सौधर्मावतंसकस्य प्रतिदिशं पञ्चपष्टिर्भौमानि ॥ ५७ ॥

सौधर्मंति, सौधर्मं शक्रेन्द्रपालितं प्रथमदेवलोकं, तस्य मध्यभागपर्यन्ति शक्रेनिवासभूत विमान सौधर्मावतंसकम्, अत्र हि कल्पे चतुर्विंशु चत्वारि विमानानि मध्ये च पञ्चम सौधर्मावतंसकम् उष्णावैकैकस्या दिशि प्रकारभ्यर्णवर्चीनि नगराकाराणि भौमानि पञ्चपष्टिर्भवन्ति ॥ ५७ ॥

वैमानिकेषु सूर्यचन्द्रप्रकाशाभावात्प्रकाश्यक्षेत्र तत्सख्यामाह—

पद्पष्टिश्चन्द्रा. सूर्याश्च मानुषक्षेत्रस्य दक्षिणार्धमुत्तरार्धञ्च प्रभासयन्ति ॥ ५८ ॥

पद्पष्टिरिति, जम्बूद्वीपघातकीलण्डपुष्करयरद्वीपार्धत्वा द्वीवा द्वौ च लवणोदधिकालोदधिक-रूपौ समुद्रे मानुष क्षेत्र तत्रैव मनुष्याणामुत्तमेरणाञ्च, अत्रैव सुपमनुषमादयः काळविभागाः, मानुषक्षेत्रात् परतस्तु सर्वमपि देवारण्य देवाना त्रीडास्थानम्, न तत्र जन्मतो मनुष्या नापि फोऽपि तत्र काळविभाग, मानुषक्षेत्रे चन्द्रसूर्यमहनक्षत्रतारागणा विचरणशीला. ज्ञेयेषु द्वीपसमुद्रेषु ज्योति-भक्त सहाऽवस्थानशीलम् । तथा च द्वौ चन्द्रौ जम्बूद्वीपे चत्वारो लवणसमुद्रे द्वादश धातकीरण्डे द्विचत्वारिंशत्कालोदधिसमुद्रे द्विसप्ततिश्च पुष्करार्धे, सर्वे चैते द्वात्रिंशदधिकं शतम्, एतदर्थञ्च पद्पष्टिर्दक्षिणपक्षौ पद्पष्टिश्चोत्तरपक्षौ स्थिताः, एतं सूर्या अपि, एवञ्चेहलोके मानुषे चन्द्रसूर्याणा चतस्रः २० पक्ष्य, द्वे पक्षी चन्द्राणा द्वे च सूर्याणाम्, एकैका च पक्षि पद्पष्टिः, एकः किल सूर्यो जम्बूद्वीपे मेरोर्दक्षिणभागे चार चरन् वसते एक उत्तरभागे, एकश्चन्द्रमा मेरोरुत्तरभागे, एकोऽपरभागे, तत्र यो मेरोर्दक्षिणभागे सूर्यश्चार्धे चरन् वसते तदा तत्समक्षेत्रेणैववसितौ द्वौ दक्षिणभागे सूर्यौ लवण-समुद्रे षड् धातकीरण्डे एकविंशतिः कालोदधे पद्पष्टिश्चद्व्यन्तरपुष्करार्धे, अस्यां सूर्यपक्षौ पद्पष्टिः सूर्यो जाता, उत्तरभागेऽपि तथा, चन्द्रा अपि पूर्वभागेऽपरभागे च तथा । एते सूर्योश्चन्द्राश्चानवस्थि- २४ समण्डल यथायोगान्वयस्त्रिभुजसिन्धु मण्डले सञ्चरन्त प्रदक्षिणावर्त्तमण्डला मेरु लक्ष्मीकृत्य परिभ्र-मन्ति, तेषां प्रदक्षिणावर्त्तगते प्रत्यक्षत एवोपलभ्यमानत्वात् ॥ ५८ ॥

तद्यथायां चन्द्रसामित्वाच्चराभयेन मासभेदमाह—

नक्षत्रमासेन मीयमानस्य युगस्य सप्तपष्टिर्नक्षत्रमासाः ॥ ५९ ॥

नक्षत्रमासेनेति, येन कालेन चन्द्रो नक्षत्रमण्डल भुक्ते स नक्षत्रमास, स च सप्तविंशति- ३० रण्येपानी यद्विंशतिआहोरात्रस्य सप्तपष्टिभागाः । सप्तपष्टिभागकरणार्थं ते सप्तपष्ट्या गुण्यन्ते, जाता- ३३ ॥ ५९ ॥ नक्षत्रानि, एव चरितवना पर्यन्तिः सप्तपष्टिभागात्प्र प्रक्षिप्यन्ते, जातान्यष्टावृत्

शवानि त्रिंशद्दधिकानि, युगस्वापि सम्यग्धनत्रिंशद्दधिकष्टादशशतप्रमाणा यद्दोषात्राणि सप्तपञ्चाशत्
शुष्यन्ते, ज्ञात एको लक्षो विश्वसिंहस्यानि पट्टं गतानि दशोत्तराणि, एतेषामष्टादशशतैस्त्रिंशद्दधिकैश्च द्वा-
माससत्सकैर्दोषप्रतिभागरूपैर्भागो द्वियते, उच्यते सप्तपष्टिमासा ॥ ५९ ॥

नक्षत्रमासानां समयक्षेत्रभावित्वात्समयक्षेत्रविशेषस्य धावतीरण्डस्य षष्ठ्ययतामाह—

**धातकीखण्डेऽष्टपष्टिश्चक्रवर्त्तिविजया राजधान्य उरुर्षेणाहन्तश्चक्र-
वर्त्तिबलदेववासुदेवाश्च ॥ ६० ॥**

धातकीरण्ड इति, यद्यपि चक्रवर्त्तिना वामुदेवाना नैकदाऽष्टपष्टिः सम्भवति, तपन्य-
तोऽप्येकैकस्मिन् महाविदेहे चतुर्णां चतुर्णां तीर्थकरादीनामवश्यम्भावस्य स्थानाद्भावावभिहितत्वात्,
। चैकक्षेत्रे चक्रवर्त्ता वामुदेवश्चैकदा भवतो यत् अष्टपष्टिरेवोत्कर्षवञ्चनार्त्तिना वामुदेवानां चाष्टपष्ट्यां
विजयेषु भवति तथापीदृकसमयाविरक्षणत्वात् काळभेदभाविना चक्रवर्त्त्यादीनां विजयभेदेनाष्टपष्टिर- 10
विरुद्धेति ॥ ६० ॥

समयक्षेत्रविशेषबन्धयतानन्तर तत्सामान्याश्रयेण वर्षादीनाह—

वर्षाणि वर्षधराश्च मेरुवर्जा ष्कोनसततिः समयक्षेत्रे ॥ ६१ ॥

वर्षाणाति, भरतहैमवतहरिवासमहाविदेहरन्यकहैरण्यवर्तेरयतानि क्षेत्राणि सप्त, तत्राद्यानि
श्रीणि मेरोर्दक्षिणेन, अन्त्यानि त्रीणि तस्योत्तरेण महाविदेहद्वय मेरोः पूर्वेण पश्चिमेन च, वर्षं क्षेत्रविशेष 15
धारयते—व्यवस्थाप्यत इति वर्षधराः, ते च हिमवान् महाहिमवान् नीलवान् रुक्मी स्युः क्षिप्ररी
मन्दरश्चेति सप्त, आयास्यो मेरोर्दक्षिणेन तत्तद्वय तस्योत्तरेण मेरुर्मध्ये, इत्येकमेवपेक्षया वर्षाणि
वर्षधरपर्वताश्च त्रयोदश, मेरुवर्जनात्, समयक्षेत्रे पञ्च मन्दा इति तदपेक्षया पञ्चपष्टिवर्षाणि वर्षध-
राश्च, चत्वार एवेयुकाराः, सर्वसंख्यया चैकोनसप्ततिरिति ॥ ६१ ॥

समयक्षेत्र एव कर्मणामुत्कर्षस्थितिभावात्सर्वकर्ममूलभूतमोहनीयस्थितिमाह—

मोहनीयकर्मणोऽवाधोनिकास्थितिः कर्मनिपेकः सततिसागरोपम-

कोटीकोट्यः ॥ ६२ ॥

मोहनीयकर्मणा इति, शुभाशुभा चतराण्यवसायी जीवो हि पुण्यपापात्मकस्य कर्मणो योग्य
नातिनादर् नातिसूत्स न वा स्वावगाढप्रदेशेभ्यो भिन्नप्रदेशावगाढ कर्मवर्गणागत द्रव्य वैजाविड्वा-
भ्यङ्गः पुण्यो रेणुमिय रागद्वेषाद्विज्ञानस्वरूपो रुचकवर्जं सर्वोत्तमप्रदेशैर्गृह्णाति, शुभाशुभाविशेषणाविशिष्ट- 25
मेव तद्गृह्णन् वत्क्षणमेव शुभमशुभ वा कुरुते, परिणामाश्रयकर्मणा तयाविषयभावत्वात्, जीयस्य हि
शुभोऽशुभो वा परिणामस्तयाविधोऽस्ति यद्गृह्णात् प्रहणसमय एव कर्मणा शुभावमशुभाव जनपति,
जीयस्यापि कर्माश्रयभूतस्य स कोऽपि स्वभावोऽस्ति येन शुभाशुभात्वेन परिणमयत्रैव कर्म गृह्णाति, तथा
कर्मणोऽपि स स्वभावः कश्चिद्वर्त्तते येन शुभाशुभपरिणामान्वितेन जीवेन गृह्णामणमेवैतद्रूपेण परिण-
मति, तथा प्रकृतिस्थित्यनुभागवैचित्र्य प्रवेक्षानामल्पपद्भुभागवैचित्र्यञ्च कर्मणो प्रहणसमय एव करोति 30
पत्राभ्यवसायविशेषगृहीतस्य कर्मदलिकस्य यस्तिथिकालनिषमन स स्थितियन्व, स्थित्यश्च द्विविधा

कर्मत्वापादनमात्ररूपा, अनुभवरूपा च, तत्र कर्मत्वापादनरूपा स्थितिप्रतिकूल मोहनीयस्य कर्मण
 इच्छास्विति सप्तसिंहागरोपमकोटीकोट्य, अनुभवरूपामङ्गीकृत्य तु अवाधोक्त, येया हि कर्मणा
 यावत् सागरोपमकोटीकोट्य तेषां तावत्तत्र वर्णशतान्यवाधायावत्, स च कालो मोहनीयस्य सप्तवर्ष-
 सहस्ररूपः तदानीञ्च कर्म नोदय यातीति तदूना सप्तसिंहागरोपमकोटीकोट्योऽनुभवरूपा स्थितिः,
 कर्मदलिकनियेषोऽपि उदैच, तावत्मान एव, कर्मदलिकनियेषो नाम ज्ञानापरणीयादिकर्मदलिकस्य पूर्व-
 निषिक्तस्यानुभवनार्थमुदये प्रवेशनम्, तत्र सर्वस्मिन्नपि यद्यमाने कर्मणि निजमनायाकाल परित्यज्य
 ततो दलिकनियेष करोति, तत्र प्रथमाया स्थितौ समयलक्षणाया प्रभूततर द्रव्य कर्मदलिक निषिञ्चति,
 तत्र ऊर्ध्वं द्वितीयसमये विशेषहीन एतृतीयसमये विशेषहीनमेव यावदुच्छ्रित्येति कर्मदलिक तावद्विशे-
 पहीन निषिञ्चति, अथ च कर्मनियेषकः ॥ ६२ ॥

10 स्थिति कालविशेषः स च सूर्यावृत्तेर्भवतीत्यावृत्तिमात्रमाह—

सूर्यश्चतुर्थचन्द्रसवत्सरस्य हैमन्ते एकसप्ततिदिनेऽतिक्रान्ते आवृत्तिं
 करोति ॥ ६३ ॥

सूर्य इति, प्रथमतश्चन्द्रसवत्सरत्रये दिनाना सहस्र द्विनवतिः पदद्विपष्टिभागा भवन्ति,
 आदित्यसवत्सरे दिनाना शतत्रय पदपष्टिश्च भवन्ति, तत्रितये च सहस्रमष्टनवत्यधिकं भवति, चन्द्र-
 16 युगमादित्ययुगस्यैवापारम्भमेकं पूर्वतेऽपरश्च श्रावणकृष्णप्रतिपद्यारभ्यते, एवञ्चादित्ययुगसवत्सरत्रयापेक्षया
 चन्द्रयुगसवत्सरत्रय पञ्चभिर्दिने पदपञ्चाशता च दिनद्विपष्टिभागैरूना भवतीति कृत्वाऽऽदित्ययुगसंब-
 तसरत्रय श्रावणकृष्णपक्षस्य चन्द्रदिनपदके साधिके पूर्वते, चन्द्रयुगसवत्सरत्रयत्वापादयाम्, तत्रश्च
 श्रावणकृष्णपक्षसप्तमदिनादारभ्य दक्षिणायनेनावदित्यश्चरन् चन्द्रयुगचतुर्थसवत्सरस्य चतुर्थमासान्तभू-
 तायां अष्टादशोत्तरशततमदिनभूताया कार्तिक्या द्वादशोत्तरशततमे स्त्रीयमण्डले परति, तत्रञ्चान्यान्ये-
 20 कसप्ततिमण्डलाणि तावत्स्येय दिनेषु मागशीर्षोदीना चतुर्णां हैमन्तमासाना सम्बन्धिषु परति, ततो
 द्विसप्ततिसमये दिने माघमासे बहुलपक्षत्रयोदशीलक्षणे सूर्ये दक्षिणायनात्रिवृत्त्योत्तरायणेन परतीति ॥
 श्योतिश्चारविज्ञानमपि कलात्मकगतस्ता आह—

लेखगणितरूप्यनाट्यादयो द्वासप्ततिकलाः ॥ ६४ ॥

उच्येति, कला विज्ञान सा च कलनीयभेदाद्विसप्ततिर्भवति, तद्यथा—लेखन लेखोऽक्षरवि-
 25 न्यासः, वद्विषया कलापि लेख एवोच्यते, एव सर्वत्र, स च लेखो द्विधा लिपिविषयभेदात्, लाटा-
 निवृत्तभेदवत्सयाचिपविचित्रोपाधिभेदवो या लिपिरनेकविधा, तथाहि पत्रत्रलकाप्रादन्तलोहवाघ्ररजवा-
 दयोऽक्षररजानापास्तया लेखनोत्कीर्णनस्यूतन्यूतछिन्नभिन्नवृन्धसक्रान्तितोऽक्षरगणि भवन्तीति । विष-
 यापेक्षयाऽप्यनेकया, स्वामिभूतवित्तपुत्रगुरुद्विष्यभार्योपतिदायुमित्रादीना लेखविषयाणामप्यनेकत्वात्त-
 थाविषययोत्रभेदात् । अक्षरदोषाश्चेत् 'अविकार्यमतिश्योन्य वैषम्य पक्विक्रता । अतुल्याना च
 30 सार्वभूमिभोग्यवेषु चे'ति । गीत—सख्यान सङ्कलिवायने कमेव पाटीप्रसिद्धम् । रूप्य—लेप्यशिला-
 मुच्यते निश्चिप्रादिषु रूपनिर्माणम् । नाट्य—स्वामिनयतिरभिनयभेदभिन्न ताण्डवम् । गीत—गन्धर्व-
 कला—गानविज्ञानम् । पाय—उपविवदगतिभेदम् । खरगव—गीतमूलभूतानां पञ्चभूतभाविस्वराणा

दाह उपशान्तस्तेन शीतल इति नाम । पञ्चविंशतिपूर्वसहस्राणि कुमारत्वे राज्ये च पञ्चाशदिति गृह्या-
सोऽस्य पञ्चसप्तति पूर्वमहस्राणि, ततः प्रप्रथम केवलीभूतः, प्रतपर्यायोऽस्य पञ्चविंशतिः पूर्वाणां सह-
स्राणि । शान्तिः भरतवर्षे चर्चमानावसर्पिण्या जातः षोडशतीयकरः, अस्मिन् गर्भगते पूर्वं यन्मह-
दशिवसामीचस्योपशमो जावसैन कारणेन शान्तिजनित, अस्य भगवत कुमारत्वे पञ्चविंशतिवर्षसह-
स्राणि माण्डलिकत्वेऽपि पञ्चविंशतिवर्षसहस्राणि चरित्वे पञ्चविंशतिसहस्राणि ग्रामण्ये च पञ्चविंशति-
वर्षसहस्राणि वीक्षापर्याय सर्वायुश्च वर्षलक्षमेक जातम् ॥ ६६ ॥

तीर्थपतिप्रोचभवनावासानाह—

विद्युत्कुमाराणां पद्मसप्ततिर्भवनावासलक्षाणि ॥ ६७ ॥

विद्युदिति, भवनवासिना देवाना दशस्यपि निकायेषु सर्पीड्य चिन्त्यमानानि सर्वाण्यपि भव-
नानि सप्तशतानि सप्तसप्ततिश्च शतसहस्राणि, एतानि चाशीतिसहस्राधिकलक्षयोननवाहल्याया रत्नप्रभा-
माध्याध उपरि च प्रत्येक योननसहस्रमेक मुक्त्वा यथासम्भवमावासा इति, शेषेऽष्टसप्ततिसहस्राधि-
कलक्षयोननप्रमाणे सम्भ्रमाणेऽनगन्तव्यानि, अभ्ये त्वाहुर्नयोजनसहस्राणामधस्ताद्भवानि, अन्यत्र
घोपरिवनमधस्तानश्च योननसहस्र मुक्त्वा सधन्नापि यथासम्भवमावासा इति, तत्रानुरकुमारादीना
दक्षिणोत्तरदिग्भाविना सर्वसंख्यया भवनानि चतुःपट्टिशतसहस्राणि, नागकुमाराणा चतुरशीतिलक्षा,
सुवर्णकुमाराणा द्विसप्ततिलक्षा, वायुकुमाराणा पण्णवतिलक्षा, द्वीपकुमारदिकुमारोदधिकुमारविद्यु-
त्कुमारस्वनिवकुमारानिकुमाराणा पण्णामपि दक्षिणोत्तरदिग्शीतिलक्षणयुग्मरूपाणा प्रत्येक पद्मसप्तति-
लक्षा भवन्ति भवनानाम्, एषाञ्च सर्वपामप्येकत्र मीलने प्रागुक्ता सख्या भवन्तीति ॥ ६७ ॥

देवाधिसाराद्देवोयादिपरिवारमाह—

गर्दंतोयतुपिताना परिवार. सप्तसप्ततिसहस्राणि ॥ ६८ ॥

गर्दंतोयेति, ब्रह्मलोकस्याधस्तात् रिष्टाख्यो विमानप्रस्तो वर्चते, एतस्य आखाटकवत् समचतु-
रस्रस्रस्थानसंस्थिता अष्ट कृष्णराजयः कालपुद्गलपचियुक्त्वेऽविशेषा वर्चन्ते, एतासामष्टाता कृष्णराजी-
नामहस्रराजरोपु राजीद्वयमभ्यलक्षणेपु अष्टौ लोकान्तिकविमानानि भवन्ति, एषु चाष्टविधेषु लोकान्ति-
कविमानेषु सारस्वतादिलवद्विधरुणगर्दंतोयतुपिताग्यावाधामेयनामानोऽष्टविधा देवनिकाया भवन्ति
तत्र गर्दंतोयानो तुपितानाश्च देवानामुभयपरिवारसरयानीलनेन सप्तसप्ततिर्देवमहस्राणि परिवारः ॥ ६८ ॥

परिवार स्वामिनो भवति अतः सुवर्णद्वीपकुमारावाससख्यापूर्वक स्वामिनमाह—

अष्टसप्तत्या. सुवर्णद्वीपकुमारावाससहस्राणां वैश्रवणो महाराजा ॥ ६९ ॥

अष्टसप्तत्या इति, सोमपमवरुणवैश्रवणाभिधानानां लोकरूपात्मना चतुर्थं चत्तरदिकूपाडो
देववजः, स हि वैभवणदेवनिष्ठायाना सुवर्णकुमारदेवदेवीना द्वीपकुमारदेवदेवीनां व्यन्तरव्यन्तरीणा-
श्चापियत्र करोति, कदापिपलाय वभिवासानामप्याधिपत्यमसौ करोतीत्युच्यते, तत्र सुवर्णकुमाराणा
दक्षिणस्यापट्टिर्ब्रह्मरुणलक्षणे द्वीपकुमाराणाश्च धत्वारिश्चदिलेखमष्टसप्ततिसिद्धि ॥ ६९ ॥

द्विग्विशिष्टस्थितत्वाद्द्वैश्रमणस्य विगुपस्थितेस्त्वद्गतद्वारान्तरमाह—

**विजयादिद्वाराणामन्योन्यमन्तरं सातिरेकाण्येकोनाशीतियोजन-
सहस्राणि ॥ ७० ॥**

विजयेति, जम्बूद्वीपस्य जगत्प्राथ्व्यारि द्वाराणि विजयवैजयन्तजथन्तापराजिताभिधानानि चतुश्चतुर्योजनविष्कम्भानि गन्धूतपृथुलद्वारशाखानि क्रमेण पूर्वादिविभु भवन्ति, तेषां द्वारस्य चान्योऽन्य ४ एकोनाशीतियोजनसहस्राणि सातिरेकाणीत्येव लक्षण व्यवधानरूपमन्तरं भवति, जम्बूद्वीपपरिधे ३१६२२७ योजनानि क्रोशाः ३ धनुषि १२८ अङ्गुलानि १३ सार्धानीत्येव लक्षणस्यापकर्षितद्वारद्वारशाखाविष्कम्भस्य चतुर्विभक्तस्यैव फलत्वाविति ॥ ७० ॥

द्वारान्तरस्य परिमाणरूपत्वेन परिमाणविशेषमाह—

श्रेयांसत्रिपृष्ठोऽचलश्चोर्ध्वत्वेनाशीतिधनुर्देहमानः ॥ ७१ ॥

10

श्रेयांस इति, अस्वामवसर्पिण्यां जात एकावशो जिनः श्रेयासः, स एकविंशतिवर्षलक्षानि कुमारत्वे तावन्त्येव प्रव्रज्याया द्विचत्वारिंशद्राज्य इति चतुरशीतिमायु पालयित्वा सिद्धः, तस्य देहमानमुत्सेषाङ्गुलेनाशीतिधनु, आत्माङ्गुलेन च सर्वं जिनाश्चतुर्विंशतिरपि विंशत्यधिरुशताङ्गुलप्रमाणदेहा, श्रेयांसजिनकालभावी त्रिपृष्ठो चासुदेवः प्रथम चतुरशीतिवर्षलक्षायुष्क, चत्वारि लक्षानि कुमारत्वे, शेषेणतु महारज्ये । अपलो चलदेवोऽपरविदेहे सलिलावतीविजये वीतशोकाया नगर्थां जितशत्रोः 15 राज्ञो मनोहारीभार्यायामुत्पन्नः ॥ ७१ ॥

देहस्य सारं प्रतधारण चेति प्रज्ञात्मकप्रतिमाविशेषमाह—

नवनवभिकायां प्रतिमायामेकाशीतिरात्रिंदिनानि ॥ ७२ ॥

नवेति, नव नवमानि दिनानि यस्यां सा, नवसु नवकेषु नव नवमदिनानि भवन्ति तस्याञ्च प्रतिमायां एकाशीती रात्रिंदिनानि भवन्ति, नवाना नवकानामेकाशीतिरूपत्वात्, तत्र प्रथमे नवके 20 प्रतिदिनमेकैका भिक्षा, एयमेकोत्तरया वृद्ध्या नवमे नवके नव नवेति सर्वासा पिण्डने चत्वारि पञ्चोत्तराणि भिक्षाशतानि भवन्ति ॥ ७२ ॥

प्रतिमाप्रतिपादकमहावीरस्य गर्भसङ्क्रमणकालमाह—

**महावीरो द्व्यशीत्यहोरात्रातिक्रमे त्र्यशीतितमे दिने गर्भाद्गर्भान्तरं
नीतः ॥ ७३ ॥**

25

महावीर इति, चतुर्विंशतिव्रतमस्तीर्थकरो महावीर स देवान दामाङ्गणीकुक्षीत त्रिशलाभिधानक्षत्रियाङ्गुलिं आपादशुक्रपृष्ठा आरभ्य द्व्यशीत्या रात्रिदिवेष्वतिक्रातेषु त्र्यशीतितमे दिने वत्समाने आश्वयुजःकृष्णत्रयोदश्या अर्हदादयः अन्त्याधमतुच्छदरिद्रकृपणभिक्षाककुलेषु न कदाप्युत्पद्यन्ते किन्तु उपमोगराजत्येश्वाकुक्षत्रियहरिचक्षादिकुलेषु विशुद्धजातिकुलवशेष्वेवेति विचिन्तितेन देवेन्द्रेण प्रेषितेन हरितैगमेपिणा नीतः ॥ ७३ ॥

30

तदुक्तत्वेन नरकावासयोनिप्रमुखाणां सत्यामाह—

चतुरशीतिलक्षाणि नरका योनिप्रमुखानि च ॥ ७४ ॥

चतुररिति, 'तीप्ता य पण्णवीसा पणरस दसेव तिल्लि य हवति । पचूणसयसहस्र पचेव अनुत्तरा निरया ॥' इति नरकावाससंख्याविभागः । योनयो जीवोत्पत्तिस्थानाणि ता एव प्रमुखानि द्वाराणि योनिप्रमुखाणि तान्यपि चतुरशीतिलक्षप्रमाणानि 'पुढवि दग अगणि मारुय एकेके सत्त जोणि-
लक्खाओ । वण पचेव जणते दश चउदस जोणिलक्खाओ ॥ विगळिदिएसु दो दो चउरो य नारय-
सुरेसु । विरिपसु हाति चउरो चोइसलरया च मणुयसु ॥' इत्युक्तेः, तथाहि युयन्ति—भवान्तरसरू-
मणकाले तैःसकार्मणशरीरवन्त सन्तो नीवा औदारिकादिशरीरप्रायोग्यपुद्गलरुन्धैर्मिश्रीभवन्त्यासा-
निति योनिः, तत्र पृथिव्यवप्रिमरुता मन्वन्धिन्येकैरस्मिन् समूहे सप्त सप्त योनिलक्षा भवन्ति, तद्यथा—
10 सप्त पृथिवीनिराये सप्तोदकनिकाये सप्ताग्निनिकाये सप्त वायुनिकाये, वनस्पतिनायो द्विविधाः, प्रत्येकोऽ-
नन्ववायश्च, तत्राग्निनाये दसयोनिलक्षा, अन्त्ये चतुर्दश, विकलेन्द्रियेषु द्वीन्द्रियमीन्द्रियचतुरि-
न्द्रियरूपेषु प्रत्येक द्वे द्वे योनिलक्षा, चतस्रो योनिलक्षा नारकाणां चतस्रो देवानां तिर्यक्षु पद्मेन्द्रियेषु
षट्स्रो योनिलक्षा चतुर्दश योनिलक्षा मनुष्येषु, सर्वसंख्यामीन्त्वे च चतुरशीतियोनिलक्षा भव-
तीति । न चानन्वाना जीवानामुत्पत्तिस्थानमप्यनन्त स्यादिति वाच्यम्, सकलजीवाधारभूतस्यापि
15 लोकस्य केवलमसंख्येयप्रदेशात्मकत्वात्, येन प्रत्येकसाधारणजन्तुशरीराण्यसंख्येयान्येव, ततो जीवा-
नामानन्त्ये कथमुत्पत्तिस्थानानन्त्यम् । भवतु तद्वैसंख्येयानीति चेन्न केवलद्विष्टेन केनचिद्गोत्रविभर्मेण
सदृशानां बहुतामपि तेषामेकयोनित्यस्येष्टत्वात्, ततोऽनन्तानामपि जन्तूनां केवलद्विविधितयर्णोदिसाह-
स्रयः परस्परभावचित्या च चतुरशीतिलक्षसंख्या एव योनयो भवन्ति न हीनाधिका इति ॥ ७४ ॥

योनिपरिप्रमणनियतकविशिष्टज्ञानक्रियोद्योतकोद्देशनकालानाह—

20 **सचूलिकाचारस्य पञ्चाशीतिरुद्देशनकालाः ॥ ७५ ॥**

सचूलिकेति, द्वितीयध्रुवरुन्धयुतस्वाचाराद्गस्य नवाध्ययनात्मकप्रथमध्रुवरूपस्य पञ्चाशी-
तिरुद्देशनकाला भवति, तत्र प्रथमध्रुवस्तन्त्ये नवसंख्ययनेषु क्रमेण सप्त पट् चत्वारश्चत्वारः पट् पञ्चाष्ट-
चत्वारः सप्त चेति उद्देशनकाला, द्वितीयध्रुवस्तन्त्ये तु प्रथमचूलिकायां सप्तसंख्ययनेषु क्रमेणैकादश त्रय-
स्यः चतुर्षु द्वौ द्वौ द्वितायायां सप्तैकसराणि अध्ययनान्येव एतीयेकाध्ययनात्मिका, एव चतुर्ध्वपीति
25 सर्वदोऽन्त्ये पञ्चाशीतिरिति, निरीयन्तु भिन्नप्रस्थानमिति न गृह्यते ॥ ७५ ॥

उद्देशनान्तरमनुष्ठा भवतीति तद्विषयगणधरानाह—

सुविधेर्गणा गणधराश्च पडशीतिः ॥ ७६ ॥

सुविधेरिति, भारतेऽस्मान्मवसर्षिण्यां जातः पुष्पवन्तापरनामको नथमस्तीर्थकरः, गर्भकालेऽस्य
माया सम्यगाचारो रताऽवः सुविधिरिति नाम जातम्, शतचतुर्दशमानः, अस्य श्रामण्यपर्याय अष्टा-
30 षड्विंशतिपूर्वाद्गर्भेणैकपुष्पलक्षप्रमाणः, अस्य गणाः पडशीतिगणधराश्च तावन्तः, प्रतिगणधरं भिन्नभि-
न्नशयवाचारक्रियासंख्या ॥ ७६ ॥

गणधरोक्तमन्तरविशेषमाह—

मेरुपूर्वान्तगोस्तूभचरमान्तयोरन्तरं सप्ताशीतिरष्टाशीतिश्च योजन-
सहस्राणि ॥ ७७ ॥

मेर्विति, मेरोः पौरस्थान्ताद्गोस्तूभस्यावासपर्यन्तस्य पश्चिमचरमान्त यावद्दन्तरं सप्ताशीति
योजनसहस्राणि, पूर्वान्ताज्जम्बूद्वीपान्तः पश्चत्वारिंशद्योजनसहस्राणि द्विपत्वारिंशद्योजनसहस्राणि ५
छवणजलधिमचगाह गोस्तूभो वेळधरत्तगराजावासपर्यन्तः प्राच्यां त्रिंशत् वर्षतेऽत एवमन्तरं भवति,
गोस्तूभस्य पूर्वचरमान्तविषक्षायानु गोस्तूभस्य सहस्रयोजनविष्कम्भत्वात्तस्यापि मीलनेताष्टाशीति-
योजनसहस्राण्यन्तरं भवतीति ॥ ७७ ॥

मेरो ऋपभेति शश्वतनामश्चन्मूर्त्तैः सत्त्वात्संख्यधाटपभनिर्वाणकालमाह—

ऋपभजिनोऽवसर्पिणीसुपमदुपमायामेकोनवतिपक्षशेषे संसारादु-
परतः ॥ ७८ ॥

ऋपभेति, ऋपभोऽर्द्धज्ञैक वर्षसहस्र छद्मस्वपर्याय पूरयिरवैक पूर्वलक्षं वर्षसहस्रोर्न फेबलि-
पर्याय प्राप्य चतुरशीतिपूर्वलक्ष्याणि सर्वानुरुपमुन्य साधमासकृष्णपक्षप्रयोदशीदिने इराभिरतगा-
रसहस्रैः सार्धं सपरिवृत्तोऽष्टापदशैलशिखरे चतुर्विंशोर्न भकेनापानकेन पद्मासनेन निपण्णोऽस्मान-
वसर्पिण्यां सुपमदुपमायामेकोनवतिपक्षेषु शेषेषु नक्षत्रेणामिजिता योगानुपागते चन्द्रे पूर्वाह्नराजस 15
मये फाल गतः सर्षदुःखमहीणो जातः ॥ ७८ ॥

तीर्थंकरसाम्यात्तद्विशेषमाह—

अजितस्य शान्तिनाथस्य च गणा गणधराश्च नवतिर्नवतिवर्षाणि च
स्वयम्भुवो विजयः ॥ ७९ ॥

अजितस्येति, सुगमम्, स्वयन्मूरत्यामवसर्पिण्या जातवद्दृतीयो ब्राह्मवेवस्वस्य नवतिवर्षाणि ११
पृथिवीसाधनव्यापारः ॥ ७९ ॥

तीर्थंकरतामपि वैयाघ्रस्य भवतीति वैयाघ्रस्यमाह—

परवैयाघ्रत्यकर्मप्रतिमा एकनवतिः ॥ ८० ॥

परेति, परेषा स्वयतिरिक्तानां वैयाघ्रस्यकर्मणि भक्त्यानादिजिह्वपट्टम्भक्रियादिरये प्रतिमा
अभिप्रहविशेषाः, एतानि प्रतिमात्वेनाभिहितानि क्वचिदपि तोषलभ्यानि केवलं विनयत्रेयादृत्पभेरा 25
एते सम्भवन्ति, तथाहि—दर्शनयुगाधिकेषु सत्कारादिर्विधाया विरायः, एत सत्कारो यन्वनादिः, जम्बु-
स्थान—आसनलागः, सन्मानो—वस्त्रादिपूजनम्, आसनाभिप्रहः—खिप्रत एवात्तनानयनपूर्वकमुपविष्टजा-
प्रेति भणनम्, आसनानुप्रदान—आसनस्य स्थानात् स्थानात्तरसञ्चारणम्, दृष्टिकर्म जज्ञक्रिमप्रदो गच्छ-
तोऽनुगमन स्थितस्य पर्युपासनमागच्छतोऽभिमुखगमनम् । तथा तीर्थंकरादीनां पञ्चवस्त्राणां परानाम-
नाम्नातनाविषयचतुष्टययुगितत्वे पष्ठिविधोऽनाशावताविनयो भवति । औपचारिकविनयः सप्तधा 30
अभ्यासासन—उपचरणीयस्यान्तिकेऽवस्थानम्, छन्दोऽनुमर्चन—अभिप्रायानुसृष्टिः, छदमर्चनद्वयः

प्रतिमया छम्बलविका मुनयो नन्दनयनावौ यान्तीति प्रतिमाविशेषमाह—

दशदशमिका भिक्षुप्रतिमा रात्रिदिवशतेनेति ॥ ८७ ॥

दशेति, दश दशमानि यस्या सा दशदशमिका यस्यां हि दिनानां दशदशकाणि भवन्ति, दशदश-
कानि शत दिनानां, तत्र च प्रथमे दशके प्रतिदिनमेकैका भिक्षा द्वितीये द्वे द्वे एव यावद्दशमे दश दशे-
५ लेखं स्वभिक्षासंबन्धने सार्द्धपचशतानि भिक्षामानम् । इतिशब्दः सख्याक्रमेण स्थानवर्णनसमाप्तिसूचकः,
पञ्चाशवादिबृहदा फोटीकोट्यन्तानां समवायोऽस्य मन्वस्य साररूपत्वान्न निरूप्यत इति भावः ॥ ८७ ॥

अमीषा स्थानानां द्वादशाङ्गे निरूपणाद्वादशाङ्गाश्रयेणाह—

आचारगोचरविनयवैनयिकस्थानगमनचक्रमणप्रमाणयोगनियोजन-
भापासमितिगुप्तिशय्योपधिभक्तपानोद्गमोत्पादनैपणाविशुद्धिशुद्धाशुद्धग्रहण-

१० व्रतनियमतपउपधानान्याचाराङ्गे ॥ ८८ ॥

आचारेति, आचापङ्गे हि निर्मन्थानां श्रमणानामाचारो व्याख्यायते, वत्राचारो ज्ञानाद्यनेक-
भेदभिन्नः, गोचरो भिक्षामहणविधिः, विनयो ज्ञानादिविनयः, वैनयिक उत्कल फर्मक्षयादि, स्थान-
कायोत्सर्गोपवेशनशयनभेदाश्रिरूपम्, गमन-विहारभूम्यादियु गतिः, चक्रमण-उपाश्रयान्तरे शरीर-
श्रमव्यपोहार्थमित्तत्त्वः सद्ग्रहणम् । प्रमाण-भक्तपानाभ्यवहारोपध्यादेर्मानम्, योगनियोजन-स्वाभ्या-
१५ यप्रत्युपेक्षणादिव्यापारेषु परेषां नियोजनम्, भापा-संयतस्य भापाः सत्याऽसत्याऽसृष्टारूपाः, समि-
त्यः-ईयांसमित्याद्या पञ्च, गुप्तय-मनोगुह्यादयस्त्रिस्रः, शय्या-वसतिः, उपधिव्यञ्जाविकः, भक्त-
अशन, पान-उत्प्लोदकादीनि, उद्गमोत्पादनैपणानां दोषाणां विशुद्धिः, तथा शुद्धानामेव ग्रहणम् तथा-
विधकारणेऽगुद्धानां ग्रहणम् । प्रवृत्ति-मूळगुणाः, नियमा-उत्तरगुणाः, तपउपधान-द्वादशविध तपः
पक्षस्यैव मुपसंख्यमभिपीयत इति ॥ ८८ ॥

२० अथ द्वितीयाङ्गवक्तव्यतामाह—

अचिरप्रव्रजितमुनिमनोगुणविशोधनाय स्वसमयसंस्थापकं सूत्रकृता-
ङ्गम् ॥ ८९ ॥

अचिरेति, अचिरप्रजितास्तु मुनयो निर्मलमतयो भवन्ति, अर्हर्निश शास्त्रपरिषयाद्बहुमुपस-
म्पर्कविति । अचिरकालप्रजिताश्च कृतसमयश्रवणेन मोहिताः सन्दिग्धा या भवेयुः, सोऽयं तेषां यो
२५ मनोगुणो मुद्विपर्यायः स विपर्ययसंशयात्मकत्वेन कुत्सितप्रवृत्तिहेतुत्वाद्गुभक्तर्मफलः, तस्य विशो-
धनाय-निर्मलतापानाय श्रीणि त्रिपक्षधिकानि परसमयशतानि षड्गुणिः प्रकारैः प्रतिक्षेप कृत्वा
स्वसमयो-व्रतसिद्धान्तः स्थाप्यते सूत्रकृतेन ॥ ८९ ॥

अथ तृतीयाङ्गवक्तव्यतामाह—

जीवादीनां द्रव्यगुणक्षेत्रकालपर्यवा एकादिविधवक्तव्यताश्च स्याप्यन्ते
३० स्थानेन ॥ ९० ॥

धर्मकथाः, धीर्पत्य सहात्वात्, तत्रोदाहरणभूतमेवमुनारादीना नगरादयो ह्याख्यायन्ते तथा धर्म-
 वित्तयपरे वित्तयकरणजिनस्वामिशासनवरे प्रथमो प्रप्रजितानां सयमप्रतिष्ठापालने ये घृतिमतिव्यव-
 सायास्तेषु दुर्बलाः तत्र घृतिश्चित्तस्वास्थ्य मतिबुद्धिः, व्यवसायोऽनुष्ठानोत्साहः, एव वषोनिषमो
 नियत्रित तपः, तपउपधान-अभियत्रित तपः, तत्र पराद्युत्तीभूताना यौरैः परीपद्दे पराजितानामव
 ४ एव प्रतिबुद्धसिद्धालयमार्गगतीना मुच्छेषु विषयसुरेष्वाशावशदोषेण मूर्च्छितवाना विराधितज्ञान-
 दर्शनचारिप्राणा संसारेऽन्ततद्वेष्टेरूपासु नारकतिर्यङ्कुमातुपकुदेयत्वरूपासु दुर्गतिषु परिभ्रमण
 व्याख्यायते, तथा धीराणा सुगत्यादीनि च ॥ ९३ ॥

अथ सप्तमाङ्गवक्तव्यतामाविष्करोति-

उपासकानां नगरादीनि शीलव्रतविरमण्युणप्रत्याख्यानपौषधोपवा-

10 सश्रुतपरिमहत्तपउपधानप्रतिमादय उपासकदशासु ॥ ९४ ॥

उपासकानामिति, व्यावर्ण्यन्त इति वचनविपरिणामेनावयः, एवमपेऽपि । उपासकाः
 श्रावकाः, व्रतक्रियाकलापप्रतिबद्धा दशाः-दशाध्ययनोपलक्षिता उपासकदशास्तासु उपासकाना नग-
 रोद्यानचैत्यवनसण्डराजान, अग्यापितरौ समवसरणानि धर्माचार्या धर्मकथा पेहलौकिकपारलौकिका
 ऋद्धिविशेषाः, तथा शीलव्रतानि-अणुव्रतानि, विरमणानि-रागादिविरतयः, गुणाः-गुणव्रतानि,
 15 प्रत्याख्यानानि नमस्कारसहितादीनि, पौषध-अष्टम्यादिपर्यदिन तत्रोपवसन-आहारशरीरसत्कारा-
 दित्यागः, श्रुतपरिमहाः प्रमज्यातः, तपउपधानानि प्रतीतानि, प्रतिमा-एकादशोपासकप्रतिमाः,
 उपसर्गा-देवादिभूतोपद्रवाः, सलेखनाभक्तपानप्रत्याख्यायानि, पादपोषगमनानि, देवलोकागमनानि,
 सुबुद्धप्रत्यायाति, पुनर्वीपिलाभोऽन्तत्रिया वैते विशेषेणाऽऽख्यायन्ते ॥ ९४ ॥

अथाष्टमाङ्गवक्तव्यतामादर्शयति-

20 अन्तकृतानां नगरादीनि क्षमामार्दवादीनि केवललाभः पादपोषग-
 मनादीन्यन्तकृतदशासु ॥ ९५ ॥

अन्तकृतानामिति, अन्तो विनाशः स च कर्मणस्तत्कलस्य वा संसारस्य, स कृतो वैलेऽ-
 न्तकृतास्ते च तीर्थकरादय, तेषा दशाः दशाध्ययनोपलक्षिताः तासु, अन्तकृताना नगरादीनि नगरो
 द्यानचैत्यवनराजानः अग्यापितरौ समवसरणादीनि च, तथा क्षमामार्दवाजैवशौचसत्यसप्तदशविधसंयमो-
 25 त्तममन्नचर्याविश्चन्यतपस्त्यागसमितिशुभ्यादय, सर्वविरतिं प्राप्ताना जितपरीषहाणा घातिकर्मक्षये सति
 केवलस्य हानादर्लाभः, यावद्दवाणि प्रमज्यापर्यायस्तपोविशेषाभ्रमणादिना मुनिभि पालितो यत्र
 शशुद्धयपर्यंतावौ यावन्ति भक्तानि छेद्यित्वा यो मुनिरतकृतो जातः तत्सर्वमत्रारयायते ॥ ९५ ॥

अथ नवमाङ्गवक्तव्यता प्रकटीररोति-

अनुत्तरोपपातिकानां नगरादीनि समवसरणानि जिनातिशेषाः श्रम-
 30 णोत्तमादीना वर्णका अनुत्तरविमानविषयसुखञ्चानुत्तरोपपातिकदशासु ॥ ९६ ॥

अनुत्तरोपपातिकानामिति, नास्यादुत्तरो विद्यत इत्युत्तर, अपपतनमुपपातो जन्म,

अनुत्तरः प्रधानः संसारैऽन्यस्य तथाविधस्याभावाद्दुपपातो येषां ते तथा, व एवानुत्तरोपपातिस्त्वाद्द्वैक-
व्यताप्रतिपादका दशाः दशाध्ययनोपलक्षिता अनुत्तरोपपातिकदशा, तत्रानुत्तरोपपातिवना—साधूना
नगराण्युद्यानानि चैत्यानि धनव्यण्डा राजान एवमादयो वर्ण्यन्ते तथा परममाङ्गल्यरत्नेन जगद्वितानि
तीर्थकरसमयसरणानि जिनातिशेषा अत्रैव द्वात्रिंशसूत्रे उक्ता अतिशयाः जिनशिष्याणा श्रमणोत्तमाना
गणधरादीना स्थिरयज्ञसा परीपद्दुन्दुप्रमर्दकाना तपोदीप्तज्ञानचारित्रदर्शनाना प्रशस्तक्षमागुणध्वजाना ५
श्रापा धार्यायन्ते तथा ये यत्र यावन्ति च भक्तानि छेदयित्वा लब्ध्वा च समाधिमुत्तम जिनवर-
ध्यानयोगयुक्ता उपपन्ना मुनिवरोत्तमा यथा अनुत्तरेषु प्राप्नुवन्ति चातुत्तरविमानेषु यथा विषयमुत्तं
वत्सर्वमनुत्तरोपपातिकदशास्वाख्यायते ॥ ९६ ॥

अथ दशमाङ्गवक्त्रं यथा विशदीकरोति—

प्रश्ना अप्रश्नाः प्रश्नाप्रश्ना विद्यातिशया यक्षादिभिः संवादादयः १०

प्रश्नव्याकरणेषु ॥ ९७ ॥

प्रश्ना इति, प्रश्नः प्रतीतः, तन्निर्वचनं व्याकरणं प्रश्नानां व्याकरणानाञ्च योगात् प्रश्नव्याक-
रणानि, तत्राङ्गुष्ठबाहुप्रभादिका मत्रविद्याः प्रश्ना, या पुनर्विद्या मत्रविधिना जप्यमाना अपृष्टा एव
शुभाशुभ कथयन्ति वा अप्रश्नाः, तथाऽङ्गुष्ठादिप्रभभाय तदभाव च प्रतीत्य या विद्या. शुभाशुभ कथयन्ति
षाः प्रश्नाप्रश्नाः, तथा अन्ये विद्यातिशया स्तम्भस्तोभवशीकरणविद्वेयीकरणोष्ठाटनादयः, भवनपतिविशे- १५
र्षेर्नागमुपगैर्यक्षादिभिश्च सह साधकस्य सापिचकाः शुभाशुभगताः संलापा एवमादयोऽत्र वर्ण्यन्ते ॥ ९७ ॥

अथैकादशाङ्गवक्त्रव्यतामाख्याति—

शुभाशुभकर्मणां फलविपाको विपाकश्च्युते ॥ ९८ ॥

शुमेति, विपचर्नं विपाकः—शुभाशुभकर्मपरिणामस्त्वप्रतिपादकं क्षुत विपाकश्च्युतम्, तस्मिन्
फलरूपो विपाको द्विविधो दुःखविपाकः सुखविपाकश्चेति, तत्र दुःखविपाकाना नगरोद्यानचैत्यवनर- २०
ण्डराजानो मातापितरौ समवसरणानि धर्माचार्या धर्मकथा नगरगमनानि संसारप्रबन्धो दुःखपर-
म्परा वर्ण्यन्ते तथा सुखविपाकाना नगरादयः समवसरणधर्माचार्यधर्मकथा इहपरलौकिकद्वैतः
प्रप्रग्याः क्षुतपरिग्रहास्तपोपधानानि परित्यागाः प्रतिमाः संलेखना भक्तप्रत्यारयानानि पादपोषण-
नानि देवलोकागमनानि सुकुलप्रत्यायातिः, पुनर्वीथिलाभो तकिया उपवर्णिता विसरेण ॥ ९८ ॥

अथ द्वादशाङ्गवक्त्रव्यतां प्ररूपयति—

दृष्टिवादे सर्वभावप्ररूपणा ॥ ९९ ॥

दृष्टीति, दृष्टयो दर्शनानि, वदन् वादः दृष्टीना वादो यत्रासौ दृष्टिवादः तत्र सर्वभारप्ररूपणा
क्रियते, स समासतः पञ्चविधः परिकर्ममूत्राणि पूर्वगत अनुयोग चूलिका चेति, परिकर्मं सप्तविधं
सिद्धश्रेणिकापरिकर्मं मनुष्यश्रेणिकापरिकर्मं पृथुश्रेणिकापरिकर्मं अवरगाहनाश्रेणिकापरिकर्मं उपसम्पद्य-
श्रेणिकापरिकर्मं विप्रत्यक्षश्रेणिकापरिकर्मं च्युताच्युतश्रेणिकापरिकर्मंति पढादिमानि परिकर्मोणि स्वसाम- ३०
र्विकायेव, गोशाळक्रमयसिंहाऽऽजीविकपारलण्डकसिद्धान्त्वमतेन पुनश्च्युताच्युतश्रेणिकापरिकर्मसहितानि
सप्त, मतेपामुत्तरभेदतः त्र्यशीतिविधत्वम् । सूत्राणि श्रुजुवादीनि द्वात्रिंशतिः, विभागतोऽष्टाशीतिः,

पूर्वगत पूर्वमुक्तम् । मूलप्रथमानुयोगो गण्डिकानुयोगश्चेत्यनुयोगो द्विधा, तीर्थकराणां प्रथमसम्भ-
 क्तराणां त्रिलक्षणपूर्वभवादियोगो चो मूलप्रथमानुयोगः, एतत्कथ्यतार्थाधिकारानुगता यावत्प्रपञ्चतयो
 गण्डिका उच्यन्ते तामामनुयोगः स अनेकविधं शुलकरतीर्थकरणधरादिभेदात् । शूलिका चतुर्णां
 पूर्वाणां शूलिका. शेषाणि पूर्वोप्यशूलिकानीति ॥ १९ ॥

६ अस्य द्वादशाङ्गस्य नित्यत्व सम्मानयितुर्विराधयितुश्च फलमाचष्टे—

अचलं नित्यं द्वादशाङ्गं विराध्यातीतेऽनागते चानन्ताः प्रत्युपपन्ने
 संख्येयाः संसारमनुवर्त्तन्त आराध्य व्यतिव्रजन्ति च ॥ १०० ॥

अचलमिति, इदं द्वादशाङ्गं गणपिठकं न कदाचिन्नासीदनादित्वात्, न कदाचिन्न भवति
 सदैव भावात्, न कदाचिन्न भविष्यत्यपर्यवसितत्वात् किन्त्वभूष भवति च भविष्यति चेति त्रिका-
 १० लमायित्वात्चलमत एव मेवादिषद्भुवमत एव नियत पञ्चास्तिकायेषु लोकप्रचलत्वात्, नियतत्वा-
 देव शाश्वत समयावलिकादिषु फालबचनत्वात्, शाश्वतत्वादेव वाचनादिप्रदानेऽप्यक्षयं गतासिधुप्रवा-
 हेऽपि पद्मद्वयवत्, अक्षयत्वादेवात्रयं मानुषोत्तराद्विः समुद्रवत्, अव्ययत्वादेव स्वप्रमाणेऽद्यस्य
 जन्मद्वीपादिवत्, अवस्थितत्वादेव च नित्यमापाशयत् । इदं द्वादशाङ्गं विराध्य जीवाश्चतुरन्त संसार-
 कात्तारमनुपरिवर्त्तन्ते, इदं हि द्वादशाङ्गं सूत्रार्थोभयभेदेन त्रिविधम्, विराधनञ्जाताज्ञया तदाश्च
 १५ सूत्रानाज्ञयाऽभितिवेशतोऽन्यथापाठादिलक्षणयाऽतीतकालेऽनन्ता जीवाश्चतुरन्त संसारकान्तारमनुपरा-
 युचवन्तो जमालिवत्, अर्थानाज्ञयाऽभिनियेगतोऽन्यथापरुपणादिलक्षणया शोषासाहिलत्वात्, उभया-
 ताज्ञया तु पञ्चविधाचारपरिज्ञातकरणोद्यतगुर्वादेशादेरन्यथाकरणालक्षणया गुरुप्रसनीकद्रव्यलिङ्गधार्यनेक-
 भ्रमणवत्, वर्त्तमाने काले विशिष्टविराधकमनुष्यजीवानां सरयेयतया सत्येया इत्युक्तम्, त्रिविधानाज्ञा-
 नाराध्य जीवाश्चतुर्गतिकससारोलङ्घनेन मुक्तिमवाप्ता अवाप्नुवन्ति, अवाप्स्यन्ति च प्रावन्त एवेति ॥१००॥

२०

समवायाङ्गपयोधेरहमहमिकया समुत्थिता मुक्ताः ।

कस्य मनस्योत्कण्ठा नोदीपयति स्मात् कर्तुम् ॥

इति श्रौतपोगच्छनभोगिशीमद्विजयानं दसूरीधरपट्टालद्वारशीमद्विजय-
 यमलसूरीधरचरणनलिनविन्यस्तमक्तिभरेण दत्पदधरेण विजय-
 लब्धिसुरिणा सङ्कलितायां सूत्रार्थमुक्तायत्यां समवायाङ्ग-
 उक्त्या पञ्चमी मुक्तासरिका वृत्ता ।

२५

